శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

చంపురామాయణమ్.

శ్రీభోజరాజప్రణీత కాండ పంచక ఘటితం

లక్ష్మణకవికృత[illegible]యుద్ధకాండఘటితంచేదం.

సాహిత్యమంజూషికా[illegible]వ్యాఖ్యానేన,

నారాయణీయాఖ్య వ్యాఖ్యానేనచ సాకం.

అనేకపురాతనకోశావలోకనపూర్వకంపరిశోధయిత్వా

బూదంగుడి - సామినాథార్యేణ

కల్యాణపురి

సత్సంప్రదాయకళానిధి ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితమాసీత్.

౧౮౮౪- సంవత్సరం॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

చంపురామాయణే - సవ్యాఖ్యానే - బాలకాణ్డప్రారంభః

సీతాకల్పలతాన్వితం దశరథాంభోరాశిజం సోదరోదారసౌగంధమ
ష్టదం సుమనసాం శ్రేణిభిరామోదితం-నిత్యంస్వాశ్రితనందనంకిసలయ
పంచశాఖోజ్జ్వలం శ్రీరామామరభూరుహం హృది సదా సేవేర్థసంసిద్ధ
యే ✻ సుధాకరసుధాశరచ్ఛరదభాస్వరా భాస్వరాంచితక్రమవిపంచి
క్వణనసాదరా సాదరా-విరించినవమోహనాగమవిశారదా శారదా
దీయరసనాంగణే నటతు సర్వదా సర్వదా ✻ యత్పాదాంభోజరేణుం వి
ధకవివరాః ప్రాప్యసిద్ధాంజనం వా ప్రజ్ఞాదృష్టేః ప్రమీలంపటుత్సర్గతస్తా
ప్రాప్తవత్యా నిజాయాః- ఆసాద్యోత్కృష్టమారాన్నిధిమివ కవితాం ప్రా
ఘుద్వ్యద్గుణార్థాం నిష్ప్రత్యూహాం ముదాస్మాంత్స సురవరనుతః పాతు
హేరంబదేవః ✻ శ్రీమాన్ త్రైలింగదేశే సజయతి విబుధశ్రేణికోటీరకోటీ
మాణిక్యభూతాగణితగుణగణాఖండపాండిత్యశౌండః- ధీరశ్చాండి
త్రైస్సకలకవికులాహ్లాదినూక్తి ప్రవీణో ఫీణోదాహార్యవిద్యావివర
పుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః ✻ నిత్యంసంభ్రమజృంభితానటతియజ్జి
హ్వాంగణే భారతీజాయా నైకవిపుజ్గవాస్తనుభృతోయద్వక్త్రనిర్వర్ణనాత్
భోజక్షోణిభుజామునా విరచితశ్చంపూప్రబంధో ధునా వ్యాఖ్యాంతస్యక
ఖిమంజుళతరాం సాహిత్యమంజూషికాం ✻ వ్యాకుర్వంతి నిబద్ధగౌరవభ
నైష్వవస్ఫుటంయుక్తిభిర్యతే ధ్యేతృజనప్రతారణపరాః కానైపుణీవా
కి ✻ వైఖర్యావచసాంకవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్నన్వయద్వారైవా
మహోఖిలం ప్రవివృణోమ్యుక్తిప్రజోజ్జృంభితమ్ ✻ అథఖలు తత్రభవాన్వి
సరసకవితాకల్పలతామంజర్యామోదితాశేషవిబుధసమాజో-నవ
ఖిలవిద్యాభిజ్ఞస్సర్వజ్ఞసార్వభౌమో భోజోనామ మహారాజః సమస్త
మణిగణాభిరామస్య తారకబ్రహ్మరూపిణస్సత్రభవతో భగవతశ్శ్రీ
స్యచరితానువర్ణనం నిశ్శ్రేయసనిదానం నిజాంతరంగే నిర్వర్ణ్య ✻ కా
శ్రేర్థకృత్యే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే - సద్యః పరనిర్వృతయే
సమ్మితతయోపదేశయుజే ఇత్యాలంకారికవచన ప్రామా

త్వాత్ - కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం- కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేది తి నిషేధస్య సత్కావ్యవిషయతాంచ పశ్యన్ సకలకల్యాణ పరాయణం శ్రీరామాయణంచంపూప్రబంధాత్మనాచికీర్షుః - చికీర్షితానంతరాయప రిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణఫలసాధనత్వాత్ *ఆశీర్నమస్క్రియావ స్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యాచార్య దండివాక్యాదాశీరాద్యన్యతమస్యప్ర బన్ధముఖలక్షణత్వాచ్చతత్రాదౌలక్ష్మీశబ్దపూర్వకమాశిషం ప్రయుఙ్క్తే ౧॥ లక్ష్మీమితి॥ ఆదౌలక్ష్మీశబ్దప్రయోగాద్వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చయః తథ చుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః - తేసర్వే నైవనిం ద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివేతి- నిగమావేదాః తఏవశాఖినోవృక్షాః - వృ క్షోమహీరుహశ్శాఖీత్యమరః- వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః - తేషాంశిఖాఉపనిషద స్తాఏవశిఖాఅగ్రాణీతశ్లిష్టరూపకం(మౌళయశ్చప్రతీయంతే) తాసాంప్ర ...వపల్లవం- పడాంతనేద్యమిత్యర్థః*శిఖాజ్వాలాకేకిమౌళ్యోశ్శి ఖాశాఖాగ్రమౌళిష్వితి వైజయంతీ- ప్రవాళోపల్లకీదండేపిద్రుమేనవపల్ల వేఇతిశబ్దార్ణవే- అంబునిరోహతీత్యంబురుహంపద్మం తస్యయోడంబరః

౧॥ లక్ష్మీం తనోతు నితరామితరానపేక్షమంఘ్రిద్వయం నిగమ
శాఖిశిఖాప్రవాళమ్ । హైరంబమంబురుహడంబరచౌర్యని

సౌభాగ్యాతిశయసంరంభః- తస్యచౌర్యేఅపహరణేబ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ నిఘ్నమాఙ్యుక్తం-అంబురుహసౌభాగ్యాపహారీత్యర్థః*అధీనోనిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః- అతఏవసాదృశ్యపర్యవసానాదుపమా- డంబగేత్యత్ర దమ్యంతేభీరవోనేనేతిడంబరః* దమఉపరమే ఔణాదికత్వాద్వరప్ర త్యయః - పృషోదరాదిత్వాద్వర్ణవ్యత్యయశ్చ - సుబోధినీకారస్తుడంబవి క్షేపఇతిచాంతోధాతురస్తీత్యాహ - తన్మతేడంబంవిక్షేపంరాతీతిడంబ రః*ఆడంబరోస్త్రీవిక్షేపఇత్యమరశేషశ్చ - విహన్యంతేఏభిరితివిఘ్నాః ప్రత్యూహాః*విఘ్నోంతరాయఃప్రత్యూహఇత్యమరః - ఘఞర్థేకవిధాన మితికప్రత్యయః- తఏవాద్రయః - పర్వతాః తేషాంభేదేపిదారణేశత ధారధురంధరంవజ్రాయుధసమానసారం - అశేషవిఘ్నవినాశకమిత్య ర్థః- ధూరేవధురాఆపంచైవహలంతానామితివచనాదాప్- తాంధార యతీతిధురంధరంసంజ్ఞాయాంభృతౄవృజీత్యాదినాఖచ్ప్రత్యయః- ఖిత్యన వ్యయస్యేతిహ్రస్వః అరుర్ద్విషదజంతస్యేత్యాదినాముమాగమః - హేరంబస్య

దంహైరంబంవైనాయకంతస్యేదమిత్యణ్ - అంఘ్రిద్వయంచరణయుగ్మం - ఇతరేషునవిద్యతేఅపేక్షాయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథాఇతరానపేక్షంభజనీయాంతరనిరపేక్షమిత్యర్థః- ఇదంక్రియావిశేషణం- యద్వాంఘ్రిద్వయవిశేషణంతదాసహకార్యంతరమనపేక్ష్యస్వాతంత్ర్యేణైవసకలసేవకజనాభీప్సితదానసమర్థమిత్యర్థః - నితరామతిశయేనకిమేత్తిజవ్యయమిత్యాదినాఆమ్ప్రత్యయః- నఃఅస్మాకంలక్ష్మీంఅశేషాభిలషితార్థసంపత్తింతనోతుకరోతుసంపాదయత్విత్యర్థః - తనోతేరాశిషిలిఙ్ లోటావిత్యాశీరర్థేలోట్- శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీరివకథ్యతఇతిశాశ్వతః అత్రాశీరలంకారః*ఆశీర్నామాభిలషితవస్తునశ్శాసనమ్మతమితిలక్షణాత్ - అయంచోక్తోపమారూఢకవిశేషాభ్యాంతిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యతే- తథాసితరామితరేత్యాదివ్యంజనయుగ్మానాంక్షకారాదీనాంకేవలానాంచాసకృదావర్త్యావృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః - తదుక్తంవిద్యానాథేన*ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాంయదా

ఘ్నుంవిఘ్నాద్రిభేదశతధారధురంధరంనః॥*)ప॥౨॥ఉచ్చైర్గతిర్జగతిసిధ్యతిధర్మతశ్చేత్తస్యప్రమాచవచనైఃకృతకేతరైశ్చేత్। తేషాంప్రకాశనదశాచమహీసురైశ్చేత్తానంతరేణనిప

భవేల్- ఆవృత్తిర్యత్రసందర్భేవృత్త్యనుప్రాసఇష్యతఇతిఅయమేవాలంకారఃప్రాయశోభోజరాజోక్తిష్వనుసంధేయఃవిశేషంతువక్ష్యామః - ఆదాద్యేదేవతాకస్యఅంత్యలఘోస్తగణస్య ప్రయోగాచ్ఛుభలాభస్సూచ్యతే- తదుక్తం- తోద్యారంత్యలఘుశ్శుభఇతి- లకారస్యభూత్వాత్బీజప్రచయగమనసిద్ధిః - ప్రాయేణాత్రద్రాక్షాపాకః*ద్రాక్షాపాకస్సకథితోబహిరంతస్స్ఫురద్రసఇతిలక్షణాత్ఏతదాదిశ్లోకపంచకంవసంతతిలకావృత్తమ్*ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతికేదారలక్షణాత్॥)౨॥ ఇదానీంతావన్మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాన్తానిశాస్త్రాణిప్రథంతఇత్యాదిభగవద్భాష్యకారవచనంప్రమాణయన్శిష్టాచారపరిప్రాప్తంవిశిష్టదేవతాబ్రాహ్మణనమస్కారరూపంమంగళంసంబధ్నాతి॥ఉచ్చైరితి॥జగతిజగత్సిత్యర్థః- ఉచ్చైరున్నతాగతిఃగంతవ్యదేశఃస్వర్గాద్యున్నతస్థానమిత్యర్థః*దేశేప్రాప్యేగతిరితివైజయన్తీ-ధర్మతఃజ్యోతిష్టోమాదిధర్మాత్ పంచమ్యాస్తసిః- సిధ్యతిచేల్ - నిష్పన్నాభవతియది- సిధ్యతీతిపదంసర్వ

త్రసంబంధ్య తేతస్యధర్మస్య - ప్రమాయథార్థానుభవశ్చ - స్వర్గాదిఫల సాధనత్వజ్ఞానమితియావత్ - ప్రమాకరణంప్రమాణమిత్యత్రయథార్థా నుభవఃప్రమేతిప్రమాశబ్దార్థస్యతార్కికైరుపవర్ణితత్వాత్-కృతకేతరై రకృత్రిమైర్వచనైఃజ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేత్యాదివేదవాక్యైః స్సిధ్యతిచేత్ *నన్వస్యమహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేవైతదృగ్వేదోయజు ర్వేదస్సామవేదఇత్యాదివాక్యాద్వేదానాముత్పత్తిశ్రవణాత్కథమకృత కత్వమితిచేత్ - అనాదినిధనానిత్యావాగుత్సృష్టాస్వయంభువా-ఆదౌవే దమయీదివ్యాయతస్సర్వాఃప్రవృత్తయఇతిస్మృతేరకృత్రిమత్వావగమాత్ ఋచస్సామానిజజ్ఞిరఇత్యాదిషుహిరణ్యగర్భవేదావిర్భావఏవజనేరర్థః- ఏతచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితివేదాంతసూత్రవ్యాఖ్యానావసరేతత్రభవద్భి ర్భాష్యకృద్భిఃసమ్యగ్వివేచితంతత్రైవానుసంధేయమిత్యలమత్రశాస్త్ర విచారేణ-తేషాంఅకృత్రిమవచనానాంప్రకాశనదశాపాఠతోరర్థతశ్చ స్ఫుటీకరణప్రకారశ్చ - మహీసురైఃబ్రాహ్మణైర్నిర్వర్త్యః *అగ్రజన్మాద్వి [illegible] భూదేవబాడబాఇత్యమరః-తానంతరేణతాన్మహీసురాన్వి నా॥

తేతర్వనుమత్పరిణామః॥ *౹ప॥ ౩॥ గద్యానుబన్ధరసమిశ్రితప ద్యసూక్తిర్హృద్యాహివాద్యకలయాకలితేవగీతిః। తస్మాద్దధా

నా - అంతరాంతరేణయుక్తఇతిద్వితీయామత్పరిణామః మతర్వృతనమ స్కారః - క్వనుక్రమవానిపతేత్పరివరతఉత్క్రమేణపరమశ్రేయోహే తూనాంవేదవిదామేవ బ్రాహ్మణానాంనమస్కారకృత్త్వా త్రేషామేవా యంనమస్కారోవిధీయతఇత్యర్థః*తథాచశ్రుతిః - తస్మాద్బ్రాహ్మణే భ్యోవేదవిద్భ్యోదివేదివేనమస్కుర్యాదితితతోబ్రాహ్మణాఏవనమస్కా ర్యాఇష్టదేవతాశ్చ - తదుక్తంభగవతాశ్రీకృష్ణేనమహాభారతే*దైవాధీ నంజగత్సర్వంమన్త్రాధీనంతుదైవతం - తన్మన్త్రంబ్రాహ్మణాధీనంబ్రా హ్మణోమమదైవతమితి - అత్రోత్తరోత్తరస్యపూర్వపూర్వంప్రతివిశేష ణత్వాత్ఏకావళ్యలంకారః - తదుక్తమేకావళ్యాం*యత్రవిశేషణభా వః పూర్వ పూర్వంప్రతిక్రమేణైవ - భజతిపరంపరమేషాలంకృతిరేకా వళీభణితిః॥౩॥ ఇదానీంస్వచికీర్షితనిబంధస్యస్వరూపనిరూపణద్వారా సహృదయానాంప్రరోచనాముత్పాదయన్ తద్రచనాయాంనిజరసనా యాఃప్రవృత్తి [illegible] క్తం*అహా

దః॥పదసంఘాతో గద్యంపద్యంచతుష్పదమితి - గద్యానామనుబన్ధేనఅను
షంగేణయోరసఆస్వాదస్తేనమిశ్రితామిళితాపద్యసూక్తిఃపద్యానాంస
మ్యగ్రచనా॥ఆస్వాదేబ్రహ్మణిరసఇతిశబ్దార్ణవే - వాద్యకలయావీణావే
ణుమృదంగాదివాద్యశిల్పేన॥కళాశిల్పేవివృద్ధావితివైజయంతీ-కలితామిశ్రి
తాగీతిర్గానవిద్యేవ- హృద్యామనోజ్ఞాహి- సహృదయహృదయాహ్లాదినీఖ
ల్విత్యర్థః- తస్మాద్గద్యపద్యమిశ్రితప్రబంధస్యసర్వానందకరత్వాద్ధేతోః-
కవయంతెరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనపరయాగిరావర్ణయంతీతికవయః
తన్మార్గజుషాంతద్వర్త్మానువర్తినాం- కవితారసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః-సు
ఖాయహృదయానురంజనార్థంమమేయంమదీయా॥వృద్ధాచ్ఛ ఇతిఛప్రత్య
యః- రసనాజిహ్వాచంపూప్రబంధరచనాం॥గద్యపద్యాత్మకంకావ్యంచ
మ్పూరిత్యభిధీయతె- ఇత్యుక్తలక్షణంకావ్యంచంపూప్రబంధః- తస్యరచ
నాంనిర్మాణం- దధాతు - విశిష్టప్రబంధరచనాయాంమదీయారసనాప్ర
వర్తతామిత్యర్థః - చమత్కారకారితయాగద్యపద్యాత్మకంకావ్యంకరో
తుకవిమార్గజుషాంసుఖాయ।చమ్పూప్రబన్ధరచనాంరసనామ
దీయా॥౩॥ వాల్మీకిగీతరఘుపుంగవకీర్తిలేశైస్తృప్తింక
రోమికథమప్యధునాబుధానాం। గంగాజలైర్భువిభగీరథయ

త్నలబ్ధైస్సంతర్పణంసుమనసాంకిమువంచనీయమ్॥౪॥ తస్మా
త్తాత్పర్యంఅత్రపూర్వవాక్యేఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసా
దృశ్యప్రతిపాదకానాంచతుర్ణాంప్రయోగాత్ - శ్రౌతఃపూర్ణోపమాల
ఙ్కారః॥స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః - సామ్యమన్యేనవర్ణ్య
స్యవాచ్యంచేదేకదోపమేతిలక్షణాత్ - సచశాబ్దేనానుప్రాసేనచసంసృ
జ్యతే॥౩॥నసువాల్మీకిరచితేనైవశ్రీరామాయణేన-సకలజనసంతృప్తిర్జా
యమానత్వాత్తవపునఃకోయంనూతనప్రబన్ధనిర్మాణప్రయాసఇత్యాశం
క్యసోపపత్తికంతత్ప్రణయనేస్వస్యాధికారన్తావద్దర్శయతి॥ వాల్మీకీతి॥
వల్మీకస్యాపత్యంవల్మీకిః॥తదుక్తం బ్రహ్మకైవర్తే॥ఆథాబ్రవీన్మహాతేజా
బ్రహ్మాలోకపితామహః- వల్మీకప్రభవోయస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరిత్యసావి
తి॥అతఇఞితీఞ్- తేనగీతాఃఉపవర్ణితాఃయేరఘుపుంగవకీర్తిలేశాః - పు
మాన్నారివపుంగవఃశ్రేష్ఠః॥శ్రేష్ఠోత్తమౌతుపుంగవావితివైజయంతీ॥గోర
తద్ధితలుకీతిసమాసాంతష్టచ్ - రఘుపుంగవస్యరఘుశ్రేష్ఠస్యకీర్తిర్దానక్షా
న్త్యాదిగుణసముద్భవాయాస్సమాఖ్యాయాః- లేశాలవాస్తైః - బ్రహ్మాభో

కప్రసిద్ధస్యశతకోటివిస్తృతస్యశ్రీరామచరితస్య - చతుర్వింశతిసహస్రీ
సంఖ్యాపరిమితగ్రంథనశ్రీరామాయణేన - కియత ఏవవర్ణితత్వాత్ కీర్తి
లేశైరిత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం-అధునేదానీం- కథమపిమహతాయత్నేన-
చంపూప్రబంధనిర్మాణరూపేణేత్యర్థః*జ్ఞాతిహేతువివక్షాయామప్యా
దికథమవ్యయం-కథమాదితథాప్యంతంయత్నేగౌరవబాధయోరిత్యుత్పల
మాలాయాం - బుధానాంతత్ జ్ఞానాం*జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధా ఇతిక్షీ
రస్వామీ- తృప్తింసంతుష్టిం- కరోమిఅత్రదృష్టాంతమాహ- భువిభూలో
కే- భగీరథేనరాజ్ఞా - యత్నకృష్టైఃప్రయత్నేనానీతైః - అశ్వమేధీయా
శ్వాన్వేషణసమయేకపిలానలదగ్ధానాం సగరాత్మజానాంస్వర్లోకప్రాప
ణాయదుశ్చరతపశ్చర్యాదిబహుతరప్రయత్నేనవియన్మార్గాద్భువంప్రా
పితైరిత్యర్థః- భగీరథప్రయత్నముత్తరత్రవక్ష్యతేగంగాజలైర్మందాకినీస
లిలైః- నరఃపితృణాంతర్పణంనివాపాంజలిదానేనసంతృప్తింనవిదధా
తినకరోతికిం- కరోత్యేవేత్యర్థః- అతోహమప్యేవంకరోమీతిభావః-అత్ర

త్నలబ్ధైఃకింతర్పణంనవిదధాతిజనఃపితృణాం॥*)ప॥౫॥ వా

చంనిశమ్యభగవానథనారదస్య ప్రాచేతసఃప్రవచసాంప్రథ

వైధర్మ్యేణదృష్టాంతాలంకారః*యత్రవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయో
చ్యతే - సామాన్యధర్మోవాక్యయోస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్)౫॥

ఇత్థంస్వస్యగ్రంథకరణే యోగ్యతాంప్రసాధ్యసంప్రతికథాంప్రస్తౌతి ॥
వాచమితి॥ప్రవచసాంప్రగల్భవచసాం- కవీనాంప్రథమఃఆద్యః- సకలక
వికులగురురిత్యర్థః- సఃప్రసిద్ధః- అత్రనయచ్ఛబ్దాపేక్షా*తదుక్తంకావ్య
ప్రకాశే*ప్రక్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్తచ్ఛబ్దో యదుపాదా
నంనాపేక్షతఇతితుశబ్దఃతత్క్షార్థః- అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్- భ
గవాన్*ఉత్పత్తింనిధనంచైవభూతానామాగతింగతిం- వేత్తివిద్యామవి
ద్యాంచసవాచ్యోభగవానితీత్యుక్తలక్షణఃప్రచేతసోపత్యం ప్రాచేతసః
వాల్మీకిః*తస్యాపత్యమిత్యణ్* ప్రాచేతసస్త్వాదికవిస్స్యాన్మైత్రావరుణి

శ్చసః- వాల్మీకిశ్చేతివిశ్వః- రమంతేశరీరేంద్రియవిషయోపనీతయావివేద
నయేతినారాజీవాః - తేషాంసంబంధినారంఅజ్ఞానంద్యతిఖండయతీతిశ్రీ

రామాయణదివ్యనామసంకీర్తనేనేతి నారదః॥ తదుక్తం నారదీయే॥ గా
యన్నారాయణకథాంసర్వలోకభయాపహాం - నారదో నాశయన్నేతి
నృణామజ్ఞానజంతమ ఇతి అథవా॥నరతీతి నరః ప్రోక్తః పరమాత్మా సనాత
న ఇతి నారదీయవచనాత్-నరః పరమాత్మా తస్యసంబన్ధి నారం పరమాత్మ
విషయకజ్ఞానం తద్దదాతి ఉపదిశతి పరమకారుణికతయా ముముక్షుభ్య ఇతి
నారదః తేనాస్య శ్రద్ధేయవచనత్వముక్తమిత్యవధేయం - తస్య నారదస్య
బ్రహ్మనియోగేన సమాగతస్య దేవఋషిప్రవరస్య - వాచం నిశమ్య కోన్వ
స్మిన్ సాంప్రతం లోక ఇత్యాదినిజప్రశ్నానురూపోత్తరతయా ॥ ...
త్ర్యామ్యహం బుద్ధ్వా తైర్యుక్తశ్శ్రూయతాం నర ఇత్యాదిసంక్షిప్తబాల
మాయణోక్తాం కథా వాచం శ్రుత్వా గురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమితి న్యాయే
సకలలోకగురోర్నారదస్యముఖాచ్ఛ్రవణ విధేర్విహితత్వాదితి భావః॥
నిశమ్యేతి శ్రవణేతథా నిశమయ్యేపి తిభట్టమల్లః - తతో నిశామ్యతేరిదం
రూపం-అన్యథా నిశమయ్యే స్యాత్ అత ఏవాహ చామనః నిశమ్య నిశమయ్య
శబ్దాప్రకృతిభేదాత్ - నను - ఉత్సంగాన్నారదోజజ్ఞే దక్షోంగుష్ఠాత్స్వ
యంభువ ఇతి- భాగవతప్రసిద్ధం హి నారదస్యబ్రహ్మపుత్రత్వం॥తథాచ॥

మః కవీనాం। మాధ్యందినాయనియమాయమహర్షి సేవ్యాం పు

వాల్మీకిరభవద్బ్రహ్మవాణీ వాక్యస్వరూపిణీ - చకారరామచరితం పావ
నం చరితవ్రత ఇతి స్కాందే పార్వతీం ప్రతి పరమేశ్వరేణోక్తత్వాత్ - బ్ర
హ్మలోకప్రసిద్ధం శతకోటిప్రవిస్తృతం రామచరితం భూలోకవర్తిజంతు
ర్వ్యార్త తాపత్రయ విమోచనార్థం సంక్షిప్య రచయితుముద్యుక్తస్య పర
మకారుణికస్య బ్రహ్మణ ఏవ భూమౌ స్వాంశేన వాల్మీకిరూపేణావతీర్ణ
త్వాదస్యప్రష్టృత్వం నారదస్యోపదేష్టృత్వంచ కథముపపద్యత ఇతి చేత్
సత్యం మానుషలోకే రూపాంతరేణావతీర్ణస్యతస్య - సంప్రదాయప్రవ
ర్తనార్థమిత్థముపయుక్తత్వాన్నానుపపత్తిరిత్యలమతిప్రపంచేన- మధ్యే
భవో మాధ్యందినః - మధ్యశబ్దస్యమధ్యందినాదేశః భావార్థప్రత్యయశ్చ
స్యాదితి న్యాసకారః - మధ్యాహ్నవాచి మధ్యందినశబ్ద ఏవ ఉత్సాదిషుపఠి
త ఇత్యన్యే॥ తథాచోత్సాదిభ్యోఞ్ - మాధ్యందినాయ నియమాయ- మా
ధ్యాహ్నికక్రియాం కర్తుమిత్యర్థః - మహర్షిభిః ఋషిప్రవరైస్సేవ్యాం -
స్నానసంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానార్థం ఋషిసంసేవ్యాం - మహర్షిల
క్షణంతు॥తపశ్చరణశాంతాస్స్వాధ్యాయాచో బహుశ్రుతాః - వేదవే

దాంగతత్త్వజ్ఞాఋషయఃపరికీర్తితా- ఇతి- కుతఃపుణ్యాంపావనీంఅత ఏవతమసామజ్ఞానానాంనిహంత్రీంవినాశినీం- స్వసేవాతత్పరాణాంఅశేషపాపనివర్తనేనజ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యర్థః- తమసాంతమసానదీంప్రాపలక్షణయాతత్తీరంప్రాపేత్యర్థః - అత్రతమసాంతమసామితివ్యంజనత్రితయస్యావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారఃలక్షణంతూక్తమ్* వాచన్నిశమ్యభగవానథేతి నారాయణాదివ్యాఖ్యాకృదభిమతఃపాఠః॥ ౬ ॥ తత్రేతి॥తత్రతమసాతీరె - పంచశరాయస్య తేనపంచశరేణస్మరేణవిద్ధం ప్రహృతం- కామమోహితమితీయావత్ *కామఃపంచశరస్స్మరఇత్యమరః పంచభిశ్శరైర్విద్ధమితిగమ్యతే అరవిందమశోకంచచూతంచనవమల్లికా - నీలోత్పలంచపంచైతే పంచబాణస్యసాకాఇత్యమరః - తథాభూతమపివ్యాధేనలుబ్ధకేననిషాదేనేతియావత్ *వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయుర్లుబ్ధకశ్చసఇత్యమరః - అనుపశ్చాత్ విద్ధంసంప్రహృతంపరమశోచ్యతరమిత్యర్థః* విసంప్రహారఇతిధాతోఃకర్మణిక్తః - క్రౌంచమిధునాత్ - క్రౌంచీవక్రౌంచశ్చక్రౌంచాబకవిశేషా * క్రుఙ్ క్రౌంచోధబకఃకహ్వాఇ

ణ్యామవాపతమసాంతమసాంనిహంత్రీమ్॥*గ॥౬॥ తత్రకంచ
నక్రౌంచమిధునాదేకంపంచ శరవిద్ధమపివ్యాధేనానువిద్ధంని
ధ్యాయతోబద్ధానుకమ్పస్యభగవతోవాల్మీకేర్వ్వదనారవిన్దాచ్ఛ

త్యమరః- పుమాన్ స్త్రియెత్యేకశేషః- తయోర్మ్మిధునాత్ - తన్మిథునాదిత్యర్థః- నిర్ధారణేపంచమీ*స్త్రీపుంసౌమిధునంద్వంద్వమిత్యమరః- కంచన ఏకంపుమాంసం నిధ్యాయతఃపశ్యతః*నిర్వర్ణనంతు నిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః - అతఏవబద్ధానుకంపస్య ఉత్పన్నకరుణస్యమైత్రీముదితాకరుణాఉపేక్షాచేతిచతసృణాంమహచ్చిత్తవృత్తిత్వేన - విద్ధవేదనదర్శనస్యకరుణోత్పాదకత్వాదితిభావః* కృపాదయానుకంపాస్యాదిత్యమరః- భగవతోవాల్మీకేః- పదద్వయంవ్యాఖ్యాతం - వదనమరవిందమివేత్యుపమితసమాసః - నతువదనమేవారవిందమితిరూపకసమాసః తథాసత్యరవిందస్యప్రాధాన్యేన- తస్మాత్సరస్వతీనిస్సరణాయోగాత్ - చంపౌమయీఅనుష్టుప్ ఛందోనిబద్ధా - ద్వాత్రింశదక్షరానుష్టుబితిచ్ఛాందసాః*ఛందశ్శబ్దాత్త్రద్రూప్యేమయట్ - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ - కాచిదపూర్వా- ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారా- సరస్వతీవాక్ - నిస్సారనిజప్రయత్నంవినైవసర్గ గామా*గీర్వాగ్వాణీసరస్వతీత్యమరః- సృగతావితిధా

తోర్లిట్॥ ౭॥ తామేవసరస్వతీమాహ॥మానిషాదేతి॥ హేనిషాదత్వంశా
శ్వతీస్సమాఃఅనంతసంవత్సరాన్ * సంవత్సరోవత్సరోబ్దోహాయనోస్త్రీ
శరత్సమాఇత్యమరః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-ప్రతిష్ఠాంస్థితిం-మాగ
మఃమాప్రాప్నుహి- క్షిప్రమేవమరేత్యర్థః*గమేర్లుఙిపుషాదిత్వాత్ చ్లేర
ఙాదేశః - నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధేవక్తవ్యేపిఅగ్రస్తత్వాత్తదభా
వప్రతిషేధఃయద్యస్మాత్క్రౌంచమిథునాదేకం కామమోహితంక్రీడాత
త్పరంఅవధీఃహతవానసి*హంతేర్లుఙిహనోవధాదేశః - అయంశాపత్వే
నప్రవృత్తశ్లోకః- వాల్మీకేర్మహర్షేరీశ్వరానుగ్రహేణకృత్స్నకావ్యార్థ
సంగ్రహోనిస్సృతఃసంగ్రహశ్చాయంమానిషాదమాలక్ష్మీఃనిషీదతితిష్ఠ
తిఅస్మిన్నితిమానిషాదలక్ష్మీనివాసశ్రీరామత్వంశాశ్వతీస్సమాఃచిరకాలం
ప్రతిష్ఠామగమః - అఖండితైశ్వర్యానందసంపన్నోవిజయీభవేత్యర్థః-
యద్యతఃకారణాత్ - క్రౌంచమిథునాత్ - క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావ
యోరితిధాతోఃక్రుంచారాక్షసీకైకసీ - తస్యాఅపత్యంక్రౌంచోరాక్షసః

న్నామయీకాచిదేవంనిస్ససారసరస్వతీ॥*ప॥ ౭॥ మానిషాద
ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః।యత్క్రౌంచమిథునాదేక
మవధీఃకామమోహితం॥ఇతి॥*గ॥౮॥ తదనుసమయోచితకృ
త్యంనిర్వర్త్యస్వాశ్రమముపగతవతిభగవతివాల్మీకౌ॥*॥ ప॥

రావణః*తస్యాపత్యమిత్యణ్ - తస్యపత్నీక్రౌంచీమండోదరీఅత్రాపిపూ
ర్వవదేకశేషః- తయోర్మిథునాదేకంకామమోహితంలోకవిద్విష్టకర్మా
ణంరావణమవధీః - ఏతేనమహర్షిణావాల్మీకినాసంప్రదాయప్రవర్తకే
నలక్ష్మీపతిశ్రీరామస్మరణరూపంమంగళం కావ్యాదావవశ్యకర్తవ్యాశీ
ర్వచనంకృతమిత్యవగంతవ్యం ఇత్యేవంసరస్వతీనిస్ససారేతి పూర్వేణస
మ్బంధః- శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం* పంచమంలఘుసర్వేషుసప్త
మంద్విచతుర్థయోః- గురుషష్ఠంచసర్వేషామేతత్ శ్లోకస్యలక్షణమితి
వచనాత్*మానిషాదప్రతిష్ఠాంత్వమగమఇత్యత్ర ప్రతిష్ఠాంతు- అమగమ
ఇతిచ్ఛేదః- నవిద్యతేమాయస్యేతివిగ్రహః- తస్యసంబుద్ధిః హేఅమనిర్భా
గ్య- ఇతినారాయణీయే॥౮॥తదన్వితి॥ తదనుమానిషాదేత్యాదిచ్ఛందోని
బద్ధవాఙ్నిస్సరణానంతరం భగవతిపూజ్యేవాల్మీకౌ - సమయోచితంమ
ధ్యాహ్నకాలోచితం * సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్య
మరః- కృత్యంస్నానసంధ్యావందనాదికర్మనిర్వర్త్యకృత్వా-స్వాశ్రమం

స్వనికేతనం పర్ణశాలాం ప్రతి - గతవతి ప్రవిష్టవతి సతి॥౯॥ తతః కిం ప్రవృ
త్తమిత్యత ఆహ॥ వాణీతి॥ అంభోజం నారాయణనాభీకమలం - తత్ర భవతీ
త్యంభోజభూః బ్రహ్మా॥*॥ తదుక్తం భాగవతే। *॥ యన్నాభిజాతాదరవిం
దకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యత ఏష లోక ఇతి. అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి క్విప్.
అపరత్ర పురుషాంతరే వాల్మీకౌ - కృతోపలంభం పిహితానుషంగం - త
త్రోపలభ్యమానమిత్యర్థః- వాణ్యాః మా నిషాదేత్యాది వాచః- సరస్వతీ
దేవ్యాశ్చేతి గమ్యతే - విలాసం లీలామసహమానః అమృష్యమాణ ఇవావి
రాసీత్ ప్రాదురభూత్ - నిజపరిగ్రహస్య పురుషాంతరాసక్తిః కో వా స
హేతేతి భావః- వస్తుతస్తు పరమకారుణికతయా మహర్షేర్వాల్మీకేః వ్యాధని
ర్ధక్రౌంచదర్శనానంతర జనితశోకాపనోదనార్థం - నిజాజ్ఞయా ప్రథమ
తో నారదోక్తమేవార్థం పునః స్వయముపదేష్టుం తత్సమక్షం ప్రత్యక్షో
భూదితి తాత్పర్యం- యుక్తం చైతదిత్యాహ- ఆభాతీతి - యత్కృతిః య
స్య అంభోజభువః - కృతిః క్రియా శక్తిః కర్త్రీ - అనేకవిధో దేవతిర్యఙ్మను
ష్యాదిభేదేన బహుప్రకారో యః ప్రపంచసర్గః- స ఇతి వ్యాజోపదేశో య

౯॥ వాణీవిలాసమపరత్ర కృతోపలమ్భమమ్భోజభూరసహ
మాన ఇవావిరాసీత్ । ఆభాతి యత్కృతిరనేకవిధప్రపంచ

స్యసతథోక్తః - యః ఇంద్రజాలవిధిః॥*॥ ఆదేశకాలాపరోక్ష్యం పరోక్ష
స్యైవ వస్తునః- యత్రౌషధాదిభిస్సోయమైంద్రజాలవిధిస్స్మృత ఇత్యుక్తల
క్షణః- తస్య సాధకపింఛికేవ నిష్పాదకపింఛవిశేష ఇవ- ఆభాతి ప్రకాశతే
అత ఏవ తదుక్తం క్రౌంచహననం తద్దర్శనేన మహర్షేరపి శోకోత్పాదనం
తదపనోదార్థం స్వస్యావిర్భావశ్చేతి భావః- పింఛికేత్యత్ర పింఛైవ పింఛి
కా*స్వార్థే కప్ కాత్పూర్వస్యేకారాదేశః- యద్యపి*పింఛబర్హే నపుం
సక ఇత్యమరః-తథాపి ఆబంతోయం పింఛాశబ్దోస్తి ఘంటాద్యంతరేష్వమృగ్యః-
అథవా మహాకవిప్రయోగదర్శనాత్ సమాధేయః॥* యథోక్తం కృష్ణకర్ణా
మృతస్తవే మంగళే*నవశిఖిపింఛాలాంఛితమితి - తథా జ్ఞానవాసిష్ఠ శాంబరీ
కోపాఖ్యానే*ఇత్యుక్త్వా పింఛికా తేన భ్రామితా ప్రసభం సభా - నానా
విరచనాబీజం మాయైవ పరమాత్మనేతి - నిరంకుశాః ఖలు కవయస్సార్వ
పథీనామిత్యలమతి ప్రసంగేన అత్ర పూర్వవాక్యే వాణ్యోర్వాచ్య ప్రతీయ
మానయోశ్శ్లేషభిత్తికాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిస్సిద్ధ్యైవం వ్యంగ్యా. అస
హమాన ఇతి జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా- ఉత్తరవాక్యే తు ప్రపంచే వ్యాజశబ్దే

నతత్త్వమపహ్నుత్య ఇంద్రజాలత్వారోపణాదపహ్నవాలంకారః * ఛ
లాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నుతిరితి సర్వస్వసూత్రం- తదుజ్జీవి
తా చేయం పింఛికేత్యుపమా- సాచోక్తోత్ప్రేక్షయా పరస్పరనైరపేక్ష్యా
త్సంసృజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తం లక్షణం తూక్తం॥౧౦॥ తత ఇతి॥ తతః
ప్రాదుర్భావానంతరం - పరమహర్షిణాపి తామహాయమేవంభూతేమ
యి దయయావిరభూదహో కృతార్థతేతి పరమానందభరితేనేత్యర్థః
మహర్షిణా*ఊర్ధ్వరేతాస్తపస్యుగ్రో నియతాశీచ సంయమీ - శాపాను
గ్రహయోశ్శక్తస్సత్యసంధో భవేదృషిరితి - ఉక్తలక్షణలక్షితేన ఋషిప్ర
వరేణ వాల్మీకినా- విధివత్ విధ్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః- అభ్యర్చి
తః అర్ఘ్యపాద్యాసనాదిభిః పూజితః - పరమేస్థానేతిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీబ్ర
హ్మకర్తా- పరమేస్థః కిదితి కిదిన్ప్రత్యయ ఉణాదికః-తత్పురుషేకృతిబహు
ళమితిసప్తమ్యా అలుక్ స్థానేస్తృణమితివక్తవ్యాత్ సత్వం మధ్యమలోకే

వ్యాజేన్ద్రజాలవిధిసాధకపింఛికేవ॥*౯॥ ౧౦॥ తతః పరమహ
ర్షేణ మహర్షిణా విధివదభ్యర్చితః పరమేష్ఠీ భారత్యా మూర్త్యా లో
కేపి స్వవృత్తం ప్రకాశయితుం కిల భవం తమేవోపతిష్ఠమాన
యానయా రామచరితం యథాశ్రుతం వ్యాక్రియతామితి

భూలోకేపి- లోకత్రయపక్షేప్యస్య మధ్యత్వాదితి భావః-అపిశబ్దో లోకాం
తరప్రఖ్యాతిం ద్యోతయతి - స్వవృత్తం నిజచరిత్రం ప్రకాశయితుం ప్రఖ్యా
పయితుం కిలేత్యలీకే వస్తుతస్తు మచ్ఛందాదేవేతి భావః- భవంతం త్వామేవ-
అన్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః- తవైవ యోగ్యత్వాదితి భావః-ఏవకారో
యం భారత్యా వా సంబధ్యతే ఉపతిష్ఠమానయా- అనువర్తమానయా అన
యా- భవన్ముఖాన్నిర్గతయా భారత్యా - మానిషాదేత్యాదిసరస్వత్యా -
ఈదృశైరేవ శ్లోకైరిత్యర్థః- రామచరితం శ్రీరామచరిత్రం - శ్రుతమనతి
క్రమ్య యథాశ్రుతం- నారదముఖతః శ్రుతక్రమానతిక్రమణేనైవేత్యర్థః*
యథాసాదృశ్యయోగ్యతావీప్సాస్వార్థానతిక్రమ ఇతి శబ్దార్ణవే - వ్యాక్రి
యతాం వ్యాఖ్యాయతామిత్యేవం వ్యాహృత్య ఉక్త్వా ఉపదిశ్య * వ్యాహార
ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః - అంతర్ధాత్ అదృశ్యో భూత్ - అత్రేదం రామా
యణబాలకాండవచనం*మచ్ఛందాదేవ తే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వ
తీ- రామస్య చరితం కృత్స్నం కురు త్వమృషిసత్తమే త్యేత్య ఇత్యుక్త్వాన్త

గవాక్ బ్రహ్మతత్త్వాంతరధీయతేత్యంతమ్॥ ౧౧॥ అథేతి॥అథబ్రహ్మతి
రోధానానంతరం*మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్నేష్వథో అ
థేత్యమరః-మధుమయ్యాఃఅమృతసావిణ్యాః-తాసాంఫణితీనాంరసాలంకా
రోల్లసితశబ్దసంఘటనావిశేషాణాం- మధుమయేత్యత్ర*స్త్రియాఃపుంవ
దిత్యాదినాపుంవద్భావః - మార్గంపద్ధతిందర్శయతితాచ్ఛీల్యేనకవీనా
మితిమార్గదర్శీసకలకవికులగురురిత్యర్థః*దృశేణ్యార్గం- తాత్తాచ్ఛీల్యేణి
నిః - మహాంశ్చాసౌఋషిశ్చమహర్షి*తపోనిర్ధూతపాప్మానోయాథాత
థ్యాభిదాయినః- వేదవేదాంగతత్వజ్ఞాఋషయఃపరికీర్తితాఇత్యుక్తలక్ష
ణఋషిశ్రేష్ఠోవాల్మీకిఃసరసిజంయోనిః కారణంయస్యతస్య బ్రహ్మణఃఆజ్ఞ
యాశ్రీరామచరితంవ్యాక్రియతామిత్యేవంరూపనియోగేన హేతునా -
రామవృత్తంశ్రీరామచరితం- ప్రతీచ్యాదృష్ట్యాయోగదృష్ట్యా - బదర్యాః
ఫలంబదరం*ఫలేలుక్-కరేహస్తేయద్బదరంతేనసమానంతత్తుల్యమిత్యా
ర్థీఉపమా- క్రియావిశేషణంవా- నిశ్శేషమిత్యర్థః- ప్రేక్ష్యదృష్ట్వా- శు

వ్యాహృత్యాఽన్తరధాత్॥*ప॥౧౧॥అథసరసిజయోనేరాజ్ఞ
యారామవృత్తంకరబదరసమానంప్రేక్ష్యదృష్ట్యాప్రతీచ్యా।
శుభమతనుతకావ్యంస్వాదురామాయణాఖ్యంమధుమయఫణి
తీనాంమార్గదర్శీమహర్షిః॥*గ॥ ౧౨॥ ఏవంప్రబంధంప్రయో

భంవక్తౄణాంశ్రోతౄణాంచకల్యాణకరం-స్వాదుపాఠతోగానతశ్చ
మధురం*త్రిష్విష్టమధురౌస్వాదూఇత్యమరః- రామస్యఅయనంస్థానంవ
ర్ణకత్వేనేత్యన్వర్థసంజ్ఞారామాయణమిత్యాఖ్యాయస్యతత్తథోక్తం*పూ
ర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగఇతిణత్వం- ఉత్తరాయణవత్ కావ్యంప్రబంధమ
తనుతఅకరోత్- కవయతేవర్ణయతీతికవిఃతస్యకర్మకావ్యం- బ్రాహ్మణా
దిత్వాత్ ష్యఙ్ తస్యపంకజాదివద్యౌగికత్వాత్ రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘ
టనాత్మకమేవనతుకర్మమాత్రం-తతాదృశ్యంరచితవాక్*తథాచశ్రీరా
మాయణే*తతఃపశ్యతిధర్మాత్మాతత్సర్వం యోగమాస్థితఃపురాయత్త
త్రనివృత్తంపాణావామలకంయథేత్యారభ్య - రఘువంశస్యచరితంచ
కారభగవాన్ఋషిరిత్యంతం - మాలినీవృత్తం*ననమయయయుతేయం
మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్॥౧౨॥ తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥ ఏన
మితి॥ వాల్మీకావేనంప్రబంధంశ్రీరామాయణాఖ్యమేతత్కావ్య ప్రయో
ధ్యాపయితుం పఠితుం [illegible] త్యేవంరూపాం
హమా॥

చింతాంపర్యాలోచనముపగతవతిసతి॥౧౩॥తతఃకింజాతమిత్యతఆహ*ఉ
పాగతావితి*మిళితౌసంగతౌపరస్పరోపమౌ అన్యోన్యసాదృశ్యంయ
యోస్తౌ- యమళత్వాత్పరస్పరతుల్యరూపావిత్యర్థః - బహుశ్రుతౌవే
దవేదాంగాది సకలవిద్యావిశారదౌ * శాస్త్రశ్రవణయోశ్శ్రుతమితివి
శ్వః- శ్రుతిమధురేణకర్ణానందకరేణస్వరేణ- శ్రుత్యారబ్ధానురణనలక్ష
ణేనాన్వితౌ- శ్రావ్యకంఠస్వరసంపన్నావిత్యర్థః- స్వరలక్షణముక్తం
సంగీతరత్నాకరే*శ్రుత్యనంతరభావీయశ్శబ్దోనురణనాత్మకః - రసా
ద్రంజయతిశ్రోతృచిత్తంసస్వరఉచ్యతఇతి- విచక్షతఇతి విచక్షణౌవిద్వాం
సౌ*కర్తరిల్యుడితిన్యాసకారః- అనయోఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిచక్షిణః-
ఖ్యాఞాదేశాభావః- వివిధానిబహుప్రకారాణినరేంద్రలక్షణానిఆజాను
బాహుత్వాదిరాజచిహ్నానియయోస్తౌమహారాజకుమారత్వాత్ మహాభా
గ్యసూచకరాజలక్షణలక్షితావిత్యర్థః - కుశోలవశ్చేతినామధారయత
ఇతికుశలవనామధారిణౌ - కుశైర్లవైశ్చగర్భక్లేదమార్జనాత్కుశలవావి

త్రుంకస్సనుర్ధ ఇతిచిన్తాముపగతవతివాల్మీకౌ॥*ప॥౧౩॥ ఉపా
గతౌమిళితపరస్పరోపమౌబహుశ్రుతౌశ్రుతిమధురస్వరాన్వి
తౌ। విచక్షణౌవివిధనరేన్ద్రలక్షణౌకుశీలవౌకుశలవనామధా
రిణౌ*॥గ॥౧౪॥ఏతౌమునిఃపరిగృహ్యస్వాంకృతిమపాఠయత్॥

త్యన్వర్థసంజ్ఞావిత్యర్థః - ఉక్తంచకాళిదాసేన*సతౌకుశలవోన్మృష్ట
గర్భక్లేదౌతదాఖ్యయా- కవిఃకుశలవావేవచకారకిలనామతఇతి - కుశీల
వౌగాయకౌ*పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- ఉపాగతౌచింతాసమకాలమే
వవిశిష్టగుణసంపన్నౌమైథిలేయౌకుశీలవౌసమీపంప్రాప్తావిత్యర్థః * అ
వ్యాక్షేపోభవిష్యంత్యాఃకార్యసిద్ధేర్హిలక్షణమితిభావః - అత్రోదాత్త
తానామగుణః- తదుక్తంవిద్యానాథేన*శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగోయత్ర
సాస్యాదుదాత్తతేతి॥ రుచిరావృత్తం॥ చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభౌ
స్జగాఇతిలక్షణాత్॥౧౪॥ ఏతావితి॥ మునిర్మననశీలోవాల్మీకిః-మునిలక్ష
ణంతు*నిర్వృత్తస్సర్వతత్వజ్ఞః కామక్రోధవివర్జితః - ధ్యానస్థోనిష్క్రి
యోదాంతస్తుల్యమృత్కాంచనోమునిరితి - ఏతౌకుశలవౌ - పరిగృహ్యాశి
ష్యత్వేనపరిగృహ్య- స్వాంస్వకీయాం*స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వంత్రిష్వాత్మీ
యేస్వోస్త్రియాంధనఇత్యమరః - కృతింశ్రీరామాయణాఖ్యాంప్రబంధం-
అపాఠయదధ్యాపయామాస*పఠేర్ణ్యన్తాల్లుఙ్ - గతిబుద్ధీత్యాదినాఅ

ణికర్తుః కర్మత్వం॥౧౫॥ తావితి॥ ఇత స్తత స్తత్ర తత్ర ప్రదేశ ఇత్యర్థః- గాయమానౌ గానేనైవ శ్రీరామాయణం పఠంతౌ తౌ కుశీలవౌ కర్మ - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే - దృష్ట్వా రామః ప్రహృష్టమనాః రూపగానసంపత్తిభ్యాం సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్. స్వభవనం నిజమందిరమానీయ భృత్యైః ప్రాపయ్య- భ్రాతృభిః లక్ష్మణాదిభిః పరివృతః పరివేష్టితః- నిజం చరితం స్వచరిత్రం గాతుం గానేన పరికీర్తుం అన్వయుఙ్క్త అపృచ్ఛత్- ప్రబంధమేనం పఠతమితి నియోజితవానిత్యర్థః*ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః॥ తత ఇతి॥ తతః అనుయోగానంతరం- చశబ్దో వక్ష్యమాణక్రియాయాం సంబధ్యతే॥౧౬॥ ఛందోమయీనామితి॥ ఛందోమయీనామనుష్టుబాదిఛన్దోనిబద్ధానాం వాచాం- నిలయస్య పద్యప్రబంధనిర్మాణచాతుర్యైకనికేతనస్యేత్యర్థః*ఛందః పద్యే చ వేదే చేతి విశ్వః*ఛందశ్శబ్దాన్మయటి జీప్ మునిపుంగవ

గ॥౧౫॥ తౌ పునరిత స్తతో గాయమానౌ దృష్ట్వా రామః ప్రహృష్ట
మనాస్స్వభవనమానీయ భ్రాతృభిః పరివృతశ్చరితం నిజం గా
తుమన్వయుఙ్క్త॥*ప॥ తతశ్చ॥౧౬॥ ఛన్దోమయీనాం నిలయస్య
వాచామన్తేవసన్తౌ మునిపుంగవస్య। ఏతౌ కుమారౌ రఘువీరవృ
త్తం యథాక్రమం గాతుముపాక్రమేతామ్॥*ప॥౧౭॥ అస్తి ప్ర
శస్తా జనలోచనానామానన్దసందాయిషు కోసలేషు । ఆజ్ఞాస
ముత్సారితదానవానాం రాజ్ఞామయోధ్యేతి పురీ రఘూణామ్ ॥

స్య మునిశ్రేష్ఠస్య వాల్మీకేః- అంతేవసంతౌ అంతేవాసినౌ శిష్యౌ - ఏతేన అనయోరఖండితవచనత్వం సూచ్యతే*ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః - ఏతౌ కుమారౌ మైథిలేయౌ కుశలవౌ- రఘువీరవృత్తం శ్రీరామచరితం- యథాక్రమం యూపదేశానుసారేణైవేత్యర్థః- గాతుం గానేన పఠితుం- ఉపాక్రమేతాముపక్రాంతవంతౌ- చశబ్దో యమనుయోగం సముచ్చినోతి- ఏతేన ప్రశ్నానంతరమేవ అవిలంబేన ప్రారబ్ధగానయోరనయోః శ్రీరామస్య చాన్యోన్యం దైవవశాత్స్వయమేవోత్పన్నా ప్రీతిరితి సూచ్యతే- ఇంద్రోపేంద్రమిశ్రణాదుపజాతివృత్తం *స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః- ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గః - అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయావుపజాతయస్తాః- ఇతి కేదారేణోక్తత్వాత్॥౧౭॥ ఉపక్రమప్రకారమేవాహ॥ అస్తీతి॥ జనలోచనానామానందసందాయిషు సమస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజననయనానంద[illegible] కోసలేషు జనప

దేషు- బహువచనాంతైవ దేశవిశేషస్యసంజ్ఞా - ప్రశస్తా-ప్రఖ్యాతా-అజ్ఞ మైవసముత్సారితానిరిస్తాః దానవా యేషాం తేషాం చండశాసనానామి త్యర్థః- రఘూణాంరఘువంశోద్భవానాంరాజ్ఞాం।ప్రజానురంజకానాం నృపాణాం- రఘుశబ్దెయదుశబ్దవత్తదపత్యేలక్షణా- జనపదశబ్దానాంత ద్రాజత్వాల్ బహుషులుగసంభవాత్- రఘురాజసంబంధినీత్యర్థః-యో ద్ధుమశక్యాఅయోధ్యేతిఅన్వర్థసంజ్ఞాపురీ రాజధానీఅస్తి - ఇంద్రవజ్రా వృత్తం- లక్షణంతూక్తం*సంధాయిష్విష్యపిపాఠః- ఉదాత్తాలంకారః॥ ౧౮॥ తామితి॥సురవందితేనసురసేవ్యేన-సంక్రందనేనఇంద్రేణ*సంక్రం దనోదుశ్చ్యవనస్తు రాషాణ్మేఘవాహనఇత్యమరః - విహితఃఆసనసంవి భాగఃదత్తార్ధాసనఃఇంద్రస్యాపిమాననీయఇత్యర్థః- తథాబృందారకా రీణాందానవానాంవిజయేసతి- ధానవేషువిజితేషుసత్స్విత్యర్థః - సు రలోకేస్వర్గే- లబ్ధానిపరితోషాత్సురైర్దీయమానతయాప్రాప్తానిమందా

ష॥౧౮॥ తామావసద్దశరథస్సురవన్దితేనసంక్రన్దనేనవిహితా
సనసంవిభాగః।బృన్దారకారివిజయేసురలోకలబ్ధమన్దారమా
ల్యమధువాసితవాసభూమిః॥*గ॥౧౯॥ అథాస్మిన్ననపత్యతా
దూయమానమానసేపుత్రార్థంక్రతుమశ్వమేధంవిధాతుంమ
న్త్రిభిస్సహమంత్రయమాణే దశరథేసుమంత్రఃప్రహృష్టమ

రాణాంమాలా ఏవమాల్యానిపారిజాతకుసుమస్రజః తేషాంమధునాపు ష్పరసేనవాసితాసురభితావాసభూమిర్నివాసస్థానంయస్యసతథోక్తః- భూలోకేపిస్వర్గసుఖానుభావకఇత్యర్థః - మధుమద్యేపుష్పరసఇత్యమ రః- దశరథోరాజాతామయోధ్యామావసత్ అధివసతిస్మ*ఉపాన్వధ్యా జ్వసఇతికర్మత్వం - తత్రవర్తమానోనిజకార్యనిర్వాహకతయాసురైః పూజ్యమానః - చిరకాలంసామ్రాజ్యశ్రియమనుబభూవేత్యర్థః - అను ప్రాసోలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౯।అథేతి॥అథానంతరమస్మిన్ద శరథే- అనపత్యతయాఅపుత్రకతయా - దూయమానంపరితప్యమానం మానసంయస్యతస్మిన్*నాపుత్రస్యహిలోకోస్తితత్సర్వేపశవోవిదురితి- అపుత్రస్యగతిర్నాస్తితిశ్రుతిస్మృతిభ్యామితిభావః * దూఙ్ పరితాపఇతి ధాతోఃకర్తరిశానచ్ - అతఏవపున్నామ్నోనరకాత్త్రాయంతఇతిపు త్రాస్తదర్థంపుత్రలాభార్థమిత్యర్థః - అర్థేనసహానిత్యసమాసస్సర్వ లింగతాచవక్తవ్యా- అశ్వమేధం।క్రతుంఅశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం -

ణికర్తుః కర్మత్వం॥౧౫॥ తావితి॥ ఇత స్తత స్తత్ర తత్ర ప్రదేశ ఇత్యర్థః- గాయమానౌ గానే నైవ శ్రీరామాయణం పఠంతౌ తౌ కుశీలవౌ కర్మ - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే - దృష్ట్వా రామః ప్రహృష్టమనాః రూపగానసంపత్తిభ్యాం సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ - స్వభవనం నిజమందిర మానీయ భృత్యైః ప్రాపయ్య- భ్రాతృభిః లక్ష్మణాదిభిః పరివృతః పరివేష్టితః- నిజం చరితం స్వచరిత్రం గాతుం గానేన పఠితుం అన్వయుఙ్క్త అపృచ్ఛత్ - ప్రబంధమేనం పఠతమితి నియోజితవా నిత్యర్థః *ప్రశ్నో నుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః॥ తత ఇతి॥ తతః అనుయోగానంతరం- చశబ్దో వక్ష్యమాణక్రియాయాం సంబధ్యతే॥౧౬॥ ఛందోమయీనామితి॥ ఛందోమయీనా మనుష్టుబాదిఛన్దోనిబద్ధానాం వాచాం- నిలయస్య పద్యప్రబంధనిర్మాణచాతుర్యైకనికేతనస్యేత్యర్థః *ఛందః పద్యేచ వేదేచేతి విశ్వః *ఛందశ్శబ్దాన్మయట్ జీప్ మునిపుంగవ

గ॥౧౫॥ తౌ పునరిత స్తతో గాయమానౌ దృష్ట్వా రామః ప్రహృష్ట
మనాస్స్వభవనమానీయ భ్రాతృభిః పరివృతశ్చరితం నిజం గా
తుమన్వయుఙ్క్త॥ *ప॥ తతశ్చ॥౧౬॥ ఛన్దోమయీనాం నిలయస్య
వాచామన్తేవసన్తౌ మునిపుంగవస్య। ఏతౌ కుమారౌ రఘువీరవృ
త్తం యథాక్రమం గాతుముపాక్రమేతామ్॥ *ప॥౧౭॥ అస్తి ప్ర
శస్తా జనలోచనానా మానన్దసందాయిషు కోసలేషు । ఆజ్ఞాస
ముత్సారితదానవానాం రాజ్ఞామయోధ్యేతి పురీ రఘూణామ్॥

స్య మునిశ్రేష్ఠస్య వాల్మీకేః- అంతేవసంతౌ అంతేవాసినౌ శిష్యౌ- ఏతేన అనయోరఖండితవచనత్వం సూచ్యతే *ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః - ఏతౌ కుమారౌ మైథిలేయౌ కుశలవౌ- రఘువీరవృత్తం శ్రీరామచరితం-యథాక్రమం యథోపదేశానుసారేణైవేత్యర్థః- గాతుం గానేన పఠితుం- ఉపాక్రమేతా ముపక్రాంతవంతౌ- చశబ్దో యమనుయోగం సముచ్చినోతి- ఏతేన ప్రశ్నానంతరమేవ అవిలంబేన ప్రారబ్ధగానయోరనయోః శ్రీరామస్య చాన్యోన్యం దైవవశాత్స్వయమేవోత్పన్నా ప్రీతిరితి సూచ్యతే- ఇంద్రోపేంద్రమిశ్రణాదుపజాతివృత్తం *స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః- ఉపేంద్రవజ్రా జతజా స్తతో గః - అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయావుపజాతయస్తాః- ఇతి కేదారేణోక్తత్వాత్॥౧౭॥ ఉపక్రమప్రకారమేవాహ॥ అస్తీతి॥ జనలోచనానామానందసందాయిషు సమస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజననయనానం [illegible] సలేషు జనప

దేషు- బహువచనాంతైవదేశవిశేషస్యసంజ్ఞా - ప్రశస్తాః ప్రఖ్యాతా-ఆజ్ఞైవసముత్సారితానిరస్తాః దానవాయేషాం తేషాంచండశాసనానామిత్యర్థః- రఘూణాంరఘువంశోద్భవానాంరాజ్ఞాం।ప్రజానురంజకానాంనృపాణాం- రఘుశబ్దోయదుశబ్దవత్తదపత్యేలక్షణా- జనపదశబ్దానాంతద్రాజత్వాత్ బహుషులుగసంభవాత్- రఘురాజసంబంధినీత్యర్థః-యోద్ధుమశక్యాఅయోధ్యేతిఅన్వర్థసంజ్ఞాపురీ రాజధానీఅస్తి - ఇంద్రవజ్రావృత్తం- లక్షణంతూక్తం*సంధాయిష్వీత్యపిపాఠః- ఉదాత్తాలంకారః॥౧౮॥ తామితి॥సురవందితేనసురసేవ్యేన-సంక్రందనేనఇంద్రేణ*సంక్రందనోదుశ్చ్యవనస్తురాషాణ్మేఘవాహనఇత్యమరః - విహితఃఆసనసంవిభాగఃదత్తార్ధాసనఃఇంద్రస్యాపిమాననీయఇత్యర్థః- తథాబృందారకారీణాందానవానాంవిజయేసతి- దానవేషువిజితేషుసత్స్విత్యర్థః - సురలోకేస్వర్గే- లబ్ధానిపరితోషాత్సురైర్దీయమానతయాప్రాప్తానిమందా

ష॥౧౮॥ తామావసద్దశరథస్సురవన్దితేనసంక్రన్దనేనవిహితా
సనసంవిభాగః।బృన్దారకారివిజయేసురలోకలబ్ధమన్దారమా
ల్యమధువాసితవాసభూమిః॥*గ॥౧౯॥అథాస్మిన్ననపత్యతా
దూయమానమానసేపుత్రార్థంక్రతుమశ్వమేధంవిధాతుమ
న్త్రిభిస్సహామంత్రయమాణే దశరథేసుమంత్రఃప్రహృష్టమ

రాణాంమాలా ఏవమాల్యానిపారిజాతకుసుమస్రజః తేషాంమధునాపుష్పరసేనవాసితాసురభితావాసభూమిర్నివాసస్థానంయస్యసతథోక్తః-భూలోకేపిస్వర్గసుఖానుభావకఇత్యర్థః - మధుమద్యేపుష్పరసఇత్యమరః- దశరథోరాజా తామయోధ్యామావసత్ అధివసతిస్మ*ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వం - తత్రవర్తమానోనిజకార్యనిర్వాహకతయాసురైఃపూజ్యమానః - చిరకాలంసామ్రాజ్యశ్రియమనుబభూవేత్యర్థః - అనుప్రాసోలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౯।అథేతి॥అథానంతరమస్మిన్దశరథే- అనపత్యతయాఅపుత్రకతయా - దూయమానంపరితప్యమానంమానసంయస్యతస్మిన్*నాపుత్రస్యహిలోకోస్తితత్సర్వేపశవోవిదురితి -అపుత్రస్యగతిర్నాస్తితిశ్రుతిస్మృతిభ్యామితిభావః* దూఙ్ పరితాపఇతిధాతోఃకర్తరిశానచ్ - అతఏవపున్నామ్నోనరకాత్త్రాయంతఇతిపుత్రాస్తదర్థంపుత్రలాభార్థమిత్యర్థః - అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా అశ్వమేధంక్రతుం అశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం -

మంత్రిభిస్సమంసచివైస్సాకంమంత్రయమాణేవిచారయమాణేసతి-తదా సుమంత్రఃకులక్రమాగతోమంత్రిప్రవరఃకర్తా - అంగదేశేఅంగరాష్ట్రే సంగతఃప్రాప్తఃయోవగ్రహఃవృష్టిప్రతిబంధః- అవగ్రహోవర్షప్రతిబ న్ధ ఇత్యర్థః ప్రత్యయః * వృష్టిర్వర్షంతద్విఘాతేవగ్రహావగ్రహౌసమావి త్యమరః- తస్యనిగ్రహేనివర్తనేశౌండస్యదక్షస్య - నిగ్రహానుగ్రహసమ ర్థస్యేత్యర్థః*సప్తమిశౌండైరితిసమాసః - విభండకసూనోఃవిభండకా ఖ్యమునిపుత్రస్యఋశ్యశృంగస్యమహర్షేః మహర్షిలక్షణముక్తం - ప్రసా దాదనుగ్రహాత్ ప్రభావాదితిపాఠేసామర్థ్యాత్ అవశ్యంనిశ్చితంకుమారా ణాంపుత్రాణాం- ప్రభవత్యస్మాదితిప్రభవఃకారణం*ఋదోరప్ - భవి తాభవిష్యతి - అనద్యతనేలుట్ దశరథఇతిశేషః- ఇత్యేవంసనత్కుమా రేణపరాపరవిదాబ్రహ్మమానసపుత్రేణోదీరితం - బ్రహ్మసభాయాంకథి తం - పురావృత్తంపూర్వవృత్తాంతమస్మైదశరథాయకథయామాసపూ

నామహర్షేరంగదేశసంగతావగ్రహనిగ్రహశౌండస్యవిభండ కసూనోరవశ్యమృశ్యశృంగస్యప్రసాదాత్ప్రభవోభవితాకు మారాణామితిసనత్కుమారోదితం పురావృత్తమముష్మైద శరథాయకథయామాస॥*౧౯॥౨౦॥ సోపిసుమంత్రవచనాచ్ఛా న్తాధిశ్శాన్తాకుటుమ్బినంసంబన్ధినం మునిమానీయవసిష్ఠాదిష్ట మశ్వమేదాధ్వరంసరయూరోధసివిధాయ తత్రపుత్రీయామి

ర్యమిత్వాకుసారథ్యేన బ్రహ్మసభాంగతస్సుమంత్రస్తత్ర భూలోకరాజ ప్రస్తావతత్పరైర్దేవైఃపృష్టేనసనత్కుమారేణ- త్రైకాల్యవిదా - కథిత స్యదశరథవృత్తాంతస్యమనసిస్థితత్వాత్తదానీమేతత్సర్వంనివేదయామాసే త్యర్థః॥౨౦॥సఇతి॥సఃదశరథోపిసమంత్రస్యవచనాత్తథ్యవాక్యాద్ధేతోః శాంతఃశమంగతఃఆధిః పుత్రాభావజాతమనోవ్యథాయస్యసతథోక్తః* పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః - శాంతానామఅంగదేశాధీశ్వరస్యరో మపాదనామ్నస్తనయాతయాకుటుంబినంకుటుంబవంతం- శాంతాజానీ మిత్యర్థః- అవగ్రహనివారణానంతరంపారితోషికతయానిజపుత్రికా యాదత్తత్వాదతిభావః - అతఏవసంబంధినంబంధుంరోమపాదస్యదశర థస్యచసౌహార్దసంబంధసోదరభావస్యవిద్యమానత్వాదితిభావః- మునిం మననశీలం ముం ... ఋశ్యశృంగం ... మేనేతి శేషః-

వసిష్ఠేననిజకులగురుణాదిష్టముపదిష్టమశ్వమేధాధ్వరం - సరయూరోధ
సిసరయ్వాఖ్యనదీతీరే*కూలంరోధశ్చతీరంచేత్యమరః - విధాయవిధిబో
ధితక్రమేణకృత్వా- తత్రసరయూరోధస్యేవనత్వశ్వమేధః హికర్మణో
కర్మారంభఇతిశాస్త్రనిషేధాత్ - పుత్రాణామియంపుత్రీయాంతాంపు
త్రోత్పాదనహేతుమిత్యర్థః*వృద్ధాచ్ఛఇతిఛప్రత్యయః - ఇష్టింయాగం
పుత్రకామేష్టింవిధివత్ విధ్యర్హంయథాశాస్త్రమిత్యర్థః - తదర్హమితివ
తిప్రత్యయః- కర్తుమారభతఉపాక్రమత॥౨౧॥తదన్వితి - తదన్వారంభా
నంతరంహవిరాహరణాయహవిర్భాగానాహర్తుంధరణౌకృతావతర
ణాఃభువంప్రత్యాగతాః- శతమఖప్రముఖాఇంద్రాద్యాస్సర్వేగీర్వాణగ
ణాఃదేవగణాశ్చతుర్ముఖాయబ్రహ్మణేదశముఖస్యరావణస్య - ప్రతాపః
కోశదండజంతేజః * సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమ
రః- సఏవగ్రీష్మోష్మాగ్రీష్మర్తుజనితసంతాపస్తేనయత్సంప్లోషణందాహః*
ప్లుషదాహఇతిధాతోర్ల్యుట్-తదావేద్యవిజ్ఞాప్యతేనసహచతుర్ముఖేనసా

ష్టింవిధివత్కర్తుమారభత*గ॥౨౧॥తదనుహవిరాహరణా
యధరణ్యాంకృతావతరణాస్సర్వేగీర్వాణాశ్శతమఖప్రము
ఖాశ్చతుర్ముఖాయదశముఖప్రతాపగ్రీష్మోష్మసంప్లోషణమావే
ద్యతేనసహశరణమితిశార్ఙ్గధన్వానం మన్వానానానావిధ
ప్రస్తుతస్తుతయఃక్షీరాంబురాశిమాసేదుః॥తత్ర॥*ప॥౨౨॥సం

కంశృంగస్యవికారఃశార్ఙ్గంధనుర్యస్యతంశార్ఙ్గధన్వానంశ్రీమహావిష్ణుం-
శార్ఙ్గశ్చేత్యనజాదేశః ద్ధితసమాసత్వాత్ శరణంరక్షితా * శరణంగృ
హరక్షిత్రోరిత్యమరః - ఇతిమన్వానాఅవబుధ్యమానాఃశరణపదస్యకర్మ
కత్వేపినిపాతేనేతిశబ్దేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయా - తిఙాద్యుపసంఖ్యాన
స్యోపలక్షణత్వాత్- యథాహవామనః*నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణిన
కర్మవిభక్తిఃపరిగణనస్యప్రాయికత్వాదితి నానావిధాబహుప్రకారాః
ప్రస్తుతాఃతత్కాలోచితాఃస్తుతయఃస్తోత్రాణియేషాంతేతథోక్తాః - య
ద్వానానావిధంయథాతథాప్రస్తుతాఉపక్రాంతాఃస్తుతయోయేషాంతే
తథోక్తాస్సంతః- క్షీరాంబురాశింక్షీరార్ణవమాసేదుః- శ్రీమహావిష్ణోః
క్షీరాబ్ధిశాయిత్వాత్తత్తీరంప్రాపురిత్యర్థః - అంబురాశిశబ్దస్యరూఢ్యా
ర్ణవపరత్వాన్నార్థాంతరంయోగాపేక్షయా రూఢిర్బలీయసీతిమీమాంస
కాః - ఏవమత్రాపిద్రష్టవ్యాః* [illegible] నేష్వితిధా

తోర్లిట్॥౨౨॥ అథత్రిభిఃకులకేనశ్రీమహావిష్ణుంవర్ణయతి॥ సంతాపఘ్నమి
త్యాది॥ సకలజగతాంసమస్తలోకానాంసంతాపంతాపత్రయజనితంగ్రీ
ష్మాదిజనితంచసంజ్వరంహంతినాశయతీతిసంతాపఘ్నః*హ్రూహంతేరి
తికుత్వం- శార్ఙ్గమేవచాపంఇంద్రధనుస్తేనాభిరామంమనోజ్ఞంలక్ష్మీరేవ
విద్యుత్సౌదామినీతయాలసితంలసంతః*కర్తరిక్తః· గత్యర్థేత్యాదిసూ
త్రేచకారాద్వర్తమానార్థత్వాత్ - అతసీనామక్షుమాపరపర్యాయో
వృక్షవిశేషః*అతసీస్యాదుమాక్షుమేత్యమరః- తస్యాఃగుచ్ఛస్యపుష్పస్త
బకస్యసమానాఛాయాకాంతిర్యస్యతాదృశః కాయోదేహోయస్యతమి
త్యుపమా*ఛాయాత్వనాతపేకాంతావితివైజయంతీ* సమానస్యఛందసీ
త్యాదిసూత్రేసమానస్యేతియోగవిభాగాత్సమాసః- ఛాయాదిషుసమా
నశబ్దస్యసభావఃమునయోమననశీలాః - తఏవజనాస్తేషాంమనాంస్యేవ
చాతకాఃపక్షివిశేషాఃతేషాంశరణేరక్షణేసాధుశరణ్యం - సర్వంసహాప
తితమంబునచాతకానామిత్యాదివాతేషాంతదేకశరణత్వాదితిభావః* త

తాపఘ్నంసకలజగతాంశార్ఙ్గచాపాభిరామలక్ష్మీవిద్యుల్లసి
తమతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయకాయమ్। వైకుంఠాఖ్యంమునిజనమన
శ్చాతకానాంశరణ్యంకారుణ్యాపంత్రిదశపరిషత్కాలమేఘ
న్దదర్శ॥*ప॥౨౩॥క్షీరాంభోధేర్జఠరమభితోదేహభాసావ్రి

త్రసాధురితియత్ప్రత్యయః అపాంసమూహాఃఆపః*తస్యసమూహమి
త్యణ్ కారుణ్యందయైవఆపంయస్యతం- అథవాకారుణ్యమేవఆపోయస్య
తం - కారుణ్యాపంబుక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతఃవికుంఠఏవవైకుంఠో
విష్ణుః*స్వార్థేణ్ప్రత్యయః- సఇత్యాఖ్యాయస్యతంకాలమేఘంనీలాంబు
దం- త్రిదశపరిషత్బ్రహ్మేంద్రాదిదేవసమాజోదదర్శ- త్రిదశేత్యత్రతి
స్రోదశాఅవస్థాబాల్యయౌవనకౌమారాణి జన్మసత్తావృద్ధయోవేషాం
తే- యద్వాత్రిదశపరమాణమేషామితివా* బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడచ్
అత్రోపమారూపకయోరనుప్రాసస్యచపరస్పరంనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః-
ఏతదాదిశ్లోకత్రయంమందాక్రాంతావృత్త * మందాక్రాంతాజలధిషడ
గైమ్భౌనతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్॥ ౨౩॥ క్షీరేతి॥ పునఃదేహభా
సాంనిజశరీరకాంతీనాంప్రరోహైరంకురైః- క్షీరాంబోధేఃక్షీరసముద్ర
స్య - రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయేనయోగాద్రూఢేర్బలీయస్త్వాదితి
భావః- జఠరమభితఃమధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యర్థః- సలిలమమభితఇ

త్యపి పాఠః॥ అభితః పరిత ఇత్యాదినాద్వితీయా - కాలే చన్ద్రోదయకాలే ఉన్మీలంతి వికసంతి యాని కువలయదళాని నీలోత్పలపత్త్రాణి తైర ద్వైతమభేదం తత్సాదృశ్యమిత్యర్థః- ఆపాదయంతం సంపాదయంతం- కాలగ్రహణం దళానామమ్లానత్వద్యోతనార్థం- నిజదేహకాంతిచ్ఛటాభిః క్షీరార్ణవస్య నీలవర్ణతాం జనయంతమిత్యర్థః- ఏతేన శ్రీమహావిష్ణు దివ్యశరీరస్యేంద్రనీలసాదృశ్యం సూచ్యతే॥ తదుక్తం॥ క్షీరమధ్యే క్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్। స ఇంద్రనీలో విజ్ఞేయస్సర్వసౌఖ్యకరశ్శుభ ఇతి- రత్నశాస్త్రవచనాత్ అత ఏవ క్షీరస్య స్వధవళిమపరిత్యాగే నాన్యనీలిమస్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః॥ తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ - తథా క్షౌమవద్దుకూలవద్గౌరే సితే ఇత్యుపమా॥ గౌరోరుణే సితే పీత ఇతి విశ్వామరౌ- భుజగశయనే శేషపర్యంకే - నిఖిలజగతీనాం సకలలోకానాం రక్షణే పాలనే॥ జగతీ విష్టపే భూమ్యామితి విశ్వః - జాగరూకాం జాగ్రతీం సావధానామిత్యర్థః- జాగరూక ఇత్యూకప్రత్యయః-

రోహైః కాలోన్మీలత్కువలయదళాద్వైతమాపాదయంతమ్। ఆతన్వానం భుజగశయనే కామపి క్షౌమగౌరే నిద్రాముద్రాం నిఖిలజగతీరక్షణే జాగరూకామ్॥ ప॥ ౨౭॥ ప్రహ్లాదస్య వ్యసనమమితం దైత్యవర్గస్య దర్పం స్తంభం వక్షస్థలమపి రిపోర్యాగపద్యేన భేత్తుమ్। బద్ధశ్రద్ధం పురుషవపుషా మిశ్రితే విశ్వ

అత ఏవ కామప్యనిర్వాచ్యాం లోకవిలక్షణత్వాదితి భావః - నిద్రాముద్రాం యోగనిద్రావస్థామాతన్వానమనుకుర్వాణం తనోతేశ్శానచ్॥ ౨౭॥ అథ నృసింహావతారం వర్ణయతి॥ ప్రహ్లాదస్యేతి॥ అమితమపారం ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపుతనయస్య నిజభక్తాగ్రేసరస్య వ్యసనం సర్పదంశన సముద్రపాతనాదితత్పితృకృతవిపదం॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః- తథా దైత్యవర్గస్య హిరణ్యకశిపుముఖాసురనికరస్య దంభం మాయాడంబరం- స్తంభమయోమయస్తంభం చ- రిపోర్హిరణ్యకశిపోర్వక్షస్థలమప్యురఃస్థలమపి అపి శబ్దస్సముచ్చయే యాగపద్యేనైకవారమేవ న తు కాలక్రమేణేత్యర్థః - భేత్తుం విదారయితుం పురుషవపుషా నరశరీరేణ మిశ్రితేమిళితే- అత ఏవ విశ్వదృష్టే అత్యాశ్చర్యతయా విశ్వజనాలోకితే - దంష్ట్రిణాం దంతవిశేషాణాం రోచిర్భిః విశదాని శుభ్రాణి ఘువనాని కుక్షిస్థలోకా యస్య తస్మిన్ - సింహరూపేణ [illegible] - ఉక్తంచ శ్రీ

భాగవతే- భక్తప్రతిజ్ఞాపరిపాలనాయ సర్వాత్మతావ్యాప్తివిక ర్తనాయ- దైత్యేంద్రవక్షోదళనాయ నిష్ణుస్తమ్భాన్నృసింహాకృతిరావిరాసీత్- అత్రక్రమికస్య స్తంభావిదారణస్య యోగపద్యా సంబంధేపితత్సంబంధో క్తిరతిశయోక్తిభేదః॥౨౫॥ నారాయణాయేతి॥ నారాయణాయ పరమాత్మనే॥ తదుక్తం॥ నారాయణః పరోవ్యక్తాదణ్డమవ్యక్తసంభవ ఇతి - యద్వా నరస్య సంబంధీని నారాణి తత్వాని తాని అయనం స్థానం యస్య నారాయణః- తదుక్తం - నరాజ్జాతానితత్వాని నారాణీతి విదుర్బుధాః - తస్యతాన్యయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృత ఇతి - అథవా నారా ఆపః అయనం యస్య తథా ॥ అత ఏవార్ణవే తస్మిన్ యత్తదస్యాయనం గతాః నారాస్తాస్సృష్టికరణాః తేన నారాయణః స్మృత ఇతి- ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః - తస్యతాస్త్వయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృత ఇత్యాదినా- నారా ఇత్యజాదిత్వాత్సిద్ధం- అర్థో వా జీవభావః-తస్మై నా

దృష్టే దంష్ట్రోచిర్విశదభువనేరంహసా సింహవేషే॥ ప॥ ౨౫ ॥ నారాయణాయ నళినాయతలోచనాయ నామావశేషితమహాబలివైభవాయ । నానాచరాచరవిధాయకజన్మదేశనాభీపుటాయ పురుషాయ నమః పరస్మై॥ గ॥ ౨౬॥ ఇతి ప్రణమ్యోత్థితానేతాన్ స్తుతిరవముఖరితహరిన్ముఖాన్ హరిహయ

రాయణాయ నళినాయతలోచనాయ పుండరీకవిశాలాక్షాయ నామ్నా నామమాత్రేణావశేషితమవశేషవత్కృతం మిహద్భూయిష్ఠం బలివైభవం వైరోచనిసంపద్యేన తస్మై - వామనావతారే బలిం పాదేనాక్రమ్య పాతాళే నిక్షిప్తవత ఇత్యర్థః - నానా బహుప్రకారం చరాచరం స్థావరజంగమాత్మకం జగత్ ॥ చరాచరం స్యాజ్జగతీతి విశ్వః- తస్య విధాయకో నిర్మాతా బ్రహ్మా తస్య జన్మదేశో జన్మస్థానం నాభీపుటం నాభిపద్మకోశం యస్య తస్మై- పరస్మై పురుషాయ పరమపురుషాయ నమః ॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ- తథా చ శ్రీభాగవతే - సతోస్మ్యహం త్వాఖిలహేతుభూతం నారాయణం పూరుషమాద్యమవ్యయం- యన్నాభిజాతాదరవిన్దకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యత ఏష లోకః- ఇత్యుక్తత్వాత్ - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౨౬॥

ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రణమ్య సాష్టాంగప్రణామం కృత్వా- ఉత్థితాన్

ఉత్థానం ప్రాప్తాన్ - స్తుతిరవైస్తారతరస్తోత్రధ్వనిభిః - ముఖరితాని ప్రతి
ధ్వనివశాన్ముఖరీకృతాని హరితాం దిశాం ముఖాని ప్రదేశా ఏవ - వదనాని
యేషాం తాన్ - హరిహయప్రముఖానింద్రాదీన్ * జంభభేదీ హరిహయ
ఇత్యమరః - ఏతాన్పూర్వోక్తానఖిలానమరానశేషసురాన్ అరుణారుణ
మరుణప్రకారం అత్యంతలోహితమిత్యర్థః - ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్వి
ర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - తాదృగ్యైస్తామరసం ప
ద్మంతస్య విలాసచోరైః తత్తుల్యైరిత్యర్థః - మహాభాగ్యలక్షణసంపన్న
స్యాస్యరక్తాంతనయనత్వాదితి భావః - తదుక్తం సాముద్రికశాస్త్రే * పా
ణిపాదతలే రక్తే నేత్రాంతౌ చ నఖాస్తథా - తాలుజిహ్వాధరోష్ఠంచ సప్తర
క్తస్సుఖీ భవేదితి - లోచనమరీచిసంతానైర్దృష్టిప్రభాపరంపరాభిరా
నందయన్ సంతోషయన్ - అరవిందలోచనః విష్ణుః - అరవిందగ్రహణం
దృష్టీనాం సుఖనిమీలత్వద్యోతనార్థం - స్ఫుటం వ్యక్తమభాషత అనోచ

ప్రముఖానఖిలానమరానరుణారుణతామరసవిలాసచోరైర్లో
చనమరీచిసంతానైరానందయన్భగవానరవిందలోచనస్స్ఫు
టమభాషత ॥ * ప ॥ ౨౭ ॥ అపికుశలమమర్త్యాస్స్వాగతం సాం
ప్రతం వశ్శమితదనుజదంభా కిన్ను దంభోళికేళిః । అపి ధిషణమ
నీషానిర్మితా నీతిమార్గాస్త్రిదశనగరయోగక్షేమకృత్యే క్షమం
తే ॥ * గ ॥ ౨౮ ॥ ఏవం భగవతః కుశలానుయోగపురస్సరీమమృతా

త్ ॥ ౨౭ ॥ అపీతి ॥ హే అమర్త్యాః ఇంద్రాదిదేవాః - వః యుష్మాకం కుశలమపి
క్షేమం కిం * కుశలం క్షేమమస్త్రియామిత్యమరః . అపిశబ్దః ప్రశ్నే తథా చ
సాంప్రతమిదానీం శోభనమాగతం స్వాగతం సుఖాగమనం కిం భావే క్తః -
దంభోళికేళిర్వజ్రాయుధవిలాసః - శమితో విదారితో దనుజానాం దానవా
నాం దంభః కపటోపాయో యయా సా తథోక్తా కిన్ను - ధ్వస్తదానవా కిమి
త్యర్థః - తథా ధిషణస్య బృహస్పతేర్మనీషయా బుద్ధ్యా - నిర్మితా రచితాః
బృహస్పతిస్సురాచార్యో గీష్పతిర్ధిషణో గురురిత్యమరః - నీతిమార్గాః నీతి
పద్ధతయః - త్రిదశనగరస్యామరావత్యాః యోగక్షేమకృత్యే సంరక్షణకర్మ
ణి - క్షమం తేపి సమర్థా భవంతి కిం - పూర్వవదపిః ప్రశ్నే * గర్హాసముచ్చ
యప్రశ్నశంకాసంభావనాస్వపీత్యమరః - అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధస్య పరి
పాలనం క్షేమమితి వివేకః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ కృత్యే ఇత్యపి పాఠః - కృత్యై
నిష్పాదనా [illegible] యోగప్రస్న

రీంకుశలప్రశ్నపూర్వికాం * పురోఽగ్రతోఽగ్రేషుసర్తేరితిటచ్ప్రత్యయః టిత్వాల్ఙీప్ *ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛాచేత్యమరః - అమృతాసారేణామృతధారాసంపాతేనసరసాం రుచిరాం * ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః- భగవతః *ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చాపిషణ్ణాంవర్గోభగోమతఇత్యుక్తలక్షణషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నస్యవిష్ణోస్సరస్వతీంవాణీమాకర్ణ్యశ్రుత్వా - సంపూర్ణమనోరథాయదర్థంవయమాగతాస్తదేవభగవానపిపృష్టవాన్-అతోఽస్మత్కార్యంజాతప్రాయమేవేతిపరిపూర్ణవాంఛితాసతీ- సుమనసాంసంసదేవసమితిః*సుమనాఃపుష్పమాలత్యోఃస్త్రీదేవబుధయోఃపుమానితివైజయంతీ - సభాసమితిసంసదఇత్యమరః- పరస్మైపుంసేపరమపురుషాయవిష్ణవే- విజ్ఞాపయామాసవిజ్ఞాపితవతీ॥౨౯॥ కిమితివిజ్ఞాపయామాసేత్యతఆహ॥ దేవేతి॥ హేదేవద్యోతమానస్వామిన్ - భవతామహాత్మనాకృతావలంబా

సారసరసాంసరస్వతీమాకర్ణ్య సంపూర్ణమనోరథాసుమన
సాంసంసత్పుంసేపరస్మైవిజ్ఞాపయామాస॥*॥౨౯॥ దేవకథ
మకుశలమావిర్భవేద్భవతాకృతావలంబానామస్మాకం॥ కిం
తు॥*ప॥౩౦॥ అస్తిప్రశస్తవిభవైర్విబుధైరలంఘ్యాలంకేతినా
మరజనీచరరాజధానీ। మాణిక్యమందిరభువాంమహసాంప్ర

నాం- యుష్మదధీనానామిత్యర్థః- అస్మాకమకుశలమశుభం- కథమావిర్భవేదుత్పద్యేతనావిర్భవేదేవేత్యర్థః - తథాపికించిద్విజ్ఞాపనీయమస్తీత్యాహ॥కింత్వితి॥యద్యపిసత్సుకార్యవతాంపుంసామలమేవాగ్రతస్థితిరితిన్యాయేన- త్వాంశరణంగత్వాపురతోఽవస్థానమేవఅస్మత్కార్యసాధనంతథాప్యత్యర్తిశయేనకించిదుచ్యతఇతిభావః॥౩౦॥ అస్తీతి॥ ప్రశస్తవిభవైఃప్రఖ్యాతవస్తుసంపద్భిరుపలక్షితావిబుధైరలంఘ్యాలంఘితుమశక్యాదేవానామప్యసాధ్యేత్యర్థః - మాణిక్యమందిరభువాంమణిమయగృహప్రభవానాం* త్రితీయాదిషుభాషితపుంస్కంపుంవద్గాలవస్యేతి పుంవద్భావాదుపజాదేశః- మహసాంతేజసాం* తేజోధామమహోవిభేత్యమరః - ప్రరోహైరంకురైస్తేజసాంభామసితభానుకృశానురూపాణాంధామ్నాం త్రయాయః- దినేఅహ్నయోదీపస్తస్యదశామవస్థాం - నిస్తేజస్కతామిత్యర్థః*దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః - దిశంతీత్యసంబంధేపిసంబంధరూపాతి

శయోక్తిః- లంకేతి నామ లంకేతి ప్రసిద్ధా లంకానామ్నా ప్రసిద్ధేత్యర్థః - రజనీచరాణాం రాక్షసానాం రాజధానీ నగరీ ప్రధాననగరీ అస్తి - రాజానో ధీయంతే స్యామితి రాజధానీ కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థే ల్యుట్- ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం వసంతతిలకావృత్తం- ప్రశస్తః విభవః యేషాం తైరితి విబుధవిశేషణత్వే వ్యాఖ్యాతే ॥ ౩౧ ॥ ఏనామితి॥ సాలాస్సర్జవృక్షాస్తద్వదభిరామైరాయతత్వాదిగుణసంపన్నత్వాత్తత్తుల్యైః భుజైర్వింశతిసంఖ్యాకనిజబాహుభిర్నిర్జితో యక్షరాజః కుబేరో యస్య సతథోక్తః* సాలేతు సర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకా ఇత్యమరః విశ్రవసోపత్యం రావణః- తస్యాపత్యమిత్యణ్ * విశ్రవసో విశ్రవణరవణావితి ప్రకృతేరవణాదేశః - పౌరాణికాస్తు రావయతీతి రావణ ఇతి వ్యుత్పాదయంతి - తదుక్తముత్తరరామాయణే* యస్మాల్లోకత్రయం చైతద్రావితం భయమాగతం - తస్మాత్త్వం రావణో నామ నామ్నా వీర భవిష్యసీతి* రాతేర్ణ్యంతాత్కర్తరి

రోహైస్తైజస్త్రయాయదినదీపదశాం దిశంతీ॥*ప॥ ౩౧॥ ఏనాం
పురాణనగరీం నగరీతి సాలాం సాలాభిరామభుజనిర్జితయక్ష
రాజః। హేలాభిభూతజగతాం రజనీచరాణాం రాజా చిరా
దవతి రావణనామధేయః॥*ప॥ ౩౨॥ యద్బాహురాహురస
నాయితశస్త్రధారాదిక్పాలకీర్తిమయచంద్రమసం గ్రసంతే

ల్యుట్- రావణ ఇతి నామధేయం యస్య సతథోక్తః - హేలయా విలాసేన అవజ్ఞయా వా అభిభూతాని తిరస్కృతాని జగంతి యైస్తైషాం* హేలావజ్ఞావిలాసయోరితి విశ్వః- రజనీచరాణాం రాజా చక్రవర్తీ - నగస్య పర్వతస్యేవ రీతిరాకృతిర్యస్య సతథాభూతః సాలః ప్రాకారో యస్యాస్తాం-గిరిదుర్గప్రాయప్రాకారావృతత్వాదతిదుర్గమామిత్యర్థః*ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః- ఏనాం పూర్వోక్తాం లంకానామ్నా ప్రసిద్ధాం-పురాణనగరీం పురాతనపురీం చిరాచ్చిరకాలమారభ్య - విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం- అవతి రక్షతి- అనుప్రాసః॥ ౩౨॥ అథ ద్వాభ్యాం తన్మహిమానం వర్ణయతి॥ యదిత్యాది॥ యస్య రావణస్య బాహవో వింశతిసంఖ్యాకా భుజాస్త ఏవ రాహవో విధుంతుదాస్తైషాం రసనాయితాః రసనవదాచరితాః శస్త్రధారా ఆయుధశ్రేణయః - రసనాయితత్ర* ఆచారత్వబంతాత్కర్తరి క్తః- దిక్పాలానామింద్రాదిదిగీశ్వరాణాం కీర్తయో యశోరూపాః తాద్రూప్యే ... చంద్రమాశ్చం

ద్రఇత్యమరః- తంగ్రసంతేగిలంతిరణకోవిదోయంరావణఃనిజబాహుబలే
నదిక్పాలాన్నిర్జిత్యతత్తీర్థాంలుంపతీత్యర్థః- ఏకస్యచంద్రమసఃఅనేక
రాహుసమ్మర్దేకిమవస్థాంతరంవక్తవ్యమితిభావః - తథాతస్యవైరిణాంశ
త్రూణాంరణముఖేరణాగ్రే- అమమేసమితిహస్తనిర్దేశః - అంతకమంత
రేణయమంవినా*అంతరాంతరేణయుక్తేద్వితీయా - కశ్చిత్కోపిదేవః-
శరణప్రదాయీరక్షణతత్పరఇత్యర్థః- నాస్త్యేవఅన్యవ్యవచ్ఛేదార్థ
మేవకారః-రణపరాయణాన్వైరిణోవిజిత్యయమక్షయంనయతీత్యర్థః-
రసనాయిత్యేతత్రఇవశబ్దలోపాల్లుప్తోపమా - సాచోక్తరూపకేణసంకీ
ర్యతే॥౩౩॥ ఏతాదృశసామర్థ్యంరావణస్యకుతఆయాతమిత్యతఆహ॥
అంభోజేతి ॥ ఉపక్రాంతత్వాదుత్తరత్రతచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వాచ్చాత్ర
యచ్ఛబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః - యఃరజనీచరచక్రవర్తీ రాక్షససార్వభౌ
మోరావణఃబహుభిఃఅనేకైస్తపోభిః- పంచాగ్నిమధ్యేఏకపాదావస్థానా

తద్వైరిణాంరణముఖేశరణప్రదాయీనాస్తికశ్చిదమమం
తకమంతరేణ॥*ప॥౩౩॥అంభోజసంభవమముంబహుభిస్తపో
భిరారాధయన్వరమవాపపరైర్దురాపమ్। తస్మాత్సమస్తభువ
నంనిజశాసనస్యలక్ష్మీకరోతిరజనీచరచక్రవర్తీ॥* గ॥ ౩౪॥
తేనవయంపరాధీనాఇవభవామః॥తథాహి॥గ॥౩౫॥సోయంక
దాచిత్క్రీడాధరాధరమధిరుహ్యసావరోధవధూజనశ్చర

దిరూపోగ్రతపశ్చర్యాభిః-అనుమితిపురోవర్తినిర్దేశఃఅంభోజసంభవం
బ్రంహాణమారాధయన్సంభావయన్ - పరైర్దురాపందుర్లభమనన్యసా
ధారణమిత్యర్థః-ఈషద్దుస్సుష్ఠువత్వాదినాఖల్ప్రత్యయః-వరంసురా
సురావధ్యత్వరూపమవాపప్రాప- పూర్వమితిశేషః- తస్మాత్కారణాద
శేషభువనమశేషలోకానిత్యర్థః- నిజశాసనస్యనిజాజ్ఞాయాః - లక్ష్మీక
రోతివిషయీకరోతి - చండశాసనోయంనిజశాసనేనైవాశేషభువనాని
శాస్తీత్యర్థః- అభూతతద్భావేచ్విః- అస్యచ్వావితిదీర్ఘః॥౩౪॥ తతఃకి
మిత్యతఆహ॥ తేనేతి॥ తేనరావణేన- వయంపరాధీనాఃపరతంత్రాః - త
త్సేవకాఇవేత్యర్థః- భవామఃఇదానీమితిశేషః - వస్తుతస్తుభవత్పర
తంత్రాఏవేతీవశబ్దార్థః * పరతంత్రఃపరాధీనఃపరవాన్నాథవానపీత్య
మరః॥*౩౫।పరాధీనత్వమేవప్రతిపాదయతి- తథాహీత్యాదినా॥సోయ
మితి॥సోయంరావణఃకదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయే - అవరోధవధ్వఏవజన

స్తైన సహ సావరోధవధూజనః- అంతఃపురస్త్రీజనసహచరస్సన్నిత్యర్థః-
శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః * తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీ
హిః- వోపసర్జనస్యేతి సహభావస్యసత్వం - క్రీడాధరాధరం క్రీడాశైలం-
దివావిహారదేశమిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే * సరితః పులినం వేలా
కాంతారారామభూధరాః - లతాగృహాణి చిత్రాణి శయ్యాకిసలయోచి
తా- దివావిహారదేశాస్స్యురితి- ఆరుహ్యాధిష్ఠాయ చరణాభ్యాం-యానం
విహాయ పాదాభ్యామేవ సంచరేత చేత్- విహరేత యది - ఆగశ్చరణతల
సంతాపోత్పాదనరూపోపరాధః * ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః- ఆగ
మిష్యతి సమాపతేత్ - తథా సతి దండనం కుర్యాదితి భావః - ఇతిమత్వేతి శే
షః- ఇతి నైవ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగే పౌనరుక్త్య
మిత్యాలంకారికాః- అనావిష్కృతాతపః అప్రకటీకృతద్యోతః * ప్రకా
శో ద్యోత ఆతప ఇత్యమరః - భగవాన్ పూజ్యః - అథవా ఐశ్వర్యాదిషడ్గుణ
సంపన్నః మూర్తిత్రయమయత్వాదితి భావః - సహస్రం భానవో మరీచయో

ణాభ్యాం సంచరేత చేదాగమిష్యత్యాగ ఇత్యనావిష్కృతా
తపో భయేన భగవాంత్సహస్రభానురపి సంకుచితభానురేవ త
త్సానూని నూనం సమాశ్రయతే ॥ * ౧ ॥ ౩౬ ॥ ఏష మృగాంకోపి

యస్య సహస్రభానురపి సూర్యః- సంకుచితభానురుపసంహృతమరీచిరేవ
సన్ * భానుః కరో మరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రియామిత్యమరః- తస్య క్రీ
డాధరధరస్య సానూని ప్రస్థానప్రదేశానిత్యర్థః * స్నుః ప్రస్థస్సానుర
స్త్రియామిత్యమరః- సంశ్రయతే సాధ్వసవశాత్తత్ర నిలీయ వసతీత్యర్థః-
లోకత్రయప్రకాశకస్యాపి భగవతః కిరణమాలినః ఈదృశ్యవస్థేతి మహ
త్కష్టమాయాతమితి భావః- నూనమితి నిశ్చయే- నతూత్ప్రేక్షాయాం-అ
త ఏవ సహస్రభానోస్సానుసమాశ్రయణాసంబంధేపి- తత్సంబంధాభిధా
నాత్ అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ఏవముత్తరత్రగద్యత్రయే
ప్యతిశయోక్త్యనుప్రాసావూహ్యౌ ॥ ౩౬ ॥ ఏవం సూర్యావస్థాముక్త్వా సం
ప్రతి చంద్రావస్థాం నివేదయతి ॥ ఏష ఇతి ॥ ఏష మృగాంకశ్చంద్రోపి - సకల
లోకాశ్వాస్యోదయతయా శ్లాఘ్యోపీతి భావః మృగయా ఆఖేటః * ఆఖేటో
మృగయా స్త్రియామిత్యమరః- తత్ర తయా వా- ఆయాసః ఖేదస్తేన- యాస
రిశ్రాంతిః- స్వేదాతిరేకానుభవః పరిశ్రమః - స్త్రియాం క్తిన్ - తస్యా వి
శ్రాంత్యై విశ్రమార్థం- తదపనోదార్థమిత్యర్థః * శ్రమః ఖేదోధ్వర

త్యాదేర్జ్ఞాతస్వేడాతిభూమిక్పదితిలక్షణాత్ - ససంభ్రమం ససాధ్వసం స
త్వరం యథా భవతి తథా - నమద్భిర్నమస్కుర్వాణైర్జనైః పరివృతే పరివేష్టి
తే-దశముఖే రావణే- మజ్జనగృహాభిముఖే స్నానగృహమంటపోన్ముఖే సతి-
తత్రమజ్జనగృహేభవా స్తత్రత్యాః॥అవ్యయాత్త్యప్ విచిత్రతరా అత్యం
తాశ్చర్యకరాశ్చ- యేశాతకుంభస్తంభాః హిరణ్మయగృహాధారదారువి
శేషాః॥హిరణ్యం హేమహాటకం- తపనీయం శాతకుంభమిత్యమరః- తే
షామగ్రేషు ఉపరిప్రదేశేషు- ప్రత్యగ్రం నూతనం యథా తథా- అత్రప్రత్య
గ్రహణం అవిలంబేన నిష్పందద్యోతనార్థం- ప్రత్యుప్తాః కీలితాః - యాః స్ఫ
టికశిలాసాలభంజికాపుంజాః చంద్రకాంతమణిప్రతిమాశ్రేణిః - తస్యాః కర
తలేషు కలితాః సంఘటితాః- నిజోపలమయాశ్చంద్రకాంతమణివికారాశ్చ
యే కలశాః కుంభాః- తేషాం ముఖాత్ ముఖాకారవివరేభ్య ఇత్యర్థః॥ఉప
లః ప్రస్తరే మణావితి విశ్వః॥వికారార్థే మయట్ - అచ్ఛామచ్ఛప్రకారామ

మృగయాయాసపరిశ్రాంతివిశ్రాంత్యై ససంభ్రమం నమజ్జనప
రివృతే మజ్జనగృహాభిముఖే దశముఖే । తత్రత్యవిచిత్రతరశాత
కుంభస్తంభాగ్రప్రత్యగ్రప్రత్యుప్తస్ఫటికశిలాసాలభంజికా
పుంజకరతలకలితనిజోపలమయకలశముఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛి
న్నధారామంబుధారాం నిజకరాభిమర్శాదాపాదయన్, త
స్యప్రసాదపిశునానాం శునాసీరచిరకాంక్షితానాం వింశతివి

త్యంతనిర్మలామిత్యర్థః॥ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః- కర్మధార
యవద్భావాత్సుపో లుక్ అవిచ్ఛిన్నధారామఖండితసంపాతాం॥ ధారా
సంపాత ఆసార ఇత్యమరః- అంబుధారాం సలిలధారాం - నిజకరాభిమ
ర్శాత్- స్వకిరణసంపరామర్శాత్ ఆపాదయన్నుత్పాదయన్ - తస్యరావణ
స్యప్రసాదపిశునానాం అనుగ్రహసూచకానాం కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పి
శునోదుర్జనః ఖల ఇత్యమరః-శుః పూజాయామితి గణవ్యాఖ్యానే అత ఏవ శుః
పూజాయామితి శ్వశుర ఇతి- శోభనా నాసీరా అగ్రేసరా యస్య తేన శునా-
సీరేణ పురందరేణ-చిరకాంక్షితానాం చిరకాలమారభ్య అభిలషితానాం
నతు ప్రాప్తానామితి భావః- ఏతేనాత్యంతదుర్లభత్వం సూచ్యతే॥వృద్ధశ్ర
వాశ్శునాసీర ఇత్యమరః - వింశతివిధవీక్షణానాం వింశతిసంఖ్యాకకరుణా
కటాక్షవీక్షణానాం- నతు క్రియతామేవేతి భావః - తథాపి క్షణమాత్రం అ
ల్పకాలమేవ పాత్రం యోగ్యో భవతి॥ నామ్రాత్కాత్స ఇత్యేవ ధారణే

యోగ్యభాజనయోః పాత్రమితిచామరః శునాసీర చిరకాంక్షితానామిత్య
నేన పాకశాసనస్య కారాగృహప్రవేశేన దుఃఖం బ్రంహవాక్యేనపి మోచ
నంచ సూచితంభవతి॥ ౩౭ ॥ అథమారుతావస్థాం విజ్ఞాపయతి॥ తేనేతి॥ పుల
స్త్యనందనేన విశ్రవసః పుత్రేణ తేన రావణేన సంక్రందననందనాదింద్రో
ద్యానాత్-ఉద్ధృత్యేతి శేషః - స్వమందిరోద్యానం జగృహే రామమానీత
స్య ప్రాపితస్య-నిజాశోకవనికాయాం ప్రత్యారోపితస్యేత్యర్థః-తథాబం
దీకృతా ఉపగ్రహీకృతాః - కారాగృహనిక్షిప్తా ఇత్యర్థః*ప్రగ్రహోప
గ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః - తాసాం సురసుందరీణాం దేవతాస్త్రీణాం-
నయనేందీవరద్వంద్వాన్నేత్రోత్పలయుగళాచ్చ - కరారవిందేషు తా
సామేవ హస్తపద్మేషు - కలితో యః కనకకలశో హిరణ్మయవారికుంభః త
స్మాచ్చ ఉభయత్రాపి జాతావేకవచనం - నయనారవిందద్వంద్వేభ్యః కన
కకలశేభ్యశ్చేత్యర్థః - తాసామారామతరుమూలసేకవ్యాపారేనియో

ధవీక్షణానాం క్షణమాత్రం పాత్రంభవతి॥*౫॥ ౩౭॥ తేనపుల
స్త్యనందనేన సంక్రందననందనాత్స్వమందిరోద్యానమానీ
తస్య మందారప్రముఖస్య బృందారకతరుబృందస్య బందీకృత
సురసుందరీనయనేందీవరద్వంద్వాచ్చకరారవిందకలితకన
కకలశాచ్చ మందోష్ణం స్యందమానైరంబుభిర్జటాలితాలవా
లస్యపచేళిమానామపి కుసుమానాం పతనభయమాశంకమా
నాః పవమానాః స్సంతతం పరిస్పందితుమపి ప్రభవో నభవంతి॥

జితత్వాదితి భావః- మందోష్ణమీషదుష్ణం యథాతథా - స్యందమానైః ప్ర
స్రవద్భిరంబుభిర్బాష్పోదకైః కలశోదకైశ్చేత్యర్థః - కలశోదకానాం శీ
తలత్వేపి- శోకానలసంతప్తబాష్పోదకమిశ్రేణాన్మందోష్ణమిత్యుక్తమిత్య
వగంతవ్యం- జటాలీకృతాని జటాలితాని- పంకీకృతానీత్యర్థః-తత్క
రోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తాన్యాలవాలాని జలాధారమూలవలయా
నియస్య తస్య*నిషద్వరస్తు జంబాల ఇతి- స్యాదాలవాలమావాలమితిచామ
రః - మందారప్రముఖస్య బృందారకతరుబృందస్య పారిజాతాదిసురత
రునికరస్య సంబంధినాం స్వయమేవ పచ్యంత ఇతి పచేళిమాని - పతనోన్ము
ఖానీత్యర్థః*కర్మకర్తరికేళిమద్వాచ్యః - తేషామపి కుసుమానాం-
పతనభయమాశంకమానా అధః పాతముత్ప్రేక్షమాణాః - తథాసతి కు
సుమానాం పంక్తలేపేన [illegible]దేన నిగృహీయాదితి భావః- పవమానాః

మరుతః- పరిస్పందితుంచలితుమపి- కిముతయుద్ధేచ్ఛంవిహర్తుమితిభావః
ప్రభావఃసమర్థానభవంతి॥౩౭॥ అథఅగ్న్యవస్థాంనివేదయతి॥ఏత ఇతి॥ గా
ర్హపత్యః- పురోగోగ్రేసరోయేషాంతేతథోక్తాః- ఏతేపరిదృశ్యమానాః
పావకాః- గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణాన్వాహార్యావసథ్యాదిరూపా
అగ్నయోపిరూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థాభావేనసముదాయప్రసిద్ధిః.
తదుక్తమాచార్యైః*అసత్స్వవయవార్థేషుయోన్యత్రార్థేప్రయుజ్యతే-
తత్రానన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిధ్యతీతి - తచ్ఛంకావహాంతద్గోచర
బుద్ధిజననీం- హుతవహాఖ్యాహుతవహాభిధానంవహంతస్సంతః పూర్వం
హుతంయజమానైర్హూయమానంహవిర్వహంతీతిహుతవహాఇతి - యోగ
సిద్ధేర్వ్యాఖ్యాతామేవేదానీం లోకవిద్విష్టకర్మణారావణేన అధ్వరా
ణాంవిధ్వంసితత్వాద్ధవిషామలాభేనతాదృక్ఛంకావహాం - దధానాఇత్య
ర్థః - తద్గృహే రావణమందిరేపౌరోగవధురం మహానసాధ్యక్షాధికా
రందధతేధారయంతి*సమానేసవత్యాంతుపాకస్థానమహానసే - పౌ

*గ॥ ౩౮॥ ఏతేపిపావకారూఢిశంకావహాంహుతవహాఖ్యాం
వహంతస్తద్గృహే గార్హపత్యపురోగాఃపౌరోగవధురంద
ధతే॥కింబహునా॥*గ॥ ౩౯॥ సఏషమానవాదవమానస్సమా
గమిష్యతీత్యమన్వానస్త్రిదశైరవధ్యత్వంచతురాననవరాల్ల
బ్ధ్వాసముద్ధతస్సంప్రతిసంప్రహారసమాక్రాంతదిగంతదంతా

రోగవంతదధ్యక్షఇత్యమరః * సర్వజ్ఞస్యభగవతఃపురస్తాత్కి-మవస్థాంత
రంవిజ్ఞాపనీయమితిగమయతికింబహునేత్యాదినా- బహుభిఃకాలయాపన
కరైర్వాక్యైరలమిత్యర్థః॥౩౯॥కింతువక్తవ్యాంశమేవ విజ్ఞాపయామఇ
త్యాహురిత్యాహ॥సఇతి॥సఏష రావణఃమానుషాన్మనుష్యేభ్యఇత్యర్థః-
జాతావేకవచనం - అవమానమవజ్ఞాపరిభవఇతియావత్*స్త్రీపుంసావమా
ననావజ్ఞావహేళనమిత్యమరః - ఆగమిష్యతిసమాపతేదిత్యేవమమన్వా
నోవబుధ్యమానః - తేషాంతృణప్రాయత్వాదితిభావః - తదతస్త్రిదశైస్సురా
సురాదిభిరవధ్యత్వమహింసత్వం - చతురాననవరాల్లబ్ధ్వాప్రాప్య-అతఏ
వసముద్ధతోదర్పోద్రిక్తస్సన్సంప్రతీదానీంసంప్రహ్రియతేనేనేతిసంప్ర
హారోయుద్ధం * సంప్రహారాభిసంపాతకలిసంస్ఫోటసంయుగాఇతియుద్ధపర్యాయే
ష్వమరః - తత్రసమాక్రాంతాస్సమవరుద్ధామేదిగంతదంతావళాఐరా
వతాదిదిగ్గజా [illegible] [illegible] సైర్యాసవ్రణా

నిక్షతాని - తైర్జాతా యే కిణాశ్చర్మగ్రంథయః * తృతీయా తత్కృతే
త్యాదినా సమాసః- తైః స్ఫుటితం నిమ్నోన్నతం వక్షఃస్థలమురఃస్థలం యస్య
తథోక్తం - అత ఏవ వనవారణో వనగజః- వనగ్రహణం నిరర్గలత్వద్యోత
నార్థం స్థలకమలినీం స్థలప్రరూఢపద్మినీమివ - త్రయాణాం లోకానాం స
మాహారస్త్రిలోకీ * తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చేతి సమాసః * సం
ఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా * అధికారోత్తరపదో ద్విగుస్త్రియామభా
ష్యత ఇతి స్త్రీత్వం ద్విగోరితి ఙీప్ - ద్విగురిత్యేకవచనం- తాం జగత్రయీమభి
భవన్- ఆక్రమన్పీడయన్నిత్యర్థః- అస్మాన్ భవదీయాన్ తావకీనాన్- ని
గ్రహానుగ్రహసమర్థస్య భవతః సంబంధిన ఇత్యర్థః- జాతు కదాచిదపి-
కించిదీషదపి న జానాతి - సకలలోకకంటకేన దర్పాంధేన రావణేన త్వన్మ
హిమైవ న జ్ఞాయతే అస్మాకం తు కా కథేతి భావః - ఇతి విజ్ఞాపయామాసేతి
పూర్వేణ సంబంధః||౪౦||తతః కిమత ఆహ||అథేతి|| అథ విజ్ఞాపనానంతరం-
భగవాన్విష్ణుః- భగవచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః- గీర్వాణగణస్యేంద్రాదిసురసం

వళదంతకుంతవ్రణకిణస్ఫుటితవక్షఃస్థలస్థలకమలినీం వనవా
రణ ఇవ రావణస్త్రిలోకీమభిభవన్భవదీయానస్మాన్న జాతు కిం
చిదపి జానాతీతి||*వ||౪౬||అథ భగవానాకర్ణ్య గీర్వాణగణవా
ణీమ్||*ప||౪౭|| ఇంద్రనీలాచలోదంచచ్చంద్రికాధవళస్మితః ।

ఘస్య వాణీం వాచమాకర్ణ్య శ్రుత్వా||౪౭||కిమకరోదిత్యత ఆహ- ఇంద్రనీ
లేతి||మధుం సూదయతీతి మధుసూదనో విష్ణుః*కర్తరి ల్యుట్- అత్ర మధుగ్ర
హణం మధ్వాదిమహాదైత్యసంహర్తురస్య - కియాన్ రావణవధ ఇతి ద్యోత
యితుమిత్యవగంతవ్యం- ఇంద్రనీలాచలః ఇంద్రనీలపర్వతః ఇంద్రనీలలక్ష
ణముక్తం- తత్రోదంచతీ ఉల్లసంతీ యా చంద్రికా కౌముదీ - తద్వద్ధవళం శు
భ్రం స్మితం యస్య తస్య స్మిత పూర్వాభిభాషిత్వాత్ కృతమందహాసమ్ య
ద్వా దుర్మదాంధోఽయం రాక్షసభావాద్దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనదక్షం
మాం జ్ఞాతుం న శక్నోతీతి- సావహేళనమందహాసస్సన్నిత్యర్థః - అత్ర
మధుసూదనస్య ఇంద్రనీలదృశాంగత్వాద్ధాసస్య చ శుభ్రత్వేన కవిసమయ
సిద్ధత్వాదియముపమా - సుధాధారామమృతస్యందినీం - అత ఏవ మధు
రాం మాధుర్యగుణయుక్తాం * మధురం రసవద్వాచి స్వాదున్యపి మధుస్త్వితి
యేన మాధుర్యమితి విబుధాః మధు సేవ మధురవతా ఇతివచనాత్ - వాచ సూచే
ఉక్తవాన్ - శ్లో...

రత్రాపిద్రష్టవ్యం॥౪౨॥వాచమేవవివృణోతి॥భవతామితి॥ హేదేవాఇత్య ధ్యాహర్తవ్యంభవతాంయుష్మాకం- అపరాధవిధాయినఃఉక్తరీత్యాఅ పకర్తుస్తస్యపూర్వోక్తస్యయాతుధానస్యరాక్షసస్యరావణస్య * యాతు ధానఃపుణ్యజనఇతిరాక్షసపర్యాయేష్వమరః - నిధనంవినాశమధునైవ ఇదానీమేవ- విధాతుంకర్తుంశక్యంయుక్తం॥౪౩॥ తర్హికదానీమేవక్రియ తామిత్యాశంక్యతత్రోపపత్తిమాహ॥సరసిజేతి॥ కింతుసరసిజాసనస్యబ్ర హ్మణఃశాసనంసురాసురావధ్యత్వరూపాజ్ఞావచనమపి* శాసనంరాజద త్తోర్వ్యాంలేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్తిష్వితివిశ్వః - అమోఘీకుర్వన్బ్రహ్మవ రస్యాన్యథాకరణానౌచిత్యాదితిభావః*అభూతతద్భావేచ్విః*అస్యచ్వా వితిదీర్ఘః - తథాఉర్వీతలేభూమండలే - పుత్రానాత్మనఇచ్ఛతీతిపుత్రీ యన్*సుపఆత్మనఃక్యజితిక్యచ్- సుపోధాతుప్రాత్యాదినాసుబ్లుక్ - క్యచిచేతి దీర్ఘః- తస్యపుత్రార్థినఇత్యర్థః- సుత్రామమిత్రస్యేంద్రసఖస్య-దై

వాచమూచేసుధాధారాంమధురాంమధుసూదనః॥*గ॥౪౨॥
భవతామపరాధవిధాయినస్తస్యయాతుధానస్య నిధనమధు
నైవవిధాంశక్యమ్॥*కింతు॥గ॥౪౩॥ సరసిజాసనమప్యమోఘీ
కుర్వన్నుర్వీతలేపుత్రీయతస్సుత్రామమిత్రస్య దశరథస్యమనో
రథమపిపూరయితుమాశ్రితమానుషవేషస్సన్నహమేవతంహ
నిష్యామీతివ్యాహృత్యాంతరధాత్॥*గ॥౪౪॥ తతస్సాపరిష
దనిమిషాణామున్మిషితహర్షాహృషీకేశాదేశాత్ప్రశమితదుర్వ

త్యవినాశనాఖండితవైభవాభ్యాంతత్సుహృదఇత్యర్థః* మిత్రంసుహృది మిత్రోరవిఇతివైజయంతి- దశరథస్యరాజ్ఞః - మనోరథంవాంఛితమపి పూరయితుంసఫలీకర్తుమాదృతమానుషవేషోగృహీతమానవాకార స్సన్ - అహమేవతంరావణంహనిష్యామివినాశయిష్యామి - మదన్యస్య యస్యకస్యచిద్ధననేఅసామర్థ్యాదితిభావః - ఇత్యేవంప్రకారేణవ్యాహృ త్యోక్త్వాంతరధాత్అదృశ్యోభూత్ *వ్యాహారఉక్తిర్లపితమిత్యమరః॥౪౪ తతఇతి॥తతఃఅంతర్ధానానంతరం- సాపూర్వోక్తా - ననిమిషంతీత్యనిమి షాః- పచాద్యచ్-అనిమేషాణామితిపాఠేనవిద్యంతేనిమేషాఃపక్ష్మపాతా యేషాంతేషాంపరిషద్దేవతాసంఘః-హృషీకాణాంవిషయేంద్రియాణాం ఈశఃహృషీకేశఇతిస్వామీతస్యభగవత అదేశాదహమేవతంహనిష్యామీ

త్యాజ్ఞావచనాదేవ- ఉన్మిషితహర్షాసముత్పన్నానందాసతీ- చతుర్దశభు

వనాని భూరాదిచతుర్దశసంఖ్యాకలోకాన్ - నిర్దశానన్ నాస్య రావణాన్ ఇతే ష్వపి సంచారసంభవాదితి భావః- అత ఏవ ప్రశమితా ప్రశాంతా దుర్దశా దురవస్థా యేషాం తాని తథోక్తాని- బుధ్వా సత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతో త్యంతవిశ్వసనీయవచనత్వాత్తథావగమ్యేత్యర్థః- దుగ్ధసాగరాత్ క్షీరాంభోధేస్సకాశాత్- నిరగాన్నిర్జగామ॥౪౫॥తత ఇతి॥ తతః నిర్గమనానంతరం- పితామహో బ్రహ్మా తానమరాన్ ఇంద్రాదీన్ ప్రాహస్మ బ్రూతేస్మ ఉవాచేత్యర్థః॥ లిట్సమ ఇతి భూతార్థే లట్ - బ్రువశ్చః పంచానామాదిత ఆహో బ్రువ ఇతి ణలా దేశః బ్రువ ఆహాదేశశ్చ॥౪౬॥ తదేవ వివృణోతి॥ భవంత ఇతి॥ హే దేవా ఇత్యధ్యాహార్యం- భవంతః యూయం తావదిదానీం- అవతరిష్యతః దాశరథిరూపేణోత్పత్స్యతః లక్ష్మీసహాయస్య శ్రీమహావిష్ణోః - సాహాయ్యార్థం సహాయకర్మకర్తుం॥ గుణవచనేత్యాదినా ష్యఞ్ అర్థేన సహనిత్యసమాసః సర్వలింగతా వక్తవ్యా- అప్సరసః స్వర్వేశ్యాః॥ స్త్రియాం బ

శాని నిర్దశాననాని చతుర్దశభువనాని బుధ్వా దుగ్ధసాగరాన్నిరగాత్॥ గ॥౪౫॥ తతస్తానమరాన్ప్రాహస్మ పితామహః॥ గ॥౪౬
భవంతస్తావదవతరిష్యతో లక్ష్మీసహాయస్య సాహాయ్యార్థమప్సరః ప్రభృతిషు యువతిషు వానరాచ్ఛభల్లగోపుచ్ఛవేషభృతః ప్రథితప్రభావాః ప్రజాః ప్రజనయేయుః॥ వ॥౪౭॥ పురాఖలు మమ జృంభారంభే సంభూతవాన్ జాంబవానితి॥ ॥వ॥౪౮॥

హుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఇత్యమరః - తత్ప్రభృతిషు తదాద్యాసు యువతిషు గంధర్వయక్షాదిస్త్రీషు- యూనస్తిరితి ప్రత్యయః- వానరా మర్కటాః అచ్ఛభల్లాః భల్లూకాః గోపుచ్ఛా గోలాంగూలాః నీలముఖా దీర్ఘపుచ్ఛాశ్చ మర్కటభేదాః తద్వేషభృతః - తద్భూమికాధారిణః॥ మర్కటో వానరః కీశో వనౌకా అథ భల్లుకే- ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతి చామరః- ప్రథితప్రభావా జగద్విఖ్యాతప్రతాపాః- ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః సంతతీః- పుత్రానిత్యర్థః॥ ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః - ఉపసర్గేచ సంజ్ఞాయామితి డప్రత్యయః - ప్రజనయేయురుత్పాదయేయుః॥ శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః- భవచ్ఛబ్దస్య యుష్మదస్మత్ప్రతిరిక్తత్వేన శేషత్వాదితి॥౪౭॥ పురేతి॥ కించ పురా పూర్వకాలే సృష్ట్యాదావిత్యర్థః- మమ జృంభారంభే జృంభణసమయే॥ జృంభా స్యాత్ త్రిషు జృంభణమిత్యమరః - జాంబవాన్నామ భల్లూకాధిపః [illegible] దాసీంపతేర్

తే- సహాయకర్మకరిష్యతీతిభావః- ఇత్యేవమాహస్మేతిపూర్వేణసంబంధః॥౪౮॥తత ఇతి॥తతఃబ్రహ్మనిదేశవచనానంతరం- తేపూర్వోక్తాగీర్వాణా ఇంద్రాదిదేవాస్తథాకుర్వన్ - అప్సరఃప్రభృతిషుయువతిషుపుత్రాన్ జనయామాసురిత్యర్థః॥౪౯॥అథేతి॥ అథానంతరంవితానంక్రతుఃపుత్రేష్టిరితియావత్ - తత్ప్రయోజనమస్యవైతానికః*క్రతువిస్తారయోరస్త్రీవితానమిత్యమరః*ప్రయోజనమితిఠక్ - తస్మాద్వైశ్వానరాదగ్నేస్సకాశాత్*అగ్నిర్వైశ్వానరోవహ్నిరిత్యమరః - సహేమపాత్రఃహిరణ్మయపాత్రపాణిరిత్యర్థః - కశ్చిదదృష్టపూర్వఃప్రజాపతేస్సంబంధీప్రాజాపత్యః- ప్రజాపతినాప్రేషితఇతియావత్*దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్య ఇతిణ్యప్రత్యయః నరఃపురుషవిశేషః- ఉత్థాయనిర్గత్యపుత్రీయతేపుత్రానాత్మనఇచ్ఛతే*సుపఆత్మనఃక్యచ్ - దశరథాయరాజ్ఞేయజమానాయ అమృతప్రాయమమృతకల్పం - పయసాసంస్కృతంపాయసంపరమా

తతస్తేగీర్వాణాస్తథాకుర్వన్॥*గ॥౪౯॥అథవైతానికాద్వైశ్వానరాన్నరఃప్రాజాపత్యస్సహేమపాత్రఃకశ్చిదుత్థాయపుత్రీయతేదశరథాయపాయసమమృతప్రాయంప్రాయచ్ఛత్॥
*తతః॥ప॥ ౫౦॥ కౌసల్యాయైప్రథమమదిశద్భూపతిఃపాయసార్ధంప్రాదాదర్ధంప్రణయమధురంకేకయేంద్రస్యపుత్ర్యై
ఏతేదేవ్యౌతరళమనసఃపత్యురాలోచ్యభావం స్వాధార్ధంశా

న్నం*పరమాన్నంతుపాయసమిత్యమరః* సంస్కృతంభక్షా ఇత్యణ్ - ప్రాయచ్ఛత్ పుత్రీయమేతదితివక్తనాక్ * ప్రాఘ్రాద్నేత్యాదినాదాణోయచ్ఛాదేశః॥౫౦॥తత ఇతి॥ పాయసంతత్కిమకరోదిత్యతఆహ॥కౌసల్యాయా ఇతి॥ తతః పాయసప్రదానానంతరం- భూపతిర్దశరథః - కోసలస్యరాజ్ఞోపత్యంస్త్రీకౌసల్యా*వృద్ధేత్కోసలాజాదాత్ ఞ్యజితిఞ్యఙ్ప్రత్యయః యజశ్చాబితిచాప్ తస్యైకౌసల్యాయై అగ్రమహిష్యై*కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ప్రథమమాద్యంపాయసస్యార్ధంసమవిభాగం*పుంస్యర్ధోర్ధంసమేంశక ఇత్యమరః - అదిశత్ దత్తవాన్ - కేకయేంద్రస్యకేకయదేశాధీశ్వరస్యపుత్ర్యైకైకేయ్యై ప్రణయేనప్రేమ్ణామధురం మాధుర్యగుణయుక్తం.తిష్ఠా అత్యంతప్రేమాస్పదత్వాదితి వాక్ - తతఃకిం
త్రీ హ - ఏతేదేవ్యౌకౌసల్యాకైకేయ్యౌతరళమనసఃసుమిత్రాయైపా

యస్సాంశప్రదానాత్పర్యాకులచిత్తస్య - పత్యుర్భర్తుర్దశరథస్య* పతిసమా సపేవేణిఘుసంజ్ఞాభావః* ఖిత్యాత్పరస్యేతిజసోకారస్యఉకారఃభావం కథంవాసుమిత్రాలబ్ధపాయసభాగాభవిష్యతీత్యభిప్రాయమాలోచ్య- పరిబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాన్ముఖచిహ్నైరనుమీయేత్యర్థః- స్వయంస్వేఉభౌఇత్యర్థః- స్వార్ధాంశాభ్యాంస్వయోఃస్వకీయయోః రాజ్ఞాదత్తయోరర్ధయోరర్ధాంశాభ్యాంఅర్ధభాగాభ్యాంసుమిత్రాం పూర్ణకామాంసఫలమనోరథామకురుతాంకృతవత్యౌ - స్వార్ధభాగౌప్రత్యేకంసామ్యేనద్వేధావిభజ్య - ఏకమేకంభాగమాత్మార్థంనిక్షిప్యఅవశిష్టభాగౌసుమిత్రాయైదదతురిత్యర్థః-అయంచవిభాగోనరామాయణసంమతఃతత్రచరోరర్ధంకౌసల్యాయైఅవశిష్టార్ధార్ధంసుమిత్రాయై శిష్టార్ధంకైకేయ్యైశిష్టంపునస్సుమిత్రాయాఇత్యభిధానాత్ - కింతుపురాణాంతరసంవాదోద్రష్టవ్యః ఉక్తంచనరసింహసంహితాయాంతే పిండప్రాశనకాలేసుమిత్రాయైమహీపతేః- పిండాభ్యామల్పమల్పంతుస్వసపత్నై ప్రయచ్ఛతఇతి*ఉక్తం

భ్యాంస్వయమకురుతాంపూర్ణకామాంసుమిత్రామ్॥ * ప॥ ౧౮॥ అవభృథేవసితేసరయూతటాదథయథా యథముచ్ఛలితేజనే । దశరథఃపరిపూర్ణమనోరథఃపురమగాత్పురుహూత

చకాళిదాసేన*అర్చితాతేనకౌసల్యాప్రియాకేకయవంశజా - అతస్సంభావితాంతాభ్యాంసుమిత్రామైచ్ఛదీశ్వరః- తేబహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞేపత్న్యౌపత్యుర్మహీక్షితఃచరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాంతామయోజయతాముభేఇతి - ఏవమన్యత్రాపిసతివిరోధేపురాణాంతరాత్సమాధాతవ్యం - మందాక్రాంతావృత్తం- లక్షణంతూక్తం॥౧౮॥అనంతరకృత్యమాహ॥అవబృథఇతి॥అవబృథేదీక్షాంతస్నానాదికృత్యే*దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః- అవసితేపరిసమాపితేసతి*షోంతకర్మణీతిధాతోఃకర్మకర్తరిక్తః- అథానంతరంజనే-యజ్ఞార్థమాగతేజనసమాజే - సరయూతటాత్ యథాయథంయథాస్వం - స్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్యర్థః*యథాస్వంతుయథాయథమిత్యవ్యయమమరః*యథాస్వేతు యథాయథమితినిపాతనాద్ద్విర్భావోనపుంసకత్వంచ*హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం- ఉచ్ఛలితేప్రస్థితేసతి - స్వస్వనియతదేశాన్ప్రతిగతవతిసతీత్యర్థః - తతోదశరథోరాజాపరిపూర్ణమనోరథఃపుత్రప్రాప్త్యుపాయలాభాత్సఫలాభిలాషస్సన్ ఉపమీయతఇత్యుపమా*ప్రకృతోపసర్గఇత్యాద్

పురుహూతపురండపమోపమానంయస్యాస్తాం పురుహూతపురోపమా
మింద్రనగరీతుల్యాంపురమయోధ్యామగాన్వివేశ |- పురుభూయిషం
హూయతేయజ్ఞేష్వితిపురుహూతఇతివిగ్రహః|ద్రుతవిలంబితవృత్తం- ద్రు
తవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥౫౨॥అథతాసాంగర్భోత్పత్తిం
ప్రస్తౌతి॥ అపాటవాదితి ॥ మనోజ్ఞాగర్భాపిధానవాత్పూర్వాపేక్షయా
ప్యత్యంతమనోహరాకాంతిర్లావణ్యంయస్యతస్య - కృతాభిషేకారాజప
త్న్యఃమహిష్యఃతాఏవజనస్తస్యకౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రాణామిత్యర్థః
కృతాభిషేకామహిషీత్యమరః-అల్పాన్యంగాన్యంగకాని తేషాంహస్తాద్య
వయవానాం*అల్పారేకన్ప్రత్యయః అల్పత్వమత్ర కార్శ్యంగర్భిణీనారీ
ణాంతత్సంభవాదిఃభావః - కేవలమత్యంతమపాటవాత్ పటుత్వాభావా
ద్ధేతోః- ప్రోజ్ఝితానిపరిత్యక్తానిభూషణానికంకణాద్యాభరణానియేషు
తాని - తేషాంస్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భారాయమాణత్వాచ్చేతిభావః -
దౌహృదలక్షణానిశరీరసాదముఖా పాండిమకృష్ణచూచుకత్వాదినిజగర్భ

పురోపమామ్॥*తతః॥ప॥ ౫౨॥ అపాటవాత్కేవలమంగకా
నాంమనోజ్ఞకాంతేర్మహిషీజనస్య॥శనైశ్శనైఃప్రోజ్ఝితభూ
షణానిచకాశిరేదౌహృదలక్షణాని॥*ప॥౫౩॥మందమందమప
యద్వళిత్రయాగాధతావిషయనాభిగహ్వరా|కోనతేంద్రదు

చిహ్నానిశనైశ్శనైర్దినక్రమేణేత్యర్థః- వీప్సాయాంద్విర్భావః- చకాశిరే
సువ్యక్తానిబభూవురిత్యర్థః- స్వహృదయేనగర్భహృదయేనచద్విహృద
యాగర్భిణీ-యథాహబాహటః*మాతృజన్యస్యహృదయంమాతుశ్చహృ
దయేనయత్- సంబద్ధంతేనగర్భిణ్యానేష్టంశ్రద్ధావమాననమితి- తత్సం
బంధిత్వాద్గర్భోదౌహృతమిత్యుచ్యతే- సాచతద్యోగాద్దౌహృదినీతదుక్తం
సంగ్రహే*ద్విహృదయాం నారీందౌహృదినీమాచక్షతఇతి - ఖుపేంద్రవ
జ్రావృత్తం॥౫౩॥అథాగ్రమహిష్యాఃకౌసల్యాయాః ప్రాధాన్యేనమధ్యగౌ
రవరూపందౌహృదలక్షణంవర్ణయతి- మందమందమిత్యాదిభిఃత్రిభిఃకుళ
కేన- మందమందంమందప్రకారం*ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః*
కర్మధారయవదుత్తరపదేష్వపీతి కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలో
పఃఅపయదపగచ్ఛత్ వళీనాం మధ్యరేఖాణాంత్రయంయస్యాస్సా తథో
క్తా*వళిర్మధ్యమరేఖోర్మిజీర్ణత్వద్గృహదారుష్వితివిశ్వః- గాధయాఉత్తా
నత్వన్యవిషయం[illegible]గహ్వరం[illegible]యస్యాస్సా* అథ

నాభిస్తుజంత్వంగెయస్యసంజ్ఞాప్రసారికేత్యమరః- అత్రపూర్వంవిద్యమానయోఃమహాభాగ్యలక్షణత్వేనసాముద్రికశాస్త్రోక్తయోఃవళిత్రయనాభిగహ్వరయోరిదానీంగర్భగౌరవాదపగమఇత్యవగంతవ్యం- అతఏవకోసలేంద్రస్యదుహితుఃకౌసల్యాయాఃసంబంధినీ మధ్యయష్టిర్యష్టికల్పమధ్యమపి- శనైశనైకాలక్రమేణదృష్టిగోచరాచక్షుర్విషయాఅభూత్- అపిశబ్దాత్కైకేయ్యాసుమిత్రయోరపిమధ్యయష్టిస్సముచ్చీయతే- ఆజ్ఞకార్శ్యాదిగర్భలక్షణేబాహటః*క్షామతాగరిమాకుక్షౌమూర్ఛాఛర్దిరరోచకః- జృంభాప్రసేకస్సలనంరోమరాజ్యాఃప్రకాశనమితి - రథోద్ధతావృత్తం॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥ ౫౪॥ న్యగ్రోధేతి॥ కృశానికార్శ్యావస్థామాపన్నానిఅంగాన్యవయవాయస్యాస్తస్యాః - కౌసల్యాయాః* అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతివక్తవ్యాత్ జన్- ఉదరంకుక్షిః*పిచండకుక్షిజఠరోదరతుందమిత్యమరః- క్రమశఃదినక్రమేణ- ప్రయాతామపగతాం- న్యగ్రోధపత్రసమతాంవటపత్రసాదృశ్యం * పటపత్రసమంస్త్రీణాముదరం

హితుశ్శనైరభూన్మధ్యయష్టిరపిదృష్టిగోచరా॥* ప॥ ౫౪॥ న్యగ్రోధపత్రమతాంక్రమశఃప్రయాతామంగీచకావపునరప్యుదరంకృశాంగ్యాః।జీవాతవేదశముఖోరగపీడితానాంగర్భచ్ఛ

పుత్రదాయకమితిసాముద్రికే*న్యగ్రోధోబహుపాద్వటఇత్యమరః - దశముఖోరావణఏవఉరగఃసర్పః- దశముఖవాక్సర్పశ్చప్రతీయతే - తేనపీడితానాందుఃఖితానాంలోకానామితిశేషః- జీవాతవేజీవనౌషధార్థః- రావణంనిహత్యతత్పీడితాన్ జీవయితుమిత్యర్థః * జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః- గర్భచ్ఛలేనకుక్షిస్థార్భకవ్యాజేన*గర్భోపవరకేంతస్థాగ్నౌకుక్షిస్థాభ్రకేమతః - ఛలంతుస్ఖలితేవ్యాజఇతిశబ్దార్ణవవిశ్వప్రకాశౌ- వసతాతిష్ఠతాప్రథమేనపుంసా- ఆదిపురుషేణవిష్ణునాహేతునా - పునర్భూయోప్యంగీచకార- పూర్వంమహాభాగ్యలక్షణతయావిద్యమానేవటపత్రసామ్యే - నిర్భరగర్భభారవశాదిదానీమపగతేపివటపత్రశాయినఃశ్రీమహావిష్ణోర్నివాసత్వేన - పునస్తత్సామ్యంబభారేత్యర్థః*ఊరీకృతమురరీకృతమంగికృతమాశ్రితంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః* ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిఅంగీశబ్దస్యగతిసంజ్ఞాయాంథాతోఃప్రాక్ప్రయోగఃవిష్ణోర్వటపత్రశాయిత్వంఉక్తంచశ్రీమహాభాగవతేతృతీయస్కంధేకపిలదేవహూతిసంవాదే*సత్వంధృతోమేజఠరేసినాథకథన్నుయస్యోదరఏతదాసీత్ - విశ్వం

యుగాంతేవటపత్రఏకః శేతేస్మమాయాశిశురంఘ్రిపాన ఇతి- అన్యత్రచ*
అంభోధిశాయీవటపత్రశాయీ శ్రీరంగశాయీరమతాంమనోమ ఇతిఅ
త్రదశముఖోరగేతిరూపకం- గర్భచ్ఛలేనేత్యత్రచ్ఛలశబ్దేననాయంగర్భః
కింతుసాక్షాద్వటపత్రశాయీతి గర్భస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాచ్ఛలాది
శబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనలక్షణోపహ్నవభేదః- తదుజ్జీవితాచేయంపునర్వ
టపత్రసామ్యభరణోత్ప్రేక్షా - సాచవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - సా
చోక్తరూపకేణసంసృజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తం॥౫౫॥మధ్యమితి॥ అసి
తేఆయతేచాక్షిణీయస్యాస్తస్యాఉత్పలప్రపత్రాయతాక్ష్యాః - కౌసల్యా
యాఃసంబంధిబహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాఙ్గాత్ షచ్-షిద్గౌరాదిభ్యశ్చే
తిజీష్మధ్యమవలగ్నంకర్తృ*మధ్యమంచావలగ్నంచమధ్యోస్త్రీత్యమరః-
తనుత్వాత్సూక్ష్మత్వాద్ధేతోః- అవిభావ్యమానమజ్ఞాయమానమపరదృశ్య
మానంసదితియావత్- ఆకాశమాసీదాకాశకల్పమభూత్ - పూర్వమితి

లేనవసతాప్రథమేనపుంసా॥అపిచ॥*ప॥౫౫॥మధ్యందనుత్వా
దవిభావ్యమానమాకాశమాసీదసితాయతాక్ష్యాః।గర్భోదద
యేవిష్ణుపదాపదేశాత్కార్శ్యంవిహాయాపీవిహాయఏవ॥*ప॥
తతః॥౫౬॥ఉచ్చస్థైగ్రహపంచకేసురగురౌసేందౌనవమ్యాంతి

శేషః- తథాకవిసమయసిద్ధత్వాదితిభావః- గర్భోదయేగర్భోత్పత్త్యాస
త్యాం - ఇదానీమితి శేషః కార్శ్యమాకాశభావనిమిత్తంసౌక్ష్మ్యంవిహా
యత్యక్త్వాపి- విష్ణోర్గర్భరూపేణవిద్యమానస్యపదంవిష్ణుపదమాకాశం
చేతిప్రతీయతే-తదపదేశాత్తద్వ్యాజాద్వ్యపదేశాద్వావిహాయసా-ఆకా
శమేవాసీదతిసంబంధః*వియద్విష్ణుపదంవాతు పుంస్యాకాశవిహాయసీఇ
త్యమరః- అత్రపూర్వార్ధేమధ్యాకాశయోర్భేదేపి- తదేవాసీదిత్యభేదో
క్త్యైభేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః- తయాచతత్సామ్యంగమ్యతఇత్యలం
కారేణాలంకారధ్వనిః - ఉత్తరార్ధేతుఆకాశభవననిమిత్తకార్శ్యంవిహా
యాపితదేవాసీదితివిరోధః - సచవిష్ణుపదమితిశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాపదేశశబ్దాత్క్షేపాపహ్నవోజ్జీవితఇతి
సంకరః॥౫౬॥అథశ్రీవిష్ణురావిరభూదిత్యాహ॥ తతఇత్యాదినా॥ తతఃదౌ
హృదలక్షణప్రకాశనానంతరం- గ్రహాణాంసూర్యాదీనాంపంచకే - ఉ
చ్చేషుస్థానేషుతిష్ఠతీత్యుచ్చస్థైస్సుపిసఇతికః- సూర్యాంగారకగురుశుక్ర

శనిషు పంచసు గ్రహేషు- మేషాదిస్వతుంగస్థానసంగతేషు సత్స్విత్యర్థః- సురగురౌ బృహస్పతౌ- సేందౌ ఇందుయుక్తే సతి- పూషణి సూర్యే॥ విభాషాజిశ్యోరితి వికల్పాదల్లోపాభావః • మేషంగతే మేషరాశిం ప్రవిష్టే సతి- పునర్వసుయుతే పునర్వసూనక్షత్రయుక్తే - నవానాం పూరణీ నవమీ తస్యాం తత్సంజ్ఞిక ఇత్యర్థః॥ తస్య పూరణే డట్- నాంతాదసంఖ్యాదేర్మట్ ఇతి డటో మడాగమః - టిత్త్వాత్ ఙీప్ తిథాదిరిత్యత్ర తిథిశబ్దః పుల్లింగోగ్రాహ్యః- యథాహామరసింహః॥ తదాద్యాస్త్రీ ధయోర్ద్వయోరితి కర్కటకే కర్కటక నామ్ని లగ్నే రాశ్యుదయకాలే ॥ రాశీనాముదయో లగ్నమిత్యమరః- నిఖిలాః సమస్తాః పలం మాంసమశ్నంతీతి పలాశా రాక్షసాః - త ఏవ సమిధః కింశుకసమిధశ్చ- అరణిజన్యస్యాగ్నేరై ంధనత్వేన పలాశసమిద్గ్రాహకత్వాదితి భావః - నిర్దగ్ధుం వినాశయితుం భస్మీకర్తుంచ - మేధ్యాత్ పవిత్రాత్ అథవా మేధః క్రతుః తదర్హాత్ యాగయోగ్యాదిత్యర్థః- అయోధ్యైవారణిరగ్నిమంథనదారువిశేషస్తస్మాత్॥ మధ్యాదితి పాఠే అయోధ్యారణేర్మధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యర్థః ॥ పంచమీవిభక్తిరితి పంచమీ॥ యూ

థౌ లగ్నే కర్కటకే పునర్వసుయుతే మేషంగతే పూషణి । నిర్ద
గ్ధుం నిఖిలాః పలాశసమిధో మేధ్యాదయోధ్యారణేరావిర్భూత

పాగ్రంతమర్ణానిర్మంథ్యదారుణిత్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః- అభూతపూర్వమవిద్యమానస్వసదృశం- సజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః- నవిద్యతే పరం యస్మాత్తదపరం అద్వితీయం- విజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః - ఏకం స్వగతభేదరహితం- అత ఏవ యత్కించిత్ - త్రివిధభేదరహితతయా అనిర్వాచ్యం • మహస్తేజః పరంజ్యోతిరితి యావత్ బ్రహ్మేత్యర్థః॥ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః- తదేవ మహాగ్నిరితి శ్లిష్టరూపకం- ఆవిర్భూతం స్వయమేవాభివ్యక్తం అభూదితి శేషః- ఏతేవాస్య మాతృసంబంధరాహిత్యం సూచ్యతే - గర్భవాసాదికమన్యత్ సర్వం ప్రాతీతికమేవ న పారమార్థికమితి భావః- ఉక్తగుణయుక్తే శుభదినే- శ్రీరామాదిమూర్తిచతుష్టయరూపేణ అయోధ్యాయాం- పరమాత్మా శ్రీవిష్ణు రావిరభూదితి ఫలితార్థః- అత్ర సమస్తవస్తువర్తి శ్లేషసంకీర్ణసావయవరూపకాలంకారః॥ అత్రేదమనుసంధేయం అజవృషభమృగాంగనాకులీరాః ఝషవణిజౌ చదినాకరాదితుంగాః - దశశిఖిమనుయుక్తిథీంద్రియాంశైస్త్రినవకవింశతిభిశ్చ తే స్తనీచాః- సూర్యాదీనాం [illegible]

క్రమవిశిష్టాఉచ్చస్థానాని - స్వస్వతుంగాపేతయాసప్తమస్థానానినీచాని
అత్రఉచ్చేష్వపిదశమాదయోరాశిత్రింశాంశా యథాక్రమముచ్చేషుపర
మోచ్చానీచేషుపరమనీచాఇతిజాతకశ్లోకార్థః - అత్రాంశస్త్రింశోభా
గః- యథాహనారదః॥త్రింశద్భాగాత్మకంలగ్నమితి తేపిస్వోచ్చస్థాఫలం
తివాస్తగానాపినీచగాః- తదుక్తం- రాజమృగాంకే- స్వోచ్చేపూర్ణంస్వ
ర్క్షగేఽర్థంసుహృద్భిః పాదంద్విడ్భిర్వాశుభంఖేచరేంద్రాః నీచస్థాయీవా
స్తగోవానకించిత్పాదాన్యూనం స్వత్రికోణేదదాతితదిత్థమాహ కవిరు
చ్చస్థఇతి॥యస్యజన్మకాలేపంచప్రభృతయోగ్రహాస్స్వోచ్చస్థాః - సదేవ
తుల్యోభవతీతి- తదుక్తంకృష్ణీయే॥సుఖినఃప్రకృష్టకార్యారాజప్రతిరూ
పకాశ్చరాజానః- ఏకద్విత్రిచతుర్భిర్జాయంతేతఃపరందివ్యఇతి - తదిద
మాహగ్రహపంచకఇతి - యద్యప్యుచ్చస్థగ్రహపంచకఇత్యనేనైవసూ
ర్యస్యస్వోచ్చస్థానగతత్వోక్తేః పునర్మేషంగతేపూషణీతిపౌనరుక్త్యదూ
షణంప్రసజ్యతే - తథాపిగోబలీవర్దన్యాయేనసమాధేయమిత్యలమతిప్ర
సంగేన- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం- సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగు

మభూతపూర్వమపరంయత్కించిదేకంమహః॥అపిచ॥ ప॥
౫౬॥అథరామాభిధానేనకవేస్సురభయన్గిరః। అలంచకార

రవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥ ౫౬॥ ఏవంతావత్తారకబ్రహ్మణోన
న్యత్వేనావిర్భావముక్త్వాసంప్రతిలౌకికరీత్యాప్రాయికమవతారమాహ
అపిచేతి- కించేత్యర్థః- అథేతి - అథమహఃప్రాదుర్భావానంతరం - హ
రతిభక్తజనదురితానీతిహరిర్విష్ణుః- రమంతేయోగినోత్రేతి రామః॥రమం
తెయోగినోనంతేసత్యానందేచిదాత్మని- ఇతి రామపదేనాసౌపరబ్రహ్మా
భిధీయతఇతిశ్రుతేః॥కరణాధికరణయోరిత్యధికరణార్థేఘఞ్-సఇత్యభిధా
నంతేనరామనామ్నా -కవేర్వాల్మీకేర్గిరఃవాచఃసురభీఃమనోజ్ఞాఃకుర్వన్
సురభయన్సురభికరిష్యన్నిత్యర్థః ॥ సుగంధౌచమనోజ్ఞేచసురభిర్వా
చ్యలింగవదితివిశ్వః॥తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - వర్తమా
నసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః-సమనంతరమేవమహాకవినావాల్మీకినా
శ్రీరామచరిత్రస్యనియమేనవర్ణయిష్యమాణత్వాదితిభావః- కారుణ్యా
త్కరుణాహేతోః॥కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్యమరః - కరుణైవకారుణ్య
మితివిగ్రహః - స్వార్థేష్యఞ్ - రఘూణామన్వయంరఘువంశంఅలంచక్రే
అలంకృతవాన్ పరమకారుణికో

యంహరిః శ్రీరామరూపేణావతీర్య రఘువంశమనుజగ్రాహేత్యర్థః- జ్యే
ష్ఠశ్శ్రీరామః కౌసల్యాయాం మజనీతి ఫలితార్థః - పరమకారుణికాః కింన
కుర్వంతీతి భావః * అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-
ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయమానుష్టుభంవృత్తం॥ ౫౮॥ అథ భరతాదికుమార
త్రయోదయమాహ॥ తమితి॥ త్రేతాగ్ని తేజసః ఆహవనీయగార్హపత్యద
క్షిణాగ్నిత్రయం త్రేతాగ్నిః తస్య తేజ ఇవ తేజో యేషాం తేతథోక్తాః తేజ
స్విన ఇత్యర్థః- వర్చస ఇతి పా॰ తెప్యయమేవార్థః ఉపమాలంకారః * అ
గ్నిత్రయమిదం త్రేతేత్యమరః - త్రేతా శబ్దేనైవ అగ్నిశబ్దప్రతీతేః పునరగ్ని
శబ్దః కరికలభకర్ణావతంసవంశకరీరాదివదవగంతవ్యః - ఏక ఏవాగ్నిః త్రీ
ణ్యాహవనీయాదిరూపాణి ప్రాప్తః త్రేతా - తదుక్తం * ఏక ఏవావసథ్యా
గ్నిరగ్న్యాధేయేన కర్మణా - సంస్కృత స్త్రీణి రూపాణి తత స్త్రేతేతి
శబ్ద్యత ఇతి - ఆవసథ్యాగ్నిరౌపాసనాగ్నిః స్త్రీత్వం లోకాత్ * లింగమశి
ష్యం- లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి- పృషోదరాదిత్వాద్వర్ణవ్యత్యయేన

కారుణ్యాద్రఘూణామన్వయం హరిః॥ * ప॥ ౫౮॥ తమేనమన్వ
జాయంత త్రయస్త్రేతాగ్నితేజసః। అగ్రజస్యానుకుర్వంతః తై
స్తైర్లోకోత్తరైర్గుణైః॥ * ప॥ ౫౯॥ భరతస్తేషు కైకేయ్యాం తనయో

ఇకారస్థానే ఏకారే సతి త్రేతేతి రూపసిద్ధిః - తథా తైస్తైః వీప్సాయాం ద్వి
ర్భావః - లోకోత్తరైః లోకోత్కృష్టైః లోకేష్వసాధారణైరితి యావత్-
గుణైః విద్యావినయాదిభిః శౌర్యౌదార్యగాంభీర్యాదిభిర్వా- అగ్రజస్యాగ్ర
జం రామమిత్యర్థః * కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ- అథవా సంబం
ధసామాన్యే షష్ఠీ భగవతో నారాయణస్యానుకరోతీతివత్ - అనుకుర్వం
తః అనువర్తమానాః తత్సదృశా ఇత్యర్థః- తదుక్తం దండ్యాదైః * తద
న్వేత్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలం తన్నిషేధతి తస్యవానుకరోతీతి శబ్దాస్సాదృశ్య
వాచకా ఇతి- త్రయః కుమారాః తమేనమనుతస్యాముష్య శ్రీరామస్య పశ్చా
దిత్యర్థః * అనుర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా- అజాయంత జా
తాః॥ ౫౯॥ భరత ఇతి॥ తేషు త్రిషు కుమారేషు - కేకయస్య రాజ్ఞో పత్యం స్త్రీ
కైకేయీ * తస్యాపత్యమిత్యణ్ - కేకయమిత్రయుప్రళయానాం యాదేరి
య ఇతి యవబ్దస్య ఇయాదేశః- తస్యాః వినయేన ప్రశ్రయేణ విశిష్టనీతిసంప
త్త్యా వా ఉజ్జ్వలః [illegible] యః జాత ఇ

తిశేషః - తథాలక్ష్మణశత్రుఘ్ననామానౌఅన్యౌభరతాపేక్షయాఇతరౌ కుమారౌ- సుమిత్రాయాంకృతోదయౌసముత్పన్నౌ ॥౬౦॥ఏతఇతి॥బ్రహ్మ క్షేమాయబ్రాహ్మణపరిపాలనంకర్తుం * బ్రహ్మాస్త్రీప్రజాపతిరిత్యమ రః - దీక్షితాఃసంజాతదీక్షాఃకృతసంకల్పాఇత్యర్థః *తదస్యసంజాతం తారకాదిభ్యఇతజిఇతీతచ్ తారకాదిరాకృతిగణః చత్వారఃఏతేపూర్వో క్తాఃవీరాఃదానదయాయుద్ధేషుశూరాఃశ్రీరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః లోకానందఃలోకానాంభువనానాంమానందకః- కార్యకారణయోరభే దోపచారాత్ కమనీయత్వాత్ సచాసౌముకుందశ్చేతివిగ్రహఃతస్యచత్వా రోబాహవఃఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చతుర్భుజాఇవవృధిరేవృద్ధింగతాఃపూ ర్ణోపమాలంకారః॥౬౧॥అథరాక్షసవినాశనాటకస్య పూర్వరంగభూ తంవిశ్వామిత్రాగమనంతావదాహ॥ అథేతి॥ అథానంతరంకదాచిత్క స్మిన్ చిద్దినేఅపరిమేయాః అపరిమితాఃయాఃమాయాఃశాంబరీవిద్యాఃవిచి

> వినయోజ్జ్వలః। అన్యౌలక్ష్మణశత్రుఘ్నౌసుమిత్రాయాంకృ
> తోదయౌ॥*ప॥౬౦॥ ఏతేవవృధిరేవీరాబ్రహ్మక్షేమాయదీక్షి
> తాఃలోకానందముకుందస్యచత్వారఇవబాహవః॥*గ॥౬౧॥
> అథకదాచిదపరిమేయమాయా భయానకయుద్ధసముద్ధతదై
> త్యబలావస్కందకాందిశీకబృందారకానీకపరివార్యమాణర

త్రకపటవృత్తయఇతియావత్ *స్యాన్మాయాశాంబరీవిద్యేత్యమరః - తా భిర్భయానకానిభయంకరాణి*ఘోరంభీమంభయానకమిత్యమరః-యు ద్ధసముద్ధతానియుద్ధోద్ధతానిచయానిదైత్యబలానిదైత్యసేనాః తేషామవ స్కందాదాక్రమణాత్కాందిశీకైః భయద్రుతైఃబృందారకానీకైర్దేవసై న్యైఃపరివార్యమాణః నిరీక్ష్యపరివేష్ట్యమాణోరథోయస్యసతథోక్తః- దేవానామపిశరణ్యఇత్యర్థః - అథవాపరివార్యమానఃసంరక్ష్యమాణో రథోయస్యసతథోక్తః- ఏతదాయత్తమస్మజ్జీవనమితిమత్వాతైఃపరిరక్షిత స్యందనఇత్యర్థః*కాందిశీకోభయద్రుతఃఅనీకినీబలంసైన్యంచక్రంచానీ కమస్త్రియామితిచామరః- పఙ్క్తిరథోదశరథః*పఙ్క్తిశ్ఛందోపిదశమ మిత్యమరః- తపశ్చర్యాజాతానాంవసిష్ఠస్పర్ధయాబ్రహ్మత్వసంపాదనా ర్థంవిరచితవ్రతోపవాసాదితపోనుష్ఠానాజ్జనితానాంఆశ్చర్యాణామ ద్భుతానాంఆయతనమాస్పదంకారణమిత్యర్థః- చర్యేత్యత్ర*గదమద చరేత్యాదినాయత్ రాజాహారిశ్చం

ద్రపి తాతంయాజయతిసదేహస్వర్గగమనార్థమితిత్రిశంకుయాజినం* య జతేర్ణ్యంతాత్తాచ్ఛీల్యేణినిః - పద్యప్రబంధమివశ్లోకనిబద్ధకావ్యమివద ర్శితసర్గభేదఃకథావిచ్ఛేదరూపఃసృష్ట్యంతరంచ యేనతం- ప్రాకృతవ్యా కరణమివప్రకటితఃప్రకాశితఃవర్ణవ్యత్యాసః అక్షరవ్యత్యయఃక్షత్రియత్వ పరిత్యాగేనబ్రాహ్మణవర్ణస్వీకారరూపవ్యత్యాసశ్చ యేనతం యథాఆర్జి తఇతిసంస్కృతపదస్య- ఆర్జైవ్విడప్పఇతికర్మణివిడప్పాదేశేవిడప్పంతీ తివర్ణవ్యత్యాసాభిధాయినీప్రాకృతవ్యాకరణరీతిః* వర్ణోద్విజాదౌశుక్లా దౌస్తుతౌవర్ణంతువాక్షర ఇత్యమరః- బుధమివసౌమ్యమివ - సోమసుతం చంద్రసుతం- సోమయాజినంచ- సోమంసునోతీతిసోమసుత్ క్విప్ - భగ వంతంపూజ్యంకుశికసుతంవిశ్వామిత్రమద్రాక్షీత్ దదర్శ* దృశేర్లుఙ్ ఇది తో వేతివికల్పాదజభావపక్షేవృద్ధిః * సదృశ ఇతినిషేధాత్కాదేశాభా వః శ్లేషసంకీర్ణముపమాత్రయమన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టమ్- త్రిశం

థః ప జ్ఞేదః - తపశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయత నంనిశ్శంకంత్రిశంకుయాజినంభగవంతంపద్యప్రబంధమివద ర్శితసర్గభేదంప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితవర్ణవ్యత్యా సంబుధమివసోమసుతంకుశికసుతమద్రాక్షీదద్రాక్షీచ్చ॥*౫॥ ౬౨॥ తదనుయథావిధికృతసపర్యేణమర్యాదాతీతమహిమ్నా మహితేనగాథేతరహృదయేనగాధినందనేనసత్రపరిత్రాణా ర్థమిత్థమభ్యర్థితోభూత్॥*౫॥౬౩॥ రాజన్నభవంతస్తనయేన పన

కుయాజనకథాముత్తరత్రవక్ష్యతి॥౬౨॥తదన్వితి॥ తదనుదర్శనానంతరం- విధిమనతిక్రమ్యయథావిధియథాశాస్త్రం*అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినావ్య యీభావసమాసఃకృతా దశరథేనవిరచితాసపర్యా అర్ఘ్యపాద్యాది రూపాపూజాయస్యతేన * పూజానమస్యాపచితిసపర్యార్చార్హణాస్స మాఇత్యమరః-మర్యాదాతీతమహిమ్నాఅపరిమేయమాహాత్మ్యేన-మహి తఃపూజ్యస్తేనగాథేతరహృదయేనగంభీరచేతసాగాధినందనేనగాధిరా జనందనేనవిశ్వామిత్రేణ- సత్రపరిత్రాణార్థంయజ్ఞసంరక్షణార్థం*స త్రమాచ్ఛాదనేయజ్ఞఇత్యమరః- ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ*ఇదమస్థము రితిథముప్రత్యయః-అభ్యర్థితఃయాచితోభూత్- దశరథఇతి శేషః*యా చ్ఞాయామభినూనేచప్రార్థనాకథ్యతేబుధైరితికేశవః॥౬౩॥ ప్రార్థనాప్ర కారమాహ రాజన్నితి॥ హే రాజన్ సర్వభూమిపాల - యతోరంజనాద్రా

జాత్వంఅతోస్మద్ధృదయరంజనమపికరిష్యసీతిః జ్ఞాపితమిత్యవగన్తవ్యం. భవత స్తనయేనపుత్రరూపేణావతీర్ణేనేత్యర్థః- వినయః ప్రశ్రయః తేనాభిరామేణరమణీయేనఏతేనయథోక్తకారిత్వం- సూచ్యతే- శరాసనమేవ మిత్రంసుహృద్యస్యతేన- ధనుర్మాత్రసహాయేనేత్యర్థః - సౌమిత్రిమాత్రంలక్ష్మణఏవ పరిజనోభృత్యవర్గోయస్య తేన - అత్రమాత్రశబ్దేనపరిజనాంతరవ్యవచ్ఛేదకేనాస్యాసహాయశూరత్వంసూచ్యతే- ఏవంభూతేన రామేణరక్షస్సంహరణార్థంశ్రీరామరూపేణావతీర్ణేనవిష్ణునా- క్రియమాణావిధీయమానాక్రతురక్షాయాగపరిపాలనంయస్యతథోక్తం - అహమితిశేషః రక్షోదురితంసుబాహుమారీచాదిరాక్షసరూపవిఘ్నంతత్కృతం విఘ్నంవా- అథవాతద్విరచితయాగదూషణలక్షణదుష్కృతం*అంహో దురితదుష్కృతమిత్యమరః - ఉత్తీర్యతీర్త్వాకృతావభృథోనిర్వర్తితదీక్షాంతః భవితుమభిలషామివాంఛామిఇత్యేవం ప్రకారేణప్రార్థితోభూ

యాభిరామేణ రామేణ శరాసనమిత్రేణసౌమిత్రిమాత్రపరిజ
నేనక్రియమాణక్రతురక్షోరక్షో దురితముత్తీర్యకృతావభృ
థోభవితుమభిలషామీతి॥౬౪॥ ఏతదాకర్ణ్యకర్ణపరుషంమ
హర్షిభాషితమతిమాత్రపుత్రవాత్సల్యాత్సశల్యాంతఃకరణో
భూత్॥*గ॥౬౫॥ తత స్తస్మిన్బహుప్రకారైరప్యపరిహార్యనిశ్చ
యేభగవతివిశ్వామిత్రేదశరథ స్తపనకులహితేనపురోహితే

దితిపూర్వేణసంబంధః*దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః॥౬౪॥ ఏతదితి॥ కర్ణకఠోరమేతత్పూర్వోక్తంమహర్షేః*ఊర్ధ్వరేతా స్తపస్యుగ్రోనియతాశీచసంయమీ - శాపానుగ్రహయోశ్శక్త స్సత్యసంధోభవేదృషిరిత్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠస్యవిశ్వామిత్రస్యభాషితం శ్రీరామఃప్రేషణీయఇత్యేవంరూపంవచనమాకర్ణ్యశ్రుత్వా- మహర్షిగ్రహణంఅనతిక్రమణీయవచనత్వద్యోతనార్థం*భాషితంవచనంవచఇత్యమరః- అతిమాత్రపుత్రవాత్సల్యాదతివేలపుత్రస్నేహాద్ధేతోః*అతివేలభృశాత్యర్థాతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరమిత్యమరః- సశల్యాంతఃకరణఃవిదీర్ణహృదయోభూత్- తద్వచనస్యశస్త్రప్రాయత్వాదితిభావః - అత్రమునివచనేశల్యత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః॥౬౫॥తతఇతి॥ తత స్తదనంతరంతస్మిన్భగవతివిశ్వామిత్రే- బహుప్రకారైః*అహమేవగమిష్యామియోద్ధుంతైఃకూటయోధిభిః - రామస్యాప్యస[illegible] ష్టిర్వర్షసహ

సాగ్నిణిజాతస్యమమకౌశిక - యత్నేనోత్పాదితశ్చాయంనరామంనేతుమ
హాసీత్యాద్యుక్తానేకోపాయైరిత్యర్థః- అవార్యఃనివారయితుమశక్యః
నిశ్చయఃశ్రీరామప్రేషణరూపోయస్యతస్మిన్సతి - తదాదశరథఃతపనకు
లస్యసూర్యవంశస్యహితేనహితకారిణా యోగక్షేమానుసంధానతత్పరే
ణేత్యర్థః- అతోస్యవచనమవశ్యమంగీకరణీయమితిభావః- పురోహితే
నవసిష్ఠేనైవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాభిహితోనుశాసితోభూత్॥౬౬॥ త
త్ప్రకారమేవాహ॥పర్యాప్తేతి॥హేరాజన్నిత్యధ్యాహారః - భవాన్ప
ర్యాప్తంపరిపూర్ణంభాగ్యంబ్రహ్మవర్చసప్రాప్తిరూపంభాగధేయంయ
స్యతస్మై- ఏతేనదుస్సాధ్యబ్రహ్మవర్చససాధకస్యమహాత్మనోనకిమప్యసా
ధ్యమస్తీతిసూచ్యతే- అతఃపూజ్యాయేతిభావః-అముష్మైకుశికాత్మజాయ
సపర్యాంశ్రీరామ ప్రదానరూపాంపూజాంకుర్యాత్ కురుష్వభవచ్ఛబ్ద

నైవమభిహితోభూత్॥*ప॥౬౬॥ పర్యాప్తభాగ్యయభవాన
ముష్మైకుర్యాత్సపర్యాంకుశికాత్మజాయ । నిర్యాతుధానాం
వసుధాంవిధాతుం। నిర్యాతురామస్సహలక్ష్మణేన॥*గ॥౬౭
ఏవంవసిష్ఠేనప్రతిష్ఠాపితధృతిర్దశరథస్సుతప్రదానేనకుశిక
సుతమనోరథమేవపూరయామాస॥*ప॥౬౮॥యోగేనలభ్యో

యోగేప్రథమపురుష ఏవనమధ్యమపురుషఇతిభాష్యేస్థితత్వాత్* విధిని
మంత్రణామంత్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషులిఙ్- అతోవసుధాంభు
వంనిర్గతాయాతుధానాయస్యాంతాం నిర్యాతుధానామరాక్షసాం*
యాతుధానఃపుణ్యజనోనైఋతోయాతురక్షసీఇత్యమరః - ఏవంధాతుం
కర్తుంలక్ష్మణేనసహరామో నిర్యాతుసర్గచ్ఛతు*ప్రాప్తకాలేలోట్ -
శ్రీరామస్యరాక్షససంహారార్థంనిర్గంతుంకాలఃప్రాప్తఇత్యర్థః - ఇం
ద్రవజ్రావృత్తం- లాటానుప్రాసః॥౬౭॥ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యావసిష్ఠేన
ప్రతిష్ఠాపితాపునస్సంస్థాపితాధృతిర్ధైర్యంయస్యసతథోక్తః*ధృతిర్యో
గాంతరేధైర్యేధారణాధ్వరతుష్టిష్వితివిశ్వః- దశరథఃసుతప్రదానేనశ్రీ
రామసమర్పణేన- కుశికసుతమనోరథంవిశ్వామిత్రాభిలాషమేవ- పూర
యామాససఫలీచకారనత్వప్రదానరూపంనిజమనోరథమిత్యేవకారేణా
ర్థః॥౬౮॥యోగనేతి॥యః రామః సంసారాత్పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధరూ

పాదపేతంనివృత్తంచేతోయేషాంతేషాంపుంసాం- వీతరాగాణాంయోగీశ్వరాణామిత్యర్థః - యోగేనలభ్యఃధ్యానేనగమ్యః * శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోద్రష్టవ్యఇతిశ్రుతేః*యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః- సోయంశ్రీరామఃపితుర్నియోగేననిదేశేన- నితరాంయోగేనచేతిగమ్యతే- కౌశికమన్వగాదనుజగామలోకానుగ్రహపరతయాదయాళవఃకింనవిడంబయంతీతిభావః*ఇణోగాలుజీతిలుజిగాదేశః ఏతదాదిశ్లోకత్రయమానుష్టుభంవృత్తం॥౧౯॥ తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్సమయేఅయంమహామునిఃమునిశ్రేష్ఠః - విశ్వస్యమిత్రంవిశ్వామిత్రః*మిత్రేచర్షావితివిశ్వశబ్దస్యదీర్ఘశ్ఛాందసః- లోకేపిశిష్టప్రయోగాత్-సత్రంపరిత్రాతుంయజ్ఞంపరిపాలయితుం - సౌమిత్రిసహితంలక్ష్మణానుగతంరామంనయన్నాశ్రిపయన్నువోచతఉక్తవాన్॥౨౦॥తదేవాహ॥ బలేనేతి॥ కకుదివృషాంసేతిష్ఠతీతికకుత్స్థః- అత్రేత్థంపౌరాణికీకథా - పురాకిలపురంజనోనామసాక్షాద్భగవతోవిష్ణోరంశావతారః కశ్చిదైక్ష్వాకోరాజాదేవైస్స

యఃపుంసాంసంసారాపేతచేతసాం।నియోగేనపితుస్సోయం
రామఃకౌశికమన్వగాత్॥*ప॥౧౯॥ తత్రసత్రంపరిత్రాతుంవి
శ్వామిత్రోమహామునిః। సౌమిత్రిసహితంరామంనయన్నుయ
మవోచత॥*ప॥౨౦॥ బలేనతపసాంలబ్ధైబలేత్యతిబలేతిచ । వి

హసమయసంబంధేనదేవాసురయుద్ధేదేవసహాయార్థం మహోక్షరూపధారిణో మహేంద్రస్యకకుదిస్థిత్వాపినాకి లీలయానిశాచరకులంనిహత్యకకుత్స్థసంజ్ఞామలభతేతి - తస్యాపత్యంకాకుత్స్థః- తస్యసంబుద్ధిఃహేకాకుత్స్థశ్రీరామ- తపసాంబలేనతపశ్శక్త్యా- తపసామితిబహువచనంవిద్యయోరసులభత్వద్యోతనార్థం- లబ్ధేప్రాప్తేబలేతి- అతిబలాచేతినామ్నాప్రసిద్ధేవిద్యేమంత్రౌ - మయివిద్యేతేవర్తేతే - తేవిద్యేతేతుభ్యంవితరామ్యుపదిశామిత్యువోచతేతిసంబంధః- ఉపదిదేశచేతివాక్యశేషః - అత్రబలాతిబలేప్రక్రమ్యబ్రహ్మయామళేఅభిహితం * ఉత్సాహబలయోర్వృద్ధిఃపరశస్త్రసహిష్ణుతానబాధాక్షుత్పిపాసాభ్యాంయతస్సాకథితాబలా- యతఃపరస్యస్ఖాలిత్యందృశ్యనఃకాయకర్మణాం-స్వోపాయానామమోఘత్వంభవేత్సాతిబలామతా - ఇదంవిద్యాద్వయంజ్ఞాతమాత్రంసిద్ధికరంనృణాం- విష్ణోరేతద్ద్వయంస్పృష్ట్వాజితవాన్మధుకైటభావితి - తథారామాయణశ్లోకః*క్షుత్పిపాసేనతేరామభవిష్యేతేనరోత్తమ- బలామ

తిబలాంచైవపఠతఃపథిరాఘవేతి॥౭౧॥అథమునిఃరామమనోవికాసార్థం
కథాఃకథయితుముపచక్రమఇత్యాహ॥ తతఇతి॥ తతఃవిద్యోపదేశానంత
రం- భగవాన్విశ్వామిత్రఃప్రతిగృహీతేస్వీకృతేవిద్యేబలాతిబలాఖ్యేయేన
తస్యదాశరథేర్దశరథనందనస్యశ్రీరామస్య*అతఇజేతీఞ్ప్రత్యయః - ఏ
కంకమపి ప్రదేశంజనపదంప్రదర్శ్యదర్శయిత్వా - ఇత్థమకథయత్కథ
యామాస॥౭౨॥తదేవవివృణోతి॥అస్మిన్నితి॥ పురాపూర్వకాలేస్మిన్ప్రదే
శే- మనోభూర్మన్మథఃపురభిదస్త్రిపురాంతకస్య- అస్యాంతకత్వంకిము
వక్తవ్యమితిభావః-పరమేశ్వరస్యత్ర్యంబకస్యఫాలాంతరాళేనిటలతటే-
యన్నయనంత్రితీయంనేత్రంతజ్జేవజ్వలనోగ్నిఃతజ్జనితజ్వలనోవా- తత్రస
ద్యఃఅవిలంబేనశలభత్వంపతంగభావం*సమౌపతంగశలభావిత్యమరః-
ప్రపద్యప్రాప్య - భస్మీభూయేత్యర్థః - అంగంశరీరమముంచత్త్యక్త

ద్యేదేమయికాకుత్స్థనిద్యేతేవితరామితే॥*గ॥౭౧॥తతఃప్రతి
గృహీతవిద్యస్యదాదశరథేరేకంప్రదేశంప్రదర్శ్యభగవాని
త్థమకథయత్॥*ప॥౭౨॥ అస్మిన్పురాపురభిదఃపరమేశ్వరస్య
ఫాలాంతరాళనయనజ్వలనేమనోభూః। సద్యఃప్రపద్యశలభ
త్వమముంచదంగంతస్మాదముంజనపదంవిదురంగసంజ్ఞం॥ *
గ॥౭౩॥తదనుమానససరఃప్రసృతాంసరయూమతిక్రమ్యవృ
త్రవధప్రవృద్ధవృద్ధశ్రవః పంకక్షాళనలబ్ధమలయోర్మలదక
రూశనామ్నోర్జనపదయోస్సీమ్ని కృతపదయోర్దాశరథ్యోః

వాక్*శేముచాదీనామితిముమాగమః- తస్మాత్కారణాదముంజనపదం
దేశం- అంగఇతిసంజ్ఞానామధేయంయస్యతంతథోక్తంవిదుర్జానంతి- పు
రావిదఇతిశేషః - అంగమోచనమేవాంగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తంకృత్వాత
థాకథయంతీత్యర్థః* నీవృజ్జనపదాదేశవిషయాతూపవర్తనమిత్యమ
రః॥౭౩॥తదన్వితి॥ తదనుతదనంతరంమానససరఃప్రసృతాంమానసాఖ్య
కాసారాదుత్పన్నాంసరయూంనామనదీమతిక్రమ్యతీత్వా- వృత్రవధే
నవృత్రాసురహత్యయాప్రవృద్ధోవృద్ధింగతోయఃవృద్ధశ్రవసఇంద్రస్యపం
కఃపాప్మాసఏవపంకకర్దమఇతిశ్లిష్టరూపకం* పంకోస్త్రీకర్దమైనసోంతిని
ఘంటుః- తస్యక్షాళనేనలబ్ధమలయోఃప్రాప్తకిల్బిషయోఃసంక్రాంతమాలి
న్యయోరితియావత్ - అతఏవమలదకరూశనామ్నోర్మలదఃకరూశశ్చే
తినామ్నోర్జనపదయోః దేశయోః సీమ్ని పర్యంతభువి -

దాశరథ్యోః రామలక్ష్మణయోః - కృతపదయోః విన్యస్తపాదయోః ప్రవిష్టపాదయోస్సతోరిత్యర్థః- పునః భూయో ప్యేవమబ్రవీదువాచ - మాలిన్యయోగాన్మలదః- కరూశః క్షుత్ కార్శ్యం వా- తద్యోగాత్ కరూశ ఇతి సంజ్ఞానిర్ణయః॥ ౨౪॥ యక్ష ఇతి॥ సుకేతుర్నామ యక్షో దేవయోనివిశేషః* విద్యాధరోప్సరో యక్ష రక్షో గంధర్వ కిన్నరా ఇత్యమరః- ద్రుహిణస్య తపసా సమారాధితస్య బ్రహ్మణః ప్రసాదనుగ్రహాత్ * ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణ ఇత్యమరః - తాటకేత్యాఖ్యా నామ యస్యాస్తాం కామపి కాంచిత్సుతాం పుత్రికాం లేభే ప్రాపజనయామాసేత్యర్థః - అథ సుందో నామ కశ్చిద్యక్షః ఏనాం తాటకాం పరిణీయోపయమ్య - భార్యాత్వేన పరిగృహ్యేత్యర్థః- కిలేతి వార్తాయాం* వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః- తస్యాం భార్యాయాం తాటకాయాం- మారీచ ఇతి నీచం క్షుద్రం మారీచనామానం కంచన తనయమిత్యర్థః- జనయాంబభూవ ఉత్పాదయామాస॥ ౨౫॥ తదనంతరం

పునరప్యేవమబ్రవీత్॥ *ప॥ ౨౪॥ యక్షస్సుకేతుర్ద్రుహిణప్రసాదాల్లేభే సుతాం కామపి తాటకాఖ్యామ్। సుందః కిలైనాం పరిణీయ తస్యాం మారీచనీచం జనయాంబభూవ॥ *గ॥ ౨౫॥ ఏకదా సుందే వినిహతే మారీచః కుంభసంభవమభిభూయ తస్య శాపాదవాప కోణపతాం తాటకా చాభూత్పురుషాదినీ॥ * గ॥ ౨౬॥ సేయమబ్జాసనవరసిద్ధసింధురసహస్రప్రాణా ఆత్మజేన సహ

తరవృత్తాంతమాహ॥ ఏకదేతి॥ ఏకదా ఏకస్మిన్సమయే సుందే వినిహతే సతి అగస్త్యేనేతి శేషః- మారీచః కుంభసంభవమగస్త్యం* అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః- అభిభూయ పితృవధజనితరోషాత్తిరస్కృత్య తస్య కుంభసంభవస్య శాపాత్ కోణపతాం రాక్షసత్వమవాప ప్రాప్తవాన్ * రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాదిత్యమరః - తథా తాటకా పురుషాదినీ నరమాంసభోజినీ రాక్షసీ అభూత్ అత్రేదం రామాయణవచనం* అగస్త్యః పరమక్రుద్ధస్తాటకామభిశప్తవాన్ - పురుషాదీ మహాయక్షీ వికృతా వికృతాననా - ఇదం రూపం విహాయ త్వం దారుణం రూపమాప్నుహీతి॥ ౨౬ ॥ తతః కిమిత్యాశంక్యావశ్యం త్వయేయం హంతవ్యేత్యాహ - సేతి- అబ్జాసనస్య తపః పరితోషితస్య బ్రహ్మణో వరాత్సిద్ధో నిష్పన్నః సింధురాః గజాః తేషాం సహస్రస్య ప్రాణః పరాక్రమో యస్యాస్సా- బ్రహ్మవరప్రాప్త మహాబలసంపన్నేత్యర్థః* సింధుర స్తామజః కుంభీత్యపర్యాయేష్వమరః- అత ఏవ ఆత్మజేన

సహజనపదవిపదం నిజాశ్రమదేశోపప్లవంవిదధానాకుర్వాణా సేయం తాటకాత్వయావ్యాపాదనీయానిహంతవ్యేత్యేవముబ్రవీదితి పూర్వేణసంబంధః॥౭౭॥ రామఇతి॥తంవిశ్వామిత్రోక్తతాటకావృత్తాంతం- ఆకర్ణ్యశ్రుత్వా రామఃస్త్రీవధస్యతాటకాహననస్య శంకాంభయంఅకరోత్కృతవాన్॥ ౭౮॥ స్త్రీహత్యాయాఃశాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్తాటకావధసంశయం శ్రీరామమనసివిద్యమానంపూర్వద్రుష్టాంతకథనేననిరస్యతి॥ కించేత్యాదినా॥వసూనిధారయతీతివసుందరాభూమిః*సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిత్యాదినాఖచ్*అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - తస్యాఅపరాధఉపద్రవాచరణరూపేధురంధరాంసమర్థాం - తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యర్థః - ధూరేవధురాతాంధారయతీతిధురంధరేతివిగ్రహఃప్రక్రియాతుపూర్వవత్-అతఏవపురందరేణపురఃశత్రుపురాణిదారయతీతిపురందరః ఇంద్రః*పూస్సర్వయోర్దారిసహేరితిఖచ్ * ఖచిహ్రస్వఇత్యుపధాహ్ర

జనపదవిపదంవిదధానావ్యాపాదనీయాత్వయేతి॥*గ॥ ౭౭॥
రామ స్సమాకర్ణ్యస్త్రీవధశంకామకరోత్॥*గ॥౭౮॥ కించ॥
వైరోచనీంమంధరాంవసుందరాపరాధధురంధరాంపురంద
రేణనిహతాంజనార్దనకృతార్ధనాంభార్గవజననీంచప్రదర్శ్య
దాశరథేరమందాంసుందవధూవధ విచికిత్సాముత్సారయా
మాస॥*ప॥౭౯॥ ఆశ్రుతశ్రుతవృత్తేనతేనసుందప్రియావధః

స్వః*వాచంయమపురందరాచేతివిపాదనాన్మమాగమః- తేననిహతాం వ్యాపాదితాంవైరోచనీంవిరోచనోనామరాక్షసస్యాపత్యంస్త్రీవైరోచనీ - తాంవిరోచనపుత్రీం*తస్యాపత్యమిత్యణ్ *టిడ్ఢాణజిత్యాదినాఙీప్ విశేషణమేతత్కైకేయీదాసీసందేహనివృత్త్యర్థంమంధరాంచ-తథా-జనార్దనేన జామదగ్న్యరూపేణవిష్ణునా - కృతంవిరచితమర్దనంవిదారణంయస్యాస్తాం- ఛిన్నశీర్షామిత్యర్థః- భార్గవజననీంపరశురామమాతరంరేణుకాంచప్రదర్శ్యదృష్టాంతతయానిర్దిశ్య- దాశరథేఃశ్రీరామస్యామందామనల్పాం- సుందరవధూవధవిచికిత్సాం తాటకావధగోచరసంశయముత్సారయామాసనిరసితవాన్ * విచికిత్సాతుసంశయఇత్యమరః॥ ౭౯॥ఆశ్రుతఇతి॥శ్రుతవృత్తేనప్రఖ్యాతచరిత్రేణ- అథవాశ్రుతంవిశ్వామిత్రముఖాదాకర్ణితంవృత్తంమంధరావధాది పూర్వవృత్తాంతోయేనతేనతథోక్తేన*వృత్తం ... రః- తేనశ్రీ

రామేణసుందర్రప్రియాయాః తాటకాయాః వధః ఆశ్రుతోంగీకృతః॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః- అథతస్యశ్రీరామస్యచాపోధనురపి - శింజారవో గుణధ్వనిః సఇతిఛలంకపటంతస్మాత్తంతాటకావధమేవఅన్వవదత్ అనుసృత్యోక్తవాన్ - తాటకావధోంగీకారసమనంతరమేవజ్యాటంకారంచకారేత్యర్థః॥మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణఇత్యమరః - అత్రఛలశబ్దేననాయంశింజారవఃకింత్వనువాద ఇత్యారవస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవభేదః॥ఛలాదిశబ్దైనాసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నవఇతిసర్వస్వసూత్రం॥౮౦॥ తథాతాటకాహ్యభ్యజ్జగామేత్యాహ॥ తత్కాల ఇతి॥ తత్కాలేశింజారవసమయేపిశితం మాంసమశ్నంతీతిపిశితాశనారాక్షసాః తేషాంనాశస్యపిశునాసూచికా - శ్రీరామవధ్యానాం రాక్షసానాం స్వయంప్రథమత్వాదితిభావః - అన్యత్రపిశితాశనానాం అశనస్యభోజనస్యపిశునాః- సంధ్యాయామసురభోజనకాలత్వేనప్రసిద్ధత్వాదితిభావః॥కర్ణేజపస్సూచకస్యాత్పిశునోదుర్జనఃఖలఇత్యమరః - అత్ర

తమేవాన్వవదత్తస్యచాపశ్శింజారవచ్ఛలాత్॥ ప॥ ౮౦॥ తత్కాలేపిశితాశనాశపిశునా సంధ్యేవకాచిన్మనేరధ్వానంతరసారురోదరుధిరక్షోదారుణాదారుణా । స్వాధీనేహననే పురీంవిదధతీమృత్యోస్సకృత్యాత్యయక్రీడత్కింకరసంఘస

జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయోరేవశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః రుధిరక్షోదేనఆసృక్పంకేన అన్యత్రరుధిరక్షోదవత్కుంకుమరజఇవఅరుణారక్తవర్ణా - ఏకత్రహింసితయాభీభత్సితత్వాదన్యత్రస్వాభావ్యాచ్చేతిభావః॥రుధిరంకుంకుమాసృజోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ క్షోదోరజసిపేషణ ఇతినానార్థరత్నమాలా - ధారుణాభయంకరీఏకత్రతథాభీషణాకారత్వాదన్యత్ర పిశాచాదిసంచారాచ్చేతిభావః॥దారుణంభీషణంభీష్మంఘోరంభీమంభయానకమిత్యమరః- తథాహననేహింసాకర్మణిస్వాధీనేస్వాయత్తేసతి - మృత్యోఃపురీంసంయమినీమితియావత్ - స్వేషాంయత్కృత్యంప్రాణిపీడనవ్యాపారఃతస్యాత్యయేనవిపర్యయేనక్రీడద్భిర్యథేచ్ఛంవిహరద్భిఃకింకరసంఘైర్యమదూతైనివహైఃసంకటంసంకులం॥సంప్రోధశ్చకటజితిక్కటచ్- మహద్విపులంశృంగాటకంచతుష్పథంయస్యాస్తాంతథోక్తాంవిదధతీవిధానా॥చధాతేశ్శకర్యాగితశ్చేతిజీఫ్ ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః॥ శృంగాటకచతుష్ప... త్సు... సీ - తరస్రాబ

లేనరంహసా వా * తరసీబలరంహసౌ ఇత్యమరః- సంధ్యేవసాయంసంధ్యే
వమునేః విశ్వామిత్రస్య అధ్వానం మార్గం రురోధ- నిరుద్ధవతీ- సంధ్యాయా
అపినైష్ఠికానాం తాదాత్వికనిష్ఠానియమనేన- నిరోధకర్తృత్వసంభవాది
యముపమాశ్లేషసంకీర్ణా - అన్యథా అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేతి విధి
బలాదకరణేన్యథాకరణే వా ప్రత్యవాయాపత్తేరితి భావః - శార్దూలవిక్రీడి
తంవృత్తం॥౮౧॥ అథేతి॥ అథానన్తరం తాటకాయాః గుణః శబ్దః సింహనాద
ఇతియావత్ - దాశరథేః శ్రీరామస్య కర్ణం శ్రోత్రం అవిశత్ * కర్ణశబ్దగ్ర
హౌ శ్రోత్రమిత్యమరః- యథా యేన ప్రకారేణ తస్యాస్తాటకాయాః జిఘాం
సయా హంతుమిచ్ఛయా- హంతేస్సన్నన్తాత్ స్త్రియామిప్రత్యయే టాప్
ధనుషశ్చాపస్య గుణో జ్యా మౌర్వీతియావత్ - తూర్ణం క్షిప్రం దాశరథేః క
ర్ణం ప్రావిశత్ - తథేతి సంబంధః తాటకానిర్హ్రాదశ్రవణ సమకాలమేవ
శ్రీరామో మౌర్వీమాకర్ణమాచకర్షేత్యమరః - అత ఏవాసంబంధే సంబంధ

జటాటమహాశృంగాటకాం తాటకామ్॥ * ప॥ ౮౧॥ అథదాశర
థేః కర్ణమవిశత్తాటకాగుణః। యథాధనుర్గుణస్తూర్ణం ప్రావిశ
త్తజ్జిఘాంసయా॥ * ప॥౮౨॥ తతో భావినిసంగ్రామే బద్ధశ్రద్ధస్య
తాటకా। స్వప్రాణైరామబాణస్య వీరపాణమకల్పయత్॥
* ప॥౮౩॥ మునిర్భృశాశ్వోపజ్ఞాని తాటకామాథినే దదౌ। అ

రూపాతిశయోక్తిః * గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి
వైజయంతీ- ఏతదాదిపద్యత్రయమానుష్టుభం ఛందః॥౮౨॥ తత ఇతి - తత
స్తాటకా- భావినిభవిష్యతి సంగ్రామే సుబాహ్వాదిరాక్షససంహరణే- బద్ధ
శ్రద్ధస్య విహితాదరస్య రామబాణస్య - స్వప్రాణైః స్వకీయప్రాణవా
యుభిః వీరపాణమకల్పయత్ కల్పితవతీ వీరపాణం నామ యుద్ధోపక్రమే ఉ
త్సాహవర్ధనార్థం వీరైః క్రియమాణం పానం - శ్రీరామామోఘబాణవి
ద్ధా సతీ ప్రాణాన్ తత్యాజేత్యర్థః * వీరపాణంతు యత్పానం వృత్తే భావిని
వారణ ఇత్యమరః- వాభావకర్మణోరితి వికల్పాణ్ణత్వం- వీరాణాం పానం
వీరపాణమితి విగ్రహః నాంతోప్యయం శబ్దో వర్తతే- పూర్వవదతిశయో
క్తిః॥౮౩॥ మునిరితి॥ మునిర్విశ్వామిత్రః జంభనామానం రాక్షసం శాస్తీతి జం
భశాసన ఇంద్రః- కర్తరి ల్యుట్ తస్య శాసనాత్ [illegible] శ్రీరామాయ అ
స్త్రకలాపం దేహీతి ని[illegible] కృశాశ్వో నామ ఋషిః తస్య ఉప
జ్ఞాయంత ఇత్యుపజ్ఞాని * [illegible] - భృశా

శ్వస్యోపజ్ఞానిభృశాశ్వేనాదౌజ్ఞాతానీత్యర్థః - ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాది
నానపుంసకత్వం*ఉపజ్ఞోపక్రమాంతాశ్చతదాదిత్వప్రకాశనమిత్యమర
శ్చ- జృంభకమాదిర్యేషాం తానిజృంభకాదీని- అస్త్రాణిఅస్త్రమంత్రాణి
త్యర్థః- తాటకాంమథ్నాతిహంతీతితాటకామాథినే శ్రీరామాయ - ద
దౌఅదాత్ ఉపదిదేశేత్యర్థః - కర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమితి
సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః॥౮౪॥తత్రేతి॥తత్రవ
నేవిరించిలోకస్య బ్రంహలోకస్య ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాదిశ్యత ఇతిప్రత్యా
దేశమితివిగ్రహః- బ్రంహలోకకల్పమిత్యర్థః- కంచనకమపిప్రదేశంవిష
యం- ప్రదర్శయన్నవోచత- ఉక్తవాన్మునిరితి శేషః॥౮౫॥తదేవాహ॥ప్ర
తిదినమితి॥ అవదాతైః ప్రసన్నైః నిర్విషయవైరాగ్య సంపన్నతయానిర్మ
లాంతఃకరణైరిత్యర్థః- అతఏవబ్రహ్మైవనిష్ఠానిశ్రాంతిర్యేషాం తైః-

స్త్రాణిజృంభకాదినిజంభశాసనశాసనాత్॥*గ॥౮౪॥తత్రకం
చనవిరించిలోకప్రత్యాదేశంప్రదేశంప్రదర్శయన్భగవానవో
చత॥*ప॥౮౫॥ ప్రతిదినమవదాతైర్బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః
ప్రశమితభవఖేదైస్సాదరంసేవ్యమానే । బలినియమనహే
తోర్వామనఃకాననేస్మిన్బలినియమపరస్సన్బ్రహ్మచారీచచా

అథవా- బ్రంహణినిష్ఠానీయమో యేషాం తైః నిదిధ్యాసనతత్పరైరిత్యర్థః
అతఏవశమితాః శాంతింగమితాః భవఖేదాస్సాంసారికక్లేశా యేషాం తైః-
తాపత్రయవినిర్ముక్తైరిత్యర్థః- బ్రంహభిః బ్రంహర్షిభిః బ్రంహనిష్ఠైర్మ
హద్భిరితి పాఠే- మహద్భిర్మహానుభావైః- ఋషిభిరిత్యర్థః- ప్రతిదినం
నిరంతరమితియావత్*అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా వ్యయీభావసమాసః
సాదరంసస్నేహం సేవ్యమానే అధిష్ఠీయమానే అస్మిన్ కాననే పుణ్యార
ణ్యే వామనో బ్రంహచారీ ఉపేంద్రతయావతీర్ణో మాయావటుర్విష్ణుః బలే
ర్వైరోచనేర్నియమనహేతోః బలిబంధనార్థమిత్యర్థః* షష్ఠీహేతు
ప్రయోగ ఇతిషష్ఠీ - ఇష్టదేవతాపూజోపహారాబలయః శౌచసంతోషతప
స్స్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానానినియమాః - తత్పరస్తదాసక్తస్సన్ చచార-
బ్రంహచర్యనిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ ప్రావర్తతేత్యర్థః*బలిః పూజోప
హారే చకరే దైత్యాంతరేపిస ఇతి నానార్థరత్నమాలా - ఏతదాదిశ్లోకత్ర

యం మాలినీవృత్తం॥౮౬॥ అపహృతేతి॥ అపహృతా నిరస్తా విబుధానామిం
ద్రాదిబృందారకాణామార్తిః పీడా యేన తస్య॥ ఆర్తిః పీడా ధనుష్కోట్యో
రిత్యమరః- నజాయత ఇత్యజో విష్ణుః॥ అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః-
తస్మాత్త్రైః శ్రీవిష్ణ్వవతారస్యేత్యర్థః - అఖిలభువనభిక్షోః పాదత్రయప
రిమితభూతలతయా యజ్ఞాపదేశేన త్రిభువనభిక్షాతత్పరస్యేత్యర్థః॥ స
నాశంసభిక్షుః - వామనస్యాశ్రమే తపోవనే - యేఽనోకహా వృక్షాః- అన
సశకటస్యాకం గం ఘ్నంతీత్యనోకహా ఇతి విగ్రహః॥ అనోకహః కుట
స్సాల ఇతి వృక్షపర్యాయేష్వమరః- తేషామియం పరిదృశ్యమానా అతినీలా
అత్యంతశ్యామలాకారా- తథా వ్యాప్తా ఆవృతాః దిగ్వ్యోమసీమాః దిశాం
వ్యోమ్నశ్చ సీమాః పర్యంతభువో యయా సా - ఆక్రాంతదిఙ్నభోంతరాళ
త్వే చాతిసమున్నతేత్యర్థః॥ సీమసీమే స్త్రియాముభే ఇత్యమరః- నాంతపా
రేపి మన ఇతి నిషేధాన్న స్త్రీత్వం - ఇదం చ విశేషణద్వయం విభక్తిపరిణా

ర॥*ప॥౮౬॥ అపి చ॥ అపహృతవిబుధార్తేర్వామనస్యాజమూ
ర్తేరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమానోకహానామ్। తతిరియమతినీ
లా వ్యాప్తదిగ్వ్యోమసీమా స్వయమపి పరిమాతుం లోకమభ్యు
ద్యతేవ॥*ప॥౮౭॥ ఇతి వివిధరసాభిః కౌశికవ్యాహృతాభిశ్శ్రు
తిపథమధురాభిః పావనీభిః కథాభిః। గళితగహనకృచ్ఛ్రం
గచ్ఛతోర్దాశరథ్యోస్సమకుచదివస ద్యస్తాదృశం మార్గనై

మేన వామనేపి యోజ్యం- తతిః శ్రేణిః స్వయమపి- లోకం త్రిభువనమిత్యర్థః
జాతావేకవచనం- పరిమాతుమియత్తావధారణేన పరిచ్ఛేత్తుమభ్యుద్యతా
సముద్యుక్తేవ ప్రతిభాతి - పశ్యేతి శేషః॥ సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీతి
న్యాయేన - త్రిభువనపరిమాతుస్త్రిభువతో వామనస్య సహవాసవశాత్
తద్వత్సా వ్యయమపి తథా కర్తుముద్యుక్తేవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః - అత్రోన్నతత్వ
గుణనిమిత్తా అభ్యుద్యతత్వజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా- వ్యంజకసద్భావాద్వా
చ్యా॥౮౭॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ- వివిధాః బహుప్రకారాః రసా అస్వా
దాయాసాం తాస్తథోక్తాస్తాభిః- శ్రుతీనాం పంథాః శ్రుతిపథం॥ ఋక్పూ
రిత్యాదినా సమాసాంతః- తస్య మధురాభిః శ్రవణానందకరీభిరిత్యర్థః-
పావనీభిః - కౌశికవ్యాహృతాభిః విశ్వామిత్రకథితాభిః - కథాభిరుపా
ఖ్యానైర్హేతుభిః॥ చింతిపూజికథికుంబిచర్చశ్చేత్యఙ్ప్రత్యయః గళితమపగ
తం గహనకృచ్ఛ్రం కాననసంచారజనితకష్టం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా

థా॥ స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమిత్యమరః - గచ్ఛతోః దాశరథ్యోః రామలక్ష్మణయోః- తాదృశం తథావిధం అత్యధికమిత్యర్థః॥ త్యదాదిషు దృశోనాలోచనే కఞ్ చేతి కఞ్ ప్రత్యయః॥ ఆసర్వనామ్న ఇత్యాత్వం- మార్గదైర్ఘ్యేణం మార్గాయామః సద్యస్సమకుచదివససంకోచమగమదితి వేత్యుత్ప్రేక్షా - విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్రవణకౌతూహలపారవశ్యాద్దైర్ఘ్యానపి మార్గో నేదీయానివ ప్రత్యభాదిత్యర్థః॥ ౮౮॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరం విశ్వామిత్రః సిద్ధాశ్రమం నిజతపోవనం ప్రవిశ్య- సత్రమారభత క్రతుదీక్షితోభూదిత్యర్థః॥ ౮౯॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం సత్రప్రారంభానంతరం - అంతరిక్షాంతరాళాన్నభోవివరా దాపతంతముపసర్పంతం- అంతకానీకభయానకం యమకింకరసేనాభయంకరం- తం ప్రసిద్ధం - పలాశానాం సుబాహుమారీచాదిరాక్షసానాంగణం సమూహమవలోక్య

> ఘ్యేణమ్॥ *గ॥ ౮౮॥ తతస్సిద్ధాశ్రమం ప్రవిశ్య విశ్వామిత్రస్సత్ర
> మారభత॥ *గ॥ ౮౯॥ తదనంతరమంతరిక్షాంతరాళాదాపత
> న్తమంతకానీకభయానకం తం పలాశగణమవలోక్య పలాయ
> మానాః కరగళితసమిత్కుశాః కుశికనందనాంతేవాసినస్స
> సంభ్రమమభిలషితాహవాయ రాఘవాయన్యవేదయన్॥ *ష॥
> ౯౦॥ హృత్వాద్రేశ్శిఖరాణి తాని పరితః క్షిప్త్వా హసిత్వా క్రు
> ధా కృత్వా హస్తవిఘట్టనం తత ఇతః స్థిత్వా నటిత్వా ముహుః ।

దృష్ట్వా- పలాయమానాః ప్రద్రవమాణాః - అత ఏవ కరేభ్యో గళితం స్రస్తం సమిత్కుశం సమిధః కుశా దర్భాశ్చ యజ్ఞీయా యేషాం తే తథోక్తాః॥ అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భ ఇత్యమరః- జాతిరప్రాణినామితి ద్వంద్వైకవద్భావాద్బహువ్రీహిః- కుశికసుతాంతేవాసినో విశ్వామిత్రశిష్యాః - అంతేసమీపే వసంతీత్యంతేవాసినః॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః॥ శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్- అభిలషితాహవాయ సమరోత్సుకాయేత్యర్థః రాఘవాయ శ్రీరామాయ ససంభ్రమం సోద్వేగం న్యవేదయన్ వ్యజిజ్ఞపన్॥ ౯౦॥ నివేదనప్రకారమేవాహ॥ హృత్వేతి॥ అద్రేశ్శిఖరాణి గిరిశృంగాణి హృత్వా ఆనీయ తాని శిఖరాణి పరితః క్షిప్త్వా సమంతాద్వికీర్య- తథా హసిత్వా అట్టహాసం కృత్వా క్రుధా క్రోధేన॥ కోపక్రోధామర్షరోషప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః- హస్తవిఘట్టనం కరతలాస్ఫాలనం కృత్వా తత ఇతః స్థిత్వా సమంతాద్ధావ్య స్థిత్వేత్యర్థః - ముహుః నటిత్వా పునః పున

రుత్సాహనాత్యంకృత్వా - క్ష్మాం మేదినీమసృజా రక్తేన సిక్త్వా ఆప్లావ్య* క్ష్మావనిర్మేదినీమహీ - రుధిరేసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమితి చామరః- తథా అంత్రకృతయా స్రజా అంత్రనిర్మితయా మాలయా- కచాన్ శిరోరుహాన్ బధ్వా సంగ్రథ్య - తథాగ్నేస్సదృశా అగ్నిజ్వాలాకల్పయా దృశా దృష్ట్యా ఖేచరంతీతి ఖేచరాః అంతరిక్షచారిణశ్చారణాదయః* తత్పురుషే కృతిబహులమిత్యలుక్- తాన్ దగ్ధ్వా సంతాప్య- నిశిచరా రాక్షసాః వియో రంధ్రం నభోంతరాళం రుంధంత్యావృణ్వంతి ఆచ్ఛాదయంతీత్యర్థః- ఏవం న్యవేదయన్నితి పూర్వేణ సంబంధః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౯౧॥ తతః కింజాతమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్సమయే* సంక్రాంతేతి* క్షణు హింసాయామితి ధాతోః సంపదాదిత్వాత్క్విప్ - గమ్యాదీనామితి వక్తవ్యాత్ అనునాసికలోపే తుగాగమే చ క్షదితి రూపం సిద్ధం - క్షతో నాశాత్త్రాయత ఇతి క్షత్రం క్షత్రవర్ణః* సుపీతి యోగవిభాగాత్కప్రత్యయః - తస్య సంబంధీ క్షాత్రః తస్మాత్క్రమాత్ క్షత్రియకులాచారక్రమాదిత్య

సిక్త్వా క్ష్మామసృజా స్రజాంత్రకృతయా బద్ధ్వా కచాన్ ఖేచరాన్
దగ్ధ్వాగ్నేస్సదృశా దృశా నిశిచరా రుంధంతి రంధ్రం దివః॥ *ప॥
౯౧॥ తత్ర॥ సంక్రాన్తవర్ణాంతర గాధిసూనోస్సంపర్కపుణ్యా
దివ రామభద్రః। క్షాత్రక్రమాత్పిప్పలదండయోగ్యః పలాశద

ర్థః- పిప్పలదండయోగ్యః అశ్వత్థదండధారణార్హః ఉపనయనసమయే తథా విధివిహితత్వాదితి భావః* పిప్పలః కుంజరాశనః- అశ్వత్థ ఇత్యమరః- రామభద్రః శ్రీరామః అన్యో వర్ణః వర్ణాంతరం* అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేద తాదర్థ్య ఇత్యమరః* సుప్సుపేతి సమాసః- సంక్రాంతం తత్ యోబలాత్సంప్రాప్తం వర్ణాంతరం బ్రాహ్మణ్యం యస్య స తథోక్తః - తస్య గాధిసూనోర్గాధిరాజనందనస్య విశ్వామిత్రస్య - సంపర్కేణ సహవాసేన యత్పుణ్యం సుకృతం తస్మాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా। పలాశదండే కింశుకదండధారణే- ఆదృతః ఆదరవాన్ పాణిర్యస్య స తథోక్తః- బ్రాహ్మణస్య పలాశదండధారణవిధానాత్ తస్య చ * సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీతి న్యాయేన సంభావితత్వాచ్చేతి భావః - తథా పలం మాంసమశ్నంతీతి పలాశాః మాంసాశనా రాక్షసాః తేషాం దండే శిక్షణే- ఆదృతపాణిర్వ్యగ్రహస్తః ఆసీత్ - విశ్వామిత్రశిష్యవాక్యాకర్ణనానంతరమేవ రాక్షసశిక్షణవ్యగ్రో ఽభూదిత్యర్థః - [illegible] త్వం

చేతనధర్మోనయుజ్యతే - తథాపితద్వతాశ్రీరామేణసహాభేదాధ్యవసాయాదౌపచారికఇత్యవగంతవ్యం - నను*తేషాందండాఃపలాశాబ్రాహ్మణస్యాదుంబరఃక్షత్రియస్యబైల్వోపివైశ్యస్యేతి గృహ్యప్రకారేణక్షత్రియస్యాదుంబరదండవిధానాత్ అత్రపిప్పలదండయోగ్యఇతివక్తుంకథముపయుక్తమితిచేత్ - సత్యం*పాలాశబిల్వయోర్దండౌ బ్రాహ్మణస్యతున్యగ్రోధచలదళయోఃక్షత్రియస్య- పీలూదుంబరయోర్వైశఇత్యాదిస్మృత్యనుసారాత్పిప్పలదండయోగ్యత్వకథనం నవిరుధ్యతఇత్యలమతిప్రసంగేన. అత్రపిప్పలదండయోగ్యోపిపలాశదండాదృతపాణిరతిసర్వతోవిరోధస్యరాక్షసశిక్షణపరతయాపరిహృతత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః*ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్-సచోక్తాత్వేరిక్షానుప్రాణితఇతిసంకరః- ఉపజాతివృత్తం॥౯౨॥మారీచేతి॥మారీచఇతినీచమతిరపశదబుద్ధిః రాక్షసః- మహాత్మనాజగదేకవీరేణశ్రీరామేణసహయోద్ధుంనశక్యతఇతిసమ్యగ్బుద్ధ్యభావాన్నీచమతిత్వమవగంతవ్యం - ఆహూయంతేశ

ణ్డాదృతపాణిరాసీత్॥*ప॥౯౨॥ మారీచనీచమతిరాహవమా
రచయ్యక్షిప్తఃక్షణేనరఘునాయకసాయకేన। మధ్యేపయోని
ధిభయేననిమగ్నమూర్తిర్వేషంపుపోషజలమానుష నిర్విశే
షమ్॥*ప॥౯౩॥ సుబాహురాహవోన్మత్తఃకృత్తఃకాకుత్స్థప

త్రవాన్స్మిన్నిత్యాహవః - యుద్ధం*ఆజియుద్ధఇతిహ్వాయతేరాజ్పూర్వాదప్రత్యయేసంప్రసారణం*ఆహవస్సంగరేయాగఇతివిశ్వః - తంఆరచయ్యకృత్వా*ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః- రఘునాయకస్యసాయకేనవాయవ్యాస్త్రేణ- క్షణేనక్షణమాత్రేణ - విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్- క్షిప్తఃప్రేరితస్సన్ శుష్కపర్ణవదిత్యర్థః- మధ్యేపయోనిధిపయోనిధేర్మధ్యే*పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః- తస్సంనియోగాదేకారాంతత్వంమధ్యశబ్దస్య- భయేనప్రకాశసంచారేపునఃప్రహరేదితిభీత్యా- నిమగ్నమూర్తిర్జలాంతర్హితశరీరస్సన్- జలమానుషాజ్జలజనితమానుషవేషాన్నిర్విశేషమవిశేషంతత్కల్పమిత్యర్థః-వేషంభూమికాంపుపోషపోషితవాన్- తద్వజ్జలధిమధ్యేనిమజ్యాతిష్ఠదిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥౯౩॥సుబాహురితి॥మునీనామనభిప్రేతఃఅసమ్మతః - ఆహవోన్మత్తోయుద్ధోన్మత్తః- సుబాహుర్నామరాక్షసః- కాకుత్స్థపత్రిణాశ్రీరామబాణేన*పత్రిణౌశరపక్షిణావిత్యమరః - కాకుత్స్థశబ్దోవ్యాఖ్యాతః-

కృత్తః భిన్నస్సన్ * కృతీ ఛేదన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః - ప్రేతనాథాతిథి
రంతకబంధుః కృతః మారిత ఇత్యర్థః- ప్రేతనాథాతిథీకృత ఇతి చ్వ్యంతపా
ఠే స్యాయమేవార్థః ॥౯౪॥ వంశేతి ॥ వంశస్పృశాః వేణుసంభవేన - సత్కు
లప్రసూతేన చ * వంశః పృష్ఠాస్థి దేహార్ధ్వే కాష్ఠే వేణౌ కులే గుణ ఇతి వి
శ్వః * స్పృశో నుదకే క్విన్ - హృదయహారిఫలాన్వితేన ఉరోవిదళనకారిబా
ణాగ్రయుతేన - మనోహరలాభసమృద్ధేన చ * హృదయం మానసోరసోః
ఫలం బాణాగ్రలాభయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశామరౌ - స్నేహార్ద్రి
తేన తైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిశోధితేన - సౌహార్దపరిపూర్ణేన చ * స్నేహో
స్త్రీ ద్రవసౌహార్దయోరితి వైజయంతీ - రామేరితేన శ్రీరామప్రయుక్తేన అభిరా
మ ఇత్యుదీరితేన చ రామాభిరీరితేన రత్యర్థం ప్రేరితేన - సుందరీణాం స్వ
యమభిలషణీయేనేత్యర్థః * సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః- సాయకేన స
హ బాణేన సాకం ప్రాణనాయకేనేతి చ గమ్యతే- పిశితాశనానాం హతశే
షరాక్షసానాం ప్రాణావళిః పంచప్రాణశ్రేణిః- హృదయతః హృత్ప్రదే

త్రిణా। మునీనామనభిప్రేతః ప్రేతనాథాతిథిః కృతః ॥ * ప ॥౯౪
వంశస్పృశా హృదయహారిఫలాన్వితేన రామేరితేన సహసా స
హసాయకేన। స్నేహార్ద్రితేన నిరగాదనురాగిణీవ ప్రాణావ

ళాత్ - పంచమ్యాస్తసిః- అనురాగిణి అనురాగవతీ యువతిరివ - సహసా
శీఘ్రం స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి శాకటాయనః- నిరగాన్నిర్జగామ - శ్రీ
రామశరతాడితాద్రాక్షసాత్తత్క్షణం ప్రాణాంస్తత్యాజేత్యర్థః * ఇణో గా
లుఙీతి లుఙ్ గాదేశశ్చ అత్ర ప్రాణావళినిర్గమనసాయకనిర్గమనయోః కా
ర్యకారణయోః సహభావినోస్సహభావోక్తేః కార్యకారణపౌర్వాపర్య
విపర్యయరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవినీ సహోక్తిరలంకారః * సహార్థేనాన్వ
యో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః - కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిరి
హేష్యత ఇతి లక్షణాత్ - సాయకవన్నిర్జగామేత్యౌపమ్యకల్పనయా కార
ణగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కారీతి రహస్యం- తథా ప్రస్తుతసాయకవిశే
షణసామ్యాదప్రస్తుతప్రాణనాయకప్రతీతేస్సమాసోక్తిః- విశేషణానాం
తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం - అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరి
ష్యత ఇతి లక్షణాత్ - ఇదమలంకారద్వయమన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృ
ష్టం రాగిణీవేత్యుపమానాపేక్షిత్వాత్తయా సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః- వసం

తతిలకావృత్తం॥౫౫॥అథేతి॥ అథానంతరంమునిర్విశ్వామిత్రః- మథ్యతణి తిమాథఃమథనంకర్మణ్యణ్ - నిశాచరాణాంరాక్షసానాంమాథాత్సం హరణాద్ధేతోః- వీతవైతానవిఘ్నానిరస్తయాగీయాంతరాయస్సన్ విశ్వ హృద్యంవిశ్వజనమనోహరం - లోకద్రోహిరాక్షససంహరణ పూర్వక త్వాల్లోకోపకారిత్వాచ్చసకలసమ్మతమిత్యర్థః- అవభృథకృత్యందీక్షాం తస్నానాదికర్మ*దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞ ఇత్యమరః- సమాప్యకృత్వా- ఆజౌయుద్ధే*సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః- జయలక్ష్మ్యావిజయశ్రీయా సమేతంసహితంరామంశ్రీరామభద్రం - యజనేజనకయజ్ఞేజనితామూ ర్త్యాస్యాస్తయా- తత్రావతీర్ణయేత్యర్థః- అన్యాజలక్ష్మ్యాసీతారూ పిణ్యావిజయాశ్రీదేవ్యాయోక్తుంసంఘటయితుమమనుత అబుధ్యత-యాగా ర్థంజనకేనాహూతోభగవాన్విశ్వామిత్రః - తత్రధనుర్భంగపూర్వకం

శిహ్వాదయతఃపిశితాశనానామ్॥*॥ప॥౫౫॥ అథనిశిచరమా థాద్వీతవైతానవిఘ్నామునిరవ భృథకృత్యంవిశ్వహృద్యంస మాప్య । అమనుతజయలక్ష్మ్యారామమాజౌసమేతంయజనజ నితమూర్త్యాయోక్తుమవ్యాజలక్ష్మ్యా॥*॥౫౬॥ అథమిథిలాం ప్రతిప్రస్థితఃకౌశికఃకాకుత్థ్సమిత్థమకథయత్॥*॥ ౫౭॥ పు రాఖలుకుశేశయాసనజన్మాకుశాభిధానో రాజర్షిఃకుశాం బప్రముఖైశ్చతుర్భిఃకౌశాంబీ మహోదయధర్మారణ్యగిరివ్ర

విష్ణుమూర్తేశ్శ్రీరామస్యసీతాలక్ష్మ్యావివాహోభవిష్యతీతిమనసినిశ్చిత్య - ల క్ష్మణానుగతంశ్రీరామంనేతుమైచ్ఛదిత్యర్థః- అత్రేదంపురాణవచనం* రాఘవత్వేభవత్సీతారుక్మిణీకృష్ణజన్మని అన్యేషుచావతారేషువిష్ణోరేషా నుపాయినీతి - మాలినీవృత్తం॥౫౬॥తదనుమునిఃశ్రీరామంప్రతినిజవంశక థాంకథయితుంప్రారభతేత్యాహ-అథేతి ॥ అథానంతరంమిథిలాంజనక నగరీంప్రతిప్రస్థితఃప్రవృత్తఃకౌశికోవిశ్వామిత్రః - కాకుత్థ్సంశ్రీరామం ప్రతీత్థంవక్ష్యమాణరీత్యాఅకథయదితి॥ ౫౭॥ తదేవవివృణోతిపురేతి॥ పు రాఖలుపూర్వకాలేఖలుశబ్దఃకిలార్థకః-వాక్యాలంకారేవా-కుశేశయా సనాత్కమలాసనాద్బ్రహ్మణోజన్మయస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః* అవార్యోబహువ్రీహిర్జన్మాద్యుత్తరపద ఇతివామనః * శతపత్రంకుశేశ యమిత్యమరః- కుశాభిధానఃకుశనామారాజర్షిఃరాజోత్తమః-కౌశాం బీమహోదయో ధర్మారణ్యగిరివ్రజేచ్ఛే[illegible]తాసాం పురీ

ణాంపట్టణానాం- కర్తృభిః ఉద్దేశక్రమేణైవ నిర్మాతృభిః కుశాంబః ప్రముఖ ఆద్యో యేషాం తైః కుశాంబకుశనాభాధూర్తరజసవసునాభిశ్చతుర్భిః కుమారైః పుత్రిపుత్రవాన్బభూవ- కుశాంబాదీన్ చతురః పుత్రాన్మహాపౌరుషశాలినో జనయామాసేత్యర్థః- తత్ర కుశాంబేన నిర్వృత్తా కౌశాంబీత్యన్వర్థసంజ్ఞా* తేన నిర్వృత్తమిత్యణ్ *టిడ్ఢాణఞ్ ఇత్యాదినా జీప్ - అన్యత్పురత్రయమైచ్ఛికనామాంకితమిత్యవగంతవ్యం॥౯౮॥ తత్ర స్వపితామహస్య కుశనాభస్య వృత్తాంతమాహ॥ కుశనాభ ఇతి॥ కుశనాభస్తు - అవధారణార్థకస్తుశబ్దః - ఘృతాచ్యామప్సరసి కన్యాశతం శతసంఖ్యాకాః కన్యకాః- అజనయత్ ఉత్పాదయామాస॥౯౯॥ కన్యా ఇతి॥ సన్నద్ధయౌవనాస్సమ్పూర్ణతారుణ్యాః కన్యకాః - కామయమానః అభిలషమాణః ఉద్యానవిహారసమయ ఇతి భావః - పవమానో వాయుః - ప్రత్యాఖ్యానాత్ వయం పిత్రధీనాః తమభ్యర్థయేతి పరిహారాద్ధేతోః ప్రత్యాపన్నమన్యుః ఉత్పన్నక్రో

జాఖ్యానాం పురీణాం కర్తృభిః పుత్రీ బభూవ॥*౫॥ ౯౮॥ కుశనాభస్తు ఘృతాచ్యాం కన్యాశతమజనయత్॥*౫॥ ౯౯॥ కన్యాస్తాస్సన్నద్ధయౌవనాః కామయమానః పవమానః ప్రత్యాఖ్యానాత్ప్రత్యాపన్నమన్యురాసామవయవేష్వనార్జవమతనుత॥*౫॥ ౧౦౦॥ అథ విదితవృత్తాంతేన కుశనాభేన క్షమామేవ ప్రతిక్రియాం మన్యమానేన చూళిసూనవే సోమదేయాయ రా

ధస్సక్ *మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః- ఆసాం కుశనాభకన్యకానాం అవయవేషు అనార్జవం కౌటిల్యమతనుత- వక్రపాణిపాదాస్తాశ్చకారేత్యర్థః - తథా శ్రీరామాయణే* తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాయుః పరమకోపనః- ప్రవిశ్య సర్వగాత్రాణి బభంజ భగవాన్ప్రభురితి॥౧౦౦॥ అథేతి॥ అథానంతరం విదితో విజ్ఞాపితో వృత్తాంతః కన్యకాంగవైకల్యాపాదనరూపో యస్య తేన - తథా క్షమాం క్షాంతిమేవ న తు క్రోధమిత్యేవకారార్థః* క్షితిక్షాంత్యోః క్షమేత్యమరః- ప్రతిక్రియాం మన్యమానేన- క్షమైవాత్రోచితం న తు క్రోధ ఇతి తూష్ణీంభూతేనేత్యర్థః- తేన కుశనాభేన చూళిసూనవే చూళినామకమునిపుత్రాయ- సోమదేయాయ సోమదాఖ్యగంధర్వాంగనాసంభూతాయ - చూళినా సోమదాయాముత్పాదితాయేత్యర్థః * స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ - బ్రహ్మదత్తాయ బ్రహ్మదత్తనామ్నే రాజ్ఞే దత్తాః భార్యాత్వేన ప్రతిపాదితాస్సుతాః - తాః కన్యాః [illegible] వాద్యథా

పూర్వరూపా బభూవుః॥౧౦౧॥ పునరితి॥ కుశనాభస్తు- పునర్భూయోపి పు
త్రీయన్ పుత్రమాత్మన ఇచ్ఛన్ ఆనృణ్యార్థమితి భావః* సుప ఆత్మనః క్యచ్.
పితుః కుశస్య రాజ్ఞః ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ అస్మత్తాతపాదాన్ అస్మత్పితరం
గాధిమిత్యర్థః - ఉదపాదయదుత్పాదితవాన్* తాతస్తు జనకః పితేత్యమ
రః - తాతపాదానితి బహువచనం పూజార్థం - గౌడపాదానితివత్ ॥
౧౦౨॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ - దాశరథిః శ్రీరామః కౌశికోత్పత్తి
కథాయాః విశ్వామిత్రోదయోపాఖ్యానస్య నిశమనేనాకర్ణనేన - నిరాయా
మః ఆయామరహితః- అదీర్ఘ ఇతి యావత్ - యామిన్యా నిశాయాః యా
మానుబంధః ప్రహరానువృత్తిర్యస్య స తథోక్తః- కథాశ్రవణజనితకౌతూహ
లపారవశ్యాత్సంకుచితవత్ప్రతీయమానత్రియామ ఇత్యర్థః* ద్వౌ యా
మప్రహరౌ సమావిత్యమరః - తథా బంధూకస్తబకవత్ బంధూకపుష్పగు
చ్ఛవత్ సుందరం రమణీయం సత్ బంధురం మనోజ్ఞం తేన సంధ్యారాగేణ
సంధ్యారాగవతా అరుణోదయవశాల్లోహితాయమానేనేత్యర్థః - బం

జ్ఞైత్రం హదత్తాయదత్తాస్తాః ప్రకృతిస్తా బభూవుః॥*గ॥౧౦౧॥
పునరపి కుశనాభస్తు పుత్రీయన్ పితుః ప్రసాదాదస్మత్తాతపా
దానుదపాదయత్॥*గ॥౧౦౨॥ ఇత్థం దాశరథిః కౌశికోత్పత్తి
కథానిశమననిరాయామయామినీ యామానుబంధో బంధూక

ధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః - ప్రాచీముఖేన పూర్వదిగ్భాగేన కతార్థ-
శోణీకృతేనానురంజితేన- స్వసావర్ణ్యమాసాదితేనేత్యర్థః* అభూత
తద్భావే చ్విః* అస్య చ్వావితి దీర్ఘః - శోణ ఇత్యభిధానం నామ దధానేన
ధారయతా* దధాతేః కర్తరి శానచ్- నదేన కాసారవిశేషేణ - కరణే
న శోణాఖ్య పుణ్యప్రవాహజలేనేత్యర్థః - ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్య
క్స్రోతసో నదా నర్మదాం వినేత్యాహుః* శోణస్తరళపాదస్పేన జేగ్నా
రక్తతురగే రాగ ఇత్యభిధానాత్ - ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః విహితప్రా
తస్స్నానసంధ్యావందనాదినిత్యకర్మతంత్రస్సన్ * కృతనియమేన విరచి
తానుష్ఠానేన - మునినా సహ విశ్వామిత్రేణ సాకం* సాకం సత్రా సమం స
హేత్యమరః- గంగాం భాగీరథీముపతిష్ఠమానేన అనుసరతా పథా - గం
గాప్రాపకమార్గేణేత్యర్థః - ప్రాతిష్ఠత ప్రావర్తత* సమవప్రవిభ్యః స్థః
ఇత్యాత్మనేపదం- పథేత్యత్ర తృతీయా విధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యా
నాత్తృతీయోపపత్తిః - [illegible] కరణత్వస్య ప్ర

తీయమానత్వాత్కర్తృకరణయోరేవతృతీయేతిభాష్యకారః-యథాహ
కాళిదాసః - దక్షిణేనప్రవృత్తా ఇతి - బంధూకస్తబకసుందరేత్యత్ర ఉప
మా - శోణీకృతేనేత్యత్రనదస్యస్వనైర్మల్యంవిహాయప్రాచీముఖరాగ
గ్రహణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః - తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్ట
గుణాహృతిరితిలక్షణాత్॥౧౦౩॥ఆజానేతి॥సోయంశ్రీరామఃఆజానపావ
నంస్వభావశుద్ధంక్షీరంనీరంయస్యాస్తాం - శుద్ధంభాగీరథీజలమితివచనా
దితిభావః- ఆజానశబ్దఃస్వభావేరూఢః - అథవాజనానాంసమూహోజా
నం*తస్యసమూహఇత్యణ్ - ఆసమంతాద్బహిరభ్యంతరేచేత్యర్థః- జా
నంజనసమూహంపావయతిస్నానపానాభ్యాంపవిత్రీకరోతీతిఆజానపా
వనంక్షీరంయస్యాస్తాంతథోక్తాం*క్షీరంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమా
లా- వృషైర్యమనియమాదిభిర్ధర్మైర్యఆనందఃతంవిదధాతీతివృషానందవి
ధాయినీం- తీర్థవిశేషస్నాననియమాదికర్మణాంనిశ్రేయసహేతుత్వే

స్తబకసుందరబంధురేణసంధ్యారాగేణ ప్రాచీముఖేనశోణీ
కృతేనశోణాభిధానందధానేననదేన ప్రవర్తితప్రత్యూష
కృత్యః - కృతనియమేనమునినాసహగంగాముపతిష్ఠమానేన
పథాప్రాతిష్ఠత॥*ప॥౧౦౩॥ ఆజానపావనక్షీరాంవృషానం

నశాస్త్రప్రసిద్ధేఃబ్రహ్మానందకరీమిత్యర్థః - యద్వావృషాణామానంద
ముల్లాసంవిదధాతీతితథోక్తాం- ధర్మాభివృద్ధికరీమిత్యర్థః- అథవా- వృ
షాః ఆనందంచవిదధాతీతితథోక్తాం- సమస్తధర్మనిర్వహణద్వారాని
రతిశయానందానుసంధాయినీమిత్యర్థః*వృషస్స్యాద్వాసవేధర్మేసౌ
రభేయేచశుక్లజే- పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాంమూషకశ్రేష్ఠయోరపీతి
విశ్వః*సుకృతేవృషభేవృషఇత్యమరశ్చ-శ్రుతిప్రణయినీంశ్రుతిపరిచితాం
వేదప్రతిపాద్యామిత్యర్థః* సితాసితేసరితేయత్రసంగతేఇత్యాదిశ్రుతి
ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః*ప్రణయస్స్యాత్పరిచయేయాచ్ఞాయాంసౌహృదే
పిచేతియాదవః- అథవా - తరంగసంగతఘుమఘుమధ్వనిభిఃశ్రోత్రానంద
కరీమిత్యర్థః*శ్రుతిఃశ్రోత్రేతథామ్నాయేవార్తాయాం శ్రోత్రకర్మణీ
తివిశ్వః- అపాంసమూహః-ఆపంసమూహార్థేణ్ - తేనగచ్ఛతీత్యాపగా*
అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయఃఉపపదసమాసః - తాంభాగీరథీంలక్ష
ణయాతత్కూలమిత్యర్థః- ఆపప్రాప- కథమిక్షస్థితాం - గాంధేనుమివ

స్థితాం ధేనుంకీదృగ్విధాం - ఆజానపావనమాజన్మశుద్ధంక్షీరందుగ్ధంయ
స్యాస్తాం-వృషస్యవృషభస్యఆనందంవిదధాతిరతిప్రదత్వాదితితథోక్తాం
శ్రుతిప్రణయినీంశ్రుతిసఖీంతత్కల్పామిత్యర్థః - చత్వారివాక్పరిమితా
పదానీతిశ్రుత్యావేదశాఖోధేనుత్వేనరూపితత్వాదితిభావః - తథాగాం
కామధేనుమివస్థితాం - కీదృశీంకామధేనుం - ఆజానపావనక్షీరామితిప్ర
మానం- వృషస్యశక్రస్య*వాసవోవృత్రహావృషేత్యమరః - విష్ణార్వాఽఽ
నందంవిదధాతి- వాంఛితార్థదోగ్ధృత్వాదితితథోక్తా- శ్రుతిప్రణయినీం
స్వర్గేలోకేకామధుగ్భవతీత్యాదశ్రుతిభిరుదాహరణీయామిత్యర్థః - త
థాగాంభువమివస్థితాంకీదృశీంభువం - ఆజానపావనక్షీరాంసకలపుణ్య
తీర్థాధారామిత్యర్థః- యద్వాఆజానపావనానిస్వతఃపవిత్రాణిక్షీరా
ణిక్షీరత్వేనపరిణతానిరత్నమహౌషధిప్రభృతివస్తూనియస్యాస్తాం*తాః
క్షీరపరిణామినీరితివిష్ణుపురాణాత్ - పూర్వంగోరూపధారిణ్యాస్తస్యా
స్తథాదుగ్ధత్వాదితిభావః - అత్రార్థేప్రమాణంశ్రూయతే* దుగ్ధాపునర్ధ
వైశ్యర్వసుంధరా- మహౌషధీశ్చభాస్వంతిరత్నానివివిధానిచ - వత్సశ్చ

దవిధాయినీమ్‌। శ్రుతిప్రణయినీంసోయమాపగామాపగామి

హిమవానాసీత్ దోగ్ధామేరుర్మహాగిరిరితిరత్నౌషధిప్రభృతీనామాజాన
పావనత్వంస్మృతిసిద్ధంద్రష్టవ్యం- కామవర్షిత్వాద్వృషోవిష్ణుః* తేజో
వృషోద్యుతిధరస్సర్వశస్త్రభృతాంవరఇతిసహస్రనామస్తోత్రే - తస్యా
నందంవిదధాతిపత్నీత్వేనేతి తథోక్తాం*విష్ణుపత్నీంమహీందేవీ మితిశ్రు
తేః- శ్రుతిప్రణయినీం*మేదినీదేవీవసుంధరేత్యాదిశ్రుతి ప్రతిపాద్యామి
త్యర్థః- తథాగాంభారతీమివస్థితాం- కీదృశీంభారతీం- ఆజన్మశుద్ధత్వా
దాజానపావనా-క్షీరసవర్ణత్వాత్ క్షీరా- అగ్నిర్మాణవకఇత్యాదివద్గౌ
ణోయంప్రయోగః- అథవాక్షీరంక్షీరసావర్ణ్యమస్యాఅస్తీతిక్షీరా*అ
ర్శఆద్యచ్ప్రత్యయః- ఆజానపావనాచసాక్షీరాచతాం*స్త్రియాఃపుంవ
దిత్యాదినాఆజానపావనశబ్దస్యపుంవద్భావః - సురశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వ
రూపత్వాద్వావృషోబ్రహ్మా - తస్యానందంవిదధాతిపత్నీత్వేనేతి తథో
క్తాం*విరించిపత్నీకమలాసనస్థితాసరస్వతీనృత్యతువాచిమేసదేత్యాదివ
చనాదితిభావః- శ్రుతిప్రణయినీంశ్రుతీత్యుపలక్షణం - శ్రుతిస్మృతీతిహాస
పురాణాగమాదిరూపేణపరిణతామిత్యర్థః*గౌర్నాదిత్యేబలీవర్దేక్రతు
భేదర్షిభేదయోః- స్త్రీతుస్యాద్దిశిభారత్యాంభూమౌచసురభావపీతి కేశ

వః- తదేవముపమానేషూపమేయేచఅర్థపంచకవచనాత్ - అర్థపంచకవాచ్యవిషయశ్చిత్రభేదః- అత్రశ్లేషస్యాశుద్ధవిషయతయాఅసంభవేన సర్వాలంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితఃప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః- ఏవంచపూర్ణోపమాయానిర్విషయత్వప్రసంగాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితేయముపమైవేత్యన్యే॥౧౦౪॥అథేతి॥ అథానంతరం- భాగీరథీకథాంమందాకిన్యుపాఖ్యానం - శ్రోతుమాకర్ణితుంకామోభిలాషోయస్యతస్మై* తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః- రామాయభగవాన్*ఉత్పత్తించవినాశంచ భూతానామాగతింగతిం- వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానిత్యుక్తలక్షణోవిశ్వామిత్రఇదంవక్ష్యమాణంగంగావతరణవర్ణనపరంవచనమిత్యర్థః- అభాషతఉక్తవాన్॥౧౦౫॥అథచతుస్త్రింశతాశ్లోకైరానుష్టుభేనఛందసామందాకిన్యుత్పత్తిప్రకారంవర్ణయితుమారభతే- పురేత్యాది - పురాపూర్వం-

వ॥*గ॥౧౦౪॥అథభాగీరథీకథాంశ్రోతుకామాయరామాయ
భగవానిదమభాషత॥*ప॥౧౦౫॥పురామనోరమానామసుమే
రోరభవత్సుతా । గృహమేధీతమైవాసీచ్చక్రవర్తీధరాభృ
తామ్॥*ప॥౧౦౬॥ కన్యాద్వయమముష్యాసీదేకామందాకినీత

మనోరమానామమనోరమేతిప్రసిద్ధేత్యర్థః - సుమేరోస్సుతామేరుకన్యకాభవత్ *మేరుస్సుమేరుర్హేమాద్రీరత్నసానుస్సురాలయఇత్యమరః తయామనోరమయైవపరిగ్రహాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః- ధరాభృతాంచక్రవర్తీపర్వతసార్వభౌమోహిమవాన్ - గృహమేధీగృహస్థఆసీత్- తాముపయేమఇత్యర్థః- మేధృసంగమఇతిధాతోఃతాచ్ఛీల్యేణినిః- గృహేషుసంగతోగృహస్థఇత్యర్థః - అథవా*ప్రజాపతిరశ్వమేధమసృజతయోమేధాయాలభ్యతే - ఆశాసానామేధపతిభ్యాంమేధమిత్యాదిశ్రుతౌదర్శనాన్మేధశబ్దోయాగవచనః- యథాత్వమేవపితృమేధఇతివత్ *దారేష్వపిగృహాఇత్యమరః - గృహైఃపత్న్యాసహమేధోయస్యేతిగృహమేధీ- సర్వధనీత్యాదివత్కర్మధారయాదపిమత్వర్థీయప్రత్యయః॥౧౦౬॥ కన్యేతి॥అముష్యమనోరమాజానేఃహిమవతః- కన్యాద్వయమాసీత్ - ద్వేకన్యేసముత్పన్నేఇత్యర్థః- తయోఃకన్యకయోర్మధ్యే-ఏకాఆద్యాకన్యామందాకినీతినామ్నాప్రసిద్ధాభూదిత్యర్థః - అన్యాద్వితీయాకన్యాసా.

క్షాద్భగవతీప్రత్యక్షపరమేశ్వరీ - అతఃచంద్రచూడకుటుంబినీచంద్రశేఖరభార్యాఅసీదిత్యర్థః - భవిష్యదీశ్వరపరిగ్రహాభిప్రాయేణేత్థంసిద్ధవదభిహితమిత్యవగంతవ్యం* భార్యాజాయాథపుం భూమ్నిదారాస్స్యాత్తుకుటుంబినీత్యమరః॥౧౦౭॥ తామితి॥ విబుధా దేవాస్తాంనదీంమందాకినీంలబ్ధ్వా-యాచ్ఞాపూర్వకంహిమవన్నియోగాత్ప్రాప్య-నాకలోకంస్వర్గలోకం*అకాశేత్రిదివేనాకఇత్యమరః- అనీనయన్ప్రాపయామాసుః-అతఏవస్వర్నదీతిప్రసిద్ధిః- నయతేఃణౌచఙిఉపధాహ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘశ్చనీవహ్యోర్హరతేశ్చద్వికర్మకతా- తథాగిరిర్హిమవాన్- తపస్యంతీంతపశ్చరంతీం- ఈశ్వరపరిగ్రహలాభార్థమేవేతిభావః*కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తిచరోరితిక్యఙ్ప్రత్యయః- గౌరీంపార్వతీంమహతేదేవాయమహాదేవాయదదౌ- భార్యాత్వేనదత్తవాన్*కర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥౧౦౮॥ ఏవంకన్యయోర్వృ

యోః । అన్యాభగవతీసాక్షాచ్చంద్రచూడకుటుంబినీ॥* ప ॥
౧౦౭॥తాన్నదీంవిబుధాలబ్ధ్వానాకలోకమనీనయన్।తపస్యం
తీంగిరిర్గౌరీందేవాయమహతేదదౌ॥*ప॥౧౦౮॥ శివయోర్యుం
జతోర్వీర్యందృష్ట్వాధాత్ర్యాంసమర్పితమ్ । పావకఃప్రతిజ
గ్రాహదైవతైరనునాథితః॥* ప॥ ౧౦౯॥ అనపత్యానథామ

త్తాంతంసంక్షేపేణోక్త్వా తత్రబహ్వపేక్షితత్వాన్మందాకినీ వృత్తాంతస్యావాంతముపేక్ష్య-సూచీకటాహన్యాయేనగౌరీవృత్తాంతంతావదాహ॥ శివయోరిత్యాదిపంచభిః॥ శివాచశివశ్చశివౌతయోఃశివయోః పార్వతీపరమేశ్వరయోః*పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - యుంజతోర్మిథునకర్మణిత్వరయోస్సతోః- ధాత్ర్యాంభువి - సమర్పితంనిక్షిప్తంశివేనైవేతి శేషః పార్వతీగర్భసముత్పత్స్యమానమహాభూతప్రభీతైర్దైవైఃవీర్యంభువిసముత్సృజేతిప్రార్థితత్వాదితిభావః- వీర్యంరేతోదృష్ట్వా- దైవతైరింద్రాదిభిర్దేవైరనునాథితః- త్వమేవతద్గృహాణేతియాచితస్సన్*నాథృయాచ్ఞాయామితిధాతోకర్మణిక్తః - పావకోగ్నిఃప్రతిజగ్రాహస్వీకృతవాన్॥౧౦౯॥అనపత్యానితిఅథానంతరం - పుత్రాలాభసముద్భవఃపుత్రాప్రాప్తిజనితః-అంబికాక్రోధఃపార్వతీకోపః-అమర్త్యాన్దేవాన్అనపత్యాన్అపుత్రకాన్-తథామేదినీంభువం-బహూనాంరాజ్ఞాంభార్యాంచాకరోత్కోపవశాత్ ... స్వపుత్రోత్పత్తివిఘాతకత్వాదితి

భావః- తథా రామాయణే*అథ శైలసుతా రామ త్రిదశానిదమబ్రవీత్-స
మన్యురశపత్సర్వాన్ క్రోధసంరక్తలోచనా - యస్మాన్నివారితా చైవం
సంగతా పుత్రకామ్యయా - అపత్యం స్వేషు దారేషు నోత్పాదయితుమర్హా
థ- ఏవముక్త్వా సురాన్సర్వాన్ శశాప పృథివీమపి- అవనే నైకరూపా త్వం
బహుభార్యా భవిష్యసి*॥౧౧౦॥ అథేతి॥అథానన్తరం వహ్నిరగ్నిః - సే
నాం నయతీతి సేనానీః సేనానాయకః* సేనానీరగ్నిభూర్గుహ ఇత్యమరః-
నయతేః క్విప్ - తం సేనాన్యమిచ్ఛద్భిః తారకాసురసంహారార్థమితి భా
వః-సంరంభాభిః సంరంభాభిస్సురైరుక్తః- జాహ్నవ్యామేతన్నిషించేతి వ్యా
హృతస్సన్- ఆహ్నాయ ఝడితి*సాక్ ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మఙ్క్షు స
పది ద్రుతమిత్యమరః- ఐశ్వరం ఈశ్వరస్య సంబంధి వీర్యం తేజః - జహ్నో
రపత్యం స్త్రీ జాహ్నవీ తస్యాం మందాకిన్యాం న్యషించత్ నిక్షిప్తవాన్ ॥
౧౧౧॥ సేతి॥ సా జాహ్నవ్యపి - సప్తార్చిషా వహ్నినా*సప్తార్చిర్దమునాశ్శు

క్రాత్ర్యన్బహుభార్యాంచ మేదినీమ్ । ఆకరోదంబికా క్రోధః పు
త్రాలాభసముద్భవః॥*ప॥౧౧౦॥ అథ సేనాన్యమిచ్ఛద్భిరుక్త
స్సంరంభాభిస్సురైః । వహ్నిరహ్నాయ జాహ్నవ్యాం న్యషించ
ద్వీర్యమైశ్వరమ్॥*ప॥ ౧౧౧॥ సాపి సప్తార్చిషా క్షిప్తం తేజస్త
ద్వోఢుమక్షమా । హిమవత్ప్రాన్తకాన్తారే క్రాన్తా శరవ
ణేజహౌ॥*ప॥ ౧౧౨॥ తద్రాయిభూత్కృత్తికాప్రీత్యై షడ్గా
రూఢముఖామ్బుజమ్। తారకధ్వాన్తవిధ్వంసి సద్యష్షాణ్మాతు

రం ఇత్యమరః- క్షిప్తం నిక్షిప్తం తదైశ్వరం తేజః వీర్యం- వోఢుం ధారయితు
మక్షమా అసమర్థా- అత ఏవ క్రాన్తా ఖిన్నా సతీ - హిమవత్ప్రాన్తకాన్
తారే తు హిమ భూధర నికట కాననే యచ్ఛరవణం శర ప్రచుర వనం తత్ర జ
హౌ తత్యాజ* ప్రణిరంతశ్శరేత్యాదినా వనన కారస్య ణత్వం॥౧౧౨॥ తద్రే
తి॥ తత్ర శరవణే- కృత్తికానాం స్తన్యప్రదానార్థం దేవైః ప్రేరితానాం ష
ణ్ణాం మాతౄణాం- ప్రీత్యై పరితోషార్థం- షాఢా షడ్భిః ప్రకారైః*ప్ర
కారవచనే థాల్- ఆరూఢాః ప్రాదుర్భూతాని- ముఖాంబుజాని వక్త్రకి
మలాని యస్య తత్తథోక్తం తాసాం వైషమ్యేన స్తన్య గ్రహణార్థం గృహీ
త ముఖషట్కమిత్యర్థః - అత ఏవ షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం షాణ్మాతు
రం*షాణ్మాతురశ్శక్తిధర ఇత్యమరః*మాతురుపసంఖ్యానం భద్రపూ
ర్వాయా ఇత్యణ్ [illegible] తారకప్రారకాసుర ఏవ

ధ్వాంతం తిమిరం- విధ్వంసయతి నాశయతీతి తారకధ్వాంతవిధ్వంసి- మహస్తేజః కుమారస్వామీత్యర్థః- అఘాత్ జాతం* తేజో ధామమహా ఇత్యమరః - రూపకాలంకారః॥ ౧౧౩॥ అథ వియద్గంగావతరణం ప్రస్తౌతి త్రైవిద్యమితి॥ హే వత్స శ్రీరామ ఆదరాతిశయేన సంబోధనమేతత్ - త్రివిః స్వర్గలోకః స్థానం యేషాం తే త్రివిష్టపాః సౌ దేవాః తేషాం సంబంధిన్యాః రితః మందాకిన్యా ఇత్యర్థః - అధ్వరే యాగే యథోక్తం శాస్త్రైః హితం. హూయత ఇతి హవ్యం ఆజ్యాదికమశ్నంత్యా దేవతాయా ఇవ అగ్నేరివేత్యర్థః- త్రైవిద్యం త్రిప్రకారత్వం- మయా కథ్యమానమితి శేషః - శ్రూయతామాకర్ణ్యతాం- ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నిరూపేణ తస్యాప్తైవిధ్యసంభవాదితి భావః- ఉపమాలంకారః - ఏతేనాత్యంత పావనత్వాదిగుణయుక్తశ్లాఘ్యతాస్యాస్సూచ్యతే॥౧౧౪॥ త దేవవివృణోతి॥ పురీమితి॥ సావిత్రస్సవితృవంశోద్భవః- తథా కేశినీసుమతిభ్యాం- లంఘితప్రథ

రమహః *ప॥౧౧౩॥ త్రైవిధ్యం శ్రూయతాం వత్స సరిత స్త్రి
దివౌకసామ్। యథోక్తం హవ్యమశ్నన్త్యా దేవతాయా ఇవాధ్వ
గే। *ప॥౧౧౪॥ పురీమయోధ్యామధ్యాస్త సావిత్రస్సగరో నృ
పః । కేశినీసుమతిభ్యాం చ లంఘిత ప్రథమాశ్రమః॥*ప॥౧౧౫॥
సపుత్రీయం సపత్నీకస్తపస్తేపే సమాశ్శతమ్ । భృగుః ప్రీతమ

మాశ్రమః అతిక్రాంత బ్రహ్మచర్యః గృహీత గృహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః- సగరో నామ- నృపో రాజా అయోధ్యాం పురీం అయోధ్యాఖ్యాం నగరీం- అధ్యాస్త అధిష్ఠితవాన్ *అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మ ఇతి కర్మత్వం॥౧౧౫॥సఇతి॥ సః సగరః పుత్రానాత్మన ఇచ్ఛన్ పుత్రీయన్ *సుప ఆత్మనః క్యజితి క్యచ్- సహపత్నీభ్యాం సపత్నీకస్సన్* తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః*నద్యృతశ్చేతి కప్ - శతం సమాః శతసంఖ్యాకాన్వత్సరానిత్యర్థః* సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనోస్త్రీ శరత్సమా ఇత్యమరః- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతి ద్వితీయా- తపస్తేపే- తపశ్చరితవానిత్యర్థః- భృగుర్మహర్షిః ప్రీతమనాః తపసా సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ - తస్మై సగరాయ- దాయాదసంపదం సుతసంపత్తిం దదౌ దత్తవాన్- దాయం విభక్తవ్యం అత్తీతి దాయాదా ఇతి విగ్రహః* దాయాదౌ సుతబాంధవావిత్యమరః॥

౧౧౬॥పుత్రసంపత్తిమేవాహ॥అసమంజమితి॥ తయోః రాజపత్న్యోర్మధ్యే విదర్భస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ వైదర్భీ*తస్యాపత్యమిత్యణ్ * టిడ్ఢాణఞి త్యాదినా జీప్ కేశినీ జ్యేష్ఠపత్నీ - అసమంజం నామ సుతం లేభే ప్రాప- స్వమనోరథానుసారేణేతిభావః- తదా యవీయసీ కనిష్ఠాయువశబ్దాదీయసున్* స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపౌ ఉగిశ్చేతి జీప్ - సుమతిశ్చ పుత్రసహస్రాణాం షష్టిం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాన్ పుత్రానిత్యర్థః- లేభే పూర్వవదితిభావః - తతః పరితోషితేన మునినా ఏకపుత్రపక్షం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకపుత్రపక్షంచ నిర్దిశ్య నయోః కస్యాః కోవా పక్షోభిమత ఇతి పృష్టే బహుపుత్రపోషణాసమర్థా కేశినీ ఏకపుత్రమంగీచకార - అన్యాన్యస్వ న్యమితి శ్రీరామాయణకథా త్రానుసంధేయా॥౧౧౭॥అసమంజ సేతి॥సః సగరః అసమంజసచారిత్రం పౌరజనోపద్రవకారిత్వాదసాధు చరిత్రం అసమంజం కేశినీతనయం- అపోహ్య త్యక్త్వా - గుణగ్రాహిణ ఏవ మహాత్మానో

నాస్తస్మై దదౌ దాయాద సంపదమ్॥*ష॥౧౧౬॥అసమంజంసు

తం లేభే వైదర్భీ కేశినీ తయోః। షష్టిం పుత్రసహస్రాణాం సుమ

తిశ్చ యవీయసీ॥*ష॥ ౧౧౭॥ అసమంజసచారిత్రమసమంజమ

పోహ్యసః। అరబ్ధహయమేధస్సన్నముఞ్చత తురంగమమ్॥*

ష॥౧౧౮॥క్రవ్యాదవపుషా సోయమహారి హరిణా హయః। తత

న పక్షపాతిన ఇతి భావః- వక్ష్యతి చ సిద్ధార్థకో మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్- సరయూపాతితానేక ప్రజామారణకారణాదితి- ఆరబ్ధహయమేధః ఉపక్రాంతాశ్వమేధస్సన్- తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వమముంచత త్యక్తవాన్॥౧౧౮॥క్రవ్యాదేతి॥సోయం హయః అశ్వమేధీయాశ్వః-క్రవ్యాదవపుషా రాక్షసవేషధారిణా*రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాత్ క్రవ్యాద ఇత్యమరః- హరిణా ఇంద్రేణ*హరిర్వాతార్కచంద్రేంద్రయమోపేంద్రమరీచిష్వితి శాశ్వతః అహారి అపహృతః-స్వపదభ్రంశభయాదితి భావః - హరతేః కర్మణి లుఙ్ *చిణ్ లుగితి లుక్ తతస్తదనంతరం నష్టమపహృతం తం అశ్వమన్వేష్టుం పరిమార్గితుం- సుమత్యాః అపత్యాని పుమాంసః సౌమతేయాః- షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సుమతిపుత్రాః*స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్ - ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః -

౧౧౯॥ సర్వ ఇతి ॥ సర్వే షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సగరాత్మజాస్సగరపు
త్రాః- సపర్వతాం సశైలా ముర్వీం భువం - ఖనంతః అవదారయంతస్సం
తః- నఖాంశుభిః నఖకాంతిభిః నాగలోకం పాతాళం- జర్ఝరితధ్వాంతం
విధ్వంసితాంధకారం చక్రుః సర్వా మప్యుర్వీం విచిన్వంత స్తత్రాశ్వాలాభాన్న
ఖై రేవ పాతాళపర్యంతం భువమవదారయామాసురిత్యర్థః॥* అధోభువ
న పాతాళ బలిసద్మ రసాతలం- నాగలోక ఇత్యమరః॥౧౨౦॥తప ఇతి॥తప తే
రాః సర్వే సగరకుమారాః - తపసా వ్రతనియమోపవాసాదికర్మణా
ప్రజ్వలితే- అతఏవ తమస్తోమమంధకారపటలం గాఢాజ్ఞానం చ ప్రకర్షేణమ
థ్నాతి నాశయతీతి తథోక్తే* తాదృశ్యే ఋషిని- కాపిలే కపిలమహర్షిరూపే
ణావతీర్ణస్య విష్ణోస్సంబంధిని జ్వలనే కోపాగ్నౌ - శలభోపమాం శలభసా
దృశ్యం లేభిరే ప్రాప్తాః - కపటనాటకపటునామహేంద్రేణ పాతాళేక పి

స్తన్నష్టమశ్వేష్ట్వాం సోమతేయాః ప్రతస్థిరే॥*ప॥ ౧౧౯॥ సర్వే
సపర్వతా ముర్వీం ఖనంతస్సగరాత్మజాః । చక్రుర్జర్ఝరిత
ధ్వాంతం నాగలోకం నఖాంశుభిః॥*ప॥ ౧౨౦॥ తప తేతపసా
దీప్తే తమస్తోమప్రమాథిని। కాపిలే జ్వలనే వీరా లేభిరే శలభోప
మామ్॥*ప॥ ౧౨౧॥ అసమంజసుతం పౌత్రమంశుమంతమథా
బ్రవీత్। సప్తిం హృత్వా సమాధత్తాం సప్తతంతుం భవానితి.*
ప॥౧౨౨॥సోపి గత్వా బిలం తత్ర దృష్ట్వా భస్మీకృతాన్పితౄన్ ।

లనికటనిబద్ధమశ్వం దృష్ట్వా అశ్వాపహర్తాయం లబ్ధ ఇతి తం బాధయంతస్స
ర్వే సగరకుమారాః కోపానలేన భస్మీకృతా ఇత్యర్థః॥ ౧౨౧॥ అసమంజే
తి॥అథానంతరం సగరః అసమంజస్య కేశినీతనయస్య - సుతమంశుమన్నా
మానం పౌత్రం ప్రత్య బవీదువాచ. కిమితి భవాన్ సప్తిమశ్వం మేధీయహయం
హృత్వా ఆనీయ* వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః
సప్తభిర్గాయత్ర్యాదిభిశ్ఛందోభిః తన్యత ఇతి సప్తతంతుః- సప్తతంతవస్సం
స్థా యస్యేతి వా - సప్తతంతురశ్వమేధక్రతుః*సప్తతంతుర్మఖః క్రతురి
త్యమరః*సిత సిగమీత్యాదినా ఔణాదికస్తుమున్ప్రత్యయః - తం సమాధ
త్తాం సమాపయత్విత్యర్థః - అన్యథా మహాననర్థో భూయాదితి భావః శే
షే ప్రథమ ఇతి ప్రథమః॥౧౨౨॥స ఇతి॥సోపి అంశుమానపి- బిలం పాతాళకు
హరం గత్వా - తత్ర బిలే భస్మీకృతాన్ సగరాన్*అభూతతద్భావే చ్వి*అ
స్వాచ్ఛ్వానితి దీఘః పితౄన్ కపిలమహర్షి సమీపే సౌమతేయాన్ దృష్ట్వా సాశ్రుః

కృతరోదనః- తథా తేభ్యః పితృభ్యోఞ్జలిం తర్పణాఞ్జలిం - దిత్సుర్దాతుమిచ్ఛుస్సన్ *దదాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః సనిమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః- అత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః- చరన్ పర్యటన్ తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వం లేభే ప్రాప॥ ౧౩॥ మాతులఇతి॥ తేషాం సౌమతేయానాం మాతులో మాతృభ్రాతా *మాతుర్భ్రాతా తు మాతులఇత్యమరః - గరుడో గరుత్మాన్ - తత్ర పాతాళే ఏనమంశుమంతం ప్రత్యేవమనేన ప్రకారేణాబ్రవీత్ - పరమకారుణికత్వాత్ సంబంధవశాచ్చ భాగినేయానాం తరణోపాయముపదిదేశేత్యర్థః- తదేవ వివృణోతి - హేఆయుష్మన్నిత్యాదరాదామంత్రణం- గంగాం మందాకినీం- ఇహ పాతాళ ఇత్యర్థః- ఆనయ ప్రాపయ- ఏషాగంగా - ఏషాం భస్మీకృతానాం సౌమతేయానాం పరాగతిః పరలోకప్రాపికేత్యర్థః - తద్వ్యతిరేకేణ న కశ్చిత్తరణోపాయోస్తీతి భావః॥ ౧౪॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరం సగరః లబ్ధతురంగమః ప్రాప్తాశ్వ

సాశ్రుస్తేభ్యోఞ్జలిం దిత్సుశ్చరన్లేభే తురంగమమ్॥ *ప॥ ౧౩॥
మాతులో గరుడస్తేషామేనంతత్రైవమబ్రవీత్। గంగామిహానయాయుష్మన్నేషామేషా గతిః పరా॥ *ప॥ ౧౪॥ తతస్తనయవృత్తాంతం శ్రుత్వా లబ్ధతురంగమః। సమాప్య సగరస్సత్రం పుత్రశోకాద్దివంగతః॥ *ప॥ ౧౫॥ అథాంశుమానయం రాజ్యం చిరాయ పరిపాలయన్ । దిలీపేన్యస్తభూభారస్తపస్తేపే హి

మేధీయాశ్వస్సన్- అంశుమతా ఆనీతత్వాదితి భావః- తనయానాం వృత్తాంతం వినాశవర్తాం శ్రుత్వా- అంశుమన్ముఖాదితి శేషః- వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - సత్రమశ్వమేధయాగం సమాప్య నిర్వర్త్య - పుత్రశోకాత్పుత్రనాశజనితశోకాద్ధేతోః దివం స్వర్గం గతః॥ ౧౫॥ అథేతి॥ అథానంతరమయమంశుమాన్- రాజ్ఞః కర్మ రాజ్యం *పురోహితాదిత్వాద్యక్ప్రత్యయః- చిరాయ చిరకాలమిత్యర్థః *చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః- విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్ - పరిపాలయన్ సంరక్షయన్ - తతః దిలీపే దిలీపనామ్ని స్వపుత్రే న్యస్తభూభారో నిక్షిప్తభూపాలనకృత్యస్సన్ హిమస్యాలయః స్థానమితి హిమాలయః- తస్మిన్ హిమవత్పర్వతే తపస్తేపే - గంగాయా భూలోకావతరణార్థం తపశ్చర్యాం తత్పరోభూదిత్యర్థః- న భవతి కులధుర్యే సూర్యవంశ్యే గృహమేధీతి- స్వకులాచారఏవ [illegible] తాత్పర్యం॥ ౧౬॥

-లీపఇతి॥ దిలీపేపిదివంయాతే స్వర్గంగతేసతి భగీరథోదిలీపపుత్రః - వృత్తాంపితృతర్పణార్థంసంచరంతమంశుమంతంప్రతిగరుడేనోక్తంవృత్తాంతమిత్యర్థః శ్రుత్వా- అమర్త్యసరితంసురనదీంమర్త్యతరంగిణీంమానుషనదీంకర్తుంమేనే- పితృతర్పణార్థంస్వర్గ్నదీంభువమవతారయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః॥౧౨౭॥ తతఇతి॥ తత స్తదనంతరం - భగీరథగోకర్ణంగోకర్ణాఖ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య- తపస్యతితపశ్చరతిసతి- దేవప్రసాదార్థమితిభావః॥ కర్మణోరోమంథతపోభ్యాంవర్తిచరోరితిక్యచ్- దయాపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా- తస్యానిధిఃదయాసముద్రఇత్యర్థః దేవోగోకర్ణేశ్వరః- దేవాపగాంసురనదీం - వోఢుంశిరసాధారయితుమన్వమంస్తఅంగీకృతవాన్- అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః॥౧౨౮॥ అథగంగావతరణంచతుర్భిఃశ్లోకైఃకుళకేనాహ॥ అథేతి॥ అథానంతరంవీచీచయైస్తరంగ

మాలయే॥* ప॥ ౧౨౬॥ దిలీపేపిదివంయాతేశ్రుత్వావృత్తం భగీరథః । అమర్త్యసరితంకర్తుంమేనేమర్త్యతరంగిణీమ్॥*

ప॥౧౨౭॥ తతోగోకర్ణమాసాద్యతపస్యతిభగీరథే। దేవోదేవాపగాంవోఢుమన్వమంస్తదయానిధిః॥* ప॥౧౨౮॥ అథవీచీచయచ్ఛన్నదిగంతగగనాంతరా। శశాంకశంఖసంభిన్నతారామౌక్తికదంతురా॥* ప॥౧౨౯॥ తరంగాకృష్టమార్తండతురంగాయాసితారుణా । ఫేనచ్ఛన్నస్వమాతంగమార్గణవ్యగ్ర

పరంపరాభిఃఛన్నంఆచ్ఛాదితందిగంత గగనాంతరందిగంతరాణినభోంతరాళంచయస్యాస్సా - శశాంకశ్చంద్రఏవశంఖఃతేనసంభిన్నానిసంగతాని- తారానక్షత్రాణ్యేవమౌక్తికానిముక్తామణయఃతైర్దంతురావ్యాప్తా॥ దంతఉన్నతఉరజిత్యురచ్॥ నక్షత్రమృక్షంభంతారేత్యమరః- రూపకాలంకారః॥౧౨౯॥ తరంగే॥ పునస్తరంగైరాకృష్టాఅమార్గప్రవర్తితాయేమార్తండతురంగాఃసూర్యరథాశ్వాఃతైరాయాసితః పునర్నిజమార్గప్రవర్తనక్లేశవాన్కృతఃఅరుణసూర్యసారథిర్యస్యాస్సా॥ సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః - తథాఫేనైర్డిండీరమండలైఃఛన్నః ఆచ్ఛాదితఃయఃస్వమాతంగఐరావతఃతస్యమార్గణేఅన్వేషణేవ్యగ్రస్సంభ్రాంతోవాసవోయస్యాస్సా॥ డిండీరోబ్ధికఫఃఫేనఇత్యమరశేషః - ఐరావతస్యశుభ్రత్వేనవివిచ్యగ్రహీతుమశక్యత్వాదితిభావః- అతఏవసామాన్యాలంకారః

సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్॥౧౩౦॥ఆవి
తి॥పునఃఆవిర్భూతాభిః ప్రత్యక్షాభిశ్శాఖాశిఖాభిఃపల్లవ పుష్పాదిభిరభి
వ్యంజకైరున్నేయమనుమేయం - నందనద్రుమాణాంమందారాదిపురంద
రోద్యానతరూణాంకర్షణంవిలేఖనం- యస్యాస్సా- అనుమానప్రకార
స్త్వయంమందాకినీఆకృష్టనందనద్రుమాభవితుమర్హతి - తత్పుష్పప
ల్లవకలితత్వాత్- యానైవంసానైవం - యథాగోదావరీతికేవలవ్యతిరే
కీ- అథవా- ఆవిర్భూతాభిశ్శాఖాశిఖాభిశ్శాఖాగ్రైరున్నేయం- అభ్యూ
హనీయం-నందనద్రుమాణాంకర్షణమాకర్షణంయస్యాస్సా- ప్రకాం
డానాంజలనిమగ్నత్వాత్ - సంలక్ష్యమాణశిఖామాత్రోత్ప్రేక్షణీయనం
దనద్రుమోత్పాదికేత్యర్థః-తథాఏకోదకఃకేవలజలాప్లుతోనభోమార్గో
యస్యాస్సా- అతఏవదిఙ్మూఢోదిగ్భ్రాంతిమాన్దివసేశ్వరస్సూర్యో
యస్యాస్సాతథోక్తేతికృత బహువ్రీహ్యోర్విశేషణవిశేష్యభావ వివక్షా
యాం*విశేషణంవిశేష్యేణబహులమితిసమాసః- యద్వాఏకోదకఃకేవల
జలప్రాయఃయోనభోమార్గస్తస్మిన్దిఙ్మూఢోదివసేశ్వరోయస్యాస్సా

వాసవా॥*ప.౧౩౦॥ఆవిశ్శాఖాశిఖోన్నేయనందనద్రుమకర్ష
ణా। ఏకోదకనభోమార్గదిఙ్మూఢదివసేశ్వరా॥*ప॥౧౩౧॥
ఆవర్తగర్తసంభ్రాంతవిమానప్లవవిప్లవా । నీలజీమూతశై

అథవాఏకోదకాఃజలప్రచురాఃనభోమార్గాదిశశ్చయస్యాస్సాఏకోదకన
భోమార్గదిక్ - అతఏవమూఢోమందరశ్మిర్దివసేశ్వరోయస్యాస్సాతథో
క్తేతివ్యస్తసమాసోవా॥ ౧౩౧ ॥ ఆవర్తేతి॥ పునఃఆవర్తాఃఅంభసాంభ్ర
మాఃతఏవగర్తాఃప్రదరాః- తేషుసంభ్రాంతాః- పరిభ్రమమాణాఃయేవి
మానావ్యోమయానాని - తేషాంప్లవవిప్లవౌఉన్మజ్జననిమజ్జనేయస్యాస్సా
తథోక్తా*స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమః- వ్యోమయానంవిమానోస్త్రీత్యపి
చామరః- అథవావిమానాఏవప్లవాఃఉడుపాని తేషాంవిప్లవోవిశిష్టప్లవనం
యస్యాస్సా*ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్యమరః - తథానీలజీమూతానీలమే
ఘాఃతఏవశైవాలాని - తైఃకృతాఃవిరచితారేఖాఃశ్రేణయోయేషాంతా
నితథోక్తానివారిత్తటానిదిక్కూలానియయాసాతథోక్తా - నిజవేగాసహి
ష్ణుతయామేఘానాందిక్కూలనిలయనాచ్ఛేత్రిణి ఘాతమేఘవత్కృతది
గంతేత్యర్థః*జలనీలీతుశైవాలంశైవలఇత్యమరః-జీవనస్యమూతఃపుటబం
ధోజీమూతఇతివిగ్రహః*పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- రూపకాలంకారః

దిలీప ఇతి॥ దిలీపే పితిదివం యాతే స్వర్గం గతే సతి భగీరథో దిలీపపుత్రః - వృత్తం పితృతర్పణార్థం సంచరన్తమంశుమన్తం ప్రతి గురుణోక్తం వృత్తాంతమిత్యర్థః శ్రుత్వా - అమర్త్యసరితం సురనదీం మర్త్యతరంగిణీం మానుషనదీం కర్తుం మేనే - పితృతర్పణార్థం స్వర్గనదీం భువమవతారయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః॥౧౨౭॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనన్తరం - భగీరథో గోకర్ణం గోకర్ణాఖ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య - తపస్యతి తపశ్చరతి సతి - దేవప్రసాదార్థమితి భావః॥ కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యచ్ - దయాపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా - తస్యా నిధిః దయాసముద్ర ఇత్యర్థః దేవో గోకర్ణేశ్వరః - దేవాపగాం సురనదీం - వోఢుం శిరసా ధారయితుమన్వమంస్త అంగీకృతవాన్ - అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః॥౧౨౮॥ అథ గంగావతరణం చతుర్భిః శ్లోకైః కులకేనాహ॥ అథేతి॥ అథానన్తరం వీచివయైస్తరంగ

మాలయే॥ *ప॥ ౧౨౬॥ దిలీపే పితిదివం యాతే శ్రుత్వా వృత్తం భ
గీరథః। అమర్త్యసరితం కర్తుం మేనే మర్త్యతరంగిణీమ్॥ *
ప॥౧౨౭॥ తతో గోకర్ణమాసాద్య తపస్యతి భగీరథే। దేవో దే
వాపగాం వోఢుమన్వమంస్త దయానిధిః॥ *ప॥౧౨౮॥ అథ వీచిచ
యచ్ఛన్నదిగన్తగగనాన్తరా। శశాంకశంఖసంభిన్నతారా
మౌక్తికదంతురా॥ *ప॥౧౨౯॥ తరంగాకృష్టమార్తండతురం
గాయాసితారుణా। ఫేనచ్ఛన్నస్వమాతంగమార్గణవ్యగ్ర

పరంపరాభిః ఛన్నం ఆచ్ఛాదితం దిగంత గగనాంతరం దిగంతరాణి నభోంతరాళం చ యస్యాః సా - శశాంకశ్చంద్ర ఏవ శంఖః తేన సంభిన్నాని సంగతాని - తారా నక్షత్రాణ్యేవ మౌక్తికాని ముక్తామణయః తైర్దంతురా వ్యాప్తా *దంత ఉన్నత ఉరజిత్యురచ్ *నక్షత్రమృక్షం భం తారా ఇత్యమరః - రూపకాలంకారః॥౧౨౯॥ తరంగైరితి॥ పునస్తరంగైరాకృష్టా అమార్గప్రవర్తితా యే మార్తండతురంగాః సూర్యరథాశ్వాః తైరాయాసితః పునర్నిజమార్గప్రవర్తనక్లేశవాన్ కృతః అరుణస్సూర్యసారథిర్యస్యాస్సా *సూరసూతో రుణోనూరురిత్యమరః - తథా ఫేనైర్డిండీరమండలైః ఛన్నః ఆచ్ఛాదితః యః స్వమాతంగ ఐరావతః తస్య మార్గణే అన్వేషణే వ్యగ్రస్సంభ్రాంతో వాసవో యస్యాస్సా *డిండీరోబ్ధికఫః ఫేన ఇత్యమరశేషః - ఐరావతస్య శుభ్రత్వేన వివిచ్య గ్రహీతుమశక్యత్వాదితి భావః - అత ఏవ సామాన్యాలంకారః

సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్॥౧౩౦॥ఆవి
తి॥పునఃఆవిర్భూతాభిః ప్రత్యక్షాభిశ్శాఖాశిఖాభిఃపల్లవ పుష్పాదిభిరభి
వ్యంజకైరున్నేయమనుమేయం - నందనద్రుమాణాంమందారాదిపురంద
రోద్యానతరూణాంకర్షణంవిలేఖనం- యస్యాస్సా- అనుమానప్రకార
స్త్వియంమందాకినీఆకృష్టనందనద్రుమాభవితుమర్హతి - తత్పుష్పప
ల్లవకలితత్వాత్- యానైవంసానైవం - యథాగోదావరీతికేవలవ్యతిరే
కీ- అథవా- ఆవిర్భూతాభిశ్శాఖాశిఖాభిశ్శాఖాగ్రైరున్నేయం- అభ్యూ
హనీయం-నందనద్రుమాణాంకర్షణమాకర్షణంయస్యాస్సా- ప్రకాం
డానాంజలనిమగ్నత్వాత్- సంలక్ష్యమాణశిఖామాత్రోత్ప్రేక్షణీయనం
దనద్రుమోత్పాదికేత్యర్థః-తథాఏకోదకఃకేవలజలాప్లుతోనభోమార్గో
యస్యాస్సా- అతఏవదిఙ్మూఢోదిగ్భ్రాంతిమాన్దివసేశ్వరస్సూర్యో
యస్యాస్సాతథోక్తేతికృత బహుప్రీహ్యోర్విశేషణవిశేష్యభావ వివక్షా
యాం*విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః- యద్వాఏకోదకఃకేవల
జలప్రాయోనభోమార్గస్తస్మిన్దిఙ్మూఢోదివసేశ్వరోయస్యాస్సా

వాసవా॥*ప॥౧౩౦॥ఆవిశ్శాఖాశిఖోన్నేయనందనద్రుమకర్ష
ణా। ఏకోదకనభోమార్గదిఙ్మూఢదివసేశ్వరా॥*ప॥౧౩౧॥
ఆవర్తగర్తసంభ్రాంతవిమానప్లవవిప్లవా । నీలజీమూతశై

అథవాఏకోదకాఃజలప్రచురాఃనభోమార్గాదిశశ్చయస్యాస్సాఏకోదకన
భోమార్గదిక్ - అతఏవమూఢోమందరశ్మిర్దివసేశ్వరోయస్యాస్సాతథో
క్తేతివ్యస్తసమాసోవా॥ ౧౩౧ ॥ ఆవర్తేతి॥ పునఃఆవర్తాఃఅంభసాంభ్ర
మాఃతఏవగర్తాఃప్రదరాః- తేషుసంభ్రాంతాః- పరిభ్రమమాణాఃయేవి
మానావ్యోమయానాని - తేషాంప్లవవిప్లవాఉన్మజ్జననిమజ్జనేయస్యాస్సా
తథోక్తా*స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమః- వ్యోమయానంవిమానోస్త్రీత్యపి
చామరః- అథవావిమానాఏవప్లవాఃఉడుపానితేషాంవిప్లవోవిశిష్టప్లవనం
యస్యాస్సా*ఉడుపంతుప్లవఃకోలఇత్యమరః - తథానీలజీమూతానీలమే
ఘాఃతఏవశైవాలాని - తైఃకృతాఃవిరచితారేఖాఃశ్రేణయోయేషాంతా
నితథోక్తానిహారిత్తటానిదిక్కూలానియయాసాతథోక్తా - నిజవేగాసహి
ష్ణుతయామేఘానాందిక్కూలనిలయనాచ్ఛేదిణి ఘాతమేఘవత్కృతది
గంతేత్యర్థః*జలనీలీతుశైవాలంశైవలఇత్యమరః-జీవనస్యమూతఃపుటబం
ధోజీమూతఇతివిగ్రహః*పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- రూపకాలంకారః

౧౩౨॥ అవలేపేతి॥ అవలేపో గర్వః స ఏవ భరో భరస్తేనాక్రాంతాధిక్షిప్తా. మదీయవేగస్య కో వా వోఢా ఇతి సముత్పన్నమహాగర్వేత్యర్థః॥ అవలేపస్తు గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః॥ సురలోకతరంగిణీ మందాకినీ - పార్వతీకాంతస్య ధూర్జటేః జటాకాంతారం జటాగహనం తస్య గహ్వరేషు హాకుహరేషు పపాత ప్రావహదిత్యర్థః - భారాక్రాంతస్య పతనం యుక్తమేవేతి భావః॥౧౩౩॥ అభ్రేతి॥ అమరాపగా మందాకినీ - శమ్భోః కపర్దాత్ జటాజూటాత్॥ కపర్దోస్య జటాజూట ఇత్యమరః - అభ్రంగమా అభ్రప్రబహిః ప్రసారా సతీ తద్గర్వనిర్వాపణకృత్యసంరంభేణ శంభునా తథాకృతత్వాదితి భావః- దూర్వాశిఖాయాం దూర్వాగ్రే లగ్నా సంసక్తా- యా తుషారకణికా హిమబిందుస్తదుపమాంతత్వాదదృశ్యం దధౌ ధృతవతీ తథాల్పతయాలక్ష్యతేత్యర్థః- కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం సమర్థస్య భగ

వాలకృతలేఖాహరిత్తటా॥* ప॥౧౩౨॥ అవలేపభరాక్రాంతా సురలోకతరంగిణీ। పపాత పార్వతీకాంతజటాకాంతారగహ్వరే॥*॥౧౩౩॥ అభ్రంగమా శమ్భోః కపర్దాదమరాపగా। దధౌ దూర్వాశిఖాలగ్నతుషారకణికోపమామ్॥* ప॥౧౩౪॥ అదృష్ట్వా తాం నదీం తత్ర తుష్టావ పరమేశ్వరమ్। భగీరథోఽపి ఘ్నేః కార్యాత్పరిక్షీణమనోరథః॥* ప॥౧౩౫॥ గంగా సప్తాకృతిర్జాతా న్యపతద్ధిమమూర్ధని। తేన స్తుత్యా ప్రసన్నేన క్షిప్తా

వతః శమ్భోః కిం దుష్కరమితి భావః॥ తుషారస్తుహినం హిమమిత్యమరః॥ ఉపమాలంకారః॥౧౩౪॥ అదృష్ట్వేతి॥ భగీరథః తత్ర ధూర్జటిజటాగహ్వరే తాం నదీం మందాకినీమదృష్ట్వా అనవలోక్య - విఘ్నః క్రార్యాత్ దైవప్రాతికూల్యాత్పరిక్షీణః క్షీణప్రాయో మనోరథో గంగావతరణరూపో యస్య స తథోక్తస్సన్- పరమేశ్వరం మహాదేవం తుష్టావ సుతవాన్- గంగాయాః పునర్నిర్గమనార్థమితి భావః॥౧౩౫॥ గంగేతి। స్తుత్యా భగీరథకృతస్తోత్రేణ హేతునా- ప్రసన్నేన ప్రసాదమధిగతేన తేన పరమేశ్వరేణ - క్షిప్తా ప్రేరితా గంగా.- సప్తకృతయస్స్రోతాంసి యస్యాస్సా తథోక్తా జాతా సతీ ఏకధారాసంపాతేన హిమవాన్న సహేతేతి మత్వా సప్తభిః ప్రవాహైః ప్రవృత్తా సతీత్యర్థః - ధరతీతి ధరః పర్వతః హిమవానిత్యర్థః॥ పచాద్యచ్॥ అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః - తస్య మూర్ధని శిఖరే న్యపతత్ ప్రథమం పపాత.- అక్షబిందుసరసి బిందుసరో నామకసరసి తేనైవ పున్యపతత్-

అత్రేదం రామాయణావిరుద్ధం తత్ర*గగనాచ్ఛ కరశిరస్తతో ధరణిమాశ్రి తేత్యేతావన్మాత్రస్త్యైవకథనాద్ధిమవీన్ముర్ధ్ని పాతస్యాకథనాత్తథాచ న్యపతత్ హరమూర్ధ్నీ-ఆపదవిభాగం కృత్వా వ్యాఖ్యానేఽసాంగత్యపౌనరుక్త్యదోషాపత్తేః అతః యథాశ్రుతమేవయుక్తమిత్యుత్పశ్యామః - విరోధపరిహారస్తు*శిరశ్శార్వం స్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరమితిభర్తృహరివచనాల్ పురాణాంతరాచ్చ నేయఇత్యలమతిప్రసంగేన* గంగాసప్తాకృతిర్జాతాన పరంహరమూర్ధనీతిపాఠే - గంగాహరమూర్ధనిపరం- సప్తాకృతిర్న జాతాఅపితు- స్తుత్యాప్రసన్నేన పరమేశ్వరేణ - బిందుసరస్యపితు ప్తాసతీసప్తాకృతిర్జాతా - సప్తాజటాయుక్తాఅకృతిర్యస్యాస్సాఇత్యేకత్ర - అన్యత్రతుసప్తప్రకారాఆకృతయః స్వరూపాణియస్యాస్తథోక్తేత్యర్థః- అలంకారస్తువిరోధాభాసః- శ్లేషానుప్రాణితః - ఏవమర్థకల్పనేనకోపిదోషఇతిప్రతిభాతి॥౧౩౬॥ తాస్వితి॥ తాసుసప్తసుగంగా

బిందుసరస్యపి॥*ప॥ ౧౩౬॥ తాసుప్రాచీంగతా స్తిస్రస్తిస్రః ప్రాచేతసీందిశమ్। అన్యాపితృక్రియోద్యుక్తభగీరథపథానుగా॥*ప॥౧౩౭॥ సైషాభాగీరథీజహ్నోస్సత్రక్షేత్రంసమావృణోత్। తాంసపీత్వాతతశ్శాంతోజహౌశ్రోత్రేణవర్త్మనా॥ *ప॥౧౩౮॥ తయాతటిన్యా జాహ్నవ్యాప్రాపయత్త్రిదివంపి

సుస్రః ప్లాదినీప్రభృతయోగంగాః ప్రాచీం పూర్వదిశంప్రతిగతాః - తిస్రః సుచక్షుః ప్రభృతయః ప్రాచేతసీంవారుణీందిశంప్రతీచీమిత్యర్థః-గతాః- అన్యాఅవశిష్టాసప్తమీగంగాపితృక్రియాయాంపితృతర్పణే ఉద్యుక్తస్యతత్పరస్యభగీరథస్యపంథాః భగీరథపథః*ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- తమనుగచ్ఛతీత్యనుసృత్యయాతీతితథోక్తాజాతేతిశేషః॥౧౩౭॥ సేతిసైషాభగీరథస్యాపత్యంస్త్రీభాగీరథీగంగా-జహ్నోఃమునేః సత్రక్షేత్రంయజ్ఞవాటంసమావృణోత్ సమంతాదావృతవతీ తతఃఆవతరణానంతరం-సజహ్నుః తాంగంగాంపీత్వా నిజసత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిపీయ - తతశ్శాంతః భగీరథ కృతస్తుత్యాప్రసన్నస్సన్ శ్రోత్రేణవర్త్మనా శ్రోత్రరూపేణమార్గేణజహౌతత్యాజ॥౧౩౮॥తయేతి॥భగీరథః తయాజహ్నోరపత్యేనజాహ్నవ్యాఉత్తరీత్యాతస్యాపిజనకత్వాదిత్థంనిర్దేశః-తటిన్యాగంగయా - పితౄన్ కాపిలానలభస్మీకృతాన్ సౌమతేయాన్ - త్రిదివంస్వర్గం - ప్రాపయత్ అనయత్ - గంగాంపాతాళంనీత్వాభస్మీకృతాన్ పి

తృప్తతయా ఆస్వాద్య తత్సంసారజనిత పుణ్యాత్స్వర్గలోకనివాసిన్యః కారేత్యర్థః *గఙ్గాతీరేఽయం తావత్కార్తస్వరీగఙ్గ్ - గతిబుద్ధీత్యాదినా అణి కర్తుః కర్మత్వం । - తతః పరిపూర్ణమనోరథస్సన్ పురీమయోధ్యాం ప్రాప ప్రాప్తః ॥ ౧౩౯ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరం - ఆకర్ణితా విశ్వామిత్రముఖాచ్ఛ్రుతా భాగీరథ్యాః కథాయా ఉపాఖ్యానం యేన సః తథోక్తో దాశరథిః శ్రీరామః. తాం సరితం భాగీరథీం విలఙ్ఘ్య తీర్త్వా - తతః విశాలాం విశాలాఖ్యాం పురీం విలోక్య ఇయం పరిదృశ్యమానా పురీ - కస్య రాజ్ఞః సంబన్ధినీత్యేవం గాధితనయం పశ్వామి తమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ - స గాధితనయోఽప్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అవోచత్ అకథయత్ ॥ ౧౪౦ ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ పురేతి పురా ఖలు పూర్వకాలే - ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే *నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్విత్యమరః ॥ సురాశ్చ అసురాశ్చ సురాసురాః *యేషాం చ విరోధః శాశ్వతిక ఇతి నైకవద్భావః - తేషాం కార్యత ఏవ విరోధః - గో

> తృప్తాన్ । భగీరథః పురీం ప్రాప పరిపూర్ణమనోరథః ॥ *గ ॥ ౧౩౯
> అథ దాశరథిరాకర్ణిత భాగీరథీకథాస్తాం సరితం విలఙ్ఘ్య విశా
> లాం విలోక్య పురీం కస్యేయమితి గాధితనయమపృచ్ఛత్ । సోఽప్యే
> వమవోచత్ । *గ ॥ ౧౪౦ ॥ పురా ఖలు సురాసురాణాం సుధాని
> మిత్తం మిథో విరోధే ప్రవృత్తే మాయాం విశ్వమోహినీం విశ్వ
> రూపః ప్రదర్శ్య దైతేయనిధనం శతధారపాణినా కారయా

వ్యాఘ్రాదివన్న శాశ్వతిక ఇత్యాహుః - అథవా సురైస్సంగతా అసురా ఇతి మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః - ఉత్తరపదలోపశ్చ - న తు సురాశ్చ అసురాశ్చేతి ద్వన్ద్వః - అగ్రహే యేషాం చ విరోధశ్శాశ్వతిక ఇత్యేకవద్భావస్స్యాత్ - తేషాం సురాసురాణాం దేవదానవానాం - సుధానిమిత్తం సుధాలాభార్థమిత్యర్థః - మిథో విరోధే అన్యోన్యవైరే ప్రవృత్తే ప్రసక్తే సతి - విశ్వరూపః ప్రపఞ్చస్వరూపః - అథవా విశ్వాని విశ్వరక్షణతత్పరాణి రూపాణి మత్స్యకూర్మాద్యవతారా యస్య స విశ్వరూపః శ్రీమన్మహావిష్ణుః విశ్వమోహినీం జగన్మోహజననీం మాయాం యోషిదాకృతిమిత్యర్థః - ప్రదర్శ్య దర్శయిత్వా - అన్యోన్యవైరవాదానేన దైతేయానిన్ద్రేణ ఘాతయితుం మాయాయోషిద్రూపేణ స్వరూపమావిర్భావ్యేత్యర్థః - శతధారపాణినా ఇన్ద్రేణ - దైతేయపరిగణనసమర్థసాధనసంపన్నత్వద్యోతనార్థం శత[illegible]నస్యాస్త్రం * శతధారం పాణౌ యస్యేతి విగ్ర

హః * ప్రహరణాస్త్రేభ్యః పరే నిస్త్రాసస్తస్యాః పతతస్తస్యాః పరనిపా
తః - దిత్యాః అపత్యాని పుమాంసో దైతేయాః * స్త్రీభ్యో ఢగితి ఢక్ - తేషాం
ధనిధనం నాశం కారయామాస - న చైతత్స్వపాణిహస్తేన సస్మార
ణం - కింతు కపటనాటకసూత్రధారో యం జనార్దనో వైచిత్ర్యప్రకట
నార్థమిత్థం కృతవాన్ ఇత్యవగంతవ్యం * హృ. క్రో. న్యతరస్యామిత్యణిక
ర్తుః * శతధారపాణేః కర్మత్వవికల్పాత్ కర్తరి ద్వితీయా ॥౧౮౧॥ తతః కింజాత
మిత్యత ఆహ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం దైతేయానాం జననీ మాతా దితిః - అతివేల
మన్యుః పుత్రవినాశనాత్సముత్పన్నోత్కటకోపా - అతఏవ శతం మన్యవః
క్రతవో యస్య స శతమన్యుః తం శాస్తి శిక్షయతీతి శతమన్యుశాసనమింద్రహం
తారమిత్యర్థః * కర్తరి ల్యుట్ * మన్యుః క్రోధే క్రతౌ దైన్య ఇత్యుభయత్రాపి
విశ్వః - కమప్యనిర్వాచ్యబలం పుత్రం లబ్ధుకామా ప్రాప్తుకామా సతీ * తుం
కామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః - పత్యుర్భర్తుః * పతిస్సమాస

మాస ॥ * గ ॥ ౧౮౧ ॥ తేషాం జననీ దితిరత్యతివేలమన్యుశ్శతమ
న్యుశాసనం కమపి పుత్రం లబ్ధుకామా పత్యుర్మారీచస్య వచనా
త్కుశప్లవే సుచిరం తపశ్చచార ॥ * గ ॥ ౧౮౨ ॥ తాం కైతవేన శు
శ్రూషమాణశ్శతధారపాణిః పాదకలితకచకలాపామాప
న్ననిద్రామపవిత్రేతి నిర్వర్ణ్యైవ గాహితతదీయజఠరః సప్త

ఏవేతి ఖిసంజ్ఞాభావః - మారీచస్య మరీచిబ్రహ్మపుత్రస్య కశ్యపస్య - వచ
నాదాజ్ఞావచనాత్కుశప్లవే విశాలాయాః పూర్వస్థానే తపోవనే - సుచిరం
బహుకాలం తపశ్చచార వ్రతనియమోపవాసాదిరూపకర్మాచరణతత్ప
రా బభూవేత్యర్థః ॥౧౮౨॥ తదను ఇంద్రోపి తత్ప్రతిక్రియాంచకారేత్యా
హ - తాం కైతవేనేతి శతధారపాణిర్వజ్రహస్తః - ఏతచ్చ విశేషణం భావి
కార్యార్థోపయోగార్థమిత్యవగంతవ్యం - శతధారపాణిరింద్రః - కైత
వేన సతీరంధ్రగర్భం నిర్భేత్స్యామీతి కపటేన - తాం దితిం - శుశ్రూషమా
ణస్తత్తత్కాలోచితైరుపచారైస్సేవమానస్సన్ - పాదయోః పాదస్థానే
కలితో నిక్షిప్తః కచకలాపః కేశపాశో యయా తాం * పాశః పక్షశ్చహస్త
శ్చకలాపార్థాః కచాత్పర ఇత్యమరః - తథైవాపన్ననిద్రాం ప్రాప్తస్వా
పాం - శయ్యాయాం శిరస్స్థానే పాదౌ పాదస్థానే శిరః కృత్వా నిద్రాణామి
త్యర్థః - ఏతచ్చ శాస్త్రనిషిద్ధమితి భావః - అతఏవ తామపవిత్రామశుచిరితి

నిర్వర్ణ్య అవలోక్య * నిర్వర్ణనంతు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్య

మరః- ఆచగాహితతదీయజఠరః ప్రవిష్టదితికుక్షికుహరస్సన్- గర్భంపి
ండం సప్తధా సప్తభిః ప్రకారైః॥ ప్రకారవచనాత్- నిర్భిద్య విదార్య- నిర్జ
గామనిర్గతః జఠరాదితి శేషః- అపవిత్రేత్యత్ర అపవిత్రామితి కర్మత్వేన
క్తవ్యే॥ విపాతేనేతి శబ్దేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయేత్యుక్తం ఏవముత్త
త్రాపి ద్రష్టవ్యం॥౧౪౩॥ దితిరపీతి॥ ఇంద్రనిర్గమనానంతర్యార్థకోఽయమపి
శబ్దః- విదితో జ్ఞాతస్తనయస్య గర్భస్య వృత్తాంతో విచ్ఛేదనరూపవార్తా
యయా సా తథోక్తా సతీ- తాని సప్తసప్తసంఖ్యాకాని ఖండాని గర్భశకలా
ని- అఖండలేనేంద్రేణ సప్తమరుతః తాభిమానినీర్దేవతాః ఆవహాదీనాం
సప్తానాం మరుతాం స్థానపాలానిత్యర్థః- కారయిత్వా - త్రివిష్ట
పం స్వర్గం ప్రవిష్టా ఆవహాదీనాం నామాని॥ ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సం
వహశ్చోద్వహస్తథా- వివహాఖ్యః పరీవాహః పరావహ ఇతి క్రమాత్- స

థా గర్భం నిర్భిద్య నిర్జగామ॥*గ॥౧౪౩॥ దితిరపి విదితతనయ
వృత్తాంతా। తాన్యపి ఖండాన్యాఖండలేన సప్తమరుతః కార
యిత్వా త్రివిష్టపం ప్రవిష్టా॥*తతః॥ప॥౧౪౪॥ అలంబుసాయా
మిక్ష్వాకోర్జాతః కశ్చిన్మహీపతిః, విశాలేతి స్వనామ్నా త్రవిశా

వమారుతస్కంధా మహర్షిభిరుదాహృతాః - ఆవహో వర్తయేద్వా
యుః - మేఘాలాన్ వృష్టివిద్యుతః - వర్తయేత్ప్రవహశ్చాపి తథా మా
ర్తాండమండలం - సప్తహో మారుతస్కంధస్తథా శీతాంశుమండలం
వర్తయేదుద్వహశ్చాపి తథా నక్షత్రమండలం - పంచమో వివహాఖ్యస్తు
తథైవ గ్రహమండలం- సప్తర్షిచక్రం స్వర్గంగాం షష్ఠః పరివహస్తథా
రావహస్తథా వాయుర్వర్తయేద్ధ్రువమండలమితి॥౧౪౪॥ అస్తుతతః
థా కిమిత్యాశంక్య ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ తత ఇతి॥ తతః దితేః స్వర్గప్రవే
నంతరం॥ అలంబుసాయామితి॥ ఇక్ష్వాకోః యుష్మద్వంశకూటస్థాద్రా
అలంబుసాయాం అలంబుసాఖ్యాయాం నిజభార్యాయాం - జాతః ఉత్పన్నః
కశ్చిన్మహీపతిః- విశాలో నామ రాజా - అత్ర కుశస్థవేస్వస్యాయనామ్నా వి
శాల ఇత్యభిధానం తేనైవాంకితామితి శేషః- అతఏవ విశాలేతి నామ్నా
ద్ధాం విశాలాం విస్తృతాం పురీం విదధే నిర్మమే॥ వేశ్యాలచ్ఛంకటిచా
శాలచ్ప్రత్యయః - విశాలనిమిత్తత్వ ... విశాలాపద ప్రవృత్తినిమిత్తే

త్యర్థః॥౧౪౫॥తదన్వితి॥ తదను విశాలానగరీవృత్తాంతకథనానంతరం భగవాన్పూజ్యో విశ్వామిత్రః - తస్యాం విశాలాయాం వసతీతి తద్వాస్తవ్యః- తత్ర వసన్ *వసతేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చేతి కర్తరి తవ్యత్ప్రత్యయో వృద్ధిశ్చ- తేన సుమతిరితి నామ యస్య తేన సుమతినామ్నా నృపతినా రాజ్ఞా కృతాతిథ్యః కృతాతిథిసత్కారః- రాజపుత్రాభ్యాం రామలక్ష్మణాభ్యాం సహ స రాజపుత్రిస్సన్- తత్ర విశాలాయాం- నిశీథినీం రాత్రిం*నిశా నిశీథినీ రాత్రిరిత్యమరః- నీత్వా గమయిత్వా- మిథిలాం విదేహనగరీం ప్రతిప్రస్థితస్సన్- ప్రతపసాముత్తమస్య మహాతపస్విప్రవరస్య గౌతమస్య మునేః ఆశ్రమం తపోవనం- ప్రదర్శ్య తస్య గౌతమస్య దారాః- భార్యా అహల్యా తస్యామనుషక్తాం తదనుబద్ధాం కథాముపాఖ్యానమిత్థమనేన ప్రకారేణాకథయత్ కథయామాస॥౧౪౬॥తదేవ వివృణోతి॥అత్రేతి॥అత్రాశ్రమే మహేంద్రః అనా

లాం విదధే పురీమ్॥*గ॥౧౪౫॥ తదను తద్వాస్తవ్యేన సుమతినా
మ్నా నృపతినా కృతాతిథ్యస్స రాజపుత్రో భగవాన్విశ్వామిత్రో
స్తత్ర నిశీథినీం నీత్వా మిథిలాం ప్రతిప్రస్థితః। ప్రతపసాముత్తమ
స్య గౌతమస్యాశ్రమం ప్రదర్శ్య తద్దారానుషక్తాం కథామిత్థమ
కథయత్॥*ప॥ ౧౪౬॥ అత్రాగమద్గౌతమధర్మదారాననా
ర్యజుష్టేన పథా మహేంద్రః । సచ క్రుధా నిర్వృషణం వృషా
ణం భార్యామదృశ్యాం చ మునిశ్చకార॥*ప॥౧౪౭॥ వనమేతద్గ
తే రామే శాపాన్ముక్తా భవిష్యసి । ఇత్యుక్త్వా గౌతమః పత్నీం హి

ర్యజుష్టేన అసాధుజనాచరితేన- పథా కితవమార్గేణేత్యర్థః- గౌతమస్య ధర్మదారాన్ ధర్మపత్నీమహల్యాం* దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యభిధానాత్ - అగమత్ - గ్రామ్యధర్మేణ సంగతవాన్ *గమేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః - స మునిర్గౌతమశ్చ క్రుధా అహల్యాజారత్వజనితక్రోధేన- వృషాణం మహేంద్రం*వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః- నిర్వృషణం విగతాండకోశం*ముష్కోఽండకోశో వృషణ ఇత్యమరః- తథా భార్యామహల్యాం చ అదృశ్యాం పూర్వరూపపరిత్యాగేన పాషాణభావమాపన్నామిత్యర్థః- చకార తథాశశాప- ఉపజాతివృత్తం॥౧౪౭॥శాపాంతం కథయతి॥వనమితి॥రామే శ్రీరామచంద్రే- ఏతద్వనమేతదరణ్యం గతే ప్రాప్తే సతి- శాపాత్పాషాణభావనిర్బంధరూపాత్ - ముక్తా భవిష్యసి- శ్రీరామచంద్రపదారవిందరజఃకణస్పర్శ[illegible]ప్రాం పాషాణ

భావావస్థాం శిలాభావం నిజశరీరం ప్రాప్స్యసీత్యర్థః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ
గౌతమః- పత్నీమహల్యాం ప్రత్యుక్త్వా- తపసే తపశ్చర్యార్థం- హిమ
ద్రిం యయౌ ప్రాప॥౧౪౮॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ- దేవతానాం
గణే అగ్న్యాది దేవసంఘే - విదితవృత్తాంతే గౌతమశాపాదింద్రో నిర్వృ
ణో భూదితి విజ్ఞాతవృత్తాంతే సతి - తదానీం తస్మిన్సమయే - వృషా ఇంద్రః
శ్రౌణాం పిత్ర్యదేవతానాం ప్రాభవాన్మాహాత్మ్యాత్ - మేషస్య హవిష్ట్వే
న కల్పితస్యైడకాఖ్యపశువిశేషస్య వృషణౌ లేభే ప్రాప - మేషవృషణం
త్వా ఏతద్వృషణస్థానే యోజయామాసురిత్యర్థః - అత ఏవ మేషవృషణ
ఇంద్ర ఇతి లోకవేదయోః ప్రసిద్ధం * మేండ్రో [illegible] ణో [illegible] యు మేషవృష
యు ఏడక ఇత్యమరః॥౧౪౯॥ తత ఇతి॥ తత్తస్మాత్కారణాద్గౌతమః - ఏనసః పా
హేంద్రసంభోగజనితపాపాత్- ముక్తాం యుష్మత్పాదరజోమహిమ్నేతి
శేషః - ఏనామహల్యాం ప్రతిగృహ్ణాతు పునః స్వీకరోతు ఇత్యుక్త్వేతి శేషః

మాద్రిం తపసే యయౌ * ప॥౧౪౮॥ ఇత్థం విదితవృత్తాంతే దేవ
తానాం గణే సదా। పిత్ర్యాణాం ప్రాభవాల్లేభే మేషస్య వృషణం
వృషా॥*ప॥౧౪౯॥ తతో [illegible] మేనసో ముక్తాం ప్రతిగృహ్ణాతు గౌత
మః ఇతి తస్యాశ్రమం భేజే సాకం రామేణ కౌశికః॥ *ప॥ ౧౫౦॥
దుఃఖే సుఖే చ రజ ఏవ బభూవ హేతుస్తాదృగ్విధే మహతి గౌతమ

ఇతి నైసర్గవ్యమానార్థత్వాత్ప్రయోగః - ప్రయోగే సపౌనరుక్త్యమి
త్యలంకారకాః కౌశికో విశ్వామిత్రః- రామేణ సాకం- తస్య గౌతమస్యా
శ్రమం భేజే ప్రాప॥ ౧౫౦॥ దుఃఖ ఇతి॥ తాదృగ్విధే తాదృక్ప్రకారే- అని
ర్వాచ్య ఇత్యర్థః - మహత్యనల్పే చ - గౌతమధర్మపత్న్యాః అహల్యా
యాః- దుఃఖే పాషాణావస్థాజనితక్లేశే- సుఖే పూర్వరూపప్రాప్తిజనితా
నందే చ విషయే- రజ ఏవ రజోగుణో రేణుశ్చ- ఏవకారోవధారణార్థకః
హేతుః కారణం బభూవ - కుతః యస్మాత్ [illegible] ణాత్ గౌతమధర్మప
త్నీ- గుణేన గుణరూపేణ రజసా రజోగుణేనేత్యర్థః - వికృతిం గతా పా
షాణావస్థావికారం ప్రాప్తా - తథా రామస్య శ్రీరామచంద్రస్య పాదరజ
సా చరణరేణునా- ప్రకృతిం పూర్వరూపం- ప్రపేదే చ రామచరణారవిం
దరజస్సంపర్కాత్ పాషాణత్వం విహాయ నిజాకృతిం ప్రాపేత్యర్థః *అ
త్ర రజోగుణరేణ్వావాచకపదేనానార్థరత్నమాలా - రజ ఇతి కేవల
[illegible]తగోచరశ్లేషాలంకారః [illegible] ఇత్యుక్తం

సతు పాషాణావస్థాం - తథాపి విశ్వం గతా ప్రకృతిం ప్రపేదే ఇత్యనేన ప
ద్మపురాణోక్త పాషాణావస్థా సూచ్యతే - తథాచ పాద్మే* సా తత్ర తస్య
రామస్య పాదస్పర్శాన్మహాత్మనః - అభూత్సద్యః పావనితా సమాక్రాం
తా మహాశిలేతి* గురూణాప్యుక్తం *శైలీయాపి తవ పాదపంకజే నాథ దా
రుద్రుపదోః కిమంతరం - మానుషీకరణచూర్ణమస్తి తే పాదయోరితి కథా ప్ర
థీయసీ ఇతి* మహానాటకేప్యుక్తం *శిలాకంపం ధత్తే శివ శివ విముక్తేః కరి
న తామమ్బా నారీచ్ఛాయామయ తిరని రూప మయతే వదత్యేవం రామే
వికసితముఖీ వల్కలమునిస్థలే ధృత్వా బధ్వా చ భగ్నే ముదస్తాదృష్టవధూః
అన్యత్ర గౌతమేనచ * పదకమలరజోభిర్ముక్తపాషాణదేహామలభత యద
హల్యాం గౌతమో ధర్మపత్నీం - త్వయి చరతి విశీర్ణగ్రావవింధ్యాద్రిపా
దే కతి కతి భవితారస్తాపసా దారవంత ఇతి వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౪-౧॥ త
స్మిన్నితి॥ తస్మిన్నాశ్రమే - విశ్వామిత్రః అహల్యయా - గౌతమేనచ - కృతమా

ధర్మపత్న్యాః॥ యస్మాద్గుణేన రజసా వికృతిం గతా సా కాకు
త్స్థపాదరజసా ప్రకృతిం ప్రపేదే॥*౪॥ ౧౪-౧॥ తస్మిన్నహల్య
యా గౌతమేనచ కృతమాతిథ్యం విశ్వామిత్రస్స రాజపుత్రః ప్రతి
గృహ్య మిథిలోపకంఠభువి జనకయజనభవనమభజత॥ * ౪ ॥
౧౪-౨॥ తదను జనకేన విధివదభ్యర్చితే తస్మిన్ కులపురోధా
శ్శతానందో రఘునందనమేవమభాషత॥*౬॥ ౧౪-౩॥ తిప్మక్

తిథ్యం హితాతిథిసత్కారం - స రాజపుత్రః శ్రీరామలక్ష్మణసహితస్సన్-
ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య - మిథిలోపకంఠభువి విదేహనగరాంతికప్రదేశే జన
కస్య యజనభవనం యజ్ఞశాలామభజత్ ప్రావిశత్ * విదేహా మిథిలాపురీ-
ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోఽవ్యయమిత్యమరః॥ ౧౪-౨॥ తద
న్వితి॥ తదను యజ్ఞశాలాప్రవేశానంతరం - తస్మిన్ విశ్వామిత్రే - జనకేన
రాజ్ఞా విధివత్ - విధ్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః *తదర్హమితి వతి
ప్రత్యయః - అభ్యర్చితే పూజితే సతి - నిమిర్నామ రాజా విదేహానాం కూట
స్థః - తత్కులపురోధాః తద్వంశపారంపర్యాగతపురోహితః పురస్తాదే
వ రాజ్ఞో హితం ధత్తే పురోధా ఇతి విగ్రహః* పురోధాస్తు పురోహిత ఇత్యమ
రః- శతానందో గౌతమపుత్రః మునిః రఘునందనం శ్రీరామం ప్రత్యేవం వ
క్ష్యమాణప్రకారేణాభాషత అవోచత్ - విశ్వామిత్రస్య మాహాత్మ్యం వక్తుము
పచక్రమ ఇత్యర్థః॥ యమితి హా

తన్నిర్దేశః- మునిమానవశీర్షో విశ్వామిత్రః- క్షత్రాహార్యవృత్త్యా క్షత్రవర్ణయోగ్యవ్యాపారే - క్షాత్రాఖ్యే త్రిపారే క్షత్రధర్మయోగ్య వ్యాపారేతిష్ఠన్- వర్తమానస్సన్- పురేతి శేషః- బ్రహ్మసూనోర్వసిష్ఠస్య ఆశ్రమం తపోవనమగమత్ ప్రాప- ఆఖేటకయాత్రాయామితి శేషః - అథ తత్రాశ్రమే- నిరవధినిర్మర్యాదం- షడ్రసోపేతం చతుర్విధమృష్టాన్నపానాదిసమృద్ధతయా నిర్వక్తుమశక్యమిత్యర్థః- ఆతిథ్యమతిథిసత్కారం- లబ్ధ్వా ప్రాప్య వసిష్ఠకృతమితి శేషః- తతస్సురభేః కామధేనోః* సురభిర్గపి చ స్త్రియామిత్యమరః- ప్రాభవాత్సామర్థ్యాదిత్యేవమవేత్య జ్ఞాత్వా - సా సురభిస్తేన విశ్వామిత్రేణ- ప్రార్థితా మహ్యమిమాం దీయతామితి వసిష్ఠముద్దిశ్య యాచితాభూత్ - తదను యాచ్ఞానంతరం- మునివరే మునిశ్రేష్ఠే- నాభ్యుపేతే ధేనుం దాతుమనంగీకృతవతి సతీత్యర్థః- నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః క్రోశంతీ మాతర్నస్వరం కుర్వంతీం తాం ధేనుం చ కర్షబలాత్కా

క్షత్రాహార్యవృత్త్యా మునిరగమదసావాశ్రమం బ్రహ్మసూనో రా
తిథ్యం తత్ర లబ్ధ్వా నిరవధి సురభేః ప్రాభవాదిత్యవేత్య। సా తేన
ప్రార్థితాభూత్తదను మునివరే నాభ్యుపేతే చ కర్ష క్రోశంతీం
తాం తదైవ ప్రచురబలజుషా కాందిశీకో బభూవ॥*౫॥ ౧౫౪॥
బహుశస్తబ్ధబలచకితస్య తపసాధిగతవివిధాయుధ నిగమస్య

రేణ నీతవాన్ - తతః ప్రచురబలజుషా అత్యంతబలిష్ఠయా తయా ధేన్వా స కాందిశీకో భయద్రుతో బభూవ- మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్సన్ పలాయితోఽభూదిత్యర్థః* కాందిశీకో భయద్రుత ఇత్యమరః- తస్మై వేత్యత్ర ఏవకారో వసిష్ఠవ్యవచ్ఛేదార్థకః- రాజా తపోబలేన నవధ్య ఇతి తేనోపేక్షితత్వాదితి భావః* తదుక్తం శ్రీరామాయణే- కిష్కింధాకాండే* దుర్లభస్య చ ధర్మస్య జీవితస్య శుభస్య చ - రాజానో వానరశ్రేష్ఠ ప్రదాతారో న సంశయః - తాన్న హింస్యాన్న చాక్రోశేన్నాక్షిపేన్నాప్రియం వదేత్- దేవా మానుషరూపేణ చరంత్యేతే మహీతల ఇతి* స్రగ్ధరావృత్తం తదుక్తం కేదారేణ* మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమితి॥౧౫౪॥ ఏవం భూతోఽపి పునర్యుద్ధార్థమేవ ప్రవృత్త ఇత్యాహ॥ బహుశ ఇతి॥ బహుశః బహువారం* బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ ప్రత్యయః - తస్యాః కామధేనోర్బలాత్ త్రైశ్చకితస్య భయసంభ్రాంతస్య* చకితం భయసంభ్రమ ఇత్యభిధానాత్-

తపసాతపోబలేన అధిగతాః ప్రాప్తావివిధాబహుప్రకారా. ఆయుధనిగ మాధనుర్వేదాద్యస్త్రవిద్యాయేనతస్య అతఏవసురభినిమిత్తం కామధేను ప్రాప్త్యర్థః - భూయఃపునరపిసమారబ్ధసమరస్య ఉపక్రాంతయుద్ధస్య-విశ్వామిత్రస్యేతిశేషః-దివ్యాస్త్రపరంపరాం మహాసుపాస్త్రశ్రేణిం-బ్రహ్మదండేనబ్రహ్మతేజోమయేనదండేన - నిరుంధన్ నివారయన్ మోఘీకుర్వన్నిత్యర్థః - అరుంధత్యేవజాయాయస్యఅరుంధతీజానిర్వసిష్ఠః॥ జాయాయాఃనిజితినిజాదేశః - అవతష్ఠేఔన్ముఖ్యేనస్థితవాన్ ॥ సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం॥౧౫॥తతఇతి॥తతస్తదనంతరం- అయంవిశ్వామిత్రఃజాతవ్యళీకఃక్షత్రియబలేనసముత్పన్నాప్రీతిస్సన్ ॥ అళీకంత్వప్రియేనృతఇత్యమరః - అథవాఉత్పన్నదుఃఖః॥వ్యళీకమనృతేదుఃఖఇతివైజయంతీ-అతఏవక్షాత్రాత్ క్షత్రసంబంధినఃతేజసఃబలాత్ ॥ తేజఃప్రభావేదీప్తావబ

భూయోపిసురభినిమిత్తంసమారబ్ధ సమరస్యదివ్యాస్త్రపరం
పరాంబ్రహ్మదండేననిరుంధన్నరుంధతీజానిరవతస్థే। ॥ ౧॥
౧౫॥ తతోయంజాతవ్యళీకఃక్షాత్రాత్తేజసఃపరంబ్రాహ్మ్య
మేవమహామహీయఇతినిశ్చిత్యతత్సిద్ధయే దక్షిణస్యాందిశిత్రీ
వ్రతరంతపశ్చచార॥॥౧॥౧౬॥అథసావిత్రఃక్షత్రియస్త్రిశం
కుస్సశరీరస్వర్గసిద్ధిమభ్యర్థయమానోవసిష్ఠేనప్రత్యాఖ్యాత
స్తస్యపుత్రైర్మహామహోదయాదిభిర్నిర్బంధకుపితైర్గత్తచండా

లఇత్యమరః - పరమత్యంతంబ్రాహ్మ్యంబ్రహ్మసంబంధ్యేవమహాస్తేజో-మహీయోమహత్తరంప్రశస్తమితియావత్- ఇతినిశ్చిత్యనిర్ధార్య॥తథాశ్రీరామాయణే॥ధిగ్బలంక్షత్రియబలంబ్రహ్మతేజోబలంబలం-ఏకేనబ్రహ్మదండేనసర్వాస్త్రాణిహతానిమేఇతితత్సిద్ధయేబ్రహ్మతేజఃప్రాప్త్యర్థం దక్షిణస్యాందిశి - తీవ్రతరమత్యుగ్రంతపశ్చచారఘోరతరంతపోఽస్థాదిత్యర్థః॥౧౬॥అథేతి॥అథానంతరం- సావిత్రఃసవితృవంశోద్భవఃక్షత్రియఃక్షత్రకులప్రసూతః॥క్షత్రాద్ఘఇతిఘప్రత్యయః- విశేషణద్వయేనాపిగృహీతురపరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే- త్రిశంకూరాజాసశరీరఃశరీరసహితస్సన్నేవ- స్వర్గసిద్ధింస్వర్లోకప్రాప్తిం- అభ్యర్థయమానఃసశరీరఏవాహంస్వర్గంయాస్యామీతియాచమానస్సన్నిత్యర్థః - వసిష్ఠేనగురుణాప్రత్యాఖ్యాతః- సశరీరస్వర్గగమనమశక్యమితినిరాకృతః - తథానిర్బంధకుపితైర్వ్యష్టాభిరపిపుత్రైః.సత్వంసశరీరఏవస్వర్గంప్రాపణీయఇతి

పునఃపునర్యాచ్ఞానిర్బంధజనిత పత్రపసంజాతకోపైర్మహర్షిభిరాదయఏవ ఆదిర్యేషాం తైస్తస్యవసిష్ఠస్య పుత్రైర్దత్తచండాలభావో యస్య సతథోక్తః చండాలో భవేతి శప్తస్సన్నిత్యర్థః-తమేనం విశ్వామిత్రం తపస్వంతం శరణమభజత తత్ప్రతిపక్షతయా అయం మాం స్వర్గం ప్రాపయిష్యతీతి శరణాగతోభూదిత్యర్థః॥౧౫౭॥ తతః కిమత ఆహ॥ అసావితి॥ అసౌ విశ్వామిత్రోపి - తస్యత్రిశంకోర్మనోరథపరిపూర్తయే - సశరీరస్వర్గప్రాప్తిరూపమనోరథం పరిపూరయితుమిత్యర్థః - ఏకం క్రతుం ప్రాక్రమత కంచిద్యాగం ప్రారబ్ధవానిత్యర్థః॥౧౫౮॥ తత్రేతి॥ త్రిశంకోస్సంబంధిని తత్ర తస్మిన్ క్రతౌ- బ్రాహ్మణేషు బ్రహ్మర్షిషు సమాగతేషు విశ్వామిత్రభయాదుపాగతేషు సత్సు- త్రిశంకోర్నృపాత్ *జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పంచమీ. జుగుప్సయా శాఖాంతరం ప్రవిష్టః - జాతిభ్రష్టోస్మత్పరిపంథినం శరణంగతశ్చండాలోయం యజమానః క్షత్రియశ్చయాజకస్తస్మాత్తత్రగమనమ

లభావస్తమేనం శరణమభజత॥*౫॥౧౫౭॥ అసావపితన్మనోర
థపరిపూర్తయే క్రతుమేకం ప్రాక్రమత॥*౫॥ ౧౫౮॥ తత్రస
మాగతేషు బ్రాహ్మణేషు జుగుప్సయా త్రిశంకోరనాగతాన్వసి
ష్ఠపుత్రానయం శాపేన శ్వభక్షకానకరోత్॥*౫॥౧౫౯॥ తతః
క్రతుభుజాం వర్గేపి స్వర్గాదనవతీర్ణే॥*౬॥ ౧౬౦॥ అయం మహా
త్మా తపసాం ప్రభావాదారోపయామాస దివం త్రిశంకుమ్ । నీ

నుచితమిత్యుత్పన్నమనస్సంకోచేనేత్యర్థః- అనాగతానసంప్రాప్తాన్- వసిష్ఠస్య పుత్రాన్- అయం విశ్వామిత్రః శాపేన శ్వభక్షకానకరోత్ - యతోస్మదుపక్రాంతయాగం ప్రతీష్యయా వసమాగతాస్త ఇమేవసిష్ఠస్య పుత్రాః శ్వమాంసభక్షకాభవంత్వితి శశాపేత్యర్థః॥౧౫౯॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం- క్రతుం భుంజంత ఇతి క్రతుభుజః. తేషామింద్రాది దేవానాం వర్గే సంఘేపి- స్వర్గాదనవతీర్ణే జుగుప్సయైవ అనవతరతి సతి- హవిర్భాగాన్ గృహీతుమితి శేషః॥ ౧౬౦॥ అయమితి॥ మహాత్మా మహానుభావోయం తపసాం ప్రభావాత్తపస్సామర్థ్యాత్- త్రిశంకుం దివం స్వర్గం- ఆరోపయామాస ఆరోపితవాన్ * రుహేణ్యన్యతరస్యామితి పకారః గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః ణౌ కర్మత్వం- కీదృశం త్రిశంకుం - నీలమంబరం వాసో వ్యోమచ యస్య తం- ఏకత్ర చండాలాకృతిధారిత్వాదన్యత్ర మేఘావరణ జనితాంధకారావృతత్వాచ్చేతి భావః* అంబరం వాససి

హ్యేమ్నీతివిశ్వః- తథానిహ్నుతఃఆచ్ఛాదితఃరాజవేషోన్యపస్తైపల్యః చం ద్రప్రకాశశ్చయన్యతం * రాజాప్రభౌనృపేచంద్రేయత్షే క్ష త్రియశక్ర యోరితివిశ్వః- అతఏవవర్షానిశీథాత్ప్రావృట్కాలార్ధరాత్రాదవిశే షోవిశేషరహితోవేషోయస్యతం - అర్ధరాత్రతుల్యాకారమిత్యర్థః* స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్నివర్షాఇతి - అర్ధరాత్రనిశీథాద్వావి తిచామరః - శ్లేషాలంకారః - ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥౧౬౧॥అపాతయదితి॥ తతస్తదనంతరం - శతంమన్యవఃక్రతవోయస్యశతమన్యురింద్రఃసంజాత మిన్యుఃచండాలంకిమితి స్వర్గమారోపితవానితి సముత్పన్నక్రోధస్సన్ * మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధీత్యమరః - స్వర్గముపాశ్రయంతంప్రవిశంతమే నంత్రిశంకుమపాతయత్ పాతయామాస- తతోనంతరం- త్రిశంకుఃపత మానఇతిశేషః - అస్యమహాత్మనోవిశ్వామిత్రస్య - నియోగశంకుంత్వమ త్రైర్నిర్మితాం స్వాజ్ఞారూపాలంబనయష్టివిశేషం - అవలంబ్యావష్టభ్య- గ

లాంబరంనిహ్నుతరాజవేషంవర్షానిశీథాదవిశేషవేషమ్॥*ప
౧౬౧॥అపాతయత్స్వర్గముపాశ్రయంతంసంజాతమన్యుశ్శత
మన్యురేనమ్ । తతోవలంబ్యాస్యనియోగశంకుంలేభే త్రిశంకు
ర్గగనేప్రతిష్ఠామ్॥*గ॥౧౬౨॥తతోగీర్వాణగణప్రార్థనయాప
రిత్యక్తభువనాంతరనిర్మాణకర్మాణంతత్రతపఃప్రత్యూహాఃప్ర
త్యుద్భూత ఇతిపశ్చిమాయాందిశిపుష్కరేపుష్కలం తపశ్చ
రంతమముమంబరీషయజ్ఞపశునాశప్రాయశ్చిత్తార్థంబహ్వీ

గనేప్రతిష్ఠాంస్థితింలేభేప్రాపఏతన్నియోగావలంబేనఅంతరిక్షేస్థితోభూ దిత్యర్థః- మహాత్మానఃకింవాకర్తుంనశక్నువంతీతిభావః - ఉపజాతివృ త్తం॥౧౬౨॥తత ఇతి॥తతఃత్రిశంకోర్గగనప్రతిష్ఠాపనానంతరం - గీర్వాణ గణప్రార్థనయాపురందరాదిబృందారకబృందయాచ్ఞయా- పరిత్యక్తం విసృష్టంభువనాంతరనిర్మాణకర్మాణంస్వర్గాంతరరచనైవకర్మయేనత థా - తత్రదక్షిణస్యాందిశితపఃప్రత్యూహాస్తపోవిఘ్నాః*విఘ్నోంతరా యఃప్రత్యూహఇత్యమరః - ప్రత్యుద్భూతస్సంజాతఇతిపశ్చిమాయాంది శి- పుష్కరేతీర్థవిశేషే - పుష్కలంసమగ్రంతపశ్చరంతమముంవిశ్వా మిత్రం- అంబరీషస్యమహారాజస్యయజ్ఞపశునాశేనిమిత్తే- ప్రాయశ్చిత్తా ర్థం ప్రాయశ్చిత్తంనామప్రారబ్ధకర్మలోపజనితదురితనిరాకరణార్థ మవశ్యకర్తవ్యకర్మవిశేషః - తదర్థంబహ్వీభిరనేకాభిశ్శతసంఖ్యా కాభిరిత్యర్థః*బతో గుణవచనాదితిఙీష్ - గోభిర్మాల్యభూతాభిఃక్రీత్వా

గృహీత్వా - నరపశుతాంనీయమానః తత్పాత్రియశ్చిత్తస్యనరపశుత్వేనవిధిబోధితత్వాదితిభావః- తావత్తదానీం- రుచికస్యరుచికనామ్నః కస్యచిద్దరిద్రబ్రాహ్మణస్యశునశ్శేపః శునశ్శేపనామా శునఇవశేపో యస్యేతివిగ్రహః॥ శేపపుచ్ఛలాంగూలేషు చేత్యలుక్- మధ్యమపుత్రః శునఃపుచ్ఛశ్శునోలాంగూలఇత్యాద్యతృతీయపుత్రాపేక్షయా మధ్యమోయఃపుత్రః - మధ్యేభవోమధ్యమః॥ మధ్యాన్మ ఇతిమప్ప్రత్యయః పితాజ్యేష్ఠంవిక్రేయంమాతాచాహకనీయసం- విక్రీతంమధ్యమంమన్యే రాజపుత్రనయస్వమామితి శ్రీరామాయణే తేనైవోక్తత్వాత్ శరణమయాచత ఆపన్నోహంమత్పాణిసంరక్షణంకుర్వితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః - ననురుచీకోయంబ్రాహ్మణః తత్కథంస్వదగ్ధోదరపూరణాయపశ్వర్థంస్వపుత్రేనరూపంపాపంకృతవాన్- కించ- ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుతేః పుత్రస్యాత్మరూపత్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోషప్రసంగాచ్చేతిచేత్- సత్యం- బుభుక్షితస్యాస్యతాదృగ్వివేకశూన్యత్వాత్ ఉక్తంచ॥ త్యజేత్క్షుధార్తామహి

భిర్గాభిఃక్రీత్వానరపశుతాం నీయమానస్తావద్రుచికస్యమధ్యమపుత్రశ్శునశ్శేపశ్శరణమయాచత॥ * ॥ ౧౬౩॥ అయంభగవాన్నిజతనయవినిమయేనరక్షితుమేనమున్ముఖః పరాఙ్ముఖేభ్యస్తేభ్యోహవిష్యందాదిభ్యశ్శాపేన వసిష్ఠతనయదశాందత్త్వా

శాపిపుత్రంభుజ్త్వాక్షుధార్తాభుజగీస్వమండం - బుభుక్షితః కింనకరోతిపాపంక్షీణానరానష్కరుణాభవంతి అన్యచ్చ॥ అస్యదగ్ధోదరస్యార్థే కింనకుర్యాంత్వసాంప్రతమితి- అతస్తథాకృతవానిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౬౩॥ తతః కింకృతవాన్మునిరిత్యత ఆహ॥ అయమితి॥ అయమితిపురోవర్తినోనిర్దేశః భగవానుత్పత్తించవినాశంచేత్యుక్తలక్షణః విశ్వామిత్రః నిజతనయవినిమయేనస్వపుత్రప్రత్యర్పణేన- ఏనంశునశ్శేపంరక్షితుంపాలయితుమున్ముఖః సర్వకామసమృద్ధస్యహ్యశ్వమేధస్యయత్ఫలం తత్ఫలంలభతేత్రస్తేరక్షితే శరణాగత ఇతిశరణాగతలక్షణే మహాఫలశ్రవణాత్ నిజతనయార్పణేనాప్యేనంపశుభావనిర్బంధాన్మోచయితుంకృతనిశ్చయస్సన్నిత్యర్థః- పరాఙ్ముఖేభ్యః వినిమయానంగీకారేణప్రతికూలేభ్యః హవిష్యందః ఇత్యాదిభ్యస్తేభ్యో హవిష్యందప్రముఖేభ్యః- తేభ్యః నిజతనయేభ్యః - శాపేనవసిష్ఠతనయదశాంశ్వభక్షకావస్థాం- దత్త్వావసిష్ఠతనయాఇవశ్వమాంసభోజినోభవంత్వితిశ

ప్త్వా ... పస్తావత్తపస్విశ్వగాధ్యయ

ప్రీతాభ్యాం - గాధియోరింద్రోపేంద్రప్రసాదకసూక్తివిశేషయోర్ద్వయేన శునశ్శేఫగీతేన - ప్రీతాభ్యాం సంతుష్టాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యాం - యాగాధిష్ఠానదేవతాభ్యాం - అంబరీషం శునశ్శేపం చేత్యుభౌ పరిపూర్ణమనోరథౌ సంపూర్ణాభిలాషౌ కారయామాస ఇంద్రోపేంద్రసంతోషోత్పాదనపూర్వకం యజ్ఞస్య సాంగత్వాపాదనేన అంబరీషమనోరథం - ప్రాణపరిత్రాణేన శునశ్శేఫమనోరథం చ పూరయామాసేత్యర్థః॥౧౬౪॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం - తపస్యంతం తపః కుర్వాణం తపో నిష్ఠమిత్యర్థః - ఏనం విశ్వామిత్రం - మేనకాయ - మేనకాఖ్యయా అప్సరసస్సంగతః సంగాత్ * పంచమ్యాస్తసిః - తపోభంగస్తపోవిఘ్నః కృతః - చిరం బహుకాలం అంగీచకార అనుససార - మేనకాసంభోగతాత్పర్యేణ చిరకాలమయం పరిత్యక్తనియమో భూదిత్యర్థః॥౧౬౫॥ పశ్చాదితి॥ పశ్చాత్తదనంతరమయం విశ్వామిత్రః - పశ్చాత్తాపేన కిమేతదసదాచరితమంగీకృతమిత్యనుతాపేనాభి

గాథాద్వయప్రీతాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యామంబరీషం శునశ్శేఫం చ పరిపూర్ణమనోరథౌ కారయామాస॥*గ॥౧౬౪॥ తతస్తపస్యంతమేనం మేనకాసంగతస్తపోభంగశ్చిరమంగీచకార॥*గ॥౧౬౫॥ పశ్చాత్పశ్చాత్తాపాభిభూతోయముత్తరే భూభృతి కౌశికీతీరే ఘోరం తపశ్చచార॥*గ॥ ౧౬౬॥ తత్రాజంభారిప్రహితాం రంభాం శైలీభవేతి శప్త్వా పూర్వస్యాం దిశి నిరస్తనిశ్వా

భూతః ఆక్రాంతస్సన్నుత్తరే ఉత్తరస్మిన్ భూభృతి హిమవత్పర్వతే * పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి వికల్పాత్ స్మిన్నాదేశాభావః - కౌశిక్యాస్తత్రత్యాయాః స్వభగిన్యా నద్యాస్తీరే - ఘోరమత్యుగ్రం తపశ్చచార - తథా చ శ్రీరామాయణే* కౌశికీ పరమోదారా ప్రవృత్తా చ మహానదీ - దివ్య పుణ్యోదకా రమ్యా హిమవంతముపాశ్రితా - లోకస్య హితకామ్యార్థం ప్రవృత్తా భగినీ మమేతి శ్రీరామం ప్రతి స్వేనైవోక్తం॥౧౬౬॥ తత్రేతి॥ తత్ర హిమవత్పర్వతే - జంభారిణా జంభాఖ్యదైత్యద్వేషిణేంద్రేణ - ప్రహితాం తపోవిఘ్నార్థం ప్రేషితాం రంభామప్సరసః* స్త్రియాం బహుష్వప్సరసస్స్యురిత్యుక్తాః ఊర్వశీముఖాః - ఊర్వశీమేనకారంభాఘృతాచీ దతిలోత్తమేత్యమరః - శైలీ శిలారూపా భవేతి శప్త్వా - శాపేన పాషాణావస్థాం దత్వేత్యర్థః - పూర్వస్యాం దిశి ప్రాచ్యాం - నిరస్తనిశ్వాసం నిరుద్ధప్రాణసంచారం యథా తథా రేచకపూరక [illegible] అముష్మిన్వి

శ్వామిత్రే తపశ్చరతి మహోగ్రతపోనిష్ఠాపరతన్త్రేసతి- తపోగ్నేస్తప
రూపవహ్నేరూష్మణా సంతాపజనకజ్వాలయా- ఉద్విగ్నతా విహ్వలి
తేఅమరాదేవాస్తేషాంసఖాతత్సఖః - భయసంభ్రాన్తాఖిలగీర్వాణ
హితస్సన్నిత్యర్థః* రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్- తామరసాసనో బ్రహ్మా
సన్నిధాయసన్నిహితోభూత్వా- జితేన్ద్రియత్వాద్విషయప్రవృత్తిప్రతిరో
ధేనజితేన్ద్రియగ్రామత్వాద్ధేతోః బ్రహ్మర్షిరసిజాతః వసిష్ఠోపి త్వత్ప్ర
తిపక్షోపి భవంతమేవం బ్రహ్మర్షిరసీతి వ్యాహరతు వదతు-మదనుగ్రహే
ణేతి శేషః- తత్రైవతవమనసి విద్యత ఇతి భావః- ఇతీత్థమభాషత॥౧౬౭॥తతః
కింతత్రాహ॥ అసావితి॥ అసౌవిశ్వామిత్రః వసిష్ఠస్యనిర్దేశాన్నిరూపణా
ద్బ్రహ్మర్షిత్వం - స్వజన్మనీ ఉత్పత్తికర్మాభ్యాం యస్యసద్విజన్మాబ్రా
హ్మణః ఉపనయనసంస్కారాదుపనయనరూపసంస్కారాద్బ్రహ్మవర్చ
సం యథాబ్రహ్మతేజ ఇవ - అవిందత అలభత* బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చ

సంతపశ్చరత్యముష్మిన్నూష్మణా తపోగ్నేరుద్విగ్నతామరస
ఖస్తామరసాసనస్సన్నిధాయజితేన్ద్రియత్వాద్బ్రహ్మర్షిర
రసివసిష్ఠోప్యేవంవ్యాహరతుభవంతమిత్యభాషత॥వ॥౧౬౭॥
అసావసిష్ఠనిర్దేశాద్బ్రహ్మర్షిత్వమవిందత । యథోపనయ
సంస్కారాద్ద్విజన్మాబ్రహ్మవర్చసమ్॥*వ॥౧౬౮॥ ఇతిజనక
పురోధశ్శ్లాఘితో గాధిసూనుస్సహనృపతనయాభ్యాంశర్వరీం

ఇతిఅచ్ప్రత్యయః అ త యథాశబ్దః ఇవార్థకః- ఇవవద్వాయథాశబ్ద
తిదండ్యాచార్యానుశాసనాత్ అత ఏవోపమా॥౧౬౮॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ- జనకస్యపురోధసా పురోహితేన శతానందేనేవ శ్లాఘితః ప్రశంసి
తః గాధిసూనుర్విశ్వామిత్రః - నృపతనయాభ్యాంసహ శ్రీరామలక్ష్మణా
భ్యాంసాకం- తత్రయజ్ఞశాలాయాం శర్వరీం రాత్రిం నీత్వాగమయిత్వా
రసిజదయితాయ పద్మబాంధవాయ ఛాందసాయ ఛందోమయాయ - స
ర్వాత్రమేవ పిక్రమేణ ఋగాదివేదత్రయమయత్వాదితి భావః॥ తథాచశ్రు
తిః॥ ఋగ్భిః పూర్వాహ్ణే దివి దేవ ఈయతే- యజుర్వేదే తిష్ఠతి మధ్యే అహ్నః
సామవేదేనాస్తమయే మహీయత ఇతి-జ్యోతిషే సూర్యాయ- పుష్పదర్భా
గ్రగర్భం పుష్పదర్భాంకురమిశ్రం - తథాభూతస్యైనం శాస్త్రప్రచోది
త్వాదితి భావః - ఉక్తంచజానవానిషే*వత్వాత్పుష్పాంకైర్న కుసుమంప్ర
మ్యాకుప్రదమిశ్రైః - ష్ణుమహాద్వజోవా ... గంధోదమివ చాతక ఇతి

అర్ఘ్యార్థం పూజార్థం ద్రవ్య మర్ఘ్యం జలాంజలిః* పాద్యా ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః* మూల్యే పూజావిధావర్ఘః- షట్సు త్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థ ఇతిచామరః- విధివత్ విధ్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః - తదర్హామితి వతిప్రత్యయః - అదిశత్ దత్తవాన్- అత్రశ్రుతిః* తదుహవా ఏతే బ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్ర్యాభి మంత్రితా ఆపఊర్ధ్వం విక్షిపంతి తా ఏతా ఆపో వజ్రీభూత్వా తాని రక్షాగ్ంసి మందేహారుణేద్వీపే ప్రక్షిపంతీతి- మాలినీవృత్తం॥౧౬॥ తదస్వై॥ తదనర్ఘ్యప్రదానానంతరం - విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కమనీయోః నిరీక్షణ కౌతుకాద్విలోకన కౌతూహలాద్ధేతోః* కౌతూహలం కౌతుకంచ కుతుకంచ కుతూహలమిత్యమరః- అనవరత పతితేన నిరంతర ప్రసృతేన - వికచకువలయానాముత్ఫుల్ల నీలోత్పలానాం- నిచయేన సమూహేన - ఉపచీయమానా

తత్రత్రనీత్వా విధివదదిశదర్ఘ్యం పుష్పవర్షాభ్రగర్భం సరసిజదయితాయజ్యోతిషే ధ్వాంతసాయ॥* గ॥౧౬॥ తదనుజనకరాజధానీం రామలక్ష్మణనిరీక్షణ కౌతుకాదనవరతపతితేనవికచకువలయనిచయోపచీయమాన మేచకమరీచి మలిమ్లుచేన పౌరనారీలోచనరోచిషాక వచితనరపతిపథాం జనకరాజధానీం విశ్వామిత్రః ప్రవిశ్య దశరథతనయావిత్థమభాషత॥ గ॥౧౭॥ అస్యాం ఖలు నగర్యామారబ్ధయజ్ఞస్య రాజ్ఞో జనకస్య భాగధేయా

ప్రవర్ధమానాయా మేచకమరీచిశ్శ్యామలకాంతిః* కృష్ణేనీలాసితశ్యామకాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః - తస్యాః మలిమ్లుచేన పాటచ్చరేణ తిరస్కారణే నేతియావత్ - తద్వన్నీలవర్ణేనేత్యర్థః - అతఏవోపమా* ప్రతిరోధిపరాస్కందిపాటచ్చరమలిమ్లుచా ఇత్యమరః - పౌరనారీణాం పురసుందరీణాం- లోచనరోచిషా నయన కాంత్యా- కవచితః సంవలితః నరపతేః పంథా నరపతిపథః- రాజమార్గో యస్యాస్తాం* ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- రాజానోధీయంతేస్యామితి రాజధానీ - జనకస్య రాజధానీ జనకరాజధానీ మిథిలానగరీ తాం* కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థేల్యుట్ప్రత్యయః- ప్రవిశ్య దశరథతనయౌ శ్రీరామలక్ష్మణౌ ప్రతిదం వచనమభాషత॥౧౭॥ తదేవాహ॥ అస్యామితి॥ అస్యాం నగర్యాం మిథిలాయాం- ఖలు శబ్దః ప్రసిద్ధార్థకః - భగవతీపూజ్యా రత్నానిమణయో గర్భే యస్యాస్సారత్నగర్భా భూస్తథా* జగతీరత్నగర్భా చేత్యమరః - ఆరబ్ధయజ్ఞస్యోప

క్రాంతసవనస్య- రాజ్ఞః హలముఖకర్షణేనయజ్ఞభూమింశోధయతఇత్య
ర్థః - భాగధేయాద్భాగ్యాద్ధేతోః* దైవందిష్టంభాగధేయంభాగ్యంస్త్రీ
నియతిర్విధిరిత్యమరః* సీతాలాంగలపద్ధతిస్తజ్జన్యస్యత్వాత్సీతేత్యన్వర్థ
సంజ్ఞా* సీతాలాంగలపద్ధతిరిత్యమరః - సీతేతినామధేయస్యనామ్నోభా
జనంపాత్రం* నామరూపభాగేభ్యఃస్వార్థేధేయోవక్తవ్య ఇత్యుభయత్రా
పిధేయప్రత్యయః- కన్యారత్నంశ్రేష్ఠాంకన్యకామిత్యర్థః- అజీజనత్
జనయామాసరత్నగర్భాయాస్తస్యాః రత్నజననంయుక్తమేవేతిభావః
జనేర్ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘశ్చ* రత్నంశ్రేష్ఠేమణావి
విశ్వః* జాతౌజాతౌయదుత్కృష్టంతద్రత్నమభిధీయత ఇత్యభిధానంచ
౧౭౧॥ అస్యా ఇతి॥ అస్యాః పురోమిథిలానగర్యాః - అపరంఇతోన్యన్మాహా
త్మ్యంమహానుభావత్వం- కింవర్ణనీయమస్తి- నకించిదస్తీత్యర్థః - కుతః
యతః॥ యస్మాత్కారణాత్॥ ౧౭౨॥ దేవ్యా ఇతి॥ యస్యా దేవ్యాభూదేవ్యా
ఉదకానిధీయంతేస్మిన్నిత్యుదధిఃసముద్రః* ఉదకశబ్దస్యోదసంజ్ఞాయామి

సీతానామధేయభాజనమజీజనత్కన్యారత్నంరత్నగర్భా
భగవతీవసుమతీ॥ *గ॥ ౧౭౧॥ అస్యాఃపురఃకిమపరంమాహా
త్మ్యమ్। *యతః॥ ప॥ ౧౭౨॥ దేవ్యాయస్యావసనముదధిఃపీఠికా
హాటకాద్రిర్హారస్సింధుస్సగరతనయస్వర్గమార్గైకబంధుః।
క్రీడాశైలః ప్రథమపురుషక్రోడదంష్ట్రాచతస్యాః సీతామాతు

త్యుదకశబ్దస్యఉదాదేశః- వసనంవస్త్రం- తథాహాటకాద్రిస్స్వర్ణాచ
లః* స్వర్ణంసువర్ణంకనకంహిరణ్యంహేమహాటకమిత్యమరః- అల్పంపీఠం
పీఠీసైవపీఠికాఉపవేశనపీఠం* గౌరాదిత్వాత్ జీష్ తతః స్వార్థేకః కేణఇతి
హ్రస్వః- తథాసగరతనయానాంకపిలానలదగ్ధానాంస్వర్గమార్గ-ఏకబం
ధుఃముఖ్యసుహృత్ స్వర్లోకప్రాపికేత్యర్థః - సింధుస్సరిత్ మందాకినీతి
యావత్ - హారోముక్తాకలాపః* దేశేనదవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రి
యామిత్యమరః- తథాప్రథమపురుషపురాణపురుషఃసచాసౌక్రోడోవరా
హశ్చతస్యదంష్ట్రాదంతవిశేషశ్చక్రీడాశైలోవిహారాచలః- సర్వత్రాభూ
దితిశేషః- తస్యాస్సీతాజనన్యాఃభూదేవ్యాః- జగతిజగన్నివృత్యర్థః-వి
ధీలాంపరిచ్ఛిన్నతయావర్తమానాంమిథిలానగరీం- సూతికాగేహంసూ
తికాగృహమాహుఃబ్రువంతి- యతఏవమపరిమేయామభావాయాభూదే
వ్యామిథిలాం[illegible] స్యాదస్థానలాదేశః బ్రువతే

హాదేశశ్చ అత్రోదధ్యాః షూపరంజకత్వేనవసనత్వాదిరూపణాత్సమస్త వస్తువర్తిరూపకాలంకారః॥ఆరోపవిషయస్యేత్యాదతిరోహితరూపిణః- ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్షణాత్ తత్రతథాల్పీయస్యాః మిథిలాయాంసాగరాంబరాదిమత్త్యామహీయస్యాభూదేవ్యా ఆధేయత్వకథనాదధికప్రభేదోలంకారః॥ తదుక్తం॥ ఆధారాధేయయో రానురూప్యాభావోధికోమతఇతి - అయంచోక్తరూపకానుప్రాణిత ఇతి సంకరః- మందాక్రాంతావృత్తం॥౧౬౩॥తత్రేతి॥తత్ర మిథిలాయాం - సీతోత్పత్తిసమయేజనకో రాజాపి తౌచ॥తౌతస్తుజనకఃపి తేత్యమరః- సీతాయావివాహార్థమమరైరింద్రాదిభిరపికిము తాన్యైరితిభావః- దుష్కరం కర్తుమశక్యం॥ఈషదుస్సుష్విత్యాదినాఖల్ ప్రత్యయః- ధనుషః హరకోదండస్య- ఆరోపణంఅధిరోహణం - పణంమూల్యంకల్పయామాసయో వాకో వా ఇదంధనురారోపయతి తస్మైఇయంకన్యాదీయతేనత్వన్యస్మా ఇతిప్ర

ర్జగతిమిథిలాంసూతికాగేహమాహు॥॥ప॥౧౬౩॥తత్రసీతావి వాహార్థమమరైరపిదుష్కరమ్। జనకఃకల్పయామాసధను రారోపణంపణమ్॥॥ప॥౧౬౪॥ తతోమహర్షిర్జనకస్యరాజ్ఞ స్సభాంసుధర్మాసదృశీంప్రపేదే। తౌచాపతుశ్చాపవిలోకలో లౌసచాపకౌకోసలరాజపుత్రౌ॥॥గ॥౧౬౫॥తత్రవిధివదభ్యర్చి

తిజ్ఞాతవానిత్యర్థః - ఇదమభాషతేతిపూర్వేణసంబంధః॥పణోద్యూతాదిషూత్సృష్టేభృతౌమూల్యేధనేపిచేత్యమరః॥౧౬౪॥తతఇతి॥ తతఃసీతావృత్తాంతకథనానంతరం- మహర్షిర్విశ్వామిత్రః - ఋషిలక్షణముక్తం సుధర్మాసదృశీందేవసభాసమాం॥స్యాత్సుధర్మాదేవసభేత్యమరః - జనకరాజస్యసభామాస్థానంప్రపేదేప్రాపతథాచాపవిలోకలోలౌధనుర్దర్శనలాలసౌ॥ లోలుపోలోలుభోలోలోలంపటోలాలసశ్చసఇతియాదవః- కృతఃచాపాభ్యాం సహసచాపకౌధన్వినౌ - ఇతిధనుర్విద్యావిశారదత్వం సూచ్యతే॥తేనసహేత్యాదినా బహువ్రీహిఃశేషాద్విభాషేతికప్ ప్రత్యయః- తౌకోసలరాజపుత్రౌ రామలక్ష్మణౌ చఏతేనమహాకులీనత్వాదిసకలగుణసంపత్తిస్సూచ్యతే- ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ- ఉపజాతివృత్తం- లక్షణం తూక్తం॥౧౬౫॥తత్రేతి॥తత్రసభాయాం - కుశవంశసంభూతత్వాత్ కౌశికోవిశ్వామిత్రః॥కుశవంశసముద్భూతంకౌశికంరఘునందన ఇతిశ్రీరామా

యణే- విధివద్యథాశాస్త్రమభ్యర్చితః పూజితః- రాజ్ఞేతి శేషః- తథా
తః ఉపవర్ణితః దశరథస్య వృత్తాంతో వంశప్రశంసాదివృత్తిర్యేన సత
క్తస్సః *వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః- తథా కౌశికప్రముఖై
ర్మహేంద్రాదిభిరమరైః *మహేంద్రగుగ్గులూలూక వ్యాళగ్రాహిషు కౌ
ఇత్యమరః- అస్మత్కులమహత్తరే అస్మద్వంశశ్రేష్ఠే దేవరాతే రాజ్ఞి
ప్రస్తుతవిన్యస్తం విశేషతో విశేషాకారేణ సీతాయాశ్శుల్కార్థం వివా
హమూల్యార్థం- తదారోపణస్యైవ సీతాప్రదానమూల్యత్వాదితి భావః
శుల్కం స్త్రీధనేపి చేత్యమరః - మయా రక్షితం గుప్తమిదం ధనురితి
షః- ఇత్యుక్త్వా- ఇతి నైవ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - జనకేన ప్ర
దర్శితస్య చాపస్యారోపణాయ అవనమనాయ - రామమాదిదేశ ఆజ్ఞా
పయామాస - నన్వీశ్వరేణ ధనుర్దేవరాతే న్యాసభూతతయా నిక్షిప్తమితి
రామాయణాదావ్శ్రూయతే - అతేంద్రాదిభిరితి కథమేతత్సంగచ్ఛత ఇతిచే

తః కథితదశరథవృత్తా తః కౌశికః కౌశికప్రముఖైరమరైరస్మ
త్కులమహత్తరే దేవరాతే వినిక్షిప్తం విశేషతస్సీతాశుల్క
ధనం మయా రక్షితమిదమితి జనకేన ప్రదర్శితస్య చాపస్యారో
పణాయ రామమాదిదేశ। *ప్య ౧౭। తతః॥ రామే బాహుబలం
వివృణ్వతి ధనుష్వంశే గుణారోపణం మా భూత్కేవల మాత్మ
నా తిలకితే వంశేపి వైకర్తనే। ఆకృష్టం సితరాం తదేవ నపరం

సదేవేభ్యో ధనుషి దిత్సితే తదానీమేతైర్దేవైస్సన్నికర్షం గత్వా స్వయం
హితుం భీతైరస్మదర్థే స్య దేవరాతస్య హే హీతి ప్రార్థితస్సః తస్య హస్తేద
వానితి న కోపి విరోధః॥౧౭॥ తతః ఆదేశానంతరం॥ రామ ఇతి॥ రామే
బాహుబలం నిజభుజబలం వివృణ్వతి ప్రకటయతి సతి- ధనుష్వంశే కేవలం ధను
రూపవేణుదండ ఏవ గుణారోపణం మౌర్వీయోజనం శౌర్యాద్యర్పణం
మా భూత్ నాసీత్ - అత్ర మాఙ్యోగే నఞర్థత్వాన్మాఙి లుఙితి లుఙాశీరర్థ
త్వావకాశః కింత్వాత్మనా స్వేన తిలకితే సంజాతతిలకే అలంకృత ఇత్యర్థః
అత్ర స్వస్యావతీర్ణత్వాదితి భావః *తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇత
చితి తచ్ప్రత్యయః- తారకాదిరాకృతిగణః - వైకర్తనే వికర్తన సంబంధి
వంశేసూర్యకులేపి *వంశో వేణౌ కులేపి చేతి విశ్వః - గుణారోపణమభూ
దితి విరోధస్య శౌర్యాది గుణసమర్పణమభూదితి పరిహారాద్విరోధాభాసః
ఇతర వంశ [illegible] ధనుష్మత్వాత్ ప్రసిద్ధత్వాత్ వంశాపత్యం సేన

రామేణారోపితత్వాదితి తద్వంశస్య మహతీప్రతిష్ఠాసంపాదితేత్యర్థః* హారా వ్యంద్రవ్యాశ్రితే సత్త్వశుక్లసంధ్యాదికే గుణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- కించ తద్ధనురేవ నితరామతిశయేన కృష్టం మాభూత్ కింతు పరమత్యంతం ద్రుతం శీఘ్రం- సీతామనోప్యాకృష్టమభూత్- ధనురాకర్షణస్యైవ తన్మనస్సమాకర్షణహేతుత్వాదితి భావః - తథా తస్య కేవలం ధనుష ఏవ భంగో విభేదో మాభూత్ - కింతు క్షితిభుజాం రాజ్ఞాం దోస్స్తంభదంభస్య దోర్దండకైతవబలాడంబరస్య చ* దంభస్తు కైతవే కల్క ఇతి విశ్వః- భంగోభూత్ భగ్నం ధనుః దృష్ట్వా రాజానో నిర్వాపితనిజభుజగర్వా బభూవురిత్యర్థః- శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥౧౭౭॥ రామేతి॥ రామాకర్షణేన శ్రీరామకర్తృకాకర్షణేన - భగ్నం విదళితం యత్కార్ముకం తస్మాద్భవతీతి తథోక్తేన - తథా రోదసీ ద్యావాభూమీ రుణద్ధ్యావృణోతీతి రోదోరుధా* అన్యేభ్యోపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ సర్వవ్యాపినేత్యర్థః* ద్యావాభూమీ చ రోద

సీతామనోపి ద్రుతంభంగస్తస్య న కేవలం క్షితిభుజాం దోస్స్తంభ
దంభస్య చ॥*ప॥ ౧౭౭॥ రామాకర్షణభగ్నకార్ముకభువా
ధ్వానేన రోదోరుధా దృప్తక్షత్రయశస్సితచ్ఛదకులే జీమూత
నాదాయితమ్ । వీరశ్రీప్రథమప్రవేశసమయే పుణ్యాహఘో
షాయితం సీతాయాః కిల మానసే పరిణయే మాంగల్యతూర్యా

సీ ఇత్యమరః- ధ్వానేన ధ్వనినా కర్త్రా- దృప్తా మదోద్రిక్తా యే క్షత్రాః క్షత్రియాః - అత్ర జాతివాచినా క్షత్రశబ్దేన తజ్జన్యాః క్షత్రియా లక్ష్యంతే తేషాం యశ ఏవ సితచ్ఛదకులం హంసశ్రేణీతి రూపకం తస్మిన్విషయే* హంసాస్తు శ్వేతగరుత ఇత్యమరః- జీవనస్య జలస్య మూతః పుటబంధో జీమూతో మేఘః* మూతబంధనే పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః * జీమూతౌ మేఘపర్వతావిత్యభిధానాత్ జీమూతనాదేన జలధరగర్జితేనేవాచరితం జీమూతనాదాయితం తస్య తన్నివారకత్వాదితి భావః* కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చ- తతః భావే క్తః అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం- తథా వీరశ్రియో వీరలక్ష్మ్యాః- ప్రథమప్రవేశసమయే ప్రథమప్రవేశకాలే* సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః- పుణ్యాహఘోషేణ స్వస్తివాచనరవేణేవాచరితం పుణ్యాహఘోషాయితం పుణ్యం చ తదహశ్చ పుణ్యాహమితి విశేషణసమాసః* రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్- పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టేతి క్లీబత్వం- తథా సీతాయా మైథిల్యాః మా

నసేమనసిప్రవర్తమానఇత్యర్థః- పరిణయేవివాహవిషయేమాంగ తూర్యేణమాంగల్యార్థంతూర్యధ్వనినేవాచరితంమాంగల్యతూర్యా తంకిలేతిసంభావనాయాం*వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః - ఉత్ప్రే మాలంకారఃవృత్తంపూర్వవత్॥౧౭౮॥ నవఇతి॥ కరినకర్షణాద్దృఢ షణాద్ధేతోఃత్రుటితఃభగ్నఃయశ్చాపఃతస్మాజ్జన్మయస్యసతథోక్తఇతి ధికరణబహువ్రీహిః- అవర్జ్యోబహువ్రీహిః - వ్యధికరణోజన్మాద్యుత్త పదఇతివామనః- తుణాదతిశీఘ్రిందిశాంద్విరదఘీంకృతైర్దిగ్గజఘీంకారై హేతుభిఃస్వభయజనితైరేవేతిభావః - కృతోవిహితఃహరిత్పతిస్వాగత దిగీశ్వరకర్తృకశోభనాగమనప్రశ్నోయస్యసతథోక్తః- అతివేగేనదిగ తవ్యాపీత్యర్థః- నవఃఅభూతపూర్వః- తారధ్వనిః- జగద్భ్రమణకౌతు కాత్లోకసంచారకౌతూహలాద్ధేతోః - ఉచ్ఛలితాప్రవృత్తారామస్య ర్తిరేవాంగనేతిరూపకం- తస్యాఃప్రయాణపటహధ్వనింయాత్రారం

యుతమ్*ప॥ ౧౭౮॥ నవఃకరినకర్షణత్రుటితచాపజన్మాతు
ణాద్దిశాంద్విరదఘీంకృతైఃకృతహరిత్పతిస్వాగతః। జగద్భ్రి
మణకౌతుకోచ్ఛలితరామకీర్త్యంగనాప్రయాణపటహధ్వనిం
ప్రథయతిస్మతారధ్వనిః॥*గ॥౧౭౯॥ తత్రదశరథస్సీతాపరిణ
యవిహితనిర్ణయజనకప్రహితదూతాహూతస్సన్పురోహితా
భ్యుపగమాన్మిథిలాముపాగమత్।*ప॥౧౮౦॥ యతీతిర్తిస్తి

భేరీభాంకారం- ప్రథయతిస్మప్రకటయతిస్మతాద్రూప్యమవాపేత్యర్థః అత్రరవఃకరినేతి- ద్విరదఘీటంకృతైరితి - తారాధ్వనీతిచపాఠోన్యత్ర శ్యతేతదాతారాధ్వనిఆకాశఇతివ్యాఖ్యేయం- దిశాంద్విరజేత్యత్రఏక శాన్వయప్రసక్త్యాదిశాద్విరజేతి పాఠోయుక్తఇతిప్రతిభాతి * అత్రధ ర్భంగజనితధ్వనౌపటహధ్వనిత్వారోపణాద్రూపకాలంకారః - తత్ర న్యనిష్ఠేషుఘీంకృతేష్వన్య కర్తృకస్వాగతత్వరూపణాద్వ్యధికరణరూ పకమిత్యనయోరైక్యరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- పృథ్వీవృత్తం- జసౌజసయల వసుగ్రహయతిస్మపృథ్వీగురురితిలక్షణాత్॥౧౭౯॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్స మే-దశరథఃసీతాపరిణయేసీతావివాహే- విహితనిర్ణయేనకృతనిశ్చయే న*సమానిర్ణయనిశ్చయావిత్యమరః- జనకేనప్రహితాఃప్రేషితాయేదూ తాఃప్రేష్యాఃతైరాహూతస్సన్- పురోహితాభ్యుపగమాద్వసిష్ఠాంగీక రాత్*అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః- మిథిలాముపాగమత్॥౧౮౦॥

మేవదశరథంవర్ణయతి॥ యదితి॥ యస్యదశరథస్యకీర్తిః దానస్తోత్రోద్భవాసమాఖ్యా-సురవధూనాందేవతాస్త్రీణాంసంగీతగోష్ఠీసంగీతప్రస్తావః తస్యాముఖంప్రారంభఃసఏవముఖంవక్త్రమితిశ్లిష్టరూపకం-తస్మిన్* ముఖంప్రధానేప్రారంభేవక్త్రేఇతినానార్థరత్నమాలా- తిలకాయతే తిలకోభూషణవిశేషస్సఇవాచరతి- సురవధూనామపిగేయాంతరాపేక్షయాప్రథమతఏవవర్ణనయోగ్యోభవతీత్యర్థః*కర్తుఃక్యఙ్ లోపశ్చేతిక్యఙ్ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘః* తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకః- ద్వితీయంచతురీయంచస్త్రియామిత్యమరః- తథాయేనదశరథేన- ఆద్యఃపుమాన్పురాణపురుషోవిష్ణుఃపితాస్యాస్తీతిపితృమానభూదితిశేషః- శ్రీరామరూపేణాస్యతద్గర్భసంభూతత్వాదితిభావః - ఏతేనాస్యమహాభాగ్యసంపత్తిస్సూచ్యతే - యేనదశరథేననాన్యేనేత్యేవకారార్థః- వసుమతీపృథివి - సురాజాస్యాఅస్తీతిరాజన్వతీసురాజ్ఞీఅభూత్* సురాజ్ఞిదేశేరాజన్వాన్స్యాదిత్యమరః* రాజన్వాంత్సౌరాజ్యఇతినిపాతనాత్సా

> లకాయతేసురవధూసంగీతగోష్ఠీముఖేయేనాద్యఃపితృమాన్పుమాన్వసుమతీయేనైవరాజన్వతీ। ఇంద్రస్సంగరసంకటేషువిజహౌవీరస్యయస్యోన్ముఖప్రేంఖత్స్యందనకేతనాంబరదశాసందర్శనాద్దుర్దశామ్.*ప.॥ ౧౮౧॥ జనకస్స్వకనీయాంసమా

ర్థః*ఉగితశ్చేతిఙీప్ తథాయస్యవీరస్యదశరథస్యోన్ముఖంఅభిముఖంయథాతథా - ప్రేంఖంతోవాయువశాచ్చలంత్యఃయాః స్యందనకేతనాంబరదశాఃరథబద్ధధ్వజపటాంచలానితాసాంసందర్శనాత్సమ్యగ్దర్శనాద్ధేతోః*వస్త్రాంచలవస్త్రాంశుకాంశేషుదశేతి రత్నమాలా - ఇందతీతీంద్రః*ఇది పరమైశ్వర్యేపంమైశ్వర్యసంపన్నః పాకశాసనః- ఉపేంద్రేత్యాదినాఔణాదికోరన్ప్రత్యయః- సంగరసంకటేషుదేవాసురయుద్ధసమ్మర్దేషు*అథ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరఇత్యమరః - దుర్దశాందురవస్థాంవిజహౌతత్యాజ- ఇంద్రస్యాప్యాశాస్యపౌరుషఇతిభావః - సోయందశరథఃమిథిలామగమదితిపూర్వేణసంబంధః- తిలకాయతఇత్యత్రలుప్తోపమా-సాచోక్తరూపకేణసంకీర్యతే- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౮౧॥ జనకఇతి॥ జనకోరాజాస్వస్యకనీయాంసంఅనుజమిత్యర్థః * జఘన్యజేస్యుఃకనిష్ఠయవీయోవరజానుజాఇత్యమరః * యువాల్పయోఃకనన్యతరస్యామితి వికల్పాత్కనాదేశః - తథాసుధియుద్ధైసుధన్వానంనామరాజానంహత్వాసాం

కాశ్యాఖ్యే సుధన్వపట్టణే - స్థాపిత (ప్రతిష్ఠాపిత)- కుశధ్వజమాజుహావ। తత్పుత్రికయోరపి వివాహమహోత్సవం కర్తుమాకారయామాసేత్యర్థః॥ ౧౮౨॥ తదన్వితి॥ తదనన్తరం - తాభ్యాం జనకకుశధ్వజాభ్యాం - అభ్యర్చితః యథార్హం పూజితస్స పురోహితస్స వసిష్ఠో దశరథస్య తత్తత్సమయే- పుత్రాణాం - శ్రీరామాదీనాం చతుర్ణాం కుమారాణాం - గోదానమేవ మఙ్గళం నిర్వర్తయామాస - వివాహదీక్షాఙ్గత్వేన కృతవానిత్యర్థః। గోదానాదిత్యే బలీవర్దే క్రతుభేదర్షిభేదయోః। స్త్రీ తు స్యాద్దిశిభారత్యాం భూమౌ చ సురభావపి - నృస్త్రియోః స్వర్గవజ్రామ్బురశ్మిదృగ్బాణలోమసు ఇతి కేశవః - గావో లోమాని కేశా - దీయన్తే ఖణ్డ్యన్తే ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోదానం నామ బ్రాహ్మణాదీనాం షోడశాదిషు వర్షేషు కర్తవ్యం కేశాన్తాఖ్యం కర్మోచ్యతే - తదుక్తం మనునా * కేశాన్తః షోడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య విధీయతే - రాజన్యబన్ధోర్ద్వావింశే వైశ్యస్య ద్వ్యధికే తత ఇతి * వేదా

జుహావ కుశధ్వజమ్। పీత్వాయుధిసుధన్వానం సాంకాశ్యే స్థాపితం పురే। * రా॥ ౧౮౨॥ తదనన్తరమభ్యర్చితస్స పురోహితో దశరథస్తత్పుత్రాణాం గోదానమఙ్గళం నిర్వర్తయామాస॥ * ప॥ ౧౮౩॥ జగ్రాహ జనకాత్సీతాం తాతాదేశేన రాఘవః। ఆమ్నాయశాసనేనార్చ్యం యజమానాదివానలః। ఆశ్చర్యమేతత్॥ * ప॥ ౧౮౪॥ గుణమనిమిషచాపే కంచిదారోప్య సీతాం కరే

ధీత్య పపౌ హా వేదం వాపి యథాక్రమం - అపి పుత్రబంహచర్యో గృహస్థాశ్రమమావసేదితి॥ ౧౮౩॥ జగ్రాహేతి॥ రఘోర్గోత్రాపత్యం పుమాన్ రాఘవః శ్రీరామః- తాతస్య పితుర్దశరథస్య ఆదేశేన ఆజ్ఞయా * తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః- జనకాద్ధాతుః సీతాం - అనలో హుతాశనః- ఆమ్నాయశాసనే శ్రుతిచోదనయా - యజమానాద్యజనశీలాద్గృహస్థాత్ * యజతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్- ఆనే ముగితి ముగాగమః - అర్చ్యం హోమాదిసత్క్రియామిప్రగ్రాహ గృహీత వాన్ పరిణీతవానిత్యర్థః- బింబప్రతిబింబభావేన ఉపమాలంకారః- ఆశ్చర్యమేతత్ ఏతదాశ్చర్యమద్భుతం॥ ౧౮౪॥ కీర్తిత త్యత ఆహ గుణమితి॥ రామభద్రః శ్రీరామః- అత్ర భద్రశబ్దప్రయోగః సకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వివాహకర్మదీక్షితత్వాచ్చేత్యవగన్తవ్యం * శ్వశ్శ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మఙ్గళం శుభమిత్యమరః - కుశికతనయవాక్యాద్విశ్వామిత్రనియోగవచనాత్ - న నిమిషన్తీత్యనిమిషా దేవాః * పచాద్యచ్- తేషాం

చాపిమాత్రత్వాన్నిక్షేపణార్హా ఇతిభావః- కించిదేకంగుణంమౌర్వీం విద్యావిశిష్టేకతమంగుణంచేతిగమ్యతే- ఆరోప్యాపి తస్య సీతామగ్రహీత్ గృహీతవాన్- తదనుసీతాగ్రహణానన్తరం- తస్య శ్రీరామస్యానుపశ్చాజ్జన్మయస్యానుజన్మాలక్ష్మణోపి - మైథిలేంద్రస్యజనకస్యచిత్తే అమాత్రత్వాన్నిక్షేపణానర్హేపీతిభావః- నిహితాః పరనియోగం వినైవనిక్షిప్తాః బహవో అనేకే గుణాః విద్యావినయాదయో మౌర్వ్యశ్చ యేనసతథోక్తస్సన్ - ఊర్మిళాం జనకస్యానుజస్య కన్యామగ్రహీత్ ఉక్తరీత్యా- శ్రీరామస్యసీతాగ్రహణంయుక్తంలక్ష్మణస్యోర్మిళాగ్రహణమేవ ఆశ్చర్యమిత్యర్థః - దురారోపహరచాపారోపణాదమానుషవీర్యవత్త్వాంనిరీక్ష్యజనకః శ్రీరామాయసీతాంవీర్యశుల్కాం దదౌ వీర్యవినయాదిసకలసద్గుణ సంపన్నతయా యోగ్యతామాలోచ్యలక్ష్మణాయఊర్మిళామితిపరమార్థః - నాత్రపుష్య తత్ప్రేమవివాహదోషః భిన్నోదరత్వాత్తేషాం* పితృవ్యపుత్రసాపత్న్యపరనారీసుతేషు చ- వివాహోపనయాదౌతు నభవేత్సహదూషణమ్* గుణో

కతనయవాక్యాదగ్రహీద్రామభద్రః। తదనుతదనుజన్మా మైథి
లేంద్రస్యచిత్తేనిహితబహుగుణస్సన్నూర్మిళాంలక్ష్మణోపి ॥
*ప॥౧౮౫॥ తతోభరతశత్రుఘ్నౌకుశధ్వజనియోగతః। మాండ
వీశ్రుతకీర్తిభ్యాముభౌతాంగృహమేధినౌ. *గ॥౧౮౬॥ అథదశ

ప్రధానేరూపాదౌ మార్ద్వ్యాసు దేవృకోదరే- స్తంభసత్త్వాదిసంధ్యాదివిద్యావినయాదిష్వితివిశ్వః - అత్రోపమానాచ్ఛ్రీరామాదుపమేయస్యలక్ష్మణస్యాధిక్యప్రతీతేః వ్యతిరేకాలంకారః* ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్సఉచ్యత ఇతిలక్షణాత్ - సచోక్తశ్లేషానుప్రాణిత ఇతిసంకరః- మాలినీవృత్తం.౧౮౫॥ తత ఇతి। తతః రామలక్ష్మణవివాహానంతరం- భరతశత్రుఘ్నౌ కుశధ్వజస్యజనకానుజస్య - నియోగతః నిదేశాత్ పంచమ్యాస్తసిః- నియోజితావితి పాఠే కుశధ్వజేననియోజితౌ మదీయంకన్యాద్వయంయథాయోగ్యం ప్రతిగృహ్యతామితినియుక్తౌసంతౌ- మాండవీశ్రుతకీర్తిభ్యాం గృహమేధినౌ గృహస్థావభూతాం - మాండవీశ్రుతకీర్త్యాఖ్యే కుశధ్వజపుత్ర్యౌ క్రమేణభరతశత్రుఘ్నౌ పరిణీతవంతావిత్యర్థః - గృహైర్దారైర్మేధేతే సంగచ్ఛేతే ఇతిగృహమేధినౌ* దారేష్వపిగృహా ఇత్యమరః- జాయావగృహిణీగృహా ఇతిహలాయుధశ్చ* మేధృసంగమ ఇతి ధాతోర్ణినిః॥ ౧౮౬॥ అథేతి॥ అథతనయవివాహానంతరం- దశరథ... లం- వాహ్యో [illegible] హిత [illegible] త్మై

ర్ణవోఘాసంగత్రైరిత్యర్థః- తనయైస్సహ రామాదిభిస్సాకం - విదేహే
భ్యఃజనపదేభ్యః*పంచమీవిభక్తిరితిపంచమీ - ప్రతినివర్తమానఃనిజరా
జధానీంప్రత్యావృత్తస్సన్ సంవర్తసమయేప్రళయకాలే* సంవర్తఃప్ర
యఃకల్ప ఇత్యమరః- సముజ్జృంభితో జాజ్వల్యమానో యోహుతవహోగ్ని
స్తద్వద్దుస్సహస్సోఢుమశక్యోయోరోషఃసయస్యతం - అతఏవభీషణోభ
యంకరో దుర్వారో నివారితుమశక్యశ్చపరాక్రమఃభుజబలంయస్యతం-భీ
షణేత్యత్ర*భీస్మోర్హేతుభయ ఇతిషుక్- తథాక్షత్రవర్గస్యక్షత్రియనివహ
స్య-గర్వసర్వంకషా అహంకారనిరాసికాయా పరశ్వధధారా*ద్వయోః
కుఠారస్స్యాద్ధితిః పరశుశ్చపరశ్వధ ఇత్యమరః - తదధీనాత దాయత్తాత్
ప్సాదితేతియావత్ - యారుధిరధారారక్తప్రవాహస్తయాకల్పితమనుష్ఠి
తంపితృతర్పణం యేనతంతథోక్తం - సప్రతిజ్ఞంత్రిస్సప్తకృత్వఃక్షత్రియాన్
జకుఠారేణనిహత్యతదీయరుధిరేణ పితౄనివాపాంజలింకృతవంతమిత్యర్థః.

> రథస్తనయైస్సహకృతవివాహైర్విదేహేభ్యః ప్రతినివర్తమా
> నస్సంవర్తసమయసముజ్జృంభితహుతవహదుస్సహరోషంభీ
> షణదుర్వారపరాక్రమంక్షత్రవర్గగర్వంకషపరశ్వధధారాధీ
> నరుధిరధారాకల్పితపితృతర్పణం దర్పవతామగ్రేసరముగ్రప్ర
> తాపినంతపస్సముచితంవల్కలంవసానమపివాసనావశాదనతి

సర్వంకషేత్యత్ర*సర్వకూలాభ్రకరీషేష్వితికచ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విష
దిత్యాదినాముమాగమః- దర్పశ్శౌర్యాదిమదఃతద్వతామగ్రేసరమతిమదో
ద్ధతమిత్యర్థః - ఉగ్రప్రతాపినంఅజ్ఞాదండప్రతిజ్ఞాదండాభ్యాంప్రచండ
ప్రతాపమిత్యర్థః - యద్యపినకర్మధారయాదతికర్మధారయాన్మత్వ
ర్థీయప్రత్యయోనోపపద్యతేతథాప్యసద్వేగకరత్వాత్సగ్వధనీసర్వకేశీత్యా
దివన్మత్వర్థీయోనిర్బాధ్యః - తథాతపస్సముచితంతపశ్చర్యానుకూలం
వల్కలంవృక్షత్వఙ్నిర్మితవస్త్రంవసానమాచ్ఛాదయంతం*వసఆచ్ఛాద
నఇతిధాతోశ్శానచ్-తథాపివాసనావశాత్ - క్షత్రియత్వేతజననసంస్కార
వశాదనతి పరిముషితాఅత్యంతానపహృతాయుద్ధశ్రద్ధాయుద్ధాదరోయ
స్యతం*ఇదంబ్రాహ్మ్యమిదంక్షాత్రంశాపాదపి శరాదపీతివచనాదితిభా
వః - మునింమననశీలంభార్గవంభృగువంశోద్భవం రామంజామదగ్న్యం
మధ్యేమార్గం* పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః - తత్సన్నిధౌగం
కారాంతత్వంచమధ్యశబ్దస్య - అద్రాక్షీత్ దృష్టవాన్ *సృశేర్గ్లుజీఇదితో

ఇతివికల్పాభ్యాసజ్ఞాభావపక్షేసిచివృద్ధిఃనదృశేరితిక్వాదేశాభావః॥౧౮౭॥ అప్రా
క్షీదితి తస్యభార్గవస్యనిరీక్షణాదేవనతువ్యాపారాదిత్యేవకారార్థః-ప్ర
క్షీణహర్షోపినిహతానందోపి- మహర్షిభిస్సమంవసిష్ఠాదిమహర్షిభిస్సా
కం- సపర్యాంపూజాం* పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్స
ఇత్యమరః- విధాయకృత్వా- అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్కాలోచితత్వాచ్చేతిభా
వః- హేఆర్యశీలసత్స్వభావసంపన్నేతిభయభక్తిభ్యామామంత్రణం - కు
శలమిత్యేవకాకుః-ఇత్యప్రాక్షీత్ పృష్టవాన్* బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్
క్షత్రబంధుమనామయమితిస్మరణాత్ - దర్శనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః*
ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః॥౧౮౮॥తతఃకిమిత్యతఆహ॥అథేతి॥ అథ
కుశలప్రశ్నానంతరం - భృగుపతిర్భార్గవః రామఃప్రసన్నాంప్రసాదగుణ
సంపన్నాంశ్రావ్యామిత్యర్థః - తాంపూర్వోక్తాందశరథస్యవాణీంవచన

పరిముషితయుద్ధశ్రద్ధంమధ్యేమార్గంభార్గవం మునింరామమ
ద్రాక్షీత్॥*గ॥౧౮౭॥ఆప్రాక్షీచ్చతన్నిరీక్షణాదేవప్రక్షీణహ
ర్షోపిమహర్షిభిస్సమంవిధాయసపర్యామార్యశీలకుశలమితి॥
*ప॥౧౮౮॥అథదశరథవాణీంతామశృణ్వన్ప్రసన్నాంభృగుప
తిరిదమూచేప్రశ్రితంరామభద్రమ్। అవజిగమిషురాసంజీర్ణ
చాపాత్తకీర్తేరవిదితపరశోస్తేదోర్మదంకార్ముకేస్మిన్॥*ప॥
౧౮౯॥ ఆదాయతత్సగుణమాశువిధాయతత్రసంధాయబాణ

మశృణ్వన్- అనాదరాదనాకర్ణయన్ - ప్రశ్రితంబ్రాహ్మణోయమితివినయ
ప్రహ్వం- రామభద్రంప్రతిదంవచనమూచేఉక్తవాన్- కింతద్వచనమతఆ
హ- అవజిగమిషురితి- జీర్ణచాపేనశిథిలహరచాపారోపణేనహేతునా-అ
త్తకీర్తేస్సంప్రాప్తయశసఇతిసావహేళనవచనంతథా - అవిదితపరశోర
జ్ఞాతమదీయాయుధప్రభావస్యేతిభయోత్పాదనవచనం - యేనపరశునా
త్రిసప్తకృత్వఃక్షత్రియావిదారితాఇతిభావః- తేతవదోర్మదంభుజదర్పమ
స్మిన్వైష్ణవే - కార్ముకేకర్మణిప్రభవతీతికార్ముకం*కర్మణఉకఞితిఉకప్ర
త్యయః- తస్మిన్నవజిగమిషుఃజ్ఞాతుమిచ్ఛుఃఆసంఅభవం*గమేస్సన్నంతా
దుప్రత్యయః- శిథిలతరహరచాపస్యారోపణేనభంగేనవా- మదీయచాపా
రోపణేనత్వదీయభుజబలంజ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవానిత్యర్థః-మాలినీవృ
త్తం॥౧౮౯।తతఃశ్రీరామఃకిమకార్షీదిత్యతఆహ॥ఆదాయేతి॥ మనసఈషీ
మనీషీ- వివేకసంపన్నః [illegible] ప్రహ్వః- త్వాపన్నత్వస్థ

ఇనిః - రామః- తద్భార్గవకార్ముకమాదాయగృహీత్వా - ఆశుశీఘ్రంసగు
ణంసజ్యంనిధాయకృత్వా*మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణఇత్యమరః- తత్రకార్ము
కేచంబాణంసంధాయయోజయిత్వా - తతస్తపోధనత్వమవధాయఅయ
పస్వీబ్రాంహణఃఅవధ్యఇతినిర్ధార్యేత్యర్థః- అతఏవతజ్జీవితస్యభార్గవరా
మప్రాణదారణం ప్రతీత్యర్థః*కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ- దయ
మానంతాచ్ఛిల్యేనదయా. తత్పరంమనోయస్యసతథోక్తస్సన్ - సంభూత
ఘోరసమరాత్ సముపస్థితదారుణరణాద్విరరామవిరతోభూత్ -జుగుప్సా
విరామేత్యాదినాపంచమీ - ఉక్తరీత్యాచాపారోపణాద్యాడంబరమేవకృత
వాన్నబ్రాంణోహంతవ్యఇతిన్యాయేనయుద్ధంనకృతవానిత్యర్థః - సహి
యుక్తాయుక్తవిచారతత్పరవివేకినోనిజభుజబలమేవపశ్యంతీతిభావః- వసు
తతిలకావృత్తం॥౯౦॥తావితి॥కించేతిచార్థః - భృగువంశో భృగుముని
ఋూసంభవఃకారణంయయోస్తౌతజ్జన్యావిత్యర్థః - యద్వాభృగువంశే
ఋప్రపాతజవేణౌ భృగుమునికులేచసంభవఃఉత్పత్తిర్యయోస్తౌ*భృగుర్వై

మవధాయతపోధనత్వమ్ । తజ్జీవితస్యదయమానమనామనీషీ
సంభూతఘోరసమరాద్విరరామరామః॥*ప॥౯౦॥తావుభౌ
చభృగువంశసంభవౌచాపదండజమదగ్నిసంభవౌ।ప్రహ్వభా
మవలంభ్యకేవలంరాఘవార్పితగుణౌబభూవతుః॥*ప॥౯౧

భృగురౌశంభౌజమదగ్నిప్రపాతయోరితి నానార్థరత్నమాలాతౌపూర్వో
క్తౌఉభౌచాపదండజమదగ్నిసంభవౌధనుర్భృష్టిజామదగ్న్యౌ- కేవలమత్య
తంప్రహ్వభావంఅవరోపణప్రయుక్తనమ్రత్వం వినయావనతత్వంచావలం
బ్య- రాఘవేణార్పితోనిక్షిప్తఃగుణోమౌర్వీసాధుత్వంచయయోస్తౌ - య
ద్వారాఘవేఅర్పితగుణఃపరాక్రమఃసత్వగుణశ్చయాభ్యాంతౌబభూవతుః
ఏకత్రస్యారోపణస్యమహాపరాక్రమసూచకత్వాదన్యత్రవిష్ణ్వవతారత్వేన
తత్రసత్వగుణ సమర్పణాచ్చేతిభావః - అత్రచాపదండజమదగ్న్య సంభవ
యోః కేవలప్రకృతయోరేవప్రహ్వభావావలం బనరూపనసమాధర్మేణౌ
పమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాలంకారః
ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధర్మతః- ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర
సామతాతుల్యయోగతేతిలక్షణాత్ - సచోక్తశ్లేషాంగేనసంకీర్యతే. రథోద్ధ
తావృత్తం* రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥౯౧॥యుగపది

తి॥యుగపదేకదాప్రాప్తఃగుణోమౌర్వీసాధుత్వంచయయోస్తయోఃచాపా

భార్గవరామయోః- చాపభార్గవయోస్తయోరితిచపాఠః- ఋజుతాఆర్జవం వక్రతాంవక్రత్వమాప- తథావక్రతాకౌటిల్యమార్జవం ప్రాప - అప్నోతే ర్లజిపూషాదిత్వాచ్ఛేర్లజాదేశః - సజ్యత్వాదృజుశ్చాపోనమ్రోభూత్వాదృ ఢనుగ్నమనదత్తమిమమహంకిం కర్తుం శక్నోమీత్యహంకారం పరిత్యజ్యసా ధుత్వగ్రహణాద్వక్రో భార్గవః- ఋజురాసీదితివాక్యార్థః - అత్రప్రాప్త గుణపదార్థస్యవిశేషణగత్యాఋజుతావక్రతయోరితరేతరభావప్రాప్తిం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॰ హేతోర్వా క్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ -తథాధనుర్గుణప్రా ప్త్యనంతరకాలీనత్వేపిభార్గవగుణప్రాప్తేఃయుగపదిత్యేకకాలీనత్వో క్త్యాతదసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయో క్తిః - సాచస్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధకార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయ నిబంధనేతిరహస్యం- తథాఋజుతావక్రతాంవక్రతాచార్జవంప్రాపేతిస్ఫుర తోవిరోధస్యోక్తరీత్యాసమాధానాద్విరోధాభాసశ్చేతిసంకరః॰ అత్రఋ

యుగపత్సాప్తిగుణయోశ్చాపభార్గవరామయోః। ఋజు
తావక్రతాప్రాపవక్రతాచతథార్జవమ్॥॰గ॥ ౯౨॥ తత స
త్క్షణమమోఘేనరాఘవశ్శరేణభార్గవస్యస్వర్గతిం రురోధ।
స్థానేహితత్॥॰ప॥౯౩॥నూనంజనేనపురుషేమహతిప్రయు
క్తమాగఃపరంతదనురూపఫలంప్రసూతే। కృత్వారఘూద్వహ

జుతారూపగుణస్యవక్రతారూపగుణప్రాప్తిన్నసంగచ్ఛతేతథావక్రతాయా ఋజుతాప్రాప్తిరపి - తథాపిఋజుతావక్రతాతాదాత్మ్యంప్రాపేతికథంచి దుపపత్తిరవగంతవ్యేతిప్రతిభాతి।౯౨॥తతఇతి।తతస్తదనంతరం- రాఘ వస్తత్క్షణంతస్మిన్నేవక్షణే- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అమోఘేనావ్య ర్థేనశరేణ - భార్గవస్యభృగునందనస్యరామస్య- స్వర్గతింస్వర్లోకగమనం రురోధబబంధేత్యర్థః॰స్వరవ్యయంస్వర్గనాకేత్యమరః - దేశోపాయగ మేగతిరితివైజయంతీ. స్థానేహితత్ - తద్గతినిరోధనం - స్థానేహియుక్తంఖ లు॰ యుక్తేద్వేసాంప్రతంస్థానఇత్యమరః ॥౯౩॥తత్కథమిత్యత ఆహ॥నూ నమితి।జనేనమహతిపురుషేమహానుభావేవిషయే- ప్రయుక్తంకృతంఆగో పరాధః॰ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- పరమత్యంతంకస్యాగసః అను రూపంఅనుగుణంఫలం ప్రసూతేజనయతి - నూనమితివస్తువిచారత్వాన్నా యముత్ప్రేక్షాలంకారః- [illegible] భార్గవః - ఉద్వ

హతీత్యుద్వహో రఘూణాముద్వహో రఘునందనః* ప్రసవోద్వహాసంక నా ఇత్యమరః*సంవిగృహీత్వా సినాపచాద్యచ్- తస్యగతౌ విషయేక్షణం క్షణమాత్రమంతరాయంవిఘ్నంసరోధమితియావత్- కృత్వా- పరగతేః- స్వర్లోకప్రాప్తేః- విహతింహాసంప్రపేదే ప్రాప - ఐహికాముష్మికగత్యోస్సర్వ రవిచ్ఛేదంపృష్టస్సన్నిహలోకసంచార తాత్పర్యేణాముష్మికగతిసరోధనే వాంగీచకారభార్గవః- అతస్తన్నిరోధమేవశ్రీరామశ్చకారేత్యర్థః - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః*సామాన్యవిశేష కార్యకారణ భావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యాస ఇతిస ర్వస్వసూత్రం॥౯౪॥ అథేతి.।అథజామదగ్న్యస్యపరలోకగతివిహత్యనంతరందశరథః- సంక్రాంతయాప్రతిఫలితయాజమదగ్నేరపత్యం పుమాన్ జామదగ్న్యః*గర్గాదిభ్యోయఞ్ తస్యభార్గవరామస్య శక్తిసంపదాసామర్థ్యసంపత్యా - సంపన్నంసమృద్ధంఅవతారాదవతారాంతరసంక్రమణస

గతౌ క్షణమంతరాయంయద్భార్గవః పరగతేర్విహతింప్రపేదే॥*గ॥౯౪॥ అథసంక్రాంతయాజామదగ్న్యశక్తిసంపదా సంపన్నంపన్నగపరిబృఢభోగ భుజాభిరామంరామమవిరళ మాలింగ్యమూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ దశరథఃపరిఘమేవపరిస రంత్యాసరయూసరితానువిద్ధామయోధ్యాంసదారాన్ దా

యమాత్సక్రప్రతిపన్నవైష్ణవతేజఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః- పరిబృంహతీతిపరిబృఢఃప్రభుః*బృంహేర్వాకర్తరిక్తప్రత్యయః - తేప్రభాపరిబృఢ ఇతినకారహకారయోర్లోపోనిష్ఠాతకారస్యఢత్వంచనిపాత్యతే పన్నగపరిబృఢస్యభుజంగేంద్రస్యభోగఃకాయఃతత్కల్పాభ్యాంభుజాభ్యామభిరామంమనోహరం*భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః- రామంశ్రీరామభద్రం- అవిరళంగాఢమాలింగ్యఆశ్లిష్య- తథామూర్ధ్నిశిరసి- ఉపాఘ్రాయఆఘ్రాణంకృత్వా-కృచ్ఛ్రనిర్గతంపుత్రంపితాశిరసిజిఘ్రతీతిశాస్త్రాచారప్రసిద్ధిః-పరిఘయాపట్టణస్యవలయాకారేణనిఖాతజలాధారదుర్గవిశేషేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా- పరిసరేపర్యంతభూః*పర్యంతభూఃపరిసరఇత్యమరః- పరిసరంత్యాప్రవహంత్యాసరియూసరితా సరయ్వాఖ్యయానద్యాఅనువిద్ధామావేష్టితాంఅయోధ్యాంనిజరాజధానీకసదారాన్ - సవధూకాన్ దారకాన్ శ్రీరామాదికుమారాన్సాదరం సస్నేహమాలోకయంతీనాంపౌరస్త్రీణాంసంబంధిస్థానేసర్వధాతగవాక్షైర్నిరతరగ

వాక్షమార్గైః*వాతాయనంగవాక్షఇత్యమరః- సౌందర్యవంచితతాపిం
ఛైఃసౌభాగ్యనిర్జితతమాలకుసుమైస్తత్సదృశైరిత్యర్థః-అతఏవోపమా
లంకారః*కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛఇత్యమరః - తాపింఛస్యపు
ష్పంతాపింఛం*పుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్ - కటాక్షైరపాంగావ
లోకనైర్యద్వా*యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణవివర్తనం తారకాయాః
కలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షం ప్రచక్షతఇత్యుక్తలక్షణైఃపింఛాత పత్రంబర్హమ
యఛత్రంతద్వదాచరతీతిపింఛాతపత్రాయమాణం - పింఛబర్హేనపుంసకఇ
త్యమరః- పింఛాతపత్రశబ్దాదాచారస్యక్వింతాల్లటశ్శానజాదేశః - ఆనే
ముగితిముగాగమః - తథాభూతంధవళాతపత్రం శ్వేతచ్ఛత్రంయస్యసత
థోక్తస్సన్ప్రవివేశప్రవిష్టవాన్- అత్రాతపత్రస్యస్వధవళిమపరిత్యాగేన
కటాక్షనీలిమస్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః- తేనచోక్తోపమానిరూఢావధ
వళాతపత్రస్య పింఛాతపత్రత్వముత్ప్రేక్ష్యతఇతిత్రయాణాంసంకరః॥
౧౫॥లజ్జేతి॥లజ్జావశాల్లజ్జాయత్తత్వాద్ధేతోఃత్రపాపారతంత్ర్యాదిత్యర్థః

రికాంత్సాదరమాలోకయంతీనాంపౌరపురంధ్రీణాంనీరంధ్రి
తగవాక్షైఃకటాక్షైస్సౌందర్యవంచితతా పింఛైఃపింఛాతప
త్రాయమానధవళాతపత్రఃప్రవివేశ॥*ప॥౧౫॥లజ్జావశాద
విశదస్మరవిక్రియాభిస్తాభిర్వధూభిరతివేలమవాప్తసౌఖ్యాన్।

*వశఆయత్తతాయాంచేత్యమరః - అవిశదాఅస్ఫుటాఃస్మరవిక్రియామన్మథ
చేష్టాయాసాంతాభిః - ఏతేనముగ్ధావస్థాసూచ్యతే*ఉదయద్యౌవనాము
గ్ధాలజ్జావిజితమన్మథేతిలక్షణాత్ - తాభిర్వధూభిస్సీతాదిభిర్నవోఢాభిః*
వధూర్జాయానవోఢయోరితివిశ్వః - అతివేలమత్యర్థమవాప్తసౌఖ్యాన్
ప్రాప్తానందాన్చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ఇక్ష్వాకునాథస్య దశరథస్యతన
యాన్ శ్రీరామాదీన్కుమారాన్ తారుణ్యయోగేయౌవన సంగతిదశా
యాంచతురోనిపుణాఃవినోదకరఇతియావత్ * యోగస్సన్నహనోపాయ
ధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః- రసానాంనవానాంప్రథమఃశృంగారరస
స్సిషేవేసేవితవాన్ - సవధూకానాంతరుణానాంచతుర్ణాంరాజకుమా
రాణాంశ్రీరామాదీనాంసంభోగశ్శృంగారఃప్రవృత్తఇత్యర్థః - నవర
సాస్త్వలంకారశాస్త్రేఉక్తాః - శృంగారవీరకరుణారౌద్రహాస్యభయాన
కాఃభీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యారసాఃపూర్వైరుదాహృతాఇతి - తత్రశృం
గారోద్వివిధః- సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి. తదుక్తంశృంగారతిలకే- సం

భోగో విప్రలంభశ్చేతి ద్విధా శృంగార ఇష్యతే - సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోః - విప్రలంభశ్చతుర్ధాత్ర వర్ణ్యతే రసకోవిదైః పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్మనా - ప్రాగసంగతయోర్యూనో రాద్యస్స్యాదుత్తరే త్రయః - స్యుః ప్రాక్సంగతయోరేవ తత్ర పూర్వానురంజనమితి - అత్ర చ సమవాయికారణత్వేనాలంబనయోర్నాయికానాయకయోస్సమాగమజన్మా రతిస్థాయీ సంభోగశృంగారః - రతిర్నామ సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషః - తదుక్తం - యూనోరన్యోన్యవిషయా స్థాయినీచ్ఛా రతిః స్మృతేతి - సమ్భోగశ్చ యూనోరన్యోన్యానందజనకం దర్శనాలింగనాదికం కర్మ - తదుక్తం భావప్రకాశే - కామోపచారసంభూతకామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం - సుఖమానందసంభేదః పరస్పరవిమర్దజః - ఉపచారస్తదానందకారకం కర్మ కథ్యత ఇతి - తద్విషయ ఇచ్ఛావిశేషః స్పృహాపర్యాయః ప్రమోదాత్మకమనోవృత్తివిశేషో రతిరిత్యర్థః - తదుక్తం - సంపన్నైశ్వర్యసుఖయోరశేషగుణసంయుక్తయోః నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యోః శ్లిష్టరూపయోః - నారీపురుషయోస్తుల్యా పరస్పరవిభావనా - స్పృహా

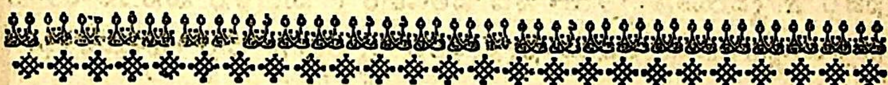
ఇక్ష్వాకునాథతనయాస్స్ప్రథమో రసానాం తారుణ్యయోగచ
తుశ్చతురస్సిషేవే॥ ప॥౧౯౬॥ విద్యయేవ త్రయీం దృష్ట్వా దగ్ధ
పత్త్రాగ్రధీస్సుధీః । రాజపుత్ర్యా స్థితయా రామః ప్రపేదే ప్రీతి

ద్వయోశ్చిత్తవృత్తీ రతిరిత్యభిధీయత ఇత్యలమతిప్రసంగేన - వసంతతిలకా వృత్తం॥౧౯౬॥ విద్యయేతి॥ దగ్ధపత్త్రాగ్రధీః నిశితబుద్ధిరిత్యర్థః - సుధీః విద్వాన్ కర్తా - విశేషణద్వయమేతద్రామేపి యోజ్యం। త్రయీ త్రివేదీ* ఇతి వేదాస్త్రయీ స్యాదమరః - తస్యాః దృష్ట్వా పర్యాలోచనేన యా విద్యాజ్ఞానం తేనైవ రామః తయా రాజపుత్ర్యా జానక్యా* సుతోగ్రరాజభోజమేరుభ్యో దుహితుః పుత్రవద్వక్తవ్య ఇతి దుహితృశబ్దస్య పుత్రవదాదేశః - ఉత్తమాం ప్రీతిం పరమానందం ప్రపేదే ప్రాప - ఉపమాలంకారః* అథ కవిః కావ్యవర్ణ్యసమాఖ్యానపూర్వకం కాండసమాప్తిం కథయతి॥ ఇతీత్యాది॥ ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తౌ - విదర్భాణాం జనపదానాం రాజా విదర్భరాజో భోజః - తేన విరచితే ప్రణీత ఇతి కాండనామకథనం - గద్యపద్యాత్మకం కావ్యం చంపూరిత్యభిధీయత ఇత్యుక్తలక్షణః చంపూః - తథాభూతం రామస్యాయనం చరితం పవిత్రం చంపూరామాయణం - తస్మిన్నితి కావ్యవర్ణ్యయోః కథనం - శిష్టం స్పష్టం* ఇతి శ్రీమత్ప... బృందమాన సందీపరసందోహామందానం

దలాభాభినందితరఘునందన చరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసా రస్వతేనాఖ. డతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యానామమహా మునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావార పారిజాతస్యధ న్వంతర్యుపతారాంతరస్యాయుర్వేద ప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వ భౌమస్యకోదండపండితవర్యస్య తనూజేనగంగాంబికా గర్భరత్నాకరసు ధాకరేణ శ్రీరామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం- చంపూరామాయణ వ్యాఖ్యాయాంసాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం.- బాలకాండసమా ప్తః* రామచంద్రార్యరచితారామచంద్రపదాన్వితా-బాలకాండస్యసం పూర్ణావ్యాఖ్యామంజూషికాభిధా. ... ... *

ముత్తమామ్॥ఇతిశ్రీవిదర్భరాజవిరచితే-చంపూరామాయణే

బాలకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

అయోధ్యాకాండప్రారంభః.

౧॥ గచ్ఛతాదశరథేననిర్వృతింభూభుజామసులభాంభుజాబ

౧॥అథశ్రీమదయోధ్యాకాండోవ్యాఖ్యాయతే॥గచ్ఛతేతి॥ భుజాబలాత్ నిజభుజశక్తేః*బలంశక్తౌబలోసురఇతిశాశ్వతః - భుజశబ్దప్రాబంతోప్యస్తి త్రేతాయాం రఘునాయకస్యమహితఖ్యాతాభుజాయాయథేతి ప్రయోగశ్చ భూభుజాంరాజ్ఞాంఅసులభాందుర్లభాంఅనన్యసాధారణీమిత్యర్థః - ని ర్వృతింసుఖం*నిర్వాణంనిర్వృతిస్సుఖమితిపర్యాయః- గచ్ఛతాప్రాప్తవ తాఅనుభవతేతియావత్ - గుణవత్పుత్రలాభేననిజభుజబలస్యసాఫల్యసి ద్ధేరితిభావః- దశరథేన- భరతలక్ష్మణానుజౌభరతశత్రుఘ్నౌ. శత్రుఘ్న స్యరామానువర్త్వేపినైయత్యేనభరతానుజత్వం లక్ష్మణస్యచశ్రీరామా నుజత్వమిత్యుభయస్యాపి స్వతస్సిద్ధత్వాదితిభావః- యుధాజిత్ఇయథాజి న్నామ్నః- మాతులస్యమాతృభ్రాతుః - తయోరేవేతిభావః* మాతృభ్రా తామాతులః [illegible]

ప్రతిష్ఠాపితౌ- దౌహిత్రదిదృక్షోర్వృద్ధస్య కేకయస్యాజ్ఞయా - తదానయ
నార్థముపాగతభరతయుధాజితి- రాజా- తనయా ప్రేషితవానిత్యర్థః
శ్రీరామాయణెఅయోధ్యాకాండప్రారంభె-గచ్ఛతామాతులకులమిత్యా
ద్యపద్యే - ప్రథమతఃప్రయుక్తంగచ్ఛతేతిపదంవాల్మీకినా - తదేతద్బో
నాత్రాపిమంగళాచారతయాచమత్కారకారితయావా ప్రయుక్తమిత్యను
సంధేయం - ఏవముత్తరత్రాపితత్తత్కాండాద్యపదంతత్తత్కాండాదౌ
ప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం - రథోద్ధతావృత్తంరాన్నరావిహరథోద్ధతా
లగావితిలక్షణాత్॥౨॥తదనంతరంరాజా శ్రీరామాభిషేకం కర్తుముద్యుక్త
వానిత్యాహ॥అథేతి॥అథభరత శత్రుఘ్నయోర్మాతులనగరప్రతిష్ఠాపనా
నంతరం - దశరథఃస్వతఃస్వభావాదేవ- త్రయాణాంజగతాంసమాహారః
త్రిజగత్ *తద్ధితార్థేత్యాదినాద్విగుఃతస్యపతిం త్రిలోకాధీశ్వరంపుత్రం
నిజభాగ్యోదయాత్పుత్రరూపేణావతీర్ణం రామంశ్రీరామనామాంకితం
విష్ణుమిత్యర్థః- స్వవిషయాస్వస్యపరిపాల్యత్వేనగోచరాయామహీమా

లాత్ । మాతులస్యనగరేయుధాజితస్థాపితౌభరతలక్ష్మణా
నుజౌ॥*ప॥ ౨॥ అథదశరథఃపుత్రంరామంస్వతస్త్రిజగత్పతిం
స్వవిషయమహీమాత్రేకర్తుంపతింవిదధేమతిమ్ । భువనభర
ణైకల్యంకల్యాణభూధరమాదరాత్స్వగృహపటలీధుర్యస్తం

స్తన్మాత్రేతావత్యాంమహ్యామిత్యర్థః * మాత్రంకార్త్స్నేఽవధారణ
ఇత్యమరః- పతింకర్తుంమతింవిదధేనిర్ధారితవానిత్యర్థః- అర్థనిర్ధార
ణంమతిరితితద్జ్ఞాః - కథంభూతఇవభువనభరణేత్రిలోకోద్వహనేసభువ
నంసలిలేలోకఇత్యజయః- కల్యంసమర్థంకల్యాణభూధరంస్వర్ణాచలం*
కల్యాణమత్రమేస్వర్ణేకల్యాణమంగళేపిచేతివిశ్వః - ఆదరాచ్చలాఘ్యాయ
మిత్యాసక్తైఃస్వగృహపటలీనిజగృహనివహః*గౌరాదిత్వాత్ జీష్తస్యాః
ధురంవహతీతిధుర్యఃధురంధరః*ధురోయఢ్ఢకావితియత్ప్రత్యయః - స
చాసౌ సంభశ్చేతంపథాతుమనాఇవకర్తుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా*తుంకా
మమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః - శ్రీరామస్యపరిమితమహీపతిక
ణనిర్ధారణంసుమేరోర్గృహాధారదారువిశేషకరణనిర్ధారణప్రాయమేవే
త్యుత్ప్రేక్షార్థః-తయాచపరిశిష్టమతివిధానమేరుస్తంభవిధానయోర్వా
క్యార్థయోస్సిద్ధిప్రైకత్వా సంభవాత్సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వ
స్తుసంబంధోవాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనాభేదోవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలం

కారధ్వనిః - సచాయం దృష్టాంతో ధ్వనితః వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాత్ ఉ
పేతస్యార్థానాత్ * అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ వాక్యైక
వాక్యతయాం తథాభావ ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః హరిణీవృత్తం * భవతి
హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో రసాంబుధివిష్టపైరితి లక్షణాత్ ॥ ౩॥ తదితి॥ తదనం
తరం మతివిభానానంతరం - అసౌ దశరథః మంత్రిభిః సుమంత్రప్రముఖైః అ
మాత్యైస్సహేత్యర్థః - సహార్థే వివక్షాయాం తృతీయా - అతఏవ వినా
పి సహశబ్దేన భవతీతి కాశికా - సంమంత్ర్య సమ్యగాలోచ్య వృద్ధశ్రవః పురో
ధాః పురుహూతపురోహితో బృహస్పతిస్తత్సమాః విద్యాబుద్ధ్యాదిభిర్గు
ణైస్తత్కల్పా ఇత్యర్థః - ఉపమాలంకారః - పురే భవాః పౌరాః తే చ తే వృ
ద్ధాశ్చ తాన్ వయోవృద్ధాన్ స్వప్రాంతం సమాహూయ ఆమంత్ర్య - సమాదిదేశ
ఉక్తవానిత్యర్థః ॥ ౪॥ సమాదేశప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ విదితమితి॥ శివతా
తిం శివంకరీం కల్యాణీం మే ఇత్యర్థః * శివతాతిశ్శివంకర ఇత్యమరః - మతిం బు

భం విధాతుమనా ఇవ ॥* ౫॥ ౩॥ తదనంతరమసౌ సంమంత్ర్య
మంత్రిభిస్సహ పౌరవృద్ధాన్ వృద్ధశ్రవః పురోధస్సమాంత్సమా
హూయ సమాదిదేశ॥*౫॥౪॥ విదితమేవ భవతాం శివతాతిమే
వమతిం దధానాస్సుపథా సంచరమాణాః ప్రాణినాం దయమా
నమానసా మానధనా యశస్సమార్జనజాగరూకా జనోప
తాపసమ్మార్జనపరాః పరాం నిర్వృతిముపేత్య దేవభూయం

ద్ధిం దధానాః ధారయంతః - నతు కదాచిదప్యఘూతదుర్బుద్ధిగంధాః - సు
పథా నీతిశాస్త్రోక్తమార్గేణ సంచరమాణాః ప్రవృత్తితత్పరాః న తూత్పథవ
ర్తినః పథేత్యత్ర * పథోవిభాషేతి వికల్పాత్సమాసాంతభావః * తృతీయా
విధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయాప్తిరిత్యాద్యుక్తం
ప్రాక్ - తథా ప్రాణినాం దయమానమానసాః సకలభూతదయాపూర్ణచి
త్తా ఇత్యర్థః - నతు కఠినహృదయాః ప్రాణినామితి * కర్తృకర్మణోః కృతీతి
కర్మణి షష్ఠీ - మానధనా మానైకచిత్తాః - నతు యథాకథంచిత్ప్రాణత్రాణ
పరాయణాః యశస్సమార్జనజాగరూకాః కీర్తిసంపాదనసావధానాః
నతు కేవలార్థార్జనం తత్పరాః * జాగరూక ఇత్యూకప్రత్యయః - జనోపతా
పసంమార్జనపరాః నిరుపాధిపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛాపరతంత్రాః న తూపే
క్షాతత్పరాః - ఇత్థంభూతాః నోస్మాకం - ఇదానీం తనాభిప్రాయసంభావన
యా వా న ఇతి బహువచనం - సర్వే ఖిలాః పూర్వపురుషాః ఇక్ష్వాకుప్రభృ

తయ పురాతననృపాలాః-పరాన్నిర్వృతింపరమసుఖముపేత్య దేవభూ
యం దేవత్వం - భువో భావేక్యవ్ - గతాఃప్రాప్తాఃఇత్యేతద్వృత్తంభవ
తాంవిదితమేవభవద్భిర్జ్ఞాతమేవేత్యర్థః- నతుమయాజ్ఞాపనీయం-తథా
పివక్తవ్యార్థసంగత్యర్థంజ్ఞాపితమిత్యేవకారార్థః*మతిబుద్ధీత్యాదినా
వర్తమానార్థేక్తః*క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ - విశేషణానామభిప్రా
యగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః * సాభిప్రాయవిశేషణంపరికరఇతిలక్ష
ణాత్॥౫॥తస్మాదితి॥తస్మాత్కారణాత్- తేషామస్మత్పూర్వపురుషాణాం
సంబంధినీంమనీషాంబుద్ధిం*బుద్ధిర్మనీషాధిషణేత్యమరః- సరణిమితిపాఠే
సరణింపద్ధతింమార్గమిత్యర్థః- అనుసరమాణైరనువర్తమానైః - అవ
శ్యంపితురాచారఇతిన్యాయేనశివతాతిబుద్ధిరణాదివైశిష్ట్యేనైవప్రవర్త
మానైరిత్యర్థః- అత్రాస్యామనీషాయాఅన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీంమ
నీషామితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకా

గతాస్సర్వేనఃపూర్వపురుషాఇతి॥*౫॥తస్మాదస్మాభిరపితే
షామేవమనీషామనుసరమాణైరేతావంతంకాలం పరిపాలి
తాఃకిలసకలాఃప్రజాః॥* ౫॥ ౬॥ ప్రమాణమత్రపరిపాలనక్రి
యామిమాంమదీయామనుభవంతోనుభవంతఏవ॥*౫॥ ౭॥భ
వతామభ్యుపగమానాంనిగమానాం ప్రతీపగామినీంపదవీంన

రః - అస్మాభిరపిఏతావంతంకాలంబహుకాలమిత్యర్థః* కాలాధ్వనోర
త్యంతసంయోగఇతిద్వితీయాసకలాఃప్రజాః పరిపాలితాఃకిలనీతిశాస్త్రా
నుసారేణసంరక్షితాఃఖలు*వార్తాసంభావయోఃకిలేత్యమరః॥౬॥ నతువా
ర్తామాత్రమేవకింతుభవంతోప్యత్రప్రమాణమిత్యాహ॥ ప్రమాణమితి॥ అ
త్రాస్మిన్నర్థే- ఇమాంప్రవర్తమానాంమదీయాం- పరిపాలనక్రియాం
ప్రజాసంరక్షణకృత్యం - అనుభవంతఃప్రత్యక్షమనుసందధానాఃభవంతో
యూయమేవ- ప్రమాణంనసాక్షిణఃఖల్విత్యర్థః- కింప్రమాణాంతరో
పన్యాసేనేత్యేవకారార్థః- నస్వీత్యామంత్రణేనా॥ ౭॥ అస్తుతర్హి తతః
కింతత్రాహ॥భవతామితి॥ భవతామభ్యుపగమానాంభవద్భిరంగీకృతానా
మిత్యర్థః*అంగీకారోభ్యుపగమఇత్యమరః- నిగమానాంనీతిశాస్త్రాణాం
ప్రతీపగామినీంప్రతికూలవర్తినీంపదవీంమార్గం లోకోజనఃకశ్చిదపీతిశే
షః*లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః- నప్రత్యేతినానువర్తతేఖలు - యుష్మ
దుపదిష్టనీతిమార్గమేవానుసరతీత్యర్థః - తస్మాత్కారణాత్-ంచిత్ప

యోజనం అభ్యర్థనీయం యాచనీయం పృష్టవ్యమితియావత్ - అస్తి॥ ౮॥ కింతదభ్యర్థనీయమిత్యత ఆహ॥ సురేతి॥ సురనరగీతఖ్యాతిభిః దేవమానుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠైః హేతిభిరాయుధైర్వా* హేతిర్జ్వాలాంశురాయుధమితి వైజయంతీ- హేతిస్సైవ త్రిష్వస్త్రియోరితి కేశవశ్చ- తథాదివిభువిచస్వర్గమధ్యలోకయోః - సమానప్రక్రమైః తుల్యప్రకారైః లోకద్వయేప్యప్రతిహతప్రసారైరిత్యర్థః- విక్రమైః పరాక్రమైర్వా - యాజరాపలితాదిరూపాజీర్ణావస్థా*పలితంజరసాశౌక్ల్యంకేశాదావిస్రసాజరేత్యమరః - నియతం నిశ్చితమపరిహార్యాపరిహర్తుమశక్యా ఆయుధశక్త్యావాదుష్పరిహారేత్యర్థః- సాజరామదంగే మదీయశరీరే- ఏకవకమలషండే ప్రఫుల్లాంబుజకదంబే చంద్రికాకౌముదీవావిరాసీత్ ప్రాదురభూత్ - యథాచంద్రికాకమలసంకోచమ్లానతాదిహేతుః తథామదీయాంగసంకోచాదిహేతుజరాసముత్పన్నాభూదిత్యర్థః* మృణాళంబిసమబ్జాదికదంబే షండమ

ప్రత్యేతీఖలులోకః। తదస్తికించిదభ్యర్థనీయం॥*ప॥౮॥మమ సురనరగీతఖ్యాతిభిర్హేతిభిర్వాదివిభువిచసమానప్రక్రమైర్విక్రమైర్వా। నియతమపరిహార్యాయాజరా సామదంగే ఏకచకమల షండేచంద్రికేవావిరాసీత్॥*౯॥౯॥ తస్మాత్సమస్తక్షత్రవర్గగర్వపాటనవరిష్ఠధారపరశ్వధనరణభీషణవేషభార్గవభంగాదపరిచ్ఛిన్నతరశౌర్యశాలినిసౌజన్యభాజనేజనానురాగనిలయేనిర్మత్సరేవత్సలేవత్సేస్మిన్నివేశ్య విశ్వవిశ్వంభరాభారం

స్త్రియామిత్యమరః*చంద్రికాకౌముదీజ్యోత్స్నే ఇతిచామరః - ఉపమాలంకారః- మాలినీవృత్తం"౯॥తతఃకిమిత్యతఆహ॥తస్మాదితి॥తస్మాజ్జరావిర్భావాద్ధేతోః సమస్తక్షత్రవర్గస్యకార్తవీర్యాద్యశేషక్షత్రియనివహస్య - గర్వపాటనేన అహంకారవిదళనేనవరిష్ఠా ఉరుతరా మహత్తరేతియావత్ *ప్రియస్థిరేత్యాదినా ఉరుశబ్దస్యవరాదేశః - తాదృశీ ధారాయస్యసతథోక్తః పరశ్వధః కుఠారః తస్యభరణేన భీషణో భయంకరో వేషో నైపథ్యంయస్యసతథోక్తస్య భార్గవస్య జామదగ్న్యస్య భంగేన గర్వనిర్వాపణేన అపరిచ్ఛిన్నతరమతిగంభీరం యచ్ఛౌర్యం లేఃశాంతేః భీష్మై్యనేః తథోక్తే* బహుళమాభీక్ష్ణ్యే ఇతిణినిః సౌజన్యభాజనేసుజనత్వైకనికేతనే- జనానురాగనిలయే సకలప్రాణిలోకప్రేమాస్పదే - నిర్మత్సరే పరోత్కర్షాసహనం మత్సరః- తద్రహితే ... వత్సః

స్నేహః ప్రేమా స్త్రీ వత్సలః* స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్యమరః-- వత్సాంసాభ్యాం కామబల ఇతి లచ్ప్రత్యయః - అస్మిన్వత్సే ఏతాదృశసకలసద్గుణసంపన్నే శ్రీరామే - చిరకాలమారభ్య ధార్యమాణమాపద్యమానం విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా* సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయే ముమాగమః- విశ్వం విశ్వంభరాభారమశేషభూపరిపాలనవ్యాపారం - నివేశ్య క్షిప్య ఆర్యైస్తత్రభవద్భిరనుమత తపోవనాశ్రయార్థమనుజ్ఞాతస్సన్- అవాగ్యసి శ్రాంతిసుఖమఖండవిశ్రమానందమనుభవితుమనుసంధాతుమభిలషామి ఇచ్ఛామీత్యేవమావిదేశేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౧౦॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ తత ఇతి॥ తతః ఆదేశానంతరం * ప్రావృషి భవః ప్రావృషేణ్యో వార్షికః* ప్రావృష ఏణ్య ఇతి ఏణ్యప్రత్యయః - తాదృశో యః పయోవాహవ్యూహో జలధరపటలం తస్య స్తనితం గర్జితమేవ నాదో ధ్వనిః* స్తనితం గర్జితం మేఘనిర్ఘోషే రసితాది చేత్యమరః - తస్యాకర్ణనేన శ్రవణేన సముద్గీర్ణ సముత్పన్న ఇత్యర్థః- గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వం- ప్రత్యుతో

చిరకాలధార్యమాణమార్యైరనుమతస్సన్నవాగ్యవిశ్రాం
తిసుఖమనుభవితుమభిలషామీతి॥*౪॥౧౦॥ తతస్తు ప్రావృషేణ్య
పయోవాహవ్యూహస్తనితనినదాకర్ణనసముద్గీర్ణనిరతిశ
యాహ్లాదసంసర్గనిరర్గళనిర్గళత్కేకాలాపినః కలాపిన ఇవ జనాః

త్కర్షావహమేవ - యథాహ దండీ* నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం- అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి - తథాభూతో యో నిరతిశయాహ్లాదః పరమానందః తస్య సంసర్గేణావేశేన నిరర్గళమప్రతిబంధం యథాతథా నిర్గళంత్యో నిర్గచ్ఛంత్యో యాః కేకాః స్వవాణ్యస్తాః- ఆలపంతి తాచ్ఛీల్యేన కూజంతీతి తథోక్తాః - కే మూర్ధ్ని కాయతి శబ్దాయతీతి విగ్రహః* కేకా వాణీ మయూరస్యేత్యమరః- కలాపినో బర్హిణః మయూరా ఇవేత్యుపమా- జనాః శ్రోతారః ప్రమోదభవః హర్షసముత్పన్నః ప్రమదవిమదౌ హర్షే ఇత్యప్రత్యయాంతో నిపాతః- యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః* కోలాహలః కలకల ఇత్యమరః తేన ముఖరితాని ముఖరీకృతాని వాచాలీకృతానీత్యర్థః* తత్కాలోత్తీర్ణ్యం తాతరూమణిక్తః - తాని దిఙ్ముఖాని దిగంతరాణి తాన్యేవ ముఖాని వదనాని యేషాం తే తథోక్తా బభూవురితి శ్లిష్టరూపకముక్తోపమయా సంకీర్యతే - శ్రీరామాభిషేకవార్తాశ్రవణజనితానందాతిశయోల్లసితకోలాహలేనాశేషనగరాంతరాళాః ప్రతిధ్వనిం

చక్షురిత్యర్థః॥౧౧॥ ఆనందేతి॥ ఆనందబాష్పవిసరః ఆనందాశ్రుపూరః- ప్రజానాం జనానాం వదనే ముఖే - అరవిందే పద్మే మకరందః పుష్పరస ఇవేత్యుపమా- ఆవిర్బభూవ ప్రాదురాసీత్ ॥ మకరందః పుష్పరస ఇత్యమరః- కింకర్తుమివ అభిషేకదినే పట్టాభిషేకదివసే భవిత్రీం భావినీం - రామస్య కాంతిం శోభావిశేషం చక్షుర్నేత్రాణీత్యర్థః- ప్రక్షాళ్య సంశోధ్య- ఆదరేణ ప్రేమ్ణా వీక్షితం ద్రష్టుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - యథా లోకే చక్షుః ప్రక్షాళనపూర్వకం ద్రష్టవ్యం వస్తు పశ్యంతి - తథా తత్రాపి జనాః శిష్టశ్రీరామశరీరకాంతిం ద్రష్టుకామాః చక్షుః ప్రక్షాళయితుమివానందాశ్రూణి ప్రవర్తయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షార్థః - ఉక్తాలంకారయోరన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨॥ రాజేతి॥ రాజా దశరథోపి-సంపత్స్యమానః ప్రత్యాపన్నతయా సంభవిష్యమాణః యో మహోత్సవః హర్షోత్పాదకశ్రీరామపట్టాభిషేకరూపవ్యాపారః - ఉక్తంచ భావప్రకాశే.

ప్రమదభవకలకలరవముఖరితదిఙ్ముఖా బభూవుః॥ * ప॥౧౧॥ ఆ
నందబాష్పవిసరో వదనే ప్రజానామావిర్బభూవ మకరంద ఇ
వారవిందే। రామస్య కాంతిమభిషేకదినే భవిత్రీం ప్రక్షాళ్య చక్షు
రివ వీక్షితుమాదరేణ॥ * గ॥౧౨॥ రాజాపి తేషాం సమ్పత్స్యమా
నమహోత్సవోత్సుకజనసంమర్దజనిష్యమాణరజోరాజిపాత
పరిజిహీర్షయేవ రోమాంచప్రపంచేన కంచుకితాంగానాం
ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిం ప్రసన్నానాం హర్షప్రకర్షేణ ద్విగుణీ

ఉత్సాహే హర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తిత ఇతి తే యోత్సుకాః కాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యసంపన్నాః ॥ ప్రసితోత్సుకాభ్యామిత్యాదినా తృతీయాసమాసః యే జనాః తేషాం సంమర్దేన సంభ్రమేణ జనిష్యమాణ ఉత్పత్స్యమానో యో రజోరాజిపాతః ధూళింకురుంబపనం- తస్య పరిజిహీర్షయా పరిహరణేచ్ఛయేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా ఉత్పన్నస్య ప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన ప్రాగేవ రజస్సంశ్లేశపరిహరణోపాయం చికీర్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షార్థః ॥ పరిపూర్వాద్ధరతేః సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయే టాప్ - రోమాంచప్రపంచేన రోమహర్షణవ్యాప్త్యా ॥ రోమాంచో రోమహర్షణమిత్యమరః- కంచుకితాని కంచుకవంతి కృతాని నిర్మితానీత్యర్థః - తాన్యంగాని యేషాం తేషాం ॥ కంచుకశబ్దాత్ తత రోతీతి ణ్యంతాత్ కర్మణి క్తః - తతః ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నా

సంసంప్రపన్నానాంతేషాంజనానాం - హర్షప్రకర్షేణఇష్టలాభజన్యో మనఃప్రసాదోహర్షః తస్యప్రకర్షేణాతిశయేన హేతునా - ద్విగుణావృత్తిర్యస్యసద్విగుణః* గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితివైజయంతీ - ద్విగుణీకృతః ద్విరావృత్తః పూర్వవర్ణితః - తమాసంసమిష్టానుభవజన్యసుఖం రాజ్యాభిషేకస్య ప్రజాహర్షమూలత్వాత్తదుపబృంహితానందాతిరేకమిత్యర్థః - అంతర్విర్యస్యాంతరంగేనిరుధ్య సుమంత్రప్రముఖాంస్సుమంత్రాదీన్ మంత్రిముఖ్యానమాత్యప్రవరాన్ప్రత్యేవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాచఖ్యౌఉవాచేత్యర్థః - అత్రప్రీతిహర్షాణాం దశబ్దానాంవృత్తిభేదాద్భేదోవసేయః॥ ౧౩॥ ఆఖ్యానప్రకారమేవాహ॥ అస్మానితి॥అసాశ్రితః అనధిష్ఠితః తపోవనభూమిభాగః పుణ్యారణ్యప్రదేశః యైస్తాన్ తథోక్తాన్ - అస్వీకృతవానప్రస్థాశ్రమానిత్యర్థః - కించ మార్గేణనీతిశాస్త్రప్రపథ్యాపరిపాలనేప్రజాసంరక్షణేజాగరూకాన్సా

కృశమానస్తమంతర్నియమ్యసుమంత్రప్రముఖాన్మంత్రిముఖ్యానేవమాచఖ్యౌ॥*ప॥ ౧౩॥ అస్మాననాశ్రితతపోవనభూమిభాగానస్మచ్యమార్గపరిపాలనజాగరూకాన్।అమ్లానమౌగ్ధ్యముచిరాదవలమ్బ్య రామమేవంవిధఃకథముదేతిజనానురాగః॥* గ॥ ౧౪॥ తేష్వపిసుమిత్రనిజమనోరథాయుదకకథాయసవినయ

వధానాన్ విశేషణద్వయేనాస్యపరిత్యాజ్యత్వంసూచ్యతే - ఏవంవిధానస్మాన్ నః బహువచనమత్రాత్మసంభావనయా అసూత్యాభిప్రాయేణ వాద్రష్టవ్యంశస్మ్యస్యోక్తా వ అమ్లానమక్షీణంమౌగ్ధ్యముగ్ధభావోయస్య తమనతిప్రౌఢమిత్యర్థః - రాజన్యత్వలేః సకలకార్యధురంధరస్యశ్రీరామస్యతస్వతః అత్యంతప్రౌఢిమసంపన్నభావేప్య దరాతిశయాదిత్థం ద్వితీయమిత్యనుసంధేయం - రామచిరాత్ శీఘ్రమేవావలంబ్య! శిత్య - ఏవంవిధః ఇత్థం నూతప్రకారోనిర్వాచ్య ఇతియావత్ - జనానురాగః ప్రజాభిలాషవిశేషః - కథముదేతి కుత ఉత్పన్నోసావితి తస్యచర్యమిత్యర్థః - మూలప్రవృత్తేః పరిత్యక్తం తాపవ్రజాంనసం స్తవపరశంగా ఇతిభావః - ఏతచ్చ అన్యతజసునుప్పత్తేర్వా! కాదిచ్ఛేత్వ రాజయమిన్యాయమేనరాజ్ఞోభిమతమే ఇతిరహస్యం - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౪। తఇతి। తేసుమంత్రప్రముఖామంత్రిణోపి యయుకోవృద్ధాశ్రీరామాభిషేకకరణమాపోయస్యాలస్య - యథాప్యయమితః ప్రజానురాగస్యశ్రీరామేప్రవృ

త్తత్వాత్సంకోచితః సజమనోరథో రాజ్యాభిలాషో యస్య - దశరథాయ స
వినయం సప్రశ్రయం యథాతథా । ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా వ్యజిజ్ఞపన్ విజ్ఞా
పయామాసుః॥౧౫॥ విజ్ఞాపనమేవాహ॥ దేవ ఇతి॥ దేవే రాజ్ఞి త్వయి* దేవస్సు
రేషు నే రాజ్ఞి విశ్వః- స్థితే ప్రజాపరిపాలనదక్షతయా వర్తమానే సత్యపి
లోకో జనః తవ తనయం రామభద్రం స్వయం చోదనాం వినైవ - భజతు సేవ
తాం సమాశ్రయత్విత్యర్థః- నామేతి సంభావనాయాం - అస్మిన్నర్థే కించిచ్చిత్ర
మాశ్చర్యం న కించిదపీత్యర్థః- కుత ఏతదిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ చంద్ర
మితి తృషితః పిపాసితః చకోరః చంద్రికాపాయీ పక్షివిశేషః- చకోరశ్చం
ద్రికాపాయీత్యుక్తత్వాత్ - చంద్రం వినా చంద్రం విహాయేత్యర్థః*పృథ
గ్వినేత్యాదినా వికల్పాద్ద్వితీయా- తదుపలంభనస్య చంద్రోత్పత్తేః- హేతు
భూతం కారణభూతం- క్షీరాణ్యుదకాని యస్య తం క్షీరోదం క్షీరసముద్రం
*ఉదకస్యోదసంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్యోదాదేశః - ఆశ్రయతి కిం సేవతే

మేవం వ్యజిజ్ఞపన్॥*ప॥ ౧౫॥ దేవే స్థితే పితనయం తవ రామభ
ద్రం లోకస్స్వయం భజతు నామ కిమత్ర చిత్రమ్। చంద్రం వినా త
దుపలమ్భనహేతుభూతం క్షీరోదమాశ్రయతి కిం తృషితశ్చకో
రః॥*వ॥ ౧ ॥ తదనంతరం తత్ర తత్త్వవిదాం వరిష్ఠస్య వసిష్ఠ
స్య శాసనాదభిషేకోపకరణాహరణాయ తత్ర సామాత్యః
పౌరవర్గః॥*ప॥ ౧౬॥ ఆహూయ రామం వినయాభిరామమా

కిమునాశ్రయత్యేవేత్యర్థః - అత ఏవ తన్న చిత్రమితి వైధర్మ్యేణ దృష్టాం
తాలంకారః*బింబానుబింబన్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః- దృష్టాం
తాలంకృతిర్జ్ఞేయాభిన్నవాక్యార్థసంశ్రయే తి విద్యాచక్రవర్తిలక్షణాత్-
వృత్తం తు పూర్వవత్॥౧౬॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం రాజమంత్రిసం
భాషణానంతరకాలే- తత్త్వవిదామాగమరహస్యవేత్తౄణాం- వరిష్ఠ
స్య శ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య మహర్షేః - శాసనాదాజ్ఞావచనాత్ అభిషేకోపకర
ణానాం పుణ్యతీర్థపరిపూరితకనకకలశభద్రాసనచ్ఛత్ర చామరాదిరా
జ్యాభిషేకసాధనానాం- ఆహరణాయ తాన్యాహర్తుమిత్యర్థః - తత్ర ఆ
సక్తస్సన్ *తత్ర రే ప్రహితాసక్తాః త్యవరః - సామాత్యః మంత్రిసహితః-
పౌరవర్గః నాగరికసమూహః తత్ర తత్ర రాంచకార॥౧౬॥ అనంతరం వృత్తాం
తమాహ॥ ఆహూయేతి॥ రఘుర్దశరథః- వినయేన ప్రశ్రయేణాభిరామం
రమణీయం రామమాహూయ - ఆపిహితప్రమోదః సమత్వానందస్సన్ ఏ

వంవక్ష్యమాణప్రకారేణఊచేఉక్తవాన్- తదేవాహ- అహ్నాయద్రుతం తిష్యేపుష్యనక్షత్రఇత్యర్థః*పుష్యేతుసిద్ధతిష్యౌ ఇత్యమరః-పుష్యస్సర్వార్థసాధకఇతిశాస్త్రాత్సకలకార్యసిద్ధిసాధకత్వేనప్రశస్తత్వాదతిభావః దివసేశ్వఏవేత్యర్థః- తథారామాయణేదశరథవచనం- శ్వఏవపుష్యేభ పితాశ్వోభిషించతుమేసుతమితితవోత్తమాంగేశిరసి* ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః- మకుటంమహారాజ్యలక్షణంకనకకోటీరం- నిధాతుంనిక్షేప్తుంయతిష్యేయత్నంకరిష్యే- స్వాభావికశాస్త్రాభ్యాసజనితభేదేన ద్వివిధస్యాపివినయస్యత్వయివిద్యమానత్వాద్రాజానంత్వాంకరిష్యామీత్యర్థః- అత్రకామందకః- వినయప్రగ్రహాస్సూత్రైర్యకుర్వీతనృపతిస్సుతాన్- అవినీతకుమారంహికులమాశువిశీర్యతే- వినీతమౌరసంపుత్రంయౌవరాజ్యేభిషేచయేదితీత్యాచ ఇతిసంబంధః- ఉపజాతివృత్తం॥౧౮॥అథేతి॥అథానంతరం- దశరథస్యమనోరథంమూర్ధాభిషేకకరణసంకల్పం- కౌసల్యా

పిత్రప్రమోదఃప్రభురేవమూచే। తవోత్తమాంగేమకుటంనిధా
తుమహ్నాయతిష్యేదివసేయతిష్యే॥*గ॥౧౮॥అథదశరథమనో
రథంకౌసల్యాయైనివేద్యస్వభవనముపాగతస్య రామస్యభగ
వాన్వసిష్ఠస్సంజాత కౌతుకఃకౌతుకమంగళం నిర్వర్తయా
మాస॥*ప॥౧౯॥ఆపూరయన్మంగళతూర్యఘోషైరాశావశా
వల్లభకర్ణతాళాన్।ఉజ్జృమ్భితఃకోపిగిరామభూమిరున్మస్త

మైనిజజనన్యైనివేద్యవిజ్ఞాప్యస్వభవనం నిజమందిరముపగతస్యప్రవిష్టస్యరామస్యభగవాన్బ్రహ్మజ్ఞోవసిష్ఠఃసంజాతకౌతుకః- ఇదానీంఖల్వహంతాదృశః- యతశ్శ్రీరామాభిషేకప్రక్రియానువర్తనతాత్పర్యేణసంభ్రమామీతిసముత్పన్నహర్షస్సన్- కౌతుకంహస్తసూత్రబంధనరూపంమంగళంమంగళాచారం- నిర్వర్తయామాసచకారేత్యర్థః- క్షోణీపాణిగ్రహోత్సవేవశ్యకర్తవ్యత్వేనశాస్త్రబోధితత్వాదితిభావః*కౌతుకంమంగలేహర్షేహస్తసూత్రేకుతూహలఇత్యుభయత్రాపిశాశ్వతః॥ ౧౯॥ ఆపూరయన్నితి॥మంగళతూర్యఘోషైఃమంగళార్థవాద్యధ్వనిభిః- ఆశాసుదిక్షుయేవశాఃకరిణ్యస్తాసాంవల్లభాస్తేషాందిగ్గజానాంకర్ణతాళాన్ కర్ణసంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనీన్*వశాస్త్రీకరిణీచస్యాదిత్యమరః- ఆపూరయన్పూరయన్- కోప్యభూతపూర్వః- అతఏవగిరాంవాచామగోచరఃఇయత్తయేదంతయావావక్తుమశక్యఇత్యర్థః- ఉన్మస్తః

తశిరాఃమహాన్నిత్యర్థః - అథవా ఉన్నస్తకః ఉల్లంఘితశిరస్కః అతిప్రభూత ఇత్యర్థః - పౌరజనానాంప్రమోదఆనందః - ఉజ్జృంభితఃఉత్కటోభూదిత్యర్థః - అత్రతూర్యఘోషాణాం గజకర్ణతాళపూరణాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥తత్రతస్మిన్ప్రమోదోజ్జృంభణసమయఇత్యర్థః॥౨౦॥యామేవేతి।యాంమంధరాంఏవకారోన్యవ్యచ్ఛేదార్థకః - నిశిచరాణాంరావణాదిరాక్షసానాంకులోన్మూలనేవంశనాశనేగణవిధ్వంసనేవా* సజాతీయగణేగేహేగోత్రేపికథితంకులమితివిశ్వః- మూలహేతుమాద్యకారణమాహుఃబ్రువతేజనాఇతిశేషః *బ్రువఃపంచానామిత్యాదినాణలాదేశోబ్రువఅహాదేశశ్చ-తస్యాశ్చ బ్రాధాద్విపరీతబుద్ధ్యాకైకేయ్యారామేవనప్రవ్రాజితేతతస్సీతాపహరణేసతిశ్రీరామేణరావణాదిసంహారస్య ప్రకృతత్వాదితిభావః - తథాప్రకృత్యాకుటిలంస్వభావేనవక్రం*ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయే

కఃపౌరజనప్రమోదః।*తత్ర॥ప॥౨౦॥యామేవాహుర్నిశిచర
కులోన్మూలనేమూల హేతుంయస్యాశ్చిత్తం ప్రకృతికుటిలం
గాత్రమిత్రంబభూవ। అంభోజిన్యాశ్శిరసరసంకాసరీవా
చ్ఛమంభఃకైకేయ్యా స్సాహృదయముదయం మంధరానిమర్ద

తితృతీయాసమాసః - యస్యామంధరాయాశ్చితంగాత్రమిత్రంతస్యాఏవశరీరసదృశంబభూవ - యథాతద్గాత్రంస్వభావవక్రంతథాచిత్తమప్యాసీదిత్యర్థః - ఆకారసదృశప్రజ్ఞఇతివచనాత్ప్రేమేణప్రజ్ఞాయాఆకారసదృశత్వనియమాదితిభావః- సామంధరామంధరాభిధానాకైకేయీగృహవాసినీ - కాసరీవనమహిషీ*లులాయోమహిషోవాహద్విషత్కాసరసైరభాఇత్యమరః*జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిఙీష్ - శిశిరంచతత్సరసంమధురంచేతివిశేషణయోరపిమిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం* విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః- అచ్ఛంనిర్మలం - ఏతద్విశేషణద్వయంహృదయేపియోజ్యంఅంభోజిన్యాఃసరస్యాః అంభఇవకైకేయ్యాహృదయంఅదయందయారహితం। యథాతథానిర్మలంమథిత్వాలోడయామాస - యథాతన్మనఃశ్రీరామాభిషేకశ్రవణంప్రాప్యతథానిజచిత్రగాత్రమిత్రైరేవవాక్యైఃప్రలోభయామాసేత్యర్థః- మనోవాక్కాయకర్మసుకుటిలాయాస్తస్యాఃకింకర్తుంనాశక్యమితిభావః- పూర్ణోపమా

లంకారః- మందాక్రాంతావృత్తం॥౨౧॥అలఘ్వీతి॥అలఘుఅమందం-చ
తః ప్రవృత్తోయోజంఝావాతః ధ్వనివిశేషసూత్కారాంబువర్షమిశ్రితో మహా
మారుతః- తేనయోనిష్పేషః - సంఘర్షణంసఏవదోషస్తస్మాద్ధేతోః
జంఝాధ్వనివిశేషేస్యాదపిసూత్కారాంబువర్షణఇతినానార్థరత్నమాలా
శీతిలాంభోదపంక్తౌశిశిరజలదపటలేకఠోరస్సిక్తః అశనిః దంభోళిరివ- అ
హృతంవిధ్వంసితంజనానాంసౌఖ్యం శ్రీరామాభిషేకమహోత్సవజనితా
నందోయేనతస్మాత్ మంథరాయాభేదవాక్యాత్- రాజేదానీంశ్రీరామా
భిషేక్తుముద్యతస్తతస్త్వంశ్రీరామస్యప్రవ్రజనం భరతస్యాభిషేకంచపూ
ర్వదత్తవరద్వయేనాభ్యర్థయ- అన్యథానుహానర్థస్స్యాదిత్యుపజా
వచనాదిత్యర్థః*భేదోపజాపావిత్యమరః- భరతజనన్యాంభరతస్యమా
రికైకేయ్యామపిదౌర్జన్యంశ్రీరామాభిషేకవిఘాతుకత్వరూపమసాధు
మాసీత్ ప్రాధురభూదిత్యర్థః - భరతజనన్యామిత్యనేనభరతేసౌజన్య

మంథః॥*ప॥౨౧॥అలఘుచలితజంఝావాతనిష్పేషదోషాదశ
నిరివకఠోరశ్శీతలామ్భోదపంక్తౌ। అపహృతజనసౌఖ్యాన్మంథ
రాభేదవాక్యాదపిభరతజనన్యాంహంతదౌర్జన్యమాసీత్॥*
గ॥ ౨౨ ॥ సైషామంథరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశ
యాపూర్వందండకేవైజయంతపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగ

సుప్రసిద్ధమేవ- తథాచతజ్జనన్యాఅపితథాత్వముపపద్యతే- కారణగుణపూ
ర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం- అతస్సౌజన్యయుక్తాయామప్యస్యాందౌర్జ
న్యమాసీదితివిరోధసూచకోయమపిశబ్దః- ఏతేనమంథరాయావచనస్యతా
దృక్కిల్బిషోత్పాదనపాటవంసూచ్యతే హంతేతివిషాదే*హంతహర్షేన
కంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః- అలంకారస్తుపూర్వవత్
మాలినీవృత్తం॥తథాశ్రీరామాయణేకైకేయీంప్రతిమంథరావాక్యం*తతో
దైవాసురేయుద్ధేసహరాజర్షిభిఃపతిః అగచ్ఛత్త్వాముపాదాయదేవరా
జస్యసాహ్యకృదిత్యారభ్య - తౌవరౌయాచభర్తారంభరతస్యాభిషేచనం
ప్రవ్రాజనంచరామస్యత్వంవర్షాణిచతుర్దశేత్యంతం॥౨౨॥ తతః కైకేయీ
కిమకరోదిత్యాశంకాయామాహ సేతి॥మంథరేత్యభిధానం నామయస్యా
స్సాతథోక్తాయాపిశాచికామహాభూతగ్రహః స్వార్థేకః- కేణఇతిహ్రస్వ
తస్యాః ఆవేశేనఆవహేనఆక్రమణేనేతియావత్- పరవశః పరతంత్రః వివ
శానన్యఇత్యర్థః - నిజాశయస్స్వకీయాంతఃకరణంయస్యాస్సాతథోక్తా

సైషా కైకేయీ పూర్వం పూర్వకాలే- దండకేవనే- వైజయంతమితియత్పు
రం తద్వాస్తవ్యస్తత్రవసన్* వసతేర్వ్యత్యయాత్కర్మణి చేతికర్తరితవ్య ప్రత్య
యోవృద్ధిశ్చ - యశ్శంబరాసురః శంబరాఖ్యో మహాదైత్యః తస్య సంగరే
యుద్ధే సంగతా ప్రాప్తాయా వేదనా అసురశస్త్రక్షతిజనితఖేదః* ఖేదేపి వే
దనేత్యమరః - తదపనోదనం తన్నివారణం అర్థః ప్రయోజనం యస్య తత్
తత్సంభావితమిత్యర్థః* అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్వి త్యమ
రః- ఆత్మనే స్వస్మై వితీర్ణం తాదృగ్రణసంకటాదపసార్య తత్ప్రబాధాయా
నివర్తితత్వాత్పారితోషికతయా దత్తమిత్యర్థః- వరయోః ద్వయం ద్వౌ
వరావిత్యర్థః* దేవాద్వృతే వరశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః- వరాయ భర్త్రే దశరథా
య- క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - న్యవేద
యత్ జ్ఞాపయామాస తథా రామాయణం* స్మర రాజన్ పురావృత్తం తస్మిన్
దేవాసురే రణే - తత్ర చాచ్యావయచ్ఛత్రుస్తవ జీవితమంతరా తత్ర చాపిమ
యా దేవ యత్త్వం సమభిరక్షితః- జాగ్రత్యా యతమానాయాస్తతో మే ప్ర

రసంగత వేదనాపనోదనార్థమాత్మనే వితీర్ణ వరాయ వరాయ
దశరథాయ వరద్వయం న్యవేదయత్॥*ప॥ ౨౩॥ తయోరేకస్య
సంరమ్భో భరతస్యాభిషేచనమ్। అన్యస్య వన్యవృత్త్యైవ వనే
రామస్య వర్తనమ్॥*ప॥ ౨౪॥ తస్మిన్ తు దేవ రయుగం చిరతప్త

దదౌ వరౌ- తౌ తు దత్తౌ వరౌ దేవ నిక్షేపం మృగయామ్యహం- తథైవ పృథివీ
పాల సకాశే సత్యసంగరేతి॥ ౨౩॥ విజ్ఞాపితస్య వరద్వయస్య వినియోగప్రకా
రమేవాహ॥ తయోరితి॥ తయోర్వ్వరయోర్మధ్యే ఏకస్య వరస్య సంరంభస్సం
భ్రమః ప్రవృత్తిరితి యావత్* సంరంభస్సంభ్రమే కోప ఇతి శబ్దార్ణవః భరత
స్యాభిషేచనం రాజ్యాభిషేకః అన్యస్య వరస్య సంరంభః- వన్యవృత్త్యా జటా
వల్కలధారణకందమూలఫలాశనరూపవ్యాపారేణేత్యర్థః - ఉపజాప
మిద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః- రామస్య వనే దండకావనే
వర్తనం వృత్తిరవస్థానమితి యావత్ - పూర్వం సామాన్యేన దత్తౌ వరావి
దానీం భరతాభిషేకరామప్రవాసనరూపేణ దాతవ్యావిత్యుక్తమితీత్యర్థః
తథా చ రామాయణం- నవ పంచ చ వర్షాణి దండకారణ్యమాశ్రితః చీరాజిన
జటాధారీ రామో భవతు తాపసః- భరతో భజతామద్య యౌవరాజ్యమకం
టకమితి। ౨౪॥ తదానీం కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ తు తత్కా
లే* నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషే త్వవయోః క్షణ ఇత్యమరః- చిరం చిరకా

లంతప్తః అగ్నిసంతప్తః అత ఏవ తామ్రః ఆరక్తవర్ణో యో నారాచః శలాక

శాగతీక్ష్ణశస్త్రవిశేషః తస్య వేధనః ప్రహారః తద్వత్పరుషం కఠోరం దుస్సహ

మితియావత్ - వచఃము గంకృత్వా- సత్యస్యసూనృతభాషిత్వస్య ప్రహాణః

ప్రచ్యుతిః*కృత్యచ ఇతిణత్వం- తస్మాచ్చకితస్య భయసంభ్రాన్తస్య నృపస్య

రాజ్ఞోదశరథస్య- శ్రవసీ విదార్య జ్యోత్రే: భిద్యబాహ్యేంద్రియ ద్వారా

తరింద్రియస్యార్థగ్రాహకత్వాదితి భావః * కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రం శ్రు

తిస్త్రీ శ్రవణం శ్రవ ఇత్యమరః- హృదయమేతస్యైవమాన సేపుటపాకరీతిం మూ

షికాసంపుటమధ్యే సువర్ణాదికం నిగూఢం నిక్షిప్య అగ్నినా సంతాపనం పుట

పాకః- తస్యరీతింతత్సదృశీం పరిపాటీమిత్యర్థః- అత ఏవ నిదర్శనా- కా

మత్యంతం ఊరీచకారాంగీచకార - ప్రతిశ్రుతస్యాశ్రవణే అగ్రహణే వా

త్యవిప్లవో భవేదితి శ్రుత్యా గృహీతత్వాచ్చ తప్తనారాచదుస్సహం వరయు

గం ద్వారభూత శ్రవణవిదారపూర్వకం రాజ్ఞోఽతరంగం ప్రవిశ్య తం నిరు

చ్ఛ్వాసం తాపయామాసేత్యర్థః *ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రు

తామ్రనారాచ వేధపరుషం శ్రవసీ విదార్య। సత్యప్రహాణచకిత

స్య నృపస్య కామమూరీచకార హృదయే పుటపాకరీతిమ్॥ *౧॥

౨౫॥ తనయవిరహవార్తామాత్రసంతప్యమానాద్దశరథ హృది

త్తాచ్చేతనా నిర్జగామ । దవవహుతవహార్చిర్జ్వాలయా లే

తం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః * ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతి సంజ్ఞాయాం కుగ

ప్రాదయ ఇతి సమాసః- వసంతతిలకావృత్తం॥౨౫॥తనయేతి॥ అథానం

తరం- తనయవిరహవార్తామాత్రేణ శ్రీరామవియోగవృత్తాంతాకర్ణనేనై

సంతప్యమానాద్దహ్యమానాత్ విరహ ఏవ సతి కింభవిష్యతీ వాన జ్ఞాయత ఇతి

మాత్రశబ్దార్థః - దశరథస్య చిత్తాద్ధృదయాత్ *ధ్రువమపాయే వా దా

నమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- చేతనా సంజ్ఞా జీవనశక్తిః- దవవహుతవహ

స్య వనవహ్నేః రోచిర్జ్వాలయాదీప్తిశిఖయా రోచిషాజ్వాలయా వా* వనే

వనవహ్నౌచ దవోదావ ఇతిరత్నమాలాశ్వతః- లేహ్యమానాదాస్వాద్యమా

నాదితియావత్ గహన గుల్మాత్కాననకుంజాత్ ఉజ్జహానా నిర్గమనశీలా

హాఙ్ గతావితి ధాతోశ్శానచ్ - మృగీకురంగీవ *జాతేరస్త్రీవిషయాదయో

పధాదితి జీష్ఝుడిత్యంజసా *ప్రాగ్ఘటిత్యంజసాహ్నాయ ఇత్యమరః - నిర్జగా

మనిరగాత్- శ్రీరామవిరహవార్తాం శ్రుత్వా అతిమాత్రపుత్రవత్సలో రాజా

సపదిమూర్ఛామాగచ్ఛదిత్యర్థః - పూర్ణోపమాలంకారః - మాలినీవృ

త్తం॥౨౬॥అథేతి॥అథచేతనానిర్గమనానంతరం - దశరథ కథమపికృచ్ఛ్రేణ లబ్ధసంజ్ఞఃప్రాప్తచేతనస్సన్ - కైకేయీంప్రతిఇదంవచనమభాషతఅవో చత॥౨౭॥తత్ప్రకారమేవాహ॥రామఇతి॥ రామఃధృతంరాజ్యాభిషేకాం గత్వేనాముక్తంకౌతుకంహస్తసూత్రం త్యక్త్వాలీలయైవవిసృజ్యకామమ త్యంతంఅప్రతిబంధమిత్యర్థః - వనముపాశ్రయిష్యతిప్రవేక్ష్యతీత్యర్థః ధర్మా చారతత్పరత్వాదనాయాసేనైవప్రవ్రజిష్యతీత్యర్థః - తథాలోకోజనఃత స్య శ్రీరామస్యాభిషేకేవిషయే- చిరభృతం-చిరకాలమారభ్యసంభృతంకౌ తుకంహర్షంకథంకథంచిత్ త్యక్ష్యతి- దుస్త్యజమప్యతికృచ్ఛ్రేణవిసృక్ష్య తీత్యర్థః - తథాధర్మస్యాంగీకృతపరిపాలనరూపసుకృతస్యఅపాయా ద్వినాశాద్భయంతేనవత్సవిరహంరామవియోగంవక్ష్యామి - ధారయి ష్యామిఅహమితిశేషః*వహప్రాపణఇత్యస్మాద్ధాతోర్లృట్ - కింప్రతివ చనంవక్ష్యామ్యాలపిష్యామివక్తుమవకాశాభావాదితిభావః - అత్ర*వద

> హ్యమానాస్ఘుటితిగహనగుల్మాదుజ్జిహానామృగీవ।*౧॥౨౬॥
> అథదశరథఃకథమపిలబ్ధసంజ్ఞఃకైకేయీమిదమభాషత॥* ౯॥
> ౨౭॥రామఃకామముపాశ్రయిష్యతివనం త్యక్త్వాధృతంకౌతు
> కంలోకస్త్యక్ష్యతికౌతుకంచిరభృతంతస్యాభిషేకేకథం ధర్మా
> పాయభయేనవత్సవిరహంవక్ష్యామి వక్ష్యామికింయావత్క
> ల్పమకీర్తిరాత్రిజననీజాయేతజాయేతవ॥*౯॥౨౮॥వత్సంక

వ్యక్తాయాం వాచీత్యస్మాద్ధాతోర్లృట్అథవావక్ష్యామి వక్ష్యామీతివహ వార్థోద్విరుక్తోయంశబ్దః- పునఃపునఃధారయిష్యామీత్యర్థః*చాపలేద్వే భవతఇతిద్విరుక్తిః- సంభ్రమేణప్రసృతిశ్చాపలమితికాశికా. అతిదుస్సహ పుత్రవిరహవేదనాజనితోద్వేగాత్సంభ్రమః కింతుహేజాయేహేభార్యే- తవయావత్కల్పంకల్పాంతపర్యంతమిత్యర్థః- యావదవధారణఇత్యవ్య యీభావః - ఆర్తజననిపీడాకరమమర్మభేదినీతి యావత్*అర్తిఃపీడాధను ష్కోట్యోరిత్యమరః- అకీర్తిఃశ్రీరామాభిషేకవిఘ్నాచరణజన్యాపఖ్యా తిఃజాయేత ప్రాదుర్భవేత్*జనీప్రాదుర్భావే - యథాతథావాస్మాకంనిర్వా హోభవిష్యతిజాయాత్వేనసంభావితాయాస్తవైవమహాననర్థః*సంభా వితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత ఇతిగీతాయాంభగవతాఉక్తత్వాదితి భావః- వృత్యనుప్రాసః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౨౮॥వత్సమితి॥ హేక ఠోరహృదయేకఠినచిత్తే-ఇతఃపరంస్వప్నేపిసుస్పృహంశ్రీరామవిరహంసాక్షా

త్త్వంబోధయసి - అతస్త్వమేవహృదయస్యకఠోరత్వంకింవక్తవ్యమితీత్యేత
త్సంబోధనంనయనాభిరామంనేత్రానందకరంవత్సంబాలంతనయందార
విరహాసహిష్ణుత్వద్యోతనార్థం మేతద్విశేషణద్వయ * వత్సోనాకుటజేవ
శ్వైతర్ణకేతనయాదికఇతివైజయంతీ - రామంవినారామంవిహాయేత్యర్థః
*పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమ్యభావపక్షేద్వితీయా- మేమమజీవితంజీవనం
నతిష్ఠతిఖలుసునిశ్చితంమరిష్యామీత్యర్థః - అతఃహేకైకేయిఅత్రయద్యపి
భార్యానామగ్రహణంశాస్త్రనిషిద్ధం - తథాపిభార్యేయంచండీతివ్యవహా
రాయయుజ్యతఇత్యేవమామంత్రితమిత్యవధేయం- ధాతుర్బలాద్విధిబలాత్
త్వయిఉపయమోపూర్వంజాతః జాతపూర్వఃసుప్సుపేతిసమాసః - ఉపయ
మోవివాహఃయమసమీపంచధ్వన్యతే*వివాహోపయమౌసమావిత్యమ
రః - మాంయమస్యాంతకస్యసమీపముపయమం - అవ్యయంవిభక్తీత్యాది
నావ్యయీభావః - నయతిప్రాపయతీత్యేవంమన్యేబుధ్యామి - ఉపయమ

కఠోరహృదయేనయనాభిరామంరామం వినానఖలుతిష్ఠతిజీవి
తంమే। ధాతుర్బలాదుపయమస్త్వయిజాతపూర్వఃకైకేయి
మాముపయమంనయతీతిమన్యే॥*౫॥౨౯॥తదనునిజమనోరథై
కపరిపూరణకృతాదరాకైకేయీసోపహాసమవాదీత్॥ * ప॥
౩౦॥సత్యాప్లవమపత్యసంగతస్సంగతంభృశమపన్యతస్తవ।ఆ

స్యఉపయమప్రాపకత్వంయుక్తమతోమమాప్యేవం వగణముపయుజ్యతఇ
త్యర్థః- లోకేలక్షణవతీనాం కన్యకానాంపరిణయోభర్తృజీవనాయభవ
తి - ఈదృగవలక్షణదుర్భగాయాస్తవపరిణయసుమమమరణాయభవతీతి
భావః- వసంతతిలకావృత్తం॥౨౯॥తదన్వితి॥తదనుదశరథభాషణానంతరం
నిజమనోరథస్యభరతాభిషేచనరామప్రవ్రజనరూపస్యాభిలాషస్యైవపరి
పూరణేనిష్పాదనే- అత్రమనోరథైకశబ్దయోశ్శివభాగవతవత్సమాసః- అ
థవాఏకపరిపూరణేముఖ్యపరిపూరణే*ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః-కృ
తాదరావిహితాస్థాకైకేయీసోపహాసంసోల్లుంఠనమవాదీత్ ఉవాచ*సో
ల్లుంఠనంతుసోత్ప్రాసంసోపహాసంసమాస్త్రయ ఇతిహలాయుధః॥ ౩౦॥
ఉక్తప్రకారమేవపరివృణోతి।సత్యేతి। అపత్యసంగతఃపుత్రమోహాద్ధేతోః
*పంచమ్యాస్తసిః - సంగతంప్రాప్తంసత్యవిప్లవంసత్యవాక్యప్రచ్యుతిం-
భృశమత్యంతమపన్యతఃఅనాలోచయతఃఈషదప్యననుసందధత ఇత్యర్థః
తవఆశ్రుతస్యసరస్వయందాస్యామీతిప్రతిజ్ఞాతవచనస్య * అంగీకృతమా

శ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః- విఫలత్వంనైష్ఫల్యమస్తిచేత్ తర్హి శ్రుతం విఫలంభవతియదీత్యర్థః- ఆ ఇత్యుపహాసే విసర్గాంతోనిపాతః- శ్రుతస్య సత్యంవదధర్మంచరస్వాధ్యాయాన్మాప్రమదః- అంగీకృతంసుకృతినఃపరి పాలయంతీత్యాదిధర్మశాస్త్రస్య* శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరిత్యమరః- అయమంజలిఃప్రణామః* తౌయుతావంజలిఃపుమానిత్యమరః* రచితఃవిహి తః - శాసనాచ్ఛాస్త్రమితివ్యుత్పత్త్యాదురర్థప్రవృత్తిప్రతిషేధకత్వేనప్ర సిద్ధంశాస్త్రం- ఈదృక్ఛాస్త్రజ్ఞస్యాపిభవతో యద్యేవంప్రవృత్తిస్స్యాత్త ర్హ్యకించిత్కరత్వాత్తన్నమస్కారోఽస్త్విత్యర్థః- తస్మాచ్ఛాస్త్రంప్రమా ణంతే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ ఇత్యాదిభగవద్వచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతాత్వ యా ప్రతిశ్రుతనిర్వాహోఽవశ్యంకర్తవ్యః- నాన్యథాశ్రేయ ఇతితాత్పర్యం భక్తిశ్రద్ధాదరబంధురాంతఃకరణతయా - విధీయమానోనమస్కారఃప్రసి ద్ధః - తథోపహాసాదావపినమస్కారస్సంభవతి - తథాప్రయుక్తంపూ ర్వైః బిందుద్వంద్వతరంగితాగ్రసరణిః కర్తాశిరోబిందుకంకర్మేతిక్రమశిక్షి తాన్వయకళాయేకేపితేభ్యోఽంజలిః- యేతుగ్రంథసహస్రశాణకషణత్రు

శ్రుతస్యవిఫలత్వమస్తిచేదాశ్రితస్యరచితోఽయమంజలిః॥ *
ప॥౩౧॥కింనాగతస్తేశ్రవసోస్సకాశమరిందమ స్సత్యవతాంపు

ట్యతరాళంక్తైగీరాముల్లాసైఃకవయంతిబిల్హణకవిస్తేష్వేవసన్నహ్యతీతి॥ రథోద్ధతావృత్తం॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥౩౧॥ ప్రతి శ్రుతమవశ్యంకర్తవ్యమితిపురాతనరాజవృత్తాంతందృష్టాంతయతి॥ కిమి త్యాదినా॥సత్యవతాంపుంగవఃసత్యసంధాగ్రగణ్యః- అతఏవానామిషమా మిషంసంపద్యమానమామిషీభూతం* అభూతతద్భావేచ్విః- కుగతిప్రా దయ ఇతిసమాసః- శ్యేనస్య శ్యేనభూమికాధారిణఇంద్రస్య- ఆమిషీభూ తఃమాంసఖండీభూతః* పిశితంతరసంమాంసంపలలం క్రవ్యమామిషమిత్య మరః- యద్వాభోగ్యవస్తుభూతః* ఆమిషంభోగ్యవస్తునీతికేశవః - యఃక పోతపోతఃకపోతడింభవేషధారీయమః * పోతఃపాకోర్భకోడింభ ఇత్యమ రః - తస్యజీవాతవేజీవనౌషధాయ అంతముపజీవయితుమిత్యర్థః* జీవాతు ర్జీవనౌషధమిత్యమరః* తాదర్థ్యేచతుర్థీవక్తవ్యా - శస్త్రైఃకృత్తగాత్రః ఖడ్గవిదళితశరీరః-అరిందమః యయాతిపౌత్రఃశిబిచక్రవర్తీపరనామాత్వ ద్వంశ్యోమహారాజః* సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిత్యాదినాఖచ్ అరుర్ద్విషద త్యాదినాముమాగమః- తేతవశ్రవసోస్సకాశం శ్రోత్రపథం- నాగతఃకిం

త్వయా న శ్రుతః కిమిత్యర్థః- శ్రుతశ్చేత్తర్థమేవం వక్ష్యసీతి భావః- పురా కిలేంద్రయమాభ్యాం శిబిసత్యసంధతాయాం వివదమానాభ్యాం తత్పరీక్షార్థం శ్యేనకపోతౌ భూత్వా - తత్ర సంకేతపూర్వకం శ్యేనేనోపద్రుతత్వమాత్మనో నాటయన్ కపోతో యాగదీక్షితం శిబిం శరణం జగామ - సోపి శ్యేనేన మదామిషీభూతోయం దేయ ఇతి పృష్టశ్శరణాగతపరిత్యాగే దోషస్మరణాత్తత్పరిమాణస్వశరీరమాంసపిండదానేనైన విమోచయితుకామః కపోతం తులాయామారోప్య స్వమాంసశకలదానేకైతవేన భారాయమాణకపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞాభంగభయాదశేషం శరీరం నికృత్తవానితి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా- పఠంతి చాత్రైతం శ్లోకం- కర్ణస్త్వచం శిబిర్మాంసం ప్రాణాన్ జీమూతవాహనః-దదౌ దధీచిరస్థీని కిమదేయం మహాత్మనామితి॥ వృత్తముపజాతిః॥ ౩౭॥ ననుబహూనామనుగ్రహేణాన్యాయ్యః ఇతి లోకప్రసిద్ధ్యైకేన దృష్టాంతేనకించరితార్థతేత్యాహ॥ కించేతి॥ నైకఏవాయం దృష్టాంతః కింతు రాజాంతరమపి విద్యత ఇత్యర్థః - తమేవాహ॥ అభ్యర్చ్యేతి॥ ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః*శ్రీ

రోగః। శ్యేనామిషీభూతకపోతపోతజీవాతవే శస్త్రనికృత్తగా
త్రః॥కించ॥ప॥ ౩౭॥ అభ్యర్చ్య కస్మైచిదుపాశ్రితాయ వితీర్య వి
ప్రాయ విలోచనే స్వే। అపూరయత్కశ్చిదలర్కసంజ్ఞః ప్రాజ్ఞః ప్ర

రోమనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞ ఇత్యమరః* ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః - అథవా ప్రజ్ఞాస్యాస్తీతి ప్రాజ్ఞః* ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చావృత్తిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః- ప్రథితః ప్రభావః ప్రఖ్యాతతేజాః* సప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః - అలర్కసంజ్ఞోలర్కనామా కశ్చిద్రాజా* సంజ్ఞా నామని గాయత్ర్యాంచేతనాయాం రవిస్త్రియామితి విశ్వః - ఉపాశ్రితాయ నేత్రయాచనార్థమతిథిభావేన సమీపమాశ్రితాయేత్యర్థః- కస్మైచిదజ్ఞాతకులగోత్రాయ- నతుపరిచితాయ - విశేషం ప్రాపయతీతి విప్రాయ బ్రాహ్మణాయ వేదవేదాంగపారగాయ* కర్మణా యమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- అభ్యర్చ్య పూజయిత్వా నత్వవజ్ఞాయేత్యర్థః- అన్యథా* అసత్కృతమవజ్ఞాతం తత్తామసముదాహృతమితి గీతాయాం భగవదుక్తరీత్యా- అప్రఖ్యాపనీయతాన్యాదితి భావః* స్వేస్వకీయే* స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయ ఇత్యమరః- విలోచనే నేత్రే - ద్వితీయాద్వివచనమేతత్ నతు యత్కించిద్వ్యక్షమిత్యర్థః- వితీర్య దత్వా - ప్రతిజ్ఞాం స

త్యసంధతాం అపూరయత్ పరిపూరయామాస- సమర్థితవానిత్యర్థః-స
త్యసంధతానిర్వాహేణకీర్తిసంపాదనతత్పరా రాజానో నాత్మక్లేశంగణ
యంతీతిభావః - తవతు నైవంవిధక్లేశ స్త్వస్మాదాశ్రుతంపరిపాలనీయమితి
శ్లోకద్వయస్య తాత్పర్యం- వృత్తంపూర్వవత్ - శైబ్యః శ్యేనకపోతాయస్వ
మాంసంపక్షిణేదదౌ - అలర్కశ్చక్షుషీదత్వాజగామగతిముత్తమాం - త
థాచ- సంశ్రుత్యశైబ్యశ్శ్యేనాయస్వాంతనుంజగతీపతిః - ప్రదాయపక్షి
ణేరాజాజగామగతిముత్తమాం - తథాహ్యలర్కస్తేజస్వీబ్రాంహణేవేద
పారగేయాచమానేస్వకే నేత్రేఉద్ధృత్యావిమనాదదాపిత్యే తచ్ఛ్లోకద్వ
యస్యాపిమూలం॥౩౩॥ యద్యేవమప్యాశ్రుతంనపరిపాల్యేతతర్హి సత్య
సంధసమానసంబంధగర్హణరూపానర్థస్సమాపతేదిత్యాహ॥ అసురేతి॥
అసురసమరవేళాయాం శంబరాసురయుద్ధసమయేజాతా సముత్పన్నా
యాబాధా అసురశస్త్రక్షతిజనితవేదనా- తస్యావసానేఅంతే - సంగ్రా
మాదన్యత్రోపసరణేన తద్బాధాయానివర్తితత్వాదితిభావః - త్వంయ

తిజ్ఞాంప్రథితప్రభావః॥ ప॥౩౩॥ అసురసమరవేళాజాతబాధా
వసానే వరయుగమదిశస్త్వం ప్రీతిపూర్వంయయామే। అశిథి
లగుణబంధాస్సత్యసంధానరేంద్రాజలలిపిరితికామంసంగిర

యాగిరావాచా - మేమహ్యంవరయోర్యుగంయుగళం*యుగ్మంతుయుగ
ళంయుగమిత్యమరః - ప్రీతిపూర్వంబాధానివర్తనజనితపరితోషపూర్వ
కం యథాతథా అదిశః దత్తవానసి పారితోషికతయా వరద్వయందాస్యామి
తియాంగిరముక్తవానసీత్యర్థః- తాంగిరమశిథిలః అవిచ్ఛిన్నః - గుణబంధః
దానదాక్షిణ్యాదిగుణానువృత్తిర్యేషాంతే సద్గుణసంపాదనదృఢీకరణత
త్పరా ఇత్యర్థః- సత్యసంధావిశేషతః సత్యప్రతిజ్ఞాః - శిలాక్షరవిన్యాస
తుల్యవచనా ఇత్యర్థః *సంధావిధౌ ప్రతిజ్ఞాయాంచేత్యమరః. నరేంద్రాః
రాజానః*నరేంద్రః పార్థివే రాజ్ఞివిషవైద్యేపిచ స్మృత ఇతివైజయంతీ-
తాంగిరంజలలిపిరితిజలాక్షరవిన్యాసరూపేతి*లిఖితాక్షరవిన్యాసేలిపిర్లి
బిరుభేస్త్రియామిత్యమరః - కామమత్యంతంసంగిరంతామాలపంతాం*
సంభావనాయాంలోట్- దశరథః చనంజలలిపివదప్రతిష్ఠితమితిసత్యసంధ
కృతంగర్హణంసంభవిష్యతీత్యర్థః - సత్యసంధనరేంద్రవిరచితాద్వాక్య
ప్రతిష్ఠాభంగ ప్రయుక్తగర్హణాదన్యః కోవానర్థ పదార్థో స్తిసంభావి
తానామితిభావః- జలలిపేఃకర్మణత్వేపిసిపాతేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయా

త్యుక్తం। అత్ర గిరాం జలలిప్సత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః- మాలినీవృత్తం ॥౩౪॥ కింబహునా స్మ చోక్తా పరిపూరణే స్వస్యాః మరణం నిశ్చితమిత్యాహ॥ సత్యేతి॥ గిరం వాచమ్ గందాస్యామీత్యేవంరూపాం వాచం - సత్యేన్ద్యత ఇతి సత్యోద్యా తాం గాథా వాచ్యాః* వదస్సుపిక్య స్పేతి పదే క్యప్ ఉపపదమితి సమాసః- ఇహేదానీం నిర్వహస్వ సమర్థయస్వ వా. ఉత మా వా మా నిర్వహస్వ సత్యోద్యాం మృషోద్యాం వా కురుష్వేత్యర్థః - నాత్ర మమాభినివేశ ఇతిభావః - కింతు భువి లోకే రామమాతుః కౌసల్యాయాః స్సన్మానం రాజమాతృత్వ ప్రయుక్తసత్కారం నసహే॥ నన క్షమిష్యే సోఢుం నశక్నుయామిత్యర్థః* సహేర్లజితి లట్ రామసన్మానస్య సహ్యత్వేపి సపత్నీసమ్మానస్య హైన్యావహత్వేన దుస్సహత్వాదితి భావః అతః ప్రవర్తమానం సంపద్యమానం సన్మానం రామాభిషేక సంభ్రమం- నత్యజసి చేత్ సవిస్తజసియది - తే తవ పశ్యతః స్సతః పశ్యత, త్వామనాదృత్యేత్యర్థః* షష్ఠీచాన్

న్తాంగిరంతామ్॥* ప॥ ౩౪॥ సత్యోద్యాం గిరమిహ నిర్వహస్య
మా వా సమ్మానం భువి న సహేయ రామమాతుః। సంస్థాస్యే వి
షయముపభుజ్య పశ్యతస్తే సన్మానం త్యజసి న చేత్ప్రవర్తమా
నమ్॥*గ॥౩౫॥ ఏవం వాదినీమేనాం భూయోపి భూపతిరవదత్॥
గ॥౩౬॥ అయి కఠినహృదయే కిముక్తముస్మృక్త లోకమర్యాదయా

నాచర ఇతి షష్ఠి - విషముపభుజ్య గరళమభ్యవహృత్య* ష్వేళస్తు గరళం విషమిత్యమరః - సంస్థాస్యే మరిష్యే హీనజీవనావ్యగం మరణమేవేతి భావః* సంస్థాధారే స్థితౌ మృతావిత్యమరః- సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనే పదం- అత్ర రామాయణశ్లోకః* తత్ప్రతిశ్రుత్య ధర్మేణ న చేద్రాజ్య ఇహేవ గం - అద్యైవహి ప్రహాస్యామి జీవితం త్వన్నమానసే తేతి అహం హి విషమద్యైవపీత్వా పిహితవాగ్రతః పశ్యతస్తే మరిష్యామి రామో యద్యభిషిచ్యత ఇతి - ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ మ్నౌ జ్రౌగ స్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితలక్షణాత్॥౩౫॥ ఏవమితి॥ ఏవం వాదినీం మేనాం కైకేయీం - భూయః పునరపి భూపతిర్దశరథః అవదత్ ఉవాచ॥౩౬॥ తదేవాహ॥ అయీతి॥ కఠినహృదయే కఠినచిత్తే - పునః పునరసునమపి మార్దవాభావాద్ధృదయస్యేదం సంబోధనం - ఉన్ముక్తా పరిత్యక్తా లోకమర్యాదా సతీపతిన్యాయరూపా యయా తయా- సమతిక్రాంతకులవధూసమాచారమర్యాదయా హీనయా క్రూరవేషేతి యావత్ - త్వయా కిం కుత్సితవచనముక్తం బహ్వనర్థమూలత్వా

త్సత్తో ద్యామిత్యాదికుత్సితవచనం వక్తుమనుచితమిత్యర్థః*కుత్సాప్రశ్న వితర్కేష్వప్యథో పేకిం శబ్ద ఇష్యత ఇతి శాశ్వతః॥ ౩౭॥ అనర్ఘా నేవాప॥ నేతి॥ హే అనార్యే దుశ్శీలే- అత ఏవ త్వమిహ లోకే శీలవతీషు సద్వృత్తిసంపన్నాసు సాధ్వీష్విత్యర్థః* శీలం స్వభావే సద్వృత్తావిత్యమరః-గణ్యా గణనీయా నైవాభవః నైవాసి* భువో లఙ్ పరోపతాపే వ్యాపృతమనశ్శే)యో భావే నభక్షితే పి లశునే వ్యాధిర్న నివృత్తః వ్రతభఙ్గే పి సుఖప్రాప్తిరిత్యాదివత్ ఉభయభ్రష్టాసీత్యర్థః - తథా స రామః పితృమతాం జీవత్పితృకాణాం రాజన్యానాం మధ్యే- గణనాం సంఖ్యాం నైవాభజత్ - న ప్రాపన్నోత్-పిశాచికయువత్త్వయా క్రాంతస్య మమాకిఞ్చిత్కరత్వాత్ పితృకర్తృకాభిషేకాదిసన్మానాసిద్ధేరితి భావః- తథాహమప్యాత్మజైర్యాని సుఖాని తాని నైవాపం వార్ధకే పుత్రకృతోపచారాదిజనితసౌఖ్యాని నైవ ప్రాప్నవమిత్యర్థః- రామప్రవ్రాజనేన మహాదుఃఖపూర్వకమరణస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః - సర్వత్రైవకారోవధారణార్థకః*ఆప్నోతేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః తథాభరతేన మే మహ్యం నివాపః పితృతర్పణం*పితృదానం నివాపస్స్యాదిత్యమరః-

దయాపేతయా త్వయా॥*ప॥౩౭॥ నైనాభవస్త్వమిహ శీలవతీ
షు గణ్యా నైవాభజత్పితృమతాం గణనాం స రామః। నైవాపమా
త్మజసుఖాన్యహమప్యనార్యే నైవాపమంబు భరతేన న మే ప్రదే

తస్య సంబంధి నైవాపం*సంబంధార్థేణ్ - అంబు ఉదకం-న ప్రదేయం న దాతవ్యం-భరతస్యార్యత్వేప్యనార్యాయాస్తవ దుర్భగగర్భసంభూతత్వాత్త్య సద్బీజాన్యపి సస్యాని దూష్యంతే క్షేత్రదోషతః-ఇతి న్యాయేన అయోగ్యతయా మమ ఊర్ధ్వదైహికక్రియా న కర్తవ్యేత్యర్థః-భవన్మరణభయాద్రామే ప్రవ్రాజితే ఆత్మనోపి మరణం సునిశ్చితమేవేతి భావః - అత్ర పరేతస్య నివాపోదకం ఇష్టమేవ తథాపి న దేయమితి నిషేధితత్వాదనిష్టవిధేరివేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్యమానతయా- ఆభాసత్వాత్తేన నిజమరణమాక్షిప్యత ఇత్యాక్షేపాలంకారః - ఉక్తంచ విద్యానాథేన*సమానాధికతయానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేప ఇత్యుపగమ్యతే యథా చేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం - తథా అనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వమితి రామాభిషేకవిఘాతే పి పుత్రస్య రాజ్యలోభః స్యాదితి లోభేన శీలవతీగణ్యాత్వాభావాద్యనర్థాఙ్గీకారేప్యేషివ్వస్య వైధవ్యం స్వపుత్రస్య పితృకర్మాచరణానర్హత్వం చేత్యే[illegible] స్యాదితి వాస్తు

త్వాస్మాదభినివేశాద్విరతా భవిష్యతీతి మన్వానేన రాజ్ఞా భరతనివాపాం
బుదాననిషేధోపన్యాసేన నిజనిధనం సూచితమితి పరమరహస్యం - అత్ర
రామాయణశ్లోకః ॥ రామః కారయితవ్యో మే మృతస్య సలిలక్రియాం-సపు
త్రయా త్వయా నైవ కర్తవ్యా సలిలక్రియేతి - యద్వా భరతేన నైవాపాం
బు - మే న ప్రదేయమితి కాకుః ప్రదేయమేవేత్యర్థః - రామప్రవ్రజనోత్త
రక్షణమేవ నిజమరణస్యావశ్యంభావిత్వాత్తత్సాన్నిధ్యాభావేన భరతస్యైవ
మమౌర్ధ్వదైహికక్రియాచరణతత్పరో భవిష్యతీతి భావః - వసంతతిలకా
వృత్తం॥ ౩౮॥ వక్తవ్యాంతరం విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ హే కైకేయి తస్య
రామస్య దివ్యాంబరధారిణ ఇతి భావః - తారవీణాం తరుసంబంధినీనాం
సంబంధార్థేణ్ - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - త్వచాం సంబంధి కించన కించి
ద్వల్కలాదకమిత్యర్థః॥ *త్వక్స్త్రీ వల్కం వల్కలమస్త్రియామిత్యమరః
వాసో వస్త్రం భవతు తథా ధన్యాః శ్రీరామస్య నివాసత్వేన సఫలజన్మానః
ఛాయాప్రధానా ద్రుమా వృక్షాః ఛాయాద్రుమాః నమేరుతవః* శాక

యమ్॥* ప॥ ౩౮॥ కించ॥ వాసస్త్వచాం భవతు కించన తారవీణాం
ఛాయాద్రుమాశ్చ భవనాని భవంతు ధన్యాః। కైకేయి తస్య శయ
నాని కథం భవేయుస్త్వచ్చేతసోఽపి కఠినాని శిలాతలాని॥ ప॥ ౩౯॥
ఏవం భర్త్రా భర్త్సితాప్యార్ద్రచిత్తా మా భూదేషా మంథ

పార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపిసమాసః* ఛాయావృక్షో నమేరుస్స్యా
దితి శబ్దార్ణవః- నీరంధ్రద్రుమా వా భవనాని గృహాః భవంతు దివ్యభవనసం
చారిణ ఇతి భావః - కింతు - త్వచ్చేతసః తవ హృదయాదపి కఠినాని కఠోరా
ణి త్వచ్చేతస ఏవాతికఠినం తతోఽప్యతికఠినత్వేపి తేషాం యోగ్యతా కింవక్తవ్యేతి
భావః - శిలాతలాని శిలాప్రదేశాః శయనాని శయ్యాః కథం భవేయుః-వల్క
లచ్ఛాయాద్రుమైర్యథాకథంచిజ్జీవయాత్రా భవిష్యతి కింతు శిరీషపుష్పాధిక
సౌకుమార్యసంపన్నశరీరస్య హంసతూలికాతల్పస్వాపోచితస్య కఠినతర
శిలాతలాన్యేవ శయనాని భవితుం నార్హంతీత్యర్థః * ఏతదేవ మమహృద
యం నికృంతతీతి భావః - వృత్తం తు పూర్వవత్॥ ౩౯॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్త
రీత్యా భర్త్రా తేన ప్రాణేశ్వరేణ దశరథేన భర్త్సితా తాచ్ఛీల్యేనేతి భర్త్సి
తా అపవాదితాపి* భృజస్తాచ్ఛీల్యేత్యజ్ * భర్త్సనం త్వపవాదనమిత్యమ
రః - మంథరయా పిశాచకల్పయా [illegible] యావత్ వృత్తి
స్సద్వర్తనం యస్యాస్సా* వృత్తిర్వర్తనజీవనే ఇత్యమరః ఏషా కైకేయీ

రాకాచంద్రే పూర్ణిమాచంద్రే * పూర్ణే రాకా నిశాకర ఇత్యమరః - అ
బాధం మేఘావరణాదిప్రతిబంధరహితం యథా తథా - రాజమానే ప్రకా
శమానే సత్యపి వీరుచ్ఛన్నా లతాచ్ఛాదితా * లతా ప్రతానినీ వీరుదిత్యమరః -
చంద్రకాంతస్థలీ చంద్రకాంతమణిభూమిరివ * జానపదేత్యాదినా అకృత్రి
మార్థే జీష్ - ఆర్ద్రచిత్తా స్నేహార్ద్రహృదయా రామాభిషేకవిఘాతా
భినివేశపరాఙ్ముఖీతి యావత్ - మా భూత్ నాసీత్ నహి దుష్టాక్రాంతాః ప్రి
యత్నేనాపి ప్రకృతిం ప్రతిపద్యంత ఇతి భావః * అత్ర మాఙ్యోగే నఞర్థకత్వా
న్మాఙిలుఙో నాశీరర్థత్వావకాశః - అత్ర భర్తృభక్తిర్నతత్ప్రకారణేపి చిత్త
స్యార్ద్రీభావరూపకార్యానుదయాత్ విశేషోక్తిరలంకారః * తత్సామ
గ్ర్యామనుత్పత్తిః విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ - తథా మంథరాక్రాం
తవృత్తిత్వస్య విశేషణగత్యా చిత్తార్ద్రీభావాభావం ప్రతి హేతుత్వాత్కా
వ్యలింగమలంకారః - తథా చ చంద్రకాంతస్థలీవేత్యత్ర ఉపమేతి త్రయాణా
మన్యోన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః - శాలినీవృత్తం - శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ

రాక్రాంతవృత్తిః । రాకాచంద్రే రాజమానేప్యబాధం వీరుచ్ఛ
న్నా చంద్రకాంతస్థలీవ ॥ * గ ॥ ౪౦ ॥ తదను ముహూర్తమాత్రమపి
రామముఖావలోకనసుఖమనుబుభూషుర్దశరథః కుమార
మానయేతి సుమంత్రమాదిదేశ ॥ * గ ॥ ౪౧ ॥ తేన సత్వరం రాజభ
వనం ప్రవేశితో రామః కృతప్రణామః పితరమయథాభూతముఖ

గోబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదను కైకేయీచిత్తస్యానార్ద్రీ
భావానంతరం - ముహూర్తమాత్రం క్షణమాత్రం ఘటికాద్వయమపి వా
సమనంతరం శ్రీరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః - ఏతేన కైకే
య్యా అనివార్యనిశ్చయత్వం ధర్మభీరో రాజ్ఞో రామప్రవ్రజనవినిశ్చితత్వం
చ సూచ్యత ఇత్యవగంతవ్యం * ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయే
పి చేతి విశ్వః - రామముఖావలోకనేన యత్సుఖమానందస్తదనుబుభూషుః
అనుభవితుమిచ్ఛుః శ్రీరామం దిదృక్షుస్సన్నిత్యర్థః - భువస్సన్నంతాత్సనా
శంసభిక్షఉః - దశరథః కుమారం రామమానయ సమీపం ప్రాపయేతి - సు
మంత్రం నామ మంత్రిణమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస ॥ ౪౧ ॥ తేనేతి ॥ తేన సు
మంత్రేణ సత్వరమవిలంబితం - రాజ్ఞో విలంబాసహిష్ణుత్వాదితి భావః * సత్వ
రం చపలం తూర్ణమవిలంబితమాశు చేత్యమరః - రాజభవనం దశరథగృ
హం ప్రవేశితస్సన్ * [illegible] - రామః కృతప్రణామః

కృతాభివాదనస్సన్ అయథాభూతః పృథగ్భూతః పూర్వాపేక్షయా విలక్షణః ముఖవికాసోన్మక్తశ్రీర్యస్య తం పితరం దశరథమారాత్సమీపే*ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ఆలక్ష్య దృష్ట్వా - చకితః భయసంభ్రాన్తస్సన్ ఇదం రాజ్ఞో ముఖవికాసరాహిత్యం, కింకుతో వా జాతమిత్యర్థః - ఇత్యేవం కైకేయీం మన్వయుంక్త అపృచ్ఛత్*ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః॥ ౪౨॥ సేతి॥ తతః పాపాశయా పాపాభిప్రాయాదుస్సంకల్పేతి యావత్* ఆశయస్స్యాదభిప్రాయేమానసాధారయోరపీతివిశ్వః - సా కైకేయ్యపి ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ - శ్రీరామప్రశ్నస్యోత్తరం దదావిత్యర్థః*వదవ్యక్తాయాం వాచి లిఙి సిచివృద్ధిః॥ ౪౩॥ తదేవవివృణోతి॥ వత్సేతి॥ హే వత్స రామ - తే తవ తాత పితా*తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః - సంప్రతీదానీం - ప్రతిశ్రుతం పూర్వం ప్రతిజ్ఞాతం యద్వరద్వయం తస్య నిర్వహణే సమర్థనే - వరద్వయం సమనంతరమస్వయమేవ వ్యాహరిష్యతి - ప్రవీణో నిపుణః తస్మాదితరః సమర్థ

విలాసమారాదాలక్ష్య చకితమతిః కిమిదమితి కైకేయీమన్వయు
ఙ్క్త॥*॥ ౪౨॥ సాపి పాపాశయా ప్రత్యవాదీత్॥*॥ ౪౩॥
వత్స ప్రతిశ్రుతవరద్వయనిర్వహణే ప్రవీణేతరస్తాతస్తే సంప్రతి
సానుశయస్తవ వాత్సల్యాత్సత్యవ్యత్యాసత్రాసాద్గాధమగా
ధే శోకసాగరే నిమజ్జతీతి॥*॥ ౪౪॥ వరద్వయం తావత్తవ వన్య

స్సన్నిత్యర్థః*ప్రవీణే నిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితా ఇత్యమరః - అతఏవ సానుశయస్సమనస్సంతాపస్సన్*రంధ్రే శబ్దే ధానుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యమరః - తవ మయి త్వయి వాత్సల్యాత్ స్నేహాత్*శ్రీమాన్ స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్యమరః - తథా సత్యవ్యత్యాసః భరతాభిషేకాకరణప్రయుక్త సత్యవిపర్యాసః తత్త్రాసాత్తద్భయాచ్చ హేతోః రగాధే గంభీరే దుస్తర ఇత్యర్థః - శోకసాగరే దుఃఖార్ణవే - గాఢం భృశం అసంభావితోన్మజ్జనమిత్యర్థః*ప్రగాఢం భృశకృచ్ఛ్రయోరిత్యమరః - నిమజ్జతి నిమగ్నో భవతీత్యేవం ప్రత్యవాదీదితి పూర్వేణ సంబంధః॥ ౪౪॥ కిం తద్వరద్వయమిత్యాశంకాయామాహ॥ వరేతి॥ వరద్వయం వరయుగళం - తావచ్ఛబ్దో వధారణార్థకః*యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధౌ మానేవధారణ ఇత్యమరః - తవ భవతః మునివృత్త్యా తాపసవృత్త్యైవ ఏవకారో భేదబుద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థకః - వనే దండకావనే వతనం చతుర్దశవత్సరావస్థానం - తథా భరతస్య [illegible] - తవ

వనవాసఏకోవరః - భరతస్యభూపరిపాలనమపరఇత్యర్థః - ఇతివాక్య సమాప్తౌ- అథవాఇతిచప్రత్యవాదీదితిసంబంధః - యద్వాఇతివరద్వయం తావత్వరద్వయంఖల్విత్యన్వయః॥ ౪౫॥ రామఇతి ॥ రామస్తద్వరద్వయ మాకర్ణ్యసవిశేషంశ్రుత్వాప్రముదితహృదయః - ధీరోదాత్తతయావికా రమంతస్సంస్తభ్యసంతుష్టాంతః కరణస్సన్ధీరోదాత్తలక్షణంతు* మహా సత్త్వోతిగంభీరఃక్షమావానవికత్థనః సువర్ణాచలవద్ధీరో ధీరోదాత్తస్స సంమతఇతి - ఏతేనధైర్యముక్తంమనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యంసత్స్వపిహే తుష్వితిరసికాః అతఏవకృతాంజలిః విరచితకరసంపుటః భక్తివినయవిధే యతాలక్షణమేతత్ - ఏనాంకైకేయీంప్రతివ్యజిజ్ఞపత్విజ్ఞాపయామాస॥ ౪౬॥ తదేవాహ॥ భీతఇతి॥ హేఅంబమాతః* అంబామాతాథబాలాస్యా దిత్యమరః*అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వఇతిహ్రస్వఃఅత్రసాపత్న్యమాతృ త్వేపిసాంప్రతికవిరోధాచరణశీలత్వేపిభర్తృప్రాతికూల్యపరాయణ త్వేపిస్వయంనిర్వికారత్వాదేవమాంబేతివానిత్యవగంతవ్యం- భరతఃత్వ

వృత్త్యైవవనేవర్తనమవనేరవనంభరతస్యచేతి। *గ ॥ ౪౫॥
రామస్తదాకర్ణ్యప్రముదితహృదయఃకృతాఞ్జలిరేనాంవ్యజిజ్ఞ
పత్।*వ॥౪౬॥భీతోభూభరతఃకిమంబభరతఃకింవావనాత్పా
వనాత్త్రిస్తోహంసగరాన్వవాయకకుదస్తాతఃకుతశ్శోచతి। .

త్పుత్రః- భూభరతఃభూభారాత్నతువృథా-భూభారాత్*పంచమ్యా స్తసిః*భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - భీతఃభయ విహ్వలః తఃకింనభీతఏవేత్యర్థః - తథాహంరామఃపావయతీతిపావనాత్ప విత్రతాహేతోః- నతున్నైరర్థక్యాపాదకాత్-పూజ్పవనేకర్తరిల్యుట్ వనాత్తపోవనవాసాత్ - పూర్వవత్పంచమీ-।తస్తోభీతఃకింనత్రస్తఏవేత్య ర్థః*చతుర్దశవర్షత్రాసాభీర్భిస్నాధ్వసంభయమిత్యమరః- అతస్సగర స్యసగరచక్రవర్తినఃఅన్వవాయస్యకులస్యకకుదఃశ్రేష్ఠఃఅథవాసగరా న్వవాయానాంరాజ్ఞాంశ్రేష్ఠః*వంశోన్వవాయస్సంతానఇతిపర్యాయేష్వ మరః*కకుద్వత్కకుదాశ్రేష్ఠేవృషాంగేరాజలక్ష్మణీతివిశ్వప్రకాశః- అత్ర సగరాన్వవాయగ్రహణంసర్వేపిసగరకులోద్భవాభగీరథాదయోరాజా నఃదుస్తరప్రతిజ్ఞాపారావారపారీణాఏవ - అతస్తత్కులశ్రేష్ఠస్యాస్య- ఈదృక్ప్రతిజ్ఞాకుల్యాకరణంకిముదితిసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యంతాత్తో స్మత్పితామాదృశప్రత్రజనక... ...తిసత్యప్రతిజ్ఞేత్యాదినకుతో

విశోచితవ్యమిత్యర్థః- శోకకారణయోరుభయోరప్యన్యతరస్యాభావా
దితి భావః - తత్కుత ఇత్యాశంక్యాహ - దివిభవాదివ్యా తస్యాస్సరితో వియ
ద్గంగాయాః- నివాపకరణాత్పితృతర్పణాంజలివిధానాత్ - అస్మత్పూర్వ
మహారాజభగీరథః [illegible]కాదితి భావః*నివాపః పితృతర్పణమిత్యమరః.
ఘ్యమల్పాం న తత్సమాం వత తోఽప్యధికాం వేత్యర్థః* వోతోకుణవచనా
తిజేఫ్ - ఇమాం ప్రతిజ్ఞాం వరద్వయరూపాం- అయమస్మత్తాతః-ఆవాభ్యా
సచ అహంచ ఆవాం తాభ్యాం సాధనభూతాభ్యాం భరతేన మయా చేత్య
ర్థః* త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి సత్వగ్రహణాదత్యదాదినా భరతేన స
హాస్మదస్త్యదాదిత్వాదేకశేషః*యువావౌ ద్వివచన ఇత్యావాదేశః-యు
ష్మదస్మదోరనాదేశ ఇత్యకారోంతాదేశశ్చ- వాభిపూరయిష్యతి చేత్-న
నిర్వహిష్యతి చేత్ కథం కుతః- పుత్రీ ప్రశస్తపుత్రవాన్*ప్రశంసాయామినిః
స్యాత్ భవేత్ న స్యాదేవ- పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా

దివ్యాయాస్సరితో నివాపకరణాల్లంఘ్యాం ప్రతిజ్ఞామిమా మావా
భ్యామభిపూరయిష్యతి న చేత్పుత్రీ కథం స్యాదయమ్॥*ప॥౮౭॥
వనభువి తనుమాత్రత్రాణమాజ్ఞాపితం మే సకలభువనస్థారస్తాస

అనన్యసాధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్మాకం జనకో
బహుక్లేశభాగీనోఽస్య రాజ్ఞోఽస్మత్పూర్వరాజన్యనిర్వ్యూఢప్రతిజ్ఞాపేక్షయా
అల్పతరాయా అస్యా నిర్వహణాభావే కుతో వా నః పుత్రశబ్దవాచ్యతా కుతో
యం వా పుత్రవాంస్త్వ త్తస్మాదావాభ్యామేతదవశ్యమంగీక్రియతే తాతే
నాపి న శోచితవ్యమిత్యర్థః- శార్దూలవిక్రీడిత. వృత్తం॥౮౭॥వనమితి॥హే
అంబ మే మహ్యం- వనభువి కాంతారసీమ్ని - తనుమాత్రస్య మామకదేహ
స్యైకస్యైవ త్రాణం రక్షణమల్పభారధరణమిత్యర్థః - ఆజ్ఞాపితమా
జ్ఞప్తం మమైతత్సుకరమితి భావః - కింతు వత్సో బాలః భారోద్వహనాసమర్థః
ఇతి యావత్ - తస్య భరతస్య స్వగర్భసంభూతస్య మూర్ధ్ని శిరసి సకల
భువనభారః అశేషభూభారః గురుతరత్వాద్దుర్వహ ఇత్యర్థః - స్థాపితో నిక్షి
ప్తః*భువనం విష్టపే లోకే సలిలేఽపి స్యాదితి విశ్వః- తత్తస్మాత్కారణా
దిహాస్మిన్కార్యద్వయే మే విషయే- ఆవయోః భరతస్య మమ చేత్యర్థః - స
క్తయాం శోకవ్యాకులితాయాం ఆలోచితాయాం సత్యాం- గరీయాన్ గు
రుతరః- గురుత్వా [illegible] దేశః- లేత

వపక్షపాతః ఆదరః - మయి పతతి ప్రసరతి స్వేతన మే భరతే సపత్నీనందనే మ
యి చాదరానాదరాభ్యాం సుఖాసుఖసంపాదక రాజ్యాభిషేక వనవాసవి
ధానార్థం ప్రయత్నః కృతః సోయం విచార్యమాణే విపరీతో జాతః - అత
స్తదేతద్ధుణాకరప్రవృత్తౌ మర్కటభావన్యాయప్రాయం - సుఖార్థం
చందనలేపే వాతోద్రేకప్రసంగకల్పం చాభూదిత్యర్థః - అతఏవ విషమా
లంకారః* విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ - విరూపఘట
నా వా స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్ ॥ మాలినీవృత్తం ॥ ౪౮ ॥
ఆస్తాం తావద్యుక్తిరచనా - సునిశ్చితం వక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ ॥ కించేతి ॥
తత్ప్రకారమేవాహ ॥ తాత ఇతి ॥ తాతోస్మత్పితా స్వవాచా స్వముఖోచ్చా
రితేన నియోగవచనేన భవద్వచనేనైవ భరతాభిషేకమభినందయతో మమ
స్వవచనేన చేత్కిము వక్తవ్యమితి భావః - హృద్యం మనోహరం వత్సస్యోభ
యోరప్యుపలాలనీయస్య భరతస్యాభిషేకో మూర్ధాభిషేకస్స ఏవోత్స

పితో వత్సమూర్ధ్ని । తదిహ సుకరతాయామావయోస్తర్కి
తాయాం మయి పతతి గరీయానంబ తే పక్షపాతః ॥ *కించ ॥ ప ॥
౪౮ ॥ తాతస్స్వవాచా వ్యవహృత్య హృద్యం వత్సాభిషేకోత్సవ
మంగళం మే । ప్రణామసంజ్ఞస్య మయార్పితస్య కిం పూర్ణపా
త్రస్య న పాత్రమాసీత్ ॥*గ ॥ ౪౯ ॥ తత్క్షణమశనిహత ఇవ పర్వత

వః - ఉత్సవే హర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తిత ఇత్యుక్తలక్షణః స ఏవ
మంగళం కల్యాణం - మే మహ్యం వ్యవహృత్యోక్త్వా కథయిత్వేతి యావత్ *
వ్యాహారశక్తిర్లపితమిత్యమరః - మయా అర్పితస్య దత్తస్య ప్రణామసంజ్ఞ
స్యానుసారాఖ్యస్య - పూర్ణపాత్రస్య - ఉత్సవాదిషు దేయవస్తునః
పాత్రం యోగ్యః నాసీత్ కిం న జాతః కిమితి కాకుః - తాతేన భరతాభిషేకః క్రి
యత ఇతి వక్తవ్యం - మయా చాంగీకారపూర్వకం నమస్కర్తవ్యం చేత్యర్థః-
సత్యసంధస్య స్వస్య స్వముఖోచ్చారణే కస్సంకోచః తతో నిస్సంకోచం వద
త్వితి తాత్పర్యం * ఉత్సవాదిషు యద్దేయం పూర్ణపాత్రం తదుచ్యత ఇత్యభి
యుక్తాః * యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః - అత్ర నాసీత్కిమితి కాక్వా
రాజ్ఞో యోగ్యతాపాదనద్వారా రామస్య భరతాభిషేకాంగీకరణమాత్రేష్య
త ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యం ॥ తదుక్తం ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యం
గమస్ఫుటం - సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి - వృత్త
ముపజాతిః ॥ ౪౯ ॥ తత్క్షణమితి ॥ తస్మిన్నేవ క్షణే రామస్య భరతాభిషేకాంగీ

కరణసమయ ఇత్యర్థః*అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-పఙ్క్తిరథో దశరథః
పఙ్క్తిశ్ఛందోపి దశమమిత్యమరః - అశనిహతో వజ్రవిదారితః పర్వత ఇవ
సర్వతస్సమంతాత్పరీతదవదహనో వ్యాప్తదవాగ్నిః- వనస్పతిర్వృక్ష ఇవ
వనస్పతిర్వృక్షమాత్రే నాపుష్పైః ఫలద్రుమ ఇతి విశ్వః - దివః - స్వర్గ
స్య పతిర్దివస్పతిరింద్రః*శతమన్యుర్దివస్పతిరితి పర్యాయేష్వమరః
షష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యాదినా అలుక్ కస్కాదిత్వాత్ విసర్జనీయస్య సత్వం
తస్య పదాద్భ్రంశేన ప్రచ్యుత్యా విధురః శ్లిష్టః*విధురః పత్న్యపేతే స్యా
తరుష్టః శ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ - నహుషో యయాతిపితేవ విసంజ్ఞో నష్టచే
తనస్సన్ పపాత రామవిరహాసహిష్ణుత్వాన్మమూర్ఛేత్యర్థః - పురా కిల న
హుషః కుతశ్చిత్పుణ్యోదయాత్స్వర్గే ఇంద్రత్వం ప్రాప్య - తత్ర నిజాహ
ఙ్కారహుంకారప్రకోపితేన కుంభసంభవేనఘుజంగోభవేతి శప్తః - స్వర్గ
పదాత్ప్రచ్యుతో భువి పపాతేతి పౌరాణికీ కథా - వక్ష్యతి చారణ్యకాండే

స్సర్వతః పరీతదవదహన ఇవ వనస్పతిర్దివస్పతిపదభ్రంశవిధు
ర ఇవ నహుషః పపాత విసంజ్ఞః పఙ్క్తిరథః॥*గ॥౫౦॥ తతస్స పి
తృనిదేశమాచరేతి రామమాదిదేశ॥*ప॥ ౫౧॥ స ఏషః॥ మాతు
రాజ్ఞాం వహన్మూర్ధ్నా మాలామివ మహాయశాః। వనాయ రా
మో వవ్రాజ జగతామవనాయ చ॥*గ॥ ౫౨॥ అసౌ సమాసాద్య స

ఉపమాలంకారః॥ ౫౦॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం- సా కైకేయీ పితుర్ద
శరథస్య నిదేశమాజ్ఞాం - ఆచర విధేహీతి రామమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస
౫౧॥ తతో రామః కిమకార్షీదిత్యత ఆహ॥ స ఇతి॥ యోయం కైకేయ్యాజ్ఞప్త
స్స ఏషః మహాయశాః కీర్తిసంపన్నః రామః - మాతుః కైకేయ్యాః ఆజ్ఞాం
వనవాసాయ వ్రజేత్యేవం రూపశాసనం మాలాం పుష్పస్రజమివ మూర్ధ్నా
వహన్ శిరసా ధారయన్నిత్యాదరోక్తిః - వనాయ దండకావనం ప్రతీత్య
ర్థః*క్రియార్థోపపదేత్యాదినా చతుర్థీ - తథా జగతామవనాయ జగ
ద్రక్షణాయ చ వవ్రాజ జగామ వనం ప్రతిగంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః- వనవాసే
దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యాం లోకనిర్వాహస్య జాయమానత్వాజ్జగ
తామవనాయ చేత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం - ఉపమాలంకారః॥ ౫౨॥ అసా
వితి॥ అసౌ రామః- సద్యః అవిలంబేన- కౌసల్యాసదనం నిజమాతృగృహం
ఆసాద్య ప్రవిశ్య - అభిషేకస్య నిజరాజ్యాభిషేకస్య ప్రతిబంధమంతరాయ
భూతం కైకేయ్యా నిర్బంధం [illegible] వ్యాఖ్యాపాశేన రాజాన

నిర్బంధ్యభరతస్యాభిషేకప్రవర్తనరూపాభినివేశమిత్యర్థః - తథాఅత్మనోవనవాసంచప్రణామానంతరం నమస్కారానంతరకాలే తస్యైకౌసల్యామైన్యవేదయల్ కథితవానిత్యర్థః॥ ౪౩॥ సైతదితి ॥ సాకౌసల్యాఏతద్రామవనవాసవచనమాకర్ణ్యశ్రుత్వా - విదీర్ణహృదయావిదళితాంతరంగాసతి - తస్యవజ్రప్రహారప్రాయత్వాదితిభావః - శిలీనల్యంముఖేయస్యశిలీముఖం విషదిగ్ధంవిషరూషితంముఖమగ్రభాగోయస్య సతథోక్తాయశ్శిలీముఖోబాణః*ముఖంస్యాదగ్రభాగేపి - అళిబాణౌశిలీముఖావిత్యుభయత్రాప్యమరః - తేనవిద్ధంసంప్రహృతంశ్రవణయుగళంకర్ణయుగ్మంయస్యాస్సాతథోక్తా వేత్యుత్ప్రేక్షితయా చైతద్వచనస్య విషవిశిష్టబాణవదత్యంతదుస్సహత్వంసూచ్యతే సహసాశీఘ్రం * స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః నిపత్యభువిపతిత్వా- స్థాతుమశక్యత్వాదితిభావః - విలలాపపరిదేవనవతీ * విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః ॥ ౪౪ ॥ తదేవాహ ॥

ద్యః కౌసల్యాసదనమభిషేకప్రతిబంధం కైకేయీనిర్బంధమాత్మనశ్చవనవాసం రాజ్ఞోదురవస్థాం ప్రణామానంతరంతస్యైన్యవేదయత్॥*గ॥౪౩॥సైతదాకర్ణ్యవిదీర్ణహృదయావిషదిగ్ధముఖశిలీముఖవిద్ధశ్రవణయుగళేవసహసాభూమ్యాంనిపత్యవిలలాప॥*ప॥ ౪౪॥ రేఖారథాంగసరసీరుహశంఖచిహ్నైః క్షేమంకరే తవకరే జగతాం త్రయాణామ్। కాంతారకందఖననంర

రేఖేతి ॥ రేఖాఏవరథాంగానిచక్రాణిచసరసీరుహాణిచశంఖాశ్చరథాంగాద్యాకారరేఖాఇత్యర్థః - తేచిహ్నానియస్యతస్మిన్ సాముద్రికశాస్త్రోక్తమహాభాగ్యసంపత్తిసూచకతయా తాదృగ్గుణలక్షితఇత్యర్థః - త్రయాణాంజగతాంభూర్భువస్స్వర్లోకానాం - స్వర్గమర్త్యపాతాళానాం వా - ఉపలక్షణమేతత్ అశేషలోకానామిత్యర్థః - క్షేమంకరోతీతి క్షేమంకరేశుభకరే * క్షేమప్రియమద్రేణ శ్చేతిఖశ్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః- తవకరేహస్తే*బలిహస్తౌశయఃకరా ఇత్యమరః - కాంతారేఅరణ్యేకందానామభ్యవహారోచితానాంమూలవిశేషాణాంఖననమపదారణం*కాంతారంవర్త్మదుర్గమమిత్యమరః - రచయవిధేహి జీవనోపాయార్థమితిభావః- ఇతిమత్వేతిశేషఃభగవాన్*ఉత్పత్తించవినాశంచభూతానామాగతింగతిం- వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితీత్యుక్తలక్షణః - వసిష్ఠఃప్రభృతిఃరంపూ ప్రభూతం అబద్ధవాక్ నిబద్ధవాక్ - నూనం అన్య

థాకథమేవం భవేదితి భావః ॥ నాచమూ జఘనే హస్తసూత్రే ప్రతిసరోస్త్రియామిత్యమరః- అత్ర రాజ్యాభిషేకాఙ్గత్వేన బద్ధస్య ప్రతిసరస్య కఙ్కణస్య నార్ద్రత్వేనోత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షా- సాచ నూనమితివ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా ॥ యత్రాన్యధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపకల్పితం ప్రకృతం హి భవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౫ ॥ అత్రాంతరే రామాభిషేకవిఘాతమసహమానోఽనిరూఢాభిమానో లక్ష్మణస్తామమాచష్టేత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర కౌసల్యావిలాపసమయే- సుమిత్రాయాః అపత్యం పుమాన్ సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః ॥ బహ్వాదిభ్యశ్చేతి ఇఞ్ ప్రత్యయః - అతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుః శ్రీరామవనవాసకథాయాః శ్రోతుమశక్యత్వాదత్యంతప్రవృద్ధకోపస్సన్- శతమన్యుసమానం భోగైశ్వర్యాదిసంపత్త్యా ఇంద్రతుల్యమిత్యుపమా- అగ్రజం జ్యేష్ఠభ్రాతరం శ్రీరామం ప్రత్యేవం వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయదవోచత్ ॥ ౫౬ ॥ తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ ఆర్యేతి ॥ హే ఆర్య పూజ్య - ఇదమేతనకాచమేతి నూనమాబద్ధవాన్ప్రతిసరం భగవాన్వసిష్ఠః ॥ ౫౫ ॥

తత్ర సౌమిత్రిరతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుశ్శతమన్యుసమానమేనమగ్రజమకథయత్ ॥ ౫౬ ॥ అకార్యమిదమ్- లోకగర్హణార్హాయాః కైకేయ్యా వచసా రజసా జరసా చ సమాక్రాంతస్వాంతతయా కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్య రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశైథిల్యాన్నిస్సృతేన వచసా సంత్యజ్య రాజ్యమటవీపర్యటనం విధాతుం ॥

ర్యం అయుక్తం తవైతన్నోపపద్యత ఇత్యర్థః - కిమిదమిత్యాహ ॥ లోకేతి ॥ లోకగర్హణార్హాయాః - ఈదృగకార్యకరణశీలత్వాల్లోకనింద్యాయాః ॥ కుత్సానిందా చ గర్హణ ఇత్యమరః- కైకేయ్యాః వచసా విప్రలాపేన- రజసా రజోగుణేన చ ॥ రజో రజో గుణే స్త్రీపుష్పే రాగే రేణౌ ఇతి శాశ్వతః జరసా వార్ధకావస్థయా చ ॥ జరాయా జరసన్యతరస్యామితి జరాశబ్దస్య జరసాదేశః- సమాక్రాంతస్వాంతతయా సమభిభూతాంతఃకరణతయా హేతునా ॥ స్వాంతం హృన్మానసం మన ఇత్యమరః - కృత్యాకృత్యవివేకమూకస్య కార్యాకార్యవివేకశూన్యస్య - ఉక్తత్రితయమధ్యే ఏకైకమప్యనర్థాయ భవతి మిళనే తు కిము వక్తవ్యమితి భావః - రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశైథిల్యాద్బుద్ధిమాంద్యాత్- నిస్సృతేన వచసా నిర్గతేనాధికవాక్యేన- రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్మకం రాజకృత్యం - సంత్యజ్య విహాయ - అటవీపర్యటనమరణ్యసంచారం - విధాతుం కర్తుమనుచితమకార్యమితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౫౭ ॥

ననుభవతుయథాతథావా శ్రేయస్కామేనప్యంసాగురునిదేశోఽవశ్యంకర్త
వ్యః - అన్యథానిషేధస్మరణాదిత్యాశంక్యతత్రయుక్తింవక్తి ॥ కింత్వితి ॥
కింతుతతఃకిమిచ్యతేచేదిత్యర్థః - అనభ్యర్థమానాయ అయాచమానా
యపునః పునర్యాచ్ఞానిర్బంధేనానుపద్రవకారిణఇత్యర్థః. అభ్యర్థమా
నాయైవదత్తంపునర్నగ్రాహ్యం - అనభ్యర్థమానాయ చేతిచముక్త
వ్యమితిభావః*అత్రేమేఽర్థయతేఽర్థాయాచేయాచ్ఞావరోధనఇతివచ
నాత్ - తుభ్యంభవతే - కర్మణాయమభిప్రైతి ససంప్రదానమితిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ పిత్రాపృథ్వీభూర్దత్తాననువితీర్ణాఖలు - అతఃప్ర
గృహీతాయాః పునరగ్రహణేనతవాపిప్రతిగ్రహపరిత్యాగదోషః-తస్యా
పిస్వయందత్తాపహరణదోషః తస్మాదుభయతాపకత్వాత్త్వయా పునరవ
శ్యంపృథ్వీగ్రాహ్యేతి తాత్పర్యం ॥ ౫౮ ॥ ననుతథాపినమమాయంధర్మః
పురుషార్థవ్యాహతిహేతుత్వాదితినమంతవ్యం*క్షత్రియస్యపరోధర్మః
ప్రజానామేవపాలనమితిమనువచనాత్ - వస్తుతఃధర్మమార్గభ్రంశేపి

*గ॥ ౫౭॥ కింతుతుభ్యమనభ్యర్థమానాయప్రథమమేవపిత్రా
ప్రదత్తాననుపృథ్వీ॥*గ॥౫౮॥క్షత్రధర్మోపిధర్మ్యాత్పథఃప్ర
మాద్యాపివర్ణాశ్రమరక్షణతస్సమీచీనఃప్రాయేణపురుషంని

సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనతత్పరస్యపురుషస్యమోక్షసాధకత్వాదిత్యాహ ॥
క్షత్రేతి॥ సమీచీనస్సమర్థః - క్షత్రధర్మః క్షత్రియకులాచారోపి వస్తు
స్వభావావధారణార్థకోఽయమపిశబ్దఃధర్మాదనపేతోధర్మ్యః*ధర్మ
పథ్యర్థన్యాయాదనపేతఇతియత్ప్రత్యయః - తస్మాత్పథోమార్గాత్ -
జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ - ప్రమాద్యాపిప్రమాదంప్రాప్యాపి
ధర్మమార్గానవహితోభూత్వాపీత్యర్థః - వర్ణాబ్రాహ్మణాదయః
ఆశ్రమాఃబ్రహ్మచర్యాదయః-తేషాంరక్షణతఃపరిపాలనాద్ధేతోఃప్రాయే
ణభూమ్నా*ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనఇత్యమరః - పురుషంనితరాం
శ్రేయోనిశ్శ్రేయసం * అచతురాదినాసూత్రేణాచ్ప్రత్యయాంతోనిపాతి
తః-తస్మిన్ సకలపురుషార్థాగ్ర్యేమోక్షేనియోజయేత్ ప్రవర్తయేత్-
మోక్షాధికారిణంకుర్యాదిత్యర్థః - కుతశ్చిత్కారణాద్ధర్మమార్గప్ర
మాదేనవైగుణ్యేపి స్వధర్మత్వాత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్మకస్య క్షత్రధ
ర్మస్య- మునిజనోచితాటవీపర్యటనరూపపరధర్మానుష్ఠానాపేక్షయా
శ్రేష్ఠత్వాచ్ఛ్రే [illegible] త్వాంసఫలమితి - [illegible] స్వధర్మోవిగుణఃపరధ

ర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ - స్వధర్మేనిధనంశ్రేయః పరధర్మో భయావహ ఇతిభగవద్వచనాదితిభావః॥ ౫౯॥ అథదైవబలోల్లంఘనేనాపిపౌరుషస్యపురుషార్థసమర్థనసామర్థ్యసంభవాత్ క్షత్రధర్మనిర్వాహకః పురుషకారఏవసమాశ్రయణీయ ఇత్యాహ॥ నియతమితి॥ పురుషస్యకర్మపౌరుషం పురుషకారఏవ* పౌరుషంపురుషస్యోక్తేభావేకర్మణితేజసీతివిశ్వః* యువాదిత్వాదణ్ - అవధారణార్థాయమేవకారః - నియతంనిశ్చితంయథాతథానియతిబలందైవబలం* నియతిస్నియమేదైవ ఇతివిశ్వః- అతిలంఘ్యాతిక్రమ్య- ధీరస్యధైర్యశాలినఃపుంసః- పురుషార్థాన్ధర్మార్థకామమోక్షచతుర్విధపురుషార్థాన్ సమర్థయన్నిర్వహేత్ - స్వశక్త్యాపౌరుషనిర్వాహకస్యైవపురుషార్థలాభ ఇవత్వవ్యస్య- అతఃపురుషకారఏవసమాశ్రయణీయ ఇతిభావః॥ ౬౦॥ ఇత్థం స్వమతముపన్యస్యతస్యఫలితమాహ మాభూదితి॥ హే ఆర్యపూజ్యశౌర్యజలధే అపారశౌర్యసంపన్నేత్యర్థః- త్వత్పదపద్మయోర్భవచ్చరణారవిందయోఃకాంతారసంచారితః అరణ్యసంచారాత్

ౘ్రశేయసేనియోజయేత్॥ *౧॥ ౫౯॥ నియతం నియతిబలమతిలంఘ్యపౌరుషమేవధీరస్యపురుషార్థాన్సమర్థయేత్॥ *౨॥ ౬౦॥
మాభూత్త్వత్పద పద్మయోరరుణిమా కాంతారసంచారితః
పాణౌ పాటలిమామనాక్ప్రసరతు జ్యాకర్షణాదేవ మే। కైకేయీపరిభూతతాతవచనే నమ్రోభవాన్మాస్మభూత్ కించి

అరుణిమా అరుణ్యంలౌహిత్యమితియావత్* వర్ణదృఢాదిభ్యష్ష్యఞ్చేతిచకారాదిమనిచ్ మాభూన్మాస్తు- మా జీలుఙితి ల్యాశిషిలుఙ్ కింతుజ్యాకర్షణాత్ మౌర్వ్యాకర్షణాత్* మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః - మేమమపాణౌ హస్తఏవపాటలిమారక్తిమా* శ్వేతరక్తస్తుపాటల ఇత్యమరః - పూర్వవదిమనిచ్- మనాగీషత్ప్రసరతుప్రవర్తతాం. తథాభవాన్ కైకేయ్యాపరిభూతస్యవిమోహితస్యతాతస్యపితుర్వచనేవిషయే- నమ్రః ప్రహ్వః అధీన ఇతియావత్ మాస్మభూత్ మాభూయాదిత్యర్థః- స్త్రైణవచనస్యానాదరణీయత్వాదితిభావః* స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాదాశీరర్థేలుఙ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః శేషేప్రథమ ఇతిప్రథమపురుషత్వం కింతుకించి దీషన్మామకంమదీయం* తవకమమకావేకవచన ఇతిమమకాదేశః- ధనుఃచక్రమంసత్వర్తతాంస్త్రీపరతంత్రస్యపితుర్వచననియంత్రితతయా ... సంచారతత్పరోనభవకింతుమౌర్వ్యాకర్షణపూర్వకంమదీయంధనురాయచ్ఛబాణ

ప్రయోగేణకార్యాకార్యవిచారః ధురమమిత్రభూతంపితరం హనిష్యామీ త్యర్థః - తథాచరామాయణే *ప్రోత్సాహితోయంకైకేయ్యాసంతుష్టో యదినఃపితా- అమిత్రభూతోనిశ్శంకంవధ్యతాంబధ్యతామితి - తథాస్మృ తిశ్చ*గురోరప్యవలిప్తస్యకార్యాకార్యమజానతః- ఉత్పథంప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతిశాసనమితి - లక్ష్మణస్యధీరోద్ధతత్వాదిత్థముక్తవానిత్యనుసం ధేయం- లక్ష్మణంతు*దర్పమాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః- మా యావీసులభక్రోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతఇతి - అత్రసామయికత్వేనప్రాప్త యోఃశ్రీరామపాదపద్మహస్తారుణిమపాటలిమ్నోః శ్రీరామపాదపద్మా రుణిమానంకంఠోక్త్యావర్జయిత్వాపాణౌనియమనాదకః పరిసంఖ్యాలం కారః- తథోత్తరార్ధేశ్రీరామధనుర్నమ్రత్వయోఃప్రాప్తయోఃశ్రీరామన మ్రత్వంవర్జయిత్వాధనుషి నియమనాదపర ఇతితయోస్సాపేక్షత్వాత్సంక రః*ఏకస్యవస్తునఃప్రాప్తావనేకత్రైకదాయదా- ఏకత్రనియమస్సోహిప రిసంఖ్యానిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥౬౧॥ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యాఆచక్షాణం

న్నామకమార్యశౌర్యజలధేనమ్రంధనుర్వ్రతంతామ్॥*గ॥౬౧
ఏవమాచక్షాణంలక్ష్మణంరామస్సాంత్వయన్నవోచత॥ *గ॥
౬౨॥ వత్ససవితృవంశజాతానాంరాజ్ఞాం పితృనిదేశఏవదేశిక
స్సర్వకర్మసు॥*గ॥౬౩॥ బహవఃఖలుపితృనిదేశగౌరవాద్గో

వదంతం* వదవ్యక్తాయాంవాచిత్యస్మాద్ధాతోశ్శానచ్ - లక్ష్మణంరామ స్సాంత్వయన్సామవాదైరుపలాలయన్* సామసాంత్వముభేసమేఇత్య మరః. అవోచత॥౬౨॥తత్ప్రకారమేవాహ॥వత్సేతి॥హేవత్సలక్ష్మణేత్యా దరేణామంత్రణంసవితృవంశజాతానాంసూర్యవంశోద్భవానాంరాజ్ఞాం పితృనిదేశఃపితృనియోగఏవసర్వకర్మసుసకలకార్యేషు దేశికః ఆచార్యఃఉ పదేష్టేతియావత్ - సూర్యవంశోద్భవాస్సర్వేపిగుర్వాజ్ఞాపరిపాలనత త్పరాఏవేత్యర్థః- అతోనాస్మాకమిదంవిరుద్ధమితిభావః॥౬౩॥నకేవలమ స్మాకమియంమర్యాదాకింతుపూర్వేషామన్యేషామపీత్యాహ॥ బహవఇతి॥ కండుర్నామమహర్షిః రేణుకాయాః అపత్యంరైణుకేయోజామదగ్న్యః రామః*స్త్రీభ్యోఢక్ - పూరుర్యయాతినందనః ప్రభృతిగ్రహణాత్సగరపు త్రాదయః- కండుశ్చరైణుకేయశ్చపూరుశ్చేతిద్వంద్వః తేప్రభృతిరాదిర్యే షాంతేతథోక్తాః- బహవఃఅనేకేపూర్వేమహాత్మానః - పితృనిదేశేపిత్రా జ్ఞాయాం - గౌరవాదరాతిశయాద్గోహత్యామపినతేయుస్యకస్యచిజ్జంతో

హత్యాం*హానస్సిచేతిహంతేర్భావేక్యప్-తకారశ్చాంతాదేశః స్త్రీత్వం లోకాత్- తథామాతృవధమపినతుయస్యాః కస్యాశ్చిత్త్రియోవధం- తథాతారుణ్యస్యయౌవనస్యవినిమయోబుద్ధిపూర్వకపరివృత్తిః తమపినతుయస్యకస్యచిద్వయసోవినిమయం అత్యంతాకృత్యవినియోజకఏవపితృనిదేశోనలంఘనీయః- ఇయతాకాలవనవాసమాత్రవినియోజకస్తుకింవక్తవ్యమిత్యపిశబ్దత్రయార్థః- నిర్విచారంవిచారరహితం యథాతథాధర్మశాస్త్రనిషిద్ధంగోహత్యాదిమహాపాతకం కథంకారం కర్తుముపయుక్తంస్యాదితిశంకాశూన్యమిత్యర్థః- కుర్వాణాః అచరితవంతః*కరోతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచ్- తేనాచరణేనఆచారవతాం సదాచారసంపన్నానాంఅగ్రంనయంతీత్యగ్రణ్యః శ్రేష్ఠాః *సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్ *అగ్రగ్రామాఖ్యాంనయతేర్ణోవక్తవ్యఇతిణత్వం- ఇత్యేవంగణ్యంతేసంఖ్యాయంతే ప్రశస్యంతేఖల్విత్యర్థః- పితృనిదేశం గురుమాకుర్వతామీదృగకార్యకరణమేవప్రశంసాహేతురభూత్కిముతవనవాసాదికార్యకరణమితిభావః॥౬౪॥ఉక్తమర్థంనిగమయతి॥ తస్మాదితి॥

హత్యామపిమాతృవధమపితారుణ్యవినిమయమపికండుర్రైణు
కేయపూరుప్రభృతయఃకుర్వాణానిర్విచారంతేనాచారవతా
గ్రణ్యఇతిగణ్యంతే॥*౫॥౬౪॥తస్మాదవశ్యంవశ్యఏవపితురవగా

యస్మాత్పితృనియోగోవశ్యమనుష్ఠేయస్తస్మాత్- కారణాదిత్యర్థః- అవశ్యంనిశ్చితం- పితుర్వశ్యోవశంగతఏవసన్ నతువిమతఇత్యేవకారార్థః- వశంగతఇతియస్మాత్యయః - గహనమరణ్యమవగాహే ప్రవిశేఇత్యావోచతేతిపూర్వేణసంబంధః - అత్రరామాయణం*ఋషిణాదపితుర్వాక్యంవ్రతాచరితచారిణా- గౌహతాకండునాధర్మజ్ఞానతాపివిపశ్చితాజామదగ్న్యేనరామేణరేణుకాజననీస్వయం- కృత్తాపరశునారణ్యేపితుర్వచనకారణాత్- అస్మాకంతుకులేపూర్వంసగరస్యాజ్ఞయాపితుః- ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తశ్చమహాపథఇతి - పూరుస్తునరామాయణేసంగృహీతః తస్యేయంకథామహాభారతాదౌకథితా- పూర్వంశుక్రశాపవశాదసమయసంప్రాప్తదుస్సహజరాభారవిహ్వలేనపిత్రాయయాతినానియుక్తఃపూరుఃస్వతారుణ్యం తస్మైదత్వాతజ్జరాంస్వయంగృహీతవానితి- అత్రగోహత్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణకండ్వాదీనాముద్దేశాత్క్రమాపరనామా- యథాసంఖ్యాలంకారః*ఉద్దిష్టానామర్థానాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమముద్దే

శోనుభవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౬౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్సమయే విస్మృతపుత్రవాత్సల్యా సమధికపుత్రస్నేహా కౌసల్యా- తేన సహ పుత్రేణ సాకం - గంతుం వనం ప్రతీతి శేషః - అభిలషంతీ కామయమానా సతీ - కృతప్రణామేన విహితనమస్కారేణ రామేణ - సవినయం సప్రశ్రయం- ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా- భిహితా ఉక్తా॥ ౬౬॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కాంతారేతి॥ హే మాతః మయి కాంతారభాజి అరణ్యం గతే సతి- కేకయరాజపుత్ర్యాః క్షత్రియతనయాయాః కైకేయ్యాః - అతః క్షాత్రయుక్తమేవ కరిష్యతీతి భావః - కార్కశ్యేన క్రౌర్యేణ * కర్కశం కఠినం క్రూరమిత్యమరః- కందళితయా- ఉత్పన్నయా వాచా శస్త్రధారాకల్పయేత్యర్థః - దళితస్య విదారితస్య పీడితస్యేత్యర్థః - తాతస్యాస్మత్పితుః సంబంధి శోకదహనగ్లపితం మద్విరహజనితశోకానలేన పీడితం సంతప్తమితి యావత్ - శరీరం

హే గహనమితి॥*గ॥ ౬౫॥ తత్ర విస్మృతపుత్రవాత్సల్యా కౌసల్యా తేన సహ గంతుమభిలషంతీ కృతప్రణామేన రామేణ సవినయమేవమభిహితా॥*ప॥౬౬॥ కాంతారభాజి మయి కేకయరాజపుత్ర్యాః కార్కశ్యకందళితయా దళితస్య వాచా । తాతస్య శోకదహనగ్లపితం శరీరం మాతస్త్వయా న తు కదాచిదుపేక్షణీయమ్॥*గ॥౬౭॥ తతస్సా తనయస్య స్వస్త్యయనాయ సమస్తదేవతాసంకీర్తనపురస్సరీమాశిషమాచచక్షే॥*గ॥ ౬౮॥ తదను

త్వయా కదాచిత్ క్షణమాత్రమపీత్యర్థః - నోపేక్షణీయం నానాదరణీయం తు రవధారణార్థకః - కింతు తత్తత్కాలోచితోపచారైస్సర్వదా పరితోషణీయమిత్యర్థః - వాక్ఛస్త్రవిదళనమేవ దుస్సహం తత్రాపి శోకానలసంతాపశ్చేత్కిముపవక్తవ్యం - నఖవ్రణోపరి ముసలఘాతప్రాయత్వాదితి భావః - మయైకేనైవ వనం ప్రతిగమ్యతే -, పతిదేవతయా త్వయా తు తదుపచారతాత్పర్యేణ గృహ ఏవ స్థాతవ్యమితి భావః - వసంతతిలకా వృత్తం ॥ ౬౭॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం- సా కౌసల్యా- తనయస్య రామస్య స్వస్త్యయనాయ మాంగల్యసంపాదనార్థమిత్యర్థః - సమస్తదేవతాకీర్తనపురస్సరీం ఇంద్రాదిసకలదేవతాస్తుతిపూర్వికాం * పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితిట ప్రత్యయే టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - ఆశిషమాచచక్షే ఉవాచ* యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే - వృత్రనాశే సమభవత్తత్తే భవతు మంగళమిత్యాద్యాశీర్వాదం చకారేత్యర్థః॥౬౮॥ తదన్వితి॥ తదన్వాశీరుక్త్య

నంతరం రామస్తాం కౌసల్యామభివంద్య నమస్కృత్య నిష్క్రాంతః స్వగృ
హాద్వినిర్గతస్సన్ ప్రక్రాంతమారబ్ధం నైపథ్యమభిషేకోచిత వేషో యస్యా
స్తస్యాస్సీతాయాః ప్రాసాదం పదనమాససాద వివేశ॥ ౬౯॥ తతః శ్రీరామః
కిమకరోదిత్యాహ॥ కల్యాణేతి॥ కల్యాణవాదేన రాజ్యాభిషేక మంగళకథ
నేన సుఖితాం సంజాతసుఖాం* తారకాదిత్వాదితచ్- తాం కాంతాం ప్రియ
తమాం సీతాం - కాంతారచారకథయా అరణ్యసంచారవార్తయా విపినే
అరణ్యే అంభోదనాదేన జలదగర్జితేన ముదితామానందితాం మహ్యామతి
శయేన రాతీతి మయూరీ తాం మయూరాంగనాం పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః*
జాతేరస్త్రీవిషయాదితి జీష్- ధనుర్ధ్వనినా ధనుష్టంకారేణ పుళిందో వ్యాధ
ఇవ సంత్రాసయన్ భీషయన్ సహసా సద్య ఏవ కలుషీచకార సంక్షోభయా
మాస- కైకేయీవచననియంత్రితేన రాజ్ఞా నియుక్తోహం వనం ప్రతిగమిష్యా
మీత్యేవం రూపవచనేన విమనీచకారేత్యర్థః- ఉపమాలంకారః- నాత్రనీ

రామస్తామభివంద్య నిష్క్రాంతః ప్రక్రాంతనైపథ్యాయాస్సీతా
యాః ప్రాసాదమాససాద। *ప॥ ౬౯॥ కల్యాణవాదసుఖితాం స
హసైవ కాంతాం కాంతారచారకథయా కలుషీచకార। అంభోద
నాదముదితాం విపినే మయూరీం సంత్రాసయన్నివ ధనుర్ధ్వని
నా పుళిందః॥*గ॥ ౭౦॥ అయమేనామనుగంతుముపక్రాంతామ
కథయత్॥*ప॥ ౭౧॥ ప్రియే జనకనందిని ప్రకృతిపేశలామీదృశీం

చోపమాశంకా - ధర్మప్రాధాన్యకథనే నైవతథాత్వోపపత్తేః కింత్వత్ర
సంత్రాసనమాత్ర ఏవ కవివిశ్రాంతిరన్యథాతిప్రసంగాదత్యలం - వృత్తం
పూర్వవత్॥ ౭౦॥ తతః కిమత ఆహ॥ అయమితి॥ అయం శ్రీరామః అనుగంతు
మనుసర్తుముపక్రాంతాం కృతాదరాం ఏనాం సీతాం ప్రతి అకథయదవో
చత్॥ ౭౧॥ తదేవాహ॥ ప్రియ ఇతి॥ ప్రీణాతీతి ప్రియా* ఇగుపధేతి కప్రత్య
యః అకారాంతత్వాట్టాప్ హే ప్రియే జనకనందిని జనకరాజపుత్రి * కృత్య
ల్యుటో బహుళగ్రహణసామర్థ్యాన్నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ప్రత్యయః- టిత్వా
త్ జీప్ ఏతత్సంబోధనద్వయం కాంతారసంచారక్లేశానర్హత్వాద్యోతనా
ర్థం - ప్రకృత్యా పేశలాం చారుతరాం* చారౌ దక్షే చ పేశల ఇత్యమరః-
అత ఏవ శిరీషమృద్వీం శిరీషపుష్పవన్మృదులాం ఈదృశీమిత్థంభూతాం సుఖో
పచారోచితామిత్యర్థః- తవ తనుం శరీరం- గృహీతం దష్టం యద్ధరిణీగణాత్
కంకురంగినికురుంబ బ్రతికప్రదేశః - వృకాహిజీష్ఫుక్షితజతో స్త్రీకప్రదే

శమేవప్రథమంగృష్ణాంతీతిప్రసిద్ధిః* పృష్ఠవంశాధరేత్రికమిత్యమరః- తత్ర విసారిణ్యోనిస్సరంత్యోయాః నానాసిరాః నానావిధనాడ్యః * నాడీతుధమనీసిరేత్యమరః- తాభ్యఃఅక్షతమవిచ్ఛిన్నంయథా- తథా ఉద్వాతాసాం క్షతేభ్యోవ్రణేభ్యఃక్షరితంపరిస్రుతంయచ్ఛోణితమసృక్ తేనారుణానివృకాణామీహామృగాతాంఆననానియస్మిన్ తస్మిన్ హింస్రప్రచురతయాత్యంతభయంకరఇత్యర్థః * కోకస్త్వీహామృగోవృక ఇత్యమరః - కాననేఅటవ్యాంగ్లపయితుంపరిక్లేశయితుం కథంసహేమహతోవామృష్యే నకథంచిదపిసహఇత్యర్థః - ఏవమకథయదితిపూర్వేణసంబంధః పృథ్వీవృత్తంలక్షణంతూక్తం॥ ౭౨॥ తదన్వితి॥తదనుతదనంతరం- మైథిల్యాంజానక్యాంనానావిధేన- హితబుద్ధ్యాఖలువచోమన్యైతదభిధీయతే- సదాసుఖంనజానామిదుఃఖమేవసదావనమిత్యాది రామాయణోక్తప్రకారేణాపియత్నేనబహుప్రకారైరప్యుపాయైరిత్యర్థః- అనున్మిషదనుదయత్- అనుజిగమిషా

కథంగ్లపయితుంసహేతవశిరీషమృద్వీంతనుమ్।గృహీతహరిణీగణత్రికవిసారివానాసిరాక్షతక్షరితశోణితారుణవృకాననేకాననే॥*౫॥౭౨॥ తదనునానావిధప్రయత్నేనాప్యనున్మిషదనుజిగమిషాశైథిల్యాయాంమైథిల్యాంలక్ష్మణేప్యనవసితానుగమనవ్యవసాయేవాసిష్ఠాయసుయజ్ఞాయభూషణమశేషం నాగస

శైథిల్యమనుగమనేచ్ఛాదౌర్బల్యంయస్యాస్తస్యామ నివృత్తానుసరణేచ్ఛాయాంసత్యామిత్యర్థః-తథాలక్ష్మణేప్యనవసితానుగమనవ్యవసాయే-అనివర్తితానుయాత్రోద్యోగేసతిఅనవసితేత్యత్ర*షోంతకర్మణీతిధాతోఃకర్మణిక్తః అతోనఞ్సమాసఃతతఃవాసిష్ఠాయవసిష్ఠపుత్రాయ*తస్యాపత్యమిత్యణ్ సుయజ్ఞాయసుయజ్ఞనామ్నేఅచార్యాయఅశేషంభూషణంభూషణజాతంకనకరత్నమయకేయూరాంగదకుండలాద్యశేషభూషణానీత్యర్థః - శత్రూన్ జయతీతిశత్రుంజయః*సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినాఖచ్ప్రత్యయః అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమఃసఇత్యాహ్వయోయస్యతం శత్రుంజయనామ్నాప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాతులేనదత్తంమత్తహస్తినంమత్తేభంచనాగసహస్రేణసహ-గజసహస్రేణసాకం*గృహాభోగేగజానాగాఇతివైజయంతీ*ఏతీగ్యదత్వా-తథాగస్త్యకౌశికాభ్యాంకుంభసంభవవిశ్వామిత్రాభ్యాంచమహార్ఘాణ్యమూల్యాని*మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః- రత్నాని మణికాంచనాదీనిశ్రేష్ఠవస్తూనిచ* త్నం[illegible] శ్రేష్ఠే[illegible]పిత్యల్పః- వినిర్మిత

దనుసిర్జరారీణాంశేవద్విషాం దైత్యానాంపీర్యం ప్రభావంసామర్థ్యంవాము ష్ణతఃఅపహృతవతీత్యర్థోక్తే*అమరానిర్జరాదేవాః-వీర్యంశులేః ప్రభావేచ తేజస్సామర్థ్యయోరపీత్యమరశ్శ్వేతౌ - ధనుషీచసిరపాయంనిరాతంకం త్రాణకర్మరక్షణకృత్యంయయోస్తేతథోక్తే వర్మణీకంచుకే*తనుత్రంవ ర్మకంచుకమిత్యమరః- తథానిర్మర్యాదాఅసంఖ్యేయాశిలీముఖాబా ణాఃకైఃకృతఃఅనుషంగోఅనుబంధోయయోస్తౌఆక్షయసాయకావిత్యర్థః॥ నిషంగౌతూణీరౌచ * తూణోపాసంగతూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోరి త్యమరః - నిర్వర్తితౌనిష్పాదితంవీరపాణంరణసమాప్త్యనంతరకర్త వ్యమధుపానంయాభ్యాంతౌశత్రుసంహారకావిత్యర్థః* వీరపాణంతుయ త్పానంవృత్తేభావినివారణఇత్యమరః- కృపాణౌఖడ్గౌచేత్యేతత్సమస్తంన పుంసకమనపుంసకేనేత్యేకశేషః - జనకసదసిజనకయజ్ఞసభాయాంవరు ణేనమేమహ్యం దత్తమాయుధజాతమస్త్రకలాపం ఆదాయగృహీత్వా

హసేత్రిణసహశత్రుంజయాహ్వయంమాతులదత్తంమత్తహస్తి
నమగస్త్యకౌశికాభ్యాంచవితీర్య మహార్ఘాణిరత్నానితదనుని
ర్జరారివీర్యముషీధనుషీనిరపాయత్రాణకర్మణీవర్మణీని
ర్మర్యాదశిలీముఖకృతానుషంగౌనిషంగౌనిర్వర్తితవీరపాణౌ
కృపాణౌవరుణేనజనకసదసిమేదత్తమే తత్సమస్తమాయుధ
జాతమాదాయమామనుగచ్ఛేతిసౌమిత్రిమన్వగృహీత్॥* ౧౧॥

మాంఅనుగచ్ఛఅనుసరేతిలక్ష్మణమన్వగృహీత్ అనుగృహీతవాన్ ఆజ్ఞాపిత వానిత్యర్థః- తథాశ్రీరామాయణం- మేచరాజ్ఞోదదావిమ్యేమహాత్మవరు ణస్స్వయం-జనకస్యమహాయజ్ఞేధనుషీతే- ప్రదర్శయ- ఉభేచకవచేదివ్యే తూణీచాక్షయసాయకౌ - ఆదిత్యావిమలౌచోభౌఖడ్గౌహేమపరిష్కృతౌ సత్కృత్యనిహితంసర్వమేతదాచార్యస్యసద్మని- సత్వమాయుధమాదాయ క్షిప్రమాగ్రవజలక్ష్మణేతి - అత్రైకేవ్యాఖ్యాతారః కించిదాశంక్యసమాద ధుః- తత్ప్రకారస్తు - నను-జనకయజ్ఞేధనురాదిప్రదానస్యాశ్రవణాత్- కథమప్రసిద్ధైతదనువాదఃక్రియతే- సత్యమేతత్ భగవతోవాల్మీకేరిత్యాసౌ లీప్రస్తుతార్థప్రతిపాదన పారవశ్యాత్ యత్రవక్తవ్యమర్థం తత్రానుక్త్వా ఉత్తరత్రకేనచిద్వ్యాజేనప్రసిద్ధమనువదతీతి- యథాబాలకాండేనా గృహీతంమణిబంధనం*మణిరత్నమిదందత్తం వైదేహ్యాః శ్వశురేణమే ఇతి సుందరకాండేఅభిహితవాన్ - అయోధ్యాకాండేవక్తవ్యం - కాకాసుర

వృత్తాంతం*సపిత్రా చ పరిత్యక్తో యస్సన్ తైశ్చ మహర్షిభిః త్యాదిసుందరకాం
డే ఉక్తవానితి - అత స్తదనుసారిణా త్ర భగవతా భోజేనాపి తథైవోక్తత్వా
న్న విరోధ ఇతి మంతవ్యమితి॥ ౭౩॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ సీతాపీతి॥ చార్థోపిశ
బ్దః నిజాభరణజాతం రత్నకేయూరాంగదరశనాదిస్వకీయభూషణకలాపం
సుయజ్ఞస్య పత్న్యై భార్యాయై- న్యదాత్ దత్తవతీ - మహాప్రభోః శ్రీరా
మస్యాచార్యసంభావనం తస్య శిష్యస్సీతాయాః స్త్రీపత్న్యై సంభావనంచ
యుక్తమిత్యర్థః - తతః సౌమిత్రిర్లక్ష్మణోపి స్వాధీనేన స్వాయత్తేన*అధీ
నో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - ధనేన రత్నకాంచనాదిరూపేణ ద్రవ్యేణ కౌ
సల్యాయాః ప్రత్యేకం పురోహితమిత్యర్థః- కంచిత్తైత్తిరీయాచార్యం బ్రా
హ్మణమతోషయత్- స్వకీయద్రవ్యప్రదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః-
ఏతేన సౌమిత్రేర్నిజజనన్యపేక్షయా కౌసల్యాయామేవాత్యంతాదరస్సూ
చ్యతే॥ ౭౪॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే- రఘుపతిః సకుటుంబాయ కుటుం

౭౩॥ సీతాపి నిజాభరణజాతం సుయజ్ఞపత్న్యై న్యదాత్। తత
స్సౌమిత్రిరపి స్వాధీనేన ధనేన కంచిత్కౌసల్యాశ్రితముపాధ్యా
యమతోషయత్॥*॥ ౭౪॥ తత్ర సకుటుంబాయ త్రిజటాభిధా
యనిర్ధనాయ ద్విజాతయే స్వహస్తవిక్షిప్తదండపతితదేశావ
ధికం గోధనం చ కపింజలాదిభ్యో ద్విజాతిభ్యశ్చ రఘుపతిర్విత్తా
ని వివిధాని వితతార॥*॥ ౭౫॥ తతస్తేషాం నారీణాం నిశ్వాస

బసహితాయ పత్నీపుత్రసమేతాయేత్యర్థః- త్రిజట ఇత్యభిధానం నామధే
యం యస్య తస్మై- ఉంఛవృత్తయే కస్మైచిద్ద్విజాతయే స్వహస్తేన నిక్షిప్తః
పరిక్షిప్తదండేన యావత్తావదవాప్స్యసీతి బ్రాహ్మణానాం గోగ్రహణ
చాపల్యప్రదర్శనార్థముదీరిత శ్రీరామవచనవశాత్ప్రేరితో యో దండః త
స్య పతితదేశః - స ఏవావధిర్మర్యాదా యస్య తథోక్తం తావద్దేశస్థమిత్య
ర్థః - గోధనం గోవ్రజం చ*గోకులం తు గోధనం స్యాద్గవాం వ్రజ ఇత్యమ
రః- తథా కపింజలో నామ బ్రాహ్మణ ఆదిర్యేషాం తే తథోక్తాస్తేభ్యో ద్విజా
తిభ్యః- కఠకలాపదండమాణవకాదిభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ వివిధాని నానా
రూపాణి విత్తాని గోరత్నాంబరయానాదీని ద్రవ్యాణి*ద్రవ్యం విత్తం స్వాప
తేయమిత్యమరః - వితతార విశ్రాణితవాన్*విశ్రాణనం వితరణమిత్యమ
రః॥ ౭౫॥ తత ఇతి॥ తతః విశ్రాణనానంతరం- తేషాం సీతారామలక్ష్మణానాం- నిశ్వా

సైరేవజంఝానిలైస్సధ్వనిమహామారుతైశ్చలంతిచలమానాని అధరకిసలయాన్యోష్ఠపల్లవాయాసాంతాస్తథోక్తాస్తాసాంపౌరనారీణావపూంషిమనాంసిచ- అస్రిసలిలాసారేణఅశ్రుజలధారాసంపాతేన*అస్రమశ్రుణిశోణితఇతిశ్వః - శోకపావకేనశోకదహనేనచసిక్త్వార్ద్రీక్రుత్యదగ్ధ్వాసంతాప్యచ - వపూంష్యస్రిసలిలాసారేణసిక్త్వామనాంసిశోకపావకేనదగ్ధ్వాచేతియథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తథోద్వేలంవిషాదముత్పాద్యేత్యర్థః - నిషిద్ధపరిజనానుగమనతయాఐకాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయాత్రతయాహేతునా - ప్రకాశితఃప్రకటీకృతఃప్రవాససిద్ధాంతోవనవాసరాద్ధాంతోయైస్తథోక్తాస్సంతః - శుద్ధాంతావరోధఃపురాన్నిశ్చక్రమున్నిర్జగ్ముః॥తత్రనిర్గమనసమయే॥ ౭౮॥ సీతే॥ సీతాపురాపూర్వంగగనచారిభిఃఖేచరైరపికిముతాన్యైరితిభావః-అదృష్టానావలో

జంఝానిలచలదధరకిసలయానామస్రిసలిలాసారేణశోకపా
వకేనచవపూంషిమనాంసిచసిక్త్వాదగ్ధ్వాచనిషిద్ధపరిజనానుగ
మనతయాప్రకాశితప్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతాన్నిశ్చక్రముః॥
తత్ర॥*ప॥౭౮॥సీతాపురాగగనచారిభిరప్యదృష్టామాభూది
యంసకలమానవనేత్రపాత్రమ్ । ఇత్యాకలయ్యానియతంపిద
ధేవిధాతాబాష్పాంబుభిర్నయనానిశరీరభాజామ్॥ తతః॥ *ప॥
౭౭॥ రుద్ధాపియాంతమనుగచ్ఛతిమైథిలీమాంవత్సోజహాతినక
దాచనలక్ష్మణోపి । ఇత్యేతయోరనుగతింప్రతిబోధ్యగంతుం

కితామహారాజపరిగ్రహత్వాదితిభావః- ఇయంసీతాసకలమానవనేత్రపాత్రంసమస్తజనదృగ్గోచరామాభూత్ మాస్తు*మాజిలుఙిత్యాదినాఆశీరర్థేలుఙ్నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః - ఇత్యేవమాకలయ్యానిపర్య - కలిఃకామధేనుః -విధత్తఇతిఽధాతాయుక్తాయుక్తసమాధానతత్పరోబ్రంహాబాష్పోదమేనఅశ్రూత్పాదనేనశరీరభాజాంప్రాణినాంనయనానినేత్రాణిపిదధేఆచ్ఛాదితవాన్- నియతంనిశ్చితమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం - శ్రీరామప్రవాసమసహమానామానవాస్సర్వేగంరురుదురిత్యర్థః*అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః*వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యస్యాకారలోపః॥ ౭౭॥తత స్తదనంతరం॥రుద్ధేతి॥ మైథిలీసీతారుద్ధాబహుప్రయత్నేననివారితాపి [illegible] గచ్ఛంతం*యాతేశ్శతృప్రత్యయః- అనుగచ్ఛత్యనుసరతీతిశేషః ఇతి వత్సోనుజఃలక్ష్మణోపి - క

దాచనక్షణమప్యత్రమపీత్యర్థః-మాంనజహాతినత్యజతిసోఽప్యనుగచ్ఛతీత్యర్థః- ఇత్యనేనప్రకారేణైతయోస్సీతాలక్ష్మణయోరనుగతిమనుయాత్రాం- ప్రతిబోధ్యవిజ్ఞాప్య- దశరథాయేతి శేషః - గంతుంవనంప్రతియాతుం- రామఃభూయఃపునరపి- రాజసదనందశరథగృహం - ప్రవివేశ - సర్వత్రతదాజ్ఞాయాఏవప్రాధాన్యాదితిభావః॥ ౭౮॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ శ్రీరామేసుమంత్రేణమంత్రివృద్ధేన- విజ్ఞాప్యరామోఽయంభవద్దర్శనార్థంసమాగతఇతివిజ్ఞాపనంకృత్వా- ఇత్థంభూతవ్యవహారస్యరాజధర్మత్వాదితిభావః - ప్రదర్శితేదృగ్గోచరీకృతేసతిభూపతిః - రాజాభూతావిష్టఃపిశాచాక్రాంతఇవభూతంస్మాదౌపిశాచాదౌన్యాయేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః - విష్టరాదాసనాత్ *వృక్షాసనయోర్విష్టర ఇతినిపాతనాద్ధ్రస్వఉపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- నిపత్యశోకవేగస్యాసోఢుమశక్యత్వాన్మూర్ఛయాభువిపతిత్వేత్యర్థః- సదాఅవిచ్ఛిన్నంక్రియావిశేషణమేతత్

భూయోపిరాజసదనంప్రవివేశరామః॥*౧॥౭౮॥ తస్మిన్సుమంత్రేణవిజ్ఞాప్యప్రదర్శితేభూపతిర్భూతావిష్టఇవవిష్టరాన్నిపత్యసదారస్సదారచితపరిదేవనోవనోత్కణ్ఠాంస్వయమప్యకరోత్ *౧॥౭౯॥ తదాసుమంత్రఃకైకేయీమబ్రవీత్॥*౧॥౮౦॥ దేవి విరమరామాభిషేకసమున్మిషితాహ్లాదాంకురావగ్రహాదాగ్రహాత్॥*౧॥౮౧॥పురాఖలువరదప్రసాదాదవగతసకలప్రాణిభాషణతయాపర్యంకపర్యంత పరిసరత్పిపీలికాలాపేకృత

రచితపరిదేవనఃకృతవిలాపస్సన్సదారఃకౌసల్యాసహితః స్వయమపివనోత్కంఠాంవనవాసౌత్సుక్యం- వనోత్కంఠాంమతిమితిపాఠేవనవాసోత్సుకాంబుద్ధిమకరోత్॥౭౯॥ తదేతి॥ తదాతస్మిన్సమయేసుమంత్రఃకైకేయీమబ్రవీత్ అహోచత్॥౮౦॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥దేవీతి॥ హేదేవికైకేయిరామాభిషేకేణ శ్రీరామరాజ్యాభిషేకోత్సవేన - సమ్యక్ జలసేకేనేవసమున్మిషితస్సముత్పన్నోయ ఆహ్లాదాంకురఃఆనందకందళ ఇతిరూపకంతస్యావగ్రహాత్ ప్రతిబంధకాత్ ఆగ్రహాదభినివేశాత్ - జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ- విరమవిరతాభవ- తాదృగాగ్రహంపరిత్యజేత్యర్థః* వ్యాఙ్పరిభ్యఇతిపరస్మైపదం॥ ౮౧ ॥ పునస్తస్యాదాశ్శీల్యపరిత్యాగార్థంతన్మాతృగోచరమితిహాసమాహ॥ పురేతి॥ పురాపూర్వకాలే- ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే - వరదస్యవరప్రదాతుః-కస్యచిద్యోగినః ప్రసాదాదను

గ్రహాత్ - అవగతసకలప్రాణి భాషణతయావిజ్ఞాత సకలజంతువచనతయా హేతునా- పర్యంకపర్యంతేశయనసమీపేపరిసరంతీనాం పిపీలికానాంభూఃవర సంచారిసూక్ష్మజంతువిశేషాణాం అలాపేభాషణేవిషయే కృతహాసంకిమేతే అజ్ఞానజంతవఃసమాలపంతీతి హసితవంతంతవపితరం కేకయం - హసనకారణంహాసహేతుం - పృష్ట్వా కేనాపిహేతునాయం పరిహసతీతిజిజ్ఞాసయానుయుజ్యేత్యర్థః - తద్వివరణంహసనకారణకథనంపత్యుర్భర్తుః మరణకారణమిత్యవేత్యజ్ఞాత్వాపి - తద్వచనాదేవేతిభావః - భూయసోబహులాత్ *బహులోఽపోభూచబహోరితిభూరాదేశః - బహులోఽపశ్చ - నిర్బంధాత్ప్రియాసకరణాద్ధేతోః - కుపితేనక్రుద్ధేనరాజ్ఞాకేకయేన - అవజ్ఞాతాయాఃఅవమానితాయాస్తేతవమాతుర్విధాంప్రకారం*విధావిధాప్రకారేచేత్యమరః - మానుకుర్వీథాః నానుకురుష్వేత్యర్థః - భర్తృప్రాతికూల్యాచరణేనమాతృవద్విగర్హా

హాసంతవపితరంహసనకారణంపృష్ట్వాతద్వివరణంపత్యుర్మరణకారణమిత్యవేత్యాపిభూయసో నిర్బంధాత్కుపితేనరాజ్ఞావజ్ఞాతాయాఃమాతుస్తేవిధాంమానుకుర్వీథాఇతి॥ * ప ॥ ౮౨॥ కృతాసమంజనిర్యాసంసగరంకేకయాత్మజా । నిదర్శనత్వేనిర్దిశ్యనిరబధ్నాన్నిజంపతిమ్. * ప॥ ౮౩॥ తత్ర॥సిద్ధార్థకో మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ । సరయూపాతితానేక

ణీయామాభూదిత్యర్థః*కరోతేర్లిఙిథాస్ - ఇత్యబ్రవీదితిపూర్వేణసంబంధః॥ ౮౨॥ సుమంత్రవచనంశ్రుత్వాసాకిమకార్షీదిత్యతఆహ॥కృతేతి॥ కేకయాత్మజాకైకేయీకృతఃవిహితః అసమంజనామ్నఃపుత్రస్యనిర్యాసః పరిత్యాగఃయేనతం- అసమంజాఖ్యపుత్రత్యాగినమిత్యర్థః- సగరంరాజానంనిదర్శనత్వేనదృష్టాంతత్వేనిర్దిశ్య సగరవత్త్వమపిపుత్రంపరిత్యజేతిసరూప్యేత్యర్థః - నిజంపతింస్వభర్తారంనిరబధ్నాన్నిరుత్తరంచకారేత్యర్థః॥ ౮౩॥ అత్రాంతరేకైకేయీవచనమసహమానఃకశ్చిదమాత్యవృద్ధఃప్రత్యవోచదిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ తత్రకైకేయీనిర్బంధవాక్యసమయే సిద్ధార్థకఃసిద్ధార్థకనామామహామాత్యస్సుమంత్రాదన్యోమాత్యప్రవరః*అమాసహభవతీత్యమాత్యః శుభాశుభకార్యేషు సదాసహవర్తత ఇత్యమాత్యః*అవ్యయాత్త్యప్ సరంయూపాతితానాంసరయూనదీనిపానామనేకప్రజానాం[illegible]జనానాం- మరణమేవకారణంనిమిత్తం-

స్మాత్- తత్పరిత్యాగంతస్యాసమంజస్యపరిత్యాగంనిర్యాసమప్రపిత్- అసమంజసచరిత్రత్వాదసమంజస్యత్యాగః - సమంజససకలసద్గుణాభిరామస్య శ్రీరామస్యతుపరిత్యాగఃకథంసమంజసఇతిభావః॥ ౮౪ ॥ ఇత్థంబహుధావాలంభేష్వవార్యనిశ్చయామవబుద్ధ్య రాజారామమేవమువాచేత్యాహ॥ అథేతి॥ అథామాతృ్యుక్త్యనంతరం- దశరథేనరామఃసపరిచ్ఛదఃసపరివారస్సన్నేవగచ్ఛప్రవజేత్యేవంనిర్దిష్టఃనియుక్తస్సన్ - పరిచ్ఛాద్యతేఅనేనేతిపరిచ్ఛదఇతివిగ్రహః * పుంసిసంజ్ఞాయాంఘఃప్రాయేణేతిఘప్రత్యయః ఛేరుపసర్గస్యేతిహ్రస్వః- ఖనిత్రపిటకౌఖనిత్రమవదారణం- ఖననసాధనం కుద్దాలాదికమిత్యర్థః - పిటకఃకందమూలఫలాద్యాహరణయోగ్యఃకండోలఃతౌకేవలంతావేవ*ఖనిత్రమవదారణంకండోలపిటకావితిచామరః- కేవలశబ్దస్త్వవధారణార్థకః- తథావల్కలయుగళంవల్కలవస్త్రయుగ్మం చ ప్రార్థయతఅయాచత - త్యక్తసంగస్యమమప్యపచ్ఛేదేనకార్యంకిం

ప్రజామరణకారణాత్॥*౫॥౮౪॥అథదశరథేనరామస్సపరిచ్ఛదఏవగచ్ఛేతినిర్దిష్టః కేవలంఖనిత్రపిటకౌ వల్కలయుగళంచ ప్రార్థయత॥*ప॥౮౫॥సుఖోచితానాంసువ్యక్తందివ్యలావణ్యసంపదామ్ । త్రయాణామపికైకేయీవల్కలాన్యుదపాహరత్॥*ప॥ ౮౬॥ అథరఘుకులనాథోమధ్యమాంబానియోగాద్గుణ

అపితుమునిజనోచితంవల్కలఖనిత్రపిటకమాత్రమేవదాతవ్యమితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥ అత్రాంతరేశ్రీరామవివాసనదీక్షితాకైకేయీవిలంబాసహిష్ణుతయాద్రుతతరంవల్కలాన్యాజహారేత్యాహ ॥ సుఖోచితానామితి ॥ కైకేయీసుఖోచితానాంసుఖార్హాణాం- సువ్యక్తంస్ఫుటంయథాతథాదివిభవందివ్యంశ్రేష్ఠం * తత్రభవఇతిభవార్థేయత్ప్రత్యయఃలావణ్యంశరీరసౌందర్యాది - సంపత్లక్ష్మీశ్చయేషాంతేతథోక్తాస్తేషాంసకలగుణసంపన్నానామిత్యర్థః - త్రయాణాం సీతారామలక్ష్మణానామపి నైకస్యైవరామస్యేత్యపిశబ్దార్థః- వల్కలానిచీరాణి- ఉదపాహరత్ పరిధత్వమితిప్రాదాదిత్యర్థః॥ ౮౬॥ అథేతి॥ అథవల్కలాహరణానంతరంరఘుకులనాథోరఘువంశశ్రేష్ఠశ్రీరామఃమధ్యేభవామధ్యమా * మధ్యాన్మఇతిమత్వంసాచసా అంబాచతస్యామధ్యమాంబాయాః కైకేయ్యాః నియోగాదాజ్ఞావశాత్ మంగళార్హరాజ్యాభిషేకకల్యాణోచితే - గుణశతిసూదర్శనాదిగుణసంపన్నే తంతునిర్మితేవాపరిధానే అధోంశుకే *

అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకఇత్యమరః- నిరాశఃనిస్పృహస్సన్- కుచతటేఅధికుచతటం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- తత్రవల్గంతః ప్లవంతః యేజానకీబాష్పాః సీతానేత్రాంబూనితైస్సేకాత్ కఠినతరకుచతటపతనోత్పతనాద్బాష్పబిందూనాంతత్రసంక్రమణాదితిభావః - ఏతేన జానక్యాభర్తుఃరత్యంతసాన్నిధ్యం వల్కలధారణాసహిష్ణుత్వంచసూచ్యతే*బాష్పనేత్రాంబుధూమయోరిత్యభిధానాత్ - అపగతఃఖరభావః కార్కశ్యంయస్యతత్ సంప్రాప్తమార్దవం సంధారణానుకూలమిత్యర్థః. వల్కలంపర్యధత్తపరిధృతవాన్- అత్రకేచిత్ రాజ్ఞఃకైకేయీతృతీయైవమహిషీ- మధ్యమాశబ్దప్రయోగస్తుమధ్యమాఛందోవత్- ప్రసిద్ధత్వాన్నతుమధ్యేభవత్వాత్- అర్జునస్యకుంతీసుతమధ్యమప్రయోగవదితివదంతితదేతదవిచారరమణీయం - బకబంధప్రయాసప్రాయత్వాత్ - కించిద్దప్రామాదికప్రయోగాణామేవ తాదృక్సమాధానత్వాత్ - కింతుస్వర్గపాతాళయోర్మధ్యేభవత్వాద్భూలోకస్యయథామధ్యమలోకప్రయోగః

> వతిపరిధానేమంగళాహేనిరాశః । అధికుచతటవల్గజ్జానకీ
> బాష్పసేకాదపగతఖరభావంవల్కలంపర్యధత్త॥* ౫॥ ౮౭॥
> తత్రయేచిత్రీయంతస్సర్వేనిర్వికారవదనలక్ష్మీకమిక్ష్వాకుకులా
> ధ్యక్షమధ్యక్షయంతస్తేషామేవశోకశంకుకీలితమానసానామా

తథాకౌసల్యాసుమిత్రయోర్మధ్యేభవత్వాన్మధ్యమేయమితియుక్తముత్పశ్యామః- ఏతదభిప్రాయేణైవసర్వజ్ఞోభోజోపిమధ్యమాంబానియోగాదితిప్రయుక్తవానిత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా-మాలినీవృత్తం॥ ౮౭॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ కాలేశ్రీరామవల్కలధారణసమయే- సర్వేఅశేషాయేజనాః చిత్రీయంతఃఆశ్చర్యంకుర్వంతః*నమోవరివశ్చిత్రజఃక్యజిత్యత్రచిత్రజఆశ్చర్యఇతిక్యచ్ - నిర్వికారాధీరోదాత్తత్వాద్వికారరహితాప్రసన్నాలక్ష్మీర్ముఖశోభాయస్యతం*శైషికఃకప్ప్రత్యయః - ఇక్ష్వాకుకులాధ్యక్షంఇక్ష్వాకుకులశ్రేష్ఠం - శ్రీరామమధ్యక్షంప్రత్యక్షంకుర్వంతఃఆధ్యక్షయంతఃపశ్యంతఇత్యర్థః * అధ్యక్షశబ్దాత్తత్కరోతీణ్యర్థేణిచ్ - తాల్పటష్వతాదేశః శోకఏవశంకుఃతేనశోకశల్యేనకీలితమానసానాంవిద్ధహృదయానాంతేషామేవజనానామానసేషుముఖేషు మానసేష్వితిపాఠే మానసేషుహృదయేషు*చిత్తంతుచేతోహృదయంస్వాంతంహృన్మానసంమనఇత్యమరః- పారంపర్యేణఅవిచ్ఛేదేన- ప్రకాశైః వైవర్ణ్యం[illegible] ప్రస్ఫురత్-వల్కలం

వసానం శ్రీరామం దృష్ట్వా సర్వే జనా వివర్ణవదనాః కలమానసాశ్చ బభూవురిత్యర్థః- నిర్వికారదర్శనేన వికారోత్పత్తిశ్చిత్రమితి భావః॥ ౮౮॥ తదానీం సర్వసాధారణ్యాద్వసిష్ఠస్యోత్పన్నం వికారమన్యథా యోజయతి కింత్వితి తదేవాహ॥ స ఇతి॥ దాశరథౌ శ్రీరామే* అతక్షణ్ సవల్కలే- ద్రుమత్వగ్వికారవాసోధారిణి సతీత్యర్థః- విషాదాత్ ఖేదాత్- వసిష్ఠః ఆమీలితాక్షః ద్రష్టుమశక్తతయా ఈషన్నిమీలితనయనః * బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్షచ్ అభూదితి యత్ తన్నిమీలితాక్షత్వమేవ మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య- మహర్షిలక్షణముక్తం- కాకుత్స్థస్య యాథార్థ్యవిలోకితస్య శ్రీరామతత్త్వదర్శనస్య- భావే క్తః- కరణం సాధనం జాతం- ఆమీలితనయనానాం ఋషీణాం తత్త్వమర్శసంభవప్రసిద్ధేః- మహర్షేరముష్యామీలితనయనత్వం తారకబ్రహ్మణః శ్రీరామస్య తత్త్వబోధకత్వేనోపకారకమభూదిత్యర్థః - తత్త్వానుసంధానసమయే సంయమినామర్ధోన్మీలితనయనత్వం యోగశాస్త్రప్రసిద్ధం- కేవలనిమీలనే నిద్రా స్యాత్- కేవలోన్మీ

వనేషు పారంపర్యేణాస్ఫురద్వికారః॥ కింతు॥* ప॥౮౮॥ సవల్క
లే దాశరథౌ విషాదాదామీలితాక్షోయదభూద్వసిష్ఠః। తదేవజా
తం కరణం మహర్షేః కాకుత్స్థయాథార్థ్యవిలోకితస్య॥* ప॥౮౯॥
అస్యపీతాంబరత్యాగే కిం జాతా విక్రియా పురా। ఇతి ప్రత్యగ్దృశాం

లనే విషయదర్శనేన చిత్తవిక్షేపస్స్యాదితి - అత్ర విషాదకృతామీలనస్య తత్త్వానుసంధానపరత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా- వృత్తముపజాతిః॥ ౮౯॥ అతఏవ నవ్యథితోభూదిత్యాహ। అస్యేతి॥ అస్య శ్రీరామస్య - పీతాంబరత్యాగే కాంచనాంబరవిసర్జనే సతి - పీతాంబరం త్యక్త్వా వల్కలం దధానే సతీత్యర్థః - అపురా అపూర్వా పీతాంబరధారణసమయే అనుపలభ్యమానేత్యర్థః * పూర్వార్థవాచినో నిపాతాత్పురాశబ్దాన్నఞ్సమాసః - విక్రియా వికారః జాతా ఉత్పన్నా కిం న జాతైవేత్యర్థః - స్వతో నిర్వికారాణామలంకారానలంకారయోరకించిత్కరత్వాదితి భావః- ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః- ప్రత్యగ్దృశామంతర్ముఖానాం జ్ఞానినామిత్యర్థః - శ్రేష్ఠప్రశస్యః* ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి శ్రాదేశః- వసిష్ఠః నాతివివ్యథే - అత్యంతవ్యథాం న ప్రాప లౌకికానువృత్త్యా కించిద్వ్యథాం ప్రాప్తవానేవేత్యతిశబ్దార్థః - పీతాంబరం త్యక్త్వా వల్కలం ధృతవతః శ్రీరామస్య బాహ్యాభ్యంతరే వికారరాహిత్యేన విశుద్ధచిత్తస్వభా

వమనుసంధాయవశుశోచేత్యర్థః- ఉక్తంచజ్ఞానవాసిష్ఠే * యోనిత్యమధ్యాత్మమయోనిత్యమంతర్ముఖస్సుఖీ - నిత్యంచిదనుసంధానస్సనశోకేనబాధ్యతఇతి॥౯౦॥సఇతి. సోయమరుణసారథికులగురుః అరుణోనూరుస్సారథిర్యస్యారుణసారథిఃసూర్యః*సూరసూతోరుణోనూరురిత్యమరః- తస్యకులంవంశఃతస్యగురురాచార్యో వసిష్ఠఃమైథిలీవల్కలధారణమరుణత్ న్యవారయత్ అస్యాస్సుకుమార్యారాజసమార్యా - నేదృగ్వసనధారణంయోగ్యమితినివారితవానిత్యర్థః*రుధేర్లజిరుధాదిభ్యఃశ్నమితిశ్నంశ్నసోరల్లోపఇత్యకారలోపేసంయోగాంతలోపః- రషాభ్యామిత్యాదినాణత్వం- అత్రలక్ష్మణవల్కలధారణాకథనేపిశ్రీరామస్యతద్ధారణకథనాత్సీతాయాశ్చతన్నిషేధాత్సోపిధృతవానేవేత్యనుసంధేయం॥౯౧॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్సమయే- ప్రయాణాయవనవాసయాత్రార్థం - ప్రణిపతంతీంనమస్కుర్వాణాం- స్నుషాంశ్రీరామవధూంసీతాం*సమాస్నుషాజనీవధ్వాఇత్యమ

శ్రేష్ఠోవసిష్ఠోనాతివివ్యధే॥*గ॥౯౦॥సోయంమైథిలీవల్కలధారణమరుణదరుణసారథికులగురుః॥*గ॥౯౧॥ తత్రప్రయాణాయప్రణిపతంతీంస్నుషామాలింగ్యప్రస్నుతపుత్రవాత్సల్యాకౌసల్యాబాష్పగద్గదమవదత్॥*ప॥౯౨॥ ఘర్మేనిదాఘకిరణస్యకరైఃకఠోరైఃకాంతారమధ్యపదవీషునఖంపచాసు । త్వాంవిత్యసంస్థులపదాంవనదేవతాభిర్నిందిష్యతే నియతమేవనిమేష

రః- ఆశ్లిష్యాలింగ్య- ప్రస్నుతంసముత్పన్నంపుత్రేశ్రీరామఇవవాత్సల్యంస్నేహోయస్యాస్సాతథోక్తాస్నుషాయామపీసుర నిర్విశేషంస్నేహావతీత్యర్థః-కౌసల్యాబాష్పైర్గద్గదంఅవిస్పష్టవచనమవదత్ అవోచత్॥౯౨॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి॥ఘర్మఇతి॥ఘర్మేగ్రీష్మర్తౌ - నిదాఘకిరణస్యోష్ణాంశోః- కఠోరైఃతీక్ష్ణైఃకరైఃకిరణైః - నఖాన్పచంతిసంతాపయంతీతినఖంపచాసు*మితనఖేచేతిఖచిముమాగమః - కాంతారమధ్యపదవీషుగహనాంతరాళమార్గేషు - సంస్థులపదాంపరస్ఖలత్పాదవిన్యాసాం - పదవీనామత్యంతసంతప్తత్వాత్ పరిక్లిష్టసంచారామిత్యర్థః - త్వాంవీక్ష్యదృష్ట్వా- వనదేవతాభిర్వనాభిమానినీభిర్దైవతాభిరిత్యర్థః- నిమేషహానిఃస్వకీయనిర్నిమేషత్వంసంవిష్యతేగర్హిష్యతఏవ- నిర్నిమేషత్వాదస్మాభిరిదృక్సుకుమారీపరిక్లేశాచ్ఛిన్నదర్శనజనితసంతాపోనుభూయతే- సనిమేషత్వేతునైవంస్యాదిత్తి ... ప్రవేశ ... ఏతమత్యుపలంభిష్యతే

త్యర్థః- నియతమిత్యత్ర ప్రిష్యాయాంవసంతతిలకావృత్తం ౯౩॥ అథేతి॥ అథానంతరం- మైథిలీనాథఃసీతాపతిః శ్రీరామః - మైథిలీగ్రహణంతయాచ సహితస్సన్నితిసూచనార్థం- సలక్ష్మణఃలక్ష్మణసహితస్సన్ - సప్రదక్షిణంప్రదక్షిణప్రక్రమపూర్వకమిత్యర్థః- రాజానందశరథం - జనన్యేవ జనఃతంచకౌసల్యాదిజననీశ్చేత్యర్థః - ప్రణవ్యనమస్కృత్యప్రతిషిద్ధ ప్రతిహారచక్రఃనివారితద్వారస్థసివహస్సన్ అనుసరతోద్వారపాలకాన్ని వారయన్నిత్యర్థః - నిశ్చక్రామనిర్జగామఅంతఃపురాదితిశేషః* ద్వాః ద్వారస్థప్రతీహారఇత్యమరః॥ ౯౪॥ తతఃకిమిత్యతఆహ॥ రథ ఇతి॥ దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణ రామప్రయాణార్థం రథమానయేతిదశరథనియుక్తేనేత్యర్థః - సుమంత్రేణరథో ద్వారి ద్వారప్రదేశేసమానీతః - సంప్రాపితః* స్త్రీద్వార్ద్వారంప్రతీహారఇత్యమరః॥ ౯౫॥ తదానీమాత్మస్కాత్ప్రథమంసీ

హానిః॥*౫॥ ౯౩॥ అథమైథిలీనాథస్సలక్ష్మణఃసప్రదక్షిణంరాజానంజననిజనంచప్రణవ్యప్రతిషిద్ధప్రతిహారచక్రోనిశ్చక్రామ *॥౫॥ ౯౪॥ రథోపిదశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణసుమంత్రేణద్వారిసమానీతః॥* ప॥ ౯౫॥ ప్రారబ్ధయాత్రస్యరఘూద్వహస్య ప్రాగేవసీతారథమారురోహ । ఆనీలరథ్యాంరథమారురుక్షోరహ్నాంప్రభోరగ్రసరీప్రభేవ॥*౫॥౯౬॥ దాశరథీచతంరథమా

త్రైవరథమారురోహేత్యాహ॥ ప్రారబ్ధేతి॥సీతా - ప్రారబ్ధయాత్రస్యప్రక్రాంతప్రయాణస్యవనంప్రతిజిగమిషోరిత్యర్థః- రఘూద్వహస్యరఘునందనస్య- అగ్రసరీసతీ - ఇదంచవాక్యాంతరస్థమప్యన్వయసౌకర్యార్థమత్రానుషంజనీయం- అన్యథా*అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినాపంచమీస్యాత్ ప్రాక్- ప్రథమమేవ- రథమారురోహఆరూఢవతీ- కథమివరథంవహంతీతిరథ్యాః*తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్యయః- ఆనీలాఈషన్నీలాహరిద్వర్ణాఇత్యర్థః- రథ్యారథవోఢారఃఅశ్వాయస్యతంరథంఆరురుక్షోరారోఢుమిచ్ఛోః*రుహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- అహ్నాంప్రభోరహర్పతేస్సూర్యస్యఅగ్రేసరతీత్యగ్రసరీపురస్సరీ* పురోగ్రతోగ్రేషుసర్తేరితటప్రత్యయః- టిత్వాల్ జీప్ ప్రభాదీప్తిరివేతిశ్రౌతీపూర్ణోపమా- తయాచసీతారామయోరత్యంతానాభూతరూపంవస్తువ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ శిరోదేవవ్రజాక్షవృత్తం॥ ౯౬॥ దాశరథీతి॥ దాశరథీరామల

త్మజౌ చ-తౌ రథమారురుహతుః-ఆరూఢవంతౌ॥ ౯౭॥ యథేతి॥ తౌ యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ* వీప్సాయాం ద్విర్భావః - రాఘవరాజధానీమయోధ్యాం- విహాయ త్యక్త్వా - విపినోత్సుకా వనవాసయాత్రోత్కంఠితాభూత్ - తథా తథా తేన తేన ప్రకారేణ పూర్వవద్ద్విర్భావః- రాక్షసరాజ్యలక్ష్మీః రావణసామ్రాజ్యశ్రీః లంకాం వినాలంకాం విహాయేత్యర్థః* పృథగ్వినేత్యాదినా పాక్షికస్తృతీయా- యాతుం కామో యస్యాస్సా యాతుకామా గంతుమనాః* తుం కామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః- అజాయత జాతా- తద్వనవాసమూలత్వాత్తదపసరణస్యేతి భావః॥ వృత్తముపజాతిః॥ ౯౮॥ ఆబాలేతి॥ ఏషా పురీ-అయోధ్యా-బాలాశ్చ వృద్ధాశ్చ బాలవృద్ధాస్తానభివ్యాప్య ఆబాలవృద్ధం- అభివిధావవ్యయీభావః- రామభద్రం ప్రయాంతం శ్రీరామమనుగచ్ఛతి అనుసృత్య గచ్ఛతి- తత్తస్మాత్కారణాదిహ జగతి అహం నిర్గుణా అననుసరణాద్గుణహీనా-మా స్యాం ఖలు న భవేయం

రురుహతుః॥*॥ ౯౭॥ యథా యథా రాఘవరాజధానీం విహాయ సీతా విపినోత్సుకాభూత్। తథా తథాజాయత యాతుకామా లంకాం వినా రాక్షసరాజ్యలక్ష్మీః॥*ప॥ ౯౮॥ ఆబాలవృద్ధమనుగచ్ఛతి రామభద్రమేషా పురీ తదిహ మా ఖలు నిర్గుణా స్యామ్। ఇత్యాదరాదివ ధరా బహుధా విధాయ ధూళీచ్ఛలాన్నిజతను తమనుప్రతస్థే॥*ప॥ ౯౯॥ నృపసుఖవిముఖేన స్వేన కాంతేన సాకం దుహిత

కిమితి కాకుః స్యాం మే వేత్యర్థః - భక్త్యా గౌరవేణ సంగధర్మేణ వా మహదనుసరణస్య కర్తవ్యత్వాదితి భావః- ఇతి మత్వేతి శేషః ధరా భూః- ఆదరాత్ప్రేమవశాత్ నిజతనుం స్వకీయమూర్తిం - ధూళీచ్ఛలాద్రజోవ్యాజాత్ బహుధా విధాయ బహుప్రకారం కృత్వా తమను శ్రీరామస్య పశ్చాదిత్యర్థః* పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః* అనుర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయేతి ద్వితీయా- పురత ఇతి పాఠే తస్య పురస్తాత్ప్రతస్థే జగామేతి క్రియా- స్వరూపోత్ప్రేక్షా వాచ్యా- వ్యంజకసద్భావాత్ సా చ ధూళిచ్ఛలాదితి ఛలశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవోజ్జీవితేతి సంకరః* సమవప్రవిభ్యస్థః ఇత్యాత్మనేపదం వసంతతిలకా వృత్తం॥ ౯౯॥ నృపేతి॥ నృపసుఖవిముఖేన రాజభోగవిరక్తేన స్వేన స్వకీయేన కాంతేన సాకం - ప్రాణనాథేన శ్రీరామేణ సహ* జీవితేశః ప్రాణనాథః కాంతో రమణవల్లభావితి ప్రతాపమార్తాండః-దుహితరి స్వసు[illegible] ర్యాస్యాత్

శాననాయవనాయ * క్రియార్థోపపదస్యకర్మణిస్థానినఇతిచతుర్థీ-
వ్రజంత్యాంగచ్ఛంత్యాంసత్యాంధాత్రీవసుమతీజననీచ* ధాత్రీజనన్యామల
కీవసుమత్యుపమాతృష్వితివిశ్వప్రకాశః- అకుశలమమంగళమితిమత్వా- ప
రిజనముఖేషుభృత్యజనవదనేషుయోబాష్పఃనేత్రాంబు - అహ్నాయద్రాక్
పాంసుభిఃపరాగైః- పర్యహార్షీత్- పరిహృతవతీ * పరిపూర్వాద్ధరతే
ర్లుఙిసిచివృద్ధిః- నూనమిత్యత్రైష్టాయాం- మాలినీవృత్తం ॥ ౧౦౦ ॥
రామేతి॥ రామస్యానుసరణే- యోరసోరాగస్తేననిర్గతఃపౌరవర్గః పు
రజననివహోయస్యాస్సా*గుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః-అతఏవసంస్థాన
మాత్రావస్థిత్యైవావశిష్టాః- నతుతత్తదనుగుణసంభ్రమోజ్జృంభితాఇ
త్యర్థః - తేగృహాఃచత్వరాణిఅంగణానిరాజమార్గాశ్చయస్యాస్సా*
అంగణంచత్వరాజిరేఇత్యమరః - రఘుపుంగవానాంరాజధానీ ప్రధానన

రివిధిపాకాత్కాననాయవ్రజంత్యామ్। అకుశలమితిమత్వామా
నమహ్నాయధాత్రీపరిజనముఖబాష్పంపాంసుభిఃపర్యహార్షీత్
*ప॥౧౦౦॥రామానుసారరసనిర్గతపౌరవర్గా సంస్థానమా
త్రగృహచత్వరరాజమార్గా।నిర్ముక్తభోగభుజగత్వగివక్షు
ణేనలక్ష్మ్యాబభూవరఘుపుంగవరాజధానీ॥*గ॥౧౦౧॥అథదశర
థస్సాంతఃపురజనఃపురాన్నిర్గత్యగత్యంతరాభావాత్తమేవ
రామంసుచిరమాలోకయన్నాలోకపథమతిక్రాంతేసుమంత్రా
క్రాంతస్యందనేరఘునందనే। స్యందమానబాష్పప్రవాహో

గరీ*ప్రధాననగరీరాజ్ఞాంరాజధానీతికథ్యతఇతి ప్రతాపమార్తాండః -
నిర్ముక్తఃత్యక్తఃభోగఃకాయోయయాసాతథోక్తా - యాభుజగత్వక్ని
ర్మోకపట్టికాసేవ- క్షణేనలక్ష్మ్యానిస్సారశూన్యేతియావత్- బభూవ*
భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః- ఉపమాలం
కారః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౦౧॥ అథేతి॥ అథశ్రీరామనిర్గమనానం
తరం- దశరథఃసాంతఃపురజనఃసావరోధవధూకస్సన్- పురాదయోధ్యా
నగరాత్నిర్గత్య- గమ్యతఇతిగతిఃగంతవ్యదేశః అన్యాగతిఃగత్యంతరంసు
ప్సుపేతిసమాసః - తస్యాభావాదసంభవాత్*దేశోపాయగమేగతిరితివై
జయంతీ- తంరామమేవసుచిరంబహుకాలమాలోకయన్- తతఃసుమంత్రే
ణసారథినా - ఆక్రాంతోధిష్ఠితః - స్యందనోరథోయస్యతస్మిన్*శతాంగ
స్స్యందనోరథ [illegible] ర్గే*ఆలో

కాదర్శనోఽన్యోతావిత్యమరః*ఋకృవరిత్యాదినాసమాసాంతః- అతిక్రాంతేఅతీత్యగతేసతి - స్యందమానబాష్పప్రవాహోవిగళదశ్రుపూరస్సన్- మోహంమూర్ఛాముపగమ్యభూమ్యాంపపాత॥ ౧౦౨ ॥ తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరం- పరిజనైస్సేవకజనైఃకృతఃవిహితః యఆశ్వాసఃమూర్ఛాపగమోచితోపచారఃతస్మాద్ధేతోః - లబ్ధసంజ్ఞాయ పునఃప్రాప్తచేతనాయరాజ్ఞేదశరథాయ*రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణఇతి చతుర్థీకౌసల్యాయాఃసదనంగృహం - అరోచతనివాసార్హతయాఇష్టమభూత్ తద్గృహంప్రవివేశేత్యర్థః - ఏతేనరాజ్ఞఃపూర్వంకైకేయీగృహమేవనియతనివాసఇతిసూచ్యతే॥౧౦౩॥ తతఃశ్రీరామవృత్తాంతమాహ॥ అథేతి। దాశరథిఃశ్రీరామోపిఅన్యోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోఽహమిత్యభిమానోఽహమహమికా*అహమహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభవేదహంకారఇత్యమరః- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకాదవ్యయాన్నిపాతితం-తస్యవీప్సా

మోహముపగమ్యభూమ్యాంపపాత॥*గ॥౧౦౨॥తతఃపరిజన
కృతాశ్వాసాల్లబ్ధసంజ్ఞాయరాజ్ఞే కౌసల్యాసదనమరోచత॥*
గ॥ ౧౦౩॥ అథదాశరథిరహమహమికయాసంమూర్ఛన్మహాజ
నౌఘదురవగాహతయామందాయమానస్యందనవేగస్సకలజ
నవివేకకోకనదంముకుళయన్మోహతమసాతమసాతటముపాగ

మ్యాంవ్విరుక్తిః*సంజ్ఞాయాంకప్రత్యయః - తయాఅహంప్రథమికయేత్యర్థః- మూర్ఛన్సంమిళన్*యోమహాజనౌఘఃబహుజనసంఘఃతేనదురవగాహతయాదుష్ప్రవేశతయా మందాయమానోమందీభవన్ స్యందనవేగోయస్యసతథోక్తస్సన్ - మోహస్తమఇవమోహఇవతమశ్చేత్యుపమితసమాసః తేనమోహాంధకారేణ సకలజనానామశేషజనానాం- వివేకఃకోకనదంరక్తోత్పలమివసఇవచకోకనదం*రక్తోత్పలంకోకనదమిత్యమరః- ముకుళయన్సంకోచయన్- విశేషణమేతత్పూర్వ్యేపియోజ్యం- తమసానామనదీతస్యాస్తటముపాగమత్ప్రాప - యథాసహస్రదీధితిస్సూర్యోఽపిచరమగిరితటమస్తాచలకూటమగమదితిసంబంధః - అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్దాశరథిసహస్రదీధిత్యోర్ముకుళయన్నితిసమానధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యత్వాద్దీపకం*ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచసామాన్యేతుల్యధర్మతః- ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యతే - తత్స్వరూపమయాసౌ

ర్యతే॥౧౧౪॥ఆపరితి॥ఆవిః ప్రలాపమావిర్భవత్ప్రాదేవనంయస్మిన్కర్మ ణితద్యథాభవతీతథా- అటవీంభజతఃప్రవిశతఃకాకుత్స్థపాదవిరహస్య శ్రీరామచరణారవిందవియోగస్యనసహతఇత్యసహఃనసహిష్ణు* పచాద్య చ్తన్నామనసంయస్యతస్య-అస్త్రీర్ణాన్యాస్తృతానియానిపర్ణానితాన్యేవశయ నానిశయ్యాయేషుతాని- తమసాతటభూరుహాణాంతమసానదీతీరరుహ తరూణాంమూలస్థలానిమూలప్రదేశాః- గృహాణిమందిరాణ్యభవన్తేషు విశ్రమురిత్యర్థః- యద్యపి*గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యమరః - త థాపినపుంసకత్వేకవిరేవప్రమాణం - అత్రమూలస్థలేగృహత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః॥౧౦౫॥అథేతి॥అథానంతరం - దాశరథిఃశ్రీరామః- నిశీథేఅర్ధరాత్రే*అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరః - సుమంత్రేణసహాసం మంత్ర్యనిద్రాణానిమాన్పౌరాన్విలోభ్యగమిష్యామఇత్యాలోచ్య- వంచి

మచ్చరమగిరితటమపిసహస్రదీధితిః॥*ప॥౧౦౪॥ ఆవిఃప్రలాప మటవీంభజతోజనస్యకాకుత్స్థపాదవిరహాసహమానస్య। అస్తీర్ణపర్ణశయనాన్యభవన్గృహాణిమూలస్థలానితమసాత టభూరుహాణామ్॥*గ॥౧౦౫॥ అథనిశీథేదాశరథిస్సుమంత్రేణ సంమంత్ర్యవంచితజనసంహతిరతివినతానందనేనస్యందనే న వేదశ్రుతిగోమతీ నిష్యందికానామనదీత్రయపరిష్కృతా మిక్ష్వాకవేమనునాదత్తాంవసుమతీమతీత్యవివిధవనగహనవీరు త్తృణపటలపిహితరథతురగఖురముద్రయాపదవ్యా। గంగా

తజనసంహతిఃప్రతారితానుగతపౌరవర్గస్సన్ - వినతానందనమతిక్రాం తోతివినతానందనః - తేనవైనతేయాధికజవేనేత్యర్థః * అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః - స్యందనేనరథేనకరణేనవేదశ్రుతి శ్చగోమతీచనిష్యందికాచేతినామానియస్యతత్తథోక్తంయన్నదీత్రయంతే న - పరిష్కృతాంవేదశ్రుతిగోమతీనిష్యందికాఖ్యాభిస్తిసృభిర్నదీభిర్భూ షితామిత్యర్థః*సంపర్యుపేభ్యఃకరోతేర్భూషణఇతిసుడాగమః- తథా ఇక్ష్వాకవేరాజ్ఞేమనునాపిత్రావైవస్వతమనునాదత్తాంవసుమతీంభూమిం- కోసలదేశమిత్యర్థః - అతీత్యాతిక్రమ్యఏతేనాస్యరాజ్యలక్ష్మ్యాంతృణీ కారస్సూచ్యతే - వివిధానినానాప్రకారాణివనానిసంచారయోగ్యానిగ హనానిదుష్ప్రవేశాన్యరణ్యానితేషు- వీరుధాంలతానాంతృణానాంచప టలేనజాలేన పిహితా ఆచ్ఛాదితా - అనుపలభ్యమానేతియావత్ - రథతు

రగఖురగముద్రారథాశ్వఖురన్యాసోయస్యాంతయాపదవ్యామార్గేణ* తృతీయావిధానే*ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయోపపత్తిః- గంగయాభూతలవాహిన్యామందాకిన్యాఃతరంగైరూర్మిభిఃసంగతంసంశ్లిష్టంమూలంయస్యతంగంగాతీరరుహమిత్యర్థః- ఏతేనాత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే- తథాగగనగంగయాఆకాశగంగయాఆలింగితమాశ్లిష్టం- శృంగమగ్రభాగోయస్యతమిత్యన్నత్యాఽతిశయోక్తిః- శృంగిబేరపురస్యగుహనగరస్యాలంకారమాభరణభూతంశోభావహమిత్యర్థః - ఇంగుదీపాదపంతాపసతరుముపాగమత్ - తన్మూలప్రదేశమశిశ్రయదిత్యర్థః*ఇంగుదీతాపసతరురిత్యమరః॥తతస్తదనంతరం॥౧౦౬॥దృష్ట్వేతి॥ నిషాదావనగోచరాజాత్యాంతరాస్తేషామధిపోరాజాగుహః- అనేకజన్మరచితైఃజన్మాంతరసహస్రాచరితైరిత్యర్థః - శుభైఃకర్మభిర్వ్రతనియమోపవాసాదిసత్కృత్యైస్తైర్దుర్దృశ్యంసాక్షాత్కారణీయం- రామందృష్ట్వా - తథా

తరంగసంగతమూలంగగనగంగాలింగితశృంగంశృంగిబేరపు
రాలంకారమింగుదీపాదపముపాగమత్॥*ప॥ ౧౦౬॥ తతః॥
దృష్ట్వారామమనేకజన్మరచితైర్దుర్దృశ్యంశుభైః కర్మభిశ్శ్రు
త్వామాతృవరద్వయాదుపగతాంవృత్తించవైఖానసీమ్ । అ
త్యుజ్జృంభితహర్షశోకజనితైర్బాష్పైర్నిషాదాధిపశ్శీతాశీ
తగుణాన్వితైరవిరతైస్సంపృక్తవక్త్రోఽభవత్॥*గ॥౧౦౭॥ సో

మాతుఃకైకేయ్యాఃవరద్వయాత్పూర్వోక్తాద్వరయుగ్మాద్ధేతోః - ఉపగతాంప్రాప్తాంవైఖానసానాంవానప్రస్థానాంసంబంధినీంవైఖానసీం* తస్యేదమిత్యణ్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ - వృత్తించజటావల్కలధారణకందమూలాద్యశనవనవాసవ్యాపారంచేత్యర్థః* వైఖానసోవనేవాసీవానప్రస్థశ్చతాపసఇతియాదవః- శ్రుత్వాఅత్యుజ్జృంభితాభ్యాంఅత్యుత్కటాభ్యాంహర్షశోకాభ్యామానందవిషాదాభ్యాంజనితైః శ్రీరామదర్శనాత్ హర్షః- వనవాసశ్రవణాచ్ఛోకఇతిచవివేకః-అతఏవశీతాశీతగుణాభ్యాంశీతోష్ణగుణాభ్యామన్వితైస్సమవేతైః- హర్షజత్వాచ్ఛీతగుణాన్వితత్వంశోకజత్వాదశీగుణాన్వితత్వమితివివేకః - అవిరతైస్సాంద్రైర్బాష్పైరశ్రుభిః- సంపృక్తవక్త్రః పరిక్లిన్నవదనః- అభవత్- శ్రీరామదర్శనవనవాసశ్రవణజనితానందవిషాదాభ్యాంశీతాశీతగుణాన్వితాన్యశ్రూణ్యవర్తయదిత్యర్థః- అత్రనిషాదాధిపస్యక్రమమన్వయాత్సోఽమాపదనామాయథాసం

ఖ్యాలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧౦౭॥ స ఇతి॥ సోఽయంప్రియసు
హృల్ప్రియమిత్రః*సుహృద్దుహృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః - గు
హస్సమాసాద్యసమీపమాగత్య - కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సన్విన
యలక్షణమేతత్ - అరజసాయాధార్ష్ట్యేన- నత్వౌపచారికతయేత్యర్థః*
తత్రేత్వత్థాంజసాద్వయమిత్యమరః-రఘునాథంశ్రీరామమనునాథితవాన్
యాచితవాన్ప్రార్థితవానిత్యర్థః*నాథృయాచ్ఞాయామితిధాతోః క్తః అవ
తుప్రత్యయః॥౧౦౮॥తత్ప్రకారమేవవివరిష్యన్నాదౌతావత్స్వవినయ
మావిష్కరోతి॥దేవేతి॥ హే దేవస్వామిన్ - పితృనియోగప్రవణంపితృ
జ్ఞాపరతంత్రమంతఃకరణం- యస్యతంతథోక్తమపిఅనివార్యసాహసమపీత్య
ర్థః- భవంతంప్రతివిజ్ఞాపయితుంవక్తుమిత్యర్థః ఉద్యమయితుం- అజ్ఞానానా
మవివేకినాంజానపదానాంజనపదవాసినాంప్రాకృతానాం రీతిశ్శైలీయ
స్యాస్సాతథోక్తా- పామరసాధారణీత్యర్థః- భారతీసరస్వతీ- మాంము
ఖరయతిముఖంవాగస్యాస్తీతిముఖరోనిరంతరభాషీ*నఖముఖకుంజేభ్యో

యంప్రియసుహృద్గుహస్సమాసాద్యకృతాంజలిరంజసారఘు
నాథమనునాథితవాన్॥*౫॥౧౦౮॥ దేవపితృనియోగప్రవణాం
తఃకరణమపిభవంతంవిజ్ఞాపయితుమజ్ఞానజానపదరీతిర్భార
తీమాంముఖరయతి॥*౫॥ ౧౦౯॥ అస్త్యేతదనివార్యవీర్యోద్భ
టభటదుర్గవర్గయుక్తమనుషక్తభోగ్యజాతమంధరంమంధరా

రోవక్తవ్య ఇతిరప్రత్యయః*సముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః - తత
స్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్ - ముఖరీకరోతివ్యాహారయతీత్యర్థః - అతో
విజ్ఞాపయామీతిభావః॥౧౦౯॥ సంప్రతియద్విజ్ఞాపనీయంతదాహ॥ అస్తీతి॥
అనివార్యవీర్యోద్భటాః అనతిక్రమణీయపరాక్రమోజ్జృంభితాః భటావీర
యోధాయస్మిన్సతథోక్తోయోదుర్గవర్గఃగిరిదుర్గాదిస్థాననివహః తేన
యుక్తంసంగతం- దుర్గేష్యతదుఃఖేనగమ్యతేఽత్రేతిదుర్గమ్*సుదురోరధి
కరణేస్యేతిగమేర్డః - ఇత్థంభూతస్యైవరాజ్ఞామాత్రయణీయత్వాదితిభా
వః. తథాహమనుః*ధనుర్దుర్గంమహీదుర్గమబ్దుర్గంవార్క్షమేవచ- నృదు
ర్గంగిరిదుర్గంవాసమాశ్రిత్యవసేన్నృపఇతి - తథాఅనుషక్తమనపాయి
యద్భోగ్యజాతంస్రక్చందనాదిభోగసాధనవస్తువిశేషసమృద్ధిః - తేనమం
థరంనిర్భరంపరిపూరితమిత్యర్థః - ఏవంభూతస్యైవశోభావహత్వాదితి

భావః- తథామంథరాయాః కుమ్మద్రాజ్యాభిషేకసంఘాతకారిణ్యాః కైకే

యీదాస్యాహ్వానసుతో దావహంమనోవ్యథాకరం- ఏతద్వ్యసుట నేతస్యా
అనధికారాదితిభావః - అస్మదీయమస్మత్సంబంధి*త్యాదీని చేతివృద్ధసం
జ్ఞాయాంపృథ్వాఛ్వఃఏతద్రాజ్యమయం దేశ ఇత్యర్థః- అస్తీవర్తతే॥౧౧౦
అస్మత్ప్రస్తుతేకింత తాహతదితి॥ హేరామభవాన్ ఇదంప్రథమంయస్యతది
దంప్రథమం - తన్నభవతీత్యనిదంప్రథమంఅనూతనమిత్యర్థః - తద్వృ
త్తంవ్యాపారోయస్యతత్తథోక్తం - పూర్వంయదాకదాచిదపీదృశ్యమపి
రాజాపరిపాలితత్వాదితిభావః-ఏతత్పూర్వోక్తప్రకారమిదమేతద్రాజ్యం
పరిగృహ్యస్వీకృత్యతథా- ఆముంజనంమామిత్యర్థః - పరిజనస్యభృత్య
వర్గస్యయోగ్యమర్హంయద్భాగ్యంభాగధేయంతస్యభాజనంపాత్రంకిం
చిదీషత్పూర్ణానుగ్రహస్యావహత్వాదితివినయోక్తిః - అనుగృహ్యాభ్యు
త్యత్వేనని యజ్యేత్యర్థః-తథా తా తా దేశం ముక్తిస్సత్యావనమాత్రమేత్యే

హృవయతో దావహమస్మదీయం రాజ్యమ్॥*గ॥౧౧౦॥తదిదమ
నిదంప్రథమంప్రవృత్తంపరిగృహ్యకించిదనుగృహ్యాచ । పరిజ
నయోగ్యభాగ్యభాజనమముంజనం। స్వయమముంచన్నేవ తా
తా దేశం దేశేస్మిన్నస్మయనీయానుభావమునిబృందే। మందాకి
నీసందర్శనేనమందాయమానజననీజనవియోగదుర్దశశ్చతుర్ద
శవత్సరకథితాస్సమాస్సమాపయతుభవానితి *ప॥౧౧౧॥ త
స్మిన్నిత్థంప్రార్థనాభాజిసఖ్యౌ ప్రత్యాచఖ్యౌ రామభద్రః ప్రి

వంరూపంపితృనియోగమిత్యర్థః- స్వయమముంచన్నపరిత్యజన్నేవ- అస్మ
యనీయఃఆశ్చర్యకరోనుభావస్సామర్థ్యంయస్యతత్తాదృశంమునిబృం
దంయస్మిన్తస్మిన్ - గంగాతీరేత్వేనాత్యంతపుణ్యక్షేత్రత్వాన్నిరంతరమ
హాతపోనిష్ఠనివహాధిష్ఠితఇత్యర్థః-ఏతేనసహవాసయోగ్యసంపన్నతయా
నివాసార్హతాసూచ్యతే- అస్మిన్ దేశేజనపదే- మందాకినీసందర్శనేన
హేతునా - మందాయమానామందీభవంతీజననీజనవిరహదుర్దశామాతృవ
ర్గవిశ్లేషజనితవిషాదోయస్యసతథోక్తస్సన్ - లోకజననీత్వాద్గంగాయా
ఇతిభావః- తేనమాతౄణామత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే - దశరథేనకథితా
నిర్దిష్టాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాస్సమాఃవత్సరాన్- సమాపయతుఅతివాహయ
తు - ఇత్యనునాథితవానితిపూర్వేణసంబంధః * సంపూర్వాదాప్నోతేః
ప్రార్థనాయామ్లోట్ ... ద్బోధయతో
స్త్రీశరస్తనూకత్యమరః॥౧౧౧॥తస్మిన్నితి॥సఖ్యౌమిత్రే - తస్మిన్గుహే.

ఇత్థమనేన ప్రకారేణ- ప్రార్థనాభాజి ప్రార్థనాం కుర్వతి సతి- రామభద్రః ప్రియోక్త్యా ప్రియవచనేన - అన్యథా తస్య మనఃక్లేశస్స్యాదితి భావః- ప్రత్యాచఖ్యౌ ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ తత్ప్రార్థనాం నిరాకృతవానిత్యర్థః- కిమితి॥ మాతుర్వాక్యాత్ కైకేయ్యా వచనాత్ - అత్ర మాతృగ్రహణం పితుర్నిర్దోషత్వప్రకాశనార్థం- వల్కలేనావృతం మునివేషధారీత్యర్థః- మే మమ గాత్రం శరీరం- క్షాత్రప్రక్రియాం క్షత్రియోచితప్రకారం- రాజవేషమిత్యర్థః- గృహీతుమితి శేషః నార్హతి యోగ్యం న భవతీత్యర్థః॥ * గృహీతం న పరిత్యజేదితి న్యాయాద్గృహీతపరిత్యాగస్య అనుచితత్వాదితి భావః- ఇతి ప్రత్యాచఖ్యావితి పూర్వేణ సంబంధః శాలినీవృత్తం॥ ౧౧౨॥ తత ఇతి తతః ప్రత్యాఖ్యానానంతరం- తదనురోధేన గుహానువర్తనేన - రోధస్తరోర్గంగానదీతటరుహస్య కస్యచిన్న్యగ్రోధస్యేత్యర్థః - అధస్తాదధఃప్రదేశే- సుమంత్రేణ నియంత్రితరథ్యయోర్యమితరథాశ్వే సతి - దాశరథ్యోః రామ

యోక్త్వా। మాతుర్వాక్యాద్వల్కలేనావృతం మే గాత్రం క్షాత్రప్రక్రియాం నార్హతీతి॥ * ౧౧౨॥ తతస్తదనురోధేన రోధస్తరోరధస్తాత్సుమంత్రేణ నియంత్రితరథ్యే దాశరథ్యోరాతిథ్యం సమధుపర్కం కర్తుమివ మందమందమరవింద బృందస్యందమానమకరందబిందుసందోహవాహినితరంగమరుతి। వాతి కాననగమనావస్థాం కాకుత్స్థస్య ప్రేక్షితుమక్షమాయామివత్రిమభృ

లక్ష్మణయోః మధుపర్కః మధుగుడాదిమధురపదార్థమిశ్రితం పూజ్యానాం దేయద్రవ్యం తేన సహ సమధుపర్కం - ఆతిథ్యమతిథిసత్కారం కర్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా అరవిందబృందాదబ్జషండాత్ స్యందమానః ప్రస్రవితం- మకరందబిందుసందోహః పుష్పరసకణనికురుంబం వహతీతి తథోక్తే వాహినీతరంగమరుతి గంగాతరంగమారుతే మందమందం మందప్రకారం ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః- కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ ఏతేన శైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపత్తిరుక్తా - వాతి ప్రసరతి సతి॥ వాతేర్నత్రిప్రత్యయః వహతీతి వా శేషపూర్తిప్రవర్తమానే సతి - తథా కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య - అత్రైకవచనగ్రహణం తస్యైవ ప్రాధాన్యాదిత్యవగంతవ్యం- కాననగమనావస్థామరణ్యయాత్రాదురవస్థాం - ప్రేక్షితుం ద్రష్టుమక్షమాయామసమర్థాయామివేత్యుత్ప్రేక్షా అహ్నామధిదేవతాయా మహఃపత్యౌ- చరమక్ష్మాభృతి అస్తాచలే॥ సస్నుః [illegible]-

యోదాస్యాహ్యనఘస్తోదావహం మనోవ్యథాకరం- ఏతద్వ్యసుటనేతస్యా
అనధికారాదితిభావః - అస్మదీయమస్మత్సంబంధి*త్యాదీని చేతి వృద్ధసం
జ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛః ఏతద్రాజ్యమయం దేశ ఇత్యర్థః- అస్త్వివర్తతే॥౧౧౦
అస్తుప్రస్తుతేఽకింత తాహతదితి॥ హే రామభవాన్ ఇదంప్రథమం యస్య తది
దంప్రథమం - తన్నభవతీత్యనిదంప్రథమం అనూతనమిత్యర్థః - తద్వృ
త్తం వ్యాపారో యస్య తత్తథోక్తం - పూర్వం యదా కదాచిదపి దృష్టమహా
రాజాపరిపాలితత్వాదితిభావః-ఏతత్పూర్వోక్తప్రకారమిదమేతద్రాజ్యం
పరిగృహ్య స్వీకృత్య తథా- అముం జనం మామిత్యర్థః - పరిజనస్య భృత్య
వర్గస్య యోగ్యమర్హం యద్భాగ్యం భాగధేయం తస్య భాజనం పాత్రం కిం
చిదీషత్ పూర్ణానుగ్రహస్యావహత్వాదితి వినయోక్తిః - అనుగృహ్యాభృ
త్యత్వేన నియజ్యేత్యర్థః- తథా తాతాదేశమనుసృత్య వనమాత్రమేత్యే

హ్యవయతోదావహమస్మదీయం రాజ్యమ్॥*గ॥౧౧౦॥ తదిదమ
నిదంప్రథమం ప్రవృత్తం పరిగృహ్య కించిదనుగృహ్య చ । పరిజ
నయోగ్యభాగ్యభాజనమముం జనం। స్వయమముంచన్నేవ తా
తాదేశం దేశేస్మిన్స్మయనీయానుభావమునిబృందే। మందాకి
నీసందర్శనేన మందాయమానజననీజనవియోగ దుర్దశశ్చతుర్ద
శదశరథకథితాస్సమాస్సమాపయతు భవానితి *వ॥౧౧౧॥ త
స్మిన్నిత్థం ప్రార్థనాభాజి సఖ్యౌ ప్రత్యాచఖ్యౌ రామభద్రః ప్రి

యంరూపం పితృనియోగమిత్యర్థః- స్వయమముంచన్న పరిత్యజన్నేవ- స్మ
యనీయః ఆశ్చర్యకరోఽనుభావస్తపస్సామర్థ్యం యస్య తత్తాదృశం మునిబృం
దం యస్మిన్ తస్మిన్ - గంగాతీరవర్తిత్వేనాత్యంతపుణ్యక్షేత్రత్వాన్నిరంతరమ
హాతపోనిష్ఠనివహాధిష్ఠిత ఇత్యర్థః-ఏతేన సహవాసయోగ్యసంపన్నతయా
నివాసార్హతా సూచ్యతే- అస్మిన్ దేశే జనపదే- మందాకినీసందర్శనేన
హేతునా - మందాయమానా మందీభవంతీ జననీజనవిరహదుర్దశా మాతృవ
ర్గవిశ్లేషజనితవిషాదో యస్య సతథోక్తస్సన్ - లోకజననీత్వాద్గంగాయా
ఇతిభావః- తేన మాతౄణామత్యంతవత్సలతా సూచ్యతే - దశరథేన కథితా
నిర్దిష్టాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాస్సమాః వత్సరాన్- సమాపయతు అతివాహయ
తు - ఇత్యనునాథితవానితి పూర్వేణసంబంధః * సంపూర్వాదాప్నోతేః
ప్రార్థనాయాం లోట్ - శ్లేష్మఘ్నః*సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనో
స్త్రీశరత్సమాః ఇత్యమరః॥౧౧౧॥ తస్మిన్నితి॥ సఖ్యా మిత్రే - తస్మిన్ గుహే

ఇత్థమనేనప్రకారేణ- ప్రార్థనాభాజి ప్రార్థనాం కుర్వతిసతి- రామభద్రః ప్రియోక్త్యా ప్రియవచనేన - అన్యథాతస్య మనఃక్లేశస్స్యాదితిభావః- ప్రత్యాచఖ్యౌ ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ తత్ప్రార్థనాం నిరాకృతవానిత్యర్థః- కిమితి॥ మాతుర్వాక్యాత్ కైకేయీవచనాత్ - అత్ర మాతృగ్రహణం పితురప్యుర్దోషత్వప్రకాశనార్థం- వల్కలేనావృతం మునివేషధారీత్యర్థః- మేమమ గాత్రం శరీరం- క్షాత్రప్రక్రియాం క్షత్రియోచితప్రకారం- రాజవేషమిత్యర్థః- గృహీతుమితి శేషః నార్హతి యోగ్యం న భవతీత్యర్థః॥ గృహీతం న పరిత్యజేదితి న్యాయాద్గృహీతపరిత్యాగస్య అనుచితత్వాదితిభావః- ఇతి ప్రత్యాచఖ్యావితిపూర్వేణ సంబంధః శాలినీవృత్తం॥౧౧౨॥ తత ఇతి తతః ప్రత్యాఖ్యానానంతరం- తదనురోధేన గుహానువర్తనేన - రోధస్తరోర్గంగానదీతటరుహస్య కస్యచిద్వృక్షస్యేత్యర్థః - అధస్తాదధఃప్రదేశే- సుమంత్రేణ యంత్రితరథ్యే యుక్తతురగే రథే ఆశ్వసతి - దాశరథ్యోః రామ

యోక్త్యా। మాతుర్వాక్యాద్వల్కలేనావృతం మే గాత్రం క్షాత్రప్రక్రియాం నార్హతీతి॥ ॥౧౧౨॥ తతస్తదనురోధేన రోధస్తరోరధస్తాత్సుమంత్రేణ యంత్రితరథ్యే దాశరథ్యోరాతిథ్యం సమధుపర్కం కర్తుమివ మందమందమరవిందబృందస్యందమానమకరందబిందుసందోహవాహినితరంగమరుతి। వాతి కాననగమనావస్థాం కాకుత్స్థస్య ప్రేక్షితుమతిమాయామివ తస్మాద్భృ

లక్ష్మణయోః మధుపర్కః మధు గుడాదిమధురపదార్థమిశ్రితం పూజ్యానాం దేయద్రవ్యం తేన సహ సమధుపర్కం- ఆతిథ్యమతిథిసత్కారం కర్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా అరవిందబృందాదబ్జషండాత్ స్యందమానం ప్రస్రవితం- మకరందబిందుసందోహం పుష్పరసశీకరనికురుంబం వహతీతి తథోక్తే వాహినీ తరంగమరుతి గంగాతరంగమారుతే మందమందం మందప్రకారం ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః- కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ ఏతేన శైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపత్తిరుక్తా - వాతి ప్రసరతి సతి॥ వాతేర్నిత్యప్రత్యయః వహతీతి వా శేవహాతి ప్రవర్తమానే సతి - తథా కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య - అత్రైతద్వచనగ్రహణం తస్యైవ ప్రాధాన్యాదిత్యవగంతవ్యం- కాననగమనావస్థామరణ్యయాత్రాదురవస్థాం - ప్రేక్షితుం ద్రష్టుమతిమాయామసహమానాయామివేత్యుత్ప్రేక్షా - అనామధిదేవతాయామహః సత్తా- చరమేక్ష్మాభృతి అస్తాచలే॥ అసురాత్సుహృద్భ్యాం రః-

తిరోహితాయామంతర్హితాయాంసత్యాం- సూర్యేస్తంగతేసతీత్యర్థః
రామశ్చరమాంపశ్చిమాంసంధ్యాముపాస్యసాయంసంధ్యావందనంకృ
త్వేత్యర్థః- తస్యాంపూర్వోక్తాయాంతరుమూలభువిఇంగుదీవృక్షాధఃప్ర
దేశే - లక్ష్మణేనకల్పితంరచితంపర్ణతల్పంపర్ణమయీంశయ్యాం * తల్పంశ
య్యాట్టదారేష్విత్యమరః- అభజతప్రాపత్- తత్రసంవివేశేత్యర్థః - అ
త్రసకలలోకవంద్యమాన చరణారవిందస్యాపిభగవతః శ్రీరామస్యసం
ధ్యావందనాచరణంలోకే సంప్రదాయప్రవర్తనార్థమిత్యవ గంతవ్యం-
తదుక్తంభగవతాగీతాసు*యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః - స
యత్ప్రమాణంకురుతేలోకస్తదనువర్తతఇతి - అథవా*అహరహస్సం
ధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞస్య సమస్తధర్మాచరణతత్పరస్యలీ
లావిగ్రహధారిణఃశ్రీరామస్యారోగ్యాది సకలశ్రేయః ప్రదత్వా
త్సంధ్యావందనంయుక్తమేవేతిద్రష్టవ్యం*తథాచమహాభారతే * పితామ

తివరమేతిరోహితాయామహ్నమధిదేవతాయాంసంధ్యాంచర
మాంరామస్సముపాస్యతస్యాంతరు మూలభువిలక్ష్మణకల్పి
తంపర్ణతల్పమభజత్॥* ప॥ ౧౧౩॥ రామేవిదేహసుతయాతరు
మూలసంజ్ఞమంతఃపురంవిశతిలక్ష్మణసౌవిదల్లమ్। నిధ్యాయతం
సయమితామిత బాష్పవృష్టిర్నిద్రాంనిరస్యనిషసాద నిషాద

హఃపితృవ్రాక్సృష్ట్వానూతిరంతాముత్ససర్జహ - సాప్రాతస్సాయమాగ
త్యసంధ్యారూపేణవర్తతే- ఏతాంసంధ్యాంయతాత్మానోయేతుదీర్ఘ
ముపాసతే- దీర్ఘాయుషోభవిష్యంతినీరుజఃపాండునందనేతి॥౧౧౩॥ రామ
ఇతి॥ రామేవిదేహసుతయావైదేహ్యాసహేత్యర్థః - అత్రసహార్థప్రయో
గేపితదర్థగమ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతిసూత్రాదేవప్రయోగాత్సహార్థ
నామప్రయోగేపిసహయుక్తేప్రధానఇతిసహార్థేతృతీయా - లక్ష్మణఏవసౌ
విదల్లఃకంచుకీదౌవారికోయస్యతత్ సౌమిత్రికృతసంరక్షణమిత్యర్థః*సౌ
విదల్లాఃకంచుకినఇత్యమరః - తరుమూలంవృక్షాధఃప్రదేశఇతిసంజ్ఞాయస్య
తత్- తద్రూపమిత్యర్థః- అంతఃపురంశుద్ధాంతం - విశతిప్రవిష్టవతిసతి
నిషాదనాథోగుహః - తంతథాభూతంభూతలశాయినంశ్రీరామంనిధ్యా
యదృష్ట్వా*నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః -
యమితాఅంతర్నిరుద్ధాఅమితబాష్పవృష్టిరవిచ్ఛిన్నాశ్రు సంపాతోయస్య
నసతథోక్తస్సః - శ్రీరామసుప్తదశావలోకనేనకించిత్కాలంకృతరోదన

త్యర్థః- నిద్రాం నిరస్య త్యక్త్వా ఏవిషసాదలక్ష్మణసల్లాపతాత్పర్యేణ జాగ్రదేవ తత్రోపవిష్టవానిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౧౪॥ వ్యతీతాయామితి॥ విభావర్యాం రజన్యాం* విభావరీతమస్విన్యౌ రజనీ యామినీ తమీత్యమరః- వ్యతీతాయాం ప్రభాతాయాం సత్యాం పూర్వోర్వీధరమూర్ధ్ని ఉదయాచలశిఖరే* ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః- అర్యమ్ణి సూర్యే- మరీచిమాలాహారిణి తేజఃపుంజధారిణి అభ్యుదితే సతీత్యర్థః - దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ విరచితః విహితః జటానాం బంధః వటవృక్షక్షీరైర్గ్రథనం యాభ్యాం తౌ - సీతయా సహ భాగీరథీకచ్ఛం గంగాతీరమగచ్ఛతాం ప్రాప్తవంతౌ* జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః॥౧౧౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర భాగీరథీకచ్ఛే - రామః ప్రహృష్టచేతాః - తద్దర్శనేనాత్యంతసంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ సీతామాచష్టావోచత్॥౧౧౬॥ తదేవాహ॥ మేధ్యేతి॥ మేధ్యః పవిత్రః యద్వా* ప్రజాపతిరశ్వమేధమసృజత - యో మేధాయాలభ్యతే శిశాసానా

నాథః॥*గ॥౧౧౪॥ వ్యతీతాయాం విభావర్యామర్యమ్ణి మరీచిమాలాహారిణి పూర్వోర్వీధరమూర్ధ్ని విరచితజటాబంధౌ దాశరథీ భాగీరథీకచ్ఛమగచ్ఛతామ్॥*గ॥౧౧౫॥ తత్ర రామః ప్రహృష్టచేతాస్సీతామాచష్ట॥*గ॥౧౧౬॥ మేధ్యాశ్వమార్గపరిమార్గణసంభవస్య దివ్యౌషధీం కపిలకోపమహాజ్వరస్య । తాతాన తర్పణపచేళిమభాగధేయాం భాగీరథీం భగవతీం శరణం భజామః॥*

మేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాది శ్రుతౌ దర్శనాన్మేధశబ్దో యాగవచనః- యథా త్వమేవ పితృమేధ ఇతివత్* మేధః క్రతౌ మతా మేధతిపశ్వాశ్చ - తథా చ మేధే సాధుర్మేధ్యః* తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః - అథవా మేధార్హో మేధ్యః* తదర్హమితి యత్ప్రత్యయః - స చాసావశ్వశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వ ఇత్యర్థః- తస్య మార్గపరిమార్గణేవ త్మాన్వేషణే- సంభవః ఉత్పత్తిర్యస్యాస్య- కపిలకోపమహాజ్వరస్య కపిలముని క్రోధరూపమహామయస్య- దివ్యౌషధీమసాధారణౌషధీభూతాం- తదుపశాంతికరీమిత్యర్థః- తథా- తాతానుతర్పణేనాస్మత్పూర్వపితృసంతర్పణేన- పచేళిమం పరిపక్వం భాగధేయం భాగ్యం యస్యాస్తాం - పరోపకారాచరణోపయోగితయైవ జన్మసాఫల్యసంభవాదితి భావః- పచేళిమేత్యత్ర* కర్మకర్తరి కేళిమర్ వ్యఙితి కేళిమత్ప్రత్యయః - భగవతీం పూజ్యాం భాగీరథీం గంగాం శరణం భజామః ప్రాప్నుమః - యతోస్మత్కులమహత్తరేణ భగీరథేనేంద్రపరిమార్షితశ్వమేధీయాశ్వా

స్వేషణసమయే కాపిలానలదగ్ధానాం పితౄణాం స్వర్లోకప్రాపణాయాగ తాభిస్తాః కార్యసిద్ధిం కృతవతీ అతో భాగీరథీ నామ్నా ఇయం వ్యవహ్రియతే - తస్మాదస్మాకమపి శరణాగతానాం కార్యసిద్ధిం కరిష్యతీతి తద్భజనం యుక్తమేవేతి భావః స్పష్టాత్ర రూపకాలంకారః వసంతతిలకా వృత్తం॥౧౧౬॥ తవిః॥ తదనంతరం భాగీరథీభజనానంతరం రామః సా త్వవచనైః ప్రియోక్తిభిరేవ వారితః త్వం పునరయోధ్యాం ప్రతియాహీతి నివర్తితః సుమంత్రో మనసతథోక్తః- అత్ర సాంత్వగ్రహణం తన్మనః ఖేదనిరాసార్థమిత్యవగంతవ్యం- ససౌమిత్రిస్సలక్ష్మణస్సన్ మంగళాని *పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్య ధీమతః- నిదేశం పాలయ త్వేనం గంగే త్వదభిరక్షితః ఇత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తకల్యాణానీత్యర్థః॥ ప్రార్థయమానయా యాచమానయా* యాచ్ఞాయామభియానే చ ప్రార్థనా కథ్యతే బుధైరిత్యభిధానాత్ - తయా అనుసృతయా మైథిల్యా సహజాసక్త్యా సాకం - గుహేనానీతాం భృత్యద్వా

గ॥౧౧౭॥ తదనంతరం రామస్సాంత్వవచనవారితసుమంత్రస్స
సౌమిత్రిర్మంగళాని ప్రార్థయమానయా తయా మైథిల్యా సహ
గుహేనానీతాం నావమారురోహ॥*గ॥౧౧౮॥ సఏష నిధ్యని
షాదాధిపతేరనుగమనమపి తూర్ణమేవ నిస్తీర్ణసురసరిత్పార
సంపూర్ణసస్యే వత్సాభిధానే జనపదే కృతపదశ్చ లలక్ష్యవేధ
నచతురశ్చతురో మృగాన్నిహత్య కుత్రచిద్వనస్పతిమూలే నిశా

రాత్రాపితామిత్యర్థః- నావం తం మారురోహాధిష్ఠితవాన్ *స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః॥౧౧౮॥సఇతి॥ యో నావమారురోహ స ఏష రామః నిషాదాధిపతేర్గుహస్యాపి సుమంత్రానుసరణనిషేధ సముచ్చయార్థకోయమపిశబ్దః - అనుగమనమనుసరణం నిషిధ్య త్వయా సమ్యగ్భక్తిః ప్రదర్శితా అతస్త్వమత్రైవ వసేతి నివార్య - తూర్ణం క్షిప్రమేవ విలంబేంతరాయస్సాదితి భయాదితి భావః-నిస్తీర్ణసురసరిత్పారః విలంఘితగంగాప్రవాహస్సన్ సంపూర్ణసస్యే వ్రీహ్యాదిసకలసస్యసమృద్ధ ఇత్యర్థః - వత్స ఇత్యభిధానమాఖ్యా యస్య తస్మిన్ జనపదే దేశే *నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ ఇత్యమరః కృతపదః ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః - చలలక్ష్యవేధనచతురశ్చంచలశరవ్యసంప్రహారనిపుణః- అత ఏవ చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ మృగాన్ వరాహాదీన్ - నిహత్య హత్వా- తత్ర క్షమత్వేనాక్షిద్ధత్వాదితి భావః - కుత్రచిత్ కస్మింశ్చిత్ వనస్పతిమూలే వృక్షమూలే [illegible] ప్రదేశే - [illegible] మయా

మత్స్యాభిధానఇతిప్రామాదికఃపాఠః- ఉక్తంచశ్రీరామాయణే- తతస్స మృద్ధాన్ శుభసస్యశాలినఃక్షణేనవత్సానుదితానుపాగమత్- తౌతత్రహత్వాచతురోమహామృగాన్ వరాహమృశ్యంపృషతంమహారురుమిత్యాది ॥ ౧౯॥ అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్ దినే*సద్యఇత్యాదినానిపాతితమవ్యయం*అద్యాత్రాన్హ్యథపూర్వేన్హిత్యాదౌపూర్వోత్తరాపరాత్-తథాధరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యురాదయఇత్యమరః - తేసీతారామలక్ష్మణాః - వనేభవోవన్యస్తేన - పథాఅరణ్యవర్త్మనాప్రయాతాఃప్రస్థితాస్సంతః - ప్రయాగేప్రయాగాఖ్యేపుణ్యక్షేత్రే - ప్రతాయమానోవ్యాప్నువానః*తనోతేర్యకిలటశ్చానచిముమాగమః- తనోతేర్యకీతిఅనునాసికస్యవైకల్పికఆకారఃహోమధూమప్రాగ్భారోహోమధూమసమూహోయస్మిన్తం- హవ్యగంధిధూమానుమేయమిత్యర్థః ప్రాగ్భారశబ్దస్సమూహోరూఢః భరద్వాజాశ్రమంభరద్వాజాఖ్య మహర్షేస్తపోవనంశ్రయంతః

మన్వైషీత్॥*౫॥౧౯॥అన్యేద్యుర్వన్యేనపథా ప్రయాతాస్తేప్రయాగేప్రతాయమానహోమధూమప్రాగ్భారంభరద్వాజాశ్రమంశ్రయంతఃపశ్చాదభివాద్యతమమందహర్షం మహర్షిమనేనాదిష్టవర్త్మనా వైకర్తనిపూరోపప్లవంప్లవేనవైణవేననిస్తీర్యశమధనజనసన్నిధానశమితశాత్రవసకలసత్వచరిత్రవిచిత్రం

ఆశ్రయంతస్సంతః - అమందహర్షంనిజాగమనాదమందఃహర్షః ఆనందోయస్యతం-మహర్షింబుషిశ్రేష్ఠంతంభరద్వాజం-అభివాద్యనమస్కృత్యచ- రామస్స్వయంతారకబ్రహ్మపితృత్రియరూపేణావతీర్ణత్వాద్యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ ఇత్యాదిస్మరణాత్ క్షత్రియమర్యాదాం ప్రవర్తితవానితిసూచితంఅనేనమహర్షిణా ఆదిష్టంయద్వర్త్మచిత్రకూటమార్గస్తేన - వికర్తనస్యసూర్యస్యాపత్యంవైకర్తనీయమునానదీ*తస్యాపత్యమిత్యణ్టిడ్ఢాణఇత్యాదినాఙీప్ - తస్యాఃపూరఃప్రవాహఏవఉపప్లవమాపదంమార్గనిరోధకత్వాదితిభావః*కాళిందీసూర్యతనయా యమునాశమనస్వసేత్యమరః - వైణవేనవేణుమయేనపవేనోడుపేన*ఉడుపంతుప్లవః కోలఇత్యమరః - నిస్తీర్యతీత్వాశమోవైరాగ్యాదినానిర్వికారచిత్తత్వం సఏవధనంయేషాంతేశమధనామహర్షయ సఏవజనాః తేషాంసంనిధానేనసాన్నిధ్యేనశమితశాత్రవాణిప్రశాంతవైరాణియానిసకలసత్వానిగోవ్యాఘ్రాదినమస్తజంతవః తేషాంచరిత్రేణాన్యోన్యసాహచర్యరూపేణ విచిత్రమా

శ్చర్యకరం నిర్వైరదేశత్వాన్నివాసార్హ మిత్యర్థః - చిత్రకూటం నామపర్వతమభజత్ ప్రాపత్ ॥ ౧౨౦॥ అనుజేతి ॥ అనుజరచితపర్ణాగారహృద్యాసు సౌమిత్రివినిర్మితపర్ణశాలామనోహరాసు - తథా మాద్యత్పరభృతానాం మత్తకోకిలానాం గళేషు సంకుహశేషు చంచంతః ప్రసరంతో యే పంచమాస్వరవిశేషాస్తైః పికః కూజతి పంచమమిత్యభిధానాత్ * వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యమరః - అంచితాసు మనోహరాసు - అంచేః పూజాయామితి తుడాగమః చిత్రకూటస్య స్థలీష్వకృత్రిమభూమిషు * జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే ఙీష్ - రామః జనకదుహితృయోగాత్ జానకీసాంగత్యాద్ధేతోః * యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః - జాతముత్పన్నం సాకేతే అయోధ్యాయాం యత్సౌఖ్యమానందః తత్సదృశం సౌఖ్యం యస్య స తథోక్తస్సన్నితి నిదర్శనాలంకారః - చిరం బహుకాలమరమత అక్రీ

చిత్రకూటాచలమభజత్ ॥ * స ॥ ౧౨౦ ॥ అనుజరచితపర్ణాగారహృద్యాసు మాద్యత్పరభృతగళచంచత్పంచమైరంచితాసు । జనకదుహితృయోగాజ్జాతసాకేతసౌఖ్యశ్చిరమరమత రామశ్చిత్రకూటస్థలీషు * గ ॥ ౧౨౧ ॥ అథ మా న వనవాసనైరస్యాదపి నామ రామస్సమాహ్వయేదితి ప్రత్యాశయా పరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహాని గుహసకాశే స్థిత్వా నిరాశస్తతః ప్రతినివృత్తో నివృత్తోత్సవామయోధ్యామాసాద్య నిదాఘశరథిరయం సమాగత ఇతి శోకాతి

డత్ * సాకేతం స్యాదయోధ్యాయాం కోసలానందినీ తథేతి యాదవః ॥ ౧౨౧ అథేతి ॥ అథ చిత్రకూటభజనానంతరం వనవాసే క్లేశభూయిష్ఠే వనసంచారే నైరస్యాత్ ద్వేషాదపి నామ అస్మత్సహవాసానురాగాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః - నామేతి సంభావనాయాం * నామ ప్రకాశసంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమే మానే చేతి విశ్వః - రామః మాం సమాహ్వయేత్ - ఆకారయేదిత్యేవంభూతయా ప్రత్యాశయా ప్రత్యాకాంక్షయా పరతంత్రః పరాధీనః తాదృగాశాబద్ధస్సన్నిత్యర్థః - సుమంత్రః గుహసకాశే గుహాంతికే కానిచిదహాని ద్విత్రాణి దినానీత్యర్థః - తథా రామాయణే * తత స్సాయాహ్నసమయే తృతీయేహని సారథిరితి - స్థిత్వాగమయిత్వా తత స్తదనంతరం నిరాశః దృఢప్రతిజ్ఞస్య కుతో నైరస్యాంకురః పునరాహ్వానమిత్యాశారహితస్సన్ ప్రతినివృత్తః ప్రత్యావృత్తః - నివృత్తోత్సవాం నిరానందామిత్యర్థః - అయోధ్యాం సమాసాద్య ప్రాప్య [illegible]ధిః దాశరథిరహితః పునరయం సమాగత ఇతి

హేతోఃయశ్శోకాతిరేకః విషాదాతిశయస్తేనాతురైఃవివశైఃపౌరజనైర్జనితఃఉత్పాదితఃయోదీనాక్రందః ఆర్తఘోషస్తేనమందీభూతోంతర్హితోనేమిఘోషశ్చక్రధారాధ్వనిర్యస్య తస్మాదిత్యాకందాశయోక్తిః*చక్రధారాప్రధిర్నేమిరిత్యమరః - రథాదవరుహ్యప్రయాణోన్ముఖాఉత్క్రమణోద్యుక్తాఃప్రాణాఃయస్యతంపుత్రవియోగవేదనాసహిష్ణుత్వేనఆసన్నమరణమిత్యర్థః - దశరథంప్రాణంసీత్ప్రీణితవాన్ నమేలుజ్ యుమరమనమానాంసక్చేతిసగాగమః- చకారాదిడాగమశ్చఇటఈటీతిసిచోలుక్ నేటీతిప్రతిషేధాద్వృద్ధ్యభావః- అడభ్యాసవ్యవాయేపీతిణత్వం॥౧౭౨॥ ఏతదితి॥ ఏతద్దర్శనేనసుమంత్రస్యకేవలస్యాలోకనేనేత్యర్థః విసంజ్ఞోవిచేతనఃమూర్ఛితఇతియావత్ - అథకౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాంకైకేయ్యాఅనభిమతతయాబహిర్భూతత్వాదితిభావః-సమాశ్వాసితఃయథాససంజ్ఞస్స్యాత్

రేకాతురపౌరజనజనితదీనాక్రందమందీభూతనేమిఘోషాదవరుహ్యరథాద్దశరథంప్రయాణోన్ముఖప్రాణంప్రాణంసీత్।*
గ॥౧౭౨॥ఏతద్దర్శనేనవిసంజ్ఞోదశరథఃకౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం సమాశ్వాసితఃకథంప్రయాతంరామేణకథకథితంమైథిల్యాకిం వృత్తస్సౌమిత్రిరితిముహుర్ముహుఃశుశ్రూషుకుంఠితకంఠస్సుమంత్రమన్వయుంక్త-సోపిరాజ్ఞైవ్యజిజ్ఞపత్॥*ప॥౧౭౩॥ దేవకథంబ్రవీమికఠినహృదయోహం॥*ప॥౧౭౪॥సేవారసానుగతపౌరమ

త్తథోపలాలితస్సన్నిత్యర్థః - దశరథఃరామేణకథంకేనప్రకారేణప్రయాతఃప్రస్థితంభావేక్తః- నతుదుఃఖేనప్రయాతంకిమిత్యర్థః- తథామైథిల్యాకథంకయారీత్యాకథితముక్తం - నతునిర్వేదేనకథితంకిమిత్యర్థః - తథాసౌమిత్రిఃకింవృత్తఃకథంభూతవ్యాపారః - అనువర్తనతత్పరోవాఉతనవేత్యర్థః - ఇత్యేవంముహుర్ముహుఃపునఃపునఃపిపృచ్ఛిషయాంగీకృతోక్తిః - శుశ్రూషుకుంఠితకంఠః బాష్పగద్గదవచనస్సన్ సుమంత్రమన్వయుంక్త అపృచ్ఛత్*ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః - నసుమంత్రోపిరాజ్ఞేదశరథాయవ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్॥౧౭౩॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ దేవేతి॥ హేదేవరాజన్కథంబ్రవీమి కథంవిజ్ఞాపయామీతిశేషః - అథవాఅహం కఠినహృదయో నిర్దయశ్చాస్మి - అన్యథారామంవిహాయపునరాగతత్వాత్తస్యతాదృగ్వృత్తాంతకథనవ్యాలోలరసనత్వాచ్చేతిభావః॥ అతోబ్రవీమీత్యర్థః॥ ౧౭౪॥ [illegible] యస్యక్రమే

ణోత్తరమాహ ॥ సేవేతి ॥ హే దేవ తవ సుతౌ త్వత్పుత్రౌ రామలక్ష్మణౌ సేవారసేన భజనానురాగేణ అనుగతాః అనుసృతాః మే పౌరాః పురవాసినో జనాస్తేషాం మనోరథస్యానువర్తనరూపాభిలాషస్యాథా - రథస్య స్యందనస్య చ దూరే విప్రకర్షే వర్తమానౌ - తమసాతీరే నిద్రాణానాం పౌరాణాం విసృష్టత్వాద్వనవాసతత్పరాణామస్మాకం కిమనేన రథేనేతి పరిత్యక్తత్వాచ్చేతి భావః - భాగీరథీతటే యద్వనం తత్ర విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః నవసౌవిదల్లౌ నూతనకంచుకినౌ - భూత్వా తత్పరిరక్షణతత్పరౌ సంభూయేత్యర్థః - ఏతత్సౌవిదల్లత్వేదం ప్రథమత్వాజ్జాగరూకత్వద్యోతనార్థత్వాన్నవత్వం ద్రష్టవ్యం - పంథానం గచ్ఛత ఇతి పథికౌ పాదచారిణావితి యావత్ * పథష్కన్నితి ష్కన్ప్రత్యయః- అభూతాం అత్ర పూర్వార్ధే మనోరథరథయోః కేవలప్రకృతయోర్దూరీకృతత్వతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా- ఉత్తరార్ధే తు దాశరథ్యోర్నవసౌవిదల్లత్వరూపణాద్రూపకాలంకార ఇత్యన

> నోరథస్య దూరే రథస్య చ సుతౌ తవ వర్తమానౌ। భూత్వా విదే
> హదుహితుర్నవసౌవిదల్లౌ భాగీరథీతటవనే పథికావభూతామ్
> *ప॥౧౨౫॥కించ॥ దేవ త్వత్తనయస్య కుంతలభరం క్షీరైః స్వధే
> నూద్భవైః సేక్తుం నాలమరుంధతీపతిరఘాత్తస్యాభిషేకోత్సవే।
> సిక్తో హంత స ఏవ మైథిలసుతా బాష్పోదకోత్పాదకైర్న్యగ్రో

యోరన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౫॥ వక్తవ్యాంతరమప్యస్తీత్యాహ॥ కించేతి॥ తదేవాహ॥ దేవేతి॥ హే దేవ అరుంధతీపతిర్వసిష్ఠః అభిషేకోత్సవే రాజ్యాభిషేకమహోత్సవే - తస్య త్వత్తనయస్య యుష్మత్పుత్రస్య రామస్య కుంతలభరం చికురనికురుంబం* చికురః కుంతలో వాల ఇత్యమరః - స్వధేనూద్భవైః స్వస్య యా ధేనుః కామధేనుః తదుద్భవైస్తత్సంభూతైః అత్యంతశ్లాఘ్యైరిత్యర్థః - క్షీరైః సేక్తుం మార్ద్రీకర్తుం తదాసీంగో క్షీరాభిషేకస్య శాస్త్రవిహితత్వాదితి భావః - అలం శక్తో నాభూత్ వైవర్ణ్యాపత్తిభయాదితి భావః* అలమితి పర్యాప్తివచనే ష్వలమర్థే షు తుముణ్ *అలం భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః - స ఏవ కుంతలభరః- మైథిలసుతాయాః సీతాయాః బాష్పోదకోత్పాదకైః నేత్రజలోత్పత్తిహేతుభిః- నిషాదాహృతైః గుహపరిజనానీతైః - న్యగ్రోధక్షీరైః వటవృక్షోద్భవైః* న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః - క్షీరైః జటాపి

చయితుం గ్రంథయితుం- సిక్తః ఆర్ద్రీకృతః- హంతేతి ఖేదే- అత్రారుంధతీ పతేః కామధేనుక్షీరాభిషేకశక్తత్వేపి తదశక్తత్వోక్తేః- సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తయా చకుంతలభరస్య తాదృగ్గామణీకత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౧౨౬॥ తస్యా ఇతి॥ వన్యే పథి కాంతారమార్గే- ప్రియతమేన భర్త్రా శ్రీరామేణ సహ వ్రజంత్యా గచ్ఛంత్యాస్తస్యా విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః పదయోశ్చరణయోర్నఖమూలాక్షాం వినాపి అలక్తకద్రవ్యాభావేపీత్యర్థః॥ పృథగ్విధేత్యాదినా ద్వితీయా - అరుణిమా లౌహిత్యం వర్ణదృఢాదిభ్యష్యఞ్చేతి చకారాదిమనిచ్- సహసా శీఘ్రం - బభూవ ప్రాదుర్బభూవ - పల్లవకోమలత్వాచ్చరణనఖేష్వారుణ్యమరణ్యసంచారేణావిర్భూదిత్యర్థః - వక్త్రేమ్బుజే తు కదాపి కదాచిదపి వైవర్ణ్యం కాంతిహైన్యం నావిరభవత్ న ప్రాదురభూత్ పూర్వవదేవ వక్త్రమశోభతేత్యర్థః- ప్రియతమసాహచర్యాదితి భావః - తద్వచ

ధత్తురితైర్జటారచయితుంక్షీరైర్నిషాదాహృతైః॥*ప॥ ౧౨౬॥
తస్యా విదేహదుహితుః పదయోర్నఖేషులాక్షాం వినాప్యరుణిమా సహసా బభూవ । వన్యే పథి ప్రియతమేన సహ వ్రజంత్యా వైవర్ణ్యమావిరభవన్న కదాపి వక్త్రే॥*ప॥ ౧౩౭॥ సీతాపతేః కిసలయైః పరికల్పితల్పం చార్వస్య సత్త్వదమనాయ నిశాసు దృష్టిమ్ । ధర్స్వతసంఘ్రిభజనాదివపుణ్యలభ్యాదస్వప్నఏవ వనవసంతు కీమపి న శ్రుతమితి వాక్యశేషః - అత్రిలాక్షారూపకారణం వినాప్యరుణిమరూపకార్యోత్పత్తికథనాద్విభావనాలంకారః- తథా కాంతారసంచారరూపకారణసద్భావేపి వైవర్ణ్యరూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశేషోక్తిరిత్యనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః స్పష్టా వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౨౭॥ సీతేతి॥ ధన్వీ ధనుర్ధరః॥*॥ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః- లక్ష్మణః వనవర్త్మని కాంతారమార్గే - నిశాసు రాత్రిషు- సీతాపతేః సీతాసమేతస్య శ్రీరామస్యేత్యర్థః- కిసలయైః పల్లవైః తల్పం శయ్యాం- పరికల్ప్య సిర్మాయ- సుఖశయనార్థమితి భావః- తథా సత్త్వదమనాయ దుష్టజంతూన్ దమయితుమిత్యర్థః॥*సత్త్వమస్త్రీ తు జంతుష్విత్యమరః- దృష్టిం సంచార్య దిక్షు ప్రసార్య- పుణ్యైర్లభ్యాత్ పుణ్యైర్యశోపవాసాదిసుకృతైః శేషైర్లభ్యాత్ప్రాప్యాత్ తదంఘ్రిభజనాత్ తస్య శ్రీరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్చరణసేవనాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా- అస్వప్నో నిర్నిద్రః జాగరూక ఏవ స్థితవాన్- దేవశ్చేతిగ

మృతే- ఏవకారః క్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపివ్యవచ్ఛినత్తి - అభూత్ జాతః- మహాత్మనః తత్రభవతః శ్రీరామస్య పాదసేవాయా దేవభూయప్రాపకత్వాదితిభావః- అస్వప్న ఇత్యత్ర అభిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశ్శబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః - సచోత్ప్రేక్షానిర్వాహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం॥౧౨౮॥ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యాసుమంత్రేణనివేదితంవిజ్ఞాపితం- పుత్రయోః రామలక్ష్మణయోః చరిత్రంవ్యాపారోయస్యసతథోక్తః- సుమంత్రముఖాదాకర్ణితపుత్రస్వాపావృత్తాంత ఇత్యర్థః- నరపతిర్దశరథః - నిగమవపుషి త్రయీతనౌ- జ్యోతిషిసూర్యే- చరమగిరిశిఖరజుషిఅస్తాచలకూటభాజిఅస్తంగతేసతీత్యర్థః - హృదయలగ్నశ్శోకఏవశల్యం శంకుః యస్యాస్తాందుఃఖితశోకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః - కౌసల్యాంసమాశ్వాస్యతత్కాలోచితైర్వచనైః ఉపలాల్య- ఇత్థంవక్ష్యమాణరీత్యాఅకథయదవోచత్॥౧౨౯॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ పురేతి॥ పురాపూర్వకాలేఖలుశ

త్మనిలక్షణోభూత్॥*గ॥౧౨౮॥ఏవంసుమంత్రనివేదితపుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషినిగమవపుషిజ్యోతిషిహృదయలగ్నశోకశల్యాంకౌసల్యాంసమాశ్వాస్యనరపతిరిత్థమకథయత్॥*గ॥౧౨౯॥పురాఖలుసరయూరోధసి వివిధతరునివహపిహితదివస్పతౌమృగయాస్పృహయాకమపిసమయమగమమ్, *ప॥౧౩౦ తత్ర॥ తోయాదానసనాథపుష్కరగజభ్రాంత్యాతపస్వీమ

ద్బోవాక్యాలంకారే- వివిధతరునివహేననానావిధవృక్షసందోహేనపిహితదివస్పతౌచ్ఛాదితసూర్యే- సూర్యతేజసోప్యనవకాశప్రద ఇతితరూణాం సాంద్రత్వాతిశయోక్తిః- సరయూరోధసిసరయూనదీతీరే-మృగయాస్పృహయాఆఖేటకేచ్ఛయా- కమపిసమయంకస్మింశ్చిత్కాల ఇత్యర్థః*సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః* కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతిద్వితీయా-అగమమగచ్ఛం॥తతఃకిమత ఆహ॥తత్రేతి॥తత్రసరయూరోధసి॥౧౩౦॥తోయేతి॥తోయాదానేనోదకగ్రహణేన - సనాథంసహితంపుష్కరంశుండాగ్రంయస్యసతథోక్తో యోగజస్స ఇతిభ్రాంత్యాభ్రమేణ*పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజల ఇత్యమరః- శబ్దవేధనవిదాశబ్దానుసారేణలక్ష్యసంప్రహారాభిజ్ఞేనేత్యర్థః - మయాసరయ్వానద్యాంపాథఃఉదకం*కబంధముదకంపాథ ఇత్యమరః- హరత్ పిత్రర్థంకమండులునా[illegible]సంగృహ్ణన్ కశ్చనతపస్వీమునిపుత్రః శరేణవిద్ధః స

హృతః - తనః కిమత ఆహ - తదితి॥ జరంతౌ జరాజీర్ణౌ తౌ చ తావంధౌ చ త
యోః* జరాజీర్ణో జరన్నపీత్యమరః - విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశే
ష్యభావవివక్షాయాం* విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి సమాసః - అత ఏ
వానుమృతిం పుత్రమనుసృత్య మరణం కర్తుం - చితిమగ్నిదీప్తకాష్ఠసంచ
యం చిన్వతోః ప్రార్థయతోః - న చాత్రాత్మఘాతదోషః* అనుష్ఠానాసమ
ర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః - భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్రవిధీయత
ఇతి స్మరణాత్ - తస్య తపస్వినః పిత్రోర్మాతాపిత్రోః* పితా మాత్రేత్యేకశే
షః - శాపః మయ్యాపతత్ప్రాపత - అగర్జితాశనివదితి భావః॥ కిమితి॥ భవాన్
స్వమపి సుతప్రేమ్ణా పుత్రస్నేహేన ప్రణశ్యేత్ మ్రియాదితి శేషః ప్రథమ ఇతి
ప్రథమః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౩౧॥ శరవిద్ధస్తపస్వీ కింజాత ఇత్యత
ఆహ అహమితి॥ అహం వైశ్యస్య వణిజః శూద్రాయాం శూద్రజాతీయాంగ
నాయాం* శూద్రా తజ్జాతిరంగనేత్యమర* శూద్రా చామహత్పూర్వా జాః

యా విద్ధకశ్చన శబ్దవేధనవిదా పార్థస్సరయ్వాం హరన్ । తత్పి
త్రోర్జరదంధయోరనుమృతిం కర్తుం చితిం చిన్వతోః శాపో మ
య్యాపతద్భవానపి సుతప్రేమ్ణా ప్రణశ్యేదితి॥* ప॥౧౩౧॥ అహం
వైశ్యస్య శూద్రాయాం జాతస్తస్మాన్న సంభవేత్ । బ్రహ్మహ
త్యేతి మాముక్త్వా స్వర్గతో దుర్గతో మునిః॥* గ॥౧౩౨॥ తద
వశ్యం వశ్య ఏవాస్మి మృత్యోరితి స్మృతిపథగత రామ ఏవ విరరా

మేరిత్యుక్త్వాన్నజీవత్ - జాతః కరణః న తావద్వైశ్యోఽప్యస్మీత్యర్థః - వైశ్యా
త్కరణః శూద్రాయామితి యాజ్ఞవల్క్యః* శూద్రావిశోస్తు కరణ ఇత్యమర
శ్చ - తస్మాత్కారణాత్ బ్రహ్మహత్యా న సంభవేత్ కుతో బ్రహ్మహత్యేతి భా
వః - ఇతి మాం ప్రత్యుక్త్వా - దుర్గతః శరసంప్రహారదురవస్థాం ప్రాప్తః మునిః -
స్వర్గతః స్వర్లోకం గతః* స్వరవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమ
రః - తథా చ శ్రీరామాయణే* బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయాదప
నీయతాం - న ద్విజాతిరహం రాజన్ మాభూత్తే మనసో వ్యథా - శూద్రా
యామస్మి వైశ్యేన జాతో జానపదాధిప ఇతి॥౧౩౨॥ తదితి॥ తత్తస్మాన్మునిశాప
కారణాత్ - అవశ్యం నిశ్చితం - మృత్యోరంతకస్య వశ్యో వశంగత ఏవాస్మి - నా
త్ర సందేహ ఇత్యేవకారార్థః - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - స్మృతిపథగతః స్మరణ
గోచరో రామో యస్య స [illegible] వేత్యర్థః -
విరరామ నిర్వచనోఽభూత్ కంఠగతప్రాణోఽభూదిత్యర్థః* వ్యాఙ్పరిభ్యో ర

మఇతిపరస్మైపదం॥౧౩౩॥మునీతి॥తతోవిరామానంతరం - మునిశాపేనో
క్తరూపేణకృతోఽస్పతిర్యస్యాస్సథోక్తామునిశాపజనితేత్యర్థః- నిష్ప్రతి
క్రియాప్రతిక్రియారహితాఉపాయాంతరైరపరిహార్యేత్యర్థః - విప
త్తిరాపత్- దశరథాయదశానాంపూరణీదశమీ*తస్యపూరణేడడ్తిడట్-
నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడ్తిడటోమడాగమః - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ -
తాందశమీందశాంమరణావస్థాం- దిదేశదత్తవతీ- అమోఘమునిశాపాను
సారేణైవాయంమమారేత్యర్థః మన్మథావస్థాస్వస్యాదశమత్వాదిత్థంని
ర్దేశః॥ తదుక్తం॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరఃకృశతారతిః- హ్రీత్యా
గోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశేతిదశరూపకే ॥ ౧౩౪ ॥ నేతి॥
అత్రయద్యపీతిపదం సర్వత్రానుబధ్యతే - యద్యపివిచార్యమాణేపరైశ్శ
త్రుభిః- త్రిదివఃస్వర్గోనాక్రాంతః- నాసాదితః- తథాయద్యపిసుమన
సాందేవానాం*సుమనాఃపుష్పమాలత్యోస్త్రియాం[?]దివేబుధయోఃపుమానితిశ్రీ
మ॥*ప॥౧౩౩॥మునిశాపకృతోఽస్పత్తిర్విపత్తిర్నిష్ప్రతిక్రియా
తతోదశరథాయాశుదిదేశదశమీందశామ్॥*ప॥౧౩౪॥నాక్రాం
తస్త్రిదివఃపరైస్సుమనసాంకాంతానబందీకృతానాకీర్ణంపు
రుహూతశాసనధరైస్సాకేతబాహ్యాంగణమ్।నాదిష్టాస్సచివా
శ్చభూతలపరిత్రాణాయయద్యప్యసౌనాకంశోకవశాదగాద్దశ
జయంతీకాంతాఃనబందీకృతాః నోపగృహీతాఃశత్రుభిరితిశేషః * ప్రగ్ర
హోపగ్రహౌబంద్యామిత్యమరః- తథాయద్యపిపురుహూతశాసనధరైః
ఇంద్రాజ్ఞాకరైర్దూతైః - సాకేతబాహ్యాంగణంఅయోధ్యాపురబహిశ్చ
త్వరం*స్యాత్సాకేతమయోధ్యాయామిత్యమరః - నాకీర్ణంనసంకీర్ణం
ఇంద్రాజ్ఞయానిజాహ్వానార్థమాగతైర్దేవదూతైర్నసంకులమిత్యర్థః
తథాయద్యపిభూతలపరిత్రాణాయభూమండలసంరక్షణార్థం- సచివా
మంత్రిణోనాదిష్టానాజ్ఞప్తాః రాజ్ఞోదేశాంతరగమనే భూభారస్యసచివే
ష్వనిక్షేప్యత్వాదితిభావః- తథాపీతిశేషః- అసౌదశరథఃశోకవశాత్పుత్రవి
రహజనితశోకాయత్తత్వాద్ధేతోః*వశఆయత్తతాయాంచేత్యమరః-నాహ
నేరథెఅస్థామాదరం - నఖహన్న[?]గృష్ణాస్నేవనాహానంవిహాయైవేత్యర్థః
నాకంస్వర్గం*అకాశేత్రిదివేనాక ఇత్యమరః- అగాత్ప్రాప- పూర్వం
।తివస్యపరాక్రమణాదినిమిత్తసంభవేతత్రగచ్ఛతి - ఇదానీంతుతాదృశ
మిత్తాభావేప్య[?] ... త్యప్యమిత్యర్థః ... కాగః-చూత

శోకాతురతయా స్థూలశరీరం విహాయ సూక్ష్మశరీరేణ స్వర్లోకం జగామేతి తాత్పర్యం- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౩౫॥ అథేతి॥ అథ రాజ్ఞః స్వర్లోకగమనానంతరం - దశరథస్య ప్రశంసయా మహారాజోఽయం సత్యసంధః స్వర్లోకం గత ఇత్యాద్యుపశ్లోకేన మాంసలైః ప్రచురైస్తద్భూయిష్ఠైరిత్యర్థః * సిద్ధాదిత్వాన్మత్వర్థీయో లచ్ప్రత్యయః - కైకేయ్యాః నిందయా పాపిష్ఠయానయా రామే ప్రవ్రాజితే తద్విరహశోకాతురో రాజా కాలధర్మం గత ఇత్యాదిగర్హణేన కందళితైః సముద్భూతైః రామస్య గుణకీర్తనేన గుర్వాజ్ఞాపరతంత్రః సత్యధర్మపరాయణోఽయం మునివ్రతచారీ వనం గత ఇత్యాదిసద్గుణవర్ణనేన గుణితైరావర్తితైః అవరోధవధూజనపరిదేవనరవైః అంతఃపురస్త్రీజనవిలాపాక్రందైః- దిఙ్ముఖేషు హరిదంతరాళేషు వదనేషు చేతి గమ్యతే- ముఖరితేషు వాచాలితేషు ప్రతిధ్వనితేషు సత్స్విత్యర్థః॥ ౧౩౬॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ అభూదితి॥ తదా తస్మిన్ సమయే- నవిద్యతే రా

రథో నాస్తాంవహన్వాహనే॥*॥౧౩౫॥ అథ దశరథప్రశంసా
మాంసలైః కైకేయీనిందాకందళితైః రామగుణకీర్తనగుణితై
రవరోధవధూజనపరిదేవనరవైర్ముఖరితేషు దిఙ్ముఖేషు॥*॥ప॥
౧౩౬॥అభూదరాజకం మ్లానసద్గణం గగనాంగణమ్। ఆలోక్యే
వ తదా శాంతమశేషం చ మహీతలమ్॥*॥౧౩౭॥ తతః ప్రభాతే

జా చంద్రో యస్య తత్తథోక్తం - కృష్ణపక్షరాత్రిత్వాచ్చంద్రరహితమిత్యర్థః*శైషికః కప్ ప్రత్యయః- అత ఏవ మ్లానః తేజోహీనస్సద్గణో నక్షత్రమండలం యస్య తత్తథోక్తం గగనాంగణం నభస్స్థలమాలోక్య దృష్ట్వేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అశేషం కృత్స్నం మహీతలం భూమండలం చ- అరాజకం దశరథరహితం అత ఏవ మ్లానస్సద్గణః సాధుజననివహో యస్య తత్తథోక్తం సత్ శాంతం స్తిమితమభూత్*శాంతేత్యాదినా నిపాతః - చంద్రరాహిత్యేన గగనం యథా తేజోహీననక్షత్రకం భవతి తథా దశరథమహారాజరాహిత్యేన భూతలమపి ఖిన్నసాధుజనమభూదిత్యర్థః * రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః ఇతి విశ్వః*సన్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతి వత్రిమ - సత్ క్లీబమృక్ష ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం - అత్రోత్ప్రేక్షాశ్లేషయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ౧౩౭॥ తతఇతి॥ తతః పరిదేవనానంతరం ప్రభాతే ప్రాతః కాలే- సచివా మంత్రిణః*మంత్రీ ధీసచివోఽమాత్య ఇత్యమరః వసిష్ఠ

స్యవచసా భరతాగమనపర్యంతమేతచ్ఛరీరం రక్షంత్వితి నియోగవచనేన - క్షితిపతేః పరేతస్య దశరథస్య - తనుం కళేబరం - తైలద్రోణ్యాం తైలపూరితకాష్ఠాంబువాహిన్యాం - నిక్షిప్య కేచిద్భ్రాన్తాస్తనా వైరూప్యాభావార్థమితి భావః ॥ ద్రోణీ కాష్ఠాంబువాహినీత్యమరః - అకథితదశరథకథా అనివేదితదశరథవృత్తాంతాస్సంత ఏవ - అన్యథా కార్యవిఘాతాపత్తేరితి భావః - భరతం క్షిప్రమవిలంబితమేవ - ఆనయత ప్రాపయత ఇత్యాది శ్యేతి శేషః - దూతాన్ సందేశహారిణః - కేకయేషు దేశేషు ప్రేషయామాసుః ప్రహితవంతః ॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః ॥ ౧౩౮ ॥ తేపీతి ॥ తేపి దూతాశ్చ జితపవనాః పవనాధికవేగాః - జవనా జవశీలాశ్చ ॥ జుచంక్రమేత్యాదినా యుచ్ - యే వాజినోశ్వాస్తైస్సంకోచితస్సంకోచం ప్రాపిత ఇవ పంథా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః - తాదృగశ్వవేగవశాత్సంకుచితతయా ప్రతీయమా

వసిష్ఠవచసా సచివాస్తైలద్రోణ్యాం నిక్షిప్య క్షితిపతేస్తనుం క్షిప్రమేవ భరతమకథితదశరథకథా ఏవానయతేతి దూతాన్ కేకయేషు ప్రేషయామాసుః ॥ ౫ ॥ ౧౩౮ ॥ తేపి జితపవనజవనవాజిసంకోచితపథాస్తురగపతిపురే దుస్స్వప్నదూయమానమానసం భరతమభివన్ద్య గురునియోగం వ్యజిజ్ఞపన్ ॥ ౫ ॥ ౧౩౯ ॥ సోయం మాతామహేన యుధాజితా చానుజ్ఞాతః కతిపయైరేవ దివసైరనిమిత్తసంపాతేన సాశంకస్సాకేతమాససాద ॥ ౫ ॥ ౧౪౦ ॥ అతి

నమార్గా దైర్ఘ్యా ఇత్యర్థః - తురగపతేరశ్వపతేః కేకయస్య పురే పట్టణే దుస్స్వప్నేన స్వపితు దుర్దశావస్థాశంసి స్వప్నేన దూయమానం పరితప్యమానం మానసం యస్య తం - తాదృశం భరతమభివంద్య నమస్కృత్య - గురోర్వసిష్ఠస్య నియోగం శీఘ్రమాగంతవ్యమిత్యేవం రూపామాజ్ఞాం - వ్యజిజ్ఞపన్ విజ్ఞాపయామాసుః ॥ ౧౩౯ ॥ సోయమితి ॥ సోయం భరతః - మాతామహేన మాతుః పిత్రా కేకయేన యుధాజితా మాతులేన చానుజ్ఞాతః - కతిపయైరేవ దివసైః కైశ్చిదేవాహోభిః మాతులగృహనిర్గమనదినమారభ్యాష్టమే దిన ఇత్యర్థః - తథా రామాయణే - అద్యమే సప్తమీ రాత్రిశ్చ్యుతస్యార్యకవేశ్మన ఇతి కైకేయీం ప్రతి భరతవచనం - అనిమిత్తసంపాతేన దుర్నిమిత్తపరంపరయా సాతంకస్సభయస్సంభ్రాన్తస్సన్ - సాకేతమయోధ్యామాససాద ప్రాప ॥ ౧౪౦ ॥ అతీతి ॥ పరీతదూతః పరివేష్టితమాతో భరతః పురాభ

వమనతిక్రమ్య యథాపురం యథాపూర్వం* యథాఖ్యే- న్యయీభావః* సన పుంసకమితి నపుంసకత్వం*హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్యే*హ్రస్వత్వం- తన్నభవతీత్యయథాపురంతతశ్చా౽శబ్దేనసుప్సుపేతిసమాసః - అయథా పురఃచారః ప్రచారః పరిపాటీయస్యసతథోక్తః - పౌరాణాం చారఆచారః ప్రవృత్తిర్యస్మిన్ తత్తథోక్తం శ్రీరామవనవాసరాజవిపత్తిభ్యాం విపణ్ణజ నసంకులమిత్యర్థః- పురమయోధ్యాం- పురానికటఏవ- పశ్యన్నవలోక యన్*స్యాత్ప్రబంధేచిరాతీతేనికటాగామికేపురేత్యమరః - అతఏవా తిచకితమతిరత్యంత భయసంభ్రాంతాంతః కరణస్సన్ - పితృకాననాత్ శ్మశానాదనూనమన్యూనంభూతా క్రోశభూయిష్ఠత్వాత్తత్తుల్యమిత్యర్థః పితుర్దశరథస్యభవనంగృహంన్యవిశత్ప్రవిష్టవాన్*శ్మశానంస్యాత్పితృ వనమిత్యమరః - పుష్పితాగ్రావృత్తం - అయుజినయుగరేభతోయకారో

చకితమతిః పురైవ పశ్యన్ పురమయథాపురచారపౌరచారమ్ ।
న్యవిశత భరతః పరీతదూతః పితృభవనం పితృకాననాదనూనమ్॥

*ప॥౧౮౧॥ సపితరమనవేక్ష్య తత్ర మాతుస్సదనగతః ప్రణిపత్య తామపృచ్ఛత్ । క్వనుమమగతవాన్ పితేతి సైషా పరుషతరం భరతాయవాచమూచే॥ *ప॥౧౮౨॥ వనచర ఇవ సాకం మైథిలీలక్ష్మణాభ్యాం పితృవిధిమనురోద్ధుం ప్రస్థితో రామభద్రః । తదనుతవపితా సౌ కాలధర్మానుయాత స్త్వమనుభవయథేచ్ఛం నిస్సప

యుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్॥ ౧౮౧॥ సఇతి॥ సభరతః- తత్రభవనే పితరందశరథమనవేక్ష్యాదృష్ట్వా - మాతుఃకైకేయ్యాస్సదనగ తోగృహంప్రవిష్టస్సన్ - తాం మాతరం ప్రణిపత్యగురుజనాదరతత్పరత్వా న్నమస్కృత్య- మమపితాదశరథఃక్వనుకుత్రగతవానిత్యపృచ్ఛత్ - పృష్ట వాన్ - అథసైషాకైకేయీభరతాయభరతంప్రతీత్యర్థః - క్రియాగ్రహ ణమపి కర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - పరుషతరమత్యంతకర్ణ కఠోరం యథాతథావాచమూచేఉక్తవతీ - వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౧౮౨॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ వనచరఇతి ॥ రామభద్రః మైథిలీలక్ష్మణాభ్యాం సాకం - పితృవిధింపితృనియోగం - అనురోద్ధుమనువర్తితుం - వనచరో మునిరివప్రస్థితోగతః మునివేషధారీసన్ త్వంగచ్ఛేతిపిత్రాజ్ఞప్తస్సన్ అ రణ్యంగత ఇత్యర్థః - తదనుతదనంతరంతవపితాదశరథః - కాల ధర్మంమరణంఅనుయాతోఽనుగతః మృత ఇత్యర్థః*స్యాత్పంచతా కాల

ధర్మజ ఇత్యాదిపర్యాయేష్వమరః అతస్త్వం నిస్సపత్నాం నిష్కంటకాం ధరిత్రీం యథేచ్ఛం స్వచ్ఛందమనుభవ పరిపాలయేత్యర్థః - మాలినీవృత్తం ౧౭౩॥ మయూరీతి॥ కేకయాత్మజా కైకేయీ భారత్యా ఉక్తరూపయా వాచా- భరతం మయూరీ బర్హిణీ* జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్ - కేకయా స్వవాణ్యా* కేకా వాణీ మయూరస్యేత్యమరః - మహానాగం మహాభుజంగమివ - పరిక్షుభితమానసం క్షుబ్ధహృదయం చక్రే* మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యభిధానాన్మయూర్యాస్తద్వోధిత్వాదితి భావః పూర్ణోపమాలంకారః॥ ౧౭౪॥ తదితి॥ తదను కైకేయీవచనానంతరం భరతశ్చిరతరం బహుకాలం విలప్య పితృభ్రాత్రుద్దేశేన పరిదేవనం కృత్వేత్యర్థః - విలుప్యమానో లోపం ప్రాప్నువన్ వివేకో యస్య స తథోక్తః పితృమరణభ్రాతృప్రవ్రజనశ్రవణలుప్తబుద్ధిస్ఫురణ తయా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారవిధుర ఇత్యర్థః - కైకేయీమకథయదవోచత్॥ ౧౭౫॥ తదేవని

త్నాం ధరిత్రీమ్॥*స॥ ౧౭౩॥ మయూరీవ మహానాగం కేకయా కేకయాత్మజా। భారత్యా భరతం చక్రే పరిక్షుభితమానసమ్॥* గ॥ ౧౭౪॥ తదను భరతశ్చిరతరం విలప్య విలుప్యమానవివేకః కైకేయీమకథయత్॥*స॥ ౧౭౫॥ పరిణతపరుషాణాం పాప్మనాం సన్నిపాతాన్నహి భవసి చతుర్ణాం సా త్వమస్మాకమంబా। తదిహ తనయవత్యస్సల్లపిష్యంతి కామం శ్రుతిపుటరచితార్తిస్త్వాం

వృణోతి॥ పరిణతేత్యాదినా॥ హే కైకేయి పరిణతిపరుషాణాం పర్యంతదుర్దశానుసంధాయకానాం పాప్మనామేవంవిధపాపానాం* అస్త్రీ పంకం పుమాన్పాప్మేత్యమరః- సంనిపాతాత్సంఘాతాద్ధేతోస్సా తథాభూతా త్వం చతుర్ణాం శ్రీరామాదీనామస్మాకం - అంబా మాతా న భవసి హీనజాయసే ఖలు ఈదృక్పాపిష్ఠా త్వమస్మాకమంబా భవితుం నార్హసీత్యర్థః - తత్తస్మాత్కారణాత్ ఇహ అస్మిన్ లోకే తనయవత్యః పుత్రవత్యః స్త్రియః తథాభూతానామేవ పరిజ్ఞానసంభవాదితి భావః - త్వాం శ్రుతిపుటయోః శ్రోత్రగోళకయోః రచితా హితా ఆర్తిః పీడా యయా సా తథోక్తా తస్యాః శ్రోత్రూణామత్యంతఖేదకారిణ్యా ఇత్యర్థః - అకీర్తేరుషీ - ర్తేస్సవిత్రీమంబాం కామమత్యంతం సల్లపిష్యంతి పాపాచారే ఏయం కిమేతత్ కృత్యమకరోత్ యతో దుర్నివారాపకీర్తిమూలమభూదిత్యన్యోన్యసంభాషణం కరిష్యంతీత్యర్థః* సల్లాపో భాషణం మిథః ఇత్యమరః - సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతి

రిచ్యుత ఇతిభగవద్వచనాదితిభావః - అత్రకైకేయ్యనిజమాతృత్వమపను
ద్యాకీర్తిమాతృత్వస్యారోపాదపహ్నవభేదః- ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం
మాలినీవృత్తం॥౧౮౬॥ తదితి॥ తదనన్తరం తన్ముఖాత్కైకేయీవదనా
దాకృష్టా అపసారితా దృష్టిర్యస్య తథోక్తః - ఈదృగకార్యకారిణ్యాము
ఖంకిమవలోకనీయమితిజుగుప్సయా తదపనీతచక్షుస్సన్నిత్యర్థః-అనుజం
శత్రుఘ్నంప్రతీదంవచనమవాదీదవోచత్॥౧౮౭॥ తదేవవివృణోతి॥ అవిర
ళమితి॥ భాతీతిభవత్యాంపూజ్యాయాం * భాతేశ్శతృప్రత్యయాన్తాదుగితశ్చేతి ఙీప్-
ప్రత్యయః ఉగితశ్చేతి ఙీప్- సత్యాం - సాధ్వ్యామస్యాం కైకేయ్యామితిసో
ల్లుంఠనోక్తిః*సతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః- అవిరళంసాన్ద్రంప్రవృద్ధమితి
యావత్- అకలమితిపాఠే వైకల్యరహితమక్షతమిత్యర్థః - ఇనవంశం
సూర్యవంశం వేణువనంచగమ్యతే- దగ్ధుంనాశయితుంభస్మీకర్తుంచ- ఆ
శ్రిత్యాధిష్ఠాయ- జనానాంమనసిహృదయే- తాపంసన్తాపమౌష్ణ్యంచ-
కిరంత్యాంప్రవర్తయన్త్యాంసత్యామిత్యర్థః- వంశవినాశకారిణ్యాస్త

సవిత్రీమకీర్తేః॥*॥ ౧౮౬॥ తదనుతన్ముఖాదాకృష్టదృష్టిరనుజ
మిదమవాదీత్॥*ప॥౧౮౭॥అవిరళమినవంశందగ్ధుమాశ్రిత్యతా
పంజనమనసికిరంత్యాంహంతసత్యాంభవత్యామ్। అనుసవ
నముపాస్యైరేవతాపూజ్యమానావహతికథమిదానీమాశ్రయా
శాభిధానమ్ *ప॥౧౮౮॥ అవిరతకృషితాంతర్వత్సమాలోక్య

స్యాస్సజ్జనమనస్సంతాపహేతుత్వాదితిభావః- సవనేసవనేఅనుసవనంప్రాత
రాదిసవనత్రయేపీత్యర్థః విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- ఉపాస్యైస్సుకృతిభి
ర్యజమానైః- పూజ్యమానాదేవతాహవ్యవాహక ఇత్యర్థః - ఇదానీమస్మిన్నవ
సరేఆశ్రయంకాష్ఠగుల్మాదికమశ్నాతీత్యాశ్రయాశః స ఇత్యభిధానంనామ
ధేయంకథం వహతి పావకోధివ్యమిత్యర్థః - సతిప్రతిపక్షేస్వప్రతి
ష్ఠాయాఅనిర్వాహత్వాదితిభావః * ఆశ్రయాశోబృహద్భానుఃకృశానుః
పావకోనలఇత్యమరః - హంతఅప్రచ్యుతస్యాస్మద్వంశస్యాశయంప్రచ్యుతిం
సంపాదితవతీతిఖేద ఇత్యర్థః- అత్రోపమేయస్యాధిక్యకథనాపేక్షయోప
మానస్యపావకస్యాశ్రయాశాభిధానవహనాక్షేపాత్ప్రతీపాలంకారః-
యత్రోపమానస్యాక్షేపః కైమర్థ్యేనకథ్యతే - యద్వోపమేయభావోత్ర
ప్రతీపఃస్యాదలంతీదనమితిదుస్సహదుఃఖ
కారణమితినర్మయితుమితిహాసమాహ॥ అవిరతేతి॥ అవిరతా అవిచ్ఛిన్నామ

ధ్యాహ్నపర్యన్తమితి యావత్ - తయా కృష్యా కర్షణేన తాన్తం గ్లానం ని ఖిన్నం నత్సం తనయం బలీవర్దానిత్యర్థః- జాతావేకవచనం స్వవంశ్యత్వా ద్వత్సత్వేన నిర్దేశః* వత్సో నాకుటజే వర్షే తర్ణకే తనయాదిక ఇతి వైజయన్తీ. ఆలోక్య దృష్ట్వా సమన్తుర్యం జాయన్త ఇతి సమజాః పుత్రాః తేషాం శతానాం మాతుః అనేకపుత్రజనన్యా అపీత్యర్థః- ధేనోః కామధేనోః గగనస్థాయా ఇతి శేషః అస్రమశ్రు - బభూవ తనయక్లేశజనితశోకవశాద్రుదితవతీత్యర్థః* రోదనం చాస్రమశ్రు చేత్యమరః - తత్తస్మాత్కారణాదేకః శ్రీరామః పుత్రో యస్యాస్సా తథోక్తా ఏకపుత్రా కోసలేన్ద్రస్య పుత్రీ కౌసల్యా - ఇహాస్మిన్ లోకే ఇదానీం తనయశోకం పుత్రవిరహజనితశోకం అతిమస్తవిషభావః- కథం కేనోపాయేన సంతరేత్ - తరితుం శక్నుయాత్ న కేనాపి సంతరేదేవేత్యర్థః- కథమిత్యుబ్రూహిణివిషాదాభినయవచనం- బహుపుత్రసంపన్నాపి స్వర్లోకనివాసిన్యపి కామధేనురపి సాక్షాదనాత్మజస్యాపి వత్సస్య క్లేశమసహమానా శోచితవతీ ఏవం సూతా కౌసల్యా శోచిష్యతీతి కిము వక్తవ్య

ధేనోరపి సమజశతానాం మాతురస్రం బభూవ। తదిహ తనశో
కం సంతరేదేకపుత్రా కథమిదానీం కోసలేన్ద్రస్య పుత్రీ॥
*ప॥ ౧౪౯॥ అపిబదియమమన్త్రే కాలయోగాన్నరేన్ద్రే నవ
యుగరసనాభ్యాం ప్రాణవాయుం తదీయమ్ । అపనగరమము

మిత్యర్థః- తథా శ్రీరామాయణం - యస్యాః పుత్రసహస్రాణి సాపి శోచతి కామధుక్ - కిం పునర్యా వినా రామం కౌసల్యా వర్తయిష్యతి - ఏకపుత్రా చ సాధ్వీ చ వివత్సేయం త్వయా కృతేతి - అత్ర కామధేన్వపేక్షయా అపారాయాః కౌసల్యాయాః శోకసంతరణాశక్యత్వస్య కైముత్యన్యాయేన కథితత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యస్యార్థాపతేత్ - కైముత్యన్యాయతస్సా స్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్॥ ౧౪౯॥ అపిబ ఇతి ఇయం కైకేయీ భుజగీ చ ప్రతీయు తేన రేన్ద్రే రాజ్ఞి దశరథే విషవైద్యే చ *నరేన్ద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యే చ కథ్యత ఇతి విశ్వః - కాలయోగాత్కాలవశాత్ న విద్యతే మన్త్ర ఉపాయచింతనం భుజగస్తంభనకరమన్త్రశ్చ యస్య తస్మిన్ అమన్త్రే పూర్వం మన్త్రసంపన్నత్వేపి కాలవశాత్తద్విహీనే సతీత్యర్థః- వరయుగమేవ రసనే తాభ్యాం - తదీయం నరేన్ద్రసంబన్ధినం *త్యేదాదీని చేతి వ… … ప్రాణవాయుమప

బత్ పీతవతీ పరయుగాపదేశేన నరేన్ద్రం నిహతవతీత్యర్థః - పాఘా/త్యే

త్యాదినాపిచా దేశఃఅతః అముష్యాః కైకేయ్యాఃనగరాదపసృత్య అపనగ
రంఅయోధ్యానగరంవర్జయిత్వేత్యర్థః * అపపరిబహిరంచవః పంచ
మ్యాఇత్యవ్యయీభావసమాసఃఅవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వం- వల్మీక
వత్యాంభుజగీనివాసోచితవామలూరుప్రచురాయాం*వామలూరుశ్చనా
కుశ్చవల్మీకంపున్నపుంసకమిత్యమరః - క్వాపికస్యాంచిత్ పితృవనవసుమ
త్యాంశ్మశానభువివర్తనమవస్థానంయుక్తరూపంప్రాశస్త్యేనయుక్తం -
ప్రశంసాయాంరూపంఈదృశ్యాః కిరసమాచారెయంనగరాన్నిర్వాస
నీయేత్యర్థః - అత్రవరయుగేఽసనాత్వరూపణాత్కైకేయ్యాభుజగీత్వ
ప్రతీతేఃశ్లేషసంకీర్ణైకదేశవర్తిసావయవరూపకం తథా పూర్వవాక్యా
ర్థస్యోత్తరవాక్యార్థంప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమిత్యనయోరంగాం
గిభావేనసంకరః॥౧౫౦॥ఏషేతి॥నికృష్టమతిర్నీచబుద్ధిరేషాకైకేయీ- ఆత్మ
గుణోచితేషుస్వజదుర్గుణానుగుణేషు పిశితాశనానాంరాక్షసానాం వంశే

ష్వావర్తనంయుక్తరూపంపితృవన వసుమత్యాంక్వాపివల్మీక
వత్యామ్॥*ప॥౧౫౦॥ఏషానికృష్టమతిరాత్మగుణోచితేషువంశే
షుసత్సుబహుధాపిశితాశనానామ్ । మాకందశాలిని వనేవిష
వల్లరీవహాహంతకైకయకులేకథమావిరాసీత్॥*ప॥౧౫౧॥జన
నీతివిహీనామేజననీతిసధర్మవిత్। నిరయాన్నిరయాద్వీరో ని
రయాదివసానుజః॥*ప॥౧౫౨॥ తత్రసామాత్యస్సముపేత్య ప

షుబహుధాబహుప్రకారేణసత్సువిద్యమానేషుసత్సు- మాకందైశ్చూత
వృక్షైశ్శాలతేభీక్ష్ణమితిమాకందశాలిని*బహులమాభీక్ష్ణ్యఇతిణినిః-తస్మిన్
వనేఉద్యానేవిషవల్లరీవిషమంజరీవ*వల్లరీమంజరీసమేఇత్యమరః - కేక
యస్యరాజ్ఞఃకులేసకలలోకశ్లాఘ్యమహారాజవంశఇత్యర్థః- కథంకుతః-
ఆవిరాసీత్- ఉదితాభూత్ తాదృశ్యమహారాజకులేఅస్యాఉత్పత్తిరనుచితేత్య
ర్థః- ఉపమాలంకారః - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫౧॥ జననీతి॥ వీరఃద
యాదానాదిషువీర్యశాలీ-ధర్మవిద్ధర్మజ్ఞః- సఃభరతః మేమమజననీమాతా
జనానాంనీత్యామర్యాదయావిహీనేత్యుక్త్వేతిశేషః - సానుజస్సశత్రు
ఘ్నస్సన్నిరయాత్ - రలయోరభేదాన్నిలయాత్ కైకేయీగృహాత్ నిర
యాన్నరకాదివ*స్యాన్నారకస్తునరకోనిరయోదుర్గతిస్త్రియామిత్యమరః-
నిరయాత్ నిరగాత్ * ఇణ్ గతావితిధాతో ర్లఙ్ - ఉపమాను
ప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥౧౫౨॥తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్ సమయే- భరతస్సాహా

త్యస్సమంత్రివర్గస్సన్ సమాపేత్య సమీపమాగత్య కౌసల్యాయా ఇతి శేషః - పత్యుః భర్తుర్దశరథస్య - చితాధిరోహణమనుగమనమభిలషంతీం కామయమానాం॥ శ్లో॥ ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా - మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మృత్యా తస్య పతివ్రతాధర్మత్వాదితి భావః - కౌసల్యా శ. భరతైః *కృతా శాస్త్రానుగా బుద్ధిర్మూర్ఖా త్తస్య కదాచన - సత్యసంధస్స తాం శ్రేష్ఠాయుస్యారోగ్యానుమతే గత ఇత్యాది శ్రీరామాయణోక్తానేకశపథైరిత్యర్థః - నివార్య చితాధిరోహణాభినివేశాన్నిర్వర్త్య వసిష్ఠేన నిజకులాచార్యేణ మహర్షిణాధిష్ఠేన పథా అంత్యేష్టిమార్గేణ - సదా యాగశీలాయ - యాయజూకః అశ్వమేధాదిబహుయజ్ఞకర్తా *ఇజ్యాశీలో యాయజూకః ఇత్యమరః - యజజపదశాం యఙ్ఞి ఃయజతే ర్యజంతా మూకప్రత్యయః - తస్యాభిప్రేతమభిమతం - ప్రేతకృత్యం

తత్యశ్చితాధిరోహణమభిలషంతీం కౌసల్యాం భరతశ్శపథశతైర్నివార్య వసిష్ఠాదిష్టేన పథా పథాయ సదా యాగశీలాయ యాయజూకాభిప్రేతం ప్రేతకృత్యమకరోత్। *ప॥౧౫౩॥ తాతే పితృవనం యాతే యాతుం భ్రాతృవనం తథా। భరతః ప్రార్థయామాస ప్రాంజలిః ప్రకృతీః కృతీ॥ *గ॥౧౫౪॥ అథ తాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం తత్పురజనేన చ సాకమనునీతో భరతో భవనమభజత *గ॥౧౫౫॥ అథ తథాపధిః హితౌర్ధ్వదైహికం గమితవతు

దహనాదిమృతసంస్కారమకరోత్ * మృతః ప్రేతః పరాసుశ్చేతి వైజయంతీ॥౧౫౩॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ తాతే ఇతి॥ కృతమనేన కృతీ కుశలః కృతకృత్య ఇత్యర్థః *ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి ఇనప్రత్యయః భరతః తాతే పితరి దశరథే పితృవనం శ్మశానం యాతే గతే సతి పరలోకం గామిని సతీత్యర్థః - తథా తేన ప్రకారేణ స్వయం భ్రాతృవనం శ్రీరామాధిష్ఠితం దండకావనమిత్యర్థః- యాతుం గంతుం ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ *కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః ప్రకృతీరమాత్యాన్ *ప్రకృతిస్సహజే యోనావమాత్యే పరమాత్మని ఇతి విశ్వః ప్రార్థయామాస యాచితవాన్॥ ౧౫౪ ॥ తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥ అథేతి॥ భరతః అనునీతః వసిష్ఠసుమంత్రాదిభిః ప్రార్థితస్సన్ తాభ్యాం మాతృత్వేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యా అనాదరాభిభూతత్వాదితి భావః - [illegible] ద్భవభూజనేన చ సాకం భవనం గృహం అభజత్ ప్రవివేశ॥ ౧౫౫॥ అథేతి॥ అథ గృహప్రవే

శావంతరంవిధిమనతిక్రమ్యయథావిధియథాశాస్త్రం*యథాఽసాదృశ్యేఇత్య
వ్యయీభావః - ఊర్ధ్వందేహాదుద్భవమౌర్ధ్వదైహికంపరలోకక్రియాం*
మృతార్థంతదహదానంత్రిషుస్యాదౌర్ధ్వదైహికమిత్యమరః* ఊర్ధ్వ
దేహాచ్చేతివక్తవ్యాత్ఠక్ - అనుశతికాదేరాకృతిగణత్వాదుభయపదవృద్ధిఃవి
హితమౌర్ధ్వదైహికంయేనతంతథోక్తం - గమితానీతాశ్చతుర్దశసం
ఖ్యాకాదివసాయేనతంభరతం- అమాత్యసహవసంతీత్యమాత్యాఃమంత్రిణః-
అధ్యయాత్త్యబ్ దివసకరకులహితేన - సూర్యవంశహితేన పురోహితేన
వసిష్ఠేనతథానగరేపట్టణే యేవృద్ధాజ్ఞానవిద్యావయోవృద్ధాఃతైశ్చసార్ధం
సముపేత్యసమీపమాగత్యమకుటస్య రాజచిహ్నస్యకోటీరస్యభరణాయ
ప్రార్థయామాసుఃయాచితవంతః- మూర్ధాభిషిక్తోభూత్వాభువంపరి
పాలయేత్యనునీతవంతఇత్యర్థః- నను క్షత్రియస్యషోడశాహాశౌచషోడశా
హాశౌచసద్భావాత్ కథంచతుర్దశదివసమిత్యుచ్యతఇతి చేత్సత్యం*క్షత్రి
యస్తుదశాహేనస్వకర్మనిరతఃశుచిరిత్యాది - విశేషశాస్త్రానుసారేణ

దశదివసందివసకరకులహితేనపురోహితేననగరవృద్ధైశ్చసా
ర్ధంసముపేత్యమకుటభరణాయప్రార్థయామాసుః॥*గ॥౧౫౬॥

దశాహేనాశౌచనివృత్త్యాద్వాదశేహనిశ్రాద్ధంకృతవానితిమంతవ్యం - చతు
ర్దశదివసమితితువాస్తవత్వాదవిరోధః తథాచరామాయణం*తతోదశా
హేతిగతేకృతశౌచోనృపాత్మజః - ద్వాదశేహనిసంప్రాప్తేశ్రాద్ధకర్మా
ణ్యకారయత్॥ తథా॥ తతఃప్రభాతసమయేదివసేథచతుర్దశే - సమేత్య
రాజ్యకర్తారోభరతంవాక్యమబ్రువన్నితి * తతఃప్రభాతసమయేదివసేథ
త్రయోదశే- విలలాపమహాబాహుర్భరతశ్శోకమూర్ఛితఇతి- త్రయోదశే
హ్నిభరతస్యశోకవిహ్వలత్వేనప్రసాధయితుమయుక్తత్వాద్దివసేథచతుర్ద
శఇతిశ్రీరామాయణేఉక్తం - అత్రతుగమితచతుర్దశదివసమిత్యనేనచతు
ర్దశస్యాప్యహ్నోగమితత్వాత్పంచదశేహ్నిత్యాయాతం - తథాచశ్రీరా
మాయణవిరోధఇతిచేత్- తర్హియద్యపివిరోధోదుర్వారః- తథాపియ
థాకథంచిదుపాంత్యన్యాయేనచతుర్దశదివసపరిణమయితవ్యం - యా
ద్వాగమితఇత్యత్రవర్తమానార్థేక్తప్రత్యయే క్రియమాణేగమితోగమ్య
మానఃనీయమానఇతియావత్ - చతుర్దశదివసోయేనతమితిచతుర్దశ
దివస ఏవపర్యవస్య... ...వి...రోధ... ...మితి ప...రేణ ॥౧౫౬॥

తతఇతి॥ తతః ప్రార్థనానంతరం - నిర్బధ్నతః మకుటభరణార్థంనిర్బం ధంకుర్వతః తానమాత్యాన్ ప్రత్యవాదీత్ ఉవాచ॥ ౧౫౭॥ తదేవాహ॥బహు భిరితిబహుభిరనేకైరుక్తైః ఉక్తిభిర్భ్యర్వక్తైః - కింనకించిదపీత్యర్థః - వృ థాకాలక్షేపావహత్వాదితిభావః - కింతుత్యక్త్వావిసృష్టాసౌమిత్రేర్లక్ష్మణ స్యనృత్తిర్వర్తనం శ్రీరామకైంకర్యరూపం యేనసతథోక్తస్సన్ మకుట మపివహేయంధారయేయం రాజ్యాధిపత్యమంగీకుర్యామిత్యర్థః - అపి శబ్దస్సంభావనాయాం - కుతఃయుష్మాకమాప్తానాంభవతామాజ్ఞానియోగః పూజ్యాహిమాననీయాఖలుఅవశ్యకర్తవ్యేత్యర్థః కథంచేత్ విపులాయాం విస్తృతాయాందండకాయాంక్వచితుకుత్రచిదపి - మమపర్ణశాలానుకూ లఃపర్ణశాలానిర్మాణానుగుణః తావన్మాత్రకఇత్యర్థః - అవకాశోం తరంపరమత్యంతం - నాస్తిచేత్ తదావహేయమితిసంబంధః అతోలక్ష్మణ వత్ శ్రీరామకైంకర్యతత్పరేణైవమయాభూయతే నతుమకుటధరణాదరే

తతస్తాన్నిర్బధ్నతోభరతఃప్రత్యవాదీత్॥*ప॥౧౫౭॥ బహుభిరి హకిముక్తైస్త్యక్తసౌమిత్రినృత్తిర్మకుటమపివహేయంయుష్మ దాజ్ఞాహిపూజ్యా। మమపరమవకాశఃపర్ణశాలానుకూలఃక్వ చిదపివిపులాయాంనాస్తిచేద్దండకాయామ్॥*గ॥ ౧౫౮॥ఇత్యు క్త్వాశ్రీరామసేవోత్సుకమనానిశ్చక్రామ॥తత్ర॥*ప॥౧౫౯॥అను పదిరచయిత్వాసత్పథేపాంసులత్వం సుజననయనసౌఖ్యప్రా

ణేతితాత్పర్యం॥ ౧౫౮॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేనప్రకారేణోక్త్వా శ్రీరామసేవో త్సుకం శ్రీరామకైంకర్యోత్కంఠితం మనఃచిత్తం యస్యసతథోక్తస్సన్ నిశ్చక్రామనిర్జగామ - గృహాదితి శేషః॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ భరతనిర్గ మనసమయే॥ ౧౫౯॥ అనుపదీతి॥ అనుపదిఅకపటంఅగూఢమితియావత్- క్రియావిశేషణమేతత్ *కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః - సత్పథే శ్రీరామాభిషేకాచరణరూపసాధుమార్గే - అన్యత్రసతాంసత్పురుషాణాం పంథాస్తస్మిన్నాకాశే*ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః పాంసవోదోషా అస్యాస్సంతీతిపాంసులా* స్వైరిణీపాంసులాచస్యాదిత్యమరః* సిధ్మాది త్వాల్లచ్ప్రత్యయః - తస్యాభావస్తత్వంతద్విఘాతకరణరూపదోషకారి త్వమిత్యర్థః*స్వతల్గోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావోవక్తవ్యః - అన్య త్ర పాంసవఃపంసజనస్యాసౌపాంసులత్వంరచయిత్వా ప్రకటయి

త్వాత్ఆపాద్యచ - అతఏవసుజననయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యంసజ్జననేత్రోత్స
వవిఘాతంఅన్యత్రసుష్ఠుజనానాంనయనసౌఖ్యస్యనేత్రసుఖస్థితేః ప్రాతికూ
ల్యంవిరోధంచకృత్వా ఉద్ఘూర్ణమానా పరిభ్రమమాణా ఏకత్రోన్మత్త
త్వాదన్యత్రగతిః- ఏకత్రకుబ్జత్వాదన్యత్రతాదృశ్చక్రచంక్రమణశీలత్వాచ్చే
తిభావః - మంథరానామమంథరేతిప్రసిద్ధావాత్యావాతసంహతిః* పాశా
దిభ్యోయఇతియప్రత్యయఃనరపతిగృహమధ్యాత్ - రాజభవనాంతరాత్
తూర్ణంశీఘ్రముదస్థాదుత్థితవతీనిర్గతవతీత్యర్థః - ఉదోనూర్ధ్వకర్మ
ణీత్యేతస్యప్రత్యుదాహరణమేతత్ అత్రప్రకృతాప్రకృతగతః శ్లేషాలం
కారః * ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం -
శ్లేషాయంశిష్టత్వం సత్వత్రాద్యద్వయేనాంత్యఇతిలక్షణాత్॥ ౧౬౦॥ కేశ
హస్తమితి॥ తతస్తదనంతరంక్రుద్ధంతద్దర్శనాతోప్రోద్రిక్తం అతఏవస్వ
హస్తేననిజకరేణకేశహస్తంమంథరాకేశకలాపం* పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చ

తికూల్యంచకృత్వా। నరపతిగృహమధ్యాత్తూర్ణముద్ఘూర్ణ
మానాకుటిలగతిరుదస్థాన్మంథరానామవాత్యా * ప॥ ౧౬౦॥
కేశహస్తంస్వహస్తేనగృహీత్వాతద్వధోద్యతమ్। కౌసల్యావా
రయామాసక్రుద్ధంరామానుజానుజమ్॥*గ॥౧౬౧॥ తత్రసాం
తఃపురఏవపునాస్నిగత్యాశిల్పివర్గసమీకృతసరణిర్భరతః ।
ప్రసృతనరగజరథతురగచరణక్షుణ్ణక్షోణీతలసముత్కీర్ణేన

కలాపార్థాఃకచాత్పరఇత్యమరః - గృహీత్వాతస్యాఃమంథరాయాఃవధే
ఉద్యతముద్యుక్తం ఈదృక్పాపిష్ఠాయావధేనస్త్రీహత్యాదోషః నప్రసజ్యే
తేతితద్విధ్వంసనేఃహి తాగ్రహమిత్యర్థః- రామానుజస్యభరతస్యలక్ష్మ
ణస్యవా - అనుజఃశత్రుఘ్నంకౌసల్యావారయామాసకిమనేనక్షుద్రదాసీ
నిగ్రహేణేతి - తన్నిర్బంధాభినివేశాన్నివారితవతీత్యర్థః - ఏతేనాస్యా
స్సాధ్వీజనోచితదయాసౌశీల్యాదిగుణసంపత్తిస్సూచితేతిమంతవ్యం॥౧౬౧
తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్సమయే- భరతస్సాంతఃపురఏవకౌసల్యాస్యంతః పుర
స్త్రీసహితస్సన్నేవ- శిల్పివర్గేణఖనకవర్ధకీన్నతక్షకప్రముఖశిల్పినివ
హేన - సమీకృతాగర్తపాషాణగల్మాదినిరసనేన ఋజూకృతాసరణి
మార్గోయస్యసతథోక్తస్సన్ పురఃపుస్తాత్ ప్రసృతానాంప్రవృత్తా
నాంనరాణాంగజానాం రథానాంతురగాణాంచ - చరణైఃపాదైఃక్షుణ్ణ
మవదారితంక్షోణీతలం తస్మాత్సముత్కీర్ణేన సముత్థితేన- రేణునికు

రుంబేణ పాంసుభరేణ అంబరగంగామాకాశగంగాం జంబాలయన్ - జంబాలవతీం కుర్వన్ పంకిలయన్నిత్యసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః నిషద్వరస్తు జంబాలః పంకోస్త్రీ శాదకర్దమౌ ఇత్యమరః - జంబాలశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః తథా సుమంత్రేణ ఫణితో వర్ణితః గుణనివహః సౌశీల్యసౌహార్దాదిసద్గుణసంపత్తిర్యస్య తథోక్తస్య గుహస్య నిషాదనాథస్యానుమత్యాంగీకారేణ - గంగాం నౌతలవాహిన్యా చ - నిస్తీర్య తీర్త్వా అత్రాస్మాభిః క్రియమాణమాతిథ్యసత్కారం పరిగృహ్య అద్య న గంతవ్యమితి ప్రార్థయమానం గుహం సాంత్వవచనైః ప్రసాద్య తదనుమత్యా తేన సహైవ గంగాం సంతీర్యేత్యర్థః - దూరాద్దూరత ఏవ ప్రకృష్టదేశ ఏవ - మహర్షేరమర్షోదయభయాదతిభావః * దూరాంతికార్థేభ్యో ద్వితీయా చేతి చకారాత్పంచమీ ఆశ్రమద్వారే తపోవనప్రతీహారప్రదేశే - నివేశితబలభారస్సంస్థాపితసేనానివహస్సన్ మహర్షేరాశ్రమపీడాభయాత్ తోరకాశ

రేణునికురుంబేణ। జంబాలయన్నంబరగంగాం గంగాం చ సుమంత్రఫణితగుణనివహగుహానుమత్యా నిస్తీర్య దూరాదేవాశ్రమద్వారే నివేశితబలభారో భరద్వాజాభివాదనమకరోత్ ॥ * గ॥ ౧౬౨॥
సోయం ప్రీతమనా మునిర్భరద్వాజో భరతం జననీజనమపి ప్రత్యేకమాలోక్య సేనామప్యాహూయ యథోచితమాతిథ్యమకురుత ॥ * ప॥ ౧౬౩॥ తథాతిథ్యం చక్రే భరతబలభాజాం తేను భృ

జేవవిసృష్టసైన్య ఇత్యర్థః - తథా శ్రీరామాయణే ॥ శ్లో॥ భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రోశాదేవ నరర్షభః - బలం సర్వమవస్థాప్య జగామ సపురోహిత ఇతి - అథ భరద్వాజస్య మునేరభివాదనం పాదవందనమకరోత్ ॥ ౧౬౨॥ సఇతి ॥ సోయం మునిర్మననశీలః భరద్వాజః ప్రీతమనాస్త్వదాగమనాత్సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ - భరతం జననీజనమపి కౌసల్యాదిభరతమాతృజనం చ ప్రత్యేకం వివిక్తమాలోక్య దయాదృష్ట్యానుగృహ్యేత్యర్థః - సేనాం భరతచమూమప్యాహూయ ఆనీయ తామిత స్సేనేతి భరతమాజ్ఞాప్య - తద్భృత్యముఖేనాకారయిత్వేత్యర్థః - యథోచితం యథార్హమాతిథ్యమతిథిసత్కారం అకురుత కృతవాన్ ॥ ౧౬౩॥ తత్ప్రకారమేవ వర్ణయతి ॥ తథేతి ॥ భృకుట్యా భ్రూభంగమాత్రేణైవ హేతునా ఈషదసమాప్తా భటా భటకల్పాః కింకరప్రాయా ఇతి యావత్ * ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరాశితి కల్పప్ప్రత్యయః - తేషాం సురా అఖిలదేవా యస్య స తథోక్తః - లోకత్రయ

పృస్యాసాధ్యంనకించిదస్తీతిభావః అతఏవసోయంభరద్వాజఃభరతస్య
బలభాజాంచమూచరాణాం*భుజోజ్ఝితః- తనుభృతాంశరీరిణాం- తథాతే
నప్రకారేణఆతిథ్యంఅభ్యంగస్నానవాసోగంధమాల్యాలంకారసృష్టాన్న
పానాద్యతిథిసత్కారంచక్రేచకార * అతిథేర్ఞ్యఇతితాదర్థ్యేఞ్యప్రత్య
యః-కథంచకారేత్యతఆహ- ఘోరంసుదుష్కరంతపఃవ్రతోపవాసాదిరూ
పంతప్త్వాకృత్వా- సుమనసోదేవాస్సంతః అతఏవదివిస్వర్గేతత్ఫలభుజస్త
స్యతపసఃఫలభుజఃరంభాసంభోగాదిఫలభోక్తారః పురుషాఃమునికృతంభ
రద్వాజేనవిహితంతేషాంభరతచమూచరాణాంతోషమానందం- క్షణం
క్షణమాత్రంయథాభిలషేయుఃక్షణమాత్రమపిదృక్పితోషోస్మాకంసంభ
వేద్యదితహిఃకృతార్థానవేమేతియథావాంఛేయుస్తథాచకారేత్యర్థః॥ స
ర్వేచచమూచరామునికృతాతిథ్యవశాత్స్వర్గసుఖాదప్యధికం సుఖమనుబ
భూవురిత్యర్థః- అత్రస్వర్గిణాంతత్పితోషణాభిలషణాసంబంధేపిత

తాంభరద్వాజస్స్వయంభ్రుకుటిభటకల్పాఖిలసుగః। తపస్త
ప్త్వాఘోరందివిసుమనసస్తత్ఫలభుజో యథాతేషాంతోషంక్ష
ణమభిలషేయుర్మునికృతం॥*౫॥౧౬౪॥ఇతితద్దినందినశతకల్పం
తత్రనీత్వామునేర్నిదేశేన సర్వేచిత్రకూటవనోద్దేశమవిశన్॥
*౫॥౧౬౫॥తత్రసన్యస్తసైన్యస్తతఇతోగుహేనసహరామమ
న్విష్యన్హవ్యగంధినాగంధవహేనధూమగంధేనచమారాదే

సంబంధోక్తౌరసయోస్త్రీకీభేదః॥శిఖరిణీవృత్తం॥ రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమ
నసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥౧౬౪॥ఇతి॥ఇత్యనేనప్రకారేణతద్దినంము
నిదర్శనదివసందినశతకల్పం శ్రీరామదర్శనౌత్సుక్యాద్బహుదినతుల్యమి
త్యర్థః-తత్రభరద్వాజాశ్రమేనీత్వాగమయిత్వాఅథమునేఃనిదేశేనభరద్వా
జాజ్ఞయాసర్వేభరతాదయశ్చిత్రకూటస్యపర్వతస్య- వనోద్దేశంవనప్రదే
శమవిశన్ప్రవిష్టవంతః॥౧౬౫॥తత్రేతి॥భ తః తత్రవనోద్దేశఏవసన్యస్తసై
న్యస్త్యక్తసేనీకస్సన్ శ్రీరామమనస్త్వేష్యథాప్రతీక్ష్యేదయార్థమితిభావః-
తథాగుహేనసహగహనమార్గవేదినానిషాదాధిపేనసాకం తతఇతఃప్రదే
శేరామమన్విష్యన్మృగయన్ హూయతఇతిహవ్యమాజ్యాదితద్గంధోస్యా
స్తీతితథోక్తేనహవ్యగంధినాగంధవహేనవాయునా ధూమగంధేనహో
మధూమసౌరభ్యేణచ దూరాత్ పక్షిమృగశ్వాపదవిభాగ్యమాన మనుష్యయ
మానం- అచలాఃనిర్భయసఞ్చరణాదపలాయమానాః మృగగణాఃహరిణాది

మృగయూథాఃయస్మిన్ తం- అదృశ్యరూపాభిరంతర్హితాకారాభిర్వనదేవతాభిర్వనాభిమానినీభిర్దేవతాభిః - అవకీర్యమాణానివిక్షిప్యమాణానిబలికుసుమానిపూజోపహారపుష్పాణియస్మిన్ తంవనదేవతానామప్యర్చనీయమిత్యర్థః*కరోపహారయోఃపుంసిబలిరిత్యమరః - అశేషాస్సమస్తాయేపిశితాశనాఃక్రవ్యాదాస్తఏవపిశాచాభూతగ్రహావిశేషాస్తేషాముచ్చాటనమంత్రవదాచరన్నుచ్చాటన మంత్రాయమాణోయోలక్ష్మణచాపఘోషఃసౌమిత్రీధనుష్టంకారః- తచ్ఛ్రవణస్యతదాకర్ణనస్యసముచితోయోగ్యస్సామీప్యప్రదేశః- ప్రాంతభూమిర్యస్యతంసరంతరలక్ష్మణచాపఘోషఘుమఘుమాయమానసమీపదేశమిత్యర్థః-నూతనపరికల్పితాఃశ్రీరామసహవాసేనకృతార్థత్వసంపాదనార్థంప్రత్యగ్రం నిర్మితాస్తాసుపర్ణశాలాసువసంతీతివాస్తవ్యావసంతః* వసేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చేతి కర్తరితవ్యప్రత్య

వవిభావ్యమానమచల మృగగణంఅదృశ్య రూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబలికుసుమమశేషపిశితాశనపిశాచోచ్చాటనమంత్రవదాచరన్ లక్ష్మణచాపఘోషశ్రవణసముచిత సామీప్యప్రదేశంనూతన పరికల్పితపర్ణశాలావాస్తవ్య వైఖానసకుటుంబినిబిరీసభూభాగం । అనోకహశాఖావలంబమానవల్కలాజినమమరతరుశాఖాపచితైరంబర చరపతిహృతనాగణకరకిసలయవిముక్తైఃఅభినవపల్లవభంగశబలైః రచిరలైఃకుసుమనికరైరభ్యర్చ్యమానజానకీనివాసతరుమూలవేదికమాలక్ష్యమా

యోవృద్ధిశ్చ- వైఖానసాస్తపోవిశేషలబ్ధసంజ్ఞాస్తాపసవిశేషాః- యద్వాబ్రహ్మణోనఖజాతావైఖానసాః*యేనఖాస్తేవైఖానసాఇతిశ్రుతేః- యద్వావిఖనసమునినాప్రోక్తంసూత్రమధికృత్య తన్మార్గానుసారిణోవైఖానసాః - నూతనపరికల్పితపర్ణశాలావాస్తవ్యాశ్చతేవైఖానసకుటుంబినోవానప్రస్థసాంసారికాశ్చతైర్నిబిరీసఃనిబిడోభూభాగోభూప్రదేశోయస్యతం*నిబిడంనిబిరీసంచదృఢంగాఢంప్రచక్షతే ఇతివైజయంతీ*నేర్బిడబిరీసచావితినిశబ్దాద్బిరీసచ్ప్రత్యయః- నిబిడితేతిపాఠేసఏవార్థః - అనోకహానాంవృక్షాణాంశాఖాసులంబమానానిస్రంసమానసంస్థానకానివల్కలానిచీరవసనాన్యజినానికృష్ణాజినానివయస్మిన్ తం - తథాఅమరతరుశాఖాభ్యఃకల్పవృక్షశాఖాభ్యఃఅపచితైర్విలూనైః - అభినవపల్లవభంగశబలైఃబాలప్రవాళశకలమిశ్రైఃకర్బురవర్ణైః * చిత్రకిమ్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చ

కర్బురిత్యమరః- అంబరచరపతేః సిద్ధగంధర్వాదిఖేచరాధీశ్వరస్యేంద్రస్య యః పృతనాగణః సైన్యనివహః తస్య కరకిసలయవిముక్తైః పాణిపల్లవవికీర్ణైః అవిరళైః సాంద్రైః- కుసుమనికరైః పుష్పనికురుంబైః అభ్యర్చ్యమానా సంపూజ్యమానా జానకీనివాసతరుమూలవేదికా సీతానికేతనవృక్షాధఃప్రదేశవితర్దికా యస్మిన్ తం * స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికేత్యమరః- అలక్ష్యమాణం పరిదృశ్యమానం ఖడ్గకార్ముకనిషంగం యస్మిన్ తం - అతిథిజనానాం సపర్యాయాం పర్యుత్సుకేన ప్రోత్సాహేన సౌమిత్రిణా - సమాహృతైః ఆనీతైః కందమూలఫలైః కల్పితః సన్నద్ధః ఏకదేశో యస్య తం కందా వర్తులమూలపిండాః- మూలాని దీర్ఘాకారాణీతి వివేకః- అవినాభూతాః నిరంతరానువృత్తాః జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసాః జానకీపాదపద్మముద్రాః యస్మిన్ తం- అపహసితం పరిహసితం ధిక్కృతమితి యావత్ - తత్సాకేతరామణీయక

ణఖడ్గకార్ముకనిషంగమతిథిజన సపర్యాపర్యుత్సుకసౌమిత్రిస
మాహృతకందమూలఫలకల్పితైకదేశమవినాభూతజనకదు
హితృచరణనళినవిన్యాసమపహసిత సాకేతరామణీయకం రా
మాశ్రమం భరతస్ససంభ్రమమభజత ॥*ప॥౧౮౮॥ అథావాసం
శాంతేరకృతసుకృతానామసులభం నవాంభోదశ్యామం నళినన
యనం వల్కలధరమ్। జటాజూటాపీడం భుజగపతిభోగోపమ

మయోధ్యాపురసౌభాగ్యం మేనతం * యోపథాద్గురూపోత్తమాద్వ్యక్ష్ - రామాశ్రమం శ్రీరామనివాసస్థానం సంభ్రమేణ సంతోషజనితవేగేన సహితం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతి తథా ససంభ్రమం- అభజత ప్రాప- అత్ర సాకేతరామణీయకస్యాపహసితత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥౧౮౮॥ అథేతి ॥ అథాశ్రమభజనానంతరం- శాంతేరావాసం శమైకనికేతనం అకృతసుకృతానామనాచరితపుణ్యకర్మణాం జనానామసులభం దుష్ప్రాపం। నవాంభోదశ్యామం నీలమేఘకోమలాంగం- నళిననయనం పుండరీకాక్షం వల్కలధరం వల్కలవస్త్రధారిణం జటాజూటపీడః శేఖరో యస్య తం * శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - భుజగపతేరాదిశేషస్య భోగః కాయః స ఏవ ఉపమా సామ్యం యయోస్తాదృశౌ భుజౌ యస్య తం వృత్తాయత పీవరబాహుమిత్యర్థః - శ్రీమంతం సహజశోభాసంపన్నం- నిత్య[illegible]ం - విపిన

భువి కాన్తారసీమ్ని దదర్శ॥ ఏతదాది శిఖరిణీవృత్తం॥౧౬౭॥ తత ఇతి॥ తతః శ్రీరామదర్శనానన్తరం తస్య శ్రీరామస్యోపాన్తే పార్శ్వదేశే- నవాం నూతనాం రజనికరరేఖాం చన్ద్రకలామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - భూలోకతాయాశ్చన్ద్రకలాయా అప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా - జనకస్య రాజ్ఞో యజనాధీనం యజ్ఞాయత్తం- జననం జన్మ యస్యాస్తాం - హలముఖోత్కృష్టజనకయజ్ఞక్షేత్రసముత్పన్నామిత్యర్థః॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః- తథా పుణ్యాత్పవిత్రాత్- పదకమలముద్రాపరిచయాత్ నిజపాదపద్మన్యాససంస్థానాద్ధేతోః అరణ్యానాం విపినానాం॥ అటవ్యరణ్యం విపినమిత్యమరః- అధికలం దృఢం యథా తథా అయోధ్యాసధ్రీచీమయోధ్యాసహచరీం - తత్సదృశీమిత్యర్థః- అత ఏవోపమాలంకారః- అవస్థాం దశాం విదధతీం సంపాదయన్తీమిత్యర్థః యత్ర నిజసంచారస్తత్రైవాయోధ్యాపురసబ్రహ్మచారిత్వాదితి భావః॥ తథా తేన్యత్యుగితశ్చేతి జీప్- నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః- వై

భుజం తదగ్రే శ్రీమన్తం పినభువి సీతాసహచరమ్॥ ప॥౧౬౭॥
తతస్తస్యోపాన్తే జనకయజనాధీనజననాం వవన్దే వైదేహీం ర
జనికరరేఖామివ నవామ్। అరణ్యానాం పుణ్యాత్పదకమలము
ద్రాపరిచయాదయోధ్యాసధ్రీచీమధికలమవస్థాం విదధతీమ్॥
॥ప॥౧౬౮॥ స్వతస్సిద్ధం యస్మిన్నితరదురవాపం విజయతే సుమి

దేహీం జానకీం - వవన్దే నమశ్చకార శ్రీరామస్య దర్శనం సీతాయాశ్చ దర్శనం చేతి నైతచ్చోద్యముద్భావనీయం శ్రీరామాపేక్షయా పితృత్వాత్తస్యాం పరమపతివ్రతాయాం తస్యామేవాత్యన్తాదరసంభవాదితి భావః- సధ్రీచీత్యత్ర సహాఞ్చతీతి సధ్రీచీ॥ ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్ప్రత్యయః - సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః॥ అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః అచ ఇత్యకారలోపే చౌ ఇతి దీర్ఘః ॥ అంచతేరుగితశ్చేతి జీప్ - ఉక్తాలంకారయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥౧౬౮॥ స్వతస్సిద్ధమితి॥ ఇతరదురవాపం భ్రాతృభిరితరమనుష్యైరవాప్యం భిన్నోదరదుర్లభమిత్యర్థః॥ రామానుజ ఇతి పదం శబ్దః యస్మిన్ లక్ష్మణే సుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సాపత్న్యమాతృజనత్వేన భిన్నోదరత్వాదపీత్యర్థః- కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః- తథాత్వే రామానుజపదం స్వతస్సిద్ధత్వస్యాభావ ఏవేతి భావః- యద్వా సుమిత్రాయాః అపుత్రత్వాన్నిష్పుత్రత్వాత్ అస్య సుమిత్రాగర్భసంభూతత్వమ [illegible] పుత్ర[illegible]స్య కౌసల్యాగ్రహణత్వాదితి భావః

అత్రాపిరవధారణార్థకః - అథవాసుమిత్రమకృత్రిమసుహృత్ ఆపుత్ర ఈషత్పుత్రః పుత్రకల్ప ఇత్యర్థః - పితృసమో జ్యేష్ఠ ఇతిన్యాయస్యాత్రైవ ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః- సుమిత్రశ్చాసావాపుత్రశ్చేతివిశేషణసమాసః తస్య భావస్తత్త్వాత్ - అన్యస్యైతాదృశత్వాభావాదపిశబ్దార్థః - యద్వాసుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సుమిత్రాపుత్రత్వం విషయమేత్యర్థః *ల్యబ్లోపేకర్మణ్యపిపంచమి అత్రాపిరేవకారార్థకః స్వతస్సిద్ధం నిసర్గసిద్ధం సత్ జగతిలోకే - విజయతేసర్వోత్కర్షేణవర్తతే - పుణ్యైర్యశోలభ్యత ఇతి న్యాయాదితిభావః- విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం తథాఅంబుజయుగం అరవిందయుగ్మం- కర్తృనిశీథేఅర్ధరాత్రే*అర్ధరాత్రనిశీథావిత్యమరః - నిర్నిద్రంయదిప్రఫుల్లంచేత్ యస్యలక్ష్మణస్యసంబంధియదీయంతచ్చతత్ అక్షిద్వంద్వంనేత్రయుగళం చతస్యప్రతినిధి ఉపమానంభవేత్ - స్యాత్నాస్యోపమానంకించిత్పశ్యామ ఇతిభావః - ఏతేనలక్ష్మణస్యసర్వత్ర

త్రాపుత్రత్వాదపిజగతిరామానుజపదమ్। యదీయాక్షిద్వంద్వ ప్రతినిధిభవేదంబుజయుగంనిశీథేనిర్నిద్రం యదితమపిసాక్షాద కృతసః॥*౧॥౧౮॥తదనంతరంమరువథేపృథుతరగ్రీష్మోష్మణి దైవాత్కృతోపలంభ మంభోరుహతటాకం సుధాసారపూరి తాపంభూరితాపస్తృష్ణఇవ కృష్ణసారస్సరభసంసముపేత్య

నిద్రారాహిత్యంసూచ్యతే - తంలక్ష్మణమపిసఃభరతఃసాక్షాదకృతప్రత్యక్షీచకారఅపశ్యదిత్యర్థః - కరోతేర్లుఙిసిచఃకిత్త్వాన్నగుణః - హ్రస్వాదంగాదితిసలోపః అత్రాంబుజయుగస్యనిర్నిద్రనిశీథత్వాసంబంధేపితత్సంభావనయాసంబంధకథనాదతిశయోక్తిః తదేతత్పుష్పం ప్రవాళోపహితం యదిస్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాలంకారసర్వస్వకారః- స్పష్టీచకార॥౧౮॥ తదనంతరమితి ॥ అత్రరామంభరత ఇతిచపదద్వయమధ్యాహర్తవ్యం తదనంతరంశ్రీరామసీతాలక్ష్మణదర్శనానంతరం పృథుతరోత్యంతబహుళః గ్రీష్మోష్మాగ్రీష్మర్తుజనితసంతాపో యస్మింతస్మిన్ దుస్సహసంతాపకారిణీత్యర్థః - మరుపథేఊషరస్థలవర్త్మనినిర్జలదేశ ఇతియావత్ *బుక్ప్విత్యాదినాసమాసాంతః - దైవాద్భాగ్యవశాత్ * దైవందిష్టంభాగధేయం భాగ్యమిత్యమరః- కృతోపలంభముపలబ్ధంప్రాప్తమిత్యర్థః- సుధాయాఅమృతస్య సారఇవసారఉత్కృష్టాంశో యాసాంతాఃపూరితాః పరిపూర్ణాశ్చకర్తరిక్తః ఆపోయస్మింస్తంఅన్యత్రాపి యత్పయఃపరిపూర్ణమి

భువి కాఽతాం సీమ్నిదదర్శ॥ఏతదాదిశిఖరిణీవృత్తం॥౧౮౭॥ తత ఇతి॥ తతః శ్రీరామదర్శనానంతరం తస్యశ్రీరామస్యోపాంతే పార్శ్వదేశే- నవాం నూతనాం రజనికరరేఖాం చంద్రకళామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - భూలోకే తాదృశ్యాశ్చంద్రకళాయా అప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా - జనకస్యరాజ్ఞోయజనాధీనం యజ్ఞాయత్తం- జననంజన్మయస్యాస్తాం - హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞక్షేత్రసముత్పన్నామిత్యర్థః॥ *అధీనో నిఘ్నఆయత్త ఇత్యమరః-తథాపుణ్యాత్పవిత్రాత్- పదకమలముద్రాపరిచయాత్ నిజపాదపద్మన్యాససంస్థానాద్ధేతోః అరణ్యానాంవిపినానాం *అటవ్యరణ్యంవిపినమిత్యమరః- అకలంకాం దృఢం యథాతథా అయోధ్యాసధ్రీచీం అయోధ్యాసహచరీం - తత్సదృశీమిత్యర్థః- అతఏవోపమాలంకారః- అవస్థాం దశాం విదధతీం సంపాదయంతీమిత్యర్థః॥ యత్రనిజసంచారస్తత్రైవాయోధ్యావ్యవసరణం సహచారిత్వాదితి భావః॥*నధాతేశ్శతర్యుగితశ్చేతి జీప్- నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః- వై

భుజం వదర్శ శ్రీమంతం విపినభువి సీతాసహచరమ్॥*ప॥౧౮౭॥
తత స్తస్యోపాంతే జనకయజనాధీనజననాం నవాం వైదేహీం రజనికరరేఖామివ నవామ్ । అరణ్యానాం పుణ్యాత్పదకమలముద్రాపరిచయాదయోధ్యాసధ్రీచీమకలమవస్థాం విదధతీమ్ ॥
*ప॥౧౮౮॥ స్వతస్సిద్ధం యస్మిన్నితరదురవాపం విజయతే సుమి-

త్రే వైదేహీం జానకీం - వవందేనమశ్చకార శ్రీరామస్యదర్శనం సీతాయాశ్చ వందనం చేతి నైతచ్చోద్యముద్భావనీయం శ్రీరామాపేక్షయా పితృత్వాత్ సీతాయాం పరమపతివ్రతాయాం తస్యా మేవాత్యంతాదరసంభవాదితి భావః- సధ్రీచీత్యత్ర సహాంచతీతి సధ్రీచీ*ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయః - సహస్యసధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః*అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః అచ ఇత్యకారలోపే చౌ ఇతి దీర్ఘః * అంచతేరుగిత శ్చేతి జీప్ - ఉక్తాలంకారయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥౧౮౮॥స్వతస్సిద్ధమితి॥ ఇతరదురవాపం భ్రాతృంతరదుష్ప్రాపం భిన్నోదరదుర్లభమిత్యర్థః॥ రామానుజ ఇతి పదం శబ్దః యస్మిన్ లక్ష్మణే సుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సాపత్న్యమాతృజనత్వేన భిన్నోదరత్వాదపీత్యర్థః- కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః- తథాత్వే రామానుజపదం స్వతస్సిద్ధత్వస్యాః వాచ ఏవేతి భావః- యద్వా సుమిత్రాయా అపుత్రత్వాన్నిమిత్త ష్ట్రత్వాత్ అస్య సుమిత్రాగర్భసంభూతత్వమత్రమేవ - పుత్రలాభఫలస్యతుకౌసల్యాగామిత్వాదితి భావః-

అత్రాపిరవధారణార్థకః - అథవా సుమిత్రమకృత్రిమసుహృత్ ఆపుత్ర ఈషత్పుత్రః పుత్రకల్ప ఇత్యర్థః - పితృసమో జ్యేష్ఠ ఇతి న్యాయస్యాత్రైవ ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః- సుమిత్రశ్చాసావాపుత్రశ్చేతి విశేషణసమాసః తస్య భావస్తత్త్వాత్ - అన్యస్యైతాదృశత్వాభావాదపిశబ్దార్థః - యద్వా సుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సుమిత్రాపుత్రత్వం విహాయేత్యర్థః *ల్యబ్లోపే కర్మణ్యపి పంచమి అత్రాపిరేవకారార్థకః స్వతస్సిద్ధం నిసర్గసిద్ధం సత్ జగతి లోకే - విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే - పుణ్యైర్యశో లభ్యత ఇతి న్యాయాదితి భావః- విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం తథా అంబుజయుగం అరవిందయుగ్మం- కర్తృ నిశీథే అర్ధరాత్రే *అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః - నిర్నిద్రం యది ప్రఫుల్లం చేత్ యస్య లక్ష్మణస్య సంబంధి యదీయం తచ్చ తత్ అక్షిద్వంద్వం నేత్రయుగళం చ తస్య ప్రతినిధి ఉపమానం భవేత్ - స్యాత్ నాస్యోపమానం కించిత్పశ్యామ ఇతి భావః - ఏతేన లక్ష్మణస్య సర్వత్ర

త్రాపుత్రత్వాదపి జగతి రామానుజపదమ్। యదీయాక్షిద్వంద్వ
ప్రతినిధిభవేదంబుజయుగం నిశీథే నిర్నిద్రం యది తమపి సాక్షాద
కృత సః॥*౫॥౧౮॥ తదనంతరం మరువథే పృథుతర గ్రీష్మోష్మణి
దైవాత్కృతోపలంభ మంభోరుహతటాకం సుధాసారపూరి
తాపం భూరితాపస్తృష్ణ ఇవ కృష్ణసారస్సరభసం సముపేత్య

నిద్రారాహిత్యం సూచ్యతే - తం లక్ష్మణమపి సః భరతః సాక్షాదకృత ప్రత్యక్షీచకార అపశ్యదిత్యర్థః - కరోతేర్లుఙి సిచః కిత్త్వాన్న గుణః - హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః అత్రాంబుజయుగస్య నిర్నిద్రనిశీథత్వాసంబంధేపి తత్సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః తదేతత్స్పష్టం ప్రవాళోపహితం యది స్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాలంకారసర్వస్వకారః- స్పష్టీచకార॥౧౮॥ తదనంతరమితి ॥ అత్ర రామం భరత ఇతి చ పదద్వయమధ్యాహర్తవ్యం తదనంతరం శ్రీరామసీతాలక్ష్మణదర్శనానంతరం పృథుతరో అత్యంతబహుళః గ్రీష్మోష్మా గ్రీష్మర్తుజనితసంతాపో యస్మిం తస్మిన్ దుస్సహసంతాపకారిణీత్యర్థః - మరుపథే ఊషరస్థలవర్త్మని నిర్జలదేశ ఇతి యావత్ *ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - దైవాద్భాగ్యవశాత్ *దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యమిత్యమరః- కృతోపలంభముపలబ్ధం ప్రాప్తమిత్యర్థః- సుధాయా అమృతస్య సార ఇవ సారః ఉత్కృష్టాంశో యాసాం తాః పూరితాః పరిపూర్ణాశ్చకర్తరి క్తః ఆపో యస్మిన్ తం అమృతప్రాయపయః పరిపూర్ణమి

త్యర్థః- ఋష్వారిత్యాదినాసమాసః. తత- అంభోరుహతటాకంపద్మసరో విశేషం- భూరితాపఃబహుళసంతాపః- అతఏవసతృష్ణఃపిపాసాతురఃకృష్ణసారోహరిణవిశేష ఇవేత్యుపమా-భరతఃసరభసంసవేగంయథాతథా రభసోవేగహర్షయోరిత్యమరః - రామంసముపేత్యప్రాప్య పాదయోర్నిపత్యచిరంసుదీర్ఘరోదనంకుర్వన్ దశరథస్యకథాంపరలోకయాత్రారూపాంవార్తాంకథయిత్వా- మైథిలీసహితాయసలక్ష్మణాయరామాయశోకేనయామూర్ఛాతాంప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ భరతముఖాత్ దశరథపరలోకయాత్రాంశ్రుత్వా సీతా రామలక్ష్మణాః శోకవశాన్మూర్ఛాంప్రాపురిత్యర్థః ॥* పాఘ్రాధ్మేత్యాదినా దాణోయచ్ఛాదేశః॥ ౧౭౦॥ రామేతి॥ తత్రతస్మిన్నవసరే రామజననీజనోపి - రాఘవమాతృవర్గోపినిపత్యభూమౌపతిత్వాసుచిరంబహుకాలమరోదీత్ - రోదనంకరోదిత్యర్థః॥ ౧౭౧॥ తతఃకవిఃత్ప్రేక్షతే ఆహ॥ వేలేతి॥ ఏతేషాం శ్రీరామాదీనాంసంబంధిని

పాదయోర్నిపత్యచిరంసుదీర్ఘదశరథకథాంకథయిత్వా।మైథిలీసహితాయసలక్ష్మణాయరామాయశోకమూర్ఛాంప్రాయచ్ఛత్।॥*గ॥౧౭౦॥ రామజననీజనోపితత్రనిపత్యసుచిరమరోదీత్।॥*గ॥౧౭౧॥ వేలోల్లంఘనమేతేషాంశోకోదన్వతితన్వతి।అగస్త్యాయితమేతస్మిన్వసిష్ఠేనాత్మవేదినా।॥*గ॥౧౭౨॥ తతఃప్రతిపద్యసంజ్ఞామనుజ్ఞయాగురోరమరసరితివిరచితసముచితనివాపకృ

వీతస్మిన్ పూర్వోక్తే శోకఉదన్వాని వేత్యుపమితిసమాసః అగస్త్యాయితమిత్యుపమాలింగాత్ తస్మిన్ శోకోదన్వతి దుఃఖసాగరే*ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతనాత్సాధుః - వేలోల్లంఘనంకూలాతివర్తనంమర్యాదాతిక్రమణంచ*అబ్ధ్యంబువికృతౌ వేలాకాలమర్యాదయోరపీత్యమరః - తన్వతికుర్వతిఉద్వేలేసతీత్యర్థః- ఆత్మవేదినాఆత్మతత్త్వజ్ఞేనశోకాపనయకోవిదేనేత్యర్థః- వసిష్ఠేనమహర్షిణాఅగస్త్యేనేవాచరితమగస్త్యాయితంకుంభసంభవోంభోధిమివవసిష్ఠస్తదీయశోకసంరంభం స్తంభితవానిత్యర్థః॥*కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్*అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘః తతోభావేక్తః-ఉపమాలంకారః.॥౧౭౨॥తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరంసంజ్ఞాంచేతనాంప్రతిపద్యప్రాప్యప్రతిబుధ్యేత్యర్థః॥*సంజ్ఞానామనిగాయత్ర్యాంచేతనాయాంరవిస్త్రియామితి॥ [illegible] గురోర్వసిష్ఠస్యనిర్దేశేన అమరసరితిగంగాయాం - విరచితమారచితంసముచితం న్యాయ్యంతత్కా

లోచితంవా - వినాపకృత్యంపితృతర్పణకర్మణా యేనతం॥*॥దంభుంత్వమ హారాజప్రీతోయశనావయం - యదన్నః పురుషోభుం క్తేతదన్నాస్తస్య దేవతాః ఇతి- శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా- తదానీంసంభవద్భిః పదార్థైర్నిర్వర్తితపితృయజ్ఞమిత్యర్థః - రామంప్రణిపత్యనమస్కృత్యభరతఃప్రతి నివర్తయితుంవనవాసాత్ప్రత్యావర్తయితుంప్రావర్తతప్రవృత్తోభూత్ శ్రీరామప్రతినివర్తనార్థం విజ్ఞాపయితుముపాక్రమతేత్యర్థః॥ ౧౭౩॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి॥ వికర్తనేతి॥ తత్రానుకూలాదిశబ్దానాంప్రాయశస్త్వానేకార్థకత్వం - తథాపికించిద్వ్యాఖ్యాయతే - వికర్తనకులస్యారవిందస్య॥*॥వికర్తనారుణామాతార్కండ ఇత్యమరః - యత్ యాదృగితిసర్వత్రయచ్ఛబ్దార్థః అనుకూలంసమ్మతంగుణగణస్యవిద్యావినయాదిసంపత్తేః యదనుగుణమనువృత్తంయశోరూపస్యప్రశస్తయశసః॥*॥ప్రశంసాయాంరూపప్ ప్రశంసావచనైశ్చేతిసమాసః- యదనురూపమర్హం॥

త్యంప్రణిపత్యరామ ప్రతినివర్తయితుం భరతః ప్రావర్తత॥*
గ॥౧౭౩॥వికర్తనకులస్యయదనుకూలంగుణగణస్యయదనుగు
ణంయశోరూపస్యయదనురూపం।సమాచారస్యయత్సముచితం
ప్రాచీనభాగ్యస్యయద్యోగ్యం।లోకగర్హణాయయదనర్హం
శ్రుతస్యయత్సదృశంతాదృశమాశయం ప్రకాశయంతీభరతోప

సమాచారస్యసద్వ్యాగాచారస్యయత్సముచితంన్యాయ్యం - ప్రాచీనభాగ్యస్యపురాతనపుణ్యస్యయత్ యోగ్యంయుక్తం- లోకగర్హణాయలోకాపవాదాయయదనర్హమయోగ్యం లోకనిందానివర్తకంయాదృగిత్యర్థః- శ్రుతస్యశాస్త్రస్యయత్సదృశంసమానమవిరుద్ధమిత్యర్థః॥*॥శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరిత్యమరః తాదృశంతాదృక్ప్రకారమేవపఠేయ ప్రాధాన్యాత్పుల్లింగనిర్దేశః అయమభిప్రాయం॥*॥ఆశయస్స్యాదభిప్రాయేమానసాధారయోరపీతివిశ్వః - ప్రకాశయంతీప్రకటయంతీవిజ్ఞాపనాప్రార్థనా - భరతస్యఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞాభరతేనైవాజ్ఞాతేత్యర్థః॥*॥ఆతశ్చోపసర్గేఇతికర్మణ్యఙ్ప్రత్యయః - కర్తరిషష్ఠ్యాసమాసే ఉపజ్ఞోపక్రమమిత్యాదినానపుంసకత్వేపివిధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా॥*॥ఉపజ్ఞోపక్రమాత్తాద్యేచ్ఛతదాదిత్వప్రకాశనఇత్యమరః- మహాకులీనత్వాదిగుణసంపన్నత్వస్యయథాయుక్తస్తథాతథాభరతోవిజ్ఞాపితవానితిఫలితార్థః - శ్రీరామప్రతినివర్తనార్థం అనన్యసాధారణంవిజ్ఞాపనాంకృతవానితితాత్పర్యం॥

౧౭౪॥తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥ తత్క్షణమితి॥ తస్మిన్క్షణేవత్క్షణేతత్క్షణం॥ అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - క్షణంప్రభాద్యుతిర్యస్యాస్సాక్షణప్రభావిద్యుల్ తద్వద్భంగురాభంగశీలాఅతిచంచలేత్యర్థః॥భంజభాసమిదోఘురచ్- తస్యాలక్ష్మ్యాః రాజ్యశ్రియః- సమావేశస్యసంప్రాప్తేః లక్ష్మణిచిహ్నైతథాక్షోణీపతిశతైరనేకక్షోణీపతిభిఃధృతం చతదుజ్ఝితంత్యక్తంచేతిస్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః - తస్మిన్విశేషణద్వయేనాపిహేయత్వంసూచ్యతే మకుటేకోటీరేవిఘటితాశం త్యక్తస్పృహంభరతస్యోత్తమాంగంశిరః॥ ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః - అతఏవసాదరంసగౌరవంప్రణిపత్య నమస్కృత్యయువాంపాదుకాభ్యాంభవదీయాభ్యాంపరిష్కురుతంమామలంకురుతం- నహిమేతద్వ్యతిరేకేణమకుటమలంకారఇతిభావః॥సంపర్యుపేభ్యఃకరోతౌభూషణఇతిసుట్- కరోతేర్లోణ్మధ్యమపురుషద్వివచనం-ఇత్యేవంరఘువరచరణౌరఘునాయకపాదౌ-స్వయమేవాజ్ఞావిజ్ఞాపవా॥*॥ ౧౭౪॥ తత్క్షణంక్షణప్రభాభంగురలక్ష్మీసమావేశలక్ష్మణిక్షోణీపతిశతధృతోజ్ఝితే మకుటేవిఘటితాశం సాదరంప్రణిపత్యమాంపాదుకాభ్యాం పరిష్కురుతం యువామితిరఘువరచరణౌస్వయమేవప్రార్థ్యప్రతిశ్రయితుంస్థండిలశాయిచరితమివబభారభరతస్యోత్తమాంగమ్॥*ప॥౧౭౫॥త్వయామయాచకర్తవ్యస్సత్యవాచఃపితుర్విధిః।ఇతిప్రత్యాదిశద్రాత్తమాంగమేవప్రార్థ్యయాచయిత్వా-ప్రతిశ్రయితుంనిజప్రార్థనామంగీకర్తుం॥అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాదయఇత్యమరః-స్థండిలేభూతలేశేతేవ్రతవశాదితిస్థండిలశాయీ॥యస్థండిలేవ్రతవశాచ్ఛేతేస్థండిలశాయ్యసావిత్యమరః॥స్థండిలశాయీవ్రతఇతిణినిః తస్యయచ్చరితమాచరణంస్థండిలశాయిత్వరూపంతద్బభారేవేత్యుత్ప్రేక్షా-యథాకశ్చిద్వ్రతీస్వేష్టదేవతాయాయావదనుగ్రహమథశ్శయనేవ్రతనియమాదితాత్పర్యేణావతిష్ఠతేతథాభరతస్యోత్తమాంగమపిశ్రీరామచరణనికటేపాదుకాదానరూపానుగ్రహపర్యంతంనిపత్యాతిష్ఠదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః॥౧౭౫॥తతశ్శ్రీరామఃకిమకరోదిత్యతఆహ॥త్వమేతి॥సత్యవాచస్సత్యవచనస్యపితుర్దశరథస్యవిధిఃచతుర్దశవత్సరావధికభూపరిపాలనవనవాసనియోగఇత్యర్థః- త్వయామయాచపుత్రాభ్యామావాభ్యామిత్యర్థః- కర్తవ్యఃఅవశ్యంవిధేయః- అన్యథాదోషస్మరణాదితిభావః- ఇత్యుక్త్వేతిశేషః - భారతీంభరతసంబంధినీమ

పి- భారతీం ప్రార్థనావాచం- ప్రత్యాదిశన్ ప్రత్యాఖ్యాతవాన్- పుత్రస్య పిత్రాజ్ఞోల్లంఘనమనుచితమతో వశ్యం మయా నియతకాలం వనే వస్తవ్యం త్వయా చ ప్రజాపరిపాలనతత్పరేణ భవితవ్యమితి నిరాకృతవానిత్యర్థః- తాదృగ్వినయాదిసద్గుణసంపన్నస్య భరతస్యైవ ప్రార్థనాం ప్రత్యాఖ్యాతవాన్- కిము తాన్యస్యేతి కిం వక్తవ్యం - అస్య నిత్యం ప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వమపీత్యపిశబ్దార్థః॥౧౭౬॥ అథేతి. తత్రాహ॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే॥ జాబాలీతి॥ అత్ర రామాయణం - ఆశ్వాసయన్తం భరతం జాబాలిర్బ్రాహ్మణోత్తమః* ఉవాచ రామం ధర్మజ్ఞం ధర్మాపేతమిదం వచః- సాధు రాఘవ మాభూత్తే బుద్ధిరేవం నిరర్థకా- ప్రాకృతస్య నరస్యేవ హ్యార్యబుద్ధేస్తపస్వినః- కః కస్య పురుషో బంధుః కిమాప్యం కస్య కేనచిత్- యదేకో జాయతే జంతురేక ఏవ వినశ్యతి- తస్మాన్మాతా పితా చేతి రామ సజ్యేత యో నరః-ఉన్మత్త ఇతి విజ్ఞేయో నాస్తి కశ్చిద్ధి కస్యచిదిత్యేవం నాస్తికాయాం జాబాలేర్మహర్షేః ప్రార్థనాయాం యాచ్ఞాయామపి వ్యర్థాయామనంగీకృతాయాం సత్యాం జాబాలివచనేపి నిరాకృతే సతీత్యర్థః - మహర్షేరపి వచనం నాంగీకృతం కి

మో భారతీమపి భారతీమ్॥*గ॥౧౭౬॥ తత్ర జాబాలిప్రార్థనా
యామపి వ్యర్థాయామ్॥*ప॥ ౧౭౭॥ భరతస్తదను ప్రార్థయతే
భేలాభవిదాం వరః। కాకుత్స్థస్య పాదుకాకారం మహార్ఘమ

ముతాన్యస్యేత్యపిశబ్దార్థః - భరతప్రార్థనానంగీకారసముచ్చయార్థకో వా॥౧౭౭॥ భరత ఇతి॥ తదను జాబాలిప్రార్థనానన్తరం - లాభవిదామధికఫలప్రాప్త్యవహారపరిజ్ఞానవతాం* విదేజ్ఞానార్థాత్సంపదాదిత్వాత్క్విప్ వరః శ్రేష్ఠః*దైవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః- భరతః ప్రార్థ్యతే*అధిరోహాస్య పాదాభ్యాం పాదుకే హేమభూషితే - ఏతే హి సర్వలోకస్య యోగక్షేమం విధాస్యత ఇతి రామాయణోక్తరీత్యా యాచయిత్వా కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య పాదుకాకారం మహార్ఘమమూల్యం* మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః- మకుటద్వయం కోటీరయుగళం లేభే ప్రాప- కిమేతేనాపకర్షాపాదనేన రాజలక్షణకోటీరేణేతి పరిహృతో తదర్హావహం మస్తకాలంకారోత్తమ పాదుకాద్వయం స్వీకృతవానిత్యర్థః-ధర్మిష్ఠం జ్యేష్ఠం పరిత్యజ్య రాజ్యపరిపాలనమపూజ్యమిత్యుత్తమత్వాత్తదీయ పాదుకాద్వయపురస్కారేణ రాజ్యాంకితుర్నిర్ద్వంద్వయుక్తస్యానుగృహీతవానితి భావః - అత లాభవిద్వారపదార్థస్యాపి శేషణగత్యా మకుటద్వయప్రాప్తిపదార్థహేతు

త్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః- హేతోర్వాక్యపదార్థ
త్వే కావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్॥౧౭౮॥అనంతరమిత్త్రాతమా
హ॥సఇతి।సఏషభరతస్సానుజశ్శత్రుఘ్నస్సన్ భ్రాతృశాసనాత్ శ్రీరామ
నియోగాత్ అయోధ్యాం ప్రాయాత్ప్రాపత్- తథా రామస్సలక్ష్మణస్సన్
పితృనియోగాత్పితృశాసనాత్ అటవీం దండకారణ్యం యయౌ యథా శ్రీరా
మస్యపిత్రాజ్ఞాపరిపాలనీయత్వేన గరిష్ఠా - తథాభరతస్య భ్రాత్రాజ్ఞేత్య
ర్థః - ఏతేనభరతస్యపిత్రాజ్ఞాపేక్షయాపి భ్రాత్రాజ్ఞైవగరీయసీతిసూచ్య
తే॥౧౭౯॥ విలంఘ్యేతి॥ భరతఃధృతవల్కలస్సన్ జ్యేష్ఠేధర్మిణి స్వే వల్కల
ధారిణీసతి మమసమీచీనవస్త్రధారణమయుక్తమితి పరిధృతవల్కలవసన
ఇత్యర్థః - వివిధాన్నానావిధాన్ దేశాన్ భరద్వాజాశ్రమాదిప్రదేశాన్ జ
నపదాన్వా - విలంఘ్యాతిక్రమ్య తతఃస్వంస్వకీయంవిషయం కోసలదేశము

కుటద్వయమ్।* ప ॥ ౧౭౮ ॥ సఏష సానుజః ప్రాయాదయో
ధ్యాం భ్రాతృశాసనాత్ । అటవీం పితృసందేశాద్యయౌ రామ
స్సలక్ష్మణః॥*ప॥ ౧౭౯॥ విలంఘ్యవివిధాన్ దేశాన్ భరతోధృ
తవల్కలః।విషయంస్వము పాశ్రిత్య విషయేవిముఖోభవత్॥*
*॥౧౮౦॥ తత్రశ్చాయం యావదార్యస్యప్రత్యాగమనం తావద

పాశ్రిత్య విషయే రాజార్హే భోగే- విముఖోనిరాసక్తోభవత్ భ్రాతృవత్కం
దమూలఫలాహారేణశరీరమాత్రం తస్పృహోభూదిత్యర్థః- అత్రాయంధ్వని
భరతోనామకశ్చనముముక్షుః వివిధాన్ తిర్యఙ్మనుష్యాదిరూపేణ బహుప్రకా
రాన్ దిశ్యంతఇతి దేశాన్ శరీరాణి విలంఘ్య తత్కర్మానుసారేణ తత్తచ్ఛరీరో
పాధ్యవచ్ఛిన్నతయా యావత్కర్మానుభవం కృత్వా తత్తత్కర్మక్షయేణ తా
నిసర్వాణ్యతిక్రమ్యేత్యర్థః- ధృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్నదశాయాం
వైరాగ్యవల్కలధారీసన్ స్వస్య హృదయాకాశాంతస్థం విషయం జ్ఞైకల
యానిర్దిష్టం చిదానందాత్మకం బ్రహ్మాపాశ్రిత్య కుతశ్చిద్భాగ్యోదయా
ద్ధ్యానగోచరం కృత్వా విషయేతుచ్ఛే సాంసారికసుఖే విముఖో నిరక్తోభవత్
అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాద ప్రకృతముఖ్యగోచరశ్శబ్దశక్తిమూ
లోయంధ్వనిరితి సంక్షేపః॥౧౮౦॥తత ఇతి॥ తత స్తదనంతరమమాంభః
యావద్భావప్రస్యం॥ఆర్యస్య శ్రీరామస్య ప్రత్యాగమనం ప్రత్యావృత్తి
తావత్తావత్పర్యంతం- తం అయోధ్యాం నగరీం- అధికృత్య స్థానే కర్మణే కర్మణ్య

నాధ్యాస్యేనాధిష్ఠాయ స్థామిసతి వనవాసిని జ్యేష్ఠే తత్ర రాజ్యం కర్తుమసహ

త్వాదితి భావః - తథాతస్మిన్ శ్రీరామే అవధిం చతుర్దశవత్సరాత్మకమర్యా
దామతిక్రమ్యోల్లంఘ్య చిరాయతి యది శీఘ్రం నాయాతి చేదిత్యర్థః - సద్యః
అవిలంబేనైవ ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశో నలం ఆశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్
సంధయిష్యామి సంతోషయిష్యామి తదనంతరవిరహస్యాగ్నిప్రవేశాద
ప్యత్యంతదుస్సహత్వాదితి భావః - ప్రాణపరితోషకోపాయాంతరాత్యం
తాభావసూచకోయమపి శబ్దః ఇతి ప్రతిజ్ఞామేతి శేషః - నందిగ్రామ ఇతి సం
జ్ఞా నామధేయం యస్య తం ఆశ్రయం - నివాసం అశిశ్రియత్ ఆశ్రితవాన్ తత్
త్రాగ్ర్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకం కృత్వా తత్పరతంత్రతయా రాజ్యం ప
రిపాలయన్ అతిష్ఠదిత్యర్థః * శ్రయతేర్లుఙి ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙితి
చఙ్ - చఙీతి ద్విత్వం - నను అసూర్యా నామ తే లోకా అంధేన తమసావృ
తాః - తాంస్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛంతి యే చాత్మహనో జనా ఇతి శ్రుతేరా
త్మహంతౄణాం మహానర్థశ్రవణాద్ధర్మశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞోయం భరతః క

యోధ్యాం నాధ్యాస్యే తస్మిన్నవధిమతిక్రమ్య చిరాయతి యది
సద్య ఏవాశ్రయాశమాశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామీతి
నందిగ్రామసంజ్ఞమాశ్రయమశిశ్రియత్ ॥ * ॥ ౧౮౧ ॥ దాశరథిర
పిశమధనజనకథితనిశిచరగణకదన పరిహరణాయ గహనజఠర
మవజగాహే ॥ * ప ॥ ౧౮౨ ॥ విస్తీర్ణాస్త్రైర్విపినహరిణైర్వీతభీతిప్ర

థమాశ్రయాశాశ్రయణరూపప్రతిజ్ఞాం కృతవానితి చేత్సత్యం - ఏవం కథయతి
భగవతీ శ్రుతిః - తథాప్యాతురస్య భరతస్యాత్యంతసౌభ్రాత్రప్రదర్శనార్థక
త్వాదిత్థం ప్రతిజ్ఞేతి వేదితవ్యం ॥ ౧౮౧ ॥ దాశరథిరితి ॥ దాశరథిః శ్రీరామోపి శమ
ధనజనైర్మహర్షిభిః కథితం నివేదితం నిశిచరగణరచితం రాక్షసనివహకృతం
యత్కదనమాశ్రమోపప్లవరూపం తస్య పరిహరణాయ నిరసనార్థం మ
హోపద్రవకారి రాక్షససంహరణేన మహర్షీన్ స్వస్థాన్ కర్తుమిత్యర్థః
గహనజఠరం కాంతారాంతరాళం అవజగాహే ప్రవివేశ ॥ ౧౮౨ ॥ విస్తీర్ణై
॥ రామః పితోపగతో భీతిప్రరోహో భయావిర్భావో యేషాం తైః ప్రసన్న
త్వాదిగుణదర్శనజనితవిస్రంభాదనుత్పన్నభయైరిత్యర్థః - అత ఏవ విస్తీర్ణా
న్యక్షుస్కాద్విస్తారితాన్యక్షీణి యేషాం తైః * బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః
స్వాంగాత్షచ్ - తథా దర్భాణాం గ్రాసేకబళేపి అకృతరుచిభిః సహితానాద
రైః శ్రీరామదివ్యమూర్తిదర్శనవ్యాసంగాన్నిజదేహయాత్రాయామప్యా
సక్తిరహితైరిత్యర్థః - విపినహరిణైః అరణ్యమృగపశుభిః సప్రహంసాభి

లాషం యథా తథా వీక్ష్యమాణః అనవలోక్యమానస్సన్ శ్రుతః భవపద్మభవప్రముఖానామప్యగోచరో భగవాన్ సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహ శ్రీరామః పంగూపరి గంగాప్రవాహవదస్మాకం పురతః ప్రాదురాసీదితి సకలజగన్మోహనదివ్యమంగళవిగ్రహదర్శనానందవిచ్ఛేదభయేన నిమేషరహితైర్నేత్రైర్విశిష్టవృగాదిభిరపి సవిస్మయం పరిదృశ్యమాన ఇత్యర్థః - తిరశ్చామేవాయం విలోకనీయః కిముతాన్యేషామితి భావః ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ మహితం పూజ్యం అత్రేరత్రినామ్నో మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య - స్థానమాశ్రమం ప్రాప్య ప్రముదితధీయః నిజాగమనాత్సంతుష్టాంతఃకరణస్య అస్యాత్రిమహర్షేస్సంబంధినీం ప్రేమవర్యాం ప్రీతిపూర్వికాం సపర్యామతిథిపూజాం జగ్రాహ స్వీకృతవాన్ యథార్హాతిథిసత్కారాచరణతత్పరేణ మహర్షిణా యావదుత్సాహం సంపాదితాం పూజాం గృహీతవానిత్యర్థః * పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః - సకలలోకపూజ్యస్యాస్య

రోహైర్దృగ్భిర్గాసేవ్యస్పృశరుచిభిస్సస్పృహం వీక్ష్యమాణః ।
రామః ప్రాప్య ప్రకృతిమహితం స్థానమత్రేర్మహర్షేర్జగ్రాహాస్య ప్రముదితధియః ప్రేమవర్యాం సపర్యామ్॥ * గ॥ ౧౮౩॥ అనసూయాభిధానా సీతామస్యస్య మహర్షేః పత్నీ స్వభూషణైరతోషయత్॥ * ప॥ ౧౮౪॥ ఖండనాయవసుధావధూమనః పుండ

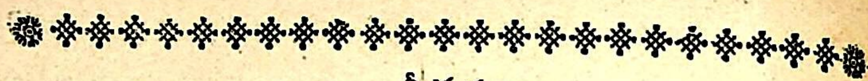
భగవతో రఘునందనస్య మహర్షిపూజ్యత్వం యుక్తమేవేతి భావః॥ ౧౮౩॥ తతః కిమత ఆహ॥ అనసూయేతి॥ అనసూయేత్యభిధానమాఖ్యా యస్యాస్సా తథోక్తా తస్య మహర్షేరత్రేః పత్నీ భార్యా సీతాం శ్రీరామధర్మపత్నీమపి స్వభూషణైః స్వకీయాలంకారైః అతోషయత్ అమోదయత్ వస్త్రమాల్యాదిదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః - సాధ్వీమణితోషణం యుక్తమితి భావః తథా రామాయణే * ఇదం దివ్యం వరం మాల్యం వస్త్రమాభరణాని చ - అంగరాగం చ వైదేహి మహార్హం చ విలేపనం - మయా దత్తమిదం సీతే తవ గాత్రాణి శోభయ ఇతి॥ ౧౮౪॥ ఖండనాయేతి। రాఘవః రఘువంశోద్భవః - శ్రీరామః అవనిసుతైవ వధూః భార్యా యస్య తత్తస్య శ్రీమహావిష్ణుత్వేన భూపతిత్వాదితి భావః - తస్యాననమేవ పుండరీకం సితాంభోజం * పుండరీకం సితాంభోజమిత్యమరః - తస్య తు హిమత్విషాం హిమకరాణాం చంద్రాణామితి యావత్ చంద్రవత్తదుల్లాసనిరసనహేతుభూతానామిత్యర్థః - అనమార్గచరణత్వేన మనస్సంతాపకారిత్వాదితి భావః నవమానేన మద్గ్రహాంభో

షాయవిశేష్యబాహుళ్యోపచరితత్వాదిత్యుక్తం విద్యానాథేన * ప్రోద్యన్ముక్తౌఘతారాప్రకరపరివృతస్వర్వధూవక్త్రచంద్రేతి- ద్విషాం రాక్షసానాం ఖండనాయ సంహరణార్థం వస్తుతః స్వయం దుష్టరాక్షసశిక్షణార్థమవతీర్ణత్వాత్తేషాం చావశ్యముపలాలనీయాయా వసుధారూపనిజభార్యాయా మానసోల్లాసనిరాసనకృత్యకారిత్వాచ్చేతిభావః - చండభానుస్సూర్యో మేఘమండలమభ్రబృందమివ దండకావనమవాపతత్సమీపం జగామేత్యర్థః- రూపకోపమయోస్సంసృష్టిః స్పష్టా శాబ్దస్త్వనుప్రాసః - చమత్కారకారితయా సంప్రదాయశుద్ధిద్యోతకతయా చ శ్రీరామాయణాయోధ్యాకాండాంతిమశ్లోకతురీయపాదాంతిమోపమామత్రాప్యంతే ప్రయుక్తవానిత్యనుసంధేయం - తథా చ శ్రీరామాయణం ఇతీవ తైః ప్రాంజలిభిస్తప

రీకతుహినత్విషాం ద్విషామ్। దండకావనమవాప రాఘవశ్చం
డభానురివ మేఘమండలమ్॥ ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే- శ్రీమతి
చంపూరామాయణే - అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః.

స్విభిర్ద్విజైః కృతస్వస్త్యయనః పరంతపః - వనం సభార్యః ప్రవివేశ రాఘవః సలక్ష్మణస్సూర్య ఇవాభ్రమండలమితి- రథోద్ధతావృత్తం॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ * ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసందోహామందానందలాభాభినందిత రఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకంవళితసారస్వతేనాఖండతపః ప్రచండముని ప్రకాండమండలేశ్వర శాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్యాధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపండితవర్యస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ - రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం- చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం- అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః॥ ... ... *

శ్రీరస్తు.

ఆరణ్యకాండ ప్రారంభః.

అథశ్రీమదరణ్యకాండోవ్యాఖ్యాయతేప్రవిశ్యేతి - తదనుదండకావన సమీపప్రాప్త్యనంతరంమహాబలసమన్వితఃఅప్రమేయపరాక్రమశాలీత్యర్థః- ఏతేనఅవిసంవాదితయాసకలరాక్షసశిక్షణదక్షత్వంసూచ్యతే. అన్యత్రమహాబలోవాయుఃతేనసమన్వితఃతత్ప్రేరితఇత్యర్థః- చలితస్యాసంచలతోనీలశైలస్యఇంద్రనీలాచలస్యచ్ఛవిర్యస్యసతథోక్తః- సమానమేతత్ ఏతేనాత్యంతాశ్చర్యకరత్వంమహాన్మహిమాచసూచ్యతే - మైథిలీవల్లభఃసీతాపతిఃశ్రీరామః- మహద్విపులంవిపినందండకారణ్యంప్రవిశ్యశరైర్బాణైర్దీప్తైశ్చ*శబోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణేకాండే తృణాంతరేశరంతుసీరణి నానార్థరత్నమాలా।పిశాచరారాక్షసాఃదవానలావనవహ్నయఇవేత్యు

ప్రవిశ్యవిపినంమహత్తదనుమైథిలీవల్లభోమహాబలసమన్విత
శ్చలితనీలశైలచ్ఛవిః। పిశాచదవానలప్రశమనంవిధాతుంశ
రైశ్చచారసశరాసనస్సురపథేతటిత్వానివ॥*గ॥౨॥ తదనకం

పమితిసమాసః- తటిత్వానివేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ - తేషాంప్రశమనం వినాశనముపశమనంచవిధాతుంకర్తుంసశరాసనోధనుర్ధరస్సన్ అన్యత్ర సేంద్రచాపఃసురపథేఆకాశే*ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః।తటితోస్య సంతీతితటిత్వాన్ మేఘఇవ- సామత్వర్థీయఇతిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యం నభవతి- కింశురఘుయోమతుపోమకారస్యవకారః - తసౌమత్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్నజశ్త్వం- చచారవిజహారేత్యర్థః అత్రోత్తరార్ధశ్లేషానుప్రాణితోయముపమాలంకారః- స్పష్టః- చలితనీలశైలేత్యత్రనీలశైలస్యచలనాసంభవాత్ - ఇయమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయోబభణుఃఅతఏవాప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాఃసర్వేవర్ణయంతి - పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వంయదివక్షాతదైవోపమేత్యలం- పృథివీవృత్తంలక్షణంతూక్తం - అత్రశ్రీరామాయణారణ్యకాండాద్యపద్యాద్యపదంప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యంతచ్చప్రవిశ్యతుమహారణ్యమి॥ [illegible] ఖనాపసేయ

స్వర్గ్రోగవిశేషఃసాఏషామస్తీతికణ్డూలాః*సిధ్మాదిత్వాలచ్- శుండా స్తుండాఏషాంసంతీతిశుండాలాః * ప్రాణిస్థాద్ధాతోలజ్వక్తవ్య ఇతిమత్వర్థీయోలచ్ప్రత్యయః - రేఫాంతపక్షేశమీకుటిశుండాదిభ్యోర ఇతిరప్రత్యయః- కండూలాః యేవరశుండాలకపోలాఃమత్తేభగండస్థలానితేషాంకష ణేనసంఘర్షణేనవిషమితాఃవికలీకృతాఃఅమితాఅసంఖ్యాతాశ్చవిటపా శాఖాయస్యసతథోక్తః * విటపఃపల్లవేషిద్గేః స్తారేస్త ఒశాఖయోరితివి శ్వః - తాదృశోయస్సాలషండస్సర్జకతరునివహఃతస్మాన్నిర్యాతఃనిర్గతఃని ర్యాసగంధో మజ్జావిశేషామోదోయేషాంతే తథోక్తానపిఅత్తగంధాన్ పునఃస్వీకృతామోదాన్ అభిభూతామోదానితిచగమ్యతే- విదధానైఃని ర్యాసగంధవిధురత్వేపిపునఃస్వాభివ్యాప్త్యాబహుళతరగంధసంపన్నాన్ కుర్వాణైరిత్యర్థః*సాలేతుసర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః- అత్త గంధోభిభూతస్స్యాదితిచామరః-ఆహుతిగంధైర్ఘ్రాయమానహవిరాద్యా

కండూలవరశుండాలకపోలకషణవిషమితామితవిటపసాలషండ
నిర్యాతనిర్యాసగంధానప్యాత్తగంధాన్విదధానైరాహుతిగం
ధైరనుమీయమానానవినాభూతజలాశయానాశ్రమభాగాన
భితశ్చరతో రాతిథ్యప్రశమితమార్గశ్రమయో రామలక్ష్మణ
యోరధ్వానంసహసారురోధవిరాధాభిధానోయాతుధానః
*౧౩॥సఏషరోషభీషణవేషస్త్రిశిఖశిఖావతంసితవివిధమృగశ

మేదైస్సైతుభిః*గంధోగంధకఆమోదేలేశసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః- అనుమీయమానానభ్యూహ్యమానాన్దూరాదేవేతిశేషః - ఇమేబుష్యా శ్రమాభవితుమర్హంతి ఆహుతిగంధవత్త్వాత్సంప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇ త్యనుమితివిషయీక్రియమాణానిత్యర్థః - అవినాభూతాఃసన్నిహితాఃప్రతిప న్నాఃజలాశయాహ్రదాదయోయేషుతాన్ శ్రమహారిణఇత్యర్థః- ఆశ్రమభాగా నభితఃతపోవనానాంసమంతాత్*అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా - చ రతోస్సంచారవతోరయోఃఅత్రధ్యేయమునివిరచితాతిథిసత్కారేణ*అతిథే ర్ణ్యఇతిణ్యప్రత్యయః - శమితఃశాంతిగమితఃమార్గశ్రమోధ్వగమనప్ర యుక్తఖేదోయయోస్తయోః*శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణం- రామల క్ష్మణయోః దాశరథ్యోఃఅధ్వానంమార్గంవిరాధఇత్యభిధానంనామయస్య సతథోక్తోయాతుధానోరాక్షసఃరురోధనిరుద్ధవాన్*యాతుధానఃపుణ్య జనోనైరృతోయాతురక్షసీత్యమరః॥౧౩॥సఏషఇతి మేదోమాంసజామష్టైణభీ

షణో భయంకరః షష్ఠ్యన్తస్య సతథోక్తః. నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ - త్రిశిఖ శిఖయా త్రిశూలాగ్రేణ అవతంసితాని ప్రోతాని వివిధమృగశవశతహృదయా నిశతసంఖ్యాకసింహాది నానావిధమృగమృతశరీరవక్షః ప్రదేశా యస్య సతథోక్తః భక్షణార్థం శూలాగ్రప్రోతసింహాద్యనేకమృగనివహ ఇత్యర్థః. తథా రామాయణం - త్రీన్ సింహాంశ్చతురో వ్యాఘ్రాన్ ద్వౌ వృకౌ పృషతాన్ దశ - సవిషాణం వసాదిగ్ధం గజస్య చ శిరో మహత్ - అవసజ్యాయసే శూలే వినదంతం మహాస్వనమితి - శతహ్రదాయాస్తనయః స ఏష సోయం విరాధః. సీతామపజహార అపహృతవాన్ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ ప్రతి వ్యాజహారోవాచ చ* వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః॥౪॥ వ్యాహారప్రకారమేవాహ కావితి॥ యువానౌ తరుణౌ యువాం భవతః - కౌ కస్మిన్ వంశే జాతావిత్యర్థః- కుతః కస్మాద్దేశాదాగతౌ కుతస్త్యౌ - అవ్యయాత్త్యప్ - వాం యువయోః యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి వామాదేశః

వశతహృదయశ్శతహ్రదాతనయస్సీతామపజహార వ్యాజహార
దాశరథీ చ॥*౪॥ కౌ యువాం యువానౌ కుతస్త్యౌ వామాచా
రవత్ప్రతిభాతి వామాచారః చీరం వపుషి జటాశ్శిరసి కరే చండ
కోదండః క్వాయమాకల్పః క్వ చ నకల్పలతాకల్పేయ మనల్పా
భరణా తరుణీతి॥* ౫॥ ౫॥ దాశరథిరపి కథితనిజాన్వయో వి
రాధాంకే వేపమానాం విదేహదుహితరం విలోక్య సకోపస్సా

ఆచారః ప్రవృత్తిః వామాచారవద్వక్రాచారవదితి రమ్యాచారవదితి పరమార్థః* వామస్తు వక్రే రమ్యే స్యాత్ సవ్యే వామస్థితేపి చేతి శబ్దార్ణవే- తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః ఇతి వతిప్రత్యయః ప్రతిభాతి పరిస్ఫురతి - కుతః వపుషి దేహే చీరం వల్కలం - శిరసి జటాః కరే చండః ప్రకాశమానః కోదండో ధనుర్యస్య సతథోక్తః - అయం పరిదృశ్యమానః ఆకల్పః జటావల్కలశరచాపాసిధారణరూపో వేషః* ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యావిత్యభిధానాత్ - క్వకల్పలతాకల్పా కల్పవల్లీసదృశీ సకలమనోరథపూరిణీత్యర్థః ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయర ఇతి కల్పప్ప్రత్యయః; అనల్పాభరణా సకలాభరణభూషితా ఇయం మహాతరుణీ సుందరీ క్వ చ మునివేషధారణస్త్రీసాహచర్యయోరత్యంతవిరుద్ధత్వాదితి భావః- ఇతి వ్యాజహారేతి సంబంధః॥ ౫॥ దాశరథిరితి। దాశరథిః శ్రీరామోపి కథిత - ఉక్తః నిజాన్వయః నిజవంశో యేన సతథోక్తస్సన్ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవత్వాదికం [illegible] త్వర్థః - విరాధస్యాంకే

ప్రదేశ ఇతియావత్ - వేపమానాంభయసంభ్రాన్తతయాకంపమానాం విదేహదుహితరం వైదేహీంవిలోక్యఅతఏవసకోపస్సామర్షస్సన్- సౌమిత్రిణాసాకంలక్ష్మణేనసహరక్షోవక్షసివిరాధోరస్స్థలే శిలీశల్యంముఖేయేషాంతేశిలీముఖాబాణాస్తాన్నిచఖాననిఖాతితవాన్- సప్తభిర్బాణైఃరక్షోవక్షోవిదారయామాసేత్యర్థః ॥*ధనుషాజ్యాగుణవతాసప్తబాణాన్ముమోచహేతిశ్రీరామాయణే*అళిబాణౌశిలీముఖావిత్యమరః ॥ ౬ ॥ తతఃకిం తత్రాహ॥విశిఖఇతి॥విధాతృవరోబ్రహ్మవరఏవవర్మకంచుకంయస్యతస్మిన్ అభేద్యకవచఇత్యర్థః ॥*తనుత్రంవర్మకంచుకమిత్యమరః - అతఏవతస్మిన్ విరాధేవిషయేవిశిఖేరామబాణేష్విత్యర్థః- జాతావేకవచనం అతఏవశిలీముఖానితినబహువచనవిరోధః- విగతాఃశిఖాఅగ్రాణియస్యతస్మిన్అకించిత్కరేసతిసత్యర్థః- రక్షఃవిరాధః- సీతాంవిక్షిప్యవిహాయ- రఘూద్వహేరఘునాయకేవిషయే- శూలంచిక్షేపప్రయుయోజ॥ ౭॥ తదన్విత॥

మిత్రిణాసాకంరక్షోవక్షసిశిలీముఖాన్నిచఖాన॥*ప॥౬॥ విశిఖే విశిఖేతస్మిన్విధాతృవరవర్మణి।సీతాంవిక్షిప్యచిక్షేపశూలంరక్షోరఘూద్వహే॥*ప॥౭॥ తదనుశూలమఖండయదంజసాశిత శిఖంరఘునాయకసాయకః।నియతమేవవిరాధవిరోధినాం హృదయశూలమపిత్రిదివౌకసామ్॥*గ॥౮॥విరాధోపిక్రుధాసరభసమభిపత్యసరభసమభిపత్యనిరోధాపరాధ

తదనుతదనంతరంరఘునాయకస్యసాయకోబాణః శితశిఖంతీక్ష్ణాగ్రంశూలం- విరాధప్రయుక్తంత్రిశూలంఅంజసాశీఘ్రమఖండయచ్ఛినత్- తథా విరాధవిరోధినాంవిరాధోపద్రుతానామిత్యర్థః- త్రిదివౌకసాం స్వర్గఃఓకఃస్థానంయేషాంతేషాందేవానాం- నియతంనిత్యానుస్యూతంఏవకారస్త్వయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకః - హృదయశూలంహృచ్ఛల్యమప్యఖండయత్ - శ్రీరామబాణఖండితవిరాధశూలంపరీక్ష్యదేవాఃశల్యాంతఃకరణాబభూవురిత్యర్థః- అత్రద్వయోశ్శూలయోఃప్రకృతయోరేవఖండనక్రియారూపసామ్యాదౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా- ద్రుతవిలంబితం*ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ ౮॥ విరాధఇతి॥విరాధోపిక్రుధాశూలఖండనజనితక్రోధేనసరభసంసవేగం*రభసోవేగహర్షయోరితివిశ్వః - అభిపత్యాభ్యుపగమ్య గతినిరోధాపరాధపరిహారాయసంజాతగమనప్రతిబంధనిరాకరణార్థంరామలక్ష్మణౌసరభం

ధేఅంసయోరిత్యర్థః-నిధాయారోప్యహిమకరాహిమకరౌచంద్రసూర్యౌ ప్రస్థేసానోః*స్నుఃప్రస్థస్సానురస్త్రియామిత్యమరః-వహన్ ధారయమాణోవింధ్యోవిధ్యాచలఇవప్రతస్థేచచార*సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం. అత్రవింధ్యస్యమేరుస్పర్ధయాచంద్రసూర్యగతినిరోధకాన్మత్యసంభవేన ప్రస్థానాసంభవాత్ ఉత్ప్రేక్షా॥౯॥ రామఇతి ॥ తత్రతస్మిన్సమయేరామఃవిరాధస్యవధేహింసాయాముద్యుక్తంసన్నద్ధం సౌమిత్రిమభిదధేఉవాచ॥౧౦॥తదేవాహ॥ యేతి॥ హేలక్ష్మణయాతుసైవ- తుశబ్దస్త్వవధారణార్థకః-నోస్మాకంసంబంధినీపదవీమార్గః యాస్మజ్జిగమిషితాపదవీత్యర్థః- సైసైవఅస్యయాతునోరక్షసశ్చపదపీ*నైరృతోయాతురక్షసీత్యమరః- అస్త్వేవంకింతత్రాహ- ఇదంరక్షఃతయాపదవ్యైవయాతుంకామోయస్యతత్ యాతుకామంగంతుకామం*తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః - అతఃకామంయథేచ్ఛంయాతుగచ్ఛతు*యాతేర్లోట్ - న

పరిహారాయహిమకరాహిమకరౌ ప్రస్థేవహన్వింధ్యఇవప్రతస్థే॥*గ॥౯॥రామస్తత్రసౌమిత్రింవిరాధవధోద్యుక్తమభిదధే॥*
ప॥౧౦॥యాతునఃపదవీసైపాయాతునశ్చాస్యలక్ష్మణ। యాతుకామంతదైవేదంయాతుకామంసహన్యతామ్॥*ప॥౧౧॥అయి
క.బళయమామమూవిముంచేత్యతికరుణం రుదతీమవేత్యసీతా

హన్యతాంనవధ్యతాందుర్గమేఅస్మిన్కాంతారమార్గేఅస్మద్వహనతోత్ప్రర్యేణోపకారకత్వాత్ అయంనహంతవ్యఇత్యర్థః - నహ్యస్మాభిః అస్మాత్ - క్షుద్రరక్షఃకీటకాత్ భేత్తవ్యంకింతుకతిపయోద్వహనేనసుఖంగత్వాఅనంతరమముంనిహన్యామః - అతోయథేచ్ఛంగచ్ఛత్వితిభావః - ఏతేనాస్యఅత్యంతధైర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే - మనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యంసత్స్వపిహేతుష్వితిరసికాః - అత్రశ్రీరామస్యకాంతారసుఖసంచారేకాకతాళీయన్యాయేనాన్యస్యార్థస్యరక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః- కారణాంతరయోగాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధిరితిసూత్రం॥ ౧౧॥ అయీతి॥అయి హేరాక్షస-మాంకబళయభక్షయ అమూరామలక్ష్మణౌవిముంచత్యజ*శేముచాదీనామితిషమ్- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః-స్వాపేక్షయాపితయోరత్యంతప్రేమాతిశయత్వస్యసంభవాదితిభావః - అతికరుణమతిదీనం రుదతీంరోదనంకుర్వాణాం సీతామవేత్యవ్యపృష్ట్వాఉభౌ రామలక్ష్మణౌ అక్షీణక్షిప్రం*లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్యమరః- అసిభ్యాంఖడ్గా

ఖ్యామేనంపిశితభుజం క్రవ్యాదంవిరాధంభుజావేవభారః తేనహీనంరహితంఅరచయతామకురుతాం-లక్ష్మణస్సవ్యబాహుంరామోదక్షిణంచచిచ్ఛేదేత్యర్థః-తథాశ్రీరామాయణే॰*తస్యరౌద్రస్యసౌమిత్రిస్సవ్యంబాహుంబభంజహ - రామోపిదక్షిణంబాహుంతరసాతస్యరక్షసఇతి - పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ అయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్॥ ౧౨॥ తత ఇతి॥ తతోభుజచ్ఛేదానంతరంతీక్ష్ణతరప్రహరణేనగాఢతరప్రహారేణగవాక్షవత్కృతం గవాక్షితంఛిద్రితం॰*తత్క్రోడీకృత్యాతత్కర్మణిక్తః- తద్వక్షఃఉరఃస్థలంయస్యతేసతథోక్తేన*శైషికస్యకపోవైభాషికత్వాన్నకప్ తేనరక్షసావిరాధేనప్రాణేషునపరిత్యక్తేషుసత్సుతస్మిన్నమృతేసతీత్యర్థః * నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః ఏతౌరామలక్ష్మణౌ పరాక్రమస్యభుజబలస్యావిషయః అగోచరఃపరాక్రమఃశౌర్యంయస్యాస్తస్యాంఅశక్యాయామిత్యర్థః-తథాతస్యవిరాధ

మ్।అరమరచయతాముభావసిఖ్యాంపిశితభుజంభుజభారహీనమేనమ్॥*౫॥౧౨॥తతస్తేనతీక్ష్ణతరప్రహరణగవాక్షితవక్షసాపిరక్షసానపరిత్యక్తేషు ప్రాణేషుపరాక్రమావిషయపరాక్రమాయాంప్రాక్రమేతామేతౌతదంగగళితరుధిరధారాసేకేనఖననక్షమాయాంకాననక్షమాయాంరాక్షసశవోచితమవటమతివిశంకటముత్పాదయితుమ్॥*౫॥౧౩॥తత్క్షణమేవక్షణదాచరోపి

స్యాంగేభ్యోవయవేభ్యోగళితయాపరిస్రవంత్యారుధిరధారయా రక్తప్రవాహేణయస్సేకఆప్లవస్తేన-ఖననక్షమాయాంఅవదారణయోగ్యాయాంకాననక్షమాయాంకాంతారక్షిత్యాం*క్షితిక్షాంత్యోఃక్షమాయుక్తేక్షమంశక్తేహితేత్రిష్విత్యమరః - రాక్షసశవస్యరాక్షసకుణపస్యఉచితమనురూపంయాదృశానాం తాదృశీగతిరితివచనాదితిభావః- రాక్షసానాంప్రేతానాంగర్తప్రక్షేపణస్యధర్మత్వాదితిభావః- తేనైవోక్తంశ్రీరామాయణే- శ్రీరామంప్రతి*రక్షసాంగతసత్వానామేషధర్మస్సనాతనః- అవటేయేనిధీయంతేతేషాంలోకాస్సనాతనాఇతి - అతిఃశంకటమత్యంతవిశాలం *వికటంపృథుబృహద్విశాలంపృథులంమహదిత్యమరః - అవటంగర్తం *గర్తావటౌభువిశ్వభ్రఇత్యమరః- ఉత్పాదయితుంరచయితుంప్రాక్రమేతాంఉపక్రాంతవంతౌ॥ ౧౩॥ తత్క్షణమేవతస్మిన్నేవక్షణేగర్తరచనాసమయపవేత్యర్థః - అత్యంతసంయోగేన్వేతి ... క్షణదాచరోవిరాధోపి-

సంజాతాస్మృత్యారూఢా ప్రత్యభిజ్ఞా పూర్వానుభూతస్వవృత్తాంతపరామర్శో యస్యతథోక్తస్సన్ - రామాయవ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస- నిజవృత్తాంతమితి శేషః - క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ॥ ౧౪॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతిఆత్మన ఇతి॥ ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్రసంబధ్యతే - గంధర్వాణాం దేవయోనివిశేషాణాం దేవగాయకానాంకులేవంశేసంభవముత్పత్తిం - తథారంభాయాఃవైశ్రవణస్నుషాయాఃపరిరంభణారంభసంరంభ ఆలింగనోద్యోగసంభ్రమంచ- తథాతచ్ఛ్రవణేనరంభాపరిరంభణారంభసంరంభాకర్ణనేనకుపితఃక్రుద్ధోవైశ్రవణఃకుబేరఃతేనైవదత్తామతిసృష్టాం - విశ్రవసోపత్యంవైశ్రవణఇతివిగ్రహః*తస్యాపత్యమిత్యణ్- విశ్రవసోవిశ్రవణరవణౌ ఇతిప్రకృతేర్విశ్రవణాదేశః*కిన్నరేశోవైశ్రవణఇత్యమరః- రక్షోరూపిణీం రాక్షసరూపదాయినీమిత్యర్థః- శాపవ్యాపదంశాపరూపమహావిపత్తించ - తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధంతా

సంజాతప్రత్యభిజ్ఞో రామాయవ్యజిజ్ఞపత్॥*గ॥౧౪॥ ఆత్మనో
గంధర్వకులసంభవంరంభాపరిరంభణారంభసంరంభంతచ్ఛ్ర
వణకుపితవైశ్రవణదత్తాంరక్షోరూపిణీంశాపవ్యాపదంతస్యా
స్తథావిధమవసానంచ॥*ప॥౧౫॥రక్షోవధఃప్రకృతఇత్యయమే
వహంసేత్స్వర్గాయగాయకపదంగమితోవిరాధః। నాగాల

దృక్ప్రకారంవనవాస- సంచారతత్పరేణశ్రీరామేణశ్వభ్రప్రక్షేపణరూపమిత్యర్థః అవసానమంతంచవ్యజిజ్ఞపదితిసంబంధః - అత్రేదంరామాయణవచనం*అభిశాపాదహంఘోరాంప్రవిష్టోరాక్షసీంతనుం - తుంబురుర్నామగంధర్వఃశప్తోవైశ్రవణేనహ ప్రసాద్యమానశ్చమయాసోబ్రవీన్మాంమహాయశాః. యదాదాశరథీరామస్త్వాంవధిష్యతిసంయుగేతదాప్రకృతిమాపన్నోభవాన్స్వర్గంగమిష్యతి - ఇతివైశ్రవణోరాజారంభాసక్తమువాచహేతి॥ ౧౫॥ రక్షఇతి॥ రక్షోవధఃరాక్షససంహారఃప్రకృతఃప్రక్రాంతః- రామేణేతిశేషః - ఇత్యేతద్వచనమిత్యర్థః- గాయకపదంగంధర్వస్థానంగమితఃప్రాపితః అయంవిరాధఏవస్వర్గాయ స్వర్గలోకవాసిభ్యఇత్యర్థః - శంసేత్ - స్వర్లోకగతమముందృష్ట్వా దేవాఃప్రక్రాంతోరాక్షసవధఇతిజానీయురిత్యర్థః. తథాస్యవిరాధస్యవపుర్భూధరశరీరంకర్తౄణా - నాగాలయాయపాతాళలోకవాసిభ్యఇత్యర్థః*అధోభువనపాతాళబలిసద్మరసాతలం. నాగలోకఇత్యమరః. రక్షోవధఃప్రకృత

ఇతివదేల్ కథమేత్- భూలోకేతుప్రసిద్ధమేవేతిభావః- ఇతిమత్వేతి శేషః-
సరామః- ఇషుభిర్బాణైః ప్రహృతం ప్రకర్షేణహతం తద్విరాధవపుః- శ్వ
భ్రేగర్తే- అక్షిపత్ క్షిప్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - పాతాళపర్యంతగంభీరే
గర్తే-తద్వపుర్నిపాతితవానిత్యర్థః॥ ౧౬॥ తదన్వితి॥ తదనువిరాధవధా
నంతరం- రఘుపతిః శ్రీరామః- నాకలోకభజనాయస్వర్లోకనివాసార్థం-
పురుహూతేనేంద్రేణ- సమాహూతస్యతావక తపఃఫలితం అతఃస్వర్లో
కంభజేత్యాకారితస్యేత్యర్థః- సమస్తమునిజనసమభిలషణీయసాన్నిధ్యే
నేంద్రేణస్వయంసమాహూతత్వాత్తస్యమాహాత్మ్యంకథనీయమితిభా
వః - భగవతఃపూజ్యస్యశరభంగస్యశరభంగనామ్నోమునేరాశ్రమపదం
తపోవనస్థానమభజత్ప్రాప॥ తత్రతస్మిన్॥౧౭॥దశేతి॥ దశశతానినయనా
నియస్యతస్మిన్సహస్రాక్షే- వీక్ష్యమాణేదృశ్యమానేసత్యపి- అలభ్యదర్శ
నేదేవేంద్రేదృష్టేసత్యపీత్యపిశబ్దార్థః - మనసిజశరాణాంమన్మథబాణా

యాయవపురస్యవదేదితీవ శ్వభ్రేతదక్షిపదిషు ప్రహతం సరా
మః॥*గ॥౧౬॥తదనునాకలోకభజనాయ పురుహూతేనసమా
హూతస్యభగవతశ్శరభంగస్యాశ్రమపదంరఘుపతిరభజత॥*
ప॥ ౧౭॥ తత్ర॥ దశశతనయనేపివీక్ష్యమాణేదశరథపుత్రనిషేవి
షైవజాతా।మనసిజశరభంగకారివృత్తిర్మనసిమునేశ్శరభంగ
నామభాజః॥*గ॥౧౮॥సమునిరాశ్రమస్థః కాకుత్స్థమాతిథ్యేన

నాంభంగంకరోతీతితద్భంగకారిణీవృత్తిర్వర్తనంయస్యతథోక్తస్య - జి
తేంద్రియస్యేత్యర్థః - భంగకారీత్యత్ర*స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుం
వద్భావః - శరభంగఇతి నామభజతీతితథోక్తస్యమునేః*నివృత్తసర్వత
త్త్వజ్ఞః కామక్రోధాదివర్జితః - ధ్యానస్థోనిష్క్రియోదాంతఃతుల్యమృ
త్కాంచనోమునిరిత్యుక్తలక్షణస్యశరభంగమునేర్మనసి - దశరథపుత్రని
షేవిషైవశ్రీరామభజనేచ్ఛైవ*సేవతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయే
టాప్ - జాతాసముత్పన్నా - నిరతిశయనిర్మలనిత్యానందస్వరూపస్యభ
క్తజనపారిజాతస్యభగవతశ్శ్రీరామస్యభజనానందంవిహాయస్వర్లోకే
నకిమపిభోక్తవ్యమస్తి- అతస్తత్సేవాంకృత్వాస్వర్లోకమాగమిష్యామీతి
ఇంద్రంప్రేషితవానిత్యర్థః- అతఏవఇంద్రవాక్యముల్లంఘ్యాపిశ్రీరామభ
జనమస్యయుక్తమితిభావః- పుష్పితాగ్రావృత్తం॥౧౮॥సఇతి॥ సమునిశ్శర
భంగః - ఆశ్ర[illegible] త్యాగతవి

త్యర్థః॥*సుపిస్థ ఇతికప్ప్రత్యయః - కాకుత్స్థం కకుత్స్థస్యాన్వయే వతీర్ణం శ్రీ
రామమాతిథ్యేనాతిథిసత్కారేణ సమారాధ్యసవ్యక్పూజయిత్వా- తస్య
శ్రీరామస్యసాన్నిధ్యేనసన్నిధానేనశుద్ధాం పవిత్రామాత్మతనుంనిజశరీరం-
మంత్రేణఋగ్యజుస్సామాదినా మంత్రప్రవాదేనపూతాం పవిత్రామాహుతి
మాజ్యాహుతిమివేత్యుపమా- అతనుఃఅమందః ఊష్మాయస్యతస్మిన్ జాజ్వ
ల్యమానఇత్యర్థః- తనూనపాతిజాతవేదసి*జాతవేదాస్తనూనపాద్బర్హి
మరః - పాతయిత్వానిక్షిప్య - శాశ్వతంపదంబ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాన్-
ముక్తోభూదిత్యర్థః- ఆత్మావా అరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యా
సితవ్యఇత్యాదిశ్రుత్యా పరమాత్మరూపశ్రీరామదర్శనస్య మోక్షహేతు
త్వాత్ ముక్తిఃయుక్తైవేతిభావః॥*వృద్ధశ్చక్రియాలుప్తః ప్రత్యాఖ్యాశభి
షక్ క్రియః-ఆత్మానంఘాతయేద్యస్తుభృగ్వగ్న్యనశనాంబుభిరితివచనాత్-
శరభంగస్యాన్యాయ్యఏవాగ్నిప్రవేశ ఇతిమంతవ్యం॥ ౧౯॥ తత ఇతి॥ తతశ్శర

సమారాధ్యతత్సాన్నిధ్యశుద్ధాం మంత్రపూతామాహుతిమి
వాత్మతనుమతనూష్మణితనూనపాతి పాతయిత్వా శాశ్వతంపద
మాశ్రితవాన్॥*॥ ౧౯॥ తతస్సుతీక్ష్ణతపసస్సుతీక్ష్ణస్యనిదేశేనదే
శాత్తస్మాదుచ్చలితస్సలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభావశంక
యాశరణాశ్రయణాయలంబమాన నీలాంబుదకుటుంబసందే
హావహేననానానోకహానివహేనపిహితాభోగమగస్త్యాశ్రమం

భంగమోక్షానంతరం- రామః- తీక్ష్ణంనిశితంతపఃవ్రతోపవాసాదిరూపం
యస్యతథోక్తస్యసుతీక్ష్ణస్యమునేర్నిదేశేనాజ్ఞయా- ఏతేనసుతీక్ష్ణసందర్శ
నమపికృతమితిసూచితం - తస్మాద్దేశాత్ సుతీక్ష్ణాశ్రమప్రదేశాత్*పంచ
మీవిభక్తిరితిపంచమీ- ఉచ్చలితః-ప్రస్థితస్సన్- సలిలనిధిపానేనసముద్ర
చమనేనసంభావితాసంప్రతిపన్నాయాజీవనాభావశంకాజీవనస్యోదకస్య
జీవికాయాశ్చేతిగమ్యతే - అభావాశంకా అభావోత్ప్రేక్షాతయాహేతు
నా- శరణాశ్రయణాయశరణంగంతుమిత్యర్థః- లంబమానంస్రంసమా
నంయన్నీలాంబుదకుటుంబంనీలమేఘనికురుంబంతదితిసందేహావహేనసం
శయప్రదేన- నానానోకహానివహేననానావిధవృక్షషండేన- పిహితాభో
గమాచ్ఛాదితప్రదేశవిస్తారం*వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో
ర్త్యపేరకారలోపః * అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః-
అగస్త్యమునేరాశ్రమంససంభ్రమమాససాదప్రాప- అకథయదితి- మైత్రీ

తీంప్రత్యకథయదుక్తవాంశ్చ - మనోవినోదార్థమాఖ్యాయికాః కథయితుమారబ్ధవానితిభావః - అత్రానోకహనివహావిశ్లిష్టసలాంబుదసందేహావత్వోత్ప్రేక్షణాత్ సందేహోజ్జీవినీగుణనిమిత్తాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సంకరః సందేహశబ్దస్యభ్రాంతిపరత్వేన భ్రాంతిమదలంకార ఇత్యవివేకః ॥ ౨౦॥ కథనప్రకారమేవాహ॥ తస్యేత్యాదిచతుర్భిః హేసరసీరుహాక్షిపద్మలోచనేమైథిలి- ఇదమేతత్పరిదృశ్యమానం-సంఖ్యావిహీనమహిమైకనికేతనస్యఅగణనీయమాహాత్మ్యముఖ్యనిలయస్యమునేరాశ్రమపదంఆశ్రమస్థానం- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్యయచ్ఛబ్దాకాంక్షాయామాహ - సమస్తసరితాంభర్తా సముద్రః-కుపితస్యక్రుద్ధస్యయస్యమునేరగస్త్యస్య హస్తఏవ అరవిందంతత్రమకరందదశాంపుష్పరసావస్థామవాప - ఈదృఙ్మాహాత్మ్యసంపన్నోఽయంమునిరితిభావః- కథాపరిచ్ఛిన్నేమునిహస్తేఅథపరిచ్ఛిన్నసముద్రస్యాధేయత్వకథనాత్ అధికప్రభేదోలంకారః * అథా

రామస్ససంభ్రమమాససాద।అకథయచ్చమైథిలీం॥* ప॥౨౦॥
తస్యేదమాశ్రమపదంసరసీరుహాక్షిసంఖ్యావిహీనమహిమైకని
కేతనస్య।భర్తాసమస్తసరితాంకుపితస్యయస్యహస్తారవింద
మకరందదశామవాప॥*ప॥౨౧॥ఇహసమదగజేంద్రస్యస్తహ
స్తాతిభారాత్పథియమితశాఖస్సల్లకీవృక్షఏషః। అధినయతిని

రాధేయయోరానురూప్యభావోఽధికోఽసత్యతిలక్షణాత్। వసంతతిలకావృత్తం॥౨౧॥ఇహేతి॥ఇహాస్మిన్ పథిఆశ్రమమార్గే- సమదగజేంద్రేణమత్తమహామతంగజేనన్యస్తః క్రమార్థం పల్లవభక్షణార్థంవానిక్షిప్తోయోహస్తోనిజతుండః సఏవాతిభారోభారాతిశయస్తస్మాద్ధేతోః- నియమితశాఖోభగ్నశాఖః - అతఏవనికామమత్యంతంసంగతాత్ప్రాప్తాదుఃఖాద్ధియహానిశాన్నైత్యభంగోయస్యసతథోక్తః - ఉత్కృష్టఃశ్రాయః ఉచ్ఛ్రాయ ఇతి* ఘఞంతేనోపసర్గస్యసమానోపస్పృష్టాద్ఘఞ్ ఇఞ్ప్రత్యయః- శ్రేణీభవోనుపసర్గ ఇతి:యమాత్ ఏషోఽయంపరిదృశ్యమానః - సల్లకీచాసౌవృక్షశ్చేతివిశేషణసమాసః- గజభక్ష్యాశ్యవృక్షవిశేషః- అత్రవృక్షశబ్దస్యసామాన్యవాచకత్వాన్నపౌనరుక్త్యం చూతవృక్షఇత్యాదివత్* గంధినీగజభక్ష్యాతుసుమహాసురభీరసామహేంద్రాణాకుందరుకీసల్లకీహ్లాదినీతిచేత్యమరః-సల్లకీస్తబ్ధజస్రపియేతిహాలాయుధశ్చ॥ముఃసరద్యాగస్త్యస్యమహామునేఃకరపాతాత్ పక్షేస్నేనసదృ[illegible]స్యవసేలిస్యోరంధ్ర్యాదిముఖ్యాద్రాం

పరిపాటీమభినయతి నాటయత్యనుకరోతి ప్రకటయతీత్యర్థః- ఏతన్మునిని యమితవింధ్యాద్రిముద్రానుకరణమేతన్మన్యాశ్రమ సల్లకీవృక్షస్యాయుక్తమితిభావః- పురాకిల మేరుస్పర్ధయా ప్రవర్ధమానం సూర్యమార్గనిరోధినం వింధ్యాచలం త్రిదశాభ్యర్థితో౽గస్త్యః స్వహస్తేన నియమితవానితి పౌరాణికీకథా- అత్రాభినయతే స్సాదృశ్యపర్యవసానాదుపమా- తథా ముద్రామిత్యత్ర తత్సదృశముద్రామితి సాదృశ్యస్యాక్షేపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకార ఇత్యనయోస్సంసృష్టిః- మాలినీవృత్తం॥ ౨౨॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నాశ్రమే అజగరాస్త్రిలిప్సాపరనామానః మహాంగాస్సర్పవిశేషాః కర్తారః- త్రిలిప్సస్స్యాదజగర ఇత్యమరః- మహాపథధియా మహామార్గ ఇతిభ్రాంత్యా- అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః- వదనం నిజవక్త్రకుహరం విగాహ్య ప్రవిశ్య నిర్గంతుం పునరాగంతుమక్షమతయా అసమర్థతయా సంకటత్వాదితిభావః - జఠరే కుక్షిగోళకే లుఠద్భిర్వివర్తమానైర్వనైభవైర్వ

> కాయం సంగతోచ్ఛ్రాయమహాని మునివరకరపాతాద్భగ్నవిం
> ధ్యాద్రిముద్రామ్॥*ప॥ ౨౨॥ తస్మిన్మహాపథధియా వదనం విగా
> హ్య నిర్గంతుమక్షమతయా జఠరే లుఠద్భిః । వన్యైర్గజైరజ
> గరాః పిశితాశనేభ్యో వాతాపిదానవదశాముపదేశయంతి ॥
> కించ॥*ప॥ ౨౩॥ చుళుకగతసముద్రాస్వాదనే కుంభయోనేరిత

న్యైర్గజైః- పిశితాశనేభ్యః క్రవ్యాదేభ్యః వాతాపిదానవదశాం వాతాపినామకదానవావస్థాం- ఉపదేశయంత్యుపదేశం కారయంతి*ఉపపూర్వాద్దిశతేర్ణ్యంతాల్లట్- పూర్వమముష్యమహాత్మనో౽గస్త్యస్యోదరే వాతాపినామా దానవః ఏవమేవ పరిలుఠన్ జీర్ణో౽భూదతో యుష్మాభిః క్రైతవాచరణైః నభవితవ్యమితి బోధయంతీత్యర్థః- అత్రోక్తార్థాసంబంధే౽పి తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః- సచపూర్వోక్తభ్రాంతిమతా సాపేక్షతత్వాత్సంకీర్యతే- అత్ర శ్రీరామాయణవచనం*అగస్త్యోపి తథా దేవైః ప్రార్థితో యం మహర్షిభిః- అనుభూయకిల శ్రాద్ధే భక్షితస్స మహాసుర ఇతి- వసంతతిలకావృత్తం- ఆశ్చర్యాంతరమపి విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ ౨౩॥ తదేవాహ॥ చుళుకేతి॥ మేఘనామేఘాః- చుళుకగతసముద్రస్య దక్షిణకరతలస్థసాగరస్య ఆస్వాదనే పానసమయ ఇత్యర్థః- మక్షికోత్సారణరీత్యా మక్షికానిరాకరణప్రక్రియయా - కుంభయోనేరగస్త్యస్య*అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః- ఇతరకరేణ సవ్యహస్తేన నిరస్తాః నిరాకృతాః జాతా ఇతి శేషః- లఘు

నాఃగగనగతివిహీనాఃనిరాకరణజనితదౌర్బల్యాత్ నభోమార్గసంచార
సామర్థ్యరహితాస్సంతఃపల్వలాంతేఅల్పసరోమధ్యే* వేశంతః పల్వలం
చాల్పసర ఇత్యమరః- విపినమహిషవేషైఃఅరణ్యాలులాయభూమికాభిఃకేవ
లమత్యంతం- వలంతేసంచలంతే- వన్యమహిషవ్యాజేన పరిలుఠంతీత్యర్థః
అత్ర వేషశబ్దేనమహిషత్వమపహ్నుత్యః శిష్ట ఘనత్వప్రతిపాదనాత్ సాప
హ్నవోత్ప్రేక్షాద్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా- మాలినీవృత్తం॥౨౮॥ఏవమి
తి॥ఏవముక్తప్రకారేణ- విపిన - విలోకనేనతపోవనదర్శనేనవిస్మితావిస్మ
యంప్రాప్తామతిర్యస్యసతథోక్తః - రామస్తస్యాగస్త్యస్యమునేరుటజని
కటంపర్ణశాలాభ్యర్ణం*పర్ణశాలోటజోస్త్రియామిత్యమరః - ఆసాద్య
ప్రాప్య- శిష్యైర్మున్యంతేవాసిభిఃశ్రీరామోయముపసందర్శనాకాంక్షీ
తయాసమాగతస్తస్మైనివేదయంత్వితిలక్ష్మణవాక్యేన మునయేనివేద్యతద
నుమత్యాపునరాగతైరిత్యర్థః- ప్రవేశితోమునిసమీపంప్రాపితస్సన్ - స

రకరసిరస్తామతికోత్సారరీత్యా । గగనగతివిహీనామేఘనాః
పల్వలాంతేవిపినమహిషవేషైః కేవలంతేవలంతే॥*గ॥౨౮॥ఏ
వంవిపినవిలోకనవిస్మితమతిస్తముటజనికట మాసాద్యరామశ్శి
ష్యైఃప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమాన చరణారవిందమరవిం
దసంభవమివబృందారకైర్మునిబృందారకైశ్చపరివృతంకోప
హుంకారనిరహంకారాయనహుషాయ భుజంగభావదూషి

కలలోకేనఅశేషభువనస్థజనేనవంద్యమానేనమస్క్రియమాణే చరణా
రవిందేపాదపద్మేయస్యతం*లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః - బృందారకై
ర్దేవతైఃతథామునిబృందారకైర్మునిముఖ్యైశ్చపరివృతంపరివేష్టితం- సకల
సురమునిసేవ్యమిత్యర్థః * బృందారకానైవతానిపుంసివాదేవతాఃస్త్రి
యాం- బృందారకౌరూపిముఖ్యావిత్యుభయత్రాప్యమరః - అతఏవారవిం
దసంభవంబ్రహ్మాణమివస్థితమిత్యుపమా - తథాపహుంకారేణనిజరోషజ
నితహుంకారేణనిర్గతఃఅహంకారోయస్యతస్మై - భుజంగభావేనశచీవిట
భావేనదూషితాయావలిప్తాయ- నహుషాయయయాతిజనకాయరాజ్ఞేప
త్రః భుజంగభావస్సర్పత్వంయేనతస్మై* భుజంగోవిటసర్పయోరిత్యుభయ
త్రాప్యభిధానాత్- పురాకిలనహుషో రాజా ... శాల్ ...

స్వర్గం ప్రాప్యత్రైంద్రస్య శచీజారణార్థం - యానమధిరుహ్యాగచ్ఛన్ సాహంకారస్సర్పసర్పేతి భగవంతమాక్షిప్య కోపహుంకారకారణాత్తేన సర్పో భవేతి శప్తస్తథోక్తః పౌరాణికాః కథాః కథయంతి- ఖే గచ్ఛంతీతి ఖగాః పక్షిణః తేషామపి గతినిరోధే గమనప్రతిబంధే కల్యం సమర్థం వైపుల్యం విశాలత్వం యయోస్తయోర్దురవగాహం దుష్ప్రవేశం మహావనం మహాకాననం అగాధజలం చ యయోస్తయోః *వనే సలిలకాననే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- వింధ్యశైలసింధురాజయోః వింధ్యాచలసముద్రయోస్సంబంధిన్యా మేగాధతాగాధతే ఔన్నత్యగాంభీర్యే తయోస్తిరస్కారమపహాసకం కరోదరం కరోహస్తః ఉదరం కుక్షిశ్చ యస్య తంతథోక్తం- కరతలసీయమితవింధ్యత్వాత్ కుక్షినిక్షిప్తసముద్రత్వాచ్చేతి భావః- అసాధారణసామర్థ్యైకనికేతనమిత్యర్థః- అత్రవింధ్యస్య గాధతా సముద్రస్య అగాధతేతి చ యథాక్రమమన్వ

> తా యదత్త భుజంగభావఖగగతినిరోధకల్యవైపుల్యయోర్దుర
> వగాహమహావనయోర్వింధ్యశైలసింధురాజయోర్గాధతాగా
> ధతాతిరస్కారకరోదరముదరజాతజాతవేదోవిరచితవాతాపి
> దానవావలేపలోపం లోపాముద్రావల్లభం సకలసరిద్వల్లభ
> నిశ్శేషీకరణబాడబం బాడబప్రశస్తముపాస్త సమస్తాశమప్య

యాత్- వనేత్యత్ర శ్లేషసంసృష్టో యథాసంఖ్యాలంకారః- తథా ఉదరజాతవేదసా జాఠరాగ్నినా విరచితో విహితః వాతాపిదానవావలేపలోపో వాతాపినామకదానవగర్వనిర్వాపణం యేన తం తథోక్తం* అవలేపస్తు గర్వస్స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః- లోపాముద్రాయాః వల్లభం దయితం *మైత్రావరుణిరగస్త్యో లోపాముద్రాసధర్మిణీత్యమరః* వల్లభో దయితే ధ్యక్ష ఇతి విశ్వః- సకలానాము శేషాణాం సంతానం నదీనాం వల్లభః పతిః సముద్రః తస్య నిశ్శేషీకరణే నిరవశేషతాపాదనే బాడబం బడబానలం- పూర్వం నిలోదరస్య సామగ్ర్యవర్ణనమిదానీం స్వస్యేతి న పౌనరుక్త్యం- అత్రమునౌ బాడబత్వరూపణాద్రూపకం తేన ప్రసిద్ధం బడబానలస్త్వయ్యేవ తచ్ఛోషత్వమిత్యపూర్వత్వ్యహూపం వస్తువ్యజ్యతే- బాడబప్రశస్తం బ్రాహ్మణోత్తమం* బాడటో బడబా బ్రాహ్మణః॥ ఇతి మాత్రశ్రీ విజాగ్రజన్మభూదేవబాడబా ఇతి చామరః - అపాస్తసమస్తాశం నిరస్తాశేషతృష్ణమపి శపగతదక్షిణాశం ప్రాప్తవక్షి ... వ్యత్యృష్ణ ... స్త్రీష్ఠ ప్రాముఖ్య...

రిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః - ఆశావిగతిశ్వృష్ణయోరిత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ - ఉక్తంచబ్రహ్మాండపురాణే* అగస్త్యో దక్షిణామాశామాశ్రిత్యనభసిస్థితః- వరుణస్యాత్మజోయోగీవింధ్యవాతాపిమర్దన ఇతి- తథావృషైకతానంసుకృతైకాయనంజన్మయస్యతం- సకలధర్మైకనికేతనావతారంతయామహానుభావమిత్యర్థః - వృషభాయతజన్మానమితిచప్రతీయతే - తథాపికుంభజన్మానంతుద్రకుంభోద్భవమితివిరోధః- ఉర్వశీదర్శనాత్ప్రసన్నస్యమిత్రావరుణతేజసఃకుంభేనిక్షిప్తత్వాత్ తత్సంభవత్వేనాస్యవస్తుగత్యాపరిహారాత్ పూర్వవదలంకారః - మాహాత్మ్యేతావన్నోత్పత్తిస్థానంప్రయోజకమితిభావః- భగవంతంషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నంఅగస్త్యమపశ్యత్ *సుకృతేవృషభేవృషః * ఏకతానోనన్యవృత్తిరేకాగ్రైకాయనావపీతిచామరః॥౧౫॥ తతఃశ్రీరామఃకిమకార్షీదిత్యాశంక్యాహ॥ప్రభామితి॥అర్కసంబంధినీం- ప్రభాందీప్తిమివ-తమసామజ్ఞానజనితమోహానాంఅంధకారాణాంచనిహంత్రీం విధ్వంసకారిణీం*కన్యాకర్మణోః

పగతదక్షిణాశంవృషైకతానజన్మానమపికుంభజన్మానంభగవంతమగస్త్యమపశ్యత్॥ * ప॥ ౧౫॥ ప్రభామివార్కీంతమసాంనిహంత్రీంబ్రాహ్మీందధానంనియమేనలక్ష్మీం।తపోనిధింశౌర్యనిధిఃప్రపన్న స్స్వనామసంకీర్తనేన నామరామః॥*గ॥౧౬॥తతఃపరమహర్షిణామహిషీణాప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహా

స్వస్తీతికర్మణిషష్ఠీ బ్రాహ్మీంలక్ష్మీంబ్రహ్మఅజఃనియమేనస్త్రైయత్నేననిష్ఠాపారతంత్ర్యేణసమితుశాద్యాగంతుకసాధనవిషాద్యకర్మపశేషేణవాహేతునాదధానంధారయంతం*నియమస్తుసయత్కర్మనిత్యమాగంతుసాధనమిత్యమరః - తపసఃవ్రతోపవాసాదిసహితమితమేధ్యాశనరూపస్యనిధింనిధానంఅగస్త్యం-శౌర్యనిధిర్మహాశౌర్యసంపన్నః- ప్రసన్నఃనిర్మలాంతఃకరణ ఇతిచవిశేషణద్వయేనదుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహసామర్థ్యోక్తిః రామః- స్వనామసంకీర్తనేనామ- శ్రీరామశర్మాహంభో అభివాదయ ఇతినిజనామోచ్చారణపూర్వకంనమశ్చకారేత్యర్థః-జ్యాయసాంనమస్కారేతథాశాస్త్రాచారాదితిభావః*అభివాదపరంవిప్రంజ్యాయాంసమభివాదయేత్ - అసౌనామాహమస్మీతిస్వనామపరికీర్తయేదితిమనుస్మరణాత్- అత్రశ్లేషసంకీర్ణోపమా- వృత్తముపజాతిః॥౧౬॥తతఇతి।తతఃనమస్కారానంతరం- రామఇత్యధ్యాహారః - పరమహర్షిణాసాక్షాత్పర

బ్రహ్మరూపోయం శ్రీరామః మద్దర్శనాపదేశేనాగత్యాస్వయం ప్రత్యక్షీభూతః కృతనమస్కారశ్చాభూదిత్యాశ్చర్యానందతుందిలాంతఃకరణేనేత్యర్థః- మహర్షిణాగస్త్యేన - ప్రణీతాభిః స్వయం మహర్షిత్వాత్ తస్య చ ప్రతీత్యా రాజపుత్రత్వాచ్చ రచితాభిరాశీర్భిస్సహ ఆశీర్వాదైస్సాకం- మురశాసనశరాసనం వైష్ణవచాపం - సరసిజాసనాస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం సుత్రామ్ణ ఇదం సౌత్రామణం ఐంద్రం తూణీరయుగ్మం అక్షయసాయకతూణయుగళం - తథా రుక్మమయకోశం హిరణ్మయపిధానం ఖడ్గం చ- ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య* కోశోస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః- తదాజ్ఞయా తస్యాగస్త్యస్యాదేశేన- గోదావర్యాః తటనికటే రోధస్సమీపే - ప్రకటితాం ప్రసిద్ధాం పంచానాం వటానాం సమాహారః పంచవటీ తాం- తదుపలక్షితత్వాత్తదాఖ్యయా ప్రఖ్యాతం కంచిదాశ్రమమిత్యర్థః- అసేవత నివాసార్థమభజత - పంచవటీత్యత్ర - తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః* సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా- అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుః

మురశాసనశరాసనం సరసిజాసనాస్త్రం సౌత్రామణం తూణీరయుగ్మం రుక్మమయకోశం ఖడ్గం చ ప్రతిగృహ్య తదాజ్ఞయా గోదావర్యాస్తటనికట ప్రకటితాం పంచవటీమసేవత ॥*౫॥ ౨౬॥
తత్ర విస్తృతపక్షద్వంద్వమప్రతిద్వంద్వమతిశౌర్యావస్థాప్రత్యయం కృతాపరోక్షమివ తార్క్ష్యం మహామహీధ్రకల్పం గృధ్రి

స్త్రియాం భావ్యత ఇతి స్త్రీత్వం* ద్విగోరితి జీప్॥ ౨౬॥ తత్రేతి॥ తత్ర పంచవట్యాం- శ్రీరామః విస్తృతం విశాలం పక్షద్వంద్వం గరుద్యుగ్మం యస్య తం* పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి యాదవః- అప్రతిద్వంద్వం అవిద్యమాన ప్రతిభటం జగదేకవీరమిత్యర్థః - అతిశౌర్యావస్థాయాః మహాశౌర్యమర్యాదాయాః ప్రత్యయమధీనం - లోకోత్తరశౌర్యసీమానమిత్యర్థః* ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- అప్రతిద్వంద్వశౌర్యావస్థా ప్రత్యయమితి పాఠే అప్రతిద్వంద్వయా నిరుపమాయాశ్శౌర్యావస్థాయాః ప్రత్యయం- కృతమపరోక్షం అపరోక్షతా యేన తం- ప్రత్యక్షం తార్క్ష్యం గరుడమివ స్థితమిత్యుపమా* గరుత్మాన్ గరుడస్తార్క్ష్య ఇత్యమరః- మహీంధరతీతి మహీధ్రః* మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః యథాహ వామనః - మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిపాఠాత్ తథా దర్శనాదితి. మహామహీధ్రకల్పం [illegible] ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ [illegible]

యః- గృధ్రాణాం రాజానం గృధ్రరాజం జటాయుషం* రాజాహస్సఖిభ్య
ష్టజితిటచ్- అద్రాక్షీదపశ్యత్ *దృశేర్లుఙి సిచి వృద్ధిః॥ ౨౮॥ పానేనేతి॥ ఏ
షోయం మైనాకః పర్వతః- సిద్ధవత్కృత్యనిర్దేశో౽త్ర తథా ప్రతీయమానత్వా
దిత్యవగంతవ్యం పానేన మునికర్తృక పానక్రియయా హేతునా- హీనజలం
జలరహితం స్థలప్రాయమిత్యర్థః - అబ్ధిం సముద్రమపాస్య త్యక్త్వా - పూ
ర్వం పక్షచ్ఛేదోద్యత పురందరభయాత్ తత్ర నిలీయమానత్వాదితి భావః-
యథాహ కాళిదాసః- మైనాకమంభోనిధిబద్ధసఖ్యమితి- మునిమగస్త్యమా
శ్రయత్యనుసరతి స్వాశయభంగకారిణః స్వస్యాశ్రయణీయత్వాదితి భావః -
మానమిత్యుత్ప్రేక్షాయామిత్యేవం ప్రకారేణ - జాతాముత్పన్నామిమాం
రఘుపతేః శ్రీరామస్య శంకాం వితర్కం* శంకా వితర్కభయయోరితి శాశ్వ
తః - జటాయుః కథితాత్మవంశః వినతాయాం కశ్యపాజ్జాతస్యారుణస్య గరు
డాగ్రజస్య తనయో౽హం శ్యేనీగర్భసంభవః సంపాతేరనుజ ఇత్యాద్యుపవ

రాజమద్రాక్షీత్॥*ప॥ ౨౮॥ పానేన హీనజలమబ్ధిమపాస్య మా
నం మైనాక ఏష మునిమాశ్రయతీతి జాతామ్। శంకామిమాం రఘుప
తేః కథితాత్మవంశస్త్వత్తాతమిత్రమహమిత్యహరజ్జటాయుః॥*
గ॥ ౨౯॥ రామస్తు దశరథమివ తం పశ్యన్ కాశ్యపసంభూతం సం
పాతేరనుజమనుజరచితపర్ణశాలః పంచవట్యాం కంచిత్సమయం

ర్ణితనిజాన్వయవృత్తాంతస్సన్ - అహం త్వత్తాతస్య దశరథస్య మిత్రం సు
హృత్ *మిత్రం సుహృది మిత్రో౽ర్క ఇతి విశ్వః- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - అహర
త్పరిహృతవాన్ - శ్రీరామముక్తసందేహరహితమకార్షీదిత్యర్థః*త
థా రామాయణే* ద్వౌ పుత్రౌ వినతాయాస్తు గరుడో౽రుణ ఏవ చ - తస్మాజ్జా
తో౽హమరుణాత్సంపాతిశ్చ మమాగ్రజః - జటాయురితి మాం విద్ధి శ్యేనీపుత్ర
మరిందమేతి - అత్ర కవిసమ్మతసాదృశ్యాన్మహాన్నతే జటాయుషి మైనాక
సందేహాదయాత్తస్య చ తేనైవ పరిహృతత్వాత్ - నిశ్చయాంతసందేహాలం
కారః- అత్ర శంకాశబ్దస్య భ్రాంతిపరత్వే భ్రాంతిమదలంకారః- స చోత్ప్రే
క్షయాంగేన సంకీర్యతే- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౨౯॥ రామ ఇతి॥ రామస్తు రా
మో౽పి- కాశ్యపసంభూతం కశ్యపస్య పౌత్రమిత్యర్థః - సంపాతేరనుజం
తం జటాయుషం దశరథమివ పశ్యన్ పితురితి సుహృత్త్వాత్తమివ బహుమన్య
మానస్సన్- అనుజరచితపర్ణశాలో లక్ష్మణనిర్మితోటజస్సన్ - పంచవ
ట్యాం కంచిత్సమయం కియంతం కాలం - గమయామాస యాపయామాస ॥

౩౦॥ అథశూర్పణఖాగమనంవక్తుంతత్కాలోద్దీపకంహేమంతంవర్ణయి
తి॥ అథేత్యాదినా॥ అథపంచవట్యాంకియత్కాలయాపనానంతరం-కదాచి
త్కస్మింశ్చిత్సమయేశరత్కాలావసానఇత్యర్థః- హేమంతసమయస్సము
జ్జృంభతేత్యన్వయః- కీదృశోహేమంతసమయఇత్యాకాంక్షాయాంతమేవవి
శినష్టి- ఉపచీయమానఃప్రవర్ధమానః* చినోతేఃకర్మణిశానచ్- మనోభ
వవైభవంమన్మథప్రభావఃకామోత్సవోవాయస్మిన్సతథోక్తః ఉద్దీపకత్వా
దితిభావః- పాకేనపక్వావస్థయాకపిశాఃపిశంగ్యాఃకలమమంజర్యఃశా
లివిశేషకణిశగుచ్ఛాఃతాసాంపుంజైఃకదంబకైఃపింజరీభూతఃకేదారప్రపం
చఃవ్రీహిక్షేత్రవిస్తారఃయస్మిన్సతథోక్తః- తత్రతేషాంపచేళిమత్వసంభవా
దితిభావః-అపింజరఃపింజరస్సంపద్యమానఃపింజరీభూతః*అభూతతద్భా
వేచ్విః*అస్యచ్వావితిదీర్ఘః*కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః * శాలయఃకల
మాద్యాశ్చకణిశంసస్యమంజరీతిచామరః - పంచబాణస్యమారమహావీర

గమయామాస॥*౪॥౩౦॥అథకదాచిదుపచీయమానమనోభవ
వైభవఃపాకకపిశకలమమంజరీపుంజపింజరీభూతకేదారప్రపం
చఃపంచబాణరణప్రయాణోచితవీరపాణపత్త్రపుటపాత్రదృ
శ్యావశ్యాయబిందుసందోహశ్చంద్రాతపేనిరానందతాంచంద
నానులేపేనిర్లోలుపతాంచంద్రశాలాయాంనిరాశతాం చం
ద్రోపలస్థలేనిరాశతాంవాతాయనసేవనేనిరుత్సుకతాం వాపీ

స్యారణప్రయాణేజైత్రయాత్రాప్రారంభేఉచితమనురూపంయద్వీరపాణం
వీరాణామవశ్యంకర్తవ్యంమధుపానంతేషాం తథాచారాదితిభావః*వీర
పాణంతుయత్పానంవృత్తేభావినివారణఇత్యమరః - తేనతుల్యంతద్వదితిత
ద్ధితగతార్థేఉపమా*తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః* తద్ధిత
శ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా - పత్త్రపుటానితరుపలాశసంపుటానితా
న్యేవపాత్రాణిచషకాఇతిరూపకంతేషుదృశ్యాఃసంలక్ష్యమాణాః అవశ్యాయ
బిందుసందోహాఃనీహారశీకరనికురుంబంయస్మిన్సతథోక్తః*అవశ్యాయస్తు
నీహారస్తుషారస్తుహినంహిమమిత్యమరః తథాచంద్రాతపేచంద్రికాయాం
నిరానందతాంప్రీతిరాహిత్యం - చందనానులేపేపటీరచర్చాయాంనిర్లో
లుపతాంనిరపేక్షతాంచంద్రశాలాయాంశిరోగృహే * చంద్రశాలాశిరో
గృహమిత్యమరః- నిరాశతామభిలాషరాహిత్యం- చంద్రోపలస్థలేచంద్ర
కాంతమణికుట్టిమే*ఉపలఃప్రస్తరేమణావితివిశ్వః - నిరాస్థతామాస్థా

హితత్వం వాతాయనసేవనే గవాక్షమార్గానువర్తనే *వాతాయనం గవాక్షస్స్యాదిత్యమరః- నిరుత్సుకతాముపరితోషతాం-వాపీ వాందీర్ఘికాణాం కూపానాం ఉదపానానాం చోపకంఠేంతికసంచారే నిరుత్కంఠతాం నిరుల్లాసతాం వాసరావసానే సాయంకాలే అనాదరతాం ఆత్వగతాం-వారివిహారే జలక్రీడాయాం నిరాకాంక్షతాం నిస్పృహత్వం ఉత్పలమాలాయాం కువలయదామ్ని ఉపేక్షతాముదాసీనతాం ఉపవనభజనే ఉద్యానవనసేవనే వ్యుద్విగ్నతాం నిరుత్సాహతాం జనానాం జనయన్ ఉత్పాదయన్ కాలాంతరోపయోగినాం చంద్రాతపాదిశీతలోపచారాణాం తదానీమనుపయుక్తత్వేన అనపేక్షత్వాత్తేషు నిరానందత్వాదిజనక ఇత్యర్థః- అత్ర చంద్రాతప నిరానందత్వాదీనాం కేవలప్రకృతానామేవోత్పాదనక్రియారూపధర్మ సంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ - కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా *ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః - ఔపమ్యం గమ్య

కూపోపకంఠే నిరుత్కంఠతాం వాసరావసానే నిరాదరతాం వా
రివిహారే నిరాకాంక్షతాముత్పలమాలాయాముపేక్షతాముపవ
నభజనే వ్యుద్విగ్నతాం చ జనానాం జనయన్ గంభీరాభోగగర్భ
గృహస్య చ ఘనేష్టకచిత్రభిత్తేః శ్లక్ష్ణతిరస్కరణీపటలస్య చ శశో
దరలోమమృదుకంబళస్య చ కాలాగరుధూమస్య చ కాశ్మీరాంగ

తే యత్ర సాస్మృతా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్ - తథాగంభీరః తుషారవాతాదిదుష్ప్రవేశ గాంభీర్యయుక్తః ఆభోగః విస్తారో యస్య స తథోక్తః యః గర్భగృహమావాసాగారం *గర్భాగారం వాసగృహమిత్యమరః - తస్య చ ఘనం నీరంధ్రం యథా తథా ఇష్టకాభిశ్చిత్రారచితా భిత్తి కుడ్యం తస్యాశ్చ శీతబాధానివర్తకత్వేన తస్యాప్యుపయోగిత్వాదితి భావః* భిత్తిః స్త్రీ కుడ్యమేడూకమిత్యమరః * ఇష్టకేష్టికా మాలానాం చితతూలభాగిష్టి త్రహస్వః- అశ్లక్ష్ణః అతనుః సుఘటిత ఇతి యావత్ - తస్య తిరస్కరణీపటలస్య ప్రతిసీరానికరస్య *శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తను - ప్రతిసీరా యవనికా స్యాత్తిరస్కరణీ చ సేతి చామరః *తిరస్కరస్యాస్తరస్యాపి తత్సత్త్వం- శశస్య [illegible] శేషస్య ఉదరే కుక్షిప్రదేశే యాని రోమాణి కోమలతనూరుహాణి తన్నిర్మితం యన్మృదుకంబళం- అథవా తద్వన్మృదు యత్కంబళం సుఖస్పర్శకంబళం తస్య చ శీతం నైవ కీతి స్యాత్ప్రీతమైరాళింగనం కంబళమితి చారుచర్యా వచనాదితి భావః- కాలాగరుధూమస్య కృష్ణాగరుధూమస్య చ * కాశ్మీరాం

గరాగస్యకుంకుమః లేపనస్య కాశ్మీరపంకేనకృతప్రలేపో హైమంతికా
నాశునిహంతిదోషానితి తస్యదోషనివర్తకత్వేనతదానీ మపేక్షితత్వా
దితిభావః * కుంకుమంఘుసృణంపుంస్యంప్రోక్తంలోహితచందనం - కాశ్మీరజ
న్మనిద్వ్యభిః కాలేయంజాంగలంస్మృతమితిహలాయుధః- నిర్ధూమాంగా
రైఃధూమరహితాంగారైః భరితంపూర్ణం యద్ధసంతికాయంత్రం అం
గారశకటీరూపయంత్రం తస్యచ * అంగారధానికాంగారశకట్యపిహసం
త్యపీత్యమరః - నిర్ధూమగ్రహణం నేత్రయోరనుద్వేజకత్వార్థమిత్యవ
గంతవ్యం సుభగంకుర్వత్యనేనసుభంకరః భాగ్యకరః- గర్భాగారాదీనాం
శైత్యక్లేశనివర్తకత్వేనోపయోగిత్వాత్తజ్జన్మసత్తాసాఫల్యసంపాదకత్వ
మర్థః * ఆఢ్యసుభగస్థూలపలితనగ్నాంతప్రియేషుచ్వ్యర్థేష్వచ్వౌకృఞః
కరణేఖ్యున్నితిఖ్యున్ప్రత్యయః * అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - అ
త్రాపిపూర్వవద్గర్భగృహాదీనాం ప్రకృతానామేవసౌభాగ్యలాభరూపధ
ర్మసంబంధేనౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్య

రాగస్యచ నిర్ధూమాంగారభరితహసంతికా యంత్రస్యచసు
భగంకరః రేణుకణాయమానతుషారధూళీధూసరనాసరసస్సర
సీరుహదావపావకస్తుహినవ్రణితలాసికాధరదళదూరీభూత

యోగితా తథా రేణుకణాయమానా రేణుకణవదాచరంతః అతిసూక్ష్మ
కారా ఇత్యర్థః - ఆచారక్యజంతాల్లటఃశానజాదేశః - తాదృశాఃయేతు
షారాః నీహారాస్తఏవధూళయః పరాగాఇతిరూపకం తాభిర్ధూసరాః
ధూమ్రాః వాసరాదివసాః యస్యసతథోక్తః * క్లీబేదివసవాసరావిత్యమ
రః- సరసీరుహాణాం దావపావకోదవాగ్నిః తుషారతుషానలేనతద్ధ్వంస
కరత్వాదితిభావః * వనేచవనవహ్నౌచదవోదావశ్చకథ్యతఇ శాశ్వతః -
తుహినేనవ్రణితాని వ్రణవత్కృతాని స్ఫుటితానీత్యర్థః * వ్రణశబ్దాత్త
త్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - తాదృశానియానివిలాసికానాం పణ్యస్త్రీ
ణామధరదళాన్యధరోష్ఠపల్లవాని తేషాం దూరీభూతం దూరతోపాస్త
దంశకృత్యందంతక్షతక్రియాయస్మిన్ సతథోక్తః - స్వతఃస్ఫుటితానాందం
శకృత్యాసహత్వాదితిభావః - దంశకృత్యఇతిపాఠే దూరీభూతందూరతః
పరిహృతందంశకృత్యం వేణువాదక్రియాయస్మిన్ - స్ఫుటితానామధరా
ణాం వేణుపూరణాసమర్థత్వాదితిభావః- కులవధూజనాధరపుటానాందం
శకృత్యమంశకృత్యాసంభవత్వాల్లాసికాగ్రహణంద్రష్టవ్యం * నర్తకీలాసికేస

శీత్యఇవరః-ప్రక్షీణతారుణ్యాపణ్యాంగనాంగవల్ వృద్ధపణ్యాంగనావదిత్య
పమ ప్రయాతసౌభాగ్యోపగత రామణీయకః ప్రసాసంనివేశః పానీయశా
లికాసంస్థానం యస్మిన్ సతథోక్తః - పటూనాంపా థానాంచానపేక్షిత
త్వాత్ప్రసాధనాభావేనవృద్ధపణ్యాంగనాంగానా ప్రపాసంనివేశానాం
చఉపగతరామణీయకత్వంద్రష్టవ్య * పపాపానీయశాలికేత్యమరః- ఘ
ఇర్థేకరధానం- తాలవృంతానా వ్యజనానాంవిశ్రాంతికాలోవిశ్రమసమ
యః - గ్రీష్మర్తావితస్తతో వ్యాధూననజనితానందసంభవాదతిభావః*వ్య
జన తాళవృంతకమిత్యమరః- కామినీనా తరుణీనాంస్తనభరఃకుచభారఏ
వగిరిదుర్గసీమాగిరిదుర్గస్థానంతత్రనిర్భయంనిరాతంకంయథాతథానిలీనో
నిగూఢతయాప్రవర్తమానోనిదాఘభావఃఊష్మత్వంయస్మిన్ సతథోక్తః-
తదానీంకామినీకుచదేశేషుఅత్యంతౌష్ణ్యస్యావిద్యమానత్వాత్ - ఇయము
త్ప్రేక్షాగమ్యారూపకసంకీర్ణా - ఏతేనహేమంతనిదాఘయోఃశైత్యశైత
వ్యభావః- వ్యజ్యతే*నిదాఘోగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపి- భా

దంశకృత్యః ప్రక్షీణతారుణ్యపణ్యాంగనాంగవత్ప్రయాతసౌ
భాగ్యప్రపాసన్నివేశస్తాలవృంతవిశ్రాంతికాలఃకామినీస్తనభ
రగిరిదుర్గసీమ్నిర్భయనిలీననిదాఘభావోదివాభీతవ్రాతస్యా
ప్యనతిభయంకరదివాకరశ్చకోరనికరస్యాప్యనతిక్షేమంకరసు
ధాకరఃకాదంబకదంబస్యాప్యనభిప్రియకరకమలాకరకృతక

వసన్తాన్స్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మశ్విశిశ్వప్రకారామరా - దివా
భీతవ్రాతస్య దివాహనిభయశీలస్యఘూకనికరస్యాపి * దివాంధఃకౌశికో
ఘూకఇత్యమరః - అనతిభయంకరఃమందప్రకాశత్వాదీషద్భయంకరఃదిన
కరఃసూర్యోయస్మిన్ సః * మేఘతిమిరభయేమరుక్ ఇతిఖచిఅరుద్వేషది
త్యాదినాముమాగమః చకోరనికరస్యాపిచంద్రికాపాయిపక్షివిశేషనివ
హస్యాపి*చకోరశ్చంద్రికాపాయీత్యభిధానాల్ అనతిక్షేమంకరః నీహా
రావరణేనమందరశ్మిత్వాదీషత్తృప్తికరః సుధాకరశ్చంద్రఃయస్మిన్ సః-
క్షేమప్రియమద్రేశ్చేతిఖచ్చేతిఖచిముమాగమః- కాదంబకదంబస్యాపిక
లహంసనికురుంబస్యాపి*కాదంబఃకలహంసస్స్యాదిత్యమరః- అనభిప్రి
యంకరాఃపద్మోల్లాసహైన్యాదీషదప్రియకరాః కమలాకరాస్సరాంసి
యస్మిన్ సఃప్రియవంకరేణ్యప్రపూర్వాత్తన్యేతి ఖచ్యముమాగమః- తథాక
రయుగళస్యహస్తద్వయస్యస్వస్తికస్వస్తికాకారస్సన్నివేశవిశేషః- వ్య

త్యాపస్థాపనం స్వస్తికశబ్దార్థః- తద్రూపో యో బంధః సః కృతః- శీతబా ధానివర్తకవసనకంబళాద్యాచ్ఛాదనాభావాదురసి విరచితో యేన సత థోక్తః- శీతబాధయా వ్యత్యస్తహస్తాచ్ఛాదితోరస్క ఇత్యర్థః- తస్యభా వస్తత్తా తయా హేతునా - నీహారాతంకాత్తుహినోపద్రవాయాశ్శంకాభీః తయా *శంకావితర్కభయయోరితియాదవః- హృదయకమలం హృత్పద్మం గోపాయంతం రక్షంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా - గుపూధూపవిఛిపణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః- దంతా ఏవ వీణా వల్లకీ వాద్యవిశేషః శైత్యజనితసామకంపవశేన ధ్వననశీలత్వాత్ అశ్రాంతం నిరంతరం యో దంతవీణావ్యాపారః చలనరూపక్రియావిశేషః- తేన వేపమానాధరపుటతయా కంపమానాధరోష్ఠతయా హేతునా శీతికాయాః శైత్యబాధాయాః పిశాచ్యాశ్చ నిర్హరణాయ తాం నిరాకర్తుముచ్చాటయితుం చేత్యర్థః - నిపుణం సమర్థం మంత్రజపం మంత్రోచ్చారణం కుర్వంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా అవిరళపులకపా

రయుగళస్వస్తికబంధతయా నీహారాతంకశంకయా హృదయ
కమలమివ గోపాయంతమశ్రాంత దంతవీణావ్యాపారేణ వేప
మానాధరపుటతయా శీతికాపిశాచికానిర్హరణాయ నిపుణ
మంత్రజపమివ కుర్వంతమవిరళపులకపాళీకబళిత కళేబరత
యా సకరుణవిధివితీర్ణరోమకంబళకృతాంగరక్ష మివ భిక్షామ
టంతం దుర్గతవర్గం నిఘృణా కదాచిదపి కమలా నాలోకితవతీ

శ్యా సాంద్రరోమాంచప్రపంచేన కబళితం గ్రస్తం ఆచ్ఛాదితమితి యావత్ · కళేబరం శరీరం యస్య తత్తయా హేతునా సకరుణేన దయాళునా విధినా బ్రహ్మణా వితీర్ణం దత్తం యద్రోమకంబళం తనూరుహరూపకంబళం తేన కృతాంగరక్షం విరచితాంగసంగోపనమివ స్థిత మిత్యుత్ప్రేక్షాణాం తిసృణాం సంసృష్టిః- భిక్షామటంతం భిక్షాచరణతత్పరం దుర్గతవర్గం దరిద్రసమూహం *దరిద్రో దుర్గతోపి స ఇత్యమరః- నిఘృణా నిష్కరుణా *కారుణ్యం కరుణా ఘృణేత్యమరః - కమలం లీలాపద్మం అస్యాః అస్తీతి కమలా లక్ష్మీః *అర్శ ఆద్యచ్ప్రత్యయః *లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీర్హరిప్రియేత్యమరః- నాలోకితవతీ న దృష్టవతీ కరుణాకటాక్షవీక్షణేన తస్య ధన్యతాం నాపాదితవతీత్యర్థః *నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః అథవా ఆలోకితవతీ న భవతీత్యర్థః *అస్తిర్భవంతీపరః ప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ భవంతీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - ఇతిన్యాసే

షః- తస్యైకమలాయైతస్యాంకమలాయామిత్యర్థః॥* క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానాంయంప్రతికోప ఇతిచతుర్థీ - సాసూయస్సేవ్యస్సన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా- సపత్రకోశంసపర్ణకుట్మలంసవాహనార్ఘ్యంచ॥*పత్రంవాహనపర్ణయోః - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరితివిశ్వామరౌ- తస్యాఇదంతదీయంకమలాసంబంధియదావాసతామరసంనివాసపంకేరుహం॥*పంకేరుహంతామరసమిత్యమరః-తద్వినాశయన్నాధ్వంసయన్ తత్రస్థాయాఃకమలాయాఃప్రతీకారస్యదుష్కరత్వేనతదీయావాసతామరసప్రతీకారకథనాత్- ప్రత్యనీకాలంకారః॥- తదుక్తం॥*బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేసుదుష్కరే - యస్తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతఇతి- సచోక్తోత్ప్రేక్షాజ్జీవితఇతిసంకరః - సపత్రకోశమితిశ్లేషస్తువిశేషః- తథాగగనమేవమతంగజఃకుంజరః॥* మతంగజోగజోనాగఃకుంజరోవారణఃకరీత్యమరః - తస్యకరపుష్కరేణహస్తాగ్రేణోత్థితఃఉత్క్షిప్తఃయశ్శీకరనికరోజలబిందుసందోహఃతదాకారైస్తద్రూపైరితిరూపక సంకీర్ణతాద్రూ

ఈతస్యైసాసూయఇవతదీయావాసతామరసంసపత్రకోశంవి
నాశయన్ గగనమతంగజకరపుష్కరోత్థితశీకరనికరాకా
రైరతిపరుషస్మరశరతాపతప్తగగనాంగనాంగస్రివత్స్వేదస
దృక్షైరక్షీణహిమప్రకరైరధ్వగాంతః కరణానిసమంతయన్
హేమంతసమయస్సముజ్జృంభత.॥*ప॥౩౧॥ యత్రకాంతాన

ప్యేత్యుత్ప్రేక్షాగమ్యా॥*పుష్కరంకరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖేజలఇత్యమరః - అత్రపుష్కరశబ్దేనైవకరప్రతీతేఃపునఃకరగ్రహణంకరికలభకర్ణావతంసాదివద్ద్రష్టవ్యం - అతిపరుషస్మరశరతాపేనఅత్యంతకఠోరమన్మథబాణకృతసంజ్వరేణతప్తంసంతప్తంయద్గగనమేవఅంగనాతస్యాః అంగంశరీరంతస్మాత్స్రవన్ సంస్రవమాణఃయస్స్వేదఃఘర్మాంబుకణగణఃతత్సదృక్షైఃతత్సదృశైరిత్యుత్ప్రేక్షాఽభూతోపమా-గగనస్యాంగస్వేదయోరప్రసిద్ధత్వాదిత్యుక్తంప్రాక్॥*దృశేఃక్సశ్చేతిక్సప్రత్యయః- అమూర్తస్యగగనస్యైవస్మరశరసంతప్తం- కిముతాన్యస్యేత్యాశ్చర్యమితిభావః - అక్షీణహిమప్రకరైఃఅవిచ్ఛిన్నతుషారాసారైఃఅధ్వగాంతఃకరణానిపాంథహృదయానిసీమంతయన్విదారయన్ హేమంతసమయః హేమంతకాలసముజ్జృంభతవిజృంభితోభూత్॥౩౧॥యత్రేతి॥ యత్ర యస్మిన్ హేమంతే. రహవహ్నినాప్రియవియోగాగ్నినా- గ్లానతాః పీడితాః- కాంతాః స్త్రియః శా

వసాన వేలాం రజనీవిరామకాలం - వ్యసనాంబుధేః దుఃఖసాగరస్య వేలాం కూలంచ - న పశ్యంతి - దుస్సహవిరహవేదనావశాత్ తయో స్తథా అనన్తకత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి భావః* అబ్ధ్యంబువికృతౌ వేలా కాలమర్యాదయోరపీత్యమరః - అత్ర వేలయోరుభయోరపి ప్రకృతయోరేవాదర్శనక్రియారూపధర్మసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా॥ ౩౨॥ తత ఇతి। తత్ర హేమంతే - శూర్పం శోణితభాజనం నఖి విదూషణ ఇతి ధాతోః శూర్పేణ శోణితభాజనేన యజ్ఞాదిసతి క్రియాః నఖీ దూషయతీతి శూర్పణఖా యద్వా - శూర్పాకారాణి నఖాని యస్యాస్సా శూర్పణఖా నామ రాక్షసీ రావణస్వసా* పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం *నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితి న జీష్ - పర్ణశాలామధ్యం తన్మధ్య ఇత్యర్థః - అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం - అధ్యాసీనమధిష్ఠితం* ఈ రాస ఇతి కాంతిః - లక్ష్మణాగ్రజం రామముపససార ప్రాప - కామాతురేతీతి భావః- భావికార్యకరణదక్షత్వాల్లక్ష్మణగ్రహణం ద్రష్టవ్యం॥ ౩౩॥ త

> పశ్యంతి క్లాంతా రహవహ్నినా। నిశావసాన వేలాంచ వేలాం
> చ వ్యసనాంబుధేః॥*౪॥ ౩౨॥ తత్ర పర్ణశాలామధ్యమధ్యాసీనం;
> లక్ష్మణాగ్రజముపససార శూర్పణఖా॥*॥ ౩౩। తస్మిన్నుజ్జృంభితోష్ణ స్తనతటదయితాహీనసంహారకాలే ప్రాలేయధారాక
> వచిత గగనాభోగ దిక్చక్రవాళే। కామాంధా రాక్షసీ సా పతిమతి

స్మి న్నితి॥ ప్రలయాదాగతం ప్రాలేయం* తత ఆగత ఇత్యణ్ * కేకయమిత్రయు ప్రలయానాం యాదేరియ ఇతి యశబ్దస్య ఇయాదేశః - ప్రాలేయధారాభిః హిమాసారైః కవచితః ఆవేష్టితః గగనాభోగో గగనవిస్తారః దిక్చక్రవాళం దిఙ్మండలంచ యేన తస్మిన్ తథోక్తే* చక్రవాళం తు మండలమిత్యమరః- అత ఏవోజ్జృంభితోష్ణం ప్రవృద్ధోష్ణ స్తనతటం కుచమండలం యాసాం తాభిర్యుక్తాభిర్వధూభిః హీనాః హీనా వియుక్తా విరహిణ ఇత్యర్థః - తేషాం సంహారకాలే ప్రళయకాలే - అథవా తేషాం సంహారే సంహరణక్రియాయాం కాలే కృతాంతరూపే* కృతాంతో యమసోః కాల ఇత్యమరః- హసంతీం చ హసంతీం చ హసంతీం వామలోచనాం హేమంతే శమేన సేవంతే తేన గా దైవవంచితా ఇతి వచనాత్ - విరహిజనమారక ఇత్యర్థః- తస్మిన్ కాలే హేమంతసమయే - కామాంధా - కామేనాంధా అవివేకవతీత్యర్థః- సా పూర్వోక్తా రాక్షసీ శూర్పణఖా*జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్ -లక్ష్మణ

లీలారవిందేవిహారపద్మే- లీలయాకరధృతకమలేవా- నవపిశితధియంనూతనమాంసబుద్ధిం- తన్వతీకుర్వతీ- తాదృగ్భ్రాంతింప్రాప్నువతీత్యర్థః॥ పిశితంతరసంమాంసమిత్యమరః - ననగ్రహణంజిఘృక్షోత్పాదనార్థమిత్యవగంతవ్యం- శ్యేనికేవ శ్యేనాంగనేవ - వర్తమానాసతీతిశేషః - శ్యేనోగృధ్రజాతీయఃకపింజలాదిక్షుద్రఖగగ్రాహీపక్షివిశేషః ॥ జాతేరస్త్రీత్యాదినాఙీప్- తతఃస్వార్థేకః॥ కేణఇతిహ్రస్వః మైథిలీప్రాణనాథసీతావల్లభేశ్రీరామే - ఏతేనాస్యసంభోగార్థంప్రత్యాసత్త్యాతాభావఃసూచ్యతే- పతిమతింపతిరయంమేభూయాదితిబుద్ధిమతనోత్ అకరోత్ పతిత్వేనావృణోదిత్యర్థః - శ్యేనికాలీలారవిందేమాంసబుద్ధిమివ శూర్పణఖాపిశ్రీరామేప్రియతమబుద్ధించకారేత్యర్థః- అథవా- రాక్షసీ- శ్యేనికాలక్ష్మీలీలారవిందేనవపిశితధియమివ- మైథిలీప్రాణనాథేపతిమతింతన్వతీవిదధానాసతీఅతనోద్వరణమితిశేషః- త్వంమేపతిర్భవేతిశ్రీరామమవృణోదిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః - సచారవిందేశ్యేనికాయాఃపిశితభ్రాంత్యుదయకథనా

మతనోన్మైథిలీప్రాణనాథేలక్ష్మీలీలారవిందేనవపిశితధియంత
న్వతీశ్యేనికేవ॥॥౩౪॥ తతస్తేవజానకీజానిరితిజానీహిజనమి
మంమమానుజమతిమనుజభుజబలమచాలమబలావియుక్తంయు

ద్భ్రాంతిమతాంగేనసంకీర్త్యతే- స్రగ్ధరావృత్తలక్షణంతూక్తం॥౩౪॥తత
ఇతి॥తతఃపతిత్వేనవరణానంతరం- ఇమమేనంజనంమామిత్యర్థః- తస్యాఖండితమహిమాతిశయద్యోతనార్థమిదంశబ్దేననిర్దేశః - జానకీజనకమహారాజపుత్రీజాయాయస్యజానకీజానిఃసీతాపతిః ॥ జాయాయానిఙితినిఙాదేశః-ఈదృక్సౌభాగ్యశాలినీమహాకులప్రసూతేయంసన్నిహితామమభార్యానీసర్గదోహంచైకపత్నీవ్రతశీలఃతస్మాన్నమత్వద్వరణమయుక్తమితిభావః- ఇతిజానీహిజానకీపతిమవబుధ్యస్వేతిప్రాతీతికోర్థః-పరమార్థస్తుదశరథనందనరూపేణజననాజ్జనం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థంరాజపుత్రత్వేనావతీర్ణమిత్యర్థః - ఇమంమాంజానీహిసీతారూపిణ్యాలక్ష్మ్యాఃపతిః శ్రీమహావిష్ణుః- తథాచరాక్షససంహర్తుర్విష్ణోర్నరాక్షసీపరిణయోయుక్తమితిభావః - ఇతిజానీహి॥తతఃకిమిత్యాశంక్యాహ॥ గురుణాపిసమంహాస్యంకర్తవ్యంకుటిలంవినేత్యాదిన్యాయేనభ్రాతృవిషయమపి పరిహాసంప్రయోజయన్ రామోలక్ష్మణవిషయత్వేన ప్రవృత్త్యాభాసతత్త్వ్యయాః కైస్తా

త్ప్రక్యేణనివృత్తిప్రతిపాదకైః శ్లిష్టశబ్దైః ప్రలోభనార్థముత్తరమనుభాషతే
మమేత్యాదినా- మమానుజం సోదరం- నతుయత్కంచన సౌశీల్యసౌందర్యా
దిభిర్మత్తుల్యమిత్యర్థః- మనుజానతిక్రాంతమతిమనుజం * అత్యాదయః
క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః- తద్భుజబలం యస్య తం- అమానుష
బాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః - అబాలం తరుణం రతిక్షమమితియా
వత్ - అబలావియుక్తమనూఢభార్యమసన్నిహితభార్యం వా అతో భార్యా
పేక్షిణమిత్యర్థః - సా చ త్వమేవ భవిష్యసీతి భావః - ఈదృశం లక్ష్మణమా
శ్రయితుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ యుక్తమనురూపమితి పరిహాసాను
కూలః ప్రాతీతికోర్థః అంతరాశయస్తు మమానుజం ధర్మశీలత్వాదినామ
త్సమం బ్రహ్మచారిణమిత్యర్థః - అతిమనుజః పురుషోత్తమో విష్ణురితియా
వత్- తస్యేవ భుజబలం యస్య తం విష్ణుతుల్యపరాక్రమమిత్యర్థః - బాలః
అవివేకీ స న భవతీత్యబాలః తం వివేకినమిత్యర్థః- అబలావియుక్తం - పర
దారపరిగ్రహాదిశూన్యం ఏకపత్నీవ్రతమిత్యర్థః- ఆశ్రయితుం యుక్తమి

క్తమాశ్రయితుంతవేతి ప్రత్యాఖ్యాతా రామేణ సా సౌమిత్రిము
పేత్య యథామనీషితమభాషత॥*౫॥ ౩౫॥ తేనాపి భద్రే తస్యా
ర్యస్య దాసోహం దాసభార్యాపదమనార్యం న నునార్యాః కుల

తికాకుః- న యుక్తమిత్యర్థః- ఇత్యనేన ప్రకారేణ రామేణ ప్రత్యాఖ్యాతా
ప్రత్యుక్తా నిరాకృతా వా - శూర్పణఖా- సౌమిత్రిముపేత్య తాత్పర్యానభి
జ్ఞతయా శ్రీరామవచనం స్వానుకూలమేవ మన్వానా మందబుద్ధిరియం లక్ష్మ
ణసమీపం గత్వేత్యర్థః - మనీషితమనతిక్రమ్య యథామనీషితం యావదభి
లాషమిత్యర్థః - అభాషత మాం పరిగృహాణేత్యవోచత *యథాసాదృశ్యే
ఇత్యవ్యయీభావః - యథాసాదృశ్యవీప్సార్థపదార్థానతివృత్తిష్విత్యభి
ధానాత్ ॥౩౬॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ తే నేతి॥ భద్రే హే కల్యాణి ఆర్య
స్య శ్రేష్ఠస్య తస్య శ్రీరామస్య యస్త్వయా ప్రథమవృతస్తస్యేత్యర్థః - అ
హం దాసో భృత్యః- అతః కులజాతాయాః సత్కులప్రసూతాయాః ఆర్యా
యా ఇతి యావత్- నార్యాః వధ్వాః* నారీ సీమంతినీ వధూరిత్యమరః - దా
సభార్యాపదం భృత్యభార్యాస్థానం తథాభూతత్వమిత్యర్థః* పదం వ్యవ
సితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్వి త్యమరః - అనార్యం న నుఅయుక్తం ఖలు
దాసభార్యాభూతత్వాద్దాసీభావం గంతుమసాంప్రతమిత్యర్థః - తస్మా
త్కారణాత్తమార్యం శ్రీరామమేవ భజేథాః ప్రాప్నుయాః ఆర్యయా ఆర్య

భజనంయుక్తమిత్యుత్తరార్థః- వాస్తవార్థస్తు విరుద్ధలక్షణయా అవహ్నా
వేన హే అమంగళే- కుజవాసరే అమంగళే మంగళశబ్దప్రయోగవత్- అభ
ద్రే జాతే సర్వభద్రంజాతమిత్యాదిప్రయోగవద్ద్రష్టవ్యం - ఆర్యస్య శ్రేష్ఠ
స్య శ్రీరామస్య భార్యాత్వమేవ భవిష్యసీతిభావః- ఈదృశం రామమాశ్రయి
తుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ యుక్తమనురూపమితి పరిహాసానుకూ
లః ప్రాతీతికోర్థః సర్వసుపర్వసార్వభౌమస్య లోకస్య ప్రసిద్ధస్య శ్రీమహావిష్ణు
రూపిణోహం దాసః భక్తః - శ్రీవిష్ణురూపశ్రీరామభక్తత్వేన అత్యంత పావ
న ఇత్యర్థః - అతః కులజాతాయాః నార్యాః భవత్యాః దాసస్య శ్రీవిష్ణుభ
క్తస్య భార్యాయాః యత్పదం తద్వరణమయుక్తం శున్యాః ఆందోళికారో
హణవాంఛితవదిత్యర్థః - తస్మాత్త్వం విష్ణురూపం రామమేవ భజేథాః శర
ణం గచ్ఛేః - యత ఈదృగుపకారేణ త్వం ముక్తా భవిష్యసీత్యర్థః ॥ అథ గురు
ణాపి సమం హాస్యమిత్యాన్యాయేన లక్ష్మణః శ్రీరామే సీతాయామపి పరిహా
సం ప్రయుంక్తే - కించ అక్రూరసత్త్వామదృఢచిత్తాం అత ఏవ భయానకేభ

జాతాయాం స్తస్మాత్త్వమేవ భజేథాః అక్రూరసత్త్వాం భయానక
కాననసంచారచతురాం విదేహరాజపుత్రీం విహాయ తత్రభవ
తీమేవాసౌ పరిగ్రహీష్యతీతి లక్ష్మణేనాభిహితా వీతమతిస్సా తత

యం కరే కాననే సంచారచతురాం సంచరణాశక్తాం - యద్వా సంచారే
ణాచతురాం విహ్వలాం వనవాసవ్రతబంధభూతామిత్యర్థః- విదేహరా
జపుత్రీం అత ఏవ కృశాంగీమిత్యర్థః- అనుదరా కన్యా అలవణా యవాగూరి
త్యాదిభాష్యకారవచనాదీషదర్థవాచీ నఞర్థకోయం నిశబ్దః నిపాతానా
మ్యయానామనేకార్థత్వాద్విదేహశబ్దోయం రాజవిశేషణం రాజపుత్రీవి
శేషణం వా- త్వం తూక్తవిశేషణత్రయవిశిష్టేతి భావః- ఈదృశీం సీతామ
పహాయ త్యక్త్వా - తత్రభవతీం పూజ్యాం త్వామేవేత్యర్థః* ఇతరేభ్యోపి
దృశ్యంత ఇతి ప్రాగ్దిశీయస్త్రల్ప్రత్యయః - సుప్సుపేతి సమాసః* ఉగితశ్చే
తి జీప్ - త్రిషు తత్రభవాన్పూజ్యస్తథైవాత్రభవానపీతి యాదవః - అసౌ శ్రీ
రామః- పరిగ్రహీష్యతీతి ప్రాతీతికోర్థః- వస్తుతస్తు అక్రూరసత్త్వాం ప్రస
న్నహృదయాం విశిష్టకాననసంచారేణాచతురాం పీడితాం సుకుమారీమిత్య
ర్థః- యద్వా తత్సంచారభీరుమిత్యర్థః - భీరుత్వస్య కులస్త్రీధర్మ
త్వాదితి భావః- విదేహరాజపుత్రీం జనకమహారాజకన్యకాం మహాకులప్ర
సూతాం విశిష్ట[illegible]రాజపుత్రీం[illegible]తత్రభవతీం[illegible]మాననీయాం

సీతామేతాదృక్సకలగుణసంపన్నత్వేనాపరిత్యాగార్హా మిత్యర్థః-విహా య- కఠోరహృదయా. కులవధూధర్మపరిత్యాగేన ఆతతాయితయా కా ననసై్వరసంచారతత్పరాం రాత్రుసీత్వేనా కులజాతాం విదితాకారాంచ అతఏవతత్ర భవతీం విరుద్ధలక్షణయా అపూజ్యాం పరిత్యాగార్హత్వాం పరిగ్రహీష్యత్యేవేతి కాకుః- నపరిగ్రహీష్యత్యేవేత్యర్థః- ఇత్యేవంప్రకా రేణ తేనలక్ష్మణేనాభిహితా ప్రత్యుక్తా సతీ - వీతమతిః పరిహాసాశయానభి జ్ఞతయా నష్టబుద్ధిస్సా శూర్పణఖా తదీయం లక్ష్మణోక్తం వచనం అనుమతమ నుకూలం అమనుత అబుధ్యత- అత్ర వీతమతిపదార్థస్యావిశేషణగత్యా మన నశబ్దార్థం ప్రతిహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ౩౬॥ తతస్సా కిమకరోదిత్యత ఆహ॥ దశరథేతి॥ దశరథాత్మజయుగ్మస్యరా మలక్ష్మణయోర్నిరీక్షణక్షణేన దర్శనోత్సవేన సమాకులా ససంభ్రమా బుద్ధి ర్యస్యాస్సా అనయోః తరంభజామీతి డోలాయమానమానసేత్యర్థః॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః- ఇయం శూర్పణ ఖా- ఉభేచతేకూలేచ ఉభయకూలే- అత్రోభాదుదాత్తోనిత్యమితిపృథక్సూ

దీయంవచనమనుమతమమనుత॥*ప॥ ౩౬॥ దశరథాత్మజయోర్గ్మని రీక్షణక్షణసమాకులబుద్ధిరియందధా। ఉభయకూలసమస్థితశా

త్రగ్రహణాదేవనిత్యత్వే సిద్ధే పునర్నిత్యత్వగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తి షయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఏవసాధురిత్యనుసంధేయం-య థాహకైయటః- అత్రోభాదుదాత్తోనిత్యమితి నిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయో జనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దప్రయోగో మాభూత్- ఉభయశబ్దస్యైవయథా స్యాదిత్యుభయపుత్ర ఇత్యాదిభవత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం మదీయశ్వేంగారనా టకే - తయోః పూర్వోత్తరనదీతీరయోస్సమంతుల్యం యథాతథాస్థితౌశా ద్వలౌ శష్పశ్యామదేశౌ శాద్వశష్పాన్యనయోః శేషయోస్సంతీతిశాద్వల ఇతిః గ్రహః॥ *శాద్వలశ్శాదహరిత ఇత్యమరః॥ * శాదః కర్దమశష్పయోరితి విశ్వః॥ *నడశాదాద్వలజితివలచ్ప్రత్యయః॥ తయోర్భ్యభ్రమః కుత్రవాగ చ్ఛామీతి చిత్తసంభ్రమః - తేన హేతునా గతాగతాభ్యా యాతాయాతా భ్యాం ఖిన్నా- భేదం ప్రాప్తా యాగవీ గౌః ధేనుః *గోరతద్ధితలుకీతిసమాసాం తష్టచ్ టిత్వాత్ జీప్ తస్యాదశామవస్థాం దధౌ ధృతవతీ దశాంతావవస్థా యామితివిశ్వః - రామలక్ష్మణయోరన్యతరప్రాప్త్యాశాందోళనేనపరమ ఖిద్యతేత్యర్థః - అత్రాన్యధర్మస్యాన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీందశామి

లిసాదృశ్యాత్తే పాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః* అసం
భవద్వస్తుయోగాదుపమానోపమేయయోః - ప్రతిబింబక్రియాగమ్యాయ
త్రసాస్యాన్నిదర్శనేతిలక్షణాత్॥ ౩౭॥ వృషస్యంతీతి॥ వృషఃపుమాన్*
వృషస్స్యాద్వాసవేధర్మేసౌరభేయేచశుక్లజే- పుంరాశిభేదయోశ్శృం
గ్యాంమూషకశ్రేష్ఠయోరపీతిః శ్వః- వృషంపురుషమాత్మనఃఇచ్ఛతీతివృష
స్యంతీకాముకీ*వృషస్యంతీతుకాముకీత్యమరః*సుపఆత్మనఃక్యజితిక్యచ్ -
అశ్వక్షీరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌక్యచీత్యసుగాగమః- అశ్వవృషయో
ర్మైథునేచ్ఛాయామితివక్తవ్యమిత్యర్థనియమః-తతఃశతృప్రత్యయః*ఉగి
తశ్చేతిజీప్ - రావణానుజా రావణస్యసా శూర్పణఖా- శూర్పకశ్శంబరాప
రనామాకశ్చిదసురః- తస్యారాతిస్తేనబాధితాపీడితాసతీ- జగన్మోహనది
వ్యమంగళవిగ్రహశ్రీరామదర్శనజనితమదనాతురాసతీత్యర్థః- వృషస్య
వృషభస్యసంధాపవసంధౌభుజశీర్షేయస్యతం- సంధాన్నత్యస్య

ద్వలభ్రమగతాగతఖిన్నగవీదశామ్॥*ప॥ ౩౭॥ వృషస్యంతీవృ
షసంధంరాఘవంరావణానుజా। భూయశ్శూర్పణఖా భేజే
శూర్పకారాతిబాధితా॥*గ॥ ౩౮॥ తదనుజనకదుహితురనితర
యువతీయోగ్యభాగ్యం రామస్యరూపరామణీయకంచనిరూప్య
పునరీయమేవమచింతయత్॥*ప॥ ౩౯॥ లావణ్యాంబునిధేరము

మహాపురుషలక్షణత్వాదితిభావః- రాఘవంశ్రీరామం-భూయఃపునరపి-భే
జేప్రాప॥ ౩౮॥ తదన్వితి॥ తదనుభజనానంతరమియంశూర్పణఖా-జనక
దుహితుర్జానక్యాస్సంబంధిఅనితరయువతీయోగ్యం అనన్యవధూసాధా
రణంభాగ్యంశ్రీరామపత్నీత్వరూపంభాగధేయం-తథారామస్యరూపరా
మణీయకంఆకారసౌందర్యంచ * రూపంస్వభావేసౌందర్యేఆకారశ్లోక
యోరపీతివిశ్వః* యోపథాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ యద్వాకుండలముక్తా
హారనూపురాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభావేపిభూషితవదవభాసమాన
ఆకారవిశేషోరూపం-తదుక్తం భావప్రకాశే*అవేధ్యైరంగ్యనిష్ఠైర్యభూ
షణైర్యైరభూషిత। యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితికథ్యత ఇతి-తస్య
రామణీయకంరమణీయత్వంచనిరూప్యనిర్దిశ్య- పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకా
రే-ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాచింతయత్ చింతితవతీ॥ ౩౯॥తత్ప్రకారమే
వాహ॥ లావణ్యమితి॥ అస్మదన్వయేత్యర్గోస్మత్కులశ్రేష్ఠస్యఅస్మత్కుల
కూటస్థస్యపులస్త్యస్యేత్యర్థః* పురుస్తుగిప్పలాశ్రేష్ఠకలౌ శ్వః- ఉప్పత్తి

భూర్జన్మస్థానం సాక్షాజ్జనక ఇతియావత్ - తథాచాస్మత్పితామహత్వేనాస్మ
త్కంపితాచరణతత్పరేణభవితవ్యమితిభావః- పద్మభూర్బ్రహ్మలవణిమలావ
ణ్యం కాంతివిశేషః*చాతుర్యశ్లాఘ్యైరిత్యాద్యాసనవర్తిష్యజ్ఞైర్యత్ర అవ
ణోరసరత్నాబ్ధిభేదేషులవణాదిష్వితివిశ్వః యద్వా*ముక్తాపలేషుచ్ఛాయా
యాస్తరళత్వమివాంతరా - ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత
ఇతిభూపాలః - తదంబునిధేః అపరిచ్ఛిన్న లావణ్యసంపన్నస్యేత్యర్థః
అముష్యశ్రీరామస్యదయితాంభార్యామేనాం సీతామిపఏనంజనంమామి
త్యర్థః - కస్మాద్ధేతోః నాసృజత్ నసృష్టవాన్ప్రపితామహత్వసంబంధా
దిత్థమేవసృష్టవ్యా - తథామామకాంగం నసృష్టవాన్బ్రహ్మాకో విధాతేత్య
ర్థః- ఏవం చేదియమివాహమప్యస్యలావణ్యాంభోధేః భార్యాభూత్వా
థన్యతాం ప్రాప్నుయామితిభావః- కిమనయాఅకాండచింతయేతిస్వమన
సిస్వయమేవనిషేధతి॥ఆస్తామితి॥ఏతత్సృజనవిషయకచింతనమాస్తాంత
తుగతజలసేతుబంధప్రాయేణానేనకిమిత్యర్థః- కింత్వరణ్యవాసరసిక

వ్యదయితామేనామివైనంజనం కస్మాన్నాసృజదస్మదన్వయగు
రోరుత్పత్తిభూః పద్మభూః ఆస్తామేతదరణ్యవాసరసికేవహ క
ష్టమస్మిన్నిమాం కాంతిం కానన చంద్రికాసమదశాంకిం నిర్మమే
నిర్మమే॥*ప॥౮౦॥ శీతామాహర్తుకామామసులభవిషయప్రా

వనవాసతత్పరేరాజ్యశ్రీసంభోగాదితినిస్పృహ ఇత్యర్థః*అతఇతిరనా
వితిరసశబ్దాన్మత్వర్థీయష్ఠన్ప్రత్యయః కుతః నిర్మమే నిర్మమే త్యేతద్వ్యథ
క్తిప్రతిరూపకమవ్యయం మమత్వాద్వాంఛితాద్రహితో నిర్మమః తస్మిన్వై
రాగ్యసంపన్న ఇత్యర్థః- అస్మిన్ శ్రీరామే - కాననచంద్రికాసమదశాం అ
రణ్యచంద్రికాప్రాయాముపభోగానుపయోగితయానిష్ఫలామిత్యర్థః
ఇమామేతాదృశీం కాంతిం లావణ్యసంపత్తిం కిం కిమర్థం- నిర్మమే నిర్మి
తవాన్ - అరణ్యచంద్రికావన్నిరర్థకత్వాదీదృక్కాంతినిర్మాణమయుక్త
మిత్యర్థః - ప్రాయశ ఏతాదృశానుపయుక్తనిర్మాతైవాయం విధాతేతిభా
వః - హాతిఖేదే- కష్టం బ్రహ్మణః ఏతాదృశకాంతినిర్మాణ ప్రయాసవైఫ
ల్యాత్ కృచ్ఛ్రమిత్యర్థః - అథ ఈదృక్పురుషాలాభాత్స్వస్యాఃకష్టమి
త్యర్థః- ఏవముచితయాదితి సంబంధః॥౮౦॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ॥ సీతా
మితి॥ సీతామాహర్తుకామోయస్యాస్తాం రామలక్ష్మణకృతావమానజనిత
క్రోధాత్ ... సమ్బంధా ... కాంమనసో ...

కీతిషుమునోమకారలోపః - అసులభోదుర్లభోయోవిషయఃశ్రీరామసం
భోగరూపోర్థః- తస్యాఃప్రార్థనాయాంతత్ప్రాప్తియాచ్ఞాయాముద్దా
మోబహుళః - కామోభిలాషోయస్యాస్తాంమూర్ఖతయాత్యంతాలభ్య
లాభాకాంక్షిణీమిత్యర్థః॥*కామోభిలాషస్తర్షశ్చేత్యమరః - అతఏవా
నార్యాందుర్బుద్ధిమతీంతాంపూర్వోక్తాందశముఖభగినీం రావణానుజాం
సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః- శస్త్రంపాణౌయస్యసఃశస్త్రపాణిఃఖడ్గహస్తస్సన్- స
ప్తమ్యుపమానేత్యాదినాబహువ్రీహిః - ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్త
మ్యౌభవతఇతివక్తవ్యాత్పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః- నివార్యనిరుధ్య- అల
భ్యవస్తువాంఛావిశేషఃకామః - తదభావాన్మనఃప్రజ్వలనంక్రోధః- తదా
త్మకానాంతన్మయానాం - అహమధికోహమధికఇత్యన్యోన్యంప్రతియోభి
మానోసావహమహమికా*అహమహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభ
వత్యహంకారఇత్యమరః - అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయంనిపాతి
తం- తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాంకప్రత్యయః - పృషోద

థరనోద్దామకామాంసౌమిత్రిశ్శస్త్రపాణిర్దశముఖభగినీం తా
మనార్యాంనివార్య । కామక్రోధాత్మకానామహమహమిక
యాప్రేంఖతామాయతానాంతస్యాశ్శ్వాసానిలానామకురు
తతరసామార్గవిస్తారకృత్యమ్॥*గ॥౭౧॥ తతస్తస్యానికృత్త

రాదిత్వాదితిసుభూతిచంద్రః- తయాఅహమహమికయాహేతునాప్రేం
ఖతాంపరిలుఠతాం - నాసావివరయోస్సంకుచితత్వేనసంకటత్వాదితిభా
వః- ఆయతానాందీర్ఘాణాం - తస్యాఃశూర్పణఖాయాఃశ్వాసానిలానాంని
శ్శ్వాససమారుతానాం- తరసాబలేనరంహసావా*తరసీబలరంహసోరి
త్యభిధానాత్ - మార్గస్యవిస్తారకృత్యాంవిస్తారక్రియాం - అకురుతకృత
వాన్- సంకుచితమార్గేతద్విస్తారకృత్యస్యాయుక్తత్వాదితిభావః - శ్రీరా
రామాజ్ఞయాఖడ్గేనతన్నాసికాంచిచ్ఛేదేత్యర్థః - తస్యాస్తథైవప్రాయ
శ్చిత్తత్వాదితిభావః- ఏతేనకర్ణచ్ఛేదోపిలక్ష్యతే- తథాచశ్రీరామాయణం
*ఇత్యుక్తోవలక్ష్మణస్తస్యాః - క్రుద్ధోరామస్యపశ్యతః - ఉద్ధృత్యఖడ్గంచి
చ్ఛేదకర్ణనాసంమహాబలఇతి - అత్రనాసికాచ్ఛేదనరూపకారణంప్రస్తుతే
నైవమార్గవిస్తారరూపస్వకార్యేణగమ్యత ఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః*
కారణంగమ్యతే యత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్- ప్రస్తుతేనైవసంబద్ధం
తత్పర్యాయోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్॥౭౧॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరంజన

స్థానంనామదండకారణ్యమధ్యభూప్రదేశః- తత్రవర్తితుంశీలమస్యాస్తీతిజనస్థానవర్తీ-తదధిపఇత్యర్థః*తాచ్ఛీల్యేణినిప్రత్యయః - సమరముఖరణాగ్రేముఖరఃసింహనాదాడంబరతత్పరః- రణశూరఇత్యర్థః - ఖరోనామరాక్షసాధిపతిః - నికృత్తంఛిన్నంకర్ణనాసికంయస్యాస్తస్యాస్తథాభూతాయాః- కనీయస్యాః అనుజాయాః తస్యాశ్శూర్పణఖాయాః-పరిభవంకర్ణనాసికాచ్ఛేదనరూపంభంగం - వదనేవచనేచదృష్ట్వాశ్రుత్వాచ - వదనేదృష్ట్వావచనేశ్రుత్వేతియథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తదనంతరమేవశూర్పణఖయాతత్సమీపంగత్వాప్రత్యక్షంస్వముఖభంగంప్రదర్శ్యశ్రీరామలక్ష్మణకథాయాఃకథితత్వాదితిభావః - వచనఇత్యత్ర*అపాచానేవక్తవ్యేవ్యధికరణవివక్షాయాంసప్తమీ - రామలక్ష్మణౌజిఘృక్షుఃగృహీతుమిచ్ఛుస్సన్*గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకాఃశాఖాఃవ్యూహాఃయస్యతత్తథోక్తం- స్వయంచతు

కరనాసికాయాఃకనీయస్యాఃపరిభవంవదనేవచనేచ దృష్ట్వా
శ్రుత్వాచజనస్థానవర్తీసమరముఖముఖరఃఖరశ్చతుర్దశసహ
స్రసంఖ్యాకశాఖంచతుర్దశాధ్యక్షరక్షితంరక్షోబలంరామలక్ష్మ
ణౌజిఘృక్షుఃప్రేషయామాస॥*౪॥౪౨॥ అథదాశరథిర్నిరీక్ష్య
రక్షోగణముపసర్పంతమపసర్పభూతయాశూర్పణఖయాద
ర్శితసరణిమరణిరివమథనాత్పూర్వమనావిష్కృతతేజఃప్రస

ర్దశసహస్రసంఖ్యాకరాక్షసాధిపతిత్వాదేకైకసహస్రకల్పితైకైకవ్యూహమిత్యర్థః- అతఏవచతుర్దశాధ్యక్షైఃచతుర్దశసంఖ్యాకసేనానాయకైఃరక్షితంపరిపాలితం- ఏకైకవ్యూహస్యైకైకనాయకేనభాష్యత్వాదితిభావః రక్షోబలంరాక్షససైన్యం- ప్రేషయామాస- ప్రహితవాన్॥౪౨॥అథేతి అథానంతరందాశరథిఃశ్రీరామఃఅపసర్పభూతయాచారసమయావస్థానంప్రాప్తయేత్యర్థః*అపసర్పశ్చరఃస్పశః-యుక్తేక్ష్మాదావృతేభూతం ప్రాణ్యతీతేసమేత్రిష్వితిచామరః- శూర్పణఖయా - దర్శితానివేదితాసరణిర్మార్గోయస్యతం - అతఏవఉపసర్పంతంసమీపంప్రత్యాగచ్ఛంతం - రక్షోగణంరాక్షససైన్యంనిరీక్ష్య- మథనాత్పూర్వమరణిర్నిర్మంథనదార్వివ*యూప్రాగ్రంతుమంథనిర్మంథ్యదారుణిత్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః నావిష్కృతఃఅప్రకటితఃతేజఃప్రసరః- ప్రభావస్ఫూర్తిరనలప్రకాశశ్చ యస్యసః [illegible] ఇత్యర్థః- శేషస

ర్ణ్యముపమా * తేజోనలే ప్రభా వేహ్నా జ్యోతిష్యర్చిషి కేతసీతి వైజయం
తీ - లక్ష్మణంసీతారక్షణే ఆదిశ్యాజ్ఞాస్యస్వయమసహాయశూరత్వాత్ త్రాదృ
క్షంకేవధూనాం రక్షణీయత్వాచ్చేతిభావః - తథావిధం తాదృక్ప్రకా
రం - యాతుధానవధం రాక్షససంహారం అకరోత్ * యాతుధానః పుణ్యజ
న ఇత్యమరః ॥ ౪౩॥ కీదృగ్విధం రాక్షసవధమకరోదిత్యత ఆహ ॥ యథేతి ॥
యథా యేన ప్రకారేణ - ఇద మేతత్ తపోధననిధనం మునిహింసాం కరోతీతి
తథోక్తం కరనికురుంబం హస్తకదంబకం * నికురుంబం కదంబకమిత్యమరః -
ఇదం పరుషభాషణాయక ఠోరవచనాయస్పృహయాళుస్పృహావత్ స్పృ
హయతేరదం తాచ్ఛీలాదిణిచిస్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ ప్రత్యయః
అతో లోపస్య స్థానివత్త్వాన్నలఘూపధాగుణః - తాలుజాతం కాకుదనివ
హః * తాలుతు కాకుదమిత్యమరః - ఇదం పరదారాణాం పరస్త్రీణాం నిరీక్ష
ణే సస్పృహావలోకనే నిరపత్రపం నిర్లజ్జం * లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమ
రస్సీతారక్షణే లక్ష్మణమాదిశ్య యాతుధానవధం తథావిధమక
రోత్ ॥ * ౯ ॥ ౪౩ ॥ యథాతపోధననిధనకరం కరనికురుంబమిదం
పరుషభాషణస్పృహయాళు తాలుజాతమిదం పరదారనిరీక్ష
ణనిరపత్రపం నేత్రబృందమిదం తాపసావసథచారణచతురం
చరణయుగళమిదమితి నిశితతరనిజశరశకలీకృతనిశిచరశరీరావ
యవానాహృత్య ప్రత్యుటజం ప్రదర్శయద్భిస్తపోవనాధ్వశు
ద్ధిః - నేత్రబృందం నయనసమూహః - ఇదం తాపసావసథే ముతపస్వినివాసే
షుచారణే సంచారే చతురం నిపుణం చరణయుగళమిత్యేవం ప్రకారేణ నిశి
తతరైరతితీక్ష్ణైర్నిజశరైస్స్వకీయబాణైశ్శకలీకృతాని ఖండితాని యాని నిశి
చరశరీరాణి రాక్షసకళేబరాణి తేషామవయవాన్ పూర్వోక్తకరప్రభృతీ
న్యంగాన్యాహృత్య - ప్రత్యుటజం ప్రతిపర్ణశాలం అవ్యయం విభక్తీత్యాది
నావీప్సాయామవ్యయీభావః * పర్ణశాలోటజో స్త్రియామిత్యమరః -
ప్రదర్శయద్భిః ప్రత్యక్షీకుర్వద్భిః - తేషామానందార్థమితిభావః - వ్యం
జకాభావాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా తపోవనాధ్వశుద్ధిం ఆశ్రమమార్గశోధనం వి
దధ్వం రాక్షసశవభక్షణేన కుర్వద్భిరిత్యేవంభూతాల్ గృధ్రరాజస్యజ
టాయుషో నిదేశాదాజ్ఞా వచనాదినేతి హేతూత్ప్రేక్షా - అన్యోదేశోదే
శాంతర. తస్మాత్తద్విషయేభ్యః ఇత్యర్థః * సుప్సుపేతి సమాసః * నీవృజ్జనప
దో దేశవిషయౌ త్విత్యమరః - ఆ ... భ రాగచ్ఛద్భిః ... ప్రాచీ క ప్రా

వైః కంకాః లోహపృష్ఠాపరనామకాః పక్షివిశేషాః* లోహపృష్ఠస్తు కంక స్స్యాదిత్యమరః* కంకో గృధ్రో లోహపృష్ఠ ఇతి వైజయంతీచ- కాకాః ధ్వాంక్షాః ప్రాచీకాః మాంసభుజః పక్షివిశేషాః తత్ప్రాయైః తద్భూయిష్ఠైస్తద్రూపైర్వా* ప్రాయోభూమామృత్యుతుల్య బాహుళ్యానశనేషు నేత్యేకాక్షరః - ప్రాచీకశబ్దః పక్షివాచకో నిఘంట్వంతరేమృగ్యః యద్వా* ప్రాచీకోలాట- పిపీలికేతి స్త్రీలింగవిశేషేష్యమరః- తత్ర మధుమక్షికాః ప్రాచికా ఇతి తద్వ్యాఖ్యాతారః - తథా కంకకాకాః ప్రాచికా ఇవ నీరంధ్రత్వసామ్యాత్ తత్ప్రాయైస్తత్ప్రచురైః పతద్భిరండజైః* పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః - ఆకాశమంతరిక్షం అనవకాశమవకాశరహితం నీరంధ్రమితి యావత్ - అభూత్ తథావిధం యాతుధానవధమకరోదితి సంబంధః॥ ౪౪॥ తత ఇతి॥ తతః రాక్షసబలవధానంతరం- త్రిశిరసి త్రిశిరో నామరాక్షససేనానాయకే- కృత్తం రామబాణచ్ఛిన్నం శిరో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి - తథా దూషణే దూషణాఖ్యసేనాధిపతౌ ప్రేత్య మృత్వా విజీవ

ద్ధిం విదధ్వమితి గృధ్రరాజని దేశాదివ దేశాంతరాదాపతద్భిః
కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః పతద్భిరనవకాశమభూదాకాశమ్॥
*గ॥౪౪॥ తతో నికృత్తశిరసి త్రిశిరసి విస్రగంధినా శరీరస్రుతవ
సాస్రోతసా ప్రేత్యాపి క్రియమాణాశ్రమదూషణే దూషణే చ

నదశాయాం కిం వక్తవ్యమితి భావః - విస్రగంధోఽస్యాస్తీతి విస్రగంధినా ఆమగంధినా* విస్రం స్యాదామగంధియదిత్యమరః* అత ఇనిఠనావితి మత్వర్థీయ ఇనిప్రత్యయః- అథవా విస్రమామగంధి వస్తు తస్యేవ గంధో యస్య తేన తథోక్తేనేత్యుపమానపూర్వపదో బహువ్రీహిః* ఉపమానాచ్చేతి గంధస్యేకారాంతాదేశః- శరీరాత్ శరవిదళితనిజగాత్రాత్ స్రుతేన స్రవతా వసాస్రోతసా- హృన్మేదః ప్రవాహేణ* హృన్మేదస్తు వపా వసేత్యమరః- క్రియమాణమాశ్రమదూషణం తపోవనబీభత్సం యేన తస్మిన్ తథోక్తే- తస్మిన్నపి నిహతే సతీత్యర్థః - రోషభీషణాభ్యాం క్రోధావేశభయంకరాభ్యాం వీక్షణాభ్యాం నేత్రాభ్యాం ఖరస్తీక్ష్ణః దుర్దర్శ ఇత్యర్థః* తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తద్వదిత్యమరః- ఖరో రాక్షసః- ఆహవాయ ఆహవార్థం- యోద్ధుమిత్యర్థః రాఘవం శ్రీరామమాహ్వాయత స్పర్ధయాహూతవాన్ నిహతైరేభీ రాక్షసైః కా శ్లాఘా మాం జిత్వా ఖలు తవ కృతకృత్యతేత్యాత్మనోఽసహాయమారత్వం గర్వాద్ద...ర్శితవానిత్యర్థః* హ్వాయతేర్ముజిస్పర్ధాయామా

ఇత్యాత్మనేపదం - లిపిసిచిహ్వాదేశ్చాత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిచ్లేరజాదేశః - తత్రాయంపరమార్థస్స్ఫురతి - తత్ప్రకారమేవాహ - శ్రీరామోయంసాక్షాద్విష్ణ్వవతారః- తదేతేవహతానాంనిశ్చితానసుపరమపదప్రాప్తిఃఏవంచసత్యేతాసతోరాక్షసాన్నిహత్యహతశేషమేకమముంకింహనిష్యామీతియద్యుపేక్షేతతర్హితదేతస్మానిష్టంస్యాత్- తస్మాత్ *ఆహూతోననివర్తేతద్యూతాదపరణాదపీతి- క్షత్రియధర్మత్వేనాహ్వానేసతిపునర్నివర్తేతేతథాచమమేష్టసిద్ధిస్స్యాదితిమత్వాహూతవానితి॥౪౫॥ తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్సమయేవిపశ్చితోవిద్వాంసః సందిగ్ధార్థనిర్ధారకాఇతియావత్- త్రైరపికిముతాన్యైరితిభావః - అనిశ్చీయమానానిర్ధార్యమాణౌజయాపజయౌఅన్యతరవిషయౌయస్మిన్తత్తథోక్తం అన్యోన్యంతుల్యబలతయానిర్ధారితుమశక్యత్వాదితిభావః- నవిద్యతేనిమేషోయేషాంతైరనిమేషైఃసురైరితియావత్ త్రైరపికిముతాన్యైస్సనిమేషైరితిభావః - అననుసంధీయమానావవిభావ్యమానౌశరాణాంరామఖరబాణానాంసంధాన

రోషభీషణవీక్షణఖరఃఖరోరాఘవమాహవాయాహ్వయత. *
౫॥ ౪౫॥ తత్రవిపశ్చిద్భిరప్యనిశ్చీయమానజయాపజయమనిమే
షైరప్యననుసంధీయమానశరసంధానమోక్షమభూదభూత
పూర్వంద్వంద్వయుద్ధమ్॥*౫॥౪౬॥ తతఃఖరోగృహీతకోదండ
స్సకృదనుభూయమానమనోన్నమనాయాసస్సమరసమా

మోక్షౌమార్వీయోజనవిసర్గౌయస్మిన్తత్తథోక్తం- తథాతిప్రహస్తత్వాదితిభావః- పూర్వంభూతంభూతపూర్వం*సుప్సుపేతిసమాసః - తతోనఞ్సమాసఃనిరుపమమిత్యర్థః - ద్వంద్వస్యాసహాయశూరయోర్యుద్ధంద్వంద్వయుద్ధమభూత్- శ్రీరామఖరయోరితిభావః- అత్రజయపరాజయయోర్నిశ్చయసంబంధేపి తథాశరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబంధేప్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోశ్చపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥౪౬॥ తతఇతి॥తతఃద్వంద్వయుద్ధానంతరంగృహీతకోదండశ్చాపపాణిఃఖరఃసకృదేకవారమనుభూయమానఃఅనుభవగోచరీక్రియమాణఃనమనోన్నమనాయాసఃజ్యాకర్షణప్రయాసఃశరసంధానమోక్షప్రయాసోవాయేనసతథోక్తస్సన్ అసకృచ్ఛరసంధానమోక్షప్రయాసేనతిప్రహస్తత్వాత్తథాభూతఇవప్రతీయమానఇతివేగాతిశయోక్తిః - సమరసమాపనేరణసమాప్తికరణేచతురంనిపుణంక్షి.

ప్రషేవరిపుమారకత్వాదితిభావః- చతురాననాస్త్రసంధానదశార్హం
బ్రహ్మాస్త్రసంధానక్రియాయోగ్యం తేనైవస్వశిరసశ్ఛేత్స్యమానత్వాది
తిభావః - దశార్హస్యసంబంధిదాశార్హం వైష్ణవం పూర్వమగస్త్యద
త్తంశరాసనంచాపంగ్రాహయితుంగ్రహణంకారయితుం కామోయస్య
సతథోక్తఇవేతిఫలోత్ప్రేక్షా- రామేణేతి శేషః - ఉత్త్రేతస్తస్యైవగృ
హీష్యమాణత్వాదితిభావః*గ్రహేర్ణ్యంతాత్తుమున్ తతఃతుంకామమన
సోరపీతితుమునోమకారలోపః- రామహస్తాత్సకాశాత్ప్రాక్తనంపురా
తనంపూర్వధృతమిత్యర్థః- సాయంచిరమిత్యాదినాల్యుట్ప్రత్యయస్తు
డాగమశ్చచాపంశరైరపజహారఅపహృతవాన్నిజహస్తలాఘవంప్రదర్శ
యన్ శ్రీరామచాపంముష్టిప్రదేశేఅఖండయదిత్యర్థః- తథాచశ్రీరామా
యణే*తతోస్యసశరంచాపంముష్టిదేశేమహాత్మనః - ఖరశ్చిచ్ఛేదరామస్య
దర్శయన్హస్తలాఘవమితి॥౪౭॥సఇతి॥సఃశ్రీరామోపికోపపావకేనచా

పనచతురంచతురాననాస్త్రసంధానదశార్హం దశార్హ
శరాసనంగ్రాహయితుకామఇవరామహస్తాత్ప్రాక్తనంచా
పంశరైరపజహార॥*గ॥౪౭॥సోపికోపపావకేనయావకితాన
నఃకుంభసంభవదత్తంధనురాదత్త॥*ప॥౪౮॥ఖరపరుషిశరాస
నేగృహీతేఖరకిరణాన్వయశేఖరేణతేన।ఖరరఘువరయోరణం

పఖండనజనితకోపాగ్నినాయావకవత్కృతం యావకితంశోణీకృతమిత్య
ర్థః*తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - తదాననంయస్యసతథోక్త
స్సన్కుంభసంభవదత్తమగస్త్యమునిదత్తంధనుర్వైష్ణవంచాపం ఆదత్త
గృహీతవాన్*అగస్త్యఃకుంభసంభవఇత్యమరః॥౪౮॥ ఖరేతి॥ ఖరకిరణా
న్వయశేఖరేణసూర్యవంశావతంసేనయద్వాఖరకిరణాన్వయానాం సూ
ర్యవంశజరాజన్యానాంశేఖరేణశిఖామణినా * శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్య
మరః - తేనశ్రీరామేణఖరాణినిబిడానిపరూంషిపర్వాణియస్యతస్మిన్ దు
ష్ప్రధర్షణఇత్యర్థః*గ్రంథిర్నాపర్వపరుషీఇత్యమరః- శరాసనేవై
ష్ణవధనుషిగృహీతేస్వీకృతేసతి-ఖరరఘువరయోః।ఖరాసురశ్రీరామయోః
ఖరనఖరాయుధయోః రాసభసింహయోరివ*రాసభాగర్దభాః ఖరాఇ
త్యమరః- క్షణేనాల్పకాలేన- రణంసమరం*అస్త్రియాంసమరానీకరణా
ఇత్యమరః - సమాప్తమభూదితి శేషః - గర్దభసింహయోర్యావదంతరం
తావత్ఖరరాఘవయోరపీత్యుపమార్థః - శ్రీరామేణవైష్ణవధనుర్గృహీ

త్వాత్రేంద్రదత్తమహాస్త్రసంధానేనక్షిప్రమేవఖరవధోపికృతఇత్యర్థః- సచప్రకృతఃప్రకృత్యైవ స్వకార్యేణగమ్యతఇతిపర్యాయోక్త ముక్తోపమయాసంసృజ్యతే- ఇంద్రశరేణఖరవధేరామాయణవచనం*సతందత్తంమఘవతాసురరాజేనధీమతా - సందధేచధర్మాత్మాముమోచచఖరంప్రతి - సవృత్రఇవవజ్రేణఫేనేననముచిర్యథా - బలోవేంద్రాశనిహతోనిపపాతహతఃఖరఇతి - కేచిత్తుఖరనఖరాయుధయోరివేత్యత్ర*కుక్కుటశ్చరణాయుధఇత్యభిధానాత్- తీక్ష్ణకుక్కుటయోరివేతికథయంతి - తదత్యంతారమణీయంశ్రీరామేహీనోపమాదిదోషప్రసంగాదిత్యలం॥౪౯॥ఖరేతి॥ దండకారణ్యభాగేదండకావనప్రదేశే- ఖరవధేనఖరాసురసంహారేణపరిశుద్ధేపరిపూతే- నిర్బాధేసతీత్యర్థః- అతఏవమునిభిస్తద్విషయనాసిభిఃతాపసైరభిహితానాంనిర్బాధస్థితిలాభజనితానందాతిరేకేణోక్తానాంతాదృశీనాంతథావిధానామమోఘానామిత్యర్థః - ఆశిషాంస్వస్తివచసాం *స్వస్త్యాశీఃక్షేమపుణ్యాదావిత్యమరః- మంథరాకైకేయీదాసీ- సైస్వ

సమాప్తంఖరనఖరాయుధయోరివక్షణేన॥*ప॥౪౯॥ ఖరవధపరిశుద్ధేదండకారణ్యభాగే మునిభిరభిహితానామాశిషాం తాదృశీనామ్ । స్వయమచరమపాత్రంసైర్వర్గుణైర్మంథరాభూత్తదనుమనుకులేందుస్సానుజశ్శౌర్యరాశిః॥తథాహి॥ *ప॥

స్వకీయైర్గుణైఃకైకేయీదుర్మంత్రబోధనశ్రీరామరాజ్యాభిషేకవిఘాతుకత్వననవాసప్రేరకత్వాదిభిఃస్వయమచరమపాత్రమాద్యభాజనమభూత్- దైవానుకూలేకింనామనశివాయప్రవర్తతఇతిన్యాయేన దైవానుకూలేఅగుణమపిసగుణంభవతి - యతోవిరుద్ధాచరణతత్పరాపిమంథరామున్యాశీర్వాదానామపాత్రంనాభూత్ - కింతుప్రథమపాత్రమిత్యేతచ్చిత్రమిత్యర్థః-తస్యాఏవోక్తరీత్యామునివిరోధిరాక్షసనాశనిదానత్వాదితిభావః*యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః - తదనుతదనంతరం శౌర్యరాశిరతిశౌర్యశాలీత్యర్థః- సానుజస్సలక్ష్మణః మనుకులేందుర్వైవస్వతమనుసంతానాహ్లాదకరఃశ్రీరామః - సైర్వర్గుణైశ్శౌర్యౌదార్యమునిజనక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమభూదితిసంబంధః-మంథరామూలేనాయంసమాగతశ్చాస్మాకం నిరుపద్రవంచకారేతిసానందం మునయఃశ్రీరామస్యాశిషంప్రయుంజత్తేస్మేత్యర్థః - అత్రశౌర్యరాశిరితిశౌర్యతద్వతోరభేదోక్తేర్భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిః - తథామంథరాయాఅచరమపాత్రత్వాసం

బంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యనయో స్సంసృష్టిః॥౫౦॥ నను సాక్షాద్రాక్షసహంతారం సకలసద్గుణాభిరామం శ్రీరామం విహాయ అమాన్యాయాః మంథరాయాః కథం మునిజనాశీర్వాదాభాగమపాత్రత్వమితి కవిరాశంక్య నైతావద్రాక్షససంహార ఏవేయం మూలం కింతు త్రిలోకకంటకరావణాదిసంహారే చేతి మనసి కృత్వా తత్ యుక్తమేవేత్యాహ॥ తథాహీతి-తదేవ వివృణోతి॥ ప్రాగితి॥ ప్రాక్ప్రథమం మంథరేతి. తతః మహిష్యై కైకేయ్యై ఇతి- తదనువరద్వయీ పూర్వదత్తవరద్వయమితి- అనంతరం ధర్మన్యాయవ్యథితస్య ధర్మచ్యుతినిపీడితస్య భూపతేర్దశరథస్య భారతీ రామవనవాసప్రేరకవాక్యమితి - కాకుత్స్థకాననకథా శ్రీరామవనవాసవార్తైవ చ - ఏవం పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరప్రేరకత్వేన ప్రసిద్ధా మంథరాదయ ఇత్యర్థః- పౌలస్త్యేన లోకకంటకేన రావణేన భీతం త్రస్తం యద్భువనత్రయం త్రైలోక్యం తస్య భాగ్యపంక్తిః- నిర్బాధస్థితిహేతుభూతభాగధేయశ్రేణ్యాః-సంజ్ఞా నామధేయాని వర్తంతే- అతో మంథరాయా

౫౦॥ ప్రాఙ్మంథరేతి మహిషీతి వరద్వయీతి ధర్మవ్యయవ్యథి
తభూపతిభారతీతి। కాకుత్స్థకాననకథేతి చ సంతి సంజ్ఞాః పౌ
లస్త్యభీతభువనత్రయభాగ్యపంక్తేః॥*౫॥౫౧॥ అథ శూర్పణ
ఖా లంకాపురమపి జనస్థానమివ విజనస్థానం కాకుత్స్థేన కారయి
తుం దశకంఠోపకంఠే కృత్యేవ నిపత్య రామలక్ష్మణయోర్వ్యథా

అచరమపాత్రత్వం యుక్తమితి భావః- వసంతతిలకావృత్తం॥౫౧॥ అథశూర్పణఖాయా లంకాగమనవృత్తాంతమాహ॥ అథేతి॥ అథ ఖరప్రముఖరాక్షససంహారానంతరం- శూర్పణఖా- లంకాపురం రావణరాజధానీమపి- జనస్థానం ఖరాసురదేశమివ విజనం జనరహితం స్థానం యస్య తత్తథోక్తం- శూన్యమిత్యర్థః- కాకుత్స్థేన శ్రీరామేణ కారయితుం విధ్వంసయితుమిత్యర్థః- అత ఏవ ఫలోత్ప్రేక్షాగమ్యోపమయాంగేన సంకీర్ణా - సీతాహరణోపదేశాదినా తథాభవిష్యమాణత్వాదితి భావః॥*కరోతేర్ణ్యంతాత్తుమున్ *హృక్రోరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః కర్మత్వం వికల్పాత్కర్తృకరణయోస్తృతీయేతి తృతీయా దశకంఠోపకంఠే రావణసమీపే - కృత్యేవ మరణార్థదేవతేవ *కృత్యాః క్రియాదేవతయోస్త్రిషు భేద్యే ధనాదిభిరిత్యమరః॥* కృఞ్చేతి చకారాత్- క్యచ్- నిపత్య ఆపతితా - రామలక్ష్మణయోర్వ్యథాతథ్యం యథాతథం భావమనతిక్రమ్య యథాతథం- యథారూపమితి యావత్*

యథార్థంతుయథాతథమిత్యమరః - యథార్థేవ్యయీభావః*సనపుంసక
మితినపుంసకత్వం*హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వంతస్య
భావః - యాథాతథ్యంబ్రాంహణాదిత్వాల్ భావేష్యఞ్ప్రత్యయః- జిత్వా
దాదివృద్ధిః*దీర్ఘబాహుర్విశాలాక్షశ్చీరకృష్ణాజినాంబరః - కందర్పస
మరూపశ్చ రామోదశరథాత్మజఇత్యాది శ్రీరామలక్ష్మణతత్త్వస్వరూ
పమిత్యర్థః- తథావై దేహ్యా దేహసౌందర్యమన్యూనానతిరిక్తావయవస
న్నివేశప్రయుక్తజగన్మోహనదివ్యమంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యర్థః॥
తదుక్తం॥ శ్లో॥ అంగప్రత్యంగకానాంయస్సన్నివేశోయథోచితః - సంశ్లిష్ట
సంధిబంధంయత్తత్సౌందర్యమితిచోద్యత ఇతి - తథాఖరప్రముఖైస్సాకంఖర
దూషణత్రిశిరఃప్రభృతిభిస్సహ*సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః- చతు
రధికాఃదశచతుర్దశసహస్రాణియస్యాంసాతథోక్తా సంఖ్యాయస్యతత్త
థోక్తస్య- అనీకస్యరాక్షససైన్యస్య*అనీకంతురణేసైన్యఇతివిశ్వః- పం
చతాకరణేమరణకర్మణికారణభూతాంకారణత్వేనపర్యవసితాం* స్యా

తథ్యంవైదేహ్యాదేహసౌందర్యంఖరప్రముఖైస్సాకమనీకస్యచ
తుర్దశసహస్రసంఖ్యాకస్య పంచతాకరణకారణభూతామా
త్మావజ్ఞాంచవిజ్ఞాపయామాస॥*ప॥౫౨॥సదండకాయాంకృత
దండకాయాంస్వసారమేనాంప్రథితస్వసారః। నిశామ్యరామ

త్వంచతాకాలధర్మోదిష్టాంతఃప్రళయోత్యయః-అంతోనాశోద్వయోర్మృ
త్యుర్మరణంనిధనోస్త్రియామిత్యమరః - ఆత్మావజ్ఞాంకర్ణనాసికాచ్ఛేద
నరూపనిజావమాననాంచ- విజ్ఞాపయామాసవిజ్ఞాపితవతీ- సీతారామ
కథాకథనేనరావణస్యకామక్రోధావుద్దీపయామాసేత్యర్థః* వ్రీడావమా
ననావజ్ఞేత్యమరః॥౫౨॥ తతోరావణఃకింకృతవానిత్యతఆహ॥సఇతి॥ ప్రథి
తఃసకలలోకప్రఖ్యాతఃస్వసారఃస్వకీయభుజబలంయస్యసతథోక్తః* సా
రోబలేస్థిరాంశేచేత్యమరః- రాక్షసచక్రవర్తీరాక్షససార్వభౌమస్సరా
వణః - దండకాయాందండకారణ్యేకృతోలక్ష్మణేనవిరచితోదండఃకర్ణ
నాసికాచ్ఛేదనరూపశాసనంయస్యసతథోక్తః - కాయోదేహేహ్వాయస్యా
స్త్రామితిబహువ్రీహిఃగర్భితబహువ్రీహిః*దండోస్త్రీశాసనే రాజ్ఞాంహిం
సాయాంలగుడేపిచ - మర్యాదాయాంసైన్యభేద ఇతివైజయంతీ*కాయో
దేహఃక్లీబపుంసోరిత్యమరః- ఏనాంస్వసారంభగినీంశూర్పణఖాంనిశామ్య
దృష్ట్వా- శ [illegible] స్వాదేశాఖా

వః- తథారామస్యావృత్తంపూర్వోక్తరూపచరితంనిశమ్యశ్రుత్వా - తస్మి ఖా దేవేతి శేషః- నిశమ్యేతీతిశ్రవణేతథానిశమయత్యపీతిభట్టమల్లః- అత్రనిశమ్యనిశమయ్యశబ్దాప్రకృతిభేదా ఇతి- రుషంచక్రేమత్పరాక్రమానభిజ్ఞతయావనగోచరోయంరామఃకియత్కార్యంకృతవానితిచుకోపేత్యర్థః - వృత్తముపజాతిఃఉపేంద్రవజ్రా॥౪౩॥తతఇతి॥తతఃకోపానంతరం - జనస్థానేఖరాలయే- అస్థరాక్షసాన్ప్రస్థాప్యతత్పరిపాలనాథఃప్రేషయిత్వా నష్టనీతిర్నీతనయః- అమార్గవర్తీత్యర్థః - అయంరావణః- తాటకాయాఃఅపత్యంతాటకేయోమారీచః*స్త్రీభ్యోఢక్ -ఢక్యేయా దేశః-తద్రూపోహాటకమృగఃమాయాకల్పితహిరణ్మయహరిణః*హిరణ్యంహేమహాటకమిత్యమరః- హాటకస్యహాటకమయోవామృగోహాటకమృగఇతివిగ్రహః షష్ఠ్యావివక్షితాథర్లాభేసతిమయడాది గ్రహణాభావేప్యథ్రోపఃతంపురసఃకృత్యపురోధాయ - సీతాహ్వాంశీతాభిధానాంహరిణీంమృగీంగృహీ

> త్వానిశమ్యవృత్తంచక్రేరుషంరాసచక్రవర్తీ॥*౪॥౪౩॥త
> తఃప్రస్థాప్యజనస్థానేరాక్షసా నష్టనష్టనీతరయం తాటకేయ
> హాటకమృగం పురసకృత్యశీతాహ్వాంహరిణీం గృహీతుంత
> స్యావసథమాససాద॥*౪॥౪౪॥మారీచోప్యాకర్ణితరావణ

తుం- విచార్యేతి శేషః- యథాలోకేలుబ్ధకఃకంచనమృగంపురస్కృత్యవనంగత్వాతద్విప్రలబ్ధంవృకాంతరంగృహీతుమిచ్ఛతితద్వదిత్యర్థః - తస్యమారీచస్యావసథంస్థానం అససాదవివేశ*స్థానావసథవాస్తు చేత్యమరః- అత్రేదంజనస్థానంప్రతిరాక్షసప్రేరణం సీతాపహరణాత్పూర్వముక్తం శ్రీరామాయణేతు - తదనంతరమిత్యేవంపౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనో విరోధఃపురాణాంతరాత్సమాధేయః - తాటకేయహాటకమృగమిత్యత్ర రూపకశంకానకార్యా- తస్యారోపహేతుత్వాత్ మారీచేతుహాటకమృగత్వస్యాగమసిద్ధేరనారోప్యమాణత్వాదితి॥౪౪॥మారీచఇతి॥మారీచోప్యాకర్ణితంశ్రుతంరావణస్యమతంసీతాపహరణరూపంచికీర్షితంయేనసతథోక్తస్సన్- తస్మిన్రావణేప్రయత్నశతైరపి*అపిరామేణసంక్రుద్ధేనసర్వేల్లోకానరాక్షసాన్ - అపితేజీ:తాం తాయేనోత్పన్నాజనకాత్మజా ఇత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తబహుప్రయత్నైరిత్యర్థః- అనివార్యమాణే నివారయితుమశక్యేసతి - తద్వినాశకాలస్యప్రత్యాసన్నత్వాన్నితిభావః సుహృంసుబోధ్యమానోపి స్వభర్తురమవయోహ పశ్శ్వామిత్రాస్వరే

శ్రీరామేణనిహతస్స ఇతిభావః- బహుభూయిష్ఠంమన్యమానఃసుబాహువ త్స్వాస్వమేవాత్మనోమరణేఇదానీమేతాదృశనిర్బంధోనస్యాత్- అతస్స ఏవధన్య ఇత్యవబుధ్యమానస్సన్నిత్యర్థః - గత్యంతరాభావాత్తద్విపరీత బుద్ధిః వర్తనేఆత్మవిమోచనేవాఉపాయాంతరాభావాత్* ఉపాయ గమేగతిరితివైజయంతీ-అభ్యర్థనామంగీకృత్యతతఃజాతరూపమయఃకాం చనవికారఃవికారార్థేమయట్ - యోమృగస్తద్రూపంతదాకారంగృహీ త్వాస్వీకృత్య-రాక్షసానాంకామరూపత్వాన్మాయాకనకమృగభూమికాం ధృత్వేత్యర్థః*చామీకరంజాతరూపంమహారజతకాంచనేఇత్యమరః - సీ తాంవంచయితుంప్రలోభయితుంపంచవటీమగాహత ఆసేవతప్రవివేశే త్యర్థః- పంచవటీవ్యాఖ్యాతా॥౫౫॥దశముఖ ఇతి॥ దశముఖోరావణోపి జలధరాణాంమేఘానాంపంథాఃజలధరపథఃఅంతరిక్షం*ఋక్పూరిత్యాది నాసమాసాంతఅకారప్రత్యయః* తారాపథోంతరిక్షంచ మేఘద్వారం.

మతఃప్రయత్నశతైరప్యనివార్యమాణేతస్మిన్ సుబాహుమేవబ
హుమన్యమానోగత్యంతరాభావాత్తదభ్యర్థనామంగీకృత్య
జాతరూపమయమృగరూపం గృహీత్వాసీతాంవంచయితుం
పంచవటీమగాహత॥*గ॥౫౫॥ దశముఖోపిజలధరపథస్థాపిత
రథోదాశరథివిఘటనేకృతాస్థస్తస్థౌ॥*ప॥ ౫౬॥ విపినమథజ
గాహేరాక్షసానాంకరోటీరసకృదసకృదావిర్భావమాలో

మహాబిలమిత్యమరః- తత్రస్థాపితోనిక్షిప్తోరథోయేనసతథోక్తః- నిజకప టాప్రకాశార్థమితిభావః - దాశరథివిఘటనేరామలక్ష్మణవియోజనేకృ తాస్థోవిహితాదరఃతదేకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యర్థః- తస్థౌస్థితవాన్॥౫౬॥ వి పినమితి॥అథానంతరమేషన్యంకుఃకనకమృగరూపోమారీచః*న్యంకుర్గురు కులస్థాయాంశిష్యేమునేమునౌమృగ ఇతినానార్థరత్నమాలా*కృష్ణసార రున్యంక్విత్యమరశ్చ- రాక్షసానాంఖరాదీనాంకరోటీఃశిరోస్థీని- కపాలా నీతియావత్*శిరోస్థినికరోటి స్త్రీకపాలకర్పరస్సమావిత్యమరవైజయం త్యౌ- అసకృదసకృత్ పునఃపునఃబహువారమిత్యర్థః - విష్వాయాంర్వి రాభవః- ఆవిర్భావంప్రాదుర్భవదశ్రుజలంయథాతథా*బాష్పోశ్రుణ్యాం బుఘామయోరితివైజయంతీ - ఆలోక్యదృష్ట్వా- శోచన్ హాకష్టంజనస్థాన వాసినారామేణాఖిలునిహతాస్సన్నేపిబాంధవాస్తదేషామిమాఃకరోట్యఃప రిలుఠంత్యోదృశ్యంతేస్వాత్మనోపిఅస్మిన్ దేశేమరణంసిశ్చితమితిమనసివిషీ

దంష్ట్రాణీత్యర్థః - తథా వర్త్మని విపినమార్గే - అంకుశానాం నైశిత్యసా మ్యాత్ సృణిప్రాయాణాం * అంకుశోஉస్త్రీ సృణిర్ద్వయోరిత్యమరః - కుశానాం దర్భాణాం సంబంధిని * అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భః ఇత్యమరః - అతఏవ పథికానాం పాంథానాం చరణాన్ పదతలాని లునాతీతి పథికచరణలావిని * కర్మణ్యణ్ అంకురే అంకురేష్విత్యర్థః - కృతరుచిః కృతాభిలాష ఇవ పశ్యతాం స్వకపటప్రకాశనార్థం మృగజాతిధర్మమనువర్తమాన ఇవేత్యర్థః వస్తుతస్తు న తథేతి భావః - విపినం పంచవటీనికటారణ్యం - జగాహే ప్రవివేశ - వైదేహ్యాః లోచనగోచరీభవితుమితి భావః - మాలినీవృత్తం ॥ ౫౭ ॥ తదన్వితి ॥ తదను మృగప్రవేశానంతరం - రామః జనకపుత్ర్యా జానక్యాః యాచ్నయా * ఆర్యపుత్రాభిరామోஉసౌ మృగో హరతి మే మనః - ఆనయైనం మహాబాహో క్రీడార్థం నో భవిష్యతీత్యాది ప్రార్థనయా హేతునా - తం హరిణం మాయాకనకమృగం - జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుస్సన్ * గ్రహేస్సన్నం

క్యశోచ్ । కృతరుచిరివ వర్త్మన్యంకుశానాం కుశానాం పథిక
చరణలావిన్యంకురేన్యంకురేషు ॥ * ప ॥ ౫౭ ॥ తదను జనకపుత్రీ
యాచ్ఞయా తం జిఘృక్షుర్హరిణమనుజగాహే చాపమాదా
య రామః । సమయ ఇతి చ భేజే వక్త్రమాతత్య మృత్యోః కుశికసు
తమఖాజౌ భ్రష్టమేనం జిఘాంసుః ॥ * ప ॥ ౫౮ ॥ ఆకృష్య దూరము

తాదుప్రత్యయః - న లోకావ్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః చాపమాదాయానుజగాహే అనుసృత్య జగామ - తథా మృత్యోరంతకస్య - సమయః అయమేవ కబళనావసర ఇతి మత్వేతి శేషః - వక్త్రమాతత్య వ్యాదాయ - కుశికసుతమఖాజౌ విశ్వామిత్రాధ్వరసమయప్రవృత్తయుద్ధే * సమిత్యాజిస్సమిద్యుధ ఇత్యమరః - భ్రష్టం గళితం - శ్రీరామబాణేన సముద్రమధ్యే జీవత ఏవ తస్య ప్రవేశితత్వాదితి భావః - ఏనం మారీచం మాయామృగం జిఘాంసుః హంతుమిచ్ఛుస్సన్ * హంతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - పూర్వవత్ షష్ఠీప్రతిషేధః భేజే తదంతికం ప్రాపేత్యర్థః - శ్రీరామజిఘృక్షితస్య తస్యావశ్యం భావివిరణకత్వాదితి భావః - అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థం హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః - వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౫౮ ॥ ఆకృష్యేతి ॥ అథానంతరమేషః పూర్వోక్తః - క్రవ్యం మాంసమశ్నాతీతి క్రవ్యాశః మాయామృగరూపో మారీచః * కర్మణ్యణ్ * పలలం క్రవ్యమామిషమిత్యమరః - దర్శితా ఙత్వాది [illegible] ప్రాణకాంక్ష యేన సతి శ్లోక్తస్సన్ - హాస్త్రలభ్యావ[illegible]

నఃపునర్మాయయా సన్నిహితత్వాదితి భావః- శ్రీరామముటజాత్పర్ణశాలా
యాస్సకాశాత్ దూరం విప్రకృష్టం ఆకృష్యోత్తరోత్తరాశోత్పాదనేన దూ
రం నీత్వేత్యర్థః * ప్రలోభయిత్వా వైదేహీం యథేష్టం గంతుమర్హసీతి-
రావణస్య కృతసంకేతస్య తథాభూతత్వాదితి భావః। అథ రఘునాథస్య శ్రీరా
మస్య శరేణ బాణేన విద్ధః- ప్రలోభనేన దూరాకర్షణజనితకోపాత్సంప్ర
హృతస్సన్ హా తో౽స్మి మృతో౽భవామీత్యేవం రూపేణ రామవచసా సదృశేన
రామవచోనిభేన- నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః - అతఏవ *స్యురుత్తర
పదేత్వమీ- నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః- ఆర్తస్వ
రేణ సహ హా సీతే హా లక్ష్మణేతి దీనాక్రందనేన సాకం - ఏవం చేత్సీతా రామం
ప్రతి లక్ష్మణం ప్రేషయేత్తచ్ఛూన్యే పర్ణశాలాభ్యంతరే సీతాం రావణోప
హరేదితి కపటోపాయాదితి భావః- కార్తస్వరమయీ హిరణ్మయీ ఏణతను
ర్మృగశరీరం యస్య స కార్తస్వరైణతనుస్తస్య భావస్తత్తా తాం విజహౌ త
త్యాజ *హిరణ్యం హేమ హాటకం- రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టా

టజాదథ దర్శితాశః క్రవ్యాశ ఏష రఘునాథశరేణ విద్ధః । కార్త
స్వరైణతనుతాం విజహౌ హతో౽స్మీత్యార్తస్వరేణ సహ రామ
వచోనిభేన॥*౫॥ ౫౯॥ ఏతదాకర్ణ్య విదీర్ణహృదయా హృద
యదయితప్రేమ్ణా కర్తవ్యాకర్తవ్యమజానానా జానకీ జానీపిః

పదోస్త్రియామిత్యమరః - దీనాక్రందనపూర్వకం కృత్రిమమృగశరీరం పరి
త్యజ్య పూర్వరూపం ధృతవానిత్యర్థః - తథాచ రామాయణం మ్రియమాణ
స్తు మారీచో జహౌ తాం కృత్రిమాం తనుం కృత్వా సుచ్ఛమతీ రత్నౌ ధధ్యౌ యే
న తు లక్ష్మణం- ఇహ ప్రస్తావయేత్సీతా శూన్యే తాం రావణో హరేత్- సం
ప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయ చకార చ తతస్స్వరం - సదృశం రాఘవస్యైవ హా
సీతే లక్ష్మణేతి చ - మృగరూపం తు తత్త్యక్త్వా రాక్షసం రూపమాత్మనః-
చక్రే స సుమహాకాయో మారీచో జీవితం త్యజన్నితి। ఆర్తస్వరేణ సహ దే
హత్యాగకథనాత్సహోక్తిరలంకారః తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - సహో
క్తిస్సహార్థస్య బలాదేకార్థవాచకమితి ౫౯॥ ఏతదితి॥ ఏతచ్ఛ్రీరామవ
చనసదృశమార్తవచనం జానకీ ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా - హృదయం దయితే మ
నోవల్లభే ప్రాణేశ్వర ఇతి యావత్ - శ్రీరామే ప్రేమ్ణా స్నేహేన హేతునా *
ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహ ఇత్యమరః - విదీర్ణహృదయా వి
దళితాంతరంగా - అతఏవ కర్తవ్యాకర్తవ్యం విధేయావిధేయం కృత్యమ

జానానా అనవబుధ్యమానా- ఇఙ్కర్తర్యాత్మనేప్యసతీత్యర్థః*జ్ఞాఅవ
బోధనే ఇత్యస్మాచ్ఛానచ్- జాజనోర్జ్యైరితిజ్ఞాదేశః- భ్రాన్తరం శ్రీరామప్ర
సీహిపరామృశత్యేవ ప్రకారేణసౌమిత్రిమాదిదేశ - రాక్షసేభ్యోరామ
స్యవిపత్తిమాశంక్యైవ మాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః- తథారామాయణే*
ఆర్తస్వరంతుతంభర్తుర్విజ్ఞాయసదృశంవనే- ఉవాచవచనంసీతాగచ్ఛ
జానీహిరాఘవమిత్యాది॥౬౦॥తత ఇతి.తతశ్చనిదేశానన్తరంచ- హేఆర్య
పూజ్యేజానకి- ఇదమాదిష్టమయమాదేశః- భావేక్తః - సకార్యంనకర్త
వ్యం- భ్రాన్తరంజానీహీత్యేవమాజ్ఞప్తునయుక్తమిత్యర్థః- కుతఃదిష్టదో
షాత్కాలవిపర్యాసాత్*కాలోదిష్టోప్యనేహాపీత్యమరః - అథవాదిష్టదో
షాద్దైవప్రాతికూల్యాత్*దైవందిష్టంభాగధేయమిత్యమరః - మిథ్యాప్రతీ
తిర్విపర్యయజ్ఞానం- అరామసంబన్ధిన్యార్తస్వరేతత్సంబన్ధిత్వేనభ్రాన్
తిరిత్యర్థః- భవతీంత్వాంపరమధికంపరిభవతీతిరస్కరోతి - లోకేచాక
చక్యదోషాద్భుక్తౌరజతప్రతిపత్తివత్తవాపి అతస్మింస్తద్గ్రహణముత్పన్న

భ్రాన్తరమిణిసౌమిత్రిమాదిదేశ॥*౫॥౬౦॥తతశ్చార్యేనకార్యమి
దమాదిష్టందిష్టదోషాన్మిథ్యాప్రతీతిఃపరంపరిభవతిభవతీమ్ ।
త్రిభువనైకధనుర్ధరస్యశౌర్యరాశే రార్యస్యకశ్చిద్దధీతకో

మభూదతఃపరంభ్రాన్తాసీత్యర్థః- నన్వత్వయాప్యయమార్తస్వరఃప్ర
త్యక్షమనుభూతః - సచరామస్యవిపత్తిమన్తరానోపపద్యతేఅతఃకథంమ
మభ్రాన్తత్వమిత్యాశంక్యనైతద్విశ్వసితుంయోగ్యమిత్యాహ- త్రిభువనేతి-
త్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనం- తద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
హారసమాసః-పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిస్త్రీలింగతాప్రతిషేధః*
పాత్రాద్యదంతైరేకార్థోద్విగుర్లక్ష్యానుసారతఇత్యమరః- తత్త్రైకధనుర్ధ
రస్యజగదేకధానుష్కస్యశస్త్రబలసంపన్నత్వోక్తిః- శౌర్యరాశేర్మ
హాశౌర్యసంపన్నస్యశారీరబలసంపన్నత్వోక్తిః. ఏవంవిధస్యార్యస్యపూ
జ్యాత్మనశ్శ్రీరామస్య - కోణపారాతిసాన్వేఘుణాకీటవిశేషాఇవతేష్వవి
త్రాంతస్మాలాం-యద్వాస్వర్గభూమికయాప్రచ్ఛన్నమప్యముంనిజబుద్ధ్యే
రాక్షసంసంశ్రిత్యాహ- కోణపోరాక్షసోమారీచఃసఃఘుణఇవతన్నిమిత్తాం
స్మాలాం* రాక్షసఃకోణపఃక్రవ్యాదిత్యమరః - విపత్తిప్రాణసంకటం
వివేకీశ్రద్దధీతవిశ్వసేత్. సశ్రద్దధీతైవేత్యర్థః॥శ్లో॥పన్నగాసురగంధర్వదే
వదానవరాక్షసైః
స్సైశవాధర్ష్యోజేతుంనసంశయఇతి- శ్రీరామా

యణేపున్క్తత్వాదికీభావః* శదంతగోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వాచ్యేతి(శచ్ఛ
బ్దస్యపూర్వనిపాతఃఇత్యేవం(ప్రకారేణ(ప్రణిపత్యానమస్కృత్య(ప్రత్యాచ
క్షాణం(ప్రత్యాలపంతంలక్ష్మణం- హృదయతోదకారిణ్యామనోవ్యథోత్పా
దకయావాణ్యావాచా*అనార్యకరుణారంభనృశంసకులపాంసన - అ
హంతవ(ప్రియంమన్యే రామస్యవ్యసనంమహదిత్యాద్యరభ్య - నత్వహం
రాఘవాదన్యంపదాపిపురుషంస్పృశేఇత్యంతేవ (శ్రీరామాయణోక్త(ప్ర
కారయేత్యర్థః - మోహేన(ప్రియవిపత్త్యాశంకాజనితచిత్తవైకల్యేనవి
హ్వలావిక్లబాసతీ-సాజానకీ- బహుభూయిష్ఠం-అతర్జయదభత్సర్జయత్
ఆనిందయదితియావత్- తర్జయతేఃపరస్మైపదంకవి(ప్రయోగాత్సిద్ధం- తర్జ
యతేరనుదాత్తత్వేఽపిత స్యానుదాత్తత్వశ్చక్షిజోజిత్కరణేన- అనుదాత్తని
మిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి.. అతఏవతర్జయతి

ణపఘుణనీమిత్త్రాంవిపత్తిమితి(ప్రణిపత్య (ప్రత్యాచక్షాణంలక్ష్మ
ణంహృదయతోదకారిణ్యావాణ్యా మోహావిహ్వలాసాబహ్వ
తర్జయత్॥*౫॥౬౧॥భూయోపిలక్ష్మణః(ప్రజావతీంపరుషభాషి
ణీమేవమభాషత * ప॥ ౬౨॥ సుముఖిమమసుమిత్రాసత్యమం
బాయదాసీస్తవభజమవిశేర్కంమాతృసంపరంపరసౌఖ్యమ్ ।
సపదిపిధివిపాకాద్వ్యాహరంతీదురుక్తింత్వమసివిపినమధ్యేమ

భత్సర్జయతిచేత్యపిదృశ్యతఇతిభట్టమల్లః॥ ౬౧॥ తామేతాంసీతావాణీమస
హమానోలక్ష్మణఃపునరువాచేత్యాహభూయఇతి॥ భూయఃపునరపి- లక్ష్మ
ణః - పరుషభాషిణీంకర్ణకఠోరాలాపినీం(ప్రజావతీం భాతృభార్యాంసీ
తామేవంవక్ష్యమాణరీత్యాఅభాషతఅవోచత* ప్రజావతీభాతృజాయేత్య
మరః॥౬౨॥ లక్ష్మణవాక్యమేవవివృణోతి॥సుముఖీతి॥ హేసుముఖిమధురభా
షిణిజానకి- స్వాంగాదిత్వాదినాజీష్- యద్యస్మాత్కారణాత్త్వంమమస
త్యంయథాథ్యంఅకపటమితియావత్ - సుమిత్రా సుమిత్రారూపణ్యాంబా
మాతాఆసీఃఅభూః. సువచనోపలాలనాదినానిజజననీజాతాసీత్యర్థః- త
త్తస్మాత్కారణాదపితరస్మిన్నంకంమాతృసంపరేణమాతృనాస్నిధ్యే
నయత్సౌఖ్యమానందస్తదభజం(ప్రాప్నవం- అన్వభూవమిత్యర్థః- ఏతా
వత్పర్యంతమితి శేషః- మాతృత్వేనవతత్సహవాససౌఖ్యానుభవస్యయుక్త
త్వాదితిభావః॥ ర్గతో॥*

విధిత్స్వథానేత్రైవేతీత్యమరః- విపినమధ్యే అరణ్యమధ్యే - త్వందురుక్తింకర్ణ
కఠోరంవచనంవ్యాహరంతీఆలపంతీసతీ * వ్యాహారఉక్తిర్లపితమిత్యమరః
మధ్యమాంబాకైకేయ్యపిజాతాసి- నకేవలంసువచనేనసుమిత్రైవ-కింతు
దుర్వచనేనకైకేయ్యపిజాతేతికృత్వాఉభయధాపిత్వంమమాంబైవభవసి
అతఃపుత్రేమయిశాస్యశంకాకార్యేతిభావః - మధ్యమాంబావ్యాఖ్యాతా
మాలినీవృత్తం॥౬౩॥ఇతీతి॥ఇత్యేవముక్త్వాలక్ష్మణేభ్రాతృసమీపంశ్రీరామ
నికటంప్రతిగచ్ఛతీతితద్గామినిసతి- తత్క్షణమేవతస్మిన్నేవక్షణే- విలంబేకా
ర్యవిఘాతాదితిభావః*అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - రంధ్రముపహారణోచి
తసమయమన్విష్యత్యాకాంక్షతఇతిరంధ్రాన్వేషీదశకంధరోరావణః- స్యం
దనంశతాంగః*శతాంగస్స్యందనోరథఇత్యమరః- విహాయత్యక్త్వా- వి
హాయస్థలాదాకాశమండలాదవతీర్య అవరుహ్య * పుంస్యాకాశవిహాయ
సీత్యమరః - నిజాంతఃకరణేనిజమానసేస్యమాంతం అత్యుత్కటత్వాన్ని

ధ్యమాంబాపిజాతా॥*గ॥౬౩॥ఇత్యుక్త్వాభ్రాతృసమీపగామి
నిలక్ష్మణేతత్క్షణమేవ రంధ్రాన్వేషీదశకంధరస్స్యందనంవి
హాయవిహాయస్థలాదవతీర్యనిజాంతఃకరణేస్యమాంతంరాగం
బహిఃప్రకటయన్నివకపటసన్యాసివేషఃపర్ణశాలాభ్యర్ణమాస
దత్॥ * ప॥ ౬౪॥ రామాశ్రమాద్విగతలక్ష్మణసన్నిధానాన్ని

ర్గచ్ఛంతమిత్యర్థః - రాగమనురాగంలౌహిత్యంవ*రాగోనురక్తౌమాత్స
ర్యేక్లేశాదౌలోహితాదిష్వితివిశ్వః-బహిర్బాహ్యేపిప్రకటయన్ప్రకాశయ
న్నివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ రాగయోఃశ్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్సంకీర్ణాకపటసన్యాసివేషః మాయా
భిక్షువేషధారీసన్- సద్యఏవతస్యాఅనుద్వేగార్థమితిభావః- పర్ణశా
లాభ్యర్ణంసీతాసహాసపర్ణశాలోపకంఠం- ఆసదత్ప్రాప*సదేర్లుఙిపు
షాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః * ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రాఅప్యభితోవ్య
యమిత్యమరః॥౬౪॥రామేతి॥చపలశ్చంచలఃఅనియతచిత్తఇత్యర్థః - పిశి
తాశనేంద్రఃరాక్షసచక్రవర్తీరావణః- విగతంలక్ష్మణస్యసన్నిధానంసా
న్నిధ్యంయస్యతస్మాత్- లక్ష్మణరహితాదిత్యర్థః - రామాశ్రమాత్శ్రీ
రామనివాసాత్*ధ్రువమపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ-
సీతాంజహారాపహృతవాన్- సాధారణవధూంక్రాంతేతిభావః - కథమి
వ- నిరస్తజనాత్ అర్చకాదిజనశూన్యాత్ దేవాలయాత్ దేవతా[illegible]

పూర్వవత్పంచమీ- నవోత్పలమయీంనూతనేందీవరవికారాం - తద్గ్రథి
తామిత్యర్థః- నవగ్రహణమమ్లానతాద్యోతనార్థం- వికారార్థేమయ
ట్ఙీప్- మాలాంస్రజంపలలభ్రమేణసకాలఖండాంతభ్రాంత్యాఅన్యథా
పలలశబ్దస్యకేవలమాంసపరత్వేతస్యరక్తవర్ణత్వేననీలోత్పలమాలాయాం
తద్భ్రాంత్యనుదయాత్- అలర్కఃసాపస్మారశునకఇవేత్యుపమా- అల
ర్కస్యమాలాపహరణేయోలోభస్సఏవసీతాపహర్తుః రావణస్యాపీత్యు
పమార్థః॥*శునకోభషకశ్శ్వాస్యాదలర్కస్తుసరోగితఇత్యమరః - అత్ర
కశ్చిద్రహస్యోపదేశఃకథితః - యద్యపిలక్ష్మీరూపాసీతావిష్ణురూపరామ
స్యమృగాన్వేషణసమయేరామఏవతిరోహితాతథాపితస్మిన్సమయేదేవైః
స్వకార్యార్థం- శ్రీరామానుమత్యామాయయానిర్మితాసీతాతత్రస్థితా-
తాంరావణోజహారేతి- అన్యథారామస్యవియోగాంగీకారేణక్షణమాత్ర
మపివిశ్లేషాభావప్రతిపాదకంవిష్ణోరేషానపాయినీతివాక్యమప్రమాణం
స్యాత్ - ననుక్షణమాత్రవిశ్లేషస్యానంగీకారే వివాహాత్పూర్వంసంబం

తాంజహారచపలఃపిశితాశనేంద్రః । మాలాంనవోత్పలమ
యీంపలలభ్రమేణదేవాలయాదివనిరస్తజనాదలర్కః॥* ప॥
౬౫॥ హానాథక్వచిరాయసీతిబహుశో వ్యాక్రుశ్యబాష్పావిలం

థాభావఃకథమితిచేన్న- సర్వదాస్వస్మిన్విద్యమానాయాఏవసీతాయాః
లోకవ్యవహారమనుసృత్యజనకస్యగృహేఆవిర్భావంపరికల్ప్యవివాహాది
లీలాకరణాత్- అన్వేషణవిలపనాద్యనుకరణమాత్రం- తచ్చస్త్రీసంగినా
మియమవస్థేతిప్రఖ్యాపనార్థం- అతఏవోక్తం- శ్రీభాగవతే- స్త్రీసంగి
నామితిగతింప్రథయంశ్చచారేతి - రావణకుంభకర్ణయోఃపూర్వంవరప్ర
దానాదేవస్యవధ్యత్వేసిద్ధేయద్యపిప్రకారాంతరేణాపితయోర్వధస్సంభ
వతితథాపిమాయారూపసీతాం- కల్పయిత్వాతదపహరణాపరాధేనరా
వణహననాదికథాప్రవర్తనేనలోకంపవిత్రీకర్తుంపరదారాపహర్తు
రేవంవినాశఇతిజ్ఞాపనార్థంచేత్యలమతికథయా - వసంతతిలకావృత్తం॥
౬౫॥తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥ హేతి హేనాథప్రాణేశ్వరశ్రీరామ- క్వకుత్ర
చిరాయసివిలంబసే- మేనైతావద్దృశ్యావస్థాసంప్రాప్తేతిభావః- ఇత్యనేన
ప్రకారేణబహుశఃబహువారం*బహ్వల్పార్థాచ్ఛసాకారకాదన్యతరస్యా
మితిశస్ప్రత్యయః- వ్యాక్రుశ్యఉచ్చైస్సంక్రంద్య- బాష్పావిలమశ్రుక
లుషంచక్షుఃదిక్షుదిగంతరేషువిముంచతీంప్రసారయంతీం శ్రీమాగమ

నాశయేతి భావః - దశరథస్యాద్యాం స్నుషాం జ్యేష్ఠపుత్రకళత్రత్వాత్ జ్యేష్ఠస్నుషాం అవేత్య గృధ్రః - రేరే ఇతి ప్రకృతే భర్త్సనే చాపలాద్ద్విరుక్తోయం శబ్దో హీనసంబోధనవాచీ * హీనసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః * చాపలే ద్వే భవత ఇతి ద్విరుక్తిః - సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కాశికోపదేశాచ్చ సంభ్రమః - అత్ర స్వరితమామ్రేడితమిత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్యాస్వాశిష్టతః సాహసమనిచ్ఛతా విభాషావక్తవ్యేతి వార్తికః ప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితి హరదత్తః - రాక్షసేతి తస్య వామాపుర్వ్యచ్చరితుమనుచితమిత్యామంత్రితమితి మంతవ్యం - మా సీతాపహరణసాహసం మా కుర్విత్యర్థః - ప్రరుదతీం ప్రకర్షేణ క్రోశంతీం వధూం స్నుషాం ముంచ త్యజ మా ప్రతిరుధ ఇతి వా పాఠః - తత్పక్షే నిరోధం మా కుర్విత్యర్థః * సమాస్నుషాజనీవధ్వ ఇత్యమరః - అత్ర దశరథస్యాత్మప్రియసుహృద్భావేన భ్రాతృత్వాత్తత్స్నుషాయా అపి స్వస్నుషాత్వాద్వధూగ్రహణం ద్రష్టవ్యం ఇత్యుక్త్వేతి

చతుర్దిక్షు విముంచతీం దశరథస్యాద్యామవేత్య స్నుషామ్ । రే
రే రాక్షస మా వధూం ప్రతిరుధో ముంచేతి గృధ్రాధిపో రుద్ధ్వా
ధ్వానమనల్పకోపమకరోదగ్రే వనం రావణమ్ ॥ * ప ॥ ౬౬ ॥ స
మభూత్సమయే తస్మిన్నమరం సమరంహసోః । మిథో మథనసం
క్రుద్ధగృధ్రరాక్షసరాజయోః ॥ * ప ॥ ౬౭ ॥ దశముఖరథచూళ

శేషః - గృధ్రాధిపో జటాయుః - అగ్రేవణం వనపురోభాగ ఇత్యర్థః * వనంపురగామిశ్రకాసిధ్రకాశారికాకోటరాగ్రేభ్య ఇతి వనన కారస్య ణత్వం - అధ్వానం మార్గం రుద్ధ్వా నిరుధ్య - రావణం ప్రత్యనల్పకోపమధికక్రోధమకరోత్ - అనుచితకారిణం రావణం విజిత్య సీతాం మోచయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౬౬ ॥ సమభూదితి ॥ తస్మిన్సమయే సీతాపహరణకాలే - సమరంహసోస్తుల్యవేగయోః - అత ఏవ మిథో మథనేన పరస్పరప్రహారేణ సంక్రుద్ధౌ సమ్యక్కుపితౌ యౌ గృధ్రరాక్షసరాజౌ జటాయూ రావణౌ తయోస్సమరం యుద్ధం సమభూత్ సమ్యక్ప్రవృత్తమిత్యర్థః ॥ ౬౭ ॥ తతః కిం తత్రాహ - దశముఖేతి స శకుంతః పక్షీ జటాయుః * శకుంతపక్షిశకునిశకుంత ఇత్యమరః - శక్తయః ఆయుధవిశేషాః ప్రాస్యంత ఇతి ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తం - వృత్తికారేణ - కతరిచ కారకే సంజ్ఞాయామిత్యత్ర [illegible] ప్రాసా యితి - బాణా ఇషవః అస్యంతే ౭నేనేతి బాణాసః కార్ముకం * కర్మణ్యాణ్ * ధను

శ్చాపోధన్వశరాసనకోదండకార్ముకం- ఇష్వాసఇత్యమరః- ఖడ్గంశ్చంద్ర
హాసః*ఖడ్గేతునిస్త్రింశచంద్రహాసాసిరిష్టయఇత్యమరః- త్రిశిఖంత్రిశూలం
విశిఖాబాణాః*పృషత్కబాణవిశిఖాఇత్యమరః- తూణ్యౌతూణీరౌ*తూ
ణోపాసంగతూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోః- తూణ్యామిత్యమరః - పా
శాఃరజ్జుపరపర్యాయాఆకర్షణసాధనాయుధవిశేషాఃకుంతాఃప్రాసాః
ప్రసిద్ధాః*ప్రాసస్తుకుంతఇత్యమరః - ఏతేరావణప్రయుక్తాఆయుధవిశే
షాః - గరుద్భ్యాంపక్షాభ్యామభిహతాఃపరాహతా యస్యసతథోక్త
స్సః*గరుత్పక్షచ్ఛదాఃపత్రమిత్యమరః - దశముఖరథం రావణస్యందనం-
ఆశుక్షిప్రం - ధ్వస్తావినాశితారథ్యారథవోఢారోశ్వాయస్యతం* రథ్యో
వోఢారథస్యయఇత్యమరః*తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్య
యః - విగతస్సూతస్సారథిర్యస్యవిసూతం*సూతఃక్షత్తాచసారథిరిత్యమ
రః- శిథిలతరోత్యంతవిశ్లిష్టోవరూథోరథగుప్తిర్యస్యతం*రథగుప్తిర్వరూ
థోనేత్యమరః- శీర్ణేవిచ్ఛిన్నేచక్రేరథాంగేయస్యతం తథోక్తం- చక్రేకృత

ధ్వస్తరథ్యంవిసూతంశిథిలతరవరూథంశీర్ణచక్రంసచక్రే। గరు
దభిహతశక్తిప్రాసచాపాసఖడ్గత్రిశిఖవిశిఖతూణీబాణకుంత
శ్శకుంతః॥*ప॥ ౬౦॥ రక్షసాసిక్షతఃక్షిప్రంపపాతపతతాంవ
రః। మైథిలీపక్షపాతేనపక్షపాతమవాప్యసః॥*గ॥౬౧॥ తక్ష
ణమన్యరథాధిరూఢేనరావణేనభూయోపినీయమానాజానకీ

వాక్- సీతావిమోచనాభినివేశతయాయావచ్ఛక్తిభిర్భత్సంచకారేత్యర్థః-
మాలినీవృత్తం॥౬౦॥తతఃకింతత్రాహ-రాక్షసేతి॥ సఃపతతాంవరఃఅండజ
మండలేశ్వరోజటాయుః - మైథిల్యాంపక్షపాతేనఆసక్తివిశేషేణహేతు
నా- రాక్షసాసిక్షతః రావణచంద్రహాసవిదళితస్సన్- పక్షపాతంగరుద్భ్రం
గమవాప్యక్షిప్రంపపాత - పక్షపాతతత్పరాణాంపక్షపాతప్రాప్తిర్యు
క్తైవేతిభావః - అసినిర్భిన్నపక్షోభూమ్యపతదిత్యర్థః*పక్షఃపార్శ్వగ
రుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితివైజయంతీ- తథారామాయణం*సచ్ఛిన్న
పక్షస్సహసారక్షసారౌద్రకర్మణా - నిపపాతహతోగృధ్రోధరణ్యామ
ల్పజీవితఇతి॥౬౧॥తక్షణమితి॥తక్షణంతస్మిన్నేవక్షణేజటాయునిపాతానం
తరక్షణఇత్యర్థః- అన్యరథాధిరూఢేనరథాంతరాధిష్ఠితేన- పూర్వరథస్య
జటాయుషావిధ్వస్తత్వాదితిభావః- రావణేనభూయఃపునరపి- నీయమా
నాఅపహ్రియమాణాజానకీ- శృంగసంగతశిఖరోపవిష్టాంప్లవంగానాం

సుగ్రీవాదికపీనాంపంచకంయస్యతస్మిన్ తథోక్తే ఖకపిప్లవంగప్లవగశాఖా ఇత్యమరః- అతఏవపంచచూడాశిఖాఃయస్యతస్మిన్ *శిఖాచూడాకేశపాశ ఇత్యమరః - క్ష్మాధరకుమారః రాజకుమారఇవస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా రాజకుమారస్యపంచచూడత్వాసంభవాత్ యద్యుపనయనకాలీనత్వవివక్షా తదాఉపమైవేతివివేకః- కస్మిన్ చిత్ క్ష్మాధరేపర్వతే - ఋశ్యమూక ఇత్యర్థః - సుగ్రీవసాత్కృతః బ్రంహణాసుగ్రీవాధీనఃకృతః*దేయేత్రాచేత్యత్రచకారాత్సాతిప్రత్యయః - తథాభూతోయోదశగ్రీవప్రతాపానలః రావణప్రతాపాగ్నిస్తత్సదృశంతత్తుల్యం అత్ర రావణప్రతాపానలస్యసుగ్రీవసాత్కృతత్వేవస్వతస్సిద్ధత్వసందేహాదుపమోత్ప్రేక్షయోః స్సందేహాత్సంకరః- వాలివినాశస్యపిశునస్సూచకోయోమహోల్కాపాతః-తత్ప్రతిమంతత్సదృశమిత్యాది పూర్వవత్సందేహాత్సంకరః - ఉత్తరత్రాపితత్ప్రిత్యుత్ప్రేక్షైకరణత్వాత్ సుగ్రీవప్రత్యాయి తేనశ్రీరామేణ తథాకరిష్యమాణ

శృంగసంగతప్లవంగపంచకేపంచచూడఇవక్ష్మాధరకుమారకే
కస్మింశ్చిత్ క్ష్మాధరేసుగ్రీవసాత్కృత దశగ్రీవప్రతాపానల
సదృశంవాలినాశపిశున మహోల్కాపాతప్రతిమం రామసా
హాయ్యకప్రోత్సాహనాయ పుత్రమభిపతత్పతంగబింబశంకా
వహంకనకపిశంగకౌశేయోత్తరీయాంతరితమాభరణజాలమ
పాతయత్ ।*౧॥౭౦॥ తత్పతనమపిస్వతేజఃపతనమివనాలక్ష

త్వాదితిభావః*కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పిశునఇత్యమరః. రామస్యసాహాయ్యకంసహాయకర్మణయోపథాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్- తత్రప్రోత్సాహనాయప్రేరణార్థంపుత్రంసుగ్రీవంప్రత్యభిపతతఃఅభ్యాగచ్ఛతఃపతంగస్యయద్బింబంమండలం * పతంగౌపక్షిసూర్యౌచేత్యమరః - తచ్ఛంకావహంతత్సందేహజనకంతద్భ్రాంతిజనకంవాఅతస్సావేవాలంకారౌ - తథాతపనాంగబింబస్యపతనాసంభవాత్ - అభూతోపమోత్ప్రేక్షావామతభేదాదిత్యుక్తంతజ్జేతదుజ్జీవితముకాలంకారద్వయమితిసంకరః - కనకేనకనకవద్వాపిశంగంకపిశంయత్కౌశేయ *కౌశేయంక్రిమికోశోత్థమిత్యమరః- తన్మయంతద్రూపంయదుత్తరీయంసంవ్యానంతేనాంతరితంసబద్ధం *సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః-ఆభరణజాలంహారనూపురాద్యాభరణకలాపంఅపాతయత్- రాజ్ఞేనసీయమానాంమామిమేవానరాఃశ్రీరామాయకథయేయురితిమత్వాపాతయామాసేత్యర్థః ॥౭౦॥ ఇతిచతిరితి॥తత్పతనమ

క్షితస్యాభరణజాలస్య పతనమపి స్వతేజఃపతనమివ నిజప్రతాపనిపాతమివ నాలక్షయత్ న పర్యాయత్ సకలయన్నితి పాఠే స్వయమేవార్థః - కామాన్ధత్వాదితి భావః* నఞర్థస్య చ శబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః- నయాభిజ్ఞో నీతినిపుణః* ప్రవీణే నిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితా ఇత్యమరః - స న భవతీత్యనయాభిజ్ఞః దుర్వినీత ఇత్యర్థః- అనయజ్ఞ ఇతి పాఠే- నయం జానాతీతి నయజ్ఞః- స న భవతీత్యనయజ్ఞః- అత్రాతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః - నత్విగుపధేత్యాదినా కప్రత్యయః- అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః - ఆకారాచ్చానుపసర్గాత్ కర్మోపపదో భవతీతి ప్రతిషేధేనేతి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారేణార్థజ్ఞశబ్దముదాహృత్యాప్యర్థస్య సమర్థనాత్ తతోఽనఞ్సమాసః- అనయజ్ఞః నీతిశాస్త్రవిచారశూన్య ఇత్యర్థః- దశగ్రీవో రావణః- మైథిలీం సీతాం- లఙ్కాయాః అలఙ్కారభూతాం- లఙ్కాలఙ్కారభూతాం అలఙ్కారోపమితాం - తత్ప్రియామిత్యర్థః* భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయ్యే సత్యోపమానయోరితి విశ్వః - అశోకవనికాం నిజవిహారోచితోద్యానవనికాం అనయత్ - తత్ర నిక్షిప్తవానిత్యర్థః- దుహాదిత్వాన్నయతిర్ద్వికర్మకః*

యత్ లఙ్కాలఙ్కారభూతామశోకవనికాం మైథిలీమనయదనయాభిజ్ఞో దశగ్రీవః॥* ష॥ ౭౧॥ అశోకవనికా లేభే రాక్షసీపరివేష్టితామ్। సీతాం మారుతినా లాగ్నిస్తంభనార్హామివౌషధీమ్॥

తేర్ద్వికర్మకత్వం - అత్ర రామాయణం* హ్రియమాణా తు వైదేహీ కంచిన్నాథమపశ్యతీ దదర్శ గిరిశృఙ్గస్థాన్ పఞ్చ వానరయూథపాన్- తేషాం మధ్యే విశాలాక్షీ కౌశేయం కనకప్రభం - ఉత్తరీయం వరారోహా శుభాన్యాభరణాని చ ముమోచ యది రామాయ శంసేయురితి భామిని- వస్త్రముత్సృజ్య తన్మధ్యే వినిక్షిప్తం సభూషణం- సంభ్రాన్తస్తు దశగ్రీవస్తత్కర్మ చ న బుద్ధవానిత్యాది॥ ౭౧॥ అశోకేతి॥ అశోకవనికా స్త్రీ- రాక్షసీభిః నిగూఢసంగోపనార్థం రావణనియుక్తరాక్షసస్త్రీభిః పరివేష్టితాం పరివృతాం సీతాం మారుతస్యాపత్యం పుమాన్ మారుతిః హనూమాన్* అత ఇఞితీఞ్ ప్రత్యయః వాలేలాఙ్గూలే యోగ్నిస్సున్దరకాణ్డే వక్ష్యమాణరూపః తస్య స్తంభనేన నిరోధనే అర్హాం యోగ్యాం శక్తామిత్యర్థః- ఓషధీం లతావిశేషమివ లేభే ప్రాపేత్యుత్ప్రేక్షా - సీతాన్వేషణసమయే లఙ్కాం ప్రవిష్టో హనూమాన్ సీతాయా రామాగమనజ్ఞాపనార్థమశోకవనికాం భఙ్క్త్వా పితృనియుక్తేనేన్ద్రజితా సబద్ధ్యనిక్షిప్తః తేనైవ స్వవస్త్రసంవేష్టాగ్నినా ప్రజ్వాలితో వైదే

హీనివాసత్వమేకామశోకవనికామంతరేణ కృత్స్నం సుందరకాండదాసీ॥ సుందరకాండేవక్ష్యతి॥ ౧౨॥ అనంతరం వృత్తాంతమాహ॥ కాకుత్స్థ ఇతి॥ కాకుత్స్థోఽసౌ రఘునాయకోఽపి రక్షసామధిపతేః రావణస్యవాక్యైర్గిరణవచనం సైవ వాగురామృగబంధినీరజ్జునిర్మితజాలవిశేష ఇతియావత్ తయా ఆవేష్టితే ఆవృతే సతి యమిత ఇత్యర్థః॥ వాగురామృగబంధినీత్యమరః- హాటకస్య వికారో హాటకమయోయస్తాటకేయో మారీచస్తస్మిన్నేవహరిణే మృగే- శార్దూలవిక్రీడితం శార్దూలోవ్యాఘ్రః॥ శార్దూలద్వీపినౌవ్యాఘ్ర ఇత్యమరః- తస్య విక్రీడితవద్విక్రీడిత కృత్వా- శార్దూలవత్తం నిహత్యేత్యర్థః - అథానంతరమాగచ్ఛన్ తత్రాగమనసమయే- అనుజేనలక్ష్మణేనగదితాముక్తాం-వార్తాం దీనాక్రందశ్రవణఃషణ్ణసీతానిష్ఠురవచనప్రేరితోఽహమాగతోఽస్మీత్యేవంరూపవృత్తాంతమిత్యర్థః॥ వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః- ఆకర్ణ్యశ్రుత్వా- తతస్తదనంతరం - సీతాయాస్సంగమే సమాగమే లాలసో త్యంతాభిలాషస్సన్- విజనేవనేతద్విపత్తేరవశ్యంభావిత్వాదితిభావః - ఉ

* ప॥ ౧౨॥ కాకుత్స్థోఽప్యథ రక్షసామధిపతేర్వాగ్వాగురావేష్టితే
కృత్వాహాటకతాటకేయహరిణే శార్దూలవిక్రీడితమ్ । ఆగచ్ఛ
న్ననుజేనతత్రగదితామాకర్ణ్యవార్తాంతతస్సీతాసంగమలా
లసస్తముటజంరామఃప్రతస్థేద్రుతమ్॥ * ప। ౧౩॥ అయంకథం
స్యాదితిబాష్పగర్భమాలోక్యమానోవనదేవతాభిః । విలోక

టజంతస్యాస్సీతాయాఃఉటజంపర్ణశాలాంప్రతి- తదితివాచ్ఛేదః - రామోద్రుతంశీఘ్రం- ప్రతస్థేచచాల - అత్రభిన్నవాక్యస్థత్వాత్ కాకుత్స్థరామశబ్దయోర్నపౌనరుక్త్యం - యద్వా కాకుత్స్థస్సకకుత్స్థవంశోద్భవ ఇతివిశేషణత్వేనవాయోజనా - అత్రవాక్తాటకేయయోర్వాగురాహరిణరూపణేనకాకుత్స్థస్యమృగయుత్వప్రతీతేఃఏకదేశవర్తిరూపకం - తచ్ఛార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రతత్సదృశ విక్రీడితమితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపనిదర్శనయాసాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే - శార్దూలవిక్రీడితత్వంతాస్యాపివృత్తస్యశార్దూలవిక్రీడితత్వాత్ - కవేశ్చాతుర్యమనుసంధేయం॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూల విక్రీడితమితిలక్షణాత్॥ ౧౩॥ అయమితి॥ అయంశ్రీరామఃకథం కథంభూతస్సన్ స్యాత్ భవేత్ ప్రియతమారహితపర్ణశాలాందృష్ట్వేవశేషః - ఇతిమత్వేత్యర్థః - బాష్పాణ్యశ్రూణిగర్భేయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాస్యాదిత్యర్థః - వనదేవతాభి

రాలోక్యమానోదృశ్యమానస్సన్ - తాసామపిశోచనీయఇతిభావః - రాఘవః కేవలాంసీతారాహిత్యేనశూన్యాంపర్ణశాలాముటజంవిలోకయన్- అతఏవవినష్టచేతాః భగ్నోత్సాహస్సన్- విలలాపపరిదేవయామాస॥ విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః ॥ మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతఃక్షితౌయది- దేశభ్రంశోమహద్దుఃఖంమరణంచభవేద్ధ్రువమితి - క్షితౌదేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శనాత్ శ్రీరామస్యక్షిప్రమేవమహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచనార్థం బాష్పగర్భమిత్యుక్తం- వృత్తముపజాతిః॥ ౭౪॥ విలాపప్రకారమేవాహాష్టభిః॥ హాకష్టమితి హేతిఖేదే- కష్టంకృచ్ఛ్రంప్రాప్తమితి శేషః- కుతః- అత్రాస్యాంపర్ణశాలాయాంసాసీతానహినాస్తిఖలు ॥ అస్తిర్భవతిపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ భవతీతిలటః పూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞా- ఇదమేతత్సీతాభావరూపంకార్యం కింప్రవృత్తంకేనకారణేన సంజాతమిత్యర్థః - తథాఇహాస్మిన్ప్రదేశేచటులాంపాదముద్రాంవిచలితాన్పాదవిన్యాసానిత్యర్థః- ఆలోకయామిపశ్యామికిమేతదిత్యర్థః-

యన్నేకేవలపర్ణశాలాంవినష్టచేతావిలలాపరామః॥ ప॥ ౭౪॥
హాకష్టమత్రనహిసాకిమిదంప్రవృత్త మాలోకయామిచటులా
మిహపాదముద్రామ్ । మాంవిత్యనూనమగృహీతమృగంము
హూర్తమంతర్హితాతరుషురోషవతీవసీతా ॥ ప॥ ౭౫॥ త్వ
దభీప్సితపూర్త్యావంచితః పంచవట్యామచరమచరమోహం

ఇత్యేవముక్త్వాస్వయంకథంచిదన్యథోత్ప్రేక్షతే॥ మామితి॥ అగృహీతమృగమనాహృతహిరణ్మయహరిణంమాంవీక్ష్యసీతారోషవతీవపిలేవ- వస్తుతస్తునతథాపరమప్రేమాస్పదేమయిరోషాభావాదితిభావః - తరుషువృక్షేషుముహూర్తంక్షణమాత్రంఘటికాద్వితయంవా॥ ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః- అంతర్హితాఅంతర్ధానంగతా - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా - లోకహితంకాంతాశికా తేప్యాభిమతార్థాసంగృహీతరిసతిరోషపడంబనయాకస్రచిన్నిగూఢతయా కంచితాఅలంగవయంతితద్వదిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౫॥ ఏవంసామాన్యాకారేణవిలప్యసంప్రతిసీతామామంత్ర్యవిలపతిత్వదితి॥ హేసరళబుద్ధేఋజుబుద్ధేసుముఖిసుందరాననేజానకీతిసంబోధనత్రయమేననైవంవిప్రలంభస్త్వయాకర్తుముచితఇతిసూచ్యతే త్వదభీప్సితపూర్త్యాతవఅభిలషితంఅరణ్యేపిసహాసంచారరూపమనోరథపూరణం...

స్మారణేన హేతునా వంచితః విప్రలబ్ధః ప్రతారితః వ్యామోహిత ఇతియావత్ అహం మోహభాజాం స్త్రైణానామిత్యర్థః - ప్రజానాం జనానాం* ప్రజాస్స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః- చరమోఽతి మోన భవతీత్యచరమః ఆద్యః అగ్రేసరస్సన్నిత్యర్థః- పంచవట్యాముచరుసంచరితవానస్మి- ఏతావత్పర్యంతం త్వత్సాహచర్యాత్ త్వన్మనోరథపరిపూరణతత్పరతయా వ్యవహృతవానస్మీత్యర్థః- తత్తస్మాత్కారణాదిహ ముహుః క్షణైః రోషస్యైష కాలః నరోషం కర్తుమయం సమయో న భవతీత్యర్థః- సత్యపి రోషహేతావీదృగ్వనవాససంకటే మనస్సమాధాయానుకూల్యేనైవ వర్తితవ్యత్వాదితి భావః- అస్తు వాయం రోషకాలః- మమ విరహాసహిష్ణుత్వాద్వా త్వమేవం కర్తుమయుక్తమిత్యాహ- హే సుముఖి మమ ముఖం యత్త్వత్సహవాసేనైవ సోల్లాసమితి భావః- సోఢః క్షాంతః సీతాయాస్తవ వియోగః విరహో యేన తత్తథోక్తం కిం సీతావిరహాసహిష్ణు భవతి కిం న భవత్యేవేత్యర్థః - అతస్సర్వథా రోషం పరిత్యజ్య సన్నిధేయమితి భావః - అత్ర సీతేత్యన్యాపదేశగ్రహణమ

మోహభాజాం ప్రజానామ్ । తదిహ సరళబుద్ధే నైష రోషస్య
కాలస్సుముఖి మమ ముఖం కిం సోఢసీతావియోగమ్॥* ప॥ ౭౬॥
యద్యస్తి కౌతుకమపూర్వమృగే మృగాక్షి చాంద్రం హరామి
హరిణం మమ సన్నిధేహి । యావన్న ముంచసి మయా హృతమేణ

ఖండితం పీమాస్పదత్వద్యోతనార్థం- మాలినీవృత్తం॥ ౭౬॥ తథాప్యపూర్వమృగాహరణే యది తవాభిలాషః తదానేన తుచ్ఛేన మాయామృగేణ కిమితోప్యత్యంతశ్లాఘ్యమానేష్యామీత్యాహ॥ యదీతి॥ హే మృగాక్షి కురంగనయనే జానకీ - అపూర్వమృగే అసాధారణమృగే కౌతుకం కుతూహలం అభిలాష ఇతియావత్ *కౌతూహలం కౌతుకం చ కుతుకం చ కుతూహలమిత్యమరః - అస్తి యది వర్తతే చేత్ - తవేతి శేషః తర్హి చంద్రస్యాయం చాంద్రః చంద్రనిష్ఠ ఇత్యర్థః *తస్యేదమిత్యణ్ - తం హరిణం హరామ్యానయామి- యద్వా హరిష్యామీత్యర్థః- వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః - అతః మమ సన్నిధేహి సన్నిహితా భవ - మత్సమీపం ప్రత్యాగచ్ఛేత్యర్థః- అతః మయాహృతమానీతం ఏనం చాంద్రమేణం హరిణం యావద్యావత్పర్యంతం న విముంచసి న త్యజసి కౌతుకాదితి భావః - తావన్మృగోంకశ్చిహ్నం యస్య మృగాంకశ్చంద్రః ఖండితవక్త్రే నిష్కళంకేన త్వదీయవదనేన తుల్యం సాదృశ్యం న దధాతు ధారయతు- సంభావనాయాం లోట్ - తవవ

శమిదానీంవాసక్త్రిసాదృశ్యధారణకథైవనాస్తీత్యర్థః - అత్రతులాం దధాత్వితి సంభావితాద్ధ్యుపమాతయాచోపమానాదుపమేయస్యాధిక్య ప్రతిపాదనరూపోవ్యతిరేకోవ్యజ్యతఇత్యలంకారధ్వనిః లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నభవన్ముఖావలోకనాభావేమమకథంనిర్వాహఇతిఫలితార్థః॥* వక్త్రితులామిత్యత్రతుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామిత్యత్ర అసాదృశ్యపర్యాయస్యైవతులాశబ్దస్యప్రతిషేధాదత్రసాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపితృతీయాసమాసః- వసంతతిలకావృత్తం॥౭౭॥ ఇత్థంవిలాపైస్సన్నిహితాయాస్తస్యామృతింనిశ్చినోతి॥సప్రాణేతి॥జనకస్యతనయాజానకీ - విశిష్టజన్యత్వాత్పరమసాధ్వీత్యర్థః- సప్రాణాచేత్సజీవితాయది - మహ్యామత్యంతవిరహాసహిష్ణవఇతిభావః- నతిష్ఠేతకిం- ఆత్మానంప్రకాశయంతీనవర్తేతకింవర్తేతైవేత్యర్థః- అతోనప్రాణసహితేతి- తిష్ఠతేర్నిజేప్రకాశనవస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం - తర్హివ్యాఘ్రాదిభిఃభక్షితాకింనే

మేనంతావద్ధాతుతవవక్త్రితులాంమృగాంకః॥*ప॥౭౭॥స
ప్రాణాచేజ్జనకతనయాకిన్నతిష్ఠేతమహ్యంహింస్రైస్సత్త్వై
ర్నఖలునిహతారక్తసిక్తానపృథ్వీ। గోదావర్యాంపులినవిహృ
తింరామశూన్యానకుర్యాద్ధ్వ్యక్తంనక్తంచరకబళనాత్సర్వ

త్యాహ- హింస్రైస్సత్త్వైర్వ్యాఘ్రాదిఘాతుకజంతుభిః*శరారుర్ఘాతుకోహింస్రఇత్యమరః- ననిహతాఖలునహింసితాఖలు- కుతః- పృథ్వీభూః రక్తసిక్తారుధిరక్లిన్నానభవతీత్యర్థః - తథాచేద్రక్తసిక్తాభవేదేవేతిశేషః- తర్హిగోదావరీతీరేవిహర్తుంగతవతీకింతథాభూతాపినభవతీత్యాహ - గోదావర్యాం లక్షణయాగోదావరీతీరఇత్యర్థః - గోదావర్యాఇతిషష్ఠ్యంతపాఠేతస్యాఃపులినేషుసైకతేషువిహృతింవిహారం*తోయోత్థితంతత్పులినంసైకతంసికతామయమిత్యమరః-రామేణప్రియతమేనమయాశూన్యావిరహితాసతీనకుర్యాన్నవిదధ్యాత్- యుక్తం- ప్రియతమవిరహితవిహారస్యపతివ్రతానామధర్మత్వాదితిభావః- కింతుసాజానకీసర్వథాసర్వప్రకారేణ*ప్రకారవచనాత్- నక్తంచరకబళద్రాక్షసకర్తృకభక్షణాద్ధేతోః- సంస్థితోనష్టా- యుక్తమేతద్విచారణంసంగతమిత్యర్థః*సంస్థాస్థిత్యవస్థాయాంనాశశ్చేతివిశ్వః - అత్రసంబంధాసంబంధహ్యాసిశ్చయప

ర్యవసానకథనాన్నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః- మందాక్రాంతా॥౭౮॥ లోకాంతరేతి॥ హేజానకి - లోకాంతరప్రణయితుంస్వర్గస్థం శ్వశురంపత్యుఃపితరందశరథంప్రణంతుంనమస్కర్తుం- ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వంఆజ్ఞప్తశ్శ్వశురేణవశ్యాత్మకతయానియుక్తః యఃకాలస్తమతిలంఘ్యోల్లంఘ్య- తావంతంకాలమయాపయిత్వైవేత్యర్థః- తదానీంసాగ్రైకవత్సరస్యావశిష్టత్వాదితిభావః - అవిలంఘ్యేతిపాఠేస్పష్టోర్థః - ప్రయాసియదిగచ్ఛసిచేత్ - యద్యపిపరమపతివ్రతాయాస్తవమాంపతిముత్సృజ్యపురస్తాద్గమనమనుచితంతథాపిశ్వశురప్రణామాత్మకస్యైవగచ్ఛసిచేదిత్యర్థః- తర్హి- హేసాధ్విపతివ్రతేఅతోమద్విరహంనసహిష్యసీతిభావః*సతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః- తస్మైశ్వశురాయ- విజ్ఞాప్య పియవియుక్తాహంస్థాతుంనశక్నోమీతినివేద్య- మామపిసమాహ్వయ ఆకారయప్రవేశయేత్యర్థః*హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః- తత్వథాసంస్థితాసా॥*ప॥౭౮॥లోకాంతరప్రణయినంశ్వశురంప్రణంతుమాజ్ఞప్తకాలమతిలంఘ్య యదిప్రయాసి। విజ్ఞాప్యమామపిసమాహ్వయ సాధ్వితస్మైసౌమిత్రిరేవభరతే నిదధాతురాజ్యమ్॥*ప॥౭౯॥ ఇత్థంవిలప్యాపి పినేదయితాంవిచిన్వన్ రామోనతత్రధృతిమాన్నహిలక్ష్మణశ్చ। తాదృగ్విధామపికథాంకథనాశాదాత్మనోపినాశోనిశ్చితఇతిభావః - తర్హిరాజ్యస్యకాగతిరిత్యాహసౌమిత్రిర్లక్ష్మణఏవభరతేరాజ్యంనిదధాతువిక్షిపతుస్వర్లోకయాత్రోత్సవేణశ్రీరామేణాహంకర్తవ్యతాయాంనియుక్తఇతిభరతంచతదాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరంసామ్రాజ్యేఅభిషేక్ష్యతీతిభావః- వసంతతిలకావృత్తం౭౯॥కవేర్వాక్యంఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణవిలప్యాపరిదేవనంకృత్వారామస్తత్రతస్మిన్నపినే అరణ్యేదయితాంప్రేయసీంసీతాం విచిన్వన్మృగయన్ధృతిమాన్ధైర్యవాన్నాభూత్- కింతుసీతావిరహవేదనయావిషణ్ణహృదయోభూదిత్యర్థః- తథాలక్ష్మణశ్చధృతిమాన్నహినాభూదేవేత్యర్థః - తద్దుఃఖస్యైవతద్దుఃఖత్వాదితిభావః - కింతుతాదృశీంవిధాంప్రకారోయస్యాస్తాంఇత్థమితివక్తుంశ్రోతుంవాఅశక్యామిత్యర్థః- తథాభూతామపికథాంశ్రీరామవిలాపప్రకారవాక్యప్రబంధంస్వవాచానిజకంఠోక్త్యాకథయన్పునఃపునర్నిర్గచ్ఛన్కంఠేగచ్ఛతాకఠినహృదయః నిర్దయహృదయ

ఇతి యావత్ వల్మీకాజ్జన్మ యస్య స తథోక్తస్స చాసౌ మునిశ్చ స ఏవ వాల్మీకిరే
వఘృణిమానభూత్ - సకలలోకానందకరసమస్తసద్గుణాభిరామస్య తత్ర
భవతః శ్రీరామస్య తాదృగ్విషాదవైక్లబ్యాభివ్యంజకవిలాపకథాకథనాని
ర్విణ్ణచిత్తతయా సపదిశ్లోకసంపన్నోఽభూదిత్యర్థః - పేలవచిత్తానా
మస్మాకం కథం ధృతిమత్త్వమితి భావః - వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౭౦ ॥ తత ఇతి ॥
తతస్తదనంతరం ప్రారభ్యమాణముపక్రమ్యమాణం ప్రయాణం పరలోక
యాత్రాయైస్తానుత్క్రమణశీలానిత్యర్థః - ప్రాణాన్ జటాయురవష్ట
భ్యాసంస్తభ్య - నిరుధ్యేత్యర్థః - శ్రీరామాయ వార్తాకథనార్థమితి భావః -
తత ఇతః ప్రదేశేషు క్రియమాణసీతాన్వేషణం సీతామన్విష్యంతమిత్యర్థః -
సలక్ష్మణం సౌమిత్రిసహితం - రామమాలక్ష్య పశ్యన్నేవమవోచత ఉక్త
వాన్ * బ్రూఞో వచేర్వా లుజి వచ ఉమిత్యాగమే గుణః ॥ ౭౧ ॥ కిమిత్యవో
చతేత్యత ఆహ ॥ ఆయుష్మన్నితి ॥ హే ఆయుష్మన్ ప్రశంసాయాం మతుప్ సక్ష

యన్ స్వవాచా వల్మీకజన్మమునిరేపకఠోరచేతాః ॥ * గ ॥ ౭౦ ॥
తతః ప్రారభ్యమాణప్రయాణాన్ ప్రాణానవష్టభ్య జటాయు
స్తత ఇతః క్రియమాణసీతాన్వేషణం రామం సలక్ష్మణమాలక్ష్య
న్నవోచత ॥ * గ ॥ ౭౧ ॥ ఆయుష్మన్మాం ఖడ్గవిలూనపక్షతిం క్షితి
తలే నిక్షిప్య క్షిప్రమపజహార జానకీం రావణ ఇతి ॥ * ప ॥ ౭౨ ॥ స్వ
యమపి శరభంగస్వీకృతాం భంగహీనాం సపది గతిమవాప్తస్సం

లలోకహితాచరణతత్పరతయా సఫలజీవనేత్యర్థః - ఖడ్గవిలూనపక్షతిం
చంద్రహాసవిదళితపక్షమూలం * స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః - మాం
క్షితితలే నిక్షిప్య పరిశ్రాంతం మాం పక్షవిచ్ఛేదపూర్వకం భూమౌ పాతయి
త్వేత్యర్థః - రావణః క్షిప్రం ద్రుతం జానకీం మైథిలీమపజహార అపహృతవా
నిత్యవోచతేతి పూర్వేణ సంబంధః తథా చ రామాయణం * పరిశ్రాంతస్య మే
పక్షౌ ఛిత్త్వా ఖడ్గేన రావణః - సీతామాదాయ వైదేహీముత్పపాత విహాయ
సమితి ॥ ౭౨ ॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ - స్వయమితి ॥ జటాయుః సపది సద్య ఏవ
శ్రీరామస్య సీతాపహరణవార్తాకథనసమయ ఏవేత్యర్థః - సంప్రాప్తా
యుస్త్యక్తజీవితస్సన్ - స్వయమపి శరభంగేన మునినా స్వీకృతాం ప్రాప్తాం
భంగహీనామక్షతాం శాశ్వతీమిత్యర్థః - గతిం వైకుంఠస్థానమవాప్తః ప్రా
ప్తస్సన్ - నిజభాగ[illegible] శ్రీరామస్య [illegible]ర్యమంగళవి

గ్రహసాక్షాత్కారాత్ శరభంగవన్ముక్తస్సన్నిత్యర్థః - నయనసలిలమి

శ్రుబాష్పోదకమిశ్రిత- పితృసఖత్వేనతస్య పితృవచ్ఛ్రోదనార్హత్వాదితిభావః- రామహస్తేనదత్తం- దశరథస్యదురవాపందుర్లభం- అసాన్నిధ్యాదితిభావః - నైవాపం పితృతర్పణసంబంధి* పితృదానంనివాపస్స్యాదిత్యమరః- అంభః ప్రాపపితృనిర్విశేషం తస్యౌర్ధ్వదైహికం రామశ్చకారేత్యర్థః ఉక్తంచ రామాయణే* తతోగోదావరీంగత్వానదీంనరవరాత్మజౌ - ఉదకంచక్రతుస్తస్మైగృధ్రరాజాయతావుభావితి - నను తిరశ్చాంకర్మానధికారాదగ్నిసంస్కారానర్హత్వాచ్చ ఉత్తమలోకాభావేన కథమస్యముక్తియుక్తత్వమితిచేన్న* మయాత్వం సమనుజ్ఞాతశ్శాశ్వతీం ముక్తిమాప్నుహీతి శ్రీరామాయణోక్తత్వాత్తస్యైవాస్యముక్తిః- తదుక్తంనృసింహపురాణే *మత్కృతే మరణం యస్మాత్త్వయాప్రాప్తం ద్విజోత్తమ- తస్మాన్మమప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసీతి - సుగ్రీవో హనుమాన్ వృక్షో గజో గృధ్రోవణిక్పథః ఇతిముక్తమధ్యపరిగణనాచ్చ జటాయుషో ముక్తిప్రాప్తిస్సిద్ధేత్యవగ

హృతాయుర్జటాయుః । నయనసలిలమిశ్రం రామహస్తేనదత్తం దశరథదురవాపం ప్రాప నైవాపమంభః ॥ * గ॥ ౮౩॥ అథ దక్షిణారణ్యానీం ప్రతిప్రస్థితే కాకుత్స్థే రాక్షసీ కాచిదయోముఖీనామ సౌమిత్రిమభిభూయ తదీయశస్త్రేణ శూర్పణఖాసిద్ధిమలభత ॥*గ॥ ౮౪॥ తతః క్రౌంచారణ్యసరణ్యాం ప్రయాతా

వ్యాత ఇత్యుపరమ్యతే - మాలినీవృత్తం ॥౮౩॥ అథేతి ॥ అథజటాయుర్ముక్తేరనంతరం కాకుత్స్థే శ్రీరామే- మహదరణ్యమరణ్యానీ* మహారణ్యమరణ్యానీత్యమరః* ఇంద్రవరుణేత్యాదినాఙీప్ - అనుగాగమశ్చ- దక్షిణాదక్షిణదిగవస్థితా సాచ సా అరణ్యానీచ తాం ప్రతిప్రస్థితే చలితే సతి - జటాయుషాతద్దిగవస్థితేన రావణేన సీతాపహరణస్యోక్తత్వాదితిభావః- అయోముఖీనామ అయోముఖీతినామ్నా ప్రసిద్ధా కాచిద్రాక్షసీ - సౌమిత్రింలక్ష్మణంఅభిభూయ* ఏహిరంస్యావహేత్యుక్త్వా సమాలంబతలక్ష్మణమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణాక్షిప్య- తదీయేనసౌమిత్రిసంబంధినా- శస్త్రేణఖడ్గేన- శూర్పణఖాయా - రావణభగిన్యాః యాసిద్ధిః ముఖభంగరూపనివృత్తిః తత్సదృశీంసిద్ధిమితినిదర్శనా - అలభత ప్రాపశూర్పణఖేవలక్ష్మణ ఖడ్గనికృత్తకర్ణనాసికా బభూవేత్యర్థః - ఉపలక్షణమేతత్ - నికృత్తస్తనాచబభూవ- తథాచోక్తం- శ్రీరామాయణే* ఏవముక్తస్తుకుపితః ఖడ్గముద్ధృత్యలక్ష్మణః - కర్ణ

నాసంస్తనౌ తస్యాః నిచకర్త సూదన ఇతి॥౮౪॥ తత ఇతి॥ తతః అయోముఖీ

ర్ణనాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం, క్రౌంచారణ్యస్య సరణ్యా మార్గేణ* 'అయ
నం వర్త్మ మార్గాధ్వపంథానః పదవీ సృతిః సరణి' రిత్యమరః - అత్ర తృతీయా
పత్తి ర్వ్యాఖ్యాతా - ప్రయాతౌ ప్రస్థితౌ - ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ కమపి - స్థూలశి
రసః స్త్రహ్నా మోహ్నమహర్షేః - ఋషిశ్రేష్ఠస్య శాపాత్ కారణాత్ తాం రాక్షస
త్వం ప్రపన్నః ప్రాప్తః - యథార్థనామా అన్వర్థాభిధానః కబంధః రాక్ష
సః - పన్నగపతేః కుండలీశ్వరస్య భోగః కాయస్తద్వద్భీషణాభ్యాం భయం
కరాభ్యాం భుజాభ్యాం బబంధ రురోధేత్యర్థః - వస్తుతస్తు శ్రీరామస్యా సాక్షా
ద్విష్ణోః శేషాంశత్వాల్లక్ష్మణస్య శేషావతారత్వాచ్చ తయోర్నాయం
బంధో న దుఃఖహేతుశ్చేతి జ్ఞాపయితుం పన్నగపతిభోగభీషణాభ్యామితి భు
జవిశేషణముక్తమిత్యనుసంధేయం కబంధ ఇత్యత్ర విరుద్ధలక్షణయా కస్య శిర
సో బంధో త్రాస్తీతి కబంధ ఇతి విగ్రహః అపమూర్ధకళేబర ఇత్యర్థః - కబం
ధం స లిగేప్రోక్తమపమూర్ధకళేబరం - కబంధో స్త్రీ క్రియాయుక్తమపమూ
ర్ధకళేబరమితి విశ్వామరౌ - ప్రకృతే పింద్రవజ్రాభిఘాతాద్వక్షో విభుగ్న

వేతౌ మహర్షేః స్థూలశిరసశ్శాపాత్ కారణసతాం ప్రపన్నః ప
న్నగపతిభోగభీషణాభ్యాం భుజాభ్యాం బబంధ యథార్థనా
మా కబంధః ॥*౫॥ ౮౫॥ తదనంతరమనశ్రుపాత్రేషు రాక్షసీ
నేత్రేషు సదోత్పాదితతరివారిభ్యాం రామలక్ష్మణయోస్తరవా

శిరసహితయా కబంధత్వాద్యథార్థనామత్వమస్యేతి భావః - తథాచ రామా
యణే* లక్ష్మణప్రతికబంధవాక్యం *వృ రామమసౌ బాహూ మహాబలపరా
క్రమ - రూపమాసీన్మహాచింత్యం త్రిషు లోకేషు విశ్రుతం - తతః స్థూలశిరా
నామ మహర్షిః కుపితో మయా - విచిన్వన్ వివిధం వన్యం రూపేణానేన ధ
ర్షితః - తేనాహముక్తః ప్రేత్యైవం ఘోరశాపాభిధాయినా - ఏతదేవ
నృశంసం తే రూపమస్తు విగర్హితం - ఇంద్రకోపాదిదం రూపం ప్రాప్త
మేవ రణాజిర ఇతి॥౮౫॥ తదనంతరమితి। తదనంతరం - నిరోధానంతరం - అ
నశ్రుపాత్రేష్వబాష్పయోగ్యేషు జఘన్యేష్వపి మహాదుఃఖకదాపి శోకాద్యుప
హత్యభావాద నాఘూర్ణితాశ్రుగంధేష్విత్యర్థః* యోగ్యభాజనయోః పా
త్రమిత్యమరః - రాక్షసీనేత్రేషు రాక్షసాంగనానాం నేత్రేషు సదాసర్వదా
త్పాదితతరాణ్యా శమేనోత్పాదితాని ద్వివచనవిభక్త్యాదినాతంత్ర
త్యయః - తాని వారీణి బాష్పాణి కానియాభ్యాం తౌ తాభ్యాం రాక్షసఖండ
నేన శోకోత్పాదకత్వాన్నిరంతర రాక్షసీనేత్రజలోత్పాదకాభ్యామిత్యర్థః.

రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం ఖడ్గాభ్యాం * తరవారిర్మణ్డలాగ్రః ఖడ్గ
కౌక్షేయకౌ సమా ఇత్యమరః - కబంధబాహుయుగళం - కదళీమివ లూత్వా
కదళీవమలూయత అచ్ఛిద్యత - కదళీకాండమివానాయాసేనాఖండ్యతే
త్యర్థః - కదళీలావదిత్యుపమానః * ఉపమానే కర్మణి చేతి ణముల్ప్రత్య
యః - కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి లూఞణనుప్రయోగః - నిర్బంధ
కుపితౌ శ్రీరామలక్ష్మణౌ నిజాసిభ్యాం కబంధస్య దక్షిణసవ్యబాహూచిచ్ఛిద
తురిత్యర్థః - అత్రకరణయోరసితరవార్యోః కర్తృత్వవ్యపదేశస్తయోర
ఖండితత్వద్యోతనార్థం * తథాచ రామాయణే * దక్షిణో దక్షిణం బాహు
మసక్తమసినా తతః। చిచ్ఛేద రామో వేగేన సవ్యం వీరస్తు లక్ష్మణ ఇతి॥ ౮౬॥
తదను బాహుచ్ఛేదానంతరం - దనువంశోద్భవత్వాద్దనుః స చాసౌ కబంధశ్చే
తి విశేషణసమాసః - యద్వా దనురిత్యస్య పూర్వనామ తథా - శ్రీరామాయ
ణే ఆరణ్యకాండే * ఏవముక్తస్తు రామేణ వాక్యం దనురనుత్తమమితి - దనోస్స
కాశాత్తత్త్వేన ప్రభావం తే మహాత్మన ఇతి శబరీం ప్రతి వాక్యం చ - తథాసను

రిభ్యాం కబన్ధబాహుయుగళం కదళీలావమలూయత। * ౫॥౮౬॥
తదను దనుకబంధేనాదరాదర్థితౌ తౌ గిరితటభువి దేహం దేహ
తుస్తస్యభీమమ్। అకథయదథ శాపాపాయతుష్టస్స రామం తప

ర్శానమస్త్రియః పుత్రశ్శాపాద్రాక్షసతాం గత ఇతి కిష్కింధాకాండే చోక్త
త్వాత్తథా చ - దనునామా చాసౌ కబంధశ్చ దనుకబంధ ఇతి శాకపార్థివా
దిత్వాన్మధ్యమపదలోపసమాసః - శాకపార్థివాదిరాకృతిగణః - తేన ద
నుకబంధేనాదరాద్గౌరవాత్ అర్థితౌ * మిత్రం చైవోపదేక్ష్యామి యువా
భ్యాం సంస్కృతోఽగ్నినేతి యాచితౌ - తౌ రామలక్ష్మణౌ - గిరితటభువి గిరి
ప్రదరసీమ్ని * గిరిప్రదరమాసాద్య పావకం విససర్జతురితి రామాయణాత్
భీమం భయంకరం - తస్య కబంధస్య దేహం కళేబరం - దేహతుర్భస్మీచక్ర
తుః * దహ భస్మీకరణ ఇతి ధాతోర్లిట్ - అత ఏకహల్మధ్యేనాదేశాదేర్లిటీత్యే
త్వాభ్యాసలోపౌ - అథ దహనానంతరం శాపాపాయేన ముని ప్రయుక్తశా
పాంతేన తుష్టస్సంతోషం గతస్స కబంధః రామం ప్రత్యకథయత్ - అవోచత్॥
కిమితి। తపనతనయమైత్రీం సుగ్రీవస్నేహం - మైథిలీం సీతాం - ప్రాప్తి
హేలభస్వేతి ఉక్తం చ శ్రీరామాయణే * శ్రూయతాం రామ వక్ష్యామి సుగ్రీ
వో నామ వానర ఇత్యారభ్య - స తే సహాయో మిత్రం చ సీతాయాః పరిమార్గ
ణ ఇత్యంతేన మైత్ర్యం * బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్యాష్యఞ్

ష్ప్రత్యయః - షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ సచ మాతరిషిచ్చేతి షిత్వాదేవ సిద్ధే మాతామహశబ్దస్య గౌరాదిపాఠే వాసిత్యత్వజ్ఞాపనార్థ ఇత్యల్పకః - అతఏవాహ వామనః- ష్యఙ్ షితకారణాదీనాం బహులమితి స్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయోః ష్యఙ్ క్వచిచ్చ ష్యఙ్ ఔచిత్యమాతతేమైత్ర్యం మైత్రీవుష్పాగుదాహృతమిత్యమరః - మాలినీవృత్తం ॥౭౪॥ తస్మిన్నితి। తస్మిన్ కబంధే- ఋశ్యమూకమార్గం సుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకాఖ్యపర్వతవర్త్మన ఉపదిశ్య నివేద్య స్వర్గంగతే సతి - మతంగస్యమహర్షేరాశ్రమే వసతి శాచ్ఛీల్యేనేతి మతంగాశ్రమవాసిన్యా*తాచ్ఛీల్యే ణినిః - తపస్విన్యా వ్రతోపవాసాదితపోనిష్ఠయా*అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి వినిప్రత్యయః- శబర్యా శబరస్త్రియా మతంగశిష్యయా కయాచిత్త్వక్తరుణ్యా కృతాం విహితాం సపర్యామర్ఘ్యపాద్యాదిరూపపూజాం *పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః- రామః ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య నిరంతరభ

నతనయమైత్ర్యాం మైథిలీం ప్రాపుహీతి॥*౭౫॥ తస్మిన్ ఋ
శ్యమూకమార్గముపదిశ్య స్వర్గంగతే మతంగాశ్రమవాసిన్యా త
పస్విన్యా శబర్యాం కృతాం సపర్యాం ప్రతిగృహ్య రామస్తదను
జ్ఞయా మనోజ్ఞవివిధవిహగకూజితం మృగగణవిహరణమనోహ
రంగహనపదమవగాహ్య వ్యాకోచకుశేశయపరిచయకషాయై
ర్వనదేవతాలతాడోలానుకూలైః కూలాయతలీలాపరవశవ

ర్తిపరతంత్రత్వాచ్ఛబర్యాస్తయోపచితాయా అపిపూజాయా మహాత్మనో భక్తవత్సలస్య శ్రీరామస్య గ్రాహ్యత్వాదితి భావః- తతః- తదనుజ్ఞయా తస్యాశ్శబర్యాః అనుజ్ఞయా నియోగేన - మనోజ్ఞాని మనోహరాణి వివిధాని అనేకప్రకారాణి విహగకూజితాని శుకశారికాదిపక్షిరుతాని యస్మిన్ తత్తథోక్తం- మృగగణానాం హరిణచమరరుర్వాదిమృగయూథానాం విహరణేన స్వైరసంచారేణ మనోహరం హృదయానందకరం - గహనపదం అరణ్యస్థానమవగాహ్య ప్రవిశ్య అథ వ్యాకోచకుశేశయ పరిచయేన సంపులకితపరిశీలనేన కషాయైస్సుగంధిభ్యస్సంపన్నైః*ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్లవ్యాకోచవికచస్ఫుటాః - సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయమితిచామరః *రాగద్రవ్యే కషాయోస్త్రీ నిర్యాసే సౌరభే రసే ఇత్యాదవః - వనదేవతానాం యా ఆలతాడోలాః లతారూపప్రేంఖోలికాః తాసామనుకూలైరనుగుణైస్సవ్యాప్తయత్నరూపైః ఇతి స్తుతిశ్చపలన హావత్వాదితి భావః- కూలేపంవా

రోధసి ఆయతలీలాపరవశాః అవిచ్ఛిన్నక్రీడాపరతన్త్రాః ఉత్కటేత్యుత్తప్రవాహరూపవ్యాపారతత్పరా ఇత్యర్థః- యేవశానాం కరిణీనాం వల్లభా మత్తమతంగజాస్తేషాం మదాంబుదానోదకం చుంబంత్యేవ బధ్నంతీతి తథోక్తైః. మదగంధసంబంధబంధురైరిత్యర్థః ॥ వశా స్త్రీకరేణ్వోర్వంధ్యాయామరః - శంబరారాతిశరధిసదృశాం పంచబాణతూణీరసరూపాణీత్యుపమా- యాని తటరుహసహకారశిఖరాణి తీరరుహాః సౌభరసాలాగ్రమంజర్యః అగ్రశిఖరశబ్దేన తద్గతమంజర్యో లక్ష్యంతే ॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్రశిఖాపులకకోటిష్వితి విశ్వః - తేభ్యో విసరన్తః స్రంసమానా యే ఆసవాసారాః మకరందధారాసంపాతః తస్య శీకరాః కణా ఏవ శేఖరా అవతంసాః యేషాం తైస్తథోక్తైః - మాకందమకరందబిందుసందోహసుందరైరిత్యర్థః ॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభః - శీకరోఽంబుకణస్మృత ఇతి చామరః- వివిధానానాప్రకారాః లతాః మల్లికామాలత్యాది స్తబకాస్తా ఏవ లాసికాః

శావల్లభమదాంబుచుంబిభిశ్శంబరారాతిశరధిసదృశతటరు
హసహకారశిఖరవిసరదాసవాసారశీకరశేఖరైర్వివిధలతా
లాసికాలాస్యోపదేశదేశికాయమానైః కాయమానసమానా

నర్తక్య ఇతి రూపకం-తాసాం లాస్యోపదేశే నాట్యక్రియాసంశిక్షణే దేశికా గురవస్త ఇవాచరంతో దేశికాయమానాస్తైః-నాట్యవిద్యాచార్యా ఇవ తాసాం నర్తనప్రవర్తకైరిత్యర్థః ॥ ఆచార్యో దేశికః అత్ర విచిత్రలతాచలనేన మారుతానాం దేశికాయమానత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తా జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ నర్తకీలాసికే సమే - తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్తం చ నర్తనమితి చామరః- కాయమితం మానం ప్రమాణం యస్య కాయమానః అంగణాట్టాలభాదినిర్మితపురుషప్రమాణోన్నతో మంటపవిశేషః తత్సమానాస్తత్సదృశః ఆభోగోఽవస్తారో యేషాం తేషు తాగృహేషు లతావితానమయనికేతనేషు కేళిలుబ్ధానాం క్రీడాగృధ్నూనాం లుబ్ధకపురంధ్రీణాం పులిందసుందరీణాం యే శిథిలధమ్మిల్లాః శ్లథకబరాః తేషు యా మల్లికాః తృణశూల్యకుసుమాని తాసాం గంధేన సౌరభ్యేణ మాంసలైః పరిపూర్ణైః ॥ కబరీ కేశపాశో ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః ॥ మల్లీషు ముఖ్యత్వాత్తృణశూల్యయోరితి ... మాలాయాం-మల్లికా తృణ

మలినచంచుచరణాహంసవిశేషాః * రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితాః- మలినైర్మల్లికాఖ్యా ఇత్యమరః - తేషాం పక్షవిక్షోభేణ గరుదభిఘాతేన క్షోదీభూతం చూర్ణీభూతం నీహారాకారేణ శకలీకృతమిత్యర్థః- తాదృశం యత్పాథః ఉదకం తదేవ పాథేయం కబళం యేషాం తైః తత్సహకృతైరిత్యర్థః * కబంధముదకం పాథః ఇత్యమరః - క్షోదీభూతమిత్యత్ర అక్షోదః క్షోదః సంపద్యమానం క్షోదీభూతమితి విగ్రహః * అభూతతద్భావే చ్విః * కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - పాథేయమిత్యత్ర పథి సాధు పాథేయం * పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞితి ఢఞ్ ప్రత్యయః - ఏవం శైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపన్నైః తటవనపవనైస్తీరకాంతారమారుతైః - అనుకంప్యమానో దోధూయమానస్సన్ విరహిణాం వేదనోద్దీపకత్వాదితి భావః- పంపాం నామ పుష్కరిణీం అభజత తీరం ప్రాపేత్యర్థః * ఇతి శ్రీమత్సగమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహామందానందలాభాభినందతర

భోగలతాగృహకేళీలుబ్ధలుబ్ధకపురంధ్రీశిథిలధమ్మిల్లమల్లికా
గంధమాంసలైర్మల్లికాక్షపక్షవిక్షోభక్షోదీభూతపాథఃపా
థేయైస్తటవనపవనైరనుకంప్యమానః పంపామభజత॥ *

ఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసాగస్వాంతేనాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్యవంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్య ధన్వతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్యకొండోపండితవర్యస్యాత్మజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాఖ్యాయామారణ్యకాండస్సమాప్తః.

ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే శ్రీమతిచంపూరామాయణే
అరణ్యకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

—*—

కిష్కింధాకాండప్రారంభః.

అథ కిష్కింధాకాండో వ్యాఖ్యాయతే॥ స తామితి॥ సవిరాధఖరత్రిశిరో దూషణకబంధాదీనామయత్నసంహరణేన ప్రసిద్ధపరాక్రమయుక్తః అత ఏవ లోకనివిష్టకీర్తిః జగద్విఖ్యాతయశస్సంపన్నః రఘూణాం ప్రవరో రఘునాయకః స తాం సాధూనాం బుద్ధిం చిత్తమివ ప్రసన్నాం నిర్మలాం ఏకత్ర స్వాభావ్యాదన్యత్ర రాగాద్యనుపహతత్వాచ్చేతి భావః - తాం చికీర్షితరావణవధోపయోగిసుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకసమీపవర్తినీం పంపాం విలోకయన్ పశ్యన్ అత ఏవ వియోగేన సీతావిరహశోకాతిశయేన యో జ్వరః సంతాపః ఇంద్రియక్షోభ ఇతి యావత్ తేన జాతః ఉత్పన్నః కంపో గాత్రవేపథుర్యస్య స తథోక్తస్సన్ ఆర్తిం మదనపీడాం ప్రపేదే ప్రాప - తస్యాః

> స తాం సతాం బుద్ధిమివ ప్రసన్నాం పంపాం వియోగజ్వరజాతకం
> పః। విలోకయన్ లోకనివిష్టకీర్తిరార్తిం రఘూణాం ప్రవరః ప్ర
> పేదే। * గ॥ ౧॥ తతస్తస్యాస్తటవనే నానానోకహనివహపరి

ప్రసన్నత్వేఽపి విరహిణాముద్దీపకత్వాత్పగమయం వ్యథామనుబభూవేత్యర్థః * ఆర్తిః పీడాధనుష్కోట్యోరిత్యమరః - అత్ర బుద్ధిమివేత్యైకపద్యం ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వక్తవ్యాదత ఏవ సమాసగా శ్రౌతీపూర్ణోపమా - వృత్తముపజాతిః - అత్రాదౌ * స తాం పుష్కరిణీం గత్వా పద్మోత్పలఝషాకులాం - రామస్సౌమిత్రసహితో విలలాపాకులేంద్రియ ఇతి - శ్రీరామాయణకిష్కింధాకాండాద్యపద్యాదిమపదప్రయోగేన చాతుర్యం దర్శితం కవినేత్యనుసంధేయం॥ ౧॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం నానావిధానామనోకహానాం చూతచాంపేయాదితరువిశేషాణాం నివహేన నికురుంబేణ పరిష్కృతే భూషితే * సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణ ఇతి సుడాగమః - తస్యాః పంపాయాస్తటవనే పరిసరవర్తికాననే నిభృతేతరమనిభృతమతిచపలం భ్రమణమాత్మనః ప్రయుక్తసంభ్రమో యస్య స తథోక్తః [illegible] కరః * వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపీత్యమరః తస్య చ చూత యాత్రో...

పా అత్ర చంచూశబ్దేన కంఠోలక్ష్యతే - తత్ర త్రిపఞ్చ గానిర్గ్వాత్ *చంచుః స్త్రోత్రిటి రుభౌ స్త్రియామిత్యమరః - తాద్రూప్యే మయట్ *స్త్రియాః పుంవద్ది త్యాదినా పుంవద్భావః - తాదృశీయా విపంచీ వీణా *విపంచీ వల్లకీ వీణేతి వై జయంతీ- వీణాతు వల్లకీ- విపంచీత్యమరశ్చ- తస్యాస్సకాశాత్సముదంచి తాస్సముత్పన్నాః యే పంచమాః పంచమాఖ్యాః స్వరవిశేషాః *పికః కూజతి పంచమమిత్యభిధానాత్ - తైరంచితా మనోజ్ఞా *అంచేః పూజాయా మితీడాగమః- తథా సంతతం నిరంతరం ఆకుంచితం శరసంధానార్థమవ నమితం పంచశరశరాసనం మన్మథకార్ముకం తేన వంచితో నివారితః పథి కజనానాం విరహిణాం సంచారప్రపంచః యాతాయాతప్రచారో యస్యాం సా - తథా ప్రమదం మకరందలాభాత్ప్రమత్తం యచ్చంచరీకకులం రోలంబనికురుంబం తేన కంచుకితాః కంచుకవత్కృతాః ఆవేష్టితా ఇత్యర్థః * తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః - తా మాధవ్యోతిముక్తలతాః యస్యాం సా *ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో బంభరశ్చ సః - అతిముక్తః- పుండ్రకః

షట్పృతెనిభృతెతరభ్రమణపరభృతవ్రాతచంచూమయవిపం
చిసముదంచిత పంచమాంచితా సంతతాకుంచిత పంచశరశ
రాసనవంచితపథిజనసంచారప్రపంచా ప్రమదచంచరీకకుల
కంచుకిత మాధవీ మాధవీ విభూతిరుదజృంభత॥ *ప॥ ౨॥ యత్ర
కాంతైర్వియుక్తానాం యుక్తానామపి సుభ్రువామ్। డోలాకర్మ

స్వాన్యద్వాసంతీ మాధవీలతేతి చామరః- మధోర్వసంతస్య ఇయం మాధవీ* మధుర్వసంతె చైత్రే చేతి విశ్వః *తస్యేదమిత్యణి టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ - విభూతిస్సంపదుదజృంభత ఉజ్జృంభితవతీ *భూతిర్భస్మని సంపదీత్యమరః॥ ౨॥ యత్రేతి॥ యత్ర యస్మిన్ వసంతసమయే కాంతైః ప్రియతమైర్వియుక్తానాం కాంతైర్యుక్తానామపి సుభ్రువాం సుందరీణాం మనాంసి హృదయాని చ వపూంషి శరీరాణి చ డోలాకర్మ డోలాలీలాం వితన్వంతి కుర్వంతి విరహిణాం మనాంసి ప్రియవియోగవేదనయా డోలాయమానాని భవంతి ప్రియసంగతానాం వపూంషి వసంతోత్సవే ప్రేమ్ణా స్వాకం డోలాఖేలనలాభాత్తాదృశఖేలనజనితసుఖమనుభవంతీత్యర్థః- అత ఏవ యథాక్రమమన్వయాత్ర్యథా పరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః - తథా మనసాం వపుషాం వర్ణ్యతయా ప్రకృతానామేవ డోలాకర్మవితననక్రియారూపధర్మసంబంధనా వ్యస్యగవ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరతుల్యయోగితేయం చో

క్షామాంశారణ్యభాగేన సంకీర్త్యతే॥ ౩॥ కరతలైరితి॥ యద్గిరేయస్యవసంతస్యగి రేస్స్వస్యార్థః- విలోలవిలోచనాశ్చంచలాక్ష్యః కరతలైర్నిజహస్తప్రదేశై ర్వనేషూద్యానవనేషు సుమనసాం పుష్పాణాం* స్త్రియస్సుమనసః పుష్ప మిత్యమరః - అపచీయత ఇత్యపచాయః ఫలవనందఃపస్పృష్టాద్ఘఞ్ అథేవా క్యారంభే - ఈతస్తైర్ద్విష్టిభిః జనేషు మనసామపచీయత ఇత్యపచయమప హారమాకర్షణమితియావత్ *అపహారస్త్వపచయ ఇత్యమరః- విరచయం తి వితన్వంతి అలంకారౌ పూర్వపదు స్సైయా ద్రుతవిలంబితవృత్తం* ద్రుతవి లంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్॥ ౪। తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నసమశరసమ రసమయే పంచబాణరణకాలే వసంతసమయ ఇత్యర్థః- పంపాం సమయా పంపాయాస్సమీపే* సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యేప్యన్యయే మతావితిహ లాయుధః- అభితః పరితస్సమయానికషాహాప్రతియోగేపీతి ద్వితీయా పర్య

వితన్వంతి మనాంసి చ వపూంషి చ॥ *ప॥ ౩॥ కరతలైరపచాయము
ఫేత్తుస్త్రైరపచయం చ వనేషు జనేషు చ। సుమనసాం మనసామపి
యద్గిరే విరచయంతి విలోలవిలోచనాః॥ *గ॥ ౪। తస్మిన్నసమశ
రసమరసమయే పమ్పాసమయాపర్యటన్ పర్యాకులహృదయో
హృదయదయితాం హృదిలక్షయన్ లక్ష్మణమిత్థమభాషత ॥ *
ప॥ ౫॥ అథాసిద్ధౌషధిరివహితా కేళికాలే వయస్యాప్యత్నీ త్రేతా
యజనసమయేత్తుత్రియాజ్యైవయుద్ధే । శిష్యాదేవద్విజపితృస

టన్ సంచరన్ పర్యాకులహృదయః వ్యాకులాంతఃకరణః శ్రీరామః హృదయ దయితాం సీతాం హృదిలక్షయన్ నిరంతరభావనయా హృదయే విలోకయన్ లక్ష్మణం ప్రతి ఇత్థమనేన ప్రకారేణాభాషతోవాచ॥ ౫॥ తత్ప్రకారమేవా హ॥ అథావితి॥ అత్ర యత్తదోర్నిత్యసంబంధాదుత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్యౌ ద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్దాధ్యాహార్యః యా సీతా మేమమ ఆధౌ మానసవ్యథా యాం సత్యాం *పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- ఆధిగ్రహణేన తజ్జన్య శా రీరామయో లక్ష్యతే - సిద్ధౌషధిః సంజీవన్యాద్యోషధివిశేష ఇవహి... థ్యా ఆరోగ్యకరీత్యర్థః - తాదాత్మ్యకోపచారాచ్చరణహితోపదే... ఆధిం నిరస్య తజ్జనితవ్యాధిరపి నివర్తకత్వాదితి భావః - తదుక్తం... మే *ఆధిజా వ్యాధయస్తత్ర ద్రవ్యమంత్రప్రశుభక్రమైః చికిత్స్యా...

ర్నశ్యంతీత్యంచ వేత్తి తదితి - కేళికాలే క్రీడాసమయే వయస్యా *

యిసీత్యర్థః *ఆళిస్సఖీ వయస్యాచేత్యమరః - త్రేతా త్రేతాగ్నౌ...

త్రేతాయాః ఆహవనీయాద్యగ్నిత్రయస్య యజనసమయే హవిరాదిద్రవ్య దానపూజాకాలే * త్రేతా త్వగ్నిత్రయే యుగ ఇత్యమరః - త్రేతాశబ్దో వ్యాఖ్యాతో బాలకాండే త్రేతాస్వేవ హుతాగ్ని తేజస ఇత్యత్ర - పత్నీ సహధర్మిణీ పత్యుర్నయా యజ్ఞస్సంపద్యత ఇతి పత్నీతి విగ్రహః * పత్నీ పాణిగృహీతీ చ ద్వితీయా సహధర్మిణీత్యమరః - యుద్ధేషు క్షత్రియాణామేవ తేషు క్షత్రియకులోద్భవేషు క్షత్రయుక్తధర్మోపదేశతత్పరైవేత్యర్థః - పలాయనాద్యుపదేశవ్యవచ్ఛేదకోయమేవకారః - ఆర్యపుత్రీయాభ్యాం చేతి స్వార్థే గజీవ్ ఆనుగాగమశ్చ - తథా దేవానామిష్టదేవానాం ద్విజానాం వసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణానాం పితౄణాం దశరథకౌసల్యాదీనాం చ సమారాధనే పూజాయాం విషయే శిష్యాఅంతేవాసినీ - భయభక్తిశ్రద్ధాపూర్వకముచితోపచారకరణతత్పరేత్యర్థః * ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః - తథా ఆర్తౌ ఆగంతుకపీడాయాం సఖ్యాం బంధుః ప్రియసుహృత్ - హితోపాయోపదేశాదినా తన్నిరసననిపుణేత్యర్థః - జాతేతి సర్వత్రానుషజ్యతే సా సీతా మే శిశిరితతం స్వసాహచర్యేణ పూర్వం శిశిరీకృతం యన్మహాకాననం మహారణ్యం తస్మిన్ - కాన

మారాధనే బన్ధురార్త్తౌ సీతా సా మే శిశిరితమహాకాననే కా న జా
తా ॥ * ప ॥ ౬ ॥ మలయగిరిచరోయం మన్మథాధోరణాజ్ఞామథిత
పథికవర్గో మారుతవ్యాళహస్తీ। విరచయతి మదీయే శైత్యసౌర

జాతా కాపి నాభూత్ - ఆద్యానిమపూర్వం తత్తదానుగుణ్యేన తథా తథా జాతా ఇదానీం త్వస్మిన్మహారణ్యే సకాపి జాతేతి మనాక్ కష్టమాపన్నమిత్యర్థః - ఈదృగ్గుణగణశాలిన్యాస్సీతాయాః విరహే కథం మమ నిర్వాహ ఇతి భావః - సిద్ధామధిరివేత్యుపమా స్పష్టా అన్యత్ర రూపకమిత్యనయోస్సంసృష్టిః - మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౬ ॥ మలయేతి ॥ మలయగిరిచరో మలయాచలతటీ ఏకత్ర దాక్షిణాత్యత్వాదన్యత్ర తత్సంభవత్వాచ్చేతి భావః - తదుక్తం హిమవద్వింధ్యమలయా గజానాం ప్రభవా నగా ఇతి - తథా మన్మథ ఏవాధోరణో హస్తిపకః తస్యాజ్ఞయా నియోగేన మథితో వ్యాకులితో మర్దితశ్చ పథికవర్గః పాంథనివహో యేన స తథోక్తః - ఏకత్రోద్దీపకత్వాదన్యత్ర తద్వాంకుశత్వాచ్చేతి భావః * ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదిన ఇత్యమరః - అయం ప్రవర్తమానః మారుత ఏవ వ్యాళహస్తీ దుష్టగజః * వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే ఇత్యభిధానాత్ * వ్యాళశబ్దేన చ హస్తిప్రతీతౌ పునర్హస్తిగ్రహణం కరికలభకర్ణానాం సానివద్ద్రష్టవ్యం - శైత్యసౌరభ్యమాంద్యైః త్రివిధస్త్రి

ప్రకాశో యో మదో దానోదకం పరప్రహరణహేతుభూతదర్పో వా తేన సమృద్ధస్సంపూర్ణస్సక్ శైత్యాదిగుణత్రితయ రూపమదోన్మత్త ఇత్యర్థః॥ మదీయే మానసే వప్రలీలాముత్ఖాతకేళిం విరచయతి తనోతి - అత్యంతవైకల్యాపాదకవేదనోత్పాదనేన మన్మనోవిదారణం కరోతీత్యర్థః ॥ * ఉత్ఖాతకేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా నిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే హస్తిమాత్రస్యైవ వప్రక్రీడా దుస్సహా - తస్యతు పునరాధోరణాజ్ఞప్తత్వం దుష్టత్వం త్రివిధమదసమృద్ధత్వం చ యది తదా కిము వక్తవ్యమితి భావః - మారుతశైత్యాదిగుణవర్ణనం కవిసమయసిద్ధత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - అత్ర మారుతే వ్యాళహస్తిత్వరూపణాన్మానసస్య గిరితటత్వరూపణం గమ్యత ఇత్యేకదేశవర్తిసావయవరూపకం - మాలినీవృత్తం ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ తతః భాషణానన్తరం దుస్సహస్సోఢుమశక్యః యో విరహః కృశానోర్విరహానలస్య భావశ్చేష్టా వ్యాపార ఇతి యావత్ తేన కృశః క్షీణః అనుభావస్సామర్థ్యం చిత్తస్వాస్థ్యం యస్య తం తథోక్తం * కృశానుః పావకోనల ఇత్యమరః - అనుగతో భావోనుభావ ఇతి ఘఞ్

భ్యమానం ధైర్యస్త్రివిధమదసమృద్ధో మానసే వప్రలీలామ్ ॥ * ౫ ॥

౮॥ తతో దుస్సహవిరహకృశానుభావం భావసంధుక్షణవిచక్ష
ణలక్ష్మణవచనధార్యమాణధైర్యం రాఘవమగ్రతస్సుగ్రీవో వి

తేన ప్రాదిసమాసః న తూపసృష్టాద్ఘఞ్ ప్రత్యయః - శ్రేణీభువోనుపసర్గ ఇత్యనుపసర్గాద్భవతేర్ఘఞ్ విధానాత్ అత ఏవ కాశికాయాం - కథం ప్రభావో రాజ్ఞాం ప్రకృష్టో భాగ ఇతి ప్రాదిసమాస ఇతి చోద్యపరిహారౌ - భావసంధుక్షణం స్వభావానుసంధానం పునః ప్రకృతిప్రాపణమితి యావత్ * ధుక్షేర్ల్యుట్ - తత్ర విచక్షణాని నిపుణాని లక్ష్మణవచనాని తైర్ధార్యమాణం ధారణవిషయీక్రియమాణం ధైర్యం చిత్తస్థైర్యం యేన తం తథోక్తం * సంస్తంభ రాఘవ ద్రం తే మా శుచః పురుషర్షభ - నేదృశానాం మతిర్మన్దా భవత్యకలుషాత్మనామితి శ్రీరామాయణే లక్ష్మణోక్తవచనాలంబితధైర్యమిత్యర్థః ॥ * భావస్సత్తాప్రభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్విత్యమరః - రాఘవం శ్రీరామమగ్రతః పురోభాగే సుగ్రీవో విలోక్య దృష్ట్వా వాలినా ప్రహితః ప్రేషితస్తత్పరిజ్ఞానార్థం ప్రేషితః యోపసర్పో గూఢచారస్స ఇతి ధియా తదభ[illegible] ర్థః ॥ * అపసర్పశ్చరస్స్పశః - చారశ్చ గూఢపురుష ఇత్యమరః - సుమార తి ప్రకృష్టమపససర్ప అపసృతవాన్ - పూర్వోక్తిశిఖరస్థలం ప్రత్యాపసృష్టల

తరంజగామేత్యర్థః ॥ ౮ ॥ స ఇతి॥ స తు సోఽపి సుగ్రీవః షాడ్గుణ్యచింతనం మంత్రః స ఏషామస్తీతి మంత్రిణః తైః రహస్యైస్సహ * మంత్రీ ధీసచివోఽమాత్య ఇత్యమరః - తత్ర సహాదశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యమానాయాం వృద్ధో యూనేతి జ్ఞాపనాత్తృతీయా - సమ్మంత్ర్య సమ్యగ్విచార్య తయోః రామలక్ష్మణయో రాశయమభిప్రాయం అవజిగమిషుః గవగంతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసుస్సన్నిత్యర్థః అవపూర్వాద్గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - ప్రభంజనాత్మజం పవమానతనయం హనూమంతం ప్రాహిణోత్ప్రేషితవాన్ తత్సమీపమితి శేషః తస్యైవ మహాబుద్ధిసంపన్నత్వేన దూత్యే ప్రేషణీయత్వాదితి భావః॥ ౯॥ సోఽపి శ్రీరామం ప్రతి జగామేత్యాహ॥ తపనేతి॥ యః హనూమాన్ విద్యయా సకలశాస్త్రాభ్యాసేన జన్మనా ఉత్పత్త్యా చ హేతునా తపనపవనయోస్సూర్యపవనయోః పుత్రభావం పుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్ - గతవాన్ * మార్తాండస్త్వబ్రవీత్తత్ర భగవాన్ తిమిరాపహః - తేజసోఽస్య మదీయస్య దదామి శతికాం కలాం- యదా చ శాస్త్రాణ్యధ్యేతుం శక్తిరస్య భవిష్యతి - త

లోక్యవాలిప్రహితాపసర్పధియా సుదూరమపససర్ప॥ * ప॥ ౮
సతు సమన్త్ర్య మన్త్రిభిస్తయో రాశయమవజిగమిషుః ప్రభం
జనాత్మజం ప్రాహిణోత్ ॥ * ప॥ ౯॥ తపనపవనయోర్యః ప్రాప్త
వాన్ పుత్రభావం శతముఖకృతపాళిర్విద్యయా జన్మనా చ। సతుద

దాస్య శాస్త్రం దాస్యామి యేన వాగ్మీ భవిష్యతి - భవితా త్రిషు లోకేషు న కశ్చిచ్ఛాస్త్రదర్శన ఇతి - ఉత్తరకాండే భగవతస్సూర్యాల్లబ్ధవిద్యత్వకథనాత్తత్సకాశాత్సకలశాస్త్రాధ్యయనేన సూర్యపుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్ - శిష్యస్యోపాధ్యాయపుత్రత్వం చోక్తం శ్రీరామాయణే వాలినం ప్రతి శ్రీరామవాక్యం * జ్యేష్ఠభ్రాతా పితా వాపి యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి - త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయా ధర్మే చ పథి వర్తిన ఇతి - ధర్మశ్చేదత్ర కారణమితి పాఠాంతరం - జనితా చోపనేతా చ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి - అన్నదాతా భయత్రాతా పంచైతే పితరః స్మృతా ఇతి - తథా - తత్ర రాజా ప్రశస్తస్య కేసరీనామ వై పితా - యస్య భార్యా బభూవేష్టా హ్యంజనేతి పరిశ్రుతా - జనయామాస తస్యాం వై వాయురాత్మజముత్తమమితి తత్రైవోక్తత్వాజ్జన్మనా వాయుపుత్రత్వం చ ప్రాప్తవానిత్యనుసంధేయం - అత ఏవ యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః . తథా శతముఖేనేంద్రేణ కృతా రచితా పాళిరంకః వనుభంగహూప [illegible] - [illegible] స్యఫల మాహాత్మ్యా

ఙ్యాంగృహీతుకామస్యాస్యేంద్రవజ్రాభిఘాతేన గిరిపతనేవ హనుభంగస్య జాతత్వాదితిభావః* పాళిస్త్రీశ్ర్యశ్రికపంక్తిష్విత్యమరః- ఏతేన బాల్య ఏవేంద్రవజ్రప్రహారసహనశక్తస్యాస్య కింవక్తవ్యం శక్తిసంపన్నత్వమితి సూచ్యతే- తథాచోక్తగుణవిశిష్టతయాస్యైవ దూతత్వం యుక్తమిత్యవగమ్యతే యథాహ కామందకః- ప్రగల్భస్స్మృతిమాన్వాగ్మీ శస్త్రే శాస్త్రే చ నిష్ఠితః- అభ్యస్తకర్మా నృపతేర్దూతో భవితుమర్హతీతి దశముఖస్యరావణస్యకీర్తిస్తోమో యశోమండలం సఏవసోమశ్చంద్రః తస్యాత్ర హనూమాన్ మూర్తిమాన్*స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూరిత్యమరః - చరమః పక్షః కృష్ణపక్ష ఇవస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - కాలక్రమేణాస్య తత్క్షయకరత్వాదితిభావః- సతుసోపి హనూమాన్ శరాదీనాం చేతిదీర్ఘః - రామంప్రాపదుక్తాలంకారయోస్సంసృష్టిః- మాలినీవృత్తం॥ ౧౦॥ స ఇతి॥ స్వీకృతభిక్షువేషః స్వీకృతసన్యాసివేషః - సఏషః హనూమాన్ చారాణాంతథైవాచారాదితి భావః*భిక్షురూపంతతో భజేశఠబుద్ధితయా కపిరితి శ్రీమద్రామాయణే-

శముఖకీర్తిస్తోమసోమస్యపక్ష శ్చరమ ఇవ హనూమాన్ ప్రాప
రామం హనూమాన్॥*౧॥౧౦॥సఏషస్స్వీకృతభిక్షువేషస్సవి
నయమేతావాబభాషే।భవంతౌ కతరౌ కాన్తాకారౌ కాన్తారం
కథమిదమవాతరతామ్।విచిత్రతర జిష్ణుకోదండమండితావపి

సవినయం సప్రశ్రయం ఏతౌ రామలక్ష్మణావాబభాషే ఉవాచ అత్రమహాపుణ్యస్యాపగమభాగవతాగ్రగణ్యస్య హనూమతోపి రూపాంతరస్వీకరణే కిము తాతిక్రూరస్య దుర్వినీతస్య రావణస్య సీతాపహరణసమయ ఇత్యనుసంధేయం॥ భాషణప్రకారమేవాహ భవంతావిత్యాదినా - కాంతాకారౌ మనోహరరూపౌ*కాంతం మనోహరం రుచ్యమిత్యమరః- భవంతావిదమేతద్దుష్ప్రవేశమిత్యర్థః - కాంతారం కాననం*గహనం కాననం వనం-కాంతారమిత్యాగః- కథం కేన హేతునా అవాతరతామవతీర్ణవంతౌ ప్రవిష్టవంతావిత్యర్థః విచిత్రతరేతి॥ కించ విచిత్రతరాభ్యామత్యంతాశ్చర్యకరాభ్యాం జిష్ణుకోదండాభ్యాం జైత్రచాపాభ్యాం తథా విచిత్రతరేణ నానావర్ణసంపూర్ణత్వాదతిచిత్రేణ జిష్ణుకోదండేనేంద్రధనుషా చ మండితౌ మండిభూషణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః*జిష్ణుశ్చ కేతనంజయే జైత్రే చేతివిశ్వః - తథాహ్యస్య దినస్య సుదినత్వాత్ యుష్మద్దర్శనాన్నైసుర్భవన్త్వాభా

వేన చ సుదినత్వాద్దైతోః భవంతౌ యువాం జీమూతౌ మేఘావిన సత్రశ్లో

థః-తథాచేన్మేఘచ్ఛన్నేహ్నిదుర్దినమిత్యభిధానాద్దుర్దినత్వమేవస్యా దితిభావః*జీమూతౌమేఘపర్వతావిత్యమరః - జీమూతశబ్దోవ్యాఖ్యాతః జటేతి॥ కించజటావల్కలైఃగ్రంథితకచవల్కలవసనైః- శిఫాత్వగ్భిశ్చ యుతౌసహితావపి*శాఖాశాలేశిఫాజటే - త్వక్ స్త్రీవల్కంవల్కలమ స్త్రియామిత్యమరః - జంగమత్వాత్సంచారశీలత్వాద్భవంతౌకల్పవృక్షౌ నభవతఃతథాత్వేస్థావరత్వంస్యాదితిభావఃతమోపహేతి॥ కించతమోప హాలోకేన అజ్ఞాననిరాసకదర్శనేనతద్ధ్వాంతవిధ్వంసకద్యోతనేనకలితౌ యుక్తౌ*రాహుధ్వాంతేగుణేతమః- ఆలోకౌదర్శనోద్యోతౌ-ఇతిచామరః- తథాపియోగపద్యభాస్వరయోఃయుగపత్ప్రకాశనశీలయోః యువయో స్సాన్నిధ్యాత్సన్నిధానాద్ధేతోః భవంతౌపుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరౌ నభవతః తథాత్వేయోగపద్యభాస్వరసాన్నిధ్యమేవనస్యాదితిభావః - అ తఃకౌయువామితివాక్యశేషః*స్థేశభాసపిసకసోవరజితివరచ్ పుష్పంవికా సఃఅనయోరస్తీతిపుష్పవంతావితివిగ్రహః*ఏకయోక్త్యాపుష్పవంతౌదివా కరనిశాకరావిత్యమరః- అత్రస్థానత్రయేపిశ్లేషభంగ్యాజీమూతత్వాదినా

> నస్యాస్స్యసుదినత్వాద్భవంతౌనజీమూతౌ। జటావల్కలయు
> తావపిజంగమత్వాద్భవంతౌనకల్పవృక్షౌ। తమోపహాలోకక
> లితావపియోగపద్యభాస్వరతేజస్సాన్నిధ్యాద్భవంతౌనపుష్ప
> వంతౌ॥*ప॥౧౧॥కుశస్తంభేపిసంభూతంసౌరభ్యమివభాసతే।

సందివ్యాసుదినత్వాదిహేతుభిర్నిషేధేపినిశ్చయపర్యవసానాభావాత్ శ్లే షసమాహితవిరోధానుప్రాణితశుద్ధవిషయసందేహాలంకారః*విషయో విషయీయత్రసాదృశ్యాత్కవిసమ్మతౌ- సందేహగోచరౌస్యాతాంసందే హాలంకృతిస్త్రీధేతిలక్షణాత్॥ ౧౧॥ కుశేతి॥ కుశస్తంభదర్భకాండేఅపిశ బ్దోవిరోధసూచకః- తత్రయదాకదాపిసౌరభ్యానుదయాదితిభావః- సం భూతంసముత్పన్నంసౌరభ్యమామోదఇవతపోవేషేజటావల్కలధార ణరూపతపస్వివేషసముచితవేషేఇత్యర్థః- యువానౌచతౌయోగినౌచత యోర్యువయోగినోః తరుణతపస్వినోఃయువయోర్భవతోస్సౌందర్యంరా మణీయకంభాసతేప్రకాశతే భవతోరివతపస్వేషసౌందర్యావభాసనం నకుత్రాపిదృష్టచరమతోయువామపూర్వతపస్వినావితిభావః- అత్రకు శస్తంభస్యపవిత్రత్వాదిధర్మైః ప్రశస్తత్వేపిహేమ్నః తస్యకదాపిసౌ రభ్యసంభవాదభూతోపమేయంతయోశ్చ [illegible] త్వస్యరూపమాసాం

దర్శసంపన్నత్వాదివస్తువ్యజ్యతే॥ ౧౨॥ అథమహాత్మనః కపటపటమనుచి
తమిత్యమత్వా స్వాశయం ప్రకాశయన్నాహ॥ యుష్మదితి॥ యుష్మద్వార్తా
యుష్మద్వృత్తాంతః సైవసుధా అమృతం తస్యా ఆస్వాదేలబ్ధయోగ్యర
ధో్ శ్వః యుష్మత్సుఖాద్భవదీయవార్తాకర్ణనలోలుపయోరిత్యర్థః-
శ్రోత్రయోర్భవదీయకర్ణయోస్సుఖమానందం కరుతే మేమమజిహ్వారస
నా * రసజ్ఞారసనాజిహ్వేత్యమరః - స్వయమేవగృహీతుమనుభవితుం ప్ర
హ్వానమ్రాసతీప్రవర్తతే యుష్మచ్ఛ్రీముఖాత్ భవదీయవార్తామనాక
ర్ణ్యైవ మహత్సందర్శనజనితప్రభావవశాదహమేవత్వాం వక్తుం ప్రవృ
త్తోఽస్మీత్యర్థః॥ ౧౩॥ కశ్చిదితి॥ సుగ్రీవ ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చిత్సమస్తవా
నరపతిః సర్వకపీశ్వరః అస్తివర్తతే॥ ౧౪॥ అస్తుతతః కింతత్రాహ॥ తేనేతి॥
భ్రాతుర్వాలినోభయాద్భీతోః ఋశ్యమూకమృశ్యమూకాఖ్యంగిరిముపా

తపోవేషేపి సౌందర్యం యువయోర్య్యవయోగినోః॥ * ప॥ ౧౨॥
యుష్మద్వార్తాసుధాస్వాదలబ్ధయోశ్శ్రోత్రయోస్సుఖమ్।
స్వయమేవగృహీతుం మే జిహ్వా ప్రహ్వా ప్రవర్తతే॥ * గ॥ ౧౩॥ క
శ్చిదస్తిసమస్తవానరపతిస్సుగ్రీవ ఇతి॥ * ప॥ ౧౪॥ తేనభ్రాతృభ
యాదృశ్యమూకముపాశ్రితేనయువాభ్యాం సమం సఖ్యమిచ్ఛ
తా ప్రేషితం హనూమదభిధానం భిక్షురూపచ్ఛన్నం వానరమి
మమంజనాయాఞ్జనేయం ప్రభఞ్జనసంజాతం జానీతమితి॥ * గ॥ ౧౫॥
తతస్తదీయవచనమాకర్ణ్య కర్ణయుగళసుధావర్షి దేవర్షి

శ్రితేనాధిష్ఠితేనమతంగశాపాత్తస్య తత్రాగంతుమశక్యత్వాదితిభావః అ
తఏవయువాభ్యాం సమం భవద్భ్యాం సాకం సఖ్యం మైత్రీమిచ్ఛతా కాంక్ష
తా తేనసుగ్రీవేణ ప్రేషితం వృత్తాంతపరిజ్ఞానార్థం ప్రహితమతఏవభిక్షు
రూపేణ సన్యాసివేషేణ ఛన్నం గుప్తమిమమేనం ఆంజనేయమంజనాగర్భ
సంభూతం- స్త్రీభ్యోఢక్ - ప్రభంజనాద్భిజనిషే క్తుః పవమానాత్సంజా
తం సముత్పన్నం * నభస్వద్వాతపవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః
హనూమానిత్యభిధానం యస్యాసౌ తథోక్తం హనూమదభిధానం వాన
గం జానీతమవధారయతమిత్యాబభాష ఇతిసంబంధః॥ ౧౫॥ తత ఇతి॥ తత
స్తదనంతరం కర్ణయుగళసుధావర్షి స్వాభిలషితార్థవేదకత్వాచ్ఛ్రోత్ర
నందక మిత్యర్థః - తదీయం హనూమత్సంబంధివచనమాకర్ణ్య దేవ
ర్షిప్రతిమః స్వమాహాత్మ్యబుద్ధ్యా దేవర్షిసదృశః మహానుభావ ఇత్యర్థః-

దాశరథిః శ్రీరామః సానుజ ఇతి శేషః - తం హనూమన్త ముపాశ్లిష్యా రు
హ్యేత్యర్థః ॥ పృష్ఠమారోప్య తౌ వీరౌ జగామ కపికుంజర ఇతి- శ్రీరామా
యణవచనాదితి భావః- తద్దర్శితేన హనూమన్నిర్దిష్టేన పథా మార్గేణ గ
త్వేతి శేషః - తపనతనయేన సాకం సుగ్రీవేణ సహ విరచిత భువనసౌఖ్యము
త్పాదితనిఖిలలోకకంటకరావణసంహారమూలత్వాదితి భావః - సఖ్యం మై
త్రీం ॥ సఖ్యాదిత్యాదితి యత్ప్రత్యయః - అగ్నిస్సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మిన్కర
ర్మణి తద్యథా తథా అగ్నిసాక్షికమకరోత్ ॥ సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామి
తి సాక్షాచ్ఛబ్దాదిని ప్రత్యయః - తత స్త్రైషికః కప్ప్రత్యయః ॥ స్వరక్షణే
ప్యశక్తస్య కో హేతుః పరరక్షణ ఇతి న్యాయేనాన్యోన్యారుచిర్న జాతా అ
వశ్యంభావినః కార్యస్య బ్రహ్మణోపి నివర్తయితుమశక్యత్వాదితి భావః-త
థా చ రామాయణం ॥ తతోగ్నిం దీప్యమానం తౌ చక్రతుశ్చ ప్రదక్షిణం - సు
గ్రీవో రాఘవశ్చైవ వయస్యత్వముపాగతావితి ॥ ౧౮ ॥ యోగమితి ॥ హనూ

ప్రతిమో దాశరథిస్తముపాశ్లిష్య తద్దర్శితేన పథా విరచితభువ
నసౌఖ్యం సఖ్యం తపనతనయేన సాకమగ్నిసాక్షికమకరోత్ ॥ ॥
ప ॥ ౧౮ ॥ యోగం ః తస్య తి హనూమతి రాఘవస్య వైవస్వతేన హ
రిణా సమవర్తినా చ । మే నే విధిఘటయితుం కపిమిన్ద్రపుత్రం
వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినా చ ॥ ॥ గ ॥ ౧౯ ॥ తత స్తత్క్షణస

మతి అంజనేయే రాఘవస్య వివస్వతః సూర్యస్యాపత్యేన వైవస్వతేన ॥ త
స్యాపత్యమిత్యణ్ సమం వర్తితుం శీలమస్యాస్తీతి సమవర్తినా సర్వదాపి
సౌమ్యేనైవ వర్తనశీలేనేత్యర్థః- తాచ్ఛీల్యే ణినిః - హరిణా కపినా సుగ్రీ
వేణ యోగం సంగతిం ః తన్వతి కుర్వతి సతి ॥ యోగస్సన్నహనోపాయ ధ్యా
న సంగతియుక్తిష్విత్యమరః- విధిర్దైవం చ ॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః-
ఇంద్రపుత్రం కపిం వాలినమిత్యర్థః - వైవస్వతేన సూర్యతనయేన సమవ
ర్తినా ప్రాణినాం కర్మానురూపదండప్రవర్తనశీలేనేత్యర్థః - హరి
ణా యమేన ఘటయితుం మేనే శ్రీరామసుగ్రీవసఖ్యాత్ మృత్యుః ప్రత్యాస
న్నో వాలిన ఇతి ఫలితార్థః ॥ శ్రాద్ధదేవో వైవస్వతోంతకః ॥ సమవర్తీ పరే
తరాట్ ॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్క విష్ణుసింహాంశు వాజిషు - శుకాహికపి
భేకేషు హరిర్నా కపిలే త్రిష్వితి చామరః- అత్ర విధేరీదృక్ఛ్మననాసంబంధే
పి తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తి భేదః-తథా ద్వితీయపాదస్య చతుర్థేన సం
యమనాత్సంసర్గ... ... ... త్తము ॥ ౧౯ ॥ తత

ఇతి ॥ తత స్తదనంతరం- తత్క్షణసంభూతస్సఖ్యకరణక్షణఏవసంజాతః వి
స్రంభోవిశ్వాసోయస్యతస్మై-సత్సమాగమస్యసద్యఏవప్రత్యయజనకత్వా
దితిభావః॥*॥ మావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - ప్రతిశ్రుతః ప్రతిజ్ఞాతో వా
లివధోయేనతస్మైభవద్వేషిణంవాలినంహత్వాతారయాసహతత్సామ్రా
జ్యంతుభ్యందాస్యామీతికృతప్రతిజ్ఞాయేత్యర్థః॥*॥అంగీకృతమాశ్రుతంప్ర
తిజ్ఞాతమిత్యమరః - కథితాఉక్తానిజాస్వీయామన్మథదశాసీతావిరహప్ర
యుక్తమన్మథావస్థాయేనతస్మై - ప్రియతమావియోగేనాహమేవంవిష
ణ్ణోజాతస్తత్త్వయావశ్యంతదన్వేషణార్థంప్రయత్నః కర్తవ్యఇత్యా
వేదితాత్మీయవేదనాయేత్యర్థః॥*॥దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః- కథి
తనిజకథాయేతిసారాంతరంస్పష్టోర్థః- దాశరథయేశ్రీరామాయసుగ్రీ
వఃదశగ్రీవేణరావణేననీయమానయాప్రియమాణయాసీతయాపాతితా

భూతవిస్రమ్భాయప్రతిశ్రుతవాలివధాయకథితనిజమన్మథ
శాయదాశరథయే సుగ్రీవోదశగ్రీవనీయమాన సీతాపాతితాని
కానిచిదాభరణానిన్యదర్శయత్ ।*॥ప॥౧౮॥ప్రత్యర్పితానాంకపి
పుంగవేనరామస్సవకాన్తాధృతభూషణానామ్। సంస్కార
హైన్యాత్పరిధూసరాణాంప్రక్షాళనంబాష్పజలైశ్చకార॥*॥గ॥
౧౯॥ తతస్సౌమిత్రిఫణితనిగ్రన్థసన్ధుక్షితధైర్యేణరామేణాను

నీయక్తాని కానిచిత్కియంత్యాభరణాని భూషణానిన్యదర్శయద్దర్శయా
మాస॥ ౧౮॥ ప్రత్యర్పితానామితిరామఃకపిపుంగవేనకపిశ్రేష్ఠేనసుగ్రీవే
ణ-ప్రత్యర్పితానాంతథాసంస్కారహైన్యాత్- క్షాళనశోధనాభావాత్-
హానేర్వేతివాపాఠః- పరిధూసరాణాంపరితోమలినానాం- స్వకాంతాధృ
తభూషణానాంబాష్పజలైర్నిజనేత్రాంబుభిఃప్రక్షాళనంపరిశోధనంనిర్మ
లభావమితియావత్ - చకారతానీమానిఖలుతదీయానిభూషణానీతిపునః
పునఃపశ్యన్నశ్రూణిముమోచేత్యర్థః - అత్రక్షాళనకరణాసంబంధేపిత
త్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- తయాచతస్యతాదృశీప్రియతమావిషయప్రే
మాతిభూమిరితివస్తువ్యజ్యతే- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౧౯॥ తతఇతి॥ తతో
భూషణదర్శనజనితశోకానంతరం - సౌమిత్రిఫణితైర్మహాత్మన స్తవస్తై
వంశోకకాలసత్వం.యుక్తమిత్యాద్యుపలాలనవాక్యైర్యోనిర్బంధస్తేనసం
ధుక్షితంస...తేన ... త్పునః ప్రకృతి

హాపన్నేనేత్యర్థః రామేణ భానుసూనుస్సుగ్రీవః వాలివైరకారణమను యుక్తః పృష్టస్సన్ ✻ అనుపూర్వాద్యజేః కర్మణి క్తః ✻ ప్రశ్నేనః యోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః- అతఏవదుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం- ఇత్థమకథయత్ కథయామాస॥ ౨౦॥ తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి॥ పురాఖల్విత్యాదినా॥ పు రాపూర్వకాలే ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకారే- నిఖిలరిపుకులమశేషశత్రుమం డలమేవ తిమిరనిచయోంధకారపటలం తస్య మరీచిమాలినం సూర్యం సకల శత్రుకులసంహారిణమిత్యర్థః-వాలినం దుందుభేర్భ్రాతా జ్యేష్ఠః మాయా వీతి యథార్థనామ్నా ప్రసిద్ధః ✻ అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి మత్వర్థీయో వినిప్రత్యయః - కశ్చన కోపి దానవః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం - రు ద్ధ్వా నిరుధ్య తస్య వాలినో బలేన పరాక్రమేణ చలితా భ్రష్టా ధృతిర్ధైర్యం యస్య స తథోక్తస్సన్- ఉరగనగరకుహరం పాతాళగుహాం అగాహత ప్రా

యుక్తో వాలివైరకారణం భానుసూనురిత్థమకథయత్॥ ✻ గ॥ ౨౦

పురా ఖలు నిఖిలరిపుకులతిమిరనిచయమరీచిమాలినం వాలినం

మాయావీ నామ దానవః కశ్చన దుందుభేర్భ్రాతా యుద్ధాయ రు

ద్ధ్వా తద్బలచలితధృతిరురగనగరకుహరమగాహత॥ ✻ గ॥ ౨౧॥

తదను గుహాం గాహమానేన మానశాలినా హేమమాలినా వాలి

నా బిలముఖపాలనాయ నిహితస్తస్యోత్థానవేళాం పరిపాల

యన్ చిరకాలే వ్యతీతే ఫేనస్త్యానమాంసవిసృమరమసృక్పూరమ

విశత్॥ ౨౧॥ తదన్వితి॥ తదను తదనంతరం గుహాం దానవప్రవిష్టకుహరం గాహమానేన ప్రవిశతా- కుతః- మానశాలినా పరవిదారణాభిమానధనే నన యథాకథంచిజ్జీవనతత్పరేణేత్యర్థః- హేమమాలా ఇంద్రదత్తకనక మాలికాస్యాస్తీతి హేమమాలినా ✻ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః వాలినా బిలముఖ పాలనాయ గుహాద్వారసంరక్షణాయ దానవాంతరాప్రవేశార్థమిత్యర్థః- నిహితః నియుక్తః అహమితి శేషః తస్య వాలినః ఉత్థానవేళాం పునరాగమ నసమయం పరిపాలయన్ తదాచిరకాలే వ్యతీతే సాగ్రసంవత్సరే సతీత్య ర్థః ✻ తస్య ప్రవిష్టస్య బిలం సాగ్రస్సంవత్సరో గత ఇతి రామాయణాత్ - తి తః ఫేనేన సూక్ష్మతరబుద్బుదమండలేన స్త్యానం ఘనీభూతం యన్మాంసం పి శితం తేన విసృతం వ్యాప్తం అసృక్పూరం రక్తప్రవాహం అవేక్ష్య దృష్ట్వా మే మమ భ్రాతా వాలిన్ హతో ... దృగసృగ్ధస్నేన

తథాభ్రాంతోస్మీత్యర్థః॥ ౨౨॥ తదన్వితి॥తదనునిర్ధారణానంతరం విపు
లోపలఫలకేన విస్తృతశిలాఫలకేన మహత్తరశిలానికరేణ వా-పిహితమా
చ్ఛాదితంబిలముఖం గుహాద్వారం యేన సతథోక్తస్సన్ దానవస్య పునర్ని
ర్గమనాభావార్థమితిభావ *అపిధానతిరోధాన పిధానాచ్ఛాదనాని
చేత్యమరః - వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో రిత్యకారస్య
లోపః - స్వయముదశ్రురుద్గతబాష్పస్సన్ తస్మై వాలినే నైవాపముదకంపి
తృతర్పణజలం దత్త్వా శోకేన భ్రాతృనిధనజనితవిషాదేన అంధః ఇతికర్త
వ్యతామూఢస్సన్ కిష్కింధాం వాలిపాలితనగరీం అవాపం ప్రాప్నువం
ప్రవిష్టవానస్మీత్యర్థః॥ ౨౩॥ అథేతి॥ అథానంతరం విదితో విజ్ఞాతో వృ

వేత్యధ్యాహృతామే నిహతఇతి నిరచినవమ్ * గ॥ ౨౨॥ తదనువిపు
లోపలఫలకపిహితబిలముఖస్తస్మై దత్త్వా స్వయముదశ్రురుద
కం నైవాపమవాపం శోకాన్ధః కిష్కిన్ధామ్॥ * గ॥ ౨౩॥ అథవిదిత
వృత్తాంతైరమాత్యైరభిషేచితే మయి వాలీ మాయావినం నిహ
త్యఖరతరభుజపరిఘవిఘట్టిత బిలవదనపిధానస్తరసా రసాత
లాత్పురం ప్రవిష్టోతీవరుష్టః ప్రభ్రష్టాశయం బహుశః ప్రణిపత
న్తం ప్రతిపాదితయాథాతథ్యమముం జనం నిరాగసమపి నగరా

త్తాంతః వాలివినాశరూపవార్తా యైస్తైరమాత్యైర్మంత్రిభిః మయిఅభి
షేచితే రాజ్యాభిషిక్తే సతిస వాలీ మాయావినం దానవం నిహత్యసంహృ
త్య ఖరతరాభ్యాం అతిశయేన కఠినాభ్యాం భుజపరిఘాభ్యాం నిజభుజార్గ
ళాభ్యాం నిఘట్టితం విదారితం బిలవదనపిధానం గుహాద్వారాచ్ఛాదనశి
లాఫలకం యస్య సతథోక్తస్సన్ తరసా రయంహసా రసాతలాత్పాతాళకు
హరాత్ పురం కిష్కింధానగరీం ప్రవిష్టః తదాతీవరుష్టః బిలమధ్యేసం
ధానవేన నిహతస్స్యాదితి తన్ముఖమాచ్ఛాద్య స్వయమజానన్నివాగత్య రా
జ్యసుఖమనుభవత్యేష ద్రోహీత్యత్యంతరోషాక్రాంతచిత్తస్సన్నిత్యర్థః
ప్రభ్రష్టాశయమేతద్దర్శనాద్విన్ష్టబుద్ధిమితికర్తవ్యతాశూన్యమిత్యర్థః -
అతఏవ బహుశో బహువారం ప్రణిపతన్తం తమజ్ఞానాదేవం కృతమతో మదప
రాధం క్షమస్వేతి పునః పునః పాదయోర్నిపతన్తమిత్యర్థః తథా ప్రతిపా
దితం సమ్యక్కథితం యాథాతథ్యం యథాతథభావో యేన తథోక్తం రక్తప్ర
వాహాదర్శనేన సతస్య నిధనమాశంక్యానవాయ పునర్నిర్గమనాభావ

యాఃబిలమధ్యమరత్యితితస్మ్యభమాచ్ఛాద్యాగతోస్మినతుద్రోహోజైతికథిత వస్తుగతిమిత్యర్థః- యాథాతథ్యారణ్యకాండేవ్యాఖ్యాతం రామలక్ష్మణయోరాథ్యాథాతథ్యమిత్యత్రసిరాగసంవస్తుతోఽపరాధమపి॥ ఆగోపరాధౌమంతుశ్చేత్యమరః-అముంజనం- మామిత్యర్థః- నగరాత్కిష్కింధానగరాత్ నిరకాసయత్ నిష్కాసితవాన్ నిరాసయదితిపాఠేప్యయమేవార్థః॥౨౩॥తదన్వితి॥తదనునిష్కాసనానంతరంతదనుధావనాత్ తస్యవాలినఃకర్తుః అనుధావనాదనుసృత్యధావనాత్ ॥భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- కాందిశీకోభయద్రుతస్య॥ కాందిశీకోభయద్రుత ఇత్యమరః - మమాస్మిన్పర్వతేఋశ్యమూకేనాస్తికుతోభయమత్రేత్యకుతోభయః వాలిభయశంకాశూన్య ఇత్యర్థః॥మయూరవ్యంసకాదిష్వచోచ్ఛసీచాదపదోచ్ఛావచాచాకుతో భయాదీతితత్పురుషేనిపాతనాత్సాధుః- సచాసౌసంచారశ్చతస్యకారణం హేతురాకర్ణ్యాకర్ణ్యతాంశ్రావయా

స్నిరకాసయత్॥॥గ॥౨౪॥తదనుతదనుధావనాత్కాందిశీకస్య

మమపర్వతేస్మిన్నకుతోభయసంచారకారణమాకర్ణ్యతామ్॥

॥గ॥ ౨౫॥పురైకదావాలినమతనుభుజబలమఖిలకులాచలచా

లనచతురంచతురర్ణవలఙ్ఘనజంఘాలందున్దుభిర్నామబృందా

తాం॥ ౨౫॥తదేవవివృణోతి॥పురేతి॥ పురాపూర్వకాలేఏకదాఏకస్మిన్దినే అతనుభుజబలమనల్పబాహుపరాక్రమశాలినంఅతఏవాఖిల కులాచలానాంమహేంద్రాదిసప్తకులపర్వతానాంచాలనే విలోలతాపాదనేచతురంశక్తమిత్యర్థః॥శ్లో॥మహేంద్రోమలయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః వింధ్యశ్చపారియాత్రశ్చసప్తైతేకులపర్వతాః ఇత్యాదివిష్ణుపురాణవచనం-తథాచతుర్ణామర్ణవానాంలంఘనమతిక్రమణమిత్యుత్తరపదసమాసః తత్ర జంఘాలంజంఘావేగవంతంఅతిజనమిత్యర్థః॥ జంఘాలోతిజవస్తుల్యావిత్యమరః - ప్రాణిస్థాదాతోలజన్యతరస్యామితి మత్వర్థీయోలచ్ప్రత్యయః- వాలినంలులాయశాయోమహిషాకృతి ॥లులాయోమహిషోవాహద్విషదిత్యమరః - దుందుభిర్నామదుందుభిరితిప్రసిద్ధః - బృందారకాణికకీచ్ఛ్రానవ ఇత్యర్థః- పరిభూయతిరస్కృత్య॥అనాదరః పరిభవః॥ పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః- సమరేయుద్ధిసమతిష్ఠత్సంస్థితః- మృతః-వాలినాసహంతోభ [illegible] ॥ [illegible] - సంకృ

ర్వాత్రిష్ఠతే మర్దరణార్థాల్లుఙ్ *సమనుప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం॥ ౨౬॥ త
దస్వీతి। తదను నిహతస్య మృతస్య తస్య దుందుభేశ్శరీరం వాలీ బలావలేపేన
నిజభుజబలగర్వేణ హేతునా *అవలేపస్తు గర్వస్స్యాల్లేపనే దూషణేపిచేతి
విశ్వః- సకలలోకవిలయే జగత్ప్రళయే విలోలః విశేషేణ చంచలః* లోల
శ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః- లలితో వికసితః వ్యాపనశీల ఇతి యావత్ *లలవి
కాస ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః . అతులబలః నిరుపమశక్తిశ్చయః పవనః ప్రళ
యకాలప్రచండమారుత ఇత్యర్థః- తేన చలిత ముద్ధూత యల్లఘుతూలం
తస్య లీలయా తత్సదృశలీల మేతి యావత్- మతంగస్య మహర్షేరాశ్రమస్థి
తే తపోవనసీమ్ని క్షిప్రం ద్రుతం అక్షిపత్ప్రేరయామాస నిపాతయామా
సేత్యర్థః॥ ౨౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ క్షేపణ సమయే వాలినః కరాభ్యాంను

రకాంక్షిప్తులాయుకాయుః పరిభూయ సమరే సమతిష్ఠత॥ *గ॥ ౨౬॥
తదనునిహతస్య తస్య శరీరం వాలీ బలావలేపేన సకలలోకవిల
యవిలోలలలితాతులబలపవనచలితలఘుతూలలీలయా మతం
గాశ్రమక్షితౌ క్షిప్రమక్షిపత్॥ *ప॥ ౨౭॥ తత్ర వాలికరనున్నని
ష్పతద్దుందుభిప్రభవరక్తబిందుభిః। పాటలం తదభవన్మునేర్వ
నం తస్య వక్త్రమపి రోషరూషితమ్॥ గ॥ ౨౮॥ తతో మతంగశాప
బలాదవాప్యవశ్యమృశ్యమూకం విమృశ్యాస్మిన్ విస్మృతపురః వా

న్నః ప్రేరితః నుదవిదేత్యాది నా నిష్ఠాతకారస్య నకారః అతఏవ నిష్పతన్నిర్గ
చ్ఛన్ యో దుందుభిర్దుందుభికాయః తస్మాత్ప్రభవైస్సముత్పన్నైః రక్తబిందుభి
శ్శోణితపృషతైః మునేర్మతంగస్య సంబంధి తత్ప్రసిద్ధం వనం తపోవనం
పాటలం రక్తవర్ణమభవత్ తథా తస్య మునేః వక్త్రం వదనమపి రోషేణ నిజ
తపోవనమలినీకరణజనితకోపేన రూషితం అవలిప్తం సత్ పాటలమభవత్
కోయం మదీయతపోవనస్య కాలుష్యమాపాదితవానితి మునిర్భృశమాగ్ర
హావిష్టోభూదిత్యర్థః - అత్ర మునివనవక్త్రయోః ప్రకృతయోరేవ పాట
లితత్వసంబంధాదౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయో
గితా- రథోద్ధతావృత్తం॥ ౨౮॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం మతంగస్య వాలి
నైవ తత్కృతమితి నిజతపోబలేన విజ్ఞాతవతో మతంగమహామునేః శాపబ
లాత్- ఇహానేనాప్రవేష్టవ్యం ప్రవిష్టస్య వధో భవేదిత్యేవం రూపరామాయ
ణోక్తశాపవశాదిత్యర్థః- ఋశ్యమూకమవాలివశ్యం వాలినః ప్రవేష్టుమశ
క్యమిత్యర్థః- విమృశ్యాస్మిన్ ఋశ్యమూకే ... పుర ... సేనప

ట్ణవాసేనయత్సుఖంజాత తత్సర్వస్మృతం యేనసఃఅస్మి౯ తథోక్తః ఇతి విధేయ విశేషణం రాజ్యసుఖాదప్యధికసుఖానుభవీకరీత్యర్థః - సుచిరంబహుకాలం నివసతివర్తమానేసతి॥ ౨౯॥ అయమితి॥ హే దేవస్వామి౯-ఊహాపోహార్థంజ్ఞానేనతత్వనిర్ధారణధీఃసానిత్యమస్యాస్తీతిధీమా౯ * నిత్యయోగేమతుప్ - అయమితిహస్తనిర్దేశఃహనూమా౯ రిపుఃవాలిప్రహితోయంయఃకశ్చనశత్రురితిమత్వేతి శేషః- భవతస్త్వత్తోపిమత్సఖ్యార్థంసమాగతాదపీత్యపిశబ్దార్థః - త్రస్తంభీతమస్త్రాజసంనష్టతేజసంమామేవమనేనప్రకారేణయుష్మత్ప్రవృత్తిపరామర్శపూర్వకసఖ్యానుసంధానరూపేణేత్యర్థః - అసుఖయత్ అతోషయత్ కథమివ వారిశీతః సలిలసంపర్కశీతలః మారుతఃవాయుఃదవహుతవహస్యదవానలస్యధూమస్తోమోధూమపటలమితిమత్వాఅంబువాహజ్జలధరాత్ ఆత్మోల్లాసకరాదేశఇతిభావః - చకితంభయసంభ్రాన్తంమహ్యామతిశయేనరాజతీతిమయూరంబర్హిణమివ* ష్ఠ

సను ఖేమయిసుచిరంనివసతిసతి॥*ప॥ ౨౯॥ అయమసుఖయదేవందేవధీమా౯ హనుమా౯ రిపురితిభవతోపిత్రస్తమస్త్రాజసంమామ్ । దవహుతవహధూమస్తోమఇత్యంబువాహాచ్చకితమివ మయూరం మారుతో వారిశీతః॥*౫॥ ౩౦॥ శ్రుత్వాశు రామశ్శోకోదగ్రాం సుగ్రీవగిరమథయద్యేవంమహాభాగమా భైషీర్మమ శిలీముఖఏవవలీముఖస్యతస్యాసూ౯ కాలక్షేపమపాస్య పాస్య

యూరోబర్హిణోబర్హీత్యమరః- పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - అత్రశ్రౌతీపూర్ణోపమా సాచాంబువాహే ధూమస్తోమభ్రమాద్భ్రాన్తిమతాంగేనసంకీర్యతే- మాలినీవృత్తం॥ ౩౦॥ శ్రుత్వేతి॥ రామశ్శోకోదగ్రాం శోకబహుళాంసుగ్రీవగిరం శ్రుత్వాఅథానంతరం హేమహాభాగప్లవగమండలసార్వభౌమయద్యేవంత్వదుక్తప్రకారఏవసశ్చేత్ తర్హీత్యర్థః- మాభైషీఃభయపరవశోమాభూఃకుతఃమమశిలీముఖఏవ*అళిబాణౌశిలీముఖావిత్యమరః - తస్యవలీముఖస్యకపేఃవాలినః*కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలీముఖాఇత్యమరః - అసూన్ప్రాణా౯ *పుంసిభూమ్న్యసవఃప్రాణాఇత్యమరః - కాలక్షేపంకాలవిలంబనంఅపాస్యత్యక్త్వాక్షిప్రమేవేత్యర్థః - పాస్యతిహరిష్యతిఇత్యేవముక్త్వాతత్ప్రత్యయార్థంవిశ్వాసోత్పాదనార్థం* ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- పాదాంగుష్ఠేనప్రేరితోదశయోజనపర్యన్తం ... థో క్షిప్త౯

పూర్వం వాలీ నిజభుజాభ్యాం యావద్బలముద్ధృత్య క్షిప్యేదం కళేబరముత్క్షిప్త
వాన్ తదేతత్పాదాంగుష్ఠేన నిక్షిప్తం చేత్తస్మాదప్యధికబలోఽయమితి మయి
విశ్వాసోఽస్య భవేదిత్యాశయేన తథా కృతవానిత్యర్థః - తతః తత్క్రమణా
పాదాంగుష్ఠేన దుందుభికళేబరప్రేరణరూపకృత్యేనాప్యతృప్తస్య పూ
ర్వం మేదోమాంసాదినా అతిభారవదిదమిదానీం తు కేవలాస్థిప్రాయమల్ప
వత్త్వాత్ క్షిప్తమనేన కథం మమ విశ్వాసో భవేదిత్యతృప్తస్యేత్యర్థః - సుగ్రీవ
స్య ప్రార్థనయా యాచ్ఞయా హేతునా సప్తానాం భువనానాం లోకానాం
స్తంభసంభావనయా ఆధారస్తంభకరణేచ్ఛయా కిలేత్యుత్ప్రేక్షా వస్తుతస్తు స్వభా
వ ఏవేతి భావః - అత ఏవోత్ప్రేక్షా - స సప్త తథా సప్త ప్రకారైః* ప్రకారవచ
నాత్ - ధాత్రా బ్రహ్మణా ప్రవర్ధ్యమానావుపచీయమానౌ పరిణాహో
చ్ఛ్రాయౌ విశాలతోచ్ఛ్రాయౌ యేషాం తాన్ అతివిశాలానభ్రంకషాంశ్చేతిథా

తీత్యుక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం పాదాంగుష్ఠేన ప్రేరితదుందు
భికళేబరభరస్తత్క్రమణాప్యతృప్తస్యైతస్య సుగ్రీవస్య ప్రా
ర్థనయా సప్తభువనస్తంభసంభావనయా కిల సప్త ధాత్రా
ప్రవర్ధ్యమానపరిణాహోచ్ఛ్రాయాన్ సప్త సాలానవిధేయయాతు
ధానకులవధవిధాయకేన సాయకేన వివ్యాధ ॥౧॥౩౧॥ సోఽయం
సాయకో నికటగిరికటకమపి పాటయామాస ॥* ప॥ ౩౨ ॥ విభి
న్నసాలకటకోఽస్మి యథా తథా త్వం పౌలస్త్యసాలకటకం యుధి

వః* పరిణాహో విశాలతా - నగాద్యారోహ ఉచ్ఛ్రాయ ఇతి చామరః - స
ప్త సప్తసంఖ్యాకాన్ సాలాన్ సర్జకతరూన్ అవిధేయయాతుధానకులవధ
విధాయకేన దుర్వినీతరాక్షసగర్వవినాశకేన సాయకేన బాణేన వివ్యాధ బి
భేదేత్యర్థః ॥౩౧॥ స ఇతి ॥ సోఽయం సాయకః యేన సాలాన్ బిభేద సోఽయమిత్య
ర్థః - నికటగిరికటకం సమీపస్థపర్వతనితంబమపి పాటయామాస* కటకో
స్త్రీ నితంబోఽద్రేరిత్యమరః - దుందుభికాయప్రేరణమాత్రేణాయం మాం న
విశ్వసితవాన్ - కింతు నిజవానరస్వాభావ్యేన మత్ప్రభావం జ్ఞాతుమశక్ను
వన్నేవ సప్తసాలనిర్భేదనం యాచితవాన్ - తథా చ తావన్మాత్రభేదనేన
మకియద్ధస్తలాఘవమిత్యభినివేశవతా శ్రీరామేణ తస్య తథా ప్రయుక్తత్వా
దితి భావః - తథా చ శ్రీరామాయణం - స విసృష్టో బలవతా బాణః స్వర్ణ పరి
ష్కృతః - భిత్వా సాలాన్ గిరిప్రస్థం సప్త భూమిం వివేశ హ ॥ ౩౨॥ విభి
న్నేతి ॥ యథా యేన ప్రకారేణాహం నిర్భిన్నః విదారితః సాలకటకోఽస్మి

ప్తసాలగిరినితంబాః మేనసతథోక్తోస్మి- తథా తేన ప్రకారేణ త్వం పౌలస్త్య స్య రావణస్య సాలకటకం పుర ప్రాకార నితంబ ప్రదేశం * ప్రాకారవృక్ష యోస్సాలస్సాలస్సర్జతరుస్స్మృతః- కటకం వలయే సానౌ రాజధానీ నితం బయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వః- యుధి యుద్ధే పాటయ విదారయేత్యేవం ప్ర కారేణ సశిలీముఖో రామబాణః శిలాదళనజాతరవేణ పాషాణవిదారణజ నితధ్వనినా తస్మై వలీముఖవరాయ సుగ్రీవాయ ఉచ్చైరుక్తవాన్ - నూనమి త్యుత్ప్రేక్షా యాంతాదృగ్రామబాణసామర్థ్యం నిరీక్ష్య సుగ్రీవో వాలినం ని హనిష్యత్యయమితి శ్వసితవానిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౩॥ తతఇ తి॥ తతస్సాలవిదారణానంతరం- తత్ప్రియాత్ సాలవిదళనరూపవిశ్వాసా దాహూతేన యుద్ధార్థమాకారితేన పురుహూతతనయేన సార్ధం వాలినా సహ- తస్య సుగ్రీవస్య తలైశ్చ తలైశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమితి తల లాతలం* తత్ర తేనేదమితి సరూపఇతి సమాసః - అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి

పాటయేతి। ఉచ్చైశ్శిలాదళనజాతరవేణ నూనం తస్మై వలీముఖ
వరాయ శిలీముఖస్సః॥*॥౩౩॥ తతస్తత్ప్రియయా దాహూతే
న పురుహూతతనయేన సార్ధం తస్య తలాతలయుద్ధే ప్రవృద్ధే
సుజనదుర్జనయోర్భేదం రూపతోపి వేత్తుమక్షమతయా సదసి
వాచంయమతాముపేత ఇవ వాగ్మితయోరపి వేషకర్మణోర్భేద

దీఘుతః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాదిచ్ కర్మవ్యతిహార ఇతి నేత్వం తచ్చ తద్యుద్ధం చ తస్మిన్ ముష్టియుద్ధ ఇత్యర్థః- ప్రవృద్ధే బహుళే సతి సుజనదుర్జన యోర్భేదమంతరం రూపతః ఆకృతితః వేత్తుం వివిచ్య వక్తుమక్షమతయా అసమర్థతయా హేతునా సదసి సభాయాం వాచంయచ్ఛతీతి వాచంయమః మౌనీ* తపస్వీ తాపసః పారికాంక్షీ వాచంయమో మునిరిత్యమరః * వాచి యమో వ్రత ఇతి ఖచ్ప్రత్యయః* వాచంయమపురందరౌ చేతి నిపాతనాన్ము మాగమః- తస్య భావస్తత్తాతాం- మౌనవ్రతత్వమిత్యర్థః ఉపేతః ప్రాప్తః వా చోస్య సంతీతి వాగ్మీ వావదూకః* వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీ వావదూకోతివ క్తరీత్యమరః* వాచో గ్మినిరితి గ్మినిప్రత్యయః- స ఇవేత్యుపమా - దాశరథిః శ్రీరామః- తయోర్వాలిసుగ్రీవయోరపి సంబంధినోర్వేషకర్మణోః హారా ద్యాభరణజనితశోభాచేష్టితయోర్భేదమంతరమనవగచ్ఛన్నజానన్ము క్షరః ప్రయు[illegible] వ్యుత్పన్న జగదు

ర్జునయోర్భేదమజానన్నయమేష ఇతివక్తుంనశక్నోతీతితథా శ్రీరామోపేత యోస్తుల్యవేషకర్మత్వాత్తత్స్వరూపభేదమజానానో మూలఘాతభయాచ్ఛరం ప్రయోక్తుమశక్నువం స్తూష్ణీముదాస్తే స్మేత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ సుగ్రీవ ఇతి ॥ సుగ్రీవస్తు నసహత ఇత్యసహః * పచాద్యచ్ - వాలిబలస్య వాలిపరాక్రమస్య అసహతయా అక్షమతయా - లబ్ధదైన్యః ప్రాప్తదీనభావః - విహ్వలస్సన్నిత్యర్థః - వదాన్యో బహుప్రద ఇవ * స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రద ఇత్యమరః - రామమార్గణాపాతమార్గే శ్రీరామసాయకాగమనమార్గే అర్థిజనాగమనమార్గే చేతి శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా * మార్గణౌ సాయకార్థినావితి నిఘంటుః - చక్షుర్విక్షిపన్ దృష్టిం ప్రసారయన్ తదాగమనాశయేనేతి భావః - తతః అపగతధృతిర్నిరస్తధైర్యస్సన్ సుదూరమతివిప్రకృష్టదేశమపాసరదపసృతవాన్ పలాయితవానిత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥ తతః కిమత ఆహ ॥ తమితి ॥ త్రపయాపరా

మనవగచ్ఛన్నముక్తశరోऽభూద్దాశరథిః * ౫ ॥ ౩౪ ॥ సుగ్రీవస్తు వాలిబలాసహతయా లబ్ధదైన్యో వదాన్య ఇవ రామమార్గణాపాతమార్గే చక్షుర్విక్షిపన్నపగతధృతిస్సుదూరమపాసరత్ ॥ * ౫ ॥ ౩౫ ॥ తమేనమృశ్యమూకే మూకవత్త్రపయా నిషణ్ణం విషణ్ణహృదయం దయాళురాలోక్య త్రైలోక్యైకధన్వీ రామస్తద్భేదమవగంతుకామః కామప్యభిజ్ఞానమాలాం సుగ్రీవగ్రీవాయాం

జితలజ్జయా హేతునా ఋశ్యమూకే ఋశ్యమూకగిరౌ భాషణశ్రవణాశిక్షితో మూకః తేనతుల్యం తద్వత్ నిర్వాచ ఇవేత్యర్థః * మూకస్త్వవక్తుం శ్రోతుమశిక్షిత ఇత్యమరః - తేనతుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః - నిషణ్ణముపవిష్టం - విషణ్ణహృదయం విషాదాక్రాంతచిత్తం * విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైరితిలక్షణం తమేనం సుగ్రీవం విలోక్య దయాళుః కారుణికః పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛురిత్యర్థః * స్యాద్దయాళుః కారుణిక ఇత్యమరః తథా త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం * చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః - త్రైలోక్యైకధన్వీ జగదేకధానుష్క ఇత్యర్థః * ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమర * వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః - విశేషణద్వయేనాస్య స్యకార్యనిర్వహణదక్షత్వం సూచ్యతే - స రామస్తద్భేదం తయోర్వాలిసుగ్రీవయోర్భేదమవగంతుం జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ * తుం కామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః - కామప్యనిర్వాచ్యామభిజ్ఞాయతే అనయేత్యభిజ్ఞానం లక్షణం - తథా

భూతాచసామాలాచతా మభిజ్ఞానమాలాంభేద ప్రత్యాయకగజపుష్ప మాలామిత్యర్థః- గజపుష్పీనాగపుష్పీనామలతా- ఉక్తంచశ్రీరామాయణే॥శ్లో॥తతోగిరితటేజాతాముత్పాట్యకుసుమాయుతాం - లక్ష్మణోగజపుష్పీంతాంతస్యకంఠేవ్యసర్జయదితి- నచైవం శ్రీరామస్యాప్రతకర్తృత్వవిరోధః - ప్రయోజకకర్తరితథాత్వోపచారాదితి - సుగ్రీవగ్రీవాయాంబాణనివారణైశరనిపాతనివర్తనేనిపుణాం సమర్థాం-సిద్ధౌషధీమివేత్యుత్ప్రేక్షా - బధ్వాఆసజ్య మాయః పునరపివాలినమాహవాయఆహవంకర్తుం- ఆహ్వయఆకారయ ఇతితంసుగ్రీవమాదిదేశఆజ్ఞప్తవాన్॥౩౬॥పునరితి॥ తస్మిన్సుగ్రీవేపునఃభూయోపి - కిష్కింధామవాప్యపర్జన్యేమేఘఇవగర్జతిగర్జనం కుర్వతిసతి- సుత్రామపుత్రోవాలీతారయానిజభార్యయాఅభిహితాముక్తాం హితోక్తింహితవచనం*ససహాయమహాంమన్యేసుగ్రీవంతముపాగతం- అ

బాణనివారణనిపుణాంసిద్ధౌషధీ మివబధ్వాభూయోపివాలిన
మాహవాయాహ్వయేతితమాదిదేశ॥*౫॥ ౩౬॥ పునరప్యవా
ప్యకిష్కింధాంపర్జన్య ఇవగర్జతితస్మిన్సుత్రామపుత్రస్తారా
భిహితాంహితోక్తిమతిక్రమ్యదురతిక్రమతయానియతేస్సమా
రబ్ధసమరోదాశరథేర్నిశితశరశకలిత నిజవిశాలవక్షస్స్థ
లఃక్షితితలేనిపపాత॥*౫॥౩౭॥అథదితవృత్తాంతామ్రనిష్యం
దకలుషితతరతారాతారానగరాన్నిర్గత్యవారీవాహితమివవా

నష్టబ్ధసహాయశ్చయమాశ్రిత్యసగర్జతీత్యాది శ్రీరామాయణోక్తరూపామిత్యర్థః- అతిక్రమ్యోల్లంఘ్యనియతేఃదైవస్య*నియతిర్నియమేదైవఇతిశాశ్వతః - దురతిక్రమతయాదుర్విలంఘ్యతయా హేతునాఽతిక్రమణస్యకర్తుమశక్యత్వమేవేత్యర్థః- సమారబ్ధసమరఃప్రక్రాంతయుద్ధస్సన్ తథాదాశరథేఃశ్రీరామస్యనిశితతరోతితీక్ష్ణఃసచాసౌశరశ్చతేన శకలితంవిదళితంనిజం స్వీయంవిశాలంపృథుంవక్షస్స్థలముదరప్రదేశోయస్యసతథోక్తస్సన్-క్షితితలేభువినిపపాతన్యపతదిత్యర్థః॥౩౭॥అథేతి॥ అథపతనానంతరంవిదితోవిజ్ఞాపితఃవృత్తాంతోవాలివధరూపవార్తాయస్యాస్సాతథోక్తా- అతఏవసంతతాశ్రునిష్యందేన నిరంతరబాష్పసంపాతేనకలుషితతరే ఆత్యంతదూషితేతారేకనీనికేయస్యాస్సా*తారకాత్వక్ష్ణఃకనీనికేత్యమరః- తారావాలిపత్నీనగరాదంతఃపురాన్నిర్గత్యవార్యాంగజబంధనస్థానే*వారీతుగజబంధినీత్యమరః నాథఇవస్థి

౪౦ ॥ ననుతథాపిహింసామహ్యంనరోచత ఇత్యాశంక్యతత్రోపపత్తిమాహ॥ సాధారణీతి॥ హేసత్యవాదిన్ యథార్థభాషణశీలఅతస్త్వయాసత్యమేవసర్వథాపరిపాలనీయమితిభావః* తాచ్ఛీల్యేణినిః॥ క్షితిభృతాంరాజ్ఞాంమృగయాఆఖెటః* ఆచ్ఛోదనంమృగవ్యంస్యాదాఖెటోమృగయాస్త్రియామిత్యమరః - సాధారణీసకలసమ్మతా * మృగయాఘాతుకనభూభృతాంఘ్నతామితితస్యాన్యాయ్యత్వాదితిభావః- అగ్నిధర్మసాధారణాదభ్యుక్తవ్యాఇతి॥ కల్పావృక్షేజీవ్ - ఇత్యేవంపూర్వంపురాత్వమైవత్వన్ముఖెనెవజనసంసదిజనసమాజే- నత్వసాక్షికమిత్యర్థః ఉక్తా- యాంతిరాజగృయశ్చాత్తమృగయాంధర్మకోవిదా ఇతికథితేత్యర్థః - తత్తస్మాత్కారణాదిహేదానీంశాఖామృగింవానరీం* జాతేగ్రస్త్రీవిషయాదయోపధారితిజీవ్- మాంశరేణబాణెనమారయవిదాగయప్రాజ్ఞైర్వయోజయేత్యర్థః- యుక్తంచైతదిత్యర్థాంతరంన్యస్యతి హేరామకోవామృగాన్యాత్తీతిమృగయుఃమృగసంహరణశీలః* మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌణాదికః కుప్రత్యయాం

౪౦॥ సాధారణీక్షితిభృతాంమృగయేతిపూర్వముక్తాత్వమైవ
జనసంసదిసత్యవాదిన్। శాఖామృగింతదిహమారయమాంశ
రెణకోనామరామమృగయుర్దయతేమృగీణామ్ * ప॥౪౧॥
సంత్రస్యపూర్వమముతస్తవబంధురేష భేజేయథాద్రిమకుతో

తోనిపాతః-మృగీణాంమృగాంగనానాందయతేదయాంకురుతేవయమృగాంగనాః కోవామృగయురుపేక్షతఇత్యర్థః- అతస్త్వంసత్యవచనానుసారేణావశ్యంమాంప్రహరేతిభావః- దయాక్రియాంప్రతికర్మత్వేఅనుకరోతిభగవతోనారాయణస్యాత్రస్యవానుకరోతీత్యాదివత్సంబంధమాత్రవివక్షాయాం- మృగీణామితిషష్ఠీచనవిరుధ్యతే-యథాహభాష్యే- సాలక్ష్మీముపకురుతెయయాపరేషామితి-తథాశ్రీహర్షేణచ-సాధూనాముపకర్తుంలక్ష్మీంద్రష్టుంవిహాయసాగంతుం - నకుతూహలితస్యమనశ్చరితంచమహాత్మనాంశ్రోతుమితి॥ ౪౧॥ సంప్రతివాలిప్రహరణప్రయుక్తాభిమానోపిసకార్య ఇత్యాహ ॥ సంత్రస్యేతి ॥ హేరామఏషాయంతవబంధుస్సుహృత్ సుగ్రీవః- పూర్వమముతోముష్మాద్వాలినః*భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమ్యాస్సః- సంత్రస్యసంత్రాసంప్రాప్యయథామేసప్రకారేణనాస్తికుతోపిభయమత్రేత్యకుతోభయ వాలిభయశంకాశూన్యమిత్యర్థః ... మమ్యముఖ్యంస ... నాత్సాధురిత్య

క్తం ఋశ్యమూకమద్రిం గిరిదుర్గమిత్యర్థః - భేజే ప్రాపత్ తథాయం మమ భ
ర్తా ప్రాణేశ్వరో వాల్యపి అముతో ముష్మాత్ త్వత్తః సుగ్రీవాద్వా సంత్రస్య శ
రైస్త్వావకచాపైః రభేద్యం భేత్తుమశక్యమితి కాకిన్యాః శ్లేషోక్తిః- అకుతోభ
యమిత్యర్థః- మదీయహృదయం మామకమానసమితి ఛలం కపటం యస్యా
స్తత్తథోక్తమద్రిదుర్గం ప్రాప్తః ప్రవిష్టః అతో మద్ధృదయప్రహారణైతద్గ
తస్యాపి ప్రహారణసంభవాత్తవాయమభిమానో న యుజ్యత ఇతి భావః- మృ
తోపి మద్ధృదయాదనపేతో మత్ప్రాణేశ్వర ఇతి ఫలితార్థః - అత్ర ఛలశ
బ్దేన హృదయమపహ్నుత్యాద్రిదుర్గత్వేనాసత్యత్వ ప్రతిపాదనాదపహ్ను
వాలంకారః * ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నవ ఇతి సర్వస్వసూ
త్రం॥ ౪౨॥ కించ తత్ప్రహారణాభావే తవ ధన్విత్వప్రసిద్ధిరపి న సిద్ధ్యేదిత్యా
హ॥ నేతి॥ అహం సుకేతుతనయా తాటకా న న భవామీత్యర్థః॥ శ్లో॥ యక్షః
సుకేతుర్బ్రహ్మణః ప్రసాదాల్లేభే సుతాం కామపి తాటకాఖ్యామిత్యుక్తం
బాలకాండే - తథా సప్తానాం సాలానాం సమాహారః సప్తసాలీ సాలతరు

భయమృశ్యమూకమ్। భర్తారమమాయమపి రామశరైరభేద్యం
ప్రాప్తో మదీయహృదయచ్ఛలమద్రిదుర్గమ్॥ * ప॥ ౪౨॥ నాహం
సుకేతుతనయా న చ సప్తసాలీ వాలీ న చ త్రిభువనప్రథితప్రభా
వః। తారాస్మి వజ్రహృదయా విశిఖైరభేద్యా హన్త్వైకథం భవసి రా
ఘవ మామవిధ్వా॥ * ప॥ ౪౩॥ క్షితిపతితనయా నాహం తగర్భ

శ్రేణిశ్చ న న భవామి- అత్ర పంచవటీవత్ప్రక్రియా- తథా త్రిభువనప్రథిత
ప్రభావః సకలలోకవిఖ్యాతప్రతాపశాలీత్యర్థః - వాలీ చ న న భవామి యు
ద్ధ్యేవం తర్హి త్వయాహమపి ప్రహృతా స్యామితి భావః - అత్ర వాలినో వి
శేషణోపాదానాన్న్యూనయుక్తగ్రహణదోషః తస్య మహత్త్వప్రతిపాదనా
యస్వభావోక్త్యర్థత్వాత్ - తదుక్తం రసాకరే॥ శ్లో॥ ధ్వన్యత్వాదేరసో
త్కర్షే భావోక్తౌ దోషవారణే - విశేషణం విశేష్యస్య నాస్త్యయుక్తగుణ
గ్రహ ఇతి- గుణోపి శేషణం - కింత వజ్రహృదయా వజ్రవత్కఠోరహృద
యా అత ఏవ విశిఖైర్బాణైరభేద్యా భేత్తుమశక్యా తారాస్మి అతః హే రాఘవ
మామేతాదృశీమవిధ్వా అసంప్రహృత్య ధన్వీ ధానుష్కః కథం భవసి న భవస్యే
వేత్యర్థః. వేధ్యా వేదనేన సమర్థో న భవేదతో మామవేధ్యాం విధ్వా ఆత్మ
నో ధన్విత్వప్రథాం దృఢీకురుష్వేత్యర్థః॥ ౪౩॥ ఇత్థము పాలంభపిశునాం క్షోణి
తముద్వీక్ష్య కృత్ప్రేక్షతే॥ ఇతి ... ॥ గర్భేశ్వరాణాం గర్భమారభ్య

శ్వరాణాం జన్మప్రభృతే ఐశ్వర్యసంపన్నానామిత్యర్థః - క్షితిపతితనయానాం రాజకుమారాణాం నిరవధిః మర్యాదం మహత్తరమిత్యర్థః - మాగ్ధ్యం విచారమూఢత్వం * ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరితి విశ్వః - శౌర్యేణ తుల్యం శౌర్యవదిత్యుపమా * తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతి ప్రత్యయః - జన్మసిద్ధం కిము స్వభావసిద్ధం కిం హా లేతి విషాదే * హా తహా శ్లేనుకంపాయాం వాక్యారంభ విషాదయోరిత్యమరః - కః తః యద్యస్మాత్కారణాత్ హే రఘువర రఘునాయక నిరపాయే నిరాతంకే హృదయ విశేషణం కపీంద్రవిశేషణం వా మమ హృది హృదయదేశే కపీంద్రే వాలిని వర్తమానే తిష్ఠతిసతి. అముష్మై కపీంద్రాయ చాపం పాణౌ యస్య స చాపపాణిస్సన్ పునః పునః ప్రహర్తుమితి భావః - సప్తమీవిశేషణ ఇత్యాదినా బహుర్వ్రీహిః * ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యాత్ పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః తిష్ఠసే ఆత్మానం ప్రకాశయన్ వర్తసే ఇత్యర్థః - తస్మాదసాధ్య

శ్వరాణాం కిము నిరవధిమాగ్ధ్యం శౌర్యవజ్జన్మసిద్ధమ్। మమహృ
దినిరపాయే వర్తమానే కపీంద్రే రఘువర యదముష్మై తిష్ఠసే

చాపపాణిః ॥ * ౪ ॥ ౪౪ ॥ ఏవం విలపన్త్యా హారాయితాశ్రుధారా
యాస్తారాయాః పరిదేవనరవై ర్బాష్పామ్బుకణాభ్యుక్షితైరో
క్షీతైర్నిశ్వాసానిలై శ్చకృతాశ్వాస ఇవ లబ్ధసంజ్ఞో వాలీ నిజకం

సాధ నేత్రవృత్తత్వాత్తవాపి రాజపుత్రస్య శౌర్యవన్మౌగ్ధ్యమాజన్మసిద్ధమితి భావః- సర్వథా మదీయహృదయ విదారణం కర్తవ్యమితి ప్రలాపవాక్యసముదాయార్థః * తిష్ఠతేర్లట్ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం- అత్ర స్వాభావిక శ్రీరామావస్థానస్య నిజహృదయస్థ వాలిప్రహరణార్థత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః- మాలినీవృత్తం ॥ ౪౪ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం ఉక్తప్రకారేణ విలపన్త్యాః పరిదేవయంత్యాః హారాయితాః హారవదాచరంత్యో హారాయితాః అశ్రుధారా బాష్పసంపాతా యస్యాస్తస్యాః సప్రలాపం రుదంత్యా ఇత్యర్థః. తారాయాస్సంబంధిభిరక్షీణైరవిచ్ఛిన్నైరితి సర్వత్ర సంబధ్యతే - పరిదేవనరవైర్విలాపాక్రందైర్బాష్పాంబుకణాభ్యుక్షితైరశ్రుబిందుసేకైర్నిశ్వాసమారుతైశ్చ మూర్ఛితోజ్జీవకోపచారవామైరితి భావః- కృతాశ్వాసః పునరుజ్జీవిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- లబ్ధసంజ్ఞ ఉక్తవిధః శాలీ వాలీ నిజనందనం ఆత్మజం అంగదం - రఘునందన శ్రీరామ

యః*అధికరణఏవషష్ఠ్యాంసప్తమీ - సమస్యాశ్చబాలోయంత్వయారక్షణీ
యఇతితదధీనంకృత్వేత్యర్థః-తథారామాయణం*బాలశ్చాకృతబుద్ధిశ్చ
హ్యేకపుత్రశ్చమేప్రియః। తారేయోరామభవతారక్షణీయోమహాబలః-
సుగ్రీవేచాంగదేచైవనిధత్స్వమతిముత్తమామితి - తథాంగసంగినీంకంఠ
ప్రాలంబినీం- కాంచనకామపి- కాంచనస్రజం హేమమాలామింద్రదత్తా
మిత్యర్థః శోకావనతగ్రీవాయభ్రాతృనిధనకారిత్వప్రయుక్తశోకావనత
కంధరాయసుగ్రీవాయదత్వా తత్కంధరాయామాసజ్యేత్యర్థః*ఇమాం
చమాలామాధత్స్వదివ్యాంసుగ్రీవకాంచనీమిత్యాదిరామాయణే- నిజభు
జబలేనస్వకీయబాహుపరాక్రమేణప్రశాంతావినిహతాః అసురాయస్య
సతథోక్తఃమహావీరఇత్యర్థః - అయంవాలీశాంతాసురత్వాత్ప్రశాంతప్రా
ణోభూత్ మృతోభవదిత్యర్థః॥ ౪౫॥ తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్వాలిమరణసమ్మ

దనంరఘునన్దనేసమర్ప్యాఙ్గదమఙ్గసంగినీం కాంచనకాంచ
నస్రజంశోకావనతగ్రీవాయసుగ్రీవాయదత్వా నిజభుజబలప్ర
శాంతాసురోయంప్రశాన్తాసురభూత్॥*౫॥౪౫॥తత్ర॥హాసక
లభువనబహుమతబాహుబలగోలభగంధర్వసింధురపంచతా
కరణపంచాననదశముఖభుజభుజంగభోగనిరోధాహితుండికా
యితనాలవలయవాలిన్కథంగతోసీతి బాష్పావిలముఖావలీ
ముఖాస్తస్యరామాజ్ఞయాయథాభిప్రేతంప్రేతకృత్యంసర్వం

మే- హాతిఖేదే*అహహేత్యద్భుతేఖేదఇత్యమరః- సకలభువనబహుమ
తబాహుబలఅశేషలోకశ్లాఘనీయభుజశక్తిసంపన్న-తథాగోలభనామా
యోగంధర్వో దేవయోనివిశేషస్సఏవసింధురః గజస్తస్య పంచతాకరణ
పంచాననసిధనవిధానసింహేతిశ్లిష్టపరంపరితరూపకం - తద్వినాశకేత్య
ర్థః*సింహోమృగేంద్రఃపంచాస్యఇత్యమరః - తథాదశముఖభుజారావ
ణబాహవఏవభుజంగభోగాస్సర్పకాయాః* భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతా
వహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః - తేషాంనిరోధేనియంత్రణేఆహితుండి
కోవ్యాళగ్రాహీతద్వదాచరితమాహితుండికాయితం వాలవలయంలాంగూ
లమండలంయస్యతత్సంబోధనంప్రేయం అత్రరూపకోపమయోస్సం
కరః*విషవైద్యోజాంగలికోవ్యాళగ్రాహ్యాహితుండికఇత్యమరః- కథంగ
తోసిహతాభృశహర్షసంపన్నకతోమృతోసీతిబాష్పావిలముఖాః అశ్రుపరి
ప్లుత నన [illegible] ఖినేభిప్రేతమ

నతిక్రమ్యయథాభిప్రేతంయథార్హమిత్యర్థః-ప్రేతకృత్యందహనాదిప్రే తసంస్కారంసర్వం- నిర్వర్తయామాసుశ్చక్రురిత్యర్థః॥౪౬॥తతఇతి॥ తత స్తదనంతరంజాంబవత్ప్రముఖాః జాంబవదాదయః వలీముఖగణా వానరసంఘాః దాశరథినిదేశాచ్ఛ్రీరామాజ్ఞావచనాత్ సుగ్రీవంకాంచ నకలశోదకైః శ్శాతకుంభకుంభసంభృతతీర్థజలైః రభ్యషించన్వానరసా మ్రాజ్యాభిషిక్తంచక్రురిత్యర్థః॥ ౪౭॥ అభిషిక్తఇతి॥సుగ్రీవేతుశబ్దోవధా రణార్థకఃసుగ్రీవఏవేత్యర్థః*తుస్యాద్భేదేవధారణఇత్యమరః- రామ ఏవశ్యామపయోముక్ నీలమేఘస్తేనాభిషిక్తేసతి మేఘాజలదాః తన్మహీంత స్యసుగ్రీవస్య మహీంమహిషీంరాజ్ఞీమివ అభిషేక్తుంస్థితాఃప్రవృత్తాః శ్రీ రామజలదేనకేవల సుగ్రీవాభిషేకేకృతేజలదానాం తన్మహ్యభిషేకప్ర వృత్తిర్యుక్తైవేతిభావః- వర్షాసమయస్సంప్రాప్తఇతిఫలితార్థః- రూ

నిర్వర్తయామాసుః॥*గ॥౪౬॥తతోజాంబవత్ప్రముఖావలీ ముఖగణాదాశరథినిదేశాత్సుగ్రీవం కాంచనకలశోదకైరభ్య షించన్॥* ప॥౪౭॥అభిషిక్తేతుసుగ్రీవేరామశ్యామపయోము చా।అభిషేక్తుంస్థితామేఘాస్తన్మహీంమహిషీమివ॥*ప॥౪౮॥ఆ ర్యాఽర్యాన్వేషణాకార్యాశరదీత్యుక్తసంవిదా।కపీంద్రేణార్థి తోరామఃకిష్కిన్ధావర్తనంప్రతి॥*ప॥౪౯॥నయోగ్యానగర ప్రాప్తిరిత్యుక్తవతిరాఘవే। సుగ్రీవప్రార్థనాప్యాసీద్భరత

పక్షోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ౪౮॥ ఆర్యేతి॥హేఆర్యస్వామిన్ శ్రీరామ-శ రదిశరత్కాలేఆర్యాయాస్సీతాయాః అన్వేషణాగవేషణాకార్యాకర్త వ్యా- తదానీంకార్యసౌకర్యాదితిభావః- ఇత్యేవముక్తసంవిదావిజ్ఞప్తప్ర తిజ్ఞానేన*సంవిదాగూఃప్రతిజ్ఞానమిత్యమరః- కపీంద్రేణసుగ్రీవేణకారుణి కఃశ్రీరామఃకిష్కింధావర్తనం ప్రతికిష్కింధాప్రవేశ ముద్దిశ్యార్థితో యాచితః॥ ౪౯॥ తతఃకింతత్రాహ॥ నేతి॥ నగరప్రాప్తిః పట్టణప్రవేశః యోగ్యాఅర్హానభవతి- పితృనిదేశపరిపాలనార్థం వనవాసినోమమప ట్టణప్రవేశానర్హత్వాదితిభావః- తథాచశ్రీరామాయణం*చతుర్దశస మాస్సౌమ్యగ్రామంవాయదివాపురం - నప్రవేక్ష్యామిహనుమన్ పితుర్ని ర్దేశపాలక ఇతీత్యేవంరాఘవేఉక్తవతిసతి - సుగ్రీవప్రార్థనాపిభరత ప్రార్థనయాసమాసదృశీఅభూత్ - యథాభరతప్రార్థనయాశ్రీరామః అయోధ్యాంప్రవిష్టవాన్- తథాసుగ్రీవప్రార్థనయాకిష్కింధామపిన

ప్రవిష్టవానిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః - తథాచభరతస్యసుగ్రీవోపమస్య శ్రీరామస్యదృఢవ్రతత్వంచగమ్యతే॥ ౫౦॥ అథవర్షర్తుంవర్ణయతి॥దత్తేత్యాదినా ॥ దత్తఃఅర్జునవిలాసఃపార్థమానసోల్లాసః అన్యత్రకకుభతరుపుష్పవికసనంచయేనతథోక్తేన * అర్జునఃకకుభేపార్థేకార్తవీర్యమయూరయోరిత్యమరః- ధార్తరాష్ట్రాన్నీలచంచుచరణహంసవిశేషాన్ అన్యత్రధృతరాష్ట్రాపత్యాని దుర్యోధనాదీన్నిరస్యతానిరాకుర్వతా * రాజహంసాస్తుతేచంచుచరణైర్లోహితైస్సితాః - మలినైర్మల్లికాక్షాస్తే ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరాఇత్యమరః- తేనప్రక్రాంతేనప్రసిద్ధేనవాజీమూతకాలేనవర్షాసమయేనదేవకీనందనేన శ్రీకృష్ణేనేవాచరితందేవకీనందనాయితం- ఉక్తరీత్యాశ్రీకృష్ణకల్పోవర్షాసమయఃప్రవృత్తఇత్యర్థః* కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతిదీర్ఘః- అతోభావేక్తఃజీమూతశబ్దోవ్యాఖ్యాతః శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాశ్లేషో

ప్రార్థనాసమా॥* ప॥౫౦॥దత్తార్జునవిలాసేనధార్తరా
ష్ట్రాన్నిరస్యతా। తేనజీమూతకాలేన దేవకీనందనాయితమ్॥*
ప॥౫౧॥అస్మాకంరూపలక్ష్మీమసకృదపహసత్యాత్మకాన్త్యాత
దాస్తాంభర్తారంనస్సురేంద్రంకిమపినగణయన్వాలినంద్రాగ్జ
ఘాన। ఇత్థంమత్త్వేవవైరంఝడితిఘనఘటారాఘవస్యాహవో
త్థామాశామాశాశ్చరుధ్వాస్సతతమివమహాసింహనాదాన్వితే

నామతభేదాత్॥౫౧॥అస్మాకమితి॥ అస్మాకంరూపలక్ష్మీమాకారశోభాం ఆత్మకాన్త్యానిజదేహభాసా ఇంద్రనీలసచ్ఛాయయేతిభావః - అసకృత్- బహువారమపహసతి అపహాసంకరోతీతి అపహాసనమాస్తాంతిష్ఠతు కిం తునోస్మాకంభర్తారంస్వామినం సురేంద్రందేవరాజంకిమపి కించిదపినగణయన్నలక్ష్యీకుర్వన్నిత్యర్థః*నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః- వాలినంతత్పుత్రమితిభావః- ద్రాక్ద్రుతమవిచార్యేత్యర్థః జఘానహింసితవాన్*ద్రాఙ్మంక్షుసపదిద్రుతమిత్యమరః-ఇత్థమనేనప్రకారేణవైరం విరోధంమత్త్వా - ఝడితిశీఘ్రంఘనఘటాః మేఘబృందానిఆహవోత్థాం యుద్ధసముత్థితాంరాఘవస్యాశాంవాంఛాముత్సాహమితియావత్- ఆశా దిశశ్చ*ఆశాదిగతితృష్ణయోరితిరత్నమాలా- రుధ్వానిరుధ్యవర్షాసమయేచైత్రయాత్రాయాఅనుపయుక్తత్వాదితిభావః - సతతమజస్రంగర్జితవ్యాజేనమహాసింహనాదాన్వితేనుశ్చక్రురితిసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా- సన్ని

రావృత్తం- లక్షణంతూక్తం॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ సమయే॥౫౨॥ ఉపచితేతి ఉపచితజీవనధారాః ప్రవృద్ధోదకసంపాతాః అన్యత్రోపచితాః జీవనధారాః దానోదకధారాః యైస్తే తథోక్తాః నిరంతరదానశీలా ఇత్యర్థః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానానీత్యుదక ధారాపూర్వకత్వాత్సర్వేషాం దానానామితిభావః- అథవా ఉపచితాః ధర్మాచరణాదినావర్ధితా జీవనధారా ఆయుర్దైర్ఘ్యం యైస్తేతథోక్తాః- తథాసత్పథభాజః ఆకాశమార్గసంచారిణః అన్యత్రసన్మార్గవర్తినః- నిరస్తసంతాపాః నిర్వాపితపరితాపాః అన్యత్ర నిరస్తా ఆశ్రితజనమనః పరితాపాః తథాపౌరస్త్యమహాబలాకులితాః పౌరస్త్యైః పూర్వదిగ్భవైః ప్రాచ్యైః అగ్రతఉత్పన్నైరిత్యర్థః॥ దక్షిణాపరస్తాత్పూర్వస్యాగితిత్యప్ప్రత్యయః- తాదృశోయో మహాబలోవాయుస్తేనాకులితాః ఉద్భూతాః- అన్యత్ర రలయోరభేదాత్ పౌలస్త్యస్యరావణస్యమహాబలేన ప్రభూతబాహుపరాక్రమేణ ఆకులి

తాః॥ ప॥౫౨॥ తత్ర॥ ఉపచితజీవనధారాస్సత్పథభాజో నిరస్తసన్తాపాః । భూపా ఇవనవమేఘాః పౌరస్త్యమహాబలాకులితాః॥ గ॥౫౩॥ తేనకిలరఘుపతిరతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుశ్శతమన్యుశరాసనశారతరతారాపథాం ఘనరవముఖరితహరిన్ముఖాభోగాం కదంబవనపవనాకంపనిరాడంబరకాదంబకుటుంబా

తాః విహ్వలీకృతాః నవమేఘాః నూతనజలధరాః ఉద్వ్యాకాశే భూపారాజాన ఇవజాతా ఇతిశేషః- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా- ఆర్యావృత్తమ్॥౫౩॥ తేనేతి॥ తేనజీమూతకాలేన హేతునా కిలేతిసంభావనాయాం సంభావితే నజీమూతకాలేనేత్యర్థః॥ వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః- రఘుపతిః శ్రీరామః అతిమాత్రంనిర్భరం ప్రవృద్ధో వృద్ధింగతః మన్యుః క్రోధోయస్య తథోక్తస్సన్ ఉద్దీపకత్వాత్ జైత్రయాత్రాప్రతిబంధకత్వాచ్చ క్రుద్ధస్సన్నిత్యర్థః॥ మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధీత్యమరః - శతమన్యుశరాసనే నేంద్రధనుషా శారతరోత్యన్తశబలవర్ణాతారాపథః ఆకాశ- యస్యాంతాం తథోక్తాం ఘనరవైర్మేఘగర్జితైర్ముఖరితాః ప్రతిధ్వనితాః హరిన్ముఖాభోగాది గంతకుహరాయస్యాంతాం తథోక్తాం-కదంబవనపవనాకంపేననీపవనవాయుసంచారేణనిరాడంబరాణి నిహరాడంబరాణి ఘురాణి కాదంబకుటుంబానికలహంససమూహానియస్యాంతాం॥ కాలంచనీపప్రియకకదంబాశ్చహరిప్రియే- కాదంబఃకలహంసస్స్యాదితిచామరః అం

బుదకదంబేన మేఘబృందేన కవళితం నిగీర్ణమాచ్ఛాదితమితి యావత్ - అంబరమాకాశం యస్యాం తాం - శిలీంధ్రసంబంధేన కందళీకుసుమసంగత్యా బంధురా మనోహరా వసుంధరా భూః యస్యాం తాం. వసూని ధారయతీతి వసుంధరా* సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినా ఖశ్ప్రత్యయే ముమాగమః* కందళ్యాం చ శిలీంధ్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే- వికచకుటజనిచయైర్వికసితగిరిమల్లికాకుసుమనికురుంబైః కవచితాన్యాచ్ఛాదితాని మహారణ్యాని యస్యాం తాం * కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః ప్రావృషి భవాం ప్రావృషేణ్యాం* ప్రావృష ఏణ్య ఇతి ఏణ్యప్రత్యయః - ప్రక్రియాం పరిపాటీం ప్రేక్షమాణస్సన్ లక్ష్మణమిదం వక్ష్యమాణవచనమభాషతావోచత॥౫౪॥ తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి అయమిత్యాదిశ్లోకషట్కేన - అయం వర్తమానః కాలో వర్షాసమయః- కాలప్రమథనగళాభైః వృష్ట్యాంజయకంఠసచ్ఛాయైర్వారిపూరితత్వాదతినీలైరిత్యర్థః* కాలో మృత్యౌ మహాకాలే సమయే యమ

మంబుదకదంబకబళితాంబరాం శిలీంధ్రసంబంధబంధురవసుం
ధరాం వికచకుటజనిచయకవచితమహారణ్యాం ప్రావృషేణ్యాం
ప్రక్రియాం ప్రేక్షమాణో లక్ష్మణమిదమభాషత॥* ప ॥ ౫౪॥
అయం కాలః కాలప్రమథనగళాభైరభినవై రహం యూనాం
యూనామపహరతి ధైర్యం జలధరైః। స్మరాధారాధారాపరి

కృష్ణయోరితి పీడ్వాః - కుతః అభినవైర్నూతనైర్జలధరైః కరణైః అహం యూనామహంకారిణాం తారుణ్యమదగర్వేణాజేయం మన్యానామిత్యర్థః* అహంయుస్స్యాదహంకారీత్యమరః * అహంశుభయోర్యుస్ ఇతి యుస్ప్రత్యయః- యూనాం తరుణానాం ధైర్యం ధీరత్వం నిర్వికారచిత్తత్వమితి యావత్ అపహరతి విలోపయతి తరుణీప్రవణాంతఃకరణాన్ కరోతీత్యర్థః- మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వితి రసికాః - తథా స్మరాధారాః మన్మథోద్దీపకా ఇత్యర్థః - ధారా పరిచయజడా వారిసంపర్కశీతలా నభస్వంతః ప్రావృడ్వాతాః * నభస్వద్వాతపవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః- సహసా అకస్మాదతివేగేనేత్యర్థః సహసేత్యాకస్మికావిమర్శయోరితి గణవ్యాఖ్యానే స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి శాకటాయనః- వాంతి ప్రసరంతి- అతః వ్రాంతః సుస్వరూపః అతిదృఢ ఇతి యావత్ *అంతో నిశ్చయే సీతెమృత్యౌ స్వ [illegible] ఉదరం తేషు యో నిర్మలః యావత్ ప్రయోగోఽరహాఖ్యేయః ధనిపకుతో వా ఇవ శబ్దో

వాక్యాలంకారేపరిణమేత్పరిపాకంగచ్ఛేత్ అతిక్రాంతోభవేదితియావత్ నపరిణమేదేవేత్యర్థః- సత్యాముద్దీపనసామగ్ర్యాంతస్యానుస్తరత్వాదితి భావః - ఛేకానుప్రాసోలంకారః॥*భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజన యుగ్మయోఃఆవృత్తిర్యత్రసబుధైః ఛేకానుప్రాసఇత్యాఖ్యఇతిలక్షణాత్ శిఖ రిణీవృత్తం॥౫౫॥మహాసమరేతి॥ ప్రతిదిశం దిశిదిశిమనోజన్మనోమన్మథస్య గదేకవీరస్యేతిభావః - మహాసమరసూచకోమహారణజ్ఞాపకఃమయూరగ ళకాహళీకలకలఃమయూరగళాఃనీలకంఠకంఠా ఏవకాహళ్యోవాద్యవిశే షాస్తాసాంకలకలఃకోలాహలఃకేకారవాడంబరఇతియావత్- సముజ్జృం భతేవిజృంభితోభవతి॥*కాహళంస్ఫుటశుష్కయోఃవాద్యభాండవిశేషేతు కాహళిఃకాహళఃకలఇతివిశ్వః॥*కోలాహలఃకలకలఇత్యమరశ్చ - కిమితిస ముజ్జృంభతఇత్యతఆహ - పయోదమలినేదినేవార్షికవాసరేష్విత్యర్థః పరుషవిప్రయోగవ్యథాంధుస్సహవిరహవేదనాంనరేషుపురుషేషుమధ్యే

చయజడాంతిసహసానభస్వంతస్సంతఃకథమివవియోగః
పరిణమేత్॥*ప॥౫౫॥మహాసమరసూచకఃప్రతిదిశంమనోజన్మ
నోమయూరగళకాహళీకలకలస్సముజ్జృంభతే। పయోదమలి
నేదినేపరుషవిప్రయోగవ్యథాంనరేషువనితాసువాదధతిహం
తకేకాఇతి॥*ప॥ ౫౬॥ అంభోధరోదరవినిర్గతవారిధారా
సంమర్దమాంసలసమీరసమీర్యమాణైః। ఆమోదవీచినిచయైః

వనితాసుస్త్రీషువామధ్యే- కేనరాఃకావనితాఃదధతిధారయంతిహంతేతి విషాదే - తేషాంతాసాంచసంహారకాలస్యసంప్రాప్తత్వాద్విషాదఇత్య ర్థః- ఇత్యేవంసముజ్జృంభతసతిసంబంధః- కేమూర్ధ్నికాఇతికూజతీతి కేకామయూరవాణీ- యథాహామరసింహః - కేకావాణీమయూరస్యేతి తాదృశీంవాణీంపదశోవిభజ్యనరవనితావాచకత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రే క్షాలంకారః- సచనరేషుకేవనితాసుకాఇతిచయథాక్రమమన్వయాద్యథా సంఖ్యాలంకారేణాంగేనసంకీర్యతే- పృథ్వీవృత్తం॥ ౫౬॥ అంభోధరోదరేభ్యోజలధరగర్భగహ్వరేభ్యోవినిర్గతావినిస్సృతాయా వారిధారాస్తాభిస్సహసంమర్దేసంగ్రామకరణేమాంసలోబలవాన్ వా ధారావిభేదకతయాప్రవృత్తఇత్యర్థః - మాంసంబలమస్యాస్తీతిమాంస లఇతివిగ్రహః॥*సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ప్రత్యయః- బలనామ్నాంసలో మాంసలఇతివృత్తికారః॥*బలనామ్నామాంసలోంసలఇత్యమరశ్చ తేనసమీర

నవాయునా సమీర్యమాణైః ఆమోదపీచీనాం గంధపరంపరాణాం నిచయ స్సముదాయో యేషాం తైరవిచ్ఛిన్నగంధబంధురైరిత్యర్థః ✻ ఆమోదో గంధహర్షయోరితి విశ్వః- కుటజప్రసూనైర్గిరిమల్లికాకుసుమైః ✻ జయాథకుటజశ్శక్రో వత్సకో గిరిమల్లికేత్యమరః- ఏతత్పురోదృశ్యమానమివస్థితమాకాశం నభః- అవకాశవిహీనం నీరంధ్రమాసీత్- అత్రాకాశస్యావకాశవిహీనత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౫౭॥ ఘనేతి॥ ధరాంభువం గతాః ప్రాప్తావారిధారాః- రోదోంతరాళే దండాయమానతయా ప్రవృత్తా ఉదకధారాః- ఘనా మేఘా ఏవ శ్యామలపత్రాణి నీలపలాశాని యస్య తస్య అన్యత్ర ఘనవత్ శ్యామలాని అథవా ఘనాని సాంద్రాణి శ్యామలాని చ పత్రాణి యస్య తత్తథోక్తస్య వ్యోమ్నః ఆకాశస్యైవన్యగ్రోధశాఖినో వటవృక్షస్య ✻ న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః - ప్రరోహా జటా ఇవ లక్ష్యంతే దృశ్యంతే తథా వారిధారాణాం ప్రవృత్తత్వాత్ప్రరోహత్వోత్ప్రేక్షా రూపకానుప్రాణితేతి సంకరః - అత్ర ఇవశబ్ద ఉత్ప్రే

కుటజప్రసూనైరాకాశమేతదవకాశవిహీనమాసీత్॥ ✻ ప॥
౫౬॥ ఘనశ్యామలపత్రస్య వ్యోమన్యగ్రోధశాఖినః। ప్రరోహా
ఇవ లక్ష్యంతే వారిధారాధరాంగతాః॥ ✻ ప॥ ౫౮॥ అంభఃపూ
రసుసంపూర్ణాస్తటస్థతరుపుష్పిణీః। నదీః పశ్యేహ సౌమిత్రే ప్ర
వృద్ధాశ్చ దినే దినే॥ ✻ ప॥ ౫౯॥ అంభోధిపానే సలిలేన సాకమా

క్షాయాం - ఇవేతీవదర్థోపమోత్ప్రేక్షా వాక్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే॥ ౫౮॥ అంభ ఇతి॥ హే సౌమిత్రే లక్ష్మణ ఇహ ప్రావృట్కాలే అంభఃపూరేణ పయఃప్రవాహేణ సుష్ఠు సంపూర్ణాః సుసంపూర్ణా ఇతి చేతి ష్ఠంతీతి తటస్థానాం నీరరుహాణాం కదంబకుటజాదివృక్షాణాం పుష్పాణ్యాసు సంతీతి తటస్థతరుపుష్పిణీః వాయువశాన్నిపతితపుష్పవ్యాప్తా ఇత్యర్థః - తథా దినే దినే ప్రతిదివసం వీప్సాయాం ద్విర్భావః- ప్రవృద్ధాః ప్రవృద్ధిం గతా నదీశ్చ పశ్య అత్రాయం ధ్వనిః అంభఃపూరసుసంపూర్ణా మదనరసాతిరేకవతీరిత్యర్థః- తటశబ్దేనాత్ర నికటం పతియతేతత్తటస్థాని కటస్థా అనపాయిన ఇతి యావత్ తేతరవః తరువత్స్థిరతాః ప్రియాయా... తా సక్తాః- అతఏవ పుష్పిణీర్వ...సవతీరితి బహుక్తిహింగర్భకవిశేషణసమాసః అంతః ప్రవృద్ధాః కేళిలాభా...వృద్ధిం గతాః నదీః స్త్రియః పశ్యేతి॥ ౫౯॥ అంభోధీతి॥ అంభోధిపానే సము...దజల పానసమయే సలిలేన సాకం ... ఖాక

లాపంబడబానలజ్వాలాజాల కర్బుర*ఔర్వస్తుబాడబోబడబానలఇత్యమ
రః- వారిధరా మేఘాః స్తపోవగాస్సంతప్తకుక్షికుహరాస్సంతః- విద్యు
ల్లతోన్మేషమిషేణతటిల్లతాస్ఫురణవ్యాజేనవమంత్యుద్గిరంతి బహిర్నిర్గమ
యంతీత్యర్థః - అత్రలాలాదినిరసనవాచినావమనశబ్దేనోపచారాన్నిర్గ
మనమాత్రముచ్యత ఇతిచారుత్వాతిశయః - తదుక్తందండినా*నిష్ఠ్యూతోద్గీ
ర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్ ।అతిసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకక్ష్యాంవి
గాహత ఇతి- నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం సాచమిషశబ్దేనవిద్యుల్లతోన్మేష
మపహ్నుత్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥౬౦
అథశ్రైత్రేయాత్రోపయోగిశరత్కాలస్సంప్రాప్తఇతివక్తుంవర్షాపగమంవ
ర్ణయతి॥ఇత్థమితి॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణప్రవృత్తేషుఘనదినేషుమేఘాకుళి
తదివసేషువార్షికవాసరేష్విత్యర్థః - దాశరథినాశ్రీరామేణకథమపిగ
రీయసాప్రయత్నేనాత్యంతప్రయాసేనేత్యర్థః- దీతేషుగమితేషుసత్సు

పీతమార్వాగ్నిశిఖాకలాపమ్ । తప్తాదరా వారిధరావమంతివి
ద్యుల్లతోన్మేషమిషేణనూనమ్॥*గ॥ ౬౦॥ ఇత్థంప్రవృత్తేషుఘ
నదినేషుదాశరథినాకథమపినీతేషుతదాకారకాంతింగమిత
మివశనైశ్శనైర్మేఘమండలంపాండురమభూత్॥*గ॥ ౬౧॥ త
స్యచాపవ్యాపారవేళాయామనన్నిధాతవ్యమిత్యంతరిక్షాద
న్తర్హితంకిలపాకశాసనశరాసనమ్॥*వ॥౬౨॥ రఘుపతిచా

అతఏవతదాకారకాంతింతస్యశ్రీరామస్యాకారకాంతింశరీరశోభాంవిరహ
జనితపాండురప్రభామిత్యర్థః- గమితంప్రాపితమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సం
సర్గజాః పుణ్యగుణాభవంతీతిన్యాయాదితిభావః - శనైశ్శనైర్దినక్రమేణవి
ఘాన్నయాంద్వర్ద్మవః- మేఘమండలం పాండురంధవళవర్ణమభూత్ శివ
ర్ణాదవత్సోగ్జునః- హరిణః పాండురః పాండురిత్యమరః॥౬౧॥ తస్యేతి॥ తదా
తస్యశ్రీరామస్యచాపవ్యాపారవేళాయాంశరాసనోద్యోగకాలే- నసన్ని
ధాతవ్యంసన్నిధానస్థాతవ్యంన ప్రత్యక్షేభవితవ్యమితీయావత్ - మహ
ద్వ్యాపారకాలేస్వవ్యాపారస్యాయుక్తత్వాదితిభావః- ఇతికిలఇతిమత్వే
త్యర్థః - కిలేతివ్యళీకేవనుతసూచకేభావః - ఏవముత్తరత్రాపివ్యాఖ్యే
యమ్ అతఏవోత్ప్రేక్షా- అంతరిక్షాదాకాశాత్ తత్సకాశాత్ పాకశాసనశరా
సనమింద్రధనుః- అంతర్హితం తిరోహితమదృశ్యతాంగతమిత్యర్థః॥౬౨॥
రఘుపతీతి॥ రఘుపతిచాపఘోషః శ్రీరామస్యధనుష్టంకారస్యసదృశః

భవితా భవిష్యతి ప్రత్యాసన్న ఇత్యర్థః- భువో లుట్ ఇతి కిల ఏవం మత్వేత్యుత్ప్రేక్షా- ఉద్భటము జ్జృంభితం ఘనఘటాజనితం మేఘబృందసముద్భూతం స్తనితం గర్జితం వ్యుపరతం వినివృత్తం ప్రశాంతమభూదిత్యర్థః- తథా స్వవిరహిణః శ్రీరామస్య శ్వసితమరుద్భిర్నిశ్వాసమారుతైః అవిచ్ఛిన్నతయా ప్రవర్తమానైరితి శేషః విజితః కిల నిర్జిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- పరిచితాని పరిశీలితాని కేతకీకుటజనీపవనాని కేతకీనాం కుటజానాం గిరిమల్లికానాం నీపానాం కదంబానాం చ వనాని యేన స తథోక్తః- పవనో వాయుశ్చ శాంతిమగాదుపరతోభూత్- వృత్తముస్నేయం॥౬౩॥ తాపేతి॥ వర్షాః ప్రావృడేవ నటీ నర్తకీ* స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా ఇత్యమరః- తాపోపశాంతిస్సంతాపోపశమనమేవ నటనం నాట్యం తస్మాద్ధేతోః* తాండవం నటనం నాట్యమిత్యమరః- కృతః ఉత్పాదితః లోకానాం జనానాం ప్రేక్షకా

పయోధసమయో భవితేతి కిల వ్యుపరతముద్భటం ఘనఘటాజని
తం స్తనితమ్। శ్వసితమరుద్భిరస్య విజితః కిల శాంతిమగాత్పరిచిత
కేతకీకుటజనీపవనః పవనః॥* ప॥౬౩॥ తాపోపశాంతినటనా
త్కృతలోకహర్షా వర్షానటీ గగనరంగతలాత్ప్రయాతా।
అంభోదవాద్యమచిరేణ శశామ సర్వం నిర్వాపితాశ్చ సహసైవ
తటిత్ప్రదీపాః॥* గ॥౬౪॥ క్రమేణ వాహినీజాతం సకలం భావి
నీం వానరవాహినీపూర్తిమసహమానమివ తనిమానమభజత।

ణాం చ హర్షః ఆనందో యయా సా తథోక్తా సతీ రజ్యంతేస్మిన్నటా ఇతి రంగో నాట్యస్థానం* రంగౌ తు స్థాన రాగౌ చేతి వైజయంతీ- తస్య తలం ప్రదేశః గగనమేవ రంగతలం తస్మాత్ప్రయాతా అపగతాభూదితి శేషః- తథా సర్వమశేషమంభోద ఏవ వాద్యం వీణా వేణు మృదంగాది సర్వాతోద్యం భోదవాద్యానీత్యర్థః- అచిరేణ సహసా శశామ శాంతిం జగామ- తథా తటితః విద్యుత ఏవ ప్రదీపా దీపజ్వాలాశ్చ సహసా క్షిప్రమేవ నిర్వాపితాః ప్రశాంతా ఇత్యర్థః- ఏవం సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం- వస్తుతస్తు రూపకోపమయోస్సాధకబాధకప్రమాణాభావాత్సందేహాత్సంకరః- వసంతతిలకావృత్తం॥౬౪॥ క్రమేణేతి॥ సకలమశేషం వాహినీజాతం నదీప్రవాహః కర్తృః సర్వా అపి నద్య ఇత్యర్థః- భావినీం భవిష్యంతీం* భవిష్యతి గమ్యాదయ ఇతి భవిష్యదర్థే ణినిః- వానరవాహినీపూర్తిం కపిసేనాపూర్తిం నదీపూర [illegible] త్యుత్ప్రేక్షా- వా

హానిర్జాతస్యవాహిన్యంతరపూర్త్యాసహానంయుక్తమేవేతిభావః. క్రమేణ దినక్రమేణతనిమానంతనుత్వమభజత* సేనానదోశ్చవాహినీతివైజయం తీ- తథాదుర్దినానాంమేఘచ్ఛన్నదివసానాం రావణకృతాంతకదుష్టదివ సానాంచ అపాయేఽపగమేసతిఏకత్రశరదాగమవశాదన్యత్ర శ్రీరామవి క్రాంతివశాచ్చేతిభావః * మేఘచ్ఛన్నేఽహ్నిదుర్దినమిత్యమరః - లంకా యాంరావణపుర్యామపిసాశంకసంచారయోగ్యాయామపీతిభావః-రాజ హంసయోశ్చంద్రసూర్యయోస్తథా రాజహంసానాం శ్రీరామాదిరాజ శ్రేష్ఠానాంకలహంసానాంచేతిగమ్యతే నిశ్శంకసంచారః నిర్భయప్రవృ త్తిఃనిరాతంకవిహారశ్చ * రాజాప్రభౌనృపేచంద్రే యక్షేక్షత్రియశక్ర యోః- భానుహంసస్సహస్రాంశురితివిశ్వప్రకాశామరౌ * రాజహం సోనృపశ్రేష్ఠేకాదంబకలహంసయోరిత్యన్యత్రవిశ్వః- భవిష్యతీతిమత్వా కిలేత్యుత్ప్రేక్షా- భూమావపిరాజహంసనిశ్శంకసంచారః కలహంసని

తథాదుర్దినాపాయేలంకాయామపి రాజహంసనిశ్శంకసం చారో భవిష్యతీతిమత్వాకిలభూమ్యామపి సమజనిరాజహంస నిశ్శంకసఞ్చారః॥* ప॥౬౫॥ఏవ ప్రోషితాయామపిప్రోషితజ నశేముషీముషి-ప్రావృషి॥* ప॥౬౬॥కామత-ప్తపృషత్కభిన్న హృదయచ్ఛిద్రప్రణాళీగళన్మైత్రీసారలఘూప్రతిశ్రవభరంని

రాతంకవిహారః రాజశ్రేష్ఠనిరాఘాటజైత్రయాత్రాచ సమజనిసంజాతః *జనేఃకర్తరిలుఙ్ *దీపజనేత్యాదినాచేశ్చిణాదేశః॥ ౬౫॥ ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణప్రోషితజనానాం ప్రవసితనరాణాంవిరహిణామితియా వత్- శేముషీ ప్రజ్ఞాధైర్యంముష్ణాతివిలోపయతీతి ప్రోషితజన శేముషీ ముషి*ముషస్తేయేక్విప్ *బుద్ధిర్మనీషాధిషణా ధీఃప్రజ్ఞాశేముషీమతిరిత్య మరః- ప్రావృషివర్షర్తౌప్రోషితాయామపగతాయాంసత్యామపి॥౬౬॥ తతఃకింతత్రాహ॥ కామేతి॥ కామత-ప్తామన్మథప్రయుక్తాయే పృషత్కా బాణాః*పృషత్కబాణవిశిఖాఅజిహ్మగఖగాశుగాఇత్యమరః-తైర్భిన్నం విదారితంయద్ధృదయంచిత్తంవక్షశ్చ*హృదయంజీవితేచిత్తేవక్షస్యాదీవ భావయోరితిశబ్దార్ణవః - తస్యఛిద్రంరంధ్రమేవప్రణాళీ జలనిర్గమన మార్గః*ప్రణాళీపయసఃపదవ్యామిత్యమరః - తయాగళన్నిర్గచ్ఛన్ మైత్రీసారస్సఖ్యస్థిరాంశోయస్యసతథోక్తః- అతఏవలఘూనిస్సారీభూతః చలవిచ్ఛిన్నకామకేళిప్రతిబంధతచూతవిస్మృతసఖ్యాసంబంధసత్యాగః

మైత్రీవ్యాఖ్యాతా*సారో బలేస్థిరాంశే చేత్యమరః- అతశ్చ ప్రతిశ్రవః సీతాన్వేషణాంగీకారః సఏవభరస్తమపి కిము తాన్యదతిభావః*అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః నిర్వోఢుం సమర్థనాయితుమశ్నుమే అశక్తై సుగ్రీవే చిరసంస్థితాం చిరకాలమారభ్య వర్తమానాం తాదృశీమనిర్వాచ్యాం రాగేణ స్త్రీసంభోగాసక్త్యాయా అంధతా అవివేకితా తాం శమయితుం నిర్వాపయితుం స్త్రీలంపటతాం నిర్వర్త్య ప్రస్తుతకార్యే ప్రవర్తయితుమిత్యర్థః- కోపకలుషః రోషాక్రాంతః పక్షే ప్రహృదయః లక్ష్మణః రామాజ్ఞయా కిష్కింధాం ద్రుతమాప ప్రాప ॥ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౬౭॥ తత ఇతి ॥ తతస్తస్మిన్ సమయే సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః అతిరుష్టోప్యతరోషావిష్టస్సన్ ప్రవిష్టః కిష్కింధాం ప్రత్యాగత ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితో అసంగసంగరసంగతపరిశ్రమా ద్రతిరణసంప్రాప్త ఖేదాద్ధేతోః - శ్రమః ఖేదో

> ర్వోఢుమప్యక్షమే। సుగ్రీవే చిరసంశ్రితాం శమయితుం రాగాంధతాం తాదృశీం కిష్కింధాం ద్రుతమాప కోపకలుషో రామాజ్ఞయా లక్ష్మణః॥* ౫॥౬౭॥ తతస్సౌమిత్రి రతిరుష్టః ప్రవిష్ట ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితోప్యసంగసంగరసంగతపరిశ్రమాదజాతజాగరస్సుగ్రీవస్తద్దర్శన త్రాససంచలితసకలప్లవగబలకిలకిలాయితేన ప్రబుద్ధస్సచివయోః ప్లక్షప్రభాసనామ్నోః ప్రభావేన ప్రకృతిం ప్రపేదే॥*౫॥౬౮॥ తతస్స్మిన్ సుగ్రీవే రాఘవరోషస్యకార

ద్వారత్వాదేరితి లక్షణం - అజాతజాగరోనుత్పన్న ప్రబోధః సుగ్రీవః తస్యరోషావేశవతో లక్ష్మణస్యదర్శనాద్యస్త్రాసః సాధ్వసం తేన సంచలితానాం సంభ్రాంతానాం సకలానాం సమస్తానాం ప్లవగబలానాం వానరసేనానాం కిలకిలాయితేన కిలకిలధ్వన్యాచరణేన హేతునా కిలేత్యనుకరణశబ్దః- ప్రబుద్ధో బోధం ప్రాప్తస్సన్ ప్లక్షః ప్రభాసశ్చేతి నామకీయయోస్సయోస్సచివయోర్మంత్రిణోః ప్రభావేన ఉద్బోధక వచనసామర్థ్యేన ప్రకృతిం పూర్వావస్థాం ప్రపేదే ప్రాప - తథాచ రామాయణం*సోయం రోషపరీతాక్షో ద్వారితిష్ఠతి నీర్యవాన్ - వానరాన్వానరపతే చక్షుషా ప్రదహన్నివ- తస్యమూర్ధ్నా ప్రణమ్య త్వం సపుత్రస్సహబంధుభిః। గచ్ఛశీఘ్రం మహాభాగరోషో హ్యస్య నివర్త్యతామితి॥ ౬౮॥ తత స్తస్మిన్నితి। తస్మిన్ తథా ప్రకృతిమాపన్నే సుగ్రీవే రాఘవస్య ప్రాణప్రియసఖస్యాపి లక్ష్మణస్య శ్రీరామస్య వారోషస్తస్యకరుణారసేరూషయి *నమేదుగాన్యహృత్యుకో

చిన్నా౽పి మేదురనుష్ఠితమ్ - లక్ష్మణో రాఘవభ్రాత్రా క్రుద్ధః కిమితి చింతయే ఇత్యాది రామాయణోక్తరీత్యా పర్యాలోచయతి సతీత్యర్థః- ముఖరితహరిన్ముఖః ప్రతినాదతదిగంతరాళో లక్ష్మణజ్యాఘోషో గుణధ్వనిరభూత్ స్వాగమనజ్ఞాపనార్థం లక్ష్మణో ధనుష్టంకారం చకారేత్యర్థః॥౬౯॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే కపీనాంపతిస్సుగ్రీవః ద్రుతం శీఘ్రమాసనం సింహాసనం అపాస్య త్యక్త్వా ఆసనాదుత్థాయేత్యర్థః- ఘనచాపఘోషాన్మహాకార్ముకధ్వనేః నమ్రవదనః అవనతాననస్సన్ త్రాసబిభాయ కథమివ సంతాపనాశపిశునాత్ గ్రీష్మాదిజనితసంజ్వరోపశాంతిసూచకాదితి విశేషణం చాపఘోషేపి యోజ్యం తరుణాభ్రఘోషాన్నూతనమేఘగర్జితాత్ భూరిభూయిష్ఠం యథాతథా సంతోషమోక్షమానందపిఘూతం భజన్ ప్రాపున్నన్నితి విశేషణం సుగ్రీవేపి యోజ్యం-భుజంగస్సర్ప ఇవ *సర్పః పృదాకుర్భుజగో భుజంగ ఇత్యమరః-అత్ర తరుణాభ్రఘోషస్య నీలకంఠోల్లాసకత్వాత్

ణం నిరూపయతి సతి ముఖరితదిఙ్ముఖోఽభూల్లక్ష్మణస్య జ్యాఘో
షః॥*ప॥౬౯॥ తత్రాసనం ద్రుతమపాస్య పతిః కపీనాం త్రాస
నమ్రవదమోఘనచాపఘోషాత్। సంతోషమోక్షమినభూరి
భజన్ భుజంగస్సంతాపనాశ పిశునాత్తరుణాభ్రఘోషాత్।*
౫॥ ౭౦॥ తత్ర ప్రతిశ్రుతకార్యప్రోత్సాహనాయకుపితేన భ్రా
త్రా ప్రేషిత ఇతి మారుతినా ధార్యమాణధైర్య స్సుగ్రీవస్స్వామి

త్ తేషాంచ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యభిధానాత్-భుజంగభుక్త్వాచ్చ భుజంగత్రాసహేతుత్వమవగంతవ్యం ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౦॥ తత్రేతి॥ తత్ర విత్రాసనసమయే ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం యత్కార్యం సీతాన్వేషణరూపకృత్యం తస్య *అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః ప్రోత్సాహనాయ ప్రవర్తనార్థం కుపితేన విలంబాద్రుష్టేన భ్రాత్రా రామేణ-ఏషః లక్ష్మణః ప్రేషితః ప్రహితః ఇత్యుక్త్వేతి శేషః- మారుతినాహనుమతా ధార్యమాణం ధారణవిషయీక్రియమాణం ధైర్యం యస్య సతథోక్తః మారుతివచనాత్పునర్లబ్ధధైర్యస్సన్నిత్యర్థః-సుగ్రీవః స్వామిన్ త్రం సాంత్వయితుం సామవచనైరుపలాలయితుం * సామ సాంత్వముభేసమే ఇత్యమరః తారాం నిజవధూం ప్రేషితవాన్ ప్రథమం స్వస్యైవ దర్శనే పునః కోపోద్బోధో భవిష్యతి స్త్రీ [illegible] త్యర్థః-తథారామాయణం *త్వద్దర్శనవిముక్తాత్మా న స్మకోపం కరిష్యతి న హి స్త్రీషు మహాత్మా

నః క్వచిత్పురుర్వంతి దారుణమిత్యాది॥ ౭౧॥ ద్రాగిరి॥ ద్రాక్ అంజసా వారు
ణీభజనేన సురాసేవనేన నిష్పన్నతమాచ్ఛాదితం రాజ్ఞః ప్రభోస్సుగ్రీవస్య
తేజః ప్రతాపో యస్యాస్తత్తథోక్తం అన్యత్ర వారుణీభజనేన ప్రతీచీసంగత్యా
నిష్పన్నతమంతర్హితం రాజతేజశ్చంద్రప్రకాశో యస్మిన్ తత్ * సురాప్ర
త్యక్చవారుణీత్యమరః - రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్ర ఇతి విశ్వః ప్రకాశః - ని
ష్క్రాంతా నిర్గతా తారా సుగ్రీవపత్నీ యస్మాత్ తత్తథోక్తం అన్యత్ర తారాపగ
తనక్షత్రం- ఉపశాంతో నివృత్తస్తమోవికారో మోహవిక్రియా అన్యత్ర తాం
ధకారవ్యాప్తిర్యస్మిన్ తత్తథోక్తం - అస్య సుగ్రీవస్య నిశాంతం గృహం క
ర్తృ * నిశాంతం గృహశాంతయోరితి విశ్వః- సత్పథభాజి సన్మార్గవర్తిని ఆ
కాశమార్గసంచారిణి చ మిత్రే సుహృది లక్ష్మణే అర్కే చ * మిత్రం సుహృది మి
త్రోऽర్క ఇతి విశ్వః - పూర్వాశయా పూర్వప్రతిజ్ఞాతార్థకాంక్షయా హే
తునా పూర్వదిశా చ విశతి ప్రవిశతి సతి - సత్యం యథార్థమతఏవోత్ప్రే

త్రింసాంత్వయితుం తారాం ప్రేషితవాన్॥*ప॥ ౭౧॥ ద్రాగ్వా
రుణీభజననిష్పన్నరాజతేజో నిష్క్రాంతతారముపశాంతత
మోవికారమ్। పూర్వాశయా విశతి సత్పథభాజి మిత్రే సత్యం ని
శాంతమమస్య నిశాంతమాసీత్॥*గ॥ ౭౨॥ సా తు రామా రా
మానుజమాసాద్య చైవమువాచ త॥*ప॥ ౭౩॥ ప్రాచీనం వ్యస
నం సురేంద్రతనయాజ్జాతం వనే భ్రామ్యత సుగ్రీవస్య నిరాకృ

తా- నిశాయా రజన్యా అంతో వసానం తత్సమం తత్తుల్యం ప్రభాతకల్పమిత్య
ర్థః - ఆసీత్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా॥ ౭౨॥ సేతి॥ సా తు సైవ రామా సుం
దరీ * సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః- యత్రాకృతిస్తత్ర గుణా ఇతి న్యాయాన్ని
జగుణసంపదా లక్ష్మణప్రసాదనపాటవాతిశయద్యోతనార్థం రామేత్యు
క్తమిత్యవగంతవ్యం - రామానుజం లక్ష్మణం రామవద్గుణగ్రాహీతి ప్రకట
నార్థమిత్థం నిర్దేశః- ఆసాద్య ప్రాప్యైవం రామానుజం ప్రత్యవోచత ఉక్త
వతీ చ॥ ౭౩॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ ప్రాచీనమితి॥ సురేంద్రతనయాద్వాలి
నః జాతముత్పన్నమత ఏవ వనే ఆరణ్యే భ్రామ్యతస్సంచరితః * నాభ్రాంశత్యా
దినా శ్యేప్ప్రత్యయః- సుగ్రీవస్య ప్రాచీనం పురాతనం వ్యసనం విపత్ * వ్య
సనం విపది భ్రంశే దోషే కామజకోపజ ఇత్యమరః- ఖరరిపోః ఖరాసురాం
తకస్య శ్రీరామస్య సంబంధినా సాలచ్ఛిదా సప్తసాలవిదారిణా బాణేన ని
రాకృతం నిరస్తం - వాలినం హత్వా తద్వ్యసనం నిరాకృతమిత్యర్థః - అ

ద్యేదాసీం కుఇంద్రముపగతః ఉపేంద్రః ఇంద్రానుజో విష్ణుః తస్యతనయః
ప్రద్యుమ్నరూపేణావతీర్ణత్వాదితి భావః - పంచశరః పంచబాణః అరవిందాదయో విశిఖాబా
ణాయస్యతస్మాన్మన్మథాత్ మహావీరాదితి భావః - అన్యత్ తూర్ప్యవిలక్షణం
వ్యసనం స్త్రీవ్యసనమిత్యర్థః - ఆసీత్ హే సౌమిత్రే తద్వ్యసనమపిజ్యా
ఘోషమాత్రేణ గుణధ్వనిమాత్రేణ ప్రశాంతం నివృత్తమభవత్ ఇంద్రపుత్ర
కృతవ్యసనం త్వద్భ్రాత్రా సరస ఇంద్రానుజపుత్రకృతవ్యసనం తుత్వయా
నిరస్తమితి క్రమోపయుక్త ఇతి భావః - భవదీయచాపఘోషశ్రవణోత్తర
క్షణ ఏవ నివృత్తకామతంత్రః సుగ్రీవో యుష్మత్కార్యనిర్వాహపరతంత్రత
యా వర్తతే అతస్త్వయా మహారాజపుత్రేణ న కోపితవ్యమితి ఫలితార్థః -
అత్ర శ్రీరామస్యశరేణ వ్యసననిరాసకత్వమస్యతు చాపఘోషమాత్రేణైవ
తిర్యతిరేకో వ్యజ్యతే - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౭౪॥ తదనంతరమితి॥ తద

> తంఖరదౌపోర్వాణేన సాలచ్ఛిదా । అద్యాన్యద్వ్యసనం తుపం
> చవిశిఖాదాసీదుపేంద్రాత్మజాత్సౌమిత్రే తదపి ప్రశాంతమభ
> వజ్జ్యాఘోషమాత్రేణతు ॥*॥ ౭౪॥ తదనంతరం తారాసాం
> త్వవచనప్రశాంతకోపేన సౌమిత్రిణా సాకం తపనతనయస్సవి
> నయమాశ్రిత్య దాశరథిం ప్రాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్ ॥*॥ ౭౫॥
> దేవ కపిబలమఖిలకులాచలనిలయమనిలతనయేహూతం పురు
> హూతఇవపులోమజాపహారిణమనుహ్లాదం రావణం రణేనిహని

నంతరం తారాయాస్సాంత్వవచనేన ఉక్తరూపసామవాక్యేన హేతునా
ప్రశాంతకోపేన నివృత్తరోషేణ సౌమిత్రిణా సాకం లక్ష్మణేన సహ - తపన
తనయస్సుగ్రీవః సవినయం భయభక్తిప్రయుక్తవినయసహితం యథాతథా
దాశరథిం శ్రీరామం ఆశ్రిత్యాధిగమ్య ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ వ్యజిజ్ఞపత్
విజ్ఞాపయామాస॥ ౭౫॥ దేవేతి॥ హే దేవస్వామిన్ శ్రీరామ అఖిలకులాచలని
లయం మహేంద్రాద్యశేషకులపర్వతనికేతనం కపిబలమనిలసుతేన హను
మతా ఆహూతమతః పులోమజాం శచీం అపహరతీతి పులోమజాపహారీ
పులోమజా శచీంద్రాణీత్యమరః - అనుహ్లాదం నామ దానవం పురుహూత
ఇంద్ర ఇవేత్యుపమా - రావణం సీతాపహారిణమితి శేషః - రణే నిహనిష్య
వినాశయిష్యసీతి వ్యజిజ్ఞపదితి సంబంధః - అత్రేంద్రదేశేక్షితాం పౌలోమీం
శక్తిపితుః పులోమనా మోహానుమత్యా అనుహ్లాదో జహార ఇంద్రస్తు అనుమంతా
రంపులోమానమపహర్తారమనుహ్లాదం చ నిహత్య తస్త్రాం ప్రత్యాపసీల వా

నితిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా తత స్తదనంతరం॥౭౬॥ కకుభితి॥ వాన రేంద్రస్సుగ్రీవః తామపహృతాం మైథిలీం సీతాం- విచేతుమన్వేష్టుం లిశ పాణేరింద్రస్య కకుభి కేనసూర్యేణకుభ్నాతిద్యోతయతీతిశకుప్ తస్యాం ప్రాచ్యామిత్యర్థః- వినతం వినతాఖ్యం వానరసేనాధిపతిం అథేతివాక్యాంభ అనంతరం వా ప్రేషితభర్తుర్యమస్య దిశాయాం దక్షిణస్యాం దిశీత్యర్థః పశ్చిమేవహాలం తానాం యథావాచానిశాదిశేశవచనాట్టావ్ - మారుతింహనూమంతం చ అత్ర యువరాజస్యాంగదస్య ప్రాధాన్యేపి కార్యసాధ్వత్ మారుతిగ్రహణమితిమంతవ్యం తథావరుణస్య పశ్చిమ ప్రతీచ్యాం సుషేణస్య శ్వశురం తథా చ రామాయణం * అథప్రస్థాప్య చ హరీన్ సుగ్రీవః తాం దిశం అబ్రవీన్మేఘసంకాశం సుషేణం నామ వానరం- తారాయాః పితరం రాజా శ్వశురం భీమవిక్రమమితి - తథా యక్షరాజాంచితాయాం గుహ్యకాధిష్ఠితాయాం హరితి ఉత్తరస్యాం దిశీత్యర్థః - శతవలిం శతవలినామానం

ష్యసీతి॥*ప॥౭౬॥తతః॥ కకుభికులిశపాణేర్మైథిలీం తా తుంవినతమథదిశాయాం మారుతిం ప్రేతభర్తుః । వరుణ షేణంయక్షరాజాంచితాయాం హరితిశతవలించ ప్రా ద్వానరేంద్రః॥*౫॥౭౭॥ తదనుదినేషు కేషుచిద్గతేషు వ పాతనాసహిష్ణునియతముదగ్రదండ స్సుగ్రీవ ఇతి సర్వ దిగంతరప్రేషితేషు చ ప్లవంగబలేషు ప్రతినివృత్తేషు పిత రతిప్రేషితా మారుతిజాంబవదంగదనలనీలప్రభృత ర

నరనాయకం చ ప్రహిణోత్ప్రేషయామాస- మాలినీవృత్తం తద స్వేతి॥తదను వానరప్రేరణానంతరం- కేషుచిద్దినేషు గతేష్వసు త్సు మాసాతిపాతనస్య మాసాతిక్రమణస్యాసహిష్ణుసమ రామాయణశ్లోకః*పూర్వం మాసాన్నవస్త్రవ్యవసన్వధోపి త్యే కమాసమాత్రస్యావధేః కృతత్వాదితి భావః*సహ తేః పతిః ని యతం నిశ్చితం ఉదగ్రదండశ్చండశాసనః * దండోస్త్రీశాసనే వైజ యంతీ - సుగ్రీవ ఇతి మత్వా ఇతర దిగంతరప్రేషితేషు దక్షిణేతర ది క్షు ప్రహితేషు ప్లవంగబలేషు వినతప్రముఖవానరసైన్యేషు తూర్ణం ప్రతినివృత్తేషు అనధిగతసీతావృత్తాంతతయా ప్రత్యస్త పితృపతిహరితి దక్షిణస్యాం దిశి ప్రేషితాః మారుతిజాంబవదాదయః ప్రభృతిగ్రహణా...

మాలబ్ధసీతోపలబ్ధయః అప్రాప్తమైథిలీలాభాస్సన్తః - తనయవినాశవ్య
జప్రసిధనేనకుపితస్య క్రుద్ధస్య కండునామ్నో మహర్షేః శాపేన నిశ్శేషిత
విధ్వంసితాశ్చరాచరా జంగమస్థావరాః మృగపక్షివృక్షగుల్మాదయో
స్మిం తథోక్తం - తథాచ రామాయణే * కండుర్నామ మహాభాగస్స
వా క్రోధనః - మహర్షిః పరమామర్షీ నియమైరుప్రధర్షణః -
స్యతస్య నేపుత్రో బాలకో దశవార్షికః ప్రణష్టో జీవితాన్తాయ క్రుద్ధ
స్తత్ర మహామునిః - తేనధర్మాత్మనా శప్తం కృత్స్నం తత్ర మహద్వనం అశరణ్య
దురాధర్షం మృగపక్షివివర్జితమితి అపరిచితచారమప్రవృత్త ప్రాణిస
చారం తత్ప్రాన్తరం నికటప్రదేశశ్చ తన్న విద్యతే యస్మిం స్తత్తథో
క్తమిత్యర్థః * ప్రాంతరం మారశూన్యో ధ్వన్యమరః - తత్కా
తాడినం క్రాంత్వా క్వచిత్ కస్మింశ్చిత్కాంతారేకుత్ర చిదరణ్యే ఏకమసు
రం దృష్ట్వా తత్రః పతీ రావణ ఇతిబుద్ధ్వా జ్ఞాత్వా యుద్ధసన్నద్ధా సమరసన్నా

పలబ్ధయ స్తనయవినాశకుపిత కండుశాపనిశ్శేషితచరాచర
పరిచితచార ప్రాంతరం కాంతారం క్రాంత్వా కస్మింశ్చిత్కాం
తారే అసుర మేకం నిరీక్ష్య రక్షః పతిరితిబుద్ధ్వా యుద్ధసన్నద్ధాబ
వుః ॥ * ప ॥ ౭౮ ॥ నిశిచరపతిరిత్యవేత్య రోషాదశనినిపాతనిభె
నతాడనేన । అసురహితమముం ప్రహృత్య దైత్యం సురహితమే
కాంగవాలిసూనుః ॥ * గ ॥ ౭౯ ॥ తతస్తారేయవచనాత్తత ఇతో

హాస్సభూవుః ॥ ౭౮ ॥ నిశిచరేతి ॥ వాలిసూనురంగదః నిశిచరపతీ రావణ
త్యకేత్వా తమితి శేషః. రోషాత్ సీతాపహరణరూపాకృత్యకరణ
నితస్సంతోః - అశనినిపాతనిభేనదంభోళిప్రహారసదృశేన తాడనే
ముష్టి నఆసు రేభ్యోహితం అసురహితం * చతుర్థీ తదర్థేత్యాదినా
మాః రాణామహితం చాముం దైత్యం ప్రహృత్యాభిగృహ్యాసురహితమే
వచ విరోధః - తస్య చాసురహితత్వచేతనం ప్రహృత్యాసురాణాం
తంస కారేతిపరిహారాత్ శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసోలంకా
* ఆ విరోధస్య విరోధాభాసత్వస్య తల్లక్షణాత్ - పుష్పి తాగ్ర
వృ ॥ తత ఇతి ॥ తత సంనంతరం - తారాయాం అపత్యం తారేయః
గ ప్యోథక్ తస్య వచనాస్సోయోగ వాక్యాద్ధేతోః - తత ఇ స్తతః
ప్యసికటగిరిసానుమూనమిస్థగిరిప్రదేశము

నుశయాః గహనసంచారజనితశ్రమాతిరేకా త్తత్ర తత్రసంవిశంతీత్యర్థః ॥ *అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః - అతఏవ సానుశయాస్ససంతాపాః* భవేదనుశయో ద్వేషే పశ్చాత్తాపానుబంధయోరితివిశ్వః- వానరాః సలిలేష్వాశయా వాంఛయా పిపాసయేత్యర్థః - జలచరపతంగానాం హంసకారండవాది జలవర్తిపక్షివిశేషాణాం పతనోత్పతనైః ప్రడీనోడ్డీనగతివిశేషైః అనుమీయమాన మభ్యూహ్యమానం యస్పల్వలం సరస్తస్యోపశయమాశ్రయమంతస్సకాసారమిత్యర్థః - కిమపికించిత్ కుహరంభూవివరగర్భమవగాహ్య ప్రవిశ్య కంచనకమపి కాంచనమయం హిరణ్మయం మయస్యాసురశిల్పినో మాయయా విచిత్రశక్త్యా నిర్మితం రచితం - తథా విహితతపోభంగా మైకృతతపోవిఘ్నా మై తస్మిన్నేవవనే పూర్వం హేమయా మయతపోభంగస్య విహితత్వాదితిభావః - హేమా మై హేమాఖ్యా మైసురాంగ

విచిత్య సికటగిరిసానుశయాస్సానుశయా స్సలిలాశయా జలచర
పతంగపతనోత్పతనానుమీయమానపల్వలోపశయం కిమపికు
హరమవగాహ్య తత్రకంచన కాంచనమయం మయమాయానిర్మితం విహితతపోభంగా మైసురాంగనా మై హేమా మైద్రుహిణేన వితీర్ణం మేరుసావర్ణిదుహిత్రా స్వయంప్రభయాకృతావనం వనోద్దేశమవిశన్ ॥*౪॥౮౦॥ తతః కృతాతిథ్యాయాస్స్వయంప్రభాయాః ప్రభావేనబిలాదుత్తీర్ణానాం సమయాతిపాతా

నా మై అప్సరసే ద్రుహిణేన నృత్తగీతసంతోషితేన విధాత్రావతీర్ణం దత్తం స్వయంప్రభయా తదాఖ్యయా మేరుసావర్ణిదుహిత్రా పుత్రికయా కృతావనం పాలితరక్షణం వనోద్దేశం వనప్రదేశం అవిశన్ ప్రవిష్టవంతః - హేమాయాః ప్రియసఖీత్వా న్మేరుసావర్ణిదుహిత్రే సా వనం దత్తవతీత్యనుసంధేయం - ఉక్తం రామాయణే* దుహితా మేరుసావర్ణే రహం తస్యాస్స్వయంప్రభా - ఇదం రక్షామి భవనం హేమాయా వానరోత్తమాః మమ ప్రియసఖీ హేమా నృత్తగీత విశారదా- తయా దత్తవరా చాస్మి రక్షామి భవనోత్తమమితి ॥ ౮౦॥ తత ఇతి ॥ తతః ప్రవేశానంతరం-కృతాతిథ్యాయాః అతిథిసత్కారేణోపచరితవత్యా ఇత్యర్థః స్వయంప్రభాయాః ప్రభావేన సామర్థ్యేన బిలాదుత్తీర్ణానాం నిర్గతానాం సమయాతిపాతాదవధికాలాతిక్రమణాద్ధేతోః- దండ్యం తే నిగృహ్యం తే నేనేతి దండః- శిక్షా- సుగ్రీవస్య

 సుగ్రీవో

దండయిష్యతీత్యర్థః- ఇతిమత్వా వికృతింవికారం ప్రకృతివైకల్యమితియా
వత్ - ఉపేత్యసంగతమనోగదేనసంజాతమనోవ్యాధినా *రోగవ్యాధిగ
దామయా ఇత్యమరః- అథపవనతనయస్యహనూమతఃవచనంతత్కాలో
చితవాక్యం తత్ప్రత్యయేన తద్విశ్వాసేనప్రత్యానీతా పునస్సమాహృ
తాప్రకృతిఃపూర్వావస్థా యేనసతథోక్తేనఅంగదేనసహ - ప్రాయోపవే
శో నామదక్షిణాగ్రేషుదర్భేషుస్థండిలేమరణార్థంసంకల్ప్యోపవేశనం
ప్రాయోభూమ్యాంతగమనేత్యమరః - తముపేయుషాంప్రాప్తవతాం
ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః - ఉదగ్ర
సుగ్రీవదండాపేక్షయామరణమేవవరమితిముమూర్షతామిత్యర్థః - ఉ
క్తంచరామాయణే*ఉపస్పృశ్యోదకంసంధ్యేప్రాఙ్ముఖాస్సముపావిశన్.
దక్షిణాగ్రేషుదర్భేషుఉదక్తీరంసమాశ్రితాః - ముమూర్షవోహరిశ్రే
ష్ఠాఏతత్క్షమమితిస్మహేతి - ప్లవంగపుంగవానాంజాంబవదాదివానరశ్రే

> దాపతిష్యతిసుగ్రీవదణ్డఇతివికృతిముపేత్యసంగతమనోగదేనా
> ఙ్గదేన పవనతనయవచనప్రత్యయప్రత్యానీతప్రకృతినాసహ
> ప్రాయోపవేశముపేయుషాంప్లవంగపుంగవానాంపరిదేవనక
> థాప్రసంగేజటాయుషోనిధనంనిశమ్యవిన్ధ్యరన్ధ్రాద్విహితసం
> పాతస్సంపాతినామాగృధ్రరాజస్తానేవమవాదీత్॥*ప॥౮౧॥
> కేయూయమక్షతబలేప్యభిధాయపాపం వత్సేజటాయుషిను

ష్ఠానాంపరిదేవనకథాప్రసంగే*రామస్యవనవాసంచ క్షయందశరథస్య
చ- జనస్థానవధంచైవవధంచైవజటాయుషఇత్యాది విలాపగోష్ఠీప్రస్తావే
జటాయుషోనిధనంమరణం నిశమ్యశ్రుత్వావిన్ధ్యరంధ్రాద్వింధ్యపర్వత
కందరాత్-విహితసంపాతఃకృతనిర్గమఃతత్పరామర్శార్థంవినిష్క్రాం
తఇత్యర్థః - సంపాతినామాగృధ్రరాజః జటాయుభ్రాతా తాన్వా
నరానేవంవక్ష్యమాణప్రకారేణావాదీదవోచత్ - తథాచరామాయణే*
సంపాతిర్నామనామ్నాతుచిరంజీవీవిహంగమః-భ్రాతాజటాయుషశ్శ్రీ
మాన్ప్రఖ్యాతబలపౌరుషః - కందరాదభినిష్క్రమ్యసవిన్ధ్యస్యమహాగి
రేఃఉపవిష్టాన్హరీన్దృష్ట్వా హృష్టాత్మాగిరమబ్రవీదితి॥౮౧॥తదేవాహ
క ఇతి॥ అక్షతబలేఅప్రతిహతపరాక్రమేపివత్సే అనుజేజటాయుషిపాపం
నిధనమభిధాయోక్త్వా నుమమశ్రవసీకర్ణౌ*కర్ణశబ్దగ్రహౌశ్రోత్రంశ్రుతి
స్త్రీశ్రవణంశ్రవశ్చ[illegible]ఇత్యమరః - [illegible]

చ్ఛస్వోదహనాద్ధేతోః - పురాపూర్వంసూర్యమండలప్రత్యుద్గమనకాలఇత్యర్థః- కిరణైఃనిజగభస్తిభిః- దాహేతదగ్ధంపక్షయుగ్మంగరుద్యుగళంయేనతంతిగ్మాంశుంచండభానుముష్ణవచసా తతోప్యతితీక్ష్ణవచనేనేత్యర్థః- శిశిరీకురుథ్వేశిశిరీకురుథపక్షదహనజనితదుఃఖాదప్యతిరిచ్యతే యుష్మద్వచనజనితదుఃఖమితిభావః- సంపాతేస్సూర్యకిరణదగ్ధపక్షతయావింధ్యపతనాదికథాశ్రీరామాయణేనుసంధేయా - అతతిగ్మాంశోష్ణశిశిరకిరణాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౮౨॥ తతఇతి॥తతస్తదనంతరంతైర్వానరైఃప్రస్తావితప్రవృత్తిరాదతఆరభ్యకథితవృత్తాంతః*వార్తాప్రవృత్తివృత్తాంతఉదంత్యనురః- సంపాతిఃప్రోషితాయుషేమృతాయజటాయుషేనివాపాంజలింతర్పణాంజలింనిర్వర్త్యకృత్వేత్యర్థః*నివాపఃపితృతర్పణమిత్యమరః - పురాపూర్వం

మశ్రవసీదహంతః। కస్మాత్ప్రాకిరణదాహితపక్షయుగ్మంతి
గ్మాంశుముష్ణవచసాశిశిరీకురుధ్వే॥*౪॥౮౨॥తతస్తైఃప్రస్తావిత
ప్రవృత్తిస్సంపాతిఃప్రోషితాయుషేజటాయుషేనివాపాంజలిం
నిర్వర్త్యపురాకదాచిదామిషాన్వేషణాయప్రేషితేనసుపా
ర్శ్వనామ్నానిజసుతేనసమామ్నాతంమహేంద్రమహీధ్రరం
ధ్రనిర్గతదశవదననీయమానజానకీపరిదేవనం జానానస్సూ
క్ష్మచక్షుఃపునరప్యవోచత్॥*౪॥౮౩॥అలంకాతర్యేణాలంకాభి
ధానాంయాతుధానరాజధానీమధివసతి సీతాదశవదననీతా

కదాచితదస్మింశ్చిత్సమయే- ఆమిషాన్వేషణాయక్రవ్యాశిచయనాయఆహారానయనాయేత్యర్థః- ప్రేషితేనప్రహితేనసుపార్శ్వనామ్నానిజసుతేనస్వతనయేనసమామ్నాతంకథితం మహేంద్రమహీధ్రస్యమహేంద్రాఖ్యకులపర్వతస్య మహీధ్రశబ్దోవ్యాఖ్యాతః అగస్త్యకాండేమహీధ్రకల్పంగృధ్రరాజమిత్యత్ర- రంధ్రాద్బిలాత్ ఉపసర్గతేనదశవదనేనరావణేననీయమానాయాః అపహ్రియమాణాయాఃజానక్యాః పరిదేవనంవిలాపంజానానోవబుధ్యమానః మనస్యనుసంధాన ఇత్యర్థః*జ్ఞాఅవబోధనఇత్యస్మాత్ శానచ్ - సూక్ష్మచక్షుఃసూక్ష్మదృష్టిః పూర్వోత్తరానుసంధానకుశలఇత్యర్థః-సంపాతిఃపునరప్యవోచత్॥ ౮౩॥ తదేవాహ॥ అలమితి॥ కాతర్యేణ [illegible] త్యర్థః॥*

అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః- కుతః దశవదననీతా

రావణాపహృతా సీతా లంకాభిధానాం యాతుధానరాజధానీం రాక్షసనగరీం అధివసతి అధితిష్ఠతి తత్ర త్వా స్త ఇత్యర్థః* ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం తత స్తత్ర లంకాం ప్రతీత్యర్థః- భవంతో గచ్ఛంతు* శేషె ప్రథమ ఇతి ప్రథమః॥౬౪॥ తస్మిన్నర్థే ప్రత్యయాంతరం విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ తదేవవివృణోతి॥ దివాకరేతి॥ దివాకరేణ సూర్యేణ యః ప్లోషః పక్షదాహః తస్మాద్భవతీతి తథోక్తాం మదార్తిం మహత్పీడాం సంతాపమితి యావత్- నిశాకరో నామ నిశాకర ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః చంద్రశ్చంద్ర ఇతి యతే మునిః అతీతానాగతదర్శీ నిరస్యతి యదా సీతాన్వేషణార్థం వానరా ఆగచ్ఛేయు స్తదా తవ పక్షద్వయం పునః ప్రరూఢం భవేదిత్యాదివచనప్రత్యయైర్నిరాకుర్వతి దివాకరకృతసంతాపస్య నిశాకర నివర్తనం యుక్తమేవేతి భావః - హే అహార్యశౌర్యాః అపరిహార్య ధైర్యసంపన్నా వానరాః అతో ధైర్యత్యాగో యుష్మాకం నయుక్త ఇతి భావః- వః యుష్మాకం కార్యం జగాద ఉవాచ- తథాచ రామా

తత్ర గచ్ఛంతు భవంతః కించ॥*ప॥౬౪॥ దివాకర ప్లోషభవాం మదార్తిం నిశాకరో నామ మునిర్నిరస్యతి। జగాద వః కార్యమహార్యధైర్యాః తు ణేన తాం ద్రక్ష్యథ రామపత్నీమ్॥*ప॥౬౫॥ ఇతి బ్రువాణం కృతసౌహృదం తం సంపాతిమాపృచ్ఛ్య పరాపరజ్ఞమ్। ప్రవృద్ధహర్షాః ప్రథితప్రభావాః ప్రతస్థిరే వానరయూథనాథాః॥ *ప॥౬౬॥ పర్యాప్తప్రమదముపేయుషాం కపీనాం పంథానంద

యణం* ఏష్యంతి ప్రేషితా స్తత్ర రామదూతాః ప్లవంగమాః - ఆఖ్యేయా రామమహిషీ త్వయా తేభ్యో విహంగమేతి త త్తస్మాత్కారణాత్ రామపత్నీం సీతాం తు ణేనాల్పకాలేన ద్రక్ష్యథ ప్రేక్ష్యథ సత్యవచసో మునేర్వచనం నానృతం భవిష్యతీతి భావః- ఉపేంద్రవజ్రావృతం॥ ౬౫॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ బ్రువాణం కథయంతం కృతసౌహృదం పిరచితసఖ్యం పరాపరజ్ఞం పూర్వోత్తర పర్యాలోచన చతురమిత్యర్థః - తం ప్రసిద్ధం సంపాతిమాపృచ్ఛ్య వయం సాధయామ ఇతి పృష్ట్వా ప్రథితప్రభావాః ప్రఖ్యాతబలపౌరుషాః వానరయూథనాథాః అంగదాదివానరశ్రేష్ఠాః- ప్రవృద్ధహర్షాః జానకీవృత్తాంత శ్రవణలాభాదమందానందభరితాస్సంతః ప్రతస్థిరే ప్రస్థితాః* సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం- వృత్తముపజాతిః॥౬౬॥ పర్యాప్తేతి పర్యాప్తః పరి[illegible]సందకరమిత్యర్థః* ప్రమధసంమదౌ హర్ష ఇతినిఘాతనాత్సాధుః- పంథానం సంప తిః

మార్గముపేయుషాం ప్రాప్తవతాం లబ్ధప్రవృత్తితయా సంతుష్టాంతఃకరణానామిత్యర్థః - తథా దశముఖమార్గమార్గణాయ రావణపదవ్యన్వేషణార్థం పాథేయీకృతం కపిరాజశాసనం సుగ్రీవాజ్ఞా యైస్తైరేషాం తీక్ష్ణదండోయం సుగ్రీవ ఇతి తదాజ్ఞాజీవనేన రావణగత్యన్వేషిణామిత్యర్థః * పాథేయం సంబళం మతమితి యాదవః - కపీనాం వానరాణాం పాథోధిస్సముద్రః నయనపథాతిథిర్నేత్రమార్గగోచరో బభూవ - అత్ర కపిరాజశాసనే పాథేయత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః - ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ ౮౭॥ సుత్రామేతి॥ వలీముఖానాం గణః వానరయూథః - సుత్రామపుత్రారేర్వాలిమథనస్య శ్రీరామస్య శిలీముఖానాం బాణానాం అమోఘానామితి భావః - అపారస్య దుస్తరస్య అపాం నిధేస్సముద్రస్య చ స్మృత్వా అమోఘాన్ శ్రీరామబాణాన్ దుస్తరం వారిధిం చ మనస్యనుసంధాయేత్యర్థః - ఉభయత్రాపి * అధిగర్థదయేశాం కర్మణి షష్ఠీ సా చ శేషాధికారాచ్ఛేషత్వవివక్షా

శముఖమార్గమార్గణాయ। పాథేయీకృతకపిరాజశాసనానాం
పాథోధిర్నయనపథాతిథిర్బభూవ॥ * ప॥ ౮౭॥ సుత్రామపుత్రా
రిశిలీముఖానాం స్మృత్వా గణస్తత్ర వలీముఖానామ్। అపామ
పారస్య నిధేశ్చ పశ్చాదవాఙ్ముఖో న కస్తు మవాఙ్ముఖోభూత్॥ * గ
౮౮॥ తదను వానరసేనామేనామవార్యమాణకాతర్యామిత్థమవ
దదంగదః॥ * ప॥ ౮౯॥ కిమితి భజథ మానం వానరా మానహీనా

యామేవ - కర్మత్వవివక్షాయాం తు ద్వితీయా భవతీతి వేదితవ్యం - పశ్చాత్ స్మరణానంతరం అవాఙ్ముఖో వనకవదనస్సన్ - వక్తుమాశయం కథయితుం న విద్యంతే వాచో ముఖేషు యస్య సోవాఙ్ముఖోభూత్ మూకోభూత్ శ్రీరామబాణానామమోఘత్వం పాథోనిధేర్దుస్తరత్వం చాను సంధాయ కిమత్ర కర్తవ్యమస్మాభిరితి కర్తవ్యతామాఢ్యేన నిరుత్తరోభూదిత్యర్థః - వృత్తముపజాతిః॥ ౮౮॥ తదన్వితి తదను తదనంతరం అవార్యమాణం అపరిహార్యమాణం కాతర్యం భయవిభ్రాంతత్వం యస్యాస్తాం ఏనాం పూర్వోక్తాం వానరసేనాం ప్రత్యంగదః ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా - అవదత్ అవోచత్॥ ౮౯॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కిమితి। హే మానహీనా అభిమానశూన్యా వానరాః - ప్రాణసంకటేపి మానో న పరిత్యాజ్య ఇతి బోధయితుమేవ మామంత్రితమితి ద్రష్టవ్యం - సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే సగరనిఖాతకుల్యాప్రాయసాగరతరణే కుంఠితాశాః భగ్నోత్సాహాస్సంతః కిమితి కస్మాద్ధేతోః మానం నిరుత్తర

తాంభజథప్రాప్నుథ - నచైతద్యుక్తమితి భావః కుతః కలశభవలేహ్యం అస్త్యస్వాద్యం న భవతీత్యకలశభవలేహ్యం కించ బాడబాద్యైర్బడబానలప్రభృతిభిః ఆద్యశబ్దాద్గర్భానలాదయోపగృహ్యంతే* బాడబో బడబానల ఇత్యమరః- దుశ్శమం శమయితుమశక్యం* ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః. అనవధిమమర్యాదం శతసహస్రాదియోజనపరిమాణరహితమిత్యర్థః. ప్రసిద్ధసాగరస్తు నైవంభూత ఇతి భావః- అయశోబ్ధిమపకీర్తిసాగరం తరీతుముల్లంఘయితుం* నృాతో వేదీఘుకః - సమర్థాశ్శక్తాః కిం న సమర్థా ఏవేత్యర్థః. సాగరమిమం సుతరం యదినలంఘయేయుస్తర్హి దుస్తరోదధిశ్చేత్కీర్తినాశకః ప్రసక్తో భవేత్ - తథా చ గీతాయాం* సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత ఇతి న్యాయాన్మహానర్థస్స్యాత్ - తస్మాత్సర్వథైవ సాగరోల్లంఘనమేవ పునరుత్సాహః కర్తవ్య ఇతి భావః - అత్ర ప్రసిద్ధసాగరాదుపమానాదుపమేయస్యాయశస్సాగరస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః- మాలినీవృత్తం॥౯౦॥ తత ఇతి॥ తతః అంగదవచనానంతరం - వానరయూథ

స్సాగరమతితరముల్లంఘనే కుంఠితాశాః। అకలశభవలేహ్యం
దుశ్శమం బాడబాద్యైరనవధిమయశోబ్ధిం కిం సమర్థాస్తరీతుమ్॥
॥౯౦॥ తతః పారావారస్య పారీణతాయామాత్మశక్తేరియ
త్తాం ప్రత్యేకం కథయత్సు వానరయూథపేషు నిర్దిశ్యాంజనేయం

జేతుం జగద వాక్యం వానరయూథనాథేషు* యూథనాథస్తుయూథప ఇత్యమరః - పారావారస్య సముద్రస్య పారీణతాయాం పారంగతత్వేన సముద్రపారోల్లంఘన ఇత్యర్థః* సముద్రోబ్ధిరకూపారః పారావార ఇత్యమరః- ప్రత్యేకమేకైకస్మిన్నిత్యర్థః* విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః - ఆత్మనశ్శక్తేస్సామర్థ్యస్య ఇయత్తామేతావత్త్వం దశవింశతి త్రింశదాదియోజనోల్లంఘనవిషయాం స్వస్వప్లవనశక్తిమిత్యర్థః- తథా చ రామాయణే* ఆబభాషే గజస్తత్ర ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాది - కథయత్సు సత్సు జాంబవత్ప్రభృతిషు సందేహింపవనతనయం పిత్రా దత్యంతజవనద్యోతినాథఇతన్వ్యశేషణం - ఆంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం హనూమంతం తాం శయుక్త్యతినాథమేతత్ నిర్దిశ్య నిహితవాక్యాననుశ్శ్రూతలే సాగరోల్లంఘనే షూరక నమువ - పాతాళస్యాపి నామ శ్యేనమమాచ్ఛిద్య లోకతిపూర్వం సుగ్రీవసన్నిధౌ గజాదివానరయూథనాథైః నక్తైః ప్రఖ్యాపిత

దశయోజనాదీనాం ... స్వస్వప్లవన

తాంభజథ ప్రాప్నుథ - న చైతద్యుక్తమితి భావః కుతః కలశభవలేహ్యం అగ
స్త్యస్యాస్వాద్యం న భవతీత్యకలశభవలేహ్యం కించ బాడబాద్యైర్బడబానలప్ర
భృతిభిః ఆద్యశబ్దాద్గరళానలాదయోఽపి గృహ్యంతే* బాడబో బడబానల ఇ
త్యమరః- దుశ్శమం శమయితుమశక్యం* ఈషద్దుఃఖేత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః.
అనవధిమమర్యాదం శతసహస్రాదియోజనపరిమాణరహితమిత్యర్థః. ప్ర
సిద్ధసాగరస్తు నైవంభూత ఇతి భావః- అయశోఽబ్ధిమపకీర్తిసాగరం తరీతుము
ల్లంఘయితుం*నౄతో వేదీఘుక్షః - సమర్థాస్స్యక్తాః కిం న సమర్థా ఏవేత్యర్థః-
సాగరమిమం సుతరం యది న లంఘయామ స్తర్హి దుస్తరో దుష్కీర్తిసా
గరః ప్రసక్తో భవేత్ - తథా చ గీతాయాం* సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణా
దతిరిచ్యత ఇతి న్యాయాన్మహాననర్థస్స్యాత్ - తస్మాత్సర్వథైవ సాగరో
ల్లంఘన ఏవ పునరుత్సాహః కర్తవ్య ఇతి భావః - అత్ర ప్రసిద్ధసాగరాదుప
మానాదుపమేయస్యాయశస్సాగరస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-
మాలినీవృత్తం॥౯౦॥ తత ఇతి॥ తతః అంగదవచనానంతరం - వానరయూథ

స్సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే కుంఠితాశాః। అకలశభవలేహ్యం
దుశ్శమం బాడబాద్యైరనవధిమయశోఽబ్ధిం కిం సమర్థాస్తరీతుమ్॥
*౫॥౯౦॥ తతః పారావారస్య పారీణతాయామాత్మశక్తేరియ
త్తాం ప్రత్యేకం కథయత్సు వానరయూథపేషు నిర్దిశ్యాంజనేయం

పేషు గజగవయగవాక్షాదివానరయూథనాథేషు* యూథనాథస్తు యూథ
ప ఇత్యమరః - పారావారస్య సముద్రస్య పారీణతాయాం పారంగతత్వే స
ముద్రపారోల్లంఘన ఇత్యర్థః* సముద్రోఽబ్ధిరకూపారః పారావార ఇత్య
మరః- ప్రత్యేకమేకైకస్మిన్నిత్యర్థః* విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - ఆత్మశ
క్తేః స్వసామర్థ్యస్యేయత్తామేతావత్తాం దశవింశతి త్రింశదాదియోజనో
ల్లంఘనవిషయాం స్వస్వప్లవనశక్తిమిత్యర్థః- తథా చ రామాయణే* అబ
భాషే గజస్తత్ర ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాది - కథయత్సు సత్సు జాంబ
వాన్ ప్రభంజనసంజాతం పవనతనయం పితృవదత్యంతజవనద్యోతనార్థ
మేతద్విశేషణం - అంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం హనూమంతం నే
త్రాంతేనయద్యోతనార్థమేతత్ నిర్దిశ్యాభిహితవాన్ అను* భూతలే సాగరే
వాపి శైలేషూపవనేషు చ - పాతాళస్యాపి వా మధ్యే న మమాచ్ఛిద్యతే గతిరి
తిపూర్వం సుగ్రీవసన్నిధౌ గజాదివానరయూథపైః స్వస్వశక్తేః ప్రఖ్యాపిత

త్వాదిదానీం ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాదినా పునః కిమర్థం స్వస్వప్లవన

శక్తిన్యూనతాముక్తవంత ఇతిచేత్సత్యం అధికశక్తియుక్తా అప్యేతే రావణా ధిష్ఠితలంకాప్రవేశ్యసీతాన్వేషణం మహః కరమితిమత్వా తాదృశకార్యసాధక స్యమహాధీరస్యహనుమతః ప్రోత్సాహనార్థం తథోక్తవంత ఇతిసర్వం సమంజసం॥౯౧॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ॥ హేవీ రా ఇతి॥ హేవీరాః శూరాః యూథనాథాః యూథశ్రేష్ఠాః యూయం వాహం చ వయం తేషామస్మాకం *త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః - ఏతస్యజలధేస్తరణే లంఘనే శక్తిస్సామర్థ్యం తావతీ ఇయతీ దశయోజనాదిమాత్రవిషయేత్యర్థః - ఇత్యేవంప్రకారేణ పరిణతిపరుషః - ఫలకాలవిరసః విషాదశ్చేతోభంగః ఖేద ఇతియావత్ *విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైరితిలక్షణాత్ - కస్మాద్ధేతోః కార్యః కర్తవ్యః ఆసీత్ నాయం కార్య ఇత్యర్థః - అథవా - కార్యైకృతవస్తునివిషయే పరిణతిపరుష ఇత్యాదియోజనా కుతః అయమేవ ఇతిహంతనిర్దేశః - అనిలసుతః హనుమాన్ అనిలవదేవ తరస్వీతిభావః - రాజ్ఞస్సుగ్రీవస్యప్ర

ప్రభునసంజాతం జాంబవానిత్థమభిహితవాన్॥*ప॥౯౧॥ హే
వీరా యూథనాథాః పరిణతిపరుషః కార్య ఆసీద్విషాదః కస్మాద
స్మాకమేతజ్జలనిధితరణే శక్తిరేతావతీతి। స్మృత్వా రాజ్ఞః ప్రతి
జ్ఞామయమనిలసుతో లంఘనాయోన్ముఖశ్చేద్భేదః ప్రాదుర్భవే
త్కింకథయత పయసామాస్పదే గోష్పదే వా॥*ప॥౯౨॥ ఉదప
తదుపభోక్తుం మండలం చండభానోః పరిణతఫలబుద్ధ్యా బాలభా

తిజ్ఞాం *ఊర్ధ్వం మాసాన్నవస్తవ్యం దసన్వధ్యో భవిష్యతీత్యేవంరూపాం *అథవా* యశ్చ మాసాన్నివృత్తోఽగ్రే దృష్టా నతేతి వత్స్యతి - మత్తుల్యవిభవో భోగైస్సుఖం సవిహరిష్యతీత్యేవంరూపాం వా ప్రతిజ్ఞాం వాచం స్మృత్వా - లంఘనాయ సముద్రతరణాయోన్ముఖోఽభిముఖశ్చేదుద్యుక్తస్సన్భవ్యదీత్యర్థః - తర్హి - పయసామాస్పదే సాగరే ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనాత్సుడాగమః - గోష్పదే గోపాదన్యాసే వా భిదోఽంతరం ప్రాదుర్భవేదుత్పద్యేత కిం న ప్రాదుర్భవేదేవేత్యర్థః - కథయత యద్యత్ర ప్రత్యుక్తిస్స్యాత్తర్హి కథయతేత్యర్థః - మహాతనోరస్య యదిః తీర్ణా స్యాత్తదా గోష్పదమివ సాగరోఽపి సుతర ఇతి భావః - అత్ర సాగరగోష్పదయోర్భేదసంబంధేప్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః స్రగ్ధరావృత్తం॥౯౨॥ ఉదపతదితి॥ సః ప్రసిద్ధోఽయం హనుమాన్ బాలభావేపి బాల్యేపి - పరిణతఫలబుద్ధ్యా పరిపక్వఫలభ్రాంత్యా చండభానోస్సూ

ర్యస్య మండలముపభోక్తుమభ్యవహర్తుముదపతదుత్పతితవాన్- తదను
త్పతనానంతరం - కులిశపాతేన ఇంద్రప్రయుక్తవజ్రాభిఘాతేన క్షుణ్ణగం
డాయ భగ్నహనుప్రదేశాయ- తస్మై హనుమతే విధాతా బ్రహ్మా- వాయో
రేతస్య పితుస్తృప్త్యై పరితోషార్థం- తదానీం తనయప్రహరణకోపాద్వా
యునా స్వసంచారసంకోచేన త్రైలోక్యసంతాపస్య విహితత్వాదితి భావః
అమేయమసదృశం - వరం కాంక్షితకల్పముర క్షయ్యత్వమజయ్యత్వం బ్రం
హాస్త్రనారాయణాస్త్రపాశుపతాస్త్ర ప్రభృతిభిరభేద్యత్వంచ అదిశద్ద
త్తవాన్ *దేవాద్వృతే వరశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః - బాల్య ఏవ బహుయోజనో
త్పతనదక్షస్యాముష్య వీరస్యేదానీం కియదేతచ్ఛతయోజనవిస్తీర్ణార్ణవలంఘ
నమితి భావః- తథాచ రామాయణం *ప్రసాదితే చ పవనే బ్రహ్మా తుభ్యం వ
రం దదౌ- అశస్త్రవధ్యతాం తాత సమరే సత్యవిక్రమేతి అత్ర బాల్యేన భోలం

వేపిసోయమ్, తనను కులిశపాతక్షుణ్ణగండాయ తస్మై వరమదిశద
మేయం వాయుతృప్త్యై విధాతా॥*ప॥ ౯౩॥ ఇత్థం జాంబవతాప
రాపరవిదా సంధుక్షితప్రాభవః కృత్వా వృద్ధిముపేయుషా స్వ
వపుషా త్రైవిక్రమం ప్రక్రమమ్, ఆరుహ్యాద్రితటం యథోచితమ
సౌ సమ్మాన్య సైన్యాధిపానాసన్నానథ సన్నాహాతగితుం వా

ఘనజంఘాలస్యాస్యేదానీం సాగరతరణం కియదితి దండాపూపికయార్థాం
తరస్యాపతనాదర్థాపత్తిరలంకారః- దండాపూపికయార్థాపతనమర్థాప
త్తిరితి సర్వస్వసూత్రం- మాలినీవృత్తం॥౯౩॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థముక్తప్రకారే
ణ పరాపరవిదా పూర్వోత్తరకార్యపర్యాలోచనచతురేణేత్యర్థః - జాం
బవతా సంధుక్షితం సముపోద్బలితం ప్రాభవం సామర్థ్యం యస్య స తథో
క్తః - అసౌ మారుతిః త్రయో విక్రమా యస్య త్రివిక్రమః బలిమథనవామన
రూపో విష్ణుః తస్యేమం త్రైవిక్రమం ప్రక్రమం ప్రతాపం తాదృగభివృద్ధిమిత్య
ర్థః- అతఏవ నిదర్శనాలంకారః - ఉపేయుషా ప్రాప్తవతా స్వవపుషా ని
జశరీరేణ వృద్ధిం కృత్వా ప్రవృద్ధశరీరస్సన్నిత్యర్థః - అద్రితటం మహేంద్ర
శైలసానుమారుహ్య *కటంస్త్రీష్విత్యమరః - ఆసన్నాన్ స్వసమీపస్థాన్ సై
న్యాధిపాన్ అంగదజాంబవదాదిసేనాధిపతీన్- యథోచితం యథార్హం స
మ్మాన్య బహూకృత్య - అథానంతరం వారాంనిధిం సముద్రం తరితుం లంఘి
తుం వికల్పాన్న దీక్షః [illegible] శార్దూలవిక్రీడి

తంద్రుత్తం॥౯౮॥ ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసందోహమందానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖండలతపః ప్రపంచసమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహాముని గోత్రావతంసస్యవంచనాన్వయసుధా పారావారపారి

రాంనిధింమారుతిః॥౯౮॥ ఇతి శ్రీవిదగ్ధరాజవిరచితే- శ్రీమతి చమ్పూరామాయణే కిష్కింధాకాండస్సమాప్తః॥ *

జాతస్యాథస్వాంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య - కొండోపండితవర్యస్యతనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం-చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం - కిష్కింధాకాండస్సమాప్తః॥ ... ...

శ్రీ ర స్తు.

సుందరకాండప్రారంభః.

అథశ్రీమత్సుందరకాండో వ్యాఖ్యాయతే॥ తత ఇతి॥ తతస్సన్నాహానం
తరం ఖగేంద్రస్య గరుడస్య వేగో జవో యస్య సతథోక్త ఇత్యుపమా - అతఏ
వ ప్రథమానః పృథుతరో వేగో యస్య సతథోక్తః* ప్రథమానం పృథు ప్రథమి
త్యభిధానాత్ - హనూమాన్ దశకంఠనీతాం రావణేనహృతాం సీతాం విచే
తుమన్వేష్టుం చారణానాం సిద్ధచారణగంధర్వాదీనాం పథి సురవర్త్మని గం
తుమితి శేషః - మహేంద్రశైలస్య ప్రస్థాత్సానుప్రదేశాత్ *స్నుః ప్రస్థస్సాను
రస్త్రియామిత్యమరః - ఉదస్థాదుత్థితవాన్ *ఉత్పూర్వాత్ స్థాగతినివృత్తా

ప॥ తతో హనూమాన్ దశకంఠనీతాం సీతాం విచేతుం పథి చార
ణానామ్। మహేంద్రశైలస్య ఖగేంద్రవేగః ప్రస్థాదుదస్థాత్ప్ర
థమానవేగః॥*గ॥౧॥ తదానీముదన్వదుల్లంఘనదృఢతరసహి
తచరణతలనిష్పీడనం సోఢుమక్షమః క్ష్మాభృద్దేహనిశ్శేషనిస్సర
న్నిర్ఝరౌఘతయా నిరంతరనిష్పతద్బాష్పవర్ష ఇవ తత ఇతోవి

వితిధాతోర్లుఙ్ - ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ *
తతో రావణనీతాయాస్సీతాయాశ్శత్రుకర్శనః - ఇమమేవ పదమన్వేష్టుం చా
రణాచరితే పథీతి శ్రీరామాయణ సుందరకాండాద్యపద్యమత్రానుసంధా
యకవినా చమత్కృతమిత్యనుసంధేయం వృత్తముపజాతిః॥ ౧॥ తదానీమి
తి। తదానీముత్థానసమయే - ఉదకమస్యాస్తీత్యుదన్వానుదధిః *ఉదన్వాను
దధిస్సింధురిత్యమరః *ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః - తస్యోల్లం
ఘనే అతిక్రమణే విషయే దృఢతరమతిగాఢం యథాతథా సహితాభ్యాం నిష్ప్రా
భ్యాం చరణతలాభ్యాం యన్నిష్పీడనం తత్సోఢుమక్షమః అసమర్థః - ఏష
క్ష్మాభృన్మహేంద్రపర్వతః *మహీధ్రే శిఖరిక్ష్మాభృదహార్యధరపర్వతా ఇత్య
మరః - నిశ్శేషం నిరవశేషం యథాతథా నిస్సరన్నిర్గచ్ఛన్నిర్ఝరౌఘః ప్రవా
హోఽంబుప్రవాహో యస్య సతథోక్తతయా హేతౌ తృతీయా ఏవముత్తరత్రాపి ప్ర
వాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః - నిరంతరమవిచ్ఛిన్నం విరామరహితం
వా నిష్పతద్బాష్పవర్షమశ్రువృష్టిర్యస్య సతథోక్త ఇవ - తథాతత్ర ఇతే

స్తత్రతత్రవితతజీమూతతయావిస్తీర్ణమేఘబృందతయా*ఘనజీమూతము దిరేత్యమరః - పారిప్లవస్తరళఃఅతఏవశిథిలోవిశ్లిష్టఃధమ్మిల్లఃకచనిచయో యస్యసతథోక్తః- విశ్లథశిఖాబంధఇవేత్యర్థః*పారిప్లవంతుతరళం - ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః - సంత్రాస్యమానస్సంత్రాసంప్రాప్యమానఃకుంజరయూథఃగజనివహో యస్యసతథోక్తతయాసంజాతస్సముత్పన్నఃశ్వయథుశ్శోఫగుణోయస్యసతథోక్తఇవ*శోఫస్తుశ్వయథుశ్శోఫఇత్యమరః- సాధ్వసేనభియాధావమానానాంపలాయమానానాంహరిణగణానాం - మృగయూథానాంయేచరణాఃపాదాస్తేషాంఖరతరఖురకోటిభిరతినిశితశఫాగ్రైః*శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరః- పాటనేనవిదారణేనఉద్ధూతాయాధాతుధూళీపాళ్యాఃసింధూరాదిధాతురజఃపుంజాస్తాభిఃపాటలితాన్యరుణితానివికటకటకాని నిమ్నోన్నతనితంబదేశాయస్య

తతజీమూతబృందతయాపారిప్లవశిథిలధమ్మిల్లఇవసంత్రాస్యమానకుంజరయూథతయాసంజాతశ్వయథురివసాధ్వసధావమానహరిణగణచరణ ఖరతరఖురకోటిపాటనోద్ధూత ధాతుధూళీపాళిపాటలితవికటకటకతయాక్షురితశోణిత ఇవతత్క్షణప్రబుద్ధకంఠీరవముఖరితకందరతయాకృతాక్రంద ఇవపరిసరగహ్వరనిబిరీసనిస్సరత్సరీసృపతయా నిర్గళితాంత్రమాలఇవఘూర్ణమానతరువిటపకోటీపాటితజలదబృందస్యందితశీకరకోరకి

సతథోక్తతతయా*కటకోస్త్రీనితంబోద్రేరిత్యమరః- క్షురితశోణితఃనిస్రుతరక్తఇవ - తత్క్షణేతస్మిన్నుత్పతనసమయేప్రబుద్ధైర్బోధంప్రాప్తైఃకంఠీరవైస్సింహైః*కంఠీరవోగజరిపురిత్యమరః - ముఖరితాఃవాచాలితాఃకందరాగుహాయస్యసతథోక్తతయా*దరీతుకందరోవాస్త్రీత్యమరః - కృతాక్రందోవిహితాక్రోశఇవముఖరితశబ్దోవ్యాఖ్యాతః - పరిసరగహ్వరేభ్యః పర్యంతకందరేభ్యఃనిబిరీసంనిబిడంనిస్సృతాఃనిర్గతాఃప్రాణప్రయాసేననిస్సృతాఇతియావత్ - సరీసృపాఃవ్యాళాఃయస్యసతథోక్తతయా - నిర్గళితాంత్రమాలఃబహిర్నిర్గతనాడీసంతతిరివ*నిబిడంనిబిరీసంచదృఢంగాఢం ప్రచక్షతఇతివైజయంతీ* నేర్బిడజ్బిరీసచావితినిశబ్దాద్బిరీసచ్ప్రత్యయః* చక్రీవ్యాళస్సరీసృపఇత్యమరః - ఘూర్ణమానానాంపరిభ్రమ్యమాణానాంతరూణాంవిటపకోటిభిశ్శాఖాగ్రైః పాటితాద్విదళితాజ్జలద బృందాత్స్యందితైఃప్రస్రుతైశ్శీకరై[illegible]ఃస్మృత ఇతి

నిఘంటుః కోరకితస్సంజాతకోరకః ఆకారో మూర్తిర్యస్య స తథోక్తస్తయా *విటపః పల్లవే షిడ్గవిస్తారే స్తంబశాఖయోరితి విశ్వః - సముపజాతస్స్వేదస్సంజాతఘర్మోదక ఇవ స్ఫటికతటేషు స్ఫటికమయసానుషు యే ఉపలాస్త ఏవ ప్రస్తరాః కాఠిన్యాతిశయద్యోతనార్థం స్ఫటికగ్రహణం *ఉపలః ప్రస్తరే మణావిత్యమరః - తేషు పతనేన దళితానాం దీర్ఘానాం కీచకానాం వేణువిశేషాణాం సుషిరేషు రంధ్రేషు సమ్మూర్ఛంతః ప్రవిశంతః యే పవనాస్తైరేవపూత్కారైః పరిపూరితం గగనం యస్య స తథోక్తస్తయా * వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - ప్రవర్ధమానః సమేధమానః ఊర్ధ్వశ్వాసో యస్య స తథోక్త ఇవ అతిసర్వత్రోత్ప్రేక్షా - వచసామవిషయం వక్తుమశక్యం దౌస్థ్యం దురవస్థత్వం * దురవస్థా తు దౌస్థ్యం స్యాదిత్యమరశేషః - అభజత ప్రాప ॥ ౨॥ కృత్వేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే మారుతేః హనూ

తాకారతయా సముపజాతస్వేద ఇవ స్ఫటికతటోపలపతనదళితకీచకసుషిరసమ్మూర్ఛత్పవనపూత్కారపూరితగగనతయా ప్రవర్ధమానోర్ధ్వశ్వాస ఇవ వచసామవిషయం దౌస్థ్యమభజత ॥ *ప॥ ౨॥ కృత్వా మారుతిలంఘనోద్ధతరయా త్రత్రానుయాత్రాంతతః పర్యాయాత్పతితా మహేంద్రగహనక్షోణీరుహాణాం తతిః । మధ్యేవారినిధి ప్రకాశితశిఖా సేతోః కృతే భావినస్సూత్రన్యాసనిఖాతశంకునివహభ్రాంతిం పయోధౌ దధౌ ॥ *ప॥ ౩॥ పక్షాభిఘాతరయరచితవీచిమాలాత్పాథోనిధేః పవననందనవి

మతః లంఘనేన ఉత్తరిణోత్థిత ఉత్పన్నో యోరయో వేగస్తస్మాద్ధేతోః రనుయాత్రాం కృత్వా అనుసృత్య గత్వేత్యర్థః - తతః అనుయాత్రానంతరం పర్యాయాత్క్రమాత్ - మధ్యేవారినిధి సముద్రమధ్యే * పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః పతితా మహేంద్రపర్వతస్య గహనే అరణ్యే వర్తమానానాం క్షోణీరుహాణాం వృక్షాణాం తతిః పఙ్క్తిః ప్రకాశితాః ప్రకటీభూతాః శిఖాః అగ్రాణి యస్యాస్సా తథాభూతా సతీ భావినః కరిష్యమాణస్య సేతోః కృతే నిమిత్తం సూత్రన్యాసేన నిఖాతానాం శంకూనాం నివహస్య భ్రాంతిం పయోధౌ సింధౌ - దధౌ ధృతవతీ * స్థాణుః స్త్రీ ధ్రువశ్శంకురిత్యమరః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౩॥ పక్షేతి ॥ పక్షయోరభిఘాతరయేణాభిఘాతవేగేన రచితాః వీచిమాలా యస్య స తస్మాత్పాథోనిధేస్సముద్రాత్ పవనస్య నందనః హనూమాన్ ... ప్రమ... యత

త్తుంగశృంగకులకీలిత నాగలోక ఉన్నతశిఖరనివహవ్యాప్తస్వర్గలోకోఽసౌ నాకో నామ భూభృత్ మైనాకాద్రిః సంభ్రమేణ వేగేనోదజృంభత. వసంతతిలకావృత్తం॥౮॥ తతః కిమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్సమయే యాత్రాయాః సముద్రలంఘన ప్రయాణస్య ప్రత్యూహో విఘ్నః ప్రత్యుద్భూతః ప్రత్యుద్గత ఇతి పర్యాలోచ్య తం మైనాకం వక్షసా వక్షఃస్థలేనాధః పాతయిత్వా ప్రయాంతం వేగేన గచ్ఛంతమేనం హనూమంతం సాంత్వయన్ సామవచనైరుపలాలయన్ - స ఏషః సోఽయం హిరణ్యనాభో హిరణ్యప్రధానో మైనాకో బభాషే ఉవాచ* నాభిః ప్రధానే ఇతి విశ్వః అచ్ప్రత్యన్వవపూర్వాత్సామలోమ్నః ఇత్యత్రాజంతయోగవిభాగాత్సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః॥౫॥ ఉక్తప్రకారమేవ విశదయతి॥ సాగరేణేతి॥ హే మారుతే కృతం జానాతీతి కృతజ్ఞః తేన* ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః* అహమిక్ష్వాకునాథేన సగరేణ వివర్ధి

శ్రమాయ ఉత్తుంగశృంగకులకీలితనాకలోకో మైనాకభూభృదు
దజృంభత సంభ్రమేణ॥*గ॥౮॥ తత్ర యాత్రాప్రత్యూహః ప్రత్యు
ద్భూత ఇతి వక్షసా తమధః పాతయిత్వా ప్రయాంతమేనం సాం
త్వయన్ స ఏష హిరణ్యనాభో బభాషే॥* ప॥౫॥ సాగరేణ కృత
జ్ఞేన తవాధ్వశ్రాంతిశాంతయే। మారుతే ప్రేరితోఽస్మ్యస్య సౌమ్య
విశ్రామ్య గమ్యతామ్॥* ప॥౬॥ త్వత్పిత్రాహం పరిత్రాతః పూర్వం
పర్వతభేదినః। తస్మాన్నాస్మి విపక్షోఽద్య సపక్ష ఇతి మాం భజ॥*

తః ఇక్ష్వాకుసచివశ్చాయం తన్నార్హత్యవసాదితుమితి శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా ఉపకారజ్ఞేనేత్యర్థః - కుతః సాగరేణ సగరనిర్మితేన సముద్రేణ - తవ అధ్వశ్రాంతిశాంతయే అధ్వశ్రమాపనోదనార్థం - అస్యేహాని ప్రేరితః ప్రచోదితః - ప్రేషిత ఇతి వా ప్రహితః అస్మి - అతః హే సౌమ్య సాధో విశ్రామ్య అధ్వశ్రమమపనీయ - మయీతి శేషః - గమ్యతాం॥౬॥ స హి సముద్రప్రేషణమేవాత్ర నిమిత్తం కింతు సుహృత్సంబంధాదపి మయాగమనమపపద్యత ఇత్యాహ॥ త్వదితి॥ హే మారుతే త్వత్పిత్రా మారుతేన పూర్వం పర్వతభేదినః పర్వతపక్షచ్ఛేదిన ఇంద్రాత్ త్వత్పిత్రా పరిత్రాతః పరిరక్షితః త్వత్పితుః సహాయేనాహం నిర్బంధవిముక్తోఽస్మీత్యర్థః * భీతార్థానాం భయహేతురితి పంచమీ - తస్మాత్ అంగారణాద్విపక్షః శత్రుః పక్షరహితశ్చ నాస్మి అద్యాస్మిన్ దివసే సపక్షః సుహృత్పక్షసహిత ఇతి మత్వా మాం భజ శ్రమా

ర్థంగుయినివసేత్యర్థః॥ ౭॥ ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యాప్రార్థయమా
యాచమానమేనం మైనాకంసంమాన్యమానయిత్వా*యథా రామవినిర్ము
క్తశ్శరశ్శ్వసనవిక్రమః- గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామిలంకాం రావణపాలితామి
తి రామాయణోక్తరీత్యాప్రతిజ్ఞాయావిహితత్వాత్ కార్యకాలస్యాత్యయి
కత్వాచ్చ ఇహాంతరేమయానస్థాతవ్యమితిసమాధాయేత్యర్థః - కార్యా
త్యాస్వామికార్యవశేన-హనూమతిగతవతిసతి॥౮॥తతఃకింజాతంతత్రాహ
అవలోక్యేతి॥ వలమానాన్ చలనశీలాన్ మథ్నాతిఏదారయతీతితథోక్తం
వజ్రందంభోళిర్యస్యసతథోక్తః- యద్వావబయోరేకత్వస్మరణాత్ బలస్య
బలాఖ్యాసురస్యమానంగర్వం*గర్వోభిమానోహంకారఇత్యమరః - మ
థ్నాతినాశయతితితథోక్తంవజ్రంయస్యసతథోక్తః శతమన్యుశ్శతక్రతుర
ఛ్ఛావలమానం హిరణ్యనాభమవలోక్యలక్ష్యం లబ్ధ్వాపీత్యర్థః - పవనా

గ॥ ౭॥ ఏవంప్రార్థయమానమేనంసమ్మాన్యకార్యగత్యాగత
వతిహనూమతి॥* ప॥౮॥అవలోక్యహిరణ్యనాభమఛ్ఛావలమా
నంవలమానమాథివజ్రః। శతమన్యురపితమన్యురాసీత్పవమా
నాత్మజసేవనాదముష్మిన్॥* గ॥౯॥తదనుయథాపురంలంకాపు
రంప్రతిప్రధావతోహనూమతస్సరణిమరుణదరుణసారథేఃప
దవీంవింధ్యఇవవదనంవ్యాదాయద్విరసనజననీరంహసాసుర
సా॥* ప॥౧౦॥ఉజ్జృంభితస్యతరసాసురసాంవిజేతుంపాదాప
త్మజసేవనాద్ధేతోరముష్మిన్మైనాకేవిషయే- అపేతమన్యుఃవిగతమన్యురాసీ
త్ - శ్రీరామకార్యార్థంప్రవృత్తస్యసేవనాయప్రవృత్తత్వాద్వైరమవిగ
ణయ్యోపశాంతకోపోభూదిత్యర్థః॥ ౯॥ తదన్వితి॥తదనుమైనాకసంగమ
నానంతరంపురాయథాయథాపురంపూర్వవదిత్యర్థః - యథాసాదృశ్య
ఇత్యవ్యయీభావేహ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం- లంకా
పురం రావణరాజధానీంప్రతిప్రధావతోవేగేనగచ్ఛతోహనూమతస్సరణిం
మార్గంఅరుణసారథేరనూరుసారథేస్సూర్యస్య * సూరసూతోరుణో
నూరురిత్యమరః పదవీంవింధ్యఇవసురసానామద్విరసనజననీ సర్పమాతా
రంహసాతరసా*రంహస్తరసీతురయస్స్యద ఇత్యమరః- వదనంవ్యాదాయ
శతయోజనపరిమితంవ్యాప్తంకృత్వాఅరుణద్రురోధేత్యర్థః- రుధిఆవరణఇ
తిధాతోర్లఙ్॥౧౦॥తతఃకిమతఆహ॥ ఉజ్జృంభితస్యేతి॥ తరసావేగేనసు
రసాంవిజేతుముజ్జృంభితస్యప్రవృద్ధస్య అస్యపవమానసూనోఃహనూమ

తః- పాదౌపయోధికలితౌసముద్రసంస్థితౌఅభూతాం- తథోత్తమాంగంశిరస్తు*ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః - గగనస్రవంత్యాఃగగనాపగాయాఃమందాకిన్యాఃవీచీచయేభ్యస్తరంగపరంపరాభ్యఃస్ఖలితానాంవిగళితానాం శీకరాణామంబుకణానాంమాలాతః స్రజోబిభర్తీతిప్రర్తీరేవత్తథోక్తమభవత్ - సురసావక్త్రాధికంనిజవపుర్యథాస్యాత్తథాయం నిజసామర్థ్యాద్వ్యవర్ధతేత్యర్థః*స్రవంతీనిమ్నగాపగా-శీకరోంబుకణఃస్మృతఇతిచామరః- ఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వితి మాలాశబ్దస్యహ్రస్వత్వం అత్రహనూమదుత్తమాంగస్యగగనస్రవంతీశీకరమాలభారిత్వాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౧॥ తనుమితి॥ తదాతస్మింత్సమయే- తాదృగ్రూపధారణేనప్రసిద్ధప్రభావః హనూమాన్‌తనుంనిజశరీరం తనూకృత్యఅంగుష్ఠమాత్రంకృత్వా- శీఘ్రప్రవేశనిర్గమనసౌకర్యార్థమితిభావః- తదీయే

యోధికలితౌపవమానసూనోః। అస్యోత్తమాంగమభవద్గగన
స్రవంతీవీచీచయస్ఖలితశీకరమాలభారి॥* ప॥౧౧॥తనుంతనూ
కృత్యతదాహనూమాన్కృత్వావగాహంజఠరేతదీయే।తతోవి
నిష్క్రమ్యసచక్రపాణేస్త్రివిక్రమప్రక్రమమేవచక్రే॥*ప॥౧౨॥
భూయోపిసోయంరఘునాథదూతశ్చిచ్ఛేదగచ్ఛన్నఖరైఃఖరా

సురసాసంబంధిని జఠరేకుక్షికుహరేప్రవేశంకృత్వా ప్రవిశ్యతతస్తదనంతరం వినిష్క్రమ్యవదనపిధానాత్ పూర్వమేవనిర్గత్యత్రయోవిక్రమాః పాదన్యాసాఃయస్యబలిబంధనోద్యుక్తస్యేత్యర్థః - చక్రంసుదర్శనంపాణౌయస్యతస్యచక్రపాణేర్వామనావతారస్యవిష్ణోః- సప్తమ్యుపపదేత్యాదినాబహువ్రీహిః- ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవతఇతిసప్తమ్యాఃపరనిపాతః- ప్రక్రమంతత్సదృశప్రకారమిత్యర్థః- అతఏవనిదర్శనాచక్రీబలిబంధనోద్యుక్తోవామనః యథాప్రవృద్ధోభూత్వాపునః ప్రకృతిస్థోభూత్తథాయమపి తాదృగ్రూపోబభూవేత్యర్థః - తథాచరామాయణం-తద్దృష్ట్వావ్యాదితంత్వాస్యంవాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్-ససంక్షిప్యాత్మనఃకాయంబభూవాంగుష్ఠమాత్రకః- సోభిపత్యాథతద్వక్త్రంనిష్పత్యచమహాజవః- అంతరిక్షేస్థితశ్శ్రీమానిదంవచనమబ్రవీదితి- వృత్తముపజాతిః॥ ౧౨॥ అనంతరవృత్తాంతమాహ॥భూయఇతి॥సోయంసురసావిజయప్రసిద్ధపరాక్రమసంపన్నః. రఘునాథమాతో హనూమాన్ ఘోరాయఃపునరపిగచ్ఛ

స్పృథిమార్గే-ఛాయానిరోధాదనాతపనిగ్రహార్ద్ధతోః* ఛాయాత్వనాతపే కాంతౌ-తి వైజయంతీ- ఉపపన్నమన్యుః ప్రాప్తక్రోధఃఅతఏవనృసింహస్య రంహఇవరంహోవేగోయస్యసతథోక్తస్సన్నిత్యుపమా - సింహికాయా స్సింహికాఖ్యాయాః ఛాయాగ్రహస్యరాహోర్మార్గంతురంగంకళేబరం. ఖరాగ్రైః నిశితముఖైః నఖరైర్నిజనఖైః* నఖఃస్యాన్నఖరోస్త్రియామిత్య మరః- చిచ్ఛేదవిదదారయథానృసింహోహిరణ్యకశిపుగాత్రంతథాయమ పిసింహికాంగంచిచ్ఛేదేత్యర్థః*తతస్తస్యానఖైస్తీక్ష్ణైర్మర్మాణ్యుత్కృ త్యవానరః - ఉత్పపాతాథవేగేనమనస్సంపాతవిక్రమఇతి రామాయణవ చనం-వృత్తంతుపూర్వవత్॥ ౧౩॥ తదన్వితి॥తదనుసింహికాంగభేదనానం తరం- అపారంపారమస్యదుస్తరత్వాత్పారావారస్సముద్రః పవయోర భేదః*సముద్రోబ్ధిరకూపారః పారావారఇత్యమరః-తస్యపారేపరతీరే* పారావారేపరార్వాచీతీరేపాత్రంతదంతరమిత్యమరః- లంబమానశిఖ

రైః।నృసింహరంహాః పథిసింహికాంగంఛాయానిరోధాదుప
పన్నమన్యుః॥*గ॥౧౩॥తదనుపారావారస్యపారేలంబశిఖరిణి
లంబమానః ప్రతనుతరవపుర్లంకాపురోత్తరగోపురద్వారమా
సాద్యనితాంతచింతాతంతుసన్తానసందానితాంతఃకరణోభూ
త్॥* గ॥౧౪॥వానరసేనాకథంతరేదిమమంతరాయంవితన్వం

తీత్యపపాతః*సలంబశిఖరేలంబేలంబమానపయోధరఇతి - రామాయణే ఉక్తత్వాత్- యద్వాలంబపర్వతస్యైవలంబమానఇతినామాంతరం- లం బమానః ప్రవిష్టస్సన్ ప్రతనుతరవపురత్యంతసూక్ష్మశరీరస్సన్-పరేషామ ప్రకాశార్థమితిభావః-లంకాపురస్యోత్తరగోపురద్వారముత్తరపురద్వా రంయద్యపి*పురద్వారంతుగోపురమిత్యమరః- తథాపికరికలభకర్ణావ తంసాదివదపౌనరుక్త్యంద్రష్టవ్యం- ఆసాద్యప్రాప్యలంకేయంకేనమార్గే ణసుప్రవేశేతిజ్ఞాతుమితిభావః- నితాంతమత్యంతంచింతాఏవతంతుసంతా నానిసూత్రసంతతయస్తైస్సందానితంబద్ధం అంతఃకరణంయస్యసతథోక్తో భూత్ - దురంతచింతాక్రాంతాంతరంగోబభూవేత్యర్థః*బద్ధేసందాని తంమూతమిత్యమరః॥ ౧౪॥ చింతాప్రకారమేవాహ॥వానరేతి॥వానరసే నాకథంతరాయంసురసాగ్రహణాదిరూపం విఘ్నంవితన్వంతంకుర్వాణం దుస్తరమిత్యర్థః- ఇమమేనమత్రవిస్తీర్ణముదన్వంతంసముద్రంకథంకుతో

వాతరేల్ లంఘయేత్ - తరితుమశక్యమ్యుదధిరితిభావః- యథాకథంచి
త్సాగరంతరతునామ- యాతుధానానాం రక్షసాం రాజధానీంత్రికూటస్థి
తామిమాంలంకాంకథముపయాతుకథం, సాప్నుయాత్ - సర్వధాప్రాప్త
మశక్యేత్యర్థః సర్వప్రయత్నేనపర్యాలోచనాయాంక్రియమాణాయాం
సత్యాం దాశరథిఃశ్రీరామఃవితథమనోరథఃవ్యర్థసంకల్పఏవ - అహమపి
కేవలమత్యంతం మోఘీకృతంవిఫలీకృతం అర్ణవలంఘనం యేనసతాదృ
శోభవమభూవం - జానకీసందర్శనార్థమాగతోస్మిబహుప్రయత్నేన-
జానకీజీవతివానవాజానకీంనజానామీత్యేవంబహుధాసంచిత్యవృథాచిం
తయాకింప్రయోజనమితిసఞ్చిత్య ధైర్యమవష్టభ్యతత్రతత్రపురేవసేమవభ
గవతీంమహానుభావాం సీతామాంజనేయోహనూమానవజిగమిషుః అవ

తముదన్వంతంతరతునామకథముపయాతు యాతుధానరాజ
ధానీమిమామ్ సర్వథాపివితథమనోరథో దాశరథిర్మోఘీ
కృతార్ణవలంఘనః కేవలమహమభవంజీవతివానవేతినజానా
మిజానకీమితితత్రతత్రభగవతీంసీతామవజిగమిషురాఞ్జనేయః
ప్రచ్ఛన్నసఞ్చారహేతోరస్తమయంగభస్తిమాలినః కేవలమ
భిలలాష॥*॥౧౫॥తదనుశాతమఖస్యాగస్త్యసన్నిధానితిష్ఠ
చాపస్యప్రత్యాసీదతిప్రయోజనవేళేతిప్రచేతసేకథయితుమి
వప్రతీచీందిశంప్రవిశతిభగవతిభాస్వతి॥*॥౧౬॥గగనతలమి
దమపరమహీధరకటకకాంతారసముద్భవదావపావకశిఖా

గంతుమిచ్ఛన్స్వప్రచ్ఛన్నేనరహస్యేనసంచారహేతోఃసంచారనిమిత్తం
గభస్తిమాలినః సూర్యస్యాస్తమయం కేవలమస్తమయమేవ అభిలలాషచ
కమేఃలషకాంతావితిధాతోర్లిట్॥ ౧౫॥ తదన్వితి॥తదనుహనూమచ్చిం
తానంతరంశాతమఖస్యశతమఖసంబంధినః తస్యేదమిత్యణ్ అగస్త్యస్య
సన్నిధానితిష్ఠతస్యచాపస్యవైష్ణవస్యధనుషః ప్రయోజనవేళాకార్యావస
రఃప్రత్యాసీదతిసమాగతేతిప్రచేతసేవరుణాయకథయితుమివ భగవతిమ
హాత్మనిభాస్వతి వివస్వతిసూర్యేప్రతీచీందిశంప్రవిశతిప్రాప్తవతిసతి॥౧౬॥
గగనతలమితి॥ ఇదంగగనతలమాకాశమండలంఅపరమహీధరకటకేష్వ
స్తాచలనితంబేషుయానికాంతారాణి అరణ్యానితత్సముద్భవస్యతత్సంజా
తస్యదావపావకస్యదవాగ్నేశ్శిఖాశ్రేణిభిర్జ్వాలాజాలైః శోణితంకిమ
రుణీకృతంకిము-అథవానంసమీపంకటంప్రతిసమాపతన్నాగచ్ఛన్వ్యః పతంగః

సూర్యః*పతంగఃపత్తీసూర్యయోరిత్యమరః - తస్యరశ్మీనాంకిరణానాం
ప్రగ్రహాణామితిచగమ్యతేదృఢతరవేష్టనేనఅతిగాఢసంవలనేనసిష్ఠ్యూతో
నిర్గతోనలోగ్నిర్యేషాం తానియానితతటతపనోపలజాలానితటవర్తిసూ
ర్యకాంతమణినికరాస్తేభ్యస్సముల్లసద్భిస్సంస్ఫురద్భిర్జ్వాలాపటలైర్గర్భి
పుంజైరాపాటలితమా సమంతాదరుణీతం కింఅహో స్విద్యద్వా*అహో
ఉతాహోకిముతకిక ల్పేకింకిముతచ- స్విత్ప్రశ్నేచవితర్కేచేత్యుభయ
త్రాప్యమరః - ఆగతాయనిజనివాసంప్రాప్తాయమిత్రాయసూర్యాయసు
హృదేచ*మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కఇతిశేషః-మహార్ఘంమహామూల్యంఅర్ఘా
ర్థంపూజార్థంద్రవ్యమర్ఘ్యం పాదార్ఘాభ్యాంచేతియత్ప్రియః*మూ
ల్యేపూజావిధావర్ఘఃషట్సుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థంఇతిచామరః ప్రదాతుం
ప్రముదితచేతసా సంతుష్టాంతఃకరణేనప్రచేతసావరుణేనతూర్ణం మి

శ్రేణీభిఃకిముశోణితమథవాసమీపముపతత్పతంగరశ్మిదృఢతర
వేష్టననిష్ఠ్యూతానలతటతపనోపలజాలసముల్లసజ్జ్వాలాపట
లైఃకిమాపాటలితమాహోస్విదభ్యాగతాయమిత్రాయమహా
ర్ఘమర్ఘ్యంప్రదాతుంప్రముదితచేతసాప్రచేతసాతూర్ణ
మర్ణవోదరోద్గీర్యమాణమాణిక్యకిరణైః కిమరుణితమాహో
స్విత్తారాపథతరంగిణీసలిలమపిరసయితుముజ్జృంభితస్యవర
మసాగరౌర్వాగ్నేరర్చిఃపుంజేనకిమనురంజితమితిసకలజనస్య
సందేహసందోహంసందధానే సంధ్యారాగేసముదజ్జృంభతేస

త్రాగమనజనితసంభ్రమాత్సత్వరం అర్ణవోదరాత్సముద్రమధ్యాదుద్గీ
ర్యమాణాన్యుద్ధ్రియమాణాని యానిమాణిక్యానితేషాంకిరణైరరుణితం
కిం- అత్రనిష్ఠ్యూతోద్గీర్యమాణశబ్దయోఃగౌణార్థత్వాన్నగ్రామ్యత్వంకిం
తుసౌందర్యావహత్వమేవేత్యుక్తంప్రాక్ ఆహోస్విత్తారాపథతరంగిణీ
సలిలమాకాశగంగోదకమపి*తారాపథోంతరిక్షంచేత్యమరః - రసయి
తుమాస్వాదయితుంపాతుమితియావత్*రసోగంధరసేస్వాద ఇతివైజ
యంతీ- ఉజ్జృంభితస్యోద్గతస్యవరమసాగరౌర్వాగ్నేః పశ్చిమసముద్రవ
ర్తిబడబానలస్య*ఔర్వస్తుబాడబోబడబానలఇత్యమరః- అర్చిఃపుంజేన
జ్వాలాజాలేనఇహేదానీం రంజితం అరుణీకృతంకిముత్యనేనప్రకారేణ స
కలజనస్యసర్వేషాంజనానామిత్యర్థః- సందేహసందోహంసంశయరాశి
సముం సందధానే సమిత్పాదయతి సంధ్యారాగేసముదంచితేసముజ్జృం

భితేసతి అత్రగగనతలస్యాసితధారితానేకహేతునిమిత్తారుణితత్వోత్ప్రే క్షణాదుత్ప్రేక్షా- తనుజ్జీవితశ్చాయంసందేహ ఇతిసంక్షేపః తథాసరసీ రుహశ్రేణిషు అంభోజరాజిషుగృహస్థాం తద్గృహశ్రేణిష్వితిచగమ్యతే- పత్రపుటాన్యేవకవాటాన్యరాణి తానిపిధానానిఛాదనాని యాసాంతా సుముకుళితాసుసతీష్విత్యర్థః*కవాటమరరంతుల్యే· అపిధానతిరోధాన పిధానాచ్ఛాదనానిచేత్యమరః * వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గ యోరిత్యపేరకారలోపః- అతఏవమధువ్రతాభృంగాఏవద్విజాః బ్రహ్మ చారిణ ఇతిరూపకం తేషు ప్రతికుముదభవనం కుముదరూపభవనేష్విత్య ర్థః- వీప్సాయామవ్యయీభావః- మకరందభిక్షాముద్దిశ్యాటత్సుపుష్ప సరూపభిక్షాటనతత్పరేషుసత్స్విత్యర్థః- అప్రస్తుత్యాఖ్యానమగ్రే భిక్షి తేత్యుపదేశాత్కవాటపినద్ధగృహేష్విహయాచ్య తభిక్షాటనస్యాయుక్తత్వా దితిభావః- సూర్యాస్తమయేమధువ్రతానాంముకుళితసరసీరుహ పరిత్యా

రసీరుహశ్రేణీషుపత్రపుటకవాటపిధానాసుప్రతికుముదభవ
నంమకరందభిక్షామటత్సుమధువ్రతేష్వేషువికచకువలయకలి
కాకర్షణకషాయేషుసాయంతనవాయుషుతతస్తతస్సంచరత్సు
తిమిరేషుకాలాగరుధూమస్తోమశ్యామలితేషుదిక్పాలపురగోపు
రవ్యూహేషుప్రతికమలాకరంశ్లేషంఖితేవిశ్లేషవేదనాపూర్వరం
గేరథాంగవిహంగదీనక్రేంకారే నక్షత్రమాలాలంకృతేగగ

నేవికసితకైతవసంచారసంభవాదియముత్ప్రేక్షా గమ్యమానారూపక సంకీర్ణా- తథాసాయంతనాస్సాయంభవాస్సాయంచిరమిత్యాదినాట్యు ప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ · తేచతేవాయవశ్చతేషు కచకువలయకలికాకర్ష ణేనవికసితనీలోత్పలకోరకసంఘర్షణేనకషాయేషుసుగంధిషుసత్సు * కలికాకోరకఃపుమాన్- రాగద్రవ్యేకషాయోస్త్రీనిర్యాసేసౌరభేరస ఇ త్యమరయాదవౌ- తిమిరేష్వంధకారేషు తతస్తతస్సంచరత్సువ్యాప్రియమా ణేషుసత్సుతథాదిక్పాలపురాణామింద్రాద్యష్టదిక్పతిపట్టణానాం గోపుర వ్యూహేషుపురద్వారసన్నివేశేషు కాలాగరుధూమస్తోమేన అధివాసనా ర్థంపరికల్పితకృష్ణాగరుధూమపటలేనశ్యామలితేషు మేచకీకృతేషుసత్సు తథాప్రతికమలాకరంకమలాకరేష్విత్యర్థః· రథాంగవిహంగానాంచక్ర వాకపక్షిణాం*కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకోరథాంగాహ్వయనామక ఇత్యమరః- విశ్లేషవేదనా తే దీన

క్రేంకారైరితి క్రేంకారైదీనాక్రందితైః క్రేంకారైరిత్యనుకరణశబ్దః ప్రేంఖితేసముత్పన్నేసతి-త థాగగనమతంగజే ఆకాశగజఇతిరూపకం నక్షత్రమాలయా తారకాశ్రేణ్యాసప్తవింశతిమౌక్తికహారావళ్యాచ అలంకృతే భూషితేసతి॥ సైవనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికై రిత్యమరః॥౧౭॥ అతశ్చంద్రోదయోభూదిత్యాహ॥ ఆవిర్బభూవేతి॥ తమోంధకారఏవతమాలకాంతారః తాపింఛకాననం తస్యకుఠారః పరశురితిశిష్టపరంపరితరూపకం ధ్వాంతవిధ్వంసక ఇత్యర్థః॥ కాలస్కంధస్తమాలస్యాత్తాపింఛ ఇత్యమరః-శృంగారస్యశృంగారాఖ్యస్యరసస్య జీవితః జీవనభూతః తాటస్థ్యేనోద్దీపకత్వాత్తదుజ్జీవక ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి- శశలాంఛనశ్చంద్రః-పూర్వాద్రేరుదయపర్వతస్య॥ ఉదయః పూర్వపర్వతఇత్యమరః-శృంగే శిఖరే ఆవిర్బభూవ-ఉదజృంభత॥౧౮॥ తదితి॥ గగనాజిరే గగనాంగణే॥ అంగణంచత్వరాజిరే ఇత్యమరః-తమసా అంధకారేణరుద్ధా

నమతంగజే॥ ప॥౧౭॥ ఆవిర్బభూవపూర్వాద్రేః శృంగేశృంగా
రజీవితః। తమస్తమాలకాంతారకుఠారశ్శశలాఞ్ఛనః॥ ప॥౧౮
తతస్తారాస్తమసారుద్ధాశేజిరే గగనాజిరే। శైవాలచయసంఛ
న్నాస్సరసీవబిసాంకురాః॥ ప॥౧౯॥ తస్మిన్ప్రదోషసమయే
సహసాహనూమాన్ కీర్తిచ్ఛటాయవనికామపనీయశత్రోః। ఆ

చ్ఛన్నాస్తతస్తారాశ్చంద్రకిరణాస్సరసి కాసారే॥ కాసారస్సరసీసర ఇత్యమరః-శైవాలచయసంఛన్నాశ్శైవలజాలాచ్ఛాదితాబిసాంకురాన్మృణాళకిసలయాఇవ॥ జలనీలీతుశైవాలం శైవలోథకుముద్వతీ-మృణాళంబిసమిత్యమరః-రేజిరేచకాశిరే॥ రాజృదీప్తావితిధాతోర్లిట్॥౧౯॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ప్రదోషసమయే రజనీముఖవేళాయాం॥ ప్రదోషోరజనీముఖమిత్యమరః-రంగప్రవేశఏవనవీనంనాటకం తస్యసూత్రధారో నాటకప్రవర్తకః ప్రగల్భనటోహనూమాన్ అత్రనవశబ్దగ్రహణం లంకాపురస్య పురుషాంతరాప్రవిష్టచరత్వసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం-శత్రోః రావణస్యసంబంధినీం కీర్తిచ్ఛటాయశోబృందమేవయవనికాం ప్రతిసీరామపనీయాపసార్యతత్కీర్త్యపనయస్యైతన్మూలత్వాదితిభావః॥ బృందంజాలంచక్రవాళం జాలకం పేటకాచ్ఛటేతి వైజయంతీ॥ ప్రతిసీరాయవనికేత్యమరః- సుమనసాం దేవానాం సామాజికవిబుధానాంచ పరితోషణాయ హృదయరంజనార్థమిత్యర్థః॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్స్త్రీ దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ- సహసా

శీఘ్రమావిర్బభూవ లంకాపురమధ్యదేశప్రవేశాయప్రవృత్తఇత్యర్థః ॥ సూత్రంచతుర్విధాభినయాత్మకనాటకసూచనాం ధారయతీతిసూత్రధారః॥ సూత్రంతుసూచకే గ్రంథభేదేతంతువ్యవస్థయోరితి నానార్థరత్నమాలా- సూత్రధారలక్షణంతు- ఆసూత్రయన్గుణాన్నేతుః కవేరపిచవస్తునః- రంగప్రసాధనప్రౌఢస్సూత్రధారఇహోదితఇతి- అయంతుద్విప్రకారః ఏకఃపూర్వరంగవిధాయీ ఇతరస్తునటాపరపర్యాయస్సూత్రధారసదృశగుణాకృతిఃప్రస్తావనాప్రయోజకఇతి కేచిత్॥ తదుక్తం॥ ప్రయుజ్యరంగంనిష్క్రాంతేసూత్రధారేసహానుగే- తాదృశఃప్రవిశేదన్యస్సూత్రధారగుణాకృతిరితిఅత్రసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౦॥ తతారాలఇతి॥ తతాలేపురప్రవేశసమయే- మారుతిహనూమానాత్మనాసహ స్వేన సాకం - విగ్రహంకలహంవిధాతుంకర్తుంగృహీతోయువతివిగ్రహోయయాతాంస్త్రీరూపధారిణీమిత్యర్థః -

విర్బభూవసుమనఃపరితోషణాయలంకాప్రవేశనవనాటకసూత్రధారః॥*॥౨౦॥ తతారాలేలంకాధిదేవతామాత్మనాసహ విగ్రహంవిధాతుంగృహీతయువతివిగ్రహాంమార్గప్రసారస్యార్గళీభూయభూయసాతర్జయంతీం నిర్జిత్యతస్తయావానరరచితావజ్ఞోపజ్ఞంనిజనిలయ విలయంసరసిజాసన శాసనాదావేదయంత్యాఃహితానుమతిర్మారుతిర్లంకాయామసికలమేవమైథి

అతఏవమార్గసంచారస్య అర్గళీభూయవిష్కంభతాంప్రాప్యగమనప్రతిబంధినీభూత్వేత్యర్థః॥*॥తద్విష్కంభేర్గళంనసేత్యమరః - భూయసాబాహుల్యేనతర్జయంతీంభర్త్సయంతీంతర్జయతేఃపరస్మైపదత్వం - తర్జయన్నివకేతుభిరిత్యాదౌకాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాత్సిద్ధంతర్జయతేరనుదాత్తత్వేపిచక్షిఙశ్శిత్కరణేనానుదాత్తత్వప్రయుక్తాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి - అతఏవతర్జయతిభర్త్సయతిచేత్యపిదృశ్యతఇతిభట్టమల్లః- లంకాధిదేవతాంలంకాధిష్ఠానదేవతాం- నిర్జిత్యముష్టిఘాతేనజిత్వా॥*॥ముష్టినాభిజఘ్నానైనాంహనూమానారుతఇతిరామాయణవచనాత్ బ్రహ్మణా సనియోగః శాలీ ఉపజ్ఞాయతఇత్యుపజ్ఞాతోఽజ్ఞానం॥ ఉపజ్ఞాజ్ఞానమాద్యంస్యాదిత్యమరః - కమకన్యాప్రియయాః వానరేణరచితాంహితాయా అవజ్ఞావనేరణానాదఉపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానంయస్యతతథోక్తం

వానరకృతావధీరణంతవమదాస్యాత్తదాలంకాయాం వినాశ ఇత్యాద్యాక్షాత
మిత్యర్థః - నిజనిలయవిలయం నిజనికేతననాశం ఆవేదయంత్యా* ఇదంచ
తథ్యం శృణు మేబ్రువతస్త్యావై హరీశ్వర - స్వయం స్వయంభువావత్తంవర
దానం యథామమ- యదాత్వాం వానరః కశ్చిద్విక్రమాద్వశమానయేత్-
తదాత్వయాహివిజ్ఞేయం రక్షసాం భయమాగతమిత్యాది రామాయణోక్త
రీత్యాకథయంత్యేత్యర్థః - తయాలంకాధిదేవతయా విహితానుమతిః కృ
తాంగీకారస్సన్ - లంకాయామవికలమేవాప్రతిహతమేవ మైథిలీంవిచిన్వ
న్మృగయన్నైఋతచక్రవర్తినో రాక్షససార్వభౌమస్య రావణస్య ప్రాసా
దం హర్మ్యం ఆససాద ప్రాపత్ తతస్మిన్ప్రాసాదాసాదనసమయే॥౨౧॥
ఏషేతి॥ ఏషేయం రక్షశ్చమూరక్షితా రాక్షససేనాభిగుప్తా రాక్షససార్వ
భౌమనగరీ రావణరాజధానీ- తథా ఇదమేతత్తస్య రావణస్య సంబంధిసువ
ర్ణశిఖరం హిరణ్మయశృంగం అభ్రావళింబిభ్రాణం బిభ్రత్ - మేఘపఙ్క్తిం
లింవిచిన్వన్నైఋతచక్రవర్తినః ప్రాసాదమాససాద॥తత్ర॥
*ప॥౨౧॥ ఏషా రాక్షససార్వభౌమనగరీ రక్షశ్చమూరక్షితా త
స్యేదం సదనం సువర్ణశిఖరం బిభ్రాణమభ్రావళిమ్, ఏతత్పుష్ప
కమాహృతం ధనపతేరిత్యాదరాన్మారుతే స్తస్యాదర్శయదిం
దుదీపకిరణప్రద్యోతితాశా నిశా॥*ప॥౨౨॥ ఆదిత్యః కృతకృత్య
తోన్నతమిత్యర్థః* భృఙ్గశ్చానచ్ సదనం గృహం- తథా ఏతద్ధనపతేర్ధనప
తిం విజిత్యేత్యర్థః - ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే పంచమీ వాచ్యా ఆహృతమ
పహృతం పుష్పకం పుష్పకాఖ్యం విమానమిత్యనేన ప్రకారేణ ఆదరాత్ శ్రీ
రామకార్యప్రవృత్తత్వజనిత ప్రీతివశాత్ మారుతే హనూమతః ఇందురేవ
దీపస్తస్యకిరణైః ప్రద్యోతితాః ప్రకాశితాః ఆశాదిశోయయా సా తథోక్తా ని
శా రాత్రిరదర్శయద్దర్శయామాస యథాకాచిత్తస్మైచిదభ్యాగతాయ
రాత్రౌ దీపప్రభయా సర్వం ద్రష్టవ్యం ప్రదర్శయతి తద్వదత్రాపీత్యర్థః -
చంద్రోదయవశాద్దిక్ప్రకాశేసతి మారుతిస్సర్వం నిర్వర్ణయామాసేతిఫ
లితోర్థః- అత్ర నిశాయాః ప్రదర్శకత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానా
దతిశయోక్తిభేదః- సచైక దేశవర్తి రూపకేణ సంకీర్త్యతే - శార్దూలవిక్రీడి
తం వృత్తం॥౨౨॥ అథ సాక్షాచ్చంద్ర ఏవ మారుతేస్సాహాయ్యకతత్పరోభూ
దిత్యుత్ప్రేక్షతే. అపిచేతి- కించేత్యర్థః- తత్ప్రకారమేవాహ॥ ఆదిత్యే
ఇతి॥ ఆదిత్యసూనోర్దశరథాత్మజశ్రీరామస్యపత్నీలక్షణమాత్రమపిత న

రహస్యసహిష్ణుత్వం సూచ్యతే - ఈదృశమిత్థంభూతం సీతాన్వేషణరూపమిత్యర్థః- సాహాయ్యం సహాయకర్మ సహాయకారిత్వమితి యావత్ *బ్రాంహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - రచయ్య కృత్వా *ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - అతులాం నిరుపమాం కీర్తిం ఖ్యాతిం ఆదిత్సునా ఆదాతుమిచ్ఛునా సంజిఘృక్షుణేత్యర్థః *దదాతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - సూనునా పుత్రేణ సుగ్రీవేణ కృతకృత్యః కృతార్థో భవితా భవిష్యత్యేవ భవతేర్లుట్- ఇతీత్థమాలోచ్య కిం మత్వా కిమిత్యర్థః - తదా తస్మిన్సమయే స్వయమపి పరాం ఖ్యాతిం గృహీతుం సంపాదయితుం లంకాయాం రఘునాథదూతస్య హనూమతస్సరణౌ మార్గే చంద్రేణ దీపాయితం దీపేనేవాచరితం తద్వత్సర్వం హనూమతే ప్రదర్శితమిత్యర్థః- అహోరాత్రప్రకాశకత్వేన తుల్యయోరావయోరన్యతరస్య ఖ్యాతిసంభవే మయా తూష్ణీం స్థాతుం నోపయుజ్యత ఇతి మత్వా చంద్రేణాప్యేవమాచరిత మిత్యుత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షాలంకారః *దీపశబ్దాదా

ఏవం భవితా సీతాపతేరీదృశం సాహాయ్యం విరచయ్య కీర్తిమతు
లామాదిత్సునా సూనునా । ఇత్యాలోచ్య తదా కిల స్వయమపి
ఖ్యాతిం గ్రహీతుం పరాం లంకాయాం రఘునాథదూత సరణౌ
చంద్రేణ దీపాయితమ్॥*గ॥౨౩॥ ఏవమేవ పర్యటన్ స్వప్నసుం
దరీసౌందర్యముద్రాం నిద్రయాప్యతిశయ్య శయ్యాగృహే కృ
తసంవేశం వేశయువతిపరివృతమవరోధవధూజనమప్యవిరో

చారక్యజంతాద్భావే క్తః- వృత్తం తు పూర్వవత్॥౨౩॥ఏవమితి॥ ఏవమేవోక్తప్రకారేణైవ మారుతిః పర్యటన్ సంచరన్ సీతానిరీక్షణార్థమితి భావః- నవిద్యతే స్వప్నో నిద్రా యేషాం తే అస్వప్నాః దేవాః * ఆదిత్యా ఋభవో స్వప్నా ఇత్యమరః- తేషాం యాః సుందర్యః తాసాం సౌందర్యముద్రాం రామణీయకస్య పరాం కాష్ఠాం నిద్రయా నిద్రావస్థయాప్యతిశయ్య అతిక్రమ్య జాగ్రద్దశయా తు కిం వక్తవ్యమితి భావః- శయ్యాగృహే శయనమందిరే కృతసంవేశం విహితస్వాపం నిద్రాణమిత్యర్థః * స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాపస్స్వప్నస్సంవేశ ఇత్యపీత్యమరః - వేశయువతిపరివృతం వేశ్యాజనపరివేష్టితం *తచ్ఛాఖానగరం వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయ ఇత్యమరః-అవరోధవధూజనం మందోదర్యాద్యంతఃపురస్త్రీజనం చ * శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః - అవిరోధేన అప్రతిబంధేన నిరీక్ష్య దృష్ట్వా తత్ర అంతఃపురే వితథమనోరథః సీతాదర్శనాలాభాద్వ్యర్థమనోరథః అతఏవ ఏకాకీ బహువిధాః

నానాయాపాశ్చ చింతాప్రకారావిచారపరిపాట్యో యేనసతథోక్తః * ॥
న్నసీతాథవై దేహీ మైథిలీజనకాత్మజా - ఉపతిష్ఠేతపవశా రావణందుష్టచా
రిణమిత్యాది శ్రీరామాయణోక్త నానావిధచింతాక్రాంతాంతఃకరణ ఇత్య
ర్థః- అతఏవప్రాకారాదనప్లుతస్సన్ లంఘితప్రాకారస్సన్నిత్యర్థః- అ
శోకవనికాయామపి రావణాంతఃపురోచితప్రమదావనేపి మైథిలీంసీతామ
న్వేష్టుంవిచేతుం ఇష్టదేవతానాం వసురుద్రాద్యభీష్టదేవతానాం ప్రణతిన
మస్కారమతనుతఅకార్షీత్ - ప్రారబ్ధకార్యసిద్ధ్యర్థమిష్టదేవతానమ
స్కారం చకారేత్యర్థః - తథా రామాయణే * వసూన్ రుద్రాంస్తథా
త్యానశ్వినౌమరుతోపిచ - నమస్కృత్వాగమిష్యామిరక్షసాం శోకవర్ధ
య ఇతి ॥ ౨౪ ॥ అసావితి ॥ అసౌ హనూమాన్ జనకనందినీం జానకీం- తతఇతో
విచిన్వన్ మృగయన్- అపగతః అన్యమార్గభ్రమో మార్గాంతరసంచారః
సంసారమార్గభ్రాంతిశ్చ యస్యసతథోక్తస్సన్ విశేషణమేతచ్ఛమథనేపి

ధేననిరీక్ష్యతత్రవితథమనోరథో మారుతిర్విరచితబహువిధచి
న్తాప్రకారః ప్రాకారాదవప్లుతస్సన్న శోకవనికాయామపిమై
థిలిమన్వేష్టుమిష్టదేవతాప్రణతిమతనుత ॥ * ప ॥ ౨౪ ॥ అసౌ జనక
నందినీం తత ఇతో విచిన్వన్ క్షణాదశోకవనికామగాదపగతా
న్యమార్గభ్రమః । పరామభీప్సన్గతింశమధనో యథానిర్మమ
స్త్రయీమఖిలకిల్బిషప్రశమనైకదివ్యౌషధీమ్ ॥ * గ ॥ ౨౫ ॥ తత
స్తస్యాం నాగపున్నాగతాలహింతాలతమాలకృతమాలసరళవ

యోజ్యః క్షణాత్ క్షణమాత్రేణ అశోకవనికామగాత్ ప్రాపత్ కథమివ-థ
మేత్యేతదవ్యాహుంమమత్వాద్వాంఛితాద్రహితో నిర్మమో నిస్పృహః శ
మో వైరాగ్యాదిచానిర్వికారచిత్తత్వం స ఏవ ధనం యస్య శమధనో వైరాగ్య
సంపన్నో మునిరిత్యర్థః - పరాం గతిం ముక్తిమభిలషన్ వాంఛన్ అఖిలకి
ల్బిషప్రశమనే సకలపాపనిరాసే ఏకదివ్యౌషధీం సమస్తపాపక్షయకరీమి
త్యర్థః - త్రయీం యథా వేదత్రయమివ సామాన్యం విశేషే పర్యవస్యతీతి
న్యాయేన ప్రకృతోపయోగిత్వాద్బ్రహ్మప్రతిపాదకోపనిషద్వ్యాఖ్యామివే
త్యర్థః * ఇతి వేదాస్త్రయస్త్రయీత్యమరః- సచత్రయ్యామోషధిత్వరూ
పణాద్రూపకాలంకారేణాంగేనసంకీర్ణతే - పృథ్వీవృత్తం ॥ ౨౫ ॥ తత ఇతి ॥
తతస్తదనంతరం నాగాః నాగదంతకాః పున్నాగా దేవవల్లభాః తాలాస్తృ
ణరాజాహ్వయాః [illegible] హింతాలాః తమాలాస్తాపింఛాః కృతమాలా

ఆరగ్వధాః సరళాః దేవదారువిశేషాః వకుళాః కేసరాః వఞ్జుళాః అశోకాః తిలకాః క్షురకాః ఆమలకాః శివ్యఫలాః కుటజాః గిరిమల్లికాః లికుచాః లకుచాః కతకాః జలపఙ్కశోధకబీజవృక్షవిశేషాః తక్కోలాని కోశఫలాని గ్రన్థ్యవిశేషాః అఙ్కోలాని కోచకాః లవఙ్గాని దేవకుసుమాని వికఙ్కతాః స్రుచాః వృక్షాః కేతక్యః తృణద్రుమవిశేషాః ప్రసిద్ధాః కదమ్బాః నీపాః ఉదుమ్బరాః జన్తుఫలాః కపిత్థాః దధిఫలాః అశ్వత్థాః చలదళాః కురవకాః రక్తకురణ్టకాః మరువకాః పిణ్డీతకాః సమీరణావా- మాకన్దాః చూతవిశేషాః కున్దానిమాఘ్యః తిన్దుకాః స్ఫూర్జకాః చన్దనాః మలయజాః స్యన్దనాః తినిశాః చమ్పకాః హేమపుష్పకాః చామ్పేయాః నాగకేసరాః పనసాః కణ్టకఫలాః వేతసాః సీవారాః పలాశాః కింశుకాః పాటలాః ఫలేరుహాః ముచుకున్దా - రసాలాః చూతాః ప్రియాళవః రాజాదనాని చేత్యేతేషాం వృక్షవిశేషా

వకుళవఞ్జుళతిలకామలకకుటజలికుచకతకతక్కోలాఙ్కోలలవ
ఙ్గవికఙ్కతకేతకీకదమ్బోదుమ్బరకపిత్థాశ్వత్థకురవకమరువకమా
కన్దకున్దతిన్దుకచన్దనస్యన్దనచమ్పకచామ్పేయపనసవేత
సపలాశపాటలముచుకున్దప్రియాళుప్రభృతిభిరనేకైరనోకహాని
వహైః పరివృతాయాం భరిభ్రమన్నభ్రంకషవికటవిటపనిబిడిత
గగనప్రపఞ్చాం కాఞ్చనకాఞ్చనమయీం శింశుపామారురో
హ ॥ ప॥ ౨౬ ॥ తత్ర తత్పత్రసఞ్ఛన్నగాత్రః పుత్రో నభస్వతః । న్య

నాంద్వంద్వః ఏతేషామభిధానమమరకోశాద్ద్రష్టవ్యం- ఏతత్ప్రాయైః రేతత్ప్రచురైః అనేకైః బహుభిః అనోకహానివహైః వృక్షసంఘైః పరివృతాయాం పరిపూర్ణాయాం తస్యామశోకవనికాయాం పరిభ్రమన్ సీతాదర్శనార్థమితస్తతస్సంచరన్ అభ్రంకషం ఇత్యభ్రంకషాః అత్యున్నతాః* సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషః ఇతి ఖచ్ ముమాగమః తైర్విటపైః శాఖావిస్తారైః నిబిడిత గగనప్రపఞ్చాం ఆచ్ఛాదితగగనాభోగామిత్యతిశయోక్తిః - కాఞ్చనమయీం హిరణ్మయీం* టిడ్ఢాణ్యేన మయటి జీప్ శింశుపామగరుతరుమారురోహ ఆరూఢవాన్ - యద్యపి ప్రదేశ ఏవ జానకీనివాసస్థానమితి భావః* తచ్ఛిలాగరుశింశుపా ఇత్యమరః ॥ ౨౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్యాం శింశుపాయాం నభస్వతః పుత్రః పవనతనయః మోహనాన్ సూన్ తత్పత్రసంఛన్నః తస్యాః శింశుపాయాః పత్రసంఛన్నం పలాశాచ్ఛాదితం గాత్రం యస్య సతథోక్తస్సన్ న్యగ్రోధ … జనస్య - శ్రీమహా

ప్లిష్టోఽదశాన్వధౌ - అన్యేషామప్రకాశార్థం తత్రతత్ర తథానిలీయాతిష్ఠదిత్య
ర్థః - అత్రాన్యదశాయాఅన్యస్యాసంభవాత్తత్సదృశీంవశామితి సాదృ
శ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః॥ ౨౭॥ తత
స్తవధస్తాత్సీతామపశ్యదిత్యాహ॥ మల్లీమితి॥ మ్లేచ్ఛేనయవనేనచూతవనా
త్సహకారోద్యానాదుద్ధృత్యేతి శేషః - స్నుహీవనేసింహుండికావనేసం
స్థాపితాంనిక్షిప్తాం మల్లీంవిచికిలాలతామివ*మల్లీవిచికిలాశీతభీరుస్స్యాదు
ష్టపత్రికేత్యభిధానరత్నమాలా - తథాశునాశునకేనఆమిషధియామాంస
భ్రాంత్యా దేవకులాద్దేవాలయాత్ - ఆకృష్యేతి శేషః*సజాతీయగణేగో
త్రేగృహేపికథితంకులమితివిశ్వః - శ్మశానేపితృవనేక్షిప్తాంమాలాంస్రజ
మివశోచ్యామిత్యర్థః- నక్తంచరేణరావణేనఛలాత్ - ఆశ్రమతస్తపోవ
నాత్ అపహృత్యేతి శేషః- స్వభవనమానీతాంప్రాపితాం- అతఏవాపనీత

గ్రోదదళసంలీనజనార్దనదశాందధౌ॥*ప॥ ౨౭॥మల్లీంచూత
వనాదివస్నుహీవనేమ్లేచ్ఛేనసంస్థాపితాం మాలాందేవకులాది
వామిషధియాక్షిప్తాంశ్మశానేశునా। దేవీమాశ్రమతస్తదాస్వ
భవనేనక్తంచరేణచ్ఛలాదానీతామపనీతవేషగవనామాలోక
యన్మారుతిః॥*గ॥ ౨౮॥పునరయమేనామాలోక్యైవంచిన్తాం
తతాన॥*ప॥ ౨౯॥ జ్యోత్స్నాంవినాపివిలసేన్నిశిశీతభానుశ్ఛా
యాంవినాపివిలసేద్దివసేశ్వరోపి। ఏనాంవినారఘుపతిఃపరిగృ

వేషరచనాంఅపగతనైపథ్యశీలాందేవీంసీతాం - తదాతస్మింత్సమయేమా
రుతిరాలోకయదపశ్యత్ - అనేకైవేయముపమా- శార్దూలవిక్రీడితంవృ
త్తమ్॥ ౨౮॥ పునరితి॥పునర్భూయోపిఅయంహనూమాన్ ఏనామాలోక్య
ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారాం చింతాంవిచారంతతానచకార॥ ౨౯॥ తత్ప్ర
కారమేవాహ॥ జ్యోత్స్నామితి॥ నిశిరాత్రౌశీతభానుశ్చంద్రఃజ్యోత్స్నాం
వినాచంద్రికాం విహాయాపి అత్యంతావినాభూతామపీతిభావః - విలసేత్-
విలాసంప్రాప్నుయాత్ - తథాదివసేశ్వరోసిసూర్యోపిఛాయాంవినా ఛా
యానామ్నీంనిజభార్యాంకాంతింవాపహాయేత్యర్థః - విలసేత్ నైతచ్చి
త్రమితిభావః*ఛాయాత్వనాతపేకాంతౌప్రతిబింబార్కజాయయోరితివై
జయంతీ- కింతుఏనాంవినాఇత్థంనూతయాసీతయావియుక్తస్సన్ రఘుపతిః
శ్రీరామః ధైర్యంమనస్థైర్యంపరిగృహ్య అవలంబ్యమనసోఽస్వకారత్వంధై
ర్యం,సత్స్వపిహేతుష్వితిరసికాః- సప్రాణస్సజీవఏవవసతీతియత్ - ఏవం

వసతీతియత్- ఏతత్ప్రాణనంచిత్రమాశ్చర్యం ఏతాదృశరూపలావణ్యసం పన్నాంవిహాయక్షణమాత్రమపి ప్రాణాన్ ధారయితుమశక్యత్వాదితిభావః- అత్రశీతభానుదివసేశ్వరయోర్జ్యోత్స్నా ఛాయావినాభావేనవిలసనాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః- వసంతతిలకావృత్తం॥౩౦॥ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యావిచింతయతా హనూమతానిశీథసమయే అర్ధరాత్రకాలేగతేగమితేసతి*అథ- రాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరః - తథానిశీథినీనాథేచంద్రేపి చరమగిరిశిఖరోపకంఠసేవామస్తాచలశృంగసమీపానువృత్తిం ఉత్కంఠమానే అభిలషమాణే అస్తోన్ముఖేసతీత్యర్థః - దశకంఠస్తు రావణోపినిద్రాశేషేణాస్వాపావశిష్టాంశేన స్మరశరప్రహారేణ మన్మథబాణవేధేనచకలుషీకృతాని అరుణీకృతానిఅక్షీణిలోచనానియస్యసతథోక్తః*బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షజితిష

వ్యాధైర్యంసప్రాణఏవవసతీతివిచిత్రమేతత్॥*౫॥౩౦॥ఏవంచింతయతాహనూమతా ధనుపినిశీథసమయే గతే శీథినీనాథేపిచరమగిరిశిఖరోపకంఠసేవాముత్కంఠమానే దశకంఠస్తునిద్రాశేషేణస్మరశరప్రహారేణచకలుషీకృతాక్షస్సరసహరిచందనచర్చయాజానకీదర్శనేచ్ఛయాచప్రకటితరాగఃపరివర్తితవైకక్షకమాలయామకుటతటగతరత్నప్రభయాచకర్బురితనక్షత్రమాలశ్శనైశ్శనైరశోకవనికామ్॥* ప॥౩౧॥రజనిచరమభాగే

చ్ప్రత్యయః- తథాకలుషీకృతానివికలితానిఅక్షాణిఇంద్రియాణి యస్యసతథోక్తః- తథాసరసహరిచందనచర్చయాసద్రవరక్తచందనలేపనేనచ* గుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః- జానకీదర్శనేచ్ఛయాచప్రకటీకృతఃప్రకాశితః రాగోలౌహిత్యమనురాగశ్చయస్యసతథోక్తః రాగోనురక్తౌమాత్సర్యేక్లేశాదౌలోహితాదిష్వపీత్యమరః తథాపరివర్తితా ఉపరిసన్నివేశేనాముక్తాయావైకక్షకమాలా ఉరసితిర్యక్ప్రసారితపుష్పమాలా తయాచ* వైకక్షకంతుతద్యత్తిర్యక్క్షిప్తమురసీత్యమరః - మకుటగతరత్నప్రభయాకోటీరఘటితరత్నమణిదీప్త్యాచ కర్బురితాన్యకర్బురితానక్షత్రమాలా సప్తవింశతిమౌక్తికమాలా తారకాశ్రేణిశ్చయేనసతథోక్తస్సన్ ఏకత్రరక్తత్వాత్ అపరత్రకాంతిప్రసారాచ్చేతిభావః*నైనక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః శనైశ్శనైర్మందమందప్రకారం మదమదభావేనశాంతిం ధరమిత్యర్థః ... రజనిచరమ

భాగే రాత్రివిపరివృత్తిసమయే అపరరాత్ర ఇత్యర్థః - వారసీమంతినీనాం వారనారీణాం *నారీసీమంతినీవధూరిత్యమరః - కరతలకలితాభిః హస్తతలధృతాభిః దీపికాభిరేవ మార్జనీభిః శోధనీభిః దిశిదిశీతి వీప్సాయాం ద్విర్భావః యత్తమోంధకారో మోహశ్చ పరిమృష్టం పరిశోధితం జాతమితి శేషః- తత్సమస్తం కృత్స్నం తమః కస్య- రావణస్య హృదయం కేవలం హృదయమేవావజగాహే ప్రవివేశ యథా లోకే స్త్రీకరధృతమార్జన్యా పరిమృష్టో భూపరాగః కుత్రచిన్మందిరాంతరం యథావా నకరకరాభిమృష్టం సర్వతో దిక్షు ఆంశాంతరమంధకారం గిరిగహ్వరం ప్రవిశతి తద్వదిత్యర్థః దీపికాధరవారనారీపరివేష్టితో రావణః పరమమోహాక్రాంతహృదయస్తదానీమశోకవనికాం ప్రవిష్ట ఇతి ఫలితార్థః - అత్ర జానకీసంగతిహేతుకత్వేన ప్రసిద్ధస్య రావణహృదయతమః ప్రవేశస్య దీపికామార్జనీపరిశోధకహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా- సాచతమసః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యారూపకానుప్రాణి

వారసీమంతినీనాం కరతలకలితాభిర్దీపికామార్జనీభిః। దిశిది
శిపరిమృష్టం యత్తమస్తత్సమస్తం హృదయమవజగాహే కేవలం
రావణస్య।* ప॥ ౩౨॥ సోయం మదాంధహృదయో రఘువీరప
త్నీం సీమంతినీతిహతనీతిరవాప పాపః। ఆమూలపల్లవితకోమల

తయా నిర్వ్యథేతిసంకరః॥ ౩౨॥ తతః కింతత్రాహ॥ సోయమితి॥ మదేనదర్పేణాంధం వివేకశూన్యం హృదయం యస్య సతథోక్తః - అతఏవ హతనీతిర్నష్టనయః దుర్వినీత ఇతియావత్ - తథాపి పాని పరదారాభిమర్శనరూపకల్మషాణ్యస్య సంతీతి పాపః దురాచార ఇత్యర్థః- అర్శఆద్యచ్ప్రత్యయః సోయం రావణః సీమంతినీసాధారణయోషిదితి మత్వేతి శేషః- నతు నిజకులనిర్మూలనమూలభూతాం జానాతీతి భావః రఘువీరపత్నీం శ్రీరామధర్మభార్యాం - వారణేంద్రో మత్తగజః మూలాదారభ్య ఆమూలం *ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః - తతః పల్లవితశబ్దేన సుప్సుపేతి సమాసః ఆమూలపల్లవితా సంజాతపల్లవా తారకాదిత్వాదితచ్- కోమలా అభినవా చ సల్లకీ గజప్రియలతావిశేషః నేతి మత్వేతి శేషః *సల్లకీ స్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధః వితానస్యాయం వైతానో యజ్ఞీయః *వితానో యజ్ఞవిస్తారే ఽలాఘవే క్రతుకర్మణీతి విశ్వః సచాసౌ పావకశ్చ తస్యశిఖాం జ్వాలామివ ఆప ప్రాప-ఉపమాలంకారః అత్ర ... నుప్రాసశ్చ ... శబ్దేన శ్రీరామపత్న్యాః ... పాతివ్రత్య

నిస్సజదుగ్ధయాచ్ఛాస్యాసన్నమృత్యుత్వం సూచితమిత్యవగంతవ్యం॥ ౩౩॥ ఏతదితి॥ ఏతద్దర్శనేన ఏతస్య రావణకర్మణః దర్శనేనావలోకనేన వేపమానా కంపమానా తనులతా గాత్రవల్లీ యస్యాస్సా తథోక్తా మైథిలీ; కుత్సితః పురుషః కాపురుషః; భాషాపురుషశబ్దే కల్పాకు "కాపురుషశబ్దస్య కాదేశః" తస్య విషయాణి గోచరాణి దుర్జనోచితానీతి యావత్ - తాదృశాని యాని పరుషభాషణాని కర్ణకఠోరాణి దుర్భాషణాని తేషాం పారంపర్యేణ పరంపరయా * మాం దృష్ట్వా నాగనాసోరు గూహమానా స్తనోదరం। అదర్శనమివాత్మానం భయాన్నేతుం త్వమిచ్ఛసి - కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వ మాం ప్రియే ఇత్యాదిరామాయణోక్తరీత్యా అవాచ్యవచనప్రవాహేణ మేత్యర్థః - విదీర్యమాణహృదయా విశీర్యమాణాంతఃకరణా సతీ హృదయదయితస్య ప్రాణేశ్వరస్య శ్రీరామస్యైవ మే సర్వదా స్వజిహ్వాగ్రరూపాభిప్రాయే ప్రత్యహం ద్విశ్వాసాద్ధేతోః అముం రావణం ప్రత్యేవ నతు ప్రత్యక్షం తరం ప్రతీత్యర్థః - తృణమంతరితః మధ్యే కృత్వా స్థాపయిత్వా స్థితా వతర

సల్లకీతి వైతానపావకశిఖామివ వారణేంద్రః ** ॥ ౩౩॥ ఏతద్దర్శనేన వేపమానతనులతా మైథిలీ కాపురుషవిషయవచనపారంపర్యేణ విదీర్యమాణహృదయా హృదయదయితాశయప్రత్యయాదముమేవ తృణమంతరితః కృత్వా స్థితా ప్రత్యభాషత ** ॥ ౩౪॥ అయి సకలసమాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠః పరమేష్ఠిననుకులగురు

మానా సతీ ప్రత్యభాషత - ప్రత్యువాచ - రావణస్య సాక్షాత్సంభాషణానర్హత్వాత్తృణవ్యవధానకరణం ద్రష్టవ్యం - యద్వా యథా శ్రీరామస్తృణేనైవ కాకాసురం నిరసితవాన్ తథాహం నైవ తృణేన త్వామపి నిరసిష్యామీతి జ్ఞాపనార్థం వా ఏతత్సమానస్యేత వేదం త్వం తృణమేవ భోజ్యమితి బుద్ధ్యా వాత్మనదర్శనేన శ్రీరామపాదయోః ప్రతిబుద్ధ్యా వా - ఆత్మప్రశంసాపరస్యైశ్వర్యమేతత్తృణసదృశమితి బుద్ధ్యా వా జగదేకవీరస్య శ్రీరామస్యాపరాధాచరణేన భవాన్ నానుబంధోపనశివ్యతీతి తృణం చిత్వా స్వవేదనార్థం వా తృణమంతరతః కృత్వా ప్రత్యుత్తరం దత్తవతీత్యర్థః ॥ ౩౪॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ అయీత్యాదినా॥ అయీత్యామంత్రణే నతస్య నామాప్యుచ్చరితుమనర్హమితీత్థం సంబోధిత ఇత్యవగంతవ్యం సకలాః సమస్తాః యే సమాచారాః తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితాస్స్వధర్మాచారాః తేషాం ప్రతిష్ఠాయాం నిష్ఠా ప్రతిష్ఠా తా ఏ... ధురీణః

త్యర్థః- పరమేస్థానేతిష్ఠతీతిపరమేష్ఠీ 'బంహాసరసః కనిరితికనిప్రత్యయః ఔణాదికస్తత్పురుషేకృతి బహుళమిత్యలుక్ స్థాస్థితేస్తృణామితి వక్తవ్యాల్ షత్వం - భవతస్తవకులగురుః నసుకులస్వామిననుః - వంశప్రవర్తకః ఖల్విత్యర్థః - బ్రహ్మణోనప్తృత్వాత్ త్వంమహాకులప్రసూతఏవజాతోఽసీతిభావః- అస్తుతతః కింతత్రాహ॥ పరేతి॥ పరకళత్రేషు పరదారేషురతిరనురాగోయస్యసతథోక్తః భవానితి శేషః* రతిస్స్మరప్రియాయాంచరాగేపిసురతేపిచేతివిశ్వః- గోత్రజానాంత్వద్వంశోద్భవానాం*గోత్రవంశే పుమాన్ శైలఇతిభాగురిః- అపత్రపాంలజ్జాంజనయతిఉత్పాదయతి- హిరవధారణే- శేషేప్రథమః త్వదీయజిగుప్సితకర్మవశాత్ త్వద్వంశ్యాలజ్జితాభవంతీత్యర్థః - సదాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠపరమేష్ఠివంశజేనత్వయాతస్మిన్నైనైవవర్తితవ్యంనత్వేవంభూత దురాచారేణసదాచారాణాంత్వద్గోత్రజాతానాంలజ్జాజననకేనభవితవ్యమితిభావః*కళత్రం శ్రోణిభార్యయోః లజ్జాసాపత్రపాన్యత ఇతిచామరః॥ ౩౫॥ తథాచకిమత్రతేకర్తవ్యమిత్యాశంక్య

ర్భవతః పరకళత్రరతిరపత్రపాంజనయతిహిగోత్రజానామ్॥
*౫॥౩౫॥భూయోపిపంచవటీపరిసరమముంజనమనుకూలప్ర
భంజనఇవానుకూలః కూలోపకంఠం పరిభ్రష్టాంనావమిపయ
దినయేథాస్తర్హితవాపిదయితేనియతంమదీయోజీవితేశస్సా

మయోపదిశ్యమానమేతదిత్థంతవావశ్యం కర్తవ్యంతథాచశ్రేయోభవిష్యతీత్యాహ॥భూయఇతి॥ అముంజనమిత్యాత్మనిర్దేశః మామిత్యర్థః- పురుషబుద్ధిరేవమయికర్తవ్యానతుస్త్రీబుద్ధిరితిజ్ఞాపనార్థమిత్థంనిర్దేశః- పంచవటీపరిసరంపంచవట్యాశ్రమపర్యంతభువం*పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః- అనుకూలవాయురివపరిభ్రష్టాంప్రతికూలవాయువశాదమార్గగతాంనావంకూలోపకంఠం తీరప్రాంతమివేత్యనేకైవేయముపమా- భూయఃపునరపినయేథాయద్రాపయెథాశ్చేల్ నయతేర్ద్వికర్మకః - తర్హిమదీయోజీవితేశోమత్ప్రాణేశ్వరః శ్రీరామః పరమదయాళురితిభావః *జీవితేశోయమేకాంతఇతివిశ్వః - తవాపిదారాపహరణరూపాపరాధకర్తరిపిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీత్యుక్తంప్రాక్ నియతంనిశ్చితయతేవయాంరిష్యతి - మహాపరాధీదురాచారోఽయంమహాస్సగత ఇతినమారయిష్యతీత్యర్థః- వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః - ఇత్థం [illegible]రణాగతేష్వయికాకాసురర[illegible]

యాళవో న పూర్వాపరాధపరతంత్రా ఇతి భావః - అతస్సాత్వాజ్జీవితేశః ప్రత్యక్షాంతకోపి త్వయి విషయే దయాళుర్దయావాన్భవేన్నమారయేదిత్యర్థః॥ శ్రీరామదయాపాత్రస్య కథం మరణమితి భావః॥౩౬॥ నచైవం మత్ప్రత్యర్పణేన ప్రాణత్రాణమాత్రమేవ ఫలమపితు సకలలోకశ్లాఘనీయ శ్రీరామమైత్రీపాత్రమపి భవిష్యసీత్యాహ॥ దాశరథేరితి॥ దాశరథేః శ్రీరామస్య సంబంధిన్యాః అజయ్యాయాః జేతుమశక్యాయాః అపరిహార్యాయా యావజ్జీవభావిన్యా ఇతి యావత్ *జయ్యోయశ్శక్యతే జేతుం జేయో జేతవ్యమాత్రం ఇత్యమరః- క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి నిపాతనాత్సాధుః- మైత్ర్యాః సఖ్యస్య- మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా పాత్రం యోగ్యో భవితాసి భవిష్యసి అభ్యుచ్చయశ్చాయం లాభస్తవ భవితేతి భావః *యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః - విపక్షే దండమాహ కింత్వితి॥ కింతు మదుక్తాదన్యథాకరణ ఇత్యర్థః- ఖరప్రముఖనిశిచరబలస్య కోపయుక్తఖరాసురప్రభృతిరాక్షససేనాయాః మథనసమ

త్వాజ్జీవితేశోపి త్వయి దయాళుర్భవేత్॥*గ॥౩౬॥ దాశరథరజ
య్యాయా మైత్ర్యాః పాత్రమపి భవితాసి కింతు ఖరప్రముఖనిశి
చరబలమథనసమయరుచిరలగ్నసాంద్రవసాపంకిలముఖమా
ర్యపుత్రస్య శిలీముఖం భవంతమంతరేణ కశ్చిద్దధీత నిజహృద
యగళితరుధిరధారయా ప్రక్షాళయితుమ్॥*గ॥౩౭॥ అథవా జ
నస్థానసమరాదారభ్య సమరాభావావగ్రహతృషితానాం సా

మే విధ్వంసనకాలే రుచిరం యథా తథా సుచిరేతి పాఠే అతిచిరకాలమారభ్య లగ్నయా సంసక్తయా సాంద్రవసయా మేదురమేదోవిశేషేణ పంకిలం పంకవత్ *పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ - ముఖమగ్రం వదనం చ యస్య తం తథోక్తమార్యపుత్రస్య శ్రీరామస్య శిలీముఖం బాణం ఆళిం చేతి ప్రతీయతే భవంతమంతరేణ త్వాం వినా అంతరాంతరేణ యుక్తే ఇతి ద్వితీయా. నిజహృదయాత్ స్వకీయవక్షస్థలాత్ గళితాస్స్రుతాయాః రుధిరధారతయా ప్రక్షాళయితుం శోధయితుం కశ్చిద్దధీత శ్రద్ధాం కుర్యాత్ - తాం శిలీముఖక్షాళనే త్వమేవ శ్రద్ధావాన్ నాన్య ఇత్యర్థః - మదుక్తాన్యథాకరణే శ్రీరామః ఖరవిదారణబాణేన త్వదీయవక్షోపి దరయిష్యతీతి భావః- శ్రదుతోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వాచ్యేతి శ్రచ్ఛబ్దస్య పూర్వనిపాతః॥౩౭॥ ఆస్తాం తావద్రామబాణవారాలక్ష్మణబాణానాం త్వయి నిపతతాం కోవా నివారయితేత్యాహ అథ వేతి పక్షాంతరే- జనస్థానే యస్సమరః ఖరాదిరాక్షసైస్సంజాతస్తస్మాదారభ్య తతః ప్రభృతి

త్యర్థః. — అన్యారాదితరర్తే ఇత్యత్రారభ్యార్థయోగేపీతి వచనాత్పఞ్చ
పఞ్చమీ. అత ఏవ తథా కార్తిక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణీతి భాష్యకారప్ర
యోగాదేవ ప్రభృతిశబ్దయోగాత్పఞ్చమీ. కయ్యాః సమరాభావ ఏవావగ్ర
హో వృష్టిప్రతిబన్ధ ఇతి జ్ఞాపకం * వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేవగ్రహావగ్ర
హౌ సమావిత్యమరః - తేన తృషితానాం సౌమిత్రిప్రభృతీనాం లక్ష్మణబాణా
నామేవ చాతకానాం పక్షివిశేషాణాం * పత్రీ రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమ
రః - శోణితామ్బుపారణం రుధిరరక్తామ్బుపానం తదపనయశ్చైతత్ప్రగ్ర
గ్రహణాభావమాపద్యన్న యోయదితి సీతా నివారయితుం కస్సమర్థః - నకో
పీత్యర్థః - అమోఘానాం లక్ష్మణబాణానాం గతిం ప్రబన్ధం నివారయితుం న
శక్తః - అతస్త్వద్బాణా అపి త్వద్రుధిరం పాస్యన్తీతి భావః ॥ ౩౮ ॥ అథేతి ॥ అథ
జానకీభాషణానన్తరం - పఞ్చానాం అర్ధేన్దువాదీనాం బాణానాం సమాహా
రః పఞ్చబాణీ త్రిలోకీవత్ తత్ప్రక్రియా తయా విభిన్నం విదారితం అత్యన్తకా

మిత్రపత్రిచాతకానాం శోణితామ్బుపారణాన్తవాపనయశ్చే
తరస్సమర్థోసి వారయితుమ్ * ప ॥ ౩౮ ॥ అథ నిశిచరనాథం పఞ్చ
బాణీవిభిన్నం నహి జనకసుతాయాః ప్రాప దేకాపి వాణీ జనము
పనతమృత్యుం పఞ్చవక్త్రాహిదష్టం విశతి వ్యాతవిషాదేర్దోష
ధేః కిన్ను శక్తిః ॥ * గ ॥ ౩౯ ॥ ఏవం జనకదుహితురవధీరణాఘణితి

మోపహాసమిత్యర్థః - ఏకబాణభిన్నస్యైవావస్థా వక్తుం న శక్యతే పఞ్చ
బాణభిన్నస్య తు కింవక్తవ్యమితి భావః - నిశిచరనాథం రావణం జనకసుతా
యాః ఏకాపి ఉక్తానాం వాచాం మధ్యే కాచిదపి వాణీ వాక్ న ప్రాప స్మ
మాన్ధవ్యాదయోయం న కామపి వాణీం శృణోదిత్యర్థః - ఆప్నోతేర్లిట్
హీరవధారణే * హి హే తావవధారణ ఇత్యమరః - తత్ర దృష్టాన్తమాహ ॥
జనమితి ॥ ఉపనతమృత్యుమాపన్నమరణం అత ఏవ పఞ్చవక్త్రేణ పఞ్చము
ఖేన అహినా సర్పేణ దష్టం జనం వ్యాతవిషాదేః విషదోష పరిహారణశక్త
యా ఓషధ్యాః శక్తిః సామర్థ్యం విశతి కిన్ను న ప్రవిశత్యేవేత్యర్థః -
దృష్టాన్తాలంకారః * యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే సా
మాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్స దృష్టాన్తో నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి ॥
ఏవముక్తరూపం జనకదుహితుస్సీతాయాః అవధీరణాఘణితిమవమానావ
చనమాకర్ణ్య కోపపరాఙ్ముఖః కోపవివశో దశముఖః తామభితస్తస్యా

స్సీతాయాస్సమంతాదిత్యర్థః॥*అభితఃపరితఇత్యాదినా ద్వితీయా నివసంతీ
ర్వర్తమానాః ఆరక్షణం సంరక్షణం ప్రయోజనమాసామిత్యారక్షక్యః ప్ర
యోజనమితిఠకిజీప్ తతః స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః తాశ్చతాః
రాక్షస్యశ్చ తా ఉద్దిశ్య- భాంతీతిభవత్యః అఘటితఘటనానైపుణ్యసంపన్న
త్వేనప్రశస్తాః హే రాక్షస్యః*భాతేర్డవతురిత్యౌణాదికోడవతుప్రత్యయః-
ఉగితశ్చేతి జీప్ - యూయంచతుర్భిరప్యుపాయైస్సామదానభేదదండరూ
పైశ్చతుర్భిరుపాయైరప్యేనాంసీతామవశ్యాం నియతంవశ్యాం వశంగతాం
వశంగత ఇతియత్ప్రత్యయః - కురుధ్వం యేనకేనాప్యుపాయేనవశీకురు
ధ్వమిత్యర్థః- అథేయంసీతా అననుకూలా అవశగా చేత్తర్హి హతాశాం
నష్టబుద్ధిమిమాంసీతాం ప్రాతరశనాయ ప్రాతఃకాలభోజనార్థం మహాన
సం పాకస్థానం*సమానౌరసవత్యాంతు పాకస్థానంమహానసమిత్యమరః-
నయతప్రాపయత- ఏతన్మాంసంవిశస్య పచనార్థమితిభావః- నయతేర్ద్వి

మాకర్ణ్య క్రోధపరాఙ్ముఖో దశముఖస్తామభితో నివసంతీ రా
రక్షకరాక్షసీరుద్దిశ్య భవత్యశ్చతుర్భిరప్యుపాయై రేనామవశ్యాం
వశ్యాంకురుధ్వమియమననుకూలాచేదిమాం హతాశాం ప్రాత
రశనాయ మహానసం నయతేత్యాదిశ్య నిశాంతే ప్రత్యాసన్నే ని
శాంతమేన ప్రవివేశ॥*౧॥౪౦॥ తదనుక్షణదాచరీణాం భీషణవీ
క్షణవాగ్ఘోషాన్వేషణముకుళితహృదయపుణ్డరీకా పుండరీకయూ
థపరివృతసారంగాంగనా భంగీమంగీకుర్వాణా గీర్వాణతరుణీ

కమతః- ఇత్యేవమాదిశ్యాజ్ఞాప్యనిశాంతే నిశావసానే ప్రభాత ఇత్యర్థః-
ప్రత్యాసన్నే సమీపవర్తిని సతి నిశాంతం గృహమేవ ప్రవివేశ ప్రవిష్టవాన్*
నిశాంతం గృహశాంతయోరితి విశ్వః॥౪౦॥తదన్వితి॥ తదను రావణగృహప్ర
వేశానంతరం- క్షణదాచరీణాం త్రిజటాప్రభృత్యారక్షకరాక్షసీనాం పిశా
చీనాం చ భీషణానిభయంకరాణి వీక్షణాని విలోకనాని యస్మిం స్తత్తథోక్తం
తస్మాద్వాగ్ఘోషాన్వేషణాత్* తస్యత్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవయశ
స్వినీత్యాదిదుర్వచనోచ్చారణాత్ - తథావాగేవదోషారాత్రిస్తస్యా ఉన్వే
షణాదావిర్భావాద్ధేతోః*దోషారాత్రిముఖే రాత్రావత్రానవ్యయమిష్య
తఇత్యభిధానాత్- ముకుళీకృతం సంకుచితం హృదయమేవ పుండరీకం అం
భోజం యస్యాస్సా తథోక్తా రాక్షసీ పరుషభాషణవశాన్నిర్భిన్నహృదయే
త్యర్థః॥*పుం[illegible] సీతాం భోజమిత్యమరః - [illegible] త్రియూపకాలం

కారః - కించ - పుండరీక యూథో వ్యాఘ్రసమూహః* వ్యాఘ్రే విపుండరీ
కో నేత్యమరః - తేన పరివృతాయా ఉపనిబద్ధాయాస్సారంగాంగనాయా
హరిణాంగనాయాః యా భంగీ పరిపాటిః తామంగీకుర్వాణా అనువర్తమా
నా ప్రాణప్రయా సపర్యం తావస్థాం ప్రాప్నువా నేత్యర్థః - ఉపమా - క
రోతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్ తథాశబలాద్వసుధాం ప్రపన్నా భూలోకం ప్రా
ప్తా గీర్వాణతరుణీ సురసుందరీవస్థితా జనకనందినీ ఏవం వక్ష్యమాణరూపాం
చింతామకరోత్॥ ౪౧॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ నూనమితి॥ విదితః జ్ఞాతః వృ
త్తాంతో మదపహారవార్తా యేన తస్మిన్ జటాయుషి గతాయుషి మృతే సతి ఆ
ర్యపుత్రః శ్రీరామః - ఇహాతిష్ఠతీతి ఇహస్థాం అత్ర లంకాయాం స్థితాం ఇహశ
బ్దాదవ్యయాత్సుపి స్థ ఇతి కప్రత్యయః - మామనధిగతవాన్ అజ్ఞాతవా
న్ నూనం - అన్యథా కథమయం నాత్రాగచ్ఛేదితి భావః॥ ౪౨॥ ఆహోస్వి
దితి॥ ఆహోస్విత్ యద్వా - క్రవ్యాదమాయయా రాక్షసవంచనాశక్త్యావి

వశాపబలాద్వసుధాం ప్రపన్నా జనక నందినీ చింతామేవమక
రోత్॥ * ప॥ ౪౧॥ నూనం విదితవృత్తాంతే జటాయుషి గతాయుషి।
మామిహస్థామార్యపుత్రః కిం నాధిగతవాన్ ప్రభుః॥ * క॥ ౪౨॥
ఆహోస్విత్క్రవ్యాద మాయయా విపర్యస్తప్రకృతేః కాకు
త్స్థస్యకిమనాస్థా సంజాయతే॥ అథవా॥ * ప॥ ౪౩॥ న కేవలం మా
మహరద్దురాత్మా కృపాంచ రామస్య నిసర్గసిద్ధామ్ । ఇదం న చే

పర్యస్తప్రకృతేః విపరీతభావస్య పూర్వవిలక్షణామవస్థాం ప్రాపితస్యేత్య
ర్థః - కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య అనాస్థా అనాదరస్సంజాయతే కిం సముత్ప
ద్యతే కిం మయీతి శేషః॥ ౪౩॥ అథవేతి పక్షాంతరే - తదేవాహ॥ నేతి॥ దురా
త్మా దుష్టహృదయః రావణః మాం కేవలం మామేవ - నాహరత్ న హృతవాన్
కింతు నిసర్గసిద్ధాం స్వభావసిద్ధాం రామస్య కృపాం పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా
రూపాం దయాంచ అహరత్ కయాపి వా మాయయా అపహృతవానిత్యర్థః
ననుకథమేతన్నిర్ణీయత ఇత్యాశంక్య తత్ర యుక్తిం వక్తి - ఇదమేతత్ప్ర
సాహారణం న చేత్తర్హి సంశ్రితే ష్వాశ్రితేషు వత్సలః స్నిగ్ధః నిరంతరాశ్రి
తరక్షణతత్పర ఇత్యర్థః * శ్రీమాన్ స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్యమరః * వత్సాంసా
భ్యాం కామబల ఇతి లచ్ప్రత్యయః - జగదేకవీరః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థ ఇ
త్యర్థః - సః శ్రీరామః హాస్మింభవే త్వాం దృష్ట్వా పరతంత్రో జాయేః కింవ
భవేదేవేత్యర్థః - కృపాహారకాభావే కథమిత్థం సమర్థస్యాస్యాశ్రితే

ఫతూష్ణీంభావ ఇతి భావః- అత్ర కృపాహరణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥౪౪॥ఇత్థమితి॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ విలప్య పరిదేవనం కృత్వా-రఘుపుంగవం శ్రీరామమేవ సంతతం నిరంతరం చింతయంతీ మనసి భావయంతీ సతీ-కృపార్త్యా ప్రాణసంకటాత్ మూర్ఛాం మోహమగమత్ శ్రీరామసంవేదనేన రావణభర్త్సనానుసంధానేన చ విసంజ్ఞాభూదిత్యర్థః॥౪౫॥తతః కింతత్రాహ నిశాచరీరితి॥ అనవద్యశీలాం నిర్దుష్టస్వభావాం అవద్యపణ్యేత్యాదినా నిపాతః తాం సీతాం నిర్భర్త్సయంతీః పరితర్జయంతీః భర్త్సనాయ తేః పరస్మైపదత్వం వ్యాఖ్యాతం నిశాచరీః రాక్షసీః నిభృతం నిశ్చలం నివార్య నిషిధ్య-త్రిజటానామ కాచిద్వృద్ధ రాక్షసీ సీతాపక్షపాతినీ అస్వప్నలోకస్య దేవనివహస్య ఉత్సవం హర్షజనకం-శ్రీరామాభ్యుదయసూచకత్వాదితి భావః*ఉత్సూతే హర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తిత ఇతి రసాకరే-

త్వం శ్రితవత్సలః కింభవేత్స తూష్ణీం జగదేకవీరః॥*గ॥౪౪॥ఇత్థం విలప్య రఘుపుంగవమేవ సంతతం చింతయంతీ కృపార్త్యా మూర్ఛామగమత్॥*ప॥౪౫॥నిశాచరీస్తాం నిరవద్యశీలాం నిర్భర్త్సయంతీర్నిభృతం నివార్య । అస్వప్నలోకోత్సవమాత్మదృష్టం దుస్స్వప్నమేకం త్రిజటా జగాద॥*ప॥౪౬॥కించ॥ఉపఘ్నవృక్షస్య పరోక్షభావాదుపేత్య పృథ్వీం సుచిరం లుఠంత్యాః । నక్తంచరస్త్రీముఖకర్శితాయాః సీతాలతాయాస్త్రిజటా జటాభూత్॥ *గ॥

ఆత్మదృష్టం ఆత్మనానుభూతం ఏకం దుస్స్వప్నం రావణవినాశసూచకత్వాద్దుష్టం స్వప్నం జగాద-ఉక్తవతీ-తథాచ రామాయణం*స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః- రాక్షసానామభావాయ భర్తురస్యా జయాయ చేత్యాది- వృత్తముపజాతిః-న కేవలం స్వప్నమేవ కథితవతీ త్రిజటా కింతు సీతాయా ఆలంబనభూతాప్యభూదిత్యాహ- కించేతి॥౪౬॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ఉపఘ్నేతి॥ఉపఘ్నవృక్షస్య అంతికాశ్రయవృక్షస్య అద్రూపస్య శ్రీరామస్యేత్యర్థః*స్యాదుపఘ్నోంతికాశ్రయ ఇత్యమరః - ఉపఘ్న ఉపాశ్రయ ఇతి నిపాతః పరోక్షభావాత్ అసాన్నిధ్యాద్ధేతోః పృథ్వీం భువముపేత్య సుచిరం అతిచిరకాలమారభ్యేత్యర్థః - లుఠంత్యా విపతమానాయాః - కించ నక్తంచరస్త్రీణాం రాక్షసీనాం ముఖైః- పరుషవచనైః కర్శితాయాః కార్శ్యం ప్రాపితాయాః నిపీడితాయా ఇతియావత్ - తథా నక్తంచరస్త్రీణాం

శిథిలాశ్వకీటకవిశేషాణాం ముఖైః వచనైః కర్శితాయాః కలితాయాః స

క్రౌంచరస్త్రీశబ్దః శిథిలీవాచకత్వేన నిఘంట్వంతరేషు దృశ్యః సీతాయాఏవ తాయాః త్రిజటాజటాశిఖా పునరుత్థానాలంబనేత్యర్థః - అభూత్ *స్వం థశాఖాశాలేశిఖాజటేత్యమరః- శ్రీరామవిజయసూచకశుభనిమిత్తకథనేన సీతామాశ్వాసయామాసేత్యర్థః - శ్లేషసంకీర్ణోయంరూపకాలంకారః॥ఉపజాతివృత్తం॥౪౭॥ తదనంతరమితి॥తదనంతరం త్రిజటాస్వప్నకథనానంతరం - మైథిల్యాంసీతాయామాత్మత్యాగాయ దేహత్యాగాయ *ఆత్మాజీవేధృతౌదేహ ఇత్యభిధానాత్- స్పృహేరీప్సిత ఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ స్పృహయంత్యామభిలషంత్యాం రాక్షసీవిరచితోపద్రవాసహిష్ణుత్వాదితిభావః - మారుతిర్హనూమాన్ తపస్వినీశోచ్యా*అనుపేక్షణీయా అనాదరణీయా- నవిలంబకరణేనన హింసనీయేతియావత్ ఇతిమత్వేతి శేషః - నీతిమముంచంతీం నీతియుక్తామిత్యర్థః* శెముచాదీనామితిముమాగమః- చింతామేతత్సంముఖీభావవిచారంపరిగృహ్యాకృత్వా - అస్యా

౪౭॥తదనంతరమాత్మత్యాగాయస్పృహయంత్యాం మైథిల్యాం మారుతిరియమనుపేక్షణీయా తపస్వినీతి నీతిమముంచంతీంచింతాంపరిగృహ్య నేదీయానస్యా బభూవ॥*ప॥ ౪౮॥ తతః॥ దేవ్యాదశాననవచోమయవజ్రదీర్ణ కర్ణాంతరవ్రణవిరోపణభేషజాని । విస్రంభణార్థమయమన్వయసంగతాని రామాభికీర్తనమధూని శనైర్వ్యషించత్॥*గ॥౪౯॥తదనంతరం సమం

మైథిల్యాః నేదీయానంతికవర్తీ బభూవ అంతికబాఢయోర్నెదసాధావితినేదాదేశః - తతోనేదిష్ఠత్వానంతరం॥౪౮॥ దేవ్యా ఇతి॥అయంహనూమాన్ దశాననస్య రావణస్యవచోమయం వాగ్రూపం యద్వజ్రమాయుధం తేనదీర్ణయోః విదారితయోః కర్ణయోరంతరేయానివ్రణాని తు తానితేషాంవిరోపణే చికిత్సాయాం భేషజాని ఔషధాని* భెషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః- తథా అన్వయేనవంశేనసంగతాని * రాజాదశరథోనామరథకుంజరవాజిమానిత్యాదివంశప్రశంసాపూర్వకాణీత్యర్థః- రామాభికీర్తనాని శ్రీరామనామసంకీర్తనాన్యేవమధూన్యమృతాని దేవ్యాస్సీతాయా విస్రంభనార్థం విశ్వాసోత్పాదనార్థమిత్యర్థః *సమౌవిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః- అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా - శనైర్వ్యగ్రం వ్యషించత్ శ్రావితవానిత్యర్థః - రూపకాలంకారః వసంతతిలకావృత్తం॥౪౯॥

తదనంతరమితి॥తదనంతరం శ్రీరామసంకీర్తనానంతరం - జనకతనయా

సీతాసమంతాద్దిదృక్షువిదిక్షు చేత్యర్థః - ప్రసారితనయనాకుతపతత్ప్రియయు
క్తమితి ప్రవర్తితదృష్టిస్సతీతస్యాం నేదిష్ఠాయామిత్యర్థః - శాఖాయాం
శింశుపావిటపేస్థితమితి శేషః- శాఖామృగంవానరముద్వీక్ష్య-దుస్స్వప్నబు
ద్ధ్యాదుష్టస్వప్నోయమితిభ్రాంత్యాస్వప్నే వానరదర్శనస్యాశుభసూచక
త్వేనశాస్త్రప్రసిద్ధత్వాదితిభావః- తథా రామాయణే* స్వప్నోమయాయంవి
కృతోద్యదృష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిషిద్ధ ఇతి- చకితహృదయాభయ
సంభ్రాంతాంతఃకరణా అతఏవసలక్ష్మణాయ లక్ష్మణసమేతాయ తేనసహే
తితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిఃవోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసత్వం- భర్త్రే
ప్రాణేశ్వరాయ శ్రీరామాయ - చతుర్థీచాశిష్యాయుష్యేత్యాదినాచతు
ర్థీ - భద్రంకుశలమాశంసమానాస్వస్త్యస్తు రామాయసలక్ష్మణాయేతిక
ల్యాణాశంసనంకుర్వాణేత్యర్థః* స్వఃశ్రేయసంశివంభద్రంకల్యాణంమం
గళంశుభమిత్యమరః - ఆఙ్పూర్వాచ్ఛంసతేశ్శానచ్ తతోదురాపస్వా

తాత్ప్రసారితనయనాజనకతనయాతస్యాం శాఖాయాంశా
ఖామృగముద్వీక్ష్యదుస్స్వప్నబుద్ధ్యాచకిత హృదయాసలక్ష్మణా
యరామాయభర్త్రే భద్రమాశంసమానాజనమిమందురాప
స్వాపంస్వప్నఃకథమాపన్నయాదితి విచింత్యమాయయాసమా
యాతోనైర్ఋతఇతిబుద్ధ్యాతస్మాన్మారుతపుత్రాత్త్రత్రాస॥ *
౧॥౫౦॥ సోఽపిసమవతీర్యవచనవైచిత్ర్యా జనకపుత్రీంప్రత్యా

పందుష్ప్రాపనిద్రం* స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపఇత్యమరః - ఏతేనజా
గరాఖ్యాచతుర్థీమదనావస్థాసూచ్యతే॥ తదుక్తం ॥ దృఙ్మనస్సంగసంక
ల్పౌజాగరఃకృశతారతిః. హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశా
దశేతి- ఇమమీదృగవస్థాపన్నంజనమిత్యాత్మనిర్దేశః- స్వప్నదశాకథంకు
తోవాఆపన్నయాత్సంగచ్ఛేత్ నాపన్నయాదేవేత్యర్థః - తన్నాంతరీయక
త్వాత్తస్యేతిభావః- తథాచ రామాయణం* స్వప్నోపినాయంనహిమేస్తిని
ద్రాశోకేనదుఃఖేనచపీడితాయా ఇత్యనేన ప్రకారేణవిచింత్యాలోచ్యమా
యయావానరభూమికయాసమాయాతః పునరాగతోయంనైర్ఋతో రా
వణఇతిబుద్ధ్యాతద్గోచరభ్రాంత్యేత్యర్థః - తస్మాత్తథాభూతాన్మారుతపు
త్రాత్త్రత్రాసబిభాయ * భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పం
చమీ॥ ౫౦॥ తతఃకింతత్రాహ॥ సఇతి॥ సః ఆంజనేయోపిసమవతీర్య శాఖా

యాస్సకాశాదవరుహ్య- వచనవైచిత్ర్యాత్తత్కాలోచితస్వవచనరచనా

విశేషచాతుర్యాజ్జనకపుత్రీం జానకీంప్రత్యాయితుం సమాశ్వాసితుంప్ర త్యాయయన్నితిశత్రంతపాఠేఽఞ్జనేయవిశేషణంసమాశ్వాసయన్నిత్యర్థః *ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- కృతాంజలిర్విరచిత కరసంపుటస్సన్ వినయలక్షణమేతత్ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్॥౫౧॥విజ్ఞా పనప్రకారమేవాహ॥ కల్యాణీతి॥ హేకల్యాణిశోభనేజానకి ఏతేనసౌభా గ్యాభిధాయకేనసంబోధనేన శ్రీరామస్యకుశలంసూచ్యతే*గారాదిత్వా త్ జీప్- తీవ్రవేగేనచండరయేణదుర్నిరోధేనేత్యర్థః*తిగ్మంతీక్ష్ణంఖరంతీ వ్రచండముష్ణంపటుస్స్మృతమితిహలాయుధః- త్వద్వియోగేనత్వద్విరహే ణహేతునాతామ్యతోగ్లాయతఃక్లిశ్యతఇత్యర్థః ఏతేనవ్యాపారాంతరా సక్తత్వశంకానకార్యేతిసూచ్యతే- రాఘవేంద్రస్యరఘునాయకస్యదూతం సందేశహరం*స్యాత్సందేశహరోదూతఇత్యమరః- మాంఅన్యథాప్రకా రాంతరేణమాస్మమన్యథాఃనవిజానీయాఇత్యర్థః*స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకా

యయన్నాంజనేయఃకృతాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్॥*ప॥౫౧॥కల్యా ణీత్వద్వియోగేనతీవ్రవేగేనతామ్యతః । రాఘవేంద్రస్యదూ తంమామన్యథామాస్మమన్యథాః॥* ప॥౫౨॥త్వయాసహప్రస్థి తచిత్తవృత్తిర్విభావరీకోకసమానధర్మా।వచోబ్రవీన్మైథిలిమ న్ముఖేనత్వాంకౌశలంకోసలరాజపుత్రః॥అపిచ॥* ప॥౫౩॥శిర సాతవసౌమిత్రిరకరోదభివాదనమ్। అపృచ్ఛత్సోఽపిభద్రంత్వా

రాదాశీరర్థేలుఙ్- నమాఙ్యోగఇత్యడాగమాభావః॥౫౨॥త్వయేతి॥హే మైథిలిత్వయాసహప్రస్థితాప్రయాతాచిత్తవృత్తిర్యస్యసతథోక్తః- త్వదే కాయత్తచిత్తఇత్యర్థః - అతఏవవిభావర్యాంరజన్యాంయఃకోకశ్చక్రవా కస్తస్యసమానోధర్మోయస్యసతథోక్తః - అతివిరహాతురఇత్యర్థః* కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకఇత్యమరః*ధర్మాదనిచ్కేవలాదిత్యనిచ్ - కోసలా నాంజనపదానాంరాజాకోసలరాజోదశరథస్తస్యపుత్రఃశ్రీరామోమన్ముఖేనమద్వారాత్వాంకుశలమేవకౌశలంస్వార్థేణ్ వచః - క్షేమవచనంఅ బ్రవీదవోచత్*బ్రువోలుఙ్బ్రుఞ్శాసీత్యాదినాద్వికర్మకత్వం - అకథితం చేతిసీతాయాఃకర్మత్వంఉపజాతివృత్తం॥ ౫౩ ॥ అథప్రత్యయదార్ఢ్యా యలక్ష్మణవార్తామప్యాహ-అపిచేతి॥తదేవవివృణోతి॥ శిరసేతి॥ హేక ల్యాణిసుమిత్రాయాఅపత్యంపుమాంసౌమిత్రిలక్ష్మణః*బాహ్వాదిభ్యశ్చే తిఇఞ్ప్రత్యయః శిరసామూర్ధ్నాతవ అభివాదనం నమస్కారమకరో

త్కృతవాన్- అథసుగ్రీవసఖ్యమపిజాతమితిసూచయన్నాహ॥ అపృచ్ఛది తి॥ సః ప్రసిద్ధః వనౌకసామధిపోపిచ వానరేశ్వరస్సుగ్రీవశ్చ*మరర్కటోవా నరఃకీశోవనౌకాఇత్యమరః - త్వాంభద్రంకుశలమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్*దు హ్యాదిత్వాద్వికర్మకత్వం॥౫౪॥ఏవమితి॥ఏవముక్తప్రకారేణఅభిహితయా ఉక్తయా అతఏవసంభూతవిస్రంభతయా సంజాతవిశ్వాసతయా హేతు నా*సమౌవిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - భయాదపేతయాఅపగతసాధ్వ సయేత్యర్థః*అపేతాపోఢేత్యాదినాపంచమీతయాసీతయాతావత్తదానీ మనుయుక్తః కథంసుగ్రీవసఖ్యం జాతమిత్యాదిపృష్టస్సన్*ప్రశ్నోనుయో గఃపృచ్ఛాచేత్యమరః- పవనతనయోహనూమాన్ వాలిమరణకారణం సు గ్రీవస్యకర్తుః సఖ్యంమైత్రీంసఖ్యుర్య్యఇతియప్రత్యయః ఆఖ్యాయసమ్యక్క థయిత్వా ప్రాచేతసచేతఇవవాల్మీకిమనఇవేత్యుపమా - సంతతసన్నిహి

మధిపశ్చవనౌకసామ్॥* ౫॥౫౪॥ఏవమభిహితయాసంభూతవి
స్రంభతయాభయాపేతయాతయాతావదనుయుక్తఃపవనతన
యోవాలిమరణకారణంసుగ్రీవసఖ్యమాఖ్యాయ ప్రాచేతసచే
తఇవసంతతసన్నిహితరామనామమంగళమంగుళీయకమస్యై
ప్రాయచ్ఛత్॥* ౫॥౫౫॥సౌఖ్యావహస్యపవనాత్మజనీయమా
నరామాంగుళీయకవిలోకనవాసరస్య। సత్యంకలాంశతతమీం
భువినైవభేజేపాణిగ్రహోత్సవదినంజనకాత్మజాయాః॥*౫॥

తేననిరంతరసన్నికృష్టేనరామనామ్నామంగళంకల్యాణరూపంవిలిఖితశ్రీ రామనామవర్ణావళీశోభితమిత్యర్థః- అంగుళీయకంశ్రీరామప్రేషితా మభిజ్ఞానముద్రికాం - అస్యైసీతాయైప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్*ప్రాఘ్రా ధ్మేత్యాదినా దాణోయచ్ఛాదేశః॥ ౫౫॥ సౌఖ్యేతి॥ జనకాత్మజాయాస్సీతా యాః పాణిగ్రహోత్సవదినం వివాహమహోత్సవదివసఃకర్తృ- సౌఖ్యా వహస్యపరమానందకరస్యపవనాత్మజేనహనూమతా నీయమానమాసీత్స యద్రామాంగుళీయకంశ్రీరామాభిజ్ఞానాంగుళిముద్రికాతద్విలోకనవాస రస్యతత్సందర్శనదినస్యశతతమీంశతస్యపూరణీం * తస్యపూరణేడటావి త్యంశతాదిమాసార్ధమాససంవత్సరాచ్ఛేతిమడాగమేటిత్వాత్ జీప్ కలా మంశం*కలాస్యాన్మూలికావృద్ధౌశిల్పాదావంశమాత్రకేషోడశాంశేపిచం ద్రస్యేతివిశ్వః - భువిసత్యంయథార్థంనైవభేజేన ప్రాప్తేతతోపిసహస్ర గుణాధికానందకత్వాదస్యేతిభావః- అత్రకళాభజనసంబంధేప్యసంబం

ధోక్తైరశ్శరయోక్తిః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౫౬॥ తత ఇతి॥ తతః అంగుళీయక
ప్రదానానంతరం- జానకీనిస్సీమహర్షా నిరతిశయానందా సతీ- తంహ
నుమంతం బభాషే ఉవాచ॥ ౫౭॥ భాషణప్రకారమేవాహ॥ మహాభాగేతి॥
హే మహాభాగ పరహితాచరణభాగ్యసంపన్న సర్వథా సర్వప్రకారేణాస
స్యదురాత్మనః పాపిష్ఠస్య రావణస్య- మృత్యుః అంతకః ప్రత్యాసీదతి ప్రత్యా
సన్నో భవతి తత్ప్రత్యాసాదనం తథా నిశ్చితమిత్యర్థః- నహ్యేతన్మదభ్యూ
హనమాత్రం కింత్వాప్తముఖాచ్ఛ్రుతమపీత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తప్రకా
రేణ అనలేత్యభిధానం యస్యాస్తయా తథా స్వమాత్రా నిజజనన్యా అస్మత్ప
క్షపాతిన్యా సరమయా ప్రేషితయా ఏతద్వార్తాకథనార్థం ప్రహితయా
విభీషణదుహిత్రా విభీషణపుత్రికయా భాషితం చ కథితమపి అతః అనార్యశీ
లస్తుచ్ఛభావోఽయం రావణోఽపి చతురీయం చతుర్థం-చతురశ్చయతావాద్య

౫౬॥ తతస్తం జానకీ నిస్సీమహర్షా బభాషే॥ ✻॥ ౫౭॥ మహాభా
గ సర్వథాస్య దురాత్మనః ప్రత్యాసీదతి మృత్యుః కేవమనలాభిధా
నయా విభీషణదుహిత్రా స్వమాత్రా ప్రేషితయా భాషితం నాయ
మప్యనార్యశీలస్తురీయముపాయమంతరేణ నమామార్యపుత్ర
స్య సమర్పయిష్యతి నియతమహమపి మాసాదూర్ధ్వం నశక్ను
యాం ప్రాణాన్ కృపణాన్ ధారయితుమితి॥ ✻॥ ౫౮॥ ఏతదాక
ర్ణ్య మారుతిర్మహానుభావే మాభైషీర్భవతీం వహన్నేవ తూర్ణ

క్షరలోపశ్చేతిచ ప్రత్యయః ఆద్యక్షరలోపశ్చ ఉపాయమంతరేణ దండో
పాయం వినేత్యర్థః- అంతరాంతరేణయుక్త ఇతి ద్వితీయా మామార్యపు
త్రస్య రాజపుత్రస్య శ్రీరామస్య - ఆర్యపుత్రేతి రాజపుత్రాణామభిధానం
ఆర్యో బ్రాహ్మణకుమారయోః రాజా చేతి నిపాతనాత్ - న సమర్పయిష్య
తి న దాస్యతి- దండోప్యయమవిలంబేనైవ ప్రయోక్తవ్య ఇత్యాహ॥ నియతమి
తి॥ అహమపి నియతం నిశ్చితం మాసాదూర్ధ్వం ఏకమాసస్యోపరిష్టాదిత్యర్థః
కృపణాన్ దీనాన్ ప్రాణాన్ ధారయితుం నిరోద్ధుం - శకధృషేత్యాదినా
తుమున్ప్రత్యయః నశక్నుయాం శక్తా న భవేయం అత ఊర్ధ్వం జీవితం త్యక్ష్యా
మీత్యర్థః- ఇతి బభాష ఇతి సంబంధః- తథాచ రామాయణం ✻ ధారయిష్యా
మి మాసం తు జీవితం శత్రుసూదన- మాసాదూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీ
నా నృపాత్మజేః॥ ౫౮॥ ఏతదితి॥ ఏతత్సీతావచనమాకర్ణ్య శ్రుత్వా మారు
తిః హనూమాన్ మహానుభావే మహాసామర్థ్యసంపన్నే సావధ్య

మత్రపరమపాతివ్రత్యప్రయుక్తమితి ద్రష్టవ్యం - మాభైషీర్భయం మాప్రా
ప్నుహి భవతీం పూజ్యాం త్వాంవహన్నేవ సకంధధారయన్నేవ - తూర్ణ
ముల్లంఘితసాగర ఉత్తీర్ణసముద్రస్సన్ రఘువరస్య శ్రీరామస్య చరణసర
సిజసమీపం పాదకమలసమీపముపయాస్యామి ప్రాప్స్యామి మామపసమర్థం
నసమర్థ మేధాః నమన్యస్వేత్యభిహితవానువాచ - కించ అపి చేత్యర్థః॥
౫౯ ॥ మహామహీధ్రేతి ॥ సోయం హనూమాన్ స్వసామర్థ్య పరిజ్ఞానాయ
మహతా మహీధ్రేణ గిరిణా సధ్రీచీం సమానాం వృద్ధిముపేయివాన్ ప్రాప్త
వాన్ *మహీధ్రశ్శిఖరిక్ష్మాభృదిత్యమరః - యయా దేహవృద్ధ్యా అపాం రాశిః
సముద్రః - కుల్యాతుల్యామల్పీకృత సరిత్సమానాం దశాం స్థితిం దధా ధృతవాన్
*కుల్యాల్పాకృత్రిమాసరిదిత్యమరః - హనూమద్దేహాపేక్షయా సముద్రోల్ప
ఇవ ప్రతీయత ఇతి భావః॥ ౬౦॥ అథేతి॥ అథ హనూమద్దేహవృద్ధిదర్శనానన్త

ముల్లంఘితసాగరో రఘువరచరణసరసిజసమీపముపయాస్యా
మి మామసమర్థం నసమర్థ మేధా ఇత్యభిహితవాన్ ॥* ప॥౫౯॥
కించ॥ మహామహీధ్రసధ్రీచీం సోయం వృద్ధిముపేయివాన్ । య
యానూనమపాం రాశిః కుల్యాతుల్యాం దశాం దధౌ॥* ప॥౬౦॥
అథ శమువాచ సాజనకరాజసుతా ముదితా కిముతవ దుష్కరం చ
రణలంఘితవారినిధేః। అపితు మయా సహ ప్లవగపుంగవయాస్య
సి చేన్నియతమపాయినీ పరిణమేద్భవతః పదవీ॥ అన్యచ్చ॥* ప॥
౬౧॥ పాతివ్రత్యహుతాశనేన యదితం కుర్యామహం భస్మసాత్స

తరం - జనకరాజసుతా సీతా ముదితా సంతుష్టా సతీ - తమాంజనేయమువా
చ - హే ఆంజనేయ - చరణాభ్యాం లంఘిత స్తీర్ణః వారినిధిస్సముద్రో యస్య
తవ దుష్కరం కర్తుమశక్యం కార్యం కింకిమ స్తి కించిదపి నాస్తీత్యర్థః - అపి
తు కింతు - హే ప్లవంగపుంగవ వానరోత్తమ - మయా సహ త్వం యాస్యసి గ
మిష్యసి చేద్భవతః - ఇయం పదవీ మార్గః - అపాయినీ దుష్టా పరిణమేద్భవే
త్ - సంకటయుక్తా భవిష్యతి - అన్యచ్చ కించేత్యర్థః॥ ౬౧॥ పాతివ్రత్యేతి॥
హే ఆంజనేయ పాతివ్రత్యహుతాశనేన పాతివ్రత్యాగ్నినా తం రావణం భస్మ
సాద్భస్మీభూతం కుర్యాం కరోమి - యదితహి - దాశరథేః శ్రీరామస్య శర
స్య బాణస్య ఆత్మోచితా స్వానురూపా పారణా పూర్తి స్త్రుస్తిః తిష్ఠేత్ -
నభవేన్న స్యాత్ సత్యం యథార్థం నాత్ర సందేహ ఇత్యర్థః - శ్రీరామబా
ణేనైవ రావణహననం కర్తవ్యమితి భావః - శ్రీరామస్యాపకీర్త్యా వహ

త్వాచ్ఛమమైతన్నయుజ్యతఇతిపక్షాంతరమాహ॥ కించేతి॥ కించఏతన్మాత్ర మేవనభవతీత్యర్థః - ఏతస్యదాశరథేర్యశో దానక్షాత్రోద్భవాసత్సఖ్యాత జేవసశాపతిశ్చంద్రోపీతిరూపకం - ప్రమ్లానకాంతిః ప్రక్షీణశోభో భవేత్ - స్వసామర్థ్యేనైవసీతా రావణంవినాశితవతీ రామస్త్వశక్త ఏవాభూత్ ఇత్యపకీర్తిస్సంభవిష్యతీత్యర్థః - అతః హే భాగ్యేతరీత్యాదరేణామిత్రేణరఘుపతౌరఘునాయకేశాసితరావణే విధ్వంసితరావణే శ్రీరామేణరావణే విధ్వంసితే సతీత్యర్థః - మమయాత్రాప్రతిప్రయాణం శ్రేయసీ ప్రశస్యా శ్రేష్ఠేతియావత్ * ప్రశస్యస్యశ్రఇతిశ్రాదేశః అతో మమైవమాగంతుం నయుజ్యతే శ్రీరామోయథాశీఘ్రమాగచ్ఛేత్తథాత్వయాప్రోత్సాహితవ్యఇతిభావః - ఉక్తరూపకయోస్సంసృష్టిః - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౬౨॥ ఏవమితి॥ ఏవమనేనప్రకారేణవ్యాహృతః ఉక్తస్సన్ తయత మేతి శేషః పవ

త్యందాశరథేర్నగస్యనభవేదాత్మోచితాపారణా। కించైతస్య యశోనిశాపతిరపిప్రమ్లానకాంతిర్భవేద్భాగ్యేతరశ్శాసితరావణే రఘుపతౌయాత్రామమశ్రేయసీ॥* గ॥౬౨॥ ఏవంవ్యాహృతఃప వనసుతస్సీతాంవినీతాంపునరాబభాషే॥* ప॥౬౩॥ మాయామృగేణతవమైథిలివంచితాయాశ్శాఖామృగేణపునరాగతిరిత్యయుక్తమ్। ఏషాకథాపిభువనేవితతాయదిస్యాత్కానామరామధను

నసుతో హనూమాన్ వినీతాంవినయయుక్తాం సీతాంపునః ఆబభాషే ఉక్తవాన్॥ ౬౩॥ తదేవాహ॥ మాయేతి॥ హే మైథిలి మాయామృగేణకనకమృగేణవంచితాయాః ప్రతారితాయాః విప్రలబ్ధాయా ఇతియావత్ - తవమహానుభావాయా ఇతిభావః - శాఖామృగేణవానరేణపునరాగతిః ప్రత్యాగమనమిత్యేతదయుక్తమనర్హం వంచనేనాపహరణంపునస్సంకోచేనాగమనంచేత్యేతత్సంభావితాయాస్తవనయుక్తమితిభావః - రాజ్ఞ్యాఃపునారాజమార్గేణైవాగమనంయుక్తమితిభావః - కించఏషాఉక్తాకథావార్తాపి భువనే జగతి * విష్టపంభువనంజగదిత్యమరః - వితతావిస్తృతాప్రచురాస్యాద్యది హిర్ రామధనుషః శ్రీరామచాపస్యజగత్త్రయప్రసిద్ధస్యేతిభావః. కానామ కావాప్రశస్తిః పరనిరాసకత్వప్రయుక్తఖ్యాతిః ప్రథితాప్రసిద్ధాస్యాత్ ఇతి షః నస్యాదేవేత్యర్థః - అతస్స్వయాల్పకాలక్లేశసహిష్ణుతయాత్రస్థాతవ్యం శ్రీరామేణపునరాగత్య... ...వ్యాసనేతవ్యా చేత్యయమే

రాద్ధాంత ఇతి భావః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౬౪॥ అథ శ్లోకప్రశంసాపూర్వకం నిగమయన్నాహ॥ కిమితి॥ బహునా కిం కాలయాపనకరైః రనేకైర్వచనైరలమిత్యర్థః - కుత ఇత్యేతత్ప్రకృతమిదమేవ చింతితం పర్యాలోచితం సమయోచితత్వేనైత దేవ విచారితమిత్యర్థః * ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాది సమాప్తిష్విత్యమరః- కిమేతదిత్యత ఆహ॥ యదిత్యాదినా రాఘవస్య రఘువంశోద్భవస్య శ్రీరామస్య గృహిణ్యా ధర్మపత్న్యాః యదర్హం యుక్తం తదేవ నిశ్చితం నిర్ణీతం- ఈదృశస్య అనిర్వాచ్యస్యేత్యర్థః- సమాచారస్య పాతివ్రత్యధర్మస్య యత్సదృశం తుల్యం తదేవ ప్రకాశితమభివ్యంజితం- రావణాపరాధప్రక్రియాయాః యదనుగుణం అనురూపం- తదేవానుమోదితం అభ్యుపగతం- కులవధూశీలస్య కులస్త్రీస్వభావస్య యదనుకూలం

షః ప్రథితా ప్రశస్తిః॥ * గ॥ ౬౪॥ కిం బహునేత్యేతదేవ చింతితం- యదర్హం రాఘవగృహిణ్యాస్తదేవ నిశ్చితం యత్సదృశమీదృశస్య సమాచారస్య తదేవ ప్రకాశితం యదనుగుణం రావణాపరాధప్రక్రియాయాస్తదేవానుమోదితం యదనుకూలం కులవధూశీలస్య తదేవ కథితం యదుచితం క్షత్రియాణీ వాణీప్రక్రమస్య తదేవోపక్రాంతమితి బహుశః ప్రశస్య సర్వథా రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం ప్రాప్తావితి జానకి జానీహ్యనుజానీహి మాం జనం ప్రస్థాతుం కించ కాకుత్స్థేన విదిత పూర్వమభిజ్ఞానం కిమపి దీయతామితి॥ *

సమ్మతం తదేవ కథితం ఉక్తం- క్షత్రియాణీ క్షత్రకులోద్భవా- ఆర్యక్షత్రియాభ్యాం చేతి జీష్ ఆనుగాగమశ్చ తస్యా వాణీప్రక్రమస్య వచనపరిపాట్యాః యదుచితం తదేవోపక్రాంతమారబ్ధం- ఇత్యేవం బహుశః బహువారం ప్రశస్య ప్రస్తూయ- హే జానకి సర్వథా సర్వప్రకారేణ- ప్రకారవచనే థాల్ రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం ప్రాప్తౌ ప్రవిష్టౌ జానీహి అవబుధ్యస్వ- తథా ఇమం జనం మామిత్యర్థః - ప్రస్థాతుం పునర్గంతుం పూరణశబ్దవదుపసర్గేణ ధాత్వర్థస్యాబాధః అత ఏవ * ప్రస్థానం గమనం గమ ఇత్యమరః - అనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ అథ చ పునః ప్రష్టవ్యం కించిదవశిష్టం విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ తదేవాహ కాకుత్స్థేనేతి॥ కాకుత్స్థేన కకుత్స్థవంశోద్భవేన శ్రీరామేణ- విదితపూర్వం పూర్వం విజ్ఞాతమిత్యర్థః - సుప్సుపేతి సమాసః కిమపి కించిదభిజ్ఞానం జ్ఞాపకం వస్తు యేన ప్రతిపాద్యతాం ఇత్యాబభాషే ఇతి సంబంధః॥

తతఃకింజాతంతత్రాహ॥ సేతి॥ సాసీతా-తుశబ్దోప్యర్థః-దీర్ఘంనిశ్వస్యవక్త్రవ్యాథః స్మరణబీజోద్బోధకచిన్తానుభావంసవిషాదమభినీయేత్యర్థః నిశ్చిత్యతదుక్తం*సదృశాదృష్టచింతాద్యాస్స్మృతిబీజస్యబోధకాఇతి-అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యాయికామాహపురేతి॥ పురాపూర్వం- ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే- తరుణతరైరత్యంతతరుణైఃతరుభిఃవృక్షైః రమణీయతయాసుందరతయా హేతునా- అథవాతరుణతరాస్తరవోయస్మింస్తత్తథోక్తంఅత ఏవరమణీయంచతస్యభావస్తత్తాతయామందీభవన్నందనవైభవం ఇంద్రోద్యానసౌభాగ్యాతిశయో యస్మాత్తస్మిన్తత్తథోక్తఇత్యతిశయోక్తిః-చిత్రకూటతటవనే చిత్రకూటాచలతటవిపినేరఘునందనేనోపధానీకృత ఉపబర్హఃకృతః అంకః ఉత్సంగోయస్యాస్తస్యాః*ఉపధానంతూపబర్హమిత్యమరః- మమపయోధరపరిసరేకుచప్రాంతేఖరతరనఖరాగ్రైః అతినిశితనఖముఖైఃవిరచితంకృతం విదారణంఖండనంయేనతంతథోక్తం-ధా

గ||౬౫||సాతుదీర్ఘంవినిశ్వస్యనిశ్చిత్యపురాఖలు చిత్రకూటవ
నతరుణతరతరురమణీయతయా మందీభవన్నందనవైభవేరఘు
నందనేనోపధానీకృతాంకాయామమపయోధరపరిసరేఖరతర
నఖరాగ్రవిరచితవిదారణంధారాధరనామానం కాకంరఘు
పతిర్వ్యలోకయత్॥*ప||౬౬||కుశరూపకుశేశయానస్త్రం
విజహౌవాసవివాయసేసవీరః । అథతత్కృపయాహృతాక్షి

రాధరఇతినామయస్యతంకాకంకాకాసురంరఘుపతిఃశ్రీరామఃవ్యలోకయత్ అపశ్యత్॥౬౬॥తతఃకిమకరోదిత్యత ఆహ॥కుశేతి॥సఃవీరఃశ్రీరామః వాసవస్యాపత్యంపుమాన్వాసవిః*అతఇఞ్ సచాసౌవాయసశ్చతస్మిన్ఇంద్రపుత్రేకాకాసురే- కుశరూపకుశేశయాసనాస్త్రందర్భరూపబ్రహ్మాస్త్రంవిజహౌప్రాయుఙ్క్త- అథప్రయోగానంతరం- సఃతాదృగవస్థాపన్నః చిరకాలజీవికాకః- తస్యశ్రీరామస్యకృపయాదయయాహృతమక్షిమాత్రంయస్యసతథోక్తస్సన్-యథార్థసంజ్ఞాంచిరంజీవతీతిచిరజీవి ఇత్యన్వర్థనామధేయంపధా-ఏతదభిజ్ఞానంశ్రీరామాయకథయేతివాక్యశేషః॥సోయంబ్రహ్మాస్త్రాభిపద్రుతస్సన్ శరణ్యాంతరాభావాత్తమేవపరమకారుణికంశ్రీరామంశరణంగత్వాపునస్తత్కృపయాఅమోఘాయబ్రహ్మాస్త్రాయనేత్రమేకందత్వాముక్తోభూదిత్యర్థః॥ * చిరజీవిచైకదృష్టిశ్చాస్కక్షీపికవర్ణనశ్యముః॥ తథాయణే*సదర్భంసంస్తరాద్గృహ్యబ్రాహ్మేణాస్త్రే

ణయోజయాత్- సదీప్తఇవకాలాగ్నిర్జజ్వాలాభిముఖోద్విజం - సతంప్రదీప్తంచిక్షేపదర్భంతంవాయసంప్రతి - తతస్తంవాయసందర్భస్సోంబరేనుజగామహేతి- ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం॥౬౭॥ఇత్థంవాచికరూపమభిజ్ఞానసంనిందత్వాసంప్రతివస్తురూపం దాతుంప్రాపసత్కాత్తే త్యాహ॥ సేతి॥ సైషాసీతాపరిచితకథాస్మరణేన పూర్వానుభూతవృత్తాంతస్మృత్యాద్విగుణితాద్విరావృత్తామర్దశాదుపవస్తాయస్యాస్సాతథోక్తాసతీ- కేశపినద్ధంచికురాచ్ఛాదితం*అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః*వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః- ఇత్యకారలోపః - నహ్యతేఃకర్మణిక్తఃఅపరమన్యత్ - ఇదంవక్ష్యమాణంచూడామణిమిత్యర్థః - ఉన్ముచ్యవికృష్య॥౬౮॥చూడామణిమితి॥కృశాని విరహవేదనావశాత్కార్శ్యావస్థాపన్నానిఅంగానియస్యాస్సాకృశాంగీతస్వీసీతా*అంగగాత్రకంశేభ్యశ్చేతివక్తవ్యమితిజీష్ - దశాస్యాత్ రావణాత్ యఃసంత్రాసఃభీతిఃతేనపుంజితఃపిండీభూతోయోరుషాగ్నిః క్రోధాగ్నిఃతస్యదశేవదశా అవస్థాయస్య

మాత్రశ్చిరజీవీసదథాయయథార్థసంజ్ఞామ్॥* ౫॥౬౭॥సైషా
పరిచితకథాస్మరణద్విగుణితదుర్దశా కేశపినద్ధమపరమిదము
న్ముచ్య॥*ప॥౬౮॥చూడామణింకపివరస్యదదౌదశాస్యసంత్రా
సపుంజితరుషాగ్నిదశంకృశాంగీ । ఆదాయతత్ప్రణతిపూర్వ

తంతథోక్తం*రుషేత్యత్రహలంతాద్వికల్పాట్టాప్ అత్రోత్ప్రేక్షానుప్రాణితానిదర్శనా - చూడామణింశిరోరత్నంకపివరస్య వానరోత్తమస్యహనూమతఃదదౌశ్రీరామాయఏతమపిప్రదర్శయేతిదత్తవతీ అత్రకపివరస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ*యతఃకర్మణాయమభిప్రైతిససంప్రదానమితిసంప్రధానసంజ్ఞానభవతి - స్వనివృత్తిపూర్వకపరస్వత్వరూపస్యాభావాత్నహిస్వీయంధనమస్మైదీయతేకింతుప్రత్యభిజ్ఞానప్రవర్తనమాత్రేణ

మణిదానవ్యపదేశః- తథాచనస్వేవమపిరజకస్యవస్త్రందదాతిఘ్నతఃపృష్ఠందదాతీత్యత్రాపిప్రాప్నోతీతిచోద్యముచ్ఛాస్యనైతదస్తి - దానంహినామపూజ్యానుగ్రహకామ్యయాద్రవ్యపరిత్యాగఃపరస్వత్వాపాదనంచ-తచ్చేహనాస్తీతిన్యాసకారేణోక్తంభాష్యకారమతేతుచతుర్థ్యేవసాధ్వీ తథాచతేనశూద్రాయమణింవద్యాదితి ఖండికోపాధ్యాయశ్శిష్యాయచపేటికాందదాతీతిచసంప్రపంచముపపాదితత్వాదితి అతఃకపివరఃతస్యప్రణతిపూర్వంతస్యాస్సీతాయాః [illegible] పూర్వక [illegible]

తి శేషః- మాణిక్యంగర్భేయస్యతన్మాణిక్యగర్భంవదనంవక్త్రంయస్యతే
నతథోక్తేనఉరగేణసర్పేణతుల్యః సదృశఃబాహుర్యస్యసతథోక్తస్సన్.
ప్రతస్థేప్రస్థితవాన్ ఉపమాఅస్యాశ్చపూర్వోక్తాలంకారేణసంసృష్టిః-వ
సంతతిలకావృత్తం॥౯॥ తత। ప్రస్థానానంతరంప్రభంజనాత్మజోవాయు
సూనుఃకృతకృత్యఃకృతార్థస్సన్ నిర్గత్య సీతాసాన్నిధ్యాన్నిష్క్రమ్య
జాగమనంనిశాచరపతేః రావణస్య ప్రకాశయితుంప్రకటయితుమశోకవన
కాంబభంజమమర్దఉత్పాటయామాసేత్యర్థః॥౧౦॥తదేనాహ॥ స్వేతి॥స్వ
కృత్తైర్యైఃనిజచంక్రమణక్రియాభిఃశాఖానాంద్రుమాణాంఅతీవాత్యంతమవన
తింభుగ్నత్వంప్రకటయన్ ప్రవర్తయన్- అన్యత్రస్వకృత్తైర్యైర్నిజవ్యాపా
రైర్యైఃశాఖానాంవేదభదానాంఅతీవావనతింసమ్యగ్వేదనంప్రకటయన్
స్ఫుటీకుర్వన్*శాఖావేదప్రభేదేమబాహౌవంఘ్రి) ద్రుమాంగయోరిత్యభి

మసౌప్రతస్థేమాణిక్యగర్భవదనోరగతుల్యబాహుః॥*గ॥౯
తతఃకృతకృత్యఏషనిశాచరపతేఃప్రకాశయితుంనిజాగమనమ
శోకవనికాంబభంజప్రభంజనాత్మజః॥*ప॥౧౦॥స్వకృత్తైర్యైశ్శా
ఖానామవనతిమతీవప్రకటయన్నమార్గేణభ్రామ్యన్పరికలితభ
ఙ్గస్సుమనసామ్। ద్విజానాంసంత్రాసంశ్రుతిమధురవాచాం
విరచయన్నయం లంకోద్యానేదశవదనలీలామతనుత॥*గ॥

యత్రాపియాదవః - తథాఅమార్గేణఅన్యమార్గేణభ్రామ్యన్ సంచరన్అ
న్యత్రలోకవిరుద్ధమార్గేణ వర్తమానః*వాభ్రాన్తేత్యాదినా వికల్పాలేశ
న్ప్రత్యయః- సుమనసాంపుష్పాణాంఅన్యత్రదేవానాంచపరికలితభంగో
విరచితవ్యాయామఇత్యర్థః * సుమనాఃపుష్పమాలత్యోఃస్త్రీదేవబుధ
యోఃపుమానిత్యభయత్రాపివైజయన్తీ - తథాశ్రుతిమధురవాచాంశ్రో
త్రానందకరవాచాంద్విజానాంఅండజానాం అన్యత్రశ్రుతిమధురవాచా
మామ్నాయమనోహరవచనానాంద్విజానాంవిప్రాణాం సంత్రాసభ
యంవిరచయన్కుర్వన్*శ్రుతిఃశ్రోత్రేతథామ్నాయే- దంతవిప్రాండజా
ద్విజా ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశామరౌ - అయంహనూమాన్లంకో
ద్యానేఅశోకవనికాయాం - దశవదనలీలాంరావణవిభ్రమమతనుతఅత్ర
అన్యలీలాయాఅన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీం లీలామితి సాదృశ్యాక్షేపాద
సంభవద్వస్తుసం[illegible]నిదర్శనా. సాచోక్తశేషానుప్రాణితేతిసం

కరః- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౭౧॥ తదన్వితి॥ తదను అశోకవనికాభంగానంతరం సర భసం సవేగం* రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః- ఆరక్షవనపరిపాలనం ప్రయోజనమస్యారక్షకః* ప్రయోజనమితి ఠక్ సచాసౌ రక్షోగణశ్చ అశోకవనపరిపాలకరాక్షసనివహ ఇత్యర్థః - తేన నివేదితం విజ్ఞాపితం యత్ప్రమదావనకదనం వానరకృతాశోకవనభంగః* స్యాదేతదేవ ప్రమదావనమంతఃపురోచితమిత్యమరః* నద్యాపోఽన్యతరస్యామితి హ్రస్వః తేన హేతునా కుపితేన క్రుద్ధేన దశవదనేన రావణేన ప్రేషితాన్ ప్రహితాన్- పితృపతికింకరభయంకరాన్ కింకరాన్ అశీతిసహస్రసంఖ్యాన్ నిజకింకరానిత్యర్థః - తథాచ రామాయణం తేషామశీతిసాహస్రం కింకరాణాం తరస్వినామితి * మేఘర్తిభయేషు కృఞితి ఖశ్ ముమాగమః- ప్రహస్తపుత్రేణ ప్రహస్తాఖ్యమంత్రిప్రవరతనయేన జంబుమాలినా సహ నిహత్య మారయిత్వా హనూమతి చైత్యతోరణం ప్రాసాదద్వారోపరితనభాగముపగతవతి అధితిష్ఠతి సతి॥

౭౧॥ తదను సరభసమారక్షకరక్షోగణనివేదితప్రమదావనకద
నప్రకుపితదశవదనప్రేషితాపితృపతికింకరభయంకరాన్ కిం
కరాన్ ప్రహస్తపుత్రేణ జంబుమాలినా సహ నిహత్య చైత్యతో
రణముపగతవతి హనూమతి॥*గ॥ ౭౨॥ పునరపి నిశమితనిశిచరగ
ణమారణో రావణస్సచివాన్ పంచ పంచాననపరాక్రమాన్ ప్ర
హసనప్రముఖాన్ వలీముఖం జీవగ్రాహం గృహ్ణీధ్వమితి ప్రాహి
ణోత్॥*ప॥ ౭౩॥ తత్ర తానపి తోరణపరిఘేణ పంచతాం నీత్వా

౭౨॥ పునరితి॥ పునర్భూయోఽపి నిశమితం హతశేషైః శ్రావితం అమితనిశిచరగణమారణం అశీతిసహస్రసంఖ్యాకరాక్షసనివహసంహరణం యస్య స తథోక్తస్సన్ రావణః పంచాననపరాక్రమాన్ - సింహతుల్యబలాన్ ప్రహసనప్రముఖాన్ ప్రహసనాదీన్- పంచసచివాన్ మంత్రిసుతాన్ - వలీముఖం వానరం జీవగ్రాహం గృహ్ణీధ్వం * జీవతేః జీవః ణ్గుపధలక్షణః కప్రత్యయః- జీవంతం గృహీత్వా జీవగ్రాహం గృహ్ణంత్విత్యర్థః- దూతవధస్య శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్- జీవతస్తస్య విలోకనకౌతుకాద్వేతి భావః* సమూలేత్యాదినా ణముల్ ప్రత్యయః కషాదిత్వాదనుప్రయోగః ఇత్యుక్త్వేతి శేషః ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్* హిగతావితి ధాతోః హినుమీనేతి ణత్వం॥ ౭౩॥ తత్రేతి॥ తత్ర చైత్యతోరణే- తానపి పంచసచివాన్ తోరణపరిఘేణ తోరణఖార్గళేన పంచతాం మరణం నీత్వా ప్రాపయ్యేత్యర్థః- మహాదుర్మహాః పునః

పునః అహం దాశరథిదూత ఇత్యేవమాత్మానముద్ఘోషయంతం* దాసోహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణ ఇతి వారంవారమాత్మానం ప్రఖ్యాపయంతమిత్యర్థః - హనూమంతం నియంతుం నిగృహీతుం నిఖిలరక్షసాం నియంతా సకలరాక్షససార్వభౌమః - రావణః అభ్యక్షం పురోవర్తినం సమర్థం వా అక్షకుమారం అక్షాఖ్యాత్మజతనూజమధ్యక్షిపత్ ప్రాహిణోదిత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ రక్ష ఇతి ॥ రక్షస్సంఘట్టనేన రాక్షససంతాడనేన వక్షస్సంఘట్టనేనేతి పాఠే వక్షఃస్థలసంఘర్షణేన చూర్ణీకృతాః క్షోదితాః కనకమహాభిత్తయః కాంచనమయోన్నతకుడ్యాని యస్యాస్తత్తథోక్తం యచ్చైత్యం ప్రాసాదస్తస్మాదుత్థయా తదుత్పన్నయా ధూళ్యా పరాగేణ అకాలే అనియతకాలే . నక్షత్రాణాం సరణిం ఆకాశం అరుణయన్ అరుణీకుర్వన్నిత్యతిశయోక్తిః* అరుణశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః- అతఏవ వీరలక్ష్మ్యా నిజ

ముహుర్ముహుర్దాశరథిదూతోహమిత్యాత్మానముద్ఘోషయం
తం హనూమంతం నియంతుం నియంతా నిఖిలరక్షసామప్యభ్యక్ష
మక్షకుమారమధ్యక్షిపత్ ॥*ప॥ ౨౪ ॥ రక్షస్సంఘట్టచూర్ణీకృ
తకనకమహాభిత్తిచైత్యోత్థధూళ్యా నక్షత్రాణామకాలే సరణి
మరుణయన్ వీరలక్ష్మీసమేతః । రక్షశ్శారాఖ్యశారాం క్షితితల
ఫలకే క్షేపణీయాం హనూమానక్షక్రీడాం విధాతుం దశముఖ

యశ్రియా సమేతోసౌ హనూమాన్ - రక్షశ్శారా రాక్షసయోధా ఇత్యాఖ్యా యాసాం తాస్తథోక్తాః శారా అక్షోపకరణాని యస్యాం తామితి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః- క్వచిదపచయవివక్షాయాం శారశబ్దస్య స్త్రీలింగప్రయోగః* స్త్రీ స్యాత్కాచిత్ తృణాళ్యాది వివక్షాపచయే యదీత్యభిధానాత్ - క్షితితలమేవ ఫలకం తస్మిన్ క్షేపణీయాం - ప్రవర్తనీయాం అక్షక్రీడాం అక్షకుమారసంహారణఖేలాం పాశద్యూతకేళిం చ - దశముఖనగరీచత్వరే లంకాపురప్రాంగణే విధాతుం కర్తుం తత్వరే త్వరాం కృతవాన్ - రక్షశ్శారాఖ్యశారాన్ క్షితితలఫలకే క్షేపణీయానితి పాఠే రక్షశ్శారా ఇత్యాఖ్యా యేషాం తాన్ శారాన్ అక్షోపకరణాని క్షితి తలఫలకే క్షేపణీయాన్ నివాసనీయాన్ విధాయేతి శేషః అన్యత్సమానం - అత్ర శారశబ్దస్య ఆకారాంతత్వేన పుల్లింగతాయాః కవిరేవ ప్రమాణం* పణోక్షేషు గ్లహేవాక్షాస్తు దేవనాః పాశకాశ్చతే ఇత్యమరః - శ్లేషసంకీర్ణోయం రూపకాలంకారః- సగ్ధ

రావృత్తం॥ ౭౫॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే క్షణదాచరాణాం రాక్షసానాం మిషతాం పశ్యతామేవ సతాం - మిషతః క్షణదాచరాననాదృత్యేత్యర్థః॥ షష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ- రంగే రణరంగే నిష్పేషకృత్యం అక్షపినాశకృత్యం నిష్పాదితం నిర్వర్తితం యేన స తథోక్తః - తథా ఉత్పాటితస్తంభజాతేన సముత్పాటితస్తంభసంఘాతేన జాతవేదసా అగ్నినా- స్తంభసంభ్రమణజనితాగ్నినేత్యర్థః- చైత్యప్రాసాదం చైత్యగోపురం- దగ్ధ్వా సమీరణసుతో హనుమాన్- భూయః పునరప్యపాశ్రితతోరణః సమధిరూఢతోరణాంతరో బభూవ- పూర్వతోరణస్య తదా దగ్ధత్వాత్ తోరణాంతరసమాశ్రితత్వం తత్ర ద్రష్టవ్యం - తథా చ రామాయణం॥ ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తంభం హేమపరిష్కృతమ్- ఉత్పాటయిత్వా వేగేన హనుమాన్పవనాత్మజః- తత స్తంభ భ్రామయామాస శతధారం మహాబలః - తత్ర చాగ్నిస్సమభవ

నగరీ చత్వ రేతత్ప రేసా॥॥ ౭౫॥ తత్ క్షణదాచరాణాం మిషతామేవ నిష్పాదితరంగనిష్పేషకృత్యశ్చైత్య ప్రాసాదముత్పాటితస్తంభజాతజాతవేదసా దగ్ధ్వా భూయోఽప్యపాశ్రితతోరణస్సమీరణసుతో బభూవ ఏనమపి వృత్తాంతం శ్రుత్వా కుపితస్య నిశాచరపతేర్యుగపదేవ నిపేతుః పుత్రే సుత్రామజితి సమితి హేతోర్వింశతి దృష్టయః॥॥ ప॥ ౭౬॥ అనిమిషభువనే వా వ్యోమ్ని వా భూతలే వా సమరముపగతం త్వాం వీక్షితుం కస్సమర్థః। ఇతి నుతి వచనేన శ్లాఘ్య ప్రాసాదం చాప్యదహ్యాతేతి-

ఏనం వృత్తాంతమక్షకుమారనాశవార్తామపి శ్రుత్వా కుపితస్య నిశాచరపతేః రావణస్య- వింశతి దృష్టయః వింశతి సంఖ్యాకా అపి దృశః సమితి హేతోః యుద్ధార్థమిత్యర్థః॥ సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః- షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- పుత్రే నిజతనూజే సుత్రామజితి ఇంద్రజితి- యుగపదేకవారమేవ నిపేతుః ప్రసుస్రువుః స్వమేవ అస్య సాధనే సమర్థో నాన్య ఇతి గౌరవాదరాభ్యామేకదైవ నిఖిలాభిరపి దృష్టిభిః రావణః పుత్రమింద్రజితమద్రాక్షీదిత్యర్థః॥ ౭౬॥ తతః కిం తత్రాహ॥ అనిమిషేతి॥ నవిద్యంతే నిమేషాణి యేషాం తే అనిమిషాః దేవాః॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః- తేషాం భువనే స్వర్లోకే వా వ్యోమ్ని అంతరిక్షే భువర్లోకే వా భూతలే వా- సమరముపగతం రణోన్ముఖం త్వాం వీక్షితుం ద్రష్టుం - యుద్ధార్థం తు కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః- కస్సమర్థః శక్తః న కోఽపీత్యర్థః- భూర్భువస్స్వర్లోకేషు నరచారణసురాణాం మధ్యే ... త్వాం ... జేతు

త్వాదితిభావః - ఇత్యేవంభూతేనానుతివచనేన స్తుతివాక్యేన మేఘనాదమిం
ద్రజితం శ్లాఘయన్ ప్రశంసయన్ రాక్షసేంద్రో రావణః ప్లవంగం వానర
మిహాత్ర నయ ప్రాపయ ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్॥
మాలినీవృత్తం॥ ౭౭॥ నేతుమితి॥ నిశాచరపతేః రావణస్య- శోకరసం విషా
దం నేతుం ప్రాపయితుం తథా రక్షసాం చమూం రాక్షససేనాం హంతుం నా
శయితుం - తథా తస్య రావణస్య అంతఃపురయోషితః అవరోధవధ్వః తా
సాం మానం వినా నిర్మర్యాదమిత్యర్థః *పృథగ్వినే త్యాదినా తృతీయావిక
ల్పాత్పక్షే ద్వితీయా రోదనం అశ్రుమోచనం రచయితుం కర్తుం తథా సూ
ర్యాచంద్రమసోః దివాకరనిశాకరయోః అహోరాత్రేః స్వకరప్రసారణేన
జగచ్ఛోభకయోరితి భావః- దేవతాద్వంద్వే చేతి దీర్ఘః- ప్రవేశవికలాం ప్ర
వేశరహితాం రావణభయాత్సమ్యక్ప్రవృత్త్యభావాదితి భావః- లంకాపురీ

ఘయన్మేఘనాదం ప్లవగమిహ నయేతి ప్రాహిణోద్రాక్షసేంద్రః
*ప॥ ౭౭॥ నేతుం శోకరసం నిశాచరపతేర్హంతుం చమూం రక్ష
సాం తస్యాంతఃపురయోషితాం రచయితుం మానం వినా రోద
నమ్। సూర్యాచంద్రమసోః ప్రవేశవికలాం లంకాపురీమగ్నినా
శుద్ధాం కర్తుమముష్య వాసవజితా జాతో రణస్తోరణే॥ *ప॥ ౭౮॥
సంగ్రామదుర్దినే తస్మిన్ జహర్ష శరవర్షిణి। బర్హీవ మేఘ
నాదేన మేఘనాదేన మారుతిః॥ *గ॥ ౭౯॥ తదనుయాతుధానబల

మగ్నినా వాలానలేన శుద్ధాం పవిత్రాం కర్తుం చేత్యర్థః- అముష్య హను
మతః వాసవజితా ఇంద్రజితా సహ తోరణే చైత్యోపరితన ద్వారదేశే రణో
జాతః- అవశ్యంభావినో రణస్య బ్రహ్మణాపి నివారయితుమశక్యత్వాదితిభా
వః శార్దూలవిక్రీడితవృత్తమ్॥ ౭౮॥ సంగ్రామేతి॥ శరాన్ బాణాన్ శరా
ణి నీరాణి చ వర్షతీతి తథోక్తే *శరో వద్యాద్వ్యగ్రసారే బాణే కాండతృణాం
తరే- శరం నీరే చేతి నానార్థరత్నమాలా- తస్మిన్పూర్వోక్తే సంగ్రామదు
ర్దినం మేఘచ్ఛన్నమివ తస్మిన్ *మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమిత్యమరః- మేఘ
నాదేన పర్జన్యగర్జితేన బర్హీ మయూర ఇవ* మయూరో బర్హిణో బ
ర్హీత్యమరః- మేఘనాదేన ఇంద్రజితా మారుతిర్హనూమాన్- జహర్ష
తుతోష- ఆత్మతుల్యప్రతిభటయుద్ధలాభాదితి భావః- తమిమముత్ప్రేక్ష్యావంత
రమేవ మేఘవన్నదనశీలత్వాన్మేఘనాద ఇతి కథయంతి - శ్లేషసంకీర్ణోఽయ
ముపమా॥ ౭౯॥ తస్మాదితి॥ తస్మాదనంతరం-యాతుధానబలప్రధానని

థనేన రాక్షససేనానాయకవినాశేన క్రుద్ధః కుపితః దశకంధరాత్మజః ఇంద్రజిత్ - వివిధాయుధవైతథ్యం నానావిధాస్త్రవ్యర్థతాం విమృశ్య జ్ఞాత్వా విజయశ్రియా వీరలక్ష్మ్యా హేతునా సంగతగంధం సంగతగర్వం విజయశ్రియా సంగతగంధం ప్రాప్తసంబంధమితి వా* గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశః - గంధవహనందనం మారుతిం శతానందాస్త్రేణ చతుర్ముఖాస్త్రేణ బబంధ అయమవధ్య ఇతి మత్వా నిగృహీతవానిత్యర్థః- తథా చ రామాయణం- అవధ్యోఽయమితి జ్ఞాత్వా తమస్త్రేణాస్త్రతత్త్వవిత్ నిజగ్రాహ మహాబాహుర్మారుతాత్మజమింద్రజిదితి॥ ౮౦॥ తేనేతి॥ తేన దివ్యాస్త్రేణ బ్రహ్మాస్త్రేణ వివశశరీరం పరవశగాత్రమేనం హనూమంతం పిశితాశనాః రాక్షసాః శణవల్కలైః వల్కలవిశేషరచితరజ్జుభిరిత్యర్థః - బబంధుః* తతస్తే రాక్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్టమరింద

> ప్రధాననిధనక్రుద్ధో వివిధాయుధవైతథ్యం విమృశ్య విజయశ్రీ
> సంగతగన్ధం గంధవహనందనం శతానందాస్త్రేణ బబంధ దశ
> కంధరాత్మజః॥* గ॥౮౦॥ తేన దివ్యాస్త్రేణ వివశశరీరమేనం పిశి
> తాశనాశ్శణవల్కలైర్బబంధుః॥* ప॥౮౧॥ స మారుతిర్నైరృ
> తపాశజన్మా బంధోఽభవద్బంధనమోక్షహేతుః। పురా పులస్త్యా
> న్వయపాంసనేన బందీకృతానాం సురసుందరీణామ్॥* గ॥౮౨॥
> తదనంతరమితరసహనాసహతయాసిహ్నాతస్య దివ్యాస్త్రస్య

మమ్- బబంధుశ్శణవల్కలైశ్చ ద్రుమచీరైశ్చ సంహతమితి- శ్రీరామాయణవచనం- నను ఇంద్రాద్యవధ్యస్య మహాబలవతో హనూమతః కథం రాక్షసకృతబంధనమితి చేత్సత్యం- పితామహవరదానానుసంధానాత్- రావణదర్శనకుతూహలతయా చ స్వయమేవ నిబద్ధ ఇత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౮౧॥ స ఇతి॥ సః నైరృతపాశేభ్యో జన్మ యస్య సః తథోక్తః - రాక్షసరజ్జుకృత ఇత్యర్థః* అవజ్యోబహువ్రీహేర్జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః- మారుతిః హనూమతః బంధః- పురా పూర్వం పులస్త్యాన్వయపాంసనేన పులస్త్యబ్రహ్మకులదూషకేన రావణేన బందీకృతానాం ఉపగ్రహీకృతానాం కారాగృహనిబద్ధానామిత్యర్థః* ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః- సురసుందరీణాం దేవస్త్రీణాం- బంధవిమోక్షహేతుర్బంధవిమోచనకారణమభవత్ లంకాదాహాదినా ఉత్తరత్ర తథావశ్యంభావిత్వాదితి భావః - వృత్తముపజాతిః॥ ౮౨॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం బంధనానంతరం హనూమతే అనేకతిహా

ననకర్మణిల్యుట్, ఇతరహననస్యఅన్యకృతబంధనస్యఅసహతయా అస
హిష్ణుతయానిహ్నుతస్యతిరోహితసామర్థ్యస్యదివ్యాస్త్రస్యబ్రహ్మాస్త్రస్య
ప్రభావంసామర్థ్యం- విభావయన్ పర్యాలోచయన్- విభావరీచరపతిత
నూజః-ఇంద్రజిత్-పవనతనయంహనూమంతం- నిజపితృసమీపంరావణని
కటం-ఉపనినాయప్రాపితవాన్-దివ్యాస్త్రస్యేతరసంబంధాసహిష్ణుత్వ
ముక్తం-శ్రీరామాయణే* సబద్ధస్తైనవల్కైర్విముక్తోస్త్రేణవీర్యవాన్- అ
స్త్రబంధస్సచాన్యంహిన బంధమనువర్తతఇతి॥ ౮౩॥ సఇతి॥సోయంహ
నూమాన్- అంధకారేఃఅంధకాసురసంహారస్యశివస్యలీలాద్రిః క్రీడాశై
లఃకైలాసః తస్యతోలనేనఉచ్చాలనేనపరీక్షితంపరిశోధితంబాహువీర్యం
భుజశక్తిర్యస్యతం అప్రమేయబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః - కించ
బందీకృతానాం ఇంద్రపురవారవధూనాం అప్సరసాంకరాగ్రైః వ్యా

ప్రభావంవిభావయన్విభావరీచరపతితనయఃపవనతనయంనిజ
పితృసమీపముపనినాయ॥* ప॥౮౩॥ సోయందదర్శదశకంధర
మంధకారిలీలాద్రితోలనపరీక్షితబాహువీర్యమ్।బందీకృతేంద్ర
పురవారవధూకరాగ్రవ్యాధూత చామరమరుచ్చలితోత్తరీయ
మ్॥* ప॥౮౪॥ఆపాటలాధరపుటాంతవిరాజమానదంష్ట్రామ
హఃప్రసరశారశరీరకాంతిమ్। సంధ్యాంబుదాంతరితమధ్యసు

ధూతానాంచామరాణాం ప్రకీర్ణకానాం మరుతాచలితముత్తరీయం స
వ్యానంయస్యతంతథోక్తమితిస్వభావోక్తిః * స్వభావోక్తిరసౌచారుయ
థావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ *చామరంతుప్రకీర్ణకం - సంవ్యానము
త్తరీయంచేత్యమరః-దశకంధరంరావణందదర్శఇతఃప్రభృతిశ్లోకపంచకం
వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౮౪॥ అథత్రిభిఃదశకంధరంవిశినష్టి॥ఆపాటలేత్యా
దినా॥ఆపాటలస్యసమంతాద్రక్తవర్ణస్యఅధరపుటస్యాధరదళస్యఅంతే
అంతికేవిరాజమానం ప్రకాశమానం యద్దంష్ట్రాణాం దంతవిశేషాణాం
మహస్తేజః తస్యప్రసరేణప్రసారేణశారా కృష్ణవర్ణ రక్తసితవర్ణా
శరీరకాంతిః దేహశోభాయస్యసః * కృష్ణరక్తసితశ్శారా ఇతియాదవః
అతఏవసంధ్యాంబుదేన సంధ్యాకాలమేఘేన సంధ్యారాగమిళితస్య
బుదస్యరక్తవర్ణద్యోతనార్థం అంతరితమంతర్హితం మధ్యంయస్యా
స్సా తథోక్తాయా సుధామయూఖలేఖా చంద్రకళాతయా అభిరామం

సుందరం వాసవనీలశైలం ఇంద్రనీలాచల మివస్థిత మిత్యుపమా ॥ ౮౫॥సంగ్రామేతి॥పునస్సంగ్రామకేళిషురణవిహారేషు పరిఘట్టనేనవ్యాఘాతేనభగ్నాశ్శకలితాఃఅతఏవమగ్నాఃసంలీనాశ్చయే దిగ్దంతిదంతాఃదిగ్గజదశనాఃతైఃకృతాఃవిరచితాఃముద్రాకచిహ్నానియస్యతత్తథోక్తం - భుజాంతరాళంవక్షస్థలంయస్యతం - అతఏవఛాయాత్మనాప్రతిబింబరూపేణ*ఛాయాత్వనాతపెశాంత్యౌప్రతిబింబార్కజాయయోరితివైజయంతీ - ప్రతితరంగంతరంగేతరంగేవిరాజమానేన శీతాంశుమండలేనచంద్రబింబేనసనాథంసహకృతమంబురాశిమివస్థితమిత్యుపమా॥౮౬॥నిశ్శ్రేయసేతి॥సతరాంశ్రేయోనిశ్శ్రేయఃముక్తిః * ముక్తిఃకైవల్యనిర్వాణశ్రేయోనిశ్శ్రేయసావపీత్యమరః*అచతురాదిసూత్రేణఅజంతనిపాతః - తస్యప్రణయినీంమోక్షప్రాపికామిత్యర్థః- పదవీమార్గంనిరోద్ధుమావరితుంఅత్తరూపంమూర్తిమంతం- త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యంత్రిభువనం*చాతుర్వర్ణ్యాది

ధామమయూఖరేఖాభిరామమివవాసవనీలశైలమ్॥*ప॥౮౫॥సంగ్రామకేళిపరిఘట్టనభగ్నమగ్నదిగ్దంతిదంతకృతముద్రభుజాంతరాళమ్।ఛాయాత్మనాప్రతితరంగవిరాజమాన శీతాంశుమండలసనాథమివాంబురాశిమ్॥*ప॥౮౬॥నిశ్శ్రేయసప్రణయినీం పదవీంనిరోద్ధుంత్రైలోక్యపాపపరిపాకమివాత్త రూపమ్। సూర్యేందుపావకమహాంసితపోబలేనజిత్వాయథేష్టమభిషిక్తమివాంధకారమ్॥* ప॥ ౮౭॥ సోపిప్లవంగమభివీక్ష్యసమీరపుత్రంచిత్రీయమాణహృదయఃపిశితాశనేంద్రః । కైలాసశై

త్యాత్తాన్యర్థేష్యఞ్ తత్రయానిపాపానితేషాం పరిపాకంపరిపక్వమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షాతథాసూర్యేందుపావకానాంమహాంసితేజాంసి - తేజోధామమహానీత్యమరః - తపోబలేనతపస్సామర్థ్యేన అంధకారస్యేవేతిభావః - యథేచ్ఛంస్వచ్ఛందంజిత్వాఅభిషిక్తంపట్టబంధంఅంధకారంధ్వాంతమివస్థితమిత్యనుపాత్తగుణనిమిత్తస్వరూపోత్ప్రేక్షా - పూర్వోత్ప్రేక్షయాసంసృజ్యతే॥౮౭॥సఇ ॥సపిశితాశనేంద్రఃరావణోపి- సమీరపుత్రంవాయునందనంప్లవంగంహనూమంతమభివీక్ష్యఅభిముఖందృష్ట్వా- చిత్రీయమాణంఆశ్చర్యంప్రాప్నువానంహృదయంయస్యసతథోక్తస్సన్ - కైలాసశైలచలనంకైలాసపర్వతోద్ధరణంతత్ దేవాగఃఅపరాధః* అగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- తస్మిన్ శాపదాయినా కేవలంనతీర్ణా త్రిదశాశైలో

ద్ధరణమాత్రమపితుయస్మాత్ త్వంవానరముఖతయామామధిక్షిప్తావానసి తస్మాత్ త్వంవానరైరేవపత్తింగమిష్యసీత్యేవంరూపశాపప్రదాతేత్యర్థః - నందీశ్వర-శివపార్షదః*భృంగీభృంగిరిటస్తుండునందినౌనందికేశ్వరఇత్యమరః - స్వయంసాక్షాదుపాగతఃవానరరూపేణసమాగతఇత్యేవంప్రకారేణఅమంస్తఅమన్యత-తథాచరామాయణం*కిమేషభగవాన్నందీభవేత్సాక్షాదిహాగతః యేనశప్తోస్మికైలాసేమయిసంచలితేపురేతి॥ ౭౭॥తతఇతి॥ తతస్తదనంతరంప్రహస్తేనరావణమంత్రిణావిహితవివిధానుయోగఃరచితనానావిధప్రశ్నః*ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః-కుత్రత్యఃకుతోవాసమాగతఃయేనవాప్రేషితఇత్యాదిపృష్టస్సన్నిత్యర్థః- మారుతిఃరావణంప్రత్యభాషతఅవోచత్ ఏతేనప్రష్టారంప్రహస్తమలక్షీకృతవానిత్యవగమ్యతే॥౭౮॥అయమితి॥భాషణప్రకారమేవాహ॥ అయమిత్యాదినాఅయమహమహ్నాంపతిఃఅహర్పతిఃసూర్యః అహరాదీనాపత్యాది

లచలనాగసీశాపదాయీ నందీశ్వరస్స్వయముపాగత ఇత్యమంస్త॥*గ॥ ౭౭॥ తతఃప్రహస్తేనవిహితవివిధానుయోగఃప్రత్యభాషత రావణంమారుతిః॥*గ॥౭౮॥అయమహ్నాంపతికులతిలకస్యసత్యసంధస్యపితృనియోగ సముపగతవనవాసనిరతస్యశూర్పణఖారాతిబాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యకుప్యత్ఖరప్రముఖనిశిచరబలపలాలజాల కల్పాంతతానలకల్పశిలీముఖ

ముఖరేఖరేఖాసంజేశఃతత్కులతిలకస్యతద్వంశభూషణస్య మహాకులీనస్యేత్యర్థః-సత్యసంధస్యసత్యప్రతిజ్ఞస్య*సంధావధాప్రతిజ్ఞాయాంచేతివైజయంతీ-అతఏవపితుర్దశరథస్యనియోగేనఆజ్ఞయాసముపగతవనవాసనిరతస్యప్రాప్తవనసంచారతత్పరస్యగుర్వాజ్ఞాపరిపాలకస్యేత్యర్థః - తథా శూర్పణఖారాతిబాధిత కామమదనపీడితయాశూర్పణఖయాప్రాప్తంయద్వైరూప్యంలక్ష్మణకృతకర్ణనాసాభేదరూపవిరూపితంతస్మాత్కుప్యంతీకోపంప్రాప్నువంతీయానిఖరప్రముఖనిశిచరబలానిఖరాసురప్రభృతిరాక్షససైన్యానితాన్యేవపలాలజాలానినిష్ఫలప్రహారాశయః*పలాలోస్త్రీసనిష్ఫలఇత్యమరః - తేషాంకల్పాంతానలంప్రళయకాలాగ్నిరూపంశిలీముఖోబాణోయస్యేతిశ్లిష్టపరంపరితరూపకంభగినీవైరూప్యజనితకోపాభియాతఖరాది రాక్షసవిధ్వంసస్యేత్యర్థః - శూర్పణఖారాతిబాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యస్యత్వమిత్యాహ శూర్పణఖారాతిబాధిత శూర్పణఖ

యాప్రాప్తం వైరూప్యం యస్మాత్తస్యేతి పృథగ్విశేషణం ఇదం చ తదీయహృదయతోదనార్థమిత్యవగంతవ్యం - తథా కపటహరిణస్య మాయామృగస్య హననసమయే సంహారకాలే పరిముషితానాం చౌర్యేణ అపహృతానాం దారాణాం భార్యాయాః సీతాయాః అన్వేషణే పరిమార్గణకాలే తద్విషయే వా సంజాతం సముత్పన్నం సుగ్రీవస్య సఖ్యం మైత్రీ యస్య స తథోక్తస్య- ఏతేనైతస్య మర్మోద్ఘాటనం శ్రీరామస్య సహాయసంపన్నత్వం సూచితమిత్యవగంతవ్యం- తథా సముద్ఘాతః సముత్పాటితః వాల్యేవ కంటకస్సూచ్యాకార ద్రుమాంగవిశేషః - యేన స తథోక్తస్య- ఏతేన త్వన్నియంతృ వాలిసంహారకస్య త్వదీయ సంహరణమీషత్కరమితి సూచితం * వేణౌ ద్రుమాంగే రోమాంచే క్షుద్రశత్రౌ ద కంటక ఇతి విశ్వః- దుర్వృత్తానాం దుర్మార్గవర్తినాం క్షత్త్రాణాం క్షత్త్రియాణాం వంశః కులం వర్గో వా స ఏవ వంశవనం వేణువిపినమితి శ్లిష్టరూపకం తస్య పవనసారథేః దవానలస్య చుర్వీనీత క్షత్త్రియకులవి

> స్య కపటహరిణహననసమయ పరిముషిత దారాన్వేషణ సంజాత సుగ్రీవసఖ్యస్య సముద్ఘాత వాలికంటకస్య దుర్వృత్తక్షత్త్రవంశవనపవనసారథేస్తపోనిధేర్జామదగ్న్యస్య భుజబలావలేప లోపహేతోశ్శ్రీమతో దాశరథేర్దూతస్సీతామార్గమార్గణాయ దిశి దిశి తపనతనయప్రేషితానాం వానరాణామేకతమస్సముద్రలంఘనజంఘాలస్త్వనగర ప్రమద వనసీమని రఘువరధర్మ

నాశస్యేత్యర్థః * వంశో వేణౌ కులే వర్గ ఇతి యాదవః - తపోనిధేః తపశ్శీలస్య జామదగ్న్యస్య జమదగ్నిపుత్రస్య పరశురామస్య * గర్గాదిత్వాద్యఞ్ గర్గాదిరాకృతిగణః తస్య యద్భుజబలం తస్యావలేపో దర్పః * దర్పోవలేప ఇత్యమరః- తస్య లోపే నాశే హేతుః కారణం తస్యేత్యర్థః- ఏతేన పరశురామభుజబలనివారకస్యాస్య త్వద్వింశతి భుజబల నివారణం తృణప్రాయమితి సూచితం శ్రీమతస్సకలగుణసంపత్తిమతః- అథవా రాజ్యలక్ష్మీసమృద్ధస్య వీరలక్ష్మీసమేతస్య వా నిరుపమకాంతిసంపన్నస్య వా సీతాలక్ష్మీపతేర్వా * శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీ పరికథ్యత ఇతి శాశ్వతః దాశరథేః దశరథమహారాజతనయస్య శ్రీరామస్య- దూతః దాసః సందేశహరః * స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః - కించ సీతామార్గస్య మార్గణాయ అన్వేషణాయ దిశి దిశి ప్రతిదిశం దిఙ్నాయకాద్వంద్వభవః తపనతనయ ప్రేషితానాం సుగ్రీవప్రహితానాం [illegible]

నరామత్తుల్యాః మదధికాశ్చ తదేకేనైవ మయా ఏతాదృశకార్యం కృతం తేన సర్వేమిళీతాశ్చేత్తిలంభవిష్యతీతి వానజ్ఞాయత ఇతిభావః - సముద్రంలంఘనే జంఘాలః· అతిజవః నభోమార్గేణ ఉత్తీర్ణార్ణవ ఇత్యర్థః- ఏతేన మమకించిదసాధ్యం నాస్తీతి సూచితం* జంఘాలోఽతిజవస్తుల్యావిత్యమరః- తవనగరే లంకాయాం యత్ప్రమదవనం అశోకవనం తత్సీమ్ని తత్ప్రదేశే రఘువరధర్మదారాః శ్రీరామధర్మభార్యాః* భార్యాజాయాతుపుంభూమ్ని దారా ఇత్యమరః - ప్రణమ్య నమస్కృత్య ప్రతిష్ఠాసుః ప్రస్థాతుమిచ్ఛుస్సన్* తిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- మదీయమాగమనం మమలంకాపురప్రవేశమిత్యర్థః - భవతః ప్రకాశయితుం ప్రకటయితుం ప్రమథితః ప్రకర్షేణభగ్నః అశోకవనికానోకనివహః ప్రమదవనవృక్షషండో యేనసః తథోక్తః- తథా త్వద్దర్శనకుతూహలేన కేవలం భవదవలోకన కుతూహలేనైవ నత్వసమర్థతయేత్యర్థః- నైర్‌ఋతారాక్షసా ఏవలూతాస్తంతువాయాః కీటికవిశేషాః* లూతాస్త్రీతంతువాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమా ఇత్యమరః . తా

దారాన్ప్రణమ్య ప్రతిష్ఠాసుర్మదీయ మాగమనంభవతః ప్రకాశయితుం ప్రమథితాశోకవనికానోకహనివహ స్త్వద్దర్శనకుతూహలేన కేవలమనుభూత నైర్‌ఋత లూతాతంతుహనన స్తవపరిసరముపాసరమ్॥* ప॥౯౦॥ ఆనాకలోకపరికీర్తితసచ్చరిత్రమత్రోపరుధ్య రఘువంశపతేః కళత్రమ్ । వైతానవేదిజనితం

సాంకంతవోరజ్జనః తఏవతంతవః నాభికోశోత్థసూక్ష్మసూత్రాణీతి శ్లిష్టరూపకం- తేషాంతత్ప్రయత్వాదిత్థం నిర్దేశః- తైః యద్ధవనం బంధనం తదనుభూతమనుకృతం యేనసతథోక్తస్సన్ - తవపరిసరం ప్రాంతదేశం ఉపాసరం ప్రాప్తోస్మీత్యర్థః* పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః॥౯౦॥ ఆనాకేతి॥ ఆనాకలోకం స్వర్గలోకపర్యంతం ఉపలక్షణమేతత్ సకలలోకేష్విత్యర్థః* ఆకాశేత్రిదివేనాక ఇత్యమరః- పరికీర్తితం పరిశ్లాఘితం సచ్చరిత్రం సాధుసమాచారో యస్య తత్తథోక్తం - రఘువంశపతేః రఘుకులనాయకస్య శ్రీరామస్య కళత్రం భార్యాం పూజ్యామితిభావః - అత్ర లంకాయాం మయోగ్యస్థల ఇతిభావః - ఉపరుధ్య నిరుధ్య హే అవనీతమర్త్యే సీతశాస్త్రనిషిద్ధాచారత్వ త్వాదితిభావః - వైతానవేద్యాం యాగీయపరిష్కృతభూమౌ జనితం ఉత్పన్నం* వేదిః పరిష్కృతాభూమిరిత్యమరః- పవమానబంధుమగ్నిం వస్త్రే బద్ధ్వం [illegible] భవేః.

తేథాపివేత్యర్థః- అసంగతత్వాదితిభావః అతఃపరమపతివ్రతాంసీతాం
శ్రీరామాయప్రత్యర్ప్యకుశలీభవ- అన్యథామహానర్థః స్యాదితితాత్ప
ర్యార్థః-వసంతతిలకావృత్తం॥వక్తవ్యాంతరంవిద్యతఇత్యాహ॥కించేతి॥
అపిచేత్యర్థః॥ ౯౧॥ ప్రేంఖంతీతి॥ హేపాలస్త్యరావణ-సౌమిత్రిపత్రిక్షు
తం లక్ష్మణశరవిదారితంత్వద్గాత్రంపరితః త్వచ్ఛరీరస్యసమంతాదిత్యర్థః॥
అభితఃపరితఃత్యాదినాద్వితీయా - పిశితాశయామాంసతృష్ణయాప్రేంఖం
తీప్రసరంతీపతత్రిపరిషత్కంకాదిపక్షినివహఃఛత్రచ్ఛవీమాతపత్రశోభాం
మాగమత్ నప్రాప్నుయాత్॥మాఙిలుఙిత్యాశిషిలుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చైర
ఙాదేశః తథాత్వత్కృతేత్వన్నిమిత్తంద్రాక్ క్షిప్రమేవపులస్త్యవంశస్యవి
లయేవిశేషతోనాశేమూలతోహానావిత్యర్థః-సంభావితేసంప్రాప్తేసతి-
కాంతానాంస్త్రీణాంనయనాంతవాంతసలిలం అశ్రుజలంనివాపోదకంపి

పవమానబంధుంవస్త్రేణబద్ధుమవినీతకథంయతేథాః॥కించ॥
ప॥౯౧॥ప్రేంఖంతీపిశితాశయారణముఖేసౌమిత్రిపత్రిక్షుతంత్వ
ద్గాత్రంపరితఃపతత్రిపరిషచ్ఛత్రచ్ఛవింమాగమత్। ద్రాక్పౌల
స్త్యపులస్త్యవంశవిలయేసంభావితేత్వత్కృతేకాంతానాం
నయనాంతవాంతసలిలంమాభూన్నివాపోదకమ్॥ ప॥౯౨॥
బద్ధాదరోపిపరదారపరిగ్రహేత్వ మిక్ష్వాకునాయకకళత్రమ
నార్యమాగాః।వాతాశనోహమితికింనినతాసుతస్యశ్వాసానిలా

తృతర్పణోదకంమాభూత్ త్వద్వంశస్య స్వరూపతోవిలయే తర్పణప్ర
దాతురభావాత్తదేవతర్పణజలంమాస్త్విత్యర్థః- పూర్వవల్లుఙ్మదుక్తా
న్యథాకరణేఏవమేవభవిష్యతీతిభావః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౯౨॥
బద్ధేతి॥ హేఅనార్యమూఢవివేకశూన్యేత్యర్థః-త్వంపరదారపరిగ్రహే
పరస్త్రీసంగమేబద్ధాదరోవిహితాస్థోపి- ఇక్ష్వాకునాయకకళత్రంశ్రీరామ
భార్యాంమాగాఃమాప్రాప్నుహి - అన్యథావినిపాతస్స్యాదితిభావః॥
మాఙిలుఙ్నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః - కుతఃఅహంవాతాశనో
వాయుభక్షకఇతిభుజగఃసర్పః వినతాసుతస్యనాగాంతకస్యగరుడస్యశ్వా
సానిలాయశ్వాసమారుతాశనార్థమిత్యర్థః॥స్పృహేరీప్సితఃఇతి సంప్ర
దానత్వాచ్చతుర్థీ - స్పృహయాళుస్స్పృహావత్త్రాలుకాకుదంయస్యసత
థోక్తఃభవతికింనితిశేషఃనభవత్యేవేత్యర్థః - అతః ఈదృశాకార్యకరణే
[illegible] మాకురు [illegible] - స్పృహయాళుస్త్వచ్ఛరీరాదిణిచి

నాం దేవసంఘానాం భాగ్యసంచయాత్ భాగధేయసమృద్ధేః హేతోః-ఆం
కాదాహే తేషాం ఆనన్దసంభవాదితి భావః- అస్య హనూమతః వాలతో
లాంగూలే సప్తమ్యర్థే తసిః - నిర్ణయావిషయం నిర్మర్యాదం యథా
థా-ఉన్మిమేష ప్రజజ్వాల అత్రానుప్రాసాలంకారః-రథోద్ధతావృత్తమ్॥
౯౮॥ అ॥ తతః కిమత ఆహ॥ఏతదితి॥అరక్షకరాక్షసీగణైః గర్వోదీర్ణ గ
ర్వోద్రిక్తం యథాతథా వర్ణితం కథితం-ఏతద్వృత్తాన్తం హనూమల్లాంగూ
ల ప్రజ్వలనవార్తామాకర్ణ్య- దూయమానమానసా సన్తప్యమానా
తఃకరణా జానకీ- హుతాశనం అగ్నిముపస్థాయ ఉపాస్య- హనూమతః శీ
తలః అదాహకో భవేత్యేవం ప్రకారేణ ప్రాంజలిః ప్రణతా సతీ ప్రార్థయ
త అభ్యర్థితవతీ* తథా చ రామాయణం* మంగళాభిముఖీ తస్యా సా తదా
సీన్మహాకపేః - ఉపతస్థే విశాలాక్షీ ప్రయతా హవ్యవాహనమితి॥౯౯।ఘా

న్మిమేష భగవానుషర్బుధః॥*గ॥౯౮॥ఏతద్వృత్తాన్తమారక్షక
రాక్షసీగణగర్వోదీర్ణవర్ణితమాకర్ణ్యదూయమానమాన
సా జానకీ హుతాశనముపస్థాయ శీతో భవ హనూమత ఇతి ప్రా
ఞ్జలిః ప్రార్థయత॥* ప॥౯౯॥ ఘోరస్య రాఘవకళత్రతపోమ
యాగ్నేర్మా భూవమిన్ధనమహం క్షణమిత్యవేత్య। శైత్యావి
తత్య దహనః పవమానసూనోర్వాలాగ్రసీమ్ని మణిదీప ఇవావ
తస్థే॥*గ॥౧౦౦॥ తదను పవనతనయోఽపి పురమిదం న ఖలు నక్తం
సువ్యక్తమాలోకయం తస్మాదనలసాక్షికమేవ పురమఖిలమా

రస్యేతి॥ ఘోరస్య దారుణస్య రాఘవకళత్రతపోమయాగ్నేః సీతాపాతివ్ర
త్యరూపానలస్య క్షణం క్షణమాత్రేణేత్యర్థః ఇంధనం దాహ్యం దారుల
హం మా భూవం న భూయాసం- మాఙి లుఙ్ జిత్యాశిషి లుఙ్ ఇత్యనేన ప్రకారేణ
అవేత్య మత్వా దహనః సీతయా ఉపాసితోఽగ్నిః శైత్యం వితత్య విస్తార్య పవ
మానసూనోః హనూమతః వాలాగ్రసీమ్ని లాంగూలాగ్రభాగే మణిదీప ఇ
వ అవతస్థే స్థితవాన్ - తదసంతాపకరత్వేనాతిష్ఠదిత్యర్థః ఉపమాలం
కారః- వసన్తతిలకావృత్తమ్॥ ౧౦౦॥ తదన్వితి ॥ తదను వాలప్రజ్వలనా
నంతరం- పవనతనయో హనూమానపి నక్తం రాత్రౌ ఇదం ఏతత్పురం లం
కాపట్టణం సువ్యక్తం స్ఫుటతరం నాలోకయం ఖలు న దృష్టవానస్మి కింతస్మా
త్సువ్యక్త దర్శ... అనలసాక్షికం సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మి
నరూమర్మాణి తద్యథా తథా - దాహకపూర్వకమేవేత్యర్థః* సాక్షాద్ద్రష్టరి

సంజ్ఞాయామితి ఇనిప్రత్యయః- అఖిలం కృత్స్నం పురం లంకాపట్టణం ఆలోకయామి ఆలోకయిష్యే- వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః- ఇతి మత్వేతి శేషః- యామినీచరణం నిగ్రంథకరాక్షసనివహం పరిచితతోరణపరిఘేణపూర్వం యేన రాక్షసాన్నిజఘ్నివాన్ తేనైవ పరిఘేణేత్యర్థః- జఘానపినాశితవానిత్యర్థః॥౧౦౧॥ సీతేతి॥ వేధాః బ్రహ్మా సీతేత్యభిధానం యస్యాస్సాచ సా కమలాచ తాం సీతారూపిణీం లక్ష్మీం * రాఘవత్వేభవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని ఇతి విష్ణుపురాణవచనాత్ - ప్రభవే శ్రీరామరూపిణే విష్ణవే ప్రదాతుం క్షుభితాని క్షోభం ప్రాప్తాని యాని సైన్యాని రాక్షససేనాః తైరేవ తరంగైః ఊర్మిభిః భీమం భయంకరం- లంకైవార్ణవః తం- రజ్జురేవ భుజంగరాజభోగః వాసుకికాయః తదావృతేన తద్వేష్టితేన పవనాత్మజేనైవ మందరేణ మంథనాచలేన- మమంథ కిల ఆలోడయామాస ఖిల్వితి ఉత్ప్రేక్షా - సాచ సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకేణ సంకీర్యతే*మంథానం

లోకయామీతి యామినీచరణం పరిచిత తోరణపరిఘేణ జఘాన॥
*ప॥౧౦౧॥సీతాభిధానకమలాం ప్రభవే ప్రదాతుం లంకార్ణ
వక్షుభితసైన్యతరంగభీమమ్। వేధా మమంథ కిల రజ్జుభుజంగరా
జభోగావృతేన పవనాత్మజమందరేణ॥*వా॥౧౦౨॥ అథదహ్య
మానాయాం లంకాయామ్॥*ప॥ ౧౦౩॥ రక్షః స్త్రీవదనారవిం
దరజనీం విశ్వంభరాబర్హిణీవర్షారంభదశాం దశాననయశః
కాదంబకాదంబినీమ్। వైధవ్యోచితవేషనిశ్చితమనో లంకావ

మందరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణే॥౧౦౨॥అథేతి॥అథానంతరం లంకాయాం దహ్యమానాయాం భస్మీభవత్యాం సత్యాం ॥౧౦౩॥రక్ష ఇతి। రక్షః స్త్రీణాం రాక్షసాంగనానాం వదనాన్యేవ అరవిందాని తేషాం రజనీం తత్సంకోచకరీమిత్యర్థః- విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా భూమిః*సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయో ముమాగమః సైవ బర్హిణీ మయూరీ తస్యాః వర్షారంభదశాం తదుల్లాసకారిణీమిత్యర్థః- దశాననయశ ఏవ కాదంబః కలహంససమూహః తస్య కాదంబినీం మేఘమాలాం తన్నిరాసకరిణీమిత్యర్థః*కాదంబః కలహంసస్స్యాత్ కాదంబినీ మేఘమాలా చేతిచామరః- తథా వైధవ్యస్య విధవాత్వస్య ఉచితః అనుగుణః యో వేషః నైపథ్యం తత్ర నిశ్చితం మనో యస్యాస్సా తథోక్తా సా చ సా లంకా చ సైవ వధూః తస్యా జటా గ్రంథితకేశపాశరూపాం తద్రూపమేవ రావణసంహారస్య

జాయమానత్వాదితిభావః॥స్నుషాజాయా వధూటీస్యాద్వధూరథసువా,
సినీతిప్రతాపమార్తాండః- వైదేహ్యాస్త్రిజటాసమాంత్రిజటాకల్పాంతథా
ఆశ్వాసకరీమిత్యర్థః - ధూమ్యాంధూమసంహతిం పాశాదిభ్యోయఇతి
యప్రత్యయః - హనూమాన్దివిఅంతరిక్షేసమకిరత్ప్రవర్తయామాసే
త్యర్థః - కిరతిరయంకీర్యమాణకర్మకః యథారజఃకిరతిమారుతఇతిక్వచి
చిత్కారణకోపియథాజగతిరుహోపచకరఃకుసుమైరితిదృశ్యతేవ- ధాతూ
నామర్థభేదాత్కారకప్రత్యయభేదఃఅత్రాశ్లిష్టపరంపరితరూపకాలం
కారఃశార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥పునస్తామేవవర్ణయతిఅపిచేతికించేత్యర్థః॥
౧౦౪॥అ॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ ఏతదితిద్వాభ్యాం॥ ఏతస్యహనూమతఃవి
క్రమవీక్షణేనపరాక్రమావలోకనేనజనితాముత్పన్నామానందబాష్పోద్గ
తింఆనందాశ్రుప్రసారం- రక్షోనాథభయాత్ రావణభయాత్ ఏతత్పరిజ్ఞా
తేరావణఃఅస్మాన్పీడయిష్యతీతిసాధ్వసవశాదిత్యర్థః-పి ధాతుమాచ్ఛా

> ధూటీజటాంవైదేహ్యాస్త్రిజటాసమాం సమకిరద్ధూమ్యాంహ
> నూమాన్దివి॥అపిచ॥*ప॥ ౧౦౪॥ ఏతద్విక్రమవీక్షణేనజనితా
> మానందబాష్పోద్గతిం రక్షోనాథభయాత్పిధాతుమనసాంవి
> ద్యాధరాణాంముహు । వ్యాజవ్యాహృతమేయథాపరిణమే
> ద్ధూమ్యాతథోజ్జృంభతేస్వర్లోకేపికళిందశైలతనయాకల్లోలశ

దయితుంమనోయేషాంతేషాం*తుంకామ మనసారపీతితుమునోమకార
లోపః- విద్యాధరాణాంనభశ్చరాణాందేవయోనివిశేషాణాం*విద్యాధ
రోప్సరోయక్షేత్యమరః ముదాసంతోషేణ- వ్యాజవ్యాహృతమేరావణ
విపత్తికథనాయయథాపరిణమేత్ పరిణతింప్రాప్నుయాత్ రావణస్యమహ
తీవిపత్సంప్రాప్తాతస్మాన్నభేత్తవ్యమితికథయితుంయథాపర్యాప్నుయాది
త్యర్థః - యద్వావ్యాజవ్యాహృతమె ఆపదేశప్రకాశనాయ*వ్యాజోప
దేశోలక్ష్యంచేత్యమరః - యథాపరిణమేదేతేషామశ్రూదయోధూమ్యావ
శాజ్జాతోనత్వన్యతోభయాదితిప్రత్యాయితుంస్వయం యథాపర్యవసితాభ
వేదిత్యర్థః - అథవావ్యాజవ్యాహృతమేవ్యపదేశకథనాయయథాపరిణ
మేత్ అస్మాకంనేత్రేషుధూమ్యాప్రసారాత్ అశ్రూదయఃనత్వానందాది
నేతికథయితుంయథోపయుంజ్యాదిత్యర్థః- తథాధూమ్యాఉజ్జృంభతఅ
పధగతస్వర్లోకప్రసృత[illegible]వ్యాప్తేత్యర్థః - స్వర్లోకేస్వర్గ
లోకేపికళిందశైలతనయా కల్లోలశంకావహాకాళిందీ సముత్తుంగతరంగ

భ్రాంతిజననీ- అత్రస్వతస్స్నిగ్ధస్యధూమ్యావిజృంభణస్యవ్యాజవ్యాప్తిపరిణామపరత్వేనోత్ప్రేక్షాసాచకల్లోలశంకావహేతిభ్రాంతిమతానైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యతే- వృత్తంపూర్వవత్॥౧౦౫॥ఆదావితి॥దశముఖనగరీదాహసంభూతధూమ్యాలంకాదహనసంభూతధూమసంహతిః తదానీం తస్మిన్కాలేదిశఏవకాంతాః తాసామితిరూపకం జఘనానిచకుచాశ్చకట్యశ్చకంఠాశ్చ నేత్రాణిచేతిద్వంద్వః తత్తత్స్థానీయప్రదేశేష్విత్యర్థః- అత్ర యద్యప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావేనభావ్యం - తథాపిమహావిభాషయావికల్పోద్రష్టవ్యః - యద్వాదికాంతాజఘనాదీనాంతత్తద్దేశపరత్వేనసాక్షాత్ప్రాణ్యంగత్వాభావాన్నైకవద్భావః- ఆదౌప్రథమంక్షణంక్షణమాత్రమిత్యర్థః - ఏతచ్చసర్వత్రసంబధ్యతే - అనంతరంతదపాయాదితిభావః- నీలాంశుకస్యనీలాంబరస్యశ్రీరివశ్రీర్యస్యాస్సాతథోక్తాజాతాతదను తదనంతరంమరకతాబద్ధాగారుత్మతమణిఖచితా* గారుత్మతంమరకతమి

జ్యానహా॥*ప॥౧౦౫॥ ఆదౌనీలాంశుకశ్రీస్తదనుమరకతాబద్ధ
నీవీవిభూతిః కస్తూరీపంకభంగీక్షణమథవికచేందీ వరస్రక్సప
త్నీ । పశ్చాత్స్నిగ్ధాంజనాభాజఘనకుచతటీకంఠనేత్రేషుజా
తాదికాంతానాం తదానీందశముఖనగరీదాహసం భూత
ధూమ్యా॥*ప॥౧౦౬॥ హాతాతహాజననిహాసుతహాసహాయహా
పౌత్త్రిహాప్రియసఖిక్వనుహాహతోస్మి। ఇత్యాదపౌరపరిదేవ

త్యమరః - నీవీవిభూతిఃరశనాసంపత్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా జాతాతతఃకస్తూరీపంకస్యమృగమదకర్దమస్యేవభంగీపరిపాటీయస్యాస్సాతాదృశీజాతా- అథానంతరంవికచేందీవరస్రజఃప్రఫుల్లనీలోత్పలమాలికాయాఃసపత్నీసదృశీజాతా-జ్ఞాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాఇత్యాహుః పశ్చాదనంతరంస్నిగ్ధాంజనస్యమృదితకజ్జలస్య ఆభేవాభాయస్యాస్సాతథోక్తాజాతేతిసర్వత్రోపమా- అత్రజఘనకుచేత్యాద్యుద్దేశక్రమానుసారేణనీలాంశుకశ్రీరిత్యనంతరంకస్తూరీపంకభంగీత్యుద్దేశేకర్తవ్యేతథానుక్తత్వాత్సర్వజ్ఞభోజేనక్రమోత్రనవివక్షితఃఅన్యత్రక్రమసంభవాత్సఏవాలంకారః- సచోక్తోపమారూపోక్తైరంగాంగిభావేనసంకీర్యతఇతిసంక్షేపః- స్రగ్ధరావృత్తం॥౧౦౬॥హాతాతేతి॥హేతిసర్వత్రవిషాదే * హావిషాదశుగార్తిష్విత్యమరః- హాతాతజనక*తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - హాజనని మాతఃహాసుతపుత్రక - హాసహాయసహచర [illegible] హాపౌత్రహా

ప్రియసఖిప్రియభార్యేక్వనుకుత్ర వాగతాసీతి శేషః- తథాహాహతోస్మినష్టో స్మిఇత్యాది రేవమాడఃపౌరపరిదేవనభారః పురజనవిలాపాతిశయఃయా సుతాభిఃవాగ్భిఃఅక్రోశవచనైఃశిఖినా అగ్నినాపరీతావ్యాప్తారావణపురీ లంకాపురీ- ఆసమంతాత్పూరితాఆపూరీఆవ్యాపాయనఇత్యస్మాత్కర్మ ణిలుఙ్- చిణ్ భావకర్మణోరితిచిణ్ - వసంతతిలకావృత్తం॥౧౦౭॥ మై రితి॥మైఃవాలానలోద్యత్కణైః-బృందారకసుందరీజనస్యసురసుందరీబృం దస్యముఖేవదనాగ్రభాగేనీరాజనంఆరాత్రికంనిర్మితం నీరాజనత్వేనప రిణతమిత్యర్థః - అత్రసురసుందరీణాంకల్యాణకాలఃసంప్రాప్తఇతిసూ చనార్థమిత్థంనిర్దేశఇతిమంతవ్యం - తథామైర్నిర్మేఘేమేఘరహితేపిగ గనేసౌదామినీసంహతిఃవిద్యుల్లతాశ్రేణిఃవిరచితాతథాత్వేనపరిణతమిత్య ర్థః - అశక్యకరణోపిరావణవధఃఏవమేవసంభవిష్యతీతిసూచనార్థమి త్థంనిర్దేశః- తేవాలానలోద్యత్కణాఃహనూమల్లాంగూలాగ్నిసముత్థితస్ఫు

నభారవాగ్భిరాపూరిరావణపురీశిఖినాపరీతా॥* ప॥ ౧౦౭॥
మైర్బృందారకసుందరీజనముఖేనీరాజనంనిర్మితంనిర్మేఘే
గగనేపిమైర్విరచితాసౌదామినీసంహతిః । తేద్విత్రాణ్యపివా
సరాణినగతానిర్వాణమౌర్వానలజ్వాలాడంబరమంబుధావి
దధిరేవాలానలోద్యత్కణాః॥*ప॥౧౦౮॥అదీప్యమానపవనా
త్మజవాలసంగాదంగారశేషవిభవామవలోక్యలంకామ్। వ్యో

లింగాః- ద్వేత్రీణిద్విత్రాణిసంఖ్యయాద్యయాసన్నేత్యాదినాబహువ్రీహిః *బహువ్రీహౌసంఖ్యేఏడజబహుగణాదితిడచ్ప్రత్యయః- సమాసాంతః తాన్యపివాసరాణితావత్స్వపివాసరేష్విత్యర్థః* వాతుక్లీబేదివసవాస రావిత్యమరః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయాఅంబుధానిర్వాణంశాంతింనగ తానప్రాప్తాస్సంతః*నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః- ఔర్వా నలజ్వాలాడంబరంబడబాగ్నికీలాసంభ్రమంవిదధిరేచక్రుః- క్షిప్రమేవస కలరాక్షససంహారాభిద్యోతకవైపరీత్యవృత్తిసూచనార్థమిత్థన్నిర్దేశఇతి మంతవ్యం - అత్రాగ్నికణానాంనీరాజననిర్మాణాద్యసంబంధేపితత్సంబం ధకథనాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిఃశార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧౦౮॥అదీప్యమానేతి॥ ఆదీప్యమానోజాజ్వల్యమానఃయఃపవనాత్మజవా లశితస్యసంగాత్సంపర్కాద్ధేతోః అంగారఏవశేషఃశిష్టాంశోయస్య సత థోక్తోవిభవస్సమృద్ధిర్యస్యాస్తాంకాత్స్నేనదగ్ధామిత్యర్థః- లంకామ

వలోక్యవ్యోమ్ని అంతరిక్షే స్థితాః నిశిచరాః రాక్షసాః - స్వగృహాణి దహ్యమానాని నిజమందిరాణి యద్యపి * గృహాః పుంసిచ భూమ్న్యేవేత్యమరః - తథాపి నుహాకవి ప్రయోగబాహుళ్యాదవిరోధో ద్రష్టవ్యః - నేత్రభవైః పయోభిః బాష్పోదకైః నూనం నిశ్చితం నిర్వాపయంతః ప్రశమయంత ఇవ అలక్ష్యంత ఇతి శేషః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥ యథా దహ్యమానం గృహాదికమున్నత దేశమారుహ్య జలైః ప్రశమయంతీతి తద్వదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః - వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౧౦౯॥ చక్ర ఇతి॥ రక్షోగణో రాక్షసనివహః శక్రజిదాజ్ఞయా ఇంద్రజిన్నిదేశేన ఉపలక్షితః నతు సాక్షాచ్చక్రే చకార - తత్కర్మక్షణదాచరక్షితిభుజా రాక్షససార్వభౌమేన రావణేనయుక్తోపి సాక్షాత్సహితోపి కర్తుమశక్తః అసమర్థః - భవేతు న శక్నుయాదిత్యర్థః - తదపేక్షయా పుత్రసామర్థ్యస్యైవ బలిష్ఠత్వాదితి భావః * సంభావనాయాం లిఙ్ ఏవం సప్తఅర్చింషి యస్య సప్తార్చిః అగ్నిశ్చ హనూమతా పరిచితః ప్రవర్ధితః సంగతో

మ్నిస్థితా నిశిచరాస్స్వగృహాణి నూనం నిర్వాపయంత ఇవ నేత్రభవైః పయోభిః॥ * ప॥ ౧౦౯॥ చక్రే శక్రజిదాజ్ఞయా రణముఖే యత్కర్మ రక్షోగణస్తత్కర్తుం రజనీచరక్షితిభృతా యుక్తోప్యశక్తో భవేత్। సప్తార్చిశ్చ హనూమతా పరిచితో లంకామధాక్షీద్యథా తత్పిత్రా మరుతా యుతోపి న తథా దాహక్రియాయాం పటుః॥ * ప॥ ౧౧౦॥ తస్మిన్ హనూమదరణిప్రభవే హుతాశే వృద్ధిం

వా యథా లంకామధాక్షీత్ దదాహ తథా తత్పిత్రా హనూమజ్జనకేన వాయునా యుతస్సహితోపి దాహక్రియాయాం దహనకృత్యే పటుః సమర్థః న భవేత్ వాయుపరిచయాపేక్షయా తత్పుత్రపరిచయస్య అత్యంతజృంభణహేతుత్వాదితి భావః - వాయుసహచర్యాదప్యధికం లంకాం దదాహేతి పరమార్థః * అత్ర పూర్వవాక్యే రావణసహితస్య రాక్షసగణస్య ఇంద్రజిదాజ్ఞాకృతకర్మకరణసామర్థ్యసంబంధేపి సంభావనయా తదసంబంధాభిధానాత్సంబంధేప్యసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - తథోత్తరవాక్యే వాయుసఖస్య సప్తార్చిషః హనూమత్పరిచయసంవీత దాహకృత్యకరణపాటవసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః - అనయోః దృష్టాంతదార్ష్టాంతికతయా సాపేక్షత్వాత్సంకరః - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౧౧౦ ॥ తస్మిన్నితి రణకేళికుతూహలేన యుద్ధక్రీడాసముత్సుకేన లంకేశ్వరేణ రావణేన బాహుబలాత్ భుజపరాక్రమాత్ అపహృతాస్సితాసురరాజలక్ష్మ్యః ఇంద్రసామ్రాజ్యశ్రీః త

స్మిన్ హనూమానేవఅరణిఃఅగ్నిమంథనదారువిశేషః*నిర్మంథ్యదారుణి త్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః - సప్రభవఃకారణంయస్యతస్మిన్ తత్సముత్పాదితఇత్యర్థః - హుతమశ్నాతీతిహుతాశేఅగ్నౌకర్మణ్యణ్ - శుద్ధింసంస్కారంవిధాయపావిత్ర్య రావణసంపర్కజనితపాపంవిశోధ్యేత్యర్థః - పతింనిజభర్తారమింద్రమేవసమేతుంసంగంతుమైచ్ఛత్ ఇచ్ఛతిస్మయథా కుతశ్చితారణాత్ - కాచనసాధ్వీకుత్రచిదపవిత్రస్థలేస్థిత్వా పరిణామ కాలేసంస్కారపరిశుద్ధాసతీ పునర్నిజభర్తారమేవజిగమిషతితద్వదిత్యర్థః*ఇచ్ఛతేర్లఙ్ ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః- ఆటశ్చేతివృద్ధిః- అత్రసురరాజలక్ష్మ్యాః ఈదృశీచ్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః-ఏతేన రావణస్యవినిపాతఆసన్నఇతిసూచ్యతే వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౧౧॥నిగమయతి॥ వాచామితి॥ ఇదానీమస్మిన్నవసరేసంస్కారోచితకాలఇత్యర్థః- వాచాంవిస్తరేణవచనప్రపంచేనప్రథనేవాదశబ్దఇతిఘఞ్ ప్రతిషేధరూపో

విధాయపతిమేవసమేతుమైచ్ఛత్ । లంకేశ్వరేణరణకేళికుతూహలేనచాపఃబలాదపహృతాసురరాజలక్ష్మీః॥*ప॥౧౧౧॥వాచామిదానీంకిమువిస్తరేణలంకాపురీం రావణబాహుగుప్తామ్। కాకుత్థ్సదూతోయముపేత్యచక్రేకృతాంతదూతస్య సుఖప్రవేశామ్॥*ప॥౧౧౨॥పౌలస్త్యపాతకిసమాగమజాయమానమేనః

రబిత్యపి అతఏవ*విస్తారోవిగ్రహోవ్యాససస్తుశబ్దస్యవిస్తరఇత్యమరః- కిమునకిమపీత్యర్థః- కింతుఅయంకాకుత్థ్సదూతఃహనూమానుపేత్యాగత్య- రావణబాహుగుప్తాందుష్ప్రవేశామిత్యర్థః- లంకాపురీంకృతాంతదూతస్యయమకింకరాణామిత్యర్థః*కృతాంతౌయమసిద్ధాంతావిత్యమరః- సుఖప్రవేశాంసుఖేనప్రవేష్టుంశక్యాంచక్రే అనాఘ్రాతనిధనగంధానాం లంకాపురస్థయాతుధానానాం నిధనంవిధాయతద్వారాపూర్వమసంభావితప్రవేశాన్ యమకింకరాన్స్వసామర్థ్యేనప్రవేశయామాసేత్యర్థః- ఏతేనఉత్తరత్రాప్యే తేషాంనిరాఘాటసంచారత్వంసూచ్యతే-వృత్తముపజాతిః॥ ౧౧౨॥ పౌలస్త్యేతి॥మారుతిఃహనూమానేవయాయజూకః యజ్ఞకర్తా*ఇజ్యాశీలోయాయజూకఇత్యమరః* యుజజపదశాంయఙ్ ఇతి యజతేర్యఙంతాదూకప్రత్యయః- పౌలస్త్యోరావణఏవపాతకీబ్రహ్మహత్యాదిపాతకవాన్ తస్య[illegible]సంపద్యమానమ్ ఏనః తత్సంయోగీచపంచమఖలిన్యాయాత్ సంభావితమిత్యర్థః *

కలుషంవృజనైనోఘమంహోదురితదుష్కృతమిత్యమరః- పునానఇవవిశో
ధయన్నివపాపనోదనంకుర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- పూఙ్ శానచ్ నిర్వర్తి
తాత్మవిజయఃవిరచితాత్మకుమారనిధనః కృతేంద్రియజయస్సన్*అక్షోరథ
స్యావయవేపాశకేచాత్మమింద్రియమితివిశ్వప్రకాశః-నిజవాలేయోవహ్నిః
హుతాశనఃతస్మిన్ పలంమాంసమశ్నంతీతిపలాశాః*పలోస్త్రీపలలంమాం
సమిత్యభిధానాత్- పలాశాఃరాక్షసాఃతఏవపలాశసమిధఃపలాశవృక్షస
మిధఃహుత్వాసుగతిః అప్రతిహతగమనఃశోభనలోకశ్చబభూవ- అత్రశ్లే
షోత్ప్రేక్షానుప్రాణితః సావయవరూపకాలంకారః - వసంతతిలకావృ
త్తమ్॥ ౧౧౩॥ లంకేతి॥లంకాదాహేపిరఘుపతిదయితాంశ్రీరామప్రేయ
సీంసీతాం చారణానాంనభశ్చరాణాంగంధర్వాదీనాం ఉక్త్యావచనేనఅ
నార్తాంఅపీడితాంఅనష్టామితియావత్ విదిత్వాజ్ఞాత్వాఅతఏవసానందః

పునానఇవమారుతియాయజూకః।నిర్వర్తితాత్మవిజయోనిజవా
లవహ్నౌహుత్వాపలాశసమిధస్సుగతిర్బభూవ॥* ప॥౧౧౩॥
లంకాదాహేప్యనార్తాంరఘుపతిదయితాంచారణోక్త్యావిది
త్వాసానందస్తాంప్రణమ్యప్రతిగమనవిధౌప్రాప్యతస్యానియో
గమ్। ఆరుహ్యారిష్టశైలంనిధిమపిపయసాంస్వైరముత్తీర్యవేగా
చ్చక్రేగత్వామహేంద్రంప్లవగకులపతీన్పూర్ణకామాన్హ
నూమాన్॥* గ॥౧౧౪॥అథయథార్హంసైన్యాధిపాన్సంమా

ససంతోషః తాంసీతాంప్రణమ్యనమస్కృత్యప్రతిగమనవిధౌప్రతిప్రయా
ణవిధానేవిషయే*విధిర్విధానేదైవేపీత్యమరః- తస్యాఃసీతాయాఃనియో
గంఆజ్ఞాంప్రాప్య- తతఃఅరిష్టశైలంఅరిష్టాఖ్యంపరపారస్థంపర్వతంఆరు
హ్యపయసాంనిధింసముద్రమపి స్వైరంయథేచ్ఛం అప్రతిహతమితియావ
త్- ఉత్తీర్యఉల్లంఘ్యమహేంద్రం అంగదాద్యధిష్ఠితం మహేంద్రపర్వతం
గత్వాహనూమాన్ప్లవగకులపతీన్ అంగదజాంబవన్నలనీలాదిప్లవగేశ్వ
రాన్ పూర్ణకామాన్సంపూర్ణమనోరథాన్చక్రే- అత్ర అతివిస్తరక
థనయోగ్యస్య అర్థస్యసంక్షేపేణోక్తేః సంక్షేపోనామగుణః తదుక్తం-
విద్యానాథేనసంక్షేపార్థాభిధానం యత్సంక్షేపఃపరికీర్తితమితి-స్ర
గ్ధరావృత్తమ్॥ ౧౧౪॥ అథేతి॥అథానంతరంమారుతిఃహనూమాన్యథా
పూర్వం యథాయోగ్యంసైన్యాధిపాన్ జాంబవదంగదాది సేనాపతీన్
సంమాన్యమానయిత్వా తైఃసైన్యాధిపైః అనుయుక్తఃకథందృష్టాత్వయా

దేవీకథంవాతత్రవర్తతఇత్యాదినాపృష్టస్సన్ అఖిలమశేషంస్వవృత్తాంతమాఖ్యాతవాన్ ఉత్పతనాదిసీతాదర్శనలంకాదాహాంతాంనిజవార్తాం అశేషాంకథయామాసేత్యర్థః॥౧౧౫॥తదన్వితి॥తదనుతదనంతరంపవనతనయవచనముదితా హనూమద్వాక్యసంతుష్టా వానరవరూథినీకపిసైన్యం॥ వరూథినీబలంసైన్యమిత్యమరః- యూథనాథానుయాతాజాంబవదాదియూథాధిపానుయాతాతదాతద్దర్శనజనితం సీతావలోకనసముత్పన్నమానందమానందశరథావానందసాగరేసిత్యనిరతిశయానందపరిపూర్ణఇత్యర్థః- దాశరథౌశ్రీరామేసుగ్రీవేచసంవిభజ్యసమ్యగ్విభిచ్యవీక్షితుం ద్రష్టుమితీఫలోత్ప్రేక్షా- సీతావలోకనవార్తాకథనేనశ్రీరామ సుగ్రీవానందయోరంతరంపరీక్షిమివేత్యర్థః- అహమహమికయాపరస్పరాహంకారేణ- అహమహమికావ్యాఖ్యాతా-ఆరణ్యకాండేఅహమహమికయేత్యత్ర-ధావంతీధా

న్యమారుతిస్తైరనుయుక్తః స్వకీయవృత్తాంత మఖిలమాఖ్యాత

వాన్॥*౪॥౧౧౫॥తదనుపవనతనయ ముదితావానరవరూథినీ

యూథనాథానుయాతాతద్దర్శనజనితమానందమానందశరథౌ

దాశరథౌసుగ్రీవేచసంవిభజ్యేనవీక్షితుమహమహమికయాధా

వంతీమధ్యేసరణిదధిముఖకృతావనంమధువనంహనుమదనుమ

త్యాభిభూయమధుపానసుఖమనుబభూవ॥* ౫॥౧౧౬॥అథా

బ్రవీద్గిరివరతుంగమంగదంకృతాంజలిర్దధిముఖఏషరోషవాన్।

వమానాఅతివేగేనప్రద్రవతీసతీత్యర్థః- మధ్యేసరణ్యాంమధ్యేసరణిమార్గమధ్యఇత్యర్థః-పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః- తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వంచమధ్యశబ్దస్యదధిముఖేనదధిముఖాఖ్యేనసుగ్రీవమాతులేనవానరేణకృతమువనంరక్షణంయస్యతథోక్తం*అవరక్షణేకర్తరిల్యుట్-తథాచరామాయణం*యద్రక్షితమపర్యస్సదాదధిముఖఃకపిః- మాతులఃకపిముఖ్యస్యసుగ్రీవస్యమహాత్మనఇతి - మధువనంమధునామకసుగ్రీవోద్యానవనంమధుప్రచురత్వాత్ మధువనమిత్యర్థః- సంజ్ఞావానూమదనుమత్యాహనూమదాజ్ఞయా అభిభూయ*ఆక్రమ్యమధుపానేనతృప్తౌద్రపానేనయత్సుఖంతదనుబభూవ - యథేష్టంమధ్వపిబదిత్యర్థః * మధుమధ్యేషుసారసేక్షౌద్రేపీత్యమరః॥ ౧౧౬॥ అథేతి॥ అథానంతరంరోషవాన్ మధువనాక్రాంతజని[illegible] తదాకృతాంజలిః విరచితకరసంపుటస్సన్ ప్రార్థనాలక్షణమేతత్ గిరివరతుంగం

మహోన్నతమిత్యర్థః - అంగదంయువరాజంఅబ్రవీత్ కిమితిభవాన్ మధుభజనే మధుపానే పుష్పరసాస్వాదేచ శిలీముఖాన్ అళీన్ * అళి బాణౌశిలీముఖావిత్యమరః-రూపకాలంకారః- ఇమాన్వలీముఖాన్కపీన్ కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవలీముఖా ఇత్యమరః - ఝుడితిఅంజసానివార యేత్ నిరుంధ్యాదిత్యేవమబ్రవీదితిపూర్వేణసంబంధః - అన్యథామహో గ్రశాసనఃసుగ్రీవఃదండఇష్యతీతిభావః- శేషేప్రథమః॥యుష్మదస్మద్వ్యతి రిక్తస్యభవచ్ఛబ్దస్యశేషత్వాదితి॥రుచిరావృత్తం- చతుర్గ్రహైరిహరుచి రాజభాసగాఇతిలక్షణాత్॥౧౧౭॥ అయమితి॥ అయమంగదోపిఏనందధి ముఖంప్రతిఅవోచత్ ఉక్తవాన్॥౧౧౮॥అతఏవ ప్రకారమేవాహ॥ దశముఖే తి॥దశముఖపురమధ్యేలంకాపురమధ్యేమైథిలీసీతావీక్షితాదృష్టా - ఇత్యే వంభూతంశ్రవణమధుశ్రోత్రామృతంయేనవీరేణమహ్యంవితీర్ణందత్తం*

వలీముఖాన్మధుభజనేశిలీముఖాన్ భవానిమాన్ ఝుడితినివార యేదితి॥*వా॥౧౧౭॥అయమప్యేనమవోచత్॥*ప॥౧౧౮॥ దశముఖపురమధ్యేవీక్షితామైథిలీతి శ్రవణమధువితీర్ణంయేనవీరేణమహ్యమ్। దశముఖయదిసోయంభాషతేకోనిరుంధ్యాన్మధుపిబతుయథేచ్ఛంవాహినీవానరాణామ్॥*గ॥౧౧౯॥ తదను భయవశసముపగతదధిముఖవచనవిదితమధువనకదనపరిగణితజనకదుహితృదర్శనజనితప్రమదభరభరితస్తపనతనయస్తత్రతనువికృతిమతనుతదధిముఖాగమననిమిత్తసంపత్తిమ్॥*ప॥

నిశ్శాణనంవితరణంస్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః- హేదధిముఖసోయం వీరఃభాషతేయదిఆజ్ఞాపవచనంవదతిచేత్ కఃకోవానిరుంధ్యాత్ నివారయేత్ నకోపినిరోద్ధుం శక్నుయాదిత్యర్థః * శకిలజ్జైతిలజ్ సకలవానరజీవాతు భూతమైథిలీకథామధుప్రదస్యేదృఙ్మధుపాననివారణంకథంయుక్తంస్యాది తిభావః- అతఃవానరాణాంవాహినీసేనాయథేచ్ఛంఇచ్ఛాసదృశం- య థేష్టమితివా పాఠఃమధుపిబతుమాలినీవృత్తం॥౧౧౯॥ తతఃకింజాతంతత్రా హ॥తదన్వితి॥ తదనుఅంగదవచనానంతరం - భయవశేనభయపారతం త్ర్యేణసముపగతస్యసమీపంప్రాప్తస్యదధిముఖస్యవచనేనవిదిత-జ్ఞాతం యన్మధువనకదనంవానరకృతమధువనోల్లుంఠనంతేన పరిగణితంపరిసం ఖ్యాతంనిశ్చితమితియావత్ యజ్జనకదుహితృదర్శనంసీతావలోకనంతజ్జని తేనజనితేన ప్రమదభరేణహర్షాతిశయేనభరితఃసంజాతభరఃఆనం

దపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః॥*భరిత ఇత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రమదేత్యత్రప్ర మదసంమదౌహర్షే ఇతిప్రత్యయాంతో నిపాతః- తపనతనయస్సుగ్రీవః తత్ర తస్మిన్ సమయే - దధిముఖాగమనమేవనిమిత్తసంపత్తిః కారణసామగ్రీ యస్యాస్తాంతనువికృతిం, ముఖవికాసనేత్రనిష్పాకసరోంఙ్నో న్నమనరో మాంచత్వాది గాత్రచేష్టామతనులఅకరోత్- మధువనకదనశ్రవణాత్సీతా దర్శనంసిద్ధిర్యాపరహానందభరితోభూదిత్యర్థః॥౧౨౦॥అ॥ అనంతరం కపిసేనాపినికటవర్తిన్యభూదిత్యాహ॥ఆరుహ్యేతి॥అద్రింమార్గస్థపర్వ తమారుహ్య అథావరుహ్య పర్వతారోహణావరోహణ క్రీడామనుభూయే త్యర్థః - విపినాని అరణ్యాని ఆసాద్య ప్రవిశ్య నానాఫలాని పనసరసాలాది పిపిధఫలానిఆస్వాద్యభుక్త్వా- ప్లుతంవల్లితానిత్యర్థః- ఆరచయ్యకృత్వా ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - పదనైర్ముఖైః వాద్యక్రమాన్ డిండిమాది వాద్యధ్వని ప్రకారాన్ అపాద్యవాదయిత్వా - తథాద్రుమంద్రుమాన్ ల్ప

౧౨౧॥ఆరుహ్యాద్రిమథావరుహ్య విపినాన్యాసాద్య నానాఫలా
న్యాస్వాద్యప్లుతమారచయ్య వదనైరాపాద్య వాద్యక్రమాన్।
ఆలింగ్యద్రుమమక్రమం మదవశాదాధూయ పుచ్ఛచ్ఛటామా
రాదాపిరహమహం ప్రథమికాపీనాకపీనాంచమూః॥ * ప॥
౧౨౧॥నిద్రాత్యయాదరుణితేనసమీరపుత్రస్సౌమిత్రినేత్రయు

థః - అక్రమం అపగతక్రమం మోహనోద్ధావనాదిజుగుప్సితాచరణేనఅ పగతమర్యాదమిత్యర్థః- ఆలింగ్య ఆశ్లిష్య మదవశాన్మధుపానజనితదర్ప వశాత్పుచ్ఛచ్ఛటాంలాంగూలజాలం*బృందంజాలంచక్రవాళంజాలకంసే టకాచ్ఛటేతి వైజయంతి - ఆధూయచాలయిత్వా - అహంప్రథమోహం ప్రథమ ఇతియస్యాంక్రియాయాంసాఅహంప్రథమికా - మయూరవ్యంస కాదిత్వాత్సమాసః - స్వార్థేకప్రత్యయః తయాపీనాపూర్ణా ఏతత్సర్వక్రి యాధావమానేత్యర్థః - కపీనాంచమూఃవానరసేనాఆరాత్సమీపే*ఆ రాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః- ఆవిరభూత్ అలక్ష్యతేత్యర్థః - అత్రకపీ నాంస్వాభావ్యేనయథావద్వస్తువర్ణనాత్స్వభావోక్తిరలంకారః- శార్దూలవిక్రీ డితంవృత్తం॥౧౨౧॥తతఃకిం తత్రాహ॥నిద్రేతి॥సమీరపుత్రో హనూమాన్ని ద్రాత్యయాన్నిద్రాభావాత్ యావద్వనవాసంనిద్రాహారయోరభావఇతి భావః - అరుణితేన పాటలితేనసౌమిత్రినేత్రయుగళేనలక్ష్మణనయనయు గ్మేనసీపీయమానః ఆత్యాదరేణఅవలోక్యమానస్సన్నిత్యర్థః - ఏతేనల

రామాపేక్షయాపిలక్ష్మణస్యైవభూయాన్ హనూమదాగమనప్రతీక్షణాదరోవిద్యతఇతిసూచ్యతే- చూడామణింసీతాయామభిజ్ఞానభూతంశిరోరత్నంకరతలేకలయన్ శ్రీరామాదీనాంయథాచక్షుర్గోచరంస్యాత్ తథాధారయన్నిత్యర్థః - సీతాందృష్ట్వాసమాగతఇతిప్రథమవచనేనైవజ్ఞాపనార్థమితిభావః- భరతాగ్రజస్యశ్రీరామస్యపాదారవిందఇవేత్యుపమితిసమాసోనతురూపకం - అన్యథోత్తరపదప్రాధాన్యేతత్ర వందనాయోగాత్ తయోర్యుగళంవందేనమశ్చకార- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౨॥ అక్లేశేతి॥అక్షస్యహంతాఅక్షకుమారమారకోహనూమాన్ - అక్లేశేనఅనాయాసేనైవసంభూతేసంజాతేయేగతాగతేయాతాయాతేతాభ్యాంవితీర్ణోవిలంఘితఃవిస్తీర్ణమహార్ణవఃపురుషాంతరదుస్తరమహాసముద్రోయేనసతథోక్తోపి - అక్ష్ణోస్సమీపేసమక్షంసమీపార్థేవ్యయీభావః॥ అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇత్యచ్ప్రత్యయః- పృతనాయావానరసేనాయాః

గళేననిపీయమానః। చూడామణింకరతలేకలయన్వవందేపా
దారవిందయుగళంభరతాగ్రజస్య॥*ప॥౧౨౨॥అక్లేశసంభూ
తగతాగతాభ్యాంవితీర్ణవిస్తీర్ణమహార్ణవోపి। ఆనందసిం
ధౌపృతనాసమక్షమక్షస్యహంతానితరాంమమజ్జ॥*ప॥౧౨౩॥
ఆనీతచూడామణిసన్నిధానాదావిఃప్రమోదేనరఘూద్వహే
న। తత్రానుయుక్తఃపవమానజన్మావిజ్ఞాపయామాసకృతప్ర

సమక్షంపురతఃనితరామత్యంతం- అవ్యయఘూదాంప్రత్యయః- ఆనందసింధౌఆనందసాగరేమమజ్జమగ్నోభూత్- ఈదృశ్మహాకపివీరవాహినీసమక్ష్యాఅహమేకఏవమహోదధిముల్లంఘ్యసీతాందృష్ట్వా పునరాగతోస్మీత్యేవభూతభాషణప్రవర్తకమహాభాగ్యసంపన్నోభవమిత్యమందానందతుందిలితాంతఃకరణోభూదిత్యర్థః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః - వృత్తముపజాతిః॥౧౨౩॥ఆనీతేతి॥ఆనీతస్యహనుమతాహృతస్యచూడామణేస్సీతాశిరోరత్నస్యసన్నిధానాత్సాన్నిధ్యాద్ధేతోః - ఆవిఃప్రమోదేనప్రాదుర్భూతానందేనరఘూద్వహేనరఘునందనేన తత్రతస్మిన్సీతావృత్తాంతేవిషయేఅనుయుక్తఃపృష్టఃపవనాత్మజన్మాహనూమాన్ - కృతప్రణామోపహితనమస్కారస్సన్-విజ్ఞాపయామాససీతావలోకనవార్తాంకథయామాసేత్యర్థః - పూర్వమాగమనావసరే...(త)...హితో నమస్కారః - ఇదానింశుభవార్తాకథనప్రారంభసంతోషాతిరేకాదితివేదితవ్యం -

ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥౧౨౪॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥లంకేతి॥ అథవిజ్ఞాప
నానంతరంమంగళాచారేవా*మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యే
ష్వథో అథేత్యమరః - లంకాపురస్యరావణరాజధాన్యా ఉపవనసీమ్ని ఉ
ద్యానవనప్రదేశేఅశోకవనికామధ్య ఇత్యర్థః - నిశిచరీగణబాధ్యమానా
మారక్షికరాక్షసీనివహపరితప్యమానాం- అతఏవకేనాప్యనిర్వాచ్యేనపా
తకవశేనపాపానుబంధేనసుపర్ణలోకే గరుడలోకేబందీకృతాంకారా
గారబద్ధామిత్యర్థః- భుజంగమరాజకన్యాంనాగకన్యామివస్థితాం- రా
జపుత్రీంజానకీంఆలోకయమవలోకితవానస్మి ఉపమాలంకారః- వసంతతి
లకావృత్తం॥౧౨౫॥దేవ్యాఇతి॥ త్వదీయాన్వయకీర్తనేనభవదీయవంశప్ర
శంసయా- త్వన్ముద్రయాత్వదీయప్రత్యభిజ్ఞానాంగుళీముద్రికయాచ దేవ్యా
స్సీతాయాఃశోకంవిషాదమపనీయనిరస్య - అతఏవపరిపూర్ణకామఃసంపూ

ణామః॥*ప॥౧౨౪॥లంకాపురోపవనసీమ్న్యథ రాజపుత్రీమా
లోకయంనిశిచరీగణబాధ్యమానామ్। కేనాపిపాతకవశేనసు
పర్ణలోకేబందీకృతామివభుజంగమరాజకన్యామ్॥*ప॥౧౨౫
దేవ్యాస్త్వదీయాన్వయకీర్తనేన త్వన్ముద్రయాచవ్యపనీయ
శోకమ్। వార్తామభిజ్ఞానమయీమయాచంప్రస్థాతుకామఃప
రిపూర్ణకామః॥*ప॥ ౧౨౬॥ బ్రంహాస్త్రవిత్రస్తజయంతకృ
త్యాంకథాంచవిజ్ఞాప్యచనేప్రవృత్తామ్। చిరంరుదంత్యాజనకేం
ద్రపుత్ర్యాచూడామణిఃప్రేషితఏషతుభ్యమ్॥కింబహునా॥*

ర్ణమనోరథఃప్రస్థాతుకామఃపునరాగంతుమనాస్సన్* తుంకామమనసో
రపీతితుమునోమకారలోపః- అభిజ్ఞానమయీంఅభిజ్ఞానరూపాం * తా
ద్రూప్యేమయట్టిజీప్ వార్తాంవృత్తాంతం అయాచంయాచితవానస్మి ఇంద్ర
వజ్రా॥౧౨౬॥బ్రహ్మేతి॥ బ్రంహాస్త్రాత్ దర్పమయాత్ విత్రస్తస్యవిశేషం
భీతస్యవిశేషంభీతస్యజయంతస్య జయంతాసురనామ్నః కాకాసురస్యకృ
త్యాం స్తనోల్లేఖనరూపక్రియాయస్యాంతాం - వనే చిత్రకూటతటవిపినేప్ర
వృత్తాంసంభూతాంకథామాఖ్యాయికాంఅభిజ్ఞాప్యఅభిజ్ఞానత్వేనోక్త్వా
చిరంచిరకాలంరుదంత్యాఃపూర్వానుభూతార్థస్మరణవశాత్ అశ్రూణివి
ముంచంత్యాః - జనకేంద్రపుత్ర్యాఃజానక్యాఃఏషోయం చూడామణిఃశి
రోరత్నం- తుభ్యంప్రేషితఃవాగ్రూపంసురూపంచఅభిజ్ఞానద్వయంప్ర
పితమిత్యర్థః- వృత్తముపజాతిః- సిగనుయతి॥ కింబహునేతి॥ బహునా

వాగ్వ్యాపారేణకించకిమపీత్యర్థః॥ ౧౨౭ ॥ తథాపికించిద్వక్తవ్యమవశిష్టంవిద్యత ఇత్యాహ॥ దేవేతి॥ హేదేవస్వామిన్ ప్రతిష్ఠాసూన్ ప్రస్థాతుమిచ్ఛూన్ ఉత్తరోత్తరమివర్ధమానాన్ ఇత్యర్థః॥*తిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- తథాపిఆశైకపాలితాన్ ఆశయాత్వదాగమనప్రతీక్షయైకయాపాలితాన్ గుప్తాన్ శివభాగవతవత్సమాసః- తస్యాఃసీతాయాః అసూన్ ప్రాణాన్ తవాభిజ్ఞానముద్రయా అభిజ్ఞానరూపాంగుళీముద్రికయా తస్యైవాభిజ్ఞానముద్రయా ముద్రాఫలకమేతిశ్లిష్టరూపకం. ముద్రయిత్వానిరుధ్యేత్యర్థః- అహంప్రపన్నః అగతోఽస్మీత్యర్థః-ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్ర బృందమూప॥౧౨౭॥ దేవతస్యాఃప్రతిష్ఠాసూనసూనాశైకపాలితాన్। ము
ద్రయిత్వాప్రపన్నోఽహంత్వదభిజ్ఞానముద్రయా॥ *

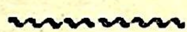
ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే శ్రీమతిచమ్పూరామాయణే
సుందరకాండస్సమాప్తః.

నసేందిందిర సందోహమందానందలాభాభినందిత రఘునందనచరణారవింద మకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేన అఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వర శాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్యవంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసార సర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపండితవర్యస్యతనూజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం సుందరకాండస్సమాప్తః.

శ్రీరామచంద్రాయనమః,

సవ్యాఖ్యానేచమ్పూరామాయణే-యుద్ధకాండప్రారంభః.

ఆసీతంపవనాత్మజేనజనకక్ష్మాపాలపుత్రీశిరోరత్నంమూ
ర్తిమివానురాగమసకృద్వీత్యప్రమోదాన్వితః।యోలోక
త్రయకంటకందశముఖంప్రోద్ధర్తుమైచ్ఛద్బలాత్సోయం
వీరవరాగ్రణీర్జనకజాజానిస్సదాపాతునః॥ ❋

ఇత్థంనిజచిత్రకవితాసభాజిత సకలకవిసమాజేనతత్రభవతాభోజరాజేనవిరచితపంచకాండసంబంధం చంపూరామాయణప్రబంధంపరిపూరయితుకామేనలక్ష్మణనామ్నాపండితవర్యేణావశిష్టోయుద్ధకాండః-నిజవాగ్వైభవానుసారేణరచితస్సోయమయేదానీంవ్యాక్రియతే - అథతత్రభవానకవిః స్వచికీర్షితస్యగ్రంథస్యనిష్ప్రత్యూహ పరిపూరణాయశిష్టా

ప॥౧॥దృష్టేయత్రయదృచ్ఛయాపివచసాందేవీపురోవర్తతే
సారస్యంమహదభ్యుదేతిసదసిప్రాగల్భ్యముజ్జృంభతే।జాయ

చారసంప్రాప్తపిశిష్టేష్ట గురుచరణారవిందభోజమహారాజస్మరణరూపం మంగళంనిబధ్నాతి॥ ౧॥ దృష్ట ఇతి॥యత్రయస్మిన్ దైశికపదాంభోజేభోజేచయదృచ్ఛయాలీలయాపి అత్యాదరేణచేతిరుమువక్తవ్యమితిభావః - దృష్టే అవలోకితేసతినృణాంమనుష్యమాత్రస్యేత్యర్థః - ఏతచ్చసర్వత్రసంబధ్యతేవచసాందేవీసరస్వతీపురోవర్తతే ఉపాసనాదిప్రయత్నంవినైవస్వయంసన్నిహితాభవతీత్యర్థః-తథామహదనల్పంకార్యకారణపర్యాప్తమిత్యర్థః- సారస్యంకవితారసజ్ఞత్వమభ్యుదేతి అభ్యుదయంప్రాప్నోతిసముత్పద్యతఇత్యర్థః- అభ్యుపైతీతిపాఠే అభిముఖ్యేనసమీపమాగచ్ఛతీత్యర్థః- తథాసదసిరాజవిద్వత్సభాస్విత్యర్థః- ప్రాగల్భ్యంసకలవిద్యావివరణప్రౌఢత్వముజ్జృంభతే విజృంభితంభవతి - తథాసకలాస్సమస్తాఅపికలాఇతిహాసాగమాద్యాశ్చతుష్షష్టివిద్యాఃజ్ఞాయంతే అధ్యయనపరిశీలనాభ్యాసాభావేనైవతత్త్వతోవబుధ్యంతేతథాననాఅపూర్వాకీర్తిస్సత్సభ్యాజాగర్తివిలసతి - తత్రతస్మిన్ దైశికపదాంభోజేగురుచరణారవిందే భోజేభోజరాజేచమమచేతస్స్నిహ్యతి ఉక్తరీత్యాబహుశ్రేయస్కరత్వా

స్మిన్కంమన స్తత్ర స్నేహాయు క్తంభవతీత్యర్థః- చతుష్షష్టికలాస్తు * ఇతిహాసాగమాద్యాశ్చకావ్యాలంకారనాటకం - గాయకత్వంకవిత్వంచకామశాస్త్రందురోదరమ్ - దేశభాషాలిపిజ్ఞానంలిపికర్మచవాచకమ్ - సర్వాణిచాపదానానిస్వరశాస్త్రంతుశాకునమ్- సాముద్రికంరత్నశాస్త్రంరథాశ్వగతికౌశలమ్- మల్లశాస్త్రంసూదకర్మభూరుహాణాంచదోహదమ్- గంధవాదోధాతువాదఃఖన్యావాదోరసస్యచ- జాలవాదోగ్నిసంస్తంభఃఖడ్గస్తంభోజలస్యచ - వాచస్తంభోవయస్సంభోవశ్యాకర్షణమేవచ- విద్వేషణోచ్చాటనేచమారణంకాలవంచనమ్ - పయసిప్లవచాతుర్య పాదుకాసిద్ధిరేవచ- మృత్సిద్ధిఘుటికాసిద్ధిరైంద్రజాలికమేవచ- అంజనంనరదృష్టిస్తువంచనంస్వరవంచనం - మణిమంత్రౌషధానాంచసిద్ధఃఋశ్చోరకర్మచ- వృత్రలోహాశ్మమృద్దారువేణువర్మాంజనక్రియాః - అదృశ్యకరణీదూరకరణీమృగయారతిః - వాణిజ్యంపాశుపాల్యంచకృషిరాసవకర్మచ- లావకుక్కుటమేషాదియుద్ధకారణకౌశలమ్- చతుష్షష్టికలాశ్చైతాఃకా

త్స్నైసకలాఃకలాఅపినృణాంజాగర్తికీర్తిర్నవాచేతస్సిన్యహ్యాతితత్రదేశికపదామ్భోజేచభోజేమమ॥* ప॥౭॥భోజేనతేనరచితామపిపూరయిష్యన్నల్పీయసాపివచసాకృతిమత్యుదారామ్।నవ్రీడితోహమధునానవరత్నహార సంగేనకింతుహృదిధా

లవిద్భిఃప్రకీర్తితాఇతి- అనుప్రాసోలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-లక్షణంతూక్తమ్॥ ౭॥ అ ॥ సంప్రతిస్వాహంకారంపరిహరతిభోజేనేతి॥ తేనఅసాధారణమహిమాస్పదతయాప్రసిద్ధేనభోజేనఅపిరతిశయ ధర్మకెరచితాంప్రణీతామతఏవ అత్యుదారాంరసాలంకారాద్యుల్లసితశబ్దార్థసంఘటనోజ్జృంభితతయాఅత్యంతగంభీరామిత్యర్థః- కృతింకావ్యాం అల్పీయసా అత్యల్పేనఈషన్మాత్రగౌరవరహితేనాపీత్యర్థః*ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినాఈయసున్ప్రత్యయః - వచసాపూరయిష్యన్పూరితాంకరిష్యన్ అహమధునాఅస్మిన్కాలే - అధునేతి:పాతనాత్సాధుః వ్రీడితోలజ్జితోనజాతఃకావ్యంసర్వజ్ఞభోజప్రబంధః క్వచవామదీయేనాల్పిష్ఠేనవచసేన తత్పరిపూరణమితిలజ్జాంనగతోస్మీత్యర్థః- కుతఏతదిత్యాశంక్యాత్రఅర్థాంతరంన్యస్యతి - కింతుతథాపీత్యర్థః - తంతుఃసూత్రంనవరత్నహారసంగేననూతనమాణిక్యహారసంగమాతేవనతన్మధ్యవర్తితయా ఆ̱రత్యతఏవ ఆసజ్యతఏవనతుపరిగ్రాహ్యతఇత్యర్థః- కుతః అతఏవతత్సాన్నిధ్యేనమధ్యేచ

నస్యాపీమహాజనపరిగ్రహోభవిష్యతీతిభావః- అర్థాన్తరన్యాసోలంకా
రః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ 3॥ అ॥ ఏవంనిజవాగ్వ్యాపారస్యావకాశంసం
పాద్యేదానీంచికీర్షితమాహ॥ ముద్రేతి॥ ముద్రయా-శ్రీరామాభిజ్ఞానము
ద్రికయా ముద్రితంస్థాపితం జీవితంజీవనం యస్యాస్తాం- జనకజాంజానకీం
తథాచూడారత్నవిలోకనేన చూడామణిదర్శనేన మోహాకులం మోహవి
హ్వలంరాఘవంచసుచిరం అనల్పకాలం * అత్యంతసంయోగేద్వితీయా॥ ని
ధ్యాయనితరాంధ్యాత్వామనస్యనుసంధాయేత్యర్థః*ధ్యై చింతాయా
మితిధాతోః నిపూర్వాత్క్త్వోల్యబాదేశః - తథానిధ్యాయదృష్ట్వా చ*నిర్వ
ర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః- తథాచజనకజాంధ్యా
త్వారాఘవందృష్ట్వాచేతి యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః-
ధీరఃస్థైర్యశాలీసప్రసిద్ధఃలక్ష్మణఃసౌమిత్రిః - ఏకేనకాండేనబాణేన*కాం
డోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః - పౌలస్త్యవిధ్వంస

ర్యతపేసతంతుః॥*ప॥ 3॥ ముద్రాముద్రితజీవితాంజనకజాంమో
హాకులంరాఘవం చూడారత్నవిలోకనేనసుచిరం నిధ్యాయని
ధ్యాయచ।ప్రారేభేహృదిలక్ష్మణఃకలయితుంపౌలస్త్యవిధ్వం
సనంధీరఃపూరయితుంకథాంచవిమలామేకేనకాండేనసః॥*
ప॥౪॥ఆనన్దమన్దరమనంతరమాఞ్జనేయా దాకర్ణ్యవృత్తిమన

నంరావణసంహారంకలయితుంకర్తుం హృదిప్రారేభేఉపచక్రమే- మన
సినిర్ధారితవానిత్యర్థః- తథాధీరఃవిద్వాన్ సఃలక్ష్మణఃలక్ష్మణనామాక
విః ఏకేనకాండేనయుద్ధకాండేనవిమలాంనిష్కళంకాం కథాంరావణసం
హారరూపోపాఖ్యానంపూరయితుం పూర్ణాంకర్తుంహృది ప్రారేభే
మనసిఉపక్రాంతవాన్ - అత్రలక్ష్మణయోరుభయోరపిప్రకృతత్వాత్కే
వలప్రకృతగోచరశ్లేషాలంకారః - ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచే
చ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యంశ్లేషోయఃశ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్వయవ్యవేచనాంశ్య
ఇతిలక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౪॥ అ॥ కథాపూరయితుంప్రా
రేభ ఇత్యుక్తంసంప్రతితామేవకథాంప్రస్తౌతి॥ ఆనందేతి॥ అనంతరంచూ
డామణ్యభిజ్ఞానప్రదర్శనానంతరం- ఆనందేనమంథరం మంథరం యథాతథా
ఆనందపరిపూరితమిత్యర్థః ఆఞ్జనేయాత్ అంజనాతనయాత్ హను
మతఃఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- అనఘాంనిర్దుష్టాం

జనకాత్మజాయాః ప్రవృత్తి-నిర్గమనంజీవనంవా*వృత్తిర్వర్తనజీవనయోః*

మరః- ఆకర్ణ్యాశ్రుత్వా రఘూణాం ప్రభుణా శ్రీరామేణ - దశాననేరావ ణేరుషారోషేణ పరుషాయమాణా ఉగ్రాయమాణా దృష్టిర్బాణాసనోపరి కార్ముకోపరి దధే నిచిక్షేపే మహావీరస్వాభావ్యాచ్ఛరాసనావలోకనసంజ్ఞయైవ సుగ్రీవాదిభ్యో జైత్రయాత్రాసన్నాహమాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః- వసన్తతిలకావృత్తమ్॥ ౫॥ అథేతి॥ అథానన్తరం సుగ్రీవోపి- దశగ్రీవేకుపితస్య రాఘవస్యావలోకనేన ద్విగుణితో ద్విరావృత్తః రణోత్సాహో రణప్రయత్నః యస్య సతథోక్తః - లోకోత్తరేషు కార్యేషు స్థేయాన్ ప్రయత్న ఉత్సాహ ఇతి లక్షణం - సహాయస్య భావస్సాహాయ్యం సహాయకర్మ*బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్-తస్య సమయం సంవిదమపి సీతాప్రవృత్త్యుపలబ్ధ్యనంతరం తదపహారిణం వైరిణం సంహృత్య పునస్తామానేష్యామీతి పూర్వం పిహితప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః*సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిద ఇత్యమరః-

> ఘూజనకాత్మజాయాః। దృష్టిర్దశాననరుషా పరుషాయమాణా
> బాణాసనోపరి దధే ప్రభుణా రఘూణామ్॥*౫॥౫॥ అథసుగ్రీవో
> పి దశగ్రీవకుపితరాఘవావలోకన ద్విగుణితరణోత్సాహస్సాహాయ్యస
> మయమనుపాలయన్నన్ధుమివ సింధుమవధార్యధైర్యాదగాధ
> మతిరధిరూఢత్రికూటశృంగాంలంకామధిగన్తుమంగదకుముద
> నలనీలప్రముఖమపి సమనీనహదఖిలమనీకమ్॥*ప॥౬॥ వారిదాద
> పిచ రామనామతః పూరితా పునరపాంగధారయా।తత్క్షణంప్ర

అనుపాలయన్ననువర్తమానః అగాధమతిః గంభీరబుద్ధిః ధైర్యాత్ ధీరత్వాత్ అన్ధుం కూపమివ సింధుం అవధార్య తథాసుతరాం నిశ్చిత్యేత్యర్థః* పుంస్యేవాన్ధుః ప్రహిః కూప ఇత్యమరః - అధిరూఢం త్రికూటశృంగం యయా తాం త్రికూటాచలశృంగాగ్రవర్తినీమిత్యర్థః - లంకామధిగన్తుం అంగదకుముదనలనీలాః ప్రముఖాః ప్రధానాః యస్య తత్ తథోక్తం అఖిలమప్యనీకం వానరసైన్యం *అనీకం తు రణే సైన్య ఇతి విశ్వః - సమనీనహత్ సన్నాహయామాస*నహతేః ణౌ చఙ్యుపధాహ్రస్వోఽభ్యాసదీర్ఘశ్చ॥ ౬॥ వారిదాదితి॥ రామనామతః రామాభిధానాత్ తద్రూపాదిత్యర్థః- వారిదాజ్జలదాదపి అపాంగధారయా కటాక్షరేఖయా తయైవ ధారయా పునర్భూయోపి- పూరితా సమగ్రీకృతా ఆప్యాయితా చ అఖిలాకృత్స్నాపి వాహినీ వానరసేనా సైనవాహినీ నదీ*సేనా నద్యోశ్చ వాహినీతి వైజయన్తీ - తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే దక్షిణం వాహినీశం ప్రతి దక్షిణసముద్రముద్దిశ్య-

దాక్షిణ్యగుణయుక్తసేనానాయకం చేతి గమ్యతే - చచాల ప్రతస్థే శ్లేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకమ్॥ ౭॥ తత్క్షణ ఇతి॥ తస్మిన్ క్షణే తత్కాలే ఇత్యర్థః - సమం తుల్యం చలితః ప్రస్థితః ఋక్షసముదయః జాంబవదాదిభల్లూకగణః అన్యత్ర నక్షత్రమండలం యస్య తస్మిన్ *ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకాః - నక్షత్రమృక్షం భం తారామితి చామరః - కుముదస్య కుముదనామ్నః కపిసేనాపతేః ఆమోదం సంతోషం అన్యత్ర కైరవోల్లాసం కరోతీతి కుముదామోదకారిణి *కుముదం కైరవే రక్తపంకజే కుముదః కపావితి విశ్వః- శరభే శరభాఖ్యసేనాపతౌ అధికప్రసాదశీలే అత్యంతానుగ్రహతత్పరే అన్యత్ర శరస్య అశ్వవాలాఖ్యతృణవిశేష కుసుమస్య భా శోభా తస్యా అపి అధికప్రసాదశీలే అతివిమలస్వభావే - నీలేందీవరాఖ్యస్సేనానాయకః అథవా నీలః ఇందీవరమివ తదానందిని తత్పరితోషకారిణి అన్యత్ర నీలోత్పలవికాసకారిణి *నీలః కపీశేద్రిభేదే కృష్ణే నా తద్వతి త్రిష్వితి నానార్థరత్నమా

తిచచాల దక్షిణం వాహినీశమఖిలాపి వాహినీ॥*౯॥ ౭॥ తత్క్షణే స
మచలితఋక్షసముదయే కుముదామోదకారిణి శరభాధికప్ర
సాదశీలే నీలేందీవరానందిని దశాననదిశాక్రమణవ్యగ్రతేజసి స
మారూఢతారానందనలక్ష్మణానుగతే సరయముదయసానుమం
తమివ హనూమంతమధిరోహతి నిశాచరతిమిరహరణనిస్తంద్రే
రామచంద్రే సమంతతః కందళితబహుళహరిజాలకోలాహలభ

లా- దశాననదిశాక్రమణే రావణదిగవస్కందనే వ్యగ్రం చటులం తేజః ప్రతాపో యస్య తస్మిన్ అన్యత్ర దశసంఖ్యాకాని ఆననాని ముఖాని యాసాం తాస్తాసాం దిశానాం దశదిఙ్ముఖానామిత్యర్థః - ఆక్రమణే ఆవరణే వ్యగ్రం వేగవత్తేజో జ్యోతిర్యస్య తస్మిన్ *తేజో నలే ప్రభావే చ జ్యోతిష్యప్యపి రేతసీతి వైజయంతీ - సమారూఢః సమధిష్ఠితః తారానందనో అంగదః యేన తేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా అనుగతే అనుసృతే అన్యత్ర సమారూఢాః ప్రతిదినమేకైకతారాధిష్ఠాననియమాత్ సమధిష్ఠితాః యాః తారాః అశ్విన్యాదినక్షత్రాణి తాః నందయతీతి తథోక్తః స చాసౌ లక్ష్మణానుగతః లాంఛనేన అనుసృతశ్చ తస్మిన్ లక్ష్మణే తృతీయయా అనుగతశబ్దేన అలుక్సమాసః - నిశాచరాః రాక్షసాః తిమిరాణీవ అన్యత్ర శార్వరాంధకారాణి తేషాం వారణే విధ్వంసనే నిస్తంద్రే జాగరూకే రామశ్చంద్ర ఇవేత్యుపమితసమాసః - ఉదయసానుమంతమివేతి స్పష్టోపమాలింగాత్ తస్మిన్ ఉదయసానుమంతము

దయాచలమివహనూమంతం సరయంస్త్వరమధిరోహతి అధితిష్ఠతిసతి సమంతతస్సర్వత్రకందళితస్సముత్పన్నః బహుళో భూయిష్ఠశ్చ యోహరిజాలకోలాహలః వానరసంఘకలకలః ఘుమఘుమధ్వనిశ్చ తేన భరితానిపరిపూర్ణానిహరిదంతరాణిదిగంతరాణియస్యసతథోక్తః-నిరంతరంనీరంధ్రంఆస్కందితా ఆక్రాంతానికటకాంతారావళిః సమీపారణ్యశ్రేణిః యేనసతథోక్తః సమానమేతత్ వలీముఖబలమహాంబుధిః వానరసేనాసముద్రఇవేత్యుపమితిసమాసః- ససంభ్రమంసాటోపముదజృంభత ఉజ్జృంభితోభూత్ - శరభాధికప్రసాదశీలేలక్ష్మణానుగత ఇత్యత్రచశబ్దశ్లేషః- వస్తుతఃశబ్దభేదేన అర్థద్వయావభాసేపి జతుకాష్ఠవదేకశబ్దస్యప్రతీతేః అన్యత్రార్థశ్లేషః- ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదభిన్నపదేన అర్థద్వయప్రతీతిరేతస్సంకీర్ణేయముపమా॥ ౮॥ ఉత్త్రాసేతి॥ ఆసీమనిమర్యాదంఅతివిపులమిత్యర్థః*సీమసీమేస్త్రియాముభేఇత్యమరః- విపినమరణ్యం

> రితహరిదంతరోనిరంతరాస్కందిత నికటకాంతారావళిర్వలీ
> ముఖబలమహాంబుధిస్ససంభ్రమముదజృంభత॥*ప॥౮॥ఉత్త్రాస
> కాసరముదంచితపంచవక్త్రంవిత్రస్తహస్తిపశరారుచమూరు
> యూథమ్।ఆలోలలోచనతరంగకురంగశాబమాసీదసీమవిపినం
> కపినర్మఘోషైః॥*ప॥౯॥సైన్యైస్తతోరఘుపతిస్సరితాంనివే

కత్వం- కపీనాంనర్మఘోషైఃజైత్రయాత్రోత్సవక్రీడోద్ఘోషైః*క్రీడాలీలాచనర్మచేత్యమరః - ఉత్త్రాసాఃభయవిభ్రాంతాఃకాసరాఃవనమహిషాఃయస్మింతథోక్తం*లులాయోమహిషోవాహ ద్విషత్కాసరసైరిభా ఇత్యమరః- ఉదంచితాఃఉద్భ్రాంతాఃపంచవక్త్రాస్సింహాః యస్మింతత్తథోక్తం*సింహోమృగేంద్రఃపంచాస్యఇత్యమరః- విత్రస్తాఃవిభీతాఃహస్తినఃగజాః- యస్మింతత్తథోక్తం- వికతాః శరారూణాంవ్యాఘ్రాదిహింస్రజంతూనాంచమూరూణాం మృగాణాంచయూథాఃనివహాః యస్మింతత్తథోక్తం*శరారుర్ఘాతుకోహింస్రఇత్యమరః- ఆలోలాఃసాధ్వసాద్విలోలాః లోచనతరంగాఃదృష్టిపరంపరాః యేషాంతేకురంగశాబహరిణశిశవోయస్మింతత్తథోక్తంచాసీత్ - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౯॥ సైన్యైరితి॥ తతఃనర్మఘోషానంతరం-రఘుపతిఃసైన్యైః వానరసేనాభిః సరితాంనదీనాంనివేశంన్యాసస్థానం*నివేశశ్శిబిరోద్వాహవిన్యాసేషుప్రకీర్తితం ఇతివిశ్వః- [illegible] అల్పసహాల

సికుర్వన్నిత్యర్థః ॥ వేశంతః పల్వలంచాల్పసర ఇత్యమరః ॥ వేశంతశబ్దాత్త, తూరోఽతీతి ప్యంతాల్లటశ్శత్రా దేశః తథావిపినాంతరాణి గహనాంతరాళా నివిరళయన్ పిరళానికుర్వన్ వానరసేనాసాటోపధాటీవిఘట్టితతరుగుల్మ పాషాణతయా సుగమనానికుర్వన్నిత్యర్థః ॥ పూర్వవచ్ఛతృప్రత్యయః స హ్యంసహ్యాఖ్యమపి అసహ్యాః రహిణాం దుష్ప్రసహాః వాతా యస్మిన్ తచ్ఛై లంమార్గసంబంధం పర్వత మారుహ్య తతః మందానిలైకనిలయం మందగంధవాహైకనికేతనం మలయం మలయాఖ్యం శైలం జగామ వృత్తం పూర్వవత్ ॥

౧౦ ॥ గత్వేతి ॥ రామస్తమద్రింమలయపర్వతం గత్వా సౌమిత్రిం ప్రతీదం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనమవాదీత్ ఉక్తవాన్ ॥ వదేర్లుఙిసిచివృద్ధిః పరస్మైపదేష్వితి వృద్ధిః ॥ ౧౧ ॥ అ ॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ ॥ అమీతి ॥ తటసమీపేషుసానుప్రదేశేషు యేనిర్ఝరాః ప్రవాహాః ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమ

శంవేశంతయన్విరళయన్విపినాంతరాణి । ఆరుహ్య శైలమపిసహ్యమసహ్యపాతం మందానిలైకనిలయం మలయం జగామ ॥ ॥

వా ॥ ౧౦ ॥ గత్వా రామస్తమద్రిం సౌమిత్రిమిదమవాదీత్ ॥ ॥ ప ॥

౧౧ ॥ అమీ తటసమీపనిర్ఝరతరంగరింఖత్పయోజడీకృతపటీరభూరుహకుటీరసంసారిణః । మనో విధురయంతి మే మలయమేఖలామేదురా దురాసదవనప్రియప్రియతమారుతా మారుతాః ॥

॥ ప ॥ ౧౨ ॥ ఇత్యాలపన్ కరుణమేష నిరుద్ధవేలం శైలం మహేంద్ర

రః- తేషాం తరంగేభ్యః రింఖద్భిః స్ఖలద్భిః పయోభిః అంబుభిః జడీకృతాని శిశిరీకృతాని ॥ సుషిమశ్శిశిరో జడ ఇత్యమరః ॥ అభూతతద్భావే చ్విప్రత్యయః తథాభూతాని యాని పటీరభూరుహాః చందనతరవ ఏవ కుటీరాణి గృహాణి తేషు సంసారిణః సంచరణశీలాః తాచ్ఛీల్యే ణినిః- మలయమేఖలాసు మలయశైలనితంబప్రదేశేషు మేదురాః సాంద్రాః ॥ మేఖలా ఖడ్గబంధే స్యాత్కాంచీ శైలనితంబయోరితి విశ్వః - దురాసదాని ఉద్దీపకత్వాద్దుస్సహాని వనప్రియప్రియతమానాం కోకిలాంగనానాం రుతాని కూజితాని యేషు తే షు తథోక్తాః ॥ వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపీత్యమరః - అమీ ప్రవర్తమానాః మారుతాః అనిలాః మే మమ మనో విధురయంతి విహ్వలయంతి వికలీకుర్వంతీత్యర్థః - యమకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః పృథ్వీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తం ॥ ౧౨ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ కరుణం దీనమాలపన్ వ్యాహరన్ ఏషః మహీమహేంద్రః భూదేవేంద్రః శ్రీరా

మః నిరుద్ధవేలం ఆవృతసముద్రకూలం* వేలాకూలేచజలధే ర్వేలాకార వికారయోరితివిశ్వః- మహేంద్రశైలంమహేంద్రాఖ్యకులపర్వతవిశేషం మహేంద్రోమలయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః। వింధ్యశ్చపారియాత్రశ్చసప్తైతేకులపర్వతా ఇతివిష్ణుపురాణవచనాత్- ఏతేనపూర్వోక్తసహ్యమలయయోరపికులపర్వతవిశేషత్వమవగంతవ్యం - అధిగత్యప్రాప్యఆవర్తైః జలభ్రమైః ముద్రితంచిహ్నితంప్రతిబద్ధమితియావత్ *స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమ ఇత్యమరః - అన్వయభూపతీనాంసగరాదినిజకులభూభుజాం తేషుంశక్యః క్షయ్యః*క్షయ్యజయ్యౌశక్యార్థావితినిపాతః తతోనఞ్సమాసః తంకీర్తినిధింయశోనిధానమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - అంబునిధింసముద్రందదర్శ అత్రఆవర్తేషుముద్రారోపణాత్ రూపకాలంకారః- సచఉక్తోత్ప్రేక్షయాసంసృజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౩॥ దృష్ట్వేతి॥ తమంబు

> మధిగత్యమహీమహేంద్రః। ఆవర్తముద్రితమివాన్వయభూ
> పతీనామక్షయ్యకీర్తినిధిమంబునిధిందదర్శ॥*౫॥౧౩॥ దృష్ట్వా
> చతమద్భుతాకృష్టమనా రామస్తదిదమాచష్ట॥*ప॥౧౪॥ద్రష్టుం
> నాలమగాధతాంఫణిపతిస్సీమాంతరేఖాదిశోద్వీపాస్సైకత
> మండలానితదయందూరేగిరాంవారిధిః। యేషామేషసుఖాద

నిధిందృష్ట్వాచఅద్భుతాకృష్టమనాః ఆశ్చర్యావిష్టహృదయస్సన్ రామఃతదిదంవచనమాచష్టఅవోచత్॥౧౪॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ ద్రష్టుమితి॥ హే సుగ్రీవఉల్లోలకల్లోలవేష్టితంచంచలతరంగవేష్టితం కల్లోలినీనాంనదీనాంవల్లభఃపతిస్సముద్రఃతంద్రష్టుంప్రేక్షితుంఅర్హసియద్యస్మాదిత్యధ్యాహారః ఫణిపతిః పాతాళకుహరవాసీఆదిశేషః- అగాధతాంఅతలస్పర్శతాం గాంభీర్యమిత్యర్థః*అగాధమతలస్పర్శ ఇత్యమరః-ద్రష్టుంనాలంనపర్యాప్తః*పర్యాప్తవచనేష్వలమర్థేషుతుమున్ దిశఃసీమాంతరేఖాఃమర్యాదావసానభూప్రదేశాఃసికతానాంసమూహాఃసైకతానిసికతమయానిసైకతంసికతామయమిత్యమరః * సికతాశర్కరాభ్యాంచేత్యణ్ప్రత్యయః - తేషాంమండలానిశ్రేణయః ద్వీపాస్సింహళాదయోద్వీపవిశేషాః తత్తస్మాత్కారణాదయ. వారిధిఃగిరాందూరేపతత్యక్షతిశేషః - అనిర్వాచ్యఇత్యర్థః- అతఏవవారిధిః యేషాంనఃకులభూభుజాంఅస్మత్కులప్రసూతపూర్వరాజన్యానాం

సఖా ...మిత్యర్థః- ...నాయీ- సె

నలఖానిఅవదారితః*ఖనతేర్లుజ్ భావకర్మణోరితిచిణ్ - అథానంతరం మేనవాస్మత్కులభూభుజాభగీరథేనైవేత్యర్థః - పూరితఆప్యాయితః గంగాసాగరపూరణేతిపురాణవచనాత్తస్యాశ్చకాపిలానలదగ్ధసగరతన యసంతర్పణార్థం మహాప్రయత్నపూర్వకమనేనానీతత్వాదితిభావః. తేషాంనఃకులభూభుజాంసగరకుమారభగీరథప్రభృత్యస్మదన్వయభూప తీనాంఅవిహతస్థేమ్నఅప్రతిహతస్థైర్యాయకల్పాంతస్థాయినఇత్యర్థః.

స్థిరశబ్దస్యదృఢాదిపాఠాద్వర్ణాదృఢాదిభ్యఃష్యఞ్ చేతిచకారాదిమనిచ్ప్రి యస్థిరేత్యాదినాస్థాదేశః - మహిమ్నేమాహాత్మ్యాయనమోనమస్కా రఃనమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౫॥అథేతి అథానంతరంహరీంద్రఃసుగ్రీవోపి - మహేంద్రస్యఉపాంతకాంతారేణశో కటారణ్యేనశోభతఇతితథోక్తైలోభనీయాఃమనోహారిణఃతేమలయజాతా నిలాఃయస్మిన్తస్మిన్ వేలోపవనదేశేసముద్రకూలోద్యానప్రదేశేరఘుప

ఖానినఖరైర్యైనాథవాపూరితస్తేషాంనః కులభూభుజామవి హతస్థేమ్నమహిమ్నేనమః॥*గ॥౧౫॥అథహరీంద్రోపిమహేం ద్రోపాంతకాంతారశోభినిలోభనీయమలయజాతానిలేవేలో పవనదేశేరఘుపతేర్నిదేశేననివేశయామాసబలమఖిలమ్॥ * ప॥౧౬॥ సరసపటీరకుంజవనసంజవనాభిపతన్మృగమదగంధ గంధవహమేదురితేంబునిధేః। తటనికటేలుఠత్పనసతాలరసా

తేర్నిదేశేనఆజ్ఞయా - అఖిలంబలంనివేశయామాసప్రతిష్ఠాపయామాసే త్యర్థః॥౧౬॥సరసేతి॥సరసానాంసార్ద్రాణాంపటీరకుంజానాంచందన నికుంజానాంవనేఅథవాసరసాఃపటీరకుంజాఃయస్మిన్తస్మిన్ వనేసంజవ నఃసమ్యగ్వేగశీలస్సన్ * జుచంక్రమేత్యాదినాయచ్ అభిపతన్ప్రసరన్ త థామృగమదస్యకస్తూర్యాఃగంధోయస్యసతథోక్తశ్చ యోగంధవహోని లఃతేనమేదురితేతత్ప్రచురఇత్యర్థః - ఏతేనసుఖసంచారయోగ్యత్వం సూచ్యతే*మృగనాభిర్మృగమదఃకస్తూరీత్యమరః - అంబునిధేస్సముద్ర స్యతటనికటేకూలోపాంతే - లుఠద్భిఃపచేళిమతయావృంతాన్నిపత్యభు విలుఠద్భిఃపనసానాంతాళానాంరసాలానాంచఫలైఃహేతునాఉదరపూ దాఃఉత్పన్నహర్షాఃకుతః ఉదరంబిభ్రతీత్యుదరంభరయః స్వోదరపూ రకాఃఫలేగ్రహి[illegible]రాత్మంభరిర్నైత్య[illegible]దుదరంభరిరితినిపా తనాత్సాధుః - ప్లవయః- కపయఃపిచేరుఃతత్రతత్ఫలభక్షణతత్పరతయానే

త్రవిజహుః)రిత్యర్థః- వృత్త్యనుప్రాసాలంకారః॥౧౭॥అథ రావణ వృత్తాం
తమాహ॥ఆనంతరమితి॥తదనంతరం సేనానివేశానంతరం అంభోధిరోధ
సిసముద్రకూలేచలితమపరమపిహాంభోధిమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - తథా
అంభోధివిలంఘనేసముద్రతరణేవిశ్శృంఖలలాఘవంనిరాఘాటపాటవంయ
స్యతత్తథోక్తం- అనీకోన్ముఖంరణోద్యుక్తంరాఘవానీకంశ్రీరామసైన్యం
*అనీకంతురణేసైన్యమితిహలాయుధః- చారణముఖాత్ గూఢపురుషవచ
నాదవధార్యశ్రుత్వా రావణఃధార్యమాణఃహృదయాతంకఃమనోవేద
నాయస్యసతథోక్తః- అతఏవపంకలీనచరణఃకర్దమనిమగ్నపాదఃఐరావ
ణఃఇంద్రగజఇవేత్యుపమా- అపరమన్యద్విధేయంకర్తవ్యమజానన్ అనవ
బుధ్యమానఃతర్హిజానకీపరిత్యాగంసకలాతంకనిరాసకంకరోత్విత్యతఆ
హ కామపరతంత్రఃమన్మథపరాధీనఃఅతఏవభుజానకీమప్యవిమోక్తుకామః

లఘవైరుదితమదావిచేరురుదరంభరయోహారయః॥*౫॥ ౧౭॥
అనంతరమపరమహాంభోధిమివచలిత మంభోధిరోధస్యంభో
ధివిలంఘనవిశ్శృంఖలలాఘవం రాఘవానీకమనీకోన్ముఖంచార
ముఖాదవధార్యధార్యమాణ హృదయాతంకఃపంకలీనచరణ
ఇవైరావణోరావణో విధేయమపరమజానన్ జానకీ మప్యవి
మోక్తుకామఃకామపరతంత్రోమంత్రిభిస్సహంసమాజమాజగా
మ॥*౬॥౧౮॥రహస్తదానీంరజనీచరేంద్రఃప్రహస్తముఖ్యానిద
మాబభాషే। ఇదంతుమేవాంఛితమీక్షితంవోవదంతుయద్వై వ

అపరిత్యక్తుమనాస్సన్ మంత్రిభిస్స మంత్రిభిస్సమంప్రహస్తాద్యమాత్యై
స్సహసమాజంసభామంటపమాజగామప్రాప॥౧౮॥రహఇతి॥ తదానీంత
స్మిన్ సమయే- రజనిచరేంద్రోరావణఃరహఃఏకాంతే - మంత్రవాదస్యర
హసికర్తవ్యత్వాదితిభావః*రహశ్చోపాంశుచాలింగఇత్యమరః - ప్రహ
స్తముఖ్యాన్ ప్రహస్తప్రముఖాన్ మంత్రిణః ఇదంవక్ష్యమాణంవచనమాబ
భాషేఉవాచభాషణప్రకారమేవాహ॥ఇదమితి॥ఇదమేతత్ జానక్యాఅపరి
త్యాగరూపమిత్యర్థః - తుశబ్దోవధారణార్థకః మేమమవాంఛితమభిల
షితంవఃయుష్మాకమీక్షితంయుష్మాభిఃప్రత్యక్షతోదృష్టమిత్యర్థః* మతి
బుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తప్రత్యయః- క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ - అ
తఃనఃఅస్మాకంయుత- త్వం వేగిజనే ప్రత్యాసన్నేఉచితంయుక్తంతత్ వ

దంతు సమ్యగ్విచార్య కథయంత్విత్యర్థః- ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥౧౯॥ అమీచేతి॥ ఆశయం జానన్త్యా అపరిత్యాగరూపం రావణాభిప్రాయం జానంతీత్యాశయజ్ఞాః- ఏతేనైతేషామైచ్ఛికభాషణతత్పరత్వమేవ నతు నీతిశాస్త్రార్థబోధనప్రవృత్తితాత్పర్యమితి సూచ్యతే * అత్రాతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః * అకారాదనుపసర్గాత్కర్మోపదాత్ కభవతీతి ప్రతిషేధేనేతి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారేణ అర్థశబ్దముదాహృత్యావ్యర్థత్వసమర్థనాత్ అమీ ప్రహస్తాదిమన్త్రిణః పునస్సభ్యో వాక్యాలంకారైర్విజ్ఞాపయన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥౨౦॥ విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥ దేవేతి॥ హే దేవ రాజన్ * దేవస్సురేషు నేరాజ్ఞీతి ఐశ్వర్యః భవదాజ్ఞాపరేషు యుష్మన్నిదేశకరణతత్పరేషు అస్మాసు మాదృశేషు మహావీరేష్విత్యర్థః - జీవత్సు ప్రాణధారితయా వర్తమానేషు సత్సు అయమపవాదః సీతాహరణాద్యాక్షేపః కస్మాత్ కుతో హేతోః భవేదితి శేషః న కుతోఽపి

రిజనోచితం నః॥*గ॥౧౯॥ అమీచ పునరాశయజ్ఞా వ్యజ్ఞాపయన్॥
గ॥౨౦॥ దేవ జీవత్సు భవదాజ్ఞాపరేష్వనుచరేష్వస్మాసు కస్మా
దయమపవాదో దురవాపోరుభుజపంజరానీతాం సీతాం జా
తు న జహాతు నాథ ఇత్యభిదధానేషు*గ॥౨౧॥ తతో రంభోపహి
తహారాంకసంభవశాపమంభోజభవశాపం చైతదుపాలంభాం

త్యర్థః * అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః- అతః నాథః స్వామీ భవానితి శేషః- దురవాపేన పరేషాం దుష్ప్రాప్యేణ ఉరుభుజపంజరేణ మహాభుజమండలేన ఆనీతామపహృతాం సీతాం జాతు కదాచిదపి మహాసంకటేపీత్యర్థః- న జహాతు న త్యజతు * గృహీతం న పరిత్యజేదితి వచనాదితి భావః- ఆశిషి లోట్ శేషే ప్రథమః - ఇత్యేవమభిదధానేషు వదత్సు సత్సు॥౨౧॥ తత ఇతి॥ తతః తదనన్తరం రంభోపహితో రంభానిబంధనో నలకూబరాభిహితశాపః హారాంకసంభవః కైలాసోద్ధరణే నందీశ్వరేణ విహితశాపః * తే తద్వయం ద్వేసపత్న్యౌ ద్వంద్వావిభాషైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః- యద్వా రంభోపహితో రంభాపతిః నలకూబరః సచ హారాంకశ్చ తౌ సంభవః కారణం యస్య తం బలాదన్యనారీగ్రహణే మూర్ధా శతధా భవిష్యతీతి రంభానిబంధననలకూబరశాపం వానరైస్త్వద్వంశో విలయో భవిష్యతీతి నందీశ్వరశాపం చేత్యర్థః - తథా అంభోజభవశాపం పుంజికస్థలాఖ్యప్సరోనిబంధనబ్రహ్మశాపం చైతన్యస్సీత్యూహః ఉపాలంభాంతరాసంసంభోగప్రాప్తి

ఘ్నమావేదయంతం ప్రహస్తాదిభ్యః కథయంతమగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠభ్రాతరం రావణం వినయః మహత్సు ప్రహ్వీభావః విజ్ఞానం శాస్త్రజన్యవివేకః అసమానే అసాధారణే వినయః జ్ఞానే ఏవ భూషణం యస్య స తథోక్తః విభీషణః సరోషం సామర్షం యథా తథా ఇదం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనం అవాదీత్ ఉవాచ - అంభోజభవశాపం శ్రీరామాయణే* అథ సంకుపితో దేవో మామిదం వాక్యమబ్రవీత్। అద్యప్రభృతి యామన్యాం బలాన్నారీం గమిష్యసి। తదానీం శతధా మూర్ధా భవిష్యతి న సంశయః- ఇత్యుక్తం తస్య శాపస్య భీతః ప్రభసమేవ తాం। నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం శయనం మమేతి॥ ౨౨॥ విభీషణోక్తప్రకారమేవాహ॥ అహహేత్యాదిచతుర్భిః॥ అహహేతి ఖేదే* అహహేత్యద్భుతే ఖేదే ఇత్యమరః- హే నక్తంచరేంద్ర రాక్షసేశ్వర అద్య ఇదానీం త్వం విధినియోగాత్ దైవవశాత్ పరకళత్రే పరదారేషు దుర్నివారో నివారయితుమశక్యః అనురాగః ఆసక్తిః యస్య స తథోక్తోఽసి- పర

> తరాయమావేదయంతమగ్రజన్మానమ సమానవినయవిజ్ఞాన
> భూషణో విభీషణస్సరోషమిదమవాదీత్॥*ప॥ ౨౨॥ అహహ
> విధినియోగాదద్య నక్తంచరేంద్ర త్వమసి పరకళత్రే దుర్నివారా
> నురాగః। అరుణదవశిఖాయామామిషగ్రాసమోహాదవిరళ
> కృతజిహ్వాచాపలః కేసరీవ॥*ప॥ ౨౩॥ ఆకర్ణ్య కిన్నరముఖాద

దారానుషక్తమహాపాతకత్వేన శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్ తతో వినిపాత ఏవ నశ్శ్రేయః ఇతి భావః - కథమివ అరుణాయాం రక్తవర్ణాయాం దవశిఖాయాం వనవహ్నిజ్వాలాయాం *వనే దవ వనవహ్నీ చ దవో దావ ఇతీష్యతే ఇతి శాశ్వతః ఆమిషగ్రాసమోహాత్ మాంసపిండభ్రాంతివశాత్* ఆమిషశ్చ స్త్రియాం మాంసస్తథా స్యాద్భోగ్యవస్తుని ఇతి వైజయంతి- అవిరళం బహుళం యథా తథా కృతం అథవా అవిరళం విరళం సంపద్యమానం కృతం విరళకృతం తన్న భవతీత్యవిరళకృతం బహుళీకృతం జిహ్వాచాపలం రసనేంద్రియప్రియతృష్ణా యస్య స తథోక్తః * శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః కేసరీ సింహ ఇవేత్యుపమా సా చ భ్రాంతిమతాంగేనా సంకీర్యతే దవాగ్నిజ్వాలాస్వాదనస్య కేసరిణో యాదృశీ అవస్థా తాదృశ్యేవ తవాపీత్యర్థః- మాలినీవృత్తం॥ ౨౩॥ ఆకర్ణ్యేతి॥ అనఘేన నిర్దుష్టేన స్వవంశే నిజాన్వయే - కాకుత్స్థదారహరణోపగతం శ్రీరామధర్మభార్యాపహరణం సంప్రాప్తం- తద్వంశోద్భవేన స్వజాతస్యా అపహృతత్వాదితి భావః। కళంకం అపవాదం*కళంకోఽంకాపవాద

యోరిత్యమరః - కిన్నరముఖాత్ కిన్నరవచనాత్ *ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్య
పాదానత్వాత్పంచమీ- ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా హా హేతి ప్రకృతే విషాదాతిశయ
ద్యోతకో ద్విరుక్తోయం శబ్దః *హా విషాదశుగార్తిషు ఇత్యమరః- ఇత్యుక్త్వ
తి శేషః మీలితదృశః తాదృగ్దుర్వార్తాకర్ణనజనితఖేదాతిశయా న్నిమీలి
తాక్షస్య విధాతుః బ్రహ్మణః తత్ ప్రసిద్ధం కరయోర్యుగం హస్తయుగ్మం
త్ర్యా- అష్టావపి తస్య చతుర్ముఖత్వాత్ అష్టసంఖ్యాకా ఇత్యర్థః - శ్రుతి
శ్రోత్రాణి కథం పిదధాతు అచ్ఛాదయతు ద్వయోరష్టాచ్ఛాదనే అపర్యాప్త
త్వాన్నాచ్ఛాదయిష్యత్యేవేత్యర్థః- తాదృగ్వార్తాకర్ణనే కర్ణాచ్ఛా
దనస్యావశ్యకత్వాదితి భావః- త్వస్మాలేనకూటస్థస్యాపి బ్రహ్మణః మహా
నః సంతాపస్సంప్రాప్తః - అతః దుర్జీవితమితి తాత్పర్యం* అపిధానతిరో
ధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః- అత్రోక్తవ్యవహారాసంబంధేపి తత్సం
బంధోక్తేరతిశయోక్తిః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౮॥ పశ్యేతి॥ ఇదానీమధు

నఘుస్వభం శేకాకుత్స్నదారహరణోపగతం కళంకమ్। హా వి
తిమీలితదృశః కరయోర్యుగం తదష్టౌ శ్రుతీరపి కథం పిదధాతు ధా
తుః॥ *ప॥ ౭౮॥ పశ్యేదానీముదధిపరిఘాపాలితా తత్ర లంకా వా
చాతీతః క్వను వనచరాదాగతో దుర్విపాకః। కర్తుం నక్తంచర
పరిభవం కాపి నామాయతి శంకే జాతా సీతాధరణితనయా జానకీ మై
థిలీతి॥ *ప॥ ౭౯॥ కింబహునా॥ నగణయసి యదిత్వం వానరం వా

నా- పశ్య అవలోకయ కిం పశ్యామీత్యత ఆహ- ఉదధిరేవ పరిఘా యా ఖేయేన
పాలితా గుప్తా దుష్ప్రవేశేత్యర్థః* ఖేయం తు పరిఘాస్యామరః - లంకాను
త్ర వాచాతీతః అనిర్వాచ్యః వనచరాత్ వానరమాత్రాత్ ఆగతస్సంప్రా
ప్తః దుర్విపాకః వనభంగాక్షకుమారాదిరాక్షసవిధ్వంభణ గృహదాహా
దిరాపాదురవస్థా క్వను కుత్రత చేత దాశ్చర్యమిత్యర్థః - అతః నక్తంచరప
రిభవం రాక్షసవిధ్వంసనం కర్తుం కాప్యనిర్వాచ్యా మాయా విచిత్రశక్తి
ః సీతా ధరణితనయా జానకీ మైథిలీతి నామభిరుపలక్షితా సతీత్యర్థః-జా
తా ప్రాదుర్భూతేతి శంకే తర్కయామి - అన్యథా కథమీదృగ్విపత్తిస్సంభవి
ష్యతీతి భావః* మన్యే శంకే ధ్రువం నూనమితి సిఘంటుః * ఉత్ప్రేక్షాలంకా
రః-మందాక్రాంతావృత్తం॥ నిగమయతి॥ కింబహునేతి॥ గతార్థమేతత్॥
౭౯॥ నేతి॥ హే రావణ త్వం వానరం కపిం వా- నరం మానుషం వా నగణయ
సీయదిసస్య భుజబలస్య కీయ [illegible]

న్మాత్రమితినలక్షీకరోషిచేదిత్యర్థః - తర్హి-జిష్ణుభూః శక్రపుత్రః వాలీ* జిష్ణుశ్శక్రేధనంజయఇతినిఘంటుః - సచ కార్తవీర్యశ్చతౌ పరిచితవీర్యావనుపూర్వం త్వదనుభూతపరాక్రమౌఖలు - ఏకేనవాలవలయనిబద్ధత్వాత్ అన్యేనయావత్ప్రసాదం బందీకృతత్వాచ్చేతిభావః-అత్ర తాదృగరివినాశకస్యతథావిధ కార్తవీర్యకులనిర్మూలనాలం కర్మీణపరశురామభంగకర్తుశ్చ శ్రీరామస్యత్వద్వినాశంకియన్మాత్రమిత్యంత ర్నిగూఢాభిప్రాయః - అతస్త్వంనందిశాపంవానరైః తవోపహతిర్భవిష్యతీతి నందీశ్వరశాపంచనరవర్జంనరరహితంవిధాతుర్వరమపి నరాద్వినాఅన్యస్మాన్నతేవినాశఇతిబ్రహ్మవరంచేత్యర్థః- సకలయసియదినమనుష్యాదినానుసందధాసీతిచేత్ - తర్హి దైవయోగో దైవగతిః దుర్జయః జేతుమశక్యః* ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః నందీశ్వరశాపబ్రహ్మవరానుగుణ్యేనవా నరాణాంనరవేషధారిణః శ్రీరామస్యచ ప్రత్యాసన్నత్వా దత్యాసన్నస్తవమృత్యురితిభావః- మాలినీవృత్తమ్॥౬౬॥ఇతీతి॥ఇత్యాదిరేవమాదిర్యా

నరంవానసుపరిచితవీర్యౌజిష్ణుభూకార్తవీర్యౌ।సకలయసియ
దిత్వంనందిశాపంచధాతుర్వరమపినరవర్జందుర్జయో దైవ
యోగః॥*గ॥౬౬॥ఇత్యాదినీత్యాసహితంహితమభివదంతంద
నుజమవజ్ఞాయజ్ఞాతిరయమరాతిపక్షః శిక్షణీయఇతిశంసంతం

నీతిః నీతిశాస్త్రసంమతవార్తయాసహితంసంబంధం యథాతథాహితమభివదం తమభిదధానమాలపంతమిత్యర్థః- కర్తరి క్తప్రత్యయః మతిబుద్ధీత్యాది సూత్రేచకారాద్వర్తమానార్థత్వా దనుజంవిభీషణంఅవజ్ఞాయ అనుచితభాషణైరవమత్య* రీధావమాననావజ్ఞేత్యమరః- అరాతిపక్షః శత్రుపక్షపాతోయంజ్ఞాతిః దాయాదః శిక్షణీయః దండ్యఇత్యేవంశంసంతంవదంతంనృశంసంపాపిష్ఠం*నృశంసోఘాతుకః క్రూరః పాపోధూర్తస్తువంచకఇత్యమరః- తంరావణంఅరుంతుదాచరణేనమర్మభేదకరావణదురాచారదుర్భాషణాది నాయోరోషోమర్షః తేనభీషణః భయంకరః*అరుంతుదేత్యత్ర విధ్వరుషోస్తుద ఇతిఖశ్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః విభీషణో విహాయత్యక్త్వా- విహాయసి ఆకాశే సముత్పతన్ ఉద్గచ్ఛన్* వాతువుంస్యాకాశవిహాయసీత్యమరః - అనూత్పతద్భిః అనుసృత్యోత్పతద్భిః చతుర్భిరమాత్యైః అనలాదిమంత్రిభిస్సహం అమాసహా సుఖదుఃఖాదిషుభవంతీత్యమాత్యాః ఇతివిగ్రహః*మంత్రీధీసచివోమాత్యఇత్యమరః*

అమాశబ్దాదవ్యయాత్త్యప్ * అనలశ్చ హరిశ్చైవ సంపాతిః ప్రమదస్తథా. ఏతే విభీషణామాత్యాశ్చత్వారో బుద్ధిసత్తమాః ఇతి శ్రీరామాయణే * వారినిధిమతీత్య ఉల్లంఘ్య దూరత ఏవ అంతరిక్షగతః ఆకాశే గచ్ఛన్నేవ స్థిత స్సన్నిత్యర్థః - సవితర్కం కోయం కిమత్రాస్యాగమన ప్రయోజనమితి ససందేహం ఉద్గ్రీవానున్నమితకంధరాన్ సుగ్రీవాదీన్ వానరేశ్వరాన్ ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆచష్ట అవోచత్ ఏతే వానరాః మమాభిధేయమభిప్రాయమజ్ఞాయాసౌ రావణసంబంధీత్యన్యథాకరిష్యంతి అతః రామసమాశ్రయణాభిప్రాయమేతేభ్యో నివేద్య ఏతత్పురుషకారముఖేనైవ రామం సమాశ్రయిష్యామీత్యభిప్రేత్యాబ్రవీదిత్యర్థః * అత్ర శ్రీరామాయణ వచనం * అన్యత్ సైవం విధం బ్రూయాద్వాక్యమేతన్నిశాచర - అస్మిన్ముహూర్తే న భవేత్త్వాం తు ధిక్కులపాంసన ॥ ఇత్యేవం కుత్సితో భ్రాత్రా న్యాయవాదీ విభీషణః - ఉత్పపాత గదాపాణిశ్చతుర్భిస్సహ రాక్షసైరితి ॥ నను ॥ జ్యేష్ఠభ్రాతా పితా చైవ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి । త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయా

నృశంసం తమరుంతుదాచరణరోషభీషణో విభీషణో విహాయ విహాయసి సముత్పతన్నమాత్యత శ్చతుర్భిరమాత్యైస్సమం వారినిధిమతీత్య దూరత ఏవ సవితర్కముద్గత్రీవాంత్సుగ్రీవాదీనంతరిక్షగత ఏవమాచష్ట ॥ * ప॥ ౨౩ ॥ పౌలస్త్యమగ్రజనుషం ప

ధర్మశ్చేదత్ర కారణమితి ॥ జనితా చోపనేతా చ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి । అన్నదాతా భయత్రాతా పంచైతే పితరః స్మృతా । ఇతి జ్యేష్ఠభ్రాతృత్వేన పితృసామ్యమాపాద్య పిత్త్యాగానర్హం రావణం పరిత్యజ్య రామసమీపాగమనం విభీషణస్య విరుద్ధమితి చేత్సత్యం * విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిందితస్య నిషేవణాత్ - అనిగ్రహాచ్చేంద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతీత్యాద్యుక్తపతనహేతూనాం రావణే పరిపూర్ణత్వాన్న పతితైస్సహ సంవ్యవహారో విద్యత ఇతి పతితస్య పరిత్యాగాభిధానాత్ * గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య న్యాయ్యో దండో విధీయత । ఇత్యాదినా అపథప్రవృత్తస్య గురోరపి పరిత్యాగశ్రవణాచ్చ న దోష ఇత్యలమతిప్రపంచేన ॥ ౨౩ ॥ అ ॥ ఏవమాచష్ట ఇత్యుక్తం తత్ప్రకారమేవాహ ॥ పౌలస్త్యమితి ॥ అగ్రజనుషమగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠభ్రాతరమిత్యర్థః * జనుర్జననజన్మానీత్యమరః - ఏతేన స్వస్య రావణసంబంధేన దోషవత్త్వముక్తం భవతి - అనేన * ఉపా[illegible]నైష్ఠిక్యం [illegible] స్తథా । ఇతి యాగస్య

హాసిత్వ నైవ కార్పణ్యముచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణకార్పణ్యరూపమంగం ప్రదర్శి
తం - పరుషం వదంతం మర్మంతుదభాషణశీలం ఏతేన యుక్తవచనభాషణా
యుక్తవచనభాషణ రూపదోషప్రయుక్తత్వముచ్యతే - పౌలస్త్యం పుల
స్త్యవంశోద్భవం రావణం చ ఏతేన మహాకులప్రసూతత్వేపి దురాదృష్టవశా
త్పాపాచారతయా పరిహార్యత్వం సూచ్యతే తథా బాంధవజనం పుత్రమిత్ర
కళత్రాదిబంధువర్గం చ సంత్యజ్య త్యక్త్వా - ఏతేన ప్రాతికూల్యవిరసన
రూపమంగం ప్రదర్శితం విభీషణాఖ్యోహం ఏతచ్ఛక్తిస్తవరాహిత్యేన తే
షాం విశ్వాసోత్పాదనార్థం స్వనామసంకీర్తనమిత్యవగంతవ్యం - విద్వి
షతాం శత్రూణాం విరమయతీతి విరామం వినాశకం దుష్టనిగ్రహ శిష్టపరి
పాలనక్షమమిత్యర్థః - ఆపన్నానాం తాపత్రయసపీడితానాం దైన్యహ
రణం దుర్గతినిరాసకం - సురనరతిర్యగాత్మనాం సర్వేషాం ప్రాణినాం
సమాశ్రయణీయమిత్యర్థః - రమయతీతి రామం నామ్నైవ సకలలోకానం
దకరం మమ శరణం రక్షకమితి మత్వేతి శేషః* శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమ
రః - అవాపం ప్రాప్నవం* రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇతి యా సుదృఢా మతిః |

రుషం వదంతం సంత్యజ్య బాంధవజనం చ విభీషణోహమ్ | రామం
విరామమిహ విద్విషతామవాపమాపన్న దైన్యహరణం శరణం

స విశ్వాసో భవేచ్ఛక్రే సర్వదుష్కృతనాశక మిత్యుక్తవిశ్వాసరూపకమం
గం ప్రదర్శితం - తథా చ* ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనం |
రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా | ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్వి
ధా శరణాగతిరితి భగవచ్ఛాస్త్రోక్తా యథా యోగాంగా శరణాగతిః ప్ర
దర్శితేతి ద్రష్టవ్యం - నను ఇక్ష్వాకువంశజస్య రాజ్ఞో రామభద్రస్య ఉక్తగు
ణసంపన్నత్వేన పరత్వం విభీషణేన కథముక్తమితి చేత్* బాలోపి నావమం
తవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః | మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి |
నానృషిః కురుతే కావ్యం నాసురో నిందతే బలం | నా దేవాంశో దదాత్యన్నం
నావిష్ణుః పృథివీపతి రిత్యాదివచనైః భూపతేః విష్ణురూపత్వావగమేన* బ్ర
హ్మా స్వయంభూశ్చతురాననో వేత్యాది హనూమద్వచనాద్రామస్య బ్రహ్మా
దిభ్యోధిక శక్తికత్వేన అవగతత్వాత్* పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మే మమ మ
తిర్భవేత్ | యా యా మే జాయతే బుద్ధిర్యేషు యేష్వాశ్రమేషు చ | సా సా మ
మాస్తి ధర్మిష్ఠా తం తం ధర్మం చ పాలయేత్ ప్రార్థితేన బ్రహ్మణా ధర్మి
ష్ఠస్త్వం సద్ధావత్స చైవం ద్ర[illegible]తపరత్వేన చ రామం సకలజగద్రక్ష

ణార్థమిత్యవ్యాకులం శేవతీర్ణం పరమధర్మరూపం పరమపురుషరూపం శ్రీమన్నారాయణం జ్ఞాత్వా తథోక్తవానితి సర్వం రమణీయం- 'వసంతతిల' కావృత్తం॥ ౨౮॥ అనంతరమితి॥ అనంతరమతికరుణం అత్యంతదైన్యయుక్తం యథాతథా సమీరయంతం* సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే। న్యవేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణముపస్థితమితి భాషమాణమిత్యర్థః: వాచాధర్మమవాప్నుహీతి న్యాయేనా క్లేశేన భవతాం మహానుపకారః ప్రాప్స్యతీతి నివేదయంతమితి భావః- తథా సమీరభువా హనుమతా చ సప్రత్యభిజ్ఞం లంకాప్రవేశసమయే మయాయం దృష్టః ధర్మిష్ఠః అస్మత్పక్షపాతేన ఉపకారమేవాచరితవానిత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞాసహితమిత్యర్థః - విజ్ఞాపితం నివేదితం నిశాచరపతేరనుజం విభీషణం నిశావ్యదృష్ట్వా *శమోదర్శన ఇత్యత్ర శమోదర్శనార్థే అమిత్వాధ్రిస్వాయాదేశాభావః తస్య నిశాచరపతేః ఆగమనాయ ఆగమనస్యేత్యర్థః - కింకారణం కో హేతురిత్థం

మమేతి॥ *గ॥ ౨౮॥ అనంతరమతికరుణం సమీరయంతం సమీరభు
వాచ సప్రత్యభిజ్ఞం విజ్ఞాపితం నిశాచరపతేరనుజం నిశామ్యత దా
గమనాయ కింకారణమితి శంకాపరవశే నివేదయతి హరీశే దాశ
రథీరతిదయమానమానసస్స్మయమానో మధురమిదమవాదీ
త్॥ *ప॥ ౨౯॥ అభయాగతో మదపయాతి చేన్ముదా రఘువో భవం

శంకాపరవశే ఇతరకృతత్వ రేణ శంకా ఇతరకృభయయోరితి విశ్వః - హరీశే సుగ్రీవే నివేదయతి రావణావరజోయం విభీషణః శరణార్థితయా సమాగత ఇతి విజ్ఞాపితవతి సతి దాశరథిః శ్రీరామః అతిదయమానం నిరవధి పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా తత్పరత్వాద్దయామాపద్యమానం మానసం యస్య స తథోక్తః- తథాస్మయమానః స్మితపూర్వాభిభాషీచ రాఘవ ఇతి వచనాద్వాసా ఊచ్ఛత్రూ రావణః తదనుజ ఏవ శరణాగతశ్చేత్సంతోష ఏవేతి వా- శరణాగత ఏవ చేద్యో వా కో వా భవతు పునర్నివేదనం కిమర్థం శరణాగతరక్షణ దీక్షితస్య మమ నికట ఇతి మందహాసం కుర్వాణస్సన్నిత్యర్థః - మధురం సర్వేషాం శ్రవణానందకరం - ఇదం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనమవాదీదువాచ॥ ౨౯॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ అభయేతి॥ హే సఖే సుగ్రీవ అభయాగ[illegible] అ[illegible]యాథ[illegible]మాగతః జనః - మత్ మత్తస్సకాశాత్ ముధావ్యర్థకామ ప్రాప్తమనోరథస్సన్నిత్యర్థః- అ[illegible] యా[illegible] చేదపగతో యది రఘువో రఘువంశోద్భవా రాజానః [illegible] జనపద

శబ్దానామత్ర రాజత్వాల్లఘవః నీచానభవంతికింభవంత్యే వేత్యర్థః- నకే
వలంశరణాగత సంరక్షణాద్వైముఖ్యేనాహం లఘుః కింతుపూర్వేషామపి
సకలజనశరణ్యానా మస్మత్కులభూపతీనామపి నైచ్యాపాదకత్వేనమూ
లచ్ఛేదకోభవామీతిభావః- అతః అయంశరణార్థీరిపోశ్శత్రోః రావణ
స్యఅనుజోవాఅస్తు- అథవాతనుజఃతనయోవాఅస్తు- శరణాగతోజనః క
రుణాపదంహృదయాపాత్రంఖలు - అత స్తమవశ్యమానయతేత్యాశయః-
మంజుభాషిణీవృత్తం*సజసాజగౌభవతి మంజుభాషిణీతిలక్షణాత్॥ ౩౦॥
తదన్వితి॥ తదనుశ్రీరామవచనానంతరం హృదయవిదాఆశయాభిజ్ఞేనహ
నూమతా - సరయంసత్వరమానీతః ప్రాపితః అయంశరణార్థీ-ఆశరప
తిః రాక్షసేశ్వరఃవిభీషణః- వినీతస్సన్ దాశరథిమవందతనమస్కృతవాన్
*రాక్షసఃకోణపఃక్రవ్యాత్క్రవ్యాదోస్రపఆశరఇత్యమరః॥ ౩౧॥ రామ
ఇతి ॥ రామఃవినతంప్రణతంరజనీచరేంద్రంవిభీషణం - ఆహబ్రూతేస్మ-

తిలఘుర్నోనకింసఖే॥అనుజోయమస్తుతనుజోథవారిపోఃకరుణాప
దంహిశరణాగతోజనః॥*౮॥౩౦॥తదనుహృదయవిదాహనూ
మతాసరయమానీతోవినీతోయమాశరపతిరవందతదాశరథిం॥
*ప॥౩౧॥రామ స్తమూహవినతంరజనీచరేంద్రం దత్తంమయా
ద్యభవతేదశకంఠరాజ్యం।అస్మిన్నుదాహరణమగ్రజరాజ్యభో

ఆహేతిణలంతత్వేనబ్రూతీతిత్వంభ్రాంతంతదుక్తం వామనేన- ఆహబ్రూ
తిణాణలంతత్వభ్రమాదితి-ఉక్తిప్రకారమేవాహ హేవిభీషణఅద్యేదానీం
మయా- భాతీతిభవతేతుభ్యంభాతేర్డవతుప్రత్యయః - దశకంఠరాజ్యం
రావణసామ్రాజ్యందత్తంవితీర్ణం- అత్రభవిష్యదర్థత్వేపిభూతత్వేనస
ద్ధవత్కృత్యానువాదః ఏతేనశ్రీరామస్య సత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలనధౌరేయ
త్వముక్తం*తథాచరామాయణవచనం*నిహత్యరావణంసంఖ్యే సప్రహ
స్తంసబాంధవం । రాజానంత్వాంకరిష్యామిలంకాయాంరాక్షసేశ్వరేతి-
ననుఅగ్రజంఘాతయిత్వా కథంతద్రాజ్యం భోక్తుముచితమిత్యాశంక్య త
త్రదృష్టాంతమాహ॥ అస్మిన్నితి॥ అస్మిన్నర్థే అగ్రజస్యజ్యేష్ఠభ్రాతుఃవా
లినః రాజ్యభోక్తారాజ్యానుభవకః అనుసృత్యప్లవంతీత్యనుప్లవాః అమా
త్యభృత్యాదయః తైస్సహసానుప్లవః*తేనసహేతితుల్యయోగఇతిబహు
వ్రీహిః-వోపసర్జనస్యేతిసహస్యసభావః ప్లవగమండలసార్వభౌమః
కపిరాష్ట్రచక్రవర్తీసుగ్రీవఃసర్వభూమేరీశ్వరస్సార్వభౌమఇతిసగ్రహః-

తస్యేశ్వరస్సర్వభూమి పృథివీభ్యామిత్యనుశతకాదీనాం చేత్యుభయపద వృద్ధిః- ఉదాహరణం నిదర్శనం దృష్టాంతః ఉపమానమితియావత్- అతో నాత్రానౌచిత్యశంకాకాశ్యేతిభావః- నాయం దృష్టాంతాలంకారః- బింబ ప్రతిబింబభావే నౌపమ్యస్యగమ్యత్వేన బాధాత్- కింతూదాహరణశబ్దేన తుల్యత్వాభిధానాదుపమాలంకారః- అతఏవ దృష్టాంతోదాహరణనిద ర్శనరూపాశ్శబ్దానప్రయోక్తవ్యాః పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యేకావళీకారః- వసంతతిలకావృత్తం- ఉక్తమర్థాంతరన్యాసేనోపపాదయతి॥ తథాహీ తిసఏవప్రకార ఇత్యర్థః॥ ౩౨॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ శ్రేయఇతి। శ్రేయో రాజ్యాదికం కర్తృ- విధేః ప్రసాదాత్ దైవానుగ్రహాత్ *విధిర్విధానే దైవేచేతిః శ్వః శ్రాయోభూమ్నా *ప్రాయోభూమ్న్యంతగమన ఇత్యమరః- పదాత్ స్థానాత్ చరణాచ్చేతిగమ్యతే* పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః- ఉపైతి ప్రాప్నోతీతి యదిత్యధ్యాహారః- యత్త

క్తాసానుప్లవః ప్లవగమండలసార్వభౌమః॥ తథాహి॥* ప॥ ౩౨॥
శ్రేయః పదాత్పదముపైతి విధేః ప్రసాదాత్ప్రియస్తదద్యఫ
లితం హి విభీషణేఽస్మిన్। రేఖాతపత్రసహితం పదమస్యగృహ్ణాన్నే
కాతపత్రసహితం పదమేష భేజే॥* గ॥ ౩౩॥ అసౌపునరగ్రత
ఏవభరతాగ్రజాపాంగసుధాతరంగాభిషిక్తోఽపి పునరుక్తరా

జ్యోర్మిశ్యసంబంధాత్తత్ న్యాయ్యవచనమిత్యర్థః- అస్మ్యేదానీం విభీషణే తు విభీషణ ఏవ తుశబ్దో వ్యవచ్ఛేదార్థకః- ఫలితం ఫలవత్ చరితార్థం జాతమిత్యర్థః- తారకాదిత్వాదితచ్ హిరవధారణార్థకః- కుతః యద్యస్మాత్ ఏష విభీషణః- రేఖా ఆతపత్రాకార రేఖేత్యర్థః- తత్సహితం మహాపురుషత్వాత్తచ్చిహ్నితం అస్య శ్రీరామస్య పదం చరణం స్థానం చేతిగమ్యతే- గృహ్ణాన్ స్వీకుర్వన్- ఏకాతపత్రసహితమేకచ్ఛత్రయుక్తం నిస్సపత్నమిత్యర్థః పదం సామ్రాజ్యం భేజే ప్రాప అతః శ్రేయసః పదాత్పదాంతర ప్రాప్తిరిత్యేతత్ఫలితం జాతమితి యుక్తముక్తమితి భావః - శ్లేషానుప్రాణితోఽయం విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౩॥ అనంతరవృత్తాంతమాహ॥ అసావిత్యాదినా॥ అసౌ విభీషణః పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే అగ్రతః అనుపదమేవ భరతాగ్ర జస్య శ్రీరామచంద్రస్య [illegible] తలహరీభిః అభిషిక్తోఽపి పునరుక్త రాజ్యాభిషేకః పునర్విరచిత సామ్రాజ్యాంగమూర్ధాభి

షేకః- శ్రీరామేణకరుణాకటాక్షావలోకనపూర్వకంలంకారాజ్యేభిషిక్త ఇత్యర్థః- సకలవిస్రంభభాజనతయా సమగ్రవిశ్వాసపాత్రతయా*సమౌ విస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - అపరస్సుగ్రీవఇవస్థితస్సన్నిత్యుత్ప్రేక్షా- అఖిలంసమగ్రం దశగ్రీవబలంరావణశక్తింసైన్యంవా* బలంసైన్యంబలం స్థౌల్యంబలంశక్తిర్బలోసురఇతిశాశ్వతః- ఆవేద్య*అవధ్యస్సర్వభూతా నాంగంధర్వోరగరక్షసామ్ । రాజపుత్రదశగ్రీవోవరదానాత్స్వయంభు వ॥ఇత్యాదినావిజ్ఞాప్యేత్యర్థః - సద్యోపిలంకేనైవలంకాపురస్యసమా స్కందనాయసమాక్రమణార్థం సేనాయావానరసైన్యస్యసముత్తరణ హేతుంసముద్రోల్లంఘనసాధనం సేతుంవిధాతుంబద్ధుంవారాంనిధింనీర నిధిం*ఆపస్స్త్రీభూమ్నివార్వారీత్యమరః- ఆరాధయప్రార్థయఇత్యనేన ప్రకారేణసవినయంసప్రశ్రయం యథాతథాఏనంశ్రీరామంప్రతివిజ్ఞాపిత వాన్॥౩౪॥అ॥తతః - శ్రీరామఃకిమకార్షీదిత్యత్రాహ॥అథేతి॥ అథఃభీ

జ్యాభిషేకస్సకలవిస్రంభభాజనతయాసుగ్రీవఇవాపరోదశగ్రీ
వబలమఖిలమావేద్యసద్య ఏవలంకాపురసమాస్కందనాయ
సేనాసముత్తరణహేతుంసేతుంవిధాతుమారాధయవారా
న్నిధిమితిసవినయమేనంవిజ్ఞాపితవాన్॥*ప॥౩౪॥అథవారాన్ని
ధింధ్యాయన్నంభోధిహృదయేశయః। వ్యానశేదర్భశయనం
వేదీమివహుతాశనః॥*గ॥౩౫॥తత్రచకుశాస్తరణమధ్యమధ్యా

షణవిజ్ఞాపనానంతరం - రామఃవారాంనిధింధ్యాయన్ప్రసాదనార్థం చింతయన్- అంభోధిహృదయేఅంభోధితీరేశేతఇతితథోక్తస్సన్*అధిక రణేశేతఇత్యచ్ప్రత్యయః - శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ దర్భశయ నందర్భరూపశయనం వేదింపరిష్కృతభూమిం*వేదిఃపరిష్కృతాభూమి రిత్యమరః. హుతాశనఃఅగ్నిరివవ్యానశేఅధ్యాశిశ్యేఇత్యర్థః- ఉపమా లంకారః- తేనప్రాథః నావైధవ్యేపిప్రకారాంతరేణకార్యనిర్వాహక త్వంశుచిత్వంచద్యోత్యతే- తథాచరామాయణే - ఏవముక్తఃకుశాస్తీర్ణేతీ రేనదనదీపతేః॥సంవివేశతదారామోవేద్యామివహుతాశనఇతి॥౩౫తత్రేతి॥తత్రఅంభోధితీరేచకుశాస్తరణమధ్యందర్భశయనమధ్యప్రదేశఇత్యర్థః *అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం అధ్యాసీనఅధిష్ఠితేదేవస్వామినిరామ భద్రేసనియమవశాత్... [illegible] ...ఇవనస్తుత స్సకలనియంతృత్వాత్తస్యనతథాత్వమితిభావః - నిశాత్రయమపితిస్రఃషు

నిశాస్వపీత్యర్థః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- నిధ్యానవతినిరంతరాంధ్యా
నవతత్పరేసత్యపి - యాదసాంజలజంతూనాంపతిఃజలనిధిః* రత్నాకరోజ
లనిధిర్యాదఃపతిరపాంపతిరిత్యమరః - అతఏవప్రసాదమనుగ్రహమాభి
ముఖ్యమితియావత్ నాససాదనప్రాప- తథాచరామాయణే* తస్యరామ
స్యసుప్తస్యకుశాస్తీర్ణేమహీతలే। నియమాదప్రమత్తస్యనిశాస్తిస్రోఽతిచక్ర
మురితి॥౩౬॥తతశ్చశ్రీరామఃకింకృతవానిత్యాహ॥వ్యాపారయన్నితి॥ అథ
శాత్రయానంతరం - కోపారుణంమయాప్రార్థనాయాంకృతాయామపి
మత్సామర్థ్యాపరిజ్ఞానేనతూష్ణీం స్తబ్ధభావేనైవ అయంఅనాదృత్యతిష్ఠతీతి
సముత్పన్నకోపసంరక్తమిత్యర్థః - విలోచనకోణం నేత్రాంచలం - అ
ద్ధావ్యాపారయన్ ప్రసారయన్ కుటిలితఃవక్రీకృతఃభ్రుకుటిర్భ్రూభంగోవి
టంకఇవయస్యసతథోక్తః- రఘూణాంప్రథమోశ్రీరఘునాయకః పితా

సీనేదేవేరామభద్రేని[illegible]తిత ఇవనియమవశాన్నిశాత్రయమ
పినిధ్యానవత్ప్రసాదంనాసాదయాదసాంపతిః॥* ప॥ ౩౬॥
వ్యాపారయన్నథ విలోచనకోణమద్ధా కోపారుణం కుటిలిత
భ్రుకుటీవిటంకః। అదాతుమైహతధనుఃప్రథమోరఘూణాం
పైతామహప్రథమసర్గసమాపనాయ॥* గ॥ ౩౭॥ ఆదాయచ
దురాపంచాపమారోపయత విశిఖమనలశిఖమ్॥* ప॥ ౩౮॥ నా
థోఽపి మోక్తుముదయుంక్త యావదేష పాథోనిధేరుపరిపా
వకరూపమస్త్రమ్। సంతాపినీనయనవారిమిషేణతావన్మం

మహాస్యాయంపైతామహోయఃప్రథమసర్గఃఅప్సు సృష్టిరిత్యర్థః* అపఏవ
ససర్జాదావితిబ్రహ్మాండపురాణవచనాత్ తస్యసమాపనాయసంక్షేపాయ
విధ్వంసనాయేత్యర్థః-ధనురాదాతుమైహతఐచ్ఛత్ వసంతతిలకావృత్తం
౩౭॥అదాయేతి॥ దురాపంపరేషాందుష్ప్రాపంచాపమాదాయచఅనల
శిఖంవిశిఖమాగ్నేయాస్త్రంఅరోపయత అనుసంధితవాన్॥౩౮॥నాథఇతి॥
ఏషఅయంనాథఃరఘునాయకః- పాథోనిధేఃజలనిధేః* కబంధముదకంపా
థఇత్యమరః- ఉపరిపావకరూపమస్త్రం-ఆగ్నేయాస్త్రంయావత్ యదా
మోక్తుంనోదయుంక్తనోద్యుక్తవాన్ తావత్తదానీమేవమందాకినీవియద్గం
గాసంతాపినీస్వప్రియతమస్యమహావిపత్తి స్సంప్రాప్తేతిసంతాపవతీసతీన
యనవారిమిషేణ [illegible] బువ్యాజేనవారుణంవరుణదేవతాకం సలిల
స్త్రిమాలలంబేకేత్మసీకృతవతీకిం అత్రపతివిపత్తినిమిత్తకస్యమందాకిని

చాపస్యచాపత్వమపహ్నుత్యవారుణాస్త్రత్వేనోత్ప్రేక్షా - తథాఆగ్నేయాస్త్రప్రయోగసంతాపయోః కార్యకారణయోఃభిన్నదేశత్వాదసంగత్యలంకారః*కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వేస్యాదసంగతిరితిలక్షణాత్ - అయంచోక్తోత్ప్రేక్షావిగతఇతిసంకరః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౯॥ రుషేతి॥ రాఘవేశ్రీరామేరుషారోషేణఉచ్ఛిఖండుద్గతజ్వాలంవిశిఖంబాణమాగ్నేయాస్త్రమిత్యర్థః*ఘృణిజ్వాలేఅపిశిఖే- పృషత్కబాణవిశిఖాఇతిచామరః - లాఘవాత్ హస్తలాఘవాత్ జహాతిత్యజతిసతి*జహాతేశ్శతృప్రత్యయః-వారిధేఃఅంతరంమధ్యంకర్తృ*అంతరంపరిధానీయేబాహ్యావస్థేవయోత్తరాత్మని- కింతుమధ్యవకాశేవేతివైజయంతీ- రుజాఉపతాపః*స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపఇత్యమరః*షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ అథవారుజేతివేదనాభిదఃతయాఅయతాన్యతిదీర్ఘాణిశ్వసితానినిశ్వాసాయస్యతత్తథోక్తేననక్రచక్రేణకుంభీరాపరపర్యాయజలగ్రాహవ్యూహేనాకులంసంకులం* నక్రదాకినీకిముతవారుణమాలలంబే॥*ప॥ ౩౯॥ రుషావిశిఖముచ్ఛిఖంజహాతిరాఘవేలాఘవాదజాయత "రుజాయతశ్వసితనక్రచక్రాకులమ్ । రసాతలవలత్తిమిస్తిమితకుంభికుంభీనసప్రవిష్టగిరికందరంతరళమంతరంవారిధేః॥*గ॥౪౦॥ తత్క్షణంచజలనిధిఃక్షుంతాచయుగాంతానలస్యసహనోపిగరళదహనోష్మణాం

స్త్రకుంభీనసఇత్యమరః- రసాతలేపాతాళేపలంతోవలమానాస్తిమయఃశతయోజనవిస్తృతకాయాఃమీనవిశేషాఃయస్మింతత్తథోక్తం* రాజీవశ్శకులస్తిమిరిత్యమరః- అత్రవలతేరనుదాత్తత్వేపిచక్షిఙోఙిత్కరణేనతస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదప్రయోగః- అతఏవవలతేరాత్మనేపదమనిత్యత్వజ్ఞాపనాదితివామనః - స్తిమితాఃనిశ్చేష్టాఃకుంభినోజలకరిణః యస్మింతత్ కుంభీనసైస్సర్పవిశేషైః*కుంభీనసోలోహితాహిరితివైజయంతీప్రవిష్టానిగిరికందరాణిమైనాకాదిపర్వతబిలాని. యస్మింతత్తథోక్తంచతత్తరళంవిఘూర్ణితమజాయతజాతంపృథ్వీవృత్తం॥౪౦॥ తత్క్షణమితి॥తత్క్షణంతస్మింక్షణేఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అయంజలనిధిశ్చవారినిధిరపియుగాంతానలస్యప్రళయకాలాగ్నేః*కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం - క్షుంతాచసహనశీలోపిక్షమసహనేత్యచ్- గరళదహనోష్మణాంనియతాత్మకుక్షినివాసస్యశేషాశీవిషస్యవిషజ్వాలనపరితాపానాంవాసవాసనామక్షణః - బాడబస్యబడబానలస్యయద్గాధావ

లేహ్యం నిరన్తరదృఢతరం చాస్వాదనం గాఢావలేపస్య ఇతి పాఠే దృఢదాఢ
గర్వః* అవలేపస్తు గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - తస్యాసోఢాపిస
హతేః క్త్యచ్ భార్గవతీక్ష్ణపరశోః జామదగ్నినిశితకుఠారస్య బ్రాహ్మణత్వాస
ర్వసర్వంసహాందత్వాస్వని చాసహ్యాపార్థనాసమయే ప్రయుక్తస్యేతి భావః
తితిక్షుః క్షాంతిశీలోపి క్షమతే స్సన్నంతాదుప్రత్యయః - అంగారమయమ
గ్నిస్వరూపం అంతః పరిశోషయంతమప్రమేయం అపరిచ్ఛేద్యమానభావమ
రవరం అస్త్రోత్తమం - నిమిషం నిమేషమాత్రమపి కిముత చిరకాలమితిభా
వః - నవిషేహేన చక్షమే స్వతో దుస్సహస్యత త్రాపి కోపావేశేన శ్రీరామ
ప్రేరితస్యాస్త్రస్య కః క్షమంతేతి భావః ॥౪౧॥ శరణమితి॥ అథానహనానంత
రం ఏష జలనిధిః సముద్రః శరవ్యధానిదానం శరజనితాత్యంత సంతాపకార
ణం* నిదానం త్వాదికారణమిత్యమరః - రామం శ్రీరామమేవ శరణం రక్ష
కం* శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః- జగామ ప్రాప- గమేర్లిట్- కులిశ

సోఢాపి బాడబగాఢావలేహ్యస్యతితిక్షురపి భార్గవతీక్ష్ణపరశోః
పరిశోషయంతమంతరంగారమయమప్రమేయం శరవరంనిమి
షమపి న విషేహే॥*ప॥౪౧॥ శరణమథ శరవ్యధానిదానం జలని
ధిరేష జగామ రామమేవ । పరుషకులిశపాతమేవ కిం వా జలధ
రమర్థయతే న జీవలోకః॥*గ॥౪౨॥ ఆగత్య చానుపదముపధీకృ
తచిత్రరత్నరాశిర్జలరాశిర్వినీతవేషోపజాతనుతిభిర్నతిభిర

దిత్యాశంక్య తత్ర దృష్టాంతమాహ॥ పరుషేతి॥ జీవలోకః ప్రాణిసమూహః
పరుషః అసహ్యః కులిశనిపాతో యస్మాత్తం - జలధరమేవ నార్థయతే న
యాచయతే కిం జలమితి శేషః- యాచత ఏవేత్యర్థః- అతో నైశ్యత్ప్రథ
గతిత్వం యుక్తమితి భావః- అర్థ యాచ్ఞాయామితి ధాతుః - అర్థేత్యర్థః
యతేరర్థాయాసే యాచ్ఞావబోధయోరితి వచనాత్ -వైధర్మ్యేణ దృష్టా
న్తాలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తం॥౪౨॥ ఆగత్యేతి॥ ఆగత్య శరణం ప్రాప్య
చ- అనుపదమనంతరం - ఉపధీకృతః ఉపాయనీకృతః చిత్రరత్నరాశిః యే
న సతథోక్తస్సన్* ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్త్వనోప ఇత్యమరః
వినీతవేషః అనుద్ధతాకారః- వినయప్రహ్వీభావ ఇత్యర్థః - ఉపజాతనుతి
భిః రచితస్తోత్రైః నతిభిర్నమస్కారైశ్చ - రఘునందనమభ్యానందయత్
అతోషయత్ - ఉపాయనస్తుతినమస్కారైః శ్రీరామస్య కోపోపశమం చ
కార- ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరంభో హి మహాత్మనామితి భావః- అత్రేనవి

ఖరితిబహువచనం తాసాం భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతి - తథావిధానామేవ శ్రేయస్కరత్వాత్ *తథాచ శ్రుతిః - భూయిష్ఠాం తేనమఉక్తింవిధేమేతి॥ ౪౩॥ తదన్వితి॥ తదనురఘునందనాభినందనానంతరం సంహితంధనుషి యోజితం అమోఘమప్యర్థం వైధాత్రమస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం వనచరాణామాభీరప్రముఖానాం పాపాత్మనాం ధామని నివాసస్థానే కుత్రచ కస్మింశ్చిన్మరుసీమని మరుదేశే నిపాత్య తాం విసృజ్య తాం - మయా సలిలావష్టంభః సలిలప్రతిబంధః సహ్యతే మృష్యతే సంప్రతిదానీమేవ నః సేతుం విదధాతు విరచయత్విత్థమభిదధానో భాషమాణః సాగర ఇతి శేషః - మందమందం మందప్రకారం *ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ - అంతరధాదంతర్హితో భూత్॥ ౪౪॥ తతః కింతత్రాహ॥ ఆదిష్టా ఇతి॥ హరయో వానరాః రఘునందనేన ఆదిష్టాస్సేతు

భ్యానందయద్రఘునందనమ్॥ *గ॥ ౪౩॥ తదనుసంహితమమోఘం
వైధాత్రమస్త్రం కుత్రచ వనచరధామని మరుసీమని నిపాత్యతాం
సహ్యతే మయా సలిలావష్టంభస్సంప్రత్యేవ నలో విదధాతు సే
తుమిత్యభిదధానో మందమందమంతరధాత్॥ * ప॥ ౪౪॥ ఆదిష్టా
రఘుపుంగవేన హరయోప్యష్టాసు దిక్షు త్రైలోక్యాంచిత
మూలమధ్యశిఖరాం ధాత్రీధరానాహరన్। యైః క్షిప్తైస్సలిలే
నలేన జలధిర్యాతోపి జంబాలతాం నిర్గచ్ఛన్నచిరాయ నిర్ఝర

నిబంధనార్థం పర్వతానాహరంత్విత్యాజ్ఞప్తాస్సంతః - అష్టాస్వపి దిక్షు స్థితానితి శేషః - త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం పాతాళమర్త్యస్వర్లోకా ఇత్యర్థః *చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ - తత్ర లంచితాని సంగతాని మూలమధ్యశిఖరాణి యేషాం తానిత్యతిశయోక్తిః - ధరంతీతి ధరాః పచాద్యచ్ - ధాత్రీధరాన్ పర్వతాన్ తృణాదాహరన్ ఆనీతవంతః - తతః నలేన సలిలే క్షిప్తైః యైః ధాత్రీధరైః జలనిధిః జంబాలతాం పంకతాం *నిషద్వరస్తు జంబాలః పంకోస్త్రీ శాదకర్దమావిత్యమరః - యాతోపి నిర్ఝరపయః పూరైః గిరిప్రవాహైః *ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః - అచిరాయ శీఘ్రమేవ నిర్గచ్ఛన్ ఉపచయం ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః - పునర్బాహ్యోపి పు
ప్లారైః పూరితః ప్లూరః కర్మణి లిట్ - అత్ర తాం బుధైః పంకిలత్వనిర్ఝరప

యఃపూర్వత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః పూర్వోక్తయాసంసృజ్యతే- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౪౫॥ అథేతి॥ అథానంతరంజలధౌ- అతిదూరనిపాతేన అత్యంతవిప్రకృష్టపాతేనసుదూరావగాహనేన వాదళతాంవిశీర్యమాణానాం జలచరణాం నక్రాదిజలజంతూనాం జీవానాం ప్రాణినాంజీవనదః పునరుజ్జీవకఃగంధః ఆమోదోయాసాంతాస్తథోక్తాః మహౌషధయః సంజీవిన్యాదిలతావిశేషాః యేషాంతేతథోక్తాఇతిబహువ్రీహిః- స్ఫుటితానిపాతేనయోవేగః తేనదళితాయాధరాసముద్రాధారభూమిః తస్యాంవిరాజతాం ప్రకాశమానానాం అహిపుంగవానాం పాతాళవాసినాం మహోరగాణాంచ పూత్కారైః మర్మఖనిశ్వాసమారుతైః క్షుభితాః - క్షోభంప్రాపితాః అతఏవగుహాగృహేభ్యః కందరమందిరాంతరాళేభ్యః ఉత్థితానిర్గతా

పయఃపూరైఃపుపూరేపునః॥* ప॥ ౪౫॥ అథజలధౌనిపేతురతి
దూరనిపాతదళజ్జలచరజీవజీవనదగంధమహౌషధయః।స్ఫుటి
తధరానిరాజదహిపుంగవపూత్కారణక్షుభితగుహాగృహోత్థి
తమహాహరయోగిరయః॥* ప॥౪౬॥అలక్షితమహీధరగ్రహణ
మస్ఫుటక్షేపణంవిచిత్రఘటనంతతోవిరచితోనలేనామునా।
అబోధిహరియూథపైరధిపయోధిసేతుర్మహాన్స్ఫువోభుజఇవా
భయంనిజతనూభువోలంభయన్॥*గ॥౪౭॥అనంతరమంతర్మ

మహాహరయో మహాసింహాయేషాంతేతథోక్తాగిరయః పర్వతాఃనిపేతుః పతంతిస్మ- అత్రపూర్వోత్తరవాక్యస్థయోరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోస్సంసృష్టిః॥ ౪౬॥ అలక్షితేతి॥తతోగిరినిపాతానంతరమిత్యర్థః అలక్షితంఅదృష్టంమహీధరగ్రహణం పర్వతస్వీకరణంయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథా- అస్ఫుటక్షేపణం అప్రకాశనిక్షేపణం యథాతథేత్యాశయోక్తిః- తథావిచిత్రాఆశ్చర్యకరీఘటనా యస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథా- అమునానలేన అధిపయోధిపయోధావితివిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- విరచితఃనిర్మితః- మహాన్ అత్యాయతఃసేతుః- హరియూథపైఃకపిశ్రేష్ఠైఃనిజతనూభువః-స్వపుత్రికాయాస్సీతాయాః అభయంభయాభావం అథాభావేవ్యయీభావః- లంభయన్ప్రాపయన్ భువోభూదేవ్యాఃభుజఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- అబోధిబుద్ధః*బుధ్యతేఃకర్తరిలుఙ్- దీపజనేత్యాదినాచ్లైశ్చిణాదేశః-పృథ్వీవృత్తం॥౪౭॥అనంతరమితి॥ అనంతరం సేతు

నిర్మాణానంతరం - అంతర్ముఖాః ఆత్మనిష్ఠాః యోగిన ఇవ వలీముఖాః వానరాః ప్రబోధేన తత్త్వజ్ఞానేనేవ సేతుపథేన*బుబుక్షుర్వై౽త్యాదినాసమాసాంతోప్రత్యయః - సంసారం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధురూపాం సంసృతిమివ- దుస్తరంతరితుమశక్యం * ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః- తరంగిణీపతింసముద్రం- అతీత్యతిత్వా-సద్యస్తదానీమేవప్రకాశం- చక్షుర్గోచరంభాస్వరంచ* తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీతిశ్రుతిః సువేలం సువేలాఖ్యంపర్వతం శోభనమర్యాదంచ*వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోఃకాలమర్యాదయోరపీతినానార్థరత్నమాలాయాం - గిరీశంపర్వతశ్రేష్ఠంపరమేశ్వరంచ - అవలోకయంతఃపశ్యంతఃసాక్షాత్కుర్వంతశ్చముహుఃపునఃపునః పరమనిర్వాచ్యమానందంసంతోషం బ్రహ్మానందంచ అవిందన్ అలభంత- అనేకేవేయముపమాశ్లేషసంకీర్ణా॥ ౭౮॥ వలయితేతి॥ రామఃవలయితత

> ఖాఇవవలీముఖాఃప్రబోధేనేవసేతుపథేన సంసారమివదుస్తరంతరంగిణీపతిమతీత్యసద్యఏవప్రకాశంగిరీశంసువేలమవలోకయంతోముహురవిందన్పరమానందం॥* ౭౮॥వలయితతటదేశైర్వాహినీనాంనివేశైరవిరళవనరేఖామధ్యమధ్యాస్తరామః।కపికలకలశీర్యత్కందరామందిరాంతశ్చలితకుపితసింహత్రస్తవేలంసువేలం॥*౭౯॥తదనుదశముఖోపిశుకముఖాదతిలంఘితజలధిమధిగతసువేలారామంరామంనిశమ్యసమ్యగవగ

తటదేశైరావేష్టితసానుప్రదేశైః వాహినీనాంకపిసేనానాం*సేనానద్యోశ్చవాహినీతివైజయంతీ- నివేశైఃశిబిరైః అవిరళానిసాంద్రాణివనరేఖామధ్యాని వనశ్రేణ్యంతరాళానియస్యతంతథోక్తం* పఙ్క్తిఃశ్రేణీరేఖాస్తురాజయఇత్యమరః - కపికలకలైఃవానరకోలాహలైఃశీర్యమాణానాం విదీర్యమాణానాం కందరామందిరాణాం గుహాగృహాణామంతర్మధ్యప్రదేశః*అంతర్మధ్యేతథాప్రాంతేస్వీకారార్థేఽపిదృశ్యతఇతివిశ్వః- తతశ్చలితా కోలాహలాసహిష్ణుతయానిర్గతాస్తథాకుపితాశ్చయే సింహాస్తైర్భ్యఃత్రస్తాఃభీతాః వేలాఃలక్షణయా తటవర్తిజంతవోయస్యతం- సువేలమధ్యాస్తాధిష్ఠితవాన్*అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం-మాలినీవృత్తం॥ ౭౯॥ తదన్వితి॥ తదనుసువేలాధిష్ఠానానంతరం-దశముఖోరావణోపిశుకముఖాత్ శుకాఖ్యదూతప్రణిధివచనాత్ అతిలంఘితజలధిం సేతుమార్గేణాతిక్రాంతవారిధిం అధిగతసువేలారామం అధిగతసువేలాచలోద్యానం-

ణామం నిశమ్య శ్రుత్వా సమ్యగవగమనాయ సమ్యక్పరిజ్ఞానార్థం - రఘు నాయకస్య బలమనుసైన్యమద్ధిశ్య ప్రయాతయోః గతయోః తథావిదితం త ద్వృత్తాంతజ్ఞానమస్యాస్తీతి విదితః*అర్శఆద్యచ్ప్రత్యయః - సచాసౌవి భీషణశ్చ తస్య ప్రేరణేన రావణప్రేషితావేతౌ గూఢపురుషౌ గృహ్ణీధ్వమితి చోదనయా కుపితస్య క్రుద్ధస్య కపిలోకస్య వానరనివహస్య నియంత్రణేన తత్కృతనిబంధనేనేత్యర్థః - నితాంతఖిన్నయోః అత్యంతఖేదమాపన్న యోః- తతః విపన్నాధారేణ ఆర్తరక్షకేణ దాశరథినా విమోచితప్రాణ యోః త్యాజితజీవనయోః శుకసారణయోః గూఢపురుషయోః - వచనా ద్వానరబలం ససమ్యగ్దృష్ట్వా నిబంధముక్తౌ పునరావామాగతావిత్యేవం భూతవాక్యాదుదగ్రమున్నతం ప్రాసాదం హర్మ్యమాసాద్య అధిరుహ్య. ప్రత్యేకశః భాగవతః తాభ్యాం శుకసారణాభ్యాం ఆవేద్యమానాన్ జ్ఞాప్య

మనాయరఘునాయకబలమనుప్రయాతయోర్విదితవిభీషణప్రే
రణాకుపితకపిలోకనియంత్రణనితాంతఖిన్నయోర్విపన్నాధా
రదాశరథివిమోచితప్రాణయోశ్శుకసారణయోర్వచనాత్ప్రా
సాదముదగ్రమాసాద్యప్రత్యేకశస్తదావేద్యమానాన్ప్రవర్ధ
మానాంత్సమరసన్నాహమతీన్ప్లవగసేనాధిపతీనతిధీరతయా
సావధీరణమవేక్షమాణః ప్రతిపక్షబలప్రశంసినావుభావప్యుపే
క్షమాణశ్శార్దూలప్రభృతిభిః ప్రణిధిభిరవగతాశేషవృత్తాం
తతాంతస్సుచిరమనుచింతయన్నంతికాసీనమతివినయప్రహ్వాం

మానాన్ - ప్రవర్ధమానాన్ వృద్ధిం ప్రాప్నువానాన్ సమరసన్నాహమ తీన్ యుద్ధసన్నద్ధాబుద్ధిర్యేషాం తాన్ ప్లవగసేనాపతీన్ సుగ్రీవాంగదాది సేనానాయకాన్- అతిధీరతయా అత్యంతగంభీరతయా హేతునా సావధీ రణం సావజ్ఞం అపేక్షమాణః అవలోకయమానః తథా ప్రతిపక్షస్య బలప్రశం సినౌ శత్రుసైన్యస్తావకావుభావపి శుకసారణౌ చ ఉపేక్షమాణః* రిపూ ణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థమభిధావతాం। ఉభాభ్యాం సదృశం నాను వక్తుమప్రస్తవే స్తవమిత్యాదినా గర్హమాణా ఇత్యర్థః- తథా శార్దూ లప్రభృతిభిః ప్రణిధిభిర్గూఢపురుషైః అవగతాశేషవృత్తాంతః జ్ఞాతాఖి లసైన్యప్రవృత్తిః* వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - అతఏవ తాంతః ఖిన్నః సుచిరమన[illegible]ధ్వజమేక ఉపాయోభావే చితనిచారణాన్ - అంతికాసీనం సమీపవర్తినమతి వినయప్రహ్వం అత్యం

వీన మేనసమ)ం విద్యుజ్జిహ్వం నామకం చిన్మహామాయావినం రాక్షసం ప్ర
తి- ఉపహ్వరే రహసి అవ్యయమేతత్ కిమపి కించిద్వచనం- అభిధాయ మా
యాకల్పితం రామశిరః సధనుః - ప్రదర్శ్య సీతాం ప్రలోభయేత్యేవంభూ
తం వాక్యముక్త్వేత్యర్థః - సౌధాదపతతారావరూఢవాన్॥౫౦॥ తత్క్షణ
మితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే - క్షణదాచరోఽపి విద్యుజ్జిహ్వః నిశాచరపతేః నిదే
శాత్ రావణాజ్ఞావశాద్ధేతోః- మాయానుభావాత్ నిజమోహనశక్తిసామ
ర్థ్యాత్ దాశరథేః శ్రీరామస్య శిరః సశరం సబాణం ధనుశ్చ నిర్మాయ ప్రక
ల్ప్య- ఆహవాత్ యుద్ధాత్ ఆనీతమిత్యర్థమభిధాయ ఉక్త్వా - పునః సీతా
యా అగ్రే నిధాయ నిక్షిప్య చ నిదాఘేన ఘర్మాతిశయేన గ్రీష్మకాలప్రయు
క్తోష్మాధిక్యేన సంతాపినీం పరితప్యమానాం॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యాదు
ష్ణస్వేదాంబునోరపీతి విశ్వః- వాసంతీం మాధవీలతాం॥ వాసంతీ మాధవీల

విద్యుజ్జిహ్వముపహ్వరే కిమప్యభిధాయ సౌధాదవతతార॥ ॥
౫౦॥ తత్క్షణం చ క్షణదాచరో నిదేశాన్నిశాచరపతేర్దాశరథిశి
రస్సశరం ధనురపి నిర్మాయ మాయానుభావాదాహవాన్నీతమిత్య
భిధాయ చ పురో నిధాయ నిదాఘాతిశయ సంతాపినీం వాసంతీ
మివ వైద్యుతానలశ్చిరకాలవిరహవిహ్వలీకృతామాకులీచకా
ర మైథిలీమ్॥ ॥౫౧॥ తతః ప్రబుద్ధా చ సా ముగ్ధా పునస్తథ్యమితి
విచార్య తదనార్యం పర్యదేవయత పతిదేవతా॥ ॥౫౨॥ రక్షో
వరోధవసతి రజనీచరాణాం రక్షోఽపరోధమపి రావణభర్త్సన
నం చ । సర్వం సహే యదుపలంభధియా స ఏవం సర్వం సహేభ

తేత్యమరః- వైద్యుతానల ఇవేత్యుపమా - చిరకాలవిరహేణ బహుకాల
వియోగేన విహ్వలీకృతాం మైథిలీమాకులీచకార ఆకులీకృతవాన్ - తదేత
న్మహాప్రణోపరి ముసలాఘాతప్రాయం చండభాను సంతప్తాయా దవానలవే
ష్టమానరూపం చాభూదితి భావః॥౫౧॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం పతిదేవ
తా పతివ్రతా సా మైథిలీ- ముగ్ధా మూర్ఛితా పునః ప్రబుద్ధా బోధం ప్రాప్తా స
తీ - అనార్యం మాయికం తత్సధనుశ్శిరస్తథ్యం యథార్థమితి విచార్య పర్య
దేవయత వ్యలాపీత్ ॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః॥౫౨॥ తత్ప్ర)కారమేవా
హ॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షసో రావణస్య అవరోధవసతిం అంతఃపురావస్థానం అశ్యం
తదురవస్థాపాదినీమిత్యర్థః॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః- రజనీచరశ్చ
రజనీచరాశ్చ తేషాం అతిభయంకరాణామితి భావః॥ పుమాన్ స్త్రియేమే
త్యేకశేషః - రక్షయోగుప్తావ్యయోః ఉపరోధో నిగ్బంధః తమపి రావణస్య త్రి

లోకకంటకస్యభర్త్సనంతర్జనంచేతిసర్వంయస్య శ్రీరామస్యఉపలంభర్ధి
యాప్రాప్త్యాశయా- సహిష్యేస్యామి-సహామర్షణేలట్ సృజ్ సఃశ్రీరా
మఃఏవమిత్థంభూతఃఛిన్నశీర్షో జాతఇత్యర్థః - అథాపిసర్వంసహాత ఇతి
సర్వంసహే హే సర్వంసహేవసుమతి*సర్వంసహావసుమతీత్యమరః- భా
తీతి హేభవతిపూజ్యే*భాతేర్డవతుఽిత్యౌణాదికోడవతుప్రత్యయః- ఉగిత
శ్చేతిజీప్- సీతాస్వయమిత్యర్థః - జీవతిప్రాణాన్ధారయతిహంతఏతద్ద
ర్శనసమకాలమేవప్రాణనిష్క్రమణేనభావ్యేతథానభూతమిత్యత్య.త్వి
రోధఇత్యర్థః- సర్వంసహాయాఃసర్వసాక్షిత్వాన్నిజమాతృత్వాచ్చతాం
సంబోధ్య ఇత్థంశిలాపోయుక్తఏవేతిభావః - అత్రపూర్వోత్తరవాక్యద్ధ
యోరనుప్రాసయమకవిశేషయోస్సంసృష్టిః॥౫౩॥ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్తప్ర
కారేణఅత్యాహితమత్యాఃభీతబుధ్యాయద్వా అత్యాహితేజీవితానపేక్షి
తవ్యాపారేయామతిస్తయాసమేతాంతాదృగ్బుద్ధియుతిమిత్యర్థః* అత్యా
హితంమహాభీతిఃకర్మజీవానపేక్షితమిత్యమరః - ఏతాంసీతాంసద్యఃఅవి

వతిజీవతిహంతసీతా॥*౪॥౫౩॥ ఇత్యేనమత్యాహితమత్యాస
మేతామేతాంసద్యఆసాద్యసఖి వైదేహిమేవచోనుమవచోవి
థేహిఃథమియందీనా దశాదశాననకృతా మాయాహిస్సేయం
మాయాహిమనసివైధుర్యమఖిలజగతీ ధుర్యభుజబలాభిరామే
రామేపికిమిదమనార్యం విచార్యమితిభాషమాణానపీనాసార

లంబేనైనఅన్యథామహానర్థస్స్యాదితిభావః - ఆసాద్యసన్నిధాయ
హేసఖిప్రియే*సఖ్యాశిశ్వీతిభాషాయామితిజీప్ - హేవైదేహిమైథిలిమేమ
హ్యంవచః దేహిమాంప్రతివదస్వేత్యర్థః-తథామమమేవచఃనుయావత్యు
మానంవాక్యమిత్యర్థః - విధేహికురుమదీయవచనంశ్రుత్వాసమాహిత
మనసాభవేత్యర్థః- కింతద్వచఇత్యతఆహ - ఇయంవర్తమానాదశా
వ్యామోహావస్థాకథంకృతఃనకథమపీత్యర్థః- కింతుసేయంశిరోధనురా
ద్యాహరణక్రియాదశాననేన మహామాయావినారావణేన కృతాప్రయు
క్తామాయాహిచిత్రం ఖలు- ఏతత్సర్వంవిబుధ్యేత్యర్థః - హిరవధారణే
అతఃమనసివైధుర్యంవైకల్యం- మాయాహిమాప్రాప్నుహి - కుతఃఅఖిల
జగతీధుర్యంసకలలోకధురంధర *ధురోయడ్డకావితియత్ప్రత్యయః య
ద్భుజబలంబాహుపరాక్రమఃతేన అభిరామేకమనీయేరామేఅనార్యంతు
చ్ఛమిదమేతత్శిరశ్ఛేదాదికృత్యం విచార్యంవిచారితుం యోగ్యంకింనవి

చార్యమేవేత్యర్థః - అత్యంతవిరుద్ధత్వాదితిభావః - ఇత్యనేనప్రకారేణ భాషమాణాసరమావిభీషణపత్నీనవీనాసారనిష్యందినీప్రత్యగ్రజలధారా వర్షిణీకాదంబినీమేఘమాలా*కాదంబినీమేఘమాలేత్యమరః- ఘర్మోద్వేగి నీంగ్రీష్మోష్మపరిక్లిష్టాం*ఉద్వేగస్తిమితేక్లైశేభయమెమందరగామినీతిశబ్దార్ణవః- కేకినీమివమయూరీమివచిరమాశ్వాసయామాసఉపలాలితవతీ॥ ఉజ్జీవితవతీత్యర్థః॥ ౫౪॥ అథేతి॥ అథమాయాప్రయోగానంతరంఅవిరతరణ కండూబహుళతరసమారాభీనివేశేనభీషణఃనంద్యాదిత్వాల్యుట్-అయం రావణస్సీతాంశ్రీరామపత్నీంపరమపతివ్రతాం- ముంచముంచఅభీక్ష్ణంత్యజఅభీక్ష్ణ్యేద్విర్భావః - అన్యథామహానర్థోభవిష్యతీతిభావః - ఇత్యేవంనిగడితనీతిముక్తనీతివచనంమాల్యవంతంమాల్యవంతంనామమంత్రిణం మనసిబహుగురుయథాతథానమేనేనబుధ్యతేస్మ - కింతుదివిస్వర్గే* ద్యాస్స్వర్గనభసారపీతివిశ్వః- మాలైవమాల్యం*చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వా

> నిష్యందినీకాదంబినీవ ఘర్మోద్వేగినీంకేకినీంసరమా చిరమాశ్వాసయామాస॥*ప॥౫౪॥ అథనిగడితనీతింముంచముంచేతిసీతామవిరతరణకండూభీషణో రావణోయమ్। మనసినబహుమేనేమంత్రిణంమాల్యవంతందివిపరమమరీణాంమండలంమాల్యవంతమ్॥*గ॥౫౫॥ అథరామోపికామోచితవేషవిభీషణామాత్యావిదితరక్షోనగరరక్షోదంతోపహృదంతోపజాతసమర సంరంభధీరంబుధిమేఖలాలంకారమణేర్లంకాయాఃప్రాగ్ద్వా

ర్థ్యజితిక్షీరస్వామీ - తద్వంతంపుష్పస్రగలంకృతమిత్యర్థః - అమరీణాంమండలంపరంసురసుందరీనికరమేవ*మండలంత్రిష్వితమరః-బహుమేనేసీతామపరిత్యజ్యశ్రీరామేణరణేనిహతస్సన్స్వర్గంగంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః-అనుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిఃమాలినీవృత్తం॥౫౫॥అథేతి॥ఈథానంతరంరామోపికామోచితవేషాఇచ్ఛానుసదృశవేషధారిణః విహితపక్షభూమికాఇత్యర్థః- తథాభూతేభ్యఃవిభీషణామాత్యేభ్యః - అనలాదివిభీషణమంత్రిభ్యఃవిదితఃవిజ్ఞాతః రక్షోనగరస్యరావణరాజధాన్యాలంకాయాఃరక్షోదంతోరక్షణవార్తాయస్యసతథోక్తః* తథారామాయణే *శ్రీరామంప్రతివిభీషణవచనం* అనలశ్చహరిశ్చైవసంపాతిఃప్రమదస్తథా। గత్వాలంకాంమమామాత్యాఃపురీంపునరిహాగతాః। భూత్వాశకునయస్సర్వేప్రవిష్టాశ్చరిపోర్బలమిత్యాది - అతఏవపహృదంతోపహృ(ప్ర)దే

శేఢః౼జాతాసమరేసంరంభధీఃకోపబుద్ధిర్యస్యసతథోక్తస్సన్ *సంరంభ
స్సంభ్రమేకోపఇత్యమరః - అంబుధిమేఖలాలంకారమణేః భూతధాత్రీ
భూషణాయమానాయాఇత్యర్థః *భూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేత్యమరః-లం
కాయాంప్రాగ్ద్వారేతిష్ఠతీతితథోక్తాయ*సుపిస్థఇకప్రత్యయః- ప్రహస్తా
యప్రహస్తాఖ్యాయరాక్షససేనాపతయే పర్యస్తాహితప్రాణానిలంనిర
స్తశత్రుప్రాణవాయుంశత్రుకులాంతకమిత్యర్థః - నీలంనామవానరసే
నాపతింప్రతినిధింనిధాయేతిసర్వత్రసంబంధ్యతే - తథాదక్షిణద్వారంర
క్షతఇతిరక్షిణోఃమహోదరమహాపార్శ్వయోః- విశ్వత్రయవిజయధౌ
రేయంత్రైలోక్యవిజయధురంధరంతారేయం - తారాతనయమంగదం
*స్త్రీభ్యోఢగితిఢగుభయత్రాపిఢక్యేయాదేశః - ప్రత్యగ్ద్వారపాలనంప్ర
తీచీద్వార సంరక్షణమధికరోతీతితదధీకృతేఃక్విప్ పాకశాసనజితేఇంద్ర

రస్థాయ ప్రహస్తాయపర్యస్తాహితప్రాణానిలం నీలందక్షిణ
ద్వారరక్షిణోర్మహోదర మహాపార్శ్వయోర్విశ్వత్రయవి
జయధౌరేయంతారేయంప్రత్యగ్ద్వారపాలనాధికృతపాకశాస
నజితేపరాక్రమమివతనూమంతం హనూమంతమంతర్వ్యూ
హవిహితరక్షాయవిరూపాక్షాయచరక్షసేరక్షఃప్లవగబుక్షా
ధిపతీన్ప్రతినిధీన్విధాయవిధాయచసజ్యంధనురనుజేనసమం
సమీకాభిముఖేనదశముఖేనగుప్తముత్తరంగోపురముత్తరంగో
బలైరుపరురోధ॥*ప॥ ౫౬॥ అత్యాకులాంహరిబలైరవలోక్య

జితే- సప్తమ్యంతపారేతు- అధికృతేనియోజితేకృధాతోఃకర్మణిక్తప్ర
త్యయః - పాకశాసనజితిపివయేతనూమంతంమూర్తిమంతంపరాక్రమ
మివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా హనూమంతంతథా అంతర్వ్యూహేమధ్యగుల్మేవి
హితంరక్షాయకృతసంరక్షణాయ విరూపాక్షాయరాక్షససేనాధిపతయే
చరక్షఃప్లవగబుక్షాధిపతీన్ విభీషణసుగ్రీవజాంబవతఃప్లవగ బుక్షేత్యత్ర
బుత్యకఇతిసాంహితఃప్రకృతీభావః ప్రతినిధీన్ప్రతిభటాన్విధాయకృత్వావి
యుజ్యేత్యర్థః - తథాధనుశ్చసజ్యమారోపితగుణంవిధాయకృత్వాఅను
జేనసమంలక్ష్మణేనసహబలైర్వానరసైన్యైః ఉత్తరంగస్సముద్భటస్సన్
సమీకాభిముఖేనసమరోన్ముఖేనదశముఖేనగుప్తంరక్షితముత్తరం ఉత్తరది
గవస్థితంగోపురంపురద్వారంఉపరురోధఅరౌత్సీత్॥రుణద్ధిస్మ॥ ౫౬॥ అతీ
తి॥హరిబలైర్వానరసైన్యైఃఅత్యాకులామత్యంతసంకులాంలంకామవలో

క్యదశకంధరకింకరేషు రావణభృత్యేషు దత్తార్గళేషు సంఘటితకవాటేషు వానరాణామతః ప్రవేశనిరోధార్థం కవాటాచ్ఛాదితద్వారేషు సత్స్వి త్యర్థః*కవాటమరరం తుల్యమిత్యమరః - అంతకరాజధాన్యాం యమపుర్యాం. కవాటికాభిః- కవాటైః కర్తృభిః*గౌరాదిత్వాత్ జీష్ అతఏవోక్తమమరకోశే*స్త్రీ స్యాత్ కాచిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయే యదితి బాహుళ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం తతః స్వార్థే కః- కేణ ఇతి హ్రస్వః ఆసమంతాద్రక్షంతీత్యారక్షకైః ద్వారపాలకైః నందిగ్రహీత్యాదినా పచాద్యచ్-ఆరక్షికైరితి పాఠే ఆరక్షా ప్రయోజనమేషామారక్షికైః ప్రయోజనమితి ఠక్- త్వరితం శీఘ్రం*జవోథ శీఘ్రం త్వరితమిత్యమరః - ఉద్ఘాటితాభిర్విఘట్టితాభిః ఉదభావి ఉద్భూతం*భువో భావే లుఙ్ చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్ సమనంతరమేవ మహారణే నిపత్య పునరాగంతౄణాం రాక్షసానామత్ర ఏకమేవ ద్వారం చేత్ మహాసంకటం భవిష్యతీతి ధియా యమద్వారపాలకాః సర్వాణ్యపి ద్వారాణి శీఘ్రముద్ఘాటితకవాటాని చక్రురిత్యర్థః-రా

లంకాం దత్తార్గళేషు దశకంధరకింకరేషు। ఆరక్షకైస్త్వరిత
మంతకరాజధాన్యా ముద్ఘాటితాభిరుదభావి కవాటికాభిః॥*
౧॥౫౨॥ తత్క్షణం లక్ష్మణాగ్రజస్సుగ్రీవేణ సహ సువేలాచలకూట
మధిరూఢస్త్రికూటావనీధరచూడామణిం సింహళద్వీపకమలక

క్షసానాం పాపిష్ఠానాం యమపురప్రవేశనైయత్యాదితి భావః - మృత్యుస్సేషామతి సన్నిహితో భూదితి ఫలితార్థః - లోకేతావదజ్ఞైః స్వరక్షణార్థం కేవలం వృథా వ్యాప్రియతే భవితవ్యస్య విపత్త్యాదికం త్వావశ్యకతయా స్వయమేవ భవతి నచైతజ్జ్ఞానం త్యహో మూఢాః పశవ ఇవ శోచ్యా ఇతి తాత్పర్యార్థః - సంయమనీకవాటోద్ఘాటనాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౫౨॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే లక్ష్మణాగ్రజః శ్రీరామః- సుగ్రీవేణ సహ ఉపలక్షణమేతత్ సర్వైరపి వానరైస్సహేత్యర్థః- సువేలాచలకూటం సువేలాఖ్య గిరిశిఖరమధిరూఢోధిష్ఠితస్సన్ త్రికూట ఇత్యవనీధరః పర్వతః రాజా చ గవ్యతే. తస్య చూడామణిం శిరోరత్నం త్రికూటాచలశిరోభూషణాయమానామిత్యర్థః- రూపకాలంకారః - సింహళద్వీప ఇత్యష్టాదశద్వీపేషు ప్రసిద్ధో యోద్వీపః అంతరీపం*ద్వీపోస్త్రియామంతరీపమిత్యమరః - ద్విర్గతా ఆపో అస్మిన్నితి ద్వీప ఇతి విగ్రహః సుప్సుపేతి సమాసః ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో కారః

ధ్వ్యంతరుపసర్గే భ్యోపఈడితీకారాదేశః-సఏవకమలం తస్యకర్ణికాం
బీజకోశికాం పరమశోభావహతయా తన్మధ్యవర్తినీమిత్యర్థః - అత్రై
కదేశవర్త్యశ్లిష్టపరంపరితరూపకం విశ్వకర్మణో గీర్వాణశిల్పినః* విశ్వ
కర్మాదినకరేతథాగీర్వాణశిల్పినీతి వైజయంతీ - నిర్మాణకౌశలం రచనా
చాతుర్యం విశ్వకర్మణా యాపత్స్వకౌశలంనిర్మితామిత్యర్థః - అత్ర
కౌశలతత్కార్యయోర్భేదేప్య భేదోక్తేరతిశయోక్తిః ఏతేనాస్యాసాధా
రణశిల్పసౌష్ఠవసంపన్నత్వంసూచ్యతే-నిశాచరాః రాక్షసాః త ఏవ హరయః
సింహాః తేషాంనివేశదరీం నియతనివాసగుహామితిరూపకం - అనవరతంని
రంతరంబందీకృతా ఉపగ్రహీకృతాయా అమరపురంధ్ర్యః సురసుందర్య
స్తాసాంబాష్పైర్నేత్రాంబుభిః* బాష్పోనేత్రాంబుధూమయోరిత్యభిధా
నాత్ - నద్యేవమాతా యేషాంతానినదీమాతృకాణినద్యంబుజీవదేశభూ
తానీత్యర్థః* దేశోనద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః। స్యాన్న
దీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయథాక్రమమిత్యమరః - తాన్యుపవనసీమాం

ణికాంనిర్మాణకౌశలంవిశ్వకర్మణోనివేశ దరీంనిశాచర
హరీణామనవరతబందీకృతామరపురంధ్రీబాష్పనదీమాతృకో
పవనసీమాంతరాంనిరంతరసేవాసమాగత దిక్పాలకులమా
తంగమదాంబుపంకిలబాహ్యాంగణోత్సంగాం లంకామవలోక

తరాణి ఉద్యానప్రదేశాంతరాళానియస్యాస్తాం- బందీకృతసురసుందరీ
బాష్పాంబుప్రవాహ పరిపూరితోద్యానవనమధ్యప్రదేశామిత్యర్థః - అ
త్రాసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- నిరంతరమనవరతంసేవార్థం
రావణోపాసనార్థం సమాగతస్యసంప్రాప్తస్య దిక్పాలకులస్యఇంద్రా
దిదిగీశ్వరసంఘస్యయేమాతంగాః ఐరావతాదిమత్తగజాః తేషాంమదాం
బునాపంకిలః పంకవాన్ బాహ్యాంగణోత్సంగో బహిర్భవచత్వరప్రదేశో
యస్యాస్తామితి పూర్వవదతిశయోక్తిః * ఉత్సంగోముక్తసంయోగేవత్
స్యూర్ధ్వతలేపిచేత్యుత్పలమాలాయాం* పంకిలేత్యత్రపిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వ
ర్థీయ ఇలచ్ బాహ్యేత్యత్రబహిర్దేవ పంచజనేభ్యశ్చేతివక్తవ్యాత్ ష్య
ఞ్ లంకామవలోకమానః అవేక్షమాణః తత్రలంకాయాంచ ఏకత్రమేక
స్మిన్ప్రదేశే - సమున్నతమత్యున్నతంసౌధంప్రాసాదమిత్యర్థః*ఉప
న్వధ్యాబ్వ [illegible] ప్రదేశ బంధంమా
తిః మత్ సంతమసంవిష్వగంధకారమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా * ధ్వాంతే

గాఢేంధతమసంక్షీణేవతమసంతమసఃవిష్వక్సంతమసమిత్యమరః - దేహబ
ద్ధమితి పాఠేగృహీతశరీరమిత్యర్థః - వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాః
పరనిపాతః- వాహితాగ్న్యాదిరాకృతిగణః అంతికచరేణ పార్శ్వవర్తి
నాఉపస్తముత్క్షిప్తంయద్విమలముక్తాతపత్రంస్వచ్ఛతరమౌక్తిక చ్ఛత్రంతత
న్నిభాత్తద్వ్యాజాత్ *వ్యాజేనిభోనాసదృశేత్రిష్వథో వాచ్యలింగకావితి
నానార్థరత్నమాలా- సతారకేణఅశ్విన్యాదినక్షత్రయుక్తేనవిభావరీపతి
నాచంద్రేణసేవ్యమానముపాస్యమానమివేతిసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా - వ
మానేనసంచరంతీతివైమానికాః దేవాఃచరతీతిఠక్ - తేషాంవధూభ్యాంర
మణీభ్యాంవిధూయమానంపార్శ్వద్వయేపిసంవీజ్యమానంయద్ధవళచామ
రద్వంద్వంపాండరవాలవ్యజనయుగళంతేనశోభితంప్రకాశమానమతఏవ
అభితఃఉభయతఃఉభయపార్శ్వయోరిత్యర్థః- చలితౌప్రసృతౌమందాకినీ

మానస్తత్రచైకత్రసమున్నతంసౌధమధివసంతంసంతమసమివ
సదేహబంధమంతికచరోదస్తవిమలముక్తాతపత్రనిభాత్స
తారకేణవిభావరీపతినేవసేవ్యమానం వైమానికవధూవిధూ
యమానధవళచామరద్వంద్వశోభితమభితశ్చలితమందాకినీప
రీవాహమివాంజనాచలమఖిలజగద్విజయవర్ణావళీమతిసర్ణాయ
కైరనేకసమీకాభిఘాతమగ్నభగ్నైరావణ విషాణకులిశా
గ్రైరుత్కీర్ణవిశాలవక్షఃస్థలఫలక మానీలతమాలసచ్ఛాయ
మాచ్ఛాదితాభినవలోహితవత్పాటలపటం సంధ్యారాగబం

పరీవాహౌగంగాప్రవాహౌయస్యతంతథోక్తం *జలోచ్ఛ్వాసాఃపరీవాహా
ఇత్యమరః- అంజనాచలంకజ్జలశైలమివస్థితమిత్యుపమాఉత్ప్రేక్షా
వామతభేదాత్ అఖిలజగతాంసమస్తలోకానాం యావిజయవర్ణావళయః
విజయజ్ఞాపకాక్షరవిన్యాసాఃతన్నిర్మాణయుక్తైఃతాదృగ్భ్రాంతిజనకైరి
త్యర్థః - అతఏవభ్రాంతిమదలంకారః - అనేకసమీకేషుఅసంఖ్యాతరణే
షుఅభిఘాతైస్సంప్రహారైర్మగ్నానిసుదూరంప్రవిష్టానీ అతఏవభగ్నాని
విదళితానియానిఐరావణవిషాణకులిశాగ్రాణిఇంద్రగజదంతవజ్రముఖానీ
తైరుత్కీర్ణంవిక్షిప్తంవిశాలంయద్వక్షఃస్థలంతత్ఫలకమివయస్యతం అనీల
తమాలసచ్ఛాయంసమంతాద్వినీలతాపింఛగుచ్ఛసమానకాంతిమభినవలో
హితవత్ప్రత్యగ్రశోణితవత్ పాటలః అరుణఃయఃపటఃసఃఆచ్ఛాదితోవసి
తోయేనతంతథోక్తం * [illegible] శోణితమిత్యమ

రః - అతఏవసంధ్యారాగేణబంధురంసుందరం*బంధురంసుందరేనమ్రే
త్యమరః- కంధరమంబుధరమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షోపమావా* పుంసికఃకం
శిరోంబునోరిత్యమరః- దశకంధరం రావణందదర్శ॥౫౮॥కోపాదితి॥తదా
రావణదర్శనసమయే-హరిపతిర్వానరేశ్వరస్సుగ్రీవః - కోపాత్తద్దర్శనజ
సీతాపహారస్మరణజరోషాత్ఉత్పతితః రావణాధిష్ఠితసౌధముద్దిశ్యేతి శేషః* హతంచ
రావణంయుద్ధేదర్శయాదవధారయేతిశ్రీరామాయణవచనాత్ - శ్రీరామ
సన్నిధౌస్వోక్తమర్థంసమర్థయితుంసత్వరముత్థితఇత్యర్థః - నైరృత
నాయకస్యరక్షఃపతేః రావణస్య*నైరృతోయాతురక్షసీత్యమరః - కో
టీరంమకుటముత్పాటితంచక్రే ఆకృష్యభువినిపాతయామాసేత్యర్థః*
ఆకృష్యమకుటంచిత్రంపాతయిత్వాపతద్భువీతి రామాయణవచనం-తథా
వైభీషణంవిభీషణసంబంధినంకోటీరంసుదృఢీచక్రేసుష్ఠుదృఢీకృతవాన్*ఆ
ఘాతతద్భావేచ్ఛాః రావణకోటీరవిఘటనేనవిభీషణ కోటీరసంఘటనంని
శ్చితంచకారేత్యర్థః- అత్రభవివ్యదర్థస్యాపిసిద్ధవదనువాదాద్భూతార్థ

ధురంకంధరమివదదర్శదశకంధరమ్॥*ప॥౫౮॥ కోపాదుత్పతి
తస్తదాహరిపతిఃకోటీరముత్పాటితం చక్రేనైరృతనాయకస్య
సుదృఢీచక్రేచవైభీషణమ్। యుద్ధ్వాతత్ప్రథమావమానకుపి
తేనైతేనబుద్ధ్వాతతో మాయామస్యజగామకోమలగుణగ్రా
మంసరామంపునః॥*౫॥౫౯॥తతోఽపరచితతత్సాహసోపాలం

ప్రయోగః-అథతత్ప్రథమావమానకుపితేనసఏవప్రథమఆద్యస్తత్ప్రథమః
తావత్పర్యంతంకుత్రాపిభంగాభావాత్తేనావమానేన అవజ్ఞయాహేతునా
కుపితేనక్రుద్ధేనైతేన రావణేనసహాయుద్ధ్వాముష్టితలప్రహారైర్విచిత్రగతి
విశేషైర్యుద్ధంకృత్వాతతఃఅస్యరావణస్య మాయాంమాయాబలసమా
యారంభంబుధ్వాజ్ఞాత్వాపునర్భూయోపి - కోమలగుణగ్రామంరమణీయ
సకలసద్గుణాభిరామంశ్రీరామంజగామప్రాప*తథాచరామాయణే-మే
తస్మిన్నంతరేరక్షోమాయాబలమథాత్మనః। ఆరబ్ధుముపసంవేదేజాత్యా
వైవానరాధిపః॥ఉత్పపాతతదాకాశంజితకాశీజితక్లమ ఇతి- అత్రాతివిస్త
రేణవక్తవ్యార్థస్యసంక్షేపేణకథనాత్సంక్షేపోనామగుణః- లక్షణంతూక్తం
శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౫౯॥తత ఇతి॥తత స్తదనంతరంతస్యసుగ్రీవస్యాయ
త్సాహసంరావణోపర్యుత్పతనరూపమనిచారితకృత్యం తస్యోపాలంభని
మిత్తంప్రావచనం వచనాసరచితఃకృతః యేనసతథోక్తేన- తథాచరామాయ

౯౦*అసంమన్త్ర్య మయాసార్ధంతదిదంసాహసంకృతం। ఏవంసాహస
యుక్తానినకుర్వంతిజనేశ్వరాఇతివిరచితసుగ్రీవోపాలంభేనేత్యర్థః*య
స్సనిందఉపాలంభఇత్యమరః - దాశరథినాశ్రీరామేణకర్త్రా మంత్రిభిస్సు
గ్రీవవిభీషణాద్యమాత్యైస్సహసంమంత్ర్య దూతప్రేషణస్యరాజధర్మ
త్వాత్సమ్యగ్విచార్యసమాదిష్టః*గత్వాసౌమ్యదశగ్రీవం బ్రూహిమద్వచ
నాదిదమిత్యాదినాఆజ్ఞప్తః సాధిష్ఠేనబాఢతరేణభుజశౌర్యేణబాహుపరా
క్రమేణశాలతేభీక్ష్ణమితితథోక్తః*బహుళమాభీక్ష్ణ్యఇతిణినిః సాధిష్ఠేత్యం
తికబాఢయోర్నేదసాధావితిసాధాదేశః - వాలినందనః అంగదఃసలీలం
సనిలాసంసోత్ప్లవనపాటనమిత్యర్థః - సాలంప్రాకారముల్లంఘ్యఅతిక్ర
మ్య * ప్రాకారోవరణస్సాలఇత్యమరః - లంకాంప్రవిశ్యనిశ్శంకోనిర్భీక
స్సన్- నృశంసంపాపినంతంనిశిచరపతింరావణం - ఇతివక్ష్యమాణప్రకా
రేణశశంసఉవాచ॥౯౦॥తత్ప్రకారమేవాహ॥ సోహమిత్యాదిపంచభిః -

> భవిధినాదాశరథినాసంమన్త్ర్య మంత్రిభిస్సమాదిష్టసాధిష్ఠ
> భుజశౌర్యశాలీవాలినందనస్సలీలంసాలముల్లంఘ్యలంకాంప్ర
> విశ్యనిశ్శంకోనృశంసమితిశశంసనిశిచరపతిమ్॥*ప॥౯౦॥ సో
> హంప్లవంగమపతేస్తనయస్త్వదీయనిశ్వాసగంధినిజవాలధిమ
> ణ్డలస్య।కాలస్యదూషణఖరత్రిశిరోముఖానాంపాలస్త్యమాం
> రఘుపతేరవధేహిదూతమ్॥ప॥౯౧॥ రక్షఃపతేరఘుపతేర్న్వయ

తత్రాదాకస్యకస్యవాదూత ఇత్యాశంకాయామాహ- హేపౌలస్త్య
సఃప్రసిద్ధోహంత్వదీయనిశ్వాసానాంతావకోచ్ఛ్వాసానాంగంధఃఆమో
దఃసంబంధోవాన్యాస్తీతితథోక్తం - నిజవాలధిమండలంస్వకీయవాలవల
యంయస్యతస్యచాలేనత్వాంనిబధ్యకక్షేనిక్షిప్తవతఇత్యర్థః*గంధోగం
ధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః- ప్లవంగమపతేఃవాలినఃతన
యఃతథామాందూషణఖరత్రిశిరసోముఖానిముఖ్యాయేషాంతేషాంరాక్ష
సానాం *ముఖంతువదనేముఖ్యేతోత్రే ద్వారాభ్యుపాయయోరితియాద
వః - కాలస్యఅంతకస్య*కాలోదండధరశ్శ్రాద్ధదేవోవైవస్వతోంతకఇ
త్యమరః - రఘుపతేఃశ్రీరామస్యమాతమవధేహిజానీహినిజస్వరూపకథ
నాపదేశేనతదీయమర్మోద్ఘాటనమిత్యర్థః కృపనాసీత్యర్థః - వసంతతిలకా
వృత్తం॥౯౧॥రక్ష ఇతి॥హే క్షఃపతే ఘుపతేః తృతీయంనయనంతృతీయ
నేత్రరూపమిత్యర్థః ... ...మస్యా ...

తత్ప్రేమాస్పదత్వం రావణస్యాతిదూరాక్రమత్వంచ సూచ్యతే- కళత్రంభార్యాం సీతాం*కళత్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః - ఆస్కందనీయమాక్రమణీయమితి మనుషేఽనుబుధ్యసే - హా ఆత్మవినాశహేతుభూతేయమితి న జానాసీతి విషాద ఇత్యర్థః*హా విషాదశుగార్తిష్విత్యమరః - కథమివమదేన అంధోఽవివేకశూన్యః - అతఏవ మందాకినీమధుకరః వియద్గంగాసంచరణశీలో భృంగః తుశబ్దో వ్యవచ్ఛేదకః- శంభోస్త్ర్యంబకస్య అళీకసంభవం లలాటస్థం*అలాటమళికం గోధిరిత్యమరః- అక్షి అగ్న్యాత్మకం నేత్రం అంభోజమితి యథా మనుతే తద్వత్స్వస్యాత్మవినాశహేతుభూతమేతదితి న జానాతీత్యర్థః - మందాకినీగ్రహణం కనకకమలసంభవేన తత్సాదృశలలాటనేత్రే అంభోజభ్రాంతిజననార్థమిత్యవగంతవ్యం - ఉపమాలంకారః॥ వృత్తపూర్వవత్- వక్తవ్యాంతరమపి విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ ౬౭॥ తదేవాహ॥ ఏకమితి॥ హే దైత్యేంద్ర హైహయసంభవాత్ కార్తవీర్యకృతా

> నంతృతీయమాస్కందనీయమితి హా మనుషే కళత్రమ్। అంభోజమిత్యళికసంభవమక్షి శంభోర్మందాకినీమధుకరస్తు యథా మదాంధః॥*ప॥౬౭॥ కించ॥ ఏకం హైహయసంభవాత్పరిభవాన్మ్లానం ద్వితీయం పునర్దైత్యేంద్రావినయాత్తృతీయమపి మే తాతాహితాద్దైవకృతాత్। ఇత్థం త్వచ్చరితైః పితామహముఖాన్యేకం వినైనాభవంస్తచ్చైకం న విధేహి దాశరథమే దేయా

న్పరిభవాత్- కారాగారనిక్షేపరూపతిరస్కారాద్ధేతోః* అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః- ఏకం పితామహముఖం మ్లానం భిన్నమతు కులనందనస్య పరిభవస్సంప్రాప్త ఇతి తేజోహీనమభూదిత్యర్థః- తథా అవినయాత్ లోకవిద్విష్టాచరణరూపత్వదీయద్దుర్నయాత్ ద్వితీయం ముఖం మ్లానం తథా మేమమ తాతేన పిత్రా వాలినా అహితాద్విరచితాద్దైవకృతాత్ వాలేన నిబధ్య కక్షనిక్షేపణరూపాద్వికారాత్ తృతీయమపి ముఖం మ్లానమిత్థమనేన ప్రకారేణ- త్వచ్చరితైస్తావకదుర్వ్యాపారైః పితామహస్య చతుర్ముఖస్య ముఖాని వదనాని ఏకమేవ విహాయ త్రీణి ముఖాని మ్లానాన్యభవన్ బభూవురిత్యర్థః- తచ్చ తదస్యావశిష్టమేకం ముఖమిత్యర్థః - ఏవముక్తరీత్యా మ్లానం న విధేహి న కురుష్వ అతస్త్వయా మైథిలీ దాశరథయే దేయా దత్తా యోగ్యాస్యాత్ అన్యథా తన్ముఖమపి ముఖతయావశిష్టమపి మ్లానం భవిష్యతీత్యర్థః - కూటస్థబ్రహ్మణో లజ్జాస్పదముఖతాం విదధత స్తేధిగ్జీవితమితి భావః।

అత్రపితామహముఖత్రయమ్లానాసంబంధేపితత్సంబంధో క్తైరతిశయో క్తిః. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౬౩॥కౌబేరస్యేతి॥కుబేరస్యేదంకౌబేరం* తస్యేదమిత్యణ్ - తస్యపుష్పకస్యపుష్పకాఖ్యవిమానస్య హరణమపహరణంచజ్యేష్ఠభ్రాతరంజిత్వాతదీయపుష్పకహరణేన మహాపౌరుషంకృతమితిసొల్లుంఠనో క్తిః కైలాసవిక్షేపణంహరనివాస శైలోత్తోలనంచబాహుబలంచవిద్యతఇతిస్వామిద్రోహకరణంతవధస్తాద్వితీయంబలంనిరూపితవానసీతిమర్మోద్ఘాటనో క్తిః - దిక్పాలానామింద్రాదిజిష్మర్యాదాపాలకానాం ఆక్రమణం ఆస్కందనంచసాంకర్యనిరాసపూర్వకం లోకంపరిపాలయతాంసాధూనామింద్రాదీనాంచాపరాధకారిణస్తవ దురాత్మత్వంకింవక్తవ్యమిత్యాతతాయిత్వో క్తిః - ముహుఃపునఃపునఃజల్పసికథయసితావతాపుష్పకాద్యాహరణాదినాకింవాయశఃకీర్తిఃనకిమపీత్యర్థః- కుతస్సంయమినాంసన్న్యాసినాంవేషం కాషాయదండధారణరూపంనైపథ్యం విధా

త్వయామైథిలీ॥*ప॥౬౩॥కౌబేరస్యచపుష్పకస్యహరణంకైలా
సవిక్షేపణందిక్పాలాక్రమణంచ జల్పసిముహుఃకింవాయశస్తా
వతా । వేషంసంయమినాంవిధాయవిజనేదేవీంవనేజానకీంవే
గాదాహరతాత్వయాద్యరచితంవీరవ్రతస్యోచితమ్॥*ప॥౬౪॥
కింబహునా॥పూజోపహారరచనాయ పురాపురారేశ్ఛిన్నైమూ
మూర్ధసునవస్వనశేషితంయత్ । దేవస్తదద్యకుతుకదశమం

యస్వీకృత్య- కపటసన్న్యాసిభూత్వేత్యర్థః - విజనేవనేసిర్జనారణ్యేదేవీంపూజ్యాంజానకీంవేగాత్- శ్రీరామదర్శనేసద్యఏవనిపాతోభవేదితిసముత్పన్నభయసంభ్రమాత్ ఆహరతాత్వయాద్యేదానీంవీరవ్రతస్యవీరధర్మస్యోచితమనురూపంరచితంకృతం. సకలలోకశ్లాఘ్యాంజానకీంశ్రీరామాసమక్షంచౌర్యేణాపహరతాత్వయాసమ్యక్పౌరుషంప్రకటితమిత్యర్థః. వృత్తంపూర్వవత్॥నిగమయతి॥కింబహునేతిబహూక్త్యాకిమిత్యర్థః॥౬౫ పూజేతి॥ పురాపూర్వంపురారేరీశ్వరస్యపూజాయాంఉపహారరచనాయనైవేద్యకరణార్థంనవసుమూర్ధసుశిరస్సుచ్ఛిన్నేషుసత్సుయచ్ఛిరఃదశమమిత్యర్థః- అనశేషితమవశిష్టంకృత,- తత్త్రైదశమమిత్యర్థః - దేవఃవిరలక్ష్మ్యాద్యోతితశీలఃశ్రీరామఃఅద్య ఇదానీంరణదేవతాయైరణశక్త్యై-

బలింపూజోపహారంగచయితుంకథం- కుతుకీకౌతుకవాన్ స్వాపరాధం నివేద్యపునర్జానక్యప్రదానేషుప్రమేవరామతాత్వాం*...

లిః పూజోపహారే చకరై ద్రైత్యాత రేపిసః ఇతి నానార్థరత్నమాలా - వసం
తతిలకావృత్తం॥ ౬౫॥ అనంతరమితి॥ అనంతరమంగదవచనానంతరం - అ
రుంతుదతీత్యరుంతుదం మర్మస్పృక్ తేన భాషణేన హేతునా రోషణేన
రోషః తాకర్తరి ల్యుట్ - రావణేన అయం వానరో గృహ్యతాం గృహ్యతా
మితి చాపలాద్విరుక్తిః - సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కాశికా - రోషా
తిరేకాచ్చ సంభ్రమ ఇత్యనేన ప్రకారేణ సరయం సత్వరమాదిష్టాదాజ్ఞప్తా
నత ఏవావలంబితౌ గృహీతౌ భుజౌ బాహు ప్రకోష్ఠౌ కూర్పరాధః ప్రదేశౌ చ
యైస్తాన్ * కక్ష్యాంతర ప్రకోష్ఠశ్చ ప్రకోష్ఠ కూర్పరాదధ ఇతి శాశ్వతః - చ
తురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ ఆశరాన్ రాక్షసాన్ - చతురః తత్కాలకర్తవ్య
బుద్ధికుశలః అయమంగదః విహంగాధిపో గరుత్మాన్ - భుజంగాన్ సర్పానివ

శిరస్తే రామో బలిం పచయితుం రణదేవతాయై॥ *గ॥ ౬౫॥ అన
న్తరమరుంతుదా భాషణరోషణేన రావణేన గృహ్యతాం గృ
హ్యతామయమితి సరయమాదిష్టానవలంబితభుజప్రకోష్ఠానా
శరాంశ్చతురశ్చతురోయం భుజంగానివ విహంగాధిపో గృహీ
త్వా దివి సముత్పత్య నిపాత్య చైతాన్ పాదేన తత్ప్రాసాదశృం
గం శిరోభంగమివ రిపోర్విభింధన్నవిందన్ కమప్యాత్మనః ప్రతి
రథం పఙ్క్తికంఠోపకంఠభువః పఙ్క్తిరథసూనోర్వివేశ నివేశమ్॥
*౫॥ ౬౬॥ రఘుతనయస్తతో విదిత రావణదుర్వినయః కుపితమనా
మనాగివ దధే కుటిలాం భ్రుకుటిమ్। అథ పరివవ్రిరాశరపురం

గృహీత్వా దివి అంతరిక్షే సముత్పత్య ఉత్ప్లుత్య ఏతాన్ ఆశరాన్ నిపాత్య భువి
పాతయిత్వా చ పాదేన తత్ప్రాసాదశృంగం రావణసౌధశిఖరం రిపోః రా
వణస్య శిరోభంగం శిరోవిదారణమివ ఇత్యుత్ప్రేక్షా - విభిందన్ విదారయన్
తథా ఆత్మనః కమపి ప్రతిరథం ప్రతిభటమవిందన్ అలభమానస్సన్ - పఙ్క్తి
కంఠోపకంఠభువః రావణనికటప్రదేశాత్ పఙ్క్తిరథభువో దశరథనందన
స్య శ్రీరామస్య నివేశం శిబిరం వివేశ ప్రవిష్టవాన్॥ ౬౬॥ రఘుతనయ ఇతి॥ త
తో అంగదప్రవేశానంతరం - రఘుతనయః రఘునందనః విదితః అంగదవచ
నాత్ విజ్ఞాతః రావణదుర్వినయః సీతాప్రత్యర్పణాభావరూపరావణదుర్నీ
తిర్యేన స తథోక్తః - అత ఏవ కుపితమనాః కోపావిష్టచిత్తస్సన్ - మనాగీష
దాత్తత్వాదీషత్ ఇవ శబ్దో వాక్యాలంకారే ఇతీషదుపమావాక్యాలంకా
రేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే భ్రుకుటిం భ్రూభంగం కుటిలాం వక్రాం దధే ధృత

వాక్ - అథానంతరం హరయోవానరాః యుగవిగమే ప్రళయే యుగపదేకవారమేవ అంబుధిమౌర్వశిఖాః యథా బడబానలజ్వాలా ఇవ* ఔర్వస్తు బాడబోబడబానల ఇత్యమరః- ఇవవద్వా యథాశబ్దావితి దండ్యాచార్యానుశాసనాత్ - సరయం సత్వరం ఆశరపురం లంకాం పరివవ్రుః పరివేష్టయామాసుః ఉపరురుధురిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥౬౬॥ తత ఇతి॥ తతః లంకోపరోధానంతరం - సమంతాత్ ద్రావస్సంరావః కోలాహల ఇతి యావత్ * ఆరవారావసంరావేత్యమరః- తస్యభావస్సాంరావణం అభివిధౌభావ ఇనుణితి భావార్థే ఇనుణ్ ఇణశ్చ ఘేతి సాంరావిణం అణినుణ ఇతి స్వార్థేణ్ప్రత్యయః- ఆదివృద్ధిః ఇనుణ్యానపత్యే ఇతి ప్రకృతిభావః - మదపరిప్లవానాం దర్పోద్రిక్తానాం ప్లవంగవీరాణాం వానరవీరభటానాం సాంరావిణం తత్ క్షణే కోలాహలకాలే తదుత్సవే వా * నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః- క్షుభితః క్షోభం ప్రాప్తః యః కోణపప్రకరః రాక్షససనివహః * రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాదిత్యమరః - తస్య పాణికోణేన హస్తప్రదేశేన అథవా పాణౌ యః

హరయస్సరయం యుగవిగమే యథా యుగపదంబుధిమౌర్వశిఖాః॥ * ప॥౬౭॥ తతో మదపరిప్లవప్లవగవీరసాంరావిణక్షణక్షుభితకోణపప్రకరపాణికోణాహతః। రవైరధికభైరవైరుపరురోధరోదోంతరం తరంగితఘనాఘనస్తనితబంధుభిర్దుందుభిః॥ * గ॥ ౬౮॥ తేన సమంతతః కందళయతా దళయతేవ జగంతి దుందుభిని

కోణః వాద్యవాదనదండవిశేషః * కోణో వీణాదివాదనమిత్యమరః- తేన ఆహతః తాడితః వాదితః దుందుభిః రణభేరి * భేరీ స్త్రీ దుందుభిః పుమానిత్యమరః- అధికభైరవైః అత్యంతభీషణైః తరంగితం అవిచ్ఛిన్నం యద్ఘనాఘనస్తనితం వర్షుకాబ్దగర్జితం తస్య బంధుభిః స్తత్సదృశైరిత్యర్థః- అత ఏవోపమాజ్ఞాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాః సాదృశ్యవాచకా ఇత్యాహుః * శక్రఘాతుకమత్తేభవర్షుకాబ్దా ఘనాఘనా ఇత్యమరః- రవైః భాంకారైః రోదోంతరం ద్యావాభూమిమధ్యకుహరం - ఉపరురోధ ఆవృణోత్ రాక్షససమరసన్నాహభేరీభాంకారస్సర్వత్ర వ్యాప్తో భూదిత్యర్థః - అత్ర దుందుభిరవాణాం రోదోంతరాపరోధాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- పృథ్వీవృత్తమ్॥౬౮॥ తేనేతి॥ సమంతతస్సర్వత్ర కందళయతా వ్యాప్నువతా అతఏవ జగంతి భూర్భువస్స్వర్లోకాన్ దళయతా విదారయతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తేన పూర్వోక్తేన దుందుభినిర్ఘోషేణ ... పానరసాం ... రావిణజనితాం ... క్రోధ్యేర్యచూ...

ణాః - అతఏవ గిరికందరాద్గిరిదరీభ్య ఇత్యర్థః ॥ దరీ తు కందరో వా స్త్రీత్య మరః - బుద్ధాస్సుప్తోత్థితాః కేసరిణస్సింహా ఇవేత్యుపమా - మందిరాత్ మందిరేభ్యః నిర్గత్య నిష్క్రమ్య గత్యంతరాయసంధాయకాని క్వవ్రజసీత్యాది నిషేధవచన పాదగ్రహణాదినా గమనవిఘ్నకారీణి ॥ విఘ్నోంతరాయః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః - అపత్యాని నందనానీవేత్యుపమా ॥ ఆహుర్దుహితరం సర్వే పత్యం తోకం తయోస్సమే ఇత్యమరః - అనిమిత్తాని ప్రతికూలవాతాది దుశ్శకునాన్యవిలోకమానా న గణయంత ఇత్యర్థః - సమర పారవశ్యాదితి భావః ॥ నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః - తథా విమానాధిగతాః వ్యోమయానాధిష్ఠితాః విబుధసీమంతిన్యః సురసుందర్యస్తాభిస్సహ విజిహీర్షయా విహరణేచ్ఛయేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా రణాభిముఖనీతా వాహతానాం సురసుందరీసంభోగలాభాదితి భావః ॥ విపూర్వాద్ధరతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్ర

ర్ఘోషేణ రోషేణ చ ప్రేర్యమాణా బుద్ధాః కేసరిణ ఇవ గిరికందరా
న్మందిరాన్నిర్గత్య గత్యంతరాయ సంధాయకాన్యపత్యానీవా
నిమిత్తాన్యవిలోకమానా విమానాధిగతవిబుధసీమంతినీభిస్సహ
విజిహీర్షయేవ ప్రస్థానసమయపరిమ్లానముఖీస్సుముఖీరప్యగ
ణయంతో నిరంతరజ్వలితకోపానలనయనకోణారుణాలాతశత
నిపాతవిత్రాసచలితనిజవారణనివారణావేశపరవశనిజాశయా
దిశాముఖముఖరశివారావామ్రేడితక్ష్వేళితవ్యాకులీకృతకులమ

త్యయమేటాప్ - ప్రస్థానసమయే రణప్రయాణకాలే పరిమ్లానముఖీః విషణ్ణవదనాః ఏతచ్చ దుర్నిమిత్తమితి భావః - స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి ఙీష్ - సుముఖీర్నిజవధూరప్యగణయంతః అనాద్రియంత ఇత్యర్థః - తథా నిరంతరమవచ్ఛిన్నం జ్వలితః ప్రజ్వలన్ కోప ఏవ అనలో యేషాం తేతథోక్తాః నయనకోణా నేత్రాంతాస్త ఏవ అరుణాలాతశతాని అనేకారుణోలాటానీత్యర్థః ॥ అలాతముల్ముకం జ్ఞేయం నపుంసకమిదం ద్వయమితి ప్రతాపమార్తాండః - తేషాం నిపాతాత్ ప్రసారాత్ విత్రాసః భయం ఉల్ముకదర్శనే వారణా బిభ్యతీతి ప్రసిద్ధిః - తస్మాచ్చలితాః విమార్గగతాః యే నిజవారణాః ఆత్మీయగజాః తేషాం నివారణావేశే మార్గప్రవర్తనకృత్యే పరవశాః ప్రమత్తాః అనవధానా ఇత్యర్థః - తథా దిశాముఖేషు దిగంతరాళేషు ముఖరాః దుర్నిమిత్తతయా అశుభసూచకనాదనతత్పరాః యాః శివాః క్రోష్టారః తాసాం రవామ్రేడితాని ద్విస్త్రిరుక్తరతానీత్యర్థః ॥ శివాహారీతకీ క్రోష్టే

తివైజయంతీ*ఆమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్తమిత్యమరః- క్ష్వేళితాస్సింహనాదాః *క్ష్వేళాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః - కర్తరిక్తః తైరాకులాస్సంకులాః కులమహీధ్రాః కులపర్వతా యేషాంతే - గృధ్రాణాంకంకానాంయే ఆయతాః విస్మృతాః పక్షాస్తేషాంవిక్షేపైః ప్రేరణైః ఆకులానిసంకులానిప తాకానీకానిపతాకాయుక్తసైన్యాని యేషాంతేతథోక్తాః* అనీకంతురణే సైన్యఇత్యమరః- కంకాధిష్ఠితపతాకావంతఇతిభావః*ఆసన్నమృత్యోర్ని కటేచరంతిగృధ్రాదయోమూర్ధ్నిగృహోర్ధ్వభాగేఇతిప్రసిద్ధిః - తథా సముత్తుంగా అత్యున్నతాయేశతాంగసంఘాతాః ఆయతస్యందబృందానిత త్పరిగతాః తథారూఢా ఇత్యర్థః*శతాంగస్స్యందనోరథ ఇత్యమరః- త థానితాంతంనిశితానితీక్ష్ణానియానికృతాంతస్య యమస్యదంష్ట్రాపటలాని దంతవిశేషఫలకానిఖరాశ్చతద్వత్ఖరాః నిశితాః యేపట్టసాః విశాలసన్నివేశ

> హీధ్రాగృధ్రాయతపక్షవిక్షేపాకులపతాకానీకసముత్తుంగ
> శతాంగసంఘాతపరిగతానితాంతనిశితకృతాంతదంష్ట్రాపట
> లఖరతరనఖరాః ఖరపట్టసప్రాసపరశుగదాముసలపరిఘద్రు
> ఘణకృపాణధారిణో దారుణాజగరసంతానసంవీతాఇవవిం
> ధ్యకూటావ్యాఘాతి కరాళకాళాయసకంకటావికల్పా ఇవక
> ల్పాంమదానాంవ్యక్తయఇవకాళరాత్రేర్వివక్తాఇవకలికాల
> స్యకాలస్యాపిభయంకరాస్సంగరాంగణమవతరంతస్సమీరయ

ఖడ్గవిశేషాః ప్రాస్యంత ఇతిప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయాః ఆయుధవిశేషాః- తదుక్తంవృత్తికారేణకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్య త్రప్రాస్యంతఇతిప్రాసాఇతి- పరశవః కుఠారాః గదాః ప్రసిద్ధాః ముసలాని అయోగ్రాణిపరిఘాః అయోమయదండవిశేషాః*పరిఘః పరిఘాతకఇత్యమ రః- ద్రుఘణాః ముద్గరాపరపర్యాయాః అయోమయాః గదాః * ద్రుఘణో ముద్గరఘనావిత్యమరః- కృపాణః కరవాలశ్చేతిద్వంద్వః* కౌక్షేయకోమం డలాగ్రః కరవాలః కృపాణకఇత్యమరః- తాన్ ఆయుధవిశేషాన్ ధారయం తీతితాచ్ఛీల్యేనేతితథోక్తః తాచ్ఛీల్యేణినిః- తథాదారుణాభయంకరాః యే అజగరసంతానాః- మహాకాయసర్పవిశేషనికాయాః తైస్సంవీతాస్సంవేష్టి తావింధ్యకూటావింధ్యాచలశిఖరాణీవేత్యుపమా*కూటోస్త్రీశిఖరంశృం గమిత్యమరః - అతికరాళాః అత్యంతభీషణాః కాలాయసకంకటాలోహమ యోరక్షాదాః తేవ్యాఘాఅముక్తాయైస్తేతథోక్తాః* కరాళోదంతురేతుం

గేభీషణే వైకృతేపి చ ఉరశ్ఛదః కంకటక ఇతి వైజయంతీ - తథా కల్పాంబుదానాం ప్రళయకాలమేఘానాం వికల్పా ఇవ- కాళరాత్రేః ప్రళయకాలరాత్రేః వ్యక్తయః మూర్తయ ఇవ - కలికాలస్య మహాఘోరకలియుగసమయస్య వివర్తాః పరిణామవిశేషా ఇవ- ప్రతీయమానా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - తథా కాలస్య చ యమస్యాపి భయంకరాః భయప్రదా ఇత్యతిశయోక్తిః * మేఘర్ధ్విభ మేషుకృజిత్ఖశిముమాగమః - సంగరాంగణం యుద్ధభూమిం అవతరంతః ప్రవిశంతః వీరవాదాన్ ఛింధి భింధీత్యాది వీరాలాపాన్ సమీరయంతః ఉచ్చారయంతః- రక్షోభటాః రాక్షసయోధాః శరాసనం కార్ముకానీత్యర్థః - ఆదాయ స్వీకృత్య అంబోధరాః మేఘాః అసారైః ధారాసంపాతైః * ధారాసంపాత అసార ఇత్యమరః - గిరిమివేత్యుపమా - దూరాపాతిభిః అత్యంతదూరప్రసారిభిః శిలీముఖైర్బాణైః అఖిలం వలీముఖబలం వానరసైన్యం క్షోభయంతః క్షోభమనయన్నిత్యర్థః॥౬౯॥ తత ఇతి॥ తతః విక్షోభణానంతరం

న్త్రాపీరవాదానాదాయ శరాసనమాసారైరివ గిరిమంభోధరా
దూరాపాతిభిశ్శిలీముఖైర్వలీముఖ బలమఖిలమక్షోభయంతర
క్షోభటాః॥*॥౬౯॥ తతో నఖధుతాయుధ స్తరుపరిత్రుటితో
మరశ్శిలానిహతముద్గరశ్శిఖరిభిన్నమత్తద్విపః। స్వపక్షవిజయై
షిభిర్ద్దివిసురాసురైరాక్షసైరలక్షి హరిరక్షసామతిభయంకర

నఖైః వానరనఖైః ధుతాః విక్షిప్తాః ఆయుధాః రాక్షసప్రయుక్తబాణపట్టసాద్యాయుధా యస్మిన్ స తథోక్తః తరుభిః పరిత్రుటితాః పరితః విశీర్యంతః తోమరాః దండవిశేషాః యస్మిన్ స తథోక్తః , శిలాభిర్నిహతాః విదళితాః ముద్గరా యస్మింత్స తథోక్తః - శిఖరిభిః పర్వతైః భిన్నాః విదారితా మత్తద్విపాః మత్తగజాః యస్మింత్స తథోక్తః అత ఏవ అతిభయంకరః అతిదారుణః హరిరక్షసాం వానరాణాం రాక్షసానాం చేత్యర్థః - సంగరో రణః స్వపక్షయోర్వానరరాక్షసబలయోః విజయమిచ్ఛంత్యాకాంక్షంతి ఇతి తథోక్తైః అత ఏవాతురైరత్యాతవ్యగ్రచిత్తైః దివి వ్యంతరిక్షే స్థితైస్సురాసురైః దేవదానవైరలక్షి దృష్టః * చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్ చిణోలుగితి లుక్. సురాసురైరిత్యత్ర యేషాం చ విరోధశ్శాశ్వతిక ఇతి ద్వంద్వైకవద్భావః - యత ఏషాం శాశ్వత ఏవ విరోధో వ్యాఘ్రాదివన్న, శాశ్వతిక ఇతి బహుః - అథవా సు

రైస్సంగతా అసురాః మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః- ఉత్తరపదలో

పక్షనతు సురాశ్చ అసురాశ్చేతిద్వన్ద్వః అత్రహి యేషాంచవిరోధః- శా శ్వతికఇత్యేకవద్భావస్స్యాత్-పృథ్వీవృత్తం॥ ౭౦॥ అ॥ ఇత్థం ప్రవృద్ధయు ద్ధసంరంభయోరుభయబలయోస్సన్ధ్యాసమయః ప్రవృత్తఇత్యాహ॥ క్ర మేణేతి॥ కించేతిచార్థః - క్రమేణ కాలక్రమేణకపిభిః రాక్షససంప్రహార క్రుద్ధైః కపివీరైః వానరభటైః దూరీకృతః దూరతోపాస్తః యః నైఋతవీ రాణాం రాక్షసయోధానాంభుజప్రతాపానలో బాహుప్రభావాగ్నిః త స్మిన్నివభానుమతి సూర్యే అస్తమదర్శనంభజతిసతి అస్తమిత్యకారాన్తమవ్య యం*అస్తమదర్శనమిత్యమరః- సూర్యపక్షే అస్తం అస్తాచలం*అస్తస్తుచర మక్ష్మాభృదిత్యమరః - తథా ఆయుధప్రహారః మేషామిత్యాయుధికాః ప్ర హరణమితిథక్ - మథితాః నిశ్చిన్నాః ఆయుధికానాంగళనాళాః నతా న్యేవప్రణాళ్యః జలనిర్గమనమార్గాః తాభ్యః పరివహతి ప్రవహతీతిత త్పరివాహీ యో లోహితనదీపూరః శోణితసరిత్ప్రవాహః తస్మిన్నివ - సం

స్సంగరః॥* గ॥ ౭౦॥ క్రమేణచకపిభిః కపివీరదూరీకృతనైరృతవీ రభుజప్రతాపానలఇవాస్తంభజతిభానుమతి మథితాయుధికగళ నాళప్రణాళిపరీవాహలోహితనదీపూరఇవదూరమన్తరితహరి దాభోగేసన్ధ్యారాగేసముదంచితేక్రాన్తహరినఖాక్రాన్త దంతావళవిపులకుంభస్థలముక్తముక్తాకలాపఇవవిజృంభమాణే

ధ్యారాగేదూరంసర్వత్రేత్యర్థః - అన్తరితః ఆచ్ఛాదితః హరిదాభోగః దిగ్విస్తారో యేనతస్మిన్ తథోక్తే సతి ఉత్ప్రేక్ష్యాపి విజృంభమాణే సత్యి వ్యర్థః- విక్రాన్తాః పరాక్రమవన్తః యేహరయః కపయస్తఏవహరయస్సిం హాఇతిశ్లిష్టరూపక. *యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు । శుకాహికపిభేకేషుహరిర్నాకపిలేత్రిష్విత్యమరః - తేషాంనఖైః రాక్రాం తానివిదారితానియానిదంతావళానాం మహాగజేన్ద్రాణాం విపులకుంభ స్థలానితైః ముక్తః త్యక్తః యఃముక్తాకలాపః మౌక్తికప్రకరః తస్మిన్నివ తా రాగణేనక్షత్రమండలేవిజృంభమాణే*వియద్విష్ణుపదంవాతుపుంస్యాకా శవిహాయసీత్యమరః- విజృంభమాణేసతి- గజానాంముక్తాకరత్వముక్తం* కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని- ముక్తాఫ లానిప్రథితానిలోకే తేషాంతుశుక్త్యుద్భవమేవభూరితి - తథాసేనారథసే న సమరసంభ్రమేణచలితంప్రవృత్తం యద్రథతురగపదాతిగజం సేనాం గత్వాద్వన్ద్వం ద్వేన్ద్వైకవద్భావః- తస్యపదైరాహతిం అసహమానేయం ప్రపంచ

రాంతరాళం రణక్షోణీమధ్యం తత్రజనుర్జన్మయస్యతస్మిన్ రజసిధూళా
వీవతమస్యాంధకారే భువనంజగత్ ఆసక్రందతి ఆక్రమతిసతి అత్ర * హస్త్య
శ్వరథపాదాతం సేనాంగంస్యాచ్చతుష్టయమిత్యభిధానాత్ - తత్క్రియే
ణైవగజాదీనాంవక్తవ్యత్వే తథానోక్తమితిచోద్యం యద్యపితథాపిక్రమో
నాత్రవివక్షితఇతి - బహుపుస్తకేష్వేవమేవపాఠదర్శనాత్ - ననుయవా
గ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతియవాగూంపచతీత్యత్ర పాఠక్రమానుపపత్తౌ
అర్థక్రమోయథాస్వీకృతః తద్వదత్రాపియథాయోగ్య మన్వయోంగీక్రి
యతామితిచేత్సత్యం అపౌరుషేవేదవాక్యే యథాతథావాస్తు పుంవాక్యే
తుశ్రవణానంతరమేవ ప్రయోక్తుస్తారతమ్యానభిజ్ఞత్వప్రతీతే రన్వయవి
లంబాసహిష్ణుత్వాద్దోషోత్రదుర్వారఇత్యలమతిప్రసంగేన - తథా తామసీ
చ రేషురాత్రించ రేష్వివ- తమిస్రాతామసీ రాత్రిరిత్యమరః- యామినీవిర
హవిహగేషువక్రవాకపక్షిషు ఉభయత్రాపిపుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః

> వియతితారాగణైరణరభసచలితరథ తురగపదాతిగజపదా
> హతవిశ్వవిశ్వంభరాంతరాళజనుషిరజసీవభువనమాసక్రందతి
> తమసితామసీచరేష్వివసశోకేషుయామినీవిరహవిహగేష్వాశ
> రకరేష్వివసకోశేషుతామరసేషు దాశరథిబలఇవప్రమదాకరే
> కుముదాకరే॥ * ప॥ ౭౧॥ ఆసారధారాం వికిరన్శరాణామాశ్వా

సశోకేషుసవిషాదేషుసత్సు - ఏకత్రమహావిపత్తిప్రత్యాపత్తే రన్యత్రవిర
హోపలిత త్వాచ్చేతిభావః - తథాఆశరకరేషురాక్షసభటహస్తేష్వివతా
మరసేషుపంకేరుహేషు సకోశేషుఖడ్గాప్రాయాతేహవలతత్పిధానేషుస
త్సు-అన్యత్రసకుట్మలేషుసత్సు * కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్య
యోరిత్యమరః - తథా దాశరథిబలేశ్రీ రామసైన్యఇవకుముదాకరేకైరవా
కరేప్రమదాకరే ఉల్లాసభాజిసతి - నాత్రతుల్యయోగితా ప్రతాపానలభా
సుమదాదీనాం కేవలప్రకృతత్వేప్యౌపమ్యస్యగమ్యత్వేన తదనుత్థానాత్ -
నాపిశ్లేషః కేవలప్రకృతశ్లేషేఽశిష్యశ్లేషాయోగాత్ తస్మాదుపమానోప
మేయ సాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతుర్ణాంప్రయోగే
నేయముపమేకేవశబ్దాకాపి పూర్ణోపమాశ్లేషసంకీర్ణా॥ ౭౧॥ తతఃకింత
త్రాహ॥ ఆసారేతి॥ శరాణాంబాణానామన్యత్రఉదకానాం ఆసారధా
రాంధారాసంపాతఃసంపాతః ఆసారః ఇత్యమరః - వికి
రన్ విక్షిపన్ అన్యత్రప్రవర్షన్నితిత ద్యోతాత త్వముపచర్యతే - అతఏవ

ఆశరాణాం రాక్షసానాం* రాక్షసః కౌణపః క్రవ్యాత్ క్రవ్యాదోస్రప ఆశర ఇత్యమరః - అన్యత్ర ఆసమంతాచ్ఛరవత్ప్రవర్షణం తైః తృష్ణా మైత్యాశరాణాం చాతకాదిపక్షివిశేషాణామిత్యర్థః - మానసమాశ్వాసయన్ ఏకత్ర భయనివారణేన అపరత్ర సర్వంసహాపతితమంబు న చాతకానామితి భూగతస్య తేషాం విషత్వాదభావామాంబుదానేనోజ్జీవయన్నిత్యర్థః - వీరో రణశూరో మేఘనాదః ఇంద్రజిత్ ఉత్పత్తిసమయ ఏవ మేఘవన్నదనాన్మేఘనాద ఇతి వ్యుత్పాదయంతి మేఘనాదః అభ్రనిర్ఘోషః హంసానివ సంయతి యుద్ధే- హరీన్ వానరాన్ వివ్యాధ నిజఘాన- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా - ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౪౨॥ రణ ఇతి॥ తదను తదనంతరం- దారుణే భీషణే రణే అంగదః మహతా మహీయాన్న తేన ద్రుమేణ రభసం వేగయుక్తం యథా తథా* రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః* అర్శ ఆద్యచ్ప్రత్యయః- రావణేః- రావణాత్మజస్య ఇంద్రజితః ఆతఇఞ్ - అఖిలం సమస్తం ధురం నహతీతి ధు

సయన్మానసమాశరాణామ్। వీరో హరీన్ సంయతి మేఘనాదో
వివ్యాధ హంసానివ మేఘనాదః॥* ప॥ ౪౨॥ రణే తదను దారుణే ర
భసమంగదో రావణేర్ద్రుమేణ మహతాహతాఖిలధురీణయాన
వ్రజః। శితేన శతకోటినా శిఖరికూటమింద్రో యథా మమంథ వర
థం మనోరథమపి క్షణాద్రక్షసాం॥* ప॥ ౪౩॥ వియత్తలే తదను ని
లీయ మాయయా సలక్షయన్ రఘుతనయం సలక్ష్మణమ్। అజింహ

రీణో ధురంధరః ఖస్సర్వధురాత్ ఇత్యత్ర యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - తాదృశో యానవ్రజః రథాశ్వసివహాః సః ఆహతో మారితో యేన స తథోక్తస్సన్నిత్యర్థః- సాపేక్షత్వేన గమకత్వాత్సమాసః - ఇంద్రః శితేన తీక్ష్ణేన శతకోటినా దంభోళ్యా శిఖరికూటం యథా పర్వతశిఖరమివ - రథం రావణేస్స్యందనం రక్షసాం మనోరథం విజయాభిలాషమపి- క్షణాత్ క్షణమాత్రేణ మమంథ బభంజ - అత్ర రథమనోరథయోః కేవలప్రకృతయోరేవ మథనరూపసమానధర్మేణ ఔపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా సా చోక్తోపమయా సంసృజ్యతే- పృథ్వీవృత్తం ॥ ౪౩॥ వియదితి॥ తదను రథమథనానంతరం స రావణిరింద్రజిన్మాయయా కైతవేన వియత్తలే నభస్తలే నిలీయ గూఢతయా స్థిత్వేత్యర్థః రఘుతనయం రఘునందనం సలక్ష్మణం లక్షయన్ లక్షీకుర్వన్* లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చేత్యమరః* తీ
రోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః అధిగత ... ప్రపన్నగా

కారాః ✻ ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్మగః పవనాశన ఇత్యమరః - అజిహ్మ
మకుటిలం గచ్ఛంతీత్యజిహ్మగాః శరాః అమర్షతః కోపాత్సమితి యుద్ధే
వవర్ష నాగపాశాస్త్రాణి ప్రయుక్తవానిత్యర్థః- రుచిరావృత్తం- చతు
ర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభాస్జగా ఇతి లక్షణాత్॥ ౭౪॥ లక్ష్మణేతి॥ చిహ్నే
న చ లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా అనుగతమిత్యర్థః శ్లేషః ఏకనాళావలంబిఫలద్వ
యవదేకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతేః బంధచ్ఛిదం సంసారనివర్తకం- రామ
శ్చంద్ర ఇవ తం రాహూభయంకరాః దారుణతమాః అత్యంత దారుణాః అమీ
శరాః నాగపాశరూపాః బబంధుః రురుధుః శరకార్యం వేధనం - పన్నగ
కార్యం వేష్టనం తతః వేష్టనం చక్రురిత్యర్థః - అత్ర రాహూభయంకరా ఇతి
సమస్తోపమాలింగాత్ రామచంద్రమిత్యత్రోపమితిసమాసాశ్రయణం యు
క్తమత ఏవోక్తశ్లేషసంకీర్ణేయముపమా బంధచ్ఛిదం బబంధురిత్యత్ర విరో
ధాభాసస్యాగమ్యత్వాత్త్రయాణాం సంసృష్టిః॥ ౭౫॥ తతః కిం జాతం తత్రా

గానధిగతజిహ్మగాకృతీనమర్షతస్సమితి వవర్ష రావణిః॥ ✻
ప॥ ౭౪॥ లక్ష్మణానుగతం రామచంద్రం రాహూభయంకరాః। బబ
న్ధుర్దారుణతమా బంధచ్ఛిదమమీ శరాః॥ ✻ ప॥ ౭౫॥ యావద్యా
తి పురం పురందరజయీ యావద్దశాస్యాజ్ఞయా సీతా పుష్పకవాసి
నీ రఘుసుతౌ దృష్ట్వా పురశ్శోచతి। తావత్తే గళితాస్సుపర్ణగరు
తాం వాతేన వాతాశనా దీప్తౌ చంద్రదివాకరావివ తమోముక్తౌ

వా॥ యావదితి॥ యావద్యదా పురందరజయీ ఇంద్రజిత్ ✻ జిదృషీత్యాది
నా ఇని ప్రత్యయః- పురం లంకాం యాతి - రఘుసుతౌ రామలక్ష్మణౌ నాగ
పాశబద్ధావతః కృతకృత్యోఽస్మీతి గచ్ఛతీత్యర్థః- తథా యావత్- దశాస్యా
జ్ఞయా రావణనియోగేన పుష్పకవాసినీ పుష్పకాఖ్యవిమానారూఢా సీతా
పురః అగ్రే రఘువరౌ నాగపాశబద్ధౌ రామలక్ష్మణౌ దృష్ట్వా శోచతి విషీదతి
యత్పాతివ్రత్యాదియం వర్తతే తావేవం నిబద్ధావితి ప్రదర్శయతేతి రా
వణేన నియుక్తైః రాక్షసైః పుష్పకమారోప్య సీతాయాస్తదానీం తత్రానీత
త్వాదితి భావః - తావత్తదానీమేవ తే పూర్వోక్తాః వాతాశనాః నాగపా
శాః సుపర్ణగరుతాం గరుడపక్షాణాం వాతేన దళితాః నిర్భగ్నా ఇతి వేగా
తిశయోక్తిః - తదనంతరం రాఘవౌ రామలక్ష్మణౌ తమోముక్తౌ రా
హుముక్తౌ ✻ రాఘవౌ ద్వౌ తమోగుణ ఇత్యమరః - చంద్రదివాకరౌ చంద్ర
సూర్యావివ దీప్తౌ సుప్రకాశావభూతామితి శేషః - ఉపమాలంకారః - శా

దూర్లవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౭౬॥ దుర్వారఇతి॥ తదనునాగపాశమోక్షానంతరం - ద్వయోశ్చబలయోః వానరరాక్షససైన్యయోః దుర్వారేనివారయితుమశక్యేరణే ఉజ్జృంభమాణే ప్రవర్ధమానేసతి మారుతాత్మజో హనూమాన్ అతఇశ్ భుజతః భుజబలప్రయుక్తశృంగసాలప్రహారేణేత్యర్థః ॥* ధూమ్రాక్షస్యశిరోమధ్యే గిరిశృంగమపాతయ దిత్యాది రామాయణవచనాదితిభావః- ధూమ్రాక్షంప్రకంపనమపితస్యనామాకంపనఇతిచవదంతిధూమ్రాక్షప్రకంపననామానౌ రాక్షససేనానాయకావిత్యర్థః - ద్వేధాద్విప్రకారేణవ్యధాదకరోత్ విదారయామాసేత్యర్థః - తథా తారేయస్తారాసుతోంగదోపి- స్త్రీభ్యోఢక్- అచలాత్ అచలేనేత్యర్థః వజ్రదంష్ట్రం ద్వేధావ్యధాత్- తథానీలః అగ్నిసుతః వానరసేనాపతిః- బలాత్ నిజభుజశక్తేః ప్రహస్తంనామరాక్షససేనాపతిం ద్వేధావ్యధాత్ *ప్రహస్తస్యశి

తతోరాఘవా॥* ప॥ ౭౬॥ దుర్వారేతదనుద్వయోశ్చబలయోరుజ్జృంభమాణేరణేధూమ్రాక్షంభుజతఃప్రకంపనమపిద్వేధావ్యధాన్మారుతిః। తారేయోపిచవజ్రదంష్ట్రమచలాన్నీలఃప్రహస్తంబలాత్తత్సర్వందశకంధరాయచకితైరుక్తంచనక్తంచరైః॥
*గ॥ ౭౭॥ అథతదానీమనీకినీనాథవధజనితకోపోదయాదాయోధనోత్కంఠోదశకంఠస్సకలజగదండభరితభయానకజయానకనినదబధిరితాశేషశేషాహిలోచనోరోచిష్ణుజిష్ణుకోదండధరస్స

లాంమూర్ధ్నినీలస్తూర్ణమపాతయ దిత్యాదిరామాయణవచనం- తత్సర్వంధూమ్రాక్షవధాద్యశేషవృత్తాంతం - చకితైః భయసంభ్రాంతైః నక్తంచరైః హతశేషైః రాక్షసైః - దశకంధరాయ రావణాయఉక్తంకథితంచ - అత్రసంక్షేపోనామగుణః వృత్తంపూర్వవత్॥ ౭౭॥ అథేతి॥ అథ సేనాపతినిధనకథనానంతరం- తదానీంతస్మింత్సమయే- అనీకినీనాథానాం రాక్షససేనాపతీనాంవధేనవిధ్వంసనేనజనితః యఃకోపోదయః అమర్షావిర్భావస్తస్మాద్ధేతోః ఆయోధనోత్కంఠస్సమరోత్సుకః దశకంఠో రావణః- సకలజగదండెఅశేషబ్రహ్మాండగోళకేభరితః పరిపూర్ణః భయానకః భయంకరశ్చయోజయానకనినదః జయఢక్కానినాదః తేనబధిరితాని బధిరీకృతాని పూరితాని అశేషాణిసమస్తానిచ శేషాహిలోచనాని ఆదిశేషచక్షూంషియేనసతథోక్తః- తస్యచక్షుశ్శ్రవస్త్వాత్సందిభిన్నః నాగలోచనపూరణంయుక్తమితిభావః జిష్ణు క్షత్రియాః బంధోపితత్స బంధోక్తేశ్చయోక్తిః-

రోచిష్ణుజిష్ణుకోదండధరః దీప్యమానజైత్రధనుర్ధారః విస్ఫురదింద్రధను రంకితశ్చ- సలిలధరోనీలమేఘ ఇవసుమేరుశృంగవత్ సముత్తుంగమత్యున్న తంరథమలంకుర్వన్ విభూషయన్ అధిరూఢస్సన్నిత్యర్థః॥ *అలంభూషణ పర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః - తథాసర్వతః సమంతతఃచలితః యుద్ధసన్నద్ధతయాప్రవృత్త స్సకలస్సమగ్రశ్చతురంగసంఘః హస్త్యశ్వ రథ పాదాతరూపచతురంగబలంయస్యసతథోక్తః- తస్యభావ స్తత్తాతయా హేతునా - స్వయంసాక్షాల్లంకయానుగమ్యమానోను సరమాణఇవేత్యు త్ప్రేక్షా-క్రమాత్- క్రమేణపురతోరణంపట్టణబహిర్ద్వారం*తోరణో స్త్రీబహిర్ద్వారమిత్యమరః - అతిక్రమ్యఉల్లంఘ్యపురతఃపురస్తాత్ - రణ ప్రచలితంయుద్ధార్థంప్రసర్పన్నిఖిలమపికపికులంవానరబలంఆలోకయ తఅపశ్యత్॥ ౪౮॥ జేతారమితి॥ఆహవముఖేరణాగ్రేదశదిక్పతీనామింద్రా

లిలధరఇవసుమేరుశృంగంసముత్తుంగంరథమలంకుర్వం త్సర్వ తశ్చలితసకలచతురంగసంఘాతతయా లంకయేవస్వయమను గమ్యమానఃక్రమాదతిక్రమ్యపురతోరణంపురతోరణప్రచలిత మాలోకయతనిఖిలమపికపికులం॥*ప॥ ౪౮॥ జేతారమాహవము ఖేదశదిక్పతీనాందృష్ట్వాపురోదశముఖంరఘునందనస్య।శ్లాఘా వశేననచచాలశిరఃపరంతెత్స్వేతరంభుజశిరోపిసమీక్ష్యలక్ష్య మ్॥*ప॥ ౪౯॥అథమదగర్జితైరధికతర్జితదిక్కరిభిర్దశవదన

దిదిక్పాలకానాంజేతారం*కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ- ఊర్ధ్వా ధోదిగ్భ్యాండిశాం దశసంఖ్యాకత్వంవేదితవ్యం దశముఖం పురోగ్రేదృ ష్ట్వాశ్లాఘావశేన అహోమహానయమితిప్రశంసావశేన రఘునందనస్య శ్రీరామస్యశిరః పరం ఉత్తమాంగమేవనచచాల - కింతుతత్ప్రసిద్ధమా త్మానురూపమిత్యర్థః- లక్ష్యంరావణరూపశరవ్యంసమీక్ష్యదృష్ట్వా- స్వేతరందక్షిణమిత్యర్థః - భుజశిరోభుజాగ్రమపిచచాలతద్దర్శనసమయ ఏవశ్రీరామదక్షిణభుజశ్శరచాపవ్యాపారతత్పరోభూదితి కింవక్తవ్యమస్య ధన్యత్వమితిభావః ఏతే ... [illegible] ...సూచ్యతే*నపిరోయ ... [illegible] వ్యమణాయుద్ధ [illegible] ... - అత్రశిరోభుజశిర శ్చలన [illegible] వల[illegible]కృ[illegible] ... [illegible] ... వృత్తం॥ ౪౯॥అథేతి॥ అథా నంతరం త[illegible] ... [illegible] ... దశవదనో రావణః ... ధికమత్యు[illegible] ... [illegible] గర్జి త్రైర[illegible]

యుక్తసింహనాదైః-దశదిగంతరందశదిగవకాశానిత్యర్థః అంతరయన్ ఆచ్ఛాదయన్- అంతరశబ్దాదంతర్ధానార్థాత్ తత్కరోతీతిణ్యన్తాల్లట శ్శత్రాదేశః॥అంతరమవకాశావధి పరిధానాంతర్ధిభేద తాదర్థ్యేఇత్యు భయత్రాప్యమరః- సమరముఖేరణాగ్రే- సఖేలపదచంక్రమణైఃసవిలాస పాదవిన్యాసవైచిత్ర్యాత్ - జలధిమాదివ రాహఇవహరికులం వానరస మూహం-అకులంక్షుబ్ధంవిదధేచకార॥ ౮౦॥ అనంతరమితి॥ అనంతరమనీ కాసఙ్ఘందనేన వానరసేనాకులీకరణేనకంపళితామర్షం సముత్పన్నక్రో ధం అతఏవగిరీన్వర్షంతంహరీణామధిపతింసుగ్రీవంచ అతినిష్ఠురేణఅత్యం తకఠోరేణముష్టినాముష్టిశబ్దః పుంలింగోప్యస్తి యథాహామరసింహః॥సర త్నిస్స్యాద్రత్నిస్తునిష్కనిష్ఠేనముష్టినేతి- గాఢమత్యంతంఅభిఘ్నన్ తంప్ర హరంతంహనూమంతం అమందతరలాఘవేనఅనల్పచంక్రమణపాటవేన.

స్త్రదాదశదిగంతరమంతరయన్ । సమరముఖేసఖేలపదచంక్ర మతోవిదధేహరికులమాకులంజలధిమాదివరాహఇవ॥ ౭౯॥
౮౦॥అనంతరమనీకాసఙ్ఘందనకంపళితామర్షంవర్షంతంగి రీన్హరీణామధిపతిమతినిష్ఠురేణముష్టినాగాఢమభిఘ్నంస్తంహ నూమంతమమందతరలాఘవాక్రాంతధ్వజకిరీటాంచలంనీలమపి వానరసేనాపతింనిఖిలమపివానరబలంనిఖిలజగతీజితామహతా బలేనవాతూలఇవతూలరాశిమపసారయన్నక్షరతశరాసారవ ర్షిణమభ్యమిత్రీణంసౌమిత్రిమపిశక్త్యామహత్యాగాఢమురసిప

ఆక్రాంతే ఆక్రమణవిషయీకృతేధ్వజకిరీటాంచలేకేతుకోటిరాగ్రేయేన తం- నిజచంక్రమణలాఘవేనధ్వజకిరీటాగ్రదేశావాక్రాంతమిత్యర్థః అర్ధ ర్చాదిష్వంచలశబ్దోద్రష్టవ్యః యద్యప్యంచలశబ్దోవస్త్రదశాసువర్తతే- అతఏవామరసింహః॥అంచలంత్వంశుకాంతేస్యాదితి- తథాప్యతిమప్రదే శసాధర్మ్యాద్గౌణతేతి- నీలమపినీలాఖ్యం వానరసేనాపతించనిఖిలమపి వానరబలంనిఖిలజగతీజితా సకలభువనజయినా॥జగతీభువనేభూమావితి విశ్వః- మహతాబలేననిజపరాక్రమేణవాతూలోవాత్యావాతాచ్చేత్యాప్య ప్రత్యయః - తూలరాశిమివాపసారయన్నిరస్యన్ క్రవ్యాదాధిపతిరంతు నేశ్వరః రావణః - అక్షరతశరాసారవర్షిణంనిరంతరబాణసంపాతావ ర్షిణం అభ్యమిత్రీణంఅభిముఖ్యోపామిత్రం సుష్ఠుగచ్ఛతీత్యభ్యమిత్రీణం॥ సోభ్యమిత్రోభ్యమిత్రీయోప్యభ్యమిత్రీణఇత్యమరః- సౌమిత్రింలక్ష్మణ

మపి*బహ్వాదిత్వాదిఙ్ బహ్వాదిరాకృతిగణః - మహత్యా శక్త్యా బ్రహ్మదత్తయా శక్త్యా ఉరసి గాఢమత్యాయతం విధ్య నిజఘాన॥౮౧॥ అవకీర్యేతి॥ దాశరథిః శ్రీరామః అశ్రుఝరైః బాష్పప్రవాహైః అనుజం శక్తివిద్ధం లక్ష్మణం తథా శరైర్బాణైః పులస్త్యతనుజం పులస్త్యవంశోద్భవం రావణం చావకీర్య పిధాయ - లక్ష్మణం ప్రతిరుధ్య త్వా రావణం విధ్వా చేత్యర్థః - యుధి యుద్ధే కరుణవీరరసౌ శోకోత్సాహౌ స్థాయినౌ రసవిశేషౌ యుగపదేకవారమేవ వ్యధాత్ అకరోత్ - తథా బలం వానరసైన్యం శోకహర్షాభ్యాం శబలం సంకీర్ణం వ్యధాత్ - లక్ష్మణోపహతిజనితనిజశోకేన శోకః రావణప్రహరణేన హర్ష ఇతి వివేకః - నన్వన్యోన్యవిజాతీయయోః కరుణవీరరసయోః కథం యుగపద్విధానమితి చేత్ రసాః కార్యవశాత్సర్వే ఖిళం త్యేవ పరస్పరమితి సర్వేషాం రసానాం కార్యసంభవాద దోష ఇతి సంక్షేపః ప్రమితాక్షరావృ

వ్యాదక్రవ్యాదాధిపతిః॥*ప॥౮౧॥ అవకీర్య దాశరథిరశ్రుఝరై రనుజం పులస్త్యతనుజం చ శరైః। యుగపద్వ్యధాత్ కరుణవీరరసౌ యుధి శోకహర్షశబలం చ బలం॥*ప॥౮౨॥ ఆధూయ మోహమహితోన్మథనాయ యావత్సౌమిత్రిరున్మిషతి సంయతి తావదేవ। పౌలస్త్యమేష పరిభూయ పరం తదీయాన్ ప్రాణోన్మమోచ దయయా న ముమోచ బాణాన్॥*ప॥౮౩॥ ప్రాప్య తత్ప్రథమం యుద్ధే పరాజయమదేజయన్। దశాననః పురీం ప్రాపదినదీపద

త్తం॥ ౮౨॥ ఆధూయేతి॥ సౌమిత్రిః మోహం మూర్ఛాం ఆధూయ నిరస్య సంయతి యుద్ధే - అహితోన్మథనాయ శత్రువిధ్వంసనాయ యావదున్మిషతి అవబుధ్యతే తావత్తదానీమేవ*యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధావధారణ ఇత్యమరః - ఏషః శ్రీరామః పౌలస్త్యం రావణం పరిభూయ తిరస్కృత్య - దయయా తాత్త్వికకృపయా తదీయాన్ రావణసంబంధినః ప్రాణాన్ప్రాణానేవ ముమోచ త్యాజ - బాణాంస్తు న ముమోచ ప్రథమమేవాయం హన్తవ్యః తతో గృహం గత్వా పునరాగచ్ఛ త్విత్యుపేక్షితవానిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౮౩॥ ప్రాప్యేతి॥ దశాననః తదేవ ప్రథమం తత్ప్రథమం పూర్వం యదాకదాప్యసంభావితత్వాదితి భావః - పరాజయం శ్రీరామాదపజయం ప్రాప్య అదేజయత్ ప్రకంపమానః *ఉత్పూర్వాదేజేః జ్యకంపన ఇతి ధాతోః [illegible] దీపస్యేవ దశా దశేషాం [illegible] స్యేవ తేజోహీనవదనః స్వసన్నిత్య

ర్థః-పురీంప్రాపలంకాంప్రవివేశ॥౮౪॥ప్రాబోధయదితి॥తదనుపురప్రవేశా నంతరంపఙ్క్తిముఖోదశముఖః శయాళుంనిద్రాళుం*స్వప్నక్శయాళుర్ని ద్రాళుర్నిద్రాణనియితౌసమావిత్యమరః*శీఙోనాచ్యమిత్యాలుచ్- కుంభ కర్ణంకాలంవినాప్యకాలఇత్యర్థః- బ్రహ్మవరదానాత్తస్యషాణ్మాసికావ చ్ఛిన్ననిద్రానంతరమేకస్మిన్దినేప్రబోధనియమాదితిభావః॥ ఏతచ్చోత్తర కాండేస్పష్టం*పృథ్వినేత్యాదనాత్తృతీయావికల్పాస్పష్టేద్వితీయాకథంచ నకేనచిత్ప్రియాసేన- ప్రాబోధయత్ బోధయామాస- సచకుంభకర్ణ శ్చవిభోః రావణస్యఆదేశతః ఆజ్ఞావచనాత్ పంచమ్యాస్తసిః - ఉక్తిరాభా షణంవాక్యమాదేశోవచనంవచఇతిశబ్దార్ణవే - నవిద్యతేపునఃప్రబోధో యస్మింత్సతథోక్తాయస్సంనివేశోదీర్ఘనిద్రామరణమితియావత్ - తద్ధా మతత్థ్సానంతద్గృహంవాపూర్వసంవేశధామ్నితుషణ్మాసేనవాపునఃప్ర

శాననః॥ప॥౮౪॥ ప్రాబోధయత్తదనుపఙ్క్తిముఖశ్శయాళుం
కాలంవినాపిసకథంచనకుంభకర్ణమ్। ఆదేశతస్సచవిభోరపు
నఃప్రబోధసంవేశధామసమరాంగణమాజగామ॥*గ॥౮౫॥
ఆగతంచతమంజనాచలనికాశమాకాశభ్రమితత్రిశూలంశూ
లధరమివజగత్త్రయోద్యుక్తంనక్తంచరంనిశామ్యశామ్యత్సహజ
భుజతేజోవిశేషమశేషాసుదిక్షుధావమానం పవమానచలిత
జలదపారిప్లవ ప్లవంగబలమంగదోధీరమవాదీత్॥* ప॥౮౬॥

బోధోజాయతేనత్వత్ర కదాచిదపీతిభావః*స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాప స్స్వప్నస్సంవేశఇత్యపి- ధామదేశేగృహేస్థానేతేజోజన్మప్రకాశయోరి త్యమరవిశ్వప్రకాశౌ- సమరాంగణంయుద్ధభూమింజగామప్రాప॥ వసం తతిలకావృత్తం॥౮౫॥ఆగతమితి॥ఆగతంచేత్యనువాదః- అంజనాచలనికా శంకజ్జలశైలసన్నిభమిత్యుపమా- ఆకాశతలభ్రమితత్రిశూలంగగనతలా వర్తితత్రిశిఖం- అతఏవజగత్త్రయమేవోద్యుక్తంసన్నద్ధంశూలధరంకాలాగ్ని రుద్రమివస్థితంతంనక్తంచరంకుంభకర్ణంనిశామ్యదృష్ట్వా - శామ్యన్నద మంప్రాప్నువన్సహజతేజోవిశేషఃస్వాభావికబాహుప్రభావవిశేషోయ స్యతత్తథోక్తం- అతఏవాశేషాసుదిక్షుప్రతిదిశమిత్యర్థః - ధావమానం పలాయమానమతఏవపవమానచలితజలదపారిప్లవం సమీరణసమీరితవా రివాహతరళం*పారిప్లవంతుతరళమిత్యమరః- ప్లవంగబలంకపిసైన్యంతం గదోధీరమువాచఅంగదోవీరమువాచ॥౮౬॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కపయస్త

తి॥ హేకపయస్స్వేయం పరిదృశ్యమానా వ్యక్తిః కైకసేయానాం కైకసీగర్భసంభూతానాం మధ్యే ॥ స్త్రీ భ్యో ఢక్ - కాపికావనవిభీషికా విత్రాసభూమిగా అతః నః యుష్మాకం పూర్వం భూతం భూతపూర్వం తతో నఞ్సమాసః - అదృష్టచరమిత్యర్థః - సుప్సుపేతి సమాసః - ప్రాకృతం లోకసాధారణం ప్రకృతిసిద్ధం వా భయ వైకృతం పలాయమానాదిభయజనిత వికారః మాభూత్ ప్రాకృతజనైరివ మహావీరైః యుష్మాభిః న భేత్తవ్యమిత్యర్థః ॥ మాఙి లుఙి త్యాశిషి లుఙ్ ॥౮౭॥ అథేతి॥ అథానన్తరం హారయః కపయోపి - అనునయసంగతం తత్కాలోచితప్రార్థనాసహితమంగదవచనమవధారయన్తః ఆకర్ణయన్తః అత ఏవ సరయా సస్వరం సమరసన్నాహం రణోత్సాహం ధారయంతో దధానాః - దిఙ్నాగాః దిగ్గజా ఇవేత్యుపమా - ప్రకీర్ణవృత్తాః ప్రత్యాగతాః ప్రమత్తమైరావణమివస్థితం అప్రకంప్యపరాక్రమమిత్యర్థః - రావ

కపయః కైకస్యేయానాం కాపి సేయం విభీషికా। మాభూదభూతపూర్వం వః ప్రాకృతం భయ వైకృతమ్ ॥ *॥౮౭॥ అథ హరయోపి సత యమనయసంగతమంగద వచనమవధారయం తో ధారయంత స్సమరసన్నాహం దిగ్నాగా ఇవ ప్రతినివృత్తాః ప్రమత్తమివైరావణం రావణానుజం వింధ్యాచలమివ యుగాంతానిలాస్సమంతాదాహృతైర్గిరిభిరపి తరుభిరవాకిరన్ ॥ *ప॥౮౮॥ క్షిప్తాస్స్వయం తిపృష్ఠితాః క్షితిరుహాస్తేరక్షసో వక్షసి ప్రస్విన్నే పట

ణానుజం కుంభకర్ణం యుగాంతానిలాః ప్రళయకాలవాయవః వింధ్యాచలమివ సమంతాత్సకలదిగ్భ్య ఇత్యర్థః - ఆహృతైరానీతైః గిరిభిః తరుభిరపి అవాకిరన్ అభివృష్టవంత ఇత్యర్థః - అత్ర కిరతేః వ్యాప్త్యర్థత్వాద్గిరితరూణాం కరణత్వం వివక్షానర్థత్వేతు కర్మత్వమేవ ఏవం సించతీత్యాదీనామపి సించతేర్వి కిరణార్థత్వార్ద్ర ద్రవ్యస్య కరణత్వం యత్ర తు క్షరణత్వమర్థః - తత్ర ద్రవద్రవ్యస్య కర్మత్వం యథా అమృతం సించతి అమృతైర్వా పురిత్యాలిబోధ్యం॥౮౮॥ క్షిప్తా ఇతి॥ యద్యత్యధ్యాహారః యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ పృష్పితాస్సంజాతపుష్పాః తారకాదిత్వాదితచ్ విశేషణమేతస్పటవాససత్వోపయోగార్థం ద్రష్టవ్యం మే క్షితిరుహాః వృక్షాః క్విప్ సంయతియుద్ధే క్షిప్తాః కీర్ణాః వానరైరితి శేషః తే క్షితిరుహాః ప్రస్విన్నే క్రోధానుభావస్వేదార్ద్రే స్విద్యతే స్మ క్తప్రత్యయ కారికార్థ ... కారః - రక్షసః కుంభకర్ణస్య వక్షసి అతః తో ... తృతీ ... వః - చూర్ణీకృతాస్సంతః పటవాసపాంసవ ఇవాపి

ష్టాతసరాగాఇవ*పిష్టాతః పటవాసక ఇత్యమరః- అథవా పటవాసా నానా విధకుసుమాదిసుగంధద్రవ్యపరిమిళితగంధచూర్ణం*పటవాసా గంధచూర్ణం సుమాద్యైరధివాసితమిత్యభిధానాత్-అలీయంతాశ్లిషన్ తత్రసంసక్తా బభూవురిత్యర్థః*లిజ్ శ్లేష ణేలజితజ్ తథా మేధరణిధరాః పర్వతాః ముహుః పునః పునః ముక్తాః క్షిప్తాః - అమీధగణిధరాః తస్యకుంభకర్ణస్య బాహుసంఘట్టనాత్ బాహూపమర్దాద్ధేతోః ప్రత్యాఖ్యస్య ప్రాతిలోమ్యేన అగత్యప్రహర్తుః ప్రహర్తురేవ ఖేదాయ భేదాయచ అభవన్ అత్రపూర్వార్ధే క్షితిరువాచూర్ణీకృతత్వాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- తయారక్తో వత్తుసప్తాద్యకా...న్యంవ్యజ్యతే - తదుజ్జీవితాచేయంపటవాస పాంసవ ఇవేత్యుపమేతి సంకరః- ఉత్తరార్థే తూక్తార్థాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- తథానర్థోత్పత్తిరూపోవిషమాలంకారశ్చేతిసంకరః

వాసపాంసవ ఇవాలీయంత చూర్ణీకృతాః। ముక్తామేధరణి ధరాముహురమీతద్బాహుసంఘట్టనాత్ప్రత్యాస్యస్య పునః ప్రహర్తురభవన్ ఖేదాయ భేదాయచ॥*పా॥౮౯॥ జ్వలదనలంత్రి శూలముపరిభ్రామయన్నమయన్నవనీమసీకమునిఖేలనదుర్లలితః। సపదిబభంజనీలమృషభంశరభంచబలాదహోగంధమాదనమరుంధగవాక్షమపి॥*౯౦॥ తతశ్చసహజభయ చాపలాధిగతలాఘవం రాఘవం శరణమన్నువానంవానరానీక

*విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ - విరూపఘటనావా స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౮౯॥ జ్వలదితి॥అయంకుంభకర్ణః జ్వలదనలం ప్రజ్వలజ్జ్వాలసం త్రిశూలం ఉపర్యుపరిష్టాత్ భ్రామయన్ చాలయన్ అవనీంభువంనమయన్ చాలయన్ నిజపాదఘాతేనకంపయన్నిత్యర్థః- అసీకమదేనయుద్ధాభినివేశదర్పేణ యత్ఖేలనం లీలాతేనదుర్లలితః దుర్విలసితస్సన్ సపదిసద్య ఏవ బలాత్ నిజబాహుపరాక్రమాత్- నీలంబుషభంశరభం చేత్రీన్ వానరసేనాపతీన్- బభంజమమర్ద- తథాగంధమాదనమాహరత్ప్రాహర ఇత్యర్థః- గవాక్షమప్యరుంధరురోధనిబధ్నాదిత్యర్థః॥౯౦॥ తతఇతి॥తత స్సనంతరంచసహజేవిధకుల స్వాభావ్యాన్నైసర్గికే యేభయచాపలేతాభ్యామధిగత ప్రాప్తంలాఘవంలఘుత్వంయేనసతథోక్తం - అతఏవ రాఘుసంగణంరక్షకం*శరణం ౚహరక్షిత్రోరిత్యమరః- అను...వానరం[illegible]

నరానీకంవానరసైన్యం*అనీకంతురణేసైన్యఇతివిశ్వః- సమాశ్వాసయన్ ఉజ్జీవయన్ విశ్వాదికవిపులభుజవీర్యః లోకోత్తరమహాబాహుపరాక్రమశాలీహరికులపతిస్సుగ్రీవః - ద్విషతికుంభకర్ణేసర్వతఃసమంతాత్ పర్వతాన్వికీర్యవిక్షిప్యతథావిచిత్రమాశ్చర్యకరంయుద్ధంఅతిచిరమత్యంతంవిధాయతతః నక్తంచరేణకుంభకర్ణేన విముక్తావిక్షిప్తాధాత్రీధరావళిః పర్వతశ్రేణిర్యస్యసతథోక్తః- కుంభకర్ణహస్తవిముక్తపర్వతాహతఇత్యర్థః- అతఏవ అచేతనఃనిస్సంజ్ఞస్సన్- కులిశదారితఃవజ్రాయుధవిదళితః*హ్రాదినివజ్రమస్త్రీస్యాత్కులిశంభిదురంపవిరిత్యమరః - కులభూధరఃకులపర్వతఇవ త్యుపమాధరాయాంపపాత * తథాచరామాయణం*సతత్తదాభగ్నమ దేత్యశూలంచుకోపరక్షోధిపతిర్మహాత్మా । ఉత్పాట్యలంకామలయాత్స శృంగంజఘానసుగ్రీవముపేత్యతేన। సశైలశృంగాభిహతో విసంజ్ఞః నేదుః

మాశ్వాసయన్విశ్వాధికవిపులభుజ వీర్యోవికీర్యద్విషతిసర్వతః పర్వతాన్విధాయచవిచిత్రమతిచిరం యుద్ధంనక్తంచరవిముక్త ధాత్రీధరావళిఃకులిశదారితఇవకులభూధరోధరాయామచేత నఃపపాతహరికులపతిః॥* ప॥ ౯౧॥ పరిగృహ్యతంఝడితిబాహుపంజరేచలితేపురంతదనురావణానుజే। అవినీతవాలికృత మద్యనఃప్రభోర్యశఃప్రమృష్టమితిహృష్టమాశరైః॥*గ॥౯౨॥ తత్రచవిచిత్రకుసుమపరిమళశిశిరరథ్యోపచారసచేతనోద్గీవ

ప్రహృష్టాయుధీయాతుధానా ఇతి॥౯౧॥ తతఃకింజాతమతఆహ॥ పరిగృహ్యేతి॥ తదనుపతనానంతరం - రావణానుజేకుంభకర్ణేఝడిత్యంజసాతంసుగ్రీవంబాహుపంజరేదోర్మండలేనేత్యర్థః - అధికరణవివక్షాయాంసప్తమీ- పరిగృహ్యగృహీత్వా- పురంలంకాంప్రతిచలితేప్రవృత్తేసత్యవినీతేన అమర్షితేనవాలినాకృతంనఃఅస్మాకంప్రభోః స్వామినఃరావణస్యఅయశఃవాలేననిబధ్యకక్షునిక్షేపణరూపకృత్యజనితాపకీర్తిరిత్యర్థః - అద్యేదానీప్రమృష్టంశోధితంఅస్మత్స్వామివిరోధివాల్యనుజస్యగదనుజేనకుంభకర్ణేనతథానీతత్వాన్నిరాకృతమిత్యర్థః- ఇతీత్థంమత్వేతి శేషః-ఆశరైఃరాక్షసైఃహృష్టంసంతుష్టం- మంజుభాషిణీవృత్తం- లక్షణంతూక్తం॥౯౨॥ తత్రేతి॥ తత్రలంకాపురే - విచిత్రాఃవివిధాఃకుసుమపరిమళాః పుష్పగంధాఃయేషుతేతథోక్తాః శిశిరాఃజలసేకాదినా శీతలాశ్చయేరథ్యోపచారాః పురవీధీప్రసాధనక్రియాః తైస్తస్సచేతనస్సన్ సంజ్ఞాం లబ్ధ్వా ఉద్గ్రీవః ఉన్న

తకంధరశ్చసుగ్రీవః తస్యనఖముఖైఃనఖాగ్రైః ఆకలితఃవిరతః శూర్పణఖాయాఃముఖానుకారః ముఖసాదృశ్యంయస్యసతథోక్తః - సుగ్రీవనఖనిర్భిన్నకర్ణనాసఇత్యర్థః- అతఏవదారుణాకారః - భయంకరాకృతిఃసచమత్కారంచమత్కారసహితంయథాతథాతచమదిత్యనుకరణశబ్దః- చమత్కారలక్షణంతు*సుఖదుఃఖాద్భుతానాంద్రేకహర్షాద్రేశ్చిత్తవిక్రియా। చమత్కారస్ససీత్కారశ్శరీరోల్లాసనాదిభిరితి౹ప్రాకారంసాలం * ప్రాకారోవరణస్సాలఇత్యమరః- ఉత్ప్లుత్యఉల్లంఘ్యఅక్షిగతంచక్షుర్గోచరంద్వేష్యః*ద్వేష్యేత్వక్షిగతోవధ్యఇత్యమరః- తమేనమిమృగ్యర్ధశాకాకారిణంసుగ్రీవమనాలక్ష్యఅదృష్ట్వా - విగతంలక్ష్యంయస్యసఃవిలక్ష్యోవిహ్వలఃతస్యభావఃవైలక్ష్యం* బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ తతోహేతోఃప్రతినివృత్తస్సన్ యుద్ధాయప్రత్యావృత్తః - వృత్తేనవర్తులాకారేఉరుణీపృథులేవిషమతారకేన్యూనాతిరిక్తకనీనికేచేక్షణేనేత్రేయస్యసతథోక్తః విరూపాక్షోగ్రాక్షఇత్య

సుగ్రీవనఖముఖాకలితశూర్పణఖాముఖానుకారోదారుణాకారస్సచమత్కారంప్రాకారం సముత్ప్లుత్యతమక్షిగతమేనమనాలక్ష్యవైలక్ష్యతఃప్రతినివృత్తోవృత్తోరువిషమతారకేక్షణఃక్షణదాచరఃప్రతిక్షణమతిక్షీబతయాప్రతిపక్షబలమివస్వబలమపి భక్షయన్నలక్షయన్ సౌమిత్రిమద్రిశిఖరం విముంచన్నేవాయమంజసారామమభిజగామ॥*౫౪॥ విచ్ఛిద్యాశుతదర్ధచంద్రముఖతోవీరోరఘూణాంపతిర్బాణానత్ర ముమోచవాలిదశ

ర్థః*నిస్తులంవర్తులంవృత్త మిత్యర్థః - సోయంక్షణదాచరః క్షపాచరఃకుంభకర్ణః*త్రియామాక్షణదాక్షపేత్యమరః - ప్రతిక్షణంక్షణేక్షణేక్షీబతేమాద్యతీతిక్షీబఃమత్తః*మత్తేశౌండోత్కటక్షీబాఇత్యమరః* క్షీబృమదఇతిధాతోఃఅనుపసర్గేఉత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతినిష్ఠాంతోనిపాతితస్యభావస్తయా స్తబ్ధతయేతిపాఠేవిమూఢతయాప్రతిపక్షబలంశత్రుసైన్యమివస్వబలమపిభక్షయన్ సౌమిత్రిమభ్యుద్గతంలక్ష్మణమలక్షయన్ మత్పరాక్రమస్యాయంకియానిత్యలక్షీకుర్వన్- అద్రిశిఖరంగిరిశృంగంవిముంచన్నేవప్రయుంజానస్సన్నేవఅంజసాఝడితిరామం శ్రీరామంప్రత్యాజగామప్రాపఅభ్యాజగామేత్యర్థః॥౫౩॥విచ్ఛిద్యేతి॥ వీరఃశూరఃరఘూణాంపతిఃశ్రీరామః తతుఅద్రిశిఖరం అర్ధచంద్రముఖతఃఅర్ధచంద్రాఖ్యబాణవిశేషాగ్రేణేత్యర్థః - విచ్ఛిద్యాశుఛిద్యఅత్రకుంభకర్ణే

వాలిదళవాన్ వాలివినాశకాన్ మారీచస్య మర్మచ్ఛిందంతీతి- తథోక్తాన్, మారీచమారకానిత్యర్థః - విదారితః ఖరో యైస్తాంశ్చ బాణాన్ముమోచ ప్రయుయుజే- అత్ర వాలిదళనస్య మారీచమర్మచ్ఛేదకస్య ఖరవిదారిణశ్చ ఏకైకత్వేపి బహువచనప్రయోగస్తద్వర్గ్యాణామనేకత్వాదుపపద్యతే- తథా విదారితఖరానిత్యుత్తరార్ధస్థితత్వేస్యైక వాక్యత్వాన్న వాక్యసంకీర్ణదోషః- అథానంతరం స రామః తాన్బాణానస్మిన్కుంభకర్ణే అకించిత్కరాన కార్యకారిణః మోఘానితి యావత్ - ఆలోక్య దృష్ట్వాపి తే నాస్య వాల్యాద్యపేక్షయా మహాసామర్థ్యసంపన్నత్వం సూచ్యతే - వాయవ్యం వాయుదేవతాకం దివ్యాస్త్రం దధే ప్రయుక్తవాన్ - బాహుచ్ఛేదార్థమితి భావః. పునర్భూయోపి అరివధూవైధవ్యైకశత్రు స్త్రీవైధవ్యధుర్యం ధురంధరం శత్రునాశకమిత్యర్థః *ధురో యడ్ఢకావితి యత్ప్రత్యయః ఐంద్రం ఇంద్రదేవతాకమస్త్రం దధే తచ్ఛిరశ్ఛేదార్థమితి భావః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥

నాన్మారీచమర్మచ్ఛిదః। ఆలోక్యాథ స తాన్విదారితఖరానస్మి
న్నకించిత్కరాన్వాయవ్యం పునరైంద్రమప్యరివధూవైధవ్యధు
ర్యం దధే॥ *ప॥౯౪॥ రామాస్త్రైర్దళితేషు రాక్షసపతేరంగేషు
తుంగో భుజః ప్రాగేకో నిపపాత మందర ఇవ ప్రత్యర్థిసేనాంబు
ధౌ । సింధౌ నిష్పతితః పరోపి దదృశే సేతుర్ద్వితీయో యథా ఛి
న్నం వ్యోమ్ని శిరస్తురీయమభవత్కూటం త్రికూటస్య చ॥ * ౯॥
౯౫॥ తదను తదను మోదభరితహరికోలాహలాకర్ణనవిదితవ

౯౪॥ రామాస్త్రైరితి॥ తతస్తదనంతరం రామాస్త్రైః రామాస్త్రైరిత్యర్థః- రాక్షసపతేః కుంభకర్ణస్య అంగేషు బాహ్వాద్యవయవేషు దళితేషు ఛిన్నేషు - తుంగః ఉన్నతః ఏకః భుజః బాహుః ప్రాక్ ప్రథమం ప్రత్యర్థిసేనాంబుధౌ శత్రుసైన్యసముద్ర ఇత్యుపమితిసమాసః- మందరో మందరాచల ఇవేత్యుపమా పపాత - సింధౌ సముద్రే నిష్పతితః ప్రవిష్టః పరోపి భుజః ద్వితీయః సేతుర్యథా సేతురివ దదృశ ఇత్యుత్ప్రేక్షా- తచ్ఛిన్నం విదారితం శిరః శీర్షం చ వ్యోమ్ని ఆకాశే - త్రయః కూటాః యస్య తస్య త్రికూటస్య అన్వర్థనామ్నః లంకాధిష్ఠానభూతస్య పర్వతస్య తురీయం చతుర్థం *చతురశ్ఛయతావాద్యక్షరలోపశ్చేతి ఛప్రత్యయః - కూటం శిఖరం అభవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షా [illegible] ॥౯౫. తదన్వితి॥ తదను తదనంతరం- తేన కుంభకర్ణవధేన యో మోదః తేన భరితానాం

పూర్ణానాంహరీణాంవానరాణాం కోలాహలస్యకలకలస్య కర్ణనేనవి దితో విజ్ఞాతఃకుంభకర్ణవధో యేనసతథోక్తః - సవాసౌపరిమ్లానముఖః శోభాహీనవదశ్చేతివిశేషణసమాసః- తేనదశముఖేన రావణేన- సమహోదరౌ మహోదరమహాపార్శ్వనామ రాక్షససేనానాయకౌసహాయౌర క్షకౌవిధాయకృత్వా - సమాధిష్టాఃఆజ్ఞప్తాఃనరాంతకో దేవాంతకఃఅతికా యఃత్రిశిరాఇత్యుత్కటాభిధానాశ్చత్వారః కుమారాఃపితుఃరావణస్యని దేశమాజ్ఞాంశిరసాదాయగృహీత్వా అమీకుమారాఃపితృపతేఃప్రేతరాజ స్య*ధర్మరాజఃపితృపతిస్సమవర్తీపరేతరాడిత్యమరః - నివిశ్యతేత్రేతి నివేశస్థానమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సమీకభువంగణభూమిం సమావిశన్ప్రా విశన్॥౯౬॥అజనీతి॥పునర్భూయోపిఅనయోరుభయోర్బలయోర్వానరరా క్షససైన్యయోఃసమీకంయుద్ధంఅజనిజాతం*జనేఃకర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యా

> మ్భకర్ణవధపరిమ్లానముఖేన దశముఖేనసమహోదరౌమహో
> దరమహాపార్శ్వసహాయౌవిధాయసమాదిష్టాఃకుమారాన
> రాంతకదేవాంతకాతికాయత్రిశిరస శ్శిరసాదాయపితుర్ని దే
> శంనివేశమివపితృపతేఃసమావిశన్నమీసమీకభువమ్॥*ప॥ ౯౬
> అజనిపునస్సమీకమనయోరుభయో ర్బలయోరవదళితేముఖేపి
> యదనుజ్ఝితరోషభరమ్,అమరమృగీదృశామపియదాశయపూ
> ర్తికరంసమరసముత్సుకేనమునినాయదదృష్టచరమ్॥ * ప॥
> ౯౭॥ మహాథశైలాదథవాలినందనోనరాంతకంసంయతివాన

దినాశ్లేశ్చిణాశేశః- కీదృశంసమీకమిత్యతఆహయస్సమీకంముఖేఅవదళితే సతిఅన్యోన్యముఖభగేజాతేసత్యపీత్యర్థః - అనుజ్ఝితఃఅత్యక్తఃరోషభ రఃఅమర్షాతిరేకః యస్మిన్ తత్తథోక్తం- సైనికానామమర్షాతిశయేనపునః ప్రవర్థమానమిత్యర్థః - అమరమృగీదృశాంసురసుందరీణామప్యాశయ పూర్తికరంమనోరథపరిపూరకం మహావీరోపసంహారకత్వేనప్రత్యేకమే కైకవరలాభాదితిభావః- తథాయత్సమరసముత్సుకేనసమరోత్కంఠితేన కలహప్రియేణేతియావత్- మునినానారదేనఅదృష్టచరమదృష్టపూర్వం భూతపూర్వేచరట్ఇత్థంభూతస్యపూర్వం యదాకదాప్యజాతత్వాదితి భావః- తాదృశంయుద్ధమజనీతిసంబంధః॥౯౭॥మహేతి॥ అథానంతరం వాలినందనోంగదఃసంయతియుద్ధే- వానరాంతకంవానరనాశకంనరాం తకం - శైలాత్ శైలేనేత్యర్థః- మహాథఃనిదారయామాస- తథాహనూ

మతా- సప్రసిద్ధః నరాన్తక- దేవాన్తకోపి- పురాపూర్వం పురాన్తకేన త్రిపురజయినా శంభునా ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే - ఇవేతి షడర్థాపమో త్ప్రేక్షా కావ్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే- అన్యథా యథేతి వార్థవాచినా శబ్దేన పౌనరుక్త్యదోషో దుర్వారస్స్యాత్ అన్తకో యథా మృత్యురివ హతః మారితః ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః॥ వంశస్థవృత్తం॥౯౮॥ అనంతరమితి॥ అనంతరం నరాన్తక దేవాన్తక వధానన్తరం- అసమసమరశీలేన అసాధారణరణకర్మాచరణ తత్పరేణ నీలేన - మహోదరే నిహతే సతి తథా త్రిశిరసి మారుతి మథిత శిరసి హనూమచ్ఛిన్న మస్తకే సతి - తథా మహాపార్శ్వ ఆదిర్యేషాం తేషు రాక్షససే నానాయకేషు విశసితేషు వినాశితేషు సత్సు ఋషభణేతి శేషః - నిర్భరవిషాదరోషపరవశ స్సముత్కటరోషశోకాక్రాంతాంతః కరణః నిశాచరాకారః రాక్షసదేహధారీత మోనికాయః

రాంతకమ్। హనూమతాసోపి హతిస్సురాంతకః పురాంతకేనేవయథా పురాంతకః॥*గ॥౯౮॥ అనంతరమసమసమరశీలేన నీలేననిహతే మహోదరే మారుతిమథితశిరసి త్రిశిరసి విశసితేషు మహాపార్శ్వాదిషు వాహినీపతిషు నిర్భరవిషాదరోషపరవశో నిశాచరాకార ఇవ తమోనికాయ స్సమరమతికాయస్సమాగత్య వృత్రాసుర ఇవ సుత్రామ్ణా సుమిత్రాసుతేన సహావితేనే విచిత్రమాయోధనమ్॥*ప॥౯౯॥ సచసుచిరం నియుధ్య తమవధ్య ఇతీశవరాదనిలగిరా విబుధ్య పునరస్త్రమధత్త విధేః। దళితమనేన తద్దివిసముత్పతితం జగతామతనుత రాహుభీతిమధికామతికాయ

అంధకార పటల ఇవస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - అతికాయః సమరమాగత్య సుత్రామ్ణా వాసవేన సహ*సుత్రామా గోత్రభిద్వజ్రీ వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః - వృత్రాసుర ఇవేత్యుపమా సుమిత్రాసుతేన లక్ష్మణేన సహ చిత్రమాశ్చర్యకరం ఆయోధనం వితేనే జన్యమకరోదిత్యర్థః॥ ౯౯॥ సఇతి॥ సః సౌమిత్రిశ్చ సుచిరమతిచిరకాలం నియుధ్య యుద్ధం కృత్వా- తమతికాయమీశవరాత్ బ్రహ్మవరాత్ అవధ్యః వధితుమశక్య ఇత్యేవమనిలగిరా వాయువచనేన విబుధ్య జ్ఞాత్వా పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే - విధేరస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం అధత్త ప్రాయుఙ్క్త - అథానేన బ్రహ్మాస్త్రేణ దళితం ఛిన్నం సత్ దివి అంతరిక్షే సముత్పతితం సముత్థితం తత్ ప్రసిద్ధం అతికాయశిరః - జగతాం లోకానాం అధికాం బహుళాం రాహుభీతిం రాహురయమితి భ్రాంతి సము

త్పన్నాం భీతిమతనుత అకరోత్ - అత్రాతికాయశిరసి రాహుభ్రమాధ్యారోపాత్ భ్రాన్తిమదలంకారః* కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయే పిహితాత్మని। ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర సభ్రాన్తిమాన్మత ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౦౦॥ అనునీయేతి॥ అథానన్తరం సప్రసిద్ధః రావణిః ఇన్ద్రజిద్విధురంసహోదరకుమారవధశ్రవణజనితశోక విహ్వలంసితరం రావణం అనునీయ నతాతమోహం పరిగన్తు మర్హసీత్యాదినా సమాధాయ పృథు సమీకధురంమహారణభారం దధత్ దధానః యుద్ధసన్నద్ధ ఇత్యర్థః* నాభ్యస్త్రాచ్ఛతురితిసుమభావః- రథీ రథారూఢః సహధమపాసధనుః కార్ముకధరశ్చసన్ శరధీతూణీరాసమేత్య ధృత్వేత్యర్థః - శరాః ఇషవో ధీయన్తే అనయోరితి శరధీ* కర్మణ్యధికరణే చేతి క్విప్రత్యయః * తూణోపాసంగతూణీర నిషంగా ఇషుధిర్ద్వయో రిత్యమరః - చమూభిస్సేనాభిస్సహ- అత్రసహశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనాత్తృతీయా దాశరథీ అభి

శిరః॥*ప॥౧౦౦॥ అనునీయ రావణిరథో విధురంపితరం దధత్పృథుసమీకధురం। సరధీసమేత్య నధనుశ్శరధీ చలితశ్చమూభిరభి ధాశరథీ॥*గ॥౧౦౧॥ ఆగత్య సమరమరాతిజయమనోరథాయ రథాభిరక్షాం రక్షాంసి పరితః పరికల్ప్య ప్రతప్యచ హవిషా ప్రదక్షిణశిఖం శిఖావన్తం మన్త్రాధిగతవివిధశస్త్రాణి దధానస్తిరోధానేన గగనగత ఏవ నిశితముఖైర్నిర్హ్రాయ నిఖిలమర్మహ

రామలక్ష్మణయో రాభిముఖ్యేనేత్యర్థః - *అభిరభాగ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా- చలితః ప్రవృత్తః ప్రమితాక్షరావృత్తమ్॥౧౦౧॥ ఆగత్యేతి॥ సమరం యుద్ధభూప మాగత్య పపశ్య- అరాతిజయమనోరథాయశత్రుజయమనోరథసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః- రథాభిరక్షాం నిజరథస్య ప్తిముద్దిశ్యేతి శేషః- పరితస్సమన్తాత్ రక్షాంసి రాక్షసవీరాన్ పరికల్ప్య నియోజ్య- హవిషా ఆజ్యాదినా ప్రగతో దక్షిణం ప్రదక్షిణం తిష్ఠద్గుప్రభృతిత్వాదవ్యయీభావః- ప్రదక్షిణం శిఖా జ్వాలా యస్యతం* ఘృణిజ్వాలే అపిశిఖే ఇత్యమరః- ఏతేనాస్యజయప్రదత్వం సూచ్యతే- తదుక్తం* ఇత్థం ప్రదక్షిణగతో హుతభుక్ప్రపస్యధాత్రీం సముద్రరశనాంవశగాం కరోతీతి - శిఖావన్తమగ్నిం ప్రతప్య సన్తర్ప్యచ మన్త్రాధిగతవివిధశస్త్రాణి మన్త్రసామర్థ్యేన సంప్రాప్తనానావిధాస్త్రాణి దధానో ధారయన్- తిరోధానేనాన్తర్ధానేన గగనగతోన్తరిక్షవర్తీసన్నేవ నిశితముఖైస్తీక్ష్ణాగ్రైశ్శిలీముఖైర్బాణైర్నిఖి

లమానాం హానిం అశేషచమూనామపచ్ఛేదం నిర్మాణం కృత్వా * నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్య ఇతి నిస్త్రింశః ఖడ్గవిశేషః * తూణ్యాం ఖడ్గేషు నిస్త్రింశ చన్ద్రహాసాసిరిష్టయః ఇత్యమరః - క్రమః పరిపాటీ యస్య స తథోక్తః ఖడ్గవ్యభేదకసన్నిత్యర్థః క్రవ్యాదాః పక్షిణః వ్యాధో లుబ్ధక ఇవేత్యుపమా - వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః - హారీన్వానరాన్విధురీచకార మాభిః తానకరోదిత్యర్థః ॥౧౦౨॥ సహేతి ॥ అథ రావణః సహ లక్ష్మణేన సహలక్ష్మణం * తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః - వోపసర్జనస్యేతి వికల్పాత్సహశబ్దస్య సత్వాభావః తం దాశరథిం శ్రీరామమపి పరుషస్తీక్ష్ణః నిదాఘో గ్రీష్మకాలః * నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యాదుష్ణస్వేదామ్బునోరపీతి విశ్వః - పద్మసరః కమలాకరం - శనైః వికలాశయం వ్యాకులమానసం అన్యత్ర కలుషితాధారప్రదేశం చ * ఆశయస్స్యాదభిప్రాయే మానసాధారయోరపీతి విశ్వః - విధురసత్వం శ్లిష్టశక్తిం అన్యత్ర విహ్వలజ

తింనిస్త్రింశక్రమః క్రవ్యాదాన్ వ్యాధ ఇవ హారీన్విధురీచకార ॥
* ప॥౧౦౨ ॥ సహలక్ష్మణం తమపి దాశరథిం పరుషో నిదాఘ ఇ
వ పద్మసరః వికలాశయం విధురసత్త్వమయం విచరద్ధ్యామచ
జగామ శనైః ॥ * ప॥౧౦౩॥ తతార్కభవతేజసి తపితరామచం
ద్రద్యుతౌ విముచ్యసతి సర్గతే విశిఖవృష్టిమస్మిన్ ఘనే । అదీప్త
నళమస్ఫురత్కుముదమస్తనీలోత్పలం సముత్తరళజీవనం సమ

లజమ్బుకం చ * విధురం ప్రవిశ్లేషేఽపి తే స్యాత్కష్టః శ్లిష్టయోరపీతి వైజయన్తీ - విరచయ్య కృత్వా అల్పపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః శనైః మన్దం కృతకృత్యత్వాదితి భావః ధామ గృహం జగామ ప్రాప - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ ॥౧౦౩॥ తతేతి ॥ తతార్కజభవ తేజసి నిర్వాపితసుగ్రీవప్రతాపే తిరస్కృతసూర్యజనితప్రకాశే చ - తపితా సంకుచితా రామ ఏవ చన్ద్రస్తస్య ద్యుతిః శోభా యేన తస్మిన్ తథోక్తే - అస్మిన్ ఘనే మహాత్మని ఇన్ద్రజితి వసనే మేఘే విశిఖవృష్టిః శరసంపాతం తామేవ వృష్టిం విముచ్య త్యక్త్వా నిర్గతే సతి తదా తస్మిన్ త్సమయే వాహినీ నదీ సేనా చ * సేనానద్యోశ్చ వాహినీతి వైజయన్తీ - అదీప్తః అప్రకాశః నళః నళాఖ్యః కపినాయకః అన్యత్ర నళాః పోటగళే రాజ్జిపిత్తర్యే తేన పీశ్వర ఇతి విశ్వః అస్ఫురన్ అదీప్యమానః కుముదః కపిరన్యత్ర అస్ఫు [illegible] యస్మిన్ * కుముదం క్షైరవేరక్తపంకజే కుముః ఇతి విశ్వః అస్తౌ గష్టప్ర యో నీలో నీల

కపినాయకపేవకోత్పలం యద్వావస్త్రాసీల్లోత్పలౌనీలోత్పలనామానౌ కపి నాయకౌ అస్యాత్రపినష్టకృష్ణేందీవరాణీచయస్మిన్ * నీలఃకపీశ్వద్రిభేదే కృష్ణేనాతద్వతిత్రీష్వితినానార్థరత్నమాలా- సముత్తరళమతిచంచలఃస్త్రి తివిధుంజీవనంజీవితంఅన్యత్రఉద్వేజితజలంయస్మిన్ మర్ణితద్యథాభవతి తథేతినపర్త్రక్రియావిశేషణం-సమభవత్ ఉక్తరీత్యాశకలితా భూఽదిత్యర్థః-శ్లేషసంకీర్ణసావయవరూపకః-పృథ్వీవృత్తమ్॥౧౦౪॥అచలమితి॥అ థసేనామూర్ఛానంతరంహనూమతింజాంబవతఃపరాపరజ్ఞస్య ఋక్షరాజస్యనియోగాత్-నిదేశవచనాత్ ఓషధీనామచలంసంజీవిన్యాద్యోషధిపర్వతంసలీలమనాయాసంయథాతథా ఆహరత్యాసీతపతిసతి - బలంవానరసైన్యంవిశల్యంశల్యరహితంసత్ విచలితమభవత్ పునర్యుద్ధసమృద్ధోత్సాహమభూదిత్యర్థః- తథావిబుధానాంశ్రీరామజయకాంక్షిణాంసురాణాంమనోపి* విబుధాస్సురపండితాఇత్యమరః - విధూతంవిహతంశరపేవశల్యం

భవత్తదావాహినీ ॥ *౪ ॥ ౧౦౪ ॥ అచలమథసలీలమోషధీ
నాంహరతిహనూమతిజామ్బవన్నియోగాత్ । విచలితమభవ
ద్బలంవిశల్యంవిబుధమనోపి విధూతశోకశల్యమ్॥*౫॥ ౧౦౫॥
పునస్తైనసహజతేజోభరితేనదవానలేనేవ వానరబలేనదహ్యా
మానాందరీమివపురీముపహాయ పఞ్చాననమివపంక్త్యానని
దేశతశ్చలితమఖిలభువనప్రకమ్పనమకమ్పన మాహతప్లవంగ

యస్యతథోక్తం వానరసైన్యప్రబోధేనవిబుధాస్సంతుష్టాంతఃకరణాబభూవురిత్యర్థః-అత్రసైన్యవిబుధమనసోఃకేవలప్రకృతత్వాత్తుల్యయోగతాభేదఃపుష్పితాగ్రావృత్తమ్॥ ౧౦౫॥ పునరితి॥పునర్భూయోపిసహజతేజోభరితేననైసర్గికప్రభావపరిపూర్ణేనఅన్యత్రస్వాభావికార్చిస్సంపన్నేన * తేజోనలేప్రభావేహ్నౌజ్యోతిష్యర్చిషిరేతసీతివైజయంతీ- దవానలేనవనవహ్నినేవవానరబలేనదహ్యమానాంభస్మీక్రియమాణాం దరీంగిరిగుహామివపురీంలంకాముపహాయత్యక్త్వాపంచాననంసింహమివేత్యనేకేవేయముపమాపఙ్క్త్యాననదేశతః రావణాజ్ఞావచనాత్ చలితంయుద్ధాయప్రవృత్తంఅఖిలలోకానశేషభువనానిప్రకంపయతీతిపీడయతీనిజభుజబలేనేతిభావః-తథోక్తం-అకంపనంఅకంపనాఖ్యంరాక్షససేనానాయకం-తథాఆహతప్లవంగసంఘంనిహతవానరనివహం - ప్రజంఘంచేత్యభావపిరాక్షసౌ-
అంగదభుజప్రతాపవివఅసహ[illegible]

హుపరాక్రమసహితావాకర్ణ్యేత్యర్థః * సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః. తథా మైందద్వివిదాభ్యాం మైందద్వివిదాఖ్యవానరప[illegible]భ్యామ్ అవదారితౌ వినిహతౌ మహారథౌ - ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతే యో నరః స మహారథః ప్రజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికోవిదా ఇత్యుక్తలక్షణాత్ శోణితాక్షయూపాక్షౌ శోణితాక్షయూపాక్షనామానౌ రాక్షససేనానాయకావపి నిశామ్య దృష్ట్వా - కోపాక్షాంతిభ్యామమర్షాభ్యాం పరుషః అత్యుద్ధతః సంరంభో యుద్ధసంభ్రమః యయోస్తౌ * అక్షాంతిరీర్ష్యాసూయా తు - సంరంభసంభ్రమో కోపఇతిచామరః - కుంభనికుంభౌ నామ కుంభకర్ణపుత్రౌ మహావీరౌ కర్తారౌ బాహూనిజహస్తౌ సముత్తంభ్య సాటోపముద్ధృత్య రాఘవభుజాభ్యాం శ్రీరామబాహుభ్యాం సుబాహుమారీచావివ విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణవేళాయామితిభావః రాఘవస్య భుజాభ్యాం భుజప్రియాభ్యాం సుగ్రీవ

సక్థిం ప్రజంఘనమంగదప్రతాపానలశలభావపి నిశా
మ్య చ ద్వివిదమైందావదారితౌ మహారథౌ శోణితాక్షయూ
పాక్షావపి కోపాక్షాంతిభ్యాం పరుషసంరంభౌ కుంభనికుంభౌ మ
హావీరౌ సముత్తంభ్య బాహూ సుబాహుమారీచావివ రాఘవ
భుజాభ్యాం సుగ్రీవహనూమద్భ్యామద్భుతం యుద్ధమతనిషా
తామ్॥ * ప॥ ౧౦౬॥ భూమౌ తతః ప్లవగరాజభుజేన విద్ధమాలో
క్య కుంభమసహిష్ణువిరహం తదీయమ్। శోకాదగాదనిలసూను
హతో నికుంభస్తన్నామయుక్తమమరీస్తనకుంభమేవ॥ *గ॥

హనుమద్భ్యాం సహ - అద్భుతమాశ్చర్యజనకం యుద్ధం అతనిషతాం కృతవంతౌ కుంభస్సుగ్రీవేణ నికుంభో హనుమతేతి యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - సచోక్తోపమయా సంసృజ్యతే॥ ౧౦౬॥ భూమావితి॥ తతస్తదనంతరం ప్లవగరాజభుజేన సుగ్రీవబాహునా విద్ధం ప్రహృతమత ఏవ భూమౌ పతితమితి శేషః - కుంభమాలోక్య దృష్ట్వా తదీయం విరహం వియోగం న సహత ఇత్యసహిష్ణుః 'సహిష్ణుః' *పచాద్యచ్ - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - అనిలసూనునా హనుమతా నిహతః నికుంభః శోకాత్ భ్రాతృవిరహజనితవిషాదాద్ధేతోః తన్నామయుక్తం కుంభనామయుక్తం అమరీస్తనకుంభం అమరాంగనాకుచకుంభమేవ అగాత్ భ్రాతృవిరహాసహతయా తన్నామగంధసంబద్ధామరీకుచకుంభం ప్రాపేత్యర్థః [illegible] హేతు

కస్య అమరీకుచకుంభసంగమస్య శోకహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా

వ్యంజకాత్ప్రయోగాదమ్యా-వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౦౭॥ తతఇతి॥తదను కుంభనికుంభవధానంతరం - కుపితేనక్రుద్ధేనరావణేనఅకారణమాహ్వానంయస్యతంరావణేనాహూతిమిత్యర్థః॥*హూతిరాకారణాహ్వానేఇత్యమరః - తథారణవాహేసమరక్రియానిర్వాహేవిషయేనియుక్తమాజ్ఞాపితంఅతఏవాఖిలవాహినీభిర్యుక్తంచతురంగసైన్యసమేతమిత్యర్థః - ఆహవాటోపముఖరంరణాడంబరారభటసముద్భటసింహనాదంఖరాత్మజంఖరతనయంమకరాక్షంఐక్ష్వాకస్యఇక్ష్వాకువంశోద్భవస్య శ్రీరామస్యశరోబాణఃవిపక్షంశత్రుపక్షమపితంసపక్షఏవసబంధుస్స్నేవేతివిరోధః సచసగరుదేవేతిపరిహారాద్విరోధాభాసః- జనయితుఃజనకస్యఖరస్యసమక్షం సమీపమనయత్ప్రాపయామాస- మకరాక్షోపినిహతఇత్యర్థః॥౧౦౮॥ కృత్వేతి॥ అథోమకరాక్షవధానంతరంమహాభుజః అపరిచ్ఛిన్నభుజబల

> ౧౦౭॥ తతఃకుపితరావణాకారణంరణవాహనియుక్తంయుక్త
> మఖిలవాహినీభిరాహవాటోప ముఖరంఖరాత్మజంమకరాక్ష
> మైక్ష్వాకశరోపివిపక్షమపిసపక్షఏవసమక్షమనయజ్జనయితుః
> *ప॥౧౧౦॥కృత్వామూర్ధనిశాసనం పితురథోగత్వారణంరా
> వణిర్హుత్వాత్రమహాభుజోహుతభుజంధృత్వామహాస్త్రాణి
> చ। స్థిత్వావ్యోమనిమాయయాశరచయంత్యక్త్వాచభిత్వాచ
> మూంబుధ్వారాఘవకోపమాపసహసాలంకామలంకాతరః॥
> *గ॥౧౦౯॥ తతఃప్రతీచఃప్రతీహారాదయంప్రాతిహారకోనిర్గత్య

శాలీత్యర్థః- రావణిరింద్రజిత్- పితుఃరావణస్యశాసనమాజ్ఞాంమూర్ధని శిరసి- విభాషాజిశ్యోరితివికల్పాదల్లోపాభావఃకృత్వాధృత్వేత్యర్థః - రణంరంగంగత్వా - తత్రరణరంగేహుతభుజంఅగ్నింహుత్వామహాస్త్రాణి దివ్యాస్త్రాణిచధృత్వామాయయా అంతర్ధానశక్త్యావ్యోమని అంతరిక్షే పూర్వవదల్లోపాభావః - స్థిత్వాశరచయంబాణపరంపరాంచత్యక్త్వాభివృష్య - చమూంవానరసేనాంభిత్వాతతోరాఘవస్యకోపంకోపోదయం బుద్ధ్వాజ్ఞాత్వా అలమత్యంతంకాతరోభీతస్సన్సహసాశీఘ్రం - స్వగాదిపాఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః- లంకామాపప్రవివేశ - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౦౯॥అ॥ అథనికుంభిళాంహోతుకామఃప్రత్యగ్ద్వారేణనిర్గచ్ఛన్నింద్రజిత్స్వగమనపూర్వంఘాతుకంరామలక్ష్మణయోర్యుద్ధోద్వేగందృష్ట్వాప్త స్నివారణార్థం[illegible]

శానంతరం ప్రతిహారియతేవిమోహ్యతేనేనపరమానసమితి ప్రతిహారః కైత
వః- సప్రయోజనమస్య ప్రాతిహారికో మాయావీత్యర్థః- ప్రయోజనమితిఠక్
అయమింద్రజిత్ ప్రతీచః ప్రతీహారాత్ ప్రత్యగ్ద్వారాత్ * స్త్రీ ర్ద్వార్ద్వారం
ప్రతీహార ఇత్యమరః- నిర్గత్య అంజనేయస్య హనూమతః పురతః పురస్తాత్ అసి
నాఖడ్గేన మాయామయీం మిథ్యారూపాం కాంచిన్మైథిలీం సీతాం నికృత్యచ్ఛి
త్వా అతః ఆకులీకృతమానసే వ్యాకులితాంతః కరణే తస్మిన్ ఆంజనేయే- ఇ
దం సీతావధకృత్యం ఆకస్మికమకస్మాదాగతమింద్రజాలమివేత్యర్థః - అత
థ్యమసత్యమపి తథ్యం సత్యం విబుధ్య జ్ఞాత్వా * సత్యం తథ్యమృతం సమ్యగమూ
ని త్రిషు తద్వతీత్యమరః - చిరాయ చిరకాలం విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమే
తత్ * చిరాయ చిరరాత్రాయేత్యమరః - నియుధ్య యుద్ధం కృత్వా నిరాశే ఆ
శారహితే నివృత్తే నిర్గతే సతి- విద్వేషిణ ఏవ పశవః తేషాం విశసనే విదారణే
ఆరంభః ఉద్యోగః అస్యాస్తీతి తథోక్తః- యద్వా విద్వేషీతిచ్ఛేదః ఇంద్రజిత్

నికృత్యాసినా కాంచిదాఞ్జనేయస్య పురతో మాయామయీం
మైథిలీమాకులీకృతమానసే తస్మిన్నాకస్మికమిదమతథ్యమపిత
థ్యమేవ విబుధ్య నియుధ్య చిరాయ నిరాశే నివృత్తే విద్వేషిపశువి
శసనారంభి నికుంభిలాం సమాసాద్య సద్య ఏవ ప్రావర్తయత స
త్రమతివిచిత్రమ్॥ * గ॥ ౧౧౦॥ తదను హనూమతః ప్రతినివృత్తాద్దు
ర్వృత్తాంతమిమమాకర్ణ్య విదీర్ణమానసో మానసచర ఇవ
రాజహంసో వ్రజనిర్ఘోషాద్విషాదాకులో రాజహంసస్సంసది

పశువిశసనమారభతే తాచ్ఛీల్యే నేతి తథోక్తస్సన్- నికుంభిలాం నికుంభిలా
ఖ్యాహోమార్థగుప్తస్థలవిశేషమాసాద్య ప్రాప్య సద్యస్తదానీమేవాతివి
చిత్రమత్యంతాద్భుతం సత్రం పరమారణయాగం - ప్రావర్తయత ప్రవర్త
యామాస ఉపక్రాంతవానిత్యర్థః॥ ౧౧౦॥ తదన్వితి॥ తదను ఇంద్రజితః ని
కుంభిలాప్రవేశానంతరం - ప్రతినివృత్తాత్ ప్రత్యాగతాత్ హనూమతః ఇ
మం వృత్తాంతం మైథిలీవధరూపవార్తాం * వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్య
మరః - ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా విదీర్ణమానసో విదళితహృదయః అత ఏవ వజ్రని
ర్ఘోషాత్ స్ఫూర్జథోః * స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోష ఇత్యమరః - విదీర్ణమానసః
తస్య తదుద్వేజకత్వాదితి భావః - మానసచరః మానససరోవర్తీ * మాన
సం సరసి స్వాంత ఇత్యుభయత్ర [illegible] రాజహంసః కలహంసభిన్న
విషాదాకులః * విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైరిత్యుక్తలక్షణ

నిషాదపర్యాకులస్సన్- రాజహంసోనృపశ్రేష్ఠః రామః* రాజహంసేనృపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరితి విశ్వః - సంసది వానరసమితౌ* సభాసమితిసంసద ఇత్యమరః- నిపత్యభువి పతిత్వా- సౌమిత్రిణా సమాశ్వాస్యమానః* శుభేవర్త్మనితిష్ఠంతం త్వామార్యవిజితేంద్రియం। అనర్థేభ్యో న శక్నోతి త్రాతుం ధర్మో నిరర్థక ఇత్యాది నీతివచనైః సమాధీయమానః- కరుణాందీనం నిశ్వస్య- విశ్వస్య ప్రపంచస్య పతిరపి సకలలోకనిగ్రహానుగ్రహసమర్థోపీత్యర్థః- సః రామః విధురో విశ్లిష్టస్సన్ వ్యలాపీత్ విలలాప* విధురం ప్రత్యపీతే స్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ॥౧౧౧॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ జజ్ఞ ఇతి॥ తత్తథా తేన ప్రకారేణేత్యర్థః - అత్ర భవతీ పూజ్యా సీతా అత్రభవతీ వ్యాఖ్యాతా- జనకస్య రాజ్ఞో యజ్ఞే అరణేః నిర్మంథన దారువిశేషాత్- శిఖా అగ్నిజ్వాలేవేత్యుపమా - ఏతేన పరమపతివ్రతాత్వమయోనిజత్వంచ సూచ్యతే* ఘృణిజ్వాలే అపిశిఖే ఇత్యమరః- ధరణేర్దేవ్యాః హలముఖాకృష్టాయాః భూదేవ్యాః చిరాయ చిరకాలేన జజ్ఞే ప్రాదుర్బభూవ - తథా మనోః వై

నిపత్య సౌమిత్రిణా సమాశ్వాస్య మానస్స కరుణం నిశ్వస్య విశ్వస్య పతిరపి విధురో వ్యలాపీత్ ॥* ప॥౧౧౧॥ జజ్ఞే తదత్రభవతీ జనకస్య యజ్ఞే దేవ్యాశ్చిరాయ ధరణేరరణేశ్శిఖేవ । వంశే మనోరపి వధూరభవ ద్విమన్యద్రామ స్తథాపి విధినా రచితో విరామః ॥ * ప॥ ౧౧౨॥ యత్నోద్యమదా భవతి యత్ర సమీర సూనోర్నాలంన

వస్వతమనోః వంశేకులే సకలలోకశ్లాఘ్య ఇతి భావః - వధూః స్నుషా దశరథమహారాజస్యేతి భావః - యద్వా వధూర్జాయా ఆత్మన ఇతి శేషః అభవత్ జాతా* వధూర్జాయా స్నుషా చేత్యమరః- అన్యత్ అముష్య త్రిగృహప్రవిష్టగృహయోరత్యంత శ్లాఘ్యత్వం వక్తవ్యమన్యత్ కిమపి నాస్తి ఇత్యర్థః- రామ ఇత్యాత్మనిర్దేశః- అఖండితమహత్వద్యోతనార్థః- విధినా దైవేన* విధిర్విధానే దైవేచేత్యమరః - విగతా రామా సుందరీ యస్య విరామో విగతభార్యః రచితః కృతః దైవయోగో నకస్యాపి లంఘనీయ ఇతి భావః* సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః- వసంతతిలకావృత్తం ॥౧౧౨॥ యత్న ఇతి॥ యత్ర శోకజలధౌ సమీరసూనోః హనుమతః యత్నః ఉల్లంఘనోత్సాహః ముధా వ్యర్థో భవతి సమీరసూనోః హనుమతః యత్నః ఉల్లంఘనోత్సాహః ముధా వ్యర్థో భవతి నతరితుం శక్యో న భవేదితి భావః - తథా నలోపి ప్రసిద్ధ సేతునిర్మాతాపి నవసేతు నిబంధనాయ నూతనసేతునిర్మాణాయ- నాలం న పర్యాప్తః సాంప్రత రణో పాయ కరణ సమర్థో న భవతీత్యర్థః *నమస్తు సిత్యాదినా చతుర్థీ-

తథాపావకశరశ్చాగ్నేయాస్త్రమపిదూరేవర్తత ఇతిశేషః॥ సోఽప్యేనం శోషయితుమనశక్త ఇత్యర్థః- తత్తస్మాత్కారణాత్ దురతిక్రమః దుస్తరో యంవర్తమానః- తవ శోకజలధిః త్వన్నిమిత్తకోయంశోకసాగరః- కేనోపాయేనలంఘనీయః ఉక్తోపాయైః ప్రసిద్ధార్ణవ స్తరితుంశక్యః - అయంతు న కేనాప్యుపాయేనతరితుంశక్య ఇత్యర్థః- అతఏవోపమానాత్ప్రసిద్ధార్ణవాదస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః* ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్సఏవసఇతిలక్షణాత్ - వృత్తంపూర్వవత్॥ ౧౧౩॥ ఇతీతి॥ఇత్యేవమాదిపరిదేవమానంవిలపంతం*విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః- ఏనంశ్రీరామంవిదితాసురమాయావిశేషః - విజ్ఞాతరాక్షసమోహనవ్యాపారవిశేషఃవిభీషణస్సమాగత్యసన్నిధింప్రత్యాగత్యదేవస్వామిన్ శ్రీరామభవతోఽపిమాయానియంతుఃపరమపురుషస్యాపీతిభావః - అస్థానేఅశోచనీయ

లోపినవసేతునిబంధనాయ । భూరేచ పావకశరో దురతిక్రమోయంతత్కేన శోకజలధి స్తవలంఘనీయః॥*౫॥౧౧౩॥ఇత్యాదిపరిదేవమానమేనం విదితాసురమాయావిశేషో విభీషణస్సమాగత్య దేవభవతోఽపికిమిదమస్థానే కరుణమవస్థాంతరంనిరంతరాయంమఖనిర్వర్తనాయపురందరారిణాకృతంకృతకమేవైతదవధారయ ధారయమనసి స్థైర్యమిత్యభిధాయ తదవధాయ పురోధాయలక్ష్మణంతత్క్షణాదేవ నికుంభిలాంబలైస్సహోపరురోధ॥*౫ ॥ ౧౧౪ ॥ హారికులారవతశ్చలితోస్తతో గిరిదరీకు

స్థానేసీతానఘస్యమాయికత్వాదితిభావః - కరుణందీనంకరుణశబ్దాదచ్ఇదమేతదవస్థాంతరందశాభేదఃకింకిమర్థందుర్దశాపన్నత్వేనవర్తితవ్యమిత్యర్థః- కింతునిరంతరాయంనిర్విఘ్నంయథాతథామఖనిర్వర్తనాయస్వవిజయహేతుసత్రనిష్పాదనార్థం- పురందరారిణా ఇంద్రజితాకృతమాచరితం- ఏతత్సీతావధరూపకృత్యం-కృతకంకృత్రిమం- అసత్యమేవేతి యావత్ అవధారయజానీహి - అతఃమనసిస్థైర్యంనిర్వికారత్వం - మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపిహేతుష్వితిరసికాః - ధారయస్వీకురు ఇత్యేవమభిధాయ ఉక్త్వా- తస్యేంద్రజితఃవధాయసంహారార్థంలక్ష్మణంపురోధాయపురస్కృత్యతత్క్షణాదేవ తస్మిన్నేవక్షణే నికుంభిలాం నికుంభిలాఖ్యస్థానంబలైస్సైన్యైస్సహఉపరురోధన్యరుధ్యత్॥ ౧౧౪॥ హారీతి॥ తతఃఉపరోధానంతరం - సుప్రసిద్ధః బలంనామదానవః శాస్తీతిబలశాసనః ఇంద్రః తేం

శాస్త్రీతి బలశాసనశాసనః ఇంద్రజిత్ * ఉభయత్రాపి కర్తరి ల్యుట్ - హరికులారవతః కపిసైన్యకోలాహలాద్ధేతోః గిరిదరీకుహరాత్ పర్వతగుహాగోళకాత్ - కేసరీ సింహ ఇవ చలితో నిర్గతస్సన్ - రుషా వానరసంమర్దకృతామర్షేణ ఆసమంతాజ్జుహ్వత్యస్మిన్నిత్యాహవః యాగః * రూఢో రణే ఇతి జుహోతేరప్ప్రత్యయే గుణాదేశా ఆవాదేశౌ - అపరిపూర్యః అసమాప్యైవ - ఆహూయంతే శత్రవోఽస్మిన్నిత్యాహవం యుద్ధం చకార * ఆజియుద్ధ ఇతి హ్వయతే రాజ్ పూర్వాదప్ప్రత్యయః సంప్రసారణం * ఆహవస్సఙ్గరే యాగ ఇతి విశ్వః విదధే చకార - ద్రుతవిలంబితం వృత్తం * ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥౧౧౫॥ వాతూల ఇతి ॥ తతః తదనంతరం మాయాం పరవ్యామోహకవ్యాపారం వేత్తీతి మాయావిత్ రావణసుత ఇంద్రజిత్ తూలానాం వాతూలో వాతసమూహ ఇవేత్యుపమా * వాతాచ్చేతూలప్రత్యయః - రణాజిరే రణాంగణే * అంగణే చత్వరాజిర ఇత్యమరః వానరాణాం విద్రావయ

హరాదివ కేసరీ। అపరిపూర్య రుషాహవమాహవం సవిదధే బలశాసనశాసనః ॥ * ప ॥ ౧౧౫॥ వాతూల ఇవ తూలానాం వానరాణాం రణాజిరే । విద్రావకస్తతో మాయా విద్రావణ సుతో భవత్ ॥ * గ ॥ ౧౧౬ ॥ అనుపదమనీకోన్మథనసంరమ్భం సంవర్తసమయదుర్దాంతం కృతాంతమివ సమాపతంతస్స్యందనగతం సంక్రందనజితం గంధవహనందనస్కంధవర్తీ సౌమిత్రిః ప్రవర్తితనిశితశరధారశ్శతధారపాణిరివ జమ్భముత్తమ్భయత్ ॥ * ప ॥

తీతి విద్రావణః నిరాసకః అభవత్ శరవర్షేణ వానరాన్ కాందిశీకాంశ్చకారేత్యర్థః ॥౧౧౬ ॥ అనుపదమితి ॥ అనుపదమనంతరం - అనీకోన్మథనే వానరసైన్యవిదారణే సంరంభః కోపః సంభ్రమో వా యస్య తం * సంరంభస్సంభ్రమే కోపే ఇతి శబ్దార్ణవః - సంవర్తసమయదుర్దాంతం ప్రళయకాలోద్భటం * సంవర్తః ప్రళయః కల్ప ఇత్యమరః - కృతాంతం యమమివ స్థితమిత్యుపమా * కృతాంతో యమసిద్ధాంతావిత్యమరః - స్యందనగతం రథారూఢం సంక్రందనజితమింద్రజితం గంధవహనందనస్య హనూమతః స్కంధవర్తీ స్కంధారూఢః సౌమిత్రిః లక్ష్మణః ప్రవర్తితాః ప్రయుక్తాః నిశితాస్తీక్ష్ణాః శరధారాః శరపరంపరా యేన స తథోక్తస్సన్ జంభం జంభాఖ్యమసురం శతధారం పాణౌ యస్య శతధారపాణిరింద్ర ఇవేత్యుపమా * ప్రహరణాంశే [illegible]

శతకోటిస్స్వరుశ్శంభురితిపర్యాయేష్వమరః అస్తంభయత్ ఉపరురోధ* స్తంభురోధనఇతిస్తంబుధాతోర్ణిజంతాల్లఙ్॥౧౧౭॥ వికస్వరేతి॥ వికస్వరఃవికసనశీలఃప్రతిపదంప్రవర్ధమానఇతియావత్ *వికాసీతువికస్వర ఇత్యమరః* స్థేశభాసపికసోవరజితివరచ్చ్రియః- తేనమదేనదర్పేణ ఉత్కటముద్రిక్తం ప్రచురవీరనాదైఃభిందిభిందీత్యాది ప్రభూతవీరాలాపైరుద్భటముజ్జృంభితం*ప్రభూతంప్రచురంప్రాజ్యమిత్యమరః . పతంతః పతమానాఃకృతాఃత్రుటితాఃఛిన్నాఃకంకటాఃఉరశ్ఛదాయస్మిన్కృతం* ఉరశ్ఛదఃకంకటకఇత్యమరః - తథాస్త్రైర్దివ్యాస్త్రైరిత్యర్థః- ప్రతిహతాని

ప్రరుతిద్ధానిఅస్త్రాణియస్మిన్కృతంతథోక్తంచ-జగత్త్రయభయావహంత్రైలోక్యభయంకరం- శుభావహమితిపాఠేత్రిలోకకంటకస్యేంద్రజితఃవినాశహేతుత్వాచ్ఛుభకరం-జయపరాజయయోరగోచరంఅవిషయం తుల్యబలత్వాదితిభావః - అతఏవదారుణంపరస్పరభయంకరంరణంకలహం*

౧౧౭॥ వికస్వరమదోత్కటంప్రచురవీరవాదోద్భటంపతత్త్రుటితకంకటంప్రతిహతాస్త్రమస్త్రైశ్చ। జగత్త్రయభయావహంజయపరాజయాగోచరంవితేనతురుభావిభావివరౌ దారణందారుణమ్॥ *ప॥౧౧౮॥ శతధారకఠోరశిఖైర్విశిఖైశ్శతధావిరచయ్యశరాసగుణమ్। విదధేనిబుధేశజితంసమరేహతసారథిమప్యథదాశరథిః॥ప౧౧౯॥యదుచితమహో మాయా

అస్త్రియాంసమరానీకరణాఃకలహవిగ్రహావిత్యమరః - తదాతస్మిన్సమయే - ఉభౌసౌమిత్రీంద్రజితౌఇభౌమత్తగజావివవితేనతుఃచక్రతుః ఉపమానాలంకారః- పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౧౧౮ ॥ శతధారేతి॥ అథానంతరందాశరథిఃదశరథపుత్రోలక్ష్మణః*అథఇత్యనంతరసమరేయుద్ధేశతధారకఠోరశిఖైః కఠోరవజ్రాయుధతీక్ష్ణాగ్రైఃవిశిఖైఃబాణైః-శరాసగుణమింద్రజితోమౌర్వీజ్యాం*గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్విత్యమరః- శతధాశతప్రకారేణశతశకలితమిత్యర్థః - విరచయ్యకృత్వా * ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - విబుధేశజితమింద్రజితమపిహతసారథింవిదధేచకార * సూతఃక్షత్తాచసారథిరిత్యమరః- తోటకవృత్తమ్ - తోటకేసఇతిఛందః * ఇహతోటకమమ్బుధిసైః ప్రమితమితిలక్షణముక్తం వృత్తరత్నాకరే॥ ౧౧౯ ॥ యదితి ॥ అహోమానికృతగుణోపహతసారథిశ్చేత్యాశ్చర్యంమాయాశీలస్యపరవ్యామోహకవ్యాపారాచరణతత్పరస్య యుక్తం

స్యముచితమనుగుణంతథాభుజశాలినఃబాహుపరాక్రమశాలినః యత్సదృ
శంసమానం - అథవేతిపక్షాంతరేణ క్తంచరేంద్రసుతస్యసకలలోకజైత్ర
రావణతనయస్యయదుక్తంఅర్హం-అథవేతివాక్యారంభేశతమఖజితః
ఇంద్రజితఃఆత్మనస్స్వస్యయచ్చ*వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచ స
ముచ్చయఇత్యమరః-శౌర్యంశూరత్వంఅనురూపంసమర్థంతత్కృత్యాంశౌ
ర్యంచరణేరుషారోషేణామందఃమహారోషాక్రాంత ఇత్యర్థః - మం
దోదరీతనయఃఇంద్రజిత్ అకృతకృతవాన్ కృఞః ఉజితజ్తనా దిభ్యస్తథా
సోరితిసిచోలుక్-మాయాశీలత్వాదిగుణసంపన్నస్యస్వస్యయదుచితం త
త్సర్వమపిరణపాండిత్యమకరోదిత్యర్థఃహరిణీవృత్తమ్* సరయుగ హ
న్సైన్స్సమా్రిస్లాగోయదాహరిణీతదేతిలక్షణాత్- అతఏవాద్యపాదేద్వి
తీయయతిస్థానేఅపదస్థయత్యాఖ్యమకృతకృతయోఃప్యాలంకారికానమప్ర
షః*కుత్రచిత్పదమధ్యేపియతిమిచ్ఛంతిసూరయఃయదిపూర్వాపరౌభాగౌ
నస్యాతామేకవర్ణగావితితిలకవచనమపిసమాధాతుంనశక్నోయాత్ తథా

శీలస్యయద్భుజశాలినస్సదృశమథవాయుక్తంనక్తఞ్చరేంద్రసు
తస్యయత్ । శతమఖజితశ్శౌర్యంయద్వానురూపమథాత్మన
స్తదకృతరుషామందోదరితనయోరణే ॥ *గ ॥ ౧౨౦ ॥ ఏవ
మందోదరీతనయస్యలక్ష్మణేన । సాకంయుధ్యమానస్య త్రి
దినానివ్యతీయుః॥ *గ॥ ౧౨౧ ॥ అనుపదమభిషేణనవతివిభీష

పి*నతుప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేదిత్యాదిమహాకవిప్రయోగద
ర్శనాదదోషఃనిరంకుశాఃఖలుకవయస్సర్వపథీనాభవంతి॥౧౨౦॥ఏవమితి॥స్ప
ష్టార్థః॥౧౨౧॥అనుపదమితి॥అనుపదమనంతరంవిభీషణేఅభిషేణనవతిసేన
యాఅభిగమనవతిసతి*యత్సేనయాభిగమనమరౌతదభిషేణనమిత్యమరః-
పత్యాషాశేత్యాదినాసేనాశబ్దాణ్ణిచ్ స్థాదిషుఅభ్యాసేన చాభ్యాసస్యేతి
సకారస్యషత్వంభీషణేనభయంకరేణఅవినీతేన దుర్వినీతేనతేనేంద్ర జి
తాముక్తాంప్రయుక్తాంశక్తింఆయుధవిశేషంఅర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషే
ణదారయన్ విభిదన్ అముష్యఇంద్రజితఇదమదసీయంత్యదాదీనిచేతి వృద్ధ
సంజ్ఞాయాంవృద్ధాచ్ఛః-అవినయం దుర్వినయంసోఢుమపారయన్ అశ
క్నువన్ అమర్షాకులఃక్రోధావిష్టస్సౌమిత్రిఃలక్ష్మణః - అమోఘ శత్రుశి
రచ్ఛేదకమిత్యర్థః- మాఘవతంమైంద్రంతస్యేదమిత్యణ్ - అస్త్రమముం
చత్ (ప్రా...) [illegible]

సిద్ధమస్త్రమైన్ద్రాస్త్రంపతతిస్మన్యపతత్- ఇంద్రజితీతి శేషః * లట్స్మ
ఇతిధాతోఃభూతార్థేలట్- తతఃఅస్త్రపాతానంతరం-సశిరస్త్రం సశీర్ష
ణ్యమింద్రజయినఃశిరఃపతతిస్మ-అనుపశ్చాత్.శిరఃపతనానంతరం * పశ్చా
త్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః- అనఘానిర్దుష్టా*దుఃఖై నోవ్యసనేష్వఘ
మిత్యమరః- ద్యౌఃదివంఓకఃస్థానంయేషాం తేదివౌకసోదేవా అద్యౌపృష్ఠ
దరాదిత్వాత్సాధుఃద్వితీయే* త్రిదివంస్వర్గేఽంతరిక్షేచేతివిశ్వః - తేషాం
పుష్పవృష్టిఃతదపవర్జితప్రసూనవర్షమిత్యర్థః ఃపతతిస్మఅథానంతరమ
మరారియోషితాంరావణాంతఃపురస్త్రీణాం బాష్పవృష్టిః నేత్రాంబువ
ర్షంపతతిస్మ- అత్రపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరంప్రతి హేతుత్వాత్కా
రణమాలాఖ్యాలంకారః- పూర్వపూర్వంప్రతియథాహేతుస్యాదుత్తరో

ణేతేనాపినీతేనభీషణేనవిముక్తాంశక్తిమర్ధచంద్రేణదారయ
న్నపారయత్సోఢుమదసీయమవినయమమర్షాకుల స్సౌమి
త్రిరమోఘం మాఘం మాఘవతమముఞ్చదస్త్రమ్ ॥ *ప ॥
౧౨౨॥ పతతిస్మతత్ప్రథితమస్త్రముజ్జ్వలంసశిరస్త్రమింద్రజ
యనశ్శిరస్తతః । అనుపుష్పవృష్టిరనఘా దివౌకసామథ బా
ష్పవృష్టిరమరారియోషితామ్॥*ప॥ ౧౨౩ ॥ శ్రుత్వాశక్రజిత
స్సుతస్యనిధనంశోకేనరక్షఃపతేఃక్లాంతంనిశ్వసదశ్రుపూరభరి
తంక్రందదృపూత్కారిచ।క్రోధేనాధవిపాటలంచకుటిలభ్రూ
వల్లివృత్తేక్షణంజజ్ఞేదష్టఘనోష్ఠమట్టహసితోద్రిక్తం సమస్తం

త్తరం- అతఃకారణమాలాఖ్యమలంకరణముచ్యతఇతిలక్షణాత్ - మంజు
భాషిణీవృత్తమ్॥ ౧౨౩ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ సుతస్యశక్రజితఃనిధనంమరణంశ్రు
త్వారక్షఃపతేఃరావణస్య-సమస్తం ముఖందశాపిముఖానీత్యర్థః శోకేన
క్లాంతంపరిమ్లానంనిశ్వసత్ దీర్ఘోష్ణనిశ్వాసకృత్ అశ్రుపూరభరితం
బాష్పప్రవాహపరిపూర్ణంక్రందత్ ఆక్రోశంచపూత్కారిచపూరితిముఖ
మారుతానుకారిశబ్దః-అధేతివాక్యార్థే,క్రోధేనశత్రుకృతాపకారేణమ
నఃప్రజ్వలనంకోపఇత్యుక్తలక్షణేనక్రోధేనవిపాటలమత్యరుణంచకుటిలి
తాఃవక్రీకృతాఃభ్రూవల్లయోయస్యతత్తథోక్తంవృత్తానివిఘూర్ణనాద్వ
ర్తులాకారాణిఈక్షణానియస్యతత్ దష్టాఃదంష్ట్రైర్నిపీడితాఃఘనాలంబమా
నాశ్చఓష్ఠాఅధరోష్ఠాయస్యతత్తథోక్తం - అట్టహాసితేనఅతిశయితహాసే
నఉద్రిక్తమూద్భటంచ. జజ్ఞేజాతంఅశేషాణిరావణముఖానికరుణరౌద్రర

సానుభావవిజృంభితాన్యభూవన్నిత్యర్థః - అత్రక్లాంతత్వాదీనామనేక గు
ణానాంసముచితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః॥గుణక్రియాయౌగపద్యం స
ముచ్చయ ఇతిసామాన్యలక్షణం- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౧౨౪॥ అనం
తరమితి॥ అనంతరంశోకరౌద్రరసావేశానంతరంవిక్రాంతేషుమహాశూరే
షు॥శూరోవీరశ్చవిక్రాంత ఇత్యమరః - పురందరారిప్రముఖేషు ఇంద్రజి
త్ప్రముఖేషునందనేషుపుత్రేషుఅపక్రాంతాసుషునిర్గతప్రాణేషుమృతేషు
సత్స్విత్యర్థః॥పుంసిభూమ్న్యసవఃప్రాణా ఇత్యమరః - కుంభకర్ణ ఆది
ర్యేషాంతేషుఆదిశబ్దేనమహోదరాదయోగృహ్యంతేభ్రాతృషుసహోద
రేషునిహతేషునష్టేషుసత్సు - ప్రహస్తపూర్వేషుప్రహస్తాదిషుసచివేషు
మంత్రిషువిధ్వస్తేషుమారితేషుసత్స్విత్యర్థః - విరూపాక్షప్రభృతిషుసే
నాపతిషువ్యాపాదితేషువినాశితేషుసత్సు- నిఖిలేబలవతిజలేసైన్యేచవికీర్ణే

ముఖమ్॥*గ॥౧౨౪॥ అనంతరమపక్రాంతాసుషుపురందరారి
ముఖేషునందనేషువినిహతేషు కుంభకర్ణాదిషుభ్రాతృషువిధ్వ
స్తేషుప్రహస్తపూర్వేషుసచివేషు వ్యాపాదితేషువిరూపాక్ష
ప్రభృతిషుసేనాపతిషువికీర్ణేభవతినిఖిలేబలేసమంతతఃకరుణప
రిపూరితపౌరవధూజనపరిదేవనోత్తరంగాయాంలంకాయా
మాతంకాతిశయరోషణోరావణస్తత్క్షణమిక్ష్వాకుకులనాయక
దయితాంధరణీసుతాంజిఘాంసురంతికగతమంత్రిణానివార్య
మాణస్సారథినాచసంచోదితరథో దాశరథివిజయవిహితసంగ

భవతివిక్షిప్తేవిధ్వస్తేసతి- లంకాయాంసమంతతః- సర్వత్ర- కరుణపరిపూ
రితఃశోకపరిపూర్ణోయఃపౌరవధూజనఃపట్టణస్త్రీజనఃతస్యపరిదేవనైర్వి
లాపైఃఉత్తరంగాయాముద్రిక్తాయాం-తద్భూయిష్ఠాయాంసత్యామిత్యర్థః-
ఆతంకాతిశయేనఆపద్భూయస్త్వేనరోషణోరోషవాన్॥కృధిమందార్థే
భ్యశ్చేతియుచ్ - రావణఃతత్క్షణంతస్మిన్క్షణేఇక్ష్వాకునాయకస్యశ్రీరామ
స్యదయితాంభార్యాంధరణీసుతాంసీతాం - జిఘాంసుఃహంతుమిచ్ఛుః॥
హంతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - అంతికగతమంత్రిణాసమీపస్థసచివేనని
వార్యమాణఃనచైతన్న్యాయమితిశిక్ష్యమాణః- తథాసారథినావిధినాచచో
దితఃప్రేరితోరథోయస్యసతథోక్తః- దాశరథివిజయేవిహితసంగరఃకృత
ప్రతిజ్ఞస్సన్ - [illegible] అథ ప్రతిజ్ఞా

జిజ్ఞాసా- సంవిదాపత్సుసంగరఇత్యుభయత్రాప్యమరః॥౧౭౫॥కోపాదితి॥ కోపాత్సమరాభినివేశాద్ధేతోః - పరిఘాఃఅయోమయగదాఃతోమరాదండవిశేషాః కుంతాః ప్రాసాఃయష్టయోలగుడాశ్చాపాః కార్ముకాణిఆశుగాఃబాణాఃద్రుఘణాఃముద్గరాఃశక్తయః ఆయుధవిశేషాఃకృపాణాఃఖడ్గాశ్చపాణిషుయస్యసతథోక్తాసౌరావణః - ఏకఃసకలవినాశాత్సహాయశూన్యోపిఅనేకముఖానిబాహవశ్చయస్యసతథోక్తః- తస్యభావస్తత్తాతయాహేతునాసబంధుర్లోకోయథాబంధుజనసహితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా* లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః- ఇవవద్వాయథాశబ్దావితిదండీ - సమితియుద్ధేలోచనగోచరఃప్రత్యక్షోభూదిత్యర్థః- వానరాణామితిశేషః - వసంతతిలకావృత్తం॥౧౭౬॥ అలక్ష్యతే ॥ సరక్షసామధిపతిః రావణఃప్లవంగమండలీనాంవానరసమూహానాంమౌళిషుశిరస్సు- ప్రసహ్యాబలాత్కృపాణంచం

రస్సంగరాంగణమవతతార॥*ప॥౧౭౫॥కోపాదసౌపరిఘతో
మరకుంతయష్టిచాపాశుగద్రుఘణశక్తికృపాణపాణిః । ఏకో
ప్యనేకముఖబాహుతయా సబంధుర్లోకోయథాసమితి లోచన
గోచరోభూత్॥*ప॥ ౧౭౬ ॥ అలక్ష్యతసరక్షసామధిపతిఃకృ
పాణంముహుఃప్రసహ్యవినిపాతయన్ప్లవగమండలీమౌళిషు।
అయంతవతవాయమిత్యభిసమీకమేకైకశోవరానివవినిర్దిశన్న
మరవారవామభ్రువామ్॥*గ॥౧౭౭॥ తత్క్షణమక్షౌహిణీకందళి
తరుషమతిపరుషైర్విశిఖైఃకేతనం విదళితమర్ధచంద్రనికృత్తే

ద్రహాసం- ముహుఃపునఃపునఃనిపాతయన్ప్రవర్తయన్ - విదారణార్థమితిభావః - తవాయమేషస్తథాతవాయమిత్యనేనప్రకారేణఅభిసమీకంయుద్ధఇత్యర్థః - విభక్త్యర్థేవ్యయీభావఃఅమరవారవామభ్రువాం సురసుందరీణాంఏకైకశఃప్రత్యేకంవరాన్ప్రియతమాన్ వినిర్దిశన్నివఅలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా - పృథ్వీవృత్తం॥౧౭౭॥తత్క్షణమితి।తత్క్షణంతస్మిన్క్షణేఅత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అక్షౌహిణీనామసేనాక్షౌహిణిసంఖ్యాకానాంవానరాణాంఅక్షౌహిణిసంఖ్యాతు * ప్రయుతంనవసాహస్రం పంచాశత్రింశతంభటాః- పాదాతంషష్టిసాహస్రంషట్ఛతీదశవాజినః- ఏకవింశతిసాహస్రంశతానామష్టసప్తతిః । ద్విరదాస్స్యందనాయత్రసాక్షౌహిణ్యుచ్యతేబుధైరిత్యక్షౌహిణీసంఖ్యామాహుఃతథాచమహాభారతే - ఏకోరథోగజశ్చైకోనరాఃపంచపదాతయః। త్రయశ్చతురగాస్తజ్ఞైఃపత్తిరిత్య

భిధీయతే। పత్తింతుత్రిగుణామేతాంవిదుస్సేనాముఖంబుధాః । త్రీణిసేనాముఖాన్యేకోగుల్మ ఇత్యభిధీయతే। త్రయోగుల్మాగణోనామ వాహినీతు గణాస్త్రయః। స్మృతాస్తిస్రస్తువాహిన్యః పృతనేతివిచక్షణైః । చమూస్తుపృతనాస్తిస్రశ్చమ్వస్తిస్రస్త్వనీకినీ। అనీకినీందశగుణామాహురక్షౌహిణీంబుధా ఇతి॰ యథామరసింహః* ఏకేభైకరథాత్ర్యశ్వాపత్తిః పంచపదాతికా। పత్త్యంగైస్త్రిగుణైస్సర్వైః క్రమాదాఖ్యాయథోత్తరం । సేనాముఖంగుల్మగణౌ వాహినీపృతనాచమూః । అనీకినీదశానీకిన్యక్షౌహిణ్యథసంపదీతి - విక్షోభేనవిధ్వంసనేనకలంకళితరుషంసముత్పన్నకోపమతఏవాతిపరుషైరత్యంతశితైః విశిఖైః బాణైః కేతనంవిదళితంవిదళయంతంకర్తరీ క్తః- అర్ధచంద్రేణబాణవిశేషేణనికృత్తంఛిన్నం ధనుర్యేనతంధనుష శ్చేత్యనఙాదేశః - అస్త్రధారయాశరపరంపరయా అసిధారేతిపాఠేఖడ్గధారయావిదారితో విదళితస్సారథిర్యేనతం - విస్మాపయతీతివిస్మాపనీయం* కృత్యల్యుటోబహుళమితికర్తర్యనీయప్రత్యయః- అతివిస్మయనీయమ

ధన్వానమస్త్రధారావిదారితసారథిమతివిస్మయనీయకరలా
ఘవంరాఘవానుజమమర్షవేగముక్తయాశక్త్యాముహూర్త
మేవమూర్ఛానిమీలితముపరాగ ఇవకళాధర మాతతానయా
తుధానపతిః॥ ప॥ ౧౨౮॥ ఆలోక్యదూనమనుజంహృదిశక్తిఘా
తాచ్ఛోకేనవిద్ధహృదయస్సుతరాంసరామః। కోపేనచాపమ

త్యాశ్చర్యకరంకరలాఘవంహస్తపాటవంయస్యతంరాఘవానుజంలక్ష్మణం యాతుధానపతిః రావణః అమర్షవేగేనక్రోధరయేణ ముక్తయాప్రయుక్తయాశక్త్యా మయమాయానిర్మితశక్త్యాయుధేన- కళాధరమిందుం- ఉపరాగో రాహుగ్రహగ్రాస ఇవేత్యుపమా* ఉపరాగోగ్రహోరాహుగ్రస్తేత్విందౌచపూష్ణిచేత్యమరః- ముహూర్తమల్పకాలమేవ* ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివైజయంతి - మూర్ఛయామోహేనసమీలితంవిసంజ్ఞమేవవస్తుతస్తునతథాతస్య పరమపురుషాంశత్వాదితిభావః - అతతానచకార- శక్తిప్రయోగేణలక్ష్మణమమూర్ఛయదిత్యర్థః॥ ౧౨౮॥ ఆలోక్యేతి॥ సరామః హృదిహృత్ప్రదేశే- శక్తిఘాతాత్ శక్తిప్రహారాత్ దూనంపరితప్తం * దూఙ్ పరితాప ఇతిధాతోః నిష్ఠాతకారస్యనకారః- అనుజంలక్ష్మణమాలోక్యశోకేనవిషాదేనసుతరామత్యంతం విద్ధహృదయోవిదళితాంతరంగస్సన్ - అథానంతరం రోషేణక్రోధేనచాపం

కుండలయాంచకార ఆకర్ణాకర్షణేనవలయీచకారేత్యర్థః - తథాహిధాతావిధిరపిలంకాపతేః రావణస్యలలాటలిపిం ఆయుర్నిర్ణాయకఫాలపట్టాక్షరవిన్యాసంకుండలయాంచకార - యథాలిఖితాధికాక్షరసిరసనేకుండలానాంకుర్వంతిలేఖకాః తద్వదిత్యర్థః - శ్రీరామసమరసంరంభందృష్ట్వా రావణస్యమృత్యుస్సన్నిహితోభూదిత్యర్థః- అత్రచాపలలాటలిప్యోః కేవలప్రస్తుతత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః॥౧౨౯॥ అవకీర్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥౧౩౦॥ వలయితేతి॥ అమర్షవతిలక్ష్మణప్రహారాత్ (...) ధావిష్టే అతఏవవలయితంకుండలీకృతంచిత్రంఅశ్చర్యజనకంచాపంఅస్యాస్తీతితథోక్తే ఆకర్ణాకృష్టకార్ముక ఇత్యర్థః *యద్యపినకర్మధారయాన్మత్వర్థీయ ఇతికర్మధారయాన్మత్వర్థీయప్రత్యయప్రయోగంనసహంతే వ్యాకరణపారీణాః తథాపి- త్వగుత్తరాసంగవతీమధిత్యకామిత్యాదిమహాకవిప్రయోగదర్శనా

ధకుండలయాంచకారలంకాపతేరపిలలాటలిపింవిధాతా॥ *
ప॥౧౨౯॥ అవకీర్యదాశరథిరస్త్రురుఘ్రైరనుజం పులస్త్యతనుజంచశరైః। యుగపద్వ్యధాత్కరుణవీరరసావుదధిశోకహర్షశబలంచబలమ్॥*ప॥౧౩౦॥ వలయితచిత్రచాపవతివారితపంక్తిముఖేవిసృజతిరాఘవేవిశిఖవర్షమమర్షవతి।అరిషునకశ్చిదప్యథనివృత్యగతస్సమరాదమరవిలాసినీషునచకాచిదలబ్ధవరా॥*గ॥౧౩౧॥ అయంచపునరఞ్జనాసుతసమానీతమహీధరమహౌషధీవిధిలబ్ధజీవితానుజసమాశ్లేషసుఖలబ్ధమనోరథస్సమే

న్నదోషఇతిసమాధేయం- వారితపఙ్క్తిముఖేసంస్తంభితరావణే- రాఘవే శ్రీరామేవిశిఖవర్షంశరవృష్టింవిసృజతిప్రయుంజానేసతి- అథానంతరం అరిషుశత్రుషుమధ్యేకశ్చిదపిరాక్షసః - సమరాద్యుద్ధాన్నివృత్యనగతఃకింతుసర్వేపిమృతాఇత్యర్థః - తథాఅమరవిలాసినీషుసురసుందరీషు*చశౌకషలసేత్యాదినాఘినుణ్ప్రత్యయః - కాచిదేకాపివిలాసినీఅలబ్ధవరాఅప్రాప్తప్రియతమావాభూత్ - శ్రీరామబాణనిహతానాం సర్వేషామపిస్వర్లోకప్రాప్తిసంభవాత్సర్వాఅపిస్వర్గస్త్రియస్సంప్రాప్తవరాఏవబభూవురిత్యర్థః॥౧౩౧॥ అయమితి॥ కించేతిచార్థః - అయం దాశరథిః శ్రీరామఃపునస్సర్వోపిపూర్వమేకవారమానీతత్వాదితిభావః - వాక్యాలంకారేవా - అఞ్జనాసుతేనహనుమతాసమానీతేతి- జాంబవన్నిర్దిష్టత్వాత్ (...)ల్యాసితః యోమహీధరః ఓషధిపర్వతఃతస్యౌషధీనాం సంజీవకర

ణిప్రభృత్యోషధివిశేషాణాం విధినా సుషేణప్రయుక్తచికిత్సయా లబ్ధజీవి
తస్య పునర్లబ్ధప్రాణస్య సమాశ్లేషేణ గాఢాలింగనేన యత్సుఖం తేన లబ్ధ
మనోరథః సంప్రాప్తవాంఛితః అత ఏవ సమేధమానః ప్రవర్ధమానః యు
స్సమర కౌతుకోపలంభసంరంభః రణకుతూహలప్రాప్తిసంభ్రమః తేన
ఉదంచితాః ఉత్పన్నా యే పులకాః రోమాంచాః తైః కంచుకితా వర్మితా
ఆకృతిర్యస్య సతథోక్తస్సన్ * ఆకృతిః కథితా రూపే సామాన్యవపుషోర
పీతి విశ్వః - అధిసంగరం సంగరే - విభక్త్యర్థే వ్యయీభావః - శతక్రతో
రింద్రస్య అనుగ్రహాత్ ప్రసాదాత్ - నిమిత్తే పంచమీ అమరాధిపసారథినా
మాతలినా ఆనీతం ప్రాపితమతివిశంకటమత్యంతవిశాలం * విశంకటం పృ
థు బృహద్విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః * వేశ్యాలశంకటచాపితిశంకట
చ్ప్రత్యయః - రథం స్యందనం కంకటకం కవచమపి అగ్రహీత్ స్వీకృతవాన్
ఉక్తం చ రామాయణే * సహస్రాక్షేణ కాకుత్స్థ రథోఽయం విజయాయ తే.

ధమానసమరకౌతుకోపలంభసంరంభోద్భేదంచితపులక కఞ్చుకి
తాకృతిర్దాశరథిరధిసంగరమమరాధిపసారథినా మాతలినా
సమానీతమతివిశంకటం రథమపి కఙ్కటకం శతక్రతోరనుగ్రహా
దగ్రహీత్॥ *ప ॥ ౧౩౭ ॥ అన్యోన్యస్యాన్యసదృక్షలక్ష్యమిళనా
దాలక్ష్యశౌండీర్యయోశ్శస్త్రాశస్త్రి సమున్మిషత్పులకయోస్స
శ్లాఘయోస్సాహసే । జాతే జీవితసఙ్కటే విహరతోర్మూర్
ఛాసు విశ్రామ్యతోరశ్రాంతం రఘువీరపంక్తిముఖయోరాసీ

దత్తస్తవమహో సత్త్వశ్రీమంఛత్రునిబర్హణే ఇత్యాది॥ ౧౩౭॥ అన్యోన్యస్యాప
రస్పరస్య సదృక్షలక్ష్యమిళనాత్ - సదృశేః క్స ఇతి క్సాదేశః - ఆలక్ష్యం అస్ఫు
టదృశ్యం శౌండీర్యం శౌర్యాతిరేకో యయోస్తయోః - శస్త్రైశ్చ శస్త్రై
శ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం శస్త్రాశస్త్రి - ఇచ్ కర్మవ్యతిహార ఇతి
బహువ్రీహేః సమాసాంత ఇచ్ ప్రత్యయః - అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి దీ
ర్ఘః తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చేత్యవ్యయీభావత్వాదవ్యయత్వం తత్ర సమున్మిషం
తః సముత్పద్యమానాః పులకాః రోమాంచాః యయోస్తయోః - సాహసే
సాహసకృత్యే సతి సశ్లాఘయోః అహో మహదాశ్చర్యం హస్తలాఘవ
మిత్యాదిప్రశంసాపరయోరిత్యర్థః - జీవితసంకటే ప్రాణనిర్బంధే జాతే
సతి విహరతోః విహరమాణయోః విరహతోరితి పాఠే వియుంజతోస్సతోరీ

లీషన్మాత్రేపృచ్ఛావసేతూష్ణీంనతిష్ఠతోరిత్యర్థః - మూర్ఛాసు మోహ

దశాసు విశ్రాన్త్యభావోః విశ్రాంతిం గచ్ఛతోః మూర్ఛావస్థాతోన్యత్ర క్షణమాత్రమపి కాలం పృథగనయాతపతోరిత్యర్థః - రఘువీరపంక్తిముఖయోః శ్రీరామరావణయోః అశ్రాంతమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా అసీనాం నిర్ఘర్యా దారణః ఆసీత్ - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥ ౧౩౩॥ అథేతి॥ అథానంతరమాఖండలవృత్రనిభయోః సహస్రాక్ష వృత్రాసురయోరిత్యుపమా * ఆఖండలస్సహస్రాక్షః ఇత్యమరః - తయోరుభయోః రామరావణయోః - అవిశ్రాంతవిముక్తదివ్యాస్త్రయోః అవిచ్ఛిన్నప్రయుక్తమహాస్త్రయోస్సతోరభంగురం భంగరహితం యథాతథా పరస్పరస్య రాణి అన్యోన్యమర్మస్థానాని మార్గణయోః తన్యన్విషవ్యంతీతి తథోక్తేషు * కర్తరి ల్యుట్ - అభంగురేత్యత్ర భంజభాసేత్యాదినా ఘురచ్ - మార్గణేషు సాయకేషు * మార్గణౌ సాయకార్థినావిత్యమరః - ఆలూనేషు విచ్ఛిన్నేషు సత్సు - ల్వాదిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం - తథా ధనుర్గుణేషు చాపమౌర్వీష్వపి ఛిన్నేషు విదళితే

దసీమారణః॥ *గ॥ ౧౩౩॥ అథతయోరవిశ్రాంతవిముక్తదివ్యా
స్త్రియోరాఖండలవృత్రనిభయోరుభయోరాలూనేషు మార్గ
ణేష్వభంగురపరస్పరవివరమార్గణేష్వపిచ ధనుర్గుణే
ష్వవ్యాహతసహజసాహసగుణాధీనేషు ధురీణేషు చయానే
షు నిరపాయసమరాభియానేషు నిర్భిన్నేచ సాంయుగీనే రథ
నివైకల్యవిజయమనోరథముజ్జాయత యశోధనమాయోధ
నం॥ *ప॥ ౧౩౪॥ తూణీముఖాత్త్వరితకయుద్ధణేగుణేన సంయో

షు సత్సు - అవ్యాహతో ప్రతిహతః సహజో నైసర్గికశ్చ యస్సాహసగుణః తదధీనేషు తదాయత్తేషు సత్సు * అధీనో నిఘ్న ఆయత్తమిత్యమరః - ధురీణేషు ధురంధరేషు ఖసర్వధురావిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ ఖప్రత్యయః - యానేషు శ్రీరామరథాశ్వేషు నిరపాయసమరాభియానేషు సత్సు - సాంయుగీనే సంయుగే సాధౌ యుద్ధసమర్థ ఇత్యర్థః * సాంయుగీనో రణే సాధురిత్యమరః - రథే రావణస్యందనే నిర్భిన్నే నితరాం విదారితే సతి - వైకల్యా వైకల్యరహితం విజయో మనోరథో మనోభిలాషో యస్మిం స్తద్యథాతథా యశ ఏవ ధనం యథాతథా ఆయోధనం యుద్ధముజ్జాయత జాతం * యుద్ధమాయోధనం జన్యమిత్యమరః॥ ౧౩౪ ॥ తూణీముఖాన్నిషంగకుహరాత్ త్వరితం శీఘ్రం * జవో [illegible] శరస్య బాణస్య ఉద్ధరణే ఆకర్షణే గుణేన మౌర్వ్యా సంయోజనే సంధానేపి * మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ

ఇత్యమరః-అథానన్తరంవిమోచనేమోక్షేవా-యత్రయస్మిన్వ్యాపారేరా
ఘవకరఃలోకేనదృష్టః జనేనన్యలోకిదృష్టః* లోకృదర్శనేలుఙి చిణ్భా
వకర్మణోరితిచిణ్ అతివేగాద్వేగాతిశయాద్ధేతో స్తదధీన స్తద్వ్యాపా
రాయత్త ఇవేతివేగాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షా - చిరం చిరకాల
మాలులోకేసవిమర్శ్యాశ్చర్యానుసంధానం దృష్ట ఇత్యర్థః-కర్మణిలిట్-వసం
తతిలకావృత్తమ్॥౧౩౫॥అర్ధేతి॥ రామః అర్ధోదీరితవీరవాదం అర్ధోక్త
వీరాలాపం యద్రావణముఖం - అస్త్రైగహరచ్ఛిచ్ఛేద-క్షణాత్। క్షణమా
త్రేణ అంకురతాకం దళతాత్తేనైవ లంకాపతేః రావణస్యముఖేన శేషం పూ
ర్వోక్తవీరాలాపావశిష్టార్థం చ జగదే ఉక్తం-అతః ధనుఃప్రహరణం యే
షాం ధానుష్కాః ధన్వినః * ధన్వీధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః- ప్రహ
రణమితిఠక్ *ఇసుసుక్తాంతాత్కః ఇతికప్రత్యయః - తేషాం మధ్యమాయా
వినోః విచిత్రశక్తిసంపన్నయోః * అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితివిని ప్రత్య

జనేప్యథశరస్యవిమోచనేవా। యత్రవ్యలోకితదధీన ఇవాతి
వేగాల్లోకేనరాఘవకరశ్చిరమాలులోకే॥ *ప ॥ ౧౩౫ ॥ అ
ర్ధోదీరితవీరవాదమహరద్రామోయదస్త్రైః క్షణాత్తేనైవా

ఙ్కురతాముఖేనజగదే శేషం చ లఙ్కాపతేః సామ్యేప్యత్యపి
చారుశారముభయోర్ధానుష్కమాయావినోర్విచ్ఛిన్నాననద
ర్శనాత్సమభవద్వ్రీడారణేరావణే॥ *ప ॥ ౧౩౬ ॥ దశానన
శరక్షతిక్షరదసృగ్ఝరీబుద్బుదైస్తరఙ్గిత మహేన్ద్రకజటాట స

యోః- అథవాధానుష్కౌచతౌమాయావినౌచేతివిశేషణసమాసః- తయో
రుభయోః రామరావణయోః- చారవశ్చతురాశ్శరాయుద్ధగతి విశేషా
స్త్రిప్రయోగాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతితథా-సామ్యేసాదృశ్యేసత్య
పిరణేయుద్ధేవిచ్ఛిన్నాననదర్శనాత్ రామాస్త్రవిదళితముఖావలోకనా
త్-రావణేవ్రీడాలజ్జాసమభవత్- జీవత్త్వైవమయాసకలలోక సమక్షం ఛి
న్నానిశిరాంసిపునర్దృశ్యంతేధిఙ్మేజీవతమిత్యాత్మనిందాపూర్వకం రావ
ణోలజ్జితవానిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥ ౧౩౬ ॥ దశాననేతి॥
దశాననశరైః రావణప్రయుక్తబాణైః యానిక్షతాని ప్రహరణాః తేభ్యః క్ష
రంత్యాః విగళంత్యాః అసృగ్ఝర్యాః రక్తప్రవాహస్యబుద్బుదైః రాస్ఫోటైః
తరంగితస్సంజాతతరంగః సముఖివ్యాప్త ఇతియావత్ తరంగిత ఇత్యత్ర తా
రగాదిత్వాదితచ్ తస్మిన్ ... తకవచే సహస్రంచ

క్షుః పంథాస్సహస్రసంఖ్యక నేత్రగోళకాయాస్స సతథోక్తః॥ బుభుక్ష్వారి త్యాదినా సమాసాంతః రణే రఘుకులోద్భవః శ్రీరామః - విమానేచరంతీతి వైమానికాః దేవాః తైః చరతీతి ఠక్ బలే బలాసురే రుషా రోషేణ కషాయేక్షణ స్సంరక్తలోచనో దశశతేక్షణో యథా సహస్రాక్ష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణం క్షణమాత్రమనంతరం తత్సంబంధాభావాదితి భావః - అమాని అనబుద్ధః మన్యతేః కర్మణి లుఙ్ ఇంద్రకవచసంబంధాత్తత్ర సహస్రాక్షేణ సదృశో ణితబుద్ధ్యుదసంబంధాచ్చ తథాత్వేనోత్ప్రేక్షిత ఇత్యర్థః ఏతేన స్మరణం ధ్వన్యతే. పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౧౩౪॥ తదన్వితి॥ తదను తదనంతరం వారుణేన వరుణదేవతాకాస్త్రేణ సాస్యదేవతేత్యణ్ ఏవముత్తరత్రాపి- వైశ్వానరమాగ్నేయాస్త్రం వైనతేయేన గారుత్మతేన వాతంధయం నాగాస్త్రం నాడీముష్ట్యోశ్చేత్యత్ర చకారాత్ఖశి ముమాగమః - వాయుదేవతాస్య వాయ

హస్రచక్షుస్సథః ।రణే రఘుకులోద్భవః క్షణమమాని వైమానికైర్యథా దశశతేక్షణో వలరుషా కషాయేక్షణః॥*౪॥ ౧౩౪॥ తదను వారుణేన వైశ్వానరం వైనతేయేన వాతంధయం వాయవ్యేన వారిదం ప్రాభాకరేణ తామిస్రం మాహేంద్రేణ దానవం మాహేశ్వరేణ వైష్ణవం చ పరస్పరమేవమస్త్రమస్త్రేణ భిందానయోః రనయోరనిశమాహవాగ్రహాదవిదితాన్యహాని సప్తవ్యతీయుః॥*౫॥ ౧౩౫॥ శస్త్రాశస్త్రి సకౌతుకోపి దయితాం సంచిం

వ్యేన వాయ్వృతుపిత్రుషసో యదితి యత్ప్రత్యయః వారిదం జలదాస్త్రం- ప్రాభాకరేణ సూర్యాస్త్రేణ- తామిస్రమంధకారాస్త్రం - మాహేంద్రేణ ఇంద్రదేవతాకాస్త్రేణ దానవం దానవాస్త్రం- మాహేశ్వరేణ మహేశ్వరాస్త్రేణ వైష్ణవం విష్ణుదేవతాకమిత్యేవముక్తరీత్యా అస్త్రం వైశ్వానరాదికం అస్త్రేణ వారుణాదినా భిందానయోః విదారయతోః - భిద్యతేశ్శానచ్ అనయోః శ్రీరామరావణయోః అనిశమవిరతం ఆహవాగ్రహాద్రణాభినివేశాదవిదితాన్యజ్ఞాతాని సప్తాహాని దినాని వ్యతీయురతిచక్రముః ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లిట్॥ ౧౩౫॥ శస్త్రాశస్త్రీతి॥ శస్త్రాశస్త్రి శస్త్రప్రహరణం యుద్ధం తత్ర సముత్సుకోఽప్యుత్కంఠితోఽపి సకౌతుకోఽపీతి పాఠ్యయమేవార్థః- శస్త్రాశస్త్రి వ్యాఖ్యాతం- సీతాపతిర్మైథిలీప్రాణనాథః ఏతేన తద్విరహాసహిష్ణుత్వం సూచ్యతే- శ్రీరామః సర్వ్యాకులాం విరహవిహ్వలాం దయితాం ప్రేయసీం సీతాం సంచింత్య సపరకేళీః ప్రణయా...

ఛేక్రియమాణేత స్యాః పునశ్లేశోభవిష్యతీతి విచార్యేత్యర్థః - జ్వలతా దీప్యమానేన న విద్యతే పునరుక్తేషః పునః ప్రయోగో యస్య తేన ఏకవారప్రయోగేణైవ రిపునాశకేనేత్యర్థః - యద్వా న విద్యతే పునరున్మేషః మస్తకానాం పునః ప్రాదుర్భావో యస్మాత్తేన విఘేరస్త్రేణ బ్రహ్మాస్త్రేణ కరణేన ముహుర్ముహుః పునః పునః అపచ్ఛేదేపి పూర్వం విదళనే సత్యపి కందళితానంకురితాన్ లంకాపతేః రావణస్య తేవ తేమస్తకాశ్చ తాన్ దశశిరాంసీత్యర్థః - సమస్తజగతాం అశేషలోకానాం ఆతంకేన సమముపద్రవేణ సాకం విచ్ఛేద విదారయామాస - అత్ర రావణశిరోజగదాతంకచ్ఛేదయోః కార్యకారణభావేన భిన్నకాలీనయోరపి సమమిత్యేక కాలీనత్వోక్త్యా కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిరలంకారః - సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవే దతిశయోక్తితః కల్పితౌపమ్య పర్యంతా సా సహోక్తిరితి స్మృత ఇతి లక్షణాత్ ఏతేన యదా రావణశిరశ్ఛేదః తదా జగదాతంకచ్ఛేదోపీత్యౌపమ్యకల్పనయా కారణగతాశుభావహప్రతీతేశ్చమత్కా

త్యపర్యాకులామస్త్రేణ జ్వలతావిఘేరపునరున్మేషేణ తన్మస్తకాన్ । రామః కందళితాన్ముహుర్ముహురవచ్ఛేదేపి లంకాపతేరాతంకేన సమం సమస్తజగతాం చిచ్ఛేద సీతాపతిః॥ *॥ ౧౩౯

రక్షఃపతౌ పతతి లబ్ధమనోరథానామాతన్వతాం దివిషదామథ పుష్పవర్షమ్। శ్లాఘాపదం సమజని ష్టపరం న రామః కామోప

రహతి రహస్యం - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౧౩౯। రక్ష ఇతి॥ రక్షఃపతౌ రావణే పతతి భువి నిపతితే సతి లబ్ధమనోరథానాం ప్రాప్తకామానాం - అత ఏవ పుష్పవర్షమాతన్వతాం అపసర్జయతాం దివిసీదంతీతి దివిషదో దేవాః * అదితేయా దివిషద ఇత్యమరః * సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ హృద్యుభ్యాముపసంఖ్యానమితి సప్తమ్యా అలుక్ సుషామాదిషు చేతి షత్వం - అన్యహితలక్షణో మూర్ధన్యస్సుషామాదిషు ద్రష్టవ్యమితి వచనాత్ - తేషాం - రామః పరం రామ ఏవ శ్లాఘాపదం ప్రశంసాస్పదం - న సమజని ష్ట న జాతః - దీపజనేత్యాదినా కర్తరి లుఙ్ కింతు కామోపధేః కామకైతవాత్ * కపటోస్త్రీ వ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవ ఇత్యమరః - కలితోపరచితః శూర్పణఖావికారః కర్ణనాసాచ్ఛేదరూపః యస్సోపి శ్లాఘాపదం సమజని ష్ట - కామోపధ ఇతి పాఠే వనే దండకారణ్యే కలిత శూర్పణఖావికారః కామః శ్లాఘాపదం సమజని ష్ట తస్య లోకకంటక రావణనాశ [illegible] త్వాదితి భావః - వసంతతిలకా వృత్తం॥

౧౪౦॥అనంతరమితి॥అనంతరం రావణపతనానంతరం- ఆలింగితరణవసుం ధరమాశ్లిష్టరణభూమిం- అవాఙ్ముఖతయా రణభువి నిపతితమిత్యర్థః - శ రతల్పం బాణశయ్యామధిశయానం అధిష్ఠితవంతం* అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం*తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః- అధిగతనిషంగోపధానం ప్రాప్తతూణీరోపబర్హణం ఏతేన మృత్వాపి నిజప్రకృతిం న జహాతీతి సూచ్య తే- యాతుధానపతిం రావణమధిగత్య ప్రాప్య- భువి నిపత్య పతిత్వా - స మానోదరే శయ్యస్సోదర్యో భ్రాతా సమానశబ్దస్య ప్రాగివసభావః- సోద రాచ్ఛేతి యత్ప్రత్యయః - లక్ష్మీకః స్నేహేన ప్రేమ్ణా సులభం సుఖలభ్యం వై ధుర్యం విహ్వలత్వం యస్య స తథోక్తః - అహం కతిస్తోర్యః కదర్యః ఆత్మ ప్రాణత్రాణార్థం భ్రాతృఘాతితయా క్షుద్రః* కదర్యః కృపణః క్షుద్ర ఇత్య మరః*ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్। లోభాద్యః పి

> తౄకలితమూర్ఛ్ణాఖ్యా వికారః*౧॥౧౪౦॥అనంతరమాలింగితర
> ణవసుంధరం శరతల్పమధిశయానమధిగత నిషంగోపధానం
> యాతుధానపతిమధిగత్య నిపత్య చ భువి సోదర్యస్స్నేహసులభవై
> ధుర్యః కదర్యోఽహమితి విహితనిజదూషణో విభీషణశ్చిరతరం వి
> లలాప॥*ప॥౧౪౧॥ అయి సమసుఖదుఃఖైర్వర్తితం బంధువర్గం స
> హజమపి భవంతం ముంచతా స్వాహసేన । కులవిశసనహేతోః
> కూటధర్మానువృత్తేర్దశముఖ మమ యావజ్జీవమాసీత్కళంకః ॥
> *ప॥౧౪౨॥ ఆర్యస్య రతి తు మమ సూనను జస్స ఏకః ప్రాణాన సముం

తరం భ్రాతృత్వాత్ సకదర్యఇతి స్మృత ఇతి చ కో స్తత్పురుషే చేతి కుశబ్దస్య కదా దేశః- ఇత్థం నేన ప్రకారేణ విహితనిజదూషణః విరచితాత్మనిందః విభీషణశ్చి రంవిలలాప॥౧౪౧॥తత్ప్రకారమేవాహ॥అయీతి॥అయి దశముఖ హే రా వణ - సమాని తుల్యతయా సంభోక్తవ్యాని చ తాని సుఖదుఃఖాని చ తైర్వర్తితం మద్వినా భావేన సుఖదుఃఖానుభవతత్పరమిత్యర్థః - బంధువర్గం పుత్రమి త్రకళత్రాదిబంధుసమూహం- తథా సహజం సహోదరం భవంతమపి- సా హసేన అవివేకేన ముంచతః త్యజతః - తథా కులవిశసనహేతోః వంశక్షయ కరస్య- కూటధర్మైః సహజం భ్రాతరం పరిత్యజ్యాన్యసమాశ్రయణరూపక పటసమాదవధారణ ఇతి గ్రవ్యయో భావః- కళంకః స్వయమపవనాథం భ్రా తరం ఘాతితవాని తి ... దుష్కోపవాదః ఆసీత్* కళంకాంకోపవాదయోరి త్యమరః॥మాలినీవృత్తం॥ ౧౪౨॥ ఆర్యస్యేతి॥ ఆర్యస్య పూజ్యస్య భవతః అ

సూన్ప్రాణాన్ రక్షితుం త్రాతుమనుజస్స ప్రసిద్ధః- ఏకః కుంభకర్ణః పరం కుంభకర్ణ ఏవ- ప్రాణాన్ యుధి సమితి అముంచత్ అత్యజత్ - స ఏవ ... ఇతి భావః - అహంతు నిజజీవహేతోః ఆత్మప్రాణత్రాణార్థమిత్యర్థః॥ వస్తీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- స్వయం సాక్షాత్ త్వద్వపహృత్ త్వత్ప్రాణాపహః- అతః అద్యోదాసీనమపి- హతకః పాప ఇత్యుపాలంభోక్తిః - సాగ్ర... విధిః నైవం మామేవంవిధద్రోహిణం సహతే మృష్యతి హంత ఈదృగ సముచితకారిణోపి మమ మారణనైముఖ్యేన తూష్ణీం తిష్ఠతి విధిరితి విషాద ఇత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౪౩॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవమనయా రీత్యాస్మిన్ విభీషణే విలపతి సతి- విదితో విజ్ఞాపితః వృత్తాంతః రావణసంహారవార్తా యస్యాస్సా తథోక్తా- అత ఏవానంతరితయూథపాభిః పవనష్టయూథనాథాభిః కరిణీభిః సంజని... పేత్యుపమా - కరుణశబ్దాత్కృపణావచనాదర్శ ఆద్యపక్షరుణం

చతసరం యుధి కుంభకర్ణః। త్యక్తజీవపహృత్స ఏవ మహం నిజజీ
వహేతోరద్యాపి హంత సహతే హతకో విధిర్మామ్॥*గ॥౧౪౩॥

ఇత్యేవమస్మిన్విలపతి విదితవృత్తాంతాశుద్ధాంతాత్కరుణమా
రటంతీభిరంతరితయూథపాభిరివ కరిణీభిస్తరుణీభిస్సహస
మాగత్య మధ్యేసమరమాపతితమశనిహతమివ మందరం దశకం
ధరం నాథం నిరీక్ష్య నిహతోపఘ్నలతా నిపతంతీ విలపంతీ నాథ
నాథేత్యపరిమితనిషాదాతిషాదాహతదయితవిధురీకృతాకు

శ్రోతౄణాం శోకజనకమారటంతీభిరాక్రోశంతీభిః తరుణీభిస్సహాంతఃపురస్త్రీభిస్సాకం- శుద్ధాంతాదవరోధాత్సమాగత్య॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః - మధ్యేసమరం సమరస్య మధ్యే అపతితమిత్యర్థః॥ పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః - తత్సంనియోగాదేకారత్వం పూర్వశబ్దస్య- అశనిహతం వజ్రవిదారితం- మందరం మందరాఖ్యపర్వతమివేత్యుపమా-అపతితం నిపతితం నాథం ప్రాణేశ్వరం దశకంధరం రావణం నిరీక్ష్య - నిహతోపఘ్నా విచ్ఛిన్నోపాశ్రయస్య లతా॥ ఉపఘ్నస్త్వాశ్రయ ఇత్యమరః- లతేవ నిపతంతీ భువి నిపతితా - నిషాదేనాహతో షష్ఠోదయితః ప్రియో యస్యాస్సా అత ఏవ విధురీకృతా విహ్వలీకృతేతి విశేషణసమాసౌ- వర్ణనీయః యుద్ధా... నిషాదాహతదయితేన విధురీకృతా విక్లీకృతా॥ విధుసంప్రత్యవేతే స్యాత్ హస్తవి... కీర్తి వైజయంతీ॥ అభూతతద్భావే చ్విః అస్యదాపవితీఘుః కుల... లోక- శకుంగాంగనేవ॥ ఈతో... శకుంత... సమూవిత్యమరః

శోకానలజనితసంతాపస్య నిర్వాణాసంభవాత్ * ఆర్తార్తేముదితే హృష్టాప్రోషితేమలినాకృశా । మృతేమ్రియేతయానారీసాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మరణాత్ - పతివ్రతాధర్మత్వాచ్చేతిభావః - ఏతేనప్రసిద్ధానలాపేతయాఃశిరహఃసలస్యాత్యంతసంతాపకరత్వంసూచ్యతే॥౧౪౯॥ ఇతీతి॥ ఇత్యాద్యేవమాదికరుణపరిదేవనవతీం శ్రోతౄణాంశోకజనక విలాపవతీం ప్రజాపతింభ్రాతృజాయాంమందోదరీం * ప్రజావతీభ్రాతృజాయేత్యమరః - నిర్వృత్యారోహణాగ్నినివేశాన్నిషిధ్య- నిజాజ్ఞయా* మరణాంతాని వైరాణినిర్వృత్తంనఃప్రయోజనంక్రియతామస్యసంస్కారో మమాప్యేష యథాతవేత్యాదిరామాయణోక్తరీత్యాస్వనిదేశవచనేననిశాచరపతేః రావణస్య- యథావిధి యథాశాస్త్రం-మేధాబుద్ధివిశేషఃశ్రద్ధేతియావత్ - తయాసహితంయథాతథాపితృమేధంపితృయజ్ఞం * ప్రజాపతిమశ్వమేధ

రత్నీనిర్వాపయామినిరన్తరవిరహదహనదహ్యమానమాత్మానమ్॥*౪॥ ౧౪౯ ॥ ఇత్యాదికరుణపరిదేవనవతీంప్రజావతీంనివృత్యనిర్వర్త్య-చనిజాజ్ఞయా నిశాచరపతేర్యథావిధిసమేధం పితృమేధంసవిధమేధమానవిషాదంవిభీషణమశేషరాజ్యాధిపతింవిధాతుమఖిలతీర్థాహృతైరమ్భోభిరమ్భోధర ఇవదావదహనాకులంవనస్పతింరఘుపతిరభ్యషిఞ్చత్॥*ప॥౧౫౦॥అథదశరథనందనాభిషేకాదధిగతరాజ్యపదోవిభీషణోయమ్ । అను

మస్పృజతేత్యాదౌమేధశబ్దస్యయాగపరత్వేనవ్యాఖ్యానాత్ - నివర్త్య కృత్వాచ-సవిధంసమీపఇత్యర్థః- ఏధమానవిషాదంప్రవర్ధమానఖేదం విభీషణమశేష రాజ్యాధిపతింలంకాసకల సామ్రాజ్యాధిపతింవిధాతుం కర్తుం-రఘుపతిః శ్రీరామఃఅఖిలతీర్థేభ్యః అశేషపుణ్యతీర్థేభ్యః ఆహృతైరానీతైఃఅంభోభిః - దావదహనాకులంవనవహ్నిసంతాపితం వనస్పతింవృక్షం*వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేవినాపుష్పైఃఫలద్రుమఇతివిశ్వః అంభోధరోమేఘఇవఅభ్యషించత్ అభిషిక్తవాన్॥ ౧౫౦॥ అథేతి ॥ అథానంతరం దశరథనందనాభిషేకాత్ శ్రీరామవిరచితమూర్ధాభిషేకాత్ - అధిగతంప్రాప్తం రాజ్యపదంసామ్రాజ్యస్థానంయస్యసతథోక్తః * పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్వితిత్యమరః అయంవిభీషణఃఅనుదినం దినేదినేవీప్సాయామవ్యయీభావః - అరుణకరాస్సూర్యకిరణాఏవ అమృతంతేనసపూర[illegible]

భివృద్ధం ప్రవృద్ధం మండలం రాష్ట్రం బింబశ్చ యస్య స తథోక్తోఽభూత్ ఇందో
ర్గుణకరయుక్తత్వముక్తం వరాహమిహిరేణ * సలిలమయే శశినిరవేర్దీ
ధితయో మూర్ఛితాస్తమో నైశం ॥ క్షపయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇ
వ మందిరస్యాంత ఇతి - శ్లేషసంకీర్ణోఽయముపమా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ *
అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్ష
ణాత్॥ తత ఇతి॥ తతో విభీషణాభిషేకానంతరం॥ ౧౫౧॥ సీతామితి ॥ ని
భృతేన సకలజనత్రితయపరిశుద్ధేనేత్యర్థః - విభీషణేన సీతాం సమీపం ప్రాపి
తాం సతీనాం స్త్రీణాం మధ్యే ఉదారాణి గంభీరాణి గుణరూపాణి గుణా
స్సౌశీల్యాదయః రూపం సౌందర్యం చ అస్యాస్సంతీతి తథోక్తాం - నిష్క
ళంకాం దశకంఠకృష్టాం రావణాపహృతాం సీతాముదీక్ష్య దృష్ట్వా - తత్క్ష
ణం తస్మిన్ క్షణ ఇత్యర్థః - దేవస్య స్వామినః శ్రీరామస్య అంతరం గమం

దినమభివృద్ధమండలో భూదరుణకరామృతపూరణోయదేన్దుః॥
*ప ॥ ౧౫౧ ॥ తతః॥ప॥ సీతాముదీక్ష్య నిభృతేన విభీషణేన సీ
తాముదారగుణరూపవతీం సతీనామ్ । దేవస్య తత్క్షణమభూ
ద్దశకంఠకృష్టామానస్థశోకరసబంధురమంతరంగమ్ ॥ *గ ॥
౧౫౨॥ అనంతరమియముపగంతరతీవపవిత్రచారిత్రనిధేరధి దేవ
తాపతిదేవతానాదిపుంసోఽపి పరస్య మర్త్యధర్మేణ ప్రత్యాయ
నాయకస్య పురఃపురన్దరముఖాన్ బర్హిర్ముఖాన్ పురస్కృ

తఃకరణం - ఆనందః - సీతాదర్శనజనితహర్షః శోకః ఈదృశీమిమాం దృ
ష్ట్వాసురాధమో రావణః కథం తూష్ణీం స్థాస్యతీతి దుఃఖం అథవా హే తా
వంతం కాలమత్యంతపాక్లిష్టేయమభూదితి విషాదః - తావేవ రసౌ తాభ్యాం
బంధురం పరిపూర్ణమభూత్ - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౫౨ ॥ అనంతర
మితి॥ అనంతరం శ్రీరామస్య ఆనందశోకావేశానంతరమియం సీతా అరుం
ధతీసదృశధర్మపత్నీవేత్యుపమా - పవిత్రచారిత్రం పరిశుద్ధసమాచార ఏవ
నిధిః నిక్షేపః తస్య అధిదేవతా అధిష్ఠానదేవతా నిత్యం నిరతిశయనిర్మలా
చారపరిపూర్ణేత్యర్థః - తథా పతిదేవతా పరమపతివ్రతా - పరస్య పరమా
త్మనః అనాదిపుంసః పురాణపురుషస్యాపి నాయకస్య పత్యుః శ్రీరామస్య పు
రః మర్త్యధర్మేణ స్వయం మర్త్యత్వేనావతీర్ణత్వాదితి భావః - ప్రత్యా
యనాయ విశ్వాసోత్పాదనార్థం * ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతు
ష్వితి అమరః - పురందరముఖాన్ ఇంద్రాదీన్ బర్హిర్ముఖాన్ దేవాన్ మేషాం

తాన్ దేవాన్ * బర్హిషి కుశపూతాశయోరితి విశ్వః - అగ్నిముఖా వై దేవా
ఇతి శ్రుతేః-తథా భగవంతం పూజ్యం షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నం వా- అరవిం
దాసనం బ్రహ్మాణం చ పురస్కృత్య పురోధాయ తాన్ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః-తే
షాంతదా సన్నిహితత్వాదితి భావః - ఇందుకళా చంద్రకళేవ పున ర్భూ
యోప్యుదేష్యంతి సతి తపనం సూర్యమివ- దహనమగ్నిం అనుజగా హే ప్ర
వివేశ - ఇందుకళాయాః పూర్వం తపన ప్రవేశః ఆగమసిద్ధమ్॥౧౨౩॥ పావి
తేతి ॥ విశుద్ధచరితా పరమపవిత్రచరిత్రా దేవీ పూజ్యా జనకస్య పుత్రీ జా
నకీ-నిజశుద్ధి హేతో రాత్మశుద్ధ్యర్థ మేవేత్యర్థః- షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి
షష్ఠీ- అర్చిషి జ్వాలస్వే ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవతీ * వివేత్ర్లుఙ్ శల ఇగుపధాద
నిటః క్స ఇతి క్సాదేశః దమునాః జ్వలనస్తు * సప్తార్చి ర్దమునాః శుక్ర ఇ
త్యమరః-చిరం చిరకాల మారభ్యేత్యర్థః- అపాపనస్తు సంగాత్ అపవిత్ర
వస్తు సంపర్కాత్ స్వస్య సర్వభక్షకత్వాదితి భావః యదంహో దురితం

త్యనమస్కృత్య చ భగవంత మరవిందాసనమిందుకలేవ పునరు
దేష్యంతి తపనమివ దహనమంలనుజగాహే॥ * ప॥౧౨౩॥ పావి
తుధర్చిషి పరం నిజశుద్ధి హేతో ర్దేవీ విశుద్ధచరితా జనకస్య పుత్రీ।
అంహశ్చిరం హి యదపావనవస్తుసంగా త్త్యక్తస్స్వయం తద
మునా దమునా బభూవ * ప ॥ ౧౨౪ ॥ విశుద్ధశీలా మనలేన సం
గాద్విదేహజాం తత్ర విలోక్య సీతామ్ । ప్రభా పునః ప్రత్యుష

సంపాదితమితి శేషః * అంహో దురితదుష్కృతమిత్యమరః - తదిత్యస్య
యచ్ఛబ్దస్తృతీయార్థే నేత్యర్థః - అంహసా స్వయం త్యక్తః - విముక్తో బభూ
వ ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం- ప్రవిష్టాయాం పరమపతివ్రతాయాం జనకపుత్ర్యాం
తత్సంపర్కాత్స్వయం సకలదురితవిముక్తి ద్వారా పరిశుద్ధో భూదితి మహ
దేతదాశ్చర్యమిత్యర్థః- అత్ర దమునసః దురితసంబంధత ద్విముక్త్యోరసం
బంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః- ఏతేన జ్వలనాపేక్షయాప్యత్యంత
పవిత్రమస్యా వ్యజ్యతే॥ ౧౨౪॥ విశుద్ధేతి॥ తత్ర తస్మింత్సమయే రఘూ ణా
మగ్రేసరో రఘునాయకః సశ్రీరామః అనలేన సంగాత్ అగ్నిసంపర్కాద్ధే
తోః విశుద్ధశీలాం పరమపావనసమాచారాం నిశ్శేషణ మేతత్ప్రభాయామపి
యోజ్యం- విదేహజాం జనకమహారాజపుత్రీం కులీనామిత్యర్థః అయోని
జామితి చ గమ్యతే సీతాం విలోక్య అత్యాదరేణ దృష్ట్వా - పూషా సూర్యః ప్ర
త్యుషసి ఉషఃకాలే * ...

ప్రత్యగ్రహీత్ పరిగృహీతవాన్ ఉపమాలంకారః ఏతేనానయోరత్యంతావినాభావసంబంధో వ్యజ్యతే- వృత్తముపజాతిః॥ ౧౫॥ అథేతి॥ అథసీతాపరిగ్రహానంతరం దాశరథిః శ్రీరామః అధిగతః ప్రాప్తః నిజప్రశంసావిధిః ఆత్మస్తుతివిధానం యేన సతథోక్తేన * భవాన్నారాయణో దేవః శ్రీమాన్ చక్రాయుధః ప్రభుః। ఏకశృంగో వరాహస్త్వం భూతభవ్యసపత్నజిదిత్యాదినా ఆత్మానం స్తువతేత్యర్థః - విధినా బ్రహ్మణా పురోఽగ్రే ప్రదర్శ్యమానం ఏషాఽయం తేవపితా దశరథస్త్వద్దర్శనార్థమాగత ఇతిహస్తనిర్దేశేన లోచనగోచరీక్రియమాణమిత్యర్థః - విమానగతం వ్యోమయానారూఢం *వ్యోమయానం విమానోఽస్త్రీత్యమరః - మహారథం మహాత్మానం దశరథం ప్రణిపత్య నమస్కృత్య- తస్య దశరథస్య అనుశాసనం *కృతం కర్మ యశశ్శ్లాఘ్యం ప్రాప్తం తే శత్రుసూదన । భ్రాతృభిస్సహ రాజ్యస్థో దీర్ఘమాయుః

సీవ పూషా పర్యగ్రహీత్సోగ్రసహో రఘూణామ్॥* గ॥ ౧౫ ॥

అథ దాశరథిరధిగతనిజప్రశంసావిధినా విధినా పురః ప్రదర్శ్యమానం విమానగతం మహారథం దశరథం ప్రణిపత్య ప్రతిపద్య శిరసి తదనుశాసనం పాకశాసనవరప్రత్యుజ్జీవితైః ప్రముదితైర్హరిభిరనుగమ్యమానః ప్రమోదమానమనాస్సుగ్రీవేణ సహ భాషమాణం విభీషణం సకరుణమాలోకయన్ననుజేన సీతయా చ సమమయోధ్యామభిగంతుకామః కామచరం విమానమారురోహ కమపి కౌబేరమ్॥*ప॥ ౧౬॥ ఆరుహ్య పుష్పకమయం విదితాని

యురవాప్నుహీత్యాజ్ఞావచనమిత్యర్థః- శిరసి ప్రపద్య ప్రాప్యాభ్యుపగమ్యేతి యావత్- పాకశాసనవరేణ ఇంద్రదత్తవరేణ ప్రత్యుజ్జీవితైరనుప్రాణితైః అత ఏవ ప్రముదితైరనుగమ్యమానః ప్రమోదమానమనాః ప్రహృష్యమాణాంతఃకరణః తథా సుగ్రీవేణ సహ భాషమాణం సౌహార్దైనకిమపి సల్లపంతం విభీషణం సకరుణం సదయమాలోకయన్ పశ్యన్ - అనుజేన లక్ష్మణేన సీతయా చ సమమయోధ్యాం నిజరాజధానీమభిగంతు కామో జిగమిషుస్సన్ *తుం కామమనసోరపి ఇతి తుమునో మకారలోపః - కమప్యనిర్వాచ్యం కౌబేరం కుబేరసంబంధినం తస్యైవమిత్యణ్ - కామచరం స్వైరచారిణం- విమానవరం పుష్పకాఖ్యవ్యోమయానశ్రేష్ఠమారురోహ అధిష్ఠితవాన్ ॥ ౧౬ ॥ఆరుహ్యేతి॥ సోఽయం రామః పుష్పకమారుహ్య తాని పూర్వోక్తచరి

తానివిదితానిప్రసిద్ధాని - లంకోపకంఠేలంకాపురనికటేయానిదశకంఠర ణాంగణానిరావణసమరభూమయఃతానిచ - గంభీరంగాంభీర్యగుణయుక్తంసింధుమపిసముద్రంచ సేతునిబంధనంచమృగీదృశఃసీతాయాఃసందర్శయన్ తదేతదితిప్రదర్శయన్ జగామ- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫౭॥ ఉపరీతి॥ హేతరుణిమైథిలీ- నఃఅస్మాకంసంబంధిమణివిమానంరత్నఖచితవ్యోమయానం- యథాయథాయేనయేనప్రకారేణవీప్సాయాంద్విర్భావః- ఉపర్యూర్ధ్వముదంచతిగచ్ఛతితథాతథాతేనతేనప్రకారేణపూర్వవద్ద్విర్భావః నభఃఅంతరిక్షంవిపులతాంవిశాలతాముపయాతి అనంతత్వాత్తథాప్రతీయతఇత్యర్థః- మహీవలయేభూమండలేతు*నద్యాపోన్యతరస్యామితిమహీశబ్దస్యహ్రస్వః - మహాంబునిధింమహాసముద్రంపల్వలమల్పసరఃప్రాయమవేత్యదృష్ట్వా - పల్వలమివేత్యుత్ప్రేక్షా*అవపూర్వాదిణఃక్త్వోల్య

తానిలంకోపకంఠదశకంఠరణాంగణాని। సింధుంగభీరమపిసే
తునిబంధనంచసందర్శయన్మృగదృశస్సజగామరామః॥ *ప॥
౧౫౭॥ఉపరియథాయథామణివిమానముదంచతినస్తరుణితథా
తథావిపులతాముపయాతినభః । మహీవలయేతుపల్వలమవే
క్ష్యమహాంబునిధింపవనభువేనివేద్యచహసంతిపరేహరయః॥
॥౧౫౮॥ ప్రియేవిదేహరాజనందనివినతానందనమప్యతిశే
తేవిమానవేగః॥తథాహి॥*ప॥ ౧౫౯॥ యద్యద్దూరేపురఃపశ్య
న్నిచ్ఛామితవశంసితుమ్। తత్తదన్వగపిద్రష్టుమపివక్తుంనపార్య

బాదేశః - దూరస్థస్యమహతోప్యల్పతయాప్రతీతేఃలోకప్రసిద్ధత్వాదితిభావః - పవనభువేహనూమతేనివేద్యప్రదర్శ్యచపరే అన్యేహరయోవానరాఃహసంతి- కృతోస్యంబునిధిరేవంప్రతిప్రభాతితదేకదేశోల్లంఘనేనతవకాప్రతిష్ఠేత్యభిప్రాయేణపరిహసంతీత్యర్థః॥౧౫౮॥ అథతత్రస్థానానిప్రదర్శయిష్యన్సీతాంసంబోధయతి॥౧౫౮॥ ప్రియేత్యాదినా॥ హేప్రియే జనకనందనిసీతేవిమానవేగఃవ్యోమయానరయః వినతానందనంగరుత్మంతమపిఅతిశేతేఅతీత్యవేగేనగచ్ఛతీత్యర్థః * గరుత్మాన్గరుడస్తార్క్ష్యోవైనతేయఃఖగేశ్వర ఇత్యమరః - తదేవప్రతిపాదయతి॥తథాహీతి॥ ౧౫౯॥ ప్రతిపాదనప్రకారమేవాహయద్యదితి॥పురఃపురస్తాత్ దూరాదద్యద్వస్తుస్థానంవాపశ్యన్- తవశంసితుంకథయితుమిచ్ఛామితత్తద్వస్తుస్థానంవా అన్వక్పశ్చాద్ద్రష్టుమపివక్తుమపినపార్యతేనశక్యతఇతివేగాతిశయో

క్తిః - తథాపివక్ష్యామిశృణ్వితివాక్యశేషః॥౧౬౦॥తరుణీతి॥ హేతరుణిసుం దరిధరణిసుతేభూపుత్రిసీతే- అయంపరిదృశ్యమానఃఋశ్యమూకఃఋశ్య మూకాఖ్యపర్వతఃతంపశ్యఅవలోకయ- హేబింబాధరేబింబోష్ఠి-పంపా సరఇదంయత్రమయారావణాపహరణంసమయేయస్యతీరేత్వద్విరహవే దనయాబహువిలపితమితిభావః- హేకంబుకంఠిశంఖసదృశగ్రీవే - అంగ గాత్రకంఠేభ్యశ్చేతిజీష్- ఏతేనమహాభాగ్యలక్షణసంపత్తిస్సూచ్యతే - త దుక్తంసాముద్రికశాస్త్రే)స్యాద్రోమవర్జితముదోమృదులాంగనానాంగ్రీవా చకంబునిచితాధసుఖానిదత్తఇతి- కంబునిచితాత్రిరేఖావ్యాప్తేత్యర్థః- ఇ యమేషాకబంధస్యకబంధాఖ్యదానవస్యనిధనభూమిః - విధ్వంసనస్థానం యేనసుగ్రీవసఖ్యంకృత్వాప్తిసాధనముపదిష్టమితిభావః - కరభావివఊ రూయస్యాస్తస్యాస్సంబుద్ధిః- హేకభభోరు- ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యఇ

తే॥*౫॥ ౧౬౦॥ తరుణిధరణిసుతేపశ్యఋశ్యమూకోయంబిం చాధరేపంపాసర ఇదంకంబుకంఠికబంధనిధనభూరిభయంక రభోరుఖరాదికలహస్థానమిదం మధురాలాపినిమమపర్ణశా లేయంమత్తేభగామినిమాయామృగమృగయావనమిదంకుటిలా యతకబరిగోదావరీయంకుంభికుంభస్తనికుంభసంభవాయత నమిదమిందుముఖినిరాధవిధ్వంసన మహీయంకంజలోచనేమ హామునేరత్రేరాశ్రమపదమిదంవిదేహరాజపుత్రిచిత్రకూటో

త్యాజ్ఞ)త్యయః - అతఏవహ)స్వః*మణిబంధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభో బహిరిత్యమరః- ఇదంఖరాదీనాంకలహస్థానంయుద్ధభూమిః- ఏతదాదిత్వ యాదృష్టచరమితిభావః- హేమధురాలాపినిమంజుభాషిణి - ఇయంమమ పర్ణశాలా అయమావయోరుటజఇత్యర్థః - హేమత్తేభగామినిమంద యానేఇదంమాయామృగస్యమాయా మృగరూపధారిణోమారీచస్యమృ గయావనంతద్ధ్వంసనకాననమిత్యర్థః*కుటిలాకుంచితానతా - తథా భూతాయాఏవమోహనత్వాత్ ఆయతాదీర్ఘావకబరీకేశపాశోయస్యాస్త స్యాస్సంబుద్ధిః- హేకుటిలాయతకబరి*కబరీకేశపాశఇత్యమరః- జానప దేత్యాదినాజీష్ - ఇయంగోదావరీహేకుంభికుంభస్తనికరికుంభపృథుల కుచే*స్యాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిజీష్ - ఇదంకుంభసం భవాయతనమగస్త్యాశ్రమః*అగస్త్యఃకుంభసంభవఇత్యమరః - హేఇం దుముఖిచంద్రాననేపూర్వవజ్జీష్ - ఇయం ... విధ్వంసనభూమిః

వినాశస్థానం - హే కంజలోచనే పద్మనయనే ఇదం మహామునేః మునిపుంగ
వస్యఅత్రే రాశ్రమపదం తపోవనస్థానం- హే విదేహరాజపుత్రి జనకనందని
అయం చిత్రకూటపర్వతః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ వివిధాః నానాప్రకారాం
కథాః శ్రావ్యవాచః* చిఁతిపూజకథికుంభిశ్చర్చిభ్యశ్చేత్యఙ్ప్రత్యయః -
కథయన్ శంసన్నేవాయం శ్రీరామః అంజసా ద్రుతం భాగీరథీపరిసరే గంగా
ప్రాంతభువి* పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః - భరద్వాజమునేస్సంబంధి
ప్రశాంతం ప్రసన్నం నిర్వైరమిత్యర్థః - పావనం పవిత్రం చేతి మిథో విశే
షణవిశేష్యభావవివక్షాయాం విశేషణం విశేష్యేణ బహులమితి సమాసః -
తపోవనమాశ్రమమయాసీత్ - ప్రావిశదిత్యర్థః* యాతేర్లుఙ్ యమరమన
మాతాం సక్చేతి సగాగమః - అస్తిసిచోపక్తడాగమః - మైథిలీమభాషత అ
వోచత ॥౧౬౧॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ॥ ప్రసుప్తేతి॥ హరిర్భుజంగః* యమా
నిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు। శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా

యమితి వివిధాః కథాః కథయన్నేవాంజసా భాగీరథీపరిసరగతం
భరద్వాజమునేః ప్రశాంతపావనం తపోవనమయాసీత్ అభా
షత చ మైథిలీమ్॥* ప॥ ౧౬౧॥ ప్రసుప్తబర్హిణశ్వాసపారణా
సుకృతీ హరిః। కండూవినోదనోత్కంఠీ కంఠీరవనఖైర్మృగః॥
*గ॥౧౬౨॥ తత్ర భరద్వాజవిహితవివిధాతిథ్యస్తత్రైవ పదవీం ద
వీయసీమతిలంఘ్య పునరయోధ్యాపరిసరమాసీదన్నగ్రత ఏవహ

కపిలేత్రిష్విత్యమరః - ప్రసుప్తస్య నిద్రాళోః బర్హిణస్య మయూరస్య యే
శ్వాసాః నిశ్వాసమారుతాః తేషాం పారణయా భోజనేన సుకృతీ ధన్యః *
సుకృతి పుణ్యవాన్ ధన్యః * మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజం
గభుగితి చామరః - బర్హిణభుజంగయోస్సహజవైరే సత్యపి మహామునిమ
హిమ్నా ప్రపన్నత్వాదాశ్రమస్య నిర్భయసాన్నిధ్యసంభవాదితి భావః - త
థామృగో హరిణః - కంఠీరవనఖైః సింహనఖైః కండూవినోదనోత్కంఠీః
దూత్యపనోదనోత్సుకః పూర్వవద్భావః - సహజమపి వైరం సంత్యజ్య
స్వైరవిహారం విమృగపన్నగాదయ ఇతి మునేర్మహాతపస్సామర్థ్యం సూ
చ్యతే॥ ౧౬౨ ॥ తత్రేతి॥ తత్రాశ్రమే భరద్వాజేన విహితం కృతం వివిధాతి
థ్యం నానాప్రకారాతిథి సత్కారో యస్య స తథోక్తః - తత్రైవ దవీయసీం
దూరతరాం * స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపౌ ద్వివ
చనవిభజ్యేత్యాదినా దయ్యసున్ ఆవాదేశశ్చ ఉగితశ్చేతి ఙీప్ - పదవీం మా

ర్గమతిలంఘ్యాతిక్రమ్య పునరూభ్యయః వాక్యాలంకారేవా అమోఘాశ్లే
యాః సవిధంసమీపమాసీదన్ ప్రాప్నువన్నగ్రతఃపురస్తాదేవ - హనూమ
తాఆవేదితో నివేదితఃఉదంతః శ్రీరామాగమనవృత్తాంతోయస్యతంఅతఏవ
అరుంధతిజాయాయస్యసోరుంధతీజానిఃవసిష్ఠః*జాయాయాజీతినిఙాదేశః
పురోగ్రేసరోయస్యసతథోక్తస్తంశైషికఃకప్రత్యయః తథాఅజస్రంసిరుత
రమానందబాష్పైరాకులితాఆలోకాదర్శనానియేషాంతైః*అలోకాద
ర్శనోద్యోతావిత్యగః-అమాత్యాదిలోకైఃసుమంత్రాదిమంత్రిజనైఃపరిగ
తంపరివేష్టితమతిపావనమత్యంతపరిశుద్ధంతపోధనవ్రతంజటావల్కలధార
ణకందమూలాశనాదశ్శయనబ్రహ్మచర్యాది తపస్వ్యాచారోయస్యతంభ
క్తిఃపూజ్యేష్వనురాగః అజానభక్త్యా స్వభావసిద్ధభక్త్యాభరితం పరిపూ
ర్ణంనిజభక్తితత్పరమిత్యర్థః * భక్తిర్నిషేవణేరాగే రచనాయామితి శ
బ్దార్ణవే - ఆగచ్ఛంతతనూయాంతంభరతమాలోకయన్ అతివత్సలత్వేన

సూమదావేదితోదంతమాగచ్ఛంతమరుంధతీజానీపురస్సరమజ
స్రమానందబాష్పాకులితాలోకైరమాత్యాదిలోకైః పరిగత
మతిపావనతపోధనవ్రతమాజానభక్తిభరితమాగచ్ఛంతంభర
తమాలోకయన్నతివత్సలతయాతద్విమానాదవరోహణాయ
దేవోదశకంఠరిపురుదకంఠత॥ *ప॥౧౬౩॥ యానంమదాశయ
మవేత్యయథాయథైతత్తారాపథాదవతరత్యవనీకుమారి। ఆసే
దుషీసపదిమధ్యధరాతథాభూరత్యాదరేణభవతీ మనుగచ్ఛ

హేతునా* శ్రీమాన్‌స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః- వత్సాంసాభ్యాం కామబ
లఇతిలచ్ప్రత్యయః - తతస్తస్మాద్విమానాత్ పుష్పకాదవరోహణాయదేవః
స్వామీదశకంఠరిపుఃరావణాంతకఃశ్రీరామః -ఉదకంఠతఉత్కంఠితవాన్
ఇచ్ఛదిత్యర్థః॥ ౧౬౩॥తదానీంసీతామామంత్రితవాన్ శ్రీరామ ఇత్యా
హ॥ యానమితి॥ హేఅవనీకుమారిసీతే- ఏతదస్మదధిష్ఠితంయానం పుష్ప
కంకర్తృ-మదాశయంమమావరోహణాభిప్రాయమవేత్యజ్ఞాత్వా- య
థాయథాతారాపథాదంతరిక్షాదత్యాదరాదతివ్యాపారః- అతఏవావతర
తిఅవరోహతితథాతథాభూ-శ్వస్మాతాభూదేవీఅన్యేదానీంసవిధంసమీప
మాసేదుషీప్రాప్తాభవతీంపూజ్యాంత్వాం
మాసేదుషీఅత్యాదరేణఅన్యేతపుతికాప్రేష్ణాభవతీంపూజ్యాంత్వాం
*భాతేర్డవతుతిడవతుప్రత్యయః-పూర్వవత్ అనుగచ్ఛత్యభ్యుద్గచ్ఛతీపత్యర్థ
త్వే ?క్షా-యథాదూరాదాగతాంపుత్రీంసాధ్వీఅత్యాదరేణాభ్యుద్గచ్ఛ

తితద్వదిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౧౬౪ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ * ఇదమస్థమురిసిథమున్ప్రత్యయః ఇందుముఖీం సీతాం ప్రతి సలీలం సవిలాసం వదన్ దేవః స్వామీ శ్రీరామః ప్లవంగాధిపేన సుగ్రీవేణ దత్తహస్తః రాజలక్షణత్వాద్వితీర్ణహస్తావలంబో యస్య స తథోక్తస్సన్- విభీషణావేదితయా ఇతఆగమ్యతాం దేవే నేతి నిర్దిష్టయా పదవ్యా మార్గేణ పథః కరణత్వం వ్యాఖ్యాతం ప్రాక్ - విమానతః విమానాత్ పంచమ్యాస్తసిః మందశనైః అవారురోహ అవరూఢవాన్॥ ౧౬౫॥ ప్రణితేతి॥ ప్రణితే శ్రీరామచరణసన్నిధానం ప్రాపితే మణిపాదుకే పూర్వం రాజ్యపరిపాలపురస్కారార్థం మానీతే మాణిక్యపాదుకే యేన తం - పాదయోరగ్రతః పురస్తాత్ప్రణతం నమస్కృతం- భరతం జవాదాదరాతిశయప్రయుక్తరయాత్ ఉదస్య ఉత్క్షిప్య భుజాభ్యాం తరముపనయన్ గాఢమాలింగన్నిత్యతీవ॥*ప॥ ౧౬౪॥ ఇత్థంవదన్నిందుముఖీంసలీలం దేవప్లవంగాధిపదత్తహస్తః। విభీషణావేదితయాపదవ్యావిమానతో మందమవారురోహ॥*ప॥౧౬౫॥ ప్రణీతమణిపాదుకం ప్రణతమగ్రతః పాదయోరుదస్య భరితం జవాదుపనయన్భుజాభ్యాంతరమ్। ఉదీక్ష్య చ తపః కృశం వపురముష్య వాత్సల్యతః కరేణ సముహుస్స్పృశన్ననిర రామ రామశ్చిరమ్॥ *ప॥ ౧౬౬॥ పశ్యన్ననందభరతః పరిరభ్య దోర్భ్యాం సౌమిత్రిమార్యసమదుఃఖకృశీకృతాంగమ్। సోయం సుఖోపనతరాజ్యపరాఙ్ముఖాయ తస్మై పు

ర్థః - తథా తపసా వ్రతోపవాసాదినా కృశం క్షీణం అముష్య భరతస్య వపుశ్శరీరం ఉదీక్ష్య దృష్ట్వా చ- వాత్సల్యతః సోదరస్నేహాత్ కరేణ ముహుః పునః పునః స్పృశన్ పరిమార్జయన్ స రామః చిరం న విరరామ న విరతో భూత్- తదుపలాలనతాత్పర్యేణ అనల్పకాలం పరివర్తతేత్యర్థః - వ్యాప్త్రిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం - పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౧౬౬॥ పశ్యన్నితి॥ భరతః ఆర్యేణ పూజ్యేన శ్రీరామేణ సమం దుఃఖం దుఃఖానుభవో యస్య సః అత ఏవ కృశీకృతం అంగం శరీరం యస్యేతి బహువ్రీహిగర్భితో విశేషణసమాసః - అథవా ఆర్యసమదుఃఖేన కృశీకృతాంగం అంతః కష్టక్లేశాననుభూతవంతం సౌమిత్రిం లక్ష్మణం పశ్యన్ దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం పరిరభ్య ఆలింగ్య ననంద ఆర్యసహాయా సెనా [illegible] ర్భ్యాం [illegible] తౌ [illegible] ః సౌమిత్రి

శ్చసుఖేనఉపనతేస్వయంసంప్రాప్తేరాజ్యేపరాఙ్ముఖాయఆదరరహితా యేత్యర్థః - కుతఃసహజభక్త్యాదృఢంగాఢంవ్రతం శ్రీరామాగమనప ర్యన్తంఅయోధ్యాంనప్రవెక్ష్యామిత్యాదిరూపనియమోయస్యసతథోక్తా యతస్మై భరతాయపునశ్శంబ్లో వాక్యాలంకారే - ననందతద్రాజ్యదానత త్పరంభరతందృష్ట్వాపరంజహర్షేత్యర్థః - గుణానాంపరమాదరాస్ప దత్వాదిదమన్యోన్యాభినందనంయుక్తమితిభావః-వసంతతిలకావృత్తమ్.॥ ౧౬౭॥ అథేతి॥ అథానంతరంభరతఃపౌరుషనిఘ్నేనపురుషకారాధీనే న* అధీనోనిఘ్నఆయత్తఇత్యమరః - శత్రుఘ్నేనసహపురతఃపథమమ భివాదితోనమస్కృతఃపురుషః పరమపురుషఃశ్రీరామః యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా- దేవీంజనకనందినీంసీతాంప్రణమ్య-తథాయథోచితాభిఃయ థార్హాభిరుపచర్యాభిఃఉపచారైః * ఉపపూర్వాచ్చరతేఃక్యజంతాద ప్రత్యయాదితిస్త్రియామప్రత్యయేటాప్ - అవరోధవధూభిరంతః పుర

నస్సహజభక్తిదృఢవ్రతాయ॥*౧ ॥ ౧౬౭ ॥ అథభరతోపిపుర
తోభివాదితపురుషంపౌరుషనిఘ్నేనసహదేవీంప్రణమ్యజనక
నందినీమున్మనీకృత్యసావరోధవధూకాంత్సుగ్రీవ దశగ్రీవాను
జాదీన్ యథోచితాభిరుపచర్యాభిరభ్యర్హితేనసిద్ధమామం
త్రితమంత్రిలోకమనుగ్రహాలోకానుగృహీతపౌరవర్గమగ్రజ
న్మానంవిమానగతమేవసబహుమానమానందయన్నవయద

స్త్రీభిఃసహితాన్ సావరోధవధూకాన్ * తేనసహేతితుల్యయోగఇతిబ హువ్రీహిః - నద్యృతశ్చేతికప్ సుగ్రీవందశగ్రీవానుజౌసుగ్రీవవిభీషణావా దీయేషాంతాన్ వానరాన్ ఉన్మనీకృత్యఉత్సుకచిత్తాన్కృత్వా* అభూతత ద్భావేచ్విఃఅస్యచ్వావితిదీర్ఘఃఅరుస్మనశ్చక్షురిత్యాదినాసలోపః - అ భ్యర్హితఃపూజితఃవసిష్ఠః యేనతం - ఆమంత్రితఃసంబోధితో మంత్రిలో కోమంత్రిజనోయేనతం- అనుగ్రహాలోకేనకరుణాకటాక్షవీక్షణేన అను గ్రహవిషయీకృతఃపౌరవర్గః-పురజనసీవ హోయేనతం - అగ్రజన్మా నంజ్యేష్ఠభ్రాతరంశ్రీరామం-విమానగతంవిమానారూఢమేవ - సబహు మానంసగౌరవమానందయన్ అపనీతాశ్రీరామాగమనాదపగతారుజోప తాపోయస్యతత్తథోక్తం* స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపఇత్యమరః - నిజంస్వ కీయమాశ్రపదంనందిగ్రామాఖ్యమావాసస్థానం ప్రాపయా

షాస ॥ ౧౬౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర భరతాశ్రమప్రదేశే సౌమిత్రిసీతాసఖః లక్ష్మణ
సీతాసమేతః * రాజా హాస్సఖిభ్యష్టచ దాశరథిః శ్రీరామః అత్యంతం లోభ
యతీత్యతిలోభనీయం పుత్రదర్శనాభిలాషవిశేషజనకమిత్యర్థః - తద్వా
త్సల్యం స్నేహో యస్యాస్తాం కౌసల్యాంచ - అతిశయో బహుళః దుఃఖాతి
రేకో యస్యాస్తాం సర్వానర్థమూలాహమస్మీతి సముత్పన్నదుఃఖభరా
క్రాంతామిత్యర్థః కైకేయీంచ - అతిక్రమేణ క్రమమతిక్రాంతేన స్నే
హేన పరిష్వక్తాం నిమర్యాద ప్రేమపరిపూర్ణాం సౌమిత్రిమాతరమపి
సుమిత్రాంచ క్రమాత్ వృద్ధానుక్రమాదభివాదయన్ నమస్కుర్వన్ - ని
జావలోకనే ఆత్మదర్శనే యో రసోనురాగః తస్మిన్నిరతాభిః తత్పరాభి రే
తాభిః పూర్వోక్తాభిః వనితాభిరుత్తమస్త్రీభిః - కళాభిరంశైః * కళాశి
ల్పే కాలభేదే చంద్రాంశే కళనాకళేతి వైజయంతీ- పూర్ణిమా చంద్ర ఇవ-

పనీతరుజం నిజమాశ్రమపదమ్ ॥ *౪॥ ౧౬౮ ॥ తత్ర చ సౌమిత్రి
సీతాసఖో దాశరథిరతిలోభనీయవాత్సల్యాం కౌసల్యా మతిశ
యితదుఃఖాతిరేకాం కైకేయీమతిక్రమస్నేహ పరిష్వక్తాం సౌ
మిత్రిమాతరమపి క్రమాదభివాదయన్నిజావలోకన రసనిరతా
భిరేతాభిర్వనితాభిః కళాభిః పూర్ణిమాచంద్ర ఇవ పయోని
ధిర్వీచికాభిరివ ప్రతిక్షణం పరిరభ్యమాణో నిర్భరానంద మవిం
దత ॥ *౫ ॥ ౧౬౯ ॥ అథాఖిలజనేక్షణేక్షిత రఘూద్వహస్యాద
రాద్విధాతుమభిషేచనం విచరితం గురో రాజ్ఞయా । అనీయత
సమంతతో హరిగణేన తీర్థం పునస్సమాకులిత మందరం విజ

వీచికాభిరూర్మిభిః పయోనిధిః సముద్ర ఇవేత్యుపమాద్వయం- ప్రతిక్షణం
పరిరభ్యమాణః ఆదరాతిశయాత్ క్షణే క్షణే ఆశ్లిష్యమాణః నిర్భరానందమ
మందానందమవిందత అలభత - పరమానందభరితాంతఃకరణో భూదిత్య
ర్థః ॥ ౧౬౯ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం గురోర్వసిష్ఠస్య ఆజ్ఞయా నిదేశేన అ
ఖిలజనేక్షణైః సర్వలోకలోచనైరీక్షితస్సానందమవలోకితః స చాసౌ రఘూ
ద్వహశ్చ తస్య శ్రీరామస్య-ఆదరాత్ విచరితం విశిష్టాచారయుక్తం అభిషేచ
నం మూర్ధాభిషేకం విధాతుం కర్తుం - మంథరాం మందాం గతిం విజ
హతా త్యజతా ససంభ్రమం ప్రవృత్తేనేత్యర్థః ॥* జహాతేశ్శతృప్రత్యయః-
హరిగణేన వానరసమూహేన సమాకులితా సంక్షుభితా మంథరా కైకే
యీదాసీ యస్మిన్ తద్యథా భవతి - తథా తత్ర తస్యాః కైతవ ప్రయోగాన

నకాశాదితిభావః - సమంతతః సకలదిగ్భ్య ఇత్యర్థః - తీర్థం పుణ్యనదీ స
లిలం - పునర్భూర్యోషిద్వాక్యాలంకారేవా - ఆసీయత ఆసీతం పథ్యావృ
త్తమ్॥ ౧౬౦॥ అలంకృత ఇతి॥ అయం రాఘవః రఘువంశోద్భవః శ్రీరామః
అమాత్యసంహతిభిః మంత్రివృద్ధైస్సహ తేషాం ముఖ్యత్వాదితిభావః - ఆద
రాత్ సత్కారాత్ కృతం విరచితమభిషేకమవాప్య మూర్ధాభిషిక్తస్సన్ని
త్యర్థః - అథాలంకృతః జటాపటలవిమోచనపూర్వకం వివిధవిచిత్రమ
ణిహారదివ్యాంబరాదిభిః విభూషితః పునః పురోన్ముఖః అయోధ్యాపురప్ర
వేశాభిముఖస్సన్నిత్యర్థః - రణమానశేషాత్ప - పుష్పకం విహాయ రథా
రూఢో భూదిత్యర్థః * అశ్వానితేశ్చేత్యభ్యాస దీర్ఘస్సుడాగమా - త
థా మహారథః మహాత్మా సుప్రసిద్ధః భరతశ్చ మనోరథం శ్రీరామాభిషేకరూప
నిజవాంఛితార్థసిద్ధిమాన సేశ్రీరామస్యాభిషేకేన పరిపూర్ణమనోరథో
భూదిత్యర్థః - రుచిరావృత్తమ్ * చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభాసజాగ

హతాగతింమన్దరామ్॥ *ప ॥౧౬౦॥ అలంకృతః కృతమభిషేక
మాత్యసంహతిభిరవాప్య రాఘవః। పురోన్ముఖః పునరయమా
నశేరథం మనోరథం స చ భరతో మహారథః॥ *౫॥ ౧౬౧॥ తత్ర
చ సేవావిచక్షణాభ్యాం శత్రుఘ్నలక్ష్మణాభ్యామభితో విధూ
తవ్యజనః పరిజనాచారనిరతభరతోదస్తవిమలముక్తాతపత్రో
విచిత్రోపహితనైపథ్యచారురారూఢశతాంగమాతంగైరాశర

ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౬౧ ॥ తత్రేతి॥ కించేతిచార్థః॥ తత్ర తస్మింత్సమయే సే
వావిచక్షణాభ్యాం - ఉపచారాచరణతత్పరాభ్యాం శత్రుఘ్నలక్ష్మణాభ్యాం
జ్యేష్ఠకనిష్ఠభావోత్ర నవివక్షితః లక్ష్మణాపేక్షయాపి శత్రుఘ్నస్యాదరాతి
శయద్యోతనార్థం వా తథా చ మహాకవిప్రయోగః * శత్రుఘ్నలక్ష్మణ ము
ఖైరుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్యభోగనిరతో భరతో బభూవేతి. అభితః ఉభ
య పార్శ్వయోరిత్యర్థః విధూతే వీజితే వ్యజనే చామరే యస్య స తథోక్తః
పరిజనాచారనిరతే భృత్యజనోచితాచారతత్పరేణ భరతేన ఉదస్తముత్క్షి
ప్తం విమలం స్వచ్ఛంచ ముక్తాతపత్రం మౌక్తికచ్ఛత్రం యస్య స తథోక్తః విచి
త్రమాశ్చర్యకరం విచిత్రసన్నివేశం వా యథా తథా ఉపహితేన విరచితేన నై
పథ్యేన దివ్యభూషణాంబరప్రయుక్తానవప్రసాధనేన చారుః సుందరః
తథా శతాంగాః రథాః మాతంగాః గజాః తేష్వారూఢాః అధిష్ఠితాః మైన్సైః *

శతాంగస్స్యందనో రథ ఇత్యమరః - ఆశరప్లవగాః హనుమత్ విభీషణ సుగ్రీ

వప్రముఖైరాత్మసహవానరసేనానాయకైః అనుగమ్యమానః అనుప్రియమా
ణశ్చ సన్ రామచంద్రః శ్వేతాక్షతానాంకుసుమానాంలాజానాం చోపచా
రః - విశేషణరూపోపచారైః ప్రవర్త్యమానైః మంగళాచారతయా క్రియ
మాణోపైర్మైస్తానితథోక్తానియానిపౌరపురంధ్రీకదంబానిపట్టణస్త్రీనివహా
స్తేషాంసంరంభేనసంభ్రమేణచలితైఃఝుణఝుణాయమానైఃమంజీరమణి
కాంచీవలయైఃనూపురమాణిక్యరశనాకంకణైఃవాచాలితాం ముఖరితాం
తత్కారోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-వాద్యమానాఃతాడ్యమానానిమాం
గళికతూర్యాణి మంగళవాద్యానితద్ఘోషణాం తథావైభోధికవివిధరవా
ణాంకర్ణవ్యాధిర్ఘవిబోధక జననానావిధశబ్దానాంచ స్తుతిపాఠకశబ్దా
నాంవాశ్రవణసమయేఅకర్ణనకాలేఉచ్ఛలితాఃప్రచలితాః సామోదాః
సానందాశ్చయేపౌరాఃపురజనాఃతైస్సంబాధాంసంకీర్ణాం-మాంగళిక

> ప్లవగవాహినీపతిభిరనుగమ్యమాన శ్వేతాక్షత కుసుమలాజో
> పచారపౌరపురంధ్రీకదంబసంరంభచలితమంజీరమణికాంచీ
> వలయవాచాలితాంవాద్యమానమాంగళికతూర్యఘోషణాం
> వైబోధికవివిధరవశ్రవణసమయోచ్ఛలిత సామోద పౌరసం
> బాధాంసౌధాంతరగవాక్షచలిత తరుణీజనేక్షణరేఖా నీలో
> త్పలదామతోరణాభిరామరథ్యాంతరామయోధ్యామాజగా
> మరామచంద్రః॥*ప॥ ౧౩౨॥ సాకేతంసముపేయివాంత్సవిజ
> యాసంసేవితోభ్రాతృభి స్సుగ్రీవప్రముఖానసి ప్రియసఖాన్

వైబోధికేత్యత్రప్రయోజనమితకరక్ - సౌధాంతరగవాక్షైః ప్రాసాదమ
ధ్యవాతాయనైఃచలితాః ప్రసృతాఃయాస్తరుణీజనేక్షణరేఖాః సుందరీజ
ననేత్రపఙ్క్తయఃతాఏవనీలోత్పలదామతోరణానితైరభిరామాణిరమ్యా
ణిరథ్యాంతరాణిప్రతోళ్యం తరాళానియస్యాస్తాం - అయోధ్యామాజ
గామప్రాపవేత్యర్థః ॥ ౧౩౨॥ సాకేతమితి॥విజయాజయశీలః* జిష్ణు
రిత్యాదివాఇన్ప్రత్యయః - యద్వాప్రశస్తోజావ ఃవిజయోఽస్యాస్తీతి విజ
యీ ప్రశంసాయామినిః ప్రసిద్ధోరామస్సాకేతమయోధ్యాం * సాకేత
స్స్యాదయోధ్యాయామిత్యమర - సముపేయివాన్ ప్రవిష్టః*ఉపేయివా
ననాశ్వాననూచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః - భ్రాతృభిఃఅ
నుజైఃభరతాదిభిఃసంసేవిత ఉపచర్యమాణఃతథాసుగ్రీవప్రముఖాన్ సు
గ్రీవాదీన్ ప్రియసఖాన్ ప్రియసుహృదః* రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ - స్వైస్వై

పదేకిష్కింధాదిప్రతినిధౌ తత్స్థానేష్విత్యర్థః విభీషణాయాంద్విభాగవః పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతివికల్పాత్ స్మిన్నాదేశాభావః స్థాపయన్ ప్రతిష్ఠాపయన్ తథాదేవ్యాసీతయా సమంస్వచ్ఛందం యథేచ్ఛంసుఖానైహికభోగాన్ అనుభవన్-దానత్రాత్రోచ్ఛ్రవాకీర్తిః- తస్యావిభవైః సామర్థ్యైః సమృద్ధిభిః - ఆమోదినీమానందవతీంమేదినీంభువంసుచిరమతిచిరకాలం-పాలయతిస్మపరిపాలితవాన్ *లట్స్మరఇతిభూతార్థేలట్ - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం*సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవఃశార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౧౭౩॥అథకవిః కావ్యవర్ణ్యనామాఖ్యానపూర్వకంకాండసమాప్తింశ్లోకేనాహ॥ సాహిత్యేతి॥ సాహిత్యంకావ్యనాటకాలంకారాదిసముదాయరూపవిద్యాతదాదిప్రముఖంయాసాంతాఃకలావిద్యాఃఅస్యసంతీతి సాహిత్యాదికళావతాసకలవిద్యారహస్యాభిజ్ఞేనేత్యర్థః- అత్రకర్మధారయస్యాప్యనుద్వేగకరత్వాత్సర్వదధికేశిత్యాదివన్నిర్దోషత్వ్యఃసనగరమితిగ్రా

స్వేస్వేపదేస్థాపయన్। స్వచ్ఛందంసుచిరంసుఖాన్యనుభవన్
దేవ్యాతథాసీతాయారామః పాలయత్స్మకీర్తివిభవైరామో
దినీంమేదినీమ్॥*ప॥౧౭౩॥ సాహిత్యాదికళావతాసనకరఃగ్రా
మావతంసాయిత శ్రీగంగాధరధీరసింధువిధునాగంగాంబికా
సూనునా। ప్రాగ్భోజోదితపంచకాండవిహితానందేప్రబంధే
పునఃకాండోలక్ష్మణసూరిణావిరచితఃషష్ఠోపిజీయాచ్చిరమ్॥*

మః తస్యావతంసవదాచరితఃఅవతంసాయిత-భూషణాయమానః- ఉపమానాగ్రాచారక్యజ తాతత్కర్తరి క్తః - సచాసౌశ్రీగంగాధరధీరశ్చశ్రీయుక్తఃగంగాధరనామాపండితఃధీరోమనీషీజ్ఞఃప్రాజ్ఞస్సంఖ్యావాన్పండితఃకవిరిత్యమరః సఏవసింధుఃసముద్రఃతస్యవిధునాచంద్రేణపుత్రత్వాదుల్లాసకరత్వాచ్చతద్రూపేణేత్యర్థః - అతఏవశ్లిష్టపరంపరితరూపకం*విధుర్విష్ణౌచంద్రమసీత్యమరః - గంగాంబికాసూనునాగంగాంబికాగర్భసంభూతేనలక్ష్మణసూరిణాలక్ష్మణాఖ్యవిదుషా - ప్రాక్పూర్వంభోజనరాజ్ఞాఉదితైః విరచితైఃపంచభిః బాలకాండాదిసుందరకాండాంతైః కాండైఃవిహితఃఆనందోయద్వాన్ప్రమోదోయేన తస్మిన్నిత్యత్ర పదసమాసప్రబంధేచ పూరామాయణాఖ్యేకావ్యేపునః విరచితః ప్రణీతః-షష్ఠఃషణ్ణాంపూరణః- కాండో యుద్ధకాండో చిరం జీయాత్ సర్వోత్కర్షేణవర్తతామిత్యర్థః - శామో లవిక్రీడితంవృత్తమ్* పూర్వే

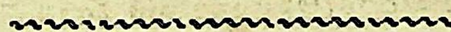
షాంవిదుషాంచ తానివివిధాన్యాలోచ్యతత్సారమప్యాకృష్యేయమఖండ పండితపరితోషాయసంగ్రథితా। యద్యత్రప్రతిభాతిదూషణమిదంవిజ్ఞా యతాంభూషణంతత్రాపిప్రతిభాతిచేన్నసపరామృశ్యంహ్యవశ్యం బుధైః
*లోకేప్యప్రతిభాతిమధ్యపజగత్తత్ర త్రిలింగాహ్వయోదేశస్తత్రితథాద్రి మాళితనయాతీరవరే తత్రచ- గ్రామః కాంజులురీతితత్రమహితఃశ్రీరామ చంద్రః సుధీశ్శ్రీమానుద్వహతామముష్యకవితాకన్యాంరఘూణాంపతిః॥

ఇతిశ్రీభోజలక్ష్మణకృతం చంపూరామాయణాఖ్యకావ్యం
సమాప్తమ్.

...పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖండితతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్యాపంచాన్వవాయసుధాపారావారపారిజాతస్యానన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయువేదప్రముఖాఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్యధన్వన్తకోదండవర్యస్యతనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం-చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాంయుద్ధకాణ్డస్సమాప్తః ॥ *

రామచంద్రార్యరచితా రామచంద్రపదార్పితా।
వ్యాఖ్యాశ్రీయుద్ధకాణ్డస్య పూర్ణామంజూషికాభిధా॥

